

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Prof. Dr. Nasuh Uslu

ÇATLAK İTTİFAK

1947'den Günümüze
Türk-Amerikan İlişkileri

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ.

YAYIN NO.: 1395

Yönetim/Siyase/VUluslararası İlişkiler No.: 038

ISBN : 978-605-320-301-8

© 1. Basım, Ocak 2016

ÇATLAK İTTİFAK: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri Prof. Dr. Nasuh Uslu

Copyright 2016, NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ. SERTİFİKA NO.: 20779
Bu baskının bütün hakları Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti. ne aittir. Yayınevinin yazılı izni olmaksızın, kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Genel Yayın Yönetmeni: Nevzat Argun -nargun@nobelyayin.com-

Özellik Editörü: Taliha Aslan -taliha@nobelyayin.com-

Redaksiyon: Setenay Sever -setenay@nobelyayin.com-

Sayfa Tasarım: Ahmet S. Baydar -ahmet@nobelyayin.com-

Kapak Tasarım: Mehtap Yürümez -mehtap@nobelyayin.com-

Baskı Sorumlusu: Halil Yeşil

Baskı ve Cilt: Göktuğ Ofset İstanbul Cd. Sedef Sk. No:1 İskitler - Ankara
0.312 341 38 08 Sertifika No: 29767

Dağıtım: Volkan Kurt -volkankurt@nobelyayin.com- +90 312 418 20 10

Emrah Dursun -emrah@nobelyayin.com

Çetin Erdoğan -cetin@nobelyayin.com-

Serhat Geçkaldı -serhat@nobelyayin.com-

Tanıtım: Sadık Küçükakman -sadik@nobelyayin.com-

Yavuz Şahin -yavuz@nobelyayin.com-

Onur Uysal -onur@nobelyayin.com-

Emre Akkuş -emre@nobelkitap.com-

e-satış: -esatis@nobelkitap.com-

Sipariş: -siparis@nobelyayin.com-

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Uslu, Nasuh.

Çatlak İttifak: 1947'den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri / Nasuh Uslu

1. Basım, xiv+586 s., 13,5x21,5 mm

Kaynakça var, dizin yok.

ISBN 978-605-320-301-8

1. Türk-Amerikan İlişkileri 2. Türk Dış Politikası 3. Amerikan Dış Politikası

NOBEL AKADEMİK YAYINCILIK EĞİTİM DANIŞMANLIK TİC. LTD. ŞTİ.
ANKARA BİLGİ YATIRIMCIlık Ltd. Şti. 244 Kocay / ANKARA
Tic. Sic. 0312 418 20 10 Faks: 0312 418 20 20
Rakıtepe Mah. 505. Sokak No: 15/21 Kat: 5
Kocay / İSTANBUL Tel / Faks: +90 (312) 443 20 01
Kod: 03124182010 - www.nobelkitap.com

www.nobelkitap.com

ÖN SÖZ

Kitabın çeyrek asırdan fazla bir çabanın ürünü olduğunu söylersem sanırım abartmış olmam. 1987 yılında lisans üçüncü sınıfta Türk Dış Politikası dersinde grubumuz sunum konusu olarak “1960-1974 Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri”ni seçmişti. Niye bu konuyu seçtiğimizi tam olarak hatırlamıyorum ama sunum sırasında hocamız belki başka şeylere duyduğu kızgınlığın da etkisiyle “Nereden buluyorsunuz bunları? Böyle bir şey yok!” diye sunumun içeriğiyle ilgili sert ve kızgın bir tepki ortaya koymuştu. Sunumu hazırlayan kişi olarak bir şeyler söylemek istedim ama son anda söyleyeceklerimi yutmayı tercih ettim. Olay beni çok etkilemiş ve bilinçaltıma güçlü bir şekilde yerleşmiş olmalı ki, bilinçli bir tercih ürünü olmadan yüksek lisans tezimde Türk-Amerikan ilişkileriyle aşırı bağlantılı olan Bağdat Paktı’nı, doktora tezimde de 1960-1975 döneminde Türkiye ile ABD ilişkilerini ele aldım. Yurt dışından dönüşümde yardımcı doçentlik ataması için jüri üyelerinden biri olarak bahsettiğim hocanın seçilmiş olması benim için ironik bir tesadüf oldu. Hayata erken yaşta veda eden hocamın en son yaptığı şeylerden biri, belki de tezimi değerlendirerek benim için olur raporu yazmak oldu. Kendisini rahmetle anıyorum.

Öğretim üyeliği hayatım boyunca Türk-Amerikan ilişkilerinden hiç kopuk kalmadım. İster istemez gelen makale ve sunum talepleri doğrultusunda Türk-Amerikan ilişkilerinin 1975 sonrası dönemlerini de çalıştım. En son 2014 yazında akademik çalışma için gittiğim ABD ziyaretim sırasında Ak Parti dönemindeki ilişkilere odaklandım. Bu kitapla 1947’den günümüze Türk-Amerikan ilişkilerinin bütün boyutlarını (Kıbrıs’la ilgili olanları ayrı bir kitapta ele aldım, onu da yakında yayınlamayı umuyorum),

sağlam bir çerçeveye oturarak derli toplu hâlde sunduğuma inanıyorum. Kitabı hazırlarken Türk-Amerikan ilişkileri konusunda ortaya çıkarılmış neredeyse bütün eserleri kullandım. ABD'deki birincil nitelikli kaynaklara baktım. Her iki taraftaki Meclis tutanaklarından ve Meclisler için hazırlanmış raporlardan faydalandım. İlgili devlet adamlarının yayınlanmış hatıratlarına ulaşmaya çalıştım. Sayfa sayfa gazetelerin hem haber sayfalarını hem de yazar sütunlarını okudum. Ulaşabildiğim devlet adamı ve araştırmacılarla röportajlar yaptım. Stratejik araştırma derneklerinin bültenlerini ve yayınlarını inceledim. Amerikalı Türkiye uzmanlarının eserlerini kullandım. Türk-Amerikan ilişkileriyle ilgili kitap ve makalelere ulaştım. Lisans ve lisansüstü düzeyde verdiğim dersler de kitapla ilgili bilgi birikimi artırdı ve bakış açımı etkiledi. Kısaca neredeyse çeyrek asırdan fazladır haşır neşir olduğum konuyla ilgili birikimlerimi, bu kitapla okuyucuya aktarabildiğimi ümit ediyorum.

Kitabın ortaya çıkışında doğrudan ve dolaylı katkısı olan bütün meslektaşlarıma, eşime ve çocuklarıma teşekkürü bir borç biliyorum.

Ocak 2016

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM - GİRİŞ.....	1
İKİNCİ BÖLÜM - İLİŞKİLERİN TEORİK ÇERÇEVESİ.....	9
İTTİFAK KURMA NEDENLERİ.....	9
Güvenlik.....	10
Yardım İhtiyacı.....	12
Stratejik Nedenler.....	13
İdeoloji.....	15
İç Politika Nedenleri.....	16
Tarafsızlık Seçeneği.....	18
İTTİFAKLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	18
Fayda-Maliyet Analizi.....	18
Üyelerin Amaçları.....	20
Üyelerin Gücü ve Büyüklüğü.....	21
İTTİFAKIN SAĞLAMLIĞI.....	22
TARAFLARIN ARALARINDAKİ İTTİFAKİ ALGILAYIŞLARI.....	24
Türk Yöneticilerin İttifakı Algılayışı.....	24
Amerikalıların İttifakı Algılayışı.....	27
PATRON-UYDU DEVLET İLİŞKİSİ.....	29
BAĞIMLILIK İLİŞKİSİ.....	35
ETKİ İLİŞKİSİ.....	37

TÜRKİYE ÜZERİNDE AMERİKAN ETKİSİNİN ÖRNEKLERİ.....	40
Genel Suçlamalar	40
Ekonomik Bağımlılık.....	42
ABD'nin Türkiye'nin İç İşlerine Karışması.....	45
Çin'in Tanınması.....	49
Komer Olayı	51
Amerikan Etkisi İddialarının Reddedilişi	52
SON NOTLAR.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM - İLİŞKİLERİN KURULMASI VE KISA BALAYI DÖNEMİ..... 61

İLİŞKİLERİN TABANI	61
Ortak Düşman	61
Stratejik Faktör.....	62
Yardım Faktörü.....	63
Batılılaşma	64

TRUMAN DOKTRİNİ'YLE TÜRK-AMERİKAN İTTİFAKININ ORTAYA ÇIKIŞI..... 65

Türkiye Üzerinde Sovyet Baskıları ve Amerika'nın Tepkisi.....	66
Amerika'nın Yakın ve Orta Doğu'ya Karşı Politikasının Değişmesi.....	72
Truman Doktrini	74

TRUMAN DOKTRİNİ SONRASI İLİŞKİLER..... 75

Askerî İlişkilerin Kurulması	75
1950'lerde Samimi İlişkiler	80
SON NOTLAR.....	82

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM - MENDERES DÖNEMİNDE ORTA DOĞU 'DA GEREKSİZ MACERA 87

ORTA DOĞU KOMUTANLIĞI ÖNERİSİ	87
Türkiye'nin Ön Şartı	87
Orta Doğu Komutanlığı Önerisi ve Türkiye	89
Orta Doğu Savunma Örgütü Kurma Yönündeki Diğer Çabalar	91

BAĞDAT PAKTİ.....	92
Kuzey Kuşağı Kavramı	92
Bağdat Paktı'nın Oluşturulmasında Türkiye'nin Katkısı	94
Bağdat Paktı Örgütü'nün Kurulması	97
Bağdat Paktı ve ABD	99

BAĞDAT PAKTI'NIN TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	101
Arap Devletleriyle İlişkiler.....	101
Sovyetler Birliği'yle İlişkiler.....	103
Bağdat Paktı'nın Kısa Bir Değerlendirmesi.....	105
TÜRKİYE'NİN PAKT ÜYESİ OLARAK ORTA DOĞU'DA OYNADIĞI ROL	106
Ürdün'ün Pakt'a Katılması Sorunu	106
Süveyş Krizi, Eisenhower Doktrini ve Türkiye	108
1957 Yılındaki Suriye Krizi.....	109
Irak'taki Devrim, Ürdün ve Lübnan'daki Olaylar.....	112
Bağdat Paktı'nın Sonu.....	114
SONUÇ.....	117
SON NOTLAR.....	118

BEŞİNCİ BÖLÜM - JÜPİTERLER, KÜBA KRİZİ VE İLİŞKİLERDE İLK SARSINTI.....	125
KRİZ ÖNCESİ.....	126
Jüpiterlerin Tarihi.....	126
Amerikalıların Jüpiterleri Türkiye'den Kaldırma Girişimleri.....	127
Rusların Küba'ya Nükleer Silah Yerleştirmesinde Jüpiterlerin Rolü.....	130
KRİZ SIRASINDA JÜPİTERLER.....	134
Füze Pazarlığı Tartışmaları	134
Rusların Krizi Barışçıl Yollarla Sona Erdirme Girişimleri.....	142
Nükleer Savaş Tehlikesi ve Türkiye	145
Jüpiterlerin Krizin Çözümlemesindeki Rolü	147
KRİZ VE TÜRKİYE	156
Kriz Sırasında Türkiye'nin Tutumu.....	156
Krizin Türkiye Açısından Düşündürdükleri.....	160
Jüpiterlerin Kaldırılması ve Türkiye İçin Düşündürdükleri.....	162
SONUÇ.....	166
SON NOTLAR.....	167

ALTINCI BÖLÜM - 1960-1975 DÖNEMİNDE SORUNLU ASKERÎ İLİŞKİLER.....	175
ASKERÎ İDARE DÖNEMİ.....	175

ASKERÎ İLİŞKİLERDE SORUNLAR.....	178
Johnson Mektubu.....	178
Türkiye'nin Batı Bloku Dışındaki Ülkelerle İlişkilerini Geliştirme Çabaları.....	181
Türkiye'nin MLF'den Çekilmesi	182
U-2 Uçuşları	184
Amerikan Üslerinin NATO Dışı Amaçlarla Kullanılması	186
Amerikan Personeliyle İlgili Sorunlar	190
Altıncı Filo'nun Türk Limanlarını Ziyareti	194
Amerikan Üslerindeki Grevler	195
Boğazlardan Geçiş	197
NATO'nun Yeni Stratejisi	198
Nükleer Silahların Kontrolü	199
İkili Anlaşmalar.....	200
Yumuşama (Detant)	202
Askerî Yardım.....	203
1960'LARDA TÜRKİYE'DE NATO TARTIŞMASI.....	203
NATO'yu Eleştirenlerin Görüşleri.....	203
Türkiye'nin NATO Bağlantısını Savunanların Görüşleri	205
TÜRKİYE'NİN ABD'DEN ELDE ETTİĞİ FAYDALAR.....	209
Askerî ve Ekonomik Yardım	209
Askerî Malzeme.....	211
Türk-Amerikan Ticari İlişkileri.....	215
TÜRKİYE'NİN ABD AÇISINDAN STRATEJİK ÖNEMİ.....	220
Türkiye'nin Stratejik Konumunun Önemi	220
Türkiye'deki Amerikan Üslerinin Önemi.....	221
Türkiye'nin Orta Doğu Açısından Önemi.....	224
SONUÇ	225
SON NOTLAR.....	226
YEDİNCİ BÖLÜM - HAŞHAŞ MESELESİYLE İLİŞKİLERDE GEREKSİZ SARSINTI.....	243
NIXON YÖNETİMİNDEN ÖNCE HAŞHAŞ MESELESİ.....	244
1960'tan Önceki Dönem.....	244
1960'larda Haşhaş Sorunu.....	245
HAŞHAŞ KONUSUNDA AMERİKAN BASKILARI 1969-1971 ...	246
Amerikalıların Türkiye'nin Haşhaş Üretimi Konusundaki Görüşleri.....	246

Nixon Yönetiminin Uyuşturucuya Karşı Savaşı	249
Amerika'nın Türkiye'nin Haşhaş Üretimini Durdurmaya Yönelik Çabaları.....	249
Haşhaş Konusunda Türkiye Üzerindeki Amerikan Baskısı	253
TÜRKİYE'NİN PENCERESİNDEN HAŞHAŞ SORUNU	256
Türkiye'nin Haşhaş Üretimini Kontrol Etmeye Yönelik Çabaları	256
Türkiye'nin Haşhaş Konusundaki Argümanları.....	259
Türk Kamuoyunun Amerikan Baskılarına Tepkisi	260
1971-1974 DÖNEMİNDE HAŞHAŞ SORUNU	261
Erim Hükûmetinin Haşhaş Ekimini Yasaklama Kararı	261
Erim Hükûmetini Haşhaş Ekimini Yasaklamaya İten Faktörler ...	263
Haşhaş Yasasının Uygulanması	264
Türk Kamuoyunun Haşhaş Yasasına Tepkisi	267
Amerikalı Çevrelerin Haşhaş Yasasına Tepkisi	268
Haşhaş Yasasının Etkisi.....	269
TÜRKİYE'NİN HAŞHAŞ EKİMİNE YENİDEN İZİN VERME KARARI	270
Karardan Önceki Dönem	270
Ecevit Hükûmetinin Haşhaş Konusundaki Girişimleri	271
Türk Kamuoyunun Haşhaş Ekimi Yasasının Kaldırılmasına Tepkisi.....	273
HAŞHAŞ EKİMİNE İZİN VERİLMESENE AMERİKALILARIN TEPKİSİ	274
Amerikan Kongresi'nin Tepkisi	274
Amerikan Yönetiminin Tepkisi.....	276
Amerikan Kamuoyunun Tepkisi	277
HAŞHAŞ SORUNUNUN SONU	277
SONUÇ	279
SON NOTLAR	280
 SEKİZİNCİ BÖLÜM - ASKERÎ AMBARGOYLA İLİŞKİLERİN DİBE VURUŞU	291
1974 ÖNCESİ DÖNEM	291
KIBRIS'TA ASKERÎ DARBE	293
Darbenin Gerçekleşmesinde ABD'nin Etkisi	293
Kıbrıs'taki Darbeye ABD'nin Tepkisi.....	297

Sisco'nun Arabuluculuğu	300
ABD'nin Türkiye'nin Müdahalesini Önlemede Etkisiz Kalması	303
TÜRKİYE'NİN BİRİNCİ KIBRIS MÜDAHALESİ	308
Amerika'nın Çatışmayı Sınırlandırma Çabaları.....	308
ABD'nin Türkiye'nin Birinci Harekâtına Tepkisi	310
Cenevre Konferanslarında Amerika'nın Tutumu	312
TÜRKİYE'NİN İKİNCİ HAREKÂTI VE AMERİKAN ASKERİ AMBARGOSU	314
ABD'nin İkinci Harekâta Tepkisi	314
Askerî Ambargo	316
Ambargo Sonrasında ABD'nin Kıbrıs Tutumu.....	324
Amerikan Kongresi'nin Ambargo Konusundaki Argümanları	324
Amerikan Yönetiminin Ambargo Konusundaki Argümanları	329
Ambargonun Konmasında Yunan Asıllı Amerikalıların Etkisi.....	333
Türk Yöneticilerin Ambargo Karşısı Argümanları.....	336
Türk Kamuoyunun Askerî Müdahaleye ve Silah Ambargosuna Tepkisi.....	338
SON NOTLAR	342

DOKUZUNCU BÖLÜM - 1980'LERDE SORUNLAR ARASINDA İŞ BİRLİĞİ	351
SEİA.....	351
ASKERİ YARDIM.....	354
TÜRKİYE'NİN STRATEJİK ÖNEMİ	356
ASKERİ ALANDA İŞ BİRLİĞİ.....	358
İSRAİL BOYUTU.....	361
EKONOMİK BOYUT	362
İDEOLOJİK VE KÜLTÜREL BOYUT	363
TÜRK-YUNAN ANLAŞMAZLIKLARI	366
KIBRIS SORUNU	366
ERMENİ MESELESİ	369
SONUÇ	370
SON NOTLAR	371

ONUNCU BÖLÜM: KÖRFEZ SAVAŞI'YLA YENİ SANCILI DÖNEM	375
KÖRFEZ SAVAŞI SONRASINDA ABD'NİN GENEL AMAÇLARI.....	375
KÖRFEZ SAVAŞI ERTESİNDE ABD'NİN IRAK'A KARŞI TUTUMU.....	377
1990'LARDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNDE IRAK SORUNU	380
ÇEKİÇ GÜÇ, KÜRT DEVLETİ SORUNU VE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ	383
SON NOTLAR.....	392

ON BİRİNCİ BÖLÜM - SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA KARARSIZ İLİŞKİLER.....	397
SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA TÜRKİYE.....	398
Türkiye'nin Yeni Şartları	398
Türkiye'nin Stratejik Öneminin Azalması Olasılığı	400
Türkiye'nin Batı ve ABD İçin Taşıdığı Önem	400
Türk Dış Politikasının Geleceği	404
Türkiye'nin Daha Aktif ve Daha Bağımsız Dış Politika Takip Etmesi.....	407
TÜRKİYE'NİN PROBLEMLERİ VE ABD.....	410
NATO'yla İlgili Endişeler	410
Avrupa'nın Güvenliğinin Geleceğiyle İlgili Problemler.....	415
Rusya'yla İlgili Problemler.....	418
AKKA Anlaşması'yla İlgili Problemler.....	420
Azeri-Ermeni Çatışması	421
Balkanlardaki Gelişmeler	422
Orta Doğu Gelişmeleri	423
Orta Asya Ülkeleriyle İlişkiler	426
İsrail'le İlişkiler	428
TÜRK-AMERİKAN SAVUNMA İŞ BİRLİĞİ.....	430
Askerî Yardım.....	430
Stratejik Ortaklık	432
11 EYLÜL SALDIRILARININ İLİŞKİLERE ETKİSİ	436
SON NOTLAR.....	439

ON İKİNCİ BÖLÜM - AK PARTİ DÖNEMİNDE ORTA DOĞU'DA CAN ÇEKİŞEN İLİŞKİLER	449
İLİŞKİLERDE IRAK FAKTÖRÜ	449
1 Mart 2003 Tezkere Krizi	449
Süleymaniye Olayı	454
2004-2006 Döneminde İlişkiler ve Irak Konusu	454
2007-2008 Dönemi İlişkiler ve Irak Konusu	458
2008 Sonrasında İlişkilerde Irak Konusu	460
ORTA DOĞU'NUN DEMOKRATİKLEŞTİRİLMESİNDE İŞ BİRLİĞİ.....	464
TÜRKİYE'NİN İRAN VE SURİYE İLE İLİŞKİLERİNİ GELİŞTİRMESİ VE ABD'NİN TEPKİSİ.....	467
İLİŞKİLERDE ARAP BAHAR'IYLA İLGİLİ SORUNLAR.....	469
İLİŞKİLERDE İRAN FAKTÖRÜ	473
İLİŞKİLERDE İSRAİL FAKTÖRÜ	479
SON NOTLAR.....	485

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM - AK PARTİ DÖNEMİNDE ÇALKANTILI İLİŞKİLER	491
İLİŞKİLERİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	491
İLİŞKİLERDE AK PARTİ FAKTÖRÜ.....	493
İLİŞKİLERDE KAMUOYUNUN ETKİSİ	496
STRATEJİ VE VİZYON FARKLILIKLARI VE BENZERLİKLERİ	500
OBAMA DÖNEMİNDE İLİŞKİLER (MODEL ORTAKLIK)	505
ASYA İLE İLGİLİ KONULARIN İLİŞKİLERE ETKİSİ	507
Afganistan Sorunu ve İlişkiler	507
İlişkilerde Rusya Faktörü	509
İlişkilerde Enerji Faktörü	512
Ermeni Meselesi ve İlişkiler	514
İLİŞKİLERDE AB FAKTÖRÜ	518
EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER.....	520
ABD-AB Serbest Ticaret Anlaşması ve Türk-Amerikan İlişkileri	520
İkili Ekonomik İlişkiler	522
Sosyal ve Kültürel İlişkiler	524
İLİŞKİLERDE NATO FAKTÖRÜ	525
Türkiye'nin NATO'dan Uzaklaşma Olasılığı ve İlişkiler.....	525
Türkiye'nin Füze Kalkanı Projesine Katılması ve İlişkiler	528

SON DÖNEM İLİŞKİLER.....	532
TÜRKİYE'NİN BAĞIMSIZ POLİTİKA TAKİP ETMESİ VE İLİŞKİLER.....	534
SON NOTLAR.....	536
ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM - SONUÇ: ÇATLAK AMA DAĞILMAYAN İTTİFAK.....	543
GENEL DEĞERLENDİRME	543
TEORİK BAKIŞ AÇISIYLA İLİŞKİLER VE SONUÇLAR.....	556
KAYNAKÇA	563

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Türkiye ile ABD II. Dünya Savaşı'nın ertesinde geleneksel yalnızcılık ve ittifaklardan uzak durma politikalarından vazgeçerek, bir Soğuk Savaş ilişkisi şeklinde, aralarında güvenlik boyutunun çok ağır bastığı bir ittifak kurdular. Soğuk Savaş sona erdikten sonra da bu ittifak hâlâ ayakta durmakta ve güvenliğin yanında ekonomi gibi diğer boyutlarının da önem kazanmasıyla birlikte dünya politikasının en önemli faktörlerinden biri olmaya devam etmektedir. Orta Doğu, Orta Asya, Kafkaslar, Doğu Akdeniz, Balkanlar ve eski Sovyet cumhuriyetlerinin işgal ettiği topraklar gibi dünyanın en önemli bölgelerinde ortaya çıkan gelişmelerin Türk-Amerikan ittifakı dışarıda tutularak ele alınması ve bu ittifakın gelişmeler üzerinde etki sahibi olmayacağına düşünülmesi imkânsızdır. Dünya olaylarını ya da en azından söz konusu bölgelerdeki gelişmeleri anlayabilmek ve ileriye dönük tahminlerde bulunabilmek için Türk-Amerikan ilişkilerini bilmek gerekmektedir.

Türk-Amerikan ilişkilerinin temel niteliğini anlayabilmek için ise kendi içlerindeki ve uluslararası sistemdeki onca gelişmeye rağmen iki devletin niçin ve nasıl aralarında ittifak kurup bu ittifakı devam ettirmede kararlı davrandıklarını ortaya koyma mecburiyeti vardır. Bir kere ilişkinin şu hususların göz önünde bulundurularak incelenmesi şarttır: Türkiye'nin Batılılaşma politikası, ekonomisini geliştirmek ve savunmasını sağlamak için dış yardıma ihtiyaç duyması, Türk liderlerin ve halkının dış müdahaleler ve etkiler konusunda oldukça hassas olmaları, ulusal davalarında oldukça ısrarlı olabilmeleri ve aralarında konsensüs oluşturabilmeleri, Amerika'nın küresel ve bölgesel çıkarlarının ve stratejilerinin taşıdığı önem, uluslararası

sistemin yapısı, iki devletin ittifakları algılayışları ve kendi iç politikalarıyla ilgili özel şartları vs. Hem Türkiye hem de Amerika'da dış politika oluşturmaya katılan aktörlerin yapısı ve özelliği ile iki devletin dış politikalarına etkide bulunan faktörler ve belirleyiciler, üzerinde durulması gerekli başka bir konudur.

Türk-Amerikan ilişkilerini değişik dönemler boyunca incelemek nereye gidebileceğine ışık tutması açısından önem taşımaktadır. 1950'ler mükemmel uyumun yaşandığı yıllardı. Ancak daha sonraki yıllarda ortaya çıkan birçok sorunun temeli de bu yıllarda atılmıştı. Bağdat Paketi Türkiye'nin NATO'ya katılmak için ödediği bir fiyattı. Türkiye'yi Orta Doğu ve Üçüncü Dünya'dan iyice koparıırken 1960'lı ve 1970'li yıllarda ulusal davalarında ihtiyaç duyduğu uluslararası desteği elde edememesinde ileriye dönük önemli rol oynamıştı. Türkiye ile Amerika arasındaki askerî ilişkilerde 1950'lerde çok yakın olmaktan kaynaklanan sorunlar 1960'lı yıllarda çözülmeye çalışılacaktı. 1960'lı yıllar diğer taraftan görece olarak özgürlükçü bir anayasa sayesinde marjinal grupların Türk iç politikasında çok geniş etkilere sahip olabildiği ve iç politikayla birlikte dış politikanın da her yönünün tartışılabilirdiği yıllardı. Bu dönemde Türk dış politikasının dönüm noktası niteliğinde değişiklikler yaşandığı bile iddia edilmektedir. Küba Krizi sırasında Türkiye üzerinden iki süper gücün pazarlık yapması, Türkiye'nin ABD ile yakın ittifakı nedeniyle ödediği diğer bir fiyattı. Kriz, gerçek boyutları ancak günümüzde ortaya çıkacak derecede Amerikalıların gerçekleri Türk yetkililerden saklayarak dostluklarının gerçek niteliğini ortaya koydukları ilginç bir olay olarak ortaya çıkmıştır. Kıbrıs'ta yaşanan hayal kırıklığının ardından genelde solcu kesimlerin Türkiye'yi ABD'nin uydusu olarak gösteren geniş çaplı eleştirilerinin ele alınması günümüzün benzer eleştirilerine de ışık tutabilecektir. Diğer taraftan Başbakan Süleyman Demirel'in "Amerika'ya benim kadar hayır diyen bir başbakan olmadı" demesini sağlayacak derecede Türkiye'nin 1960'ların ikinci yarısında gerçekleştirdiği Amerikan karşıtı gözüken girişimlerin gerçek niteliğinin ortaya konması da bu konuda daha önde görünen Bülent Ecevit'le bir karşılaştırma imkânı sağlayacaktır.

1980'ler ilişkilerin hem sıkı olduğu hem de ciddi sorunlar barındırdığı ilginç bir dönemdi. Özal'ın Amerikanvari tavırlarla iç ve dış politikada alışılmadık tutumlar sergilemesi ve yeni araçlar kullanma yoluna gitmesi ister istemez Amerika'yla ilişkilere de yansyacaktı. Pragmatik yaklaşımıyla kökleşmiş dış politika sorunlarını çözmeye yönelen ve ekonomi ağırlıklı bakış açısıyla dış politikada açılımlara girişen Özal, Amerika'dan istediği bazı şeyleri alamasa da ilişkilerin sıkı şekilde devam etmesini sağlayacaktı. Elbette Özal'ın en önemli hamlesi, Soğuk Savaş ertesinde ve Türkiye'nin

stratejik öneminin azalma olasılığının olduğu bir dönemde ortaya çıkan Körfez Krizi'nde güçlü bir şekilde ABD'nin yanında yer alarak iki ülke arasındaki ittifakın güçlü bir şekilde devam etmesini sağlamasıydı. Ancak onun girişimiyle ortaya çıkan Çekiç Güç ile ABD'nin Irak politikaları 1990'lı yıllarda Türkiye'ye ciddi zararlar verirken, Türk siyasetindeki istikrarsızlığın sonucu olan zayıf koalisyon hükûmetlerinin ABD'yi politikasını değiştirme konusunda ikna edememesi, ABD karşısında mahkûm olunmasının diğer bir örneğini oluşturacaktı.

En son 2000'li yıllarda Türkiye'deki muhafazakâr ve İslami yönü ağır basan kesimlerin tek başlarına iktidara gelmesi, Türk-Amerikan ilişkilerinin Türkiye'nin geleneksel çevrelerle yönetilmediği dönemde nasıl bir seyir takip edebileceğini görme bakımından ilginç bir süreç başlatmıştır. Bu dönemle ilgili birbirine zıt iddialar ortaya konmakta ve genellemeler yapılmaktadır. Bir taraftan ABD'ye teslimiyetle ilgili suçlamalar yapılırken, diğer taraftan ABD'den ve Batıdan kopuşun Türkiye'yi karanlık sulara sürüklediği ileri sürülebilmektedir. Soğuk Savaş kalıplarının da artık geçerli olmadığı bu ilginç dönemde yaşanan dalgalanmaları ve savrulmaları objektif ve doğru bir şekilde anlamak ve anlamlandırmak önemlidir. Bunun için de her iki tarafın düşüncelerini ve tutumlarını ve birbirlerine bakışlarını kapsamlı şekilde ele almak ve değerlendirmek gerekmektedir.

Türkiye'nin Amerika'nın etkisi altında kaldığı iddiası her zaman dile getirilen yaygın bir iddia olduğu için uluslararası ilişkiler teorisi çerçevesinde bu konuya eğilmek ayrı bir önem taşımaktadır. Bu çerçevede şu tür soruların cevaplanması gerekmektedir: Güçleri arasında önemli farklar olan iki ülkenin ilişkisinde en fazla hangi ülke fayda elde eder? Daha güçlü olan devlet, ne dereceye kadar gücü kendinden daha az olan müttefikine etkide bulunabilir, onun dış politika kararlarını ve davranışlarını değiştirebilir? Büyük devlet müttefikinin ulusal davaları ve iç politikaları üzerinde ne derece etkili olabilir? Büyük devlet müttefikini ilgilendiren konulara nasıl dâhil olur ve müttefiki kendisinin küresel ve ulusal çıkarlarına aykırı hareketlerde bulunursa nasıl tepkide bulunur? Böyle durumlarda müttefikini cezalandırması söz konusu olabilir mi? Gücü daha az olan devlet açısından müttefiki bir süper güçle ilişkilerinde ne tür zorluklarla karşılaşması olasılığı vardır? Örneğin o devletle ilişkileri yüzünden güvenliği tehdit altına girebilir ya da müttefiki süper güç onun çıkarlarını başka devletlerle ilişkilerinde pazarlık konusu yapabilir mi? Gücü daha az olan devlet müttefikinin tehdit ve baskılarına maruz kalırsa nasıl tepki gösterir? Güçlü müttefikine değişik açılardan bağımlı olmak bir devletin karar ve davranış özgürlüğünü ne derece etkiler? Zayıf devletler süper güçlerle ittifak ilişkilerine sahip olmamaları hâlinde daha fazla mı yoksa daha az mı baskı ve

etki altında kalırlar? Zayıf devletin bir ulusal davasında çok kararlı olması, onun büyük müttefikinin etki ve tehditlerine karşı koymasında ne derece etkisi olabilmektedir? Halkının bir konuda görüş birliğine varmış olması ve hükûmet üzerinde aşırı derecede baskılarda bulunması devletin daha güçlü müttefikleriyle ilişkilerini hangi oranda etki altına alır? Bağımsızlık ve egemenlik konusunda oldukça titiz yöneticilere sahip bir devlete yönelik olarak uyduluk suçlamasında bulunulduğunda bu durum o devletin yöneticilerinin fikirleri, kararları ve davranışları üzerinde nasıl bir etki doğurur? Bir devletin sahip olduğu yönetim şekli büyük müttefikleriyle ilişkilerinde ne gibi tesirlere sahiptir? Devletler nasıl, niçin ve hangi durumlarda büyük müttefiklerinin tavsiyelerini ve politikalarını adım adım takip ederler? Bir devlet büyük müttefikinin aşırı derecede baskısı altında kaldığında başvurabileceği ne gibi alternatiflere sahiptir, örneğin bağımsızlık ya da blok değiştirme kararı verebilir mi? Bir devlet bir süper güçle ittifak ilişkilerine sahipken ne dereceye kadar bağımsız ve esnek dış politika izleyebilir ve düşman bloka ait devletlerle ya da başka devletlerle ilişkilerini hangi düzeyde geliştirebilir? Bir devlet büyük müttefikinin karşı çıkmasına rağmen çok önemli dış politika davranışlarında bulunabilir mi, bulunabilirse bu hangi şartlarda mümkün olur? Uluslararası sistemin yapısı güçleri önemli oranda farklı olan iki müttefik arasındaki ilişkilere nasıl etki eder? Bu soruları uzatmak mümkündür ve bu soruların her birinin Türk-Amerikan ilişkilerinin belli dönemleriyle alakası bulunmaktadır.

Türk-Amerikan ilişkilerinin dönemler boyunca incelenmesi Türk dış politikasının nasıl bir çizgi takip ettiğini ortaya çıkaracaktır. 1950'lerin sadakat içinde bağlılık politikasından sonra Türk dış politikasının 1960'larda önemli bir evrim geçirdiği ve önemli oranda esneklik kazandığı bir gerçektir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra Türk dış politikasında daha aktif olma yönünde ciddi bir değişim gözlenmiştir. 2000'li yıllarda ise Türkiye'nin ABD'den tamamen uzaklaştığı izlenimi doğmuştur. Bu eğilimlerde devletlerin iç siyasi gelişmelerinin önemli payı olduğu yadsınamaz. Soğuk Savaş sonrasının yeni dünya şartlarında, devletler arası ilişkilerin karmaşıklaştığı ve yeni boyutlar kazandığı bir ortamda iç politika gelişmelerinin devletlerin dış politikaları üzerinde büyük etkisi olmuştur. Türk-Amerikan ilişkileri çerçevesinde iç gelişmelerin etkisiyle ilgili olarak şu örnekler verilebilir: Türkiye'deki solcu grupların, entelektüellerin ve basının devletin genel dış politikasının tartışmaya açılmasındaki ve devlet adamlarının belli yönde davranmaya kendilerini mecbur hissetmelerindeki rolü. Türk kamuoyunun, Türkiye'nin Kıbrıs politikasına ve bu konuda ABD'yle ilişkilerde takındığı tavra etkisi. Türk hükûmetlerinin ABD'nin haşhaş ekimini yasaklaması isteğine karşı koymalarında Türk kamuoyunun oynadığı rol. Türk yöneticilerin ABD'yle askerî ilişkilerde önemli

değişikliklere gitmelerinde Türk kamuoyunda yapılan tartışmaların etkisi. Türk yönetici elitinin geleneksel Batılılaşma politikasının ABD'yle ilişkilerde ortaya koydukları davranışlar üzerindeki tesiri. Türkiye'de askerî yönetim bulunmasının ABD'nin isteklerini yerine getirmede Türkiye'nin daha istekli olmasındaki rolü. 2000'lerdeki Ak Parti iktidarının güçlü halk desteğine sahip olmasının Amerikan karşıtı politikalar uygulamasındaki payı. Amerikan Kongresi'nin ve Kongre ile yönetim arasındaki rekabetin ABD'nin Kıbrıs politikaları, haşhaş ekimi ve askerî ilişkiler üzerindeki etkisi. Yunan asıllı Amerikalıların lobi faaliyetlerinin Johnson mektubunun yazılmasında ve askerî ambargo kararının alınmasında oynadığı özel rol. Amerikan liderlerinin içerdeki uyuşturucu problemi konusunda bir şeyler yapıyor görünerek seçmen desteğini elde etmek istemelerinin haşhaş ekimi konusunda Türkiye'ye baskıda bulunmalarına etkisi vs. Benzer konuların Türk-Amerikan ilişkilerinde her zaman göz önünde bulundurulması ve ilişkilerin gerçek niteliğini ortaya çıkarabilmek için incelenmesi gerekmektedir.

Çalışmanın amacı yukarıdaki sorularla ve açıklamalarla alakalıdır. Bir kere değişik dönemler boyunca Türk-Amerikan ittifakının temel özelliğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin ne derece Amerika'nın etkisi altında kaldığı özellikle cevaplanması gereken bir soru olarak ön plana çıkmaktadır. Söz konusu soru cevaplanırken ilgili uluslararası ilişkiler teorilerinden yararlanılmış ve teoriler spesifik olaylara ve örneklerle uygulanmıştır. Türk-Amerikan ilişkilerinin hemen hemen her alanına çalışma içerisinde yer verilmiş ve olayların bilinmeyen ya da arka planında yer alan boyutlarının ortaya çıkartılması için özel çaba sarf edilmiştir. Ulaşılmaya çalışılan temel amaçlardan bir tanesi de Türk dış politikasının genel çizgisinin, bu çizgideki değişikliklerin, değişikliklerin nedenlerinin, niçin başarılı olup olmadıklarının açıklanmasıdır. Bu çerçevede Türkiye'nin Amerika'nın etkisi altında kalmadan daha bağımsız politika izlemeye çalışır görüldüğü örnekler üzerinde özellikle durulmuştur. Türk-Amerikan ittifakının ortaya çıkan farklı yöndeki gelişmelere rağmen devam etmesinin arkasındaki nedenler ve Türk-Amerikan ilişkilerini etkileyen temel faktörler de üzerinde çalışılan konular arasında bulunmaktadır. Amerikalıların Türkiye'ye karşı davranışlarının temelinde bulunan asıl amaçlar ve itici güçler de mercek altına alınmıştır. Burada Amerikan yöneticilerinin özellikle Türkiye karşıtı görünen davranışlarında iki devlet arasındaki ittifakın ruhuna uygun düşmeyen niyetler mi taşıdıkları, yoksa Türkiye'ye karşı çifte standart uygulama yerine objektif mi davrandıkları konusunun açıklığa kavuşturulması büyük önem taşımaktadır. Bu şekilde Amerika'yı şiddetli şekilde eleştirenlerin görüşleri de değerlendirilmiş ve kendilerine bir cevap verilmiş olacaktır. Aynı şekilde Türkiye tarafına ba-

kıldığında Türk yöneticilerin Amerika karşısı görünen davranışlar ortaya koyduklarında gerçek niyetlerinin ne olduğunun cevaplanması da önemlidir. Amerika'yı suçlamak kolay olduğu için birçok durumda kişiler kendi başarısızlıklarını ABD'nin tepkilerini öne çıkararak ikinci planda tutma yoluna gidebilmektedir.

Çalışmanın 2. Bölümü'nde Türk-Amerikan ittifakı uluslararası ilişkiler teorileri çerçevesinde ele alınmış ve iki devlet arası ilişkiler teori tabanına oturtulmaya çalışılmıştır. Türk-Amerikan ittifakının kurulmasının ve devam ettirilmesinin nedenlerine ve bu ittifakın genel durumunu ve sağlamlığını etkileyen faktörlere işaret edildikten sonra Türk ve Amerikan yöneticilerinin ittifakı nasıl algıladıkları konusuna değinilmiştir. Bölümün bundan sonra cevaplamaya çalıştığı soru, Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilerin uyduluk ve bağımlılık ilişkisine dönüşüp dönüşmediğidir. ABD'nin Türkiye üzerinde ne derece etki kurduğu da teorik açıklamalar ve örnekler çerçevesinde bölümün sonuna doğru ele alınmıştır. 3. Bölüm'de Türk-Amerikan ittifakının nasıl ortaya çıktığı Truman Doktrini üzerinde ayrıntılı olarak durularak açıklanmaya çalışılmış, daha sonra da 1950'lerde ilişkilerin genelde nasıl seyrettiği özetlenmiştir.

4. Bölüm, Türkiye'nin ABD'yle NATO çerçevesinde ittifak kurabilmesinin bir anlamda maliyeti olan Bağdat Paketi'ni ayrıntısıyla ele almaktadır. Burada Türkiye'nin normalde yapmak istemeyeceği bir şeyi Amerika istiyor diye kendisini nasıl yapmak zorunda hissettiği ve bunun neticesinde ne gibi olumsuz sonuçlarla karşılaştığı inceleme konusu yapılmıştır. 5. Bölüm'de ele alınan Küba Krizi de Türkiye'nin ABD'yle ilişkileri yüzünden farkında olmadan ve kendi isteği dışında güvenliğinin büyük tehlike altına girmesinin ve ulusal çıkarlarının süper güçler tarafından pazarlık konusu yapılmasının hikâyesidir. Amerikan yapımı Jüpiter füzelerinin niçin ve nasıl Türkiye'ye yerleştirildiği, Amerikalıların kısa bir süre sonra eskidikleri gerekçeyle onları kaldırmak istemeleri, buna karşın Türk yetkililerin ayak dirmeleri, Küba Krizi sırasında Amerikan yetkililerinin füzeler üzerinde Sovyetlerle pazarlık yapılması konusundaki görüşleri ve sonuçta nasıl pazarlık yapıldığı bölüm boyunca anlatılmaktadır. Bölümün sonuna doğru ise krizin Türkiye açısından düşündürdükleri ayrıntısıyla ele alınmaktadır.

6. Bölüm'de de 1960-1980 dönemi Türk-Amerikan askerî ilişkileri çerçevesinde ele alınan bazı konular şunlardır: 1964'teki Johnson mektubunun Türk-Amerikan ittifakı açısından taşıdığı anlam, Türk hükûmetinin Amerika'yla askerî ilişkilerde bazı değişiklikler yapmak amacıyla gerçekleştirdiği girişimler, Türkiye'nin NATO ve ABD bağlantısını savunanların ve karşı çıkanların görüşleri, Türkiye'nin ABD'den askerî olarak elde ettikleri ve Türkiye'nin Amerika açısından taşıdığı stratejik önem. 7. Bölüm'de ge-

nel olarak 1969-1974 dönemini kapsayan ve pek bilinmeyen haşhaş konusu ele alınırken Amerikan yetkililerinin Türkiye'nin haşhaş ekimi konusunda taşıdıkları düşüncelere, Türk yetkililer üzerinde haşhaşın yasaklanması konusunda uyguladıkları baskılara, Türk liderlerin konuyla ilgili sahip olduğu görüşlere ve haşhaş ekimini sınırlandırmakla alakalı olarak aldıkları önlemlere değinilmektedir. 1971 yılındaki haşhaş yasağı da nedenleri, uygulanması ve sona erişiyile ilgili bilgiler verilerek anlatılmaktadır.

8. Bölüm Türk-Amerikan ilişkileri tarihinin en önemli olaylarından biri olan askerî ambargoyu incelemektedir. Bölüm içerisinde ABD'nin Kıbrıs'taki darbeye ve Türkiye'nin Kıbrıs müdahalelerine verdiği tepki ile kriz boyunca gerçekleştirdiği arabuluculuk üzerinde durulduktan sonra Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye yönelik askerî ambargo kararı alması, ilgili tarafların görüşleri de verilerek ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. 9. Bölüm'de 1980'ler boyunca Türk-Amerikan ilişkilerinin değişik alanları ayrıntılı sayılabilecek şekilde incelenirken, iki devlet arasında birçok sorun yaşanmasına rağmen ileri derecede iş birliği yapıldığı izleniminin verilme-ye çalışıldığı vurgulanmaktadır. 10. Bölüm'de Soğuk Savaş sonrasının ilk önemli dünya gelişmesi olan Körfez Krizi sırasında ve sonrasında ABD'nin uyguladığı politikaların Türkiye'ye ve Türk-Amerikan ilişkilerine etkisi üzerinde durulmaktadır. Bölümde vurgulanan şey, ABD'nin Türkiye'nin güvenliği açısından ciddi zararlar getiren politikaları karşısında Türk yöneticilerin pek bir şey yapamadıklarıdır. 11. Bölüm'de Soğuk Savaş sonrasında Türk-Amerikan ilişkileri Kürt ve Irak sorunları dışında ele alınırken öncelikle Türkiye'nin karşılaştığı yeni durumlar ve Türk yöneticilerin tavrındaki değişiklikler üzerinde durulmuş, sonrasında da Türkiye'nin karşılaştığı temel sorunlar ABD'yle ilişkiler ve ABD'nin tepkileri çerçevesinde analiz edilmiştir. Ak Parti döneminden önceki bir gelişme olduğu için ABD'ye yönelik 11 Eylül saldırılarının ilişkilere etkisi de bu bölüm sonunda değerlendirilmiştir.

12 ve 13. Bölümler Ak Parti dönemindeki Türk-Amerikan ilişkilerini analiz etmektedir. Orta Doğu'yla ve özellikle de Irak ve Kürt sorunlarıyla ilgili gelişmeler çok kapsamlı olduğu ve ilişkilerin en önemli boyutunu oluşturduğu için bu konular ayrı bir şekilde 12. Bölüm'de ele alınmıştır. Bu bağlamda 1 Mart tezkere krizi, Süleymaniye olayı ve Kuzey Irak kaynaklı Türkiye'ye yönelik tehditler ilişkileri etkilemeleri bakımından ayrıntılı şekilde çalışılmıştır. Elbette bölüm içerisinde İran, Suriye, Arap Baharı ve son dönem Türkiye'nin sınırlarında yaşananlarla ilgili hususlar da ikili ilişkilere yansımaları bakımından analiz edilmiştir. 13. Bölüm'de ilişkilerin diğer konularıyla birlikte genel hususlar ve yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Burada en fazla üzerinde durulan husus, geniş halk desteğine sahip olan

Ak Parti iktidarının politika ve eylemlerinin ilişkilerde kötüleşmeye neden olmasıdır. Bölümde bazı Amerikan çevrelerinin Ak Parti'yi ilişkilerin kötüleşmesindeki tek suçlu olarak doğrudan suçlamaları dikkate alınarak Türkiye'nin ikili ilişkilerle ilgili yeni politikaları ve eylemleri objektif şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

İLİŞKİLERİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Bu bölümde 1947'den günümüze Türk-Amerikan ilişkilerinin teorik çerçevesi oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda ele alınması gereken bir konu, 1947'deki Truman Doktrini'yle ortaya çıkan ve 1952'de Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle iyice resmiyet kazanan Türk-Amerikan ittifakının kuruluş nedenleridir. Ardından bu ittifakı genel olarak etkileyen ve özel olarak da ittifakın sağlamlığına tesirde bulunan faktörler incelenecek ve Türklerin ve Amerikalıların aralarındaki ittifakı nasıl algıladıkları tartışılacaktır. Üçüncü olarak da şu üç hayati soruya cevap aranacaktır: 1- Türk-Amerikan ilişkileri bir süper devlet-uydu devlet (ya da patron-yar-dakçısı; patron-client) ilişkisi niteliği taşıyor muydu? 2- Türkiye ABD'ye aşırı derecede bağımlı mıydı? 3- Türkiye, kararlarını verirken ve kararlarını uygularken ABD'nin etkisi altında kaldı mı?

İTTİFAK KURMA NEDENLERİ

1947'deki Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye verilmeye başlanan Amerikan yardımından beri iki ülke aralarında genel olarak sıkı ve samimi ilişkilere sahip olmuştur. Bu ilişkilerin temel çerçevesi özellikle Soğuk Savaş döneminde iki devletin üye olduğu NATO ittifakı tarafından çizilmiş ve ilişkiler genel olarak her zaman NATO'yla ilgili gelişmelerin etkisi altında kalmıştır. İki ülkenin siyasi ve askerî münasebetlerinin temel ilkeleri de uzun süre NATO çerçevesinde imzaladıkları değişik anlaşmalar tarafından belirlenmiştir. Dolayısıyla, NATO'nun en büyük gücü

olan ABD'yle NATO içinde nispeten daha az öneme sahip, gücü daha düşük olan Türkiye arasındaki ilişki, ittifaklarla ilgili teoriler göz önünde bulundurularak açıklanmaya çalışılabilir.¹ Genel olarak ele alındığında, Türkiye'nin üç temel nedenle ABD'yle ittifak kurduğu söylenebilir: güvenliğini korumak, askerî ve ekonomik yardım elde etmek ve Batı tipi devlet yapısını güçlendirmek. Amerikan yöneticilerini Türkiye'yle ittifak ilişkileri kurmaya iten başlıca neden ise ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarları ve SSCB'yi çevreleme politikası açısından Türkiye'nin taşıdığı stratejik önemdir.

Güvenlik

Araştırmacıların hemen hemen hepsinin belirttiği gibi, ortak bir dış tehdidin varlığı ittifak kurmanın temel nedenidir. A ve B adlı iki devlet benzer ortak tehdit algılamasına sahip olduklarında ve dışarıdan gelen bir saldırı olması durumunda askerî güçlerini bir araya getirerek ortak tehdidi bertaraf etmek isterler ve bunun için askerî bir ittifak kurarlar. Daha da özelleştirirsek, eğer A devleti kendisinden daha güçlü olan C devletinin kendisine değişik nedenlerden dolayı saldıracağından korkuyorsa, bu durumda güvenliğini korumaya yardım edecek ve mevcut gücünü artıracak daha güçlü bir B devletiyle ittifak kurmaya çalışır. Genellikle uluslararası sistemin daha zayıf olan üyeleri kendi güvenliklerini kendileri sağlayamayacakları için büyük bir dış tehditle karşılaştıklarında o tehdide karşı denge oluşturabilecek daha güçlü devletlerin ittifak ve yardımlarını elde etmeye gayret gösterirler.² Daha zayıf bir devletle ittifak kuran büyük bir devlet ise bu yolla nüfuzunu stratejik yerlere doğru yaymak ve temel düşmanının küçük devletlerin kaynaklarına sahip olmasını engellemek ister.³

ABD ile Türkiye'yi bir ittifak sistemi içinde bir araya getiren temel neden, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin güvenliğine karşı oluşturduğu tehditti. Osmanlı İmparatorluğu ve Rus Çarlığı arasında çatışma ve savaşların başladığı devirlerden beri Rusya Türk devleti için hep potansiyel bir tehlike oluşturagelmıştır. Rusların Karadeniz ve Türk Boğazları yoluyla Akdeniz'in sıcak sularına ulaşma politikası ve Doğu Anadolu'yu işgal etmek istemeleri Türk yöneticiler için yüzyıllardır geçerli olan bir felaket senaryosudur. Bu korkuları doğrulayıcı bir şekilde İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Sovyet yöneticileri Türkiye ve SSCB arasındaki 1925 tarihli dostluk anlaşmasının artık geçerli olmadığını ilan ettiler, Türk Boğazlarının rejimini düzenleyen 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'nde Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin lehine değişiklikler yapılmasını istediler ve Doğu Anadolu'da toprak talebinde bulundular. Türk liderler bunun üze-

rine SSCB'nin karşısında süper güç olarak ortaya çıkan Amerika'nın askerî ve diplomatik desteğini kazanmak için harekete geçtiler.⁴ Bu uğurda her türlü maliyeti ödemeye hazır olduklarını da Amerikalılara göstermekten çekinmediler. Ekim 1946'dan itibaren Sovyetler Birliği'nin Türkiye için oluşturduğu yakın tehdit ortadan kalkmış gibi gözüküyordu. Sovyet liderleri Türkiye üzerindeki isteklerini dile getirmeyi durdurdular. 1953 yılından sonra da yeni Sovyet yönetimi Türkiye'yle dostluk ve barış içinde yaşamak istediğini gösterir jestlerde bulundu. Buna rağmen Türk liderler SSCB'yi Türkiye için yakın olmasa bile potansiyel bir tehdit olarak algılamaya devam ettiler ve bu yüzden ABD ve NATO'yla sıkı ilişkiler içinde olmaya büyük önem atfettiler.⁵

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Amerikan yöneticileri, Türkiye'yi global Sovyet yayılcılığını durdurma politikalarının önemli bir parçası olarak gördüler ve Sovyet saldırganlığının önünü kesmek için Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardımda bulunmaya karar verdiler. Onlar, Amerikan desteğinin sağlanmaması durumunda SSCB'nin Türkiye'yi Yakın ve Orta Doğu'daki siyasi ve askerî yayılması için bir atlama tahtası hâline getirebileceğinden korkuyorlardı.⁶

Bu açıklamalar yapılırken unutulmaması gereken bir husus vardır. Zayıf devletlerin karşılaştıkları önemli problemlerden biri, düşman devletlerin saldırısına maruz kalmaları durumunda müttefik devletlerin verecekleri desteğin niteliğinin kesin olarak bilinemeznesidir. Tarih göstermiştir ki, güçlü devletler müttefikleri zayıf devletlerin yardımlarına ya hiç gitmemişler, ya yardımlarını geç ulaştırmışlar ya da yardım etseler bile bu yardımlarını zayıf devletten önemli tavizler koparmak için yapmışlardır.⁷ Zayıf devletlerin korktukları başka bir şey de normalde birbirlerine düşman olsalar bile süper devletlerin çıkarları gerektirdiğinde küçük devletler aleyhine iş birliği yapmalarıdır.⁸ Türk-Amerikan ilişkileri açısından örnek vermek gerekirse, 1960'lı yıllarda Türk gazete yazarları ve politikacıları Türkiye'nin saldırıya uğraması durumunda ABD ve NATO'nun gerçekten yardıma gelip gelmeyeceğini yoğun şekilde tartışmışlardır. Türk kamuoyu aynı zamanda Sovyetler Birliği ve Amerika'nın bazı konularda anlaşmalarının sonuçta Türkiye için Sovyet tehdidini artıracığından ciddi olarak kaygı duymuştur.

Zaman içerisinde Sovyet tehdidi değişime uğrasa ve sonuçta ortadan kalksa da Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli boyutunu her zaman güvenlik oluşturmuştur. Her zaman bir istikrarsızlık denizinin ortasında varlığını devam ettirmek ve çıkarlarını korumak durumunda kalan Türkiye açısından dünyanın en güçlü devletiyle ittifak ilişkisi içerisinde bulunmak ve onun liderliğini yaptığı çok taraflı ittifak içerisinde yer almak önemli bir güvenlik unsurudur. Etrafındaki ülkelerin başına gelenler dikkate alın-

dığında Türkiye'nin bu ittifak ilişkisinden vazgeçmesi mümkün gözükmemektedir. Küresel politikanın yönlendiricisi olan ABD açısından da her zaman küresel politikayı, küresel güvenliği ve dolayısıyla küresel Amerikan çıkarlarını etkileyen ve ilgilendiren bir bölgede bulunan Türkiye'den destek almak hayati önem taşımıştır. Ayrıntıda ve yöntemde bazı anlaşmazlıklar yaşasalar da iki ülkenin Türkiye'nin etrafındaki bölgeyle ilgili olarak ortak güvenlik kaygılarına sahip olmaları, zaman zaman yaşanan sarsıntılara rağmen iki ülke ilişkilerinin günümüze kadar güçlü bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Dünyanın ayakta kalan gerçek anlamdaki tek askerî örgütü olan NATO'nun bir savunma ittifakından güvenlik ittifakına dönüşmesi bağlamında da iki ülkenin ortak kaygı ve çıkarlara sahip olmaları ilişkilerin güçlü temellere oturması anlamına gelmiştir. Güvenlik bağlamında ilişkileri en fazla sıkıntıya sokan husus ise ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında Irak'a gerçekleştirdiği müdahaleler olmuştur. Genelde hissedilen kaygılar benzer olsa da ABD'nin tek yanlı askerî müdahale yöntemi Türk yetkilileri zor durumda bırakmış ve onları ABD'yle ilişkileri sorgulamaya itebilmiştir.

Yardım İhtiyacı

Ekonomik ve askerî gereksinimler zayıf devleti daha güçlü bir devletin ittifakını elde etmeye iter.⁹ Gelişmekte olan ekonomilerini güçlendirmek, ekonomik yapılanma ve gelişme planlarını uygulayabilmek için küçük devletler gelişmiş ülkelerden yardım almak zorunda kalırlar ve çoğu kere düzenli yardım elde edebilmek için bu gelişmiş ülkelerin kurdukları askerî ittifaklara katılırlar. Dış tehditleri savuşturabilmek için gerekli modern savunma ve silah sistemlerini oluşturabilecek teknik kapasiteye sahip olmayan zayıf ülkeler de bu silahları kolayca elde edebilmek için askerî ittifaklara katılmayı tercih edebilirler.

Türkiye'nin askerî ve ekonomik yardım ihtiyacı ve ABD'nin Türkiye'nin bu konudaki isteklerine verdiği karşılık Türk-Amerikan ilişkilerinde her zaman önemli rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Türkiye'nin ekonomik ve askerî yardıma ciddi şekilde ihtiyaç duyması, ittifakın ortaya çıkışının temel nedenlerinden biri olmuştur. Türkiye savaşa son ana kadar katılmamıştı ve doğrudan savaştan zarar görmemişti. Fakat ekonomisi oldukça kötü durumdaydı. Halka daha fazla refah sözü veren ve özel sektöre daha fazla önem vereceğini söyleyen Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçları iyice arttı. Yeni hükûmet cesur plan ve projelerinin uygulanmasını dış yardım ve yatırımın varlığına bağlamıştı.¹⁰ Savaş sırasında büyük bir orduyu savaşa hazır halde tuttuğu için Türkiye'nin askerî harcamaları da yüksek düzeyde gerçekleşmişti. Sa-

vaş sonrasında Sovyet baskılarından kaynaklanan güvenlik konusundaki endişeler Türkiye'nin ordusunu modernleştirmesini ve güçlendirmesini gerektiriyordu. Türk yöneticilerin ABD'yle savunma ilişkilerine girmede ve NATO'ya katılmada çok istekli olmaları, bu amaçla belki de Sovyet tehdidini olduğundan biraz fazla göstermeleri, büyük ölçüde Amerikan askerî ve ekonomik yardımını elde etmek istemelerinin de bir sonucuydu. 1947 yılından itibaren ABD hep Türkiye'nin en önemli ekonomik ve askerî yardım kaynağı oldu. Fakat bu yardım hem Türk yöneticilerinin istediği miktarda olmadı hem de Türkleri rahatsız eden yabancı unsurlar taşıdı; böylece iki ülke arasında hep sorun olmaya devam etti.

Genelde ekonomisi kronik sorunlar barındıran ve kendi silahlarını ve savunma teknolojisini üretme kapasitesi düşük düzeyde kalan Türkiye, Amerika'yla ilişkilerinde bu boyutun sınırlamasına maruz kalmıştır. İki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler sonraki dönemlerde oldukça düşük düzeyde seyretse de ekonomik kriz durumlarında Türkiye'nin ABD'nin iyi niyetine ihtiyaç duyması ilişkilerin çerçevesinin belirlenmesinde önemli bir etken olmuştur. 2000'lerin başında görüldüğü üzere Türk ekonomisi iflas durumuyla karşılaştığında Dünya Bankası ve IMF gibi önemli dış kaynakların krizi aşmak üzere devreye sokulması bu örgütlerde ciddi etkiye sahip olan ABD'nin iyi niyet göstermesiyle mümkün olmaktadır. Bu bağlamda Adalet ve Kalkınma Partisi lideri Recep Tayyip Erdoğan'ın 2003 yılında Irak'a müdahalede ABD'yle iş birliği yapılmasını memurların maaşını ödeyebilmek için bir zorunluluk olarak ortaya koyması önemli bir örnektir. Savunma sanayisi alanında ise Türkiye kendi yerel teknolojisini üretme çabası içerisine girse de gelişmiş silah sistemlerine sahip olma konusunda hep ABD'ye bağımlı olmaya devam etmiştir. Bu gerçekler çerçevesinde ekonomisini düzelter ve silah sanayisinde içeride hamleler gerçekleştiren ve dışarıda ABD dışında güvenilir kaynaklar bulan bir Türkiye'nin Amerika'yla ilişkilerinde çok daha bağımsız ve çıkar temelli davranacağı açıktır. 2000'li yılların sonuna doğru Türkiye'nin görece olarak ABD'den biraz daha fazla uzaklaşmasında bu faktörün rolü olmuştur.

Stratejik Nedenler

Zayıf bir devlet büyük bir devletle ittifak kurma ihtiyacı duyarsa genellikle coğrafi olarak kendisinden uzak olan bir devleti tercih eder.¹¹ Bununla beraber, uzak olan büyük devletle yapılan ittifakın sonuçta daha az güvenilir olduğu ortaya çıkabilir. Çünkü uzak olan devletle bölgesel sorunlarda ortak politika takip etmek zordur, zira öncelikler farklıdır. Saldırı durumunda uzak olan devletin yardıma gelmesi daha az olasıdır, gelse bile

o gelinceye kadar geçen zaman içinde zayıf devlet yeterli darbeyi yemiş olabilir.¹² Bu olumsuzlukları gidermek için bazen küçük devlet müttefiki olan büyük devletin toprakları üzerinde üs ve silah bulundurmasına izin verebilir, bu şekilde otomatik yardım gelmesini sağlamaya çalışabilir.

Küçük devletin tehditkar bir süper gücün coğrafı olarak yakınında bulunması, coğrafı ve stratejik konumunun büyük devletler açısından önem arz etmesi de bu devletin ittifaklara katılmasında önemli rol oynar. Zayıf bir devlet bir süper güce çok yakınsa, onun gücünün doğal yayılma alanı içinde bulunuyorsa, bu bölgesel gücü dengeleyebilmek için daha güçlü bir devletin ittifakını elde etmeye çalışır.¹³ Büyük devlet açısından olaya baktığında, eğer bir küçük devlet, büyük devletin temel düşmanı olan başka bir büyük devlete karşı konumu açısından stratejik önem arz ediyorsa o küçük devleti ittifakına dâhil etmek ister ve ona önem verir.

Türkiye, sosyalist blokun lideri olan Sovyetler Birliği ile çok uzun bir sınıra sahipti ve bu devletin doğal etki ve yayılma alanı içinde bulunuyordu. Bu yüzden Türkiye, bu dev gücü dengeleyebilecek tek ülke olan ABD'yle ittifak kurmaya ve kurduğu ittifakı devam ettirmeye büyük önem verdi.¹⁴ Türkiye'nin Amerikan ittifakını elde etmek istemesinde bu devletin uzakta olmasının herhangi bir rol oynamadığı rahatça söylenebilir. Türk yöneticiler, saldırıya uğrama durumunda Amerika'nın otomatik yardımını sağlayacağını düşündüklerinden toprakları üzerindeki Amerikan üs ve silahlarının bulunmasını memnuniyetle karşıladılar. Aksi takdirde Amerika Türkiye'yi yalnız başına bırakabilirdi. Amerikan Kongresi Şubat 1975'te Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı aldığında Türk yetkililer Amerikan üslerinin faaliyetlerini hemen durdurmadılar, çünkü bu üslerin ülkelerinin yararına olduğuna inanıyorlardı. Türk liderlerin Türkiye'nin Batı ittifakı dışında kalamayacağını savunurken en fazla kullandıkları argüman, Türkiye'nin büyük devletler açısından stratejik önem taşımasının tarafsız ve yalnız kalmasına imkân vermediğiydi.¹⁵ Türkiye'nin coğrafı konumu Amerikan politika yapıcılarının gözünde de önemli bir faktördü. Türkiye Orta Doğu ve Sovyetler Birliği arasında yer alıyor ve bu iki bölge arasında doğal bir engel oluşturuyordu. Türkiye'nin Boğazları, sayıca büyük ordusu ve toprağı üzerindeki askerî üsler Batı'nın vazgeçemeyeceği önemli unsurlar olduğu için ABD, Türkiye'yi Batı ittifakında tutabilmeye özel önem verdi.

Aralarında binlerce kilometrelik mesafe olan ABD ile Türkiye'nin 1947'den beri her zaman yoğun ilişki içinde olmalarında stratejik faktörlerin ciddi etkisi olmuştur. Zengin doğal kaynaklara ve enerji yataklarına sahip olan Türkiye'nin etrafındaki bölge, yaşadığı çatışma ve istikrarsızlıklarla her zaman dünya politikasının odağında yer almıştır. Küresel politikanın

en önde gelen şekillendiricisi olan ABD de her zaman bu bölgeyle ilgilenmiş ve bu bölgeye yönelik politikalar izlemiş ve eylemler gerçekleştirmiştir. Her zaman bölgesinin istikrarsızlıklarından olumsuz yönde etkilenmiş olan Türkiye ise genelde bölgesinde istikrar unsuru olarak hizmet görmüş ve bölgeden kaynaklanan tehditlerin bertaraf edilmesinde ABD'yle ve Batı'yla iş birliği yapmıştır. ABD her zaman bölgeye yönelik stratejik düşünce ve planlarında Türkiye'ye önemli yer vermiş, Türkiye de ABD'nin bölgeye yönelik politika ve eylemlerinin kendisinin çıkarlarına zarar vermemesini beklemiştir. Türkiye'nin etrafındaki bölge dünya politikasının odağında kaldığı sürece (ki uzun süre öyle olacak gibi gözükmektedir) ve Türkiye ile ABD'nin bölgeden kaynaklanan tehditler konusunda ortak çıkarları olduğu sürece iki ülke ilişkilerini güçlü şekilde devam ettirmek zorunda kalacaktır. Elbette bölgeyle ilgili stratejik önceliklerinin ciddi şekilde farklılaşması durumunda aralarında sorunlar yaşayacaklardır.

İdeoloji

Birçok araştırmacının belirttiği gibi ortak ya da benzer ideoloji ittifakların kurulmasında güvenlik ihtiyacından sonra gelir ve ancak ikincil bir önem taşır.¹⁶ İdeoloji ittifakların kurulmasında ve dağılmasında göreceli olarak daha az rol oynar. Bununla beraber aynı ya da benzer ideolojiye ve kültürel değerlere sahip olan devletlerin kurdukları ittifaklar daha etkili ve dayanıklı olur, daha çok fayda ve daha az problem getirir.¹⁷ Devletlerin kendileriyle benzer sosyal, kültürel ve siyasi değerlere ve kurumlara sahip ülkelerle ittifak kurmayı tercih etmeleri daha yüksek bir olasılıktır.

Türkiye'nin yönetici kadroları her zaman Türkiye'nin Batı dünyasıyla ortak değerler paylaşan demokratik ve laik bir ülke olduğunu vurgulamaya özen göstermişlerdir.¹⁸ Bu konuda şu saptamada bulunmak yanlış olmayacaktır: Türk yöneticiler II. Dünya Savaşı sonrasında açık bir şekilde Batı'yla olan ilişkilerinde ideolojiye daha fazla önem atfetmiş ve ABD'yle kurdukları askerî ittifakın Batı'yla ilişkilerini sıkılaştıracaklarını ve ülke içinde Batılılaşma politikalarını uygulamalarına yardımcı olacağını düşünmüşlerdir. Amerikalıların Türkiye'yle sürdürdükleri ilişkilerinde Amerikan çıkarlarının ne derece korunduğu ile daha fazla ilgilenmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Türkiye'deki yönetici elit siyasi, ideolojik ve ekonomik sistemler konusunda Amerikan liderleriyle aynı fikirleri paylaşıyorlardı ya da en azından paylaştıklarını söylüyorlardı. Genel olarak bakıldığında ise Türk ve Amerikan uluslarının kültür, din ve demokratik deneyim açılarından farklılık gösterdiklerini söylemek mümkündür.¹⁹ İdeolojik farklılıklar zaman zaman Türk halkının ABD'ye kızgınlık duymasına sebep

olmuş, fakat bu, Türk-Amerikan ilişkilerinin genel gidişatında önemli bir değişmeyi beraberinde getirmemiştir.

Türkiye'deki geleneksel elit kesim ve yönetici çevreler, halkın genel olarak İslam dinine ve geleneksel değerlere bağlılığı karşısında rejimi ayakta tutmanın bir yolu olarak ABD de dâhil olmak üzere Batılı ülkelerle yakın ilişki içerisinde olmayı önemsemiştir. Bu bağlamda Batı'yla bütünleşme ve Batılı örgütler içerisinde yer alma temel dış politika önceliklerinden ve hedeflerinden biri olarak görülmüştür. Soğuk Savaş döneminde Batı'yla yakınlaşma anlamında en fazla ilişki içerisinde olunan devlet ABD olmuş ve özellikle Türk ordusuyla Amerikan ordusu arasında kurulan yakın iş birliği Türkiye'nin Batı bağlantısının en önemli garantilerinden biri olarak algılanmıştır. Amerikalı yetkililer de ABD ve Batı eğilimli politikalar izleyen bu çevrelere destek vermeyi Amerikan çıkarları açısından uygun görmüştür. İki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan krizler Amerikalıların Türkiye'deki geleneksel çevrelerle kurduğu yakın ilişkiler sayesinde ciddi hasarlar ortaya çıkmadan aşılabilmektedir.

İdeolojik boyut bağlamında 1990'lı yıllarda geleneksel yönetici kesimlerin halk nezdinde ciddi itibar kaybına uğramalarından sonra İslami eğilimli muhafazakar çevrelerin ilk defa yerel yönetimlerde ve ülkenin yönetiminde rol almaya başlamaları devrim niteliğinde bir gelişme olmuştur. Amerikan yöneticileri açısından bu yeni yönetici kesimle iş yapmanın sıkıntılı olacağı tahmin edilmesi zor bir şey değildi. Nitekim Amerikalılar iktidara gelen muhafazakar çevrelerle temasları normal şekilde devam ettirmeye çalışsalar da belli bir süre sonra bunun kendileri açısından imkânsız bir husus olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Yeni Türk yönetici kesiminin ideolojilerini devlet yönetimine ve dış politikaya yansıtmaları ve Batıya şirin gözükmeye mecburiyeti hissetmeden kendilerince daha bağımsız politika takip etmeleri Türk-Amerikan ilişkilerini sıkıntıya sokan en önemli faktör hâline gelmiştir. Bu bağlamda ABD'deki birçok çevrenin Türkiye'deki yeni iktidar sahiplerine karşı Amerikan yönetiminin dışlayıcı tutum takınmasını önermesi karşılıklı güvensizlikleri daha ileri boyutlara taşıyabilecektir. Türkiye'de geleneksel çevreler tekrar yönetimi ele geçirmeyi sürece ideoloji ilişkileri olumsuz yönde etkilemeye devam edecektir. Elbette tarafların karşılıklı olarak bu ideoloji farklılığının etkisini azaltacak yollar bulmaları mümkündür.

İç Politika Nedenleri

Devletler aynı zamanda iç politikadaki hatalarını örtmek ve içte istikrar sağlamak amacıyla da başka devletlerle ittifak kurma yoluna giderler.²⁰

Güçlü ve uluslararası alanda saygı duyulan bir ittifakın siyasi, askerî ve ekonomik desteğini elde etmek, bir devletin durumunu potansiyel ve var olan düşmanları karşısında güçlendirir ve içte de halkının gözünde prestijini artırır. Güçlü bir devletle ittifak kuran bir devlet, o devletin ününden yararlanarak kendi statüsünü içte ve uluslararası alanda artırmak ister. Bazen de bir patron devlet bulmak, iç politika başarısızlıklarının üstüne atılabileceği bir günah keçisi bulmak demektir.²¹

Türk liderler, II. Dünya Savaşı sonrasında Batı'yla kurdukları ittifakı, Türkiye'nin siyasi ve demokratik gelişiminin sigortası ve bir uygar Batı devleti olarak büyüklüğünün kanıtı olarak görmüşlerdir. Onların gözünde Batı devletlerinin, özellikle ABD'nin yaptığı ekonomik ve askerî yardım Türkiye'nin belli başlı güç kaynaklarından biriydi. Türkiye'nin yönetici elitleri, içerde siyasi ve ekonomik krizlerle karşılaştıklarında hemen Batıya yönelerek Batı devletlerinin yardımlarla ve yaptıkları açıklamalarla kendilerini desteklemelerini beklemişlerdir. Bazen de ekonomi ve dış politika alanındaki başarısızlıklarını Batılıların olumsuz tutumlarına bağlayarak faturayı Batıya çıkarma yoluna gitmişlerdir. Haziran 1964'te Başbakan İnönü Kıbrıs'a çıkarma yapmanın maddi koşullar açısından mümkün olmadığını anlayınca prestijini kurtarmanın yolunun, çıkarmayı engelleyen ABD olduğunu göstermek olduğunu düşünmüş ve Amerika'nın tepkisini çekebilmek için Türk ordusunun yapacağı müdahaleden ABD'yi haberdar etmiştir.

Amerika'yla ilişkiler Türkiye'de her zaman iç politikanın önemli unsurlarından biri olmuştur. Bazı dönemler yöneticiler ABD'den aldıkları destekle ve ABD'yle sahip oldukları yakın ilişkilerle kendilerini içeride daha rahat ve güçlü hissetmişler ve halktan destek almada bu durumu kullanmışlardır. 1950'li yıllarda ABD'nin Türk yöneticiler ve Türk halkı arasındaki yüksek prestiji ve genel kabul gören Türkiye'yi "küçük Amerika" yapma hedefi buna örnek olarak verilebilir. Bazı dönemlerde ise muhalefet iktidarı köşeye sıkıştırmak için Amerikan karşıtlığını kullanma yoluna gitmiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye'de iktidardakilerin Amerikan yanlısı gözükmesi en büyük bir suç olarak görülebilmiş ve iktidarlar Türkiye'den çok ABD'nin çıkarlarını savunmakla itham edilmiştir. Bu dönemde Kıbrıs gelişmelerinden dolayı halkın ABD'ye duyduğu kızgınlık bağlamında seçimlerde ABD karşıtı propaganda yapmak işe yarayabilmiştir. 2002 sonrasında ise iktidarın ABD yanlısı gözüken davranışları ve ABD'den kopulduğu izlenimi veren tutumları iç politika tartışmalarının vazgeçilmez konularından biri olmuştur. Böylece ABD'yle ilgili hususların her zaman Türk iç politikasının parçası olması, iki ülke ilişkilerine olumlu ya da olumsuz yönde yansımıştır. Bu bağlamda bazı

durumlarda ilişkileri normal iki devlet arası ilişki şeklinde yürütmek bile mümkün olmamıştır.

Tarafsızlık Seçeneği

Genelde görelî olarak zayıf devletlerin, büyük tehlikeleri beraberinde getirmesi olasılığı yüksek olduğu için, büyük devletlerle ittifak kurmaktan çekinmeleri tavsiye edilir. Makyevelli ünlü kitabında şöyle yazmıştı: “Zorunlu olmadıkça prens kendisinden daha güçlü olan hiç kimseyle ortak dava peşine düşmemeli.” Mısır’ın eski liderlerinde Nasır da bu görüşü şu şekilde dile getirmişti: “büyük ve küçük bir devlet arasındaki ittifak kurt ile kuzu arasındaki ittifaka benzer ve kurdun kuzuyu yutmasıyla sonuçlanır.”²² İttifaklara taraf olmama politikasını takip edebilmesi içinse bir devletin şu özelliklere sahip olması gerekir: Bir blokun yanında yer aldığında genel güç dengesini bozacak derecede güçlü olmamalıdır. Vatandaşları genel dünya olaylarından uzak durma konusunda istekli bulunmalıdır. Stratejik açıdan önemli ve siyasi olarak kışkırtıcı olmamalıdır. Güçlü bir devletin tehdidi altında da bulunmamalıdır.²³ Türk yöneticiler hiçbir zaman tarafsızlığın Türkiye açısından uygun bir politika olduğunu düşünmediler. Çünkü onlara göre Türkiye, büyük devletlerin gözlerinin üstünde olmasına neden olan önemli bir stratejik konuma sahipti, ayrıca Sovyet tehdidine karşı güvenliğini korumasını sağlayacak yeterli ulusal kaynakları da mevcut değildi.

İTTİFAKLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Fayda-Maliyet Analizi

Bir ittifak ilişkisi faydanın yanında maliyet ve sorunlar da getirir. Bu nedenle devletler bir devlet ya da devletler grubuyla ittifak kurmaya karar vermeden önce söz konusu ittifakın ne gibi avantaj ve dezavantajlar getireceğini iyice düşünmek zorundadırlar. İttifak kurulduktan sonra da yeni gelişmeler ışığında devletin ittifak içindeki yerinin sık sık gözden geçirilmesi gerekmektedir. Haas, ittifakı, üye devletlerin haklarını ve yükümlülüklerin belirten resmî bir anlaşma olarak tanımlıyor.²⁴ Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi devletler bir ittifaka katıldıklarında haklarını maksimize ve yükümlülüklerini minimize etmek isterler. En azından hak ve yükümlülüklerin birbirini dengelemesini sağlamaya çalışırlar. Eğer devlet, fayda-maliyet dengesinin bozulduğunu ve karşı tarafın ittifaktan daha fazla şey kazandığını hissederse, dengenin yeniden kurulmasına çalışır, beceremezse son çare olarak ittifakı terkeder.

Türk politikacıları ve yazarları Türk-Amerikan ittifakını, sadece ABD'nin yararına işleyen tek taraflı bir ittifak olduğu gerekçesiyle sık sık eleştirdiler. 1960'larda radikal gruplar, hatta ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi, ABD'nin Türkiye'den çok daha fazla ittifaktan fayda elde ettiğini ileri sürdü. 1960'ların sonlarına gelindiğinde iktidar partisi olan Adalet Partisi bile bu görüşlerden etkilenmişti. ABD'yle ittifakın Türkiye için ne gibi zararlar ve tehlikeler getirebileceğinin kamuoyu tarafından yoğun olarak tartışılması Türk yöneticilerini, ABD'yle ilişkileri yeniden gözden geçirmeye ve bu ilişkilerde en azından görünümü değiştirmek için bazı değişiklikler yapmaya itti. Askerî ilişkiler incelenirken bu konu daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Türkiye'nin ABD ve NATO'yla ittifakını eleştirenler tarafından da dile getirilen bir ittifakın bazı maliyetleri ve tehlikeleri şu şekilde sıralanabilir: İttifak, kısıktıcı bir rol oynayarak devleti komşu ya da uzak bir süper gücün tehdidi altına sokabilir. İttifak içinde en zayıf halkayı oluşturan küçük devlet bu özelliğiyle düşman saldırısının ilk hedefi hâline gelebilir.²⁵ Küçük devlet ayrıca esas düşman olan süper gücün müttefiklerinin tehdidi altında da kalabilir.²⁶ Üstüne üstlük bir süper güçle ittifak kurmuş olmasından dolayı istemediği halde hazırlıksız olduğu bir zamanda kendisinin sebep olmadığı çatışmalar içinde bulabilir kendini. Müttefik büyük devletin üslerini ve silahlarını toprakları üzerinde barındırması durumunda küçük devletin başka devletlerin hedef listesine girmesi daha da kolaylaşır.²⁷ İttifak, diğer taraftan küçük devletin zaten kısıtlı olan güçlerinin çok gerekli olmayan yerlere dağıtılarak ziyan edilmesine sebep olarak genel gücünün azalması sonucunu doğurabilir. Bazen sağladığı faydadan fazla mali yükümlülük getirebilir; savunma bütçelerinin yüksek olmasına, haberleşme harcamalarının artmasına ve askerî bürokrasinin büyümesine neden olabilir.²⁸ Son olarak bir ittifaka dâhil olmak devletin bağımsızlığının zedelenmesine, içte ve dışta prestiji ve etkisinin azalmasına sebebiyet verebilir.²⁹ Bu açılardan Türk-Amerikan ittifakının nasıl eleştirildiği askerî ilişkilerin detayı verilirken ele alınacaktır.

Yukarıda bahsedilen ittifak kurma nedenleri doğal olarak ittifakın getirdiği faydalar olmaktadır aynı zamanda. Bunlara ilave olarak ittifakın şu faydalarından bahsedilebilir: İttifak, devlete, müttefiklerinin politikalarına etkide bulunarak bu politikaların kendisi için daha elverişli hâle gelmesini sağlamasına ve müttefiklerinin kendine karşı düşmanca politikalar takip etmelerini önlemesine yardımcı olur.³⁰ Dost olsun, düşman olsun devletlerin davranışlarını kontrol etmek açısından onlarla ittifak içinde olmanın büyük faydası vardır. Çok taraflı bir ittifakın ise iki taraflı ittifaka göre ekstra faydaları mevcuttur. Çok taraflı ittifak, düşmanı caydırmada daha

etkilidir, savunmayı güçlendirir, üyeleri saldırıya uğrayana yardım etmeye daha zorlayıcıdır, daha fazla devletin siyasi ve maddi desteğini sağlar, üyelerin pazarlık gücünü artırır, üyelerin uzlaşarak karar vermelerini temin eder ve küçük üyelere kendi görüşlerini diğerlerine kabul ettirmeleri açısından daha fazla imkân tanır. Çok taraflı ittifakın bir büyük devletin politika aracı hâline gelmesi olasılığı daha zayıftır. Böyle bir ittifak içindeki küçük devlet daha az dış baskıya maruz kalır ve halkının, etki altında kalma açısından ittifaka gösterdiği tepki de daha az olur.³¹

NATO içinde olmakla beraber Türkiye'nin ilişkileri genellikle ABD ile idi, dolayısıyla NATO'nun çok taraflı bir ittifak olmasından fazla yararlanamıyordu. Buna rağmen Türk yöneticiler eleştirilerle karşılaştıklarında hep NATO'nun çok taraflı olma karakterine dikkat çektiler ve diğer müttefiklerle Türkiye'nin durumunu karşılaştırma yoluna gittiler. Daha ileride de görüleceği gibi, NATO üyesi olmanın Türkiye'ye ABD'nin politikalarını etkileme fırsatı verdiğini ve ABD'nin Türkiye'ye karşı silahlı saldırıya girişme ve müdahalede bulunma olasılığını azalttığını söylediler.

Üyelerin Amaçları

Üye devletlerin ittifaka katılırken ulaşmayı düşündükleri hedefleri ve korumayı amaçladıkları çıkarları müttefikleriyle olan ilişkilerini etkiler. Bazı araştırmacılar ortak ya da aynı olan çıkarlardan çok paralel olan çıkarların ittifakın önemli temellerinden biri olduğu iddiasındadır.³² Diğer taraftan ittifaktan beklentileri çok farklı olan devletlerin birbirleriyle uzlaşabilir müttefikler olmaları olasılığı çok zayıftır. İttifak üyelerinin birbirine paralel olan hedefleri aynı zamanda sınırlı, muğlaklıktan uzak ve açık olursa kurdukları ittifakın dayanıklı ve istikrarlı olma ihtimali artar.³³

Türkiye ve ABD, başlangıçta Sovyet etkisinin yayılmasını durdurmak gibi oldukça açık bir ortak hedefe sahiptiler. Daha sonraları ortak tehdidi algılamalarında bazı farklılıklar ortaya çıktı. Ayrıca ittifaktan beklentileri de farklılaştı, her iki taraf ittifakı daha çok kendi özel çıkarları için kullanmaya kalktı. Türk yöneticiler ittifaka yaptıkları katkılarla ABD'nin ulusal çıkarlarına hizmet ettikleri inancında idiler, bu yüzden ittifakın dışında gözükken konularda bile Amerikalıların kendilerini desteklemesini beklediler.³⁴ Özellikle Kıbrıs konusundaki Amerikan davranışlarını Türkiye'nin çıkarları açısından değerlendirdiler, ABD'nin Yunanistan'la iyi ilişkiler içinde olma politikasını göz ardı ettiler. Diğer taraftan Amerikalılar da Türkiye'nin NATO ittifakının dışında Amerika'nın global stratejisiyle uyuşmayan çıkarları olabileceği³⁵ ve SSCB'den başka ulusal çıkarlarını zedeleyebilecek düşmanları bulunabileceği gerçeğini ya görmediler ya da görmek istemediler.

Soğuk Savaş sonrasında amaçların çok daha ileri düzeyde farklılaştığı açıktır. Tek bir ortak düşmanın olmadığı ve Soğuk Savaş kalıplarının kırıldığı yeni ortamda taraflar çok daha fazla kendi hedeflerine odaklanmışlardır. Bu çerçevede daha çok sorun olarak ortaya çıkan şey ise Türkiye'nin ABD'den bağımsız hedefler peşinde koşması olmuştur. ABD'nin yeni döneme adaptasyonu süper güç olduğu için sorgulanmazken Türkiye'nin kendi hedefleri çerçevesinde daha bağımsız politika takip etmeye kalkması içten ve dıştan eleştirilere neden olmuş ve eksen kayması sorgulamalarını beraberinde getirmiştir.

Üyelerin Gücü ve Büyüklüğü

Zayıf ile güçlü devlet arasında kurulan bir ittifakta görüş ayrılıklarının ortaya çıkması kaçınılmaz bir durumdur. Gücü ve büyüklüğü dikkat çekici şekilde farklı olan iki devlet kurdukları ittifakta sık sık sorunlarla karşılaşır, çünkü dünya olaylarını algılamaları ve uluslararası alanda ulaşmaya çalıştıkları hedefler arasında büyük farklılıklar vardır.³⁶ Göreli olarak daha zayıf olan devlet doğal olarak siyasi, fiziksel ve kültürel varlığının güçlü müttefikinin tehdidi altına gireceğinden endişe duyar.³⁷ Her zaman güçlü müttefikinin, üzerindeki etkiyi artırmak için değişik yollara başvuracağı, iç işlerine karışacağı, hatta iç işlerini kontrolü altına alacağı şüphesi içindedir. Büyük devletlerin ittifak ilişkisini, değişik yönlerden ittifaka bağlanmış olan üyeler üzerinde etkilerini artırmak için kullandıkları yolunda genel bir kanı vardır.³⁸ Büyük devletin zayıf müttefikine önemli miktarda askerî ve ekonomik yardım yaptığı durumlarda ise zayıf devletin büyük müttefikinin uydusu hâline gediği yolunda yaygın bir kanaat oluşur.³⁹

Bununla beraber, bazı araştırmacıların belirttiği gibi, bir ittifakta bütün faydaları büyük devlet elde eder diye bir kural yoktur. Bazı durumlarda istediklerini gerçekleştirme konusunda zayıf devlet büyük müttefiki üzerinde daha fazla etkiye sahip olabilir. Daha güçlü olan devlet, düşman blok karşısında prestijini koruyabilmek ve kendi ittifakını güçlü tutabilmek için zayıf duruma düşmesini istemediği küçük müttefikine refah ve kaynak transferi yapabilir.⁴⁰

Güç ve büyüklük açısından bakıldığında Türkiye ve ABD'nin eşit olmayan devletler olduğu ortadadır. ABD dünyanın en güçlü devleti konumundayken, Türkiye ekonomisi ve güvenliği için dış yardıma ihtiyaç duyan gelişmekte olan bir ülkedir. Diğer taraftan Türk halkı tarihinden, kimliğinden ve potansiyel kapasitesinden gurur duyan, devletin büyük olduğunu hisseden bir ulustur. Devletin gelişmiş Batı devletleriyle aynı statüye sahip olduğuna inanır, ülkesi üzerinde yabancı devlet kontrolü-

nün oluşması ihtimali karşısında çok titiz davranır ve böyle bir durumun olduğu yolundaki iddiaları kesinlikle reddeder.⁴¹ Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki Batı etkisini ve kapitülasyonları unutmamış olmaları Türk yöneticilerin yabancı etki ve müdahale konusunda hassas olmalarının önemli nedenlerinden biridir. 1960'lı yıllarda radikal gruplar Türkiye'nin ABD'nin uydusu olduğunu iddia ettiler ve propagandalarını toplumun bütün kesimlerine ulaştırmayı başardılar. Kıbrıs konusunda ABD'nin olumsuz görünen tutumu bu propagandanın güç kazanmasına neden oldu. Tarafsız gözle bakıldığında, Türkiye'nin kendi çıkarları için ABD'yi etkileme yeteneği oldukça zayıf kalırken, ABD'nin bölgesel ve uluslararası olaylarda Türkiye'yi etkileme konusunda görece olarak daha başarılı olduğu söylenebilir.

Güç farklılığı devletlerin tutumlarının farklı şekilde değerlendirilmesine de neden olmaktadır. Türk-Amerikan ilişkilerinde belirleyici olan, beklenti içerisinde bulunan ve karşı tarafı sürekli sorgulayan ABD'dir. İlişkileri değerlendirenler de daha çok Türkiye'nin ABD çizgisinde politika takip etmesini beklemektedir. ABD Türkiye'nin etrafındaki bölgede açık şekilde onun çıkarlarına zarar veren girişimlerde bulunurken doğrudan şiddetli eleştirilere maruz kalmamakta, Türkiye bölge girişimleriyle ilgili olarak kendi çıkarlarını önceleyen tutumlar sergilediğinde ise iki devlet arasındaki ittifaka zarar vermekle suçlanmaktadır. Türkiye'nin ekonomik ve askerî açıdan güçlendikçe daha bağımsız politikalar takip etmesi, mevcut sistemin temellerini ve işleyişini sorgulaması ve yeni güç odaklarına meyletmesi de normal karşılanması gerekirken ihanet olarak değerlendirilebilmektedir.

İTTİFAKIN SAĞLAMLIĞI

Üyeler kendisinden fayda elde etmeye devam ettikleri müddetçe ittifaklarının sağlamlığını muhafaza etmeye çalışırlar. İttifak, ortak dış tehdidin devam etmesiyle sağlamlaşırken, bu tehdidin azalması neticesinde zayıflar.⁴² Üyelerin önemli durumlarda birbirlerine danışmaları, kararlara ulaşırken uzlaşma yolunu seçmeleri ve ittifaka karşı sorumluluklarını yerine getirmede tereddüt göstermemeleri ittifakın sağlamlığına katkıda bulunan faktörlerdendir. Üyelerin sorumluluklarını yerine getirip getirmeyeceğinin açık olarak belli olmaması durumunda, büyük devlet daha zayıf olan müttefikinin kendisinin dediği her şeyi kabul edeceği önyargısına kapılabilir. Küçük devletin iç politikasında ise güçlü müttefikin ihtiyaç duyulduğunda yardıma gelip gelmeyeceği konusunda hararetli tartışmalar yapılır, büyük devletin her an sorumluluğundan vazgeçebileceğinden korkulur.⁴³

Kendilerini ilgilendiren konularda birbirleriyle sık ve etraflı danışmalarda bulunan müttefiklerin aralarındaki dayanışmanın artması ve ittifaklarının sağlamlaşması beklenen bir gelişmedir. Genelde büyük devletler daha zayıf olan müttefiklerinin ittifakı ilgilendirir görünen iç, bölgesel ve uluslararası olaylarda kendilerine danışmalarını beklerler, danışmadıklarında da rahatsızlıklarını belli ederler.⁴⁴

Türk-Amerikan ittifakının sağlamlığı kısmen Türkiye ve Batı bloku-na karşı Sovyet tehdidinin sürmesine bağlı idi. Sovyet tehdidinin azalmış görüldüğü yumuşama dönemlerinde ABD ve Türkiye, aralarındaki ittifaktan bağımsız olarak politika takip edebildiler. Kendilerini ilgilendiren konularda birbirlerine yeterince danışmamaları da iki devlet arasında sorunlar ortaya çıkardı. Türk yöneticiler, Amerikalıların Türkiye'deki üslerde gerçekleştirdikleri faaliyetlerden kendilerini haberdar etmemelerinden şikayet ettiler, ayrıca Jüpiter füzelerinin kendilerine bildirilen nedenlerin dışındaki nedenlerle çekilmiş olmasından rahatsızlık duydular. Amerikalılar da kendilerine haber vermeden Kıbrıs'a çıkarma yapmaya kalktıkları için Türk liderleri eleştirdiler.

İttifakın sağlamlığı uluslararası sistemin niteliğine de bağlıdır. Uluslararası alanda gerginlik, çatışma ve potansiyel tehdit azaldığında ittifakın sağlamlığı da zayıflar. İki kutuplu bir sistemde ittifaklar arasındaki çatışma ve gerginlik ne derece fazlaysa ittifaklar içindeki dayanışma da o derece kuvvetli olur; ittifaklar arasında yumuşama ortaya çıkması durumunda ise ittifaklar içindeki dayanışma azalır. Yumuşama dönemlerinde ittifaklar içindeki göreceli olarak daha zayıf devletler düşman bloktan devletlerle ilişkilerini geliştirme konusunda kendilerini daha serbest hissederek. Uluslararası sistemin kutupluluğu sıkıysa, ittifaklar birbirlerinden kesin hatlarla ayrılmışsa ittifaklar içindeki dayanışma oldukça kuvvetli olur. Kutupluluk azalırsa, mevcut kutuplar dışında yeni güç odakları ortaya çıkarsa ittifaklar içindeki dayanışma azalır, küçük devletler daha serbest hareket etme imkânına kavuşurlar.⁴⁵

ABD ve Türkiye, Doğu-Batı çatışmasının oldukça şiddetli olduğu 1950'li yıllarda daha sıkı ve samimi ilişki içinde oldular. 1960'ların ikinci yarısında ve 1970'lerin başlarında yumuşama uluslararası sistemde daha yaygın güç hâline geldiğinde ise Türkiye, Doğu bloku ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirebileceğini hissetti. Fransa, Çin ve Üçüncü Dünya gibi yeni güç odaklarının ortaya çıkması da Türkiye'yi daha bağımsız politika takip etme konusunda cesaretlendirdi. Diğer taraftan yumuşama döneminde Türkiye'nin önemi Amerikalıların gözünde azaldı, bu da Amerikan yönetiminin Türkiye'ye yardım yapma konusunda daha isteksiz davranmasına neden oldu.

1980'lere, hatta 1980'lerin sonlarına kadar Türk-Amerikan ittifakı iki kutuplu dünya ittifaklarının tipik bir örneği olmaya devam etti. Dünyanın iki düşman kampa bölündüğü Soğuk Savaş döneminde süper güçler arasındaki ilişkinin niteliği Türk-Amerikan ittifakını da etkiledi. İdeolojik bloklardan biri içinde yer alan küçük bir devletin durumu ve blok içindeki sorunların o blokun süper gücü tarafından çözülmesi ile ilgili modeller Türk-Amerikan ilişkileri açısından da geçerli oldu. Ancak iki devletin ulusal ve uluslararası politika açısından özel durumları da mevcuttu. Coğrafi konum, tarihî miras, kültürel ve siyasi kimlik, dış politika yapım prosedürü ve kamuoyunun etkisi gibi faktörler mutlaka belli düzeyde ilişkiler üzerinde etkisini gösterdi.

TARAFLARIN ARALARINDAKİ İTTİFAKİ ALGILAYIŞLARI

Türk Yöneticilerin İttifakı Algılayışı

II. Dünya Savaşı sonrasında Türk yöneticiler, Türkiye ile ABD arasındaki ittifaka Osmanlı Devleti zamanında başlamış olan Batılılaşma çabaları açısından bakıyorlardı. Onların gözünde bu ittifak, Türkiye'nin Batı'nın ayrılmaz bir parçası hâline gelmesi açısından büyük önem taşıyordu. Onlar açık bir şekilde Türk-Amerikan ilişkilerinde ideolojik boyuta daha fazla önem atfediyorlardı. Türk elit sınıfına göre, ABD'yle ittifak, yalnız Türkiye'nin ulusal çıkarlarına hizmet ettiği için değil, fakat daha önemlisi aynı ideolojiye ve manevi değerlere sahip iki ülke arasında bir ittifak olduğu için sürdürülmeliydi.⁴⁶

Amerikan Başkanı Johnson'ın Kıbrıs konusunda Türkiye'yi ikaz eden meşhur mektubunu aldıktan sonra Haziran 1964'te Washington'u ziyaret eden Başbakan İnönü, temasları sırasında, Türkiye ile Amerika arasında kader bağı mevcut olduğu gerçeğini hatırdan çıkarmadığını belirtmiş ve "biz Türkler, ülkeler arasındaki dostluğun geçici menfaatler üzerine değil, fakat ortak ve sarsılmaz prensipler üzerine istinat ettiğine inanıyoruz" demişti.⁴⁷ Nisan 1967'de ABD'yi ziyaret eden Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay da Türkiye ile ABD arasındaki ideolojik yakınlığa dikkat çekmişti: "Her iki memleket de, aynı hürriyet aşkı ve demokrasiye bağlılık hislerini paylaşmaktadır. Her iki ülke de adil bir barış ve hür ve eşit milletlerden müteşekkil bir dünyanın kurulması gayesine bağlıdır." "Müşterek idealler uğrunda birleşmiş bulunuyoruz. Aynı emelleri besliyoruz."⁴⁸

İsmet İnönü CHP lideri olarak muhalefette bulunduğu, herkesin ABD'nin Demokrat Parti iktidarını desteklediğini düşündüğü 1960 ihtilali öncesinde "bizim kanaatimizce Birleşik Amerika dostluğunun temelini

hükûmetten hükûmete bir münasebet manzarasının ötesinde, millettten millete münasebet kaidesinde sağlam olarak muhafaza etmek lazımdır"⁴⁹ diyecek kadar ileri gitmişti. İdeolojik algılayışın bazı Türk politikacılarının kafalarını ne derece etkilediğinin en güzel örneklerinden biri, herkesin Kıbrıs konusundaki davranışı sebebiyle Batıyı eleştirdiği bir dönemde milletvekili Gökhan Evliyaoğlu'nun Meclis'te yaptığı konuşmadır: "Batı tehditle, şantajla, korkutmakla kazanılacak bir dünya değildir... Batı dünyasının bu hareketlerini hatta kendisini iyice tanıtmamış olan bir ülkeye tevcih edildiği zaman itham etmeye hakkımız yoktur. Bizim iltica etmek mecburiyetinde bulunduğumuz şey,... Batı dünyasına hâkim olan büyük medeniyet esprisidir. Biz bu espriye kendimizi kabul ettirememişiz, ettiremedik ve ettirmemekte ısrar ediyoruz."⁵⁰

Türk yöneticilerin ABD'yle ittifakı bu çerçevede algılamaları, onların bu ittifakın gereklerini tereddüt etmeden yerine getirmede çok istekli olmalarına neden oldu. Her fırsatta Türk-Amerikan ittifakına bağlı olduklarını gurur duyarak ifade ettiler. Başbakan İsmet İnönü'nün 29 Nisan 1963'te Meclis'te yaptığı konuşmanın bir kısmı şu şekildeydi: "Biz müttefikler ailesi içinde, NATO içinde, CENTO içinde, vazife ve vecibeler alırken, birtakım müttefiklerimizden vazifeler isterken, ittifak muahedeleriyle bize düşen vazifeleri de sadakatle yapacağımızı taahhüt etmişizdir... Türkiye, ittifaklarına sarahatle bağlı olmaya kesin olarak karar vermiş ve bu vaziyetinden memnun olan bir devlettir."⁵¹ 27 Mayıs 1960'ta yönetime el koyan askerî liderlerin de ilk yaptıkları şey, NATO'ya ve CENTO'ya inandıklarını ve bağlı olduklarını ilan etmektir.⁵² İsmet İnönü 22 Ocak 1970'te yaptığı konuşmada Türkiye'nin ABD'yle ittifakına nasıl bağlı olduğunu şöyle anlatıyordu: "NATO içindeki durumlarından her memleketin, her müttefikin şikayet ettiği zamanlarda, Türkiye'nin mümessilleri Amerika'nın yanında olarak, o memleketler Amerika'dan neden, ne suretle şikayet ediyorlarsa, onların hepsini reddederek yalnız başına vaziyet almışızdır."⁵³

Türk liderler, Batı ittifakına ve yükümlülüklerine bağlılıklarını ilan ederlerken ve bunu hareketleriyle ispatlarken aynı tür davranışı Batılı müttefiklerinden beklemekte haklı olduklarını düşünüyorlardı. Onlar Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumada NATO ve ABD'ye gerçekten büyük güven duymaktaydılar. Bu nedenle ABD'nin 1963 sonundan itibaren ortaya çıkan Kıbrıs sorununda Kıbrıs Türklerinin başına gelenlere göz yumarak tarafsız bir politika gütmeye çalışması Türk yöneticilerde büyük hayal kırıklığına neden oldu. Bunun üzerine gazete yazarları ve politikacılar da dâhil olmak üzere Türk eliti, sık sık Türkiye'nin Batı ittifakı için neler yaptığını hatırlatıp bunun karşılığında Batı'nın verdiği karşılığın ne kadar haksız olduğunu ortaya koymaya çalıştılar.

Türklerin Batı'nın adaletsizliğine duyduğu öfkeye birkaç örnek verilebilir. Tercüman yazarı Ali Rıza Alp "Türk milleti[nin] Amerika'nın ve NATO'nun yıllardan beri sınır nöbetini tek başına" yüklediğini hatırlatıyordu.⁵⁴ Avukat Baha Akel, Amerika'nın Türkiye'de kurduğu radar şebekesiyle Rusya'yı kontrol altında bulundurduğunu, Türkiye olmasaydı Amerika'nın bütün bölgenin savunmasını kendi silahları ve imkânlarıyla yapmak zorunda kalacağını söylüyor ve Yakın Doğu savunmasını Türkiye'nin desteğiyle gerçekleştirmesinin bunu kendi imkânlarıyla sağlamasından çok daha ucuza geldiğini iddia ediyordu.⁵⁵ Yeni Türkiye Partisi milletvekili Recai İskenderoğlu ise Meclis'te yaptığı konuşmada Türkiye'nin Soğuk Savaş'ın çıkışından itibaren dış politikasını uydu politikası hâline getirecek derecede her olayda Batı blokunun yanında yer alırken, Amerika'nın Kıbrıs konusunda Türk yöneticilerin her girişimini akamete uğratacak bir politika takip ettiğini esefle kaydediyordu.⁵⁶

Sadi Kocaş'ın Türkiye'nin Amerika için yaptıklarını anlatışı daha dramatikti: "Amerika, karşı blok ile ticari münasebetlerde bulunulmamasını istedi. Bu isteğe en ciddi şekilde uyanların başında biz vardık. Amerika, Orta Doğu meselelerine kendi çıkarları zaviyesinden müdahale etti. En yakın iş birliğini bizden gördü. Amerika, teknik stratejik zaruretlerle Türkiye topraklarından faydalanmak istedi. Bir ittifak anlayışından da ileri cömertliği yine biz gösterdik. Amerika, Küba yüzünden bir savaşı göze aldı. Bu ciddi karara ilk uyan biz olduk."⁵⁷

Bazı Türk yazarlara göre Türkiye'nin Amerika için bu derece fazla şey yapıp kendini uydu durumuna düşürmesi kendisinin, yani Türk yöneticilerinin hatasıydı. Çetin Altan duygularını şu şekilde ifade ediyordu: "Amerika'nın hoşuna gitmek için füze rampalarının getirilmesini parlâmentoya dahi danışmadan kabul edenler biz değil miyiz? Amerika'nın Türkiye'yi, Türk yazarlarından daha çok sevdiğini zannederek, bu gidişi tenkit etmek isteyen kalem sahiplerini hapsilere atanlar bizler değil miyiz? On bir Türk askerini arabasıyla çiğnedikten sonra Capri'ye istirahate giden Amerikan albayı olayını örtbas edenler bizler değil miyiz? Küba Krizi sırasında Küba'yla ticari ilgimizi kestiğimizi bütün dünyada ilk bildiren devlet biz değil miyiz? Amerika'yı tenkit eden Amerikalı yazarların dahi eserlerini Türkiye'de toplattıran biz değil miyiz?"⁵⁸

Benzer duygular altı yıl sonra Abdi İpekçi tarafından şu şekilde dile getirilecekti: "NATO'ya girmek, Amerikan yardımını artırmak için her çareye başvurmuşuz. Kore'ye asker yollamaya biz heves göstermişiz. Önümüze konan ikili anlaşmaları, metnini incelemeye lüzum görmeden imzalamı-sız. Amerika, ülkemize asker gönderdikçe, üs kurdukça, uzman yolladıkça memnun olmuşuz. Amerikan sermayesini yurdumuza daha fazla çekebil-

mek için kanunlar çıkarmışız. Uluslararası toplantılarda Amerika'nın gözü içine bakmışız. Amerikan teklifi daha oya konmadan elimizi kaldırmışız."⁵⁹

İdeolojik ve duygusal bakış açısı Soğuk Savaş sonrasında da ilişkilerin gerçekçi şekilde değerlendirilmesini engellemiştir. Türkiye'deki iktidar çevrelerinin Türk-Amerikan ilişkileri konusunda takındıkları tutumlar ve gerçekleştirdikleri eylemler objektif kriterler çerçevesinde değerlendirilmesi yerine o çevrelerin ideolojik eğilimlerinin bir yansıması olarak görülümüştür. Bu bağlamda iktidarın eylemleri ya Amerika'ya boyun eğip ülkeyi satma olarak damgalanmış ya da ülkeyi Batıdan ve ABD'den uzaklaştırarak tehlikeli mecralara sürüklenme olarak sunulmuştur. Yöneticilerin de ABD'yle ilgili sahip oldukları ideolojik ve duygusal eğilimler onları politika oluşturmada olumsuz yönde etkilemiştir. Birçok durumda ABD'ye duyulan kızgınlık rasyonel olmayan davranışlar ortaya çıkarabilmiştir.

Amerikalıların İttifakı Algılayışı

Amerikalılar, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türk-Amerikan ittifakını ideolojik yakınlıktan çok karşılıklı ekonomik, askerî ve politik çıkarlar çerçevesinde değerlendirmekteydi. Onların gözünde iki devlet arasındaki ittifak klasik ittifak anlayışına uygun bir ittifaktı. Diğer bir deyişle, taraflar bazı kazançlar elde edebilmek için bazı şeyler vermeli, bazı fedakârlıklarda bulunmalıydılar. Bu, ittifaka katılan iki devletin makul bir dereceye kadar bağımsızlıklarının sınırlanmasını da göze almaları demekti. Eski Amerikan görevlilerinden George Harris'e göre, Amerika'yı eleştiren Türk yazarlar ve politikacılar tarafından teklif edilen askerî ve ekonomik açıdan kendi kendine yeterliliği gerektiren tam bağımsızlık çağdaş dünyanın koşullarında mümkün değildi.⁶⁰ Amerikalıların kafasındaki ittifak anlayışı, iki tarafın her koşul ve şart altında tereddütsüz birbirine yardımcı gerektiren romantik bir ittifak anlayışını içermiyordu. Örneğin, Amerikalılar açısından Türk-Amerikan ittifakı ABD'nin Kıbrıs konusunda Türkiye'yi Yunanistan'a karşı destek vermesini gerektirmiyordu. Türkiye'yle ilişkiler Amerikan dış politikasının çok küçük bir kısmını oluşturuyordu ve bu ilişkiler ayarlanırken ABD'nin diğer devletlerle ilişkileri ve genel dünya politikası da gözötenmek zorundaydı.

Aslına bakılırsa Amerikalılar da Türk yöneticileriyle temaslarında iki devlet arasındaki ideolojik yakınlığın önemini sık sık dile getirdiler. Örneğin, Amerikan Başkanı Johnson, Nisan 1967'de Türk Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ı Beyaz Saray'da karşılarırken, Türkiye ile ABD arasında ancak hür insanların, kuvvetli kardeşlik bağılılığına mensup olanların anlayabileceği özel yakınlık bağı bulunduğunu söyledi.⁶¹ Fakat Amerikalılar

için Türkiye'yle ilişkilerinde asıl önemli olan, Yakın ve Orta Doğu bölgesindeki çıkarlarının korunmasıydı.⁶² Demokrasinin şampiyonluğunu yapan ABD, Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta yönetimi darbeyle ele geçiren askerî idareyi tanımakta sadece üç gün gecikti. Yeni yönetime daha fazla askerî ve ekonomik yardım vaat etmekten de geri durmadı. Amerikalılar için en önemli şey, Türkiye'deki rejimin yapısından çok, Türkiye'nin NATO ve CENTO'ya üyeliğinin devam etmesi suretiyle Batı'nın bölgedeki çıkarlarının korunmasıydı.

27 Mayıs darbesinin ertesinde yeni yönetimin lideri Cemal Gürsel'e gönderdiği mesajda Amerikan Başkanı Eisenhower, Türk hükûmetinin NATO ve CENTO ile bağlarını muhafaza etmek hususundaki azminin kendisi için büyük memnuniyet kaynağı teşkil ettiğini belirttikten sonra, Amerikan hükûmetinin de Türkiye ile ilişkilerini dostluk ve iş birliği ana-sinine uygun olarak devam ettireceği konusunda teminat verdi.⁶³ ABD'nin Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin devam etmesine ne kadar önem verdiğini Amerikan dışişleri bakan yardımcılarında Philips Tablot, Türkiye'nin ABD'ye karşı kızgınlık duyduğu bir devirde, 1965 yılında, Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesinde yaptığı konuşmasında ortaya koydu. Ona göre, Kıbrıs buhranı yüzünden hayal kırıklığına uğramış olmasına rağmen, Türkiye'nin NATO'yla ilişkilerini gevşeteceğine veya Rusya ile NATO'yla ilişkilerini zayıflatacak bir yakınlaşmaya gideceğine dair bir işaret görünmüyordu ortada. Bu da Amerika açısından olumlu bir durumdu. Ayrıca, Tablot'un belirttiğine göre, Türk yöneticiler, Amerikan yönetimine NATO'nun güçlü, azimli ve sıkı üyesi olmaya devam edecekleri ve Kıbrıs konusunda Sovyetler nezdinde giriştikleri teşebbüslerin NATO'ya sadakatlerini zayıflatmayacağı yolunda teminat vermişler ve bu hususu Sovyetlere de açıkladıklarını belirtmişlerdi.⁶⁴

Amerikalıların ilke ve değerlerden çok çıkarlara odaklanmaları ve politikalarını bu çerçevede oluşturmaları en azından ilişkilerin Türkiye tarafını etkileyen bir faktör olmuştur. Amerikan yetkililerinin 12 Eylül darbesine tepki göstermemeleri ve AKP'ye açılan kapatma davası ile cumhurbaşkanlığı seçimleri bağlamında AKP iktidarına verilen e-muhtıra karşısında yeterli tepkiyi vermemeleri Türk yöneticiler açısından ABD'ye ilkeler bağlamında güvenilemeyeceğini ortaya koymuştur. Son olarak Mısır'da seçilmiş cumhurbaşkanı Mursi'ye karşı gerçekleştirilen darbeye karşı çıkmayan ve yüzbinlerce insanın ölümünün ve mülteci durumuna düşmesinin müsebbibi Suriye'deki Esed rejimine karşı harekete geçmeyen ABD ilişkilerde değerlerin minimum düzeyde etkili olacağını güçlü şekilde kanıtlamıştır. Diğer taraftan yöneticiler de dâhil olmak üzere ABD'deki belli çevrelerin Türkiye'deki AKP liderlerinden İslami ve diktatöryel eğilimleri nedeniyle rahatsız olmaları ters yönde ikili ilişkilerin üzerinde gölge oluşturmıştır.

PATRON-UYDU DEVLET İLİŞKİSİ

Patron-uydu devlet ilişkisinin 1950-1975 arasındaki Türk-Amerikan ilişkilerini açıklamada kullanılabilecek bir model olup olmadığını anlayabilmek için öncelikle Türkiye'nin kolayca uydu hâline getirilebilecek küçük (zayıf) bir devlet olup olmadığının incelenmesi gerekir. Zayıf devletlerin özellikleri Handel tarafından şöyle özetlenmiştir⁶⁵ (burada verilen özelliklerle Türkiye'nin 1970'ler başındaki durumu karşılaştırılacaktır):

- 1- Nüfus: Zayıf devletlerin nüfusları oldukça azdır. Türkiye ise oldukça kalabalık bir nüfusa sahiptir. 1973 yılında 36.16 milyon olan Türkiye'nin nüfusu, dünyanın zayıf devletlerinin nüfusundan başka birçok orta güçte kabul edilen devletin nüfusundan da daha fazladır.
- 2- Yüzölçümü: Zayıf devletlerin yüzölçümleri de oldukça azdır. 780 bin kilometre karelik büyük bir alana sahip olan Türkiye, bu açıdan da zayıf devlet tanımına uymamaktadır.
- 3- Ekonomi: a) GSMH: Zayıf devletlerin gayrisafi millî hasılası gerçek rakamlarla ifade edildiğinde oldukça düşüktür. Türkiye'nin 1973'te 340 dolar olan kişi başına düşen GSMH'si küçük devletler arasında bile oldukça düşük gözükmemektedir. 12.16 milyar dolar olan toplam GSMH'si ise diğer zayıf devletlerinkine karşılaştırıldığında yüksek bir rakam oluşturmaktadır. b) Zayıf devletlerin ağır sanayisi ya hiç yoktur, ya da çok küçüktür. Orta ve büyük devletlerinkine nazaran Türkiye'nin ağır sanayisi oldukça sönüktür. 1971 rakamlarıyla Türkiye'nin ham çelik üretimi 1.312 bin metrik ton, enerji üretimi 11.01 milyon metrik ton kömüre denk ve enerji tüketimi 18.65 milyon metrik ton kömür üretimine denkti. c) Zayıf devletler çok az miktarda malın üretiminde uzmanlaşmışlardır. 1980'lerden önce Türkiye genel olarak tarım ürünleri ihraç etmekteydi ve tekstil gibi çok az sanayi malının üretiminde uzmanlaşmıştı. d) Zayıf devletlerin iç pazarları oldukça küçüktür ve ihracat ve ithalat konusunda dış pazarlara yüksek oranda bağımlıdırlar. Türkiye'nin iç pazarı diğer zayıf devletlerinkine göre daha büyüktü, ancak ekonomisini geliştirmek için Türkiye ihracat ve ithalata oldukça yüksek oranda bağımlıydı. Yüksek teknoloji ürünlerine bağımlılığı da kendisi için bir dezavantaj oluşturmaktaydı.
- 4- Askerî güç: a) Zayıf devletler dış tehditlere karşı kendilerini kendi güçleriyle koruyabilecek konumda değillerdir, savunma konusunda dış yardımlarataamamen ya da büyük oranda bağımlıdırlar. Türkiye, belki kendisini bölgesel küçük ya da orta devletlere karşı koruyabilirdi ama birkaç devletin ya da tek başına Sovyetler Birliği'nin tehdidine karşı Amerikan ve NATO garantisine ihtiyaç duymak-

taydı. b) Zayıf devletler ihtiyaç duydukları silahları elde etme konusunda yabancı devletlere tamamen ya da büyük oranda bağımlıdır. Türkiye'nin neredeyse tüm silahları başta Amerika olmak üzere Batı'dan gelmekteydi ve bu hususta dış güçlere aşırı derecede bağımlıydı. c) Zayıf devletler kapasitelerine oranla oldukça büyük bir askerî gücü kullanılmaya hazır halde tutarlar, fakat uzun süreli savaş yapabilme kapasiteleri oldukça düşüktür. Türkiye'nin oldukça büyük bir ordusu vardı, fakat modern silahlara sahip olma açısından hiç de iyi bir konumda değildi.

- 5- Uluslararası Sistem: a) Zayıf devletlerin çıkarlarının alanı genellikle komşu ve bölge topraklarıyla sınırlıdır. b) Uluslararası sistemin yapısı ve genel güç dengesi üzerinde ya hiç etki sahibi değillerdir ya da etkileri çok azdır. c) Dış politikada genellikle pasiftirler ve kendileriyle ilgili olaylara tepki göstermekle yetinirler. d) Risk almaktan ve özellikle büyük devletleri tahrik etmekten kaçınırlar. e) İç işlerine ve rejimlerinin yapısına başka devletler tarafından kolayca müdahalede bulunulabilir. f) Uluslararası hukukun normlarına ve uluslararası örgütlere kuvvetli destek verirler. Türkiye küresel olmaktan çok bölgesel nitelikte ulusal çıkarlara sahipti, fakat stratejik önemi sebebiyle büyük devlet ilişkilerine etki etme potansiyeli taşımaktaydı. Bölge devletlerinin ve Sovyetler Birliği'nin itirazına rağmen NATO'ya katıldı ve NATO'da kalmaya devam etti, fakat özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda SSCB'yi tahrik etmemek için aşırı özen gösterdi. Türkiye, Amerikan üslerinin toprakları üzerinde konuşlandırılmasına ve ülkesi içinde Amerikan uzmanlarının görevlendirilmesine izin verdi, fakat radikal grupların iddia ettiği gibi devletin her kademesinin Amerikan uzmanlarının kontrolü altına girdiğini ispat etmek zordur. Türk liderler her zaman uluslararası hukuka saygı gösterdiklerini ve uluslararası örgütleri desteklediklerini ilan ettiler, fakat Türkiye'ye haksızlık yapıldığını düşündüklerinde söz konusu hukuk kurallarını ve örgütleri eleştirmekten de geri durmadılar.

Bu açıklamaların ışığında sonuç olarak şunlar söylenebilir. Söz konusu devirde Türkiye, özellikle Avrupalı orta güçlerle karşılaştırıldığında küçük devlet statüsüne daha yakın gözükmekteydi, fakat bu grup içindeki yeri epeyce üst sıralarda yer almaktaydı. Holbraad'ın sınıflamasına göre Türkiye, Asya devletleri arasında orta güçte bir devletken Avrupa'da en güçlü sekizinci küçük devletti.⁶⁶ Handel'in belirttiğine göre konunun uzmanlarından Annette Baker Fox Türkiye'yi küçük devlet statüsü içine sokarken, Barston, Vital ve Kuznets Türkiye'yi 30 milyondan fazla nüfusa sahip olduğu için bu kategori içinde ele almamıştır. Handel'in kendi görüşüne göre ise genel yetenekleri açısından Türkiye çok açık bir şekilde orta güç olmaktan uzaktı.⁶⁷

Şimdi de patron-uydu devlet ilişkisinin uzmanlar tarafından ortaya konan özelliklerini vermeye ve bu özellikleri 1947-1980 dönemi Türk-Amerikan ilişkilerine uygulamaya çalışalım. Temel olarak şu özellikler ön plana çıkmaktadır:⁶⁸

- 1- Patron-uydu devlet ilişkisinde iki devlet arasında askerî kapasite açısından büyük fark vardır. Patron devlet sahip olduğu kaynaklar ve askerî güç sebebiyle zayıf devlete göre çok daha fazla pazarlık gücüne sahiptir. Amerika'nın askerî kapasitesi Türkiye'ninkinden çok daha büyüktü. Bu durum, tartışma götürmeyecek derecede açıktır. ABD, Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım sağlayan başlıca devlet olduğu için Türkiye'yle olan ilişkilerinde çok daha fazla pazarlık gücüne sahipti. Diğer taraftan Türkiye'nin ABD açısından taşıdığı stratejik önem, Türk yöneticilerine bazı konularda Amerikan liderlerinin politikalarını etkileme olanağı verdi. Kıbrıs konusunda ABD'nin Türkiye'ye karşı zorlayıcı önlemlere büyük ölçüde başvuramaması bu hususta bir örnek olarak zikredilebilir.
- 2- Zayıf (uydu) devlet süper güç rekabetinde önemli rol oynar. Uydu devlet hâline gelmesi, aynı korumayı sağlayacak ve aynı miktarda maddi yardımda bulunacak başka patron devletlerin varlığıyla, uydu devletlerin alternatif patronlar arasında seçim yapabilme şansı ve patron devletin bu devlete olan bağımlılığının derecesiyle yakından alakalıdır. Yani bu değişkenlerin durumuna göre uydu devlet hâline gelmesi kolaylaşır ya da zorlaşır.

Sovyetler Birliği'nin çıkış yollarını önemli düzeyde kontrol eden Türkiye, coğrafi konumuyla süper güç rekabetinde önemli rol oynadı. Türkiye'nin stratejik öneminin farkında olan Amerikan yöneticileri Türkiye'nin Batı kampında içinde bulunmasına büyük önem verdiler. Batı Avrupa devletleri Türkiye'nin güvenliğine ve ekonomik gelişimine katkıda bulunabilecek Türkiye açısından ABD dışında alternatif patron adaylarıydı. Fakat Türk liderler ABD'nin sağladığı askerî korumayı ve maddi yardımı başka hiçbir devletin sağlayamayacağına inanmışlardı. Diğer taraftan Amerikan yöneticileri de Türkiye'nin ABD'ye sağladığı hizmetin değerli olduğunu düşündüklerinden Türkiye'yi bırakma niyetinde değillerdi. Bu iki husus, iki devletin aralarındaki ilişkiyi sona erdirerek alternatif ortaklar arama konusundaki mobiliteyi azalttı.

- 3- Patron ve uydu devlet uzun sayılabilecek bir zamandan beri birbirlerine sıkı bir şekilde bağlanmıştır. Uydu devlet, hemen hemen her konuda patronu devletin politika ve davranışlarının peşinden giderken, ya hemen ödül bekler ya da gelecekteki politikaları için

patron devletin iyi niyet ve desteğini kazanmayı amaçlar. Bazen uydu devlet nasıl davranması gerektiği konusunda açıkça patronu tarafından yol gösterilir, çoğu kere de patronun kendisinden ne bekleyeceğini tahmin ederek sözlü ikaza gerek kalmadan kendisi davranışını ona göre ayarlar.

Türkiye ve ABD, inceleme dönemi olarak seçilen 1947-1980 arasında sıkı sıkıya birbirlerine bağlanmışlardı, fakat bu bağlılığın sıklığı 1950'lerde çok daha fazla idi. Özellikle 1950'lerde ve 1960'ların ilk yarısında Türkiye uluslararası alanda tamamen ABD'nin gittiği yoldan gitti. Amerika'nın politikalarını, uluslararası olaylardaki tavırlarını destekledi. ABD'nin desteğini istemediği durumlarda bile onu desteklemek için en öne atıldı. Türk liderler Türkiye'nin bu yöndeki davranışlarını gururla açıklarken, bunun Batı ittifakının bir gereği olduğunu sık sık ifade ettiler. 1964 yılından sonra ise Kıbrıs konusunda Batıya karşı duyulan hayal kırıklığının etkisiyle Türk liderler uluslararası alanda daha bağımsız hareket etmenin gerekliliğini kavrayıp, gerektiğinde Amerika'nın politikasına zıt davranışlarda bulunabildiler. Bunu bir dereceye kadar makul gören Amerikan yetkilileri Türk yöneticilerin davranışlarını değiştirmeleri için iki bağımsız devlet arasında görülmemesi gereken baskı yollarına başvurmazdılar. Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkartma yapmaması yolunda ağır tehditler içeren Amerikan Başkanı Johnson'ın 1964 Haziran'ında Türk Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup bu konuda bir istisna oluşturmaktadır. Zaten Türk-Amerikan ilişkilerinin 1964'ten itibaren farklı bir görünüm almasında en önemli rol oynayan bu mektuptur. ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı baskılar 1971 yılında da Erim hükûmetinin Türkiye'de afyon üretimini yasaklamasına neden oldu, fakat üç yıl sonra iş başına gelen Ecevit hükûmeti şiddetli Amerikan protestolarına rağmen afyon üretimine yeniden izin verdi.

- 4- Patron-uydu devlet ilişkisinde patronun güvenlikle ilgili konularda uydu devlete yoğun şekilde yardım ediyor olması oldukça belirgin bir özelliktir. Uydu devlete yöneltilen tehditlerin azalması durumunda ise uydu devlet açısından ekonomik gelişme, bölgesel liderliğe soyunma ve uluslararası alanda prestijini artırma gibi amaçlar ön plana çıkar. Silah ve başka askerî malzeme sağlıyor olma, patronun uydu devlete karşı kullanabileceği önemli ve etkili bir politika ve yaptırım aracıdır.

Amerika'nın Türkiye'ye askerî yardımı iki devlet arası ilişkilerde baskın bir unsurdur. Başka bir deyişle askerî yardım, Türk-Amerikan ilişkilerinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı ve ilişkilerin nasıl bir seyir takip edeceğinde önemli rol oynamaktaydı.

Türk yöneticiler Amerika'dan elde ettikleri askerî yardıma büyük önem atfettiler. Fakat uluslararası tehdidin azalır görüldüğü yu-
muşama (detant) dönemlerinde ekonomik gelişmeye daha fazla
değer verir göründüler ve bu nedenle Sovyetler Birliği'nden bile
ekonomik yardım almaktan çekinmediler. Kıbrıs ve haşhaş üretimi
konusundaki politikalarıyla Amerikan yardımını kaybetmeyi dahi
göze aldıkları söylenebilir. Amerikan Kongresi, bazı durumlarda
Türkiye'nin oluşturduğu politikalara etkide bulunabilmek ama-
cıyla askerî ve ekonomik yardımı baskı ve tehdit unsuru olarak
kullanmaya çalıştı, fakat bu konuda tam bir başarıya ulaştığı söyle-
nemez. İncelenen dönemde Türkiye, Amerikan Kongresi'nin bas-
kılarının etkisinde kalarak politikalarında çok köklü değişikliklere
gitmedi. Amerikan yönetimi, genelde Kongre'nin yardımı baskı
aracı olarak kullanmasına karşı çıkıyor gözüktü, resmî bildirilerin-
de bu tutumunu açıkça dile getirdi, fakat gerçekte yönetim haşhaş
sorununda olduğu gibi Kongre'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı bas-
kılardan gizli olarak memnuniyet duymaktaydı.

- 5- Uydu devletin yönetici eliti, yurt içinde ya da dışında aldıkları
eğitim yoluyla patron devletin dünya görüşünü benimserler. Doğ-
rusunu söylemek gerekirse, Türk yöneticiler, aldıkları eğitimin de
etkisiyle Amerikan yöneticilerinin benimsediği manevi değerleri
kendilerine düstur edindiler. Batılı değerlere sahip olduklarını ilan
etmekten gurur duydular. Fakat onlara göre, Batılı değerleri be-
nimseme tamamen kendi tercihleriydi, bu konuda herhangi bir dış
baskı ya da etki söz konusu değildi.
- 6- Patron devletin aralarındaki ilişkiyi sürdürme nedenleri uydu dev-
letinkine göre çok daha karmaşıktır. Bu amaçlar ideolojik nitelikli
olabilir. Patron, uydu devletten siyasi, ekonomik ve sosyal yapısında
kendi tercih ettiği yönde değişiklikler yapmasını isteyebilir. Patro-
nun istekleri iki devlet arasında uluslararası alanda dayanışma ger-
çekleştirilmesi yolunda da olabilir. Zayıf devlet, Birleşmiş Milletler
ve diğer örgütlerde patronun kullandığı yönde oy kullanarak, patro-
nuyla çokça anlaşma imzalayarak, patronun öncülük yaptığı ulusla-
rarası anlaşmalara katılarak, devlet adamlarını sık sık patronunun
ülkesine ziyarete göndererek, patronundan gelen her türlü devlet
adamlarının ziyaretini memnuniyetle karşılayarak ve sık sık uluslararası
alanda patronunun politikalarını desteklediğini ilan ederek patro-
nuyla dayanışmasını ortaya koyabilir. Patron devletin istekleri ken-
disine üsler tahsis edilmesini isteme gibi stratejik nitelikli de olabilir.

ABD, açıkça Türkiye'nin demokrasi rejimini, kapitalist ekonomiyi ve
Batı tipi toplum yapısını benimsemesini tercih etmekteydi. Başka devlet-

lerin kendi manevi değerlerini benimsemesi Amerika'nın zaten en önemli dış politika amaçlarından birisidir. Fakat bu konuda Amerikalıların Türk yöneticiler üzerinde doğrudan baskı uyguladığını, onları bu yönde zorladıklarını iddia etmek ve bu iddiayı ispatlamak oldukça zordur. Türk yöneticilerin kendileri 1923 yılında cumhuriyeti kurduklarından beri Batılılaşmayı ana amaç edinmişlerdir. Amerikan liderleri, uluslararası krizlerle karşılaştıklarında genel olarak Türkiye'nin kendilerini desteklemesini istediler, en azından Türkiye'nin bu yönde hareket edeceğini umdular. Fakat Amerikalıların istekleri, Türkiye'nin sürekli olarak uluslararası alanda ABD'yle dayanışmasını açık bir şekilde göstermesi yönünde olmadı. Çoğu durumda Türk yöneticiler kendileri Birleşmiş Milletler'de ABD'yle birlikte oy kullanmayı tercih ettiler, Amerikan devlet adamlarının ve 6. Filo'nun Türkiye'yi ziyaret etmelerinden büyük memnuniyet duydular ve sık sık uluslararası olaylarda Amerika'nın tutumunu desteklediklerini ilan ettiler. Türkler, toprakları üzerinde Amerikan üslerinin bulunmasından da hoşnuttular. 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye, Arap-İsrail sorununda ve sömürgecilikle ilgili konularda Amerika'nın karşısında Üçüncü Dünya ülkeleriyle beraber oy kullanmaya başladığında ve içerdeki kanlı gösteriler sebebiyle Amerikan 6. Filosu'nun Türk limanlarına ziyaretinin azaltılmasını istediğinde, ABD Türkiye'ye karşı herhangi bir protestoda bulunmadı, yorum yapmamayı tercih etti.

Sonuç olarak denebilir ki, incelediğimiz dönemde Türk-Amerikan ilişkileri patron-uydu devlet ilişkisinin bazı özelliklerini taşımaktaydı. Fakat tam anlamıyla bu ilişki modeline uymamaktadır. Özellikle 1964'ten itibaren Türkiye, Amerikan politikalarını adım adım takip etmekten vazgeçti. Bağımsız politikalar takip edebildiğini ortaya koydu. Yine de Türkiye'nin yaptıklarında Amerikalıları çok fazla rahatsız edecek, çıkarlarını ciddi şekilde tehdit edecek bir durum söz konusu değildi. Türkiye'nin toprakları üzerindeki Amerikan üslerinin çalışmalarını 1975 yılında askıya alması, bu konuda önemli bir istisnadır.

Gerek Türkiye'nin küçük devlet statüsüne girip girmediğini incelerken, gerekse Türkiye'nin Amerika'yla ilişkilerinin patron-uydu devlet ilişkisi kalıbına uyup uymadığını ortaya koymaya çalışırken sıraladığımız özelliklerin çoğunda Türkiye'nin daha sonraki yıllarda büyük gelişme gösterdiği inkar edilemez bir gerçektir. 1980'lerden sonra da sorunlu ekonomisiyle, askerî gücünün yetersizliğiyle, ekonomi ve savunma konusunda dışa bağımlılığıyla ve ABD'yle olan sıkı bağlarıyla birçok alanda Türkiye benzer özellikler taşımaya uzun süre devam etmiştir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren Türkiye ile ABD arasında patron-uydu devlet ilişkisi olup olmadığı tartışılacak bir konu olmaktan çıkmıştır. Elbette Türkiye, ABD ile ilişkilerinde zaman zaman sıkıntılarla ve dayatmalarla karşılaşabilmektedir. Fakat Türkiye'nin ABD'nin isteklerini kendisine zarar verse bile yerine getirdiği günler geçmişte kalmış-

tır. Türkiye kesin olarak her kararında ve eyleminde ABD'nin olası tepkisini birinci derecede dikkate alan ve ona göre hareket eden bir ülke değildir.

BAĞIMLILIK İLİŞKİSİ

Bağımlılık teorileri, genellikle patron-uydu devlet ilişkisinin ekonomik yönleriyle ilişkilidir. Konunun uzmanları dışa bağımlı devletlerin başlıca özelliklerini şöyle sıralamaktadırlar⁶⁹: Bağımlı ülkenin iç pazarı uluslararası hâle gelmiştir, ekonomisi küresel kapitalist sistemle birleşmiştir. Toplumun ihtiyaçları büyük oranda dışarıdan gelen mallarla giderilir. İç pazarın büyük kısmı yabancı şirketlerin elindedir. Yabancı sermayenin yerli sermayeye oranı, yabancı teknolojinin yerli teknolojiye oranı ve yabancı üretim araçlarının yerli üretim araçlarına oranı oldukça yüksektir. Bağımlı devletin ekonomisinin gelişmesi, başka devlet ya da devletlerin ekonomisinin gelişmesine ve çok uluslu şirketlerin tutumlarına bağlıdır. Yerli firmalar malzemelerini ve sermaye mallarını dışarıdan alırlar. Ulusal burjuvazi, ne yabancı güçler tarafından tamamen terk edilmiştir ne de gelişmesine tam fırsat verilir. Yerli sermaye, yabancı sermaye ve devlet arasında bir ittifak vardır. Gerçekte yurt dışından yurt içine mal ve yatırım akışı kitlelerden çok elit grupların çıkarlarına hizmet eder. Bağımlı ülke sadece birkaç ürünün ihracatında uzmanlaşmıştır ve ihracatı büyük oranda birkaç ticaret ortağına bağımlıdır. İç piyasada şu hususlar oldukça belirgindir: Ekonomik sektörler arasında bütünleşmenin yetersizliği, kitlesel üretime dayanan büyük ölçekli endüstrilerin azlığı, araştırma ve geliştirmeye çok az yatırım yapılması, üretim yapılarının azalan veya artan talebe tepki gösterme yeteneğinin düşüklüğü.

Uluslararası ilişkilere kapitalist dünya sistemi ve Kuzey-Güney bölünmesi çerçevesinde yaklaşan bu bakış açısı dünyanın gerçeklerini belli oranda ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin kapitalist sistemden olumsuz etkilendikleri ve adil olmayan kısıtlamalarla karşı karşıya oldukları söylenebilir. Genel olarak sahip olduğu ekonomik özelliklerle ve gelişmişlik düzeyiyle Güneyde ve çevrede yer alan ve Kuzeye (merkeze) ya da en azından yarıçevreye geçmek için çaba gösteren Türkiye geçmişte yukarıda verilen özelliklerin birçoğuna sahip olmuştur. Günümüzde de bazılarını taşımaya devam etmektedir. Yakaladığı ekonomik kalkınmışlık düzeyine rağmen Türkiye'nin merkez ülkeler düzeyine gelemediği açıktır, hatta yarıçevreye tam olarak geçip geçemediği bile tartışılabilir. Mevcut yapıda merkezde yer alan ABD'nin kamusal ve özel sektör aktörleri aracılığıyla Türkiye üzerinde baskılar ve kısıtlamalar oluşturduğu açıktır. Mevcut ekonomik sistemde Türkiye, ABD'yle ilişkilerinde zayıf kalmakta ve çıkarlarını korumada sıkıntı yaşamaktadır. O yüzden Türkiye uluslararası alanda merkez karşısında yer alan yapılanmalara

ilgi duymakta ve onlara yakınlaşabilmekte, bu da Türkiye'nin çizgisiyle ilgili sorgulamalara neden olmaktadır.

Kapitalist sistem yaklaşımı, diğer yaklaşımlar gibi dünya olaylarını tam olarak açıklayamamaktadır. Dolayısıyla ilişkileri sadece bu yaklaşımla açıklamak mümkün değildir. Bu bağlamda tek taraflı bağımlılıktan çok karmaşık karşılıklı bağımlılığı öne çıkaran yaklaşımdan da faydalanmak gerekmektedir. Buna göre 20. ve 21. yüzyılların küreselleşmiş dünyasında bütün ulusal ekonomiler birbirine bağımlıdır, bu yüzden hangi devletin ekonomisinin hangi devletin ekonomisine tam olarak ne derece bağımlı olduğunu tespit etmek oldukça zordur. Elbette Türkiye'nin ekonomisi yeterince gelişmemiştir, gelişmiş devletlerin ve çok uluslu şirketlerin ekonomiyeylemlerindenciddi şekilde etkilenmektedir. ABD, tartışma götürmeyecek şekilde dünya ekonomilerinin gidişatına etkide bulunan ve çok uluslu dev şirketlere sahip olan en büyük güçlerden bir tanesidir. Amerikalıların, Türkiye'yle ilişkilerinde kendi ekonomik kazançlarını en üst düzeyde tutmak istemeleri ve Amerikan firmalarının kendi çıkarlarını korumaya çalışmaları doğal olarak beklenebilecek bir durumdur. Ancak Türkiye'nin ekonomik alanda geçmişte de tek taraflı olarak tamamen ABD'ye bağımlı olduğunu iddia etmek oldukça zordur. Çünkü Türkiye'nin diğer Batılı ülkelerle, Orta Doğu, hatta Doğu bloku devletleriyle de ekonomik ilişkileri mevcuttu. Türkiye'nin ABD'den aldığı ekonomik yardımın 1960'ların ikinci yarısında ve 1970'lerde dramatik bir şekilde azaldığı da bir gerçektir. Yine ilginç bir gelişme, 1970'li yıllarda Türkiye'nin, Doğu bloku ülkeleri dışında Sovyetler Birliği'nden en fazla ekonomik yardım alan devlet olmasıydı. Devletler arasındaki ekonomik ilişkileri bağımlılık açısından incelemek ve ona göre bir sonuca ulaşmak bu çalışmanın boyutlarını aşan bir husustur.

Bazı uzmanlar, Amerika'nın geliştirmekte olan ülkelere yaptığı yardımlarla, bu devletlerin Birleşmiş Milletler'de katıldıkları oylamalarda ABD'yle birlikte oy kullanmaları arasındaki bağlantıları bulmak için çalışmalar yapmışlardır.⁷⁰ Bu uzmanlardan Witkoff, Richardson ve Moon'un vardığı genel sonuç şudur: Önemli oranda ticaret ve ekonomik yardım yoluyla ABD'ye bağlı olan devletlerin Birleşmiş Milletler'deki oy verme kalıpları Amerika'ninkilere büyük oranda benzerlik göstermektedir; Soğuk Savaş konularında yapılan oylamalardaki benzeme ise çok daha yüksek orandadır.

Witkoff'un araştırmasının gösterdiğine göre, 1963 yılında BM Genel Kurul oylamalarında ABD'nin kullandığı yönde en fazla oy kullanan ülke Türkiye'dir. 1967 yılında ise Türkiye'nin oy kullanma kalıpları hâlâ ABD'ninkilerle büyük benzerlik göstermektedir, fakat bu açıdan Türkiye bu defa birinci sırada değil 15. sırada yer almaktadır.⁷¹ 1961 yılında BM'nin 15. toplantısında Türkiye'nin ABD'yle aynı yönde oy kullanma oranı % 75.1'di (genelde 145 oylamanın 109'unda, Soğuk Savaşla ilgili ko-

nularda 37'de 33, silahsızlanmayla ilgili konularda 8'de 7, sömürgecilikle ilgili konularda 38'de 28 ve Arap-İsrail çatışması konusunda 8'de 3); 16. toplantıda bu oran %80.8'e yükseldi (genelde 125 oylamanın 101'inde, Soğuk Savaş konusunda 22'de 20, silahsızlanmada 34'te 28, sömürgecilikte 38'de 31, Arap-İsrail çatışmasında 9'da 8).⁷² 1967 yılında BM'nin 5. özel, 5. acil özel ve 22. olağan toplantılarında Türkiye'nin oylama kalıplarının ABD'ninkilerle uyumu 65'te 30'a düştü (Arap-İsrail çatışmasında 15'te 3, sömürgecilikte 17'de 1, Soğuk Savaşta 19'da 19, silahsızlanmada 5'te 5).⁷³ Görüldüğü gibi Türkiye, Arap-İsrail çatışması ve sömürgecilikle ilgili oylamalarda büyük oranda Amerika'nın zıttı oy kullanırken, Soğuk Savaş ve silahsızlanma konularında âdeta bu tutumunu dengelemek istercesine tamamen ABD'yle aynı doğrultuda oy kullanmıştır.

ETKİ İLİŞKİSİ

Yunan asıllı Amerikalı yazar Couloumbis, ABD, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkileri inceleyen kitabında Türk-Amerikan ilişkilerine de uygulanabilecek etkiyle ilgili önermeler ortaya atmıştır.⁷⁴ Biz bu önermeleri kendi açıklamalarımız için kullanacağız. Aşağıdaki açıklamalarda A ülkesi ABD'yi, B ülkesi ise Türkiye'yi temsil etmektedir:

- 1- A'nın B üzerindeki potansiyel etkisi, A'daki elit kadronun B'ye etkide bulunma ihtiyacı hissetmesi, B'deki elitin de A'nın etkisini kabul etme ihtiyacı duyması durumunda fazlalaşır. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde süper güç konumuna gelen ABD, dünyanın değişik yerlerindeki gelişmelere etkide bulunmanın kendi çıkarına olduğunu düşünmekteydi. Türk yöneticiler de galip Batı blokunun yanında yer almak, Batı'nın bir parçası hâline gelmek ve askerî ve ekonomik yardım elde etmek amacıyla Batı'nın lideri konumunda olan ABD'yle sıkı ilişkiler kurma konusunda fazlasıyla istekli idiler, bunun için ABD'nin ülkeleri üzerinde etki sahibi olmasını da göze almışlardı. Bu yüzden 1950'li yıllarda ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisi oldukça fazlaydı. Diğer taraftan Türk yöneticilerinin ve halkının başka bir ülkenin uydusu olduğu iddialarına tahammül edemeyecek kadar gururlu oldukları bir gerçektir. Türkiye'nin ABD'yle yakın ilişkisi uyduluk iddialarını beraberinde getirince, 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türk yöneticiler bu imajı silebilmek için ABD'yle ilişkilerde daha dikkatli davrandılar, bu da Amerika'nın Türkiye üzerindeki etkisini görece olarak azalttı.
- 2- A ve B ülkelerinin elitleri arasında ideolojik düşünme ve tehdit algılaması açısından benzerlik arttıkça B'nin, A'nın etkisini kabul

etme eğilimi artar. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'deki yönetici kesimler açısından ABD'yle benzer ideolojilere sahip olmak büyük önem taşıyordu. Ülke içinde Batılılaşmayı gerçekleştirme yolunda da ABD'yle sıkı bağlar kurmaya büyük önem atfediyorlardı. Bu yüzden özellikle 1950'lerde Türk yöneticiler Amerikan etkisine daha açıktılar. Amerikan ve Türk liderleri ülkelerini aynı tehdidin (Sovyet tehdidinin) altında hissediyorlardı. Bu durum, Amerika'nın Türkiye'nin Batı ittifakı içerisinde kalmasına değer vermesine ve dolayısıyla Türkiye'nin bazı hareketlerini hoş görmesine neden oldu. Bir anlamda Türkiye üzerindeki Amerikan etkisini azalttı. Diğer taraftan Türkiye'nin Sovyet tehdidine karşı Amerika'nın yardımına ihtiyaç duyması, bu devletin etkisini daha kolay kabul etmesi sonucunu doğurdu.

- 3- A'nın B üzerindeki etkisi iki ülke liderlerinin kişilikleri ve mentalitelerine göre de değişir. Amerikan Başkanı Johnson başka ülkelerin işlerine daha fazla karışan bir devlet adamıydı. Daha müdahaleci bir karaktere sahipti. Bu yüzden 1964'teki meşhur Johnson mektubunu göndererek Türkiye'yle ilişkilerin bir soğukluk dönemi geçirmesine neden olabilmisti. Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, düzeni değiştirme ve daha bağımsız politika takip etme sloganlarıyla iktidara gelmişti. Bu yüzden Amerika'nın etkisi altında kalmamaya daha fazla dikkat gösteriyordu. Haşhaş üretimine yeniden izin verilmesi ve Kıbrıs'a askerî çıkartma yapılması onun başbakanlığı dönemlerinde gerçekleştirilmişti. Diğer taraftan Süleyman Demirel'in "benim kadar Amerika'ya hayır diyebilen bir başbakan olmamıştır" demesi de 1960'ların sonundaki ve 1970'lerin başındaki gelişmeler dikkate alındığında o kadar boş görünmemektedir.
- 4- B'nin ekonomik büyüme ve istikrar açısından A'ya bağımlılığının artması, A'nın B üzerindeki potansiyel etkisini artırır. Türkiye, ekonomik sorunlarının fazlaştığı, ABD'nin ekonomik desteğine ihtiyaç duyduğu dönemlerde bu ülkenin etkisini reddetmede daha az direnç gösterebilmiştir. Diğer taraftan Amerika'nın etkisinden kurtularak daha bağımsız hareket edebilmek amacıyla başka ülkelerle, hatta Doğu bloku devletleriyle ekonomik ilişkileri geliştirmek için çaba sarfedebilmiştir.
- 5- B, savunma ve ileri teknoloji ürünü silahlar konusunda A'ya ne derece bağımlı olursa A'nın B üzerindeki potansiyel etkisi de o derece fazla olur. Türkiye'nin ABD'ye en fazla bağımlı olduğu, bu yüzden ABD'nin birçok konudaki isteğini reddedemediği alan savunmaydı. ABD'nin Türkiye'ye karşı uygulamaya başladığı ambargo döneminde bu gerçek tüm çıplaklığıyla açığa çıkmıştır. Ulusal

dava Kıbrıs konusunda Türkiye geri adım atmıyarak ABD'ye direnebilmişti, ancak maruz kalınan askerî ambargo, savunma alanında Amerika'ya aşırı bağımlılığın zorluklarını Türk yöneticilere hissettirdi. Bundan sonra düşünülen reformlar da bu konuda ciddi bir değişiklik getirmede.

- 6- B, hayati enerji kaynakları konusunda A dışındaki ülkelere bağımlı olursa A'nın B üzerindeki etkisi azalır. Türkiye'nin 1973 yılından sonra Arap-İsrail çatışmasında Amerika'nın aksine daha çok Arap tarafını desteklemesinde Arap petrolüne olan bağımlılığı büyük rol oynamıştır. ABD de Türkiye'nin tutumunu kabullenmek zorunda kalmıştır.
- 7- Diploması servislerinin kaliteli olması, ülkenin başka devletler üzerindeki potansiyel etkisini gerçek etkiye çevirme kabiliyetini artırır. Türk diplomatların özellikle Kıbrıs konusundaki maharetli manevralarının ABD'nin bu konuda Türkiye'yi etkileme olasılığını azalttığı söylenebilir.
- 8- A'nın B üzerindeki etkisi, B ülkesi A'ya yakın askerî rejimler tarafından yönetildiğinde daha fazla olur. Türkiye'nin askerî rejimlerle yönetildiği dönemlerde Amerikalılar Türk yöneticilerden istediklerini daha kolay elde ettiler. 27 Mayıs 1960 darbesini yapanlar Amerika'yla imzalanan ikili anlaşmaların onaylanmasını kolaylaştırdılar. 12 Mart 1971'den sonra asker destekli teknokrat hükûmet ABD'nin isteği doğrultusunda haşhaş üretimini yasakladı ve Amerikan karşıtı aşırı sol muhalefeti susturdu. 12 Eylül 1980 rejimi de Amerikan yetkililerinin isteğiyle Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına geri dönmesini kabul etti.
- 9- A'nın B üzerindeki potansiyel etkisi, B'deki kamuoyunun belli konularda fikir birliğine varmasına ve tek yürek hâlinde hareket etmesine bağlı olarak de değişiklik arz eder. Türk kamuoyunun Kıbrıs konusuna büyük önem vermesi ve Kıbrıs Türklerinin desteklenmesine aşırı hassasiyet göstermesi, Türk devletinin bu konuda Amerikan baskılarına belli derecede karşı koyup, işi adaya müdahaleye kadar vardırmasında önemli rol oynamıştır. Amerikalılar da Türk kamuoyunun aşırı tepkisiyle karşılaşacaklarını bildiklerinden Kıbrıs konusunda açıktan Türkiye'ye baskı uygulamaktan kaçınmışlardır.
- 10- A'nın B üzerindeki potansiyel etkisi, B'deki halkın A'yı nasıl algıladıklarıyla da yakından ilgilidir. Türk halkının Amerika'ya iyi gözle baktığı, bu ülke için dostça duygular taşıdığı 1950'lerde ABD Türkiye'ye daha fazla etkide bulunabilmiştir. Kıbrıs konusundaki

tutumuyla Türk halkının kızgınlığı ve düşmanlığına maruz kaldığı 1960'ların ikinci yarısında ise ABD, Türkiye'yi etkilemede eski gücünü yitirmiştir.

- 11- A'nın B'ye uygulayabileceği etkinin düzeyi, A'daki elit kadronun B'nin stratejik önemi konusundaki düşünceleriyle bağlantılıdır. Amerikan yöneticileri, Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunması gibi birçok olayda, stratejik açıdan önemli olduğunu düşündükleri ve bu yüzden kendisini darıltmak istemedikleri için Türkiye'ye karşı aşırı baskı uygulamaktan kaçınmışlardır.
- 12- A'nın B üzerindeki etkisi, uluslararası arenadaki gerginliğin şiddetiyle ve güçlü devletlerin sayısı ile da ilişkilidir. Güçlü devlet olarak sadece ABD ve Sovyetler Birliği'nin bulunduğu, Soğuk Savaş gerginliğinin zirvede olduğu 1950'lerde Amerika, Türkiye'ye daha fazla etkide bulunabilmiştir. Fransa, Çin ve Üçüncü Dünya gibi yeni güç odaklarının ortaya çıktığı ve yumuşamanın daha baskın olduğu 1960'ların ikinci yarısından itibaren ise Türkiye, Amerika'nın etkisi altında kalmadan daha bağımsız politika takip edebilmiştir.

Bütün bu açıklamalardan sonra basit bir ifadeyle 1950-1980 döneminde Türkiye'nin ABD'nin sürekli ve yoğun etkisi altında bulunduğunu iddia etmek ya da Türkiye'nin ABD'nin hiç etkisinde olmadığını söylemek hata olur. Görüldüğü gibi söz konusu etkileme ve etkilenme değişik faktörlere bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Fakat genel olarak 1950'lerin ortasında en yüksek noktada bulunan ABD'nin Türkiye üzerindeki etkisinin, 1970'lerin ortasında oldukça azaldığı söylenebilir. 1980'lerde tekrar yükselişe geçen Türkiye üzerindeki Amerikan etkisi, sonraki dönemde konulara bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Yani son dönemlerde bu konuda belli bir model tespit etmek mümkün değildir. Bazen Türkiye ABD'yle ilişkileri neredeyse gözden geçirecek derecede ABD'ye meydan okur duruma gelmiş, bazen de çıkarlarını düşünerek istemediği şeylere evet demiştir.

TÜRKİYE ÜZERİNDE AMERİKAN ETKİSİNİN ÖRNEKLERİ

Genel Suçlamalar

1960'lı ve 1970'li yıllarda radikal akımların başını çektiği bir eleştiri furyasında, Türkiye'nin dış politikası ve Amerika'yla ilişkileri önemli oranda hedef alınmış ve Türkiye'nin Amerika'nın uydusu hâline geldiği yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Günümüzde de belki biraz daha farklı çevreler tarafından dile getirilen benzer eleştirilere örnek olması açısından 1960'ların eleştirileri burada fazla ayrıntıya girmeden ele alınacaktır.

1960'larda Türkiye'de birçok yazar ve politikacı, 1947'deki Truman Doktrini'nden itibaren Türk dış politikasının Amerikan devlet adamlarının arzu ve kararlarına tamamen bağımlı hâle getirildiğini iddia etmiştir. Onlara göre, özellikle 1950'lerde Türkiye, sanki Batı ittifakı dışında hiçbir dış politika çıkarı yokmuş gibi davranmış ve kendi politikalarını oluşturma yerine Batılı müttefiklerinin karar ve davranışlarını takip etmişti. Feroz Ahmed'in düşüncesine göre, 1950'li yıllar boyunca Türkiye, Washington ve Londra'da belirlenen dış politika amaçlarını kesin kararlılıkla ve hiç şikayette bulunmaksızın uygulamaya çalışmıştı.⁷⁵ Ferenc A. Vali'nin gözünde de Türkiye, kendisini zengin dostu Amerika'nın kucağına atmış, ikili anlaşmalar imzalayarak birçok şekilde kendini tamamen Amerika'ya bağlamış ve Amerika'nın isteklerinin sorgulanmaması gerektiğine inanmıştı.⁷⁶ Türk akademisyen Mehmet Gönlübol'un suçlaması ise daha sertti: "Türkiye, kendisini uydu durumuna düşmüş hem NATO içinde hem NATO dışında Amerika'nın politikalarını adım adım takip eder halde buldu."⁷⁷

Ahmet Şükrü Esmer, Türkiye'nin 1950'lerdeki dış politikasını Milliyet'teki yazısında şu şekilde özetlemişti: "NATO'ya 1952'de alındık, üç yıl sonra Bağdat Paketi'ni kurduk, yedi yıl sonra Amerika ile ittifak ilişkilerine girdik, bu süre içinde Amerika ile sayısız ikili anlaşmalar imzaladık ve rahata yattık. Ordumuz NATO emrinde, üslerimiz Amerika'ya açılmış, güvenliğimiz Amerika'ya dayalı, kalkınmamız Amerikan yardımına bağlı; Cezayir meselesinde Fransa'yı, Vietnam meselesinde Amerika'yı, Süveyş meselesinde İngiltere'yi desteklemeyi, Batı sömürgeciliğini Bandung'ta savunmayı bir kulluk görevi biliyoruz, BM'de Amerikan temsilcisinin koluna bakıyoruz, dış politikada inisiyatiften yoksunuz."⁷⁸

Türkiye'nin yabancı devletlere bağımlılığı konusundaki en ağır suçlamalar doğal olarak Amerika'yla ilişkiler bağlamında yapılmaktaydı. Türk hükûmetinin bütün faaliyetlerinin Amerika'nın tam kontrolü altına girdiği iddia ediliyordu. Eleştirmenlerin belirttiğine göre, Amerikalılar, Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım sağlayarak, binlerce Türke Amerikan eğitimi vererek ve orduya ve devlet dairelerine uzmanlarını sokarak Türk toplumunun ve devletinin her köşesine nüfuz etmişti.⁷⁹ Amerika'dan gelen Barış Gönlülleri, öğretim üyeleri ve her tür uzman, sol gruplar tarafından Türkiye hakkında gizli bilgi toplayan ve Türk yöneticileri etki altına alan casuslar olarak görülmekteydi. Türkiye İşçi Partisi lideri Mehmet Ali Aybar'a göre, 1947'den itibaren Amerika ile imzalanan ikili anlaşmalar Türkiye'yi bağımlı bir devlet hâline getirmişti; Türkiye'ye yerleşen Amerikan misyonları, yardımların kullanılmasını denetleme yetkisine dayanarak Türkiye'nin bütün işlerine karışıyordu; Amerika'nın gözü, kulağı, eli tıpkı Tanrı gibi Türkiye'nin her yerinde hazır ve nazırdı.⁸⁰ Cumhuriyet yazarı Ecvet Güresin'in görüşü,

Amerika'nın, Türkiye'nin dış politikasını uluslararası anlaşmaların sınırlarını aşacak şekilde tanzim eden ve Türkiye'nin davranışlarında âdeta onayı alınan son merci hâline getirildiği yönündeydi.⁸¹

İlhan Selçuk'un Türkiye'nin ABD etkisi altına girmesini ifade edişi daha dramatikti: "Bu Amerika, gittikçe Türkiye'ye daha fazla yayılmakta. Bankasıdır, şirkettir, kültür merkezidir, otelidir, kitaplığıdır, haber organıdır, Barış Gönüllüsüdür, uzmanıdır, mühendisidir, otomobilidir, piyadesidir... CIA'nın bütün memurları uzman, profesör ve saire adıyla Türkiye'ye dolmuşlardır. Resmi ve özel sektörün her köşesinde uzman da uzman. Amerika'nın istilasına uğramışız."⁸² Türkiye İşçi Partisi milletvekili Muzaffer Karınca'ya göre de, dış yardımlar, borçlanmalar, yabancı şirketlerle ortaklıklar, askerî ve ekonomik antlaşmalar yoluyla Türkiye neo-emperyalizmin ağına takılmak üzereydi; Türkiye'nin dış politikası, savunma politikası ve silahlı kuvvetlerinin stratejisi, Amerika'nın dış politikasına, savunma politikasına ve stratejik planlarına bağlanmıştı.⁸³

Sol görüşlü yazarların suçlamalarının ideolojik kaynaklı, slogana dayalı, abartılmış ve gerçekleri yansıtmayan görüşler olduğu ileri sürülebilir. Fakat Amerika ve NATO'yla ilişkiyi savunan bazı başka sol ve liberal eğilimli yazarlar da iyi niyetle benzer uyarılarda bulunmaktaydılar. Sıradan halk da Kıbrıs konusunda ABD'nin tutumundan kaynaklanan hayal kırıklığının da etkisiyle radikal grupların iddialarının doğru olabileceğinden endişe duymaktaydı. Somut olaylar da sol görüşlü yazarların iddialarını doğruluyor görününce Türk kamuoyu, Amerika'ya daha temkinli yaklaşmaya başladı. Global hedefleri olan bir büyük devletle sıkı ilişkiler içinde bulunan devletin bu ilişkileri kendi aleyhine dönmemesi için sık sık gözden geçirmesi gerektiği bu çerçevede hep hatırlandı.

Aşağıdaki kısımda Türkiye'nin ABD'nin etkisinde kaldığı izlenimi veren ve askerî ilişkiler ile Kıbrıs sorunu dışında kalan bazı örnek konu ve olaylar ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Ekonomik Bağımlılık

Türkiye'nin Amerika'ya ekonomik bağımlılığı konusundaki suçlamaları dört bölümde ele almak mümkündür:

- 1- Bazı Türk yazar ve politikacılara göre, Amerika'nın Türkiye'ye verdiği ekonomik yardım, daha çok Türkiye'deki Amerika taraftarı ekonomik elit, çok uluslu şirketler ve Amerikan firmaları tarafından kullanılmaktaydı ve bu güçlere Türkiye'nin ekonomik kay-

naklarını sömürmelerinde ve Türk ekonomisini yönlendirmele-
rinde yardımcı olmaktadır. Türkiye'ye ekonomik yardım sağlarken
Amerika, kendi isteklerine göre ülkeyi yöneten küçük bir elit gru-
bu güçlendirme amacı gütmektedir. Türk ekonomisinin yönünü
tayin etmede büyük rol oynayan çok uluslu şirketleri desteklemek
de Amerika'nın önemli amaçlarından biriydi.

İlhan Selçuk Cumhuriyet'teki köşesinde, Amerikan yardımın-
nın Türkiye'ye emperyalist ve sömürgeci karakteriyle girdiğini
ve bu yardımı kullanan iç çevrelerin dış güçlerle iş birliği yap-
ması nedeniyle yardımın Türk halkına büyük zarar verdiğini ve
hükûmet üzerinde siyasi baskı oluşturduğunu yazmıştı.⁸⁴ İlhan
Selçuk'un başka makalelerinde ekonomik bağımlılıkla ilgili ileri
sürdüğü diğer görüşler şunlardı: Amerikan yardımından dolayı
olarak faydalanan Amerikan şirketleri Türkiye'de yatırım yapar-
ken geniş ayrıcalıklardan yararlanıyorlar, yatırım yaparken Türk
ekonomisinin gelişmesine yardımcı olmaktan çok kârlarını mak-
simize etmek için uğraşıyorlar, bütün kârlarını ülkelerine transfer
ediyorlar ve Türk iç politikasını etkilemeye çalışmaktan da geri
durmuyorlardı.⁸⁵

- 2- Bazı Türk eleştirmenlerin gözünde Türk ekonomisi, Amerikan
yardımı ve yatırımları yoluyla tamamen Amerikan ekonomisinin
etkisi altına girmişti. Amerika'nın ekonomik elitleri Türkiye'nin
ham maddelerini ve iş gücünü kendi çıkarları için kullanmak-
ta ve kastî olarak Türk ekonomisinin gelişmesini engellemeye
çalışmaktaydılar. Türk ekonomisinin Amerika'nın etkisinden
kurtulmadan gelişmesi mümkün değildi. İlhan Selçuk'un bu
konudaki görüşleri şöyleydi: "Türkiye, bugün iktisadi bakımdan
Amerika'nın bir uydusu derekesine düşürülmüştür. Amerika'dan
ithal edilen parçalara dayanan bir montaj sanayii, Amerika'dan
ithal edilen ham maddeye dayanan bir imalat sanayii, Amerikan
tekellerinin güdümünde bir ham madde ihracatı ve Amerika'nın
kontrol ettiği dövizlere göre bir ithalata sahibiz. Bu yollardan
Amerika'ya bağlı bir siyasi iktidar palazlanmış, Ankara'da koltu-
ğa oturmuştur."⁸⁶ Türk-Amerikan Karadeniz Bakır İşletmesi an-
laşmasını eleştiren Güven Partisi milletvekili Reşat Özarda da söz
konusu anlaşmanın TBMM'nin yetkilerine, Türk hükûmetinin
iç işlerine müdahale eden pek çok ağır hükümler taşıdığını, ba-
kır madenleri üzerinde Amerika'nın tahakkümünü kurduğunu
ve Türk bakırlarını doğrudan doğruya Amerika'nın pazarı hâline
getirdiğini iddia etmişti.⁸⁷ Sağ görüşlü Tercüman yazarı Ahmet
Kabaklı bile Türkiye'nin ekonomik sorunlarının ABD'nin umu-

runda olmadığını, Amerika'nın, kendisine bağımlı kalması için Türkiye'nin gelişmemiş bir ülke olarak kalmasını tercih ettiğini yazmaktaydı.⁸⁸

3- Ekonomik bağımlılıkla ilgili ortayakonan başka bir görüş, Türkiye'ye yardım için bazı Batılı devletlerin katılımıyla kurulan konsorsiyumun ve Amerikan Yardım Ajansının (AID), Türk ekonomisini yönlendirmeye ve Türkiye'nin iç işlerine karışmaya çalıştığı iddiasıydı. Türkiye İşçi Partisi milletvekilleri Tarık Ziya Ekinci ve Sadun Aren, AID'in faaliyetlerinin Meclis tarafından tartışılması için verdikleri önergede şu iddialarda bulunmuşlardı: "Bu teşkilatın çeşitli devlet daireleriyle sıkı temasları vardır. Eğitimden maliyeye kadar bütün devlet dairelerinde ne olup bittiğini bu teşkilat izlemekte ve bilmektedir. Ayrıca çeşitli konularda araştırmalar yaptırmakta, bu araştırmalarda Türkleri kullanmakta ve neticelerini Türk kamuoyundan gizli tutmaktadır. Nihayet bu teşkilat işçi sendikalarımıza da el atmış ve Türk-İş Konfederasyonuna yaptığı yardımlar vesilesiyle Türk işçi hareketini kontrol etme ve kendi isteklerine uygun bir yöne sevk etme çabaları içine girmiştir."⁸⁹ Reşat Özarda da yukarıda değindiğimiz konuşmasında Türk-Amerikan Karadeniz Bakır İşletmesi antlaşmasını, Türk hükûmetini AID'in murakabesi altına koyan ve memurların tayinini dahi bu teşkilatın muvafakatine bırakan ağır hükümler içerdiği gerekçesiyle eleştirmişti.

4- Ekonomik bağımlılıkla ilgili diğer bir iddia da Amerika'nın, Türkiye'ye sağladığı ekonomik yardımı bazı isteklerini kabul ettirebilmek için baskı aracı olarak kullandığı yönündeydi. İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'e göre Türkiye'nin Kıbrıs konusunda istediği politikayı takip edememesinin en önemli nedeni, ekonomik açıdan bağımlı olduğu ABD'nin baskılarına boyun eğmek zorunda kalmasıydı. Türkiye, Amerikan yardımına şiddetle ihtiyaç duymaktaydı. Yediği ekmeğin buğdayı bile ABD'den gelmekteydi. Ekonomik gelişme için Amerikan desteği şarttı. Amerika'nın yardımı kesmesi Türkiye'yi büyük ekonomik sorunlarla baş başa bırakacaktı. Bu koşullar altında Türkiye'nin, ABD'nin isteklerine kulak tıkayarak Kıbrıs konusunda dilettiği gibi hareket etmesi imkânsızdı.⁹⁰ Türkiye'nin haşhaş üretimi 1960'ların sonlarından itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir sorun hâline geldiğinde, Amerikan Kongresi, Türkiye'ye sağlanan ekonomik yardımı kesme tehdidinde bulunarak Türk yöneticilerini haşhaş üretimini tamamen yasaklama konusunda zorlamaya çalıştı. 1974'teki Kıbrıs çıkartmasından sonra Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye askerî yardımı durdur-

ması da Amerika'nın Türkiye'yi belli şeyleri yapmaya zorlamak için gerektiğinde nasıl yardımı baskı aracı olarak kullanabileceğinin en önemli göstergesi olarak ortaya çıktı.

ABD'nin Türkiye'nin İç İşlerine Karışması

Bazı Türk politikacıları ve yazarları, özellikle sol eğilimli olanlar, Amerika'nın sağ görüşlü partileri ve grupları sol görüşlü olanlara karşı destekleyerek Türkiye'nin iç politikasına karıştığını iddia ettiler. Onlara göre, Amerika, Adalet Partisi'nin (AP) iktidarda bulunmasını tercih ediyor ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) iktidardan uzak tutulması için çaba gösteriyordu. Amerikan hükûmetinden ve CIA'dan yardım alan AP ile sağ görüşlü gruplar da bunun karşılığında Amerikan yanlısı politikalar izliyorlar ve Amerika'nın Türkiye'deki çıkarlarını korumaya çalışıyorlardı. AP'liler ve Amerikalılar doğal olarak bu iddiaları reddettiler.

CHP liderleri, ABD'nin 1958 yılında Türkiye'ye verdiği ekonomik yardıma⁹¹ ve 1959 yılındaki Türk-Amerikan anlaşmasına, Demokrat Parti'nin iktidardan düşmesini önlemeye yönelik girişimler oldukları gerekçesiyle karşı çıkmışlardı.⁹² Ağustos 1964'te, Amerikalı devlet adamı Dean Acheson'un Kıbrıs konusunda önerdiği plan Türk hükûmeti tarafından reddedildiğinde, Amerika'nın Kıbrıs konusundaki planlarını kabul edecek yeni bir Türk başbakanı aradığı yolunda söylentiler çıktı ortaya. Sağcı yazar Ahmet Kabaklı bu iddiaya köşesinde şu şekilde yer verdi: "Amerika, Kıbrıs Türkünü ölüme mahkûm eden Acheson planları teklif ettikten başka bunu kabul için baskı da yapıyor... Amerika, Türkiye'nin iç işlerine karışmak cüreti bile gösteriyor. Korkunç bir habere bakılırsa: Türkiye hükûmetinin Johnson'ın tazyiklerine boyun eğmemesi karşısında ileride siyasi bir manevra yapabilmek için... CIA vasıtasıyla İnönü istifa ederse yerine kim geçebilir ve bu planı kabul edebilir? şeklinde bir sondaj yapmıştır."⁹³

Forum dergisinin başyazısında da ABD, "İnönü yerine başka başbakanlar aramak gibi birtakım haddini bilmezliklere kadar götüren gizli tertiplere" girişmekle suçlandı.⁹⁴ İnönü'nün damadı Metin Toker'in bu konudaki iddiaları şu şekildedeydi: "1964 Ağustosunun sonlarında Ankara'ya General Porter diye bir Amerikalı çıkageldi. General, Ankara'ya bizzat Johnson tarafından gönderilmişti. Görevi, İsmet Paşa'nın hayır dediği birtakım teklifleri Türkiye adına kabul edebilecek bir başbakan aramaktı... General Porter'in gelişi günlerinde CIA ajanları da Türkiye'de bir anket yapıyorlardı. İnönü istifa ederse Türkiye'de hükûmet başkanı kim olur? Tabi akıllarındaki Johnson'ın Kıbrıs'la ilgili yeni tekliflerine de evet diye-

bilecek bir başbakandı. .. CIA, Türkiye'nin dış politikasındaki dönüşümden haberdardı ve İsmet Paşa'yı değiştirmekle bu dönüşümü durdurmanın peşindeydi.”⁹⁵

Başbakan İsmet İnönü'nün kendisi 1965 yılının Ocak ayında basına yaptığı açıklamada bu tür iddiaların asılsız olduğunu söyledi: “Amerika'nın dâhilî politikamızda partilerin birini diğerine karşı tuttuğuna dair yayılan haberler bir esasa dayanmıyor. Ben endişe etmiyorum. Amerika bu hususta kesin olarak teminat vermektedir.”⁹⁶ Ancak akabinde meydana gelen bir olay Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerine karıştığı yolundaki söylentileri yeniden alevlendirdi. Amerikan büyükelçisi Raymond Hare, İnönü hükûmetinin Meclis'te güven oyu alamaması sonucu düşürüldüğü 13 Şubat 1965 gününden önce muhalefet liderlerine ziyarette bulunmuştu. Olayda Amerikan parmağı olduğunu düşünenler, Amerikan büyükelçisinin AP lideri Süleyman Demirel'e İnönü hükûmetini düşürmesi için telkinde bulunduğunu iddia ettiler. Doğan Avcıoğlu'nun konu hakkındaki yorumu şöyleydi: “Washington'un, dış politikada bağımsızlığa yönelen İnönü'nün karşısında, statükodan yana bir muhalefeti tabii müttefik saydığı aşîkardır. Amerika, böyle bir müttefikin iktidara gelmesini elbette çok arzular. Amerika gibi, uzun yıllar memleketin ve devletin bütün kapılarını sonuna kadar açtığımız ve her şeyi ondan beklediğimiz dev bir ülkenin bir şeyi sadece arzulanması dahi, statükodan yana olanlar için büyük bir destektir.”⁹⁷

İsmet İnönü ikinci defa Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerine karıştığını yalanlayarak, 1 Mart 1965'te Meclis'te yaptığı konuşmada hükûmetinin düşmesinde Amerika'nın rolü olduğu iddialarını reddetti. İnönü, kötü bir rastlantıdan dolayı dürüst ve ciddi bir kişi olan Amerikan elçisinin şahsiyetinin üzerine gölge düşürülmesinin doğru olmadığını ve hükûmetten ayrıldıkları sırada Amerikan hükûmeti ve onun büyükelçisiyle tam ve karşılıklı bir güven içinde olduklarını söyledi. Amerikan büyükelçisi Hare de kamuoyundaki eleştirilerin dozunu azaltmak için basına bir açıklama yapma ihtiyacı hissetti: “Çok önceden programlaştırıldığı ve basında da çıktığı gibi, şimdiye kadar ziyaret edilmemiş iki siyasi parti liderine nezaket ziyaretleri yapılmıştır. Tam o sırada beklenmedik bir siyasi buhran patlak verdi. İkisi arasında kronolojik bir tesadüften başka ilişki yoktur. Sadece yok değil, olamaz da, çünkü Türkiye'nin refah ve kalkınmasına ilgi duyan biz Amerikalılar, iç işlerinizden kesinlikle uzak durma politikası izlemekteyiz. Bu sizin işinizdir, bizim değil.”⁹⁸ Hare, Ağustos ayında Milliyet gazetesinin genel yayın müdürüne verdiği mülâkatta da Amerikalıların Türkiye'nin iç işlerine karışma konusunda en ufak bir arzuları olmadığını, Türkiye'nin iç politika gelişmelerinde hiçbir rollerinin bulunmadığını yineledi.⁹⁹

1965 sonbaharında yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra sol görüşlü gruplar yoğun bir propaganda kampanyasına girişerek, AP'nin seçimler sırasında Amerika'dan maddi ve manevi destek aldığını, seçimlerden sonra da ABD'nin sağ grupları sol gruplara karşı mali olarak desteklediğini iddia ettiler. Daha sonraları CHP lideri olacak ve başbakanlığa kadar gelecek olan Bülent Ecevit'in 1966 Haziranında CHP ortak grubunda yaptığı konuşma oldukça ilginçti: "Bazı müttefiklerimiz artık Türkiye'den çok AP'nin müttefikleri gibi davranıyorlar, büyük petrol şirketleri AP'nin ortakları gibi çalışıyor. Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA'nın dost ve müttefik ülkelerde ne kadar kirli oyunlarla iç politikaya etkili olarak karıştığı Amerika'da açıklanmıştır. Kendi istediği kimseleri iktidara getirip, istemediklerini indirmek için seçimlere para dökmekte, hatta bazı ülkelerde sahte oy pusulaları doldurmaktadır." Amerika'nın dost ülkelerdeki hukuki ve demokratik muhalefeti ezmek için komünist tehlike olduğu bahanesini kullandığını belirten Ecevit, ayrıca bir ülkeye askerî müdahalesine zemin hazırlamak için Amerika'nın, dolaylı saldırı tehlikesi olduğunu iddia ettiğini ve gösteriler, sabotaj faaliyetleri ve hatta iç savaş çıkarttığını iddia etti. Ecevit, konuşmasının son bölümünde Türkiye'de aşırı sağcı derneklerin mantar gibi bittiğini ve gazetelerin çok geniş imkânlarla çalışıp AP'yi desteklediklerini söyledi ve "Bu değirmenin suyu nereden gelmektedir?" diye sordu.¹⁰⁰

Ecevit'in konuşmasından ilham alan İlhan Selçuk da ABD'nin AP'yi desteklediğinin iyice belli olduğunu, çünkü AP'den başka iktidara hangi parti gelirse gelsin Amerika'nın Türkiye üstündeki çıkarları aleyhine, ama Türkiye'nin lehine birtakım tedbirleri yürürlüğe koyacağını anlaşıldığını yazdı.¹⁰¹ Diğer bir yazısında Selçuk, Amerika'nın Türkiye'ye buğday ihracatından elde ettiği paraların bir kısmını Amerikan uyduluğunu politika edinmiş Türk partilerine seçim yatırımı olarak verdiğini ve komünizmle ve solculukla mücadele için kurulan yüzlerce yayın organı ve derneğe çeşitli kanallardan para aktardığını iddia etti.¹⁰²

Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerine karıştığı yolunda iddialara neden olan ilginç bir olay da Temmuz 1966'da meydana geldi. Millî Birlik grubu üyesi senatör Haydar Tunçkanat, biri Amerikan, diğeri Türk, iki resmî görevli arasında, Türkiye'deki solcu grupların güçlerinin artmasının önlenmesinin ve Amerikan taraftan grupların desteklenmesinin gerektiği yolunda bir konuşma geçtiğini ve bu konuşmaya içeren bir belgenin kendi elinde olduğunu iddia etti. CHP ilçe kongresinde konuşan Bülent Ecevit, Tunçkanat'ın açıkladığı belgenin, kendisinin Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerine karışmasıyla ilgili konuşmasının hiç de mübalağalı olmadığını gösterdiğini söyledi.¹⁰³ Belge, Türk ve Amerikan yetkililer tarafından yalanlandı ve belli bir zaman geçtikten sonra kamuoyundan silinip gitti.

Sol görüşlü gruplar, Amerika'nın kendileriyle mücadele eden aşırı sağcı grupları destekleyerek Türk iç politikasındaki etkilerini kırma-ya çalıştığına inanmışlardı.¹⁰⁴ Onlara göre, Adalet Partisi, Amerika'nın Türkiye'yi sömürmesine ve Türkiye'nin iç politikasına karışmasına yardımcı olan bir siyasi partiydi. AP'nin başına geçmeden önce bir Amerikan şirketinde çalışan Süleyman Demirel de sol görüşlü olanların gözünde Amerikan çıkarlarına hizmet eden bir siyaset adamıydı. İlhan Selçuk'un Demirel ile ilgili kullandığı ifadeler bu yöndeydi: "Kimin aklına gelirdi ki, Atatürk Türkiye'sinde yabancıların bir ücretli adamı [Demirel] en büyük partinin liderliğine seçilecek ve belki de yarın... Türkiye başbakanı, Türkiye cumhurbaşkanı diye tavsif edilecek. Türkiye şimdiye kadar... yabancı bir şirketin Türkiye'deki ücretli adamından başbakan görmedi henüz..."¹⁰⁵ Millet Partisi lideri Osman Bölükbaşı'nın bile Demirel'i bu çerçevede ele alması ilginçtir. 4 Ocak 1967'de Meclis'teki konuşmasında Bölükbaşı şöyle demişti: "Hükûmet, her hâli ile Amerika'nın imtiyazlarına kanat geren bir siyaset meleş rolünü oynamıştır... Amerika söz konusu olunca kraldan ziyade kral taraftarlığı yaptığı görülen bir başbakanın yapılacak müzakere-lerde, devletimizin hakkını, haysiyetini ve emniyetini kafi derecede koruyamayacağı endişesi içindeyiz."¹⁰⁶

Türkiye'deki Amerikan büyükelçilerinin tutumu da Amerika'nın Türkiye'nin iç işlerine müdahalesini gündeme getiren başka bir husustu. "Kapitalist" süper gücün resmî temsilcisi olarak Türkiye'de bulunan Amerikan elçilerinin hareketleri solcu gruplar tarafından sürekli yakından takip edilmekteydi. En küçük bir dil sürçmesinin dahi gözden kaçması mümkün değildi. Elçilerin Türkiye konusunda bir fikir beyan etmesinin eleştiri bombardımanına neden olması kaçınılmazdı. Amerikan Başkanı Johnson'ın Başbakan İnönü'ye Haziran 1964'te gönderdiği mektubun içeriğinin Türk hükûmeti tarafından açıklanmasının doğru olup olmayacağı konusunda Türk kamuoyunda hararetli bir tartışmanın yapıldığı bir zamanda, Amerikan büyükelçisi Parker Hart, Amerika'nın hiçbir zaman Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarmasını engellemediğini söyleyince¹⁰⁷ kıyamet koptu. Büyükelçi, Türkiye'nin iç politikasıyla ilgili bir tartışmaya katılmakla, bu tartışmanın tarafı olmakla suçlandı. Cumhuriyet yazarı Ecvet Güresin, Amerikan elçisi Hart'ın, Meclis tartışmalarının hemen ardından ve Senato görüşmelerinden önce konu hakkında fikir beyan etmekle iç politika çekişmesine katıldığını ve alerjik bir konuda kendisini taraf durumuna getirdiğini yazdı.¹⁰⁸ İlhan Selçuk ise Hart'a seslenerek, kendisinin söylediklerinden AP'nin tezini tuttuğunun anlaşıldığını ve böyle giderse ilerideki günlerde AP'nin büsbütün tartışmadan çekilerek CHP'yle elçinin tartışmaya başlayacağını belirtti.¹⁰⁹ Forum dergisinin başyazısında, Amerikan elçisinin beyanatının, Meclis'te tartışma konusu olan mektubun açıklanmaması için hükûmet üzerinde açık

bir baskı oluşturduğu ve elçinin tutumunun da iç politikaya karışan bir yüksek komiser tutumu olduğu ifade edildi.¹¹⁰ Akis dergisinde görüşlerini dile getiren milletvekili Hayrettin Uysal, Türkiye’de sorumsuzca at oynatan, bir başbakan gibi hareket eden Amerikan elçisinin Türkiye’nin haysiyetiyle oynadığını, AP liderlerinin bilinen tehlikeli alakalarının bu büyükelçiye dur diyebilmeyi engellediğini savundu.¹¹¹

Amerika’nın, küresel politikalar takip eden, dünyanın her yanındaki gelişmelerle ilgilenen bir süper devlet olması ve komünizm karşıtı politikalar uygulamaları daha muhtemel olduğu için kapitalizmi benimseyen sağcı grupların iktidara gelmesini istemesinin Amerika’dan beklenebilecek bir davranış olması, bu devletin Türkiye’yle olan ilişkilerine iç işlerine karışma açısından bir hassasiyet kazandırmıştır. Politikaları gerektirdiğinde ABD, pekâla gizli ya da açık şekilde Türkiye’nin iç işlerine müdahalede bulunabilir, olayların gidişatını kendi lehine etkilemek isteyebilirdi. Yapılan suçlamalarda kesin somut delillerin bulunduğunu söylemek zordur. Ancak Türkiye’de muhalefette bulunanların önemli olaylarda Amerikan parmağı olduğunu iddia etmeleri de ilginç bir durum oluşturmaktadır. Bundan sağcı Adalet Partisi politikacıları istisna değildir. Onların olayların gelişiminde ABD’nin etkisi olduğu yolundaki suçlamaları haşhaş konusu incelenirken ele alınacaktır. Sonuç olarak uç noktaya varan iddiaların ispatlanmasının gizli belgelerin açıklanmasıyla ortaya çıkarılabileceği, ancak sorumlu mevkilerde bulunmuş devlet adamalarının söylediklerinin de yabana atılır cinsten olmadığı söylenebilir.

Çin’in Tanınması

Solcu grupların Türkiye’nin Amerika’nın etkisinde olduğunu iddia ederken kullandıkları argümanlardan biri de Türkiye’nin Çin’i uzun süre tanımamış olmasıydı. Onların görüşüne göre, Türkiye’nin komünist Çin’i 1971 yılına kadar tanımamasının yegane nedeni Amerikalıların gözüne hoş görünmektir. Sol görüş taşımayan başka yazar ve politikacılar da Çin’i tanımanın Türkiye’ye zarardan çok yarar getireceğini söyleyerek bu konuda takip edilen politikanın anlamsızlığına dikkat çekmekteydiler. Amerikalıların Çin’i tanımama yönünde Türkiye’den açık bir talebinin olmaması ya da Türkiye üzerinde baskı uygulamamaları da birçok kişinin gözünde Türk yöneticilerin hareketinin, kör bir politika takip ederek, kendi çıkarlarını dahi dikkate almadan Amerikalıları memnun etme davranışı olduğunu gösteriyordu. Buna göre, Türkiye’nin Çin’i tanınması göze batan, tepki çekebilecek bir hareket de olmayacaktı, çünkü İngiltere gibi bazı NATO üyeleri Çin’i çoktan tanımıştı.

Konuyu Meclis'e getiren İşçi Partisi milletvekili Behice Boran, aralarında hiçbir siyasi anlaşmazlık olmadığı ve uzun mesafelerle birbirlerinden ayrıldıkları halde Türkiye ile Çin arasındaki ticari münasebetlerin yabancı devlet temsilcilikleri yoluyla ve çok sınırlı bir şekilde devam ettirilmesindeki tuhaflığa dikkat çekti ve Türkiye'nin Çin'le doğrudan doğruya ilişki kurmasının nedenini, Amerika'nın etkisinde kalmış olmasına bağladı.¹¹² Aynı oturumda söz alan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ise Boran'ın Amerikan etkisi iddiasını yalanladı ve Türk yöneticilerinin, Çin devleti ile münasebet kurmanın faydası veya mahzurları ile Türkiye'nin siyasetinin intibakı arasında hesap yapıp ona göre karar verdiklerini söyledi.¹¹³

Türkiye, dünya olaylarındaki gelişmelere ve uluslararası sistemin yapısının değişmesine rağmen Amerika'nın yolunu izleyerek Çin'i tanımamakta o kadar ısrarlı idi ki, Nisan 1971 tarihinde gelindiğinde bile İbrahim Çamlı, Türkiye'nin Amerikancı politikasının en çarpıcı kanıtlarından birinin, Çin'i tanımamakta gösterdiği anlamsız ısrar olduğunu söyleyebiliyordu.¹¹⁴ Dört ay sonra, 1971 yılının Ağustos ayında Türkiye aniden Çin'i tanımaya karar verdiğinde ise¹¹⁵ bu tanımanın ABD'nin Çin'le ilişkileri yumuşatma yönünde adımlar attığı bir döneme denk gelmesi gözden kaçmayacaktı. Bazı çevreler doğal olarak kararda Amerikan etkisinin olduğunu iddia etti ve bu yönde söylentiler ortada dolaştığı için Başbakan Yardımcısı Sadi Koçaç açıklama yapma zorunluluğu hissetti: "bu karar, münhasıran Türkiye'nin devletler arasındaki çıkarları göz önünde bulundurularak alınmıştır. Kararımızda hiçbir yabancı devletin tesiri, hatta telkini olmamıştır."¹¹⁶

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'deki oylama kalıplarının gösterdiği gibi, Türkiye, Amerika'yla ilişkilerinin soğuk olduğu dönemlerde bile Soğuk Savaş konularında hep Amerika'nın yolunu izlemiş ve Amerika nasıl davrandıysa hep öyle davranmıştır. Türkiye'nin Çin'i tanıması konusunda takip ettiği politika bu gerçeğin önemli kanıtlarından bir tanesidir. Türk liderler, milliyetçi güçlerin de devleti temsil etme iddiasında bulunduğu bir ülkede ABD yeşil ışık yakıncaya kadar komünist rejimi tanımamakta ısrarlı davrandılar. Bu durum, Türk liderlerin komünist rejimlere karşı duydukları güvensizliğin de güzel bir örneğidir. Türkiye'nin ulusal çıkarları konusunda ABD'yle bazı anlaşmazlıklara düşen Türk liderler, Türkiye'nin çıkarlarını doğrudan ilgilendirmeyen Soğuk Savaş konularında ABD'yle ilişkileri sıcak tutmanın mantıklı bir politika olacağını düşündüler. Başbakan İnönü'nün Amerikan Başkanı Johnson'a 1964 Haziranında cevap olarak gönderdiği mektuptan Amerika'nın Vietnam politikasını eleştiren kısmın çıkartılması bu gözlemi doğrulamaktadır. Sonuç olarak Türkiye'nin Çin'i tanıması olayı, Amerika'nın Türkiye üzerinde etki kurmasının bir

örneği olarak değil, fakat Türkiye'nin tek taraflı olarak Amerikalıları memnun etme çabası olarak görülebilir.

Komer Olayı

Amerikan devlet adamı Robert Komer'in 1968 yılı sonunda Türkiye'ye büyükelçi olarak atanması olayı da, özellikle sol görüşlü gruplar tarafından Türkiye'nin Amerika'ya bağımlılığının ve ABD'nin Türkiye'nin iç politika hassasiyetlerini göz önüne almayacak derecede Türkiye üzerinde hâkimiyet kurmasının bir örneği olarak sunuldu. Bu gruplara göre, Vietnam'da düşmanın yatıştırılması ve uzlaşmacı hâle getirilmesi programında görev alınış olan Komer'in Türkiye'ye atanmasının nedeni, Türkiye'de de rejime alternatif olan sol grupların gücünün kırılmasıydı. Vietnam gibi Türkiye'yi de arka bahçesi olarak gören ABD eski bir CIA ajanını Türkiye'ye göndermekte tereddüt etmemiş, Türkiye'deki kamuoyunun ne düşüneceğini hiç kaale alınmamıştı. Sol görüşlüler dışındaki Türk yazarlar da Türk halkı arasında Amerikan karşıtlığının oldukça yaygın olduğu bir dönemde Komer'in Türkiye'ye gönderilmesinin bir hata olacağını ifade etmekteydiler. Aksi takdirde, onlara göre, Türk hükûmeti kamuoyu önünde küçük düşecek ve Türk-Amerikan ilişkileri de gereksiz yere gerginleşecekti.

Yaygın eleştirilere rağmen Komer'in atanması gerçekleştirildi ve Türkiye'ye gelen Komer sol görüşlü üniversite öğrencilerinin gösterileriyle karşılaştı. Amerikan mali yardımıyla kurulan Orta Doğu Teknik Üniversitesine gittiğinde ise daha büyük bir gösteriye tanık oldu ve arabası yakıldı.¹¹⁷ Türk politikacılar ve devlet adamları oy birliği etmişçesine olayı kınadılar ve üzüntülerini bildirdiler. Fakat Komer'in Türkiye'de bulunması Türk iç politikasında kaosa neden olan, huzur bozucu bir olay hâline gelmişti bir kere. Nisan 1969'da Amerikan Başkanı Richard Nixon'ın Komer'i geri çekip yerine William Handley'i büyükelçi olarak ataması, sol grupların gözünde tamamen kendilerinin bir zaferiydi. Ancak Nixon'ın kararının, daha çok Türk-Amerikan ilişkilerinin zarar görmesini önlemeye ve Türk hükûmetinin kamuoyu önündeki durumunu kolaylaştırmaya yönelik olduğu söylenebilir.

Komer olayı, sol gruplar tarafından kendilerinin Türk iç politikasındaki etkilerini artırmak amacıyla ortaya çıkartılmış ve alevlendirilmiş bir olaydı. Normal şartlar altında Türk ve Amerikan hükûmetlerinin küçük bir kamuoyu grubunu dikkate alarak kararlarını şekillendirmeleri beklenemezdi. Devletlerin diplomatlarının çoğu bir şekilde istihbarat işleriyle de bağlantıları olduğu için, eskiden CIA'da çalışmış olmak bir

büyükelçinin reddedilmesi için geçerli bir neden olamazdı. Bu nedenle ilk başta Amerika'nın Türkiye'deki eleştirileri dikkate almadan Komer'i gönderme planından vazgeçmemesi, Türkiye üzerinde etki kurduğunun bir örneği olarak gösterilmesi zordur. Eğer Türk hükûmeti, Komer'e karşı yapılan gösterilerden sonra onun çekilmesini Amerika'dan isteseydi, kamuoyu önünde küçük bir radikal grubun isteklerine boyun eğmiş duruma düşecekti.

Amerikan Etkisi İddialarının Reddedilişi

İş başına gelen bütün Türk hükûmetleri, muhalefette nasıl bir politika takip etmiş olurlarsa olsunlar, politik kanadın hangi tarafında bulunurlarsa bulunsunlar, iktidarda oldukları dönemlerde ağız birliği etmişçesine Türkiye'nin hiçbir devletin etkisi altında kalmadığını, bütün kararlarını özgürce verdiğini sık sık ilan ettiler ve her fırsatta Türkiye'nin Amerika'nın uydusu olduğu suçlamalarını şiddetle reddettiler. Yöneticilerin ağzından yapılan bu tür açıklamaların sayısı o kadar fazlaydı ki, insanların bu çokluğun nedenini sorgulamamaları ve kafalarında şüphe uyanmaması zordu. Gerçekten de uyduluk ve etki altında kalmanın en üst makamların ağzından reddedilişindeki sıklık, üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bu konuyla ilgili ilginç bir örnek, daha sonraları AP iktidarı döneminde Türkiye üzerindeki Amerikan baskısını sık sık dile getirecek ve düzenin değişmesi gerektiği görüşünü ileri sürecek olan Bülent Ecevit'in, çalışma bakanı olarak görev yaptığı Ağustos 1962'de, Türkiye'deki Amerikan şirketlerinde çalışan Türk işçilerini şirketlerine karşı giriştikleri mücadelede desteklemek için Türkiye'ye gelmiş olan Amerikan sendikacısı Thalmayer'i giriştiği kampanyadan dolayı sert bir şekilde eleştirmesidir: "Son zamanlarda bazı çevreler dost ve müttefik ülkelerden yurdumuza yabancı sermaye gelmesini sömürgecilik gibi, emperyalizm gibi göstermeye çalışıyorlar. M. Thalmayer de yurdumuzda mevhum bir Amerikan sömürgeciliğine karşı açılmak istenen savaşın bayraktarlığına özenmiş görünüyor. Türkiye'de kuvvetli ve şerefli bir hükûmet yabancı sermayenin sömürgecilik mahiyeti almasına asla müsaade etmez."¹¹⁸ Vizesi Türk hükûmeti tarafından uzatılmayan Thalmayer bir anlamda Türkiye'den kovulmuş oldu.

30 Kasım 1966'da Adalet Partisi kongresinde Amerika'yla yapılan ikili anlaşmaları savunan Başbakan Süleyman Demirel de önceki iktidarların da bu anlaşmalar dolayısıyla Türkiye'nin istiklalini yitirdiği ve bir uydu devlet hâline geldiği düşüncesine asla kapılmadığını belirtecek ve "Türkiye'nin hiçbir mesul ve meşru hükûmeti, Türkiye'yi uydu hâline getirecek bir vesikanın altına imzasını koymaz, koyamaz" diye konuşacak-

tı. Hükûmetin “Amerika ile sarmaş dolaş bir politika yürüttüğü iddiasını şiddetle ve nefretle” reddeden Demirel’e göre, “Türkiye, dün olduğu gibi bugün de dış politikasında tam manasıyla müstakildi.”¹¹⁹ Dışişleri Bakanını İhsan Sabri Çağlayangil, 6 Ocak 1967’de Meclis’te yaptığı konuşmada Amerika gibi büyük devletlerle ilişki kurmanın zor olduğunu itiraf ediyor, fakat Amerika’nın etkisi altında kalındığı suçlamalarına oldukça sert tepki gösteriyordu: “Türkiye’nin hâkimiyet hakkının ve emniyetinin, iktisadi menfaatlerinin pazarlık mevzuu veya tabi hâline getirilmesini şiddetle reddederim... Ne Amerikan uydusuyuz ne Rus düşmanı... Bizim siyasetimizde ipotek yoktur.”¹²⁰

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın 30 Ağustos 1968’de Zafer Bayramı vesilesiyle yayınladığı mesaj da aynı düşünce yapısının bir ürünüydü. Sunay’a göre, Türkiye’nin ittifaklarını bozmayı hedef alan ve askerî, ekonomik, mali ve teknik alanlarda sıkı iş birliği hâlinde bulunduğu müttefikleri ve dost ülkeleriyle ve uluslararası örgütlerle ilişkilerini zedeleyen davranışları anti-emperyalist hareketler olarak görmek mümkün değildi. İttifakların “yükümlülüklerini millî egemenlik, millî haysiyet ve menfaatlerimizle bağdaşmaz görmek ve bunların bizi başka devletlerin uydusu durumuna düşürdüğünü kabul etmek” de Sunay’ın gözünde hatalı bir görüştü.¹²¹ Bu yöndeki başka bir açıklama da Mayıs 1971’de özel bir derneğin yemeğinde konuşan zamanın dışişleri bakanı Osman Olcay’dan geldi: “Hiçbir zaman ve hiçbir dönemde Türk devleti şu ya da bu devletin uydusu hâline gelmemiş, yani başka bir devletin çıkarına, kendi çıkarına nazaran öncelik vermemiştir... [ABD’yle] ilişkiler..., bağımsızlık, eşitlik, karşılıklı saygı prensipleri çerçevesinde ve her iki ülkenin çıkarlarına uygun olduğuna inandığımız ölçülerde, gerçek iş birliğine dayandırılarak yürütülecektir.”¹²²

Amerika’nın kendi ulusal çıkarları uğruna Türkiye’nin egemenliğini ihlal etmediğini göstermeye çalışan bazı Amerikan devlet adamı ve politikacılar da Türkiye’nin bağımsız bir ülke olduğunu ve kararlarını alır ve uygularken özgürce hareket ettiğini ifade ederek bir anlamda bu konuda Türk yetkililere yardım etmek istiyorlardı. Türkiye Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın Washington’u ziyareti sırasında onuruna verilen bir yemekte konuşan Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Rusk, Türkiye ve Amerika’nın biri diğerini takip eden anlamda müttefikler olmadığına işaret ederek, “bağımsız olarak hareket eden ve ulusal çıkarlarını daima gözeten ülkelere, kendilerini aynı yolun üzerinde bulan iki yakın dost ve müttefik” demişti.¹²³

Türkiye’ye büyükelçi olarak atanması olay olan Robert Komer, daha sonra Milliyet gazetesine verdiği bir mülakatta şu ilginç açıklamalara yer

verecekti: “Türkiye’de aşırı solcuların yarattığı efsaneye göre Türkiye, gün geçtikçe bağımsızlığını daha çok kaybetmekte ve gittikçe Batılı emperyalistlerin bir uydusu hâline gelmektedir. Bu efsanenin gerçekte hiçbir ilgisi yoktur. Görebilen gözlere sahip herhangi bir kişi, Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’ndan bu yana geçirdiği bütün devrelerde olduğundan daha bağımsız, daha kuvvetli ve başkalarına daha az muhtaç bir ülke olduğunu kolaylıkla görebilir... Türk Silahlı Kuvvetleri en az İngiliz, İtalyan, Belçika, Hollanda vb. ülkelerin silahlı kuvvetleri kadar bağımsızdır.”¹²⁴ Belirtildiğine göre Paris’te görev yapan üst düzey bir Amerikan subayı Türkiye’nin NATO içinde bağımsız hareket ettiğini söylemiş ve bu düşüncesine örnek olarak da Türkiye’nin, NATO karargahının Ekim 1968’de yapılmasını kararlaştırdığı Orient Ekspresi tatbikatının topraklarında yapılmasına izin vermemesini göstermişti. Türk Genelkurmayının tatbikatın yapılmamasını isterken öne sürdüğü gerekçe, Orta Doğu’da önemli olayların cereyan ettiği bir sırada böyle bir tatbikatın yapılmasının bölge ülkelerinin tepkisine neden olabileceğiydi.¹²⁵

SON NOTLAR

- ¹ R. C. Campney, *Turkey and the United States*, New York: Preager, 1986, ss. 3-4; W. C. Olson et al. (der.), *The Theory and Practice of International Relations*, Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1983, s. 219; O. R. Holsti et al., *Unity and Disintegration in International Alliances*, New York: Willey, 1973, ss. 4-5, 88.
- ² R. L. Rothstein, *Alliances and Small Powers*, New York: Columbia University Press, 1968, ss. 24, 25, 29, 49, 50, 118; G. Liska, *Alliances and Third World*, Baltimore: The John Hopkins Press, 1968, ss. 26, 27; M. Handel, *Weak States in the International System*, Londra: Frank Cass, 1981, s. 121; R. L. Rothstein, “On the Problems of Being Small and Poor”, Olson et al. (der.), *The Theory and Practice of International Relations*, s. 36.
- ³ Holsti et al., *Unity and Disintegration in International Alliances*, s. 97.
- ⁴ K. H. Karpas (der.), *Turkey’s Foreign Policy in Transition*, Leiden: E.J. Brill, 1975, ss. 1-2.
- ⁵ M. Gönübol, “NATO, USA and Turkey”, Karpas (der.), *Turkey’s Foreign Policy in Transition*, ss. 47, 49.
- ⁶ G. S. Harris, *Troubled Alliance*, Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1972, s. 21.
- ⁷ Rothstein, *Alliances and Small Powers*, s. 24.
- ⁸ Handel, *Weak States in the International System*, s. 179.
- ⁹ Holsti et al., *Unity and Disintegration in International Alliances*, s. 13; G. Liska, *Nations in Alliance*, Baltimore: John Hopkins Press, 1968, s. 14.

- ¹⁰ L. Tansky, *US and USSR. Aid to Developing Countries: A Comprehensive Study of India, Turkey and the U.A.R.*, New York: Frederick A. Praeger, 1967, ss. 39, 46.
- ¹¹ Olson et al. (der.), *The Theory and Practice of International Relations*, s. 220; Holsti, et al., *Unity and Disintegration in International Alliances*, s. 13.
- ¹² Rothstein, *Alliances and Small Powers*, s. 118; Handel, *Weak States in the International System*, ss. 126, 128.
- ¹³ Rothstein, *Alliances and Small Powers*, s. 121.
- ¹⁴ Gönülöl "NATO, USA and Turkey", s. 47.
- ¹⁵ Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 1967 yılında Beyaz Saray'da yaptığı konuşma, *Amerika'da Onbir Gün*, Ankara: Yarın Yayınları, 1967, s. 26.
- ¹⁶ Olson et al. (der.), *The Theory and Practice of International Relations*, s. 220; Holsti et al., *Unity and Disintegration in International Alliances*, s. 30.
- ¹⁷ Holsti et al., *Unity and Disintegration in International Alliances*, ss. 12, 54, 265, 268; Liska, *Nations in Alliance*, s. 90.
- ¹⁸ Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın Beyaz Saray'da yaptığı konuşma, *Amerika'da Onbir Gün*, s. 18.
- ¹⁹ ABD'nin eski Atina büyükelçilerinden Stearns şu tespitte bulunmuştur: "Türkiye'yle siyasi değerler, ekonomik çıkarlar ya da ortak tarihî tecrübeden çok güvenlik endişesini paylaştık." M. Stearns, *Entangled Allies: U.S. Policy Toward Greece, Turkey and Cyprus*, New York: Council on Foreign Relations Press, 1992, s. 21.
- ²⁰ Liska, *Alliances and Small Powers*, s. 28.
- ²¹ Handel, *Weak States in the International System*, s. 148; Liska, *Alliances and Small Powers*, s. 29.
- ²² Rothstein, *Alliances and Small Powers*, s. 117.
- ²³ Ibid., ss. 32, 247; Handel, *Weak States in the International System*, s. 121.
- ²⁴ E. B. Haas, *Beyond the Nation-State*, Stanford: Stanford University Press, 1964, s. 13.
- ²⁵ Rothstein, *Alliances and Small Powers*, ss. 44, 48, 61-62, 120-121, 123.
- ²⁶ Liska, *Alliances and Small Powers*, s. 28.
- ²⁷ Handel, *Weak States in the International System*, s. 129; Rothstein, *Alliances and Small Powers*, s. 44.
- ²⁸ E. N. Botsas, "The U.S. Cyprus Turkey Greece Tetragon", *Journal of Political and Military Sociology*, c. 16, no. 2, Sonbahar 1988, s. 252.
- ²⁹ Rothstein, *Alliances and Small Powers*, ss. 47, 259.
- ³⁰ Ibid., ss. 49-50.
- ³¹ Ibid., ss. 124-126, 260.
- ³² Olson et al. (der.), *The Theory and Practice of International Relations*, ss. 220, 221; Rothstein, *Alliances and Small Powers*, s. 56.
- ³³ Holsti et al., *Unity and Disintegration in International Alliances*, ss. 23, 57, 263.

- ³⁴ R. C. Company, *Turkey and the United States*, New York: Praeger, 1986, ss. 80, 82.
- ³⁵ Stearns, *Entangled Allies*, s. 16.
- ³⁶ H. A. Kissinger, *The Troubled Partnership*, New York: McGraw Hill, 1965, s. 226; Rothstein, *Alliances and Small Powers*, s. 57.
- ³⁷ Liska, *Nations in Alliance*, s. 13.
- ³⁸ Company, *Turkey and the United States*, s. 7; Olson et al. (der.), *The Theory and Practice of International Relations*, ss. 28, 222; Raymond Aron, "The Quest for a Philosophy of Foreign Affairs", S. Hoffmann (der.), *Contemporary Theory in International Relations*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall Inc., 1960, s. 87; Rothstein, *Alliances and Small Powers*, ss. 121-124.
- ³⁹ Harris, *Troubled Alliance*, s. 204.
- ⁴⁰ Ibid., s. 205; Company, *Turkey and the United States*, s. 6; S. Hoffmann, "The Diplomatic Strategic Chessboard", Olson et al. (der.), *The Theory and Practice of International Relations*, ss. 32-33; Handel, *Weak States in the International System*, ss. 129, 131; Rothstein, *Alliances and Small Powers*, s. 120.
- ⁴¹ Company, *Turkey and the United States*, s. 81.
- ⁴² Ibid., ss. 5-6; Holsti et al., *Unity and Disintegration in International Alliances*, ss. 17, 88.
- ⁴³ Rothstein, *Alliances and Small Powers*, s. 119.
- ⁴⁴ Liska, *Nations in Alliance*, s. 74; Company, *Turkey and the United States*, s. 5; Holsti et al., *Unity and Disintegration in International Alliances*, s. 16.
- ⁴⁵ Holsti et al., *Unity and Disintegration in International Alliances*, ss. 58, 92, 93, 97.
- ⁴⁶ İlginçtir ki, 1974 yılı baharına gelindiğinde bile Amerikan dışişleri bakanlığında Türkiye ile ilgili işlere Avrupa bürosu tarafından değil, Yakın Doğu ve Güney Asya bürosu tarafından bakılıyordu. Stearns, *Entangled Allies*, s. 7.
- ⁴⁷ *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1964, s. 7.
- ⁴⁸ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Nisan 1967, ss. 48, 49.
- ⁴⁹ *Cumhuriyet*, 25 Şubat 1960, s. 3.
- ⁵⁰ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*, 6 Mayıs 1964, dönem 1, oturum 3, c. 30, s. 295.
- ⁵¹ MMTD, 29 Nisan 1963, dö. 1, ot. 2, c. 16, s. 571.
- ⁵² *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1960, s. 1.
- ⁵³ MMTD, 22 Ocak 1970, dö. 3, ot. 1, c. 2, s. 290.
- ⁵⁴ A. R. Alp, "Haçlı Zihniyetinin Yaşadığı Devirdeyiz", *Tercüman*, 21 Ağustos 1964, s. 2.
- ⁵⁵ B. Akel, "Amerikan Üsleri ve İkili Anlaşmalar", *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1965, s. 2.
- ⁵⁶ MMTD, 19 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 3, s. 583.
- ⁵⁷ S. Kocaş, "Dostlarımızı Uyarma", *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1966, s. 2.
- ⁵⁸ Ç. Altan, "Kabahat Amerika'da Değil Bizdedir", *Milliyet*, 29 Ağustos 1964.

- ⁵⁹ A. İpekçi, "Görüntüyü Azaltmak", *Milliyet*, 19 Mayıs 1970, s. 11.
- ⁶⁰ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 204-205.
- ⁶¹ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Nisan 1967, s. 47.
- ⁶² Stearns, *Entangled Allies*, s. 21.
- ⁶³ *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1960, s. 5.
- ⁶⁴ *Cumhuriyet*, 4 Nisan 1965, s. 1.
- ⁶⁵ Handel, *Weak States in the International System*, ss. 52-53, 36, 41-45.
- ⁶⁶ C. Holbraad, *Middle Powers in International Politics*, Londra: Macmillan Press, 1984, ss. 85-86, 89.
- ⁶⁷ Handel, *Weak States in the International System*, ss. 31-33.
- ⁶⁸ C. C. Shoemaker ve J. Spanier, *Patron-Client State Relationships*, New York: Praeger, 1984, ss. 13-15, 18-22; Handel, *Weak States in the International System*, ss. 132-137; B. E. Moon, "Consensus or Compliance? Foreign Policy Change and External Dependence", *International Organisation*, c. 39, No. 2, İlkbahar 1985, ss. 308-309.
- ⁶⁹ P. Evans, *Dependent Development*, Princeton: Princeton University Press, 1979, ss. 26, 28, 31-32, 34-43; J. A. Caporaso, "Dependence, Dependency, and Power in the Global System", *International Organisation*, c. 32, No. 1, Kış 1978, ss. 25-26; N. R. Richardson, "Political Compliance and U.S. Trade Dominance", *The American Political Science Review*, c. 70, No. 4, Aralık 1976, ss. 1099, 1100, 1102; Handel, *Weak States in the International System*, ss. 228-229; Moon, "Consensus or Compliance? Foreign Policy Change and External Dependence", ss. 306, 308.
- ⁷⁰ E.R. Witkoff, "Foreign Aid and United Nations Votes: A Comparative Study", *The American Political Science Review*, c. 67, No. 3, Eylül 1973, ss. 868-888; Richardson, "Political Compliance and U.S. Trade Dominance", ss. 1098-1109; Moon, "Consensus or Compliance? Foreign Policy Change and External Dependence", ss. 297-329.
- ⁷¹ Witkoff, "Foreign Aid and United Nations Votes", ss. 879-880.
- ⁷² *Middle East Record*, c. 2, 1961, ss. 4, 7-13.
- ⁷³ *Middle East Record*, c. 3, 1967, ss. 91-103.
- ⁷⁴ T. A. Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, New York: Praeger, 1983, ss. 171-195.
- ⁷⁵ F. Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy*, Londra: The Royal Institute of International Affairs, 1977, s. 395.
- ⁷⁶ F. A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, Baltimore: the John Hopkins Press, 1971, ss. 36, 38, 71, 116.
- ⁷⁷ Gönübol "NATO, USA and Turkey", s. 22.
- ⁷⁸ A. Ş. Esmer, "Uyduluk Siyasetine Son", *Milliyet*, 24. Aralık 1965.
- ⁷⁹ J. M. Landau, *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden: E. J. Brill, 1974, ss. 80-82.

- ⁸⁰ “Dış Politikamız Nasıl Olmalıdır?”, Yılmaz Çetiner tarafından yapılan mülakat, *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1964.
- ⁸¹ E. Güresin, “Durum: Gromiko’nun Ziyareti”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1965, s. 1.
- ⁸² İ. Selçuk, “Pencere: Sivri”, *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1965, s. 2.
- ⁸³ MMTD, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, ss. 469-470.
- ⁸⁴ İ. Selçuk, “Pencere: 2000 Yılına Kadar”, *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1965, s. 2.
- ⁸⁵ İ. Selçuk, “Pencere: Bayramlık”, 12 Nisan 1965, “Manzara-i Umumiye”, 7 Ocak 1966, *Cumhuriyet*.
- ⁸⁶ İ. Selçuk, “Pencere: NATO’ya Göbeğimizden Bağlıyız”, *Cumhuriyet*, 5 Kasım 1967, s. 2.
- ⁸⁷ MMTD, 29 Nisan 1969, dö. 2, ot. 4, c. 36, ss. 104-105.
- ⁸⁸ A. Kabaklı, “Gün Işığında: Faydası Ne?”, *Tercüman*, 30 Ağustos 1964.
- ⁸⁹ MMTD, 1 Mart 1968, dö. 2, ot. 3, c.27, s. 29.
- ⁹⁰ M. Toker, “Türkiye Yol Ağızında”, *Alis*, 4 Nisan 1964, s. 7.
- ⁹¹ *Keesing’s Contemporary Archives*, 1959-1960, c. 12, s. 16636.
- ⁹² Harris, *Troubled Alliance*, ss. 69, 81, 83.
- ⁹³ A. Kabaklı, “Gün Işığında: Zararlı Faaliyetler”, *Tercüman*, 29 Ağustos 1964.
- ⁹⁴ “Başyazı”, *Forum*, 1 Eylül 1964, s. 3.
- ⁹⁵ M. Toker, “İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl”, *Milliyet*, 11 Şubat 1969, s. 5. Ayrıca bk. A. H. Ulman ve R. H. Dekmejian, “Changing Patterns in Turkey’s Foreign Policy, 1959-1967”, *ORBIS*, c. 11, Sonbahar 1967, s. 782.
- ⁹⁶ *Milliyet*, 8 Ocak 1965.
- ⁹⁷ D. Avcıoğlu, “Asıl Muhalefet Şimdi Başlıyor”, *Yön*, 19 Şubat 1965, s. 3.
- ⁹⁸ *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1965, s. 1.
- ⁹⁹ *Milliyet*, 10 Ağustos 1965.
- ¹⁰⁰ *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1966, s. 7.
- ¹⁰¹ İ. Selçuk, “Pencere: Hayallerden Silkinmek”, *Cumhuriyet*, 22 Haziran 1966, s. 2.
- ¹⁰² İ. Selçuk, “Pencere: Bir, İki, Üç, Dört, Üstünü Ört”, *Cumhuriyet*, 17 Aralık 1968, s. 2.
- ¹⁰³ *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1966, s. 1.
- ¹⁰⁴ Behice Boran, *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1970, s. 211.
- ¹⁰⁵ İ. Selçuk, “Pencere: Bağımsızlık Ülküsü”, *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1964, s. 2.
- ¹⁰⁶ MMTD, 4 Ocak 1967, dö. 2, ot. 2, c. 11, s. 38.
- ¹⁰⁷ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Ocak 1966, ss. 37-38.
- ¹⁰⁸ E. Güresin, “Günün Notları: Amerika’nın Esef Verici Tutumu”, *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1966, s. 1.
- ¹⁰⁹ İ. Selçuk, “Pencere: Amerikan Elçisine Açık Mektup”, *Cumhuriyet*, 6 Ocak 1966, s. 2.

- ¹¹⁰ “Amerikan Elçisinin Siyasi Komiser Edası”, *Forum*, 15 Ocak 1966, s. 6.
- ¹¹¹ H. Uysal, “Tehlikeli Alakalar”, *Alkış*, 15 Ocak 1966, s. 5.
- ¹¹² *MMTD*, 20 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 25, s. 469.
- ¹¹³ Aynı yer, s. 488.
- ¹¹⁴ İ. Çamlı, “Yanlış Kavramlar ve Kalıplaşmış Yargılar”, *Cumhuriyet*, 17 Nisan 1971, s. 2.
- ¹¹⁵ *Keesing's Contemporary Archives*, 1971-1972, c. 18, s. 24794.
- ¹¹⁶ *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1971, s. 1.
- ¹¹⁷ M. A. Birand et al., 12 Mart, Ankara: İmge Kitabevi, 1994, ss. 151-152.
- ¹¹⁸ *Cumhuriyet*, 27 Ağustos 1962, s. 5.
- ¹¹⁹ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Kasım 1966, ss. 73, 75-76.
- ¹²⁰ *MMTD*, 6 Ocak 1967, dö. 2, ot. 2, c. 11, s. 127.
- ¹²¹ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1968, s. 7.
- ¹²² *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1971, s. 7.
- ¹²³ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Nisan 1967, s. 50.
- ¹²⁴ *Milliyet*, 18 Nisan 1969.
- ¹²⁵ *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1968, s. 7.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLİŞKİLERİN KURULMASI VE KISA BALAYI DÖNEMİ

İLİŞKİLERİN TABANI

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde hem Amerika Birleşik Devletleri hem de Türkiye dış politikalarında radikal sayılabilecek değişiklikler yaptılar. Amerika, kurulduğu zamandan beri büyük oranda takip ettiği kendisini diğer devletlerden tecrit etme (izolasyon) politikasını terkedip, yeni küresel süper güç olarak dünyanın değişik yerlerinde sorumluluklar almaya başlarken; kurulduğu andan itibaren tarafsız politika takip ederek ittifaklardan uzak durmuş olan Türkiye de askerî ve siyasi ittifaklara katılmaya istekli hâle geldi. Bu politika değişikliklerinin paralelinde 1940'ların sonuna doğru birbirleriyle ortaklık kurmada stratejik çıkarları olduğunu fark eden iki ülke, önce ikili anlaşmayla, daha sonra da NATO'nun çatısı altında resmî ittifak oluşturdular ve değişik siyasi, askerî ve ekonomik düzenlemelerle sıkı bir şekilde birbirlerine bağlandılar. 1950'lerin sonuna kadarki ilk dönemde Türk-Amerikan ilişkileri, yeni kurulmasının heyecanı ve ortak çıkar ve tehdit algılamadaki benzerlikle iki ülke arasında görülmesi pek nadir olan türden yakın, samimi, teklifsiz, içten şekilde cereyan etti.

Ortak Düşman

II. Dünya Savaşı'nın ertesinde Sovyetler Birliği'nin Türk Boğazlarının statüsünün yeniden görüşülmesini istemesi ve Doğu Anadolu'da bazı toprak taleplerinde bulunması, Türk yöneticilerini telaşa sevk ederek, onların bu

gücü dengelemek için Amerika'nın askerî ittifakını elde edebilme yönünde yoğun çaba göstermelerine neden oldu.¹ Sovyet yönetimi 1953 yılından sonra Türkiye'ye yönelik barış ve dostluk çağrılarında bulunsa da, Türk devlet adamları SSCB'yi kendi ülkeleri ve tüm Orta Doğu bölgesi için en büyük tehdit olarak görmeye devam ettiler. Onlara göre, Sovyet yöneticilerinin barış girişimleri samimi değildi, onların asıl amacı mümkün olan her bölgede nüfuzlarını artırmaktı, bu yüzden Sovyet yayılcılığını önlemek için Türkiye sonuna kadar Batı blokuyla ittifakını devam ettirmeliydi.

Amerika Birleşik Devletleri ise savaş sonrası dönemde birden değil fakat tedrici bir şekilde Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'nin Batı ittifakının önemli köşe taşlarından biri olabileceği inancına ulaştı. Sovyet nüfuzunun tüm Doğu Avrupa ülkelerinde kurulması, Amerikan yöneticilerinin, dünyanın diğer ülkelerindeki Sovyet yayılcılığı girişimlerine karşı daha dikkatli ve kararlı davranmalarına neden oldu. Bu değişimin ilk adımı olarak Amerikalılar, Sovyetlerin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya yayılma yolları üzerinde doğal 'engel oluşturduğunu düşündükleri Yunanistan ve Türkiye'ye ekonomik ve siyasi destek sağlama yoluna gittiler.² Amerikan Genelkurmay Başkanlığı yetkililerine göre Türkiye ve Yunanistan'ın kaybedilmesi durumunda Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinin tümü kaybedilecekti.³ 1950'liler boyunca Amerikalılar, Türkiye'yi hep Sovyetler Birliği'ni çevreleme ve durdurma politikalarının önemli bir halkası olarak gördüler ve onunla bu doğrultuda önemli bağlar kurdular.

Stratejik Faktör

Türkiye'nin Batı ittifakı ve ABD açısından taşıdığı stratejik önemi (ki bu önem onun coğrafi konumu, Boğazları ve görece olarak büyük orduşundan kaynaklanmaktaydı), Türk-Amerikan ittifakının güçlü, etkili ve dayanıklı olmasını sağlayan en önemli faktörlerden biriydi. Türkiye, SSCB'yle oldukça uzun bir sınıra sahip olduğu gibi Sovyetlerin Akdeniz ve Orta Doğu'ya yayılma yolları üzerinde doğal bir engel oluşturmaktaydı. Akdeniz ve Karadeniz'i birbirine bağlayan Türk Boğazları NATO için oldukça kıymetliydi. Sovyet donanması Akdeniz'e ulaşmak için bu Boğazları kullanmak zorundaydı. Tehlike ya da çatışma durumlarında Türkiye Sovyet güçlerinin Akdeniz'e ve Orta Doğu'ya çıkışını engelleyebilirdi.⁴ Amerikan Yakın Doğu ve Afrika İşleri Bürosunun Ekim 1946'da açıklanan bir araştırmasında, Türkiye'nin coğrafi konumuyla, Sovyet askerî ve siyasi etkisinin Doğu Akdeniz'e kolay bir şekilde akabileceği bir bölgede şişenin ağzındaki tapa vazifesini gördüğü ifade edilmekteydi.⁵ Amerikan Genelkurmay başkanı General Omar Bradley de 15 Ocak 1952'de Senato

Dış İlişkiler Komitesine verdiği ifadede Türkiye ve Yunanistan'ın, Güney Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya yöneltilebilecek herhangi bir saldırıyı caydırıcı vazife gördüğünü ve herhangi bir saldırganın kullanabileceği Akdeniz'deki iki önemli yolu tıkadığını söylemişti.⁶

NATO ittifakı çerçevesinde kurulan Türkiye'deki Amerikan üs ve tesisleri Batı için büyük önem taşıyordu. 1950'ler boyunca Amerikalılar Türkiye'de hava ve stratejik füze üsleri ile elektronik gözetleme ve haberleşme tesisleri kurdular. Bu tesisler Amerikalılar tarafından Yakın ve Orta Doğu bölgesinde çatışma çıkması durumunda lojistik destek sağlamak için ve ayrıca Sovyet askerî tesisleri ve faaliyetleri hakkında bu ülkeye en yakın bölgeden istihbarat toplamak amacıyla kullanılabilirdi. Bunların dışında Türkiye, coğrafi konumuyla ABD'ye erken uyarı radar gözetleme tesisleri, liman hizmetleri, mühimmat depoları ve ülkenin kuzey bölgesinde çok önemli dinleme istasyonları sağlayabilirdi. Daha sonraki tarihlerde ABD, Türkiye'den kaldırdığı uçaklarla Sovyetler Birliği üzerinde casus uçakları uçurmuş ve 1958 yılında da Lübnan'a asker göndermek için Adana'daki İncirlik üssünü kullanmıştır.

Bunlardan başka Türkiye, 400,000'i aşan oldukça büyük ordusuyla NATO'nun güney kanadını güçlendirebilir ve Sovyet kara ordusuna karşı Orta Doğu'ya ilerlemesi açısından dengeleyici bir güç oluşturabilirdi. ABD ve NATO da Sovyetlerin bu bölgede ilerlemesi durumunda Sovyet ordusuna karşı koyabilmek için savunma ve gerekirse saldırı amacıyla Türk topraklarını kullanabilir ya da bu sorumluluğu Türk ordusuna devredebilirdi.⁷ Türkiye NATO'ya katıldığı zaman Sovyetler Birliği en azından askerî kuvvetlerinin bir kısmını Avrupa cephesinden alıp Türk sınırına aktarmak zorunda kalacaktı.⁸ Bir Amerikan görevlisinin belirttiği gibi, Doğu ve Batı blokları arasında silahlı çatışmanın çıkması durumunda da SSCB, Türkiye'den gelebilecek olası bir saldırıyı karşılamak üzere önemli büyüklükte bir askerî kuvvetini Türk sınırında tutacak, dolayısıyla Avrupa'ya karşı kullanamayacaktı.⁹ Son olarak, Amerika Birleşik Devletleri, Orta Doğu bölgesine yönelik hazırladığı siyasi projelerde ve savunma planlarında Türkiye'ye rol verebilirdi,¹⁰ çünkü Türkiye, bu bölgenin bir ülkesiydi ve Orta Doğu devletleriyle tarihten ve din birliğinden kaynaklanan özel bağlara sahipti. Türkiye, ABD'nin bölgede gerçekleştirmeyi düşündüğü planlarda onun adına ve onun rolünü gizleyerek rol alabilir, bu planları bölge ülkelerine pazarlayabilirdi.

Yardım Faktörü

Türkiye'nin askerî ve ekonomik yardıma ihtiyaç duyması ve ABD'nin bu ihtiyacı karşılamaya istekli olması iki ülke arasındaki ilişkilerin 1950'lerde pürüzsüz devam etmesine katkıda bulundu. İkinci Dünya Savaşı'nın do-

laylı bir sonucu olarak ekonomisi oldukça kötüleşen ve askerî harcamalarını yüksek düzeyde tutan Türkiye, çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte iddialı ekonomik planlarını uygulamaya koymak ve ordusunu Sovyet tehdidi karşısında güçlü tutmak için Amerika'nın ekonomik ve askerî yardımına ihtiyaç duyar görünüyordu. 1950'ler boyunca Türk yöneticiler, Amerikan yardımının Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumak için hayati önemde olduğunu düşündüler ve bu yardımın sürekliliğini sağlamak için çaba gösterdiler.¹¹ 1947'deki Truman Doktrini'yle ABD Türkiye'ye yardım yapmaya karar verince, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü kararı Amerika'nın Türkiye'ye karşı hissettiği hakiki dostluk hislerinin bir göstergesi olarak alkışlamış, Başbakan Recep Peker de kararın Amerika'nın Türkiye'nin dünyadaki konumunu desteklemeye istekli olduğunu gösterdiğini söylemişti.¹² ABD, Türkiye'yi Marshall Planına dâhil ettiğinde de 16 Nisan 1948'de Meclis'te konuşan Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Türkiye'nin acil ekonomik ihtiyaçlarını görerek dostluk hislerinin göstergesi olarak bu kararı alan ABD'ye minnettar olduklarını ifade etmişti.¹³

1950'de iktidara gelen Demokrat Partililer Amerikan yardımını bir anlamda ekonomik planlarının ve dış politikalarının ayrılmaz bir parçası hâline getirmişlerdi. Onlara göre ABD, Batı için hayati stratejik önemi olan Türkiye'ye yardım sağlamak mecburiyetindeydi.¹⁴ DP liderleri Amerika'dan her zaman daha fazla yardım beklediler ve 1950'ler boyunca Türkiye'ye yapılan yardımın artırılması için birkaç defa Amerika'ya başvurdular. Yardımın Batı ittifakının da yararına olacağını düşündüklerinden Amerikalıların bu isteklerini yerine getireceklerinden emindiler. Bir keresinde Başbakan Adnan Menderes Türkiye'nin, yardıma Batı ittifakı içindeki rolünü oynayabilmek için ihtiyaç duyduğunu belirtmişti.¹⁵ 10 Şubat 1956'da Meclis'te yaptığı konuşmada da Menderes şu ifadeleri kullanmıştı: "Türkiye, Amerikan yardımına muhtaçtır. Amerika, Türkiye'ye muhtaçtır. Eğer Amerikan yardımı olmamış olsaydı, silahsız, cephanesiz, talimsiz, terbiyesiz, her türlü teçhizattan ve bakımdan mahrum bırakmış oldukları Türk ordusu elbette bugün bütün dünyanın takdiri ile hatır sayarak baktığı bir ordu hâline gelmezdi. Amerikan yardımına Türkiye o kadar muhtaçtır ki, bugün askerî teçhizat olarak, askerî yardım olarak senede aldığımız yardımlar milyonları geçmektedir."¹⁶

Batılılaşma

Türkiye'nin geleneksel Batılılaşma politikası 1950'lerdeki Türk-Amerikan ilişkilerini güçlendiren faktörlerden bir diğeridir. Türk liderler, Türkiye'yi siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan Batı'nın bir parçası yapma

hedefleri doğrultusunda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı dünyasının en güçlü temsilcisi olarak ortaya çıkan ABD'yi en ideal müttefik olarak gördüler. Onların gözünde ABD'yle resmî ittifak kurulabilirse Türkiye daha kolay bir şekilde Batı'yla bütünleşebilirdi, çünkü Batı'nın lideri konumunda olan Amerika, diğer Batı devletlerini ve örgütlerini Türkiye'yi Batı uluslar ailesinin bir üyesi olarak kabul etme konusunda etkileyebilirdi. Ayrıca diğer Batı devletleri ABD'yle ittifak kurmuş bir Türkiye'ye daha ılımlı gözle bakabilirler ve bu devlete kendilerini daha yakın hissedebilirlerdi. Hemen hemen bütün Batı örgütlerine katılmakla birlikte ABD'yle kurulacak resmî bir ittifak Türk yöneticiler açısından Türkiye'nin Batı kimliğini tasdik edecekti.¹⁷ Türk yöneticilerin nazarında Türkiye, ancak ABD'yle ittifak kurmanın da yardım edeceği Batı'yla özdeşleşme yoluyla ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan gelişebilirdi. Amerikalı uzman Ferenc A. Vali, Türk yöneticilerin bu düşünce tarzını kitabında şöyle ifade etmiştir: "Türkiye'nin Avrupa uluslar ailesinin bir üyesi olma ve böyle tanınma yolundaki müthiş çabası, mevcut her yol ve araçla Batıya bağlanma isteğine daha bir ivme kazandırdı. Dünyanın o kısmıyla ve onun temsil ettiği medeniyetle özdeşleşme güvenliği, gelişmeyi ve kültürel benzeşmeyi garanti edecekti."¹⁸

TRUMAN DOKTRİNİ'YLE TÜRK-AMERİKAN İTTİFAKININ ORTAYA ÇIKIŞI

1939 yılından 1945 yılına kadar süren II. Dünya Savaşı Avrupalı devletlere büyük maddi ve manevi zararlar getirmekle kalmamış, aynı zamanda dünya politikasında Avrupalı güçlerin hâkimiyetini sona erdirerek dünya tarihinin gidişatında köklü bir değişikliğe neden olmuştu. İki savaş arası dönemde genelde Avrupa devletleri arasındaki ilişkilerden uzak duran Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği II. Dünya Savaşı'ndan dünyanın en güçlü iki devleti, daha doğrusu iki süper gücü olarak çıkmışlardı. Tamamen birbirine zıt politik rejimlere sahip olsalar da iki devlet savaş boyunca Almanya'ya karşı iki müttefik olarak mücadele etmişti. Savaş sona erdiği ve ortak düşman yenilgiye uğratıldığında ise ABD ve Sovyetler Birliği'nin potansiyel olarak mevcut olan anlaşmazlıkları su yüzüne çıkmaya ve iki devletin dünyanın değişik yerlerindeki çıkar çatışmaları belirginleşmeye başladı. Bir tarafta Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ülkelerinin rejimlerini tamamen kontrolü altına alırken, diğer tarafta Amerika İngiltere'nin yerine dünyanın başat gücü rolüne soyunuyor ve dünya olaylarının gidişatında kendisinin rol sahibi olması gerektiğini düşünüyordu. Amerika'nın dış politikasındaki bu köklü değişikliğin ilk göstergesi Mart 1947'de ilan edilen Truman Doktrini oldu.

Türkiye II. Dünya Savaşı'na aktif şekilde katılmamış ve son ana kadar herhangi bir tarafın yanında yer almaktan uzak durmuştu. Savaş sona ermek üzereyken, kurulacak yeni dünya örgütünde galiplerle beraber bulunabilmek için Türkiye sembolik olarak Almanya'ya karşı savaş ilan etti. Türk liderleri savaş sonunda galip Batı devletlerinin saflarında bulunmaktan fazlasıyla memnundular. Batılılaşmayı ana hedef olarak gören Türk yöneticiler için bundan sonraki doğal hedef, Batı'nın lideri konumuna yükselen Amerika'yla sıkı ilişkiler kurabilmektir. Doğu'daki tarihî düşman Rusya'nın baskılarına karşı Türkiye'nin tereddütsüz yardımına başvurabileceği ABD gibi bir güç odağı vardı artık.

Türkiye Üzerinde Sovyet Baskıları ve Amerika'nın Tepkisi

Türkiye'nin İngiltere'yle 1939'da resmî bir ittifak imzalamış olmasına rağmen II. Dünya Savaşı'na dâhil olmaması en çok Sovyetleri kızdırmıştı. Türk yöneticilerin Alman gemilerinin Boğazlardan geçmelerine izin verirken aynı ayrıcalığı müttefik güçlerin donanmalarına tanımamaları Sovyet liderlerince neredeyse düşmanca bir davranış olarak algılanmıştı. Şubat 1945'te toplanan Yalta Konferansında Stalin'in tartışmaya açtığı konulardan biri, Türk Boğazlarının kullanımını düzenleyen 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'nin yeniden gözden geçirilmesiydi. Stalin, Batı liderleriyle görüşmesi sırasında Montrö Sözleşmesi'nin eskidiğini, yeni durumlara cevap veremediğini ve Sovyetler Birliği'nin güvenliğini yeterince korumadığını iddia etti.¹⁹ Aslında Amerikan ve İngiliz liderleri de sözleşmenin gözden geçirilmesi taraftarıydılar ve bir süredir Boğazlar rejiminin değiştirilmesini kabul edebileceklerini ifade ediyorlardı. Ancak Yalta'da Boğazlar konusunda kendilerince kabul edilebilir değişiklikleri net bir şekilde Ruslara sunamadılar.²⁰ Stalin konferans sonucunda Sovyetler Birliği'nin Boğazlar konusunda harekete geçmesi durumunda ABD ve İngiltere'nin nasıl bir tepki göstereceği hakkında açık bir fikir edinemedi. Bu durumun Stalin'in Çanakkale Boğazında üsler isteyecek derecede ileri gitmesinde rol oynadığı söylenebilir.

Bu arada Türk hükûmeti daha önce değinildiği gibi San Francisco konferansına katılabilmek ve önerilen yeni dünya örgütünün üyesi olabilmek için 23 Şubat 1945'te Almanya'ya karşı resmen savaş ilan etti. O zamanda Türkiye İngiltere'nin müttefikiydi, Amerika'yla ilişkisi ise asgari düzeydeydi. Fakat Türk yöneticilerin gözünde Amerika'nın prestiji aşırı derecede artmıştı. ABD, Batı blokunun en güçlü devleti konumuna yükselmişti ve demokrasi, adalet ve insan haklarının şampiyonluğunu yapmaktaydı. Amerikalılar ise o sıralar özel olarak Türkiye'yle, genel olarak da Orta Do-

ğuyla pek ilgilenir görünmüyorlardı, çünkü bölgeyi hâlâ İngiltere'nin nüfuz alanı içinde görmekteydiler.²¹

Aslında savaşın başından beri Ruslar Boğazlar konusunda girişimde bulunmayı düşünmekteydiler. Boğazlar yoluyla Akdeniz'in sıcak sularına çıkmak Rusların geleneksel politikasıydı ve bu konuda gerekli adımları atabilmek için en uygun zaman, savaş sonrası dönemdi. Bir süre devam edecek olan Türkiye üzerindeki Sovyet baskıları 19 Mart 1945'te başladı. Bu tarihte Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov Türkiye'nin Moskova büyükelçisi Selim Sarper'e Kasım ayında sona erecek olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın uzatılmayacağını söyledi. 7 Haziranda da Molotov, Sarper'e Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanabilecek yeni bir anlaşmanın Sovyetler açısından gerekli şartlarını bildirdi. Buna göre Türkiye'nin doğusundaki Kars ve Ardahan vilayetleri SSCB'ye bırakılacak ve Türkiye, Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesini ve Boğazlarda Sovyetler Birliği'ne üsler vermeyi kabul edecekti.²² İngilizler Türkiye'nin konumunu destekleyen açıklamalar yapmada oldukça istekliydiler, ancak müttefikleri Amerikalılar konu hakkında herhangi bir tutum takınmamayı yeğlediler. Amerikan dışişleri bakan yardımcılarında Joseph Grew, Amerika'nın her iki tarafın görüşlerine saygı duyduğunu ve iki devletin aralarındaki sorunları dostça görüşeceklerini ümit ettiğini ifade etmekle yetindi.²³

1945 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında gerçekleştirilen Potsdam Konferansında Churchill ve Truman, Stalin'le Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesinin gerektiği konusunda anlaşmaya vardılar. Onlara göre karalar arasında kalan uluslararası su yollarında gemilerin geçişi serbest olmalıydı ve Sovyetler Birliği serbestçe Karadeniz'e girip çıkabilmeliydi. Ancak Churchill ve Truman, Stalin'in Boğazlarda SSCB'ye üs verilmesi ve Boğazların Türkiye ve SSCB'nin ortak kontrolüne terk edilmesi isteklerine karşı çıkmaktaydılar.²⁴

Takip eden aylarda Sovyetlerin Türkiye karşıtı radyo ve basında giriştikleri kampanya şiddetini artırarak devam ederken, Türkiye Boğazlar konusundaki görüşlerine Amerika'nın desteğini elde etmenin yollarını araştırmaya başladı. Türk yöneticilerin ilk plandaki hedefi, Boğazlara karşı Sovyet tehdidini biraz dramatize ederek, biraz bu tehdidi abartarak ABD'yi Türkiye'nin Sovyetlere karşı güvenliğinin sağlanmasına dâhil etmektir.²⁵ Fakat Amerikalılar Rusları tahrik etmeme konusunda kararlıydılar. 2 Kasım 1945 günü Amerikan dışişleri bakanlığı Montrö Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesi hakkındaki Amerikan önerilerini Türk hükûmetine bildirdi. Amerikan önerileri Türkiye'nin isteklerini karşılamaktan uzaktı, yine de Başbakan Şükrü Saraçoğlu önerilerin görüşmeler için bir temel oluştura-

bileceğini söyledi. Bu arada Sovyet cumhuriyetlerinden Gürcistan ve Ermenistan, Türkiye'nin kuzey doğusunda, Karadeniz kıyısında yer alan bazı topraklar üzerinde hak iddia ettiler. İki Gürcü profesörün bu konudaki iddialarına 1945 yılının Aralık ayında Sovyet basın ve radyosunda geniş yer verildi.²⁶

Amerikalılar cephesinde Amerika'nın Türkiye'deki büyükelçisi Edwin Wilson, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı hareketlerinden aşırı derecede endişe duyanlardan biriydi. Ona göre Rusların asıl amacı, Türkiye'ye ve Doğu Akdeniz bölgesine hâkim olmaktı. Wilson, Sovyetlerin Türkiye'nin mevcut politik rejimini değiştirmek için Boğazlar konusunu paravana olarak kullandıkları yolundaki endişelerini 1945 Eylülünün sonlarında ifade etmeye başladı. Amerikan büyükelçisi, Rusların Türk-İngiliz ittifakını sona erdirmeyi ve Türkiye'deki Batı nüfuzunu ortadan kaldırmayı amaçladıklarını iddia etmekteydi.²⁷ Wilson'ın ardından Amerikan dışişleri bakanlığı görevlileri de Sovyetler Birliği'nin Doğu Akdeniz bölgesi için tehdit oluşturduğunu düşünmeye ve Sovyet girişimlerine karşı sert tutum takınılması gerektiğini söylemeye başladılar. Onlar Amerika'nın sert tepki göstermemesi durumunda Sovyetlerin Türkiye'yi Yakın ve Orta Doğu'da askerî ve politik yayımları için kullanabileceğinden korkuyorlardı. 1945 yılının sonunda, Amerikan dışişleri bakanlığında yeni oluşturulmuş olan Yakın Doğu ve Afrika İşleri Bürosunun başkanlığına getirilmiş olan Loy Henderson Dışişleri Bakanı James Byrnes'a Harry Howard tarafından hazırlanan bir belge gönderdi. "Sovyet Politikasının 1939-1941 Yılları Arasında Doğu Avrupa'daki Temel Amaçları" başlığını taşıyan belgede belirtildiğine göre, Ruslar Almanlardan Çanakkale boğazında ve Türkiye'nin başka bazı bölgelerinde Sovyetler Birliği'ne ait üsler kurulmasını istemişlerdi. Bu bilginin Amerikan dışişleri bakanını ve başka üst düzey Amerikan yöneticilerini gelecekteki davranışlarında etkilemiş olması kuvvetle muhtemeldir.²⁸

Amerikalıların Sovyetlerin Türkiye'ye uyguladıkları baskılara karşı davranışlarının değiştiğinin ilk göstergesi 6 Nisan 1946'da ortaya çıktı. Bu tarihte Amerikan savaş gemisi Missouri vefat etmiş olan Türkiye'nin Washington büyükelçisinin naaşını getirmek maksadıyla İstanbul'a geldi. Geminin gelişinin asıl manası ise değişikti. Amerikalılar Sovyet baskılarına karşı Türkiye'nin yanında olmaya kararlı olduklarını gösteriyorlardı.

Temmuz 1946'da Sovyetler Birliği Türkiye'deki büyükelçisini görüşmelerde bulunmak amacıyla geri çekti. Yine aynı tarihlerde Stalin'in danışmanı olan Gürcü general Lavrent Beria Sovyet liderine savaş nedeniyle zayıflamış olan Türkiye'nin Sovyet isteklerine karşı koyamayacağını söyledi. Stalin'den sonra Sovyetler Birliği'nin başına geçen Kruşçev'in belirttiğine göre Türkiye üzerindeki Sovyet isteklerinde Beria önemli rol

oynamıştı.²⁹ Sovyetlerin Boğazlar konusundaki en önemli girişimi 7 Ağustos 1946'da geldi. Sovyet yönetimi Türkiye'ye şu içerikte bir nota vermişti: Montrö Sözleşmesi mevcut durumu düzenlemekte yetersizdi. Özellikle Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı. Boğazlar için beş ilke üzerine kurulu yeni bir rejim oluşturulmalıydı. Notada belirtilen son iki ilke (Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin kontrolünde yeni bir Boğazlar rejiminin oluşturulması ve Boğazların savunmasının Rusya ve Türkiye tarafından ortaklaşa üstlenilmesi) Türkiye açısından olduğu kadar Amerika ve İngiltere açısından da pek kabul edilebilecek gibi görünmüyordu.³⁰

Bu defa Amerikalıların Sovyet girişimine karşı tepkisi oldukça sert oldu. Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Dean Acheson, Donanma Bakanı James Forrestal, Savaş Bakanı Yardımcısı Kenneth Royall ve genelkurmay başkanı 15 Ağustos günü Amerikan başkanına bir memorandum sundular. Hepsi de Sovyetler Birliği'nin asıl amacının Türkiye'ye ve tüm Orta Doğu bölgesine hâkim olmak olduğu konusunda hemfikir idi. Bir kere Türkiye'nin kontrolünü ele geçirdikten sonra Sovyetler Birliği için, doğal kaynakları açısından oldukça önemli olan Orta Doğu bölgesine hâkim olmak oldukça kolay olacaktı. Memorandumu sunan Amerikan görevlileri Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi kontrol altına alma çabasının başarısızlığa uğraması için her türlü önlemin alınması tavsiyesinde bulundular. Başkan Truman da ABD'nin Sovyetler Birliği'ne karşı sert bir tutum takınması gerektiği fikrindeydi, görevlilerinin tavsiyesine uyarak SSCB'ye nota gönderilmesini kararlaştırdı. O, gönderilecek notanın ne anlama geleceğinin farkında olduğunu da gelenlere açıkça ifade etti.³¹

Amerikan hükûmetinin Sovyet yönetimine 19 Ağustos günü gönderdiği nota, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tek başına elinde tuttuğu hâkimiyetin sürmesi gerektiğini ve Boğazların Karadeniz'e kıyısı olan ülkelerin hâkimiyetine bırakılmasının kabul edilemez olduğunu açık bir dille belirtmekteydi. Notada ayrıca, Boğazlara karşı saldırıda ya da saldırı tehdidinde bulunulmasının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından ele alınması gereken ciddi bir sorun oluşturacağı uyarısında bulunuluyordu.³² Diğer taraftan Washington, Türk hükûmetine Sovyetler Birliği'ne vereceği cevabın makul, fakat sert olması gerektiği yolunda tavsiyelerini bildirdi. Ayrıca kendisinin Rusya'ya göndereceği sert notanın konu en üst düzeyde bütün yönleriyle ele alındıktan sonra kaleme alındığını da Türk hükûmetine haber verdi.³³

Amerikan genelkurmay başkanlığı yetkilileri 23 Ağustosta savaş ve donanma bakanlarına gönderdikleri notada Türkiye'nin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinde en önemli askerî unsur olduğunu, bu yüzden

Amerika'nın bu ülkenin askerî durumunu iyileştirmesi gerektiğini belirttiler. Amerika'nın Ankara büyükelçisi Edwin Wilson'a göre ise Türkiye, Amerika'nın askerî ve ekonomik yardımına acil olarak ihtiyaç duymaktaydı. Savaş sırasında teyakkuz hâlinde bulundurulmasından başka, savaştan sonra da Sovyet tehdidi sebebiyle hâlâ teyakkuz hâlinde tutulan silahlı kuvvetler Türkiye için büyük bir ekonomik yük oluşturmaktaydı ve Türkiye o anki şartlarıyla Sovyet baskılarına karşı koyabilecek durumda değildi.³⁴

Amerika'nın tepkisine rağmen Sovyetler Birliği 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye ikinci bir nota gönderdi. Notada iki ülke arasında doğrudan görüşmelerin yapılması isteniyordu. Türkiye'nin kendilerine başvurması üzerine ABD ve İngiltere Türkiye'yle birlikte Sovyetler Birliği'ne ayrı fakat birbirini destekleyen notalar gönderdiler. Bunun üzerine 26 Ekim tarihinde Sovyet yetkilileri İngiltere hükûmetine Boğazlarda yeni bir rejimin oluşturulması için konferans toplamanın henüz erken olduğunu bildirmek zorunda kaldılar.³⁵

Böylece 1946'da Ekim ayının sonuna gelindiğinde, Türkiye konusunda ortaya çıkan kriz sona ermişti. Truman Doktrini ilan edildiğinde de Türkiye komünizmin yayılmacılığının çok yakın tehdidi altında değildi. Fakat Ekim ayından sonra da Türk yetkililer Amerika'nın askerî ve ekonomik yardımını elde etme ve ülkelerinin güvenliği için Amerikan garantisinin sürekliliğini sağlama çabalarına hızlarını kesmeksizin devam ettiler. Amerikalılar da stratejik önem taşıdığını düşündükleri için Türkiye'yi hâlâ Yakın ve Orta Doğu'da oluşturacakları Batı ittifak sisteminin müstakbel bir üyesi olarak görüyorlardı.

Bu arada Sovyetlerin 1946 yılında İran'da gerçekleştirdikleri faaliyetler, Amerikalıların Orta Doğu'nun SSCB'nin eline düşmesini engelleme konusunda daha da kararlı hâle gelmelerine neden oldu. Özellikle Amerikan dışişleri bakanlığı görevlileri artık Türkiye, Yunanistan ve İran'ı Sovyet yayılmacılığının karşısında yer alan sağlam bir kalenin birbirinden ayrılmaz parçaları olarak görüyorlardı. Amerika'nın Orta Doğu'daki hayati çıkarlarının tehlike altına girmesi istenmiyorsa bu üç devletten herhangi birinin Sovyet nüfuzu altına girmesi engellenmeliydi. Mart 1946'ya gelindiğinde İngilizler İran'ı terk etmişlerdi. Fakat Ruslar İngilizlerle yaptıkları anlaşmanın hilafına hâlâ İran'da bulunuyorlardı. İran hükûmeti, Rusları Azerbaycan'daki ayrılıkçı hareketleri desteklemekle ve İran'daki işgallerini haksız yere uzatmakla suçladı ve konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne getirdi. Konsey tarafların karşılıklı görüşmeler yoluyla soruna çözüm bulmalarını önermekle yetindi. Fakat ABD, İranlıların isteklerini kabul etmesi için Sovyetler Birliği'ne baskıda bulundu. Sonunda Amerika'nın zorlamaları

neticesinde İran'ın istediği şekilde sorun çözümlendi. İran krizi, Amerikalılar için Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikalarını geliştirmelerinde önemli bir ders oldu. Onlar karşı koyarak ve sert bir tutum takınarak Rusları ılımlı bir çizgiye çekmeyi başarmışlardı. Bundan sonra ülkelerinin çıkarlarını SSCB'ye karşı daha cesaretli bir şekilde savunacaklardı.³⁶

1947'deki Yunanistan krizi, Amerika'nın SSCB'yi çevreleme politikasının nihai bir şekil kazanmasında önemli rol oynadı ve Truman Doktrini'nin ortaya çıkış sürecini hızlandırdı. Bu kriz sayesinde Amerikan dışişleri bakanlığı görevlileri Orta Doğu bölgesindeki 'Sovyet tehdidine ve komünizmin yayılmacılığına' karşı Amerikan politikasını netleştirmek için fırsat elde etmiş oldular. İngiliz lideri Churchill'in nüfuz alanları konusunda Ekim 1944'te Stalin'le yaptığı anlaşma Yunanistan konusunda Batılı müttefikler ve SSCB arasında doğrudan bir çatışmanın çıkmasını engellemişti. Fakat devam eden iç savaş, ekonomik bunalım ve politik istikrarsızlık Yunanistan'ın durumunu kötüleştirmiş ve ülkeyi farklı kutuplara ayırmıştı. İngiltere Yunanistan'ın problemleriyle baş edemez duruma gelirken, ABD mevcut Yunan hükûmetinin desteklenmesine giderek daha fazla katkıda bulunmaya başladı. Daha Kasım 1945'te Amerikan dışişleri bakanlığı Yunanistan'ın sorunlarının çözülmesi ve ekonomisinin güçlendirilmesi için girişimde bulunmayı düşünmüştü. Ocak 1946'da ABD Yunanistan'a 25 milyon dolarlık Export-Import bankası kredisi sağlanmasını onayladı. Ayrıca Amerika'nın Yunan hükûmetini destekleme niyetinin ortaya konması amacıyla Missouri savaş gemisinin Yunanistan'ı ziyaret etmesine karar verildi.

Kasım 1946'ya gelindiğinde Yunan içsavaşı iyice alevlenmiş ve bir BM komitesinin de tespit ettiği gibi Arnavutluk, Yugoslavya ve Bulgaristan'dan savaşa katılan gerilla kuvvetleri Yunan hükûmetinin durumunu iyice zora sokmuştu. 11 Aralık 1946'da Amerikan dışişleri bakanı yardımcısı Dean Acheson Yunanistan'ın ekonomik yapılanma ve gelişme ihtiyaçlarını araştırmak üzere bir komitenin bu ülkeye gönderileceğini bildirdi. 19 Aralıkta da Yunan başbakanı Tsaldaris Amerikan yardımını talep etmek üzere Washington'u ziyaret etti. Kendisine ABD'nin, Yunanistan'ın acil ihtiyaçlarının farkında olduğu ve gerekli yardımı sağlayacağı yolunda güvence verildi. Ocak 1947'de hazırlanan Amerika'nın Yunanistan'a karşı politikasını geniş şekilde ele alan bir belgede Rusların Yunanistan'daki komünist gerillalara yardımından bahsedilmekte ve SSCB'nin bu ülkenin durumundan faydalanmak için hiçbir fırsatı kaçırmayacağı belirtilmekteydi. Şubat 1947'de Amerikan Dışişleri Bakanı George Marshall, Acheson'dan Yakın Doğu ve Afrika İşleri Bürosunun Yunanistan'a askerî ve ekonomik yardım yapılması yolundaki tavsiyelerinin uygulanması için gerekli hazırlıkların

yapılmasını istedi. Aynı ayın içinde İngilizler, ekonomik zorlukları sebebiyle mali yılın sonu olan 31 Marttan itibaren Yunanistan ve Türkiye'ye gerekli yardımı sağlayamayacaklarını Amerikan hükûmetine bildirdiler. Bu, ABD açısından İngiltere'nin Yakın ve Orta Doğu'daki yükümlülüklerini devr almak ve SSCB'ye karşı genel bir politika oluşturmak için büyük bir fırsattı. Truman Doktrini işte yukarıda belirtilen Yunanistan, İran ve Türkiye'deki gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.³⁷

Amerika'nın Yakın ve Orta Doğu'ya Karşı Politikasının Değişmesi

ABD, II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde İngiliz nüfuzu içinde gördüğü için Yakın ve Orta Doğu bölgesiyle pek ilgilenmemişti. Fakat Sovyetlerin Doğu Avrupa ülkelerinin kontrolünü ele geçirmesi, Orta Doğu bölgesiyle ilgileniyor gözükmesi ve İngiltere'nin Yunanistan ve Türkiye'yi yardım edemeyecek durumu düşmesi bu Amerikan tutumunun tedrici olarak değişmesine neden oldu. Zamanın geçmesiyle Amerikan politika yapıcıları, Sovyet girişimlerine karşı sert tutum takınılmasının ve bölgedeki olaylarla yakından ilgilenilmesinin savunucusu hâline geldiler. Özellikle Yakın Doğu ve Afrika İşleri Bürosu ve onun başkanı Loy Henderson tavsiyeleriyle Amerikan yönetiminin Orta Doğu'da daha aktif politika takip etmesine katkıda bulundu. Aralık 1945'te hazırladığı bir raporda Henderson, Sovyetler Birliği'nin İngiliz etkisini bölgeden söküp atmada ve İran Körfezine kadar uzanan tüm bölgeyi hâkimiyeti altına almada kararlı olduğunu iddia etti ve ABD'nin Sovyetlerin Türkiye ve İran'da bir daha çıkarılamayacak derecede ileri gitmesini engellemek için hemen harekete geçmesi gerektiğini savundu.³⁸

Başkan Truman'ın özel danışmanı Clark Clifford ve onun yardımcısı George Elsey 24 Eylül 1946'da başkana SSCB'nin uzun dönemdeki amacının Orta Doğu bölgesine ekonomik, askerî ve siyasi açıdan hâkim olmak olduğunu vurgulayan bir rapor sundular. Onlar ayrıca Sovyetlerin Türkiye'yi bir uydu devlet hâline getirmeyi ve İngiliz askerlerinin çekilmesinden sonra Yunanistan'da dost bir hükûmet kurulmasını sağlamayı umut ettiklerini de iddia ettiler. Onların görüşüne göre ABD'nin güvenliği için hayati önem taşıyan bölgelerde Sovyet denetiminin kurulmasını engellemenin en güvenilir yolu askerî güçtü. Dışişleri bakan yardımcılardan Will Clayton Dışişleri Bakanı Byrnes'a 1946 sonbaharında gönderdiği uzun mektupta Sovyetlerin açıkça Yunanistan, Türkiye ve İran'ın istikrarını bozmaya ve bu ülkelerde rejimi kontrol altına almaya çalıştıklarını belirtti. Bu üç ülke acil olarak Amerikan askerî yardımına ihtiyaç

duyuyorlardı ve bu yardımı elde edemezlerse ABD'ye olan güvenleri sarılacaktı.³⁹

Bu arada İngilizler bölgedeki yükümlülüklerini ABD'ye devretme konusunda istekli hâle gelmişlerdi. İran krizi, yurt dışındaki toprakların İngiltere'yi SSCB'yle çatışmaya götürebileceğini göstermesi açısından Başbakan Clement Atlee için oldukça rahatsız edici olmuştu. Krizden sonra Ankara'daki İngiliz büyükelçisi Sir David Kelly ABD'nin Türkiye'de İngiltere'yle iş birliği yapmasının sağlanmasını önerdi. Eylül 1946'da bir araya gelen İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin ile Amerikan Dışişleri Bakanı Byrnes, İngiltere'nin Türkiye, İran ve Yunanistan'a yardım sağlayamaması durumunda bunun ABD'ce gerçekleştirilmesinin uygun olacağı konusunda anlaştılar. En sonunda, İngiltere'nin Washington büyükelçisi, mali yılın sonu olan 31 Mart 1947'den itibaren İngiltere'nin Yunanistan'a ve Türkiye'ye yardımı keseceğini belirten iki dokümanın kopyalarını Amerikan dışişleri bakanlığına verdi. Dokümanlar Yunanistan ve Türkiye'nin içinde bulunduğu kötü duruma işaret ediyor ve Amerikan ekonomik ve askerî yardımlarıyla bu iki ülkenin Sovyet nüfuzu altına girmesinin engellenmesi gerektiğini belirtiyordu.⁴⁰

Amerikalılar da giderek artan oranda Yunanistan, Türkiye ve İran'ı bölgedeki Amerikan çıkarları açısından koruyucu bir kalkan olarak gören raporlar yayınlıyorlardı. Yakın Doğu ve Afrika İşleri Bürosunun Ekim 1946'da açıkladığı rapor, kontrolleri altına almaları durumunda Rusların, Türkiye'yi Akdeniz'den gelecek bir dış saldırıya karşı kendilerini korumak için kullanabileceğini ve bu ülkeyi Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinde siyasi ve askerî açıdan yayılmak için bir atlama tahtası hâline getirebileceğini belirtiyordu.⁴¹ Diğer tarafta Orta Doğu bölgesinin doğal kaynaklarına, özellikle petrolüne ulaşmak da hayati önem taşıyan bir konu olarak Amerikalıların kafalarını meşgul etmekteydi. Bölgede faaliyet göstermeye başlayan Amerikan petrol şirketleri, hükümetleri tarafından yeni oluşturulan politikanın bir parçası olarak destekleniyor ve teşvik ediliyordu. Artık Sovyet nüfuzunu ve silahlı kuvvetlerini bölgenin petrol kaynaklarından uzak tutmak Amerikalıların önemli hedeflerinden biri hâline gelmişti.⁴²

Amerikalıların Orta Doğu bölgesiyle ilgili gelişmelere Soğuk Savaş mantığıyla yaklaşmaları giderek göze çarpan bir olgu hâline gelmekteydi. 1946 yılı başında Amerikan Dışişleri Bakanı Byrnes görüşmeler yoluyla Rusları durdurmanın mümkün olmayacağına inanmıştı. Ona göre Sovyet nüfuzunun gün geçtikçe genişlemesini önlemenin tek yolu sert tepki göstermekti. Sovyetlerin Türkiye ve İran'daki girişimlerinden aşırı derecede etkilenen Başkan Truman'ın gözünde de Orta Doğu ülkelerinin Doğu Avrupa ülkelerinin başına gelenleri yaşamalarının önlenmesi vazgeçilmez bir gereklilikti.⁴³ Amerikan yöneticileri İngiltere'nin Türkiye ve Yunanis-

tan'daki yükümlülüklerini devralmaya karar verdiklerinde kamuoyunu ve Kongre üyelerini ikna etmeye çalışırken hep Soğuk Savaş kavramlarını kullandılar. Yunanistan ve Türkiye için önerilen yardımlar konusunda desteklerini elde edebilmek için Kongre liderleriyle yapılan toplantıda Dean Acheson, komünistlerin Yunanistan ve Türkiye'de başarıya ulaşması durumunda başka yerlerde, hatta sonuçta her yerde başarı elde edecekleri uyarısında bulundu. Başkan Truman da Truman Doktrini olarak isimlendirilen meşhur konuşmasında iki ülkenin düşmesi durumunda karışıklık ve düzensizliğin tüm Orta Doğu'ya yayılacağını söyledi.⁴⁴

Truman Doktrini

Daha önce değinilen iki İngiliz dokümanının kopyaları 21 Şubat 1947'de Amerikan dışişleri bakanlığına verildikten sonra Başkan Truman Kongre üyelerini belli ülkelere yardım konusunda ikna etme amacıyla bir toplantı düzenledi. Toplantıda Dean Acheson Kongre üyelerinin anlayacağı dilden konuştu. Komünist yayılcılığını ve saldırganlığını vurguladı. Boğazlar, Yunanistan ve İran'daki Sovyet baskılarının üç kıtayı Sovyet nüfuzuna açabileceği uyarısında bulundu. Acheson'un konuşması Kongre liderlerini etkilemiş ve onların desteğini kazanmıştı.⁴⁵ Ardından 12 Mart 1947'de Kongre'nin iki kanadının ortak birleşiminde Başkan Truman Yunanistan ve Türkiye'ye yardım öneren ve Truman Doktrini olarak bilinen meşhur konuşmasını yaptı. Konuşmanın en çok vurguladığı şey, Sovyet yayılcılığından ve komünist yıkıcılığından oluşan totaliter saldırganlığın çevrelenerek durdurulması ve dünyanın özgür halklarının desteklenmesiydi. Truman'a göre Doğu Avrupa kaybedildiğine göre şimdi yapılacak şey Yunanistan, İran ve Türkiye'nin aynı akıbete uğramasının engellenmesiydi. Truman açıkça isim vermese de konuşması boyunca hep Sovyetler Birliği'ne ve komünist hareketlere yükleniyordu.⁴⁶

Truman'ın önerdiği yardım miktarı aslında pek fazla değildi. Başkan Kongre'den Yunanistan ve Türkiye için toplam 400 milyon dolar istiyordu. Truman daha çok Yunanistan'ın durumunun aciliyetinden ve bu ülkeye sağlanacak Amerikan yardımının öneminden bahsetti. Türkiye o sırada pek yakın tehlike altında görünmüyordu, bu yüzden başkanın konuşmasında ikinci planda kaldı. Truman, Türkiye'yle ilgili olarak daha çok Sovyetlerin Türkiye'nin kontrolünü ele geçirmesinin nelere yol açabileceğinden bahsetti.⁴⁷ Joseph Jones'un görüşüne göre, aslında Türkiye'nin durumu Amerikan yöneticilerinin kendi aralarındaki ve Kongre üleriyle yaptıkları görüşmelerde önemli yer tutmaktaydı. Truman'ın, konuşmasında Türkiye'nin durumunu önemsemiyor gözükmesinin nedeni ise Amerikan

halkının stratejiyle ilgili kavramlarla düşünmeye alışık olmaması ve somut delil istemesiydi. Diğer taraftan Truman, komşuları Türkiye'nin durumunu vurgulayarak Rusları aşırı derecede tahrik etmekten çekinmişti.⁴⁸

Yardım kanunu Senato'da 22 Nisan 1947'de 23'e karşı 67 kabul oyuyla, Temsilciler Meclisi'nde de 8 Mayıs'ta 107'ye karşı 287 kabul oyuyla onaylandı. Daha sonra görüşlerini açıklayan Truman, Hiroşima'ya atom bombası atılmasından sonra verdiği en önemli kararın bu yardım kanunu olduğunu ifade etti. Truman Doktrini, ABD'nin Türkiye'ye yöneltilecek olası bir Sovyet saldırısına silahlı kuvvetleri de dâhil olmak üzere elinde mevcut olan bütün imkânları kullanarak karşı koyma konusundaki kararlılığını belgelemekteydi.⁴⁹ Truman hatıralarında kendi adıyla anılan Doktrin'i şöyle değerlendirmiştir: "Alternatif, Yunanistan'ın kaybı ve Demir Perdenin Doğu Akdeniz bölgesine kadar uzanmasıydı. Eğer Yunanistan kaybedilseydi Türkiye, komünizm denizinin ortasında savunulamaz bir ileri karakol hâline gelecekti... Milletimizin ideal ve gelenekleri, Yunanistan ve Türkiye'nin yardımına gitmemizi ve dünyanın neresinde olursa olsun özgürlük davasını desteklememizi gerektirmekteydi."⁵⁰

Truman Doktrini, Türk-Amerikan ittifakının Sovyet ve komünist yayılcılığını önleme temelinde doğuşunu belgelemekteydi. 12 Temmuz 1947'de Türkiye ve ABD, yardımı resmî prosedüre bağlamak için Türkiye'ye Yardım Anlaşması'nı⁵¹ imzalayarak aralarındaki ilk resmî askerî ilişkiyi başlattılar. Anlaşmaya göre ABD, Türkiye'ye silah, diğer askerî mühimmat ve askerî uzman ile yol, liman ve askerî tesis inşası için mali ve teknik destek sağlayacaktı. 1964 yılında Türkiye Kıbrıs'a çıkartma yapma niyetini ortaya koyduğunda Amerikan Başkanı Johnson bu anlaşmanın hükümlerine dayanarak Türkiye'nin Amerikan silahlarını Kıbrıs'ta kullanamayacağı yolunda sert bir uyarıda bulunmuş ve bu uyarı uzun süre Türk-Amerikan ilişkilerini etkilemiştir.

TRUMAN DOKTRİNİ SONRASI İLİŞKİLER

Askerî İlişkilerin Kurulması

1948 yılında Amerikan devlet adamları savaş sırasında temel endüstrileri ve alt yapıları tahrip olmuş Avrupa devletlerinin yeniden yapılanmasına yardımcı olmak amacıyla Marshall Planını uygulamaya koydular. Başlangıçta Türkiye'nin plana dâhil olma isteği Amerikalılarca kabul görmedi, çünkü Türkiye savaşa fiili olarak katılmamış ve savaştan doğrudan zarar görmemişti. Bu Amerikan tavrı, Türk yöneticiler açısından Türkiye'nin ABD ve Batı tarafından terk edilmesi ve Batı yapılanmaları dışında bırakılması

olasılığını ortaya çıkardığı için önem taşımaktaydı. Fakat sonunda Türk liderler Amerikalıları Türkiye'yi Marshall Planına dâhil etme konusunda ikna ettiler ve plan çerçevesinde Türkiye'ye Amerikan yardımının sağlanmasını öngören anlaşma iki devlet arasında 4 Temmuz 1948'de imzalandı. NATO ittifakı kurulduğu andan itibaren de Türk liderler Türkiye'nin bu pakta üye olması için yoğun bir kampanya başlattılar. Onlar bu şekilde Türkiye'nin ABD ve Batı Avrupa'yla ilişkilerini NATO'nun sağlayacağı geniş ve sağlam bir taban üzerine oturtmayı amaçlamaktaydılar. NATO üyeliğinin Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişimi ve ordusunun modernizasyonu için gerekli olan Batı yardımını kurumlaştıracaklarını düşünmekteydiler. Ayrıca Sovyet tehdidine karşı dengeleyici destek elde etmiş olacaktı.

Türk liderlerin Batı'nın desteklediği bir Akdeniz ya da Orta Doğu ittifakına üye olmakla yetinmeleri mümkün değildi. Batı blokunun bir parçası olmayı ne kadar çok istediklerini göstermek için Kore Savaşı'na 4500 kişilik bir askerî birlik göndermekten çekinmediler. Türkiye, Birleşmiş Milletler'in ülkeleri Kore'nin yardımına çağırmasına olumlu yanıt veren ikinci ülkeydi. Amerikan ve Güney Kore askerlerinden sonra üçüncü büyük birlik olan Türk birliği Kore savaşında gerçekten iyi performans gösterdi ve Batılıların takdir ve övgüsünü kazandı. Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılmış olması, o tarihten itibaren Amerikalılar ve Türkler tarafından sık sık dile getirilip iki devlet arası samimi ilişkilerin kurucusu ve destekleyicisi olarak gösterilmiştir.⁵²

Türkiye'nin NATO'nun güney kanadını güçlendireceğini düşünen Amerikalılar diğer Batı devletlerinin şiddetli muhalefetine rağmen Türkiye'nin NATO'ya üyelik başvurusunu desteklediler ve Şubat 1952'de de üye olmasını sağladılar. 1950'lilerin başlarında Ankara'daki Amerikan büyükelçiliğinde çalışmış olan Amerikan diplomatı M. Stearns'ın belirttiğine göre Kore krizi sırasında Sovyetlerin Türkiye'ye saldırma olasılığının yüksekliği Batı liderlerinin Türkiye'nin NATO üyeliğini kabul etmesinde önemli rol oynamıştı. Stearns'ın ifade ettiğine göre Kore Savaşı sırasında SSCB'nin Türkiye'ye saldırma olasılığı o kadar yüksekti ki, Türkiye'deki Amerikalıların ülke dışına çıkarılması için bir plan hazırlanmıştı. Sovyet işgali durumunda hangi Amerikan görevlilerinin geride kalacağı ve hangilerinin Türkiye'den ayrılacağı belirlenmişti.⁵³

Türkiye'nin NATO'ya üye olması, NATO ülkeleri ve özellikle ABD için şu faydaları beraberinde getirmekteydi:⁵⁴ Türkiye'nin NATO'ya katılmasıyla NATO'nun güneydoğu kanadı düşman güçlere karşı korunmuş olacak ve Sovyet saldırganlığı ve yayılmacılığı bu bölgede sınırlanmış olacaktı. NATO'ya maliyeti en aza gelen ekstra 22 Türk birliği NATO'nun caydırma gücüne önemli bir katkı sağlayacak, Türk birliklerinin Sovyetler

Birliği'nin güney sınırlarında bulunması da bu ülkeyi Türkiye'ye karşı kullanılmak üzere askerî gücünün önemli bir kısmını Orta Avrupa'dan çekmeye zorlayacaktı. Ayrıca petrol kaynakları Batı için büyük önem taşıyan Orta Doğu bölgesinde Sovyet nüfuzunun genişlemesini durdurma açısından Türkiye'nin stratejik konumu NATO için değerli bir kazanç oluşturacaktı. Amerikan Genelkurmay Başkanı Omar Bradley Senato Dış ilişkiler Komitesinde 15 Ocak 1952'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin önemini şu şekilde ortaya koymuştu: "Çanakkale ve İstanbul boğazlarının üzerine oturmuş olan Türkiye, Karadeniz'den Akdeniz'e, Süveyş Kanalına ve Mısır'a kadar uzanan su yolunu kontrol etmekte ve korumaktadır. Türkiye ayrıca Kuzeyden Orta Doğu'nun stratejik olarak önemli petrol kuyularına kadar uzanan kara yollarının kontrolünü de elinde bulundurmaktadır."⁵⁵

Türkiye bir kere NATO'ya girdikten sonra NATO bağlantısı Türkiye ve ABD arasındaki bütün askerî ilişkilerin üzerine oturduğu bir zemin teşkil etti ve ilişkilerin çerçevesini belirledi. NATO'nun yaptığı düzenlemelere göre Türkiye'nin askerî yapılanmasıyla büyük oranda Amerikalılar görevlendirildi. Amerikalı askerî uzmanlar Türkiye'nin savunma planlarının diğer NATO ülkelerinkilerle uyumlaştırılması çalışmalarını yönettiler ve Türk silahlı kuvvetlerini Amerikan modeline göre eğitmek, örgütlemek ve teçhiz etmek için çaba gösterdiler.⁵⁶ Türk ordusunun yapılanmasında Amerikan uzmanlarının yoğun şekilde rol almasıyla birlikte Türk ordusunun neredeyse yalnızca Amerikan silahlarıyla donatılması, Türkiye'nin askerî açıdan Amerika'ya aşırı derecede bağımlı olmasına neden oldu ve bu durum ileride iki devletin ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Türkiye özellikle 1975'te konulan Amerikan askerî ambargosu sırasında askerî teçhizat açısından yalnızca bir devlete bağımlı olmanın sakıncalarını açık şekilde gördü ve yaşadı. Türkiye'nin ABD'nin uydusu olduğu yolundaki propagandanın halk arasında ve uluslararası kamuoyunda etkili olması da Türk-Amerikan askerî ilişkilerinin niteliğinin diğer bir sonucu olarak ileriki yıllarda ortaya çıktı.

Türkiye ile ABD, aralarındaki askerî ilişkileri NATO çerçevesinde düzenlemek ve Amerika'nın NATO'nun ortak savunması için Türkiye'de faaliyetlerde bulunabilmesini sağlamak amacıyla sayısı belirsiz ikili anlaşmalar imzaladılar. Bu anlaşmalar NATO anlaşmasının 3. maddesine ve NATO üyeleri arasında 19 Haziran 1951'de imzalanan NATO Kuvvetlerin Statüsü Sözleşmesi'ne dayandırılarak gerçekleştirilmişti. 3. madde şu hususları içermekteydi: "Antlaşma'nın hedeflerini daha etkili bir şekilde gerçekleştirebilmek için taraflar, ayrı ayrı ve ortaklaşa olarak, sürekli ve etkili karşılıklı yardım yoluyla silahlı saldırıya bireysel ve kolektif karşı koyma kapasitelerini muhafaza edecekler ve geliştireceklerdir."⁵⁷ Türkiye ile

ABD arasında imzalanan ikili anlaşmaların bir kısmı, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmış ve kamuoyuna duyurulmuş aleni anlaşmalardı. Türkiye'deki diplomat olmayan Amerikan personeline de ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklar sağlayan Haziran 1954'teki Kuvvetlerin Statüsü Anlaşması, bu anlaşmalardan biriydi.⁵⁸ Bazı anlaşmalar kamuoyunun bilgisi dâhilinde nota değişimi yoluyla gerçekleştirilmişti veya yürütme antlaşması niteliğini taşımaktaydı, fakat taraf devletlerin yasama organlarıncaya onaylanmamıştı. Bunlar dışında Türkiye'de askerî ve istihbarat faaliyetlerini gerçekleştiren Amerikan personelinin hukuki statüsünü düzenleyen ve Amerika tarafından sağlanan silah sistemlerinin Türkiye'ye yerleştirilmesini konu alan birçok gizli yürütme antlaşması ve nota değişimi de gerçekleştirilmişti. Yine Haziran 1954'te imzalanan Askerî Tesisler Antlaşması bunların en önemlilerinden biriydi. Resmi nitelikte olan anlaşmalardan başka Türk ve Amerikan görevlileri genel bir anlaşmayı uygulamak ya da anlaşmalardaki boşlukları doldurmak için belli bir prosedür takip etmeden değişik işlemler gerçekleştirdiler.⁵⁹

Türkiye ve ABD arasındaki ikili anlaşmalar şu özel alanları düzenlemekteydi: 1- Amerikan askerî güçlerinin gönderilmesi. 2- Amerikan kuvvetlerince gerçekleştirilen askerî tatbikatlar. 3- Amerikan güçlerinin hukuki ve idari statüsü. 4- İstihbarat faaliyetleri. 5- Amerikan askerî kuvvetleri için harekât planları. 6- Ortak kuvvetler için harekât planları.⁶⁰ Bu anlaşmalarla ABD, Türkiye'de üs kurma ve bu üslere personel ve her türlü teçhizat yerleştirme hakkı elde etti. Türkiye'deki Amerikan personeli de geniş adli ve ekonomik ayrıcalıklardan yararlanma hakkına kavuştu. Görev sırasında Türk vatandaşlarına karşı suç işleyen Amerikan görevlilerinin yargılanması Amerikan makamlarına bırakıldı. Amerikalıların Türkiye'de kendi posta örgütlerini ve vergiden muaf tutulan mağazalarını kurmalarına izin verildi. Amerikan personelinin geniş gümrük ayrıcalıklarından yararlanması da sağlandı.

İkili anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'ye gelen Amerikan personelinin sayısı aileleriyle birlikte ileride 24,000'i bulacaktı. Bunlardan bazıları 1947'de kurulan JUSMMAT'a (Türkiye'ye Yardım İçin Ortak Amerikan Askerî Misyonuna) bağlı askerî uzmanlardı. Türkiye'deki sivil Amerikan görevlileri ise Amerikan büyükelçiliği ve konsoloslugu, Amerikan Bilgi Servisi, Uluslararası Yardım Ajansı, Barış Gönüllüleri ve değişik özel iş ve eğitim kurumlarına bağlı olarak çalışan kişilerden oluşmaktaydı. 1955'te kurulan TUSLOG (Amerikan Lojistik Grubu), Amerikan personelinin ilgilendiren bütün faaliyetleri düzenliyordu. Bu faaliyetler arasında şu hizmetler bulunmaktaydı: sağlık, diş, veterinerlik, cenaze, posta, her tür haberleşme, hukuk, hava durumu, döviz, komisyonculuk, kafeterya, istihbarat, okul, ulaşım, güvenlik, kanunun uygulanması, mülklerin kontrolü vs..⁶¹

İkili anlaşmaların ve düzenlemelerin yapılmasında Türk ve Amerikan görevlilerinin önemli hatalar yaptığı yadsınamaz. Nitekim bu hatalardan dolayıdır ki, Türk kamuoyu 1960'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin ABD ve NATO'yla olan ilişkilerini eleştirmede oldukça ileri gidebilmiştir. Eski Amerikan görevlisi Harris 1950'lerde her iki tarafça bazı hataların yapıldığını yazdığı kitapta ifade etmiştir: "Her iki devlet yetkilileri Türkiye'deki Amerikan faaliyetleri üzerinde yakın ve kapsayıcı bir kontrol oluşturmadılar. Tarafların bağlı olduğu sözlü anlaşmaların yazılı kaydı mevcut değildi. Daha hassas bazı faaliyetlerin bilgisi her iki tarafça aşırı derecede gizli tutulmaktaydı. Türk Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye'deki Amerikan faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlayacak merkezi bir örgütlenmeye gitmemişti. Türkiye'deki Amerikan askerî unsurlarının tümünü kontrol edecek sorumlu üst düzey bir Amerikan subayı da yoktu."⁶²

Öyle anlaşıyordu ki, değişik devlet kuruluşlarında çalışan asker kesiminden olsun, sivil kesimden olsun Türk görevliler, Amerikalı bir yetkili kendilerinden bir şey rica ettiğinde resmî prosedürü bile işletmeye gerek duymadan o yetkilinin isteğini yerine getirme yoluna gitmişlerdi. Öyle zamanlar olmuştu ki, Amerikalı yetkili bir Türk görevlisi talebini geri çevirdiğinde başka birine başvurmuş ve istediğini elde edebilmişti. Bunun sonucunda öyle bir sözlü ve yazılı ikili anlaşmalar ve düzenlemeler ağı ortaya çıkmıştı ki, 1960'ların ikinci yarısında bunlar bir düzenlemeye tabi tutulmak istendiğinde işin içinden çıkılamamış, anlaşmaların sayısının, metinlerinin ve hangi devlet dairesinde olduklarının tespit edilmesinde büyük güçlüklerle karşılaşmıştır.⁶³

1950'lerde Türkiye'deki Amerikan varlığı Türk kamuoyunun pek dikkatini çekmedi. Bazı Türk vatandaşlarının hayal kırıklığına uğramasına neden olan bazı bireysel, küçük çaplı olaylar olsa da Türk halkı kesinlikle Amerikalılara karşı bir kızgınlık ve nefret duymuyordu. Fakat Türk halkının Amerikalılar için taşıdığı sempati 1950'lerin sonuna doğru Türk üslerinin Amerikalılarca gayesi dışında kullanılması, Amerikan personelinin adli ve ekonomik ayrıcalıklarının kötüye kullanması ve Türk ve Amerikan görevlilerinin hayat standartları arasında derin bir uçurum bulunması gibi nedenlerle azalmaya başladı. 1960'larda Türkiye'de Amerikalılar aleyhinde oluşan atmosferin kökenlerini 1950'lerde aramak gerekir.

Bu kısmı kapatmadan önce askerî nitelikli son bir hususa temas etmek faydalı olacaktır. 1950'lerde Amerikan Eisenhower yönetimi "topyekun karşılık" stratejisini NATO'nun stratejisi olarak kabul etti ve diğer üyelere de kabul ettirdi. Bu stratejiye göre NATO'nun bir üyesine muhtemelen Doğu blokundan gelecek bir saldırıya topyekun nükleer silahlar kullanılarak karşılık verilecekti. Türk yöneticiler açısından strateji makul

gözükmekteydi. Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da konvansiyonel silahlar konusunda Batı karşısında belirgin bir üstünlüğü vardı. Her iki süper güç kendi ülkelerinden karşı tarafı vuracak uzun menzilli nükleer silahlara sahip değillerdi. Bu yüzden Sovyetler Birliği'nin Türkiye de dâhil Avrupa bölgesinde gerçekleştireceği bir saldırıya küçük çaplı saldırıyla karşı koymak pek etkili, inandırıcı ve caydırıcı olmazdı.

1950'lerde uzun menzilli nükleer silahların yokluğu Türkiye'deki Amerikan üslerinin değerini artırdı. Sovyetler Birliği'ne yakınlığı sebebiyle Türkiye'ye yerleştirilen kısa ya da orta menzilli füzelerle bu ülkeyi vurmak mümkün olabilirdi. Ayrıca Türkiye'den Sovyetler Birliği'ndeki askerî gelişmeleri elektronik araçlar vasıtasıyla izlemek de mümkündü. Sovyetler 1957'de Sputnik'i fırlattıktan sonra kıtalararası füzelerde öne geçer gibi gözükmeye, Amerikalılar Batı açısından ortaya çıkmış gözüken füze boşluğunu doldurmak amacıyla orta menzilli stratejik füzeleri (Jüpiter ve Thor'ları) NATO'nun Avrupalı üyelerine yerleştirmeye karar verdi. Amerika'nın bu planına olumlu yanıt veren sadece İngiltere, İtalya ve Türkiye oldu.

1950'lerde Samimi İlişkiler

Türk-Amerikan ilişkileri 1950'lerde gerçekten tam bir balayı havası ve mükemmel uyum içerisinde gerçekleşti. Her iki ülke aralarındaki ittifakın kendilerine getirdiği kazançlardan memnundular. ABD açısından Türkiye, Batı çıkarlarını Yakın ve Orta Doğu'da istekle yerine getiren oldukça faydalı bir müttefikti. Türkiye de ABD'yi güvenlik ve gelişmesini garanti altına alan bir unsur olarak görmekteydi. İki devlet arasındaki dostluk ilişkisi o derece gelişti ki, Amerikalılar Türkiye'deki faaliyetlerini rahat ve özgür bir şekilde gerçekleştirirken, Türk yöneticiler de ABD'nin her alanda kendilerini desteklemek zorunda olduğunu ilan etmekte tereddüt göstermediler.⁶⁴ Olağanüstü dereceye ulaşan dostluk ortamında Türk liderler Türkiye'yi ve Türk ulusal çıkarlarını ilgilendiren bütün konularda ABD'nin diplomatik desteğini bekleyebiliyordu. Amerikan görevlileri de Türk yetkilileri bilgilendirme gereği bile duymadan Türk toprağı üzerinde çok değişik faaliyetlerde bulunabiliyorlar ve kendilerine Türk dostları tarafından sağlanan çok geniş ayrıcalıklardan yararlanabiliyorlardı. İki devlet arasındaki samimi ortaklık ilişkisi Türk ve Amerikan halklarının birbirlerine karşı hissettikleri sempati duygusuyla da desteklenmekteydi. Amerikalılar Kore savaşındaki Türk kahramanlığını ve Türkiye'nin SSCB'ye karşı yürütülen mücadeleye katkısını takdir ederken Türkler de Amerika'yı demokrasi, özgürlük ve uygarlığın sembolü olarak görmekteydi.

1940'ların sonundan itibaren 1950'ler boyunca Türkiye'de Amerika'yla yakın ittifak ilişkisi içinde olmak partiler üstü bir politika olarak görüldü. İç politikada birbirlerinin amansız düşmanı olan Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti ABD'yle ve NATO'yla ilişkilerin güçlendirilmesi konusunda görüş birliği içerisinde idiler. NATO'ya üyelik için başvuran CHP hükûmetiydi, DP'liler ise iktidara geldikten sonra bu işi tamamlamak için büyük çaba gösterdiler. Türkiye'nin NATO'ya üyeliği Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 404 kabul oyuna karşı sıfır ret oyu ve sadece bir çekimser oyla kabul edildi. Hem iktidar hem de muhalefet Türkiye'nin güvenliğinin NATO dışında korunamayacağına inanmıştı.⁶⁵ Aralık 1951'de Meclis'te konuşan Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının her açıdan NATO'nun ortak çıkarlarıyla, coğrafi ve askerî gereklilikleriyle özdeş olduğunu ilan etti.⁶⁶ Köprülü başka bir konuşmasında da kendilerinden önceki hükûmetin başlattığı Batıya dönük politika takip etmede daha enerjik davranacaklarını söyledi.⁶⁷ Muhalefet de Türkiye'nin Amerikan ve Batı bağlantısının devam etmesi ve Amerikan yardımının artırılması konusunda iktidara destek oldu.

1950'lerde Türk hükûmeti ABD'yle ittifakına o derece önem verdi ki, hemen hemen bütün uluslararası olaylarda bu devleti desteklemeyi bir görev bildi. Bazı aştırmacıların da belirttiği gibi, Menderes hükûmeti, Türkiye Amerika'nın dış politika amaçlarından bağımsız dış politika amaçlarına sahip olamazmış gibi hareket etti.⁶⁸ Politika ve davranışlarıyla ve imzaladığı ikili anlaşmalarla Türkiye'nin siyasi, askerî, ekonomik ve kültürel açıdan sıkı bir şekilde ABD'ye bağlanmasına ve ABD'nin etkisi altına girmesine neden oldu. Bu dönemde Türk liderler Türkiye'nin çıkarlarını ABD'nin ve diğer NATO üyesi ülkelerin çıkarlarıyla özdeş gördüler ve uluslararası arenada bu devletlerle birlikte hareket etmeye önem verdiler. Yine bu yıllarda Türkiye'nin Birleşmiş Milletler'de ve diğer uluslararası örgütlerde kullandığı oylar Amerika'ninkilerle paralellik gösterdi.⁶⁹ Türkiye'nin 1955 yılında Bandung'ta toplanan Bağlantısızlar konferansında bağlantısızlığı kötüleyerek ve NATO ittifakını överek Batı'nın sözcülüğünü yapması da ABD'yle ilişkilerinin yakınlığının diğer bir göstergesi oldu.⁷⁰

1950'lerde Türk-Amerikan iş birliği Orta Doğu bölgesinde en yüksek noktasına ulaştı. Diğer bir deyişle bu dönemde Türkiye ABD'nin Orta Doğu'daki planlarına tam destek verdi. Bu konu bir sonraki bölümde ayrıntısıyla ele alınacaktır.

Ekonomik ilişkiler 1950'lerdeki Türk-Amerikan ilişkilerinin önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Askerî ve siyasi alandaki yakın iş birliğine karşın ekonomik alanda iki devlet arasında bazı pürüzler ortaya çıktı. Truman

Doktrini'yle ABD Türkiye'ye ekonomik yardım sağlamaya başladığı andan itibaren bazı Türk politikacı ve yazarlar Türkiye'nin Amerikalılar tarafından kendi çıkarları için kullanılabileceği, yani sömürülebileceği yolunda endişelerini ifade ettiler. 1947 Yardım Antlaşması'na konan bazı maddeler bu endişeleri daha da kuvvetlendirmekteydi. Bu maddelerden çıkan sonuç, Türkiye'nin ABD'den elde ettiği yardımı yalnızca Amerikalıların istediği şekilde kullanılabileceği yönündeydi. Bunun da ötesinde Amerikan yetkilileri yardım sağlamayı, Türkiye'nin ekonomisini liberalleştirmesi ve serbest piyasa ekonomisi uygulaması şartlarına bağlamaktaydı.⁷¹ Amerikalılar ayrıca Türk yetkililerden özel sektörü ve yabancı yatırımı teşvik etmelerini ve ekonominin bazı hayati alanlarını özel sektöre ve yabancı şirketlere açmalarını istemekteydiler. Diğer taraftan Amerikan yardımı arkasında gizli olarak mevcut olduğu düşünülen şartlar, bazı sağ görüşlü Türklerin ABD'yi Türkiye'de tam bir açık kapı politikası izlemekle suçlamasına neden olurken, sol görüşlülerin de kapitülasyonların uyandırıldığı yolunda eleştiride bulunmaları sonucunu doğurmaktaydı.

1950'lerde Türk yöneticiler ABD'den elde ettikleri yardımı kendi istedikleri şekilde, kendi politik ve ekonomik amaçlarına ulaşmak için kullanmak isterken, Amerikalılar da sağladıkları yardımın ekonomik koşullarının gerçekleştirilmesi konusunda ısrarcı oldular.⁷² 1954 yılından itibaren Menderes hükûmeti ödemeler dengesi problemini çözebilmek ve ekonomiye istikrar kazandırmak için ABD'den kredi talebinde bulundu. Amerikalılar kredi sağlamayı reddedince de Türk yöneticiler sürekli konuyu gündemde tutarak ABD üzerinde baskı oluşturmaya çalıştılar. Washington 1958 yılına kadar istediği koşullar Türk hükûmeti tarafından gerçekleştirilmediği için kredi talebini geri çevirdi. Amerikalıların aradığı temel koşullar, yatırımların yavaşlatılması, tarım sübvansiyonunun azaltılması ve Türk lirasının devalüe edilmesi idi. Sonunda başbakan Adnan Menderes ABD'nin ağır şartlarını kabul etmek zorunda kaldı ve bunun neticesinde ABD, IMF ve Avrupa Ödemeler Fonu tarafından sağlanan 359 milyon dolarlık kredi Türkiye'ye verildi.⁷³

SON NOTLAR

- ¹ Kemal H. Karpat (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, Leiden: E. J. Brill, 1975, ss. 1-2.
- ² G. S. Harris, *The Troubled Alliance*, Washington: American Enterprise Institute, 1972, s. 21.
- ³ G. McGhee, *The US-Turkish-NATO Connection*, Londra: Macmillan Press Ltd., 1990, s. 17, 20-22.

- ⁴ F. A. Vali, *The Turkish Straits and NATO*, Stanford, California: Hoover Institution Press, 1972, ss. 83, 152; Ron Ayres, "Turkish Foreign Relations", *Khamsin*, No. 11, s. 118.
- ⁵ B. R. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1980, ss. 374-375; T. G. Paterson, *Soviet-American Confrontation*, Baltimore, Londra: The John Hopkins University Press, 1973, ss. 189-190.
- ⁶ McGhee, *The US-Turkish-Nato Connection*, s. 88.
- ⁷ Karpaz (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, s. 1.
- ⁸ Harris, *The Troubled Alliance*, s. 42.
- ⁹ Sezai Orkunt, *Türkiye-ABD Askerî İlişkileri*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978, s. 145.
- ¹⁰ Karpaz (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, s. 4.
- ¹¹ T. A. Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, New York: Praeger, s. 200.
- ¹² Mehmet Gönlübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayınları, No. 407, 1972, ss. 223, 224.
- ¹³ Ibid., s. 466.
- ¹⁴ Harris, *The Troubled Alliance*, s. 73; Karpaz (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, s. 6.
- ¹⁵ McGhee, *The US-Turkish-NATO Connection*, s. 156.
- ¹⁶ Gönlübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 476.
- ¹⁷ Harris, *The Troubled Alliance*, s. 44; D. A. Rustow, *Turkey: America's Forgotten Ally*, New York: Council on Foreign Relations, 1987, s. 91.
- ¹⁸ F. A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, Londra: the John Hopkins Press, 1971, s. 115.
- ¹⁹ Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, s. 219.
- ²⁰ Harris, *Troubled Alliance*, s. 15; H. N. Howard, "The Turkish Straits After World War II: Problems and Prospects", *Balkan Studies*, c. 11, 1970, s. 42.
- ²¹ Harris, *Troubled Alliance*, s. 14.
- ²² Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, s. 258; Harris, *Troubled Alliance*, s. 16; H. Feis, *From Trust to Terror: the Onset of the Cold War 1945-1950*, New York: W. W. Norton & Co. Inc., 1970, s. 179; D. B. Sezer, "Turkey's Security Policies", J. Alford (der.), *Greece and Turkey*, Aldershot: Gower, 1984, s. 54; R. C. Campany, *Turkey and the United States*, New York: Praeger, 1986, s. 54.
- ²³ Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, s. 259; Harris, *Troubled Alliance*, s. 17.
- ²⁴ Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, ss. 261, 263-264; Harris, *Troubled Alliance*, s. 17; Feis, *From Trust to Terror*, s. 179; Howard, "The Turkish Straits After World War II", s. 43.

- ²⁵ Harris, *Troubled Alliance*, s. 28.
- ²⁶ Joseph M. Jones, *The Fifteen Weeks, February 2- June 5, 1947*, New York: Harcourt, Brace & World Inc., 1955, s. 61; Dean Acheson, *Present at the Creation: My Years in the State Department*, Londra: Hamish Hamilton Ltd., 1970, s. 200; Harris, *Troubled Alliance*, s. 19; Feis, *From Trust to Terror*, s. 181.
- ²⁷ Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, ss. 269-270.
- ²⁸ Ibid., s. 294.
- ²⁹ Ibid., s. 358.
- ³⁰ Ibid., ss. 358-360; Harris, *Troubled Alliance*; s. 21, Howard, "The Turkish Straits After World War II", s. 44; Paterson, *Soviet-American Confrontation*, s. 192.
- ³¹ Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, ss. 360-361; Feis, *From Trust to Terror*, s. 182; Paterson, *Soviet-American Confrontation*, s. 192; Howard, "The Turkish Straits After World War II", s. 45; Geoffrey Warner, "The Truman Doctrine and the Marshall Plan", *International Affairs*, c. 50, Ocak 1974, s. 86; Jones, *The Fifteen Weeks*, s. 63; Acheson, *Present at the Creation*, s. 195.
- ³² Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, s. 362; Acheson, *Present at the Creation*, s. 196; Harris, *Troubled Alliance*, s. 22.
- ³³ Feis, *From Trust to Terror*, s. 183; Howard, "The Turkish Straits After World War II", ss. 45-46.
- ³⁴ Feis, *From Trust to Terror*, ss. 183, 188; Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, s. 363.
- ³⁵ Harris, *Troubled Alliance*, s. 22; Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, ss. 372-373; Howard, "The Turkish Straits After World War II", s. 47.
- ³⁶ Paterson, *Soviet-American Confrontation*, ss. 178, 183-184.
- ³⁷ Bu bölüm için bk. Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, ss. 353-355; Paterson, *Soviet-American Confrontation*, s. 184; Richard M. Freeland, *The Truman Doctrine and the Origins of the McCarthyism: Foreign Policy, Domestic Politics and Internal Security 1946-1948*, New York: Alfred A. Knopf, 1975, s. 90.
- ³⁸ Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, ss. 242-243, 292-293.
- ³⁹ Ibid., ss. 366, 369-370; Freeland, *The Truman Doctrine and the Origins of the McCarthyism*, s. 75.
- ⁴⁰ Freeland, *The Truman Doctrine and the Origins of the McCarthyism*, ss. 70-71, 82; Paterson, *Soviet-American Confrontation*, ss. 194-195; Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, ss. 406, 408; Jones, *The Fifteen Weeks*, ss. 4-6.
- ⁴¹ Paterson, *Soviet-American Confrontation*, ss. 189-190; Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, ss. 374-375; Howard, "The Turkish Straits After World War II", s. 48.
- ⁴² Freeland, *The Truman Doctrine and the Origins of the McCarthyism*, s. 75; Warner, "The Truman Doctrine and the Marshall Plan", s. 85; Paterson, *Soviet-American Confrontation*, s. 175.

- ⁴³ Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, s. 429; Freeland, *The Truman Doctrine and the Origins of the McCarthyism*, ss. 52-53, 101.
- ⁴⁴ Jones, *The Fifteen Weeks*, ss. 11, 47, 141; Feis, *From Trust to Terror*, ss. 189-190.
- ⁴⁵ Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, s. 411; Freeland, *The Truman Doctrine and the Origins of the McCarthyism*, s. 96; Jones, *The Fifteen Weeks*, s. 139.
- ⁴⁶ Paterson, *Soviet-American Confrontation*, s. 179, 194; Jones, *The Fifteen Weeks*, ss. 12, 21-23.
- ⁴⁷ Feis, *From Trust to Terror*, ss. 193-195; Kuniholm, *The Origins of the Cold War in the Near East*, s. 413; Freeland, *The Truman Doctrine and the Origins of the McCarthyism*, ss. 84-87; Harris, *Troubled Alliance*, s. 26; Paterson, *Soviet-American Confrontation*, s. 198; Warner, "The Truman Doctrine and the Marshall Plan", s. 88; Jones, *The Fifteen Weeks*, ss. 21-23.
- ⁴⁸ Jones, *The Fifteen Weeks*, s. 162.
- ⁴⁹ B. R. Kuniholm, "Turkey and NATO: Past, Present and Future", *ORBIS*, Yaz 1983, s. 422.
- ⁵⁰ H. S. Truman, *Memoirs: Years of Trial and Hope*, c. 2, Garden City: Doubleday, 1956, ss. 100-101.
- ⁵¹ Anlaşmanın tam metni için bk. Harris, *Troubled Alliance*, ss. 213-215; Campany, *Turkey and the United States*, ss. 96-99.
- ⁵² *Amerika'da Onbir Gün*, Ankara: Yarı Yayınları, 1967, ss. 10, 16.
- ⁵³ M. Stearns, *Entangled Allies*, New York: Council on Foreign Relations Press, 1992, ss. 74-75, 170.
- ⁵⁴ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 42, 50; Gönübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 238; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 117; B. R. Kuniholm, "U.S. Policy in the Near East", M. J. Lacey (der.), *The Truman Presidency*, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, ss. 309, 316, 317.
- ⁵⁵ McGhee, *The US-Turkish-Nato Connection*, ss. 88-89.
- ⁵⁶ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 53-54; C. Wolf, *Garrison Community*, Westport: Greenwood, 1969, ss. 42-43.
- ⁵⁷ R. F. Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, Amerikan Kongresinin Uluslararası İlişkiler Komitesinin Orta Doğu ve Avrupa alt komitesi için hazırlanan rapor, 27 Mart 1977, Washington: U.S. Government Printing Office, 1977, s. 57.
- ⁵⁸ Anlaşmanın İngilizce tam metni için bk. Harris, *Troubled Alliance*, ss. 217-220; Campany, *Turkey and the United States*, ss. 100-102.
- ⁵⁹ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 54-55; Gönübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, ss. 244, 525; Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, ss. 6, 41.
- ⁶⁰ Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, s. 6.
- ⁶¹ Wolf, *Garrison Community*, ss. 42-45; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 137.
- ⁶² Harris, *Troubled Alliance*, s. 55.

- ⁶³ M. Gönlübol, "NATO, USA and Turkey", Karpaz (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, ss. 35-36; Orkunt, *Türkiye-ABD Askerî İlişkileri*, s. 258, A. Halil, *Atatürkçü Dış Politika ve Nato ve Türkiye*, İstanbul: 1968, s. 205.
- ⁶⁴ Harris, *Troubled Alliance*, s. 45.
- ⁶⁵ Gönlübol, "NATO, USA and Turkey", s. 14; F. Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy*, Londra: the Royal Institute of International Affairs, 1977, ss. 390, 395.
- ⁶⁶ Harris, *Troubled Alliance*, s. 51; Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 34.
- ⁶⁷ McGhee, *The US-Turkish-Nato Connection*, s. 71.
- ⁶⁸ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 356; Gönlübol, "NATO, USA and Turkey", s. 22; Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy*, s. 395.
- ⁶⁹ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. 38, 126.
- ⁷⁰ Gönlübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 285; Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy*, s. 396.
- ⁷¹ Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 18.
- ⁷² G. S. Harris, "Turkey and the United States", Karpaz (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, s. 56; G. S. Harris, *Turkey: Coping With Crisis*, Boulder: Westview, 1985, s. 185.
- ⁷³ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 74-75; Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 19.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MENDERES DÖNEMİNDE ORTA DOĞU'DA GEREKSİZ MACERA

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye yönünü tamamen Batı olarak belirlediği için Orta Doğu politikalarının ve olaylarının içine girmek istemiyor, kendisini Arap dünyasından mümkün olduğunca uzak tutmayı düşünüyordu. Türkiye 1947 yılındaki Birleşmiş Milletler'in Filistin'i parçalamaya kararına ret oyu verdikten sonra 1949 yılında İsrail devletini tanıyarak bu yönde hareket eden ilk Müslüman devlet olmuştur. Arap devletlerinin gözündeki Türkiye 'emperyalist' Batı'nın bir parçası hâline gelmiş ve Batıya karşı mücadelelerinde kendi davalarının karşısında yer almıştı.¹ Bu yüzden Türkiye'nin Batılı ortaklarından bağımsız hareket ettiği görünümü vererek Arap dünyasında devletleri bir araya getirme konusunda özel bir misyon yüklenmesi pek mantıklı bir hareket olarak görünmüyordu. O aşamada hiçbir devlet de Türkiye'den böyle bir girişim beklemiyordu. Bu bakımdan Bağdat Paketi'nin kökenleri, kurulması ve sona ermesi çerçevesinde Türkiye'nin Batı'nın Orta Doğu için öngördüğü savunma planlarındaki rolünü incelemek ve Arap dünyasını uluslararası komünizm tehlikesine karşı Batı'yla aynı kampa çekme yönündeki çabalarını ele almak oldukça ilginç olacaktır.

ORTA DOĞU KOMUTANLIĞI ÖNERİSİ

Türkiye'nin Ön Şartı

1950'li yılların başında Türk dış politikasının temel problemi NATO'nun üyesi olabilmektir. Bu yönde ilk adım olarak Türk yetkililer

Kuzey Atlantik İttifakının Doğu Akdeniz'deki uzantısı niteliğinde olacak bir Akdeniz ittifakına katılmak istediklerini ifade ettiler. Onların gözünde bu tür bir ittifakta elde edilecek üyelik NATO'ya arka kapıdan kolayca girmenin yoluydu. Şubat 1949'da Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Türk hükûmetinin Türkiye, Yunanistan, İtalya, Fransa ve İngiltere'nin üyesi olacağı bir Akdeniz ittifakına üye olmakla yakından ilgilendiğini ilan etti.² Ancak Türkiye'nin NATO'ya üye olmak için gerçekleştirdiği girişimler Batılı devletlerden pek olumlu tepki bulmamaktaydı. Türkiye'nin çabaları önündeki en büyük engel ise İngiltere'nin Orta Doğu'daki konumunu korumak için çeşitli Arap devletleriyle ikili ilişkilerinin dayanağı olacak bir bölge örgütü kurmaya çalışmasıydı. İngiliz hükûmeti Türkiye'den böyle bir projede liderlik rolü üstlenmesini istemekteydi. İngiliz planına göre bir İngiliz generalinin komutası altında Türkiye ve Yunanistan'la birlikte genişik Doğu Akdeniz ve Arap ülkelerinin kuvvetleri bir araya getirilecekti. İngilizler bu projeyi gerçekleştirmekle Arap devletleri gözünde gittikçe kö-tüleşmekte olan prestijlerini yeniden düzeltebileceklerini ummaktaydılar. Ayrıca Mısır'daki zor durumlarını iyileştirme ve böylece stratejik Süveyş kanalı bölgesindeki konumlarını koruma amacı gütmektedirler.³

Amerikan yöneticileri İngilizlerin planlarına pek muhalefet etmemekteydi. Onların gözünde de Orta Doğu'nun Batı'nın çıkarları adına savunulması İngilizlerin öncülüğünde gerçekleştirilmeli ve böyle bir projenin merkezi Orta Doğu'daki İngiliz üsleri olmalıydı. Bu noktada Amerikalıları ilgilendiren temel konu, Suudi Arabistan'da önemli çıkarları bulunan Amerikan petrol şirketlerinin Süveyş kanalını gittikçe artan oranda kullanması ve bu kullanmanın sorunsuz bir şekilde gerçekleştirilmesi idi.⁴ Amerikan devlet adamlarının gözünde Kanal bölgesinin dost devletlerin elinde bulunması Amerikan çıkarları açısından hayati önem taşımaktaydı. Ayrıca Amerikalılar, NATO modeline uygun olarak çok taraflı bir savunma düzenlemesi yapılmasının, İngilizlerin Mısır'daki problemlerini çözmesinin yanında tüm Orta Doğu bölgesinin savunmasını sağlayacak en uygun seçenek olduğunu düşünmekteydiler.⁵

İngilizlerin Orta Doğu'nun savunulmasıyla ilgili uygulamaya koymayı düşündükleri projede Türkiye Mısır'la birlikte en önemli rolü üstlenecekti. Türkiye'nin askerî ve ekonomik gücü ile stratejik coğrafi konumu bölgede oluşturulacak herhangi bir savunma örgütü için hayati önem taşıyacak nitelikteydi. Bunun da ötesinde Türkiye'nin Orta Doğu bölgesine ait bir Müslüman ülke olarak Batı kaynaklı bir savunma düzenlemesinde rol almasının, projeyi Arap ülkeleri için daha kabul edilebilir kılacağı ümit edilmekteydi.⁶ Ancak Türkiye'nin gündeminin başında NATO'ya üye olmak vardı. Orta Doğu için düşünülen Batılı savunma projelerine katılma ko-

nusunda ise Türk yetkililer herhangi bir çıkar görmemekteydiler. Onların kabul edebileceği tek şey, Avrupalı devletlerle beraber oluşturulacak temel öneme sahip bir savunma örgütüne tam üye olabilmektir. Türk hükûmeti kendisini Müslüman komşularından mümkün olduğunca uzak tutmak istiyor ve bu çerçevede Türk politikalarının Batılı ve laik karakterini vurguluyordu.⁷ Türk yetkililer Batı örgütlerine katılmada kararlı olduklarını 1949 yılında Avrupa Konseyi'ne katılarak, Mayıs 1950'de NATO'ya üye olmak için başvurarak ve Eylül 1950'de Kore'deki savaşa asker göndererek ortaya koymuşlardı. Bu arada Mısırlıların Türkiye'yi de içine alacak bölgesel bir savunma paketi oluşturma çabalarına Türk hükûmeti hiçbir şekilde ilgi göstermiyordu. Türk yetkililer Mısırlıların projesini reddettiler, çünkü Türkiye komünist blokun karşısında yer alan NATO'ya katılmak için çaba gösterirken Mısır yetkilileri bağlantısız bir blok oluşturmaktan bahsediyorlardı.⁸

İngiltere'nin Türkiye'nin NATO üyeliğine karşı yaptığı itirazı geri çekmesiyle 1951 yılının sonbaharında Türkiye'nin NATO üyeliği diğer üyelerce onaylandı. Ancak NATO'ya kabul edilecekleri yönünde Batılı devletlerden sinyal aldıktan sonra Türk devlet adamları Orta Doğu'yla ilgili Batılı savunma projelerine muhalefet etmekten vazgeçip bu projelere olumlu bakmaya ve destek vermeye başladılar. 18 Temmuz 1950'de İngiltere Dışişleri Bakanı Herbert Morrison, Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada İngiliz hükûmetinin Yunanistan ile Türkiye'nin NATO'ya katılmasını destekleme niyetinde olduğunu açıklamıştı. İngiltere'nin niçin bu karara vardığı Morrison'un konuşmasında açık şekilde ifade ediliyordu: "Aynı zamanda hükûmetimiz Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunulmasında uygun rol oynayacağı konusunda oldukça isteklidir. Türk hükûmeti bu görüşü paylaşmaktadır. Ümit ediyorum ki, Türkiye'nin dünyanın bu önemli bölgesinin emniyetiyle ilgili planlara tam olarak katılması için gerekli düzenlemeler bir an önce yapılacaktır."⁹ Öyle anlaşılmaktaydı ki, İngiltere'nin Türkiye'nin NATO üyeliğini kabul etmesi karşılığında Türkiye de İngilizler tarafından ortaya konan Orta Doğu'yla ilgili savunma projelerine destek vermeyi taahhüt etmişti.¹⁰

Orta Doğu Komutanlığı Önerisi ve Türkiye

8 Eylül 1951'de İngiliz ve Amerikan yetkilileri, merkezi karargahı Kahire'de bulunacak, İngiliz, Amerikan, Fransız ve Türk danışmanlardan oluşan bir komite tarafından desteklenecek ve bir müttefik komutanının komutası altına yerleştirilecek bir Orta Doğu Komutanlığı (Middle East Command, MEC) oluşturmaya karar verdiler. Bundan sonra İngiliz, Amerikan, Fransız ve Türk büyükelçileri 13 Ekim'de MEC projesini Mısır

hükûmetine ortak bir şekilde sundular. Projeyi tasarlayan yetkililer Mısır'ın projeye katılımını başarı elde edilmesi açısından vazgeçilmez bir şart olarak görmekteydiler. Çünkü asıl konumu çözüme kavuşturulmak istenen Süveyş kanalı Mısır'da bulunmaktaydı ve Mısır o sıralar Orta Doğu'nun liderliğine soyunmuş önemli bir devlet konumundaydı. Eğer Mısır projeye katılmayı kabul ederse diğer Orta Doğu ülkelerinin onun yolunu takip etmesi hiç de zor olmayacaktı.¹¹

Sunulduğu şekliyle MEC planının temel amacı, Mısır'ı ve diğer Orta Doğu ülkelerini bölge dışından gelecek saldırılara karşı savunmaktı. Fransa, Türkiye, İngiltere ve ABD böyle bir projeye ilgi duyacak bölge devletleriyle birlikte bir Orta Doğu komutanlığı oluşturmaya istekli olduklarını ortaya koymaktaydılar. Mısır, öneriyi ortaya koyan devletlerle eşit temelde kurucu olarak plana katılacak ve bu devletlerle ortaklık oluşturalardı. Eğer Mısır resnî olarak herhangi bir çekince ileri sürmeden plana en üst düzeyde katılmayı kabul ederse, İngiltere bunun karşılığında anlaşmayla Orta Doğu Komutanlığına tahsis edilecek kuvvetler dışındaki askerlerini Mısır'dan çekecekti. O sırada Mısır'da faaliyetlerini devam ettiren İngiliz üssü, oluşturulacak yeni proje çerçevesinde ortak üs hâline getirilmek üzere Mısır hükûmetine devredilecekti. Mısır hükûmetinden beklenen ise MEC Örgütü'ne kendi toprakları üzerinde stratejik savunma tesisleri tahsis etmesiydi.¹²

Aslında projenin temel hedefi, Süveyş kanalı bölgesinin Batılı güçlerin elinde kalmasını sağlamak ve Mısırlılarla İngilizler arasındaki sorunlara İngiliz ve Batı çıkarlarına uygun düşecek şekilde kalıcı bir çözüm bulmaktı. Ancak projeyi hazırlayanlar, öneriyi İngilizlerin Arap topraklarını işgal etmeye devam etmesinin bir aracı olarak gören Arap milliyetçilerinin Arap halkı arasındaki etkilerini göz ardı etmişlerdi. Ayrıca önerinin zamanlaması da oldukça kötüydü, çünkü o sırada Mısırlılar 1936 tarihli Mısır-İngiliz anlaşmasının geçerliliğini yitirdiğini ilan etmeye hazırlanıyorlardı. Yeni bir anlaşmayla kendilerini İngilizlere bağlamaya da hiç niyetleri yoktu. Bu yüzden tahmin edilebileceği gibi Mısır hükûmeti kendisine iletdikten iki gün sonra öneriyi kesin bir şekilde reddetti.¹³

Orta Doğu Komutanlığı önerisinin Türkiye açısından ortaya çıkardığı sonuç, Türkiye'nin Arap dünyasından uzaklaşmasını daha da perçinlemesiydi. Yönünü tamamen Batı olarak belirlemiş Türkiye'nin Mısır ve diğer Arap devletleriyle ilişkileri, MEC projesini önerenler arasında yer almasıyla daha da kötüleşecekti. Aslında Türkiye'nin projeye katılmada herhangi özel bir çıkarı söz konusu değildi. Türk yetkililerin tek düşündükleri şey, Batı'nın ortaya koyduğu planlara destek verir görünmektir. Türk Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü 20 Temmuz 1951'de Meclis'te yaptığı konuşmada Türkiye'nin Orta Doğu'nun savunmasıyla ilgili Batılı planlar çerçevesinde

üzerine düşen sorumluluğu yerine getireceğini açıklamıştı.¹⁴ Ancak Arap ülkeleri Türkiye'nin girişimlerini Arap dünyasına karşı Batılı emperyalistlerle iş birliği yapması olarak algılıyorlardı. Hemen hemen bütün Arap ülkeleri Orta Doğu Komutanlığı önerisine muhalefet etmekteydi. 8 Kasım 1951'de Arap Birliği'nin Genel Sekreteri Arap dünyasının Batılı güçler tarafından teklif edilen Orta Doğu savunma paktına hep birlikte karşı çıkacaklarını ilan etti.¹⁵ Bu arada Sovyetler Birliği Kasım 1951'de Türkiye'nin NATO'nun Orta Doğu'daki askerî manevralarına katılmasını şiddetli şekilde protesto eden bir notayı Türk hükûmetine gönderince Türk-Sovyet ilişkileri de olumsuz yönde etkilenmiş oldu.¹⁶

Orta Doğu Savunma Örgütü Kurma Yönündeki Diğer Çabalar

Orta Doğu Komutanlığı önerisi Mısır hükûmeti tarafından reddedildikten sonra bile Batılı güçler bir Orta Doğu savunma örgütü oluşturma fikrinden vazgeçemediler. 10 Kasım 1951'de ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye 11 noktayı içeren yeni bir açıklamada bulundu. Açıklamada temel olarak Orta Doğu'nun savunulmasının özgür dünya için hayati önem taşıdığı ve ancak bütün ilgili devletlerin iş birliği yapması hâlinde bölgenin dış saldırılara karşı savunulabileceği belirtiliyordu. MEC önerisi hâlâ bölgenin savunulmasıyla ilgili çabaların odak noktasını oluşturduğu öne sürülmekteydi. Bölgenin savunmasına eşitlik temelinde katılmak isteyen devletlere silah ve diğer askerî malzemenin sağlanacağı açıklamada ortaya konan diğer bir husustu.¹⁷

1952 yılının Ağustos ayına gelindiğinde Batılı devletler MEC projesinden tamamen vazgeçmişler, onun yerine yine ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye'nin yanında Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'nın da destek verdiği Orta Doğu Savunma Örgütü (Middle East Defence Organisation, MEDO) planı üzerinde durmaya başlamışlardı.¹⁸ Mısır hâlâ çabalar önündeki en büyük engeli oluşturmaktaydı. Mısırlılar herhangi bir örgüt kurulmadan önce İngiltere'nin kendi topraklarından çekilmesini istiyorlardı. Onların gözünde MEDO da İngiltere'nin bölgedeki ve Mısır'daki askerî varlığını sürdürmesi için düşünülmüş başka bir mekanizma olmaktan öteye gitmiyordu. Batılıların çabaları karşısında Mısır yetkililerinin üzerinde durdukları konu, Arap Birliği Kolektif Güvenlik Paketi'ni geliştirmekti. Bu paktın temel amacı ise İsrail'le Araplar arasında çıkacak yeni bir silahlı çatışmada Arap devletlerinin hazırlıklı olmasını sağlamak üzere Arap askerî planlamalarını bir araya getirip bütünleştirmekti.¹⁹

Türkiye sahip olduğu çok özel coğrafi konum ve Orta Doğu devletleriyle tarihten gelen özel ilişkileri nedeniyle oluşturulacak bir Orta Doğu

savunma yapılanmasında Batılılar tarafından hâlâ anahtar ülke olarak görülmekteydi. O sırada Ankara'da ABD'nin büyükelçisi olan George McGhee'ye göre, Türkiye'nin sömürgecilik amacı taşımayan ve Orta Doğu'yla sıkı bağları olan bir komşu ülke olarak Batı savunma planlarıyla ilişkilendirilmesi, Batılı devlet adamlarının gözünde büyük fayda sağlayacakmış gibi gözüküyordu. Türkiye, Orta Doğu'daki en büyük askerî gücü ve onun askerî kuvvetleri Orta Doğu'nun savunulması için kullanılabilecek tek askerî kuvvetti. Türkiye, Orta Doğu ülkelerine askerî eğitim sağlayabilme ve Batıdan aldığı silahları satabilme açısından da çok önemli bir konumda bulunmaktaydı.²⁰ Diğer taraftan Türkiye'nin Batılı devletlerle kendini özdeşleştirmesi nedeniyle Arapların gözünde sarsılan prestiji, bölge için düşünülen savunma planlarına katkısı açısından olumsuz bir faktör oluşturmaktaydı. Amerika'nın bölgesel yardım planlaması yetkililerinden Hoskins'in de belirttiği gibi, Arap ülkelerinde giderek daha fazla sayıda insan, Türkiye'nin temelde kendini bir Orta Doğu ve Asya ülkesi görmesinden çok Avrupa ve NATO'yla özdeşleşmeye çalışan bir devlet görünümünü vermesinden olumsuz olarak etkileniyordu. Bunun ötesinde bu insanlar Türkiye'nin Batılıların aldığı kararları kabul etmeye ve uygulanması için çaba göstermeye mahkum olduğunu düşünmekteydiler. Bu yüzden o sıralarda Türkiye'nin Orta Doğu için düşünülen bir fikir ya da projeye dâhil olmasının, o fikir ya da proje için "ölüm öpücüğü" anlamına gelmesi kaçınılmazdı.²¹ Diğer taraftan Türk devlet adamları Batıya kendilerini kabul ettirebilmek için o derece Batı orijinli planları desteklemeye hazır görünmekteydiler ki, Araplar reddettikleri halde bile MEDO gibi projeleri başarıya ulaştırmak için çaba göstermekten vazgeçmiyorlardı.²² Amerikalı yetkililer bile Arap devletlerini tamamen kızdırmamak için Türkiye'den daha dikkatli davranabiliyordu.²³ MEDO projesi de Arapların muhalefeti nedeniyle başarısızlığa uğradığında Türkiye iyice Arap milliyetçiliğinin temel düşmanlarından biri hâline gelmişti.

BAĞDAT PAKTI

Kuzey Kuşağı Kavramı

1953 yılının ilk günlerinden itibaren Amerika'nın Orta Doğu'ya karşı takip ettiği politika ciddi şekilde değişmeye başladı. Bölgenin, stratejik konumu ve sahip olduğu petrol kaynakları nedeniyle ABD açısından taşıdığı önem gittikçe artmaktaydı. Diğer taraftan İngilizlerin ortaya attığı ve öncülük ettiği bölgeyle ilgili projeler herhangi olumlu bir gelişme göstermemekteydi. Arapların bu planları ısrarlı şekilde reddetmeleri karşısında Amerikan yetkilileri Orta Doğu'nun savunması konusunda

ABD'nin liderliği ele alması gerektiğini düşünmeye başladılar. Yeni Amerikan yaklaşımında Sovyetler Birliği'nin güney sınırlarından çevrelenmesi (containment) en önemli yeri tutmaktaydı. Sovyetlerin Orta Doğu'ya doğru yayılmaları olasılığı karşısında Amerikalılar SSCB'nin Orta Doğulu komşularını Batı tarafından desteklenen bir savunma örgütü içinde bir araya getirmek gerektiğini düşünmekteydiler.²⁴ Güney Doğu Asya Anlaşması Örgütü (South-East Asian Treaty Organisation, SEATO) da kurulduktan sonra Sovyetler Birliği'ni çevreleme açısından aradaki tek boşluk Türkiye ile Pakistan arasında kalmıştı. Bağdat Paketi'yle bu boşluk da doldurulduğunda Amerikalılar çevreleme politikasını tamamlamış olacaktı.²⁵

Orta Doğu'ya karşı Amerika'nın benimsediği yeni politika Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles'in 1953 Mayıs'ında Orta Doğu ülkelerine yaptığı ziyaretlerden sonra açık bir şekilde ortaya çıktı. İngiltere ve Mısır'ın çözümsüzlüğe kilitlendiği bir ortamda Dulles Orta Doğu'nun savunulması için yeni bir yaklaşım benimsenmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştı. Bu yeni yaklaşımı belirlemek için Dulles 9 ile 29 Mayıs tarihleri arasında Mısır, İsrail, Ürdün, Suriye, Lübnan, Irak, Suudi Arabistan, Hindistan, Pakistan, Türkiye, Yunanistan ve Libya'yı kapsayan çok geniş kapsamlı bir ziyaret programı gerçekleştirdi. Mısır'a yaptığı ziyaret sırasında Mısırlılardan kesin olarak öğrendi ki, İngiliz varlığı Mısır'da devam ettiği müddetçe Mısır hükûmeti herhangi bir savunma paktına katılmayacaktı. Mısır başbakanının kafasında olan, Batılı bir savunma yapılanmasına katılmak yerine 1950 yılında oluşturulan Arap Birliği Kolektif Savunma Paketi'nin kullanışlı bir araç hâline dönüştürülmesiydi.²⁶

Diğer tarafta Pakistan Başbakanı Muhammed Ali, Dulles'a Sovyetler Birliği'nin Arap Körfezine doğru yayılmasının önüne geçmek için bölgesel bir gruplaşmaya gidilebileceğini söyledi.²⁷ Dulles'in ziyaretinin asıl amacı Arap başkentlerini ve güneydoğu Asya ülkelerini ziyaret etmektir. Buna rağmen Türk hükûmetinden davet gelmesi üzerine yolunun üzerinde Ankara'ya da uğradı.²⁸ Ankara'da gördü ki, Türk yetkililer bölgesel bir savunma örgütünde rol alma konusunda oldukça isteklidirler. Ankara'daki Amerikan büyükelçiliği müşavirinin hazırladığı memoranduma göre Dulles'la yaptığı görüşme sırasında Türkiye Başbakanı Adnan Menderes, Arap ülkelerini MEDO'yu kabul etmeleri için ikna etme çabasıyla vazgeçilmesini ve yeni bir savunma yapılanması oluşturularak bu yapılanmada anahtar rolün Türkiye'ye verilmesini önerdi. Menderes, ayrıca Türkiye'nin Pakistan'ı da içerecek bir Orta Doğu savunma örgütünün kurulması için elinden gelen her şeyi yapacağı yolunda güvence verdi.²⁹

1 Haziran 1953'te J. F. Dulles, Orta Doğu ziyaretinden edindiği izlenimleri açıkladı. Ona göre Yakın Doğu ve Güney Asya halklarının çoğu,

kendilerinin ve komşularının siyasi bağımsızlıkları konusunda oldukça kaygılıydılar. Bu halklar geçmişin sömürge güçlerinden hâlâ ciddi korku duy-maktaydılar.³⁰ Arap Birliği ülkeleri İsrail, İngiltere ve Fransa'yla yaşadıkları değişik çatışmalarla o kadar haşır neşirdiler ki, Sovyet komünizmi tehlikesi onlar için çok az şey ifade ediyordu. Ancak Sovyetler Birliği'ne yakın olan "kuzey kuşağı" (northern tier) adı verilen ülkelerde Sovyet tehdidi daha iyi anlaşılıyor ve gerçek bir tehdit olarak görülüyordu.³¹ Dulles'in açıklamaları-nın sonunda söylediği şuydu: "Kolektif güvenlik sistemi oluşturma konusun-da muğlak, belirsiz bir istek bulunmaktadır. Ancak böyle bir sistem dışarıdan empoze edilemez. Ortak tehdit çerçevesinde ortak bir yol oluşturularak böl-genin içinden böyle bir sistem çıkartılmalı ve genişletilmelidir."³²

Bağdat Paketi'nin Oluşturulmasında Türkiye'nin Katkısı

Amerikan yöneticileri kuzey kuşağı konseptine dayanan bölgesel bir savunma örgütü oluşturulmasına karar verdiklerinde projeye liderlik ya-pabilecek en önemli ülke olarak Türkiye öne çıkmaktaydı. Türkiye hem bölgedeki en büyük ve güçlü orduya sahip olan ülkeydi hem de aynı za-manda NATO'nun üyesi olan bir bölge devletiydi. Diğer taraftan Türk yetkililer de projeye liderlik yapma konusunda oldukça isteklilerdi, çünkü bağımsızlıklarının ve güvenliklerinin sıkı bir şekilde ABD'ye bağlı olduğuna inanmaktaydılar. ABD'nin bir projeye öncülük etmesi onlar açısından yeterliydi.³³ Türk yetkililer sonuçta Bağdat Paketi'nin ortaya çıkmasına ne-den olacak bölge çapında bir dizi girişime başlarken Mısır'ı ikinci planda tutup öncelikle Irak ve Pakistan'la ittifak anlaşmaları imzalamak için çaba gösterdiler. Onların gözünde Mısır'ın sürdürdüğü politika, özgür dünyanın çıkarlarına aykırı düşmekteydi. Mısırlıların Süveyş Kanalı meselesini bir özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi olarak sunmaları yanlış bir hareketti. Kanalin tüm özgür dünyanın çıkarları için taşıdığı önem çok daha önem-liydi. Türk devlet adamlarına göre kanal bölgesindeki savunma yapılanma-ları aynı şekilde korunmalı ve uygun alternatif düzenlemeler bulunmadıkça Batılı güçler kanal bölgesinden ayrılmamalıydı.³⁴ Türk makamları ayrıca Arap hükümetleri istikrarlı olmanın çok uzağında oldukları ve sık sık askerî darbe ve devrimlerle değiştirildikleri için Orta Doğu'nun savunma-sının tamamen Arap devletlerinin katkısı olmaksızın örgütlenebileceğini de düşünmekte ve Orta Doğu'nun savunması için NATO devletlerinin çok köklü tedbirler almasını teklif etmekteydiler.³⁵

1954 yılının ilk aylarında Türkiye ve ABD Pakistan'la anlaşma im-zalamak için birbirlerinden ayrı olarak girişimlerde bulundular. Pakistan yetkilileri özellikle Hindistan'a karşı ülkelerinin askerî gücünü ve siyasi ko-

numunu kuvvetlendirmek için ABD'nin desteğini alma konusunda oldukça isteklidir. İki taraflı bir savunma düzenlemesi yapılmasıyla ilgili Türk-Pakistan görüşmeleri Aralık 1953'te başladı ve Amerikan hükûmetinin teşvikiyle yoğun şekilde devam etti.³⁶ Sonunda 2 Nisan 1954'te Pakistan'ın Karaçi kentinde Türk ve Pakistan yetkilileri bir dostluk ve güvenlik iş birliği anlaşması imzaladılar. Aslında anlaşma tam anlamıyla askerî bir ittifak niteliği taşımamaktaydı, fakat tahrik olmaksızın bir dış saldırıya maruz kalınması durumunda tarafların kolektif savunma için gerekli olan iş birliğinin kapsamı ve araçları konusunda aralarında görüşmeler yapmalarını öngörmekteydi. Anlaşmanın önemli yönü, diğer devletlerin katılımına açık olmasıydı. Bu şekilde gelecekte bir Orta Doğu ittifakı oluşturulması için temel teşkil etmekteydi.³⁷

Türk yetkililer Arap devletlerinin hemen Türkiye ile Pakistan arasındaki anlaşmaya katılacaklarını beklemiyorlardı, ancak yine de Arap dünyasının genel olarak desteğini alacaklarını ümit etmekteydiler. Türk Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü basına yaptığı açıklamada anlaşmanın Orta Doğu ülkelerinin ortak savunma çabalarına katılmaları için bir çağrı niteliği taşıdığını belirtti.³⁸ Ancak Arap ülkeleri Batılı devletlerin çabalarının bir parçası olarak gördükleri için Türkiye ile Pakistan arasındaki anlaşmaya muhalefet ettiklerini açıkça ortaya koydular. Nisan ayı içerisinde toplanan Arap Birliği Konseyi, söz konusu anlaşmaya atıfta bulunarak Arap ülkelerinin, egemenliklerine ve bağımsızlıklarına zarar verecek ya da Arap Birliği'nin üyeleri olarak sorumluluklarına uygun düşmeyecek herhangi bir girişimde yükümlülük almayacaklarını ilan etti.³⁹ Fransa bölgesel pakt oluşturma fikrine tamamen karşı çıkarken Sovyetler Birliği de Türk-Pakistan anlaşmasının doğrudan kendi güvenliğiyle alakalı olduğunu bildirdi ve Türkiye'yi davranışlarının sonucunda ortaya çıkacak gelişmelerden sorumlu olacağı yolunda uyardı.⁴⁰

Ancak Türk yetkililer yollarından dönecek gibi gözükmüyorlardı. İkinci adım olarak Türk-Pakistan anlaşmasına Irak'ın katılmasını sağlamak için çaba göstermeye başladılar. Irak Başbakanı Nuri el-Said aslında Batı devletleriyle askerî bir ittifak kurma konusunda oldukça istekliydi. Irak'ın Sovyetler Birliği'ne yakın olduğu için böyle bir yola başvurmada haklı olduğunu düşünmekteydi.⁴¹ Mısır'ın Ulusal Rehberlik Bakanı Salah Salim'in Ağustos 1954'te Bağdat'ı ziyaret etmesinden sonra Nuri el-Said Mısır devlet başkanı Albay Cemal Abdül-Nasır ile görüşmelerde bulunmak üzere Kahire'ye gitti. Görüşmeler sırasında Nasır Mısır'ın Batılıların öncülük ettiği bir ittifaka katılmamakta kararlı olduğunu açıklarken, Nuri el-Said de Arap Birliği Güvenlik Paketi'nin Batı'yla ilişkilendirilmesi ve bir savunma paketi için temel olarak kullanılması üzerinde durdu.⁴²

1954 Eylül ayının sonunda ise Nuri el-Said İstanbul'a uğrayarak Başbakan Adnan Menderes'le görüştü. İki devlet adamı Türkiye ile Irak'ın güvenliklerinin komşularıyla iş birliği yapmaları gerektirdiğini kabul ederek, bölgedeki güvenlik gruplaşmasına Mısır'ın da dâhil edilmesi için çaba gösterme ve Suriye, İran ve Pakistan devletleriyle temas kurma kararı aldılar.⁴³ Bu görüşme ve alınan kararlar, Mısır lideri Nasır'ın, Nuri el-Said'i Türk-Pakistan ittifakına katılmaktan caydırmak için Arap dünyası içinde kampanya başlatmasına neden oldu. Ancak Arap Birliği Konseyi'nin 19 Kasım ile 12 Aralık tarihleri arasındaki toplantısında Nasır, Irak'ın girişimlerinin kınanması yönünde bir karar çıkartılmasını sağlayamadı.⁴⁴ Diğer taraftan Nuri el-Said ile Menderes Bağdat'ta 6 ile 12 Ocak 1955 tarihleri arasında görüşmeler gerçekleştirdiler. Görüşmeler sonunda yayınlanan resmî bildiri, Türkiye ile Irak'ın, Orta Doğu bölgesinin güvenliği ve istikrarı konusunda aralarındaki mevcut iş birliğini genişletmek için en kısa zamanda bir anlaşma imzalamaya karar verdiğini ilan etmekteydi.⁴⁵ Menderes yaptığı açıklamada temel amaçlarının ikili bir anlaşma imzalamak değil, fakat çok taraflı bir iş birliği sistemi oluşturmak olduğunu açık bir şekilde ifade etti. Onun gözünde bu durum, onların tüm Arap dünyasına atfettikleri önemin bir kanıtı niteliğindeydi.⁴⁶

Türk ve Irak başkanlarının yaptığı açıklama Irak'ın Arap dünyası içinde yoğun bir eleştiri bombardımanına tabi tutulmasına neden oldu. Mısır lideri Nasır Irak'ın girişimlerini görüşmek üzere Arap Birliği'nin devlet başkanlarını toplantıya çağırdı. 22 Ocak 1955'te başlayan, Nuri el-Said'in katılmadığı konferansta Arap devlet başkanları uzlaşma sağlanabilmesi için Bağdat'a bir komisyon gönderilmesine karar verdiler. Fakat komisyonun Bağdat'ı ziyareti olumlu bir sonuç doğurmazken, konferans da herhangi bir karar alamadan dağıldı.⁴⁷ Sonrasında Nasır'ın Türkiye ile Irak'a karşı yürüttüğü propaganda kampanyası tüm hızıyla devam etti. Mısırlı generallerden Salim, düzenlediği basın toplantısında Irak ile Türkiye'nin gerçekleştirdikleri girişimin Arap Birliği'nin varlığını tehdit eden ve Arap milliyetçiliğini ciddi tehlikelerle karşı karşıya getiren çok önemli bir gelişme olduğunu söyledi.⁴⁸ Kahire radyosu, Nuri el-Said'i Arap blokunu terk etmekle ve ülkesini İsrail'e ve emperyalist ülkelere bağlamakla suçlamakta ve Irak kralına Türklerin geçmişte ve o dönemde gerçekleştirdiği Arap karşıtı eylemleri hatırlatmaktaydı.⁴⁹ Hükûmetin resmî gazetesi *el-Cumhuriyye* de Irak'ın girişimlerinin Arap Birliği'nin kurucu belgesinin ruhuna aykırı olduğunu iddia etmekteydi.⁵⁰

Tüm eleştirilere rağmen 24 Şubat 1955'te Irak kralı ile Türkiye başbakanı Türk-Irak Pakti'ni kuran anlaşmayı Bağdat'ta imzaladılar. Pakti kurmakla iki devlet güvenlik ve savunma konusunda iş birliği yapmayı ve bu iş

birliğini hayata geçirmek için gerekli girişimlerde bulunmayı kabul etmekteydiler. Anlaşmaya göre taraflar birbirlerinin iç işlerine karışmayacak ve aralarındaki ittifaka uygun düşmeyecek uluslararası yükümlülükler altına girmeyeceklerdi. Pakt, Arap Birliği'nin herhangi bir üyesinin ya da bölgenin barış ve güvenliğiyle yakından ilgilenen başka herhangi bir ülkenin katılımına açık olacaktı. Bölgesel bir örgüt oluşturma niyetini ortaya koyacak şekilde en azından dört ülkenin pakta üye olması durumunda bakanlar düzeyinde sürekli bir konsey oluşturulması da karara bağlanmaktaydı.⁵¹ Bundan sonra yorum niteliğindeki mektupların teatisi sırasında da Türkiye ve Irak'ın liderleri, paktın iki ülkenin taraflardan birine yöneltilecek bir saldırıya karşı iş birliği yapmalarına imkân tanıyacağını ve iki tarafın Birleşmiş Milletler'in Filistin'le ilgili kararlarının yürürlüğe konması için çaba göstereceğini ilan ettiler. Bu son husus, Nuri el-Said'in Arap kamuoyunu yatıştırmak amacıyla ortaya attığı bir öneriydi.⁵²

Bağdat Paktı Örgütü'nün Kurulması

Türkiye ile Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı anlaşmasına kısa zamanda İngiltere, Pakistan ve İran da katıldı, böylece anlaşma bölgesel bir örgüt hâline dönüştü. Aslında bu ülkelerden her birinin pakta katılırken taşıdıkları niyetler farklı farklıydı. Türkiye'nin anlaşmayı imzalaması, tamamen Batı'yla sahip olduğu özel ilişkilerin bir sonucuydu ve özellikle Amerika'nın Türk yetkilileri kuzey kuşağı kavramı çerçevesinde aktif rol oynamaya teşvik etmesiyle ortaya çıkmıştı. Irak Başbakanı Nuri el-Said, Batı sempatisini bir Arap politikacısıydı ve Irak'ı Sovyet ve İran tehditleri karşısında Batı'nın desteklediği güvenlik sistemlerine dâhil etme konusunda oldukça istekli davranmaktaydı. Türkiye'yle bölgesel örgüt oluşturma yoluna giderken amaçladığı temel şey, ülkesi için Batı'nın ekonomik ve askerî desteğini elde etmektir. Bunun da ötesinde Nuri el-Said bölgesel bir örgütlenme çerçevesinde İngiltere ile Irak arasındaki 1936 tarihli anlaşmayı sona erdirmek ve böylece Irak halkının gözünde prestijini artırmak istemektedir.⁵³ Irak başbakanının gözünde Irak ve Mısır'ın konumları tamamen farklıydı. Irak SSCB, Türkiye ve İran'a yakın olmasını dikkate almak ve güvenlik ihtiyaçlarını Arap değil Batılı güvenlik planları çerçevesinde gidermek durumundaydı.⁵⁴

Başlangıçta İngiltere, kuzey kuşağı kavramına dayanan Amerikan savunma projelerine ilgi duymamaktaydı, çünkü kendisinin Orta Doğu'nun savunulmasıyla ilgili planları bölgedeki İngiliz üslerine dayanmaktaydı. Ancak bir kere Bağdat Paktı imzalandıktan ve bölgenin güvenliğiyle ilgilenen devletlerin katılımı için bir mekanizma oluşturulduktan sonra İngil-

tere de paktı bölgedeki ve özellikle de Irak'taki etkisini korumak için iyi bir fırsat olarak görmeye başladı. İngiltere'nin Irak'la arasındaki anlaşma sona ermek üzereydi ve bir daha uzatılması olasılığı da oldukça zayıftı. Mısır'dan çekilmesi kesinlik kazandıktan sonra İngiltere Irak'taki üslerini terketme konusunda daha da kararlı hâle gelmişti.⁵⁵ İngiliz Başbakanı Anthony Eden'a göre Bağdat Paktı Orta Doğu'nun NATO'su hâline getirilebilir ve İngiltere ile Irak arasındaki karşılıklı çıkarlara dayanan savunma düzenlemeleri, eşitler arasındaki daha geniş bir anlaşma temeline oturtulabilirdi. İngiltere'nin Bağdat Paktı'na katılmakla Türkiye ve Irak'la bu ülkelerin güvenlik ve savunması için iş birliği yapma yükümlülüğü altına gireceği doğrudu, ancak NATO ve İngiliz-İrak anlaşması çerçevesinde İngiltere bu yükümlülükleri zaten üstlenmişti.⁵⁶

Eden, İngiliz hükûmetinin Bağdat Paktı'na katılma kararını 20 Mart 1955'te Avam Kamarasında açıkladı. Eden'in kararın alınmasında ortaya koyduğu gerekçe, İngiliz-İrak ilişkilerini İngiltere'nin Türkiye'yle ve diğer NATO ülkeleriyle zaten arasında bulunan ilişkilerle uyumlu hâle getirecek şekilde Irak'la yeni bir iş birliğine gitmekti. Eden, konuşmasında ayrıca Türk yetkililerin yeni savunma düzenlemesinin ortaya çıkmasını sağlayacak şekilde gerçekleştirdikleri girişimlerden duyduğu memnuniyeti dile getirdi ve yeni düzenlemenin bölgedeki bütün diğer ülkeleri içine alacağını umduğunu ifade etti.⁵⁷ 4 Nisan 1955'te İngiltere resmen Bağdat Paktı'na katıldı ve paktın 5. maddesi çerçevesinde Irak'la özel bir anlaşma imzalandı. İngiltere'nin katılımı paktın karakterinde önemli bir değişikliğe neden oldu. Kuzey Kuşağı kavramına dayanan bölgesel ittifak fikri Amerikalıların ortaya attığı bir fikirdi, şimdi Bağdat Paktı'na katılarak İngiltere tek Batılı üye olarak paktın doğal liderliğini üstlenmekteydi.⁵⁸

Pakistan daha baştan itibaren Batı destekli bölgesel ittifaklara katılmaya istekliydi, bu yüzden Nisan 1954'te Türkiye'yle bir anlaşma imzalamıştı. Bağdat Paktı'nın kurulmasından ve bölgesel iş birliğinin mekanizması olarak sunulmasından sonra Pakistanlılar da paktı desteklediklerini ve pakta katılma yönünde istekli olduklarını açıklamada gecikmediler. Pakistan'ın temel kaygısı Hindistan'a karşı askerî ve siyasi konumunu güçlendirmekti. Ayrıca pakta katılmakla kalkınması için Batıdan ekonomik yardım elde edebileceğini ümit etmekteydi.⁵⁹ 4 Nisan 1955'te Türk ve Irak hükûmetleri Bağdat Paktı'na katılması için Pakistan'a çağrıda bulundular. Bu çağrıyı kabul eden Pakistan Başbakanı Muhammed Ali de hükûmetinin pakta katılma yönündeki kararını 1 Temmuz 1955'te açıkladı, 23 Eylülde de Pakistan resmen Bağdat Paktı'na katıldı.

İran'ın pakta katılma kararı vermesi, tarafsızlık politikasından vazgeçerek geleneksel dış politikasından ayrılması anlamına gelen çok köklü

bir değişiklik oluşturmaktaydı. Rejimine karşı ortaya çıkabilecek tehditlere ancak Batı silahları ve desteğiyle karşı koyabileceğine inanan Şah bu yönde hareket etmeyi uygun görmüştü. Musaddık yönetiminden sonra Şah, ülke içinde otoritesini kuvvetlendirmek ve Sovyetler Birliği'ne karşı İran'ın destek tabanını artırmak için Batıya ve özellikle de ABD'ye yaklaşmaya karar vermişti. Bağdat Pakti'na katılma kararını verirken de onu en fazla etkileyen şey, paktın Amerikalıların girişimi sonucunda ortaya çıkmış olmasıydı. Bu şekilde hem kendi ordusu için Amerikalılardan modern silah alabilmeyi hem de İran'ı ABD'nin koruması altına sokabilmeyi ümit etmekteydi.⁶⁰ 11 Ekimde İran Başbakanı Âla hükûmetinin Bağdat Pakti'na katılma kararını açıkladı, 3 Kasım'da da İran resmen pakta katıldı.

Pakt'ın Orta Doğulu devletlerinin başkanlarıyla İngiliz dışişleri bakanı 20-22 Kasım 1955 tarihleri arasında Bağdat'ta toplanarak resmî bir örgüt kurulması yönünde önemli kararlar aldılar. Kararlar çerçevesinde kurulan örgüt, bir bakanlar konseyi ile askerî planlama, ekonomik iş birliği, iletişim ve yıkıcılığa karşı mücadeleyle ilgili değişik komitelerden oluşmaktaydı. Ayrıca merkezi Bağdat'ta olan bir genel sekreterlik kurulmakta ve ilk genel sekreteri olarak da Avni Halidi seçilmekteydi. Genel sekretere yardım etmek üzere bir danışmanlar kurulunun oluşturulması da yapılan işler arasındaydı.⁶¹

Bağdat Pakti ve ABD

Daha önce değinildiği gibi ABD kuzey kuşağı kavramını ilk defa ortaya atan devletti. Bu çerçevede bölgesel bir savunma örgütlenmesine gidilmesinin arkasında da destekleyici ve teşvikçi olarak Amerika bulunmaktaydı. İngiltere hariç Bağdat Pakti'nin bütün üyeleri Amerika'nın gelecekte pakta katılmasını kendi katılımları açısından hayati bir unsur olarak görmekteydiler. Ancak ABD değişik fırsatlarda pakt üyelerini desteklediğini ilan etse ve paktın faaliyetlerine önemli derecede katkıda bulunsa da hiçbir zaman paktın tam üyesi hâline gelmedi. ABD'nin bu davranışı Bağdat Pakti üyelerini hayal kırıklığına uğrattığı gibi paktın başarılı olma olasılığını da başlangıçtan itibaren ipotek altına almış oldu.

ABD'nin Bağdat Pakti'na katılmamasının temelinde Orta Doğu'daki çıkarlarına zarar vermesinden endişe duyması bulunmaktaydı. Amerika'nın Orta Doğu'ya karşı takip ettiği genel politika, bölge gruplaşmaları içinde resmen yer almamasını gerektirmekteydi. Amerikalı yetkililer Mısır ve Suudi Arabistan'la sahip oldukları bağları tamamen kaybetmek istemiyorlardı. Bu ülkelerin Türkiye ve Irak etrafında ortaya çıkan gruplaşmaya sıcak bakmadıkları ise bilinmekteydi. Diğer taraftan Amerikalılar bazı Orta

Doğu ülkeleriyle ittifak bağları kurmanın İsrail'le aralarındaki özel ilişkilere zarar vermesinden çekiniyorlardı. Ayrıca pakta katılarak Sovyetler Birliği'ni kışkırtabileceklerini ve bu devletin dikkatini Orta Doğu'ya yöneltmesine neden olabileceklerini düşünmekteydiler. Bunun da ötesinde J. C. Campbell'in işaret ettiği gibi Amerikan yöneticileri Bağdat Paktı'na katılma anlaşmasının Senato'nun önüne geldiğinde Orta Doğu konusunda takip ettikleri politikaların tartışılmasını ve böylece iç politikanın konusu hâline gelmesini de istemiyorlardı.⁶²

ABD pakta resmen katılmasa da kendisini tamamen bu gruplaşmanın dışında da tutmadı. Aksine Amerika Bağdat Paktı'nın faaliyetlerine yoğun ve kapsamlı bir şekilde katıldığı ve mali destek sağladığı gibi paktın değişik organlarında aktif şekilde rol aldı. Türkiye ile Irak devlet başkanları 12 Ocak 1955'te ortak bildiri yayınladıklarında Amerikan yetkilileri bu gelişmeyi memnuniyetle karşıladıklarını açıkladılar ve iki devletin etkili bir savunma düzenlemesi gerçekleştirme yönündeki çabalarına samimi şekilde destek vermeye hazır olduklarını ifade ettiler. J. F. Dulles'in 18 Ocak 1955'te yaptığı açıklama şu şekildeydi: "bu iki devlet Türkiye ile Pakistan arasındaki boşluğu kapatmak için yerlerini alırken biz inanıyoruz ki, bölgenin güvenliği esaslı bir şekilde sağlanmıştır olacaktır."⁶³ Bağdat Paktı Konseyi'nin Kasım 1955'te gerçekleştirdiği toplantıda Amerikan temsilcisi, konseyle sürekli temelde siyasi ve askerî irtibat kurmak istediklerini dile getirdi. Amerika ayrıca ekonomik komitenin gerçekleştirdiği toplantılarda bir gözlemciyle temsil edilmekteydi.⁶⁴ Nisan 1956'da Bağdat Paktı Konseyi'nin Tahran'da gerçekleştirdiği toplantıda ise ABD pakta verdiği desteği yineledi ve üye devletlerin paktın siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal amaçlarına ulaşabilmek için tek tek ve birlikte ortaya koydukları çabaları desteklemeye devam edeceğine dair vaatte bulundu. Bu toplantıda Amerika ayrıca Ekonomik Komiteye ve Yıkıcılığa Karşı Koyma Komitesine üye oldu.⁶⁵ 29 Kasım 1956'da Amerikan yönetimi, Bağdat Paktı'nı ve bu paktın üzerine dayandığı kolektif güvenlik amaçları ve ilkelerini desteklediğini bir kez daha açıkladı. Ayrıca pakta üye devletlerin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına karşı belirecek bir tehdidi ABD'nin en ciddi şekilde ele alacağını açık bir şekilde ortaya koydu.⁶⁶

Ancak Bağdat Paktı'nın üye devletleri tam üye olmadığı sürece Amerika'nın yaptığı katkılardan pek tatmin olacak gibi gözüküyorlardı. ABD'nin bu yönde tereddüt eder görünmesi onların da pakta daha fazla rol atfetmede isteksiz davranmalarına neden oluyordu.⁶⁷ 23 Şubat 1955'te Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Amerika'nın pakta bir an önce üye olması gerektiğini, ancak bu şekilde Irak ve Türkiye'nin Arap devletlerine yaklaşırken daha güçlü konumda olacaklarını ve paktın da geleceğinin daha parlak olacağını söyledi.⁶⁸ Türkiye Başbakanı Menderes de

Amerika'nın pakta katılacağı yönündeki ümidini hiçbir zaman kaybetmedi. Bir keresinde kullandığı ifadeler şu yöneydi: Amerika'nın katılımı şüphesiz gözlemciler gönderme ve toplantılar hakkında bilgilendirilmenin ötesine geçecektir. Amerika'nın bu kararı kendisi için en uygun ve elverişli zamanda alması ise elbette en doğal hakkıdır.⁶⁹

BAĞDAT PAKTI'NIN TÜRK DIŞ POLİTİKASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Arap Devletleriyle İlişkiler

Bağdat Pakti'nın Türk dış politikası üzerinde hemen ortaya çıkan bir etkisi, Türkiye'yi ve Arap dünyasını zıt kutuplarda karşı karşıya getirmesiydi. Arap ülkelerinin Türkiye'ye ve Bağdat Pakti'na karşı giriştikleri propaganda kampanyası, Türkiye'nin Arap dünyasından iyice uzaklaşmasına neden oldu. Radikal görüşlü Araplar açısından Türkiye NATO'nun ve Bağdat Pakti'nın üyesi olduğu için emperyalist dünyanın bir parçası hâline gelmişti. Diğer taraftan Türk yöneticiler de Irak hariç olmak üzere Arap dünyasının komünist tehlikesinin bölge için ifade ettiği anlamdan haberdar olmadığını ve hareketleriyle Sovyet etkisinin bölgeye doğru genişlemesine neden olduğunu düşünmekteydiler.

Sovyet faktörü Türk ve Arap yöneticiler tarafından farklı şekilde algılanmaktaydı. Arap halkı için Sovyet tehdidi yakın bir tehdit değildi. Onların en fazla ilgilendikleri konular ise Arap dünyasının ortasında İsrail devletinin kurulmuş olması ve Batı sömürgeciliğinin Arap devletleri üzerindeki etkisinin hâlâ devam ediyor olmasıydı. Arap halkı ve yöneticileri, Bağdat Pakti'nın Arap yönetimlerini İsrail ile barış yapmaya zorlamak için Batılı devletlerin ortaya çıkardığı bir araç olduğu şüphesini taşımaktaydılar.⁷⁰ O sıralarda Arap dünyasında hâkim olan akım Batı karşıtlığıydı. Radikal Araplar Filistin sorununda Üçüncü Dünya'nın desteğini alabilmek için bağlantısızlık politikasının en uygun politika olduğunu düşünmekteydiler. Batı devletleriyle askerî bir ittifak oluşturulması, Arapların ilgi duyduğu bir konu olmaktan çok uzaktı.⁷¹ Arapların yapmaya çalıştıkları en önemli şey, İsrail'e ve bu devletin kurulmasına öncülük eden Batı devletlerine karşı birleşik bir cephe oluşturmak ve bu cepheyi sağlam bir şekilde ayakta tutmaktı. Bir Arap devletinin Bağdat Pakti'na katılarak diğer Arap devletlerinden ayrılması durumunda birleşik Arap cephesi bölünecek, bu da İsrail'in görece olarak daha da güçlenmesine neden olacaktı.⁷²

Diğer taraftan Sovyetler Birliği ile çok uzun ortak sınırlara sahip olduğu ve İkinci Dünya Savaşı'nın ertesinde Boğazlar ve Doğu Anadolu vi-

layetleri konusunda SSCB'nin baskılarına maruz kaldığı göz önüne alınırsa Türkiye için Sovyet tehdidi çok daha somut bir gerçeklik taşımaktaydı.⁷³ Türkiye'nin Batı dünyasına karşı mücadele etmesi için herhangi bir nedeni bulunmuyordu. Aksine Batı'nın askerî ve ekonomik yardımını alabilmek ve Türk toplumunu Batı dünyasının bir parçası hâline getirebilmek için Türk yöneticiler Batı'yla iyi ilişkiler kurmaya ihtiyaç duymaktaydılar.

Mısır, Bağdat Pakti'na muhalefet etmede ve Irak'ı Arap dünyası içinde yalnızlaştırmaya çalışmada başı çeken devletti. Mısır lideri Nasır, Batı'nın bölge için öngördüğü savunma planlarına karşı çıkarak Arap dünyasının lideri olabilme mücadelesine soyunmuştu. Arap dünyası için bağlantısız politikanın şampiyonluğunu yapıyor ve var gücüyle Arap Birliği'ne zarar verdiği gerekçesiyle Iraklılara saldırıyordu. Nasır, İngiltere'nin uzun yıllardır Mısır üzerinde devam eden etkisinden bıkan Mısır halkının bu yüzden Batılı devletlerle savunma düzenlemelerine karşı çıkmasını akıllı bir şekilde tahlil etmiş ve bu muhalefeti kendi siyasi çıkarları için kullanma yoluna gitmişti. Diğer taraftan Nasır Mısır ile İsrail arasındaki derin düşmanlıktan galip çıkabilmek için bazı Batı devletlerinin yardımına ihtiyaç duyduğunu düşünmüyor da değildi. İsrail'e karşı Batıdan modern silahlar almak istiyor, ayrıca Asvan Barajı'nı inşa edebilmek için Batılıların kendine kredi açmasını bekliyordu. Ancak Batılılar kendisine kredi vermeyi reddedince o da tamamen Batı aleyhtarlığına döndü ve Sovyet blokuyla ilişkileri geliştirmenin yollarını aramaya başladı. Nasır'ın Bağdat Pakti'na karşı gerçekleştirdiği saldırılar da onun Batı karşıtı politikalarının ve Arap dünyasının liderliği konusunda Irak'la giriştiği rekabetin devamından başka bir şey değildi.⁷⁴

Suudi Arabistan da Bağdat Pakti'na muhalefet etmede Nasır'dan geri kalmamaktaydı. Suudi yöneticilerin yapmaya çalıştıkları şey, yabancı bir pakta karşı çıkararak Arap dünyasındaki prestijlerini korumak ve gelecekteki düşman olarak gördükleri Iraklı Haşimi hanedanının Arap dünyası üzerindeki etkisini artırmasını önlemektir.⁷⁵ Suriye'de de milliyetçi ve solcu grupların iç politikada etkilerini artırmaları Suriye yönetiminin Bağdat Pakti'na şiddetle karşı çıkmasına neden oluyordu. Bağdat Pakti'nin imzalanmasından sonra Türkiye Başbakanı Menderes'in Şam'ı ziyaret etmesi, Suriye'de ciddi bir hükûmet krizine neden olmuştu. Suriye'de pakta muhalefet etmek, değişik Suriye gruplarını bir araya getiren önemli bir faktör hâline gelmişti. Mısır'ın yaptığı gibi Suriye de Batı karşıtı bir kampanya başlattı ve Mısır ve Sovyet blokuyla ilişkileri geliştirme çabasına yöneldi. Bağlantısızlık ve Panarabizm Suriye'de de devlet politikasının önemli unsurlarından biriydi artık.⁷⁶

Irak'ın Türkiye'yle askerî bir pakt imzalamaya girişimini önleme çabaları başarılı olamayınca Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye Bağdat Pakti'na

karşı bir ağırlık oluşturmak üzere yeni bir üç taraflı güvenlik paketi oluşturmaya karar verdiler. 6 Mart 1955'te üç devlet Arap dünyasının ekonomik, siyasi ve askerî yapısını kuvvetlendirmek için aralarında bir anlaşma imzalayacaklarını duyurdular. Ayrıca Bağdat Paketi'ne katılmayacaklarını açık bir dille bütün dünyaya duyurdular.⁷⁷ Mısır ile Suriye arasındaki Karşılıklı Savunma Paketi 20 Ekim 1955'te imzalandı, ardından 27 Ekimde Suudi Arabistan ve Mısır benzer bir anlaşmaya imza koydular. Bu paktilar, üç devletin silahlı kuvvetlerini Mısırlı generallerin başkanlığındaki ortak bir komuta makamının yetkisi altına koymaktaydı.⁷⁸

Arapların Bağdat Paketi'na karşı gösterdikleri tepki Türk yetkililer için beklenmedik bir gelişme olmuştu. Onlar İngiltere'yle 1954 yılında bir anlaşma imzalayan Mısır'ın Batılı güçlerin Orta Doğu için ortaya attıkları savunma projelerine muhalefet etmekten vazgeçerek Batı'yla iş birliği yapma yolunu tercih edeceklerini düşünmüşlerdi. Pakta karşı gösterilen kuvvetli muhalefete rağmen Türk yöneticiler, Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan'ı bu yeni gruplaşmanın için çekme ümitlerini asla kaybetmediler. 21 Ekim 1955 tarihinde Başbakan Menderes, Mısır devlet başkanıyla doğrudan görüşmeler yapmaya çok istekli olduğunu ifade etti ve Mısır'dan Bağdat Paketi'ni desteklemesini istedi. Türk yetkililer Mısır-İngiliz anlaşmasının Mısırlı radikaller için taşıdığı önemi yanlış değerlendirmişler ve Arap halkının Batılılara karşı davranışlarının ve hislerinin gerçek niteliğini takdir edememişlerdi.⁷⁹

Toparlamak gerekirse, Türkiye'nin Irak'la savunma ittifakı imzalaması Arap dünyasındaki Türkiye karşıtı duyguları daha da kuvvetlendirdi ve Türkiye'nin Arap halkları gözündeki imajının ciddi şekilde kötüleşmesine neden oldu. Değişik Arap ülkelerinde Batı karşıtı ve Bağdat Paketi aleyhine kitlesel gösteriler düzenlendi ve bu gösterilerde Batılı güçlerle birlikte Türkiye ve Irak'ı yerici sloganlar atıldı. İki devlet emperyalizmin ajanları olmakla suçlandı. Türkiye Sovyetler Birliği'ne karşı Arap ülkelerini bir gruplaşma içinde toplamak istemişti, ancak Bağdat Paketi tam ters etki göstererek Mısır ve Suriye'nin SSCB ile ilişkilerini geliştirmelerine neden olmuştu. Suriye ve Mısır Doğu blokuyla ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirirken silah anlaşmaları yapma yoluna bile gidebiliyorlardı.

Sovyetler Birliği'yle İlişkiler

II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki malum isteklerinden dolayı Türk-Sovyet ilişkileri oldukça gergin anlar yaşamıştı. Stalin'in ölümünden sonra başa geçen SSCB'nin yeni liderleri ise barış içinde bir arada yaşama politikası güderek diğer devletlerle ilişkilerini

geliştirmek için çaba göstermekteydiler. Bu arada Türkiye üzerinde savaş sonrasında ortaya koydukları isteklerden resmen vazgeçerek Türkiye'yle ilişkileri de geliştirmek istediler. Ancak 30 Mayıs 1953'te Sovyet yetkililerinin yaptıkları söz konusu açıklamaya⁸⁰ Türk yetkililer "hak ettiği" ilgiyi göstermediler. Türkiye'nin 18 Temmuz 1953'te verdiği cevap oldukça resmîydi ve iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi açısından pek gelecek vaat etmiyordu.⁸¹

Bağdat Paketi'nin kurulması, Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkilerin yeniden Soğuk Savaş çatışması içine çekilerek gerginleşmesine neden oldu. Türkiye, Sovyetler Birliği ile Mısır ve Suriye arasındaki bağların sıkılaşmasını endişeyle takip etmekteydi. Türk yetkililere göre bu yeni gelişme SSCB'nin Orta Doğu'ya hâkim olma isteğinin bir yansımasından başka bir şey değildi. 1956 yılında Mısır ile Çekoslovakya arasında imzalanan silah satış anlaşması ve Sovyetlerin Mısır ve Suriye'ye ekonomik ve askerî yardım sağlaması hep komünizmin dünya çapındaki çıkarlarını geliştirmek için atılmış adımlardı. NATO konseylerindeki Türk temsilciler Sovyetlerin Orta Doğuyla ilgili faaliyetlerini tehlikeli ve kışkırtıcı hareketler olarak protesto etmede başı çekmekteydiler.⁸²

Diğer taraftan Sovyetler Birliği de Türkiye'yi ABD ve NATO'nun Orta Doğu'daki jandarması olmakla ve Soğuk Savaş çatışmasını bölgeye taşıyarak bölge devletlerini birbirine düşürmekle suçlamaktaydı. Sovyet yönetimi, Bağdat Paketi imzalandığında bu yeni gruplaşmayı Orta Doğu'daki Batı sömürgeciliğinin yeniden canlanması ve NATO'nun gücünü bölgeye yayması olarak damgaladı. Şubat 1955'te Yüksek Sovyet Konseyi önünde konuşma yapan Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov, Türkiye'yle iyi komşuluk ilişkileri içinde olma isteklerini dile getirdikten sonra Türk yöneticilerin kendilerinin yaptığı jestlere olumsuz karşılık vermesinden yakındı.⁸³ Sovyet dışişleri bakanlığının 16 Nisan 1956'da yaptığı bir açıklamada da Batılı devletlerin Uzak ve Yakın Doğu'da askerî bloklar oluşturmada Türkiye'ye biçtikleri rolün Arap ülkelerinde meşru kaygılara neden olduğu dile getirilmekteydi.⁸⁴ 25 Kasım 1955'te İran'a gönderilen bir Sovyet notasında ise Türkiye'nin ABD'nin gözetimi ve denetimi altında barışsever bölge halklarına karşı yöneltilmiş bir askerî stratejik üsse, bir atlama taşına dönüştürüldüğü iddia edilmekteydi.⁸⁵ Sovyet lider Kruşçev de 14 Şubat 1955'te yaptığı bir konuşmada SEATO ve NATO'nun saldırgan nitelikli siyasi ve askerî ittifaklar olmakla kalmadığını, fakat aynı zamanda az gelişmiş ülkeleri yeni sömürgeci tipte köleleştirmenin araçları hâline dönüştürüldüğünü söyledi.⁸⁶

Bağdat Paketi aynı zamanda ilginç bir şekilde 1949 yılında Türkiye'nin İsrail'i tanımasından beri gelişmekte olan Türk-İsrail ilişkilerinin de kötüleşmesine neden oldu. İsraililer Nuri el-Said ile Menderes arasında tea-

ti edilen mektupları İsrail'e karşı girişilmiş düşmanca bir hareket olarak algılamışlardı. 26 Şubat 1955'te İsrail Dışişleri Bakanlığının yayınladığı bildiri İsrail'in duyduğu kaygıyı dile getirmekteydi: "Paktın metni, imzacı tarafların uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanmadan ve kuvvet kullanma tehdidinden uzak duracaklarını açıklayan bir madde içermemesi açısından dikkate değerdir." Türkiye bu şekilde yalnızca Arap dünyasının desteğini elde etmede başarısız olmakla kalmıyor, fakat aynı zamanda İsrail'le ilişkilerinde de gerginliğin ortaya çıkmasına engel olamıyordu.⁸⁷

Bağdat Paktı'nın Kısa Bir Değerlendirmesi

Bağdat Paktı, Orta Doğu ülkelerini Sovyet yayılcılığına karşı Batı'nın desteğiyle bir araya getirecek askerî bir örgüt olarak kurulmuştu. Fakat askerî bir örgütün sahip olması gereken birçok unsurdan yoksundu. Bir kere üyelerin pakta katılırken ulaşmaya çalıştıkları amaçlar birbirinden oldukça farklıydı. Tehdit algılamaları da farklılık göstermekteydi. Türkiye, Batı'nın temel savunma örgütü olan NATO'ya katılarak güvenliği için zaten garanti elde etmişti. Savunmasını güçlendirmek için başka bir örgüte ihtiyaç duymamaktaydı. Pakistan Sovyetler Birliği'nden çok Hindistan'a karşı kendini korumaya çalışmakla meşguldü. İngiltere pakta sadece Orta Doğu'daki etkisini devam ettirmek ve Irak'taki konumunu sağlamlaştırmak için katılmıştı. İran ve Irak'ın örgüte üye olması ise Sovyetler Birliği'ne karşı savunmalarını sağlamlaştırmaktan çok Batıdan ekonomik ve askerî yardım almaya yönelikti.

Başlangıçtan itibaren Bağdat Paktı herhangi spesifik bir ihtiyacı karşılamadığı gibi planlanan fonksiyonlarını yerine getirmek için yeterli güce de sahip değildi. Eğer Amerikalıların adlandırdığı şekliyle Kuzey Kuşağı ülkeleri modern silahlara, askerî eğitime ve ordularının genel olarak iyileştirilmesine ihtiyaç duyuyor idiyse, Bağdat Paktı örgütü oluşturulmadan da ikili ve çok taraflı düzenlemelerle bunun gerçekleştirilmesi mümkündü. Eğer temel amaç üyeler arasında ekonomik ve teknik iş birliği sağlamak ise yine askerî bir yapı oluşturulmadan bunun da benzer düzenlemelerle elde edilmesi mümkün olabilirdi.⁸⁸ Pakt bir savunma örgütü olarak da oldukça etkisizdi. Silahlı kuvvetlerini zaten NATO'nun komutası altına vermiş olan Türkiye Orta Doğu'nun savunmasına katkıda bulunamazdı. İran ve Irak'ın askerî gücü ise epeyce zayıftı. Pakistan Hindistan'la anlaşmazlıklarıyla uğraşırken, İngiltere Orta Doğu için askerî taahhütler altına girecek istek ve imkânlaraya sahip değildi.⁸⁹

Bağdat Paktı, kurulma amacının aksine Arap dünyasını iki farklı kampa ayırdı ve Arap devletlerinin Sovyet yayılcılığının etkisi altına

girmelerinin yolunu açtı. Orta Doğu'da Panarabist ve bağlantısız güçlerin güçlenmesine neden olması da getirdiği diğer bir sonuçtu.⁹⁰ Bağdat Paketi'nin kurulmasıyla alevlenen Mısır ile Irak arasındaki rekabet ve anlaşmazlıklar 1954 ile 1958 yılları arasında Arap dünyasının değişmez konularından biriydi. Bağdat Paketi'yle provoke edilen Mısır ile Suriye Sovyetler Birliği'nden askerî ve ekonomik yardım almaya başladı. Dolayısıyla Bağdat Paketi Sovyetler Birliği'nin bölgeye sızması önünde bir engel vazifesi göremediği gibi oluşturulan yeni ortamda Sovyetler çok kolay bir şekilde paktın kızdırdığı Arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirebildiler. Sovyet yöneticileri akıllı bir şekilde kendilerini Arap halklarının gerçek dostları olarak sunabildiler ve bu yolla Batılıların bölgedeki etkilerini oldukça azalttılar.⁹¹ Sovyetlerin Mısır ve Suriye'yi silahlandırmasını ve bu devletleri Kuzey Kuşakı ülkelerine karşı kışkırtmasını önleme konusunda paktın yapabileceği pek bir şey yoktu.

Türkiye açısından ise Bağdat Paketi, geleneksel Orta Doğu sorunlarına karışmama politikasından bir ayrılma olarak ortaya çıkmaktaydı. Pakt sayesinde belki Türkiye ABD'ye ne kadar sadık dost olduğunu gösterdi ve Sovyet blokuyla ilişkilerinde Amerika'dan daha fazla destek alabildi. Ancak diğer taraftan pakt Türkiye'nin ulusal güvenliğine yönelik tehditlerin sayısını da artırdı. Sovyetlerin Mısır ve Suriye'ye askerî ve ekonomik yardım sağlaması, Türk devlet adamlarının gerçekten endişelenmesine neden oldu.

TÜRKİYE'NİN PAKT ÜYESİ OLARAK ORTA DOĞU'DA OYNADIĞI ROL

Ürdün'ün Pakt'a Katılması Sorunu

Bağdat Paketi örgütünün beş üye ile kurulmasından sonra paktın Arap ülkelerini içerecek şekilde genişlemesi için en fazla çaba gösteren ve bu konuda liderlik yapan ülke Türkiye'ydı. Başbakan Menderes, Lübnan'ın üye olması için yoğun çaba sarf ederken diğer taraftan Mısır'la bile bir anlayış birliğine ulaşmanın mümkün olduğuna inanıyordu. Hatta Menderes Suriye'yi üye olmaya zorlamak için bu ülkeyi tehdit etmekten ve Suriye sınırına askerî yığınak yapmaktan bile çekinmeyecekti.⁹² Öte yandan Menderes, pakt resmen sona erinceye kadar Amerika'nın resmen üye olacağı yolundaki umidini de hiç kaybetmeyecekti. Cumhurbaşkanı Celal Bayar da Arap ülkelerini Bağdat Paketi'ne çekebilmek için bazı girişimlerde bulundu. Örneğin Lübnan Devlet Başkanı Camille Chamoun'u Ankara'ya davet ederek onunla 1 ile 6 Nisan 1955 tarihleri arasında görüşmelerde

bulundu. Lübnan'ı pakta katılmaya ikna edebilmek için Bayar kendisi de 1955 Haziran ayı içerisinde Lübnan'a altı günlük ziyarette bulundu. Fakat Lübnan devlet adamları hiçbir şekilde Türk yetkililerin davetini kabul etme yoluna gitmediler. Bayar ayrıca paktın bir elçisiymiş gibi Eylül ayı içinde İran'ı, Kasım'da da Ürdün'ü ziyaret ederek İran Şahını ve Ürdün Kralı Hüseyin'i Bağdat Pakti'na katılma konusunda ikna etmeye çalıştı.⁹³

1955 Kasımında Bağdat'ta gerçekleştirilen pakt üyesi ülkelerin toplantısında Türk temsilciler İngiliz Dışişleri Bakanı Macmillan'dan Ürdün'ün pakta üye olması için girişimde bulunmasını istediler.⁹⁴ O dönemde genel olarak düşünülen şey, İngiltere'yle özel yakın ilişkileri olduğu için Ürdün'ün kısa sürede Irak'ın yolunu takip ederek pakta katılacağıydı. Ürdün liderleri Bağdat Pakti'nı destekler nitelikte bir tutum içindeydiler. 16 Kasım 1955'te Ürdün hükûmeti pakta üye olma konusundaki resmî başvurusunu İngiliz büyükelçisine vermişti.⁹⁵ Kasım ayındaki Bağdat Pakti toplantısında İngiltere İngiliz sömürge güçlerinin komutanı General Sir Gerald Templar'ı bir an önce pakta katılmasını sağlamak üzere Ürdün'e göndermeyi kabul etti. İngiliz hükûmeti, Ürdün'ün Bağdat Pakti'na katılması durumunda iki devlet arasında 1946 yılında imzalanan anlaşmayı gözden geçirmeye ve Ürdün'e daha fazla mali yardımda bulunmaya hazırды.⁹⁶

Ürdün'ün üye olmasını sağlamak Bağdat Pakti'nın geleceği açısından büyük önem taşımaktaydı. 1955 yılının sonbaharına gelindiğinde üç yeni üyenin katılımıyla pakt oldukça sağlam ve gelecek vaat eder görünüyordu. Ancak diğer taraftan Mısır'ın başını çektiği Arap ülkeleri paktın genişlemesini durdurmak için oldukça faal bir şekilde çalışmaktaydılar. Eğer Ürdün pakta katılırsa paktın prestiji ciddi şekilde artacak, ayrıca Mısır'ın pakt karşısı propaganda çalışmaları karşısında büyük bir zafer elde edilmiş olacaktı. İngiliz Generali Templar Ürdün'e geldiğinde Ürdün hükûmetinin pakta katılma niyetini ortaya koyması karşısında Amman ve diğer şehirlerde Bağdat Pakti karşısı gösteriler yapıldı, bu da Ürdün hükûmetinin vereceği kararın akıbetini belirledi. Mısır'ın yaptığı yoğun propagandanın etkisinde kalan ve Suudi Arabistan tarafından mali olarak desteklenen göstericiler yabancı paktları ve uluslararası örgütleri lanetlemekteydi. Gösterilerin etkisinde kalan bütün muhalefet partileri Batı'yla ilişkilerin daha ileri boyutlara götürülmesine karşı olduklarını ilan ettiler. Bu arada Suriye, Mısır ve Suudi Arabistan Bağdat Pakti'na katılmayı reddetmesi durumunda Kral Hüseyin'e yardım edeceklerini açıkladılar.⁹⁷ Sonunda Ürdün hükûmeti istifa etmek zorunda kaldı, yeni başbakan da yabancı paktlara katılmama konusunda halka söz verdi. Yine de devam eden ayaklanmalar yüzünden Kral Hüseyin Arap Lejyonunun komutanı Tuğgeneral John Bagot Glubb'ı 1 Mart 1956'da görevinden almak ve generalin ülkeden ayrılması için emir çıkarmak durumunda kaldı.⁹⁸

Ürdün halkının gösterdiği bu beklenmedik tepki Bağdat Paktı üyelerini hazırlıksız yakalamıştı. Yaşadıkları kısa bir şaşkınlıktan sonra pakt üyesi devletler, 19 Nisan 1956'da Tahran'da gerçekleştirdikleri Bağdat Paktı Konseyi toplantısında Orta Doğu'nun savunma kapasitesini artırma konusunda kararlı olduklarını ilan ettiler. Ayrıca üyelerinin meşru savunmasına ve barışçıl gelişimine katkıda bulunmak için kurulmuş olan Bağdat Paktı'na karşı bağlantısız çevrelerden yöneltilen eleştiri ve saldırıların paktın amaçlarını yanlış anlamaktan ya da yeterli bilgi sahibi olunmamasından kaynaklandığını vurguladılar.⁹⁹

Süveyş Krizi, Eisenhower Doktrini ve Türkiye

1956 yılında İsrail ile Mısır arasında savaş çıkması ve ardından Fransa ile İngiltere'nin Süveyş Kanalı bölgesine asker indirmesi Bağdat Paktı'nın varlığı için tehdit oluşturan ciddi gelişmelerdi. Paktın üyelerinden biri olan İngiltere, savaşa dâhil olmuştu ve tüm Arap dünyası İngiltere ile Fransa'nın gerçekleştirdiği askerî müdahaleye karşı çıkmıştı. Kriz sırasında Türkiye daha çok Amerika'nın takip ettiği politikayı izledi ve paktın diğer Müslüman üyeleriyle birlikte Mısır'a karşı gerçekleştirilen girişimleri kınadı. Bağdat Paktı'nın dağılmasını önlemek için Müslüman üyeler 7 Kasım 1956'da Tahran'da bir araya geldiler. Bir gün sonra yayınladıkları ortak bildiriyle de İngiltere'yi olaylarda aldığı rolden ötürü protesto ettiler. İngiliz ve Fransız hükûmetlerine, saldırılarını durdurma, askerlerini Mısır topraklarından çekme ve Mısır'ın egemenliği, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığına saygı gösterme çağrısında bulundular.¹⁰⁰ Türkiye her ne kadar Süveyş saldırısını protesto etme konusunda Arap ülkelerine katılsa ve 6 Kasım 1956'da İsrail'deki büyükelçisini geri çekse de Tahran'da yapılan toplantıda ve daha sonra katıldığı uluslararası forumlarda aynı zamanda İngiltere'nin Bağdat Paktı içindeki konumunun kurtarmaya da çalıştı ve doğrudan İngiltere'ye karşı olumsuz bir davranış içine girmekten kaçındı.¹⁰¹

Süveyş Krizi İngiltere'nin Orta Doğu bölgesindeki etkisine büyük bir darbe vurmuş ve Orta Doğu'dan tamamen çekilmeyi düşünmesine neden olmuştu. Amerikalıların gözünde bu şekilde bölgede Sovyetler Birliği tarafından doldurulabilecek ciddi bir boşluk doğacaktı. Bağdat Paktı üyelerinin resmen pakta katılması konusunda yoğun ve ısrarlı isteklerde bulunmaları üzerine de Amerikan Başkanı Eisenhower Orta Doğu'da ABD'nin girişimde bulunması gerektiğine karar verdi. Ona göre kendilerini Sovyet tehdidi altında gören bölge devletlerinin kaygılarının yatıştırılması gerekiyordu. Bunun için Kongre'de bir konuşma yaparak kendi adıyla anılan Doktrin'i ortaya koydu. Başkan Kongre'den, talepte bulunan Orta Doğu ülkelerine

ekonomik ve askerî yardımda bulunulmasına ve saldırı ve yıkıcı faaliyet gerçekleştirilmesi durumunda Orta Doğu ülkelerini korumak için askerî güç kullanılmasına olur vermesini istemekteydi.¹⁰² 9 Mart 1957'de Amerikan Kongresi Eisenhower'ın isteklerini küçük değişikliklerle kabul etti.¹⁰³

Eisenhower Doktrini, Amerika'nın Orta Doğu'ya karşı politikasının da radikal bir değişiklik meydana getirmekteydi. ABD'nin bölgenin savunulması için askerî güç kullanmaya karar vermesi gerçekten önemli bir gelişmeydi. Doktrin Bağdat Paktı'nın diğer Müslüman ülkeleri gibi Türkiye tarafından da memnuniyetle karşılandı. 21 Ocak 1957'de yaptıkları açıklamada Türkiye, İran, Irak ve Pakistan Eisenhower'ın önerilerini Orta Doğu'da barışı sağlayacak ve bölge halklarının ekonomik refahının gelişimine katkıda bulunacak en iyi araçlar olarak gördüklerini ve desteklediklerini ilan ettiler. Açıklamada ayrıca Eisenhower'ın planının, komünist saldırganlığı ve yıkıcılığının Orta Doğu ülkeleri için oluşturduğu tehdidi görmesinden memnuniyet duyulduğu belirtilmekteydi.¹⁰⁴

Mısır liderliğindeki diğer Arap devletleri ise doktrini emperyalist Batılıların bölgedeki etkilerini korumak için ortaya attıkları yeni bir araç olarak gördüler ve bir Soğuk Savaş taktiği olarak yaftalayarak doktrini protesto ettiler. Onların gözünde Eisenhower Doktrini Arap devletlerinin iç işlerine karışılması anlamına gelmekte ve bazı halk desteğinden yoksun Arap rejimlerinin ayakta tutulmasından başka bir amaç taşımamaktaydı.¹⁰⁵ 19 Ocak 1957'de Kahire'de toplanan konferanstan sonra Arap liderleri Arap milliyetçiliğinin Arap ülkeleri tarafından saygı gösterilmesi gereken tek ilke olduğunu ilan eden bir ortak bildiri yayınladılar. Liderler ülkelerinin herhangi bir yabancı gücün etkisi altına girmesine izin vermeyeceklerini de belirtmekteydiler.¹⁰⁶

1957 Yılındaki Suriye Krizi

1957 yılında ortaya çıkan Suriye krizi, Türkiye'nin Bağdat Paktı'nın kurulmasından sonra Batı karşıtı bir Arap ülkesiyle doğrudan çatışma durumuna geldiği ilk ciddi olaydı. Suriye Türkiye ile ABD'yi kendi iç işlerine karışma teşebbüsünde bulunmakla suçlayınca Türk hükûmeti Suriye sınırına asker yığmıştı. Olay kısa zamanda NATO, Varşova Paktı ve Birleşmiş Milletler'i ilgilendiren küresel bir kriz hâline dönüştü. Aslında tüm olay, Doğu-Batı çatışmasının Orta Doğu'ya uzanmasından başka bir şey değildi. Türk devlet adamları, Sovyetler Birliği'nin Suriye'yi komşularına karşı kullanabileceği bir uydu devlet durumuna getirmesinden endişe etmekte ve Suriye'nin Türkiye'nin güvenliği için giderek büyüyen bir tehdit olduğunu düşünmekteydiler.¹⁰⁷ 1956 yılının Aralık ayında Türk dışişleri bakanı

Suriye'nin mevcut kapasitesi çerçevesinde kullanabileceğinden çok daha fazla silahı SSCB'den aldığını, bunun da kendilerini endişelendirdiğini açıkladı. Türk yetkililer kuzey sınırlarına ek olarak güney sınırlarından da komünist tehlikesiyle çevrelendiklerini hissetmekteydiler.¹⁰⁸

Bu arada ABD de Suriye üzerinde Sovyet etkisinin gittikçe artmasından endişe duymaktaydı. Suriye'nin giderek tam bir Sovyet üssü hâline gelmesi ve Sovyet destekli bir komünist darbe için hazır hâle geldiği izlenimi vermesi Amerikalıları fazlasıyla tedirgin etmekteydi. Ağustos 1957'de Suriye hükûmeti Suriye rejimini yıkmak amacıyla Türkiye ve Irak'la iş birliği yaptığı gerekçesiyle dört Amerikan diplomatını sınır dışı etme kararı alınca Amerikalıların duydukları rahatsızlık zirve noktasına ulaştı. Amerikan hükûmeti de Washington'daki Suriye büyükelçisini istenmeyen adam (*persona non grata*) ilan ederek Suriye'nin eylemine karşılık verdi.

1957 yılı yazında aynı zamanda Türkiye'nin Suriye sınırına asker yığdığı iddia edilmekteydi. Suriye ve Mısır hükûmetleri oldukça yüksek sesle Türkiye ile ABD'yi Suriye'ye karşı silahlı saldırı planlamakla ve Baas rejimini kendilerinin desteklediği başka bir hükûmetle değiştirmeye çalışmakla suçlamaktaydı. Bu arada Ağustos ayının sonunda Amerikan hükûmeti olayları yerinde incelemek üzere dışişleri bakan yardımcılarından Loy Henderson'ı Suriye'nin komşusu olan ülkelere gönderdi. Henderson 4 Eylülde Amerikan yönetimine sunduğu raporda Suriye'nin bütün komşularının Sovyetler Birliği'nin Suriye krizini bahane ederek kendi rejimlerini yıkmasından korktuklarını belirtti. Henderson'un Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında Türk basını Suriye'ye karşı harekete geçilmesi gerektiği yönünde yazılara yer vermekteydi. Türk ordusunun Suriye sınırı yakınında askerî manevralar gerçekleştirdiği söylentisi yaygın bir şekilde ortalıkta dolaşmakta, Ankara radyosu da Türkiye'nin kendi güvenliğini korumak için gerekli tedbirleri aldığını haber vermektedir.¹⁰⁹

Bu arada Sovyetler Birliği de Türkiye ve ABD'ye karşı giderek sertleşen bir politika izliyor ve Türk hükûmetini Suriye'ye saldırması durumunda aynı şekilde karşılık vermekle tehdit ediyordu. 10 Eylül 1957'de Sovyet Başbakanı Bulganin, Başbakan Menderes'e Türkiye'nin Suriye'yi işgal etmesi durumunda Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'yi işgal edeceği yolunda çok ağır tehditler içeren bir mektup gönderdi. Bulganin açık bir şekilde şu ifadelerle yer vermektedir: "Suriye'ye karşı askerî harekâta girişilmesi ve bu yüzden Orta Doğu'da bir savaş çıkması durumunda Türkiye'nin böyle bir saldırıya katılmaktan dolayı ağır bir fatura ödeyeceğine inancımız tamdır."¹¹⁰ Menderes ise Bulganin'e gönderdiği cevabi mektubunda kendileri Suriye'den herhangi bir şikayet almamışken Sovyet Rusya'nın Suriye'nin yerine hareket etmeyi ve Suriye sorununa karışmayı seçtiğini belirtmek-

teydi.¹¹¹ Menderes, şikayet konusu önlemleri kendi güvenliklerini korumak için aldıklarını ve bu şekilde davranmanın hem yetkileri hem de görevleri olduğunu söylemekteydi.¹¹²

Arap ülkeleri Türkiye ile ABD'nin Suriye karşıtı gördükleri eylemlerine karşı çıkınada neredeyse yek vücutmuş gibi hareket etmekteydiler. 27 Eylülde Suudi Arabistan Kralı Saud Suriye'nin herhangi bir Arap ülkesine karşı tehdit oluşturmadığını ve herhangi bir saldırı olması durumunda Suriye'ye yardım edeceklerini söyledi. Lübnan ve Ürdün de Arap dayanışmasına bağlı kalacaklarını ilan ettiler.¹¹³ Ekim ayının ortasında Mısır Suriye'yle dayanışmasını ispatlamak üzere iki tabur askeri Suriye'ye gönderdi. Bir ay sonra da Mısır Parlamentosunun 40 üyesi Şam'ı ziyaret etti. Bu milletvekillerinin Suriye milletvekilleriyle gerçekleştirdikleri ortak toplantıda iki devletin hükûmetlerini ülkelerinin federal bir çatı altında birleşmesi için çaba göstermeye çağıran bir karar alındı. Bu şekilde Suriye krizi Mısır ile Suriye'nin federal bir birlik oluşturmaları yolunda katalizör vazifesi görmüş oluyordu.

Kriz sırasında ABD Türkiye'nin yanında yer aldı ve Sovyetler Birliği'nin Suriye'yi etkisi altına almasından kaynaklanan bir Suriye saldırısı durumunda Türkiye'nin yardımına geleceğini ilan etti. Amerika'nın Avrupa'da bulunan bazı hava kuvvetleri Adana'daki Amerikan üssüne kaydırıldı. 10 Ekimde Amerikan Başkanı Eisenhower hem kendi adıyla anılan doktrinin hem de NATO'nun Türkiye'yi Suriye'nin saldırısından korumak için kullanılacağını açıkladı.¹¹⁴ 25 Ekimde de Eisenhower ile Harold Mac-Millan aralarındaki görüşmelerden sonra şu ifadeleri de içeren bir ortak bildiri yayınladılar: Türkiye'ye karşı yöneltilen Sovyet tehditleri, NATO anlaşmasının 5. maddesine göre ittifakın herhangi bir üyesine yöneltilecek tehdidin bütün üyelere yöneltilmiş olarak kabul edileceği ilkesini öne çıkartmayı zorunlu kılmaktaydı.¹¹⁵

Bu arada 15 Ekimde Suriye dışişleri bakanı, BM Genel Sekreteri Dag Hammarskjöld'dan "Suriye'nin güvenliğine ve uluslararası barışa yönelik tehditlerle ilgili şikayetler" başlığı altında bir maddenin BM Genel Kurulu'nun gündemine eklenmesini istemişti.¹¹⁶ Sovyet Dışişleri Bakanı Gromyko da 16 Ekimde BM Genel Kurulu'na başkanlık eden kişiye Türkiye'yi şiddetli şekilde eleştiren ve Türkiye-Suriye sınırındaki durumun yakından incelenmesi için BM'nin özel bir komisyon kurmasını isteyen bir mektup gönderdi.¹¹⁷ Bu girişimler sonucunda BM Genel Kurulu 25 Ekimden 1 Kasım'a kadar devam eden toplantılarında Suriye krizini görüştü, ancak görüşmeler sonucunda herhangi bir karar alınamadı.

1958 yılının başına gelindiğinde Suriye krizi sona ermişti. Kruşçev de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında herhangi bir çatışmanın çıkmasının

söz konusu olmadığını açıklamıştı.¹¹⁸ Bu tarihten itibaren Türkiye ile Suriye birbirlerine karşı saldırganca dil kullanmaktan vazgeçtiler. Türkiye Suriye ile Mısır'ın bir araya gelerek Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmasını memnuniyetle karşıladığını açıkladı, 11 Mart 1958'de de yeni oluşturulan birliği resmen tanıdı. Türk yetkililerin gözünde Mısır'la birleşmeyi tercih eden Suriye'nin Baasçı subayları komünistlerin ülkede iktidara gelmesine engel olmuşlardı. Bu durumun Sovyetler Birliği'nin Suriye üzerindeki etkisini sınırlandıracağı düşünülmekteydi.¹¹⁹

Irak'taki Devrim, Ürdün ve Lübnan'daki Olaylar

14 Temmuz 1958'de Irak'ta meydana gelen devrim Bağdat Paktı'nın varlığına vurulan çok ciddi bir darbeydi. Bu şekilde Batılıların yönlendirmesi çerçevesinde Orta Doğulu ülkelerin bir örgüt çatısı altında bir araya getirilmesi çabaları başarısızlığa uğramış oluyordu. Irak'ın yeni liderleri devrimi yaptıkları gün bir açıklama yayınlayarak Arap ülkeleriyle dostça ilişkiler kuracak, ulusal birliği üzerinde titizlikle duracak, BM Şartı'na uymayı bir vazife bilecek ve Bandung Konferansının kararları ile Irak'ın çıkarlarına uygun düşen bütün anlaşmalara sadık kalacak bir Irak Cumhuriyeti kurduklarını ilan ettiler.¹²⁰

İlk başlarda Batılı güçler Irak devrimini Mısır'ın liderliğini yaptığı Pan-Arap hareketin bir yayılması ve Mısır Devlet Başkanı Nasır tarafından gerçekleştirilen bir komplo olarak gördüler. Devrim, Irak'ı Orta Doğu'da istikrar ve barış sağlanmasının en temel unsurlarından biri olarak gören Amerikalılar için gerçekten şok edici bir gelişmeydi. Onların gözünde Irak, Bağdat Paktı'nın kaybedilmemesi gereken en temel ve en değerli parçasını oluşturmaktaydı. Ancak ABD ve İngiltere Irak devriminin tamamen Batı karşıtı bir hareket olmayıp daha çok Irak'ın iç gelişmeleriyle alakalı bir gelişme olduğunu fark ettiklerinde tutumlarını biraz daha yumuşattılar. Sonuçta Ağustos 1958'de yeni Irak rejimini resmen tanımaktan çekinmediler.

Irak devrimi gerçekleştiğinde Bağdat Paktı üyeleri olağan toplantılarını gerçekleştirmek üzere İstanbul'da bir araya gelmek üzereydiler. Irak Kralı Faysal yeni rejim tarafından tutuklandığında İstanbul'a hareket etmek üzere Bağdat havaalanında bulunmaktaydı. Devrimin ilerleyen günlerinde kral, Prens Abdullah ve Başbakan Nuri el-Said yeni rejim tarafından idam edildi. İran, Pakistan ve Türkiye'nin devlet adamları Ankara ve İstanbul'da yaptıkları görüşmelerden sonra 17 Temmuz 1958'de Irak'ta meydana gelen gelişmelerle ilgili olarak ortak bir açıklama yayınladılar. Açıklamada müttefik bir ülkede dışarıdan kışkırtılan yıkıcı faaliyetlerin

ortaya çıkmasının üzüntüyle karşılandığı belirtiliyor ve bölgede uluslararası haydutluğu durdurmak için gerekli bütün önlemlerin alınması ve desteklenmesi konusunda kararlı olduğu ifade ediliyordu.¹²¹ Bundan sonra Bağdat Paktı üyeleri yeni gelişmeler karşısında durumlarını gözden geçirmek üzere 28 Temmuz 1958'de Londra'da bir araya geldiler. Orada ortaya konan açıklama da Bağdat Paktı'nın varlığını devam ettirmesine duyulan ihtiyacın daha da arttığı şeklindeydi. Pakt üyeleri, kolektif güvenliği daha da kuvvetlendirme ve dolaylı ya da doğrudan bütün saldırılara karşı koyma konusunda kararlı olduklarını ilan etmekteydiler. Bölgede olumsuz gelişmelerin ortaya çıkmasının önüne geçmek için birleşik savunma yapılarını ve düzenlemelerini daha da kuvvetlendireceklerdi.¹²²

Irak devrimi Türkiye'deki iktidar ve muhalefet çevreleri tarafından farklı şekillerde algılandı. Aslında devrim, Türk hükûmetinin 1950'lerin başından beri takip ettiği Orta Doğu politikasına vurulan yıkıcı bir darbe özelliği taşımaktaydı. Bu politikalarında ısrarlı olduklarını gösterir şekilde iktidar çevreleri Irak devriminin uluslararası komünizmin bir eylemi olduğu konusunda ifadeler kullanmakta ve komünist tehlikenin Türkiye için daha yakın hâle geldiğini düşünmekteydiler. Bu arada Türkiye'de yöneticilerin Irak'taki eski rejimi geri getirmek için Irak'ı işgal etmeyi düşündüğü yolunda söylentiler bile dolaşmaktaydı.¹²³ Muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'nin liderleri ise Irak devrimini bir ulusal kurtuluş hareketi olarak algılamaktaydılar. Onlara göre Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması, Arap dünyasının muhalefetini ortadan kaldıracak için pakta, zayıflatma yerine kuvvetlendirme yönünde etkide bulunacaktı.¹²⁴ Menderes'in başbakanlığındaki Türk hükûmeti de sonunda tereddüt ve kaygılarını bir tarafa bırakarak Amerikalıların yaptığı şekilde yeni Irak rejimini resmen tanımak durumunda kaldı.¹²⁵

15 Temmuz 1958'de meydana gelen önemli bir gelişme Lübnan Başbakanı Camille Chamoun'un isteğiyle Amerikalıların bu ülkeye asker çıkarmasıydı. Chamoun Irak kralının ve başbakanının başına gelenin kendi başına gelmesinden korkmuştu. O sırada Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (Mısır ve Suriye) Lübnan ve Ürdün'deki rejimleri devirmek için planlar yaptığı yönünde söylentiler dolaşmaktaydı. Amerikan Başkanı Eisenhower'ın açıklamasına göre Amerikan askerleri Amerikan vatandaşlarının hayatlarını korumak ve Lübnan hükûmetine Lübnan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumada yardım etmek için bu ülkeye gönderilmişti.¹²⁶ 17 Temmuzda da benzer şekilde Kral Hüseyin'in çağrısına olumlu cevap vererek İngilizler Ürdün'e asker çıkaracaklardı.

Lübnan'da ve Ürdün'de meydana gelen olaylar karşısında Türk hükûmeti Amerikalıların ve İngilizlerin gerçekleştirdiği girişimlere tam

destek ve onay verdi.¹²⁷ Ancak Türkiye'de muhalefet kesiminde Amerikalıların Lübnan'daki operasyonları için İncirlik üssünü kullanmalarını eleştirenler de bulunmaktaydı. Türk hükûmetinin yetkilileri ise diğer Bağdat Paktı üyelerinin yetkilileriyle birlikte 17 Temmuz 1958'de bir ortak bildiri yayınlamakla meşguldü. Bildiriye göre paktın üyeleri, Amerika'nın özgür ve barışsever bir ülkenin bağımsızlık ve bütünlüğünü korumaya yönelik girişimlerini memnuniyetle karşılamaktaydılar. Özellikle de Lübnan'ın hukuki olarak oluşturulmuş hükûmetine verilen desteği hararetle destekliyorlardı.¹²⁸ Irak devrimiyle birlikte Ürdün'de ve Lübnan'da meydana gelen olaylar Orta Doğu tarihinde bir dönemin sona erdiğini simgelemektedir. 1950'lerde Batı, Sovyet tehdidini abartarak Arap ülkelerini Batı ittifak sistemleri içine çekmeye çalışmıştı. Ancak beklenen Sovyet tehdidi somut bir şekilde ortaya çıkmadığı gibi Arap ülkeleri de Batılıların ortaya koydukları planları reddetmişler ve Nasır'ın liderliğinde Pan-Arap çizgi takip etmeye özen göstermişlerdi.

Bağdat Paktı'nın Sonu

Irak'taki devrimden sonra Bağdat Paktı üyeleri, ABD'ye pakta üye olarak kritik bir dönemde paktın prestijini ve kuvvetini artırması yolunda daha fazla baskı yapmaya başladılar. Amerikalılar hâlâ pakta katılmayı düşünmemektedirler, çünkü Orta Doğu'daki bir gruplaşmanın içine dâhil olmanın bölgedeki çıkarlarına zarar vereceğini hesap etmekteydiler. Yine de Amerikan yönetimi, Bağdat Paktı üyelerinin 28 Temmuz 1958'de Londra'da gerçekleştirdikleri toplantıda güvenlikleri ve savunmaları konusunda pakt üyeleriyle daha sıkı iş birliği yapacağı ve bu yönde üye devletlerle anlaşmalar imzayalacağı yönünde güvence verdi.¹²⁹ Amerika'nın pakt üyelerine verdiği desteği ortaya koymak üzere Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles toplantıya katılmış ve diğer katılanlarla birlikte ortak bildiriye imza koymuştu.

Başlangıçta yeni Irak rejimi Bağdat Paktı'ndan resmen çekildiğini açıklamasa da Irak yöneticilerinin yabancı paktlara katılmama politikası güttükleri ve bu çerçevede Bağdat Paktı'ndan da kısa süre içinde ayrılacakları kesindi. 23 Ekim 1958'de Bağdat Paktı'nın üyeleri paktın örgüt yapısının ve karargahının Bağdat'tan Ankara'ya taşınacağını ilan ettiler. Paktın bakanlar konseyinin altıncısı 28 Ocak 1959'da Karaçi'de gerçekleştirildi. Burada yayınlanan sonuç bildirisinde üyeler, paktın yalnız askerî iş birliği açısından değil, fakat aynı zamanda ekonomik ve teknik alanda iş birliği yapılması için de sağlam bir temel oluşturacağına dikkat çekmekteydiler. Bu şekilde paktın alacağı yeni şekil konusunda sinyal verilmekteydi. Yine

de uluslararası komünizmin pakt bölgesine hâkim olmak için çabalarına devam ettiği vurgulanarak savunma boyutu da ihmal edilmemektedir.¹³⁰

Bu arada ABD Temmuz 1958'de verdiği sözü yerine getirmek için 5 Mart 1959'da Türkiye, Pakistan ve İran'la birbirinin aynısı olan iş birliği ve dostluk anlaşmaları imzaladı. Aslında anlaşmalar Amerikan hükûmetinin Bağdat Paktı üyelerine yönelik üstlendiği yükümlülüklerinde bir artış meydana getirmiyordu, fakat daha çok pakt üyelerini yatıştırmaya ve teskin etmeye yönelik bir girişim niteliğindeydi. ABD'nin Türkiye'yle imzaladığı anlaşmanın 1. maddesinde şu ifadelerle yer verilmişti: Türkiye'ye karşı saldırı olması durumunda Amerikan hükûmeti, Türk hükûmetinin isteği üzerine yardım etmek amacıyla silahlı kuvvetlerin kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli önlemleri alacaktı.¹³¹ Amerika'nın komünist yıkıcı hareketlerle karşılaşmaları durumunda Orta Doğu ülkelerinin yardımına gitmesini öngören Eisenhower Doktrini çerçevesinde gerçekleştirilen anlaşma, onaylanmak üzere TBMM'nin önüne getirildiğinde CHP milletvekilleri arasında antlaşmaya karşı büyük bir memnuniyetsizlik ortaya çıktı. CHP'liler zaten hükûmetin Orta Doğu politikasından pek hoşnut değillerdi. Hükûmetin bölgede Amerikan ve İngiliz planlarını desteklemesinin, Orta Doğu'nun önemli devletlerinden olan Mısır ve Suriye'yi Türkiye aleyhine çevirmiş olmasından yakınmaktaydılar. Onların gözünde 1959 Anlaşması da hükûmetin hatalı Orta Doğu politikasının bir devamıydı.

Fakat CHP'lilerin anlaşmaya karşı düşmanlığını çeken en önemli husus, onların görüşüne göre anlaşmanın, ülkenin komünist rejim altına düşmesini engelleme bahanesi altında Amerika'ya Türkiye'nin iç işlerine karışma ve Türkiye'nin bir politik grubunu diğerine karşı destekleme fırsatı tanınmasıydı. CHP'liler, Menderes hükûmetinin halk desteğini kaybettiği için zor duruma düştüğünü ve bu zor durumdan Amerika'nın yardımıyla kurtulmaya çalıştığını iddia etmekteydiler. Onlara göre, Amerika zaten uzun süredir vermeye yanaşmadığı ekonomik yardımı vermek suretiyle Demokrat Parti iktidarını kurtarma operasyonunu başlatmıştı.¹³² Şimdi ise 1959 Anlaşması'na tarafların dışarıdan kaynaklanan doğrudan ve dolaylı saldırıya karşı koymaya kararlı olduklarını belirten bir madde ekleyerek, yani bir anlamda dolaylı saldırı kavramının arkasına gizlenerek iktidarın yanında ve muhalefete karşı Türkiye'ye askerî müdahalede bulunma hakkı elde ediyordu.

5 Şubat 1960'ta TBMM dışişleri komisyonunda 1959 Anlaşması'ndaki "dolaylı saldırı" terimini eleştiren CHP milletvekili Bülent Ecevit şunları söyledi: "Lübnan misali hatırlardadır. Lübnan hadiseleri sırasında devlet başkanı bulunan Şamun, karşıındaki muhalefeti kendi gücüyle bertaraf edemeyeceğini anlayınca, bu muhalefet hareketini beynelmilel komüniz-

min bir sızması olarak, bilvasıta tecavüz olarak göstermek istemiş ve bu gerçeği kullanarak Amerikan askerî kuvvetlerini, Lübnan'ın iç işlerine müdahaleye çağırmıştır."¹³³ Doğal olarak Demokrat Parti milletvekilleri CHP'lilerin yaptıkları bütün suçlamaları reddettiler ve antlaşmanın dışarıdan gelecek saldırılara karşı savunma iş birliği öngördüğünü söylediler. Burada şuna da değinmek gerekir ki, 27 Mayıs 1960 darbesiyle iktidardan uzaklaştırılan DP'liler, daha sonra yaptıkları açıklamalarda 1950'lerin sonuna doğru Amerikalıların kendilerinden hoşnut olmamaya başladıklarını, 27 Mayıs ihtilaline ses çıkarmadıklarını, hatta bu ihtilale sevindiklerini ve desteklediklerini iddia ettiler.

1960'lı yıllarda Amerika'ya karşı sert ve yoğun eleştirilerin yapıldığı dönemlerde bazı Türk yazarları ve politikacıları 1959 antlaşmasını yeniden kamuoyunun önüne getirerek bu antlaşmayı Türkiye'nin ABD'nin askerî müdahalesi tehdidi altında bulunduğunun bir kanıtı olarak sundular.¹³⁴ Onlara göre, antlaşma hâlâ geçerli olduğuna göre Amerikalılar tarafından pekala askerî kuvvet kullanmaya varacak derecede Türkiye'nin iç işlerine müdahalede bulunmak için kullanılabilirdi. Fakat 1959 antlaşması bu dönemde muhalefet ve iktidarın üzerinde tartıştığı, birbirlerini suçladıkları bir konu hâline dönüşmedi ve zamanla unutulup gitti. Zaten antlaşmayı şiddetli şekilde eleştiren CHP iktidara geldiği zaman antlaşma konusunda herhangi bir girişimde bulunmamıştı.

Burada belirtilmesi gereken bir husus, Türkiye'de muhalefet liderlerinin ABD'yle ve NATO'yla sıkı ilişkiler kurulmasını genel olarak destekledikleri, nadiren bazı konuları tartışma konusu yaptıklarında da daha çok iç politika nedenleriyle eleştiri yapmış olduklarıdır. CHP'liler Amerika'nın Türkiye'ye ekonomik yardımda bulunmasını destekliyorlardı, ancak yardımın Menderes hükûmeti tarafından iç politika aracı olarak kullanıldığını düşünmekte ve bundan rahatsız olmaktaydılar. DP iktidarı Kore'ye asker gönderdiğinde muhalefet lideri İsmet İnönü, karara karşı olduğu için değil, fakat karar kendilerine danışılmadan alındığı için hükûmeti eleştirmişti. CHP'liler, Bağdat Paketi'ne Türkiye'nin Arap ülkelerinden ve Üçüncü Dünya devletlerinden uzaklaşmasına neden olduğunu düşündüklerini için karşı çıktılar. 1958 Lübnan krizi sırasında Amerikalıların hükûmete haber vermeden İncirlik üssünü Lübnan'a asker göndermek için kullanmasını Türkiye'nin egemenliğini zedelediği gerekçesiyle eleştirdiler. 1958 yılında Amerika Menderes hükûmetine kredi sağladığında da CHP'liler ABD'nin Menderes hükûmetini kurtarmaya çalıştığı yorumunu yaptılar.¹³⁵

1959 yılına dönecek olursak, sonunda Irak Devlet Başkanı General Kasım ülkesinin Bağdat Paketi'nden çekildiğini 24 Mart 1959'da ilan etti. Kasım, paktın Irak'ın iç işlerine karışma konusunda bir araç olarak

kullanılmasından endişe ettiklerini belirtmekteydi. Irak'ın yeni politikası bağlantısızlık temeline dayanmaktaydı ve askerî bir bloka ya da pakta katılmasını veyahut böyle bir pakta üye olarak kalmasını mümkün kılmıyordu.¹³⁶ Irak'ın çekilmesinden sonra Bağdat Paktı Konseyi Ağustos 1959'da bir araya gelerek paktın adını Merkezi Anlaşma Örgütü (Central Treaty Organisation, CENTO) şeklinde değiştirme kararı aldı. CENTO Bakanlar Konseyi'nin Ekim 1959'da Washington'da gerçekleştirdiği toplantının sonunda yayınlanan ortak bildiriye göre, paktın yeni adı üye ülkelerin NATO ile SEATO arasında merkezi bir bölgeyi işgal ettiğini ortaya koymakta ve bu devletlerin karşılıklı savunma ve ekonomik kalkınma konusunda iş birliği yapma istekliliğini gözler önüne sermekteydi.¹³⁷ Bu tarihten sonra CENTO, üyeleri arasında özellikle ekonomik yardım ve iş birliği konusunda üst düzey bağlantılar kurmaları için önemli bir forum oluşturmaya devam etti ve askerî bir organ olmaktan daha çok ekonomik bir örgüt olarak hizmet gördü.

SONUÇ

Türkiye'nin 1950'lerde Orta Doğu'ya karşı izlediği politika ve Bağdat Paktı örgütünün kurulması ve devam ettirilmesinde oynadığı rol, Batı dünyasıyla, özellikle de ABD'yle sahip olduğu ilişkilerle yakından alakalıydı. Türkiye'nin Amerika'dan askerî ve ekonomik yardım beklemesi ve Batı'yla bütünleşme yolundaki genel politikası Türk liderlerin ABD'nin Orta Doğu'nun savunmasıyla ilgili projelerine destek vermelerinin en önemli nedenleriydi. Türk liderlerin 1950'ler boyunca Orta Doğu'ya yaklaşımlarının temelinde NATO ittifakına dâhil olmak ve bu ittifak içinde Batılı devletlerle ortaklar olarak eşit savunma ilişkileri kurmak istemeleri bulunmaktaydı. 1950 yılından 1960 yılında kadar Türkiye'de iktidarda kalan Menderes hükûmeti, en yakın askerî ve siyasi müttefiki olarak gördüğü ABD'yi memnun edebilme ve politikalarını destekleyebilme çerçevesinde Orta Doğu politikasını belirleyecekti.

1950'lerde Türkiye, Arap dünyasına Soğuk Savaş mentalitesiyle yaklaştı ve Arapları bölgeye yönelik en büyük ve en ciddi tehlikenin komünizm olduğu yolunda ikna etmek için çaba gösterdi. Ancak o sırada Irak hariç olmak üzere Arap ülkeleri Sovyetler Birliği'nden kaynaklanan herhangi bir tehdit algılamamaktaydılar. Arapların başlıca kaygısı, Batı'nın Orta Doğu bölgesindeki etkisini sona erdirmek ve İsrail'e karşı konumlarını güçlendirmekti. Bu faktörlerle birlikte Arap dünyasında Pan-Arap politika güden radikallerin oldukça etkili olması, Türkiye ile diğer Batılı devletlerin SSCB'ye karşı bölgede güçlü bir askerî ittifak oluşturma çabalarının başarısız olmasına

neden oldu. Irak'ın ayrılmasından sonra Bağdat Paktı'nın Arap boyutu sona erdi, Türkiye de geleneksel Orta Doğu meselelerinden ve tartışmalarından uzak durma politikasına geri döndü. Bu şekilde Amerikalıların isteğiyle ortaya çıkan Türkiye'nin Orta Doğu macerası da sona ermiş oldu. Ancak Türkiye'nin Bağdat Paktı'na üye olması ve üyeliği çerçevesinde bazı girişimlerde bulunması Arap dünyasından iyice uzaklaşmasını da beraberinde getirdi. 1960'larda Kıbrıs'la ilgili gelişmelerde Batı'nın kayıtsızlığı karşısında Arap dünyasının desteğine ihtiyaç duyulduğunda 1950'lerde izlenen politikaların olumsuz sonuçları daha iyi anlaşılacaktı.

SON NOTLAR

- ¹ J. C. Hurewitz, *Middle East Dilemmas*, New York: Russell & Russell, 1953, s. 156.
- ² H. L. Hoskins, *The Middle East*, New York: MacMillan Company, 1956, ss. 278-279; Y. Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, New York: John Wiley & Sons, 1974, s. 67.
- ³ G. S. Harris, *Troubled Alliance*, Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1972, s. 43; J. C. Campbell, *Defence of the Middle East*, New York: Harper & Brothers, 1960, ss. 15-16; Hoskins *The Middle East*, s. 260.
- ⁴ Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 39; T. A. Bryson, *American Diplomatic Relations with the Middle East*, Metuchen N. J.: The Scarecrow Press Inc., 1977, ss. 178-179.
- ⁵ Hurewitz, *Middle East Dilemmas*, s. 92.
- ⁶ Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 41.
- ⁷ D. A. Rustow, *Turkey: America's Forgotten Ally*, New York: Council on Foreign Relations, 1987, ss. 90-91.
- ⁸ G. Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, Londra: Cornell University Press, 1980, s. 519.
- ⁹ *Documents on International Affairs 1951*, R.I.I.A., Oxford University Press, s. 65.
- ¹⁰ M. Gönlübol, "NATO, USA and Turkey", Kemal H. Karpat (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, Leiden: E. J. Brill, 1975, ss. 26, 30; Ö. Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası 1945-1970*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1972, ss. 44-45.
- ¹¹ Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 42; Hoskins, *The Middle East*, s. 270; Bryson, *American Diplomatic Relations with the Middle East*, s. 179.
- ¹² *Documents on International Affairs 1951*, ss. 425-427.
- ¹³ E. Monroe, *Britain's Moment in the Middle East*, Londra: Chatto & Windus, 1964, s. 174; Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 43; Hoskins, *The Middle East*, s. 282; Bryson, *American Diplomatic Relations with the Middle East*, s. 180.
- ¹⁴ M. Gönlübol et al. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: A.Ü. S.B.F., 1987, s. 232.

- ¹⁵ Bryson, *American Diplomatic Relations with the Middle East*, s. 180.
- ¹⁶ *Survey of International Affairs 1951*, R.I.I.A., Oxford University Press, s. 259; *Documents on International Affairs 1951*, ss. 432-433.
- ¹⁷ *Documents on International Affairs 1951*, ss. 427-429.
- ¹⁸ *Foreign Relations of the United States (FRUS) 1952-1954*, Washington D.C.: the United States Printing Office, 1986, s. 252.
- ¹⁹ J. W. Spain "The Middle East Defence", *The Middle East Journal*, c. 8, Yaz 1954, s. 253.
- ²⁰ *FRUS 1952-1954*, s. 202.
- ²¹ *Ibid.*, s. 257.
- ²² *Ibid.*, s. 296.
- ²³ *Ibid.*, ss. 272-273.
- ²⁴ R. K. Ramazani, *The Northern Tier*, Princeton, N. J.: D. von Nastrand Comp. Inc., 1966, s. 117.
- ²⁵ *Survey of International Affairs 1955-1956*, s. 23; *Survey of International Affairs 1954*, ss. 202-203; W. R. Polk, "A Decade of Discovery: America in the Middle East", A. Hourani (der.), *St. Anthony's Papers*, No: 11, *the Middle Eastern Affairs*, Londra: Chatto & Windus, 1961, s. 62.
- ²⁶ *FRUS 1952-1954*, ss. 11-12, 21-22, 26-28.
- ²⁷ *Ibid.*, ss. 135-136.
- ²⁸ *Ibid.*, s. 137.
- ²⁹ *Ibid.*, ss. 138-140.
- ³⁰ *Documents on International Affairs 1953*, s. 264.
- ³¹ *Ibid.*, s. 266.
- ³² *Ibid.*, s. 266.
- ³³ Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 50; *Survey of International Affairs 1953*, s. 117.
- ³⁴ *FRUS 1952-195*, ss. 139, 149.
- ³⁵ *Ibid.*, s. 388.
- ³⁶ *Ibid.*, ss. 440, 458-459, 489, 506.
- ³⁷ *Documents on International Affairs 1953*, ss. 185-186.
- ³⁸ Gönlübol et al. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 254.
- ³⁹ Spain "The Middle East Defence", s. 257.
- ⁴⁰ *Ibid.*, ss. 264-265.
- ⁴¹ Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 53; W. J. Gallman, *Iraq Under General Nuri*, Baltimore: The John Hopkins Press, 1964, s. 25.
- ⁴² Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, s. 135; *Survey of International Affairs 1954*, s. 211; Gallman, *Iraq Under General Nuri*, ss. 23-24.
- ⁴³ Gallman, *Iraq Under General Nuri*, s. 26.

- ⁴⁴ Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 744; J. Marlowe, *Arab Nationalism and British Imperialism*, Londra: The Cresset Press, 1961, ss. 84-85.
- ⁴⁵ Gallman, *Iraq Under General Nuri*, s. 33; *Documents on International Affairs* 1955, s. 287.
- ⁴⁶ Gallman, *Iraq Under General Nuri*, s. 35.
- ⁴⁷ Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, ss. 284-285; G. E. Kirk, *Contemporary Arab Politics*, Londra: Methuen, 1961, s. 34; Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, s. 136.
- ⁴⁸ *Documents on International Affairs* 1955, ss. 313-314.
- ⁴⁹ Gallman, *Iraq Under General Nuri*, s. 39.
- ⁵⁰ Kirk, *Contemporary Arab Politics*, s. 34.
- ⁵¹ R. H. Magnus, *Documents on the Middle East*, Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1969, ss. 81-83; *Documents on International Affairs* 1955, ss. 287-288; *Western Powers and the Middle East*, R.I.I.A., Oxford University Press, 1958, ss. 5-7.
- ⁵² Gallman, *Iraq Under General Nuri*, s. 52; Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 285.
- ⁵³ Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 284.
- ⁵⁴ Marlowe, *Arab Nationalism and British Imperialism*, s. 84; Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 53.
- ⁵⁵ Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 57; Ramazani, *The Northern Tier*, s. 118; *Survey of international Affairs* 1955- 1956, s. 28; Gallman, *Iraq Under General Nuri*, s. 61.
- ⁵⁶ A. Eden, *Full Circle*, Londra: Cassell, 1960, s. 220.
- ⁵⁷ Ibid., ss. 221-222; *Documents on International Affairs* 1955, ss. 290-292.
- ⁵⁸ Campbell, *Defence of the Middle East*, ss. 57-58.
- ⁵⁹ Ibid., ss. 234-235.
- ⁶⁰ Ibid., s. 60; Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 200; Ramazani, *Iran's Foreign Policy*, Charlottesville: University Press of Virginia, 1975, s. 276.
- ⁶¹ *Documents on International Affairs* 1955, ss. 307-309; Gallman, *Iraq Under General Nuri*, ss. 66-68.
- ⁶² Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 286; Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 60; Gallman, *Iraq Under General Nuri*, s. 73.
- ⁶³ Gallman, *Iraq Under General Nuri*, ss. 45-46.
- ⁶⁴ *Documents on International Affairs* 1955, s. 307.
- ⁶⁵ *Documents on American Foreign Relations* 1956, New York: Harper & Brothers, 1957, s. 376; *Documents on International Affairs* 1956, ss. 41-42.
- ⁶⁶ *Documents on American Foreign Relations* 1956, s. 378; *Western Powers and the Middle East*, s. 9; Magnus, *Documents on the Middle East*, s. 83; *Documents on International Affairs* 1956, ss. 341-342.

- ⁶⁷ Eden, *Full Circle*, ss. 335-336.
- ⁶⁸ Gallman, *Iraq Under General Nuri*, s. 51.
- ⁶⁹ Ibid., s. 70.
- ⁷⁰ Campbell, *Defence of the Middle East*, ss. 18-19, 46-47; G. Lenczowski, *Soviet Advance in the Middle East*, Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1971, ss. 56, 160; *Documents on International Affairs 1955*, s. 284.
- ⁷¹ W. Z. Laqueur, *The Soviet Union and the Middle East*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1959, ss. 191-192.
- ⁷² M. Ionides, *Divide and Lose*, Londra: Geoffrey Bles, 1960, s. 111.
- ⁷³ Lenczowski, *Soviet Advance in the Middle East*, s. 160.
- ⁷⁴ Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, ss. 527-529; P. J. Vatikiotis, "The Soviet Union and Egypt", I. J. Lederer (der.), *The Soviet Union and the Middle East*, Stanford: Hoover Institution Press, 1974, ss. 125-126; Laqueur, *The Soviet Union and the Middle East*, s. 213; Lenczowski, *Soviet Advance in the Middle East*, s. 78; A. Hourani, "The Middle East and Crisis of 1956", *St. Anthony's Papers No. 4, Middle Eastern Affairs*, Londra: Chatto & Windus, 1958, s. 24.
- ⁷⁵ Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 590.
- ⁷⁶ Ibid., ss. 337, 341-342.
- ⁷⁷ Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 261; Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, s. 136; *Documents on International Affairs 1955*, ss. 326-327.
- ⁷⁸ *Documents on International Affairs 1955*, ss. 328-331.
- ⁷⁹ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası 1945-1970*, ss. 62-64.
- ⁸⁰ *Documents on International Affairs 1953*, ss. 277-278; F. A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, Baltimore: The John Hopkins Press, 1971, ss. 174-175.
- ⁸¹ *Documents on International Affairs 1953*, s. 278.
- ⁸² Harris, *Troubled Alliance*, s. 63; G. S. Harris "The Soviet Union and Turkey", Lederer, *The Soviet Union and the Middle East*, ss. 36, 39.
- ⁸³ Laqueur, *The Soviet Union and the Middle East*, ss. 205-206.
- ⁸⁴ *Documents on International Affairs 1955*, ss. 300-304.
- ⁸⁵ Ibid., s. 311.
- ⁸⁶ Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, s. 161.
- ⁸⁷ *Documents on International Affairs 1955*, s. 290; Gönlübol vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, ss. 262-263; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası 1945-1970*, s. 67.
- ⁸⁸ Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 796.
- ⁸⁹ Campbell, *Defence of the Middle East*, ss. 61, 242.
- ⁹⁰ Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 145; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası 1945-1970*, ss. 65-66.
- ⁹¹ Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, ss. 780-781, 796; F. Tachau, *Turkey*, New York, Preager Publishers, 1984, s. 180.

- ⁹² Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 56; *Survey of International Affairs 1955-1956*, s. 27.
- ⁹³ M. Tamkoç, *The Warrior Diplomats*, Salt Lake City: University of Utah Press, 1976, ss. 237- 238.
- ⁹⁴ Monroe, *Britain's Moment in the Middle East*, s. 188.
- ⁹⁵ E. B. Childers, *The Road to Suez*, Londra: MacGibbon & Kee, 1962, s. 143; Eden, *Full Circle*, s. 341.
- ⁹⁶ Eden, *Full Circle*, s. 343.
- ⁹⁷ *Documents on International Affairs 1956*, ss. 34-36.
- ⁹⁸ Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, ss. 481-483; Childers, *The Road to Suez*, s. 143; Eden, *Full Circle*, ss. 344-346.
- ⁹⁹ *Documents on American Foreign Relations 1956*, ss. 373-374.
- ¹⁰⁰ Gönlübol et al. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, ss. 282-285; *Documents on International Affairs 1956*, s. 313.
- ¹⁰¹ Gallman, *Iraq Under General Nuri*, ss. 76-77; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası 1945-1970*, s. 98.
- ¹⁰² Campbell, *Defence of the Middle East*, ss. 122-125; Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, ss. 198-199; A. M. Schlesinger (der.), *A Dynamics of World Power*, c. V, New York: Chelsea House Publishers, 1973, ss. 408-411; Gallman, *Iraq Under General Nuri*, s. 80; Magnus, *Documents on the Middle East*, ss. 86-93.
- ¹⁰³ Schlesinger (der.), *A Dynamics of World Power*, ss. 414-415; *Western Powers and the Middle East*, ss. 11-13; Magnus, *Documents on the Middle East*, ss. 93-94.
- ¹⁰⁴ Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, s. 211; Gönlübol et al. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, ss. 288-289; *Documents on International Affairs 1957*, s. 259.
- ¹⁰⁵ Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, ss. 797-798; Marlowe, *Arab Nationalism and British Imperialism*, s. 160
- ¹⁰⁶ Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, s. 211.
- ¹⁰⁷ K. H. Karpat, "Turkish and Israeli-Arab Relations", Karpat (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, s. 120; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası 1945-1970*, ss. 104-105.
- ¹⁰⁸ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 63-64; Lenczowski, *The Middle East in World Affairs*, s. 145.
- ¹⁰⁹ Campbell, *Defence of the Middle East*, s. 132; Harris, "The Soviet Union and Turkey", s. 39; H. N. Howard, "Syria-Lebanon", Lederer, *The Soviet Union and the Middle East*, ss. 143-144; Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, ss. 237-238.
- ¹¹⁰ Kirk, *Contemporary Arab Politics*, s. 99; Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, ss. 238-240; mektup için bk. *Documents on International Affairs 1957*, ss. 333-337.
- ¹¹¹ Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, s. 242; *Documents on International Affairs 1957*, s. 340.

- ¹¹² *Documents on International Affairs* 1957, s. 341.
- ¹¹³ Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, s. 244; *Survey of International Affairs* 1956-1958, s. 180; Ionides, *Divide and Lose*, s. 231.
- ¹¹⁴ Howard, "Syria-Lebanon", s. 145.
- ¹¹⁵ Ro'i, *From Encroachment to Involvement*, s. 245.
- ¹¹⁶ *Documents on International Affairs* 1957, ss. 343-345.
- ¹¹⁷ *Documents on International Affairs* 1957, ss. 345-347.
- ¹¹⁸ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası* 1945-1970, s. 112.
- ¹¹⁹ Karpas, "Turkish and Arab-Israeli Relations", s. 121; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası* 1945-1970, ss. 113-114.
- ¹²⁰ Gönlübol et al. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, ss. 300-301; *Documents on International Affairs* 1958, ss. 285-286.
- ¹²¹ *Documents on International Affairs* 1958, s. 295.
- ¹²² *Ibid.*, ss. 369-370.
- ¹²³ Tachau, *Turkey*, s. 181; Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası* 1945-1970, ss. 131-132.
- ¹²⁴ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 65-66; Harris, "the Soviet Union and Turkey" s. 42; Tachau, *Turkey*, s. 182.
- ¹²⁵ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası* 1945-1970, ss. 133-134.
- ¹²⁶ *Documents on International Affairs* 1958, ss. 287-288; Magnus, *Documents on the Middle East*, ss. 95-97.
- ¹²⁷ Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Orta Doğusuna Karşı Politikası* 1945-1970, ss. 134-135.
- ¹²⁸ *Documents on International Affairs* 1958, s. 295.
- ¹²⁹ *Ibid.*, s. 370.
- ¹³⁰ *Documents on International Affairs* 1959, ss. 324-326.
- ¹³¹ *Ibid.*, ss. 343-345.
- ¹³² Harris, *Troubled Alliance*, s. 81.
- ¹³³ *Cumhuriyet*, 6 Şubat 1960, s. 5.
- ¹³⁴ Senatör Saffet Ural, *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, 4 Şubat 1968, dönem 1, oturum 7, c. 45-3, s. 452; Edip Çelik, "İkili Andlaşmalardan Biri", *Cumhuriyet*, 2 Mart 1966, s. 2.
- ¹³⁵ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 67, 81.
- ¹³⁶ *Ibid.*, s. 303.
- ¹³⁷ *Ibid.*, s. 357.

BEŞİNCİ BÖLÜM

JÜPİTERLER, KÜBA KRİZİ VE İLİŞKİLERDE İLK SARSINTI

Küba Krizi, ortaya çıktığı zaman ve ondan sonraki devirde Türk yöneticilerin, siyaset adamlarının ve kamuoyunun dikkatini pek fazla çekmemiş, üzerinde pek durulmamış, unutulmuş bir konu olsa da, gerçekte o, Türkiye'nin güvenliğini çok yakından ilgilendiren, bugünkü durumla bile alakası olan gayet ciddi bir tarihî olaydır. Kriz sırasında Türkiye'nin, güvenliğini bir tarafa bırakın, varlığının çok yakın bir tehlike altına girdiğini çoğu kimse bilmemektedir. Amerika'nın Küba Krizi'nde Türkiye'ye ne gibi bir rol biçtiği ve krizi çözmeye çalışırken Türkiye'ye nasıl bir anlam atfettiği ise bizi ilgilendiren asıl konudur. Türkiye'nin ABD'yle ilişkilerinde ödemek durumunda kaldığı bir fiyat olarak algıladığımız bu olayın ayrıntılarını ortaya koymak, bilinmeyen birçok noktayı da açıklığa kavuşturacaktır.

Küba Krizi, 1962 Ekiminin ortasında Amerikan U-2 uçakları Küba toprağı üzerinde Sovyet yapımı (yerden havaya atılan) SAM füzeleri bulunduğunu keşfettiğinde ve hemen akabinde Başkan Kennedy Küba'yı gemilerle abluka altına almaya karar verdiğinde ortaya çıktı ve dünya gündeminin başına oturdu. Bir hafta içerisinde iki süper güç silahlı bir çatışmanın, belki de nükleer bir savaşın eşiğine gelirken, birçok kişi Sovyetlerin Küba'daki füzelerini çekmelerine karşılık Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin kaldırılmasının krizi barışçıl bir şekilde sona erdirmenin en uygun yolu olduğunu düşündü. Krizin en kritik devreye girdiği 27 Ekim 1962 günü Sovyet lideri Nikita Kruşçev, Kennedy'ye gönderdiği mektupta resmen bu çözüm yolunu önerdi. Son anda gelen bu beklenmedik Sovyet hareketi Amerikalıları zor durumda bıraktı. Amerikalılar uzun süredir eskimiş olarak gördükleri Jüpiter füzelerini kaldırmayı düşünüyorlardı, fakat krizin o

noktasında açıktan füze pazarlığı yapmada isteksizdiler, çünkü Ruslar karşısında zayıf görünmek ve Batı blokunun çıkarlarını Rusları memnun etmek için feda ediyor durumuna düşmek istemiyorlardı. Aşağıda Jüpiter füzelerinin Küba Krizi'nin bir konusu hâline nasıl geldiği, krizin çözümünde ne derece rol oynadığı ve Türkiye'nin güvenliği ile ilgili ne gibi çağrışımına neden olduğu açıklanmaya çalışılacaktır.

KRİZ ÖNCESİ

Jüpiterlerin Tarihi

1957 yılında Sovyetler ilk Sputnik'lerini fırlattıklarında Amerikan Eisenhower yönetimi, Rusların nükleer silahlanmada Batı'nın önüne geçtiği ve SSCB'yi caydırma konusunda bir maddi yetersizlik ya da en azından bir güven boşluğu ortaya çıktığı korkusuna kapıldı. Bunun sonucunda NATO'yu askerî ve psikolojik açıdan güçlendirmek için Amerikan yapımı orta menzilli nükleer füzelerin (IRBM'lerin) Avrupa'ya yerleştirilmesinin uygun olacağı yolundaki ABD önerisi NATO üyelerinin hepsince kabul gördü.¹ Ancak iş Amerikan füzelerinin topraklarına yerleştirilmesine geldiğinde çoğu NATO ülkesi buna yanaşmadı, çünkü SSCB'yi kendilerine karşı kıskırtmaktan, olası bir nükleer savaşın hedefi hâline gelmekten ve iç politikada sert muhalefetle karşılaşmaktan korkuyorlardı.² Füze almayı kabul edenler yalnızca Türkiye, İtalya ve İngiltere oldu. İngiltere 60 Thor füzelerinin, İtalya 30 Jüpiter füzelerinin ve Türkiye de 15 Jüpiter füzelerinin topraklarına yerleştirilmesine rıza gösterdi.³

Türkiye'ye 15 Jüpiter füzelerinin yerleştirilmesi hakkındaki anlaşma Ekim 1959'da Eisenhower ve Menderes hükûmetleri arasında imzalandı. Anlaşmaya göre füzelerin başlıklarının mülkiyeti Amerika'ya ait olacak, silahlar Amerikan ve Türk hükûmetlerinin onayının alınması şartıyla bir Amerikalı olan NATO'nun Avrupa'daki kumandanının (SACEUR'un) emriyle kullanılacak ve füze tesislerinde hem Amerikalı hem de Türk askerler görev alacaktı.⁴ Dışişleri bakanı Fatin Rüştü Zorlu Ocak 1959'da yaptığı konuşmada Jüpiter anlaşması imzalandığı zaman bundan Meclis'in haberdar edileceğine dair söz vermiş olmasına rağmen Ekim 1959'da imzalanan anlaşma kamuoyuna bildirilmedi, Türk halkı kendi toprakları üzerinde Amerikan yapımı füzelerin konuşlandırılması faaliyetlerinden hiç haberdar olamadı.⁵

Jüpiterlerin Türkiye'ye gelişi yine 1959 yılında, Sovyet lideri Kruşçev'in ABD'yi ziyareti sırasında gerçekleşti.⁶ Fakat Jüpiterlerin tam olarak çalışabilir hâle getirilmesi işlemi birkaç yıl aldı. Ön hazırlık işlemleri

ri 27 Mayıs 1960'taki askerî darbe tarafından devrilen Menderes hükûmeti zamanında tamamlandı. Yeni askerî rejim, füzeleri aktif hâle getirme çalışmalarını şiddetli Sovyet protestolarına rağmen tüm hızıyla devam ettirdi. Füze tesislerinde çalışacak Türk personel özel eğitim için ABD'ye gönderildi. Füze tesisleri de İzmir bölgesinde inşa edildi. Amerikalı uzman George Harris'in belirttiği gibi Türkiye'yi yönetmekte olan askerî liderler, Amerikalıların Jüpiterleri Türkiye'ye göndermek istemesinden çok daha fazla o füzeleri kabul etme konusunda istekliyidiler.⁷

1961'in sonlarına doğru Amerikan Kennedy yönetimi 1959 antlaşmasının uygulamak üzere Jüpiter füzelerinin Türkiye'de konuşlandırılması işlemini tamamladı. Füzelerin tam olarak çalışabilir hâle gelmesi ise Temmuz 1962'yi buldu.⁸ İlk Jüpiter füzesinin gerçek anlamda Türk yetkililere devri de (füzelerin savaş başlıkları Amerikan mülkiyetinde kalmaya devam etti) 22 Ekim 1962 günü gerçekleşti. İlginç bir rastlantı olarak bu gün, aynı zamanda Kennedy'nin Küba çevresinde abluka ilan ettiği gündü.⁹ Garthoff'a göre bu durum, füzeleri eskiliği sebebiyle Türkiye'den çekmeyi düşünen Kennedy ve diğer üst düzey Amerikalı yöneticiler tarafından bilinmiyordu.¹⁰

Amerikalıların Jüpiterleri Türkiye'den Kaldırma Girişimleri

Jüpiter füzeleri, fiziki olarak çalışabilir hâle gelmeden çok önceleri eski, zamanı geçmiş ve stratejik olarak kullanışsız görülmeye başlanmışlardı. Bernstein'in belirttiği gibi Jüpiterler, sıvı yakıtlı, ateşlemesi saatler alan, hedefi vurma olasılığı düşük, saldırıya açık, askerî olarak yalnız ilk saldırı için kullanılabilen, böylece düşmanı kışkırtıcı nitelikte silahlardı. Gizli bir Amerikan Kongresi raporu bu füzeler konusunda şu ifadeleri içeriyordu: "Savaş anında ilk saldırıyı NATO'nun yapmadığını varsayarsak, Sovyetlerin mevcut füze teknolojileriyle sürpriz bir saldırıyla bu füzeleri ilk vuruşta ortadan kaldırmaları gayet mantıklı görünmektedir."¹¹ Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Rusk da bir keresinde "Jüpiterler o derece eski silahlar ki ateşlendiklerinde hangi tarafa uçacağından emin olamayız" demişti.¹² Özetlemek gerekirse, bazı Amerikan yöneticileri arasında şu kanı yaygın hâle gelmişti: Jüpiterler 1957 yılında Sovyetler Birliği'ne yakınlıkları sebebiyle belki NATO'nun caydırıcılık gücüne katkıda bulunabilirlerdi, fakat 1960'lara gelindiğinde onlar saldırıyı caydırmaktan çok kışkırtıcı nitelikteydi. Yeni geliştirilen kıtalararası füzeler ve Polaris denizaltılarından fırlatılabilecek füzeler Jüpiterlerden bekleneni çok daha iyi yerine getirebilirlerdi. Üstelik onların düşman tarafından vurulma olasılığı çok daha düşüktü.

Daha 1961'in başında Amerikan görevlileri Jüpiterlerin eskidiğini ve başka silah sistemleriyle değiştirilmesi gerektiğini söylemeye başlamışlardı.

Atom Enerjisi Konusunda Ortak Kongre Komitesi tarafından hazırlanan 11 Şubat 1961 tarihli “ABD ve NATO’nun Nükleer Düzenlemeleri Konusunda Çalışma” başlıklı bir rapor sıvı yakıtlı, sabit Jüpiter füzelerinin katı yakıtlı Polaris füzeleri ve ikinci nesil orta menzilli balistik füzelerle karşılaştırıldığında çok daha eski olduğunu ifade ediyor ve şu tavsiyede bulunuyordu: Türkiye’deki Jüpiter tesislerinin inşasına başlanmasına müsaade edilmemeli, onun yerine Polaris denizaltıları gibi alternatif bir silah sistemi NATO’nun emrine verilmeliydi.¹³ Polarisler hareket hâlinde, saklanmış ve olası bir Sovyet saldırısından korunmuş oldukları için ABD’yi, NATO’yu ve Türkiye’yi daha iyi koruyabilirdi.

Amerikan Başkanı Kennedy Jüpiterler sorununu 29 Mart 1961 tarihindeki bir Ulusal Güvenlik Konseyi (National Security Council- NSC) toplantısında tartışmaya açtı. Bu toplantı hakkında hazırlanan 6 Nisan 1961 tarihli NSC memorandumuna göre Kennedy, dışişleri, savunma ve CIA görevlilerinden oluşan bir komiteden Türkiye’ye Jüpiterlerin yerleştirilmesi konusunu yeniden gözden geçirmesini istedi.¹⁴ Bu komitenin bir üyesi olan George McGhee, yazmış olduğu kitapta, bir gün kendisine Başkan Kennedy’nin Türklerin Jüpiterlerin çekilmesini kabul edip etmeyeceğini sorduğunu, kendisinin de “pek zannetmiyorum” diye cevap verdiğini belirtmektedir. Yine McGhee’nin yazdığına göre, bir CENTO toplantısı sırasında görüştüğü Türk dışişleri bakanı, Jüpiterlerin kaldırılmasına şiddetle muhalefet ederken daha yerine yeni konan füzeler için Türkiye’nin yüklü bir para harcadığını, Türk halkının güvenliklerine ek katkıda bulunacak alternatif bir sistem önerilmeksizin Jüpiterlerin kaldırılmasını anlamakta güçlük çekeceğini söylemişti.¹⁵ Komite çalışmasının bir parçası olarak McGhee, Kennedy’nin ulusal güvenlik konusundaki özel danışmanı McGeorge Bundy’e 22 Haziran 1961’de sunduğu raporda Jüpiterlerin kaldırılmasının yanlış olacağını, çünkü bunun Kruşçev’in Viyana’da gösterdiği sert tutumdan sonra Amerika’nın zayıflık gösterdiği şeklinde yorumlanacağını savundu. Ona göre Türkiye’nin tasarıya muhalefet ediyor olması da dikkate alınması gereken bir faktördü.¹⁶ Bu arada NATO’nun Avrupa kumandanı General Lauris Norstad Jüpiterlerin kaldırılmasının Türk yöneticilerde küçük düşürülme hissine sebep olacağı ve onları NATO içinde problem çıkarmaya iteceği yolunda uyarıda bulundu.¹⁷

Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Rusk’ın anlattığına göre kendisi Mayıs 1961’de, bir NATO toplantısında Türk dışişleri bakanı Selim Sarper’e Jüpiterler konusunu açtığında, Sarper ona şunları söylemişti: “Türk hükûmeti füzelerin yerleştirilmesi için gerekli parayı daha yeni parlamentodan çıkardı, eğer hemen geriye gidip füzelerin kaldırılacağını milletvekillerine söylerse küçük duruma düşer. Ayrıca Polaris denizaltıları Akdeniz’e

indirilmeden Jüpiterler kaldırılırsa bir NATO üyesi olan Türkiye'nin prestiji sarsılır, kendine güveni azalır."¹⁸ Gerçekten, Amerikan Savunma Bakanı Robert McNamara'nın da belirttiği gibi, o tarihte Amerika'nın Türk yöneticilere teklif edebileceği fazlalıktan Polaris denizaltısı yoktu.¹⁹ Bu arada Amerikan yönetimi tarafından hazırlanan ve 1962'nin başlarında bitirilen bir rapor da Jüpiter füzelerinin değersiz olduğu ve kaldırılmasının uygun düşeceği yolunda görüş belirtmekteydi.²⁰

Toparlamak gerekirse, Amerikalılar Jüpiterlerin çekilmesini istiyorlardı, fakat şu sebeplerle Türk liderlere bu konuda fazla baskı yapamıyorlardı: Birincisi, bir güvenlik sistemini kendi müttefikinin topraklarından o müttefikin isteğinin hilafına açıktan çekmenin Ruslar karşısında kendilerini zayıf göstereceğinden endişe etmekteydiler. İkincisi baskı yapmanın önemli müttefiklerden biri olan Türkiye'yi kızdırmasından ve dolayısıyla NATO ittifakını zayıflatmasından korkuyorlardı. Türk tarafına gelince, Türk subayları Amerikalılardan modern silah elde etme konusunda oldukça istekliydiler. Jüpiter füzelerini de Türkiye'nin askerî kapasitesini artıran ve güvenliğini güçlendiren silah donanımının önemli bir parçası olarak görüyorlardı. Yeni kurulan sivil Türk hükûmeti ordunun muhalefetine rağmen füzelerin çekilmesini isteyecek konumda değildi.²¹ Türk yöneticiler muhtemelen Jüpiterlerin stratejik olarak ne ifade ettiğini bilmiyorlardı ya da bu konu üzerinde düşünmüyorlardı. Onların kafasında olan daha çok füzelerin siyasi açıdan taşıdığı önemdi. Jüpiter füzeleri onların gözünde Türkiye'nin uluslararası arenadaki prestijini artırıyor, NATO içindeki önemini pekiştiriyor ve süper güç olan Amerika'yla ilişkilerinin sıcaklığına katkıda bulunuyordu. Kısacası füzeler iç ve dış politikada vazgeçilmesi düşünülmeyen önemli siyasi malzemeler olarak görülmekteydi.²²

Amerikalıların Jüpiter füzelerini çekme konusundaki çalışmalarına dönersek, 1962 yılının Ağustos ayında yapılan bir Millî Güvenlik Konseyi (NSC) toplantısında Başkan Kennedy, Amerikan görevlilerine Türkiye'den Jüpiterlerin kaldırılması için fizibilite çalışması yapılmasını emretti. Başkanın istediği, Sovyet blokunun Küba'da son zamanlarda gerçekleştirdiği faaliyetlerin ışığında Jüpiterleri Türkiye'den çekmek için ne gibi girişimlerde bulunulabileceğinin ortaya konmasıydı.²³ Kennedy, muhtemelen Sovyet yöneticilerinin Türkiye'deki Jüpiter füzelerine işaret ederek Küba'nın nükleer silahlarla silahlandırılmasını haklı göstermeye çalışacaklarını düşünerek, Jüpiterlerle Küba problemi arasında bir bağ kuruyordu.

1962 yazının sonuna doğru, Amerikan Dışişleri Bakanı Dean Rusk'ın Avrupa seyahatine çıktığı bir zamanda, onun yokluğunu fırsat bilen Başkan Kennedy Dışişleri Bakanı Yardımcısı George Ball'dan Jüpiterlerin Türki-

ye ve İtalya'dan kaldırılması konusuna ivme kazandırılmasını istedi. ABD dışişleri bakanlığı Türkiye'nin muhalefeti sebebiyle konunun ertelenmesi taraftarı olsa da füzeleri çekmek için Türkleri gücendirmeyi göze alan Kennedy, Ball'ı işi bitirmesi için sıkıştırıyordu.²⁴ Sonuçta Ball ve savunma bakanlığı görevlisi Nitze Türkiye'nin Washington büyükelçisiyle görüştüler, fakat netice yine olumsuzdu. Büyükelçi, Jüpiterlerin kaldırılmasının Türk hükûmetini kamuoyu karşısında zor duruma düşüreceğini söyleyerek şiddetli muhalefet gösterdi.²⁵ Bu girişimden sonra Türkiye'yle ilişkileri kötüleştirmenin istenen bir durum olmayacağını düşünen Amerikan dışişleri bakanlığı görevlileri konunun peşini bırakmanın o an için uygun olacağına karar verdiler.

Konunun bu bölümünü sona erdirmeden önce bir iddiaya değinmekte fayda var. Kennedy'nin hayatı ve Küba Krizi konusunda kitap yazan bazı yazarlar şu iddiaları öne sürmektedir: Küba Krizi ortaya çıkmadan önce Kennedy Jüpiter füzelerinin Türkiye ve İtalya'dan çekilmesini emretmiş ve emrinin yerine getirildiğini düşünerek konuyu kafasından silmişti. 27 Ekim 1962'de Sovyet lideri Kruşçev Küba füzelerine karşı Türk füzeleri pazarlığını ortaya attığında Kennedy emrinin yerine getirilmediğini, Jüpiterlerin hâlâ Türkiye'de olduğunu şaşkınlıkla öğrenmiş ve çok sinirlenmişti. Fakat olayla ilgili gerçekler incelendiğinde ve özellikle son zamanlarda ortaya çıkan belgelere bakıldığında durumun tam tersi olduğu açıkça belli olmaktadır. Başkan Kennedy her ne kadar Jüpiter füzelerinin Türkiye'den çekilmesi konusunun gözden geçirilmesini birkaç defa istemişse de hiç bir zaman onların kaldırılması emrini vermemişti ve Küba Krizi patlak verdiğinde füzelerin hâlâ Türkiye'de olduğunu çok iyi biliyordu.²⁶ Kennedy yönetiminin Küba Krizi çıkmadan önce füzeleri kaldırma konusundaki son girişimi olan 23 Ağustos 1962 tarihli Millî Güvenlik Konseyi (NSC) toplantısı hakkında hazırlanan memorandumun belirttiğine göre Kennedy, yalnızca Jüpiterlerin Türkiye'den kaldırılması için neler yapılabileceğinin araştırılmasını emretmişti. Kennedy'nin füzelerin kaldırılmasını emrettiği farzedilse bile, bu işin Küba Krizi'nin çıktığı tarihe kadar bitirilmesi pratik açıdan mümkün değildir.²⁷ Ayrıca daha ileride görüleceği gibi kriz sırasında Amerikan yöneticileri Küba füzelerine karşı Türk füzeleri pazarlığı olasılığını tartışmışlar, Kennedy'nin kendisi de bu tartışmalardan bazısına katılmıştır.

Rusların Küba'ya Nükleer Silah Yerleştirmesinde Jüpiterlerin Rolü

Jüpiterlerin, Sovyet yöneticilerinin Küba'yı nükleer silahlarla silahlandırmaya karar vermelerindeki rolünü incelemek, Türkiye'nin toprağı

üzerindeki füzelerle bir süper gücün bütün dünyayı ilgilendirecek önemli bir kararına nasıl katkıda bulunduğunu ve nasıl bir süper güç cedelleşmesinin parçası hâline geldiğini ortaya koyacaktır. Sovyet yöneticileri her zaman ülkelerinin Türkiye, Yunanistan ve İtalya gibi yakın ülkelerdeki Amerikan üsleri ve nükleer silahlarıyla çevrelenmelerine karşı rahatsızlık duymuşlar ve bu rahatsızlıklarını protestolar şeklinde ortaya koymuşlardı. Amerikan yapımı Jüpiter füzelerinin Türkiye’de konuşlandırılması da Rusların dikkatini çekmiş ve fazlasıyla onları huzursuz etmişti. Küba’ya nükleer füze yerleştirmeye karar verdiklerinde de büyük ihtimalle Jüpiterlerin ülkelerinin güvenliklerine karşı oluşturduğu tehdit, Rusların hatırlıydı ve onları Küba’ya nükleer silah göndermelerinde teşvik etmişti. Amerika nasıl onların komşusuna (Türkiye’ye) füze yerleştirebiliyorsa, onlar da ABD’nin komşusuna (Küba’ya) füze yerleştireceklerdi.

Daha 1958 yılında Sovyet lideri Nikita Kruşçev ABD’nin Birleşmiş Milletler temsilcisi Adlai Stevenson’a şu şikayetlerde bulunmuştu: “Biz, ülkemizin sizin askerî üslerinle çevrili olduğunun farkındayız. İngiltere’de, Türkiye’de, Yunanistan’da üsleriniz var. Eğer biz Meksika’da ya da ona benzer bir yerde üsler kursaydık siz ne düşünürdünüz, ne hissederdiniz acaba?”²⁸ Haziran 1959’da Kruşçev bu defa Amerikan başkanlık seçimlerinde iki defa yarışmış, Franklin Roosevelt’in Stalin nezdinde temsilciliğini yapmış Averell Harriman’la görüşürken Sovyet sınırlarına çok yakın yerlerde Amerikan nükleer üslerinin bulunmasının kendisinde nasıl küçük düşme hissine neden olduğunu anlattı.²⁹

1959 yılı yazında Amerikan Başkanı Eisenhower, Jüpiterleri Sovyetler Birliği’ne yakın bölgelere yerleştirmenin Rusları benzer girişimlerde bulunmaya itebileceği tahmininde bulundu. Eisenhower’ın söyledikleri sonra ortaya çıkan olaylar göz önüne alındığında oldukça ilginç gözükmektedir: “Eğer Meksika veya Küba Sovyetlerin etkisi altına girer ve onlardan silah ve füze almaya başlarsa, biz bu gelişmeleri en üst düzeyde dikkate almak durumunda kalırız; hatta askerî harekâta bulunmak bizim için bir zorunluluk olur.”³⁰ Yine aynı yaz Sovyet lideri Kruşçev Amerikan başkan yardımcısı Richard Nixon’a ABD’nin Jüpiterleri Türkiye’ye yerleştirme planı konusunda şikayette bulundu.³¹

1961 yılının Şubat ayında Amerikalıların Jüpiter füzelerinin, hatta onların savaş başlıklarının mülkiyetini Türk yöneticilere devredeceği yolunda söylentiler ortaya çıktı. Ruslar söylentilerden aşırı derecede rahatsız oldular. O kadar ki, Ankara’daki Sovyet büyükelçisi Nikita Ryzhov Türk dışişleri bakanına ortalıkta neler döndüğünü kendisine anlatmasını istedi.³² Haziran 1961’deki iki süper gücün zirve toplantısında Kennedy Küba’nın ABD’nin güvenliği için oluşturduğu tehlikeden bahsedince Kruşçev taşı

gediğine koydu: "Altı milyon insan devasa Amerika için gerçekten tehdit oluşturabilir miydi? Eğer ABD küçük Küba tarafından tehdit edildiğini düşünüyorsa, ya Sovyetler Birliği Türkiye ve İran hakkında ne düşünmeliydi acaba? Bu iki ülke Amerika'nın yakın takipçileriydi; Amerika'nın yürüdüğü yoldan yürüyorlar ve topraklarına Amerikan üslerinin ve nükleer silahlarının yerleştirilmesine rıza gösteriyorlardı."³³ Kruşçev aynı yılın Ağustos ayında Amerikalı köşe yazarı Drew Pearson'la görüştüğünde Türkiye'deki Amerikan üsleri konusundaki endişelerini yeniden dile getirdi. Karadeniz'e doğru işaret ederek "karşı yakadakiler bizi havaya uçuracaklar herhalde" dedi.³⁴

Bazı yazarların iddiasına göre, Küba'ya nükleer silahlar yerleştirme fikri Kruşçev'in aklına ilk defa Nisan 1962'de kendi savunma bakanı Mareşal Rodion Malinovski'yle Kırım'da yaptığı görüşme sırasında geldi.³⁵ Malinovski ona şöyle demişti: "Karadeniz'in öbür tarafında yer alan Türkiye'deki füzeler on dakikada bizi vurabilir, güney şehirlerimizi yok edebilir; bizim füzelerimiz ise ancak 25 dakikada ABD'ye ulaşabilir. Amerika bizi üslerle her tarafımızdan çevirdi. Biz aynı şeyi yapma imkânına sahip değiliz ne yazık ki."³⁶ Muhtemelen bu noktada ya Malinovski Küba'ya füze göndererek Amerikalıların uyguladığı taktiğin aynısına başvurmayı teklif etti ya da bu fikir Malinovski'nin konuşması üzerine Kruşçev'in aklına geldi.

Kruşçev Mayıs 1962'de Bulgaristan'ı ziyaret ederken Jüpiterlerin Türkiye'ye yerleştirilmesini ağır şekilde eleştirdi.³⁷ Aynı yılın 11 Eylülünde ise Sovyet hükûmeti şikayetini bir basın bildirisiyle duyurdu: "Bütün dünya biliyor ki, ABD, Sovyetler Birliği'ni ve diğer sosyalist ülkeleri üslerle çevirmiştir... Amerikalılar değişik silahları gemilerle getirdiler ve Sovyetler Birliği'nin sınırları boyunca Türkiye, Yunanistan, İtalya, İngiltere, Hollanda, Pakistan ve Batı blokunun diğer ülkelerine bu silahları yerleştirdiler. Onlar bunu kendi hakları olarak görüyorlar, fakat aynı hakkın savunma amacıyla başka ülkelere kullanılmasına izin vermiyorlar."³⁸

İşte ülkeleri etrafındaki Amerikan üs ve füzelerinin güvenlikleri için ne ifade ettiğinin çok iyi farkında olan ve sürekli bunu kafalarında canlı tutan Ruslar, Küba'daki Castro rejiminin ABD tarafından devrilmesini nasıl önleyebiliriz diye düşünmeye başladıklarında hemen akıllarına ABD'nin meşhur çevreleme stratejisini uygulamak geldi.³⁹ Sovyet lideri Nikita Kruşçev hatıralarında bu durumu şöyle açıklamıştır: "Karayiplerdeki Amerikan müdahaleciliğine karşı elle tutulur, somut ve etkili bir caydırıcı güç oluşturmamız gerekiyordu. Ama bu ne olabilirdi? Mantıklı çözüm füzelerdi. ABD zaten Sovyetler Birliği'ni askerî üsler ve füzelerle çevirmişti. Türkiye'deki ve İtalya'daki Amerikan füzelerinin bizi hedeflediğini biliyorduk."⁴⁰ Küba'nın Amerika tarafından işgalini önleme yollarını tartışan Sovyet üst

düzey yöneticilerinin bir toplantısında Kruşçev Küba'ya füze yollamanın en iyi yol olduğunu savundu. Ona göre bu şekilde Amerikalılara Sovyetler Birliği'ni üs ve füzelerle çevrelemenin karşılığı verilmiş olacak ve onlara nükleer silahların gölgesi altında yaşamanın nasıl bir şey olduğu öğretilcekti. Kruşçev'in kafasında oluşan mantıklı süreç şu şekilde devam ediyordu: Küba'ya gizlice yerleştirilmiş füzeler oldu-bittisiyle karşılaşan pragmatik Amerikalılar irrasyonel riskleri göze almayı cesaret edemeyecekler ve Sovyetler nasıl Türkiye, İtalya ve Batı Almanya'daki füzelerle yaşamasını öğrendilerse onlar da Küba'daki füzelerle yaşamasını öğreneceklerdi.⁴¹

Sovyet lideri Kruşçev, Küba Krizi patlak vermeden önce son kez 16 Ekim 1962'de, Amerika'nın Moskova büyükelçisi Foy Kohler'le yaptığı görüşmede Jüpiter füzelerinin Türkiye ve İtalya'ya yerleştirilmesi konusundaki şiddetli muhalefetini dile getirdi.⁴² Amerikan liderlerinin aksine Kruşçev, birkaç gün içinde ilk füze atma tesisinin Türk makamlarına devredileceğinin farkındaydı. Muhtemelen Türk yetkililerin füzeleri ateşleyebilme hakkını elde edeceği yolundaki yanlış anlama onun konuya çok fazla önem vermesine neden olmuştu.⁴³ Kruşçev Kohler'e şunları söylemişti: "Küba'da balıkçılar için bir liman yapıyorum diye neredeyse benimle savaşa tutuşacaksınız. Gerçekte ben, sizin bana Türkiye'de ve İran'da yaptığınızdan pek farklı bir şey yapmıyorum."⁴⁴

Küba Krizi patlak verdikten sonra Sovyet görevlileri görüştükleri Batılı meslektaşlarına Küba'daki Sovyet füzeleriyle Türkiye'deki Jüpiterler arasında pazarlık yapılmasının sorunu çözmenin en iyi yolu olduğunu ifade ettiler. Onlara göre her iki füze grubunun konumu aynıydı. Birleşmiş Milletler'deki Sovyet delegasyonu Jüpiterlerin ve Küba'daki füzelerin karşılıklı çekilmesini teklif etti. Aynı teklif İngiltere'deki Sovyet görevlileri tarafından ortaya kondu ve KGB'nin Washington'daki şefinin özel konuşmalarında yer aldı.⁴⁵ Türkiye'nin Ankara Büyükelçisi Nikita S. Ryzkov da 25 Ekim 1962'de Türk Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'le görüştü ve büyük ihtimalle aynı teklifi ona yaptı.⁴⁶ Kruşçev de konuyu takip etmekten geri kalmıyordu. 24 Ekim günü Amerikan işadamı William E. Knox'la yaptığı görüşmede ona "biz nasıl Türkiye'deki füzelerle yaşamayı öğrendiysek ABD de Küba'daki Sovyet füzeleriyle yaşamayı öğrenecek" dedi.⁴⁷ Krizin doruk noktasına ulaştığı 27 Ekim günü Kennedy'ye gönderdiği mektupta Kruşçev konuyu daha kapsamlı şekilde ortaya koyuyordu: "Sizin Sovyetler Birliği'ni askerî üslerle çevrelemenizi, ...kelimenin gerçek anlamında ülkemizin hemen etrafında askerî üsler kurmanızı, o üslere roketler yerleştirmenizi biz nasıl yorumlayabiliriz?... Sizin roketleriniz İngiltere ve İtalya'ya yerleştirilmiş ve bize çevrilmiş durumda. Roketleriniz Türkiye'ye de yerleştirilmiş. Amerikan sahillerinin 90 mil uzağında, denizin öbür tarafında yer alan

Küba'nın sizi endişelendirdiğini söylüyorsunuz. Türkiye ise bizim hemen yanımızda bulunmakta. Siz Türkiye'ye, kelimenin tam anlamıyla hemen bizim yanımıza yok edici roketler yerleştirdiniz.”⁴⁸

Bu açıklamaların ışığında açıkça görülüyor ki, Ruslar ülkelerine çok yakın olan Türkiye'deki nükleer füzeler konusunda gerçekten sürekli endişe duyuyorlardı. Fakat onlar aynı zamanda konuyu Batı blokuyla yaptıkları mücadelede propaganda aracı olarak da kullanıyorlardı. Gerçek açıklama ne olursa olsun Türkiye, Sovyetler Birliği tarafından bir tehdit olarak görülüyor ve bu nedenle Sovyet savunma gündeminin en başında yer alıyordu. Sonuç olarak denebilir ki, Jüpiterlerin Türk toprakları üzerinde var olması, Sovyet liderlerinin dünyayı nükleer bir savaşın eşiğine getiren Küba'ya füze gönderme kararına katkıda bulundu. Böylece Türkiye bir süper güç çatışmasının dolaylı nedeni oldu. Bununla beraber Rusların en baştaki amacı, Küba'ya yerleştirilecek füzelerle Jüpiterler arasında bir pazarlık yaparak Jüpiterlerin kaldırılmasını sağlamak değildi.⁴⁹ Küba'ya füze yerleştirmenin sonucunda beklemedikleri sertlikte bir Amerikan tepkisiyle karşılaşmış dünyaya kamuoyu önünde zor duruma düştüklerinde füze pazarlığı önererek hem umutsuz bir durumdan bir şeyler kazanarak çıkmayı ümit ettiler hem de bu şekilde ülkedeki sertlik yanlısı askerî liderleri yatıştırmayı amaçladılar.

KRİZ SIRASINDA JÜPİTERLER

Füze Pazarlığı Tartışmaları

Küba Krizi'nin başlangıcından itibaren Amerikan görevlileri Sovyetlerin Jüpiterler ve Küba füzeleri arasında pazarlık yapmayı önereceklerini tahmin etmiş ve bu olasılığı göz önünde bulundurarak hazırlıklar yapmışlardı.⁵⁰ Hatta Küba toprağı üzerinde Sovyet füzeleri tespit edilmeden önce bile Millî Güvenlik Konseyi (NSC) personelinden birisi, Sovyetlerin aralarında pazarlık yapılmasını teklif etmesi ihtimaline karşı Türkiye ve Küba füzeleri arasındaki benzerlikleri reddeden bir argüman ortaya koymuştu: Küba'daki Sovyet silahları saldırıya yönelikti ve gizlice yerleştirilmişti; Türkiye'deki Amerikan silahları ise savunmaya yönelikti ve kamuoyunun gözü önünde yerleştirilmişti.⁵¹

Başkan Kennedy tarafından Küba Krizi'yle uğraşmak için kurulan ve üst düzey Amerikan yöneticilerini içeren ExCom'un (Yürütme Komitesinin) ilk toplantılarında Amerikan görevlileri, Sovyet yöneticilerinin başka bir bölgede kriz yaratarak, örneğin Türkiye'deki Jüpiterlere saldırma tehdidinde bulunarak dikkati başka yerlere dağıtmak isteyebilecekleri tahmininde bulundular. Kennedy'nin yakın danışmanı Theodore Sorensen'in

notlarına göre, Küba'daki füzelerin kaldırılmasına karşılık Türkiye'deki füzelerin kaldırılması, Amerikalılar önermese bile Kruşçev'in teklif edebileceği bir öneri olarak ExCom üyeleri tarafından tartışıldı.⁵² 16 Ekim Salı günkü toplantıda bazı üyeler Kruşçev'in Küba'daki füzeleri Türkiye ve İtalya'daki füzelerle pazarlık yapmak için hazırlık yapıyor olabileceğini ifade etti.⁵³ 17 Ekim günü ise Küba'ya karşı hava saldırısı taraftarı olan şahin üyeler bile Sovyet füzelerinin Küba'dan çekilmesine karşılık Türkiye'deki nükleer silahların kaldırılmasının teklif edilerek Sovyetlerle bir anlaşmaya varılmasını önerdi.⁵⁴ Aynı gün Amerika'nın Birleşmiş Milletler'deki daimi temsilcisi Adlai Stevenson Başkan Kennedy'ye şu uyarılarda bulundu: "Dünya kamuoyu Türkiye'deki Amerikan füzeleriyle Küba'daki Sovyet füzelerinin durumunun aynı olduğunu görmede gecikmeyecek. Bu yüzden her şeyden önce dünyanın neresinde olursa olsun bütün nükleer silah üslerinin tartışılabilir olduğunu ilan etmeliyiz."⁵⁵

Kennedy'nin özel danışmanı Arthur Schlesinger'in 19 Ekim Cuma günü ExCom toplantısının tutanaklarından yaptığı alıntılara göre, öğleden sonraki birleşimde, Savunma Bakanı Robert McNamara, Sovyet füzelerini Küba'dan defetmek için ABD'nin en azından Türkiye'deki ve İtalya'daki üsleri gözden çıkarmak, belki de daha fazla fiyat ödemek zorunda kalacağı görüşünü dile getirdi. Cumartesi ve Pazartesi günleri McNamara aynı görüşleri tekrarladı ve ABD'nin sadece Türkiye'deki füzelerin pazarlığıyla işin içinden sıyrılabilirse şanslı olacağını söyledi. İlginç bir nokta olarak bu toplantıların hiç birinde hiç kimse savunma bakanının görüşlerine itirazda bulunmadı.⁵⁶

Adlai Stevenson, 20 Ekim Cumartesi günü ExCom toplantısında şu önerilerde bulundu: ABD, bir pazarlık pozisyonu belirlemeli ve Sovyetlerin Küba'daki üslerini çekmeye razı olmaları karşılığında Guantanamo'daki deniz üssünü ilga etmeyi ve Jüpiter füzelerini Türkiye ve İtalya'dan çekmeyi önermeyi düşünmeliydi. Üslerin kapatılması gerçekleştirilirken de sürpriz bir saldırıda kullanılmalarını önlemek için iki tarafın yabancı ülkelerde sahip olduğu tüm üslere BM temsilcileri gönderilmeliydi.⁵⁷ Sovyetlerin bir pazarlık önerisinde bulunacakları kesindi. O zaman dünya kamuoyu, niçin ABD'nin Türkiye'de üsler bulundurmasının doğru, Sovyetler Birliği'nin Küba'da üs bulundurmasının ise yanlış olduğunu sorgulayacaktı.⁵⁸ Stevenson, kendi görüşüne göre, basit bir pazarlık önerisinde bulunmuyor, fakat Karayiplerdeki Sovyet varlığını ortadan kaldırmak gibi hayati bir amaca ulaşabilmek için askerî değeri tartışmalı bazı üslerden vazgeçmenin Amerika'nın ödemesi gereken ucuz bir fiyat olduğu inancını taşıyordu.⁵⁹

Bu toplantının gizli tutanaklarını gören A. M. Schlesinger'in bildirdiğine göre, önerisini yapmasından sonra neredeyse toplantıda bulu-

nan herkes Stevenson'a şiddetli muhalefet gösterdi. Âdeta hep birlikte Stevenson'ın üstüne çullandılar.⁶⁰ Katılanların çoğunun endişesi şuydu: Daha krizin başlangıcında tavizler vermek, Kruşçev'in Küba girişimini haklılaştıracak ve onun kolay bir zafer kazanmasını sağlayacaktı. Ayrıca böyle bir hareket, Rusya'ya füzelerini çekmesi için fiyat ödeme anlamına gelecek ve ABD'nin Sovyetler Birliği karşısında gerilediği ve zayıf düştüğü izlenimini verecekti. Başkan Kennedy'nin kardeşi ve Adalet Bakanı Robert Kennedy de Stevenson'ın önerisine şiddetle karşı çıkanlar arasındaydı.⁶¹ O, Stevenson'ı Sovyetlere karşı yumuşak tutumundan dolayı uyararak danışmanı Schlesinger'e 22 Ekim Pazartesi günü, "sonunda bir uzlaşmaya varmak zorunda kalacağız, fakat şu an için sert tutum takınmalıyız; tavizler görüşmelerin sonunda gelmeli, başında değil" dedi.⁶² Robert Kennedy bununla da kalmayarak Başkan Kennedy'ye Stevenson'ın ABD'yi kritik anlarda Birleşmiş Milletler'de temsil edebilmek için yeterince güçlü ve sert olmadığı uyarısında bulundu. Başkanın kardeşine verdiği cevap ise şu şekildedeydi: "Benim görüşüme göre, Stevenson, yatıştırma politikası güttüğü şeklinde suçlanabileceğini bildiği halde o görüşü dile getirerek büyük cesaret gösterdi... Belki Guantanamo'nun terk edilmesini teklif ederken çok ileri gitti... yine de söylediği şeyden dolayı onu takdir ediyorum."⁶³

Stevenson'ın önerisini yaptığı ExCom toplantısına dönersek, Başkan Kennedy doğrudan ona hitap ederek fikirlerine katılmadığını söyledi.⁶⁴ Her ne kadar kendisi Jüpiter füzelerinin değeri konusunda şüphelere sahipse de, her ne kadar kendisi yokluklarının önemli bir askerî kayba sebebiyet vermeyeceğini düşünerek Jüpiterlerin kaldırılmasını geçmişte istemişse de, Sovyet baskısı altında Küba Krizi'nin o aşamasında herhangi bir taviz veremezdi. Jüpiterlerin kaldırılmasını o aşamada kabul etmek, Amerika'nın prestijini sarsacak, NATO üyelerinin ABD'ye olan güvenini zedeleyecek ve Charles de Gaulle'un ortaya attığı Amerika'nın kendi güvenliği için müttefiklerinin çıkarlarını gözden çıkartabileceği yolundaki iddiayı kuvvetlendirecekti. Schlesinger tarafından bildirilen ExCom tutanaklarına göre, Kennedy, ileride uygun bir zamanda, Ruslar konuyu ortaya attıklarında, Amerika'nın Türkiye ve İtalya'dan stratejik füzeleri çekmeye razı olabileceğini kabul ediyordu. Fakat böyle bir önerinin ancak gelecek bir zamanda yapılması gerektiği konusunda Kennedy ısrarcıydı.⁶⁵

21 Ekim günü Amerikan dışişleri bakanı yardımcılarında W. Averell Harriman, Başkan Kennedy'ye Kruşçev'in kendi ülkesinde nasıl bir duruma düştüğü ve Sovyetlerin o an için ne gibi amaçlarının olabileceği konusunda bilgi verirken Küba ve Türkiye füzeleri arasında pazarlık önermenin, Kruşçev'i sertlik yanlısı askerî liderleri yatıştırmak için radikal hareketlerde bulunmaktan kurtarabileceği görüşünü dile getirdi. Harriman'ın

Kennedy'ye söyledikleri şunlardı: "Bazı subaylar ve üst düzey yöneticiler uzun zamandan beri Kruşçev'i, Türkiye'ye Jüpiterlerin yerleştirilmesiyle iyice belirginleşen Sovyetler Birliği'nin Amerikan üsleriyle çevrelenmesi konusunda birşeyler yapması için sıkıştırıyorlardı." Füze pazarlığı teklifi Kruşçev'in üzerinden bu baskıyı kaldıracak, krizi sona erdirmek için Amerika'yla anlaşmasını kolaylaştıracaktı.⁶⁶

Aynı gün, daimi temsilci Adlai Stevenson'ın başkanlığında Küba Krizi'nin BM'yle ilgili yönleri üzerinde çalışan Dışişleri Bakanlığına ait bir komitenin üyeleri bakanları Dean Rusk'la görüştiler. Toplantı sırasında BM Güvenlik Konseyi önüne konulmak üzere hem Rus hem Amerikan tarafının füze pazarlığı dâhil bazı tavizlerde bulunmasını öngören bir teklif Stevenson tarafından ortaya atıldı ve dışişleri bakanı Dean Rusk tarafından desteklendi. Toplantıya katılanlar arasında şöyle bir hava hâkimdi: "eğer Jüpiter füzeleri zaten gözden çıkarıldıysa, eninde sonunda kendilerinden vazgeçilecekse, bu füzeleri kaldırmaya o anda söz vermek, BM Güvenlik Konseyi'nde Sovyetlere karşı taktik bir üstünlük kazanılmasını sağlayabilirdi."⁶⁷ Chayes'in belirttiğine göre, öneriler sonunda terk edildi, ancak terk edilmelerinin nedeni Münih'te Çekoslovakya'nın satılması gibi bir anlam taşımaları değil, fakat taktik açıdan bazı eksikliklerinin bulunmasıydı. Önerilerin Sovyetlerin isteklerini gerçekten tatmin edip etmeyeceği belli değildi. Öneriler uygulamaya geçirilmeden önce ilgili bütün taraflara danışmak gerekiyordu. Bu, o an için mümkün ve uygun gözüküyordu. Örneğin, Amerika'nın, müttefiki olan Türkiye'ye danışmadan önce onun savunma sistemiyle ilgili köklü değişiklikleri Sovyetlere önermesi hiç akla uygun bir hareket olmazdı.

Başkan Kennedy'nin 22 Ekim günkü Küba etrafında karantina ilan eden konuşmasından sonra bazı Amerikan görevlileri olası füze pazarlığına şiddetli muhalefet gösterdiler. Bir Amerikan görevlisi şu uyarılarda bulundu: Türkiye hakkında gerçek bir tehlike söz konusuydu. Eğer NATO veya ABD'nin Türkiye'den çekildiği gibi bir izlenim verilirse mevcut Türk hükûmetinin düşmesine neden olunabilirdi. Türk ordusu ve Amerikan yardımının desteğiyle oluşturulan zayıf koalisyon hükûmeti güçlü generallerin düşmanlığını çekmeyi göze alamazdı.⁶⁸

Durum oldukça kritik gözüküyordu ve kritikliği gittikçe artıyordu. Kennedy'nin emriyle dışişleri bakanı yardımcıları George Ball, W. Averell Harriman ve Harlan Cleveland, Politika Planlama Konseyi başkanı Walt Whitman Rostow ve BM'de ABD'nin daimi temsilcisi olan Adlai Stevenson gibi Amerikan görevlileri Jüpiterlerin Türkiye ve İtalya'dan kaldırılması için uygun bir yol bulma yolundaki çabalarını yoğunlaştırdılar. Bu çabanın bir parçası olarak, 24 Ekim Çarşamba günü George Ball Tür-

kiye'deki Amerikan büyükelçisi Raymond Aron ve ABD'nin Fontainebleau'daki NATO delegesi Thomas Finletter'a aynı ifadeleri taşıyan birer telgraf gönderdi.⁶⁹ Bu telgraflarda Ball, Amerikan yönetiminin Küba'daki savaş tehlikesini ortadan kaldırmak için Jüpiterlerin kaldırılmasını da içerecek barışçıl bir çözüm yolu düşündüğünü belirtiyor ve söz konusu Amerikan diplomatlarından, Türkiye'deki siyasi durumu değerlendirmelerini ve teklif edilen çözümün önemli bir Amerikan müttefiki olan Türkiye'yle ilişkileri bozmadan uygulanabilmesi için zemin oluşturmalarını istiyordu. Ball ayrıca Polaris denizaltılarının Akdeniz'e gönderilmesi veya NATO içinde Çok Taraflı Nükleer Kuvvetin (Multilateral Nuclear Force - MLF) kurulması gibi alternatiflerin sağlanması durumunda Türkiye'nin Jüpiterlerin kaldırılmasına razı olup olmayacağını sordu.⁷⁰

Raymond Hare, Ball'a verdiği cevapta Jüpiterlerin açık bir pazarlık sonucu kaldırılmasının NATO'yu zayıflatacağını ve Amerika'nın Türkiye'yle ilişkilerini zedeleyeceğini belirtti. Türk yöneticiler çıkarlarının bir düşman ülkeyi memnun etmek için pazarlık konusu yapılmasından aşırı rahatsızlık duyacaklardı. Türkler, Kübalılardan farklı olarak bir süper gücün yordakçısı olmadıklarına inanıyorlar ve bundan gurur duyuyorlardı. Türkiye'nin hem siyasi hem de askerî gücü tehlikedeydi ve Jüpiterler her iki ihtiyacı karşılamaktaydılar. Hare, isteksiz bir şekilde füzeler konusundaki Amerikan-Rus anlaşmasının gizli yapılmasını, hemen ardından da füzelerin sökülmesini teklif etti.⁷¹

NATO'daki Amerikan temsilcisi Thomas Finletter da Ball'ın telgrafına verdiği cevapta Türk yöneticilerin füze pazarlığından şiddetli rahatsızlık duyacaklarını belirtti. O, aynı zamanda Amerikan dışişleri bakanlığı görevlilerine yaptığı uyarıda, Ruslarla pazarlık yapmanın, onları başka maceralara girişmeleri konusunda teşvik edeceğini ve diğer NATO ülkelerinin, Rusları memnun etmek için gelecek defa çıkarlarından vazgeçmesi istenen ülkenin kendileri olabileceği korkusuna kapılmalarına sebebiyet vereceğini ifade etti.⁷² Finletter cevabında bir de teklif ortaya koydu. Füze pazarlığı ile alakası olmaksızın Amerikan hükûmeti, Türklere, Jüpiterlerin Türkiye yakınlarına gönderilecek olan Polaris denizaltılarıyla değiştirileceğini ve Türkler, İtalyanlar, Amerikalılar ve belki de Yunanlılardan oluşacak bir deniz gücü oluşturulacağını söylemeliydi.⁷³

Bu arada, Türkiye'deki Amerikan füzeleriyle Küba'daki Sovyet füzelerinin durumlarının paralellik arz ettiği ve bu durumun iki süper gücün Küba Krizi'ni barışçıl bir şekilde sona erdirmeleri için bir pazarlık zemini oluşturabileceği, hafta başından itibaren Birleşmiş Milletler koridorlarında ve Avrupa basınında tartışılmaktaydı. İngiliz gazetesi *The Guardian* Sovyetlerin Türkiye'deki Jüpiterleri tartışmaya sokacağı tahmininde bulunmuş⁷⁴

ve "Küba için söz konusu olan Türkiye için de söz konusudur" yorumunu yapmıştı.⁷⁵ Gerçekte, Chayes'in de belirttiği gibi, politik yelpazenin her kısmında yer alan İngiliz gazeteleri krizin başlangıcından itibaren barışçıl çözüme temel oluşturması için Türkiye'deki Jüpiterlerin sökülmesi gerektiğini söylüyorlardı.⁷⁶ *The Times* gazetesinin başyazarı şu ifadeleri içeriyordu: "Başkan Kennedy'nin Küba'daki füze üslerinin ortadan kaldırılmasını sağlamasının bir yolu var gibi gözükmektedir. O da sürpriz bir saldırıya karşı önlemler alınması sorununu tartışmaya açmaktır. Küba ve Türkiye'deki üsler arasında yapılan karşılaştırmalar çoğu Amerikalının haklı sayılabilecek sert tepkisini çekmektedir. Gerçekte ise zaman ve şartlar farklıdır. Her bir üsteki saldırıya yönelik silahların kaldırılması için bir anlaşmaya varılabılır."⁷⁷ İngiliz İşçi Partisi lideri Hugh Gaitskell de Amerika'nın krizi sürdürmedeki ısrarını eleştirmekte ve Türkiye'de bulunan Jüpiterlerin durumuna dikkat çekmekteydi: "Eğer Amerika'nın Küba'ya saldırısı oradaki füzelerin varlığıyla açıklanmaya kalkılırsa, Rusların da aynı gerekçeleri öne sürerek Türkiye'ye saldırmasını da normal karşılamak gerekecektir. Eğer saldırı için sebep, komşu ülkede nükleer silahların varlığı ise korkarım aynı durum Türkiye için de söz konusudur."⁷⁸

Krizi sona erdirmenin bir yolu olarak Türkiye ve Küba füzeleri arasında takas yapılması önerisi daha açık ve ayrıntılı bir şekilde *Washington Post* yazarı Walter Lippmann'ın 25 Ekim Perşembe günkü köşesinde yer aldı:

"Krizi sona erdirmenin yolu tarafların durumunu kurtaran bir anlaşma yapılmasıdır. Küba ile gerçek anlamda karşılaştırma yapılabilecek tek ülke Türkiye'dir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin hemen sınırında stratejik silahların yer aldığı tek ülkedir... Küba ve Türkiye arasında başka bir önemli benzerlik vardır. Küba'daki Sovyet füzeleri, Amerika'nın Türkiye'deki füzeleri gibi çok az askerî değere sahiptir. Küba'daki Sovyet askerî üssü savunmasızdır, Türkiye'deki Amerikan füzeleri ise eskimiştir. Her iki üs, dünya nükleer dengesi değiştirilmeksizin kaldırılabilir."⁷⁹

Lippmann'ın yazısının Amerikan başkanının düşüncelerini yansıttığı inancında olan Sovyet yöneticileri, muhtemelen Beyaz Saray'ın, fikirlerini öğrenmek için kendilerini denediğini düşünmüşlerdi.⁸⁰ Başka bir deyişle, Sovyet liderlerinin kafasında yer alan senaryoya göre, Amerikalılar füze pazarlığından yana idiler, bunu açıkça ortaya koyamadıkları için Sovyet yöneticilerinin de aynı teklifi benimseyip benimsemediklerini öğrenmek amacıyla Lippmann'ın böyle bir yazı yazmasını istemişlerdi. Beschloss'un bu konudaki yorumu şu şekildedir: "Lipmann bir kere Perşembe günü önerisini yaptığında, Başkan Kennedy, Kruşçev'in dikkatini krizi sona erdirmek için görüşebilecekleri böyle bir yola çekmenin uygun olacağını

düşünmüş olabilir. Eğer Kennedy, Kruşçev'i füze pazarlığını ortaya atmak-
tan sakındırmak isteseydi, basın danışmanı Salinger'den, ABD'nin basında
yer aldığı şekliyle bir füze pazarlığı teklifini kabul etmeyeceğini ilan etme-
sini isteyebilirdi. Kruşçev'in, Lippmann'ın Amerikan başkanı adına füze
pazarlığında bulunduğunu zannedebileceğini bilmesine rağmen, Kennedy
yardımcılarına bu durumu engellemeye yönelik bir açıklama yaptırmaktan
kaçındı.”⁸¹

Yine 25 Ekim Perşembe günü Amerikan başkanına bağlı bir Millî Gü-
venlik Konseyi komitesi, krizin çözülmesi konusundaki tartışmaların Ber-
lin ve Türkiye'deki füzeler sorunlarını da içerebileceği tahmininde bulun-
du ve Sovyetlerin Küba'daki füzelerini çekmelerine karşılık Türkiye'deki
füzelerin kaldırılmasını teklif etti. Türklerin düşmanlığını çekmemek için
öneri genel bir şekilde kaleme alınabilirdi; “süper güçlerin yakınındaki böl-
gelerden nükleer silahların çekilmesi” gibi.⁸² Türkiye ve Küba'daki füzeler-
le ilgili diğer bir öneri 26 Ekim Cuma günü Amerikan dışişleri bakan yar-
dımcılarından Harlan Cleveland tarafından yapıldı. Öneriye göre yalnızca
nükleer devletler topraklarında nükleer silah bulundurabilmeliydi, böylece
ABD ve Sovyetler Birliği nükleer devlet olmayan Türkiye ve Küba'dan
nükleer silahlarını çekmeliydiler. Cleveland'ın önerisini benimseyen Ave-
rell Harriman, iki süper güç arasındaki anlaşmanın Türkiye ve Küba üze-
rinde yapılan bir pazarlık olarak değil, fakat silahsızlanma yolunda ilk adım
olarak değerlendirilip dünya kamuoyuna bu şekilde sunulması gerektiğini
ifade etti. Aynı gün toplanan bir Millî Güvenlik Konseyi (NSC) komitesi
Sovyetlerin durumunu kurtaracak bir çözüm yolu sağlamak için, NATO
ve Türkiye'nin rızası alındıktan sonra bir zirve toplantısı yapılmasını ve bu
toplantıda Çok Taraflı Güç (Multilateral Force) oluşturulmasına ve Türki-
ye ve İtalya'daki füzelerin çekilmesine karar verilmesini teklif etti. Politika
Planlama Konseyi (Policy Planning Council) başkanı Walt W. Rostow'un
çözüm önerisi ise NATO'dan Jüpiterlerin sökülmesi ve yerine Çok Taraflı
Gücün oluşturulması kararının hızlı bir şekilde geçirilmesydi. Ona göre,
Ruslar bunu kendilerinin sıkıntıdan kurtarılmasının bir yolu olarak gö-
rebilirler ve anlaşmaya razı olabilirlerdi.⁸³ Aynı Cuma gününün sabahın-
daki ExCom toplantısında Adlai Stevenson, Sovyetlerin Amerika'dan
Küba'nın toprak bütünlüğünü garanti etmesini ve Türkiye'deki stratejik
füzeleri sökmesini isteyebilecekleri tahmininde bulundu. Ardından söz
alan CIA Başkanı John McCone, Küba ile Türk füzeleri arasında ilişki ku-
rulmasına şiddetle itiraz etti.⁸⁴

Garthoff'un belirttiğine göre, Sovyet görevlilerinin son zamanlarda
yaptıkları açıklamalar, daha önce bilinmeyen bir gerçeği ortaya çıkarmıştır.
O gerçek şuydu: 26 Ekim Cuma günü Amerikan Adalet Bakanı Robert

Kennedy, Washington'daki Sovyet büyükelçiliğinde Sovyetler Birliği'nin ABD büyükelçisi Anatoly Dobrynin'le bir görüşme yaptı. Görüşme sırasında Dobrynin, Amerikalıların Türkiye'deki Amerikan füzelerinin varlığını hukuki görüp, aynı hukukiliği Küba'daki Sovyet füzelerine tanımamakla çifte standart uyguladıklarını söyleyerek şikayette bulundu. Bunun üzerine Robert Kennedy, Dobrynin'e Türk füzelerinin Sovyetler Birliği için gerçekten önemli olup olmadığını sordu ve ona Başkan Kennedy'nin uzun süredir bu füzeleri kaldırmayı düşündüğünü söyledi. Ardından Robert Kennedy, başkanla görüşmek üzere odayı terk etti ve döndüğünde başkanın gerçekten kriz durumu ortadan kalktıktan sonra Türkiye'den füzeleri kaldırma niyetinde olduğunu söyledi. Dobrynin de bu gelişmeyi Moskova'ya bildirdi.⁸⁵

Bütün bu açıklamalardan anlaşılıyor ki, Türk yöneticilerin ve diğer NATO üyelerinin bilmemesi ya da bilseler de itiraz etmemeleri koşuluyla hemen hemen bütün Amerikan görevlileri Türkiye'deki füzelerle Küba'daki füzeler arasında pazarlık yapılmasını tasvip ediyorlardı. Amerikan yöneticilerinin çoğunluğu Sovyetleri Karayiplerden barışçıl bir çözüm yoluyla uzaklaştırabilmek için NATO üyelerini gücendirmeyi bile göze alırken, bazı görevliler Sovyetlerle anlaşayım derken Türkleri ve diğer NATO üyelerini gücendirmenin Amerika'nın çıkarlarını ciddi şekilde zedeleyebileceği endişesini taşıyordu. Sonuçta ortada olan bir gerçek vardı, o da Türkiye'nin tartışma masasında olduğuydu. Türk yöneticiler ise bu durumdan tamamen habersizdiler.

Küba Krizi'nin en kritik anlarını incelemeye geçmeden önce Türkiye'deki Jüpiter füzeleriyle Küba'daki füzeler arasında pazarlık yapılmasına karşı çıkan ve bu öneriyi destekleyen Amerikan görevlilerinin görüşlerini özetlemede fayda var. Kriz sırasında CIA'da görevli olan Raymond L. Garthoff'un hazırladığı memorandumlar pazarlığı destekleyenlerin görüşlerine güzel bir örnek oluşturmaktadır. Garthoff'un 25 Ekim 1962'de W. W. Rostow'a gönderdiği memorandum şu ifadeleri içeriyordu:

"Sovyetlerin durumunu kurtarma işi bizim gücümüzün zayıflamasıyla sonuçlanabilir... Böyle bir imada bulunmak (basın Türkiye'deki füzelerin pazarlık konusu yapılması dedikodularıyla zaten dolu durumda), Moskova'ya ABD'nin, saldırgan Sovyet gücünü Batı yarımküresinden çekilmeye zorlamaya hazır olmadığı imajını verebilir... Sovyetler, Türkiye'yle Küba arasında pazarlık yapılması konusunda bizimle oyun oynayabilirler ve bu pazarlığı daha fazla Amerikan üssünü içerecek şekilde genişletebilirler. Zaten birçok amaçlarına başka ülkelerin Amerika'nın üstlendiği sorumlulukları yerine getirmesine olan

güvenlerini sarsarak ulaştılar. Türkiye'deki ve İtalya'daki füze üsleri askerî açıdan önemli değiller; fakat bunun mevcut tehlikeyle hiçbir alakası yok... Türkler ve İtalyanlar hâlihazırda pazarlık söylentilerine karşı aşırı hassasiyet gösterdiklerini gayri resmî olarak göstermişlerdir. Bu hassasiyet daha da derinleşecek ve diğer bölgelere de yayılacaktır... Önümüzde çok büyük bir tehlike var; müttefiklerimiz, ABD'nin yalnızca kendisine yöneltilen tehditlere karşı aşırı ilgi gösterdiğine ve sahillere yakın yabancı bir üs konusundaki bencilce endişesini teskin etmek için müttefiklerine karşı üstlendiği bazı sorumlulukları feda etmeye hazır olduğuna inanabilirler."⁸⁶

Garthoff'un dışişleri bakanı yardımcısı danışmanlarından U. Alexis Johnson'a 27 Ekim 1962 tarihinde gönderdiği memorandumun bazı kısımları ise şu şekildeydi: "Türkler, Kübalılarla karşılaştırılmak, bir piyon olarak kullanılmak ve saldırıya uğradıklarında saldırıya cevap verebilme güçlerinin sembolü olan Jüpiterlerden mahrum bırakılmak istemediklerini açıkça belirttiler. Amerikalı görevliler arasında uzun süredir yaygın olan Jüpiterlerin eskiliği yolundaki değerlendirmelerin aniden su yüzüne çıkartılması, Türklerin sıkı sıkıya bağlı olduğu görüşleri cevaplamada etkisiz kalacaktır. Jüpiterler askerî ve stratejik açıdan önemli olmayabilirler. Fakat Berlin de öyle. Her ikisi de, Batı ittifakının bütünlüğünün ve ABD'nin, ittifakın her bir üyesinin çıkarlarını korumaya kararlı olduğunun sembolleridir."⁸⁷

Füze pazarlığından yana olan Amerikan görevlilerinin görüşleri ise kısaca şöyleydi: Jüpiterler eskimişti ve uzun süredir kaldırılmaları konusunda tartışmalar yapılmaktaydı. İhtiyaç duyulmayan ve istenmeyen nükleer silahlardan dolayı topyekun bir nükleer savaş tehlikesini göze almak tamamen gereksiz ve akıl dışıydı. Eğer bir nükleer savaş patlak verirse, ABD, niçin hiçbir işe yaramaz nükleer füzelerden dolayı nükleer katliama sebebiyet verdiğini dünya kamuoyuna açıklamakta güçlük çekerti.

Rusların Krizi Barışçıl Yollarla Sona Erdirme Girişimleri

Küba Krizi'ne barışçıl çözüm bulma yolundaki ilk Rus girişimi 26 Ekim Cuma günü gayri resmî bir kanaldan geldi. O gün, Washington'daki Sovyet büyükelçiliğinde danışmanlık yapan Aleksandr Fomin, ABC televizyonunun diplomasi muhabiri John Scali'yle öğle yemeğinde buluştu ve ona Amerikan hükûmetinin şu plan çerçevesinde krize çözüm bulmaya razı olup olmayacağını sordu: Küba'daki üsler BM gözetiminde sökülecek, Castro, bir daha saldırıya yönelik hiçbir silah kabul etmeyeceğine dair söz verecek ve buna karşılık da ABD, Küba'yı işgal etmeme vaadinde buluna-

çaktı.⁸⁸ Başkan Kennedy, Fomin'in Scali aracılığıyla ilettiği öneriyi iştince, Dışişleri Bakanı Dean Rusk'la önerinin krizin çözümlenebilmesi için kabul edilebilir bir temel oluşturduğu konusunda görüş birliğine vardılar. Kennedy, Scali'den kendisine atıfta bulunmaksızın Amerikan hükûmeti içindeki en üst otoriteden öneri konusunda olumlu karşılık aldığını Fomin'e bildirmesini istedi.⁸⁹ Bundan sonra John Scali, Fomin'e giderek Amerikan hükûmetinin öneri içinde çözüme yardımcı olabilecek noktalar gördüğüne inanması için kuvvetli delilleri olduğunu söyledi. Scali, ayrıca New York'taki Amerikan ve Sovyet temsilcilerinin kendi aralarında ve BM Genel Sekreteri U Thant'la konuyu görüşerek bir sonuca ulaştırmalarının da Amerikan hükûmetinin isteği olduğunu sözlerine ekledi.⁹⁰ Bunun üzerine Fomin, elde ettiği bilgiyi Moskova'daki en üst düzey yöneticilere bildireceğine dair söz verdi.

Sovyet lideri Kruşçev, aynı günün akşamında Kennedy'ye gönderdiği uzun mektubunda Aleksandr Fomin tarafından ortaya atılan ve Amerikan liderlerince olumlu karşılanan öneriyi kendilerinin resmî çözüm önerisi olarak teklif etti. Kruşçev'in ifadeleri şu şekildediydi: "Eğer Amerikan başkanı Küba'ya karşı saldırıya geçmeyeceğine ve Küba etrafındaki kuşatmayı kaldıracağına söz verirse, o zaman Küba'daki füze mevzilerinin kaldırılması tamamen farklı bir sorun niteliği kazanacaktır."⁹¹ Bu kabul edilebilir Sovyet önerileri, Amerikalıların krizin barışçıl bir şekilde sona erdirilmesi konusunda iyimser bir havaya bürünmelerine neden oldu ve onlarda büyük bir rahatlama meydana getirdi. Ancak bu iyimser hava pek uzun sürmedi. ExCom 27 Ekim Cumartesi günü toplandığında Kruşçev'den yeni bir mesaj geldi. Kruşçev, krizin çözümlenebilmesi için yeni bir şart daha ortaya koyuyordu: Türkiye'deki Amerikan yapımı füzelerin kaldırılması. Amerikan dışişleri bakanlığı istihbarat şefi Roger Hilsman'a göre o an, krizin en kara anıydı.⁹²

Kruşçev'in ikinci mektubunda kaleme aldığı öneri şu şekildediydi:

"Biz, Küba'daki sizin saldırgan olarak gördüğünüz silahları kaldırmayı kabul ediyoruz. Bunu yapmayı kabul ettiğimizi BM'de açıklamaya da razı oluyoruz. Buna karşılık sizin temsilcileriniz, ABD'nin, Sovyetler Birliği'nin endişe ve korkularını dikkate alarak Türkiye'deki benzer konuma sahip silahlarını çekeceğine dair açıklamada bulunmalılar... Elbette, Küba ve Türk hükûmetlerinin, BM temsilcilerinin ülkelerine gelip her iki tarafın üstlendiği yükümlülüğü yerine getirmelerini kontrol etmelerine izin vermeleri gerekir... Biz, Küba ve Türkiye halklarına umut ve itminan vermek ve onların kendi savunmaları konusundaki güvenlerini artırmak için bu yükümlülük altına

girerken, Güvenlik Konseyi'nde şu anlama gelen bir açıklama yapacağız: Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin egemenliğine ve sınırlarının bütünlüğüne saygı göstermeye, onun iç işlerine karışmamaya, Türkiye'yi işgal etmemeye, böyle bir işgal için kendi topraklarının kullanılmasına izin verinemeye ve Sovyet toprağından veya Türkiye'ye komşu olan başka bir ülkeden Türkiye'ye karşı saldırıya girişmeyi düşünen kişilere engel olmaya söz vermektedir.”

Mektubun geri kalan kısmında Amerika'nın da Küba hakkında aynı garanti ve sözleri vermesi öngörülmekteydi.⁹³

Sovyet lideri Kruşçev'in birinci mektubunda hiç değinmemesine rağmen ikinci mektubunda çözüm için füze pazarlığını önermesinin nedenleri konusunda şunlar söylenebilir: Daha önce belirtildiği gibi, 26 Ekim günü Robert Kennedy, Sovyet Büyükelçisi Dobrynin'e Amerikan başkanının uzun süredir Türkiye'deki füzeleri kaldırmayı düşündüğünü söylemiş ve Dobrynin bu bilgiyi Moskova'ya aktarmıştı. Dolayısıyla Sovyet yöneticileri füze pazarlığını çözüm formülüne katmanın Amerika için kabul edilebilir olduğu kanısına kapılmış olabilirler. İkinci olarak, krizi bir füze pazarlığıyla sona erdirmek Batı basınında ve BM koridorlarında popüler olan bir şeydi. Sovyetler füze pazarlığında bulunma konusunda bu durumdan da cesaret almış olabilirler. Üçüncü olarak, Walter Lippmann'ın gazetedeki köşesinde yer verdiği füze pazarlığı önerisi, Sovyetler tarafından Amerikalıların kendilerini denemek için ortaya attıkları bir öneri olarak algılanmış olması ihtimali oldukça yüksektir. Son olarak, mümkündür ki, sertlik yanlısı Sovyet askerî liderleri Amerikalılara ciddi bir karşılık vermesi için Kruşçev'i sıkıştırıyorlardı, Kruşçev de onları yatıştırmak ve memnun etmek için füze pazarlığı şartını önerilerine dâhil etmişti.

Kruşçev'in füze pazarlığı teklifini niçin ilk mektubunda yapmadığı konusuna gelince, bu konuda Beschloss şunları söylemektedir: “1962'de Sovyet büyükelçiliğinde danışmanlık yapan Georgi Kornienko ve diğer Sovyet görevlilerinin 1991'de anlattıklarına göre, 26 Ekim Cuma akşamı Kruşçev Amerika'nın Küba'yı işgalinin an meselesi olduğuna inanmış ve çabuk bir çözüme ulaşabilmek için Türkiye'deki füzelerin çekilmesi isteğini önerileri arasına koymamıştı. Cumartesi günü geldiğinde ise etrafı generalleriyle çevrili olan Kruşçev, Amerikan saldırısının daha uzak bir ihtimal olduğunun farkına varmış ve füze pazarlığını ikinci mektubuna dâhil etmede bir mahzur görmemişti.”⁹⁴ Kruşçev'in yaptığı öneriyle Türkiye, doğrudan pazarlık masasına konulmuş oluyor ve kendi isteği ve iradesi dışında iki süper güç arasında patlak veren krizin doğrudan tarafı hâline gelmiş oluyordu.

Nükleer Savaş Tehlikesi ve Türkiye

Birçok Amerikan görevlisi ve tarafsız gözlemci, Amerika'nın Küba'daki Sovyet füzelerine saldırı düzenlemesi durumunda Sovyetler Birliği'nin de Türkiye'deki Amerikan üslerine ve füzelerine saldırarak misillemede bulunacağını tahmin ediyordu. Küba'daki SAM mevzilerine karşı girişilen sürpriz bir Amerikan saldırısı doğal olarak oradaki bazı Sovyet vatandaşlarının da ölümüne neden olacak ve süper güç olan Sovyetler Birliği, prestijini koruyabilmek için misillemede bulunma ihtiyacı hissedecekti. Sovyet misillemesinin muhtemel hedefleri ise Berlin ve Türkiye'deki füzelerdi. Kruşçev'in Türkiye ve Küba füzeleri arasında karşılaştırmalar yapan ve bu füzeler arasında pazarlık öneren ikinci mektubu, Amerika'nın ilk saldırı hareketini gerçekleştirmesi durumunda Sovyetlerin Türkiye'ye saldırmasını dünya kamuoyu önünde haklı çıkaracaktı.

Sovyetlerin misillemede bulunma olasılığının Amerikalı görevliler tarafından tartışıldığı su götürmez bir gerçektir. Daha 23 Ekim Salı günü sabahı Dışişleri Bakanı Rusk, George Ball'a "çok önemli bir zafer kazandık. Sen ve ben hâlâ sağız" demişti. Dışişleri bakanı, Rusların Berlin'e giden otobanı kapatacağını, Türkiye'deki Jüpiter füzelerini bombalayacağını ve Çanakkale boğazını abluka altına alacağını tahmin etmiş ve bu tahmini çıkmadığı için de sevinmişti.⁹⁵ Theodore Sorensen'in notlarına göre, krizin başlangıcı olan 16 Ekim gününden itibaren yapılan ExCom toplantılarında, Amerika'nın Küba'daki füzeleri bombalama seçeneği ne zaman konuşulduysa hemen ardından Sovyetlerin Türkiye'deki Jüpiter füzelerine karşı misillemeye girişmesinin karşılaşılabilecek risklerden biri olduğu ifade edilmişti.⁹⁶ 27 Ekim Cuma günü ExCom toplantısında da Başkan Kennedy, ABD'nin Küba'ya hava saldırısında bulunması durumunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye saldırarak karşılık vereceğini ve sonuçta bütün NATO bölgesinin çatışmaya dâhil olacağını NATO ülkelerinin bilmediklerini, bu durumun hiç farkında olmadıklarını söylemişti. O durumda başkan, Türkiye'deki füzeleri ateşleyip ateşlememe konusunda karar vermek zorunda kalacaktı.⁹⁷

Soğuk Savaş boyunca iki süper güç arasında nükleer bir savaşa en fazla yaklaşıldığı an, bir Sovyet SAM füzesinin bir Amerikan U-2 keşif uçağını Küba üzerinde düşürerek uçağın pilotu binbaşı Rudolf Anderson'un ölümüne neden olduğu 27 Ekim 1962 günüydü. Amerikan üst düzey yöneticilerinden oluşan ExCom hafta başında yaptığı toplantıda bir tane U-2 uçağının düşürülmesi durumunda bir tane SAM mevziinin bombalanmasını, ikinci bir U-2 uçağının saldırıya uğraması durumunda ise bütün SAM mevzilerinin yok edilmesini kararlaştırmıştı. Allison ve Robert Kennedy'nin belirttiğine göre, 27 Ekim günü ExCom toplantısında er-

tesi sabah ABD'nin hava saldırısına geçerek Küba'daki SAM mevzilerini tahrip etmesi gerektiği konusunda neredeyse bir oy birliği mevcuttu.⁹⁸ Kennedy'nin danışmanı Theodore Sorensen daha sonra kaleme aldığı bir yazıda şöyle diyecekti: "o Cumartesi günü sürekli toplantı hâlinde bulunan, bakanlar kurulu masası etrafında oturan bizim küçük grubumuz, tüm nükleer çağ boyunca nükleer savaşın en fazla yakın olduğu anın o an olduğunu hissetmişti".⁹⁹

Amerikan görevlileri arasında saldırıya geçilmesi konusunda genel bir isteklilik olmasına ve ExCom üyelerinin kendisine şiddetli muhalefet göstermelerine rağmen Başkan Kennedy geri adım atmaya ve Sovyetlere bir şans daha tanımaya karar verdi.¹⁰⁰ O, U-2 uçağının kaza sonucu değil, bir Sovyet füzesi tarafından vurularak düştüğü konusunda emin olmak istiyordu.¹⁰¹ Kennedy'nin o anki en önemli kaygısı, bir insanlık trajedisine neden olacak nükleer bir felakete yol açmaktı. ExCom üyelerine şunları söyledi: "beni asıl kaygılandıran birinci aşama değil, fakat sürecin dördüncü ve beşinci aşamaya ulaşmasıdır. Artık ondan sonra altıncı aşamaya geçmemiz mümkün olmaz, çünkü ortada bunu yapabilecek kimse kalmaz."¹⁰² Allison'un da belirttiği gibi, nükleer bir savaşa gidiş süreci daha başlangıçta doğrudan Türkiye'yi de içine alacaktı: "Başkan ve diğerleri sürecin beş aşamada topyekun bir nükleer savaşa dönüşeceğini düşünüyorlardı. 1- ABD, Küba'daki Sovyet füzelere saldırır. 2- Sovyetler Birliği, Türkiye ve İtalya'daki Amerikan füzelerine saldırır. 3- NATO, Türkiye ve İtalya'ya saldırıların düzenlendiği Sovyet üslerine saldırır. 4- Sovyetler, bir Amerikan saldırısından korkarak ABD'ye karşı ICBM'lerini (kıtalararası balistik füzelerini) ve diğer füzelerini fırlatır. 5- ABD, Sovyetler Birliği'ni imha eder."¹⁰³

Başkanın kardeşi Adalet Bakanı Robert Kennedy, o kritik anları ve Kennedy'nin diğer ülkelerin krizin içine çekilmesi konusundaki düşüncelerini hatıralarında şu şekilde ifade etmiştir:

"Başkanın gözünün önüne dünyanın diğer ülkeleri geldi... Bizim Küba'ya saldırmamız durumunda Ruslar Türkiye'ye karşı düzenledikleri bir saldırıyla cevap vereceklerdi; o zaman Türkiye'deki füzeler ateşlenecek miydi, ya da ateşlenmeli miydi? Başkan, atom başlığı taşıyan füzelerin devre dışı bırakılması için gerekli önlemlerin alınmasını istedi, böylece o, füzelerin kullanılması emrini doğrudan kendisi verebilecekti. Davranışımızı belirlememiz konusunda Türkiye ve diğer NATO ülkelerinin rolü ne olacaktı? Kısa bir zaman içinde onlar yaşama ya da yok olma arasında seçim yapmak zorunda kalabilirlerdi. Bu gerçekleşmeden önce o ülkeler bizim ne yapmayı kararlaştırdığımızı öğrenme hakkına sahip olmalı değiller miydi? Özellikle

bu karar, öyle hızlı ve mahvedici bir şekilde etkileyecekse onları? Zorunlu olarak hızlı bir şekilde alınan bu önemli kararlar ancak Amerikan başkanı tarafından alınabilirdi. Fakat o kararlardan herhangi birisi birçok ülkedeki halklar ve hükûmetler için kapıları kapatabilir ve kilitleyebilirdi. Sorumluluğumuzun bilincinde olmak zorundaydık. Farkında olmalıydık ki, biz, daha doğrusu başkan, ABD, SSCB, Türkiye, NATO ve tüm insanoğlu adına karar veriyordu.”¹⁰⁴

Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Jüpiterlerin toprakları üzerinde bulunması, Türkiye’yi doğrudan nükleer bir savaş tehlikesi altına sokmuş ve kaderini Amerikalıların ve Sovyetlerin eline bırakmıştı. Türkiye, tüm insanlığı içine almadan önce durdurulacak sınırlı bir nükleer savaşın birkaç hedefinden biri olabilir ve ciddi şekilde tahrip edilebilirdi. Topyekun bir nükleer savaş hâlinde ise Türkiye’nin durumu ötekilerden pek farklılık arz etmeyecekti.

Jüpiterlerin Krizin Çözümlemesindeki Rolü

27 Ekim Cumartesi sabahı Kennedy’nin krizi çözmek için oluşturduğu ExCom yeniden toplandı. Kruşçev’in füze pazarlığı öneren ikinci mektubu ulaştıktan sonra tartışmaların yönü bu ikinci mektubun içeriğini yorumlama yönünde değişmişti. Yeni Sovyet önerisini ıstirmek, Kennedy’yi fazlasıyla sinirlendirmişti. Robert Kennedy’nin yazdığına göre,

“Kennedy biliyordu ki, kendisi başkandı, o halde Jüpiterlerin kaldırılması yolunda verdiği emirler yerine getirilmiş ve füzeler sökülmiş olmalıydı. Bu yüzden o konuyu çoktan kafasından silmişti. Şimdi öğreniyordu ki, konunun peşinin bırakılması, bu eskimiş füzelerin Sovyetlerin elinde rehine hâline gelmesine neden olmuştu. O gerçekten sinirliydi. Elbette başkan, Sovyetler Birliği’nin tehdidi altında o füzelerin Türkiye’den çekilmesini emretmek istemiyordu. Diğer taraftan eskimiş ve kullanışsız hâle gelmiş Türkiye’deki füzeler yüzünden ABD’yi ve tüm insanlığı bir nükleer savaş felaketine sürükleme niyetinde de değildi. O, etrafındakilere füze pazarlığının çoğu insana makul bir çözüm olarak görünebileceğini, kendi durumlarının gerçekten çok zor olduğunu ve bu duruma düşmelerinin de yine kendi hataları olduğunu söylemişti.”¹⁰⁵

Kennedy’nin gözüyle bakıldığında Jüpiter füzelerinin onu çok zor duruma düşürdüğü daha kolay anlaşılmaktadır. Füzeler başkanın üzerinde çok ağır bir yük hâline gelmişti, onu aşağıya, dibe doğru çekiyorlardı. Füzeler

yüzünden başkan iki seçenekten birisiyle karşı karşıyaydı: ya Sovyet isteklerini kabul edecek, bu şekilde hem Sovyetler Birliği'nin karşısında zayıf görünecek hem Batı ittifakını sarsacak ya da Sovyet isteklerini reddedecek, bu durumda da nükleer bir savaşa neden olacaktı. Artık daha fazla dayanamayan Kennedy, tartışmaların bir noktasında sınırlı şekilde bağırdı: "kaldırın şu lanet olası füzeleri masadan!"¹⁰⁶ Hafner'in de belirttiği gibi, Amerikan başkanı o anki sinirliliğiyle Jüpiterler olmasaydı Sovyet liderlerinin başka bir pazarlık önerisinde bulunamayacağını düşünmüştü. Oysa mantıklı olarak düşünüldüğünde görülecekti ki, krizden birşeyler elde ederek çıkmaya kararlı olan Rusların Jüpiterler olmasaydı başka bir pazarlık konusu bulmaları pek zor bir iş değildi.¹⁰⁷

Krizin o anında Kennedy, Türkiye'deki füzeleri bir an önce çekme konusunda artık kararını tam olarak vermişti. Sovyetlerin gelecekteki bir Amerikan hareketine karşı misilleme olarak vurabilecekleri ya da pazarlık konusu yapabilecekleri açıkça belli olan böyle bir hedefin kaldırılması gerekiyordu. Kennedy neredeyse Kruşçev'in füze pazarlığı önerisini kabul etmek için can atıyordu. ExCom'un sabah toplantısının sonunda savunma ve dışişleri bakanları McNamara ve Rusk'la özel olarak görüştü ve onlara füze pazarlığı olasılığını dikkatlice düşünmelerini emretti. Aslına bakılırsa Amerikan başkanı Türk yöneticileri kızdırmak ya da korkutmak niyetinde de değildi. O, McNamara'nın yardımcısı Roswell Gilpatric'i öğleden sonra Genelkurmay başkanlığı ve dışişleri bakanlığı temsilcileriyle McGeorge Bundy'nin ofisinde bir araya gelerek en kısa zamanda Jüpiterlerin Türkiye ve İtalya'dan çekilmesi için bir senaryo hazırlamakla görevlendirdi.¹⁰⁸

ExCom'un öğleden sonraki toplantısında da Başkan Kennedy, füze pazarlığı konusunda kafasını yormaya devam etmekteydi. Başkan her ne kadar Türkiye'deki füzeleri başından atmaya çoktan istekli olsa da, Rusların öneriyi çok zor bir zamanda yapmış olması işi sarpa sürüyordu.¹⁰⁹ O, etrafındakilere şunları söylüyordu:

"Gizliden yapılmış özel bir öneri değil ki [Kruşçev'in pazarlık önerisi radyolarda yayınlanmıştı], bize Türklerle görüşme fırsatı versin. Kruşçev, öneriyi öyle bir şekilde ortaya koydu ki, Türklerin 'Biz bunu kabul etmeyiz.' demelerinden başka şansları yok... Biz şu anda Türkiye'deki askerî değeri çok az olan füzeler yüzünden Küba ve Berlin'de bir savaşa girme tehlikesiyle karşı karşıyayız. Siyasi açıdan bakıldığında Küba'ya karşı bir hava saldırısında bulunma konusunda destek elde etmek çok zor olacak, çünkü birçok insan eğer Türkiye'deki füzeleri çekmeyi teklif etseydik iyi bir pazarlık yapmış olacağımızı düşünecek... Füzeleri çekmeyi biz teklif edemeyiz... fakat böyle

bir şeyi Türkler önerebilir. Türkler, gelecek hafta nasıl bir tehlike altına girecekleri ve bizim füzeler hakkında bir tür pazarlık yapma olasılığıyla karşı karşıya kalacağımız konusunda haberdar edilmeliler.”¹¹⁰

Aynı gün saat 16.00'dan sonra toplanan ExCom toplantısında Başkan Kennedy gelecek birkaç gün içinde füze pazarlığı önerisinde bulunacak durumda olamayacaklarını ifade etti. Ona göre eğer Küba'daki faaliyetleri durdurabilirler ve stratejik füzeleri çalışamaz duruma getirmeyi başarabilirlerse ondan sonra Ruslarla görüşecek konuma gelebilirlerdi. Bu düşüncelere karşı Bundy, “NATO halklarına ve bize ittifakla bağlı dünyadaki diğer insanlara pazarlık yapma isteğinde olduğumuz izlenimi verirsek o zaman gerçekten çuvalları” diye uyarıda bulununca Kennedy, “doğru, fakat böyle bir pazarlığı tartışmaz ve ardından Küba'da askerî harekete girersek o zaman da çok zor bir duruma düşeceğiz” diye cevap verdi.¹¹¹ Toplantı sırasında bazı katılımcılar ve Genelkurmay başkanlığı görevlileri ise şöyle bir askerî plan önerdiler: füze pazarlığı önerisi reddedilsin, Türkiye'deki Jüpiterler çalışamaz hâle getirilsin, bu durum Ruslara bildirilsin ve ardından da Küba'ya saldırılsın. Böylece Rusların Türkiye'ye saldırarak misillemede bulunması önlenmiş olacaktı. Fakat Kennedy aynı fikirde değildi: “eğer [düşündüğünüzün aksine] Ruslar gerçekten NATO ülkelerine saldırırlarsa, NATO ülkelerinin 'harekete geçmeden önce niçin bize danışmadınız' demelerini istemiyorum.”¹¹² Tartışmaların bir noktasında artık iyice bunalan başkan Kennedy şöyle demekten kendini alamadı: “sanırım en iyi seçenek, Kruşçev'e Küba'daki faaliyetlerini durdurdukları konusunda somut kanıtlar görürsek onlarla Türkiye'deki füzeler sorununu konuşabileceğimizi bildirmek.”¹¹³

Akşam üstü Kennedy benzer bir görüşü tekrarladı: “Sanırım Kruşçev'e şöyle diyeceğim: elbette sizin teklif ettiğiniz ilk yolu çözüm şekli olarak uygulayacağız. Ancak ilk önce Türkiye'deki füzeler konusunu NATO'yla tartışmamız lazım.”¹¹⁴ Öğleden sonraki toplantıdan sonra gayri resmî bir görüşmede başkan yardımcısı Lyndon B. Johnson, George Ball'a “eğer Türkiye'deki füzelerin kullanımından vazgeçmeye hazır sak niçin füze pazarlığını kabul etmeye de hazır olamıyoruz” diye sorduğunda Ball da onun görüşünü destekledi: “geçen hafta Türkiye'deki füzeleri çekmek Berlin'i kurtaracaksa füze pazarlığının kabul edilebilir olduğunu düşünmüştük. Şimdi niçin olmasın? Türkiye'deki füzeleri bölgeye göndereceğimiz Polaris denizaltılarıyla pekala değiştirebiliriz.”¹¹⁵

Kruşçev'in mektuplarına cevap verilmesi konusuna gelince bu konuda da Amerikan görevlilerinin görüşleri farklılık arz ediyordu. Dışişleri bakanlığı yetkilileri genellikle füze pazarlığını açıkça reddeden bir mek-

tup gönderilmesi taraftarıydı. ExCom'un sabah yaptığı toplantıda savunma bakanı yardımcısı Paul Nitze, "Füzelerin çekilmesi Türkler için yalnız bırakılmakla aynı anlama gelecek... Sanırım bundan sonraki Sovyet girişimi, tüm NATO bölgesinin nükleer silahlardan arındırılmasını istemek olacak." demişti. McGeorge Bundy'nin görüşü, "Kendi çıkarlarımıza hizmet etme gayesiyle, yani Küba'dan Sovyet füzelerini uzaklaştırmak için bir müttefikimizi satıyoruz durumuna düşemeyiz." şeklindeydi.¹¹⁶ Rusk ve Ball, füze pazarlığı yapmanın "tüm ittifakın Amerika'nın verdiği sözlere güvenini sarsacağı" uyarısında bulundular. Dışişleri bakanlığının Sovyet Birliği konusundaki uzmanı Llewellyn Thompson da füze pazarlığını kabul etmenin Ruslar tarafından ABD'nin zayıflığı olarak yorumlanacağı iddiasını dile getirdi.¹¹⁷

Öğleden sonraki toplantıda Rusk ve Ball, Kruşçev'in ikinci olarak gönderdiği mektubundaki önerilere cevap teşkil edecek ve Kruşçev'e gönderilecek bir mektup taslağını görüşülmek üzere katılanların önlerine koydular. Mektup taslağı, füze pazarlığının açıktan reddedilmesini ve Küba'daki çalışmaların bir an önce durdurulmasının istenmesini öngörüyordu.¹¹⁸ Robert Kennedy dâhil olmak üzere toplantıya katılan diğer üyeler bu tür bir mektubun gönderilmesine şu gerekçeyle karşı çıktılar: krizi uzatmanın ya da şiddetlendirmenin eskimiş füzeleri Türkiye'den çekmeye tercih edilebilir olduğu konusunda Amerikan ve dünya kamuoyunu ikna etmek oldukça zor olacaktı.¹¹⁹ Bu arada Robert Kennedy ve Theodore Sorensen hiç kimsenin aklına gelmemiş ilginç bir teklif getirdiler. Başkan Kennedy Kruşçev'in ikinci mektubunu tamamen göz ardı etmeli, sanki onu hiç almamış gibi davranmalı ve birinci mektubun önerilerine cevap vermeliydi. Teklif başkan Kennedy'nin hoşuna gitti ve onun emriyle Robert Kennedy ve Theodore Sorensen odayı terk ettiler, kendi önerilerini içeren bir mektup taslağı hazırlayıp getirdiler ve onu ExCom üyelerinin önüne koydular. ExCom üyeleri küçük değişikliklerle mektubun içeriğini onayladılar ve Kruşçev'e gönderilmesinin uygun olduğuna karar verdiler.¹²⁰

Kennedy'nin 27 Ekim günü Kruşçev'e gönderdiği mektup şu önerileri içeriyordu: "1- Siz, Birleşmiş Milletler'in uygun gözetimi ve denetimi altında Küba'dan silah sistemlerinizi çekmeyi ve Küba'ya silah sokmaya son vermeyi kabul edeceksiniz. 2- Bu yükümlülüklerin kesintisiz bir şekilde yerine getirilmesini garanti altına almaya yönelik yeterli düzenlemelerin BM aracılığıyla gerçekleştirilmesi üzerine, biz de a) şu anda yürürlükte olan abluka önlemlerini hemen kaldırmayı, b) Küba'yı işgal etmeme yolunda garantiler vermeyi kabul edeceğiz. Şuna güvenim tam ki, Batı yarımkürenin diğer ülkeleri de aynı şeyi yapmaya hazır olacaklardır."¹²¹ Kennedy'nin mektubu doğrudan ve spesifik bir şekilde Jüpiter füzelerine değinmiyordu,

fakat Jüpiterler hakkında gelecekte düzenleme yapılması için kapıyı da açık bırakıyordu: "Böyle bir çözümün dünyadaki gerginlikleri azaltması, kamuoyuna açıkladığınız ikinci mektubunuzda önerdiğiniz şekilde diğer silahlarına konuları hakkında genel bir düzenleme yapmak için çalışmamızı da olanaklı kılacaktır... Eğer mektubunuz, NATO ve Varşova Pakti'ni ilgilendiren detantı (yumuşamayı) tartışmaya hazır olduğunuzu ortaya koyuyorsa, biz de uygun önerileri müttefiklerimizle birlikte dikkate alınaya gerçekten hazırız." Bununla beraber, Kennedy'nin mektubu Ruslara yönelik sert bir ikaz da içeriyordu: "Sorunların daha geniş olan Avrupa ve dünya güvenliğiyle alakalandırılarak mevcut tehdidin devam ettirilmesi ve Küba konusundaki tartışmanın uzatılması, hiç şüpheniz olmasın ki, Küba'daki durumun daha da vahim bir hal alınmasına neden olacak ve dünya barışını tehlikeye atacaktır."¹²²

Kruşçev'e sözü edilen mektubu gönderdikten sonra Kennedy dünya barışının korunması konusundaki endişelerinden kurtulabilmiş değildi. Endişelerini dağıtabilmek için gizli bir girişimde bulunmayı uygun gördü. Kardeşi Robert Kennedy'den Jüpiter füzeleri konusunda Sovyet büyükelçisi Dobrynin'le gizli bir düzenleme yapmasını istedi. Kennedy bu gizli kararını, ExCom'un 27 Ekim günü öğleden sonraki toplantısından sonra yalnızca Rusk, Bundy, McNamara, Sorensen ve Robert Kennedy'nin huzurunda açıkladı.¹²³ Öneriyi ilk ortaya atan Dean Rusk'tı. McGeorge Bundy'nin notlarında belirttiği gibi, önerinin NATO'nun çıkarlarına aşırı önem veren Rusk tarafından yapılmış olması, öneri hakkında çabucak bir görüş birliğinin sağlanmasına ve Başkanın böyle bir karara varmasına yardımcı oldu. Rusk, Kennedy'nin o yönde bir eğilimi olduğunu biliyordu ve böyle bir diplomatik aracı kullanarak ona yardımcı olmanın uygun olacağını düşünmüştü.¹²⁴

Robert Kennedy, kardeşi Başkan Kennedy'nin isteği üzerine gerçekleştirdiği görüşmede Sovyet büyükelçisi Dobrynin'e neler söylediği konusunda hatıralarında şunları yazmıştır:

"[Ruslar] yarına kadar üsleri çekeceklerine dair bize garanti vermeliydiler... Dobrynin anlamalıydı ki, eğer onlar kaldırmazlarsa üsleri biz kaldıracaktık... Belki onun ülkesi misilleme hareketinde bulunmayı gerekli görebilirdi; fakat bilmeliydiler ki, çatışma sona ermeden önce ortada ölü Amerikalıların yanında ölü Ruslar da olacaktı. Dobrynin, Türkiye'deki füzeleri kaldırmanız konusunu ortaya attı. Herhangi bir bedel ödemenin sözü konusu olamayacağını ya da bu tür bir tehdit ve baskı altında herhangi bir düzenleme yapılamayacağını, son tahlilde bunun NATO tarafından alınması gereken bir karar olduğunu söy-

ledim. Bununla beraber, Başkan Kennedy'nin uzun zamandan beri Türkiye ve İtalya'daki füzelerimizi kaldırma konusunda istekli olduğunu da belirttim. Başkan epey zaman önce o füzelerin sökülmesini emretmişti ve kriz bittikten kısa bir süre sonra onların ortadan kalkmış olacağını düşünüyorduk.”¹²⁵

Beschloss'un belirttiğine göre, Robert Kennedy, Dobrynin'e aynı zamanda, Başkan Kennedy'nin NATO prosedürüne uymayan bir karar almasının, yani füzeleri tek taraflı olarak kaldırmaya karar vermesinin NATO üyelerinin tepkisini çekeceğini ve onlar tarafından tanınmayacağını söyledi ve şu uyarıda bulundu: Eğer Türkiye'deki füzelerin ileriki bir tarihte iki süper güç arasındaki gizli bir anlaşma sonucu çekileceği Ruslar tarafından dünya kamuoyuna duyurulacak olursa, anlaşma geçersiz kılınacak ve Amerikalılar tarafından reddedilecek ve tanınmayacaktır.¹²⁶

Yakından incelendiğinde Robert Kennedy'nin Dobrynin'e verdiği mesajın ikili bir karakter taşıdığı görülmektedir. Kısaca söylemek gerekirse mesaj çıkış yolu gösteren bir ultimatoom niteliğindeydi. Sovyetlerin Amerikan önerilerini kabul etmemesi durumunda ABD'nin Küba'ya saldıracağı tehdidinde bulunuyor, diğer taraftan da Sovyet füzelerinin Küba'dan çekilmesine karşılık ABD'nin Küba'ya saldırmayacağı konusunda garanti vereceğini belirterek Sovyetlere krizden çıkış yolunun ne olduğunu gösteriyordu. Amerikalıların Jüpiterleri Türkiye'den çekme tavizi ise Sovyetlerin durumunu kurtarmaya yönelikti ve barışçıl bir çözümün kabul edilmesini kolaylaştırmayı amaçlıyordu. Fakat bu taviz gizli tutulmalıydı. Aksi takdirde Amerikan yönetimi, Cumhuriyetçilerin, Pentagon'un, ExCom'un sertlik yanlısı üyelerinin ve NATO ülkelerinin hışmına uğrayabilirdi.

Füze pazarlığının varlığı konusunda son zamanlarda Amerikalılar ve Ruslar arasında bazı tartışmalar ortaya çıkmıştır. 1989 yılında Dobrynin, Amerikalıların hâlâ Jüpiterlerin krizi çözmek için gerçekleştirilen Sovyet-Amerikan anlaşmasının bir parçası olduğunu kabul etmeye yanaşmamlarından şikayet etti. Bunun üzerine Sorensen şu açıklamada bulunmayı zorunlu gördü: “Büyükelçi Dobrynin, Robert Kennedy'nin kitabının Türk füzelerinin krizin çözümünün bir parçası olduğunu yeterince ifade etmediğini düşünmektedir. Bu noktada bir itirafta bulunmalıyım... Ben Robert Kennedy'nin kitabının editörüydüm... Onun hatıratı Jüpiterlerin anlaşmanın bir parçası olduğu konusunda gayet açıktı; fakat bu gerçek o zamanda Amerikan tarafında bile bir sır olarak saklanmaktaydı, sadece o toplantıda bulunan ben dâhil altı kişi biliyordu bunu. Bu nedenle, pazarlık gerçeğini Robert Kennedy'nin hatıratından çıkarmayı ben üstüme aldım. Bu yüzden ki, Robert Kennedy'nin hatıratının konuşması kadar açık olmadığını iddia etme konusunda Dobrynin haklıdır.”¹²⁷

Biz yine 27 Ekim 1962 Cumartesi gününe dönelim. O günün gecesinde yapılan ExCom toplantısına katılanlar gizli olarak gerçekleştirilen füze pazarlığı konusunda Türkiye'yi ve diğer NATO ülkelerini bilgilendirmemeye karar verdiler. Kennedy toplantıda bulunanlara Türkiye'deki Amerikan büyükelçisine nasıl bir talimat gönderilmesi gerektiği konusunda şunları söyledi:

"Ne yapmaya çalıştığımız hakkında ona bir açıklama göndereyim. Geçen gecenin ilk önerisine dönmeye çalışıyoruz... çünkü füze pazarlığına girmek istemiyoruz. Eğer başarısız olursak... o durumda Jüpiter pazarlığına geri dönmek zorunda kalabiliriz. Böyle bir durum söz konusu olursa elbette önerinin ABD'den değil, Türklerin kendisinden ve NATO'dan gelmesini isteyeceğiz. Bununla beraber böyle bir durumun ortaya çıkmayacağını ümit ediyoruz. Eğer böyle bir durum ortaya çıkarsa onun [büyükkelçinin] nasıl davranılması gerektiği konusundaki görüşü nedir? Biz Polaris'leri ve başkalarını göndermeye hazırız. Bunun gerçekleşebileceğini düşünüyor mu?"

Bu arada ABD'nin NATO temsilcisi Finletter'a Pazar günü NATO toplantısında Amerika'nın Küba füzelerine karşılık Jüpiterlerin kaldırılması yolundaki Sovyet önerisini kabul etmeye hazır olduğunu herhangi bir şekilde ima etmemesini bildiren bir mesaj gönderildi.¹²⁸

Ertesi gün, yani 28 Ekim Pazar günü Sovyet lideri Kruşçev'in Kennedy'ye gönderdiği cevabi mektup, Sovyet tarafının Kennedy'nin mektubunda belirttiği önerileri kabul ettiğini bildiriyordu. Bu, krizin sona ermesi anlamına geliyordu. Bu şekilde kamuoyunun bildiği çözüm formülünde Jüpiterlerin adı geçmiyordu. Kruşçev'in mektubunun içerdiği bazı ifadeler şu şekildeydi: "27 Ekim günü mesajınızda ABD'nin ve Batı yarımküresinin diğer devletlerinin Küba'ya karşı bir işgal hareketine girişmeyeceğini belirtmiş olmanızı saygıyla ve güvenle karşılıyorum. Böylece bizi şu anda yapmakta olduğumuz şekilde Küba'ya yardım etmeye zorlayan nedenler ortadan kalkmış oluyor. Bundan dolayı görevlilerimize daha önce belirtilen tesislerde sürdürülen kurma ve yapma işlemlerini durdurmalarını, onları söküp Sovyetler Birliği'ne geri getirmelerini emrettik".¹²⁹

Amerikan görevlileri 1987 yılında füze pazarlığı konusuna yeni boyutlar kazandıran açıklamalarda bulundular. Açıklamaların en ilginç de zamanın dışişleri bakanı Dean Rusk'tan geldi. Rusk'ın belirttiğine göre, 27 Ekim 1962 gününün akşamında Robert Kennedy başkanın mesajını Dobrynin'e iletme üzere ayrıldığı zaman, Başkan Kennedy, Dean Rusk'tan

eski BM genel sekreter yardımcılarının Andrew Cordier'e gizli bir mesaj götürmesini istedi. Rusk'ın 1987'de yaptığı açıklama şu şekildedir:

"Yalnızca benim tarafımdan açıklanabilecek bir gerçek var. Bana göre çok açıktı ki, Başkan Kennedy, Türkiye'deki Jüpiterlerin Küba'daki füze mevzilerinin kaldırılmasına engel olmasına izin vermeyecekti, çünkü Jüpiterler her halükârda gidiciydiler. Başkan bana, o zaman Columbia Üniversitesinde bulunan Andrew Cordier'e telefon etmemi ve ona BM Genel Sekreteri U Thant tarafından dünya kamuoyuna açıklanmak üzere hem Jüpiterlerin hem de Küba'daki füzelerin kaldırılmasını öneren bir mesajı dikte ettirmemi emretti. Bay Cordier açıklamayı ancak bizden ikinci bir işaret aldıktan sonra U Thant'ın önüne koyacaktı. Bu adımın atılması gerekmedi ve Bay Cordier'e verdiğim açıklama hiç bir zaman gün yüzü görmedi. Benim bildiğim kadarıyla, yalnızca ben, Başkan Kennedy ve Cordier böyle bir girişimden haberdardı."¹³⁰

Görüldüğü gibi, Amerikan liderleri, son çare olarak görünüşte bağımsız bir şahsiyet tarafından önerilecek bir füze pazarlığını açıktan kabul etmeye hazırdı. Başkan Kennedy savaşa gitmektense füze pazarlığı yapmanın karşılığında ortaya çıkacak siyasi faturayı ödemeyi göze alıyordu. Dean Rusk'ın 1987'de yaptığı açıklamaya göre, Cordier planı ABD 29 Ekim Pazartesi günü Küba'ya asker indirmeden önce uygulamaya konacaktı. Çünkü Küba'ya Amerikan askerinin çıkarılması, Sovyetler Birliği açısından karşılık verilmesi gereken çok önemli bir hareket olacaktı. Bu şekilde iki süper güç geri dönüşü olmayan bir yola girmiş bulacaklardı kendilerini.¹³¹

29 Ekim Pazartesi günü, yani herkesin artık krizin sona erdiğini düşündüğü gün, Sovyet büyükelçisi Dobrynin Robert Kennedy'ye imzalanmamış bir mektup taslağı getirdi. Mektup, Kruşçev'den Kennedy'ye idi ve iki devletin Türk füzeleri konusundaki gizli anlaşmasını içeriyordu. Dobrynin'in amacı, Türkiye'deki Jüpiterlerin geri çekileceğine dair Amerikalılardan resmî bir taahhüt almak ve bunu Kennedy'nin kendi yazısıyla belgelendirmekti.¹³² Dobrynin'in anlattığına göre, Robert Kennedy kendisine başkanın böyle bir mektubu kabul etmesinin çok zor olduğunu, çünkü füzelerin çekilmesinin NATO tarafından onaylanması gerektiğini söyledi. Bu ise zaman alacak bir şeydi. Yine de Robert Kennedy, füzelerin dört ya da beş ay içinde çekilmiş olacağına dair başkanın verdiği sözü tekrarladı.¹³³ Olayın Amerikalılar tarafından aktarılan geri kalan kısmı ise şu şekildedir: Başkan Kennedy'yle birlikte inceledikten sonra ertesi gün Robert Kennedy mektubu Dobrynin'e geri getirir ve ona yazılı mektup değişimini kabul edemeyeceklerini ve açıkça bir bedel ödüyor durumuna düşemeyeceklerini

söyler: "Al bu mektubu geri götür, üzerinde bir daha düşün, bundan sonra hâlâ mektup yazmanın gerekli olduğunu düşünüyorsan biz de size hiç hoşunuza gitmeyecek bir mektup yazacağız. Eğer aramızda anlaşma olduğunu gösterir bir doküman ifşa ederseniz, aramızdaki anlaşma geçerliliğini yitirecek. Eğer böyle bir şeye gelecekte başvurursanız ilişkilerimizi kötü şekilde etkilemiş olacaksınız." Robert Kennedy füzelerin yakında kalkmış olacağına dair söz verse de konunun kamuoyuna duyurulmaması konusunda tekrar tekrar uyarda bulundu. Aksi takdirde Başkan Kennedy Amerikan halkına yalan söylüyor durumuna düşecekti.¹³⁴

Kennedy yönetiminin yukarıda anlatılan gizli girişimleri yalnızca Başkan John Kennedy ve ona yakın birkaç kişi tarafından biliniyordu. ExCom'un diğer üyeleri, Amerikan Kongresi, Amerikan halkı ve Amerika'nın müttefikleri başkanın Sovyetlerle Jüpiter füzeleri konusunda pazarlık yapmamaya kararlı olduğuna inanmıştı. Daha sonraki tarihlerde Amerikan görevlileri kamuoyu önünde açıkça Jüpiter füzelerinin Küba Krizi'nin çözümünde herhangi bir şekilde rol oynamadığını iddia ettiler. 29 Ekim 1962'de Dean Rusk, Raymond Hare ve Thomas Finletter'a telgraf çekerek Türkiye'yi ilgilendiren herhangi bir pazarlık yapılmadığını yazdı. 1963 yılında Savunma Bakanı McNamara Temsilciler Meclisi tahsisat komisyonunda Jüpiter füzelerinin Türkiye veya İtalya'dan çekilmesi konusunda ABD ile Sovyetler Birliği arasında bir anlaşmanın kesinlikle mevcut olmadığını söyledi.¹³⁵ Dışişleri Bakanı Dean Rusk ise Ocak 1963'te Senato dış ilişkiler komisyonunda yaptığı açıklamada senatörlere yönetimin uzun süredir Jüpiterleri ortadan kaldırma-yı düşündüğünü ve onların kaldırılmasının herhangi bir anlaşma ya da pazarlık konusu olmadığını belirtti. Bunun üzerine senatör Bourke Hickenlooper Rusk'a şu soruyu sordu: "Yani siz füzelerin Türkiye'den çekilmesinin hiçbir şekilde, dolaylı ya da dolaysız olarak Küba Krizi'nin yönlendirilmesi, tartışılması ya da çözümlenmesiyle alakası olmadığını mı söylüyorsunuz?" Rusk'ın cevabı gayet kısa oldu: "Aynen öyle sür."¹³⁶

Olayların bu şekilde Amerikan yönetimi tarafından saklanması Beschloss şu şekilde yorumlamıştır: "Başkanın Kruşçev'e karşı zafer kazanıldığını ilan etmeyi yasaklamasının nedeni, Sovyet liderinin tahrik edilmesi durumunda olayın hiç de sanıldığı gibi bir Amerikan zaferi olmadığını ortaya koymasından korkmasıydı... Kennedy, Kruşçev'in Amerika'nın gizli tavizini açıklamaktan çok şey kazanacağını biliyordu... Aynı zamanda NATO, Başkanın tek taraflı olarak Türk füzelerini sökmeye söz verdiğini öğrenecek ve bu da Amerika'nın verdiği sözlerin, üstüne aldığı yükümlülüklerin değerini düşürecekti."¹³⁷

Son zamanlarda yapılan açıklamalardan açıkça görülmektedir ki, Jüpiterler Küba Krizi'ni sona erdiren Sovyet-Amerikan anlaşmasının bir

parçasıydı. Kennedy, Türk yöneticilere haber vermeksizin Türkiye'ye ait olan füzelerin çekilmesi konusunda Ruslara söz vermişti. Şu da bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır ki, gerekli olması durumunda Amerikalılar füze pazarlığını açıktan yapmayı da göze almışlardı. Türkiye'nin böyle bir girişime nasıl bir tepki göstereceği ve Türkiye'nin çıkarlarının bundan nasıl etkileneceği, krizi bir an önce bitirmeye can atan Amerikalılar için ancak ikincil önem taşıyan meselelerdi.

KRİZ VE TÜRKİYE

Kriz Sırasında Türkiye'nin Tutumu

Küba Krizi ortaya çıktığı andan itibaren Türkiye sebatla, sadakatle müttefiki olan Amerika'nın arkasında yer aldı ve hiç tereddüt etmeksizin Amerika'nın kriz süresince gerçekleştirdiği tüm girişimlere tam destek verdi. Türkiye, Amerika'nın Küba etrafında ilan ettiği ablukaya uyacağını ilan eden ilk devletlerden biriydi.¹³⁸ Her ne kadar Türkiye Sovyetler Birliği'ne yakınlığı ve toprakları üstündeki Amerikan askerî üsleri ve füzeleri nedeniyle savaş tehdidi altında ise de ve füzeleri Sovyetler tarafından krizin en kritik anında pazarlık masasına konmuş olsa da, Türk yetkililer Amerika'nın Sovyetler karşısındaki tavizsiz tutumunu desteklemekten bir an olsun geri durmadılar. Çünkü onların gözünde Amerika'yı desteklemek, NATO çatısı altındaki Türk-Amerikan ittifakının kaçınılmaz gereği idi. Türk liderlere göre, Amerikan Başkanı Kennedy Sovyetleri Karayiplerden uzaklaştırma mücadelesinde haklıydı, bu yüzden krize bir çözüm bulma çabalarında sonuna kadar desteklenmeliydi. Bu şekilde bir tutum takınırken Türk yetkililer, Türkiye'nin krizin dolaylı bir tarafı olduğunu ve soruna barışçıl bir çözüm bulunamaması durumunda Sovyetlerin nükleer saldırısına maruz kalabileceğini de biliyorlardı.

21 Ekim 1962 Pazartesi günü Amerika'nın Türkiye büyükelçisi Raymond Hare Başbakan İsmet İnönü'ye Başkan Kennedy'nin bir mektubunu getirdi. Kennedy, mektubunda Küba Krizi konusunda Amerika'nın tutumunu açıklıyor ve Türk hükûmetinden Amerika'nın girişimlerini desteklemesini istiyordu. Ertesi gün, yani 22 Ekimde, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Başbakan İnönü, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin ve Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay cumhurbaşkanlığı köşkünde bir araya geldiler. Görüşme sırasında bir savaş çıkması durumunda Türkiye'nin ilk hedeflerden biri olacağı gerçeği teslim edildi ve böyle bir savaşta Türkiye'nin kayıplarını en aza indirmek için ne gibi önlemler alınabileceği tartışıldı. Günün ilerleyen saatlerinde kamuoyuna yaptığı açıklamada Başbakan İnönü, hükûmetinin Amerika'yı krizin son anına kadar koşulsuz olarak

destekleyeceğini söyledi. Onun fikrine göre, Amerika, Küba konusunda sahip olduğu şüphelerinde haklıydı ve Türkiye tarafından NATO'ya karşı yükümlülüklerinin bir gereği olarak desteklenmeliydi.¹³⁹

24 Ekim 1962 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada da İsmet İnönü şunları söyledi:

"... bildiğiniz gibi müttefikimiz Amerika Birleşik Devletleri, kendi aleyhine taarruz hazırlıkları yapıldığı endişesi ile Küba'ya karşı abluka ilan etmiştir. Gerek açık beyanatında ve gerek bize gönderdiği bilgide Amerika, emniyetine karşı duyduğu tehlikeyi anlatmakta ve tehdit unsurlarının ortadan kalkması için barış yolu ile mümkün olan gayreti göstereceğini söylemektedir. Birleşik Amerika milletinin sulh içinde yaşamayı samimiyetle arzu eden büyük bir millet olarak ihtilafların sulh yolu ile halledilmesine çalışmakta iyi niyet sahibi olduğuna emniyetimiz vardır... Milletlerarası ihtilafların barış yolu ile hallini candan arzu ediyoruz. Vahim tehlikelere maruz kalmış bir millet olarak aynı kaderde bulunan milletlerle tamamiyle tedafüi ittifaklarımız vardır. Biz tehlike karşısında bulunduğumuz vakit, müttefiklerimizden tesanüt vazifelerini yapmalarını isteyeceğimiz gibi, müttefiklerimizden biri vazifemizi ifa etmemizi talep ettiği vakit, biz de mükellefiyetimizi elbet yerine getireceğiz. (Bravo sesleri ve şiddetli alkışlar)"¹⁴⁰

Aynı gün Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel gazetecilere şu mesajı verdi: "Amerika, bizim dostumuz ve müttefikimizdir. Amerika'nın tutumunu anlayışla karşılamak lazımdır. Biz Türk milleti olarak bağlı bulunduğumuz anlaşmalara mutlak surette riayet ettiğimiz gibi... dostlarımızın müşkül zamanlarında yanlarında kalmamız kadar tabii bir şey olamaz."¹⁴¹ Kriz sırasında Amerikan Büyükelçisi Raymond Hare, Dışişleri Bakanı Erkin'le bir daha görüşerek, ona Amerikan liderlerinin Türk hükûmetinin ABD'ye verdiği çok değerli desteği takdirle karşıladıklarını söyledi ve ABD'nin korkusuz ve sadık müttefiki Türkiye'ye karşı yükümlülüklerini yerine getireceği yolundaki garantileri tekrarladı.¹⁴²

Küba Krizi geçip gittikten sonra bile Türk yöneticiler Amerika'nın kriz sırasındaki tutumunu övmeye devam ettiler. 19 Ocak 1963 günü Meclis'te yaptığı konuşmada Dışişleri Bakanı Erkin şunları söyledi:

"Küba'da gizli bir şekilde nükleer füze üsleri kurmak ve bu suretle Batı ile Doğu arasındaki genel kuvvet muvazenesini ve bilhassa nükleer dengeyi değiştirmek teşebbüsü bu buhranın başlıca sebebidir. Büyük müttefikimiz ve dostumuz Amerika

Birleşik Devletleri cesaret, basiret ve itidali meczeden bir hareket hattı takibederek bu buhranın daha tehlikeli gelişmelere yol açmasını önlemiş ve Batı'nın hayati menfaatlerini müdafaadaki azmi hususunda karşı tarafta mevcut olabilecek yanlış hesaplama ihtimallerini, hiç değilse bundan sonra belli bir süre için, bertaraf etmiş bulunmaktadır... NATO bir bütün olarak başarılı bir imtihan verirken, memleketimizin NATO tesanüdündeki yeri ve bu tesanüdün izharındaki tutumu her bakımdan itibar ve şeref verici olmuştur. Küba buhranının en nazik anlarında hükûmet başkanımızın kararlı tutumumuzu yüksek Meclis huzurunda bildirmiş olması başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, ittifak camiasında memleketimize karşı beslenen güven ve takdir hislerinin teyiden tezahürüne saik olmuştur. Bu hisler, mutaden devlet adamlarından devlet adamlarına ve kançılaryalardan kançılaryalara gönderilen mesajlar çerçevesini aşarak, basın, radyolar ve televizyonlar yoluyla hür dünya efkârı umumiyesinde de ifade bulmuştur.”¹⁴³

Görüldüğü gibi Türk dışışleri balkanı krizin Türkiye'yi nasıl bir tehdit altında bıraktığına değinmeksizin, Amerikalıların davranışı Türkiye'nin varlığının ciddi tehdit altına girmesine sebebiyet vermiş olmasına rağmen yine de Amerikalıların tutumunu övüyor, Türkiye'nin ABD'yi desteklemiş olmasından gururla bahsediyordu. Bunun nedenini Türk yöneticilerin mantalitesinde aramak gerekmektedir. Aynı Kore harbinde olduğu gibi Türkiye'nin davranışıyla sadık müttefik olduğunu ispat ettiği, böylece Batı nezdinde itibarının arttığı düşünülmüştür. Hâlbuki Amerikalılar bile Jüpiterler üzerinde pazarlık yaparak çözüme ulaştıkları için krizden bahsetmekten kaçınmış, krizin kendileri için başarı olduğunu ise hiç iddia etmemişlerdir.

Kriz günlerine dönersek, Türk halkı da kriz boyunca Amerika'yı desteklemekte âdeta hükûmetle yarışmıştır. Fakat halkın durumunda bir fark vardı. Halk, krizin Türkiye'nin güvenliğini ciddi şekilde tehlike altına soktuğunu bilmiyordu. Hatta çoğu Türk, ülkeleri üzerinde Amerikan yapımı Jüpiter füzelerinin bulunduğundan bile habersizdi. Adalet Partisi adına görüş ifade eden milletvekili Fethi Tevetoglu, gazetecilere, “Hükûmetimizin ittifaklarımızı, NATO'daki önemli yerimizi ve komşuluklarımızı nazara alarak bu konuda ileri sürdüğü görüşü AP olarak aynen tasvip etmekteyiz” demişti. Metin Toker'in yazdığına göre, Türk milleti samimiyetle Amerika'nın yanında yer almıştı. Gençlik teşekkülleri Kennedy'ye mektup yazarak politikasını desteklediklerini belirtmişler, kendisine bir de Türk

bayrağı göndermişlerdi. Türk hükûmetine Amerika'yı desteklemesinden dolayı ülkenin her yanından tasvip mektupları yağıyordu. Bilhassa üniversite öğrencileri coşku içindeydiler.¹⁴⁴

Türk yöneticiler Amerika'nın davranışlarını kriz süresince desteklerken, Küba ve Türkiye arasında karşılaştırmalar yapan ve krizi sona erdirmenin bir yolu olarak Küba ve Türkiye'deki füzeler arasında pazarlık öneren fikirlerden şiddetli rahatsızlık duyuyorlardı. Krizden önceki dönemde Amerika'nın Jüpiterleri çekme isteğine o füzelere büyük önem attıkları için karşı çıkmışlardı. Kriz sırasında Sovyet baskısı altında füzeleri çekmek ise Türk yetkililer için düşünülemeyecek bir şeydi. Türk yöneticiler bir süper gücün kuklası olmadıklarını her fırsatta ifade ediyorlar ve bundan gurur duyduklarını belirtiyorlardı. Dolayısıyla onların kendi çıkarlarının bir süper güç tarafından düşman devleti memnun etmek için pazarlık konusu yapılmasına tahammül etmeleri mümkün değildi.

Kruşçev'in Küba'daki Sovyet füzelerini Türkiye'deki Jüpiterlerin kaldırılması karşılığında çekmeyi önermesi bütün dünya tarafından öğrenildiğinde Türk yetkililer konu hakkında hiç yorum yapmamayı tercih ettiler. İngiliz *The Times* gazetesi muhabiri bu durumu şu şekilde yorumluyordu: "Neredeyse tüm Türkiye'yi kaplamış sessizliğin arkasında, Türkiye'nin kendi savunma düzenlemeleri ve hayati çıkarlarını ilgilendiren mesajların Amerikalılar ve Ruslar arasında gidip gelmeden önce kendisine danışılmamış, hatta kendisine hiç haber verilmemiş olmasının verdiği rahatsızlık hissedilebiliyor." Muhabirin de belirttiği gibi, Türk yöneticiler füze pazarlığının yorumlanmasında Amerikalıların görünüşte takip ettiği yolu izliyorlardı: "Türkiye'deki ve Küba'daki üsler arasında hiçbir benzerlik yoktu. Bir kere yerleştirilmeleri çok farklı şekilde gerçekleştirilmişti [Küba'daki füzeler gizlice konuşlandırılırken Türk füzeleri açıkça, kamu oyunun bilgisi dâhilinde konuşlandırılmıştı]. İkincisi Türkiye'deki üsler NATO üsleriydi ve herkes tarafından bilinen Batı savunma sisteminin bir parçasıydı." Muhabir Türk dışişleri bakanlığına yakın olduğunu iddia ettiği bir kaynağın görüşüne de yer veriyordu yazısında: "Füze üslerinin Türkiye'den çekilmesi, Türkiye'nin kendi başına karar alamayacağı, tüm NATO'nun karar verebileceği bir husustur."¹⁴⁵

Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin basına 31 Ekim 1962 günü yaptığı açıklamada Sovyetlerin Türkiye'deki Jüpiterlerin çekilmesini istemesine dolaylı bir şekilde değindi: "Bizdeki üslerin kaldırılmasını isteyenler, evvela Türkiye'ye karşı tehdit teşkil eden üslerin de kaldırılacağını vadetmeli ve gerçekleştirmelidirler."¹⁴⁶ Daha sonra 9 Ocak 1963'te Meclis'te yaptığı konuşmada ise Erkin Türkiye ve Küba'daki füzeler arasında pazarlık yapıldığını kesin bir dille yalanladı: "Malumunuz olduğu veçhile Küba buhranı

sırasında bu memleketteki füze üsleriyle memleketimizdeki füze üslerinin birlikte bir pazarlık konusu yapılması yolunda bir Sovyet teşebbüsü bahis konusu olmuş, ABD böyle bir pazarlığı reddetmiştir.”¹⁴⁷

Kriz sırasında Türk basını da Kruşçev'in füze pazarlığı önerisini kızgınlıkla karşılamıştı. İlginç bir gelişme olarak daha erken bir tarihte, 24 Ekim 1962 günü Ecvet Güresin *Cumhuriyet*'teki köşesinde Sovyetlerin Türkiye'deki üsleri pazarlık konusu yapabileceği tahmininde bulunmuştu: “Başkan Kennedy'nin Küba için aldığı abluka kararı, NATO devletlerini ve hiç şüphe yok ki Türkiye'yi birinci derecede ilgilendiriyor. Her ne kadar NATO devletlerinin savunma için tesis ettikleri füze rampalarıyla Sovyetlerin Küba'da yığınak yapmaları arasında şartlar bakımından bir benzerlik yok ise de Rusya'nın ve Doğu blokunun Amerika'nın bu kararını istismar etmek için NATO üslerini de ele alacağı muhtemel görülmektedir.”¹⁴⁸ Diğer köşe yazarları da Küba ve Türkiye'deki füzeler arasında karşılaştırma yapmanın haklı bir davranış olmayacağını, çünkü Türk füzelerinin savunmaya yönelik ve statükoyu koruyucu nitelikte silahlar iken, Küba füzelerinin saldırıya yönelik olduğunu ve statükoyu değiştirici nitelik taşıdığını belirtmekteydiler. Köşe yazarlarının vardığı sonuç şuydu: Sovyet önerisini ne Türkiye, ne de ABD dikkate alabilirdi.¹⁴⁹ Gerçekte hem Türk yöneticileri hem de Türk halkı, yakın müttefikleri olarak gördükleri Amerika'nın NATO'nun sağlamlığını zedeleyebilecek bir taviz vereceğine ihtimal vermiyorlardı.

Krizin Türkiye Açısından Düşündürdükleri

Daha ileriki bir tarihte, 1960'ların ikinci yarısında, Rusların ve Amerikalıların Küba Krizi'ni sona erdirmek için Küba ve Türkiye'deki füzeler konusunda gizli bir anlaşma yapmış oldukları yolunda söylentiler ortaya çıkınca, bu durum Türk kamuoyunda rahatsızlık ve endişelere sebep oldu. Eğer söylenenler doğruysa Amerika, gerçekte füzelerin (atom başlıklarının değil) sahibi olan Türk hükûmetine danışmadan Sovyetlerle yaptığı anlaşmanın bir parçası olarak Türkiye'deki füzeleri çekmeyi kararlaştırmıştı. Başka bir deyişle, ABD, kendi çıkarları uğruna, yani Sovyetleri Karayiplerden çıkartabilmek ve onlarla silahlı çatışmaya girmemek için, Türkiye'nin çıkarlarını feda etmekten kaçınmamıştı. Görülmekteydi ki Amerikalılar, Türkiye'ye gerektiğinde çıkarları feda edilebilecek bir uydu devlet muamelesinde bulunmuşlardı. Türk kamuoyu şunu da düşünmeden edemedi: Demek ki, gelecekte de Amerikan çıkarları gerektirdiği zaman, Amerikan yöneticileri Sovyetler Birliği veya başka bir devletle Türkiye'nin aleyhine gizli anlaşmalara girmekten çekinmeyecekti.

İsmet İnönü artık muhalefet lideri olduğu bir tarihte, Ocak 1970'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada Amerikalıların Küba Krizi sırasında kendilerini nasıl oyuna getirdiklerini şöyle anlatacaktı:

"Bize gösterilen 'evet Ruslar, Küba'daki üslerini geri çekmeyi kabul ettiler.' Bu esnada bize de Amerikalıların söylediği 'İzmir'de üslenmiş olan nükleer silahların, nükleer bombaların modası geçti, bunların tesiri yoktur; biz bunları kaldırıp Polaris denizaltılarıyla aynı maksadı temin etmeye karar verdik, bunları alacağız.' E güzel. Biz de üzerimizde o gün bir pazarlık olduğu havasında değil, kendi ikimiz arasındaki münasebetten dolayı, bunlar kalkacak diye, bunu gayet tabii gördük ve memnun olduk. Hâlbuki aslında, sonradan Amerikalıların yazdıklarına göre tahakkuk etmiş ve meydana çıkmıştır ki, harp meydana çıkıp da Amerika Ruslara 'buradaki üslerini kaldırmazsan ben Küba'yı işgal edeceğim, ne olursa olsun' demiştir. Bu vaziyeti alınca Ruslar, 'ben bunu kaldırıyorum, siz de Türkiye ve İtalya'da bulunan üslerinizi kaldırınız' demiştir ve onlar kabul etmişlerdir... Amerika'nın dünyadaki maksatları için Türkiye'yi, onun harbe tutuşma tehlikesini ehemmiyetsiz görerek istediği gibi kullanmasına mani olmak lazımdır."¹⁵⁰

Küba Krizi'nin Türk kamuoyunu korkutan diğer bir yönü de, Türkiye'nin, toprakları üzerindeki Amerikan nükleer silahlarından dolayı muhtemel bir Sovyet nükleer saldırısının hedefi olabileceğini göstermesidir. Küba Krizi, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin önemli hedeflerinden biri hâline getirmiş ve temel olarak Amerikan çıkarlarını ilgilendiren bir süper güç çatışmasında ABD'yle birlikte sahnenin tam ortasında yer almasına neden olmuştu. Sovyet lideri Kruşçev 27 Ekim 1962 günü Kennedy'ye gönderdiği mektubunda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceği, Türkiye'nin iç işlerine karışmayacağı ve onu işgal etmeyeceği yolunda teminat vereceğini belirtmişti. Bu demekti ki, eğer Amerika Sovyet önerisini reddederse Sovyetler Birliği, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve egemenliğini ihlal edebilir, onun iç işlerine karışabilir, hatta onu işgal edebilirdi.

İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'in anlattığına göre, Küba Krizi sırasında Türk liderler ABD'yle birlikte Türkiye'nin nükleer bir savaşın eşiğinde olduğunu hissetmişlerdi. Başbakan İsmet İnönü bir çatışma ortaya çıktığında bu defa Türkiye'yi savaşın dışında tutmanın çok zor olacağını düşünüyordu. Türkiye, Amerikalıların politikaları yüzünden birkaç gün harp hâli yaşamıştı. Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Ryzhov, tehdit üstüne tehdit yağdırıyor, nükleer harbin Türkiye'nin kapısına geldiğini her

yerde tekrarlıyordu. Hatta bir keresinde Ryzhov, tehditlerini İran Şahının şerefine verilen bir resepsiyonda Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican'a söylemekten çekinmemişti. Türk liderler öyle bir noktaya gelmişlerdi ki, nükleer bir savaş çıktığında bu savaşın Hiroşimasının İstanbul veya Ankara olacağını tahmin ediyorlar ve bu şehirlerin böyle bir afette en az zararlar nasıl kurtarılacağını ciddi ciddi düşünüyorlardı.¹⁵¹

Küba Krizi, Türk liderlere aynı zamanda yabancı üsleri ve belli kategorideki nükleer silahları toprakları üzerinde bulundurmalarının karşı bloktaki ülkelerin saldırısını çekebileceğini de gösterdi. Belki ilk defa Türk yöneticiler daha fazla askerî gücün daha fazla güvenlik anlamına gelmediğinin farkına vardılar. Küba Krizi ortaya koymuştu ki, nükleer silahlara sahip olma ve NATO'nun üyesi bulunma, her zaman düşman devletin Türkiye'ye karşı saldırıya geçmesini önleyemeyebilir, bazen de düşman devletin saldırısını davet edebilirdi. Savaş tehlikesi ansızın ortaya çıkabilir ve ittifak bağlantıları Türkiye'nin hiç işine yaramayabilirdi. Bu, Türk liderlerin eskiden beri sahip oldukları güvenlik anlayışına büyük bir darbe vurulması anlamına geliyordu. Bu gerçek, Amerikalılar Jüpiter füzelerinin kaldırılması konusunu bir daha ortaya attıklarında Türk liderlerin bu defa fazla itiraz etmeden kabul etmelerinde önemli rol oynamıştır. Türk halkı ve yöneticileri aynı zamanda şunu görmüştü: Washington'un aldığı bir karar Türkiye'nin güvenliğini, hatta varlığını tehlike altına sokabilirdi. Milyonlarca Türk insanının hayatı, Türkiye'den binlerce kilometre uzaklıktaki bir bölgede ortaya çıkan bir süper güç anlaşmazlığından dolayı tehlike altına girebilirdi.

Jüpiterlerin Kaldırılması ve Türkiye İçin Düşündürdükleri

Küba Krizi geçer geçmez Amerikan görevlileri Jüpiter füzelerinin kaldırılması için gerekli girişimlerde bulunmaya başladılar. Savunma Bakanı Robert McNamara'nın anlattığına göre kendisi kriz sona erdiğinde hemen Pentagon'a gitmiş ve füzelerin kaldırılmasını, parça parça edilmesini ve fotoğraflarının çekilmesini emretmiş, böylece füzelerin imha edildiğini kendi gözleriyle görmek istemişti.¹⁵² McNamara'nın savunma bakanlığı genel danışmanı John McNaughton'a şöyle dediği de nakledilmektedir: "Sana bir şey söyleyeceğim. Hakkında hiçbir soru sormanı istemiyorum. Niçin yapıldığı konusunda hiç kimseye bir şey söylemeni de istemiyorum, çünkü bunu sana söylemeyeceğim. Sadece söylediğimi yapmanı istiyorum, her bir füzenin Türkiye'den uzaklaştırılmasını istiyorum."¹⁵³ Bu emirler üzerine 29 Ekim 1962 Pazartesi günü Jüpiterlerin kaldırılması konusunda McNaughton'un başkanlığında bakanlıklar arası bir kurul oluşturuldu.

McNaughton'un kurulun ilk toplantısında söylediği şuydu: "1 Nisana kadar o füzeler çekilmiş olacak, onları yok etmemiz gerekse bile."¹⁵⁴

Bütün bu gelişmelere rağmen 9 Kasım 1962 günü Dışişleri Bakanı Dean Rusk Başkan Kennedy'ye şu tavsiyede bulundu: Türkiye ve İtalya'daki füzeler yakın bir gelecekte çekilmemeliydi, çünkü o kırk beş füze, bir Sovyet saldırısı olması durumunda normalde Batı Avrupa'ya çevrilmesi beklenen Sovyet füzelerinin hedefi vazifesini görecek kullanışlı silahlardı. Ayrıca Jüpiterler yakın bir tarihte çekilirse Amerika'nın güvenilirliği sarsılacak ve Türkiye ve İtalya'nın yanında diğer müttefikler de artık Amerika'ya güvenmemeye başlayacaklardı. Fakat Küba Krizi'nin etkisinin azaldığı, daha modern ve etkili silah sistemlerinin kullanıma sunulduğu daha ileriki bir tarihte Jüpiterlerin imha edilmesi gayet yerinde olacaktı. Dikkat edilirse Rusk'ın önerisi Amerikalıların füzelerin yaklaşık beş ay içinde kaldırılmış olacağı yolunda Sovyetlere verdikleri söze ters düşmüyordu. Yine Kasım 1962'de ve Ocak 1963'te o zaman McBundy'nin yardımcısı olan, ileride Ankara büyükelçiliğine atanması Türk iç politikasında kargaşaya sebep olacak olan Robert Komer, gizli Sovyet-Amerikan anlaşmasından habersiz olduğu için Türkiye'nin iç politikasındaki belirsizlikler sebebiyle Jüpiterlerin çekilmesinin doğru olmayacağını öne sürmüştür.¹⁵⁵

Herşeye rağmen Ocak 1963'te Türk ve Amerikalı görevliler Jüpiterler konusunda ne yapılması gerektiğini tartışmaya başladılar. 9 Ocak 1963'te Feridun Cemal Erkin Meclis'te yaptığı konuşmada Türkiye'nin Jüpiterlerin başka silah sistemleriyle değiştirilmesini kabul edeceğinin sinyalini verdi: "Türkiye Cumhuriyeti hükûmeti,... NATO ittifakı içerisinde kullanılmakta olan çeşitli savunma vasıta ve silahlarının... askerî icaplar zaviyesinden NATO içerisinde müştereken yapılmakta olan değerlendirilmesine faal bir şekilde iştirake devam edecek ve gayet tabii olarak askerî teknolojideki değişiklikler dolayısıyla bu konularda alınabilecek her hangi yeni bir tertibin veya tertiplerin,... memleketimizin kendi askerî güvenliğini idame etmesini sağlayacaktır."¹⁵⁶

Nihayet 17 Şubat 1963'te Erkin yine Meclis'te yaptığı konuşmada Türkiye'nin Jüpiterlerin kaldırılmasını kabul ettiğini açıkladı: "gerek NATO ittifak sisteminin bir kül olarak, gerek Türkiye'nin savunmasının daha tesirli silahlarla sağlanması için, memleketimizdeki Jüpiterlerin Polarislerle değiştirilmesi hususunda müttefikimiz Amerika Birleşik Devletleri ile aramızda müzakereler cereyan etmiştir... Başkan Kennedy ile İngiltere Başbakanı Mr. McMillan arasında Nassau'da vaki görüşmelerle tatbikat alanına intikal etmekte olan bir NATO nükleer gücü ihdası anlayışına uygun olarak memleketimizdeki Jüpiter füzelerinin Akdeniz'de üslenmiş denizaltılardaki Polaris füzeleri ile değiştirilmeleri hakkında bize de vaki

teklif hükümetimizce müsait karşılanmış ve kabul kararımız ABD büyükelçisine tebliğ edilmiştir.”¹⁵⁷ Nisan 1963'te ABD ve Türkiye Jüpiterlerin kaldırılması konusunda nota değişiminde bulundu¹⁵⁸ ve 25 Nisan günü Amerikan Savunma Bakanı McNamara Başkan Kennedy'ye son Jüpiterin bir önceki gün söküldüğünü ve hafta sonunda Türkiye'den ayrılmış olacağını bildirdi. Bu arada 16 füze taşıyan bir Polaris denizaltısı da bölgeye gönderildi.¹⁵⁹

Jüpiterlerin kaldırılması Türk kamuoyu tarafından ihtiyatla karşılandı. Türk basınında Jüpiterlerin kaldırılmasının Türkiye'nin savunma sistemini zayıflatacağı ve Sovyetler Birliği'ne karşı caydırıcılığın büyük bir darbe alacağı yolunda makaleler yayınlandı. Bazı köşe yazarları da Jüpiterler gittikten sonra Türkiye'nin stratejik öneminin azalacağı ve bu nedenle Batı'nın Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım sağlamada daha isteksiz davranacağı uyarısında bulundular. Füzelerin çekilmesinin tek taraflı bir Amerikan kararı olabileceği, Türkiye'nin karar mekanizmasında rol almamış bulunabileceği ise hiçbir köşe yazarı ve akademisyen tarafından dile getirilmedi. Başka bir deyişle Türkiye, kendisi hakkındaki bir kararda bağımsız ve egemen bir devlet olarak söz sahibi olmuş mudur, olabilmiş midir türünde bir endişe basında yer almamıştır.¹⁶⁰ İlginç bir nokta da, füzelerin çekilmesini Türkiye'nin stratejik önemi azalıyor diye karşı çıkan aynı basın organları ve yazarların, 1960'ların ikinci yarısında Türkiye'de nükleer nitelikte silahlar bulunmasını ülkeyi Sovyet tehdidinin bir hedefi hâline getiriyor diye eleştirmeleridir.

30 Mayıs 1963 tarihli *Ulus* gazetesindeki yazısında Ahmet Şükrü Esmer, Jüpiterlerin Polarislerle değiştirilmesini Türk dış politikasının bir sorunu olarak değil, fakat askerî teknolojideki gelişmeler sonucunda NATO nükleer stratejisinde yapılan bir ayarlama olarak ele almaktaydı. *Milliyet*'in 4 ve 13 Şubat 1963'teki başyazılarında işlenen ana fikirlerse şunlardı: Jüpiterlerin çekilmesi bazı çevrelerde yorumlandığı gibi Rusların Küba'daki üslerini sökmelerine karşı verilen bir taviz değildir. Fakat onların yerine ikame edilecek Polarislerin Türkiye'nin savunma gereklerini karşılayıp karşılayamayacağı belli değildir. Jüpiterlerin çekilmesiyle Türkiye'nin stratejik öneminin kaybolup bunun dış yardımların azalmasına sebep olması da bir olasılıktır. M. Piri ise 4 Ocak 1963'te *Cumhuriyet*'teki yazısında şu fıkirlere yer veriyordu: “Gerek Türkiye'deki, gerek İtalya'daki füzeleer Amerika'nın değil, NATO savunma manzumesinin tedafüi silahlarıdır. Esasen... Amerika tek taraflı olarak bu arzuya [Sovyet teklifine] kendiliğinden müspet cevap veremezdi. Fakat çok muhtemeldir ki, dünya yüzünde soğuk harbin gevşemesi lüzumunu arzu edenler... NATO camiası içinde bu yolda bir adım atmış olsunlar... Öyle anlaşılıyor ki, Amerika yeni stratejisinde ken-

dini kuvvetli hissedince, Rusya'ya karşı iyi niyetini göstermek istemiş ve sabit füzelerin kurulduğu memleketleri hedef olmaktan çıkarmak gibi iyi bir niyetle hareket etmiştir."

Yine *Cumhuriyet*'te köşe yazarlığı yapan Kayhan Sağlamer 13 Nisan 1963 tarihli yazısında Jüpiterlerin miatlarını doldurdıkları ve Türkiye ve İtalya'yı ilk hedef yaptıkları için füzelerin varlığından hoşnut olmayan çevreleri memnun etmek amacıyla geri çekildiklerini, çekme kararının Amerikan-Sovyet pazarlığının sonucu olmadığını ve Küba bunalımıyla hiç bir ilgisi bulunmadığını ileri sürdü. Çetin Altan ise *Milliyet*'teki 13 Nisan 1963 tarihli makalesinde şu görüşü dile getirmekteydi: "Bir teknik silahın başka bir teknik silahla değiştirilmesi dünya basınında bu kadar kıyamet mi koparırdı? Meselenin içinde bir durum değişikliği vardı. O değişiklik de Türkiye'nin eski stratejik önemini kaybetmesi ve Amerika üslüğünden çıkarılmasıydı."

Basında çıkan yazılara cevap olmak üzere Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Meclis'te 9 Ocak ve 17 Şubat 1963'te yaptığı konuşmalarında kamuoyunda dile getirilen iddiaları kesin şekilde yalanladı. Ona göre Jüpiterlerin Polarislerle değiştirilmesinin Batı'nın savunması bakımından Türkiye'nin stratejik önemini azaltması ve bu sebepten Türkiye'ye yapılmakta olan yardımların azalması söz konusu değildi. Bunun nedenleri ise şunlardı: Birincisi, Türkiye, bulunduğu müstesna coğrafi mevkide Batı idealleri uğrunda sarsılmaz mücadele azmi ile stratejik önemini her zaman koruyordu. İkincisi, nükleer silahlardaki ilerlemeler bunların kullanımını zorlaştırmış, konvansiyel silahlarla çatışma ihtimalini artırmış, dolayısıyla bu açıdan NATO'ya en büyük katkıyı sağlayan Türkiye'nin öneminde artışa neden olmuştu. Üçüncüsü, Atatürk'ün gösterdiği hedef doğrultusunda Türkiye'nin Batı'yla her alanda bağları sıkılaştırma çabası onu Batı ülkeleri nazarında itibarlı konuma getirmişti. Zaten Batı, savunma nedenleriyle değil asıl bu sebeple Türkiye'ye önem atfetmekteydi. Dördüncüsü, sabit, yerleştirildikleri yerler belli ve bu nedenle düşman saldırısına açık Jüpiterlerin yerine su altından atılan, daha gelişmiş ve daha etkili Polaris füzelerinin ikamesinin sağlanması Türkiye açısından bir zayıflık değil başarıydı. Ayrıca Amerikan yönetiminin en üst düzey yöneticileri Türkiye'ye büyük önem atfettiklerini ve Türkiye'ye sağlanan yardımın azaltılmadan devam edeceğini en son konuşmalarında belirtmişlerdi.¹⁶¹

Gerçekte orta menzilli Jüpiterlerin çekilmesi Türkiye'nin stratejik öneminde bir değişikliğe neden oldu. Artık Türk topraklarında Sovyetler Birliği'ni doğrudan vurabilecek nükleer silahlar bulunmuyordu. Böylece Türkiye, bir çatışma anında Sovyetlerin ilk saldırısını çekecek derecede Sovyetler Birliği'ne karşı bir tehdit oluşturma durumundan çıkmıştı. Artık

Türkiye, eskiden olduğu gibi Soğuk Savaş açısından aşırı öneme sahip bir ülke değildi. Türk askerî kesimleri, Şubat 1957'de imzalanan bir anlaşmaya göre nükleer silah taşıyan Amerikan uçaklarının Türkiye'deki üslerde bulunmasını, bu üsleri kullanmalarını memnuniyetle karşılamaya devam ettiler. Bu durum onları biraz olsun rahatlatıyordu. Fakat Amerikan saldırı uçakları Sovyetler Birliği için önemli bir tehdit oluşturmuyordu, çünkü bu ülke saldırı uçaklarına karşı kullanabileceği etkili karadan havaya fırlatılan füzelere sahipti. Türk askerî liderlerinin gözünde saldırı uçakları bir Sovyet saldırısı durumunda Amerika'nın Türkiye'ye yardımını zorunlu kılmaları açısından önem taşıyordu.¹⁶²

SONUÇ

Küba Krizi, 1964'ten itibaren farklı bir görünüm kazanan Türk-Amerikan ilişkilerine etkiye bulunmuştur. Özellikle Türk yöneticilerin ABD'yle askerî ilişkilerde daha dikkatli davranmaya başlamalarında önemli rol oynamıştır. Ayrıca Türk liderlerin Amerika'nın Kıbrıs sorununda takındığı tavır karşısında duydukları hayal kırıklığının çok ileri düzeylere ulaşmasına katkıda bulunmuştur. Kriz, aslında Türk-Amerikan ittifakının Türkiye bakımından sebep olduğu maliyetler ve tehlikeler açısından güzel bir örnek oluşturmaktadır. Türk liderler güçlü komşuları Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliklerini korumak amacıyla ABD'yle savunma ilişkilerine girmişlerdi. Onlar yine kendi ülkelerinin ve tüm NATO bölgesinin savunmasına katkıda bulunur düşüncesiyle Jüpiterlerin topraklarına yerleştirilmesine rıza göstermişlerdi. Oysa Küba Krizi göstermişti ki, bir süper güçle ittifak ilişkileri kurmak ve bu süper gücün askerî kuvvetlerinin ve nükleer silahlarının toprakları üzerinde konuşlandırılmasına izin vermek, diğer süper gücü tahrik edebilir, onun Türkiye'ye saldırma olasılığını artırabilir, hatta çıkmasında hiçbir rol oynamadığı bir kriz nedeniyle Türkiye'yi bir nükleer savaşa sokabilirdi. Sovyetler ilk hareket olarak Türkiye'ye saldırımayı tercih edebilirlerdi, çünkü Türkiye ve Küba'daki füzeler arasındaki benzerlik Rusların saldırısını dünya kamuoyu önünde haklı çıkarabilirdi. Ayrıca Batı ittifakının en zayıf, en uç halkası olan Türkiye'ye saldırımları durumunda çatışmanın topyekun bir nükleer savaşa dönüşmesi de önlenebilirdi.

Küba Krizi, ayrıca büyük bir devletle ittifak ilişkilerine girmenin zorluklarını da ortaya koymuştu. Amerikan yöneticileri Türk liderlere danışmadan Türkiye'yi pazarlık masasına koymakta pek fazla tereddüt etmemişlerdi. Bu davranış, her meselede, hatta Amerika'yı doğrudan ilgilendirmeyen meselelerde dahi Amerikalılara danışan Türk yetkililerin davranışının tam zıttı bir davranıştı. Hele Soğuk Savaşla alakalı konularda Türk ma-

kamlarının Amerika'ya danışmadan en küçük bir harekette bulunması söz konusu değildi. Bu açıdan Küba Krizi, o zamanki Türk-Amerikan ilişkilerinin patron-uydu devlet ilişkisine benzer özellikler taşıdığını göstermektedir. Türk yöneticilerin verdikleri koşulsuz destek karşısında ABD'den övülme dışında başka bir şey beklememeleri de bu durumun bir kanıtı gibi gözükmektedir. Koşulsuz desteği verirken Türk yetkililerinin kendi çıkarlarını pek düşünmemeleri, hatta ülkelerinin güvenliğinin birinci derecede tehdit altına girmesini dahi göze almaları yorum gerektirmeyecek nitelikte yukarıdaki yargıyı desteklemektedir.

Küba Krizi, o zamanki Türk liderlerin ABD'yle kurulmuş ittifak ilişkilerini nasıl algıladıklarının da güzel bir göstergesidir. Onlara göre iki devlet arasındaki aynı ideolojik prensiplere sahip olmadan kaynaklanan yakın ilişki, iki devletin her durumda koşulsuz olarak birbirlerini desteklemesini gerektiriyordu. Bu nedenledir ki, ilk başladığı andan itibaren kriz süresince bütün güçleriyle samimi olarak Amerika'nın arkasında yer almışlardı. Amerika'nın ortak düşman olan Sovyetler Birliği ile Türkiye'nin çıkarları üzerinde pazarlığa girişeceğinin akıllarının ucundan bile geçmesi mümkün değildi. Kıbrıs krizleri sırasında ABD'nin hiç de Türkiye'nin tutumunu destekler bir davranış göstermemesi, bu görüşlerinde ne kadar yanıldıklarını ortaya koyacaktı.

SON NOTLAR

- ¹ *The Times*, 29 Ekim 1962, s. 8; B. J. Bernstein, "The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey?", *Political Science Quarterly*, c. 95, No. 1, İlkbahar 1980, ss. 98-99; M. R. Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, Londra: Faber and Faber, 1991, s. 439.
- ² Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 99; "Başyazı", *Forum*, 1 Haziran 1964, s. 4.
- ³ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 439; R. L. Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, Washington: The Brookings Institution, 1989, s. 71.
- ⁴ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 99.
- ⁵ G. S. Harris, *Troubled Alliance*, Washington: American Enterprise Institute, 1972, s. 92.
- ⁶ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 439.
- ⁷ G. S. Harris, "Turkey and the United States", K. H. Karpat (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, Leiden: E. J. Brill, 1975, s. 58.
- ⁸ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 100; T. C. Reeves, *A Question of Character: A Life of John F. Kennedy*, New York: The Free Press, 1991, s. 375; Harris, *Troubled Alliance*, s. 92.

- ⁹ J. G. Blight ve D. A. Welch, *On the Brink*, New York: Hill and Wang, 1989, s. 172.
- ¹⁰ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 71.
- ¹¹ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 99.
- ¹² Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 439.
- ¹³ G. T. Allison, *Essence of Decision*, Boston: Little, Brown and Co., 1971, ss. 311, 312; Blight ve Welch, *On the Brink*, s. 172; Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 100.
- ¹⁴ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", ss. 100-101.
- ¹⁵ G. McGhee, *The US Turkish NATO Middle East Connection*, Londra: Macmillan Press, 1990, s. 166.
- ¹⁶ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 101; D. Detzer, *The Brink: Cuban Missile Crisis 1962*, Londra: J. M. Dent & Sons, 1979, s. 157; Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 439.
- ¹⁷ Detzer, *The Brink*, s. 157, Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, ss. 439-440.
- ¹⁸ Blight ve Welch, *On the Brink*, s. 173; Allison, *Essence of Decision*, s. 141, 226; R. F. Kennedy, *Thirteen Days*, New York: W. W. Norton & Co., 1971, s. 72; Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", 102.
- ¹⁹ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", ss. 101-102.
- ²⁰ Allison, *Essence of Decision*, s. 141; E. Abel, *The Missile Crisis*, Philadelphia: Lippincott, 1966, s. 190; D. L. Hafner, "Bureaucratic Politics and Those Frigging Missiles", *ORBIS*, c. 21, No. 2, Yaz 1977, s. 318.
- ²¹ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 92-93.
- ²² Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", ss. 99, 100.
- ²³ Reeves, *A Question of Character*, s. 375; Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", ss. 102-103.
- ²⁴ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 102; Allison, *Essence of Decision*, ss. 142, 226; Kennedy, *Thirteen Days*, ss. 72-73, Abel, *The Missile Crisis*, ss. 190-191.
- ²⁵ Abel, *The Missile Crisis*, s. 191; Allison, *Essence of Decision*, s. 142.
- ²⁶ Reeves, *A Question of Character*, s. 375; Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 71; Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", ss. 103-104; Detzer, *The Brink*, ss. 157, 244; G. W. Ball, *The Past Has Another Pattern*, New York: W.W. Norton, 1982, s. 501.
- ²⁷ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 103.
- ²⁸ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, ss. 381-382.
- ²⁹ *Ibid.*, s. 382.
- ³⁰ B. R. Bernstein, "Reconsidering the Missile Crisis: Dealing with the Problems of the American Jupiters in Turkey", J. A. Nathan (der.), *The Cuban Missile Crisis Revisited*, New York: St. Martin's Press, 1992, s. 58.
- ³¹ *Ibid.*, s. 58-59.

- ³² Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 65.
- ³³ Ibid., s. 200.
- ³⁴ Ibid., ss. 290, 382.
- ³⁵ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 12.
- ³⁶ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 381.
- ³⁷ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 11.
- ³⁸ Allison, *Essence of Decision*, s. 43; Hafner, "Bureaucratic Politics and Those Frigging Missiles", s. 318.
- ³⁹ B. Miroff, *Pragmatic Illusions*, New York: David McKay Co. Inc., 1976, ss. 85-86.
- ⁴⁰ N. Khrushchev, *Khrushchev Remembers*, Londra: Andre Deutsch, 1971, s. 493.
- ⁴¹ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 15.
- ⁴² Ibid., s. 28; Allison, *Essence of Decision*, ss. 43-44; Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 439.
- ⁴³ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, ss. 439, 440; Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 60.
- ⁴⁴ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 8.
- ⁴⁵ Allison, *Essence of Decision*, s. 44.
- ⁴⁶ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 79.
- ⁴⁷ Ibid., s. 78.
- ⁴⁸ Kennedy, *Thirteen Days*, ss. 161-162.
- ⁴⁹ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 22; Hafner, "Bureaucratic Politics and Those Frigging Missiles", s. 330.
- ⁵⁰ Ball, *The Past Has Another Pattern*, s. 295.
- ⁵¹ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 104.
- ⁵² Hafner, "Bureaucratic Politics and Those Frigging Missiles", s. 313.
- ⁵³ "White House Tapes and Minutes of the Cuban Missile Crisis", *International Security*, Yaz 1985, c. 10, No. 1, s. 178; Abel, *The Missile Crisis*, s. 47; Bernstein, "Reconsidering the Missile Crisis", ss. 68-69.
- ⁵⁴ Detzer, *The Brink*, s. 157; Reeves, *A Question of Character*, s. 376.
- ⁵⁵ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 104-105.
- ⁵⁶ A. Chayes, *The Cuban Missile Crisis*, Londra: Oxford University Press, 1974, s. 95.
- ⁵⁷ Allison, *Essence of Decision*, s. 209; Miroff, *Pragmatic Illusions*, s. 90; Reeves, *A Question of Character*, s. 375; Kennedy, *Thirteen Days*, s. 27; Abel, *The Missile Crisis*, s. 95; Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 105; Detzer, *The Brink*, ss. 155-156; Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 468; A. M. Schlesinger, *A Thousand Days*, Londra: Andre Deutsch, 1965, s. 690.
- ⁵⁸ Abel, *The Missile Crisis*, s. 95.
- ⁵⁹ Ibid., s. 96; Detzer, *The Brink*, s. 156.

- ⁶⁰ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 105; Kennedy, *Thirteen Days*, s. 27; Abel, *The Missile Crisis*, s. 95.
- ⁶¹ Kennedy, *Thirteen Days*, s. 28.
- ⁶² Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 105.
- ⁶³ Detzer, *The Brink*, s. 159; Reeves, *A Question of Character*, s. 376.
- ⁶⁴ Allison, *Essence of Decision*, s. 209; Miroff, *Pragmatic Illusions*, s. 97; Abel, *The Missile Crisis*, s. 95.
- ⁶⁵ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 106; Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 468.
- ⁶⁶ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 105.
- ⁶⁷ Chayes, *The Cuban Missile Crisis*, ss. 81-82.
- ⁶⁸ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", ss. 107-108.
- ⁶⁹ Ball, *The Past Has Another Pattern*, s. 295.
- ⁷⁰ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 108; Detzer, *The Brink*, s. 243.
- ⁷¹ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 108.
- ⁷² Ibid., ss. 108-109.
- ⁷³ Detzer, *The Brink*, s. 244.
- ⁷⁴ Abel, *The Missile Crisis*, s. 129.
- ⁷⁵ Detzer, *The Brink*, s. 203.
- ⁷⁶ Chayes, *The Cuban Missile Crisis*, s. 97.
- ⁷⁷ *The Times*, 26 Ekim 1962, s. 11.
- ⁷⁸ *The Times*, 26 Ekim 1962, s. 6.
- ⁷⁹ *Washington Post*, 25 Ekim 1962, s. A-25.
- ⁸⁰ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 70; Detzer, *The Brink*, s. 243; Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 529; Abel, *The Missile Crisis*, ss. 188-189.
- ⁸¹ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 530.
- ⁸² Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 109.
- ⁸³ Ibid., ss. 109-111.
- ⁸⁴ Ibid., s. 111, Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 508; "White House Tapes and Minutes of the Cuban Missile Crisis", s. 195.
- ⁸⁵ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 87; L. Chang, "The View from Washington and the View from Nowhere: Cuban Missile Crisis Historiography", Nathan (der.), *The Cuban Missile Crisis Revisited*, ss. 150-151.
- ⁸⁶ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 198.
- ⁸⁷ Ibid., s. 201.
- ⁸⁸ P. Salinger, *With Kennedy*, Londra: Jonathan Cope, 1967, s. 274.
- ⁸⁹ Detzer, *The Brink*, s. 238.
- ⁹⁰ Salinger, *With Kennedy*, s. 275.

- ⁹¹ Kennedy, *Thirteen Days*, ss. 66-67.
- ⁹² Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 113.
- ⁹³ Kennedy, *Thirteen Days*, ss. 162-163.
- ⁹⁴ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 526.
- ⁹⁵ Abel, *The Missile Crisis*, s. 127.
- ⁹⁶ Hafner, "Bureaucratic Politics and Those Frigging Missiles", s. 312.
- ⁹⁷ Allison, *Essence of Decision*, s. 227; Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, ss. 527-528; Kennedy, *Thirteen Days*, s. 74.
- ⁹⁸ Allison, *Essence of Decision*, ss. 224-225; Kennedy, *Thirteen Days*, s. 76; "White House Tapes and Minutes of the Cuban Missile Crisis", s. 203.
- ⁹⁹ Reeves, *A Question of Character*, s. 387.
- ¹⁰⁰ Allison, *Essence of Decision*, s. 225.
- ¹⁰¹ Reeves, *A Question of Character*, s. 387; Sallinger, *With Kennedy*, s. 272; Kennedy, *Thirteen Days*, s. 76.
- ¹⁰² Kennedy, *Thirteen Days*, s. 76.
- ¹⁰³ Allison, *Essence of Decision*, s. 217.
- ¹⁰⁴ Kennedy, *Thirteen Days*, s. 77.
- ¹⁰⁵ Ibid., s. 73.
- ¹⁰⁶ Allison, *Essence of Decision*, s. 142; Detzer, *The Brink*, s. 244.
- ¹⁰⁷ Hafner, "Bureaucratic Politics and Those Frigging Missiles", s. 330.
- ¹⁰⁸ Abel, *The Missile Crisis*, ss. 194-195; Detzer, *The Brink*, s. 245.
- ¹⁰⁹ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 118.
- ¹¹⁰ "White House Tapes and Minutes of the Cuban Missile Crisis", ss. 197, 198, 199; Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 527.
- ¹¹¹ "White House Tapes and Minutes of the Cuban Missile Crisis", s. 201; Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", ss. 119-120; Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 527.
- ¹¹² Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", ss. 119-120.
- ¹¹³ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 527.
- ¹¹⁴ Ibid., s. 533.
- ¹¹⁵ Ibid., s. 535; Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 120; "White House Tapes and Minutes of the Cuban Missile Crisis", s. 203.
- ¹¹⁶ Bernstein, "The Cuban Missile Crisis", s. 118, "White House Tapes and Minutes of the Cuban Missile Crisis", s. 197.
- ¹¹⁷ Allison, *Essence of Decision*, s. 226.
- ¹¹⁸ Ibid., s. 227, Kennedy, *Thirteen Days*, s. 79.
- ¹¹⁹ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 85.
- ¹²⁰ Allison, *Essence of Decision*, s. 227; Kennedy, *Thirteen Days*, ss. 79-80; Reeves, A

Question of Character, ss. 387-388.

¹²¹ Kennedy, *Thirteen Days*, s. 165.

¹²² Ibid., s. 165.

¹²³ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 535; Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 88; Bernstein, "Reconsidering the Missile Crisis...", s. 95.

¹²⁴ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 88.

¹²⁵ Kennedy, *Thirteen Days*, ss. 86-87.

¹²⁶ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 537.

¹²⁷ Bernstein, "Reconsidering the Missile Crisis...", s. 96.

¹²⁸ Ibid., ss. 92-93.

¹²⁹ Kennedy, *Thirteen Days*, s. 168.

¹³⁰ Blight ve Welch, *On the Brink*, ss. 83-84, 114-115, 170-171; Reeves, *A Question of Character*, s. 387; Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, ss. 95-96; Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 538; Bernstein, "Reconsidering the Missile Crisis...", s. 100.

¹³¹ Blight ve Welch, *On the Brink*, ss. 173-174.

¹³² Ibid., s. 174; Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, s. 95.

¹³³ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 546.

¹³⁴ Ibid., ss. 546-547.

¹³⁵ Bernstein, "Reconsidering the Missile Crisis...", s. 98.

¹³⁶ Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis*, ss. 132-133.

¹³⁷ Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 547.

¹³⁸ M. Gönlübol et al. *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: A.Ü. S. B.F. Yayınları, No. 407, 1977, s. 338.

¹³⁹ M. Toker, "İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl", *Milliyet*, 4 Şubat 1969, s. 5.

¹⁴⁰ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*, 24 Ekim 1962, dönem 1, oturum 1, c. 8, s. 246.

¹⁴¹ *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1962, s. 5.

¹⁴² Toker, "İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl", 5 Şubat 1969, s. 5.

¹⁴³ *MMTD*, 9 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 10, ss. 628-629.

¹⁴⁴ Toker, "İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl", 5 Şubat 1969, s. 5.

¹⁴⁵ *The Times*, 29 Ekim 1962, s. 8.

¹⁴⁶ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1962, ss. 1, 5.

¹⁴⁷ *MMTD*, 9 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 10, s. 629.

¹⁴⁸ E. Güresin, "Küba Olayları Karşısında Ankara'daki Akisler", *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1962.

¹⁴⁹ D. Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara: A.Ü. S. B.F. Yayınları, No. 339, 1972, s. 131.

- ¹⁵⁰ MMTD, 22 Ocak 1970, dö. 3, ot. 1, c. 2, ss. 291-292.
- ¹⁵¹ Toker, "İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl", 4 ve 5 Şubat 1969, s. 5.
- ¹⁵² Beschloss, *Kennedy v. Khrushchev*, s. 588.
- ¹⁵³ Bernstein, "Reconsidering the Missile Crisis...", s. 98.
- ¹⁵⁴ Chayes, *The Cuban Missile Crisis*, s. 98; Hafner, "Bureaucratic Politics and Those Frigging Missiles", s. 319.
- ¹⁵⁵ Bernstein, "Reconsidering the Missile Crisis...", ss. 98-99.
- ¹⁵⁶ MMTD, 9 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 10, s. 629.
- ¹⁵⁷ Ibid., 17 Şubat 1963, dö. 1, ot. 2, c. 13, ss. 222-223.
- ¹⁵⁸ Harris, *Troubled Alliance*, s. 94.
- ¹⁵⁹ Bernstein, "Reconsidering the Missile Crisis...", s. 99.
- ¹⁶⁰ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, s. 134.
- ¹⁶¹ MMTD, 9 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 10, s. 629, 17 Şubat 1963, dö. 1, ot. 2, c. 13, ss. 222-225.
- ¹⁶² G. S. Harris, "Turkey and the United States", Karpas (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, ss. 58-59, Harris, *Troubled Alliance*, s. 95.

ALTINCI BÖLÜM

1960-1975 DÖNEMİNDE SORUNLU ASKERİ İLİŞKİLER

ASKERİ İDARE DÖNEMİ

27 Mayıs 1960'ta askerî darbeyle idareye el koyan Türk askerî yetkililer Türkiye'nin ABD'yle ve diğer devletlerle olan askerî ilişkilerinde herhangi bir değişikliğe gitmediler. Daha ilk gün yaptıkları resmî açıklamada NATO'ya ve CENTO'ya inandıklarını ve onlara bağlı olduklarını ilan ettiler.¹ Askerî liderler Soğuk Savaş konusunda kendilerinden önceki Türk yöneticilerinden pek farklı düşünmüyorlardı. Onlara göre de Sovyetler Birliği, Türkiye'nin güvenliğine en büyük tehdidi oluşturmaktaydı ve Türkiye'nin NATO ve Batı bağlantısı hayati derecede önemliydi.

Türk subaylarının NATO'ya ne derece önem verdikleri darbenin hemen ardından ortaya çıkan bir olayla açık şekilde belli oldu. Türkiye'de yönetimin değişmesiyle dış ve iç politikalarda köklü değişiklikler olabileceğini hesap eden Sovyet lideri Nikita Kruşçev, bu fırsattan istifade etmek amacıyla 28 Haziran 1960'ta Türkiye'deki yeni yönetimin başı Orgeneral Cemal Gürsel'e Türkiye'nin tarafsızlık politikası takip etmesini öneren ilginç bir mektup gönderdi. Mektubun içerdiği bazı ifadeler şu şekildeydi:

"... Eğer Türkiye, tarafsızlık seçeneğini tercih etseydi komşu olan ülkelerimiz arasındaki ilişkiler gelişirdi. Böyle bir hareket Türkiye'ye fayda sağlamaktan başka bir sonuç doğurmazdı. Türkiye, kaynaklarını savaş hazırlığı için değil, fakat ulusal ekonomisini geliştirmek ve halkının refahını artırmak için kullanma fırsatı elde ederdi... Bu, elbette ilişkilerimizin iyileştirilmesi

için bir şart değildir... Yine de bu yöndeki bir hareketiniz Türk halkının ve bağımsız Türk devletinin gerçek dostları olan bizler tarafından memnuniyetle karşılanacaktır. Biz, Türkiye'nin Amerika'yla ve diğer Batı devletleriyle ilişkilerinin kötüleşmesi için çaba sarf etmiyoruz.... Mevcut sorumluluklarınız ve ittifaklarınızın bağlayıcı niteliğine rağmen bağımsız politika takip etme isteğinizi Sovyetler Birliği anlayışla karşılayacaktır. Gerçekten bizler herşeyden önce komşularımızın gelişmesini ve bağımsız politika takip etmesini istemekteyiz... Sovyet hükûmeti, Türkiye'nin, kuzey komşusuyla önceki hükûmetleri tarafından belirlenen ve devam ettirilen ilişkilerinden hiçbir fayda elde edemeyeceğini düşünmektedir. Geçmiş bir tarafa bırakarak, ilişkilerimizdeki birçok önyargıyı terk etme ve ülkelerimiz arası ilişkilerde önceden mevcut olan karşılıklı güveni tesis etme zamanı gelmiştir.”

Cemal Gürsel, Kruşçev'e gönderdiği cevabi mektupta Türkiye'nin NATO'ya ve CENTO'ya bağlılığını bir kere daha yineleyerek tarafsızlığın Türkiye açısından geçerli bir politika olmadığını ortaya koydu. Onun mektubundaki bazı kısımlar da şu şekildeydi:

“Başkanlığını yürüttüğüm hükûmet... ilk açıklamalarından birinde Türkiye'nin uluslararası sorumluluklarına ve özellikle NATO ve CENTO gibi ittifaklardan kaynaklanan sorumluluklarına bağlı kalacağını açık bir şekilde vurgulamıştır. Bu ittifaklar Birleşmiş Milletler Anayasası'na uygun olarak kurulmuşlardır. Tamamen savunma amaçlıdır ve Türkiye'nin güvenliğine ve bağımsızlığına zarar vermeden göz ardı edemeyeceği hukuki ve zorunlu bir gereklilikten doğmuşlardır. Türkiye tarafından takip edilen ittifaklar politikası, ülkelerimiz arasındaki iyi komşuluk ilişkileriyle uyumlu olmayan bir husus içermemektedir... Tarafsızlık politikası takip etmenin, hükûmetleri askerî harcamalar yapma ihtiyacından kurtaracağına inanmıyorum... Barışı destekleyen diğer devletler gibi Türkiye'nin de samimi olarak istediği uluslararası silahsızlanma sistemi oluşturulmadan hiçbir devlet, güvenliğini en iyi sağlayan araçlarla kendini teçhiz etmekten geri duramaz. Hukuki açıdan geçerli olan güvenliğini en etkili şekilde sağlama endişesinden yola çıkan Türkiye de kolektif güvenlik sistemlerine katılma politikasına sadık kalmaya devam edecektir...”²

Önceki yöneticiler için olduğu gibi, Türk askerî liderleri açısından da ABD'nin sağladığı askerî ve ekonomik yardım Türkiye için gerekli ve ya-

rarlıydı; çünkü bu yardım Türkiye'nin ekonomik gelişmesine, kuvvetli bir ordu bulundurmasına ve Türk subaylarının durumlarının iyileştirilmesine katkıda bulunmaktaydı.³ Aslına bakılırsa ordu mensupları için ekstra kaynağa ihtiyaç duyan askerî rejim, Demokrat Parti'nin olduğundan daha fazla Amerikan yardımına ihtiyaç duymaktaydı, dolayısıyla Amerikan etkisine daha fazla açıktı. 27 Mayısçıların bir başka açıdan Amerikan yardımına nasıl ihtiyaç duyduğunu albay rütbesiyle ihtilali gerçekleştirenler arasında yer alan Alparslan Türkeş *Sabah* gazetesinde 1994 Haziran ayında çıkan anılarında şöyle ortaya koymuştur:

"Gürsel Paşa'nın ısrarı karşısında 30 general ve amiral hizmette bırakıldı, 275 general ve amiral ile 7000 subay emekliye ayrıldı. Şimdi, böyle bir tasfiyeyi düşünürken, bir taraftan da Millî Birlik Komitesi olarak, bu silah arkadaşlarımızı sefalet itmemenin yollarını araştırmaya koyulduk. Bunlara yüksek ikramiye vererek, yüksek emeklilik maaşı vererek tasfiyeye girmek için bir bütçe çalışması başlatıldı. Fakat para yoktu. Evet, emeklilik için bütçe hazırlıyoruz, ama para yoktu. Devlet borç içindeydi. Düşündük, taşındık. Dostumuz ve müttefikimiz ABD'den yardım isteyelim dedik. Daha önce de yardım istemiştik. Çünkü 27 Mayıs olduktan sonra, biz idareyi ele alınca, önümüze bir başka problem geldi. O problem şuydu; devletin elinde döviz olmadığı için, dış temsilciliklerimizde maaşlar ödenemiyor, masraflar karşılanamıyordu. Bu yüzden çok sıkışık vaziyetteydik. Ne yapalım diye düşündük. Dostumuz Amerika'ya başvurduk. 15 milyon dolar yardım alarak, büyükelçiliklerimizin masraflarını karşıladık."⁴

İhtilal sonrası devlet başkanlığını yürüten Cemal Gürsel de 4 Temmuz 1960'ta düzenlediği bir basın toplantısında şunları söylemişti: "Borçlarımızı biliyorsunuz. O kadar çok ki, nasıl ödeyeceğiz ve dünyadaki itibarımızı nasıl yeniden ihya edeceğiz?... Unutulmamalıdır ki, bu çok fazla olan borçları öderken NATO camiası için hayati ehemmiyeti olan Türk askerî ve iktisadi gelişme işi de sekteye uğrayacaktır. Şu hâlde Avrupa'nın bunu görmesi ve Türkiye'ye yardım etmesi makul bir harekettir. Amerikan yardımının arttırılması keyfiyetine gelince, Amerika bizi anladığı takdirde bu yardımı arttırabilir ve arttırmalıdır."⁵

27 Mayıs idarecilerinin Amerika'yla ilişkilerde önem verdikleri bir husus, ABD'yle gerçekleştirilen ikili askerî düzenlemelerle ilgili bazı değişikliklerin yapılmasıydı. 17 Eylül 1960 tarihinde düzenlediği bir basın toplantısında Devlet Başkanı Cemal Gürsel ikili anlaşmalarla ilgili bazı hususların değiştirilmesini istediklerini ima etti: "Bahis konusu anlaşma

[NATO Kuvvetler Statüsü Anlaşması] Birleşik Amerika'nın bütün NATO devletleri ile yapmış olduğu aynı tip bir anlaşmadır. Mesele bu anlaşmanın bir maddesinin değil, belki tatbikatıyla ilgili bir usulün değişmesidir ve bunun dostumuz ve müttefikimiz Birleşik Amerika tarafından lüzumlu ve faydalı telakki edileceğine eminiz."⁶ Bundan sonra değişik bakanlıkların görevlileri Türkiye'deki Amerikan üslerinin kullanımından doğan bazı zorlukların nasıl halledilebileceği konusunda çalışmalar yaptılar. Türk Dışişleri Bakanlığı da gizli olmayan ikili anlaşmaların bir dokümanda toplanması yolunda görüş bildirdi.⁷ Millî Birlik Grubu üyesi senatör Haydar Tunçkanat'ın Senato'da 3 Şubat 1967'de yaptığı konuşmada iddia ettiğine göre, 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra Millî Birlik Komitesi Türkiye'nin hükümlerlik haklarını ihlal eden ikili anlaşmaların bir araya toplanarak gerekli değişikliklerin yapılmasında müzakerelere esas olacak ilk hazırlıkların yapılması için direktif vermiş ve o zaman başlayan hazırlıklar idare devredildikten sonra duraklamıştır.⁸

Askerî liderler Türkiye'deki Amerikan personelinin ayrıcalık ve dokunulmazlıklarının kısıtlanması konusuna da özel önem veriyorlardı. Özellikle suç işleyen Amerikan görevlilerinin görev statüsünü belirleme hakkının Türk yetkililerine devredilmesi için askerî yönetim bakanlıklar arası bir komite oluşturdu ve bu komitenin konuyla ilgili önerileri Amerikalılara iletildi. Ancak o dönemde Amerikalılar böyle önemli bir haktan vazgeçmek niyetinde değillerdi. Onların Türk tarafının önerilerini reddetmesiyle bu konuda herhangi bir gelişme elde edilemedi.⁹ Amerikalılardan istedikleri tavizleri koparamayan 27 Mayıs rejiminin liderleri, diğer taraftan ABD'yle yapılan gizli ya da açık yürütme anlaşmalarının Türk hukuk sisteminde onaylanmasını kolaylaştırmada bir mahzur görmediler. Onların izni ve kontrolü altında oluşturulan 1961 Anayasası, bir uluslararası anlaşmanın gereği olarak gerçekleştirilen yürütme anlaşmalarının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce onaylanmasının gerekmediğini hükme bağladı. Daha sonraki bir tarihte görüş bildiren bir parlamento komitesi, Anayasa'nın söz konusu maddesinin hükûmete, Türkiye'nin dâhil olduğu savunma ittifakıyla alakalı gerekli gizli düzenleme ve yürütme anlaşmaları yapmasına izin verdiğini belirtti.¹⁰

ASKERÎ İLİŞKİLERDE SORUNLAR

Johnson Mektubu

Amerikan Başkanı Johnson'ın 1964 Haziranı'nda Türk hükûmetinin Kıbrıs'a asker çıkarmasını engellemek için Başbakan İnönü'ye gönderdiği sert mektup Türk yöneticilerin NATO ittifakını algılamalarında önemli de-

ğişikliklere neden oldu." Johnson'ın mektubunda belirttiği ve Türkiye'nin ittifak bağlantıları ve askerî ilişkileri açısından önem taşıyan bazı hususlar şunlardı: "Türkiye ile Yunanistan arasında bir harbin kelimenin tam anlamıyla düşünülemez telakki edilmesi" gerekirdi. "NATO'ya iltihak, esas itibarıyla NATO memleketlerinin birbirleriyle harp etmeyeceklerini kabul etmek demektir... Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askerî bir müdahale Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde bir müdahalesine yol açabilir. NATO müttefikleri, kendilerinin tam rıza ve muvafakati olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etme fırsatını bulmamış" olabilirlerdi. "Askerî yardım sahasında Türkiye ve Birleşik Devletler arasında mevcut iki taraflı anlaşmaya" göre "askerî yardımın verilmiş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için" Türk hükûmetinin "Birleşik Devletler'in muvafakatini alması icap etmektedir." Türk hükûmeti "bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletler'e bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askerî malzemenin kullanılmasına Amerika Birleşik Devletleri'nin muvafakat" etmesi mümkün değildi.

Johnson'ın Mektubu Türk yöneticilerinin şimdiye kadar hiç akıllarına getirmedikleri, iki müttefik arasında söz konusu olmasını beklemedikleri hususları içeriyordu. Bir kere mektuptan anlaşılıyordu ki, Türkiye'nin düşmanının kim olacağına Amerikan liderleri karar verecekti. Amerikalılara göre ise Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden başka düşmanı olamazdı. Örneğin Yunanistan gibi bir NATO ülkesi Türkiye'nin hayati öneme sahip ulusal çıkarlarına zarar verseydi, Türkiye hiç ses çıkaramayacaktı; NATO'ya zarar gelmesin diye böyle bir durumu kabullenmek zorunda kalacaktı. İkinci önemli bir husus, Türkiye'nin Amerika'dan aldığı silahları kendi güvenliği için kullanamamasıydı. Bu silahların nerelerde kullanılacağına Amerikan liderleri karar vermekteydi ve onlar belli bir yerde kullanmanın Amerika'nın çıkarlarına aykırı olduğunu söylediklerinde Türk yöneticilerinin elleri kolları bağlanacaktı. Bu durum ise Türkiye'nin hareket serbestisini ve en önemlisi de egemenliğini sınırlandırmaktan başka bir anlama gelmiyordu. Türk ordusunun o sıralar hemen hemen yalnızca Amerikan silahlarıyla teçhiz edildiği düşünülürse durumun vahameti daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Mektubun Türkiye açısından vurduğu en önemli darbe ise Johnson'ın, Kıbrıs'tan kaynaklanan bir durum sebebiyle Sovyetler Birliği'nin saldırısına uğraması hâlinde NATO'nun Türkiye'nin yardımına gelemeyeceğini ifade etmesiydi. Türk liderler güvenliklerini tamamen NATO'ya ena-

net etmişlerdi, kendilerini NATO'nun güvenlik şemsiyesi altında rahatta hissediyorlardı. Johnson'ın mektubunun NATO şemsiyesinin güvenilirliği konusunda kafalara serptiği şüphe tohumları, Türk yöneticiler açısından sadece şüphe olmakla kalmıyor, kurdukları bütün güvenlik sisteminin çökmesi anlamını taşıyordu. Türkiye'nin NATO dışında güvenliğinin nasıl sağlanacağı o zamana kadar kimsenin aklına gelmemiş, bu yolda bir politika ve strateji hazırlanmamıştı. Mektuptan çıkan sonuç, Türk-Amerikan ittifakının tek taraflı işlediği ve daha çok Amerika'nın fayda ve çıkarını gözettiği yolundaydı. Kore Savaşı ve Küba Krizi sırasında Türkiye kendisini hiç ilgilendirmeyen konularda güvenliğini tehlikeye atarak Amerika'yı desteklemiş, Kore'de bizzat savaşmıştı. İş Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarına geldiğinde ise Amerikalılar yan çizmekle kalmıyor, düpedüz tehdit savurma yoluna bile gidiyorlardı. Johnson, mektubunda açıkça ortaya koyuyordu ki, Sovyetler Birliği'nin ya da başka bir gücün ne zaman ve hangi şartlar altında Türkiye için tehdit oluşturduğuna kendisi karar veriyor, bu hususun değerlendirilmesini Türk liderlere bırakmıyordu.

ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarmasına karşı çıkacağını tahmin eden, fakat Johnson'ın mektubunda yer alan tehditleri kesinlikle beklemeyen Başbakan İnönü uğradığı hayal kırıklığını Johnson'a gönderdiği cevabi mektupta dile getirdi. İnönü'nün mektubunun ABD'yle askerî ilişkiler konusunda içerdiği bazı hususlar şu şekildeydi: "NATO'nun özünde müttefiklerin birbirleriyle savaşmamasını talep ettiği" belirtiliyor. Ancak "NATO müttefiklerinin kendileri arasındaki uluslararası anlaşmalara ve taahhütlerine eşit şekilde riayet etmesi ortaklığın hayati bir lazimesidir. Mukavele kabilinden taahhütlere riayet etmeyen bir devletlerarası ortaklık düşünülemez... Dean Rusk tarafından düşünülemez şeklinde tarif edilen bir Türk-Yunan harbi ancak Yunanistan'ın Türkiye'ye saldırmasıyla başlayabilir." Yunanistan'ın böyle bir hareketinin sonuçlarından Türkiye sorumlu olmayacaktır.

"Kıbrıs'taki bir hareket sonucu, SSCB'nin direkt olarak işe karışması hâlinde NATO müttefiklerinin Türkiye'yi koruması hakkında" Johnson'ın mektubunun "şüpheler serdeden kısmı", "Kuzey Atlantik Antlaşması'nın temel prensipleri ve tabiatı hakkında" Türkiye ve ABD arasında "geniş görüş ayrılıkları olduğu intibahını vermektedir." Bu, Türkiye için

"bir üzüntü ve ağır bir endişe kaynağı olmuştur. Bir NATO üyesine karşı bir saldırı, tabiatıyla saldırgan tarafından, kendisini mazur gösterme bakımından bir güç sarfedilmesini gerekli kılacaktır. Eğer NATO'nun kuruluşu, saldırganın bahanelerine kredi verecek şekilde bu kadar zayıfsa, NATO'nun bu zayıflığının tedavi edilmesi gerekli olduğu manasına gelir...

Kuzey Atlantik Anlaşması bütün üye devletlere, bir saldırı-
ganlığın kurbanı olan üyenin yardımına gelme taahhüdünü
yüklemektedir. Üye devletlerin ihtiyarına bırakılan, sadece bu
yardımın tabiatı ve ölçüsüdür. Eğer NATO üyeleri bir Sovyet
saldırısının kurbanı olan üyenin durumunun doğru mu, yan-
lış mı olduğunu, bu saldırının kışkırtılıp kışkırtılmadığını ve
bu üyeye yardıma mecbur olup olmadıklarını görüşmeye baş-
larsa ve üyeye yardım bu görüşmenin sonucuna bağlanırsa,
ittifakın gerçek temeli sarsılmış ve anlamını kaybetmiş olur.”

Türkiye’nin Batı Bloku Dışındaki Ülkelerle İlişkilerini Geliştirme Çabaları

Batı bloku devletlerinin Kıbrıs konusunda gösterdiği tutumdan hayal
kırıklığına uğrayan Türk yöneticiler, Doğu bloku ve Üçüncü Dünya dev-
letleriyle ilişkileri geliştirmenin Türkiye’nin çıkarlarına olacağı sonucuna
vardılar ve bu yolda çaba göstermeye başladılar. Sovyetler Birliği daha
1953 yılında Türkiye üzerindeki isteklerinden vazgeçtiğini ilan etmiş ve
Türkiye’yle ilişkileri geliştirmek istediğini gösteren jestlerde bulunmuştu.
Diğer NATO üyeleri bir dereceye kadar Sovyetler Birliği’yle ilişkilerini
geliştirirken Türkiye bu konuda da geri kalmıştı. Türk yöneticilerine göre
Sovyet liderlerinin tutumlarındaki yumuşama taktik bir yumuşamaydı, sa-
mimi değildi. Hâlâ saldırgan niyetler taşıyan Sovyetler Birliği’yle ilişkileri
yumuşatmak için vakit henüz çok erkendi. Bu tutumlarıyla Türk yöneti-
ciler Batı liderleri arasında bile son Soğuk Savaş şahinleri görünümü ver-
mekteydiler.¹²

Kıbrıs olayları sırasında NATO’nun Türkiye’ye yeterince kesin ve
otomatik güvenlik garantisi sağlamadığını fark eden Türk liderler ABD’yle
fazla haşır neşir olarak Sovyetler Birliği’ni gereksiz yere tahrik etmenin
akıllı bir politika olmadığı sonucuna vardılar ve bu konuda daha dikkat-
li davranmaya başladılar.¹³ Onların gözünde Sovyetlerle yakınlaşmanın
beraberinde getireceği başka faydalar da vardı. Sovyetler Birliği’nden
Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu ekonomik yardım elde edilebilirdi. Sovyetler-
le iyi ilişkiler, çatışma durumlarını azaltıp yumuşamayı (detantı) ön plana
çıkarmak, bu da Türkiye’ye yönelik tehdidin azalmasına ve güvenliğinin
artmasına sebebiyet verebilirdi.¹⁴ Belki daha önemlisi Sovyetlerle yakınlaş-
ma, bu ülkenin Türkiye’yi ulusal çıkarlarında, özellikle Kıbrıs konusunda
uluslararası forumlarda desteklemesi sonucunu doğurabilirdi.

Türk yöneticilerinin algılamalarındaki bu değişiklikler neticesinde
Türkiye ve Doğu bloku ülkeleri arasında çok sayıda karşılıklı resmî ziya-

retler gerçekleştirildi ve SSCB Türkiye'ye ekonomik yardım vermeye başladı.¹⁵ Konumuz olmadığı için bu ziyaretleri ayrıntısıyla verecek değiliz. Bir örnek olması açısından Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in Ekim 1967'de Moskova'yı ziyaretinden sonra söylediklerine değinelim. Uzun yıllar boyunca Türkiye ve SSCB arasında gerginlik yaşandığını, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise iki ülke arasında neredeyse hiç ilişki olmadığını hatırlatan Demirel artık yeni bir döneme girildiğini ifade etmekteydi. Ona göre, iki ülke arasındaki ilişkilerde şüpheler tamamen ortadan kalkmamış olabilirdi ama aradaki boşluk doldurulmuş ve düşmanlık tarihe karışmıştı.¹⁶

Bu dönemde Türkiye uluslararası forumlarda Batı yanlısı politika takip etmekten bir derece uzaklaştığı izlenimi de vermekteydi. Batı devletlerinin takındığı tutumdan farklı olarak Arap-İsrail çatışmalarında Arap devletlerini ve sömürgecilikle ilgili konularda Üçüncü Dünya ülkelerini destekliyordu.¹⁷ Türk yöneticiler artık Sovyet tehdidini eskisi gibi keskin bir şekilde değerlendirmiyorlardı. Bu yeni algılayış doğal olarak NATO ülkeleriyle oluşturulan ittifakın değerlendirilişine de yansdı. NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini sağlamada tek başına yeterli olmadığı, sadece NATO'ya güvenilemeyeceği anlayışı yaygınlaştı. Sovyet tehdidinin azaldığı düşünülünce NATO'ya atfedilen önem radikal bir şekilde olmasa da azaldı. Yalnız şunu vurgulamakta fayda var ki, Türk yöneticiler hiçbir zaman Sovyetler Birliği'ni, Türkiye'nin güvenliğini sağlamada NATO'ya alternatif bir savunma ortağı olarak görmediler. Hatta bu ülkeden ekonomik yardım almaya evet derken silah ya da herhangi bir askerî malzeme almayı kesinlikle düşünmediler. Onların istediği sadece Sovyetler Birliği'yle gergin olan ilişkilerin normalleştirilmesiydi.¹⁸

Türkiye'nin MLF'den Çekilmesi

Çok Taraflı Nükleer Güç (MLF) projesi, Amerika Birleşik Devletleri tarafından nükleer silahların kontrolü konusunda Avrupalı müttefiklerinin kaygılarını ortadan kaldırmak için ortaya atılmış bir projeydi. Avrupalıların da nükleer silahların kontrolünde ve ateşlenmesinde kısmen de olsa rol sahibi olmasını öngörüyordu. Projeye göre bu güç, değişik Batı ülke-lerinin personelinin görev aldığı Polaris füzesi taşıyan denizaltılardan oluşacaktı. Türkiye'nin MLF'ye katılmasında herhangi özel bir çıkarı yoktu. Yine de Türk yöneticiler daha çok Amerikalıları memnun etmek amacıyla MLF'nin kurulması çerçevesinde oluşturulan çalışma grubuna personel göndermeyi kabul etmişlerdi.

Ancak Ocak 1965'te Türk hükûmeti beklenmedik bir şekilde MLF'ye katılmayacağını ve Amerikan Claude V. Ricketts muhribinde görevli olan

11 Türk denizcisini geri çekeceğini ilan etti. O sıralarda yaygın olan kanı, Türkiye'nin, Batılı devletlerin ve özellikle ABD'nin Kıbrıs konusundaki hayal kırıklığına sebebiyet veren tutumlarından dolayı MLF'ye katılma konusundaki Amerikan teklifini reddettiği yönündeydi. İddialara göre, Kıbrıs konusunda Amerikalı dostları tarafından yalnız bırakıldığını hisseden Türk yöneticiler, MLF'ye katılmayı reddederek hem bu konudaki rahatsızlıklarını ifade etmiş oldular hem de bağımsız bir devlet olarak Amerikalıların tekliflerini reddedebileceklerini ortaya koydular. Türkiye'nin ABD'nin etkisi altında kaldığı iddialarını da boşa çıkarmak istiyorlardı böylece.

Türkiye'nin MLF'den çekilmeyi kararlaştırdığına dair haberler Türk basınında 1965 yılının Ocak ayının ikinci haftasında çıktı. Bunun üzerine bir açıklama yapan Amerikan dışişleri bakanlığının bir sözcüsü haberleri doğruladı ve Türk hükûmetinin konu hakkındaki bilgiyi Amerikan hükûmetine verdiğini bildirdi.¹⁹ Olayı böylece öğrenen Türk kamuoyu Türk hükûmetinin kararına genel olarak olumlu tepki gösterdi. Gazete yazarları Türkiye'nin öncelikle kendi çıkarını düşünmesi açısından kararın yerinde olduğunu belirttiler. *Milliyet*'in başyazısında şu görüş dile getirildi: "MLF'ye katılmak, savunma bütçemize yeni bir yük getireceği gibi, Türkiye'nin üstüne gerek NATO içindeki muhaliflerin, gerek Sovyet Rusya'nın şimşeklerini çekebilecek ve Türkiye'nin Amerika'nın her isteğine boyun eğen bir peyk olduğu iddialarına hak kazandıracaktı."²⁰

Türk hükûmetinin yetkilileri ise MLF'ye katılmama kararının, kendilerinin ABD'nin Kıbrıs konusundaki tutumuna bir tepki olmadığını, Amerika'yla arayı açacak bir niteliği bulunmadığını ve sıradan bir karar olduğunu belirtmeye özen gösterdiler. Anadolu Ajansının sorularını cevaplayan Türk dışişleri bakanlığının sözcüsü kararın nedenini şu şekilde açıklamaktaydı: "MLF çalışma grubu bir yılı aşan bir süredir mesaide bulunmuştur. Grubun mesaisine başından beri Fransa, Kanada, Lüksemburg, İzlanda, Danimarka, Norveç ve Portekiz katılmamıştır. Bahis konusu çalışmaların son safhasında Türkiye, MLF'ye katılmamış olan NATO devletlerinden ayrı bir tutum ittihaz etmekte kendisi için imkân olmadığına ve bu sebeple MLF teşebbüsüne iştirakten çekilmeye karar vermiştir."²¹ Hükûmet sözcüsü Kemal Satır da MLF'ye katılma ve MLF'den ayrılma kararlarının nedenlerini açıklarken Türkiye'nin NATO'ya ya da Amerika'ya karşı bir tavır almasının söz konusu olmadığını dile getiriyordu:

"Biz Türkiye olarak, kurulması mutasavver Çok Taraflı Nükleer Kuvveti incelemek üzere tesis edilen çalışma grubuna, bu kuvvetin kurulmasında öncülük yapan müttefiklerimizin ihzari çalışmalara iştirakimizi kuvvetle arzu etmeleri ve çalışma grubuna iştiraklerin fazla adette olması nispetinde grup mesa-

isinden olumlu sonuçlar çıktıkça diğer müttefiklerin de buna katılacakları, bu suretle NATO tesanüdünü kuvvetlendirmeye yeni bir vesile teşkil edecek bir teşebbüse dâhil olduğumuz düşüncesi ile katılmıştık. Bildiğiniz gibi bu çalışma grubunda Türkiye dâhil 8 NATO devleti bulunmakta idi... [Ayrılma] kararımızı etkileyen sebep ve amiller... hükûmetimizin zihninde uzun bir istihale neticesinde tebellür etmiş, bunu müteakip hükûmetimiz bu düşüncelerimizden ve çalışma grubundan ayrılmak hususundaki ihzari kararımızdan, dostumuz ve müttefikimiz ve MLF'nin ilk müteşebbisi Amerika hükûmetini bundan aylarca evvel haberdar etmiştir.”²²

MLF'den çekilme kararını, Türkiye'nin Amerika karşıtı bir hareketi olarak görmek zordur. Birçok NATO ülkesi zaten projeye katılmadığı için projenin uygulamaya geçirilmesi hemen hemen imkânsız gibiydi. Dolayısıyla Türkiye'nin projeden çekileceğini ilan etmesi, projenin geleceği konusunda herhangi önemli bir değişikliğe ve Amerika'nın Türkiye'ye kızmasına neden olmayacaktı. Amerikalıların Türkiye'nin kararını kendilerine karşı bir hareket olarak görmeleri bu nedenle söz konusu değildi. Ancak Türk yöneticilerin başlangıçta hiçbir çıkarları olmadığı halde diğer NATO üyelerinden farklı olarak Amerikalılar istiyor diye MLF'ye destek vermeleri ile Kıbrıs olaylarından sonra açıkça, kamuoyunun dikkatini çekecek şekilde MLF'den çekilme kararlarını açıklamaları arasında şüphesiz fark vardır. Türk yöneticiler artık Amerika'nın her isteğine düşünmeden olumlu yanıt verdikleri devirlerin geride kaldığını, gerektiğinde Amerikan isteklerini reddedebileceklerini gösteriyorlardı. Burada Türk yöneticilerin Sovyetler Birliği'ni gereksiz yere kışkırtmama kaygılarının da rol oynadığını belirtmede fayda var. Sovyetler Birliği'nin ne düşündüğünü hiç kaale almayan, hatta Sovyetleri kızdırmaktan bile zevk alan Türk tavrı sona ermiştir artık.

U-2 Uçuşları

Türkiye 1956 yılında Adana'daki İncirlik üssünde bulunan Amerikan kuvvetlerinin bilimsel nitelikli araştırmalar yapmak amacıyla U-2 uçaklarıyla uçuşlar gerçekleştirmelerine izin vermişti. Uçuşların amacı genel olarak bilimsel olarak nitelenmişti ama Türk yetkililer uçuşlar konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değildi.²³ Amerikalıların tam olarak neler yaptıklarını bilmiyorlardı. 1960 yılına kadar Amerikalılar İncirlik'ten kaldırdıkları ve Sovyetler Birliği üzerinde uçurdukları U-2 uçaklarıyla bu ülkenin askerî faaliyetleri ve silah sistemleri konusunda gizlice bilgi topladılar. Fakat İncirlik'ten kalkan ve Amerikan pilotu Gary Powers tarafından kullanılan

U-2 uçağı 1 Mayıs 1960'ta Sovyetler tarafından kendi toprakları üzerinde düşünülünce işler değişti.²⁴ U-2 uçuşları Türkiye'de kamuoyu tartışmasının bir parçası hâline geldi.

Sovyet lideri Kruşçev 7 Mayıs 1960'ta yaptığı açıklamada Sovyetler Birliği'ne karşı kendi hava üssünün kullanılmasına izin veren Türkiye'nin Amerika'yla birlikte suç ortağı olduğunu ve Türk hükûmetinin bu hareketinin SSCB'ye karşı düşmanca bir hareket teşkil ettiğini söyledi. 13 Mayıs'ta Türk hükûmetine verilen Sovyet notasında da Türk yetkililer yabancı askerî uçakların Sovyet hava sahasını ihlal etme faaliyetlerini gerçekleştirmelerine ve bu ihlal faaliyetleri için hazırlık yapmalarına izin vermeleri konusunda uyarıldı. Türk hükûmeti bu gelişmeler karşısında Amerikan uçaklarının Sovyet hava sahası üzerinde bilgi toplamak ya da başka bir amaçla uçuşmasına izin vermediğini kesin bir dille belirtirken, Türk politikacıları ve gazete yazarları da Amerika'yı U-2 uçuşunu gerçekleştirmesinden çok gerçekleştirme tarihinden dolayı eleştirdiler. Fakat U-2 uçuşlarının gerekliliğini savunan Türklerin daha çok suçladıkları kişi Sovyet lideri Kruşçev'di. Onlara göre, Kruşçev iki süper güç arasında gerçekleştirilecek olan Paris Zirvesi'ni sabote etmek için U-2 olayını bahane olarak kullanmıştı.²⁵ Daha sonra 1960'ların ikinci yarısında Türk kamuoyunda ABD yoğun bir şekilde eleştirilirken, 1960 Mayıs'ındaki U-2 olayına da sık sık değinildi ve bu olay Amerika'nın nasıl Türkiye'yi başka devletlerle karşı karşıya getirebileceğinin delili olarak sunuldu.

Aralık 1965'te yine İncirlik'ten kalkan bir Amerikan istihbarat uçağı bu defa Karadeniz'de uluslararası sular üstünde uçarken kaza sonucu düştü. Sovyet hükûmeti ve basını yine Türk hükûmetini toprağının tehlikeli maceralar için kullanılmasına izin vermesinden dolayı şiddetli şekilde eleştirdi. Bu defa Türk askerî yetkilileri de uçuş kendi bilgileri dışında gerçekleştirildiği için rahatsızlık duymuştu.²⁶ 28 Aralık'ta Demirel hükûmeti Amerika'dan Türk üslerini kullanarak yaptıkları tüm U-2 uçuşlarını durdurmasını istedi.²⁷ Amerikalılar Türk yöneticilerin kararlarını değiştirmeleri yolunda yoğun istekte bulunsalar ve bu amaçla NATO'nun Amerikalı kumandanını Türkiye'ye gönderseler de²⁸ Türk yetkilileri ikna edemediler. U-2 uçuşları 1965-1975 döneminde bir daha gerçekleştirilmedi.

Bu örnekte de Türk yöneticilerin tutumlarındaki radikal değişiklik açık şekilde görünmektedir. Türk yetkililer, 1960 yılındaki olayda Amerikalılara hiç toz kondurmazken, neredeyse suçu Sovyetlerde bulacak bir tavır takınırken ve U-2 uçuşlarını hiç tartışma konusu yapmazken, 1965 yılındaki olayda U-2 uçuşlarının durdurulmasını hemen isteyebilmektedirler. Artık onlar süper güçlere mesafeli davranmanın gerektiğini düşünmektedirler. Sovyetleri Amerikalılara iyi görünmek uğruna gereksiz

yere kıskırtmak Amerika açısından belki pek önem taşımamaktadır ama Türkiye'nin güvenliği tehlike altına girmektedir. Amerikalıların her istediklerine evet demek hiç beklenmedik anlarda Türkiye'yi kendi iradesi dışında başka devletlerle karşı karşıya getirebilecektir. Türk yöneticiler artık Amerika'ya çok ısrar ettiği bir konuda bile hayır diyebilmektedir. İsmail Cem'in belirttiğine göre AP'nin iktidardan uzaklaştığı 12 Mart 1971 sonrası dönemde eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil kendisiyle yaptığı mülakatta şunları söylemişti: "Amerikalılara dedim ki, bizim anlaşmalarımızda böyle bir husus yok [U-2 uçaklarının casusluk amacıyla SSCB üzerinde uçurulması]. Yaptığın NATO gayelerinin dışındaki bir iş ve benim ülkeme munzam bir tehlike getiriyor... Durumu ve tutumuzu Amerikalılara bildirdim. Üç gün sonra büyük bir telaş içinde ve özel bir tayyare ile NATO Amerikan başkumandanı ziyarete geldi... Burada ben çok baskı altında kaldım, mukavemet ettim."²⁹

Amerikan Üslerinin NATO Dışı Amaçlarla Kullanılması

1958 yılında ABD Lübnan'a asker çıkarmaya karar verdiğinde Lübnan çıkarmasına katkıda bulunmak için hazırlık yapmak üzere 1600 Amerikan askerini Batı Almanya'dan İncirlik üssüne nakletmişti. Amerikalılar Türk yetkililerine böyle bir harekette bulunmadan önce danışmamışlar, onların görüşünü almamışlar, fakat askerlerini İncirlik'e indirdikten sonra Türk hükûmetine sadece bilgi vermişlerdi.³⁰ Türkiye'de muhalefet partisi mensupları Amerikan askerlerinin İncirlik'e sevkini Ankara'nın değil Washington'un inisiyatifiyle gerçekleştiği için eleştirdi.³¹ 1960'lı yıllarda özellikle Türk solu 1958 olayını Amerika'yla ilişkileri eleştirirken sık sık kullandı. Onlara göre, Amerika istediği zaman, ihtiyaç duyduğunda İncirlik üssünü Türk yetkililere dahi danışmadan NATO dışı amaçlar için kullanabilir, böylece Türkiye'yi iradesi dışında istemediği bir savaşa sürükleyebilir ya da en azından komşularıyla ilişkilerine zarar verebilirdi.³²

1960'lı yıllarda genel olarak Türkiye'deki Amerikan üslerinin tümü özellikle sol görüşlü politikacı ve yazarlar tarafından tartışmaya açılmıştı. Basit olarak en sık yapılan suçlama, üslerin tamamen Amerikalıların yönetiminde olduğu ve Türk yetkililerin kontrolü dışında kullanıldığıydı. İddiaya göre Amerikalılar üslerde tam kontrole sahiptiler, bu yüzden Türk yetkilileri bilgilendirmeden ve onlara danışmadan üsleri istedikleri şekilde kullanabilirlerdi. Konu ilk defa 7 Kasım 1965'te Türkiye İşçi Partisi genel başkanı Mehmet Ali Aybar tarafından Meclis'te dile getirildi. O gün milletvekilleri o zamana kadar hiç alışık olmadıkları türden suçlamaları dinlediler Aybar'ın ağzından. Aybar şöyle diyordu: "Bugün Türkiye'de 35

milyon metre karelik vatan toprağı ABD'nin egemenliğı altında bulunmaktadır.. İkili anlaşmalarla Amerikan devletinin üsleri hâline getirilmiş bu vatan topraklarına, Amerikalıların izni olmadıkça, devlet kademesinde hangi yeri işgal ederse etsin, hiçbir vatandaşımız ayak basamaz... Bu üslerden havalanacak uçaklar, füzeler bizim haberimiz olmadan, Büyük Meclis'in onayı alınmadan, yurdumuzu her an vahim tehlikelerle karşı karşıya bırakabilir."³³ İlhan Selçuk da makalesinde Amerikan üsleriyle ilgili şu eleştirileri getirmekteydi: Türk halkı üslerde neler olduğunu bilmiyordu. Üslerin yönetimi Amerikalıların elindeydi, askerî açıdan da NATO'ya değil Pentagon'a bağlıydılar. Türk görevlileri ve askerî yetkilileri üslerdeki Amerikan faaliyetleri konusunda bilgi sahibi değillerdi. Bu üslerden kalan bir U-2 uçağı Türkiye'yi Rusya'yla karşı karşıya getirmişti, benzer bir olay Türkiye'yi başka devletlerle de savaşa sürükleyebilirdi. 1958 yılındaki Lübnan krizi sırasında Amerika Türk yöneticilere haber vermeden İncirlik üssünü asker sevkiyatı için kullanmıştı.³⁴

1965 yılı sonunda iktidara gelen Demirel hükûmeti iç politikada Amerika'yla ilişkilere yöneltilen yoğun eleştiriler sebebiyle üsler konusunda daha dikkatli davranmaktaydı. Hükûmet yetkilileri kamuoyuna sık sık yaptıkları açıklamalarda üslerin Türkiye'nin kontrolünde olduğunu, Türkiye'nin ve NATO'nun ortak çıkarlarına hizmet ettiğini ve sadece Amerikan çıkarları için kullanılmalarının söz konusu olmadığını ifade ettiler. Başbakan Demirel 9 Kasım 1965'te Meclis'te şöyle konuşmuştu: "Bu tesisler NATO savunma planlarına göre müşterek savunma sisteminin icabatı nazarı itibara alınarak kurulmuşlardır. Anılan tesisler münhasıran muayyen bir NATO üyesinin gayelerine hizmet etmek üzere vücuda getirilmiş olup, Türkiye'nin bulunduğu bölgenin ve özellikle Türkiye'nin savunmasının sağlanması için kurulmuşlardır."³⁵ Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil de Senato'da üsleri savunurken şunları dile getirmişti: "Memleketimizde kurulmuş olan ortak savunma tesislerinin Türkiye'nin mülkiyetinde olmadığı şeklinde bazı iddialar öne sürüldü. Böyle bir durumu kabullenmiş bir Türk hükûmeti ne bugüne kadar görülmüştür, ne de bugünden sonra görülecektir. Topraklarımızın bir santimetre karesi bile yabancılara terk edilmemiştir.. Bu tesislerden hiçbiri muayyen bir NATO devletinin gayelerine hizmet etmek için değil, bütün NATO memleketlerinin, müşterek güvenlik sisteminin amaçlarını sağlamak maksadıyla inşa edilmişlerdir."³⁶

Amerika'ya tahsis edilen üsleri Türkiye'nin kendi ulusal çıkarları için kullanabileceğine örnek olarak Çağlayangil 1967 Kasımı'ndaki Kıbrıs krizi sırasında hükûmetlerinin takındığı tavrı göstermekteydi: "Kıbrıs buhranı gelince, o tabu olan, o el sürülemeyen, o kapısından girilemeyen, o dev-

let içinde devlet olan üslerin Türk ordusu emrinde, Türk askerleri tarafından, Türk harekât planları uyarınca bir gecede nasıl işgal edilip, harekât ve emre müheyya olduğunu bu millet görmüştür.”³⁷ Ankara yakınlarındaki Manzaralı tesisinin Amerikalılardan Türklere transfer edilişi töreninde konuşan Amerikan Büyükelçisi Parker Hart da üsler konusunda Türk yöneticilerin söylediklerini destekler bir tavır takınmıştı: “Hangi türde olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti dâhilindeki bütün tesisler daima Türk kalmış ve kalacaktır. Türk ulusunun egemenliği her şeyin üstündedir.” Aynı törende konuşan Millî Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu da “Türk-Amerikan müşterek savunma tesisleri, kuruldukları andan itibaren Türkiye'nin mülkiyetine geçer. Türkiye'nin bu tesisler üzerindeki egemenlik ve murakabesi tamdır.” demişti.³⁸

Türk yöneticilerin özellikle vurguladıkları bir nokta, üslerin Türkiye'nin isteği dışında ve NATO amaçları dışında kullanılamayacağıydı. Demirel hükûmetinin görüşü, ortak savunma üslerinin NATO Antlaşması'na göre yalnızca düşman bloktan saldırı gelmesi hâlinde kullanılmasının söz konusu olduğuydu.³⁹ Dışişleri Bakanı Çağlayangil Meclis'te şu garantileri vermişti: “Hükûmet adına ve katiyetle kendilerine şu teminatı vereyim ki, bugün Türkiye'deki üslerden casus uçakları uçurulması mümkün değildir, başka memleketlere asker yollanabilmesi mümkün değildir, atom başlıklı füzelerin kullanılması ve sevk ve idarenin münhasıran Amerikalılara ait olması iddiası da varit değildir.”⁴⁰

Üslerin kullanılması konusundaki Türk hükûmetinin tavrı Orta Doğu'da meydana gelen krizler sırasında somut bir şekilde ortaya çıktı. Haziran 1967'deki Arap-İsrail savaşı sırasında Çağlayangil Meclis'te yaptığı konuşmada ABD'nin Türkiye'deki üsleri İsrail'e destek sağlamak için kullanacağı iddialarına dolaylı olarak yanıt verdi: “Bunlar müşterek üs ve tesislerdir ve Türkiye'nin iradesi dışında, Türkiye'nin menfaatleri ile politikası ile bağdaşmayacak şekilde kullanılmaları asla bahis mevzuu değildir, asla mümkün değildir... Türk hükûmetinin iradesini zorlayacak hiçbir kuvvetin mevcut olmadığını bu kürsüden sarahatle ifade ediyoruz.”⁴¹ Amerikalı uzmanların belirttiğine göre Haziran 1967 savaşı sırasında Türk hükûmeti, ABD'nin Türkiye'deki haberleşme tesislerini kullanmasına izin vermiş, fakat üsleri yakıt ve başka mühimmat transferi için kullanmasına müsaade etmemişti.⁴²

1969 Ekim ayında Lübnan'da karışıklıklar meydana geldiğinde de Başbakan Demirel gazetecilere verdiği beyanatta, Suriye ile Lübnan arasında silahlı bir çatışma olması ve Amerika'nın Lübnan'a verdiği sözü tutarak bu devlete yardım etmesi hâlinde, İncirlik havaalanının kullanılmasına müsaade edilmeyeceğini söyledi. Demirel, “Türk hükûmetinin muvafakati

olmadan bu tesisler hiçbir şekilde kullanılamaz, komşu ülkelerimizin endişe duymasını istemiyoruz" demekteydi.⁴³ Eylül 1970'te Ürdün hükûmeti Filistin Kurtuluş Örgütü üyelerine karşı saldırıya geçtiğinde olası bir Amerikan müdahalesinin Türk üslerinin kullanılarak gerçekleştirilmesi ihtimaline karşı da Türk hükûmeti aynı hassasiyeti gösterdi.⁴⁴ Ancak bu kriz sırasında Türk yöneticiler ABD'nin, vatandaşlarının Ürdün'den tahliyesi ve Ürdün'e mühimmat transferi için Türkiye'deki üsleri kullanmasına izin verdiler.⁴⁵

1973'teki Arap-İsrail savaşında Türk hükûmeti yine İncirlik hava alanının NATO amaçları dışında kullanılmasının söz konusu olmadığını ilan etti.⁴⁶ Bazılarının belirttiğine göre, savaş sırasında Türkiye Sovyetler Birliği'nin Türk hava sahasını kullanarak ve Boğazlardan donanmasını geçirerek Mısır ve Suriye'ye ikmal maddesi sağlamasına izin verdi (SSCB normal şartlarda da bu hakka sahipti),⁴⁷ fakat ABD'nin doğrudan savaşa yardım amacıyla ya da lojistik destek sağlamak için üsleri kullanmasına izin vermedi, diğer taraftan Amerikalıların haberleşme istasyonlarını kullanmasına ise ses çıkarmadı.⁴⁸ 1979 İran Devrimi sırasında Türkiye üslerin İran'daki Amerikan vatandaşlarının taşınması için kullanılmasına izin verdi,⁴⁹ fakat 1980'de İran'daki Amerikan rehinelерinin kurtarılması operasyonuna herhangi bir şekilde destek vermedi.⁵⁰ 1979 yılında Türk hükûmeti Sovyetler Birliği razı olmadığı sürece SALT II Anlaşması'na uyulup uyulmadığını takip için U-2 uçuşlarının Türkiye'den gerçekleştirilemeyeceğini ilan etti.⁵¹

Bu örneklerden açıkça görülmektedir ki, 1965 yılının ikinci yarısından itibaren Türk yöneticiler ülkelerindeki askerî üslerin Amerikalılar tarafından kullanımı konusunda çok dikkatli davrandıkları izlenimini vermeye çalışmışlardır. Bunun nedeni şunlar olabilir: Bir kere ABD'nin Kıbrıs konusundaki tutumundan hoşnut olunmadığı ortaya konuyordu. İkincisi Sovyetler Birliği ve Arap ülkeleriyle ilişkilerin bozulması engellenmek isteniyordu. Sovyetlere karşı ABD ve NATO'nun yardıma gelmeyebileceği şüphesi doğmuştu, bu yüzden Sovyetlere karşı kışkırtıcı politika izlemekten kaçınılıyordu. Arapların ve Sovyetlerin hoşuna gidecek şekilde davranmak uluslararası forumlarda bu ülkelerin desteğinin sağlanmasına yarayabilirdi. Üçüncüsü de Türk yöneticiler savunma alanında tamamen ABD'ye bağımlı olmadıklarını ve gerektiğinde savunma alanında bile Amerikan isteklerini reddedebileceklerini uluslararası kamuoyu önünde göstermek istiyorlardı.

Ancak yukarıda bahsedilen krizler sırasında Amerikalıların Türkiye'deki üslere ne derece ihtiyaç duydukları ve bu üsleri kullanmaya ne derece kararlı oldukları tartışmaya açıktır. Başka bir deyişle, bu krizlerden

önceki ve sonraki bazı örnekler incelendiğinde Amerikalıların gerçekten çok ihtiyaç duymaları ve kullanmaya kesin karar vermeleri hâlinde Türk yöneticileri üsleri kullanma konusunda ikna edecekleri sonucuna varılabilir. Yalnız krizlerin çıktığı dönemin özelliklerinin de Amerikalıların üsleri kullanma konusunda fazla ileri gitmemelerinde rolü olduğu da unutulmamalıdır. O zamanki ortam şöyle bir göz önünden geçilirse durum daha iyi anlaşılabilir: Türkiye'de Amerikan karşıtlığı zirve noktasına ulaşmıştır. Amerika'nın her hareketi Türk kamuoyu tarafından dikkatle takip edilmektedir. Türk hükûmeti Amerikan kuklası olduğu iddialarından fazlasıyla rahatsızdır, Kıbrıs ve Johnson mektubu yüzünden Amerikalılara darılmıştır, özellikle Kıbrıs konusunda Doğu bloku ve Üçüncü Dünya'nın desteğine ihtiyaç duymaktadır, Arapların elinde bulunan petrole ihtiyaç duyması da cabasıdır. Ancak şartlar ve durum ne olursa olsun Amerikalıların Türk hükûmetinin üslerin kullanımı konusundaki davranışından rahatsızlık duyduğu kesindir. Amerikan yöneticileri üslerin kullanımı konusunda Türk yöneticileri zorlayamıyorlardı, çünkü bu, iki ülke ilişkilerinin kötüleşmesinden başka bir fayda getirmeyecekti. Birçok Amerikan politikacısı ileride de Türkiye'nin savunma konusunda ABD'yle yeterince iş birliği yapmadığını ileri sürerken hep bu örnekleri kullanmışlardır.

Amerikan Personeliyle İlgili Sorunlar

1960'lı yıllarda Türk kamuoyunun yakın ilgisini çeken bir konu, Türk vatandaşlarına ve Türk devletine karşı suç işlemiş Amerikan personelinin nasıl cezalandırılacağı idi. 1951 yılında imzalanan NATO Kuvvetler Sözleşmesi şöyle bir hüküm getirmişti: Resmi görevin gerçekleştirilmesi sırasında yapılan bir davranıştan dolayı bir suç ortaya çıkarsa, bu durumda suçun işlendiği ülkenin hükûmeti, suçun adli prosedür çerçevesinde kovuşturulmasını ve cezalandırılmasını suçlu işleyen görevlinin devletine bırakacaktı. Burada ortaya çıkan sorun, görevlinin suçlu işlerken resmî görev sırasında olup olmadığının tanımlanması ve bu tanımlamanın kimin tarafından yapılacağı idi. 16 Temmuz 1956'da çıkartılan 6818 sayılı Türk kanunu "resmî görevi gerçekleştirirken" ifadesini "genel olarak görev sırasında olma" olarak yorumladı ve bu şekilde konuya tam olarak açıklık getirmedi. Ancak Adalet Bakanlığı 31 Temmuz 1956'da Türkiye'nin her yerindeki adli makamlara gönderdiği talimatlarla konuyu netleştirdi: Üst düzey Amerikan kumandanı suç işlendiği sırada suçlunun görev sırasında olduğunu bildirmesi durumunda Türk merciler suçlunun yargılanmasını Amerikalılara bırakacaklardı.⁵² Bu şekilde ilk yapılan düzenlemeler suçlunun görev sırasında olup olmadığını yorumlama hakkını tamamen Amerikalılara bırakıyordu.

İlk defa Türk kamuoyunun konuya dikkatini çeken ve kızgınlığına neden olay Kasım 1959'da meydana geldi. Bu tarihte Amerikalı yarbay Allen I. Morrison arabasıyla cumhurbaşkanlığı muhafız alayından bir grup Türk askerinin arasına daldı ve 1 askerin ölümüne ve 11 askerin de yaralanmasına neden oldu. Kaza sırasında görev sırasında olduğu kabul edildiği için Morrison Amerikan makamları tarafından yargılandı ve bir süre görevden uzaklaştırmayla 1200 dolar para cezasına çarptırıldı.⁵³ Cezayı yetersiz bulan Türk gazeteleri Amerikan yetkililerini protesto etti ve daha sonra Amerikalıların işledikleri en küçük suçu dahi sayfalarına taşıdı. Bunlardan özellikle Amerikalıların Türk bayrağını yırtmaları ve Atatürk büstlerine saldırması gibi olaylar Türk basını ve kamuoyu tarafından tepkiyle karşılandı. 1960'lı yıllarda Türkiye'de suç işleyen Amerikan personelinin Türk adaleti tarafından mahkeme edilmemesi bazı Türk yazarlar ve politikacılar tarafından Türkiye'nin egemenliğini zedeleyen ve Osmanlı Devleti zamanındaki kapitülasyonları hatırlatan uygulamalar olarak şiddetle eleştirildi. Amerikan personeline tanınan adli ayrıcalıkların NATO anlaşmalarının çok ötesine geçtiği ifade ediliyordu. Anlaşmalardaki kurallar suistimal edilerek uygulamada 'ilgili personel' ve 'görev sırasında olma' kavramları çok geniş tutulmuştu. Amerikalılar kötü niyetle kendilerine tanınan hakları Türk vatandaşlarının aleyhine alabildiğine kullanıyorlardı.

Bu tür eleştirilere bazı örnekler vermek o zamanki ortamı anlama açısından faydalı olabilir. TİP Genel Başkanı M. Ali Aybar Meclis'te şu şekilde konuşmuştu: "Yurdumuzdaki Amerikan askerî ve sivil personeli diplomatik dokunulmazlıklara benzer imtiyazlarla donatılmıştır. Yurdumuzda suç işleyen Amerikalılar, suç işledikleri zamanda ödevli bulundukları bahanesiyle Türk adliyesinin elinden alınmaktadırlar."⁵⁴ Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi milletvekili Rıfat Baykal da Meclis'teki konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştı: "Türkiye'de bulunan yardım personelinin masrafları devletimiz tarafından ödenir... Bu personele tanınan kazai ve iktisadi imtiyazlar ise öteden beri şikayetçi olduğumuz bir husustur. Ve memleketimizi bir sömürge durumuna sokmaktadır."⁵⁵ Senatör Saffet Ural da Senato'da "Kuvvetlerin statüsü ile ilgili anlaşmada sakıncalı ve millî hükümlerini gölge düşürücü hususlar mevcuttur... Türk hâkiminin yargılama hakkının ve yetkisinin bertaraf edilmesine veya kısıtlanmasına rızamız yoktur" diye konuşmuştu⁵⁶

Hamza Eroğlu *Cumhuriyet*'te yayınlanan yazısında 30 Haziran 1954 gün ve 6427 sayılı kanunla onaylanan kuvvetler statüsüne dair sözleşmenin uygulanmasına dair anlaşmanın yargı muafiyetinden yararlanacak Amerikalı personelinin sınırını çok geniş tuttuğunu ve tüm sivilleri kapsadığını belirtmekteydi. Ona göre görevli olup olmamanın tespitini Amerikalılara

bırakan anlaşma Türk devletinin yargı hakkını sınırladığı için değiştirilmeliydi.⁵⁷ *Tercüman* gazetesi yazarı Ahmet Kabaklı da Amerikalılara yapılan muamele konusunda şu duygusal ifadeleri kullanmaktan kendini alamamıştı: “Amerikalı çavuş ve askerler, caddelerde Türk çocuklarını ve Türk erlerini, otolarıyla, âdeta keyif için ezerken, niye cezasız bırakılmışlardır?... Ya o bayrağımızı yırtan sarhoş serseriler... İyi ama, kim mecbur ediyordu bizi, o kadar zillete katlanmaya?”⁵⁸

Başbakan Süleyman Demirel’in 9 Kasım 1965’te Meclis’te yaptığı açıklamalara göre, görevli olup olmamanın tespitinde ABD ile Türkiye arasında varılan mutabakatın uygulanmasında daha sonra bazı mahzurlar ortaya çıkmış, bu mahzurların giderilmesi için Amerikan makamlarıyla görüşmelerde bulunulmuş ve neticede 1956 tarihli anlaşmanın feshedilip yerine başka bir usulün kabul edilmesi kararlaştırılmıştı. Demirel konuşmasında yeni usulün kabul edilmesinde Türk yetkililerin doğrudan rol aldığını, usulün diğer NATO ülkelerindeki uygulamalar göz önüne alınarak belirlendiğini ve yeni usulü hukuki hâle getirecek kararnamenin en kısa zamanda hükûmeti tarafından yürürlüğe konacağını söyledi.⁵⁹ Yine de ABD ve Türkiye’nin Amerikalılarca verilen görev sertifikasının Türk Genelkurmayı yetkililerince reddedilmesi durumunda nasıl bir prosedür takip edileceğini formüle eden yeni bir anlaşma imzalamaları 24 Eylül 1968 tarihini buldu.⁶⁰ Böylece Türk kamuoyunun başını ağrıtan bir husus 1960’ların başında görüşülmeye başlanıyor ve Amerikalıların konu üzerindeki hassasiyeti yüzünden ancak 1968 sonunda karara bağlanabiliyordu.

Başbakan Süleyman Demirel 7 Şubat 1970’te düzenlediği basın toplantısında Görev Belgesi Anlaşması konusunda millî menfaatlere en uygun düzenlemenin yapılmasını kendi hükûmetlerinin sağladığını iddia etti. Demirel’in belirttiği gibi 1956 tarihli anlaşmadan farklı olarak yeni anlaşma, Türk Genelkurmay Başkanlığına aksine delil ve emareler bulunduğu takdirde Amerikalılarca verilen görev belgesini reddetme hakkı tanıyordu. Yine de konunun tam olarak Türk yetkililerin istediği şekilde halledildiğini söylemek mümkün değildir. Amerikan makamları Türk Genelkurmayı’nın haklı olduğunu kabul ederlerse mesele yoktu. Bu durumda dava Türk mahkemelerinde görülecekti. Ancak Amerikalılar sanığın görevli olduğunda ısrar ederlerse Demirel’in deyimiyle o zaman mesele politik hüviyet alacaktı ve siyasi görüşmeler sahasına girecekti. Kuvvetler Statüsü Sözleşmesi’nin ruhuna uygun olarak görüşmelerin 2 ay içinde bitirilmesi gerekiyordu. 2 ay içinde bir sonuca ulaşılamazsa Amerika sanığı kendi kanunlarına göre muhakeme edecekti.⁶¹

Anlaşma bu hâliyle görev belgesi meselesini eleştiri konusu yapan Türk yazarları ve politikacıları tatmin etmekten uzaktı. Onlara göre konu

hakkında son sözü söyleme hakkı hâlâ Amerikalılara ait olduğu için Türkiye'nin egemenlik hakları çiğnenmeye devam ediliyordu ve Amerikalı suçlu personelin Türk adaletinden kaçmasına olanak tanınıyordu.⁶² Sonuç olarak denebilir ki, Türk yöneticiler, Amerikalılarla ilişkilerinde esen yeni havanın bir devamı olarak görev belgesi anlaşmasında da Türkiye lehine değişiklik yapmak istediler. Böylece kamuoyu önünde Amerika'nın her istediğini yapar durumdan kurtulmayı amaçladılar. Konuyu bir dereceye kadar Türkiye'nin lehine çevirmeyi de başardılar, fakat Amerikalıların diretmesi sebebiyle ne kendilerini, ne de kamuoyunu tatmin edecek bir sonuç elde edebildiler. Kamuoyuna bu durumu benzer ayrıcalıklardan Amerika'daki Türk personelinin de yararlandığı ve benzer uygulamaların diğer NATO ülkelerinde de geçerli olduğunu söyleyerek açıklamaya çalıştılar.

Amerikan personeline tanınan adli ayrıcalıklar dışındaki ayrıcalıklar ve bu ayrıcalıkların kullanım şekli de Türk kamuoyunun tepkisini çekmekteydi. Amerikalılar gümrük vergilerinden ve başka vergilerden muaftılar;⁶³ PX (Post of Exchanges) adı verilen kendilerine ait mağazaları vardı ve kendi aralarındaki haberleşmeleri de APO (Army Postal Office) adı verilen posta servisleri vasıtasıyla gerçekleştiriyorlardı. Başka bir deyişle Türkiye'deki Amerikan personeli Türk resmî sisteminin dışında kalarak hemen hemen tüm faaliyetlerini gerçekleştirebiliyordu. Ancak haklarını kötüye kullanmaları Türk sistemini kötü yönde etkileyecek sonuçlar doğurmaktaydı. Bazı Amerikalılar gümrüksüz olarak Türkiye'ye soktukları büyük miktarlardaki malları bazı Türklerle de iş birliği yaparak karaborsada satıyorlardı. Yasa dışı döviz alım-satımı yapıyor ve gümrükte aranmamalarından faydalanarak Türkiye'deki tarihî eserleri yurt dışına kaçırıyorlardı.

Türk polisinin bu tür bazı olayları ortaya çıkarması Amerikalıların Türkiye'de istedikleri gibi at oynattığı intibana kapılan Türk kamuoyunu fazlasıyla rahatsız etti. Türk yazarlar ve politikacılar Amerikalıların ekonomik faaliyetlerinin Türk ekonomisini olumsuz yönde etkilediğini, vergiden muaf tutulmalarının Türk ekonomisini önemli bir kaynaktan mahrum ettiğini ve davranışlarının Türk toplumuna zarar verdiğini dile getirdiler.⁶⁴ Milletvekili Rıfat Baykal konuyla ilgili olarak Meclis'te şöyle demişti: "Hiçbir tahdide tabi tutulmayan Pieks [PX] malzemesinin Amerikan personeli tarafından, açıkça piyasaya sürülmesinin memleket iktisadiyatını alt üst ettiğini ilgililer hâlâ görmüyorlar mı...? Amerikan posta servisi devletimizce hiçbir kontrole tabi değildir... Yiyecek, giyecek, içecek ve ev eşyası kontrolsüz ve gümrüksüz olarak Türkiye'ye getirilir ve karaborsaya intikal ettirilir. İçinde, asarı antika bulunan paketler de gene hiçbir kontrole tabi tutulmadan bu servis kanalı ile yurt dışına gönderilir. Bu suretle millî ser-vetimiz kolaylıkla Türkiye dışına çıkarılır."⁶⁵

Altıncı Filo'nun Türk Limanlarını Ziyareti

Amerikan 6. Filosu'nun Türk limanlarını ziyaretleri sol görüşlü yazarlar ve politikacılar tarafından Türkiye'nin Amerika'ya bağımlılığının bir göstergesi olarak sunulmaktaydı. Onların iddiasına göre Amerikalılar Türkiye üzerindeki etkilerini göstermek ve Türkiye'nin kendilerinin kuklası olduğunu ispatlamak için 6. Filo'yu Türk limanlarına özellikle gönderiyorlardı. 6. Filo'nun Türkiye'yi ziyareti sırasında kanlı olaylar olmasına ve bazı Türklerin bu yüzden ölmesine rağmen Filonun Türk limanlarına gelişini yasaklayamamaları, bunu Amerikalılardan isteyememeleri de Türk makamlarının ne kadar aciz olduğunu gösteriyordu. Özellikle 1960'ların ikinci yarısında 6. Filo'nun Türk limanlarını her ziyaret edişinde sol görüşlü gruplar ve üniversite öğrencileri ateşli gösteriler düzenledi. Filo mensubu askerlere saldırıldı, bazıları denize atıldı, rast geline Amerikan tesisleri ve personeli de saldırılardan nasibini aldı. Gösterilere polisin ve sağ görüşlü grupların müdahale etmesi neticesinde de yaralanma, hatta ölüm olayları meydana geldi.⁶⁶

Sol görüşlü grupların gözünde 6. Filo'nun Türkiye'ye gelişyle Türkiye'nin uydu olması arasında doğrudan bağlantı vardı. İlhan Selçuk köşesinde şöyle yazmıştı: "Kendisini dünya jandarması bilen bir egemen kudretin Akdeniz'deki gemileri işlerine en uygun yer olarak uydu bildikleri Türkiye'yi seçmişlerdir."⁶⁷ Türkkaya Ataöv de aynı mealde şöyle demişti: "Boğaza gelip demirlemekte devam eden bu yabancı zırhlılar, bağımlı durumumuzu, en önemli devlet ve hükûmet işlerimizin Amerika'nın denetimi altında olduğunu hatırlatıyor."⁶⁸ 6. Filo'nun gelişinde meydana gelen olaylardan rahatsız olan, hatta 6. Filo ziyaretleriyle Türk-Amerikan ilişkilerinin kötüleştiğini düşünen sol görüşlü olmayan başka yazarlar da en azından bir süre bu ziyaretlerin yapılmamasının yerinde olacağını belirtiyorlar ve üst üste gelen olaylara rağmen ziyaretlerin sürdürülmesinde ısrar edilmesine bir anlam veremiyorlardı.

Türk yöneticiler eleştirilerden ve olaylardan pek etkilenir görünmüyordu. Onlara göre dost bir devletin Türk limanlarını ziyaret etmesinden daha doğal bir şey olamazdı. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 30 Ağustos Zafer Bayramı konuşmasında 6. Filo ziyaretlerini savunması ilgi çekiciydi ve birçok yazarın tepkisine neden olmuştu. Sunay şöyle demişti: "Bilhassa millî günlerimizde limanlarımıza ve hava üslerimize yapılan ve yapılabilecek bu türlü müttefik ziyaretlerini sevincimize iştirak şeklinde yorumlamak ve değerlendirmek çok şeyler kazandırabilir."⁶⁹ Başbakan Demirel de eleştirilere tepkisini şöyle ortaya koymuştu: "Eğer Türkiye bir memleketle dostluk münasebetleri içinde bulunuyorsa, o memleketin gemisi Türkiye'ye gelebilir... dostu düşman muamelesi yapmak hiçbir mantıkla izah edile-

mez... Dost ve aynı zamanda müttefik bir devletin gemilerine limanlarımızı kapayacak mı idik?"⁷⁰

Kopartılan gürültüye ve çıkan olaylara rağmen Amerikan yönetimi 6. Filo'yu Türk limanlarına göndermeye bir süre daha devam etti. 1970'lerin başlarından itibaren ise Türkiye'deki Amerikan büyükelçisinin tavsiyesiyle 6. Filo ziyaretleri azaltıldı.⁷¹ Ortalığın durulması beklendi. 6. Filo ziyaretleri konusunda sol grupların tepkisini münferit bir olay olarak değerlendiren, Türkiye'nin çıkarları açısından bir olumsuzluk görmeyen ve kamuoyunun çoğunluğunun kendi yanında yer aldığına inanan Türk hükûmeti bu konuda Amerikan yönetimi nezdinde bir girişimde bulunmamış, kamuoyu önünde durumunu kurtarma çabasına da girişmemiştir. Objektif şekilde değerlendirmek gerekirse 6. Filo ziyaretleri sırasında çıkan olaylar daha çok bir iç politika konusu olarak kalmış ve Adalet Partisi'yle ana muhalefet partisi dâhil sol gruplar arasında bir çekişme alanı hâline gelmiştir. Bu çerçevede tartışılan temel mesele, olaylar konusunda İçişleri Bakanlığının tavrı ve polis (ve iddialara göre sağ görüşlü grupların) gösterilere yaptığı müdahaleydi. Tartışmalar sırasında Amerika'ya çok az değinilmiş ve Dışişleri Bakanlığına çok az iş düşmüştür.

Amerikan Üslerindeki Grevler

Türkiye'deki NATO ve Amerikan üslerinde çalışan Türk işçileri tarafından gerçekleştirilen grevler yine sol görüşlü grupların müdahalesi ve olaya sahip çıkıp kamuoyu önünde tartışmaya açmasıyla farklı bir boyut kazanmış ve Türk-Amerikan ilişkilerini ilgilendirir hâle gelmiştir. Konu o dönemde o derece alevlenmişti ki, bazı Amerikan senatörleri grevlerden etkilenen, hayatları zorlaşan ve Türk işçileriyle karşı karşıya gelen Amerikan personelinin durumunu yerinde incelemek için Türkiye'ye gelmişti.⁷² Sol görüşlü grupların grevler sırasında öne sürdükleri temel iddia şuydu: Türk yöneticileri o derece Amerikalıların etkisinde altında idiler ki, Türk işçilerinin çıkarlarını bir kenara bırakıp öncelikle Amerikan dostlarının çıkarlarını düşünebiliyorlardı. Karşılıklı suçlamalar neticesinde ısınan ortamda Türk işçileri ile Amerikan personeli arasında bazı tatsız olaylar zuhur edince Türk işçilerinin temsilcileri, Amerikalıları grevi kaba kuvvet kullanarak kırmaya çalışmakla suçladılar ve Türk hükûmetini de Amerikalıların işçiler üstünde baskı uygulamalarını önlemek için hiçbir şey yapmadığı ve yabancı bir güce karşı işçilerinin haklarının korunmasına çalışmadığı gerekçesiyle eleştirdiler.

28 Eylül 1967'de Bakanlar Kurulu'nun Türk Harb-İş Federasyonu'nun Amerikan işyerlerinde uygulamakta olduğu grevi 30 gün süreyle ertelemesi

sol görüşlü grupların eleştirilerini yoğunlaştırması için bulunmaz bir fırsattı. Fakat bu, Türkiye'nin itibarının zedelendiğini düşünen başka yazar ve politikacıların da tepkisini çekecek bir gelişmeydi. Bakanlar Kurulu'nun kararı alırken ortaya koyduğu gerekçe, grevin gerçekleştirilecek olan NATO birleşik tatbikatı açısından millî güvenliği bozucu nitelikte olması idi. Devrimci İşçi Sendikaları Federasyonu, yayınladığı bildiride "bu durdurma kararı, AP hükûmetinin Türk işçilerinin haklarını değil, Amerika'nın çıkarlarını savunduğunu açıkça ortaya koymaktadır" iddiasında bulundu.⁷³ *Milliyet* başyazarı Abdi İpekçi de benzer bir suçlama ortaya koydu: "Durum, Bakanlar Kurulu'nun NATO manevraları vesilesiyle Amerikan birliklerini etkileyen bir grevi durdurmak istediği, bununla da Türk işçilerinin çıkarlarını başka çıkarlara feda ettiği intibainı vermektedir. Bu davranışla hükûmetin himaye altına aldığı tarafın Amerikan birliklerinin olması, meseleyi büsbütün hassas bir hâle getirmektedir."⁷⁴

Amerikan üslerindeki grevlerin karakteri hakkında net bir sonuca varmak zor görünmektedir. Türk işçilerinin temsilcileri grevlerin ekonomik nedenlerle gerçekleştirildiğini, greve gidilirken o günkü ortamın etkisi altında kalınarak politik güdülerle hareket edilmediğini iddia etmekteydiler. Bu iddialar doğru kabul edilse bile sol görüşlü grupların grevleri iç politikada kendi etkilerini artırmak için bir araç olarak kullandıkları gerçeğinin göz önünden kaçırılmaması gerekir. Onlar açısından grevler Türk yöneticileri Amerikan uydusu olmakla suçlamak için bulunmaz fırsattı. Hükûmet yetkilileri açısından ise kamuoyunun küçük bir kısmının tepkisine bakarak solcuların ekmeğine yağ sürecek bir şekilde onların istediği doğrultuda hareket etmek kendilerinden beklenebilecek bir şey değildi. Bu yüzden konu hakkında ABD nezdinde bir girişimde bulunmamaları Türk makamları açısından çok doğaldı. Diğer taraftan Amerikalıların üsleri istedikleri gibi kullanamama ve personellerinin durumunun kötüleşmesi sebebiyle grevlerden rahatsız oldukları bir gerçektir. Amerikan senatörlerinin durumu incelemek ve Türk yetkililerle konuyu görüşmek için Türkiye'ye gelişi de bu gerçeği ortaya koymaktadır. Ancak Türk hükûmetinin Amerikalıların baskısı altında kalarak konuyu tamamen onların istediği yönde ele aldıklarını söylemek için elde yeterince kanıt yoktur. Grev ertelemesi Türklerin NATO konusunda gösterdikleri tarihî hassasiyetin bir yansımasıdır. Bunun dışında Türk hükûmeti tamamen işçi-işveren kurallarını bir kenara bırakarak grevleri Amerikalıların isteği doğrultusunda çözme yoluna gitmiş de değildir.

Yukarıda ele alınan Türkiye'deki Amerikan personeliyle ilgili meseleler, sol grupların Amerikan aleyhtarı yürüttükleri kampanya neticesinde kamuoyunda tartışılan konular hâline gelmişti. Ancak bu durumda Ameri-

kan personelinin varlığının Türkiye'nin büyük şehirlerinde hissedilir derecede belirgin olmasının ve bu personelin Türk halkını rahatsız edici davranışlarda bulunmasının da büyük rolü vardır. Başka bir deyişle hayat düzeyi daha yüksek olan ve giyimleri, davranışları ve yaşayış şekilleri Türk halkından farklı olan Amerikalıların sokaklarda kendi üniformalarıyla dolaşmaları Türk halkını psikolojik olarak rahatsız ediyor ve onları Amerika'ya en küçük fırsatta tepki göstermeye meyilli hâle getiriyordu. Bu durumun farkına varan Amerikalılar Türk kamuoyunda kendileri hakkındaki olumsuz havanın kaybolması için Türkiye'deki görünümelerini azaltmanın yerinde olacağı sonucuna vardılar. Ankara'da şehir içinde göze batan PX mağazaları ve Amerikan okulları gibi bazı tesisleri daha sakin yerlere taşıdılar. Ülkelerindeki ekonomik sorunların da etkisiyle Türkiye'deki personel sayısını azaltma yoluna gittiler ve bazı tesisleri de Türk yetkililere devrettiler.⁷⁵ Başbakan Demirel'in 7 Şubat 1970'te düzenlediği basın toplantısında değindiği üzere Askerî Kolaylıklar Anlaşması çerçevesinde kurulmuş olan Anadolu Kavağı ve Ankara'daki Manzaralı ortak savunma tesisleri 1968 yılında, İzmir Çiğli Havaalanı ile Trabzon ve Samsun'da bulunan radar tesisleri de 1970 yılında Amerikalılar tarafından Türk Silahlı Kuvvetlerine devredildi.⁷⁶ Bu arada Türkiye'deki Amerikan personeli ve beraberindeki-lerin sayısı 1968'de 24 000 kişiden 1970'te 16 000 kişiye indirildi.⁷⁷

Türk yetkililerin yukarıdaki konulardaki tavrına gelince; kısmen değindiğimiz gibi görev belgesi anlaşması dışındaki meselelerde Türk yöneticileri Amerikalılar nezdinde bir girişimde bulunmadılar. Bu konuları Amerikalıları rahatsız etmeye değer bulmadılar. Ayrıca sol grupların bütün isteklerini yerine getiriyor durumuna düşmek istemediler. Fakat Amerikalıların kendileri tarafından gerçekleştirilen 6. Filo ziyaretlerinin seyrekleştirilmesi, tesislerin devri, personel sayısının azaltılması ve tesislerin şehir dışına çıkartılması gibi girişimleri kendi durumlarını kamuoyu önünde iyileştirdiği için memnuniyetle karşıladılar. Yalnız bir konuda değişikliğe gidildi. O da Amerikan görevlilerinin Türk gümrük düzenlemelerine tabi tutulmasını öngören bir anlaşmanın ABD'yle Mayıs 1967'de imzalanmasıydı.⁷⁸ Bu anlaşmayla Amerikan personelinin kaçakçılık eylemlerinin engellenmesi amaçlanıyordu.

Boğazlardan Geçiş

Ocak 1966 tarihine kadar Türk makamları füzelerle donatılmış Amerikan gemilerinin Boğazlardan geçmelerine izin vermişti. Fakat 1966 yılının başından itibaren Türk makamları Montrö Anlaşması'nın getirdiği sınırlamaları yorumlamada bazı değişiklikler yaptılar ve uçaksavar füzelerini-

le donatılmış Amerikan gemilerinin geçişine izin vermemeye başladılar.⁷⁹ Bu konuda Amerikalılara uygulanan özel taviz böylece ortadan kalkmış oluyor, diğer devletlere nasıl davranılıyorsa Amerikalılara da aynı muamelede bulunulmaya başlanıyordu. Bu tür bir davranış, Türk yöneticilerin Amerikalılarla bağlantılarında daha dikkatli olma politikalarının devamı niteliğindeydi.

NATO'nun Yeni Stratejisi

Nükleer silahların kullanıldığı küresel bir savaşın her iki süper gücün de ortadan kalkmasına neden olacağını farkına varan Kennedy yönetimi, 1961 yılında NATO'nun olası bir Sovyet saldırganlığını topyekûn bir saldırıyla değil de esnek bir mukabele ile karşılaşmasının daha doğru olacağı yolunda bir teklifte bulunmuştu. Uzun düşünme ve çalışmalardan sonra Aralık 1967'de NATO'nun Savunma Planlaması Komitesi esnek mukabele stratejisi adı verilen yeni stratejiyi resmen onayladı.⁸⁰ Türkiye yeni strateji konusundaki Amerikan tutumunu resmen desteklemekteydi, fakat bu arada bazı Türk görevliler ve üst düzey askerî yetkililer strateji hakkında bazı kaygıları olduğunu dile getirmekten geri durmamaktaydı. Söz konusu kaygıları şu şekilde özetlemek mümkündür: Strateji kanat ve merkez arasında bir ayırım yapar gözükmekteydi. Merkez, saldırı kendine ulaşmadan önce çevresinden başlanarak korunacaktı, Türkiye'ye karşı gerçekleştirilen bölgesel bir Sovyet saldırısı ise bir kısım Türk toprağı feda edilerek içeride karşılanacaktı ya da başka bir deyişle merkez bölgelerinin güvenliğinin sağlanabilmesi için Türkiye saldırganının insafına terk edilecekti.⁸¹ Stratejinin zayıf yönlerini gidermek için NATO'nun savunma planlayıcıları, hemen kullanılmak üzere ACE Hareketli Kuvvetler, sınırların nükleer silahlarla mayınlanması ve Akdeniz'de dolaşacak değişik ülkelerin birliklerinden oluşacak bir donanma birliği gibi alternatifler ortaya koydular.⁸² Fakat hiçbirisi Türk yöneticilerin kaygılarını ortadan kaldırmaya yetmedi. Yine de Türk makamlarının esnek mukabele stratejisini kabul etmekten ve bu stratejiye uygun olarak Türkiye'nin güvenliği için garantiler elde etmeye çalışmaktan başka seçenekleri yoktu.

NATO'nun esnek mukabele stratejisi Türk politikacıları, gazete yazarları, akademisyenler ve emekli subaylar tarafından şiddetli şekilde eleştiriye tabi tutuldu. Eleştirileri şu şekilde özetlemek mümkündür:⁸³ Yeni strateji süper güçleri tam olarak koruyordu, fakat Türkiye'nin güvenliği için yeterince koruma sağladığı söylenemezdi. NATO planlamasına göre Doğu Anadolu'nun büyük kısmının düşmana terk edilmesi düşünülmekte ve temel savunma çizgisinin Toros dağ zincirleri boyunca geçmesi öngörül-

mekteydi. Böylece strateji Türkiye'yi saldırıya açık hâle getirmekte ve olası bir savaşın ilk hedefi ve ileri cephesi durumuna sokmaktaydı. Başbakan Süleyman Demirel bütün bu iddiaları Şubat 1970'te gerçekleştirdiği basın toplantısında reddetti. Ona göre dünyanın yeni nükleer dengesi stratejide değişiklik yapmayı gerekli kılmıştı. Herhangi bir devlet Türkiye'ye karşı askerî operasyon düzenleme riskini göze alamazdı, çünkü böyle bir saldırı Avrupa dengesini değiştirecek ve sonuçta küresel bir savaşın çıkmasına neden olacaktı. Yeni NATO stratejisi ne Türkiye'yi gözden çıkarılabilir bir toprak parçası olarak görmekte ne de merkez ve kanat arasında bir ayrım yapmaktaydı.⁸⁴

Nükleer Silahların Kontrolü

Esnek mukabele stratejisiyle bağlantılı olarak bazı Türk yazar ve politikacılar Türkiye'nin toprakları üzerindeki nükleer silahları kullanma hakkının olmadığını, fakat bu silahlar sebebiyle Sovyet tehdidinin Türkiye'ye yöneldiğini iddia ettiler. Onlara göre, Sovyetler Birliği Batı blokuyla bir savaşa tutuşması hâlinde Türk toprakları üzerindeki nükleer silahlar bulunan üsleri bombalayabilir ya da henüz savaş başlamadan Batı blokunu savaştan caydırmak için bu üslere saldırma yoluna gidebilirdi. Veyahut da Amerika Birleşik Devletleri, Türk hükûmetinin denetimi altında bulunmayan bu üslerdeki nükleer silahları kullanarak Türkiye'yi isteği dışında bir savaşın tarafı durumuna getirebilirdi.⁸⁵ Teklif edilen şey, ya nükleer silahlar üzerinde Türk hükûmetinin denetiminin tam olarak sağlanması ya da Türk toprakları üzerindeki bütün nükleer silahların kaldırılmasıydı.⁸⁶

Başbakan Süleyman Demirel, düzenlediği basın toplantısında eleştirileri şu şekilde cevapladı: Türkiye'deki nükleer silahlar savunma amaçlıydı ve kısa menzilliydi. Çift anahtar sistemine tabi tutuldukları için Türkiye'nin rızası dışında kullanılmaları söz konusu olamazdı. Nükleer silahların atış araçları ve bir NATO kararından sonra bu silahların kullanılması Türk personelinin elindeydi. Çift anahtar sistemine tabi olmayan İncirlik üssündeki nükleer silahlar ancak Türkiye'nin veto gücüne sahip olduğu NATO Konseyi'nin kararıyla kullanılabilirdi. Türkiye'deki askerî üsler Türkiye ve komşuları için bir tehlike oluşturmayan, fakat ekstra caydırıcılık sağlayan yasal savunma tesisleriydi.⁸⁷

Türkiye, toprakları üzerindeki nükleer silahların yerleştirildikleri andan itibaren Amerika tarafından yakından takip ve kontrol edilmesine rıza göstermiş ve bu bağlamda Amerikan Kongresi'nin 1954 tarihli Atom Enerjisi Yasası'nın gereğini uygulamayı kabul etmişti.⁸⁸ Fakat 1960'larda müttefiklerin Türkiye'nin saldırıya uğraması hâlinde yardıma gelmeme olasılı-

ğını düşünen Türk askerî yetkilileri, kendilerine savunma planlarında ve nükleer silahların kullanılmasına karar verme prosedüründe daha fazla rol verilmesi taleplerinde bulunmaya başladılar. Türk Genelkurmayı, NATO tarafından Aralık 1966'da oluşturulan Nükleer Planlama Grubu'nda üyeler arasında dönüşümlü olarak değiştirilen üyeliklerden birinin Türkiye'ye tahsis edilmesini istemekteydi. Türk hükûmeti de nükleer silahlar üzerinde uygulanan çifte kontrol sistemini gevşeteceğini umut ederek Türkiye'nin doğu sınırına nükleer mayınlar yerleştirilmesini talep etmekteydi. Fakat Amerikan sisteminin yasal sınırlamalarının nükleer silahlar üzerindeki Amerikan denetiminin Türk yetkililere devrine imkân tanımadığı anlaşılınca Türk makamları Mayıs 1969'da resmen isteklerinden vazgeçtiler.⁸⁹ Bu şekilde Türk yöneticiler bu konuda eleştirilere karşı kullanabilecekleri somut bir sonuç elde edememiş oluyorlardı.

İkili Anlaşmalar

1965'in sonundan başlayarak Türk kamuoyunda Türkiye ile ABD arasındaki ikili anlaşmalara karşı yoğun bir eleştiri kampanyası başlatılmıştı. Eleştiriler şu noktalarda toplanmaktaydı: 1- İkili anlaşmalar Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmadığı için herhangi bir hukuki temele sahip değildi. 2- Bu anlaşmalar NATO düzenlemeleriyle ilgili olmaktan çok Amerikan çıkarlarına hizmet etmekteydi. 3- Anlaşmalar Amerika'ya Türkiye'nin bağımsızlığı, güvenliği ve ekonomik gelişmesi aleyhine aşırı ayrıcalıklar tanıyan maddeler içermekteydi. 4- ABD, bu anlaşmalara dayanılarak oluşturulan askerî tesislerde tam denetim imkânına sahipken Türk yetkililer bu tesisleri kontrol edebilecek durumda değillerdi.⁹⁰ Bu eleştirilere dayanılarak Türk kamuoyunda yaygın şekilde bu anlaşmaların feshi ya da en azından yeniden ele alınması isteniyordu.

Türk yöneticiler bu eleştirilere karşı 1961 Anayasası'na göre ikili anlaşmaların Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmasının zorunlu olmadığını ifade ettiler ve eğer bu anlaşmalar gerçekten Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olsaydı önceki hükûmetler tarafından iptal edileceğini ya da değiştirileceğini söylediler. Türk makamlarına göre askerî üsler Türk toprağıydı, Türkiye'ye aitti ve Türk yetkililer istedikleri zaman bu tesisleri denetleme yetkisine ve gücüne sahipti. Tesisler NATO düzenlemeleri çerçevesinde savunma amaçlı olarak kurulmuştu, sadece belli bir ülkeye hizmet etmeleri söz konusu değildi.⁹¹

Yoğun kamuoyu baskısı altında Demirel hükûmeti 7 Nisan 1966'da Amerikan hükûmetinden mevcut ikili anlaşmaları gözden geçirmek ve güncelleştirmek için görüşmelere başlama talebinde bulundu. Washington

18 Nisan 1966'da verdiği cevapta bu teklifi kabul ettiğini bildirdi.⁹² Türk yöneticiler ikili anlaşmalarda doldurulması gereken bazı boşluklar ve düzeltilmesi gereken bazı hatalar olduğunu genel olarak kabul etmekteydi.⁹³ Başbakan Demirel yaptığı basın toplantısında 1965'ten önceki 10 yıllık dönemde herhangi bir usul takip edilmeksizin ve herhangi bir ilkeye uyulmaksızın değişik otoriteler tarafından gerçekleştirilen, dağınık biçimde bulunan değişik anlaşmalar olduğunu söyleyip içeriği ve hukuki temelleri bulunmayan ve büyük zorluklara ve şikayetlere neden olan bir uygulamayla karşı karşıya olduklarını itiraf etmişti.⁹⁴

Türkiye'de görev yapmış olan Amerikalı uzman George Harris'in ifadesine göre ikili anlaşmaların yeniden gözden geçirilmesi yoluyla;

“Türk sivil yetkililer temelde Birleşik Amerika'yla askerî iş birliğinin her yönü üzerinde Türk egemenliğinin ve kontrolünün yeniden tasdik edilmesini amaçlamaktaydılar. Türkiye'deki Amerikan faaliyetlerinin NATO çerçevesinin dışında kaldığı eleştirilerini ortadan kaldırmak için Ankara otoriteleri, yapılacak anlaşmanın bütün ortak savunma iş birliği faaliyetlerinin NATO anlaşmasına uygun olarak ve NATO sorumlulukları sınırları içinde gerçekleştirileceğinin spesifik olarak belirtmesini istiyorlardı. Türk tarafı, herhangi bir Amerikan faaliyetine izin vermeden önce arşivine koyabilmek için bu faaliyet hakkında tam ve detaylı bilgi edinmek hakkına sahip olmayı talep etmekteydi... Ankara hükûmeti, Birleşik Amerika'nın bu tesisleri egemen bir kiralayıcı olarak işletmediğini, fakat onları karşılıklı fayda elde etmek için Türkiye ile paylaştığını gösterme konusuna da büyük önem vermektedir.”⁹⁵

Türk yöneticilerin değişik zamanlarda yaptığı açıklamalara göre Türk Dışişleri Bakanlığının ve Genelkurmay Başkanlığının görevlileri birlikte çalışarak ABD'yle bütün gizli anlaşmaları gözden geçirdiler ve ikili düzenlemelerin dayanacağı genel ilkeleri de içeren bir temel anlaşma taslağı hazırlayarak bu taslağı 8 Eylül 1966'da Amerikan büyükelçiliğine teslim ettiler. Amerikalılar da kendi hazırlıklarını yaptıktan sonra Türk dışişleri bakanlığının ve Amerikan büyükelçiliğinin temsilcileri 20 Ocak 1967'de görüşmelere resmen başladılar.⁹⁶ Görüşmeler devam ederken Türk yöneticiler zaman zaman verdikleri beyanatlarla konu hakkında kamuoyunu bilgilendirdiler.⁹⁷ Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil değişik zamanlarda Meclis'te yaptığı konuşmalarda ikili düzenlemelerin dayanacağı genel ilkeleri bildirdi.⁹⁸ İkili anlaşmaların dağınıklığı ve konunun hassasiyeti sebebiyle iki taraf arasındaki görüşmeler oldukça yavaş ilerledi. Birçok teknik problem ortaya çıktı; 1960'ta yönetime el koyan askerî yönetiince bazı dosyaların kapatılması

ve bazı görevlilerin görevden uzaklaştırılması, sözlü anlaşmaların durumu, Türk tarafının ekstra yardım beklentisi, bir süre Amerikan büyükelçisinin görevi başında bulunamaması ve bazı anlaşmaların tamamen değiştirilmesi gibi konular görüşmelerin uzamasına neden oldu.⁹⁹

İki yıl süren uzun ve detaylı görüşmelerden sonra 3 Ocak 1969 tarihinde Çağlayanlı ile Amerikan Büyükelçisi William J. Handley Savunma İşbirliği Anlaşması'nı Ankara'da imzaladılar.¹⁰⁰ 1961 Anayasası'na göre kamuoyundan gizli tutulan anlaşma 1954 Askerî Tesisler Anlaşması'nın yerine geçmekte, bazı ikili anlaşmaları değiştirmekte ve bazısına da açıklık getirmekteydi. Türkiye'deki her türlü Amerikan faaliyetini ya da tesisini düzenleme altına alan ayrı sözleşmeler de bu genel anlaşmaya eklenecekti. Türk hükûmetinin 3 Temmuz 1969'da basına verdiği yazılı açıklama¹⁰¹ ve başbakan Demirel'in 7 Şubat 1970'te yaptığı basın toplantısı¹⁰² anlaşma hakkında genel bilgi vermekte ve anlaşmanın temel ilkelerini sıralamaktaydı: Türkiye'nin onayı olmaksızın tesislerde hiçbir faaliyetin gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Ortak savunma tesislerine tahsis edilen bölgeler üzerinde Türkiye mülkiyet haklarını korumaktaydı. Türk makamları tesisler üzerinde tam denetim kurma, onları denetleme ve kendi askerî ve sivil personeli bu tesislerde görevlendirme hakkına sahipti. Ulusal güvenliği ilgilendiren acil durumlarda Türk hükûmeti üslerin Amerikalılarca kullanımını kısıtlayabilecekti. Bu tesislerde ortak yönetim ve kullanım ilkesi uygulanacaktı.

1969 Anlaşması, Türk yöneticilerin ABD'yle askerî ilişkilerde inisiyatifi elde etme çabalarının en önemlisidir. Anlaşmanın yayınlanan genel ilkeleri Türk yöneticilerin bu açıdan oldukça başarılı olduğunu göstermektedir. Fakat Türkiye ve ABD arasındaki ikili askerî anlaşmalar gizli kaldığı için bu konuda kesin bir sonuca ulaşmak zordur. Diğer taraftan genel ilkelerin içeriği Türk yöneticilerin bu anlaşmayı yapmak için gösterdikleri çabaların kamuoyunu yatıştırmaya yönelik olduğu izlenimini de vermektedir. Yeni düzenlemeler Amerikan karşıtı olan sol görüşlü grupları hiçbir şekilde tatmin etmezken¹⁰³ daha ılımlı olanlar için yeni anlaşma kabul edilebilir gözüktü. Muhalefet partileri anlaşmanın Meclis'te tartışılmasını ve onaylanmasını istemekteydiler. Hükûmet Meclis'in onayına gerek duymayınca muhalefet tarafından eleştirildi.¹⁰⁴

Yumuşama (Detant)

Türk yetkililer iki blok arasındaki yumuşamadan memnun olduklarını resmî açıklamalarında sık sık ifade etseler de Batı'nın Sovyet kampına karşı ta-
kındığı tutum konusunda endişeler taşıyor da değillerdi. Türk yöneticilerin korktuğu şey, yeni yaklaşımın Batı bloğunun Sovyet tehdidine karşı hissettiği

duyarlılığın ortadan kalkmasına neden olması, NATO'nun dayanışmasına zarar vermesi ve komünist yayılmacılığını teşvik etmesiydi.¹⁰⁵ Türk liderler özellikle ABD'nin 1968'de Avrupa'daki askerlerinin sayısını azaltmasından ve ardından Doğu blokuyla stratejik silahların sınırlandırılması ve karşılıklı kuvvet azaltımı için görüşmeler yapmasından kaygı duyuyorlardı, çünkü Moskova'nın Avrupa'daki askerlerini Türk sınırına transfer edeceğini düşünüyorlardı.¹⁰⁶

Askerî Yardım

Türk savunmasını planlayan yetkililer Türk askerî yapısının modernleştirilmesi için daha fazla Amerikan yardımına ihtiyaç olduğunu düşünmekteydi. Fakat daha 1966 yılında bile Türk yetkililerin beklentileri ile mevcut Amerikan yardımı arasında büyük farklılıklar mevcuttu. Şubat 1966'da Türkiye'ye yaptığı ziyarette Amerikan savunma bakanı yardımcısı John McNaughton Türk ordusunun modernleştirilmesini öngören ve 1967'den başlayarak her yıl Türkiye'ye 134 milyon dolar Amerikan askerî yardımı verilmesini öneren bir plan sundu. Türk yetkililer yardımın miktarı ve değişik kuvvetler arasında dağılımı konusunda hiç de hoşnut değillerdi. Birinci yılı takip eden yıllarda Washington önerdiği miktarda bile yardım sağlama taahhüdünü yerine getiremedi.¹⁰⁷

1960'LARDA TÜRKİYE'DE NATO TARTIŞMASI

NATO'yu Eleştirenlerin Görüşleri

1960'lı yıllarda Türk kamuoyunda NATO'yla ilgili olarak şu eleştiriler dile getiriliyordu: Bütün Türk silahlı kuvvetleri NATO'ya tahsis edilmiş ve yabancı generallerin komutası altına konmuştu. En üst düzey Türk generalleri bile bir Amerikan tuğgeneralinin komutası altına sokulmuştu. Türkiye'nin NATO'ya tahsis ettiği silahlı kuvvetlerini ve NATO ülkelerinden elde ettiği silahları ve askerî teçhizatı NATO'nun amaçlarına uygun düşmeyen ulusal çıkarları için kullanması mümkün değildi. Türk ordusu, NATO'nun çıkarları göz önüne alınarak ve Türkiye'nin gerçeklerine uygun düşmeyen NATO stratejisine uygun olarak örgütlenmişti. Türkiye NATO'ya katıldıktan sonra hemen hemen bütün silahlar ve askerî teçhizat Birleşik Amerika'dan alınmış, böylece Türk silahlı kuvvetleri her açıdan ABD'ye bağımlı hâle getirilmişti. Bu şekilde ulusal savunma endüstrisi kurulamadan yok edilmişti. Türkiye'nin hareket özgürlüğünü sınırlayan mevcut durumun Türkiye'nin bağımsızlığıyla, egemenliğiyle ve ulusal savunmasıyla bağdaştırılması mümkün değildi.¹⁰⁸ Türkiye, düşmanlarına karşı bölgesel bir caydırıcılık oluşturabilmesi için kendi kaynaklarıyla ulusal

bir savunma gücü oluşturmalıydı. Ulusal savunma endüstrisi geliştirilmeli ve ulusal bir savunma stratejisi benimsenmeliydi.¹⁰⁹

NATO Türk ordusunu modern silahlarla teçhiz etme yerine Türkiye'ye hep eskimiş silah sistemleri vermiş ve böylece Türk ordusunun her zaman normal NATO standartlarının altında kalmasına neden olmuştu.¹¹⁰ NATO'nun verdiği silahlar modası geçmiş, Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarına cevap vermeyen, bakım harcamaları yüksek, buna karşın ateş gücü oldukça düşük silahlardı.¹¹¹ NATO, Yunanistan'a Türkiye'ye sağladığından daha fazla miktarda silah sağlayarak iki ülkenin askerî güçleri arasındaki dengeyi Yunanistan lehine bozmuştu.¹¹² NATO, özellikle de Amerika, Türkiye'ye NATO'ya yaptığı katkıyla ve ittifak içinde yüklendiği yükümlülüklerle orantılı olarak yeterli derecede askerî ve ekonomik yardım sağlamamaktaydı.¹¹³ Türkiye ekonomik gelişme için ayırması gereken sınırlı kaynaklarını kullanarak NATO içinde ikinci büyük orduyu Batı savunması için ayırmıştı, Batı savunması uğruna kendi güvenliğini tehlikeye atmıştı ve Türkiye'deki Amerikan personeli ve NATO tesisleri için yüksek meblağlar ödemekteydi, fakat karşılığında elde ettiklerinin bütün bunları karşılayıp karşılamadığı şüpheliydi.¹¹⁴

Kıbrıs krizleri ve Johnson'ın 1964'te Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektubun da gösterdiği gibi NATO Türkiye'nin tam güvenliğini sağlamamakta ve tam olarak onu Sovyet tehdidine karşı korumamaktaydı.¹¹⁵ Kuzey Atlantik Antlaşması'nın, üye ülkelerin saldırıya uğrayan üye devlete yardım etmesini öngören 5. maddesi çok açık değildi, üyelerin otomatik askerî yardımını öngördüğünü söylemek zordu.¹¹⁶ Münferit olaylar da göstermişti ki ABD bu maddeyi Türkiye'den farklı olarak yorumlamaktaydı.¹¹⁷ Yine Kıbrıs krizlerinde görüldüğü gibi NATO ulusal davalarında Türkiye'nin karar ve hareket özgürlüğünü kısıtlamaktaydı.¹¹⁸ NATO'ya bağımlılık ve olaylara sadece NATO perspektifinden bakmak Türkiye'nin dış politika seçeneklerini daraltmış, onu Müslüman Arap ülkelerinden ve Üçüncü Dünya devletlerinden uzaklaştırarak ulusal davalarında bu devletlerin desteğinden mahrum bırakmıştı.¹¹⁹

Türkiye NATO içinde bağımsız olarak hareket edememekte, politikaları belirleyen ve uygulayan NATO organlarında herhangi bir söz sahibi olmamaktaydı.¹²⁰ Türkiye'nin NATO üyeliği, onu isteği dışında, kendi ulusal çıkarları ile ilgili olmayan bir hususta iki blok arasındaki bir savaşın tarafı yapabiliyordu.¹²¹ Birleşik Amerika NATO'yu kendi kontrolü altında tutmakta, onun politikalarını ve stratejilerini kendi çıkarlarına uygun olarak kendisi belirlemekte ve ittifakı kendi çıkarları için kullanmaktaydı.¹²² Batı'yla askerî ittifakı sürdürme gerekliliğinin Sovyet tehdidiyle açıklanması mümkün değildi. Türkiye II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde yoğun Sovyet baskılarına

Batı ülkelerinden herhangi bir destek olmaksızın tek başına karşı koymuştu.¹²³ Sovyetler Birliği öncelikle kendisini büyük tehlike altına sokacağı için Türkiye'ye saldıramazdı.¹²⁴ SSCB artık Türkiye için tehdit olmaktan çıkmıştı, en azından tek tehdit değildi ya da Türkiye'ye karşı oluşturduğu tehdit oldukça azalmıştı.¹²⁵ Türkiye diğer tehditleri de göz önünde bulundurarak kendi savunma politikalarını belirlemeli, Sovyetleri kıskırtmamak için ihtiyatlı davranmalı ve Doğu bloku ülkeleriyle ilişkilerini geliştirineliydi.

Türkiye'nin NATO Bağlantısını Savunanların Görüşleri

Türkiye'nin NATO üyesi olarak kalmasını savunan politikacılar, gazete yazarları ve akademisyenler ABD ve NATO'nun Türkiye'nin güvenliği için önemini ortaya koyan aşağıdaki görüşleri ileri sürmekteydiler: Sovyetler Birliği geçmişte olduğu gibi Türkiye için çok yakın bir tehdit oluşturmaya devam ediyordu. Çekoslovakya'nın işgali, Brejnev Doktrini, SSCB'nin Orta Doğu krizlerine bulaşması ve Sovyet donanmasının Doğu Akdeniz'e inmesi gibi son zamanlarda gerçekleşen gelişmeler¹²⁶ Sovyetlerin yayılma ve etkilerini genişletme politikalarının değişmediğini ortaya koymaktaydı. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin doğal yayılma alanı içinde bulunduğundan ve Sovyet yayılmasına kendi kaynaklarıyla karşı koyabilecek durumda olmadığından Sovyetlerin gücünü dengeleyebilmek için NATO ittifakına ihtiyaç duymaktaydı.¹²⁷ Türkiye stratejik olarak çok önemli bir bölgede bulunduğu için kendisi istese de süper güçlerin rekabeti dışında kalması mümkün değildi. Jeopolitik ve tarihî faktörler Türkiye'nin NATO ittifakı içinde kalmasını zorunlu kılmaktaydı.¹²⁸ Yeterli derecede askerî ve ekonomik güce ve diğer gerekli faktörlere sahip olmadığı için Türkiye'nin tarafsız kalmak gibi bir lüksü yoktu, tarafsızlık o anki dünya konjonktüründe Türkiye'nin çıkarlarına uygun düşen bir politika değildi.¹²⁹

NATO'nun, diğer üyeler gibi Türkiye için de bazı kısıtlamalar ve sorumluluklar getirdiği doğrudu, fakat getirdiği faydalar bu maliyetlerden çok daha fazlaydı. NATO, kurulduğu andan itibaren Türkiye de dâhil olmak üzere üyelerinin güvenliğini sağlamıştı.¹³⁰ Avrupa'daki güç dengesini ve barışı korumuş¹³¹ ve Sovyetler Birliği'ni daha ılımlı politikalar izlemeye ve Türkiye hakkındaki isteklerini geri çekmeye zorlamıştı.¹³² NATO'nun Türkiye'nin güvenliği için en önemli garanti olma durumunu sürdürdüğüne ve Türkiye'nin düşmanlarını caydırdığına şüphe yoktu. NATO Türkiye'ye değişik silahlar, askerî teçhizat ve mühimmat, yedek parça, yapım projeleri, eğitim ve muhtelif hizmetler şeklinde askerî yardım sağlamıştı ve sağlamaya devam etmekteydi.¹³³ Mali açıdan bakıldığında Türkiye'nin NATO'dan elde ettiği faydalar ittifaka yaptığı katkıdan çok daha fazlaydı.¹³⁴ Türkiye eğer NATO yardımı almasaydı modern,

disiplinli bir ordu besleyemez¹³⁵ ve ekonomik gelişme çabalarından feragatta bulunarak savunması için çok daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalırdı.¹³⁶ Savunmasını kendi kaynaklarıyla sağlayabilecek durumda olmadığı için Türkiye NATO'nun yardımına güvenmek zorundaydı.¹³⁷

Türkiye'nin NATO üyeliğinden elde ettiği en büyük faydalardan biri bu yolla Batı'nın bir parçası ve eşit bir üyesi olarak görülmesiydi. Bu üyelik sayesinde Türkiye Batılı güçler arasında değişik konularda yapılan danışma toplantılarından, tartışmalardan ve görüş alışverişinden faydalanmaktaydı.¹³⁸ NATO çerçevesinde Türkiye Batılı ülkelerle siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerini daha iyi şekilde yürütme imkânına sahip oluyordu.¹³⁹ Yine NATO üyeliği sayesinde Türkiye modern silahlar ve askerî teçhizat hakkında bilgi sahibi olmakta, askerî görevlileri de en üst düzeylerde tartışmalara ve tatbikatlara katılarak ilk elden bilgi elde etmekte ve tecrübe kazanmaktaydı.¹⁴⁰ Türkiye NATO'nun içinde kalarak ve NATO'nun siyasi ve askerî tartışmalarına ve kararlarına katılarak çıkarlarını ve millî davalarını daha iyi savunabilir ve uluslararası gelişmelere etkide bulunabilirdi.¹⁴¹

NATO üyeliği aynı zamanda bölgede Türkiye'den farklı çıkarlara sahip olan Birleşik Amerika'nın Türkiye'ye karşı zorlayıcı tedbirler almasını da engelleyebilirdi. Örneğin Türkiye NATO üyesi olmasaydı ABD Kıbrıs konusunda Türkiye'yi çok daha fazla zorlayabilir ve askerî müdahale tehdidinde bile bulunabilirdi. Türkiye NATO'dan ayrılırsa kendisi ile Yunanistan arasındaki güç dengesi Yunanistan lehine bozulur ve Kıbrıs sorunundaki konumu zayıflardı. Yunanistan'a yapılacak NATO yardımı Türkiye'nin aleyhine bu devleti güçlendirir ve Batılı güçler de Kıbrıs konusunda Yunanistan'a daha fazla destek verirlerdi.¹⁴²

Türk iç politikasında NATO tartışması sol görüşlü gruplar, örgütler, üniversite öğrencileri, entelektüeller ve NATO'nun 20. kuruluş yıldönümü olan 1969'da bu ittifaktan ayrılmayı teklif edecek kadar ileri giden Türkiye İşçi Partisi tarafından başlatılmıştı.¹⁴³ Türk kamuoyunun reformcu ve sol eğilimli olan kesimi Türkiye'nin NATO'ya katılımında azaltmaya gitmesinin ve kendisini Birleşik Amerika'dan uzaklaştırmasının daha doğru olacağını savunmaktaydı.¹⁴⁴ Liberal Batı yanlısı olanlar, NATO'nun Türkiye için bir gereklilik olduğunu, NATO ve ABD'yle ilişkilerdeki hataların düzeltilerek Batı'yla savunma bağlarının devam ettirilmesi gerektiğini ileri sürmekteydi.¹⁴⁵ Sağ görüşlü olanlar ve aşırı sağcı kesim ise Türkiye'nin NATO ve Amerikan bağlantısını Türkiye'nin kendi çıkarı, güvenliği ve komünizm tehlikesinden uzak kalması için kuvvetle desteklemekteydi. Onlara göre NATO'yu eleştirenler Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nin bir uydusu hâline getirmeye çalışıyorlardı.¹⁴⁶

Türkiye İşçi Partisi dışındaki muhalefet partileri ABD ve NATO'yla ilişkilerde değişikliğe gidilmesi şartıyla Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemekteydi.¹⁴⁷ Ana muhalefet partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), partinin en üst düzey organına NATO konusunda bir rapor sunması için Nihat Erim'in başkanlığında bir komite kurmuştu. Komitenin 1967'de yayınladığı rapor Türkiye'nin NATO üyeliğinin faydalarını ve zararlarını ortaya koymaktaydı. Sonuç olarak rapor, önemli değişiklikler yapılması şartıyla Türkiye'nin NATO'yla bağlantılarının korunması gerektiğini savundu. CHP'nin Temmuz 1967'de yayınladığı resmî politika beyannamesi, NATO'yu eleştiren kısımlarında bazı yumuşatmalar yaparak raporu kamuoyuna CHP'nin görüşleri olarak sundu.¹⁴⁸ Bundan sonra CHP lideri İsmet İnönü değişik zamanlarda yaptığı konuşmalarda Türkiye'nin herhangi bir süper gücü ve komşularını kışkırtacak politikalar takip etmemesi şartıyla NATO üyeliğini desteklediklerini açıkladı.¹⁴⁹ Gerçekte 1960'tan 1971'e kadar iktidara gelen bütün Türk hükûmetleri programlarında NATO'yla ilişkileri geliştireceklerine dair söz vermişlerdi.¹⁵⁰ Çekoslovakya'nın Sovyetler Birliği tarafından işgali, De Gaulle'ün görevden uzaklaşmasıyla Fransa'nın NATO içindeki baş kaldırıcı tavrındaki değişme ve İnönü'nün NATO üyeliğinden yana desteğini koyması gibi faktörler 1969 yılından sonra Türk iç politikasındaki NATO tartışmasının kuvvetini kaybetmesine neden oldu.¹⁵¹ Bu arada yapılan kamuoyu yoklamaları da halkın büyük kısmının NATO üyeliğini desteklediğini ortaya koymaktaydı.¹⁵²

1970'lerde Meclis'te üyesi bulunan siyasi partiler, Türkiye'nin NATO'dan bağımsız olarak kendi güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için tedbirler alması, ulusal çıkarlarıyla ilgisi olmayan çatışmalara sürüklenmemesi ve karar ve hareket özgürlüğünün korunması şartıyla Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklediklerini ifade ettiler.¹⁵³ Amerika'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı ambargo, Türk yöneticilerin Türkiye'nin askerî teçhizat açısından ABD'ye bağımlı olması gerçeğine karşı duyarlı olmalarına ve ulusal güvenliğin tamamen NATO'ya emanet edilemeyeceğini düşünmelerine neden oldu.¹⁵⁴ Bunun sonucunda Türk makamları savunma konusunda Türkiye'nin kendi kendine yeterli olması için ulusal savunma endüstrisinin geliştirilmesini amaçlayan yeni bir ulusal güvenlik konsepti oluşturdular.¹⁵⁵ Türk ordusunun modernleştirilmesini ve bazı silahların ülke içinde imalini öngören REMO planı bu yolda atılmış önemli bir adımdı.¹⁵⁶

Türk yöneticiler aynı zamanda NATO'ya yönelik bazı eleştirilerde bulunmaktan da geri durmadılar.¹⁵⁷ Türkiye'nin NATO içinde yalnız bir kaynağa (ABD'ye) bağımlı kalması Türksavunması için olumsuz bir durum oluşturmaktaydı. NATO Türkiye'nin savunma sisteminin modernleştirilmesi için yeterince yardım yapmamaktaydı. Türkiye yıllardır NATO için

çok ağır bir yük taşımakta, millî gelirinin büyük bir kısmını ve diğer üyelerden çok daha büyük bir askerî gücü NATO'ya tahsis etmekteydi. Ağır savunma yükü nedeniyle Türkiye kendi ekonomik gelişmesini bile ihmal etmişti. Türkiye'nin NATO'ya katkısı NATO'nun Türk savunmasına katkısıyla orantılı olmalı ve Türkiye'nin NATO içindeki konumu komşularını provoke etmemeliydi.

1970'lerde Türkiye karşılıklı güven atmosferi içinde Sovyetler Birliği ve diğer komşuları ile ilişkileri geliştirmede daha istekli gözüktü.¹⁵⁸ Her ne kadar Sovyetlerden herhangi bir savunma malzemesi almadıysa da 1974 ve 1979 yılları arasında Sovyetler Birliği'nden 650 milyon değerinde ekonomik yardım elde etti.¹⁵⁹ Temmuz 1976'da Türk makamları Sovyet uçak gemisi Kiev'in Boğazlardan geçmesine izin verdi. Temmuz 1978'de Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit Moskova'ya basında geniş şekilde yer verilen bir ziyaret gerçekleştirdi ve orada dostça ilişkiler ve iş birliği konusunda bir belge imzaladı. Her ne kadar imzalanan belge Helsinki Anlaşması'nın genel ilkelerini tekrarlamaktan öteye gitmese de ve bir saldırmazlık anlaşması niteliği taşımasa da Batılı güçler tarafından kaygıyla karşılandı.¹⁶⁰ Bütün bu gelişmelere rağmen Türk yöneticiler Sovyetler Birliği'ni Türkiye'nin güvenliği için potansiyel bir tehdit olarak görmeye devam ettiler.¹⁶¹ Özellikle Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'de artan gücü Türk makamlarını endişelendirmekteydi. Türk liderler yumuşama, Doğu blokuyla karşılıklı asker indirimi ve Sovyet askerlerinin Avrupa'dan Türk sınırına transfer edilmesi olasılığı hakkında kaygılarını ifade etmeyi sürdürdüler.¹⁶²

Türkiye'nin NATO üyeliğini savunanların ve eleştirenlerin görüşlerinde doğru noktalar olduğunu ve yapılan tartışmanın Türk hükûmetlerine savunma politikalarını daha gerçekçi değerlendirme konusunda yardım ettiğini söylemekte yarar var. Amerikan Başkanı Johnson'ın İnönü'ye gönderdiği mektubun içeriğini gören bir kişinin Türkiye'nin ABD ve NATO'yla ittifakına yapılan eleştirilere hak vermemesi zordur. Türk tenkitçiler güvenliğin sadece NATO'ya bırakılamayacağı konusunda muhtemelen haklıydılar. NATO ve Türkiye'nin çıkarlarının bazı durumlarda birbiriyle çatışabileceği ve NATO'nun bir saldırı hâlinde değişik nedenlerle Türkiye'nin yardımına gelmeyebileceği ortaya çıkmıştı. Türkiye kendisi modası geçmiş silahlarla donatılmış ordusunu modernize etmek gibi önlemler alarak kendi güvenliğini ve savunmasını güçlendirmeye çalışmak durumundaydı. Diğer taraftan NATO'nun Türkiye için önemli bir garanti olduğuna ve savunmasının değişik yönlerine önemli katkılarda bulunduğu şüphe yoktu. Bütün ittifaklar faydaları yanında belli maliyetler ve problemler getirmektedir, önemli olan doğru dengeyi bulmaktır. Türkiye de bunu NATO içinde kalarak pekâlâ gerçekleştirebilirdi.

TÜRKİYE'NİN ABD'DEN ELDE ETTİĞİ FAYDALAR

Askerî ve Ekonomik Yardım

Tablo 1: Türkiye'ye Amerikan Yardımı 1946-1985 (milyon dolar olarak)

Mali Yıl	Askerî Yardım	Ekonomik Yardım
1946-1948	68.8	44.5
1949	83.5	
1950	7.3	
1951	43.1	
1952	102.0	
1949-1952		225.1
1953	151.8	
1954	238.2	
1955	178.2	
1956	191.3	
1957	152.4	
1958	249.4	
1959	196.3	
1960	92.6	
1961	85.9	
1952-1962		1,107.8
1962	156.4	195.9
1963	172.2	165.3
1964	101.6	174.8
1965	118.4	193.0
1966	126.5	160.2
1967	160.8	150.0
1968	121.1	85.8
1969	124.6	91.3
1970	122.8	90.2
1971	142.1	82.7
1972	152.6	66.9
1973	148.6	22.9
1974	147.5	5.5
1975	109.1	4.4
1976		
1977	125.0	0.2
1978	175.4	1.1
1979	180.3	69.6
1980	208.3	198.1
1981	253.0	201.0
1982	403.0	301.0
1983	403.0	491.0

Mali Yıl	Askerî Yardım	Ekonomik Yardım
1984	718.0	442.0
1985	704.0	477.0

Kaynaklar: Agency for International Development, Statistics and Reports Division, Office of Financial Management, *U. S. Overseas Loans and Grants and Assistance from International Organisations, Obligations and Loan Authorisations*, July 1, 1945- June 30, 1973, s. 28; *Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, 1949-1968*, Ankara: Maliye Bakanlığı, Kasım 1968 (bu kaynak ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardımıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermektedir); Binnendijk and Friendly, *Türkey, Greece, and NATO*, s. 17; Grimmett and Laipson, *Türkey's Problems and Prospects*, s. 38; Harris, *Troubled Alliance*, p.155; Botsas, "The U.S. Cyprus Turkey Greece Tetragon; the Economics of an Alliance", s. 253; Coloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 178.

Shorter tarafından hazırlanan tablolar Türkiye'nin gayri safi millî hasılası ve toplam askerî harcamalarıyla karşılaştırmalı olarak ABD'nin Türkiye'ye sağladığı askerî yardımın miktarı konusunda fikir vermektedir. Aşağıdaki tabloda "askerî yardım ithali" Türkiye'ye Amerikan yardımını temsil etmektedir.

Tablo 2: Türkiye'nin Askerî Harcamaları ve GSMH'si (Milyar TL)

Yıllar	Toplam Askerî Harcama	Askerî Yardım İthali	GSMH
1948	0.733	0.203	10.1
1949	0.712	0.156	9.3
1950	0.730	0.131	10.4
1951	0.817	0.165	12.3
1952	1.134	0.409	14.3
1953	1.318	0.491	16.8
1954	1.556	0.620	17.1
1955	1.542	0.465	21.1
1956	1.641	0.482	24.3
1957	2.090	0.824	30.5
1958	3.734	2.264	38.5
1959	3.281	1.128	47.7
1960	3.196	0.786	51.0
1961	3.468	0.750	53.7
1962	4.389	1.419	60.7

Kaynak: F. C. Shorter, "Military Expenditures and the Allocation of Resources", F. C. Shorter (der.), *Four Studies on the Economic Development of Turkey*, Londra: Frank Cass and Co. Ltd., 1967, ss. 38-43.

İstatistiki bilgiler incelendiğinde, ABD'den elde ettiği faydaların Türkiye'yi ABD'yle ittifakı sürdürmeye teşvik ettiği sonucuna ulaşılabilmektedir.¹⁶³ Şurası bir gerçektir ki, Türkiye'nin gayri safi millî hasılası ve

toplam askerî harcamalarıyla karşılaştırmalı olarak ele alındığında ABD'nin Türkiye'ye yaptığı askerî yardım epeyce bir yekûn tutmaktaydı.¹⁶⁴ Ortalama olarak 15 yıllık dönemde (1948-1962) Amerikan yardımı Türkiye'nin toplam askerî harcamalarının %34'ünü oluşturmaktaydı. 1970'te Amerikan yardımı Türkiye'nin gayri safi millî hasılasının %2.1'i kadardı (12.8 milyar dolar içinde 272 milyon dolar). Bu oran 1980'de 0.71 (56.9 milyar dolarda 406 milyon dolar), 1985'te ise 1.4 (49.7 milyar dolar içinde 734 milyon dolar) oldu.¹⁶⁵ 1950 ve 1964 yılları arasında Türkiye'ye Amerikan ekonomik yardımı Türkiye'deki gayri safi toplam yatırımın %17'sine ve toplam kamu yatırımının %35'ine eşitti¹⁶⁶ ve Türkiye'nin ekonomik büyümesinde önemli oranda katkıda bulundu. Bununla beraber aşırı derecede güvenliğe odaklanma Türk yöneticilerin ekonomik gelişmeye ikinci sırada önem vermelerine neden oldu.¹⁶⁷ 1980'lerde Türkiye İsrail ve Mısır'dan sonra en fazla Amerikan ekonomik ve askerî yardımı alan üçüncü ülkeydi. Amerikan Kongresi bu dönemde yardımı Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki iyi niyetli tutumlarına ve Türkiye ile Yunanistan'a sağlanan yardım arasındaki sabit bir orana (10:7) bağladı.¹⁶⁸

Askerî Malzeme

Tablo 3: Türk Silahlı Kuvvetlerinin Askerî Donanımı

Malzeme	Sayı	Sağlayıcı
Uçak		
Lockheed T-33 A-N	36	ABD
Lockheed RT-33A	18	Batı Almanya
Lockheed T-33 A-N	30	ABD
Beech T-34 Mentor	24	Kanada
Cessina T-37C	25	ABD
Lockheed T-33	12	Batı Almanya
Lockheed T-33	9	ABD
Cessina T-410	20	ABD
Beech T-42 Boron	5	ABD
Republic F-84F	(130)	ABD
Republic F-84F	42	Batı Almanya
Republic F-84F	42	Batı Almanya
Republic RF-84F	(30)	ABD
Republic RF-84F	(5)	Fransa
NA F-86D Sabre	50	ABD
NA F-86K Sabre	(65)	Hollanda
NA F-100C SuperSabre	260	ABD

Malzeme	Sayı	Sağlayıcı
NA F-100C SuperSabre	40	ABD
NA F-100F SuperSabre	(25)	ABD
Convair F-102A Delta Dagger	36	ABD
Convair TF-102	3	ABD
Lockheed F-104 Straight fighter	32	ABD
F-104 Straight fighter	113	
F-104D	45	
F-104S	18	
TF-104	12	
TF-104G	4	
F-4E Phantom	80	ABD
RF-4E	7	ABD
Northrop F-5 Freedom fighter	140	
Beech C-45	(8)	ABD
C-47A	64	
Douglas C-54	3	ABD
Lockheed C-130 Hercules	10	ABD
Transall C-160	20	Batı Almanya
Piper L-18 Super Cub	200	ABD
Kanadair CL-13 Sabre Mk4	25	İngiltere
Kanadair CL-13 Sabre	82	Kanada
Cessna 421	20	
Cessna U-17A	20	ABD
Cessna 206	8	ABD
Dornier Do-27	15	Batı Almanya
Dornier Do-27	3	Batı Almanya
Dornier Do-28	14	Batı Almanya
Dornier Do-28B-1	5	Batı Almanya
Bell 47G	(5)	ABD
Agusta-Bell 47	20	İtalya
Agusta-Bell 204B	13	İtalya
Agusta-Bell 204B	7	İtalya
Agusta-Bell 205Iraquois	3	ABD
Agusta-Bell 206AJetRanger	(35)	
Grumman S-2 Tracker	8	Hollanda
Grumman S-2 Tracker	12	ABD
Grumman TS-2	2	ABD
Srat 223 Flamingo	15	Batı Almanya
Britten-Norman BN-2Islander	2	İngiltere

Malzeme	Sayı	Sağlayıcı
Füzeler		
Nike Ajax	75	ABD
Nike Hercules	(75)	ABD
Usamicon MGR-1 Honest John	(24)	ABD
NWC Sidewinder	(600)	ABD
MBB Bo 810 Cobra2000	(300)	Batı Almanya
MBB Bo 810 Cobra2000	(500)	Batı Almanya
Martin Bullpup (AGM-128)	300	ABD
Nord SS.11	(100)	Fransa
Hughes TOW(BGM-71A)		ABD
Gemiler		
Denizaltı Guppy IA,II,IIA,III	9	ABD
Denizaltı Gur Sınıfı	7	ABD
Denizaltı kurtarma gemisi	1	ABD
Denizaltı onarım gemisi	1	ABD
Destroyer Gearing sınıfı	9	ABD
Destroyer Allan MSummer	1	ABD
Destroyer Fletcher sınıfı	5	ABD
Destroyer Milne sınıfı	4	İngiltere
Hücumbot Jaguar	7	Batı Almanya
Torpedo Nasty	4	Batı Almanya
Devriye gemisi Akhisar	5	ABD
Devriye gemisi Ashwle	2	ABD
Sahil refakat Batia	9	Kanada
Sahil mayın döşeyicisi	6	ABD
Mayın döşeyici	1	Danimarka
Mayın döşeyici	2	Batı Almanya
Sahil mayın tarayıcısı MCB	4	Kanada
Sahil mayın tarayıcısı Adjutant	12	ABD
Sahil mayın tarayıcısı MSC	3	ABD
Cape kıyı mayın tarayıcısı	4	ABD
Motorlu sandal	4	ABD
Motorlu sandal	9	Batı Almanya
Tamir gemisi	1	ABD
Boom savunma gemisi	2	ABD
Boom savunma gemisi	1	Fransa
Savaş gemisi	7	ABD
Filo römorkörü	1	ABD
Kışla gemisi	1	ABD
İkmal gemisi	1	Batı Almanya

Malzeme	Sayı	Sağlayıcı
Zırhlı savaş araçları		
M-36	(25)	ABD
M-26 Pershing	(100)	ABD
M-24 Chaffee	(50)	ABD
M-47 ana muharebe tankları	500	ABD
M-48A1 ana muharebe tankları	2,775	ABD
M-48A5 ana muharebe tankları	180	ABD
Leopard IA3 ana muharebe tankları	77	Batı Almanya
M-60A1 ana muharebe tankları		ABD
M-41 Hafif tank	(100)	ABD
M-113 zırhlı personel taşıyıcı	1,400	ABD
M-59 zırhlı personel taşıyıcı	(400)	ABD
V-150 komando taşıtı		ABD
M-44 ve M-52	24	Batı Almanya
M-74	69	Batı Almanya
M-59 155mm çekilen toplar	150	ABD
M-107 175mm kendinden itişli toplar	36	ABD
M-101A-1 105mm havan topu	600	ABD
M-114A1 155mm havan topu	400	ABD
M-7 105mm havan topu	345	ABD
M-44 155mm havan topu	108	ABD
M.110 203mm havan topu		ABD
M-1A1 40mm uçaksavar topu	900	ABD
M-51 75mm uçaksavar topu		ABD
M-118 90mm uçaksavar topu		ABD
M-117 90mm uçaksavar topu		ABD

Kaynaklar: Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), *Arms Trade Registers*, Stockholm: Almqvist and Wiksel International, 1975, ss. 126-130; *Journal of Defence and Diplomacy*, vol. 3, No. 9, September 1985, ss. 34-35; Binnendijk and Friendly, *Turkey, Greece, and NATO*, s. 15; Christopher F. Foss, *Jane's Pocket Book of Towed Artillery*, Londra: MacDonald and Jane's, 1977, ss. 31, 87, 133, 135, 197, 239, 247, 251, 253; Ronald Pretty, *Jane's Pocket Book of Missiles*, Londra: MacDonald and Jane's, 1978, ss. 49, 64, 84, 149, 201; John W. R. Taylor, *Jane's Pocket Book 2 Major Combat Aircraft*, Londra: MacDonald and Jane's, 1978, ss. 23, 49, 51, 97, 131, 149, 151, 185, 191; John E. Moore, *Jane's Pocket Book 1 Major Warships*, Londra: MacDonald and Jane's, 1978, ss. 20, 44-46, 125-127, 146, 181, 189, 209; Christopher F. Foss, *Jane's Pocket Book Modern Tanks and Armoured Fighting Vehicles*, Londra: Jane's, 1981, ss. 21, 57, 59, 61, 63, 149, 207, 209, 215, 259, 263, 265, 267, 269; Lewis, *The Strategic Balance in the Mediterranean*, ss. 130, 136, 143, 150, 152, 153. Türk ordusunun malzemesinin eskimiş olduğu ve kontrol sistemlerinin etkisiz olduğu iddialarıyla ilgili olarak bk. Kuniholm, "Turkey and NATO", ss. 440-441, Galen, "Turkey As a Self-Inflicted Wound: the Narrowing Options for U.S. Defence Policy", p.66-67, *Journal of Defence and Diplomacy*, vol. 3, No. 9, September 1985, s. 34.

Amerikan Savunma Güvenlik Ajansının Askerî Yardım Programı datasına göre ABD 7 Ağustos 1974 tarihi itibarıyla Türkiye'ye şu askerî malzemeleri sağlamıştır:¹⁶⁹ (a) Taktik uçaklar: 965. (b) Destroyerler: 2. (c) Denizaltılar: 7. (d) Tanklar (bütün türler): 3,915. (e) Zırhlı personel taşıyıcıları: 1,827. (f) Kendinden itişli askerî malzeme: 861. (g) Çekilen toplar: 1,127. (h) NIKE füzeleri: 540. (i) Honest John füzeleri: 831. (j) Tepkisiz silahlar (90-106mm); 2,044. (k) Havan topları (81mm- 4.2in): 1,248. (l) Makineli silahlar: 14,296. (m) Tüfekler: 320,450. (n) 1.4 ton kamyonlar: 22,588. (o) 2.5 ton kamyonlar: 23,928. (p) Taktik radyolar: 21, 811.

Türk-Amerikan Ticari İlişkileri

1960-1975 döneminde Türkiye, Devlet Planlama Teşkilatı tarafından hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarını uygulayarak sanayileşme çabası içerisinde olmuştur. Bu dönemde Türkiye'nin sanayisi büyük oranda dışarıdan ithal edilen makinelere, yedek parçalara ve enerji kaynaklarına bağımlıydı. Birinci Beş Yıllık Plan (1963-1967), geleneksel tarım ihracatının artmasını ve yatırım projelerinin makine ve başka yatırım ürünlerinin ithalatında artışa neden olmasını öngörmüştür.¹⁷⁰ Mamul ürünlerin ihracatında ve bu ürünlerin toplam ihracat içindeki payında ciddi artış hedefleyen Üçüncü Beş Yıllık Plan (1973-1977) bile Türkiye'nin büyük miktarlarda mamul ürün ve yatırım ürünü ithal edeceği tahmininde bulunmuştur.¹⁷¹ Planların tahminleri doğru çıkmış ve Türkiye'nin 1960-1975 döneminde temel ithal ürünleri şunlar olmuştur: 1- elektrikli olmayan makineler 2- demir ve çelik ürünleri 3- ulaşım araçları (motorlu araçlar dâhil) 4- ham petrol ve petrol ürünleri 5- elektrikli makineler 6- kauçuk ve plastik ürünleri 7- tarım temelli işlenmiş ürünler 8- hububat (buğday dâhil) 9- tekstil ürünleri. Türkiye'nin temel ihraç ürünleri ise şunlardı: 1- pamuk 2- tütün 3- fındık 4- kuru üzüm 5- maden (krom dâhil) 6- tekstil ürünleri 7- içecekler 8- sanayi ürünleri.¹⁷²

1960-1975 döneminde sanayileşmiş ve gelişmiş bir ülke olarak ABD önde gelen mamul madde ihracatçılarından biriydi. ABD'nin temel ihraç ürünleri şunlardı: 1- makineler 2- otomobil ve otomobil parçaları 3- uçak ve uçak parçaları 4- demir ve çelik ürünleri 5- kimyasal ürünler 6- elektrik, inşaat ve tarım makineleri 7- enerji ürünleri 8- buğday. Temel Amerikan ithal ürünleri de şunlardı: 1- makineler 2- ulaşım araçları 3- petrol ürünleri 4- orman ürünleri 5- demir ve çelik ürünleri 6- kimyasal ürünler 7- kahve. Amerikan ihracat ve ithalatında kategorilerin yüzdeleri sırasıyla şu şekildedeydi: 1- nihai ürünler: 60.2 ve 44.6. 2- yarı mamuller: 15.1 ve 22.1.

3- ham ürünler: 10.7 ve 16.0. 4- ham gıda maddeleri: 8.6 ve 8.8. 5- mamul gıda maddeleri: 5.5 ve 9.7.¹⁷³

1960-1975 döneminde ABD ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler her iki ülkenin yukarıda bahsedilen ticaret modellerine uygunluk arz etmiştir. Buna göre Türk-Amerikan ticari ilişkileri rekabetsel olmaktan çok tamamlayıcı nitelikte olmuştur. Tablo 4 ve 5 Türkiye ile ABD'nin birbirlerine sattıkları ürünleri göstermektedir. 1960-75 döneminde Türkiye ABD'ye tarım ürünleri (özellikle tütün, değişik meyve-sebzeler ve fındık), bazı ham maddeler ve madenler, hayvan ürünleri, tekstil ve hububat ürünleri satmıştır. ABD'nin Türkiye'ye ihraç ettiği temel ürünler arasında ise makineler (elektrikli makineler dâhil), motorlu taşıtlar ve taşıt araçları, hububat ürünleri (temelde buğday), kimyasal maddeler, petrol ve petrol ürünleri ile demir-çelik, tekstil ve kauçuk ürünleri bulunmaktaydı. Ürünlerin hiçbirinde iki ülke birbirinin temel rakibi olmamıştır. Türkiye bir tarım ülkesi olsa da hububat ihracatı ciddi düzeylerde gerçekleştirmemiş, onun yerine kötü hasat yıllarında dışarıdan buğday ithal etmek zorunda kalmıştır. Önde gelen buğday ihracatçısı ülkelerden biri olan ABD bu alanda Türkiye'nin rakibi olmak yerine onun buğday ihtiyacını özel koşullar çerçevesinde karşılamıştır. Bu dönemde Türkiye'nin tekstil ihracatı da iki ülke arasında sorunlara neden olacak düzeyde gerçekleşmemiştir.

Tablo 4: Türkiye'nin ABD'ye İhracatı (aylık ortalamalar, 000 dolar)

Ürün	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Tütün ve ürünleri	4,284	4,295	3,791	3,838	3,670	4,686	4,964	3,888
Meyve, sebze ve fındık	889	679	648	614	572	628	429	347
Maden cevherleri, hurda	286	262	378	137	174	261	102	234
Ana madenler, temelde bakır	100	12				523	218	136
Yün ve diğer hayvan kılı	216	137	83	143	105	29	34	12
Hayvan ve sebze yağları, içyağı					31	75	10	60
Tekstil ürünleri	10	8						
Hububat				2	1			9
Toplam	6,284	5,719	5,868	5,215	5,038	6,822	6,875	6,553

Ürün	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Tütün ve ürünleri	6,355	3,815	3,569	2,846	6,717	5,993	6,701	7,896
Meyve, sebze ve fındık	844	702	643	708	1,449	1,488	1,097	1,221
Maden cevherleri, hurda	258	289	615	874	243	431	448	905
Ana madenler, temelde bakır	66	103	22	34	240	56	69	175
Yün ve diğer hayvan kılı	11	3	2		37	3	1	
Hayvan ve sebze yağları, içyağı	4	3		1		35	144	2
Tekstil ürünleri					85	123	123	253
Hububat	18							
Toplam	8,283	5,631	5,096	7,551	8,836	10,767	11,766	12,064

Tablo 5: Türkiye'nin ABD'den İthalatı (aylık ortalamalar, 000 dolar)

Ürün	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
Elektrikli olmayan makine	3,334	1,896	3,134	5,265	2,649	2,985	4,162	3,345
Elektrikli makine	471	475	672	1,764	604	1,199	1,288	988
Yol taşıtları	2,783	884	1,213	1,165	900	1,473	2,025	2,071
Diğer taşıma araçları			18	72	489	723	60	137
Hububat	3,980	4,534	5,012	2,824	768	1,680	2,922	103
Kimyasallar	371	447	982	796	971	943	918	801
Petrol ve ürünleri	489	580	672	657	747	737	615	865
Maden ürünleri	156	209	612	569	179	272	212	173
Demir ve çelik	264	257	572	775	1,139	659	505	147
Tekstil	10	10	369	206	727	521	298	241
Kauçuk ürünleri	374	283	350	260	165	93	90	120
Toplam	13,727	10,604	16,132	17,982	13,389	13,360		

Ürün	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Elektrikli olmayan makine	3,104	2,541	2,677	2,980	4,165	4,386	6,810	16,250
Elektrikli makine	999	1,288	1,676	1,180	1,478	1,479	1,908	2,810
Yol taşıtları	1,910	1,786	1,332	639	1,890	2,448	2,818	6,845
Diğer taşıma araçları	893	1,053	1,119	1,519	2,267	2,457	4,438	1,585
Hububat	148	2,141	2,938	2,598	264	3,089	7,783	5,139
Kimyasallar	967	789	691	695	631	1,235	1,450	3,195
Petrol ve ürünleri	704	510	700	466	549	249	380	523
Maden ürünleri	166	186	438	401	211	204	236	924
Demir ve çelik	172	322	751	843	106	292	860	704
Tekstil	105	16	68	38	27	29	31	84
Kauçuk ürünleri	117	66	36	65	53	90	157	368
Toplam	25,058	24,861	23,228	22,378	25,021	28,920	38,547	50,617

Kaynak: *Quarterly Economic Review, Turkey*, November 1961, No. 40, s. 15, June 1964, No. 50, s. 15, June 1966, No. 2, s. 18, June 1968, No. 2, s. 12, June 1970, No. 2, s. 17, June 1972, No. 2, s. 13, September 1972, No. 3, s. 12, June 1974, No. 2, s. 11, September 1976, No. 3, s. 16.

Türk-Amerikan ticaretinin toplam değeri Amerikan doları olarak Tablo 4 ve 5'te görülmektedir. Tablo 6'da ticaretin değerini Türk lirası olarak vermektedir. ABD'yle ticaret Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatında önemli yer tutmuştur. ABD'nin Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatındaki payı 1960'lar ve 1970'lerde sürekli olarak düşmüş (bk. Tablo 7), fakat ABD, tek başına bir ticaret ortağı olarak Türkiye'nin ticaretindeki önemini korumuştur. ABD açısından bakıldığında ise Türkiye önemli bir ticaret ortağı olmamıştır. 1970 yılında Türkiye'nin ABD ticaretindeki payı ihracatta %0.7, ithalatta 0.1 idi. Bu rakamlar 1978'de %0.2 ile 0.1 olmuştur.¹⁷⁴ 1960-1975 döneminde ABD ile Türkiye arasında ekonomik alanda önemli bir anlaşmazlık mevcut değildi, çünkü herhangi bir malın satışında iki ülke arasında ciddi bir rekabet yoktu ve Türkiye'nin ABD'nin toplam ticaretindeki payı ciddiye alınmayacak düzeydeydi. Sadece ABD'nin Türkiye'ye sağladığı ekonomik ve askerî yardımın miktarı ile Amerikan otoritelerinin ekonomik yardımı Türkiye'ye karşı silah olarak kullanmaya kalkması ilişkilerde sorunlara neden olmuştur.

Tablo 6: Türkiye'nin ABD ile Ticareti (000 TL)

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
İthalat	546342	1260835	1631137	1904630	1403371	1458606	1567188	1114406
İhracat	292556	586841	674069	448049	656885	740965	722156	836390

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
İthalat	1095208	1152964		1951630	2494341	2545112	4813472	5980942
İhracat	652798	538962		914646	1374859	1797120	1997626	2104976

Kaynak: *Dış Ticaret Yıllık İstatistik*, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1961-1962, s. xxv, 1963-1964, s. xxi, 1965-1966, s. xxiii, 1967-1968, s. xxiii, 1969, s. xxv, 1975-1976, s. xxv.

Tablo 7: Türkiye'nin ticaretinde ABD'nin Payı (toplamın değeri yüzdesi)

	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967
İhracat	17.2	18.8	19.6	13.5	17.8	18	16	18
İthalat	25.8	27.5	29.1	30.6	28.7	28	24	26

	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
İhracat	15	12	12	10	12	10	9	10
İthalat	16	20	19	14	12	11	7	9

Kaynak: *Quarterly Economic Review Annual Supplement*, Turkey, June 1961, s. 9, June 1963, s. 11, June 1965, s. 15, 1967, s. 16, 1969, s. 19, 1971, s. 23, 1973, s. 23, 1975, s. 24, 1976, s. 24.

II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Türkiye'nin en fazla ticaret yaptığı ülke Amerika Birleşik Devletleri idi. 1951'den sonra ABD'nin yerini Federal Almanya aldı. ABD'nin Türkiye'nin ticareti içindeki payı 1960 ve 1978 yılları arasında sürekli düşüş gösterdi: 1960-1965'te %24.2, 1966-1972'de %15.4 ve 1973-1978'de %8.4. 1956 ile 1966 yılları arasında ve 1969 ile 1972 yılları arasında Amerika, Kamu Yasası 480'e göre Türkiye'ye buğday ve başka ürünler gönderdi. Bu kanun Üçüncü Dünya devletlerine ülkelerin kendi paralarından tarım ürünü fazlasının satışına izin veriyordu. Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkelerinin Türkiye için ABD'den daha önemli ticaret ortakları olduğu açık bir şekilde ortadaydı. AET ülkelerinin Türkiye'nin ticareti içindeki payı sürekli olarak yükselerek 1973-1978'de %46'ya ulaştı.¹⁷⁵

TÜRKİYE'NİN ABD AÇISINDAN STRATEJİK ÖNEMİ

Aşağıda verilen bilgiler Türkiye konusunda uzman olan yazar ve düşünürlerin ve Türk ve Amerikan görevlilerin yazılarının ve konuşmalarının yardımıyla elde edilmiş olup genellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önceki dönemi kapsamaktadır ve o devirde ifade edilen görüşleri içermektedir. Ancak ileri sürülen görüşlerin bir çoğunun Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönem için de geçerliliğini koruduğu söylenebilir.

Türkiye'nin Stratejik Konumunun Önemi

Türkiye, Karadeniz ve Akdeniz'i birbirine bağlayan İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinde Montrö Sözleşmesi'nin hükümleri çerçevesinde denetim hakkına sahiptir. Geçmişte Boğazları kapatma ve böylece Sovyetlerin Karadeniz filosunun Akdeniz'e çıkışını engelleme ve Akdeniz'de faaliyet gösteren Sovyet donanma birliklerinin Karadeniz'deki ana limanlarıyla bağlantısını kesme açısından Türkiye çok önemli bir konumdaydı. Eğer Türkiye Boğazlardan geçiş üzerinde denetim gücüne sahip olmasaydı Sovyet donanmasına ait gemiler uluslararası kriz ya da savaş durumlarında kolayca ve hızlı bir şekilde Boğazlardan geçebilecek ve böylece NATO kuvvetleri Akdeniz'de çok daha büyük bir Sovyet gücüyle karşılaşacaktı. Boğazlar Sovyet donanmasının ve ticari gemilerinin Akdeniz, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya ulaşmak için kullandıkları başlıca geçit noktalarıydı. Boğazların ve Süveyş Kanalı'nın açık olması durumunda Sovyet gemileri kolayca Hint Okyanusu'na ve Atlantik Okyanusu'na ulaşabilmekteydi. Türkiye bu imkânı Ruslara tanıma ya da tanımama açısından büyük öneme sahipti. Savaş gemilerinin geçişini önceden haber verme ve denizaltıların Boğazlardan geçerken suyun üstünden geçme zorunlulukları Batı için barış döneminde istihbarat toplama açısından önemli bir imkân sağlamaktaydı. Bu şekilde Sovyet gemilerinin ne taşıdığı kolayca gözlemlenebilirdi.¹⁷⁶

Verimli Hilal'i ve aşağıya doğru İran Körfezi'ne ve Kızıldeniz'e kadar olan bölgeyi kumanda etme konumunda olan yüksek Anadolu platosu Türkiye'nin sınırları içerisindeydi. Ayrıca Balkanlardan Orta Doğu'ya ve Kafkasya'dan İran Körfezi'ne inen yollar Türkiye'den geçmekte ve Türkiye Balkanlar ve Orta Doğu'nun çoğu bağlantılarını ve iletişimlerini kontrol altında tutmaktaydı. İran Körfezi bölgesinin zengin petrol yataklarına giden Sovyetlerin ideal kara yolu da Türkiye'den geçmekteydi.¹⁷⁷ Türkiye ayrıca Orta Doğu'ya giden Sovyet uçuş yollarını denetleme konumundaydı ve gerektiğinde Sovyetlere bu imkânı tanımayabilirdi.¹⁷⁸ Yıllar boyunca Türkiye Güney Avrupa, Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgelerine karşı ger-

çkeleştirilecek olası bir Sovyet saldırısını caydırıcı ve engelleyici bir rol oynadı.¹⁷⁹

Norveç dışında Türkiye Sovyetler Birliği ile 1500 mil uzunluğunda çok uzun bir ortak sınıra sahip olan tek NATO ülkesiydi.¹⁸⁰ Türkiye NATO'nun güney kanadının güvenliği ve istikrarı için hayati bir öneme sahipti ve bu kanadın savunmasında ilk savunma hattını oluşturmaktaydı.¹⁸¹ Türk silahlı kuvvetleri NATO'yu Doğu Akdeniz bölgesinde güçlü bir konuma getirdi ve NATO'ya bölgede denetim kurma ve Sovyet gücü karşısında üstünlük elde etme imkânı tanıdı.¹⁸² Türkiye NATO'ya ikinci en büyük kara gücünü tahsis etmişti.¹⁸³ Türk kuvvetleri, aksi durumda NATO'nun diğer bölgelerine ve özellikle merkezi bölgesine karşı konuşlandırılabilir 50 tane Varşova Paktı birliğinin Türkiye'nin doğusunda ve Baltık cephelerinde tutulmasına neden olmaktaydı.¹⁸⁴ Türkiye, olası bir savaş hâlinde Sovyetler Birliği'ne karşı gerçekleştirilecek karşı saldırıların başlatılma noktası vazifesini görmekte ve ayrıca NATO'nun ileri taktik operasyonları ve ikmal hizmetleri için tesisler sağlamaktaydı.¹⁸⁵ Son olarak Türkiye hem İslam Konferansı hem NATO'nun üyesi bir devlet olarak İslam dünyası ve Batı arasında çok değerli bir bağlantı noktası oluşturmaktaydı.¹⁸⁶

Türkiye'deki Amerikan Üslerinin Önemi

30 Haziran 1976 tarihi itibarıyla Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'de 61 tane askerî tesis bulundurmaktaydı.¹⁸⁷ Amerikalıların değerlendirmelerine dayanılarak verilen aşağıdaki bilgiler 1970'lerde mevcut olan bu tesislerin ABD için önemini ortaya koymaktadır.

İstihbarat Toplama İstasyonları:¹⁸⁸ 1- Sinop (orta Karadeniz bölgesinde Yalta'nın karşısına düşmektedir): Ordu Güvenlik Ajansı'nın (Army Security Agency, ASA) personelinin görev aldığı, Ulusal Güvenlik Ajansı'na (National Security Agency, NSA) bağlı olarak faaliyet gösteren bir radar gözetleme ve haberleşme tesisidir. Sovyetler Birliği'nin Karadeniz bölgesindeki hava ve donanma faaliyetleri ve füze test etme çalışmaları hakkında bilgi toplamaktaydı. 2- Samsun: Amerikan Hava Gücü Güvenlik Servisi'nin (U.S. Air Force Security Service, USAFSS) personelinin görev aldığı ve NSA'ya bağlı olarak Sinop'la ilişki içinde faaliyet gösteren bir haberleşme tesisiydi. Samsun'da bulunan radarlar 1955 yılından beri Sovyetlerin Volgograd'ın doğusundaki Kapustin Yar'da yaptıkları (SLBM'ler de dâhil) füze deneme fırlatışlarını tespit etmekteydi.¹⁸⁹ 3- Karamürsel (İstanbul'un güneydoğusunda Marmara denizinin güneydoğu sahillerinde konuşlandırılmıştı): Batı Karadeniz bölgesinde ve Boğazları çevreleyen

bölgede Sovyet donanmasının gerçekleştirdiği faaliyetleri takip eden bir haberleşme ve gözetleme tesisiydi. Burada USAFSS'nin personeli görev almaktaydı. 4-Diyarbakır Hava İstasyonu: Sovyetler Birliği'nin değişik bölgelerinde gerçekleştirilen füze fırlatış testlerini ve başka Sovyet askerî faaliyetlerini takip eden ve kapsadığı alan oldukça geniş olan bir radar ve haberleşme kompleksiydi. Faaliyetleri USAFSS'nin personeli tarafından gerçekleştirilmekteydi. 5- Belbaşı İstasyonu (Ankara yakınında): Sovyet nükleer testlerini izleyen bir sismografik algılama üssüydü.

Bu istihbarat toplama istasyonları, Sovyetlerin ülkelerinin güneydoğu bölgelerinde gerçekleştirdikleri askerî faaliyetleri, belli Sovyet silah sistemlerinin gelişimini, Sovyetlerin nükleer patlamalarını ve füze testlerini ve Sovyetlerin SALT, ABM ve Test Yasağı anlaşmalarına ne derece uyduklarını gözetleme açısından büyük öneme sahipti.¹⁹⁰ Amerikan Savunma Bakanı Harold Brown bu tesislerden bazısının yerinin doldurulamayacak derecede önemli olduğunu ve Yunanistan'da bulunanlardan daha fazla önem taşıdıklarını ifade etmişti.¹⁹¹ NATO'nun eski genel komutanlarından Lyman Lemnitzer de bu tesislerin önemini şu şekilde açıklamıştı: "Varşova Paktı'na karşı istihbarat toplama operasyonlarının gerçekleştirildiği hayati öneme sahip bir üs olarak dünyada Türkiye ile karşılaştırılabilecek bir bölge yoktur.. Bu tesisler tam olarak faaliyette olduğunda çok değerli ve yeri doldurulamayacak istihbarat sağlamaktadır."¹⁹²

Amerikan Savunma Haberleşme Sistemi (Defence Communication System, DSC) Terminalleri: Bu terminallerden Türkiye'nin Avrupa kesiminde 5, Ankara bölgesinde 5, İzmit bölgesinde 13, İzmir bölgesinde 3, Diyarbakır bölgesinde 7, İncirlik'te 2, Malatya bölgesinde 3, Samsun'da 1 ve Sinop'ta 1 tane bulunmaktaydı.¹⁹³ İzmir'in kuzeyindeki Yamanlar tesisi Atina'nın kuzeydoğusunda bulunan Mt. Pateras terminali yoluyla Türkiye'yi Yunanistan'a bağlamaktaydı. Yamanlar terminali aynı zamanda Karamürsel-Yalova tesislerini Türkiye'nin Avrupa kesimindeki DSC terminallerine ve Ankara'nın kuzeydoğusundaki Elmadağ terminaline bağlayan Şahin Tepesi terminaliyle de bağlantı hâlindeydi. Elmadağ terminali ise Samsun haberleşme tesislerine ve Malatya terminaliyle bağlantı hâlindeki İncirlik Hava Üssü yakınındaki Karataş terminaline bağlanmıştı. Malatya terminali de içerisinde Lakehurst N.J.'deki Lakehurst Donanma ve Hava İstasyonu ile bağlantılı Savunma Uydu Haberleşme Sistemi bulunan Diyarbakır terminali ile bağlantı hâlindeydi.¹⁹⁴

NADGE Erken Uyarı Radar Tesisleri: Bu tesisler bütün Türkiye'ye yayılmış durumdaydı: Ankara, İzmit, Eskişehir, Lüleburgaz, Bartın, Diyarbakır, Merzifon, Perşembe, Pazar, Erzurum, Mardin, Çanakkale, Sarıkışla ve Kargapazar.¹⁹⁵ Ege boyunca yerleştirilmiş tam olarak bağlantılı ve yarı

otomatik radar tesisleri bu bölgedeki füze ve uçaklar konusundaki uyarma faaliyetlerini merkezileştirmekte ve olası tehditlere karşı doğrudan tepki göstermeye yönelik hava savunma faaliyetlerini kontrol etmekteydi.¹⁹⁶ Bu sistemle Türkiye ve Yunanistan'ın yakınındaki bölgenin üzerinden uçan Sovyet uçakları daha Bulgaristan ya da Karadeniz üzerindeyken tespit edilebilmekteydi. Erken uyarı Amerikan 6. Filosu'nun faaliyetleri için çok kritik öneme sahipti.¹⁹⁷

Hava Üsleri ve İstasyonları: 1- İncirlik hava üssü (Adana yakınlarında): İspanya'daki Torrejon hava üssünde ve İtalya'daki Avaino hava üssünde bulunan Amerikan Hava Kuvvetleri Avrupa (U.A. Air Force Europe, USAFE) birliklerine bağlı F-4 filolarının sırayla görev aldığı taktik savaş uçağı üssü idi. İncirlik'teki Amerikan savaş uçakları bölgede bir çatışma olması hâlinde taktik nükleer saldırıda bulunma yeteneğine sahip Doğu Akdeniz'de en ileri noktada konuşlandırılmış uçaklardı.¹⁹⁸ 2- Karamürsel hava üssü (İzmit'in yakınında): Boğazlara karşı gerçekleştirilecek herhangi bir saldırıya karşı koymak için kullanılabilirdi.¹⁹⁹ 3- Ankara hava istasyonu: Ankara aynı zamanda Türkiye'ye Yardım için Ortak Amerikan Askerî Misyonu'nu (Joint U.S. Military Mission for Aid to Turkey, JUSMMAT) ve Amerikan Lojistik Grubunu (U.S. Logistic Grup, TUSLOG) barındırmaktaydı. TUSLOG, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki bütün Amerikan ikmal servisleri için merkezi lojistik ve destek sağlamıyordu. 4- İzmir hava istasyonu ve Çiğli hava üssü: İzmir'de USAFE'nin hava destek üssü, NATO'nun Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetlerinin (NATO's Allied Forces, Southeastern Europe, LANDSOUTHEAST) karargâhı ve 6. Müttefik Taktik Hava Gücü (Sixth Allied Tactical Air Force, SIXA-TAF) bulunmaktaydı. Bir USAFE taktik hava üssü de İzmir'in kuzeyinde bulunan Çiğli'de konuşlandırılmıştı.²⁰⁰

ACE Yüksek Haberleşme Tesisleri: Türkiye'deki 12 haberleşme tesisi NATO'nun troposferik dağıtım şebekesiyle (ACE High) bağlantı hâlindeydi. Bunlar; Ankara, İzmir, Eskişehir, Elmadag, Amasra, Merzifon, Perşembe, Pazar, Sivas, Diyarbakır, Mardin ve Adana'da bulunmaktaydı.²⁰¹

Depolama Tesisleri: İskenderun ve Yumurtalık, Doğu Akdeniz'in en ileri ucunda bulunan Amerikan kuvvetleri için en önemli ikmal ve depolama merkezleriydi.²⁰²

Kargaburun'daki Amerikan Donanma LORAN istasyonu (long-range aid to navigation, denizciliğe uzun menzilli yardım) Marmara Denizi'nin kuzey sahilinde konuşlandırılmıştı. Elektronik radyo araçları yoluyla uzun mesafelerden Amerikan askerî uçaklarının Doğu Akdeniz'deki rotalarını tespit etmede yardımcı olan bir tesisti.²⁰³

Amerikalı uzman Grimmert'in Amerikan Kongresi için hazırladığı raporda belirtildiğine göre ABD'nin Türkiye'deki üslerini kapatmak ve askerî kuvvetlerini geri çekmek zorunda kalması durumunda "Yunanistan, taktik savaş uçakları için Türkiye'nin sağladığı deniz ve hava desteği tesisleri ve kolaylıkları için en uygun ve kullanışlı alternatifleri sağlayacaktı... Türkiye'de bulunan belli savunma haberleşme tesislerinin kaldırılması, Yunanistan'da bulunanlarla birlikte başka haberleşme sistemleriyle ve uydularının kullanımı yoluyla telafi edilebilecekti. Tabi yukarıda söylenenler Yunan hükûmetinin onayını gerektirecekti."²⁰⁴ Bazı Amerikan görevlilerinin Türkiye'deki istihbarat üslerinin yerine başkalarının konamayacağı yolundaki görüşlerine yer veren Grimmert'in raporu şu ifadeleri de içermekteydi: "Fakat Sovyetler Birliği'nin askerî faaliyetleri hakkında Birleşik Amerika tarafından gerçekleştirilen istihbarat toplam faaliyeti yalnızca Türkiye'deki tesislere dayanmadığı için... temel problem ... başka kaynaklardan elde edilen datayı kuvvetli bir şekilde doğrulamak için gerekli bilginin kaybı olacaktır." Grimmert'in raporu alternatifler olarak Girit, Yunanistan ve İran'ı (1979'dan sonra o da mevcut değildir) vermektedir.²⁰⁵ Bütün bu görüşler Amerikalı yetkililerin Türkiye'deki tesislere büyük önem atfettiği gerçeğini değiştirmiyordu.

Türkiye'nin Orta Doğu Açısından Önemi

ABD'nin Soğuk Savaş döneminde Orta Doğu bölgesindeki açıklanan amaçları dikkate alınırsa Türkiye'nin Amerika için Orta Doğu açısından taşıdığı önem daha iyi ortaya konabilir. Bu amaçlar şunlardı: 1- Sovyetlerin bölgeye karşı olası bir silahlı saldırısını caydırmak. 2- NATO'nun güney kanadının gücünü korumak. 3- Orta Doğu'da istikrarı teşvik etmek. 4- Bölgede İsrail gibi dost ülkeleri desteklemek. 5- Akdeniz'deki Batı ikmal yollarını güvenlik altında bulundurmak. 6- Orta Doğu petrolünün Batı pazarlarına ulaşmasını sağlamak.²⁰⁶

Türkiye, Sovyetler Birliği ile Orta Doğu arasında bir engel vazifesi görerek bölgeyi Sovyet yayılmasına ve etkisine karşı korudu.²⁰⁷ Türkiye'nin yardımı olmasaydı ABD, Orta Doğu'daki siyasi ve askerî konumunu ve etkisini önemli oranda kaybedecekti.²⁰⁸ Türkiye'nin engel oluşturma konumu olmasaydı "Sovyetlerin Suriye ve Irak gibi devletlere ulaşması ve onları desteklemesi çok daha etkili olacak ve bölgedeki Amerikan çıkarlarını potansiyel olarak tehdit edecekti."²⁰⁹ Aynı zamanda İsrail de "bölgesel bir güç olarak konumunu devam ettiremeyecek ve Kızıl Ordu'nun tüm gücüyle karşı karşıya kalma riskini göze almadan Arap düşmanlığıyla mücadele edemeyecekti." Türkiye, Orta Doğu bölgesinde Amerikan çıkarları açısından

dan mevcut olan potansiyel tehditleri etkisiz duruma getirdi,²¹⁰ Amerikan çıkarları için hayati önem taşıyan bölgenin istikrarına katkıda bulundu ve Orta Doğu ve Afrika'ya ulaşılmasında önemli bir geçiş noktası oluşturdu.²¹¹ İncirlik hava üssü, Orta Doğu'da kullanılacak Amerikan kuvvetleri için önemli bir atlama tahtası ve İran Körfezi'ne yapılan hava uçuşları ve taşımacılığı için mühim bir durak konumundaydı.²¹²

1980'lerdeki bazı gelişmeler Türkiye'nin Amerika için önemini daha da artıracaktı. Bu gelişmeler şunlardı: 1- Orta Doğu, Batı ülkelerinin ekonomik refahları için hayati önem taşıyan ham maddeler ve özellikle enerji (petrol ve gaz) açısından temel kaynak olma vazifesini görmeye devam etti.²¹³ 2- Sovyet askerî gücünün güney bölgelerinde artması, Afganistan'ın SSCB tarafından işgali, Sovyet etkisinin Aden ve Etiyopya'ya kadar uzanması ve Suriye'de artan Sovyet askerî varlığı bölgesel dengeyi tehdit eder duruma geldi. 3- 1979'daki İran Devrimi ve ertesinde siyasi İslam'ın etkisini artırması bölgenin istikrarına yönelik tehditler ortaya çıkardı. 4- İran rehine krizi durumu gerginleştirdi. 5- 1980'ler boyunca devam eden İran-Irak savaşı bölgenin istikrarını sarstı.²¹⁴ 6- 1980'lerde Türkiye'nin doğusundaki bazı havaalanlarının genişletilmesi Orta Doğu'da acil durumlarda hemen kullanılabilecek kuvvetler açısından Türkiye'nin önemini artırdı.²¹⁵ 7- 1991'de Irak'a karşı oluşturulan koalisyon içinde ve savaş sırasında Türkiye'nin oynadığı önemli rol Amerikalı yetkililerin Türkiye'nin stratejik önemini yeniden Orta Doğu bağlamında değerlendirmelerine neden oldu.²¹⁶

SONUÇ

1950'lerde Türkiye ve ABD arasındaki çok yakın askerî ilişkiler Türkiye üzerinde Amerikan etkisinin kurulmasının yolunu açtı ve sonuçta 1960'larda Türkiye'de Amerikan karşıtı bir atmosferin ortaya çıkmasında etkili oldu. 1950'lerde balayı döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerin yakınlığı normal devletler arasında görülebilecek ilişkilerin sınırlarını aşmaktaydı. Türk yöneticilerin Türkiye'yi düşman güçlere karşı korumak için herşeyi yapacak çok yakın bir dost olarak Amerika'ya aşırı derecede güvenmeleri, onları Türkiye'nin bütün askerî yapısını Amerikan uzmanlarına emanet etmeye itti. Bu mantıkla Amerikan görevlilerinin ve kuvvetlerinin Türkiye'deki varlığı ve Amerikan askerî teçhizatının sürekli olarak Türkiye'ye akması aşırı bir memnuniyetle karşılandı. Bu durumla birlikte Türkiye'nin uluslararası forumlarda Batılı güçleri ve ABD'yi tavizsiz bir şekilde sonuna kadar desteklemesi uluslararası toplumun ve özellikle Bağlantısız ülkelerin gözünde Türkiye'yi ABD'nin uydusu bir devlet konumuna

getirdi. İyi bir görüntü vermeyen bu durumun yanında aşağıdaki faktörler Türk halkı arasında 1960'larda Amerikan karşıtı duyguların gelişmesinde rol aldı: her iki taraftaki görevlilerin yetkilerini aşarak ikili anlaşmalar ve düzenlemeler imzalaması; Türkiye'deki Amerikan personelinin haklarını ve ayrıcalıklarını suistimal etmesi; 1960 Anayasası'nın Türkiye'de serbest siyasi tartışma yapılması için uygun ortam sağlaması; Kıbrıs'taki Türklerin Rumların şiddetine ve dışlamasına maruz kalmaları karşısında Amerikalıların ilgisiz kalır görünmeleri, etkili bir tedbir almamaları; Amerikan Başkanı Johnson'ın NATO'nun Sovyet saldırısına karşı Türkiye'yi korumayabileceğini ifade eden ve Kıbrıs'ta girişilecek herhangi bir faaliyette Türkiye'nin ABD'den aldığı silahları kullanmaması yönünde Türk yöneticileri uyaran bir mektubu Başbakan İnönü'ye göndermesi.

Kamuoyundan gelen baskılar ve ABD'nin Kıbrıs konusundaki hayal kırıklığı yaratıcı tutumu, Türk yöneticileri ABD'yle askerî ilişkilerde inisiyatif elde etme yönünde bazı girişimlerde bulunmaya itti. Türk yetkililerin Amerikalıları belli dereceye kadar üzen bu yöndeki davranışları, Türkiye'nin Amerika'nın uydusu olmadığını ve gerektiğinde çıkarlarına uygun düşmesi hâlinde Amerikan isteklerini reddedebileceğini ortaya koydu. Bununla beraber Türk makamlarının gerçekleştirdiği girişimler, Türk-Amerikan askerî ilişkilerinin özünde radikal bir değişikliğe neden olmadı ve kamuya açıklanmayan Türk-Amerikan ikili anlaşmalarında saklı olan ilişkilerin gerçek niteliği bir sır olmaya devam etti. Türkiye'nin askerî açıdan bağımlılığı da Türk makamları alternatif savunma ortakları ve kaynakları arasalar da varlığını korudu. Amerikan yetkilileri üslerin kullanımı ve U-2 uçuşları gibi bazı konularda Türk hükûmetlerinin tavırları karşısında hayal kırıklığı yaşadılar, fakat Türkiye'nin NATO sorumluluklarına sadık kalması ve toprağı üzerindeki üslerin genel kullanımı konusunda sorun çıkarmaması Amerikalılar açısından daha önemliydi. Yine de Amerikan otoriteleri köşeye sıkıştırılması hâlinde Türkiye'nin savunma alanında çok köklü önlemler alabileceğini göz önünde bulundurmak durumunda kaldılar.

SON NOTLAR

- ¹ *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1960.
- ² Mektupların tam metni için bk. *Middle Eastern Affairs*, c. 11, no. 10, Kasım 1960, ss. 317-320.
- ³ G. S. Harris, *Troubled Alliance*, Washington: American Enterprise Institute, 1972, s. 86; F. Ahmad, *Turkey's Experiment in Democracy*, Londra: C. Hurst & Co., 1977, s. 401.
- ⁴ *Sabah*, 22 Haziran 1994.

- ⁵ M. Gönlübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Ankara: A.Ü. S.B.F., No. 509, 1982, s. 336.
- ⁶ Ibid., s. 336.
- ⁷ Sezai Orkunt, *Türkiye-ABD Askerî İlişkileri*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978, s. 255.
- ⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi (CSTD)*, 3 Şubat 1967, dönem 1, oturum 6, c. 38-3, s. 569.
- ⁹ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 88-89.
- ¹⁰ Ibid., s. 89.
- ¹¹ Johnson ve İnönü'nün birbirlerine gönderdikleri mektupların tam metni için bk. *Middle East Journal*, c. 20, Yaz 1966, ss. 386-393; *Hürriyet*, 13 Ocak 1966; *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1966.
- ¹² M. Gönlübol, "NATO, USA and Turkey", K. H. Karpas (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, Leiden: E. J. Brill, 1975, ss. 28-30; F. A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, Baltimore: the John Hopkins Press, 1971, ss. 133, 356.
- ¹³ D. B. Sezer, "Turkey's Security Policies", J. Alford (der.), *Greece and Turkey*, Aldershot: Gower, 1984, ss. 66, 76.
- ¹⁴ Harris, *Troubled Alliance*, s. 127.
- ¹⁵ G. S. Harris, "Cross-Alliance Politics: Turkey and the Soviet Union", *Turkish Yearbook of International Relations*, c. 12, 1972, ss. 1-32; *Keessing's Contemporary Archives*, 1963-1964, c. 14, s. 20500, 1965-1966, c. 15, ss. 20936, 1967-1968, c. 16, ss. 21881, 22335, 22672, 1969-1970, c. 17, s. 23632; Y. T. Kurat, *Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası, 1923-1973*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975, ss. 299-304.
- ¹⁶ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 179; *Milliyet*, 14 Ekim 1967.
- ¹⁷ Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğusu'na Karşı Politikası 1945-1970*, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayını, 1972; Kurat, *Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası*, ss. 3030-304; A. H. Ulman ve R. H. Dekmejian, "Changing Patterns in Turkish Foreign Policy 1959-1967", *ORBIS*, c. 11, Sonbahar 1967, s. 784.
- ¹⁸ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 127-128; G. S. Harris, "Turkey and the United State", Karpas (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, s. 61.
- ¹⁹ *Milliyet*, 10 ve 15 Ocak 1965; *Hürriyet*, 17 Ocak 1965.
- ²⁰ *Milliyet*, "Durum", 15 Ocak 1965, s. 1.
- ²¹ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Ocak 1965, s. 56.
- ²² *Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*, dö. 1, ot. 4, c. 35, ss. 173-174.
- ²³ Orkunt, *Türkiye-ABD Askerî İlişkileri*, s. 360; Gönlübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 325.
- ²⁴ Olayın detayları ve Amerikan ve Sovyet hükümetlerinin açıklamaları için bk. *Keessing's Contemporary Archives* 1959-1960, c. 12, ss. 17425-17429.
- ²⁵ Ibid., ss. 17427, 17429, 17430; Harris, *Troubled Alliance*, s. 57; *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1960, s. 1; Orkunt, *Türkiye-ABD Askerî İlişkileri*, ss. 368, 374; Gönlübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, s. 328.

- ²⁶ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 165-166; Orkunt, *Türkiye-ABD Askerî İlişkileri*, ss. 377-378.
- ²⁷ "Başbakan Demirel'in Basın Toplantısı", *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Şubat 1970, ss. 101, 106.
- ²⁸ Orkunt, *Türkiye-ABD Askerî İlişkileri*, s. 380.
- ²⁹ İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1980, ss. 303-304.
- ³⁰ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 66-67; J. W. Lewis, Jr., *The Strategic Balance in the Mediterranean*, Washington: The American Enterprise Institute, 1976, s. 30.
- ³¹ Gönlübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, ss. 315-316.
- ³² Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, s. 273; Türkkaya Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, Ankara: Aydınlık Yayınevi, 1969, ss. 218, 219; Osman Bölükbaşı, *MMTD*, 19 Şubat 1969, dö. 1, ot. 4, c. 34, s.42; D. Avcıoğlu, "Türkiye'deki Amerikan Üsleri", *Yön*, 25 Kasım 1966, ss. 8-9; N. Arda, "Türkiye'deki Amerikan Üsleri", *Yön*, 25 Kasım 1966, s. 7; A. İpekçi, "Üsler Sorunu", *Milliyet*, 21 Mayıs 1970, s. 1.
- ³³ *MMTD*, 7 Kasım 1965, dö. 2, ot. 1, c. 1, s. 176.
- ³⁴ İ. Selçuk, "Pencere: Şu Acı Gerçek", *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1965, s. 2.
- ³⁵ *MMTD*, 9 Kasım 1965, dö. 2, ot. 2, c. 1, s. 288.
- ³⁶ *CSTD*, 7 Şubat 1966, dö. 1, ot. 5, c. 33, ss. 186-187.
- ³⁷ *MMTD*, 20 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 25, s. 489.
- ³⁸ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Haziran 1968, ss. 39, 41.
- ³⁹ *United States Security Agreements and Commitments Abroad: Greece and Turkey*, Hearings Before the Subcommittee on United States Security Agreements Abroad of the Committee on Foreign Relations, U.S. Senate, 91. Kongre, 2. Toplantı, Kısım 7, 9 ve 11, Haziran 1970, Washington: U.S. Government Printing Office, 1970, s. 1862.
- ⁴⁰ *MMTD*, 17 Şubat 1967, dö. 2, ot. 2, c. 13, ss. 366-367.
- ⁴¹ *MMTD*, 8 Haziran 1967, dö. 2, ot. 2, c. 18, ss. 168-169.
- ⁴² B. R. Kuhiholm, "Turkey and NATO: Past, Present and Future", *ORBIS*, Yaz 1983, s. 426.
- ⁴³ *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1969, ss. 1, 7.
- ⁴⁴ Harris, *Troubled Alliance*, s. 166; Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, s. 273.
- ⁴⁵ Kuniholm, "Turkey and NATO: Past, Present and Future", s. 426; J. M. Collins, *Greece and Turkey: Some Military Implications Related to Nato and the Middle East*, Report Prepared for Special Committee on Investigations of Committee on Foreign Affairs, 94. Kongre, 1. Toplantı, 28 Şubat 1975, Washington: U.S. Government Printing Office, 1975, s. 17.
- ⁴⁶ *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1973, s. 7.
- ⁴⁷ R. F. Grimmett ve E. B. Laipson, *Turkey's Problems and Prospects: Implications for U.S. Interests*, Washington: U.S. Government Printing Office, 1980, s.

48; Senator Mandela'nın konuşması, S. Taşhan, "Turkey's Relations With the U.S.A. and Possible Future Developments", *Foreign Policy*, c. 8, No. 1-2, 1979, s. 20; G. E. Gruen, "Ambivalence in the Alliance", *ORBIS*, c. 24, No. 2, Yaz 1980, s. 372; J. Galen, "Turkey As a Self-Inflicted Wound", *Armed Forces Journal International*, Haziran 1980, s. 71.

⁴⁸ Kuniholm, "Turkey and NATO", s. 426.

⁴⁹ H. Binnendijk ve A. Friendly, *Turkey, Greece, and NATO: The Strained Alliance*, Washington: U.S. Government Printing Office, 1980, s. 29.

⁵⁰ D. A. Rustow, *Turkey: America's Forgotten Ally*, New York: Council on Foreign Relations, 1987, s. 113.

⁵¹ Gruen, "Ambivalence in the Alliance", s. 376; M. M. Boll, "Turkey's New National Security Concept", *ORBIS*, Sonbahar 1979, s. 611; Binnendijk ve Friendly, *Turkey, Greece, and NATO*, s. 12.

⁵² Harris, *Troubled Alliance*, ss. 57-58; Haydar Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1975, ss. 237-240.

⁵³ *Cumhuriyet*, 9-17 Mart 1960; Harris, *Troubled Alliance*, s. 59.

⁵⁴ MMTD, 7 Kasım 1965, dö. 2, ot. 1 c. 1, ss. 176-177.

⁵⁵ MMTD, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, s. 463.

⁵⁶ CSTD, 4 Şubat 1968, dö. 1, ot. 7, c. 45-3, s. 451.

⁵⁷ H. Eroğlu, "ABD ile Aramızdaki Anlaşmaların Yeniden Gözden Geçirilmesi", *Cumhuriyet*, 7 Eylül 1964. Ayrıca bk. G. Güneri, "Resmi Görev Dolayısıyla İşlenen Suçlar", 23-24 Kasım 1965; B. Akel, "Amerikan Üsleri ve İkili Anlaşmalar", 18 Aralık 1965; İ. Selçuk, "Pencere: Bağımsızlık Ülküsü", 26 Aralık 1964; hepsi *Cumhuriyet*'te.

⁵⁸ A. Kabaklı, "Gün Işığında: Faydası Ne?", *Tercüman*, 30 Ağustos 1964.

⁵⁹ MMTD, 9 Kasım 1965, dö. 2, ot. 1, c. 1, s. 289.

⁶⁰ Anlaşmanın metni için bk. Harris, *Troubled Alliance*, ss. 225-228; Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, ss. 244-248.

⁶¹ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Şubat 1970, ss. 108-109.

⁶² A. İpekçi, "Durum: İkili Anlaşmalardan Kalan Pürüzler", *Milliyet*, 25 Mayıs 1970, s. 11; Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, ss. 249-250; E. Çelik, "İkili Anlaşmalar", *Cumhuriyet*, 25 Mart 1970, s. 2; Harris, *Troubled Alliance*, ss. 168-169.

⁶³ Vergi muafılığı konusundaki Türk-Amerikan anlaşmasının metni için bk. Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, ss. 251-270.

⁶⁴ Harris, *Troubled Alliance*, s. 60; Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, s. 271; Ulman ve Dekmejian, "Changing Patterns in Turkish Foreign Policy 1959-1967" s. 781.

⁶⁵ MMTD, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, s. 463. Ayrıca bk. "Modern Kapitülasyonlar ve Amerikan Kaçakçılığı", *Yön*, 3 Aralık 1965, ss. 8-9; K. Esengin, "Türkiye'deki Amerikan Personeli", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1965, s. 2.

- ⁶⁶ *Cumhuriyet*, 16-19 Temmuz 1968, 11-17 Şubat 1969, 20-22 Aralık 1969; *Keesing's Contemporary Archives*, 1971-1972, s. 24637; M. Ali Birand et al., 12 Mart, Ankara: İmge Kitabevi, 1994, ss. 148-150, 153-154.
- ⁶⁷ İ. Selçuk, "Pencere: 6. Filo Bizim Misafrımız Değildir", *Cumhuriyet*, 17 Ekim 1967, s. 2.
- ⁶⁸ T. Ataöv, "Altıncı Filo Defol", *Forum*, 1 Ağustos 1968, s. 14.
- ⁶⁹ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1968, s. 7.
- ⁷⁰ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Eylül 1968, s. 58.
- ⁷¹ *United States Security Agreements and Commitments Abroad: Greece and Turkey*, s. 1864.
- ⁷² *Cumhuriyet*, 23-26 Eylül 1967, 18 Nisan- 31 Mayıs 1969.
- ⁷³ *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1967, ss. 1, 7.
- ⁷⁴ A. İpekçi, "Durum: Ertelenen Grev", *Milliyet*, 1 Ekim 1967, s. 1.
- ⁷⁵ Amerikan Savunma bakanı yardımcısı J. Pranger, Kongre'de yaptığı konuşmada Türkiye'deki Amerikan görünümünü azaltma konusunda ekonomik nedenleri vurguladı. *United States Security Agreements and Commitments Abroad: Greece and Turkey*, s. 1861.
- ⁷⁶ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Şubat 1970, s. 107, Haziran 1968, ss. 34-35, 38-41; *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1968, 1 Temmuz 1970.
- ⁷⁷ Harris, *Troubled Alliance*, s.167; *United States Security Agreements and Commitments Abroad: Greece and Turkey*, s. 1860; Collins, *Greece and Turkey*, s. 3; *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Şubat 1970 , s. 107.
- ⁷⁸ *Cumhuriyet*, 7 Mayıs 1967, ss. 1, 7.
- ⁷⁹ *Cumhuriyet*, 28 Nisan 1966, ss. 1, 7; Harris, *Troubled Alliance*, ss. 171-172; Ulman ve Dekmejian, "Changing Patterns in Turkish Foreign Policy 1959-1967", s. 781.
- ⁸⁰ Harris, *Troubled Alliance*, s. 149; Gönlübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, ss. 537-538; Orkunt, *Türkiye-ABD Askerî İlişkileri*, ss. 247-248; "Başbakan Demirel'in Basın Toplantısı", ss. 118-120; Gönlübol, "NATO, USA and Turkey", ss. 43-44.
- ⁸¹ Harris, *Troubled Alliance*, s. 150; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 121.
- ⁸² Harris, *Troubled Alliance*, s. 150; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. 121-122; N. Eren, *Türkey, NATO and Europe*, Paris: The Atlantic Institute for International Affairs, 1977, ss. 19-20; "Demirel'in Basın Toplantısı", ss. 130-132.
- ⁸³ Hepsi MMTD'de: F. Güley, 24 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 26, s. 342; B. Boran, 19 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 3, s. 573; B. Boran, 18 Şubat 1967, dö. 2, ot. 2, c. 13, s. 396; İ. İnönü, 22 Ocak 1970, dö. 3, to. 1, c. 2, s. 290; S. Orkunt, 24 Mayıs 1970, dö. 3, to. 1, c. 5, s. 393; CSTD'de: M. Ataklı, 31 Ocak 1969, dö. 1, ot. 8, c. 50-3, s. 498; Gönlübol, "NATO, USA and Turkey" s. 45; D. Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, Ankara: A.Ü. S.B.F. Yayını, 1972, ss. 377, 414-415, 477; Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, s. 222; Orkunt, *Türkiye-ABD Askerî*

İlişkileri, ss. 248-249; hepsi *Cumhuriyet*'te: M. Ok, "NATO Stratejisi ve Millî Strateji", 20 Nisan 1968, A. H. Ulman, "Türkiye ve NATO", 23 Mayıs 1968, A. Yıldız, "NATO, İkili Anlaşmalar ve Bilinmesi Gereken Gerçekler", 12 Şubat 1970; A. İpekçi, "Esnek Mukabele Nedir?", *Milliyet*, 23 Mayıs 1970.

⁸⁴ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Şubat 1970, ss. 120-121.

⁸⁵ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 369, 377, 401, 414-415; Orkunt, *Türkiye-ABD Askerî İlişkileri*, ss. 248-249; T. Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, s. 219; MMTD'de: M. Karınca, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, s. 471, B. Boran, 5 Ocak 1967, dö. 2, ot. 2, c. 11, ss. 88-89; *Cumhuriyet*'te: S. Orkunt, "Yine İkili Anlaşmalar", 24 Ekim 1967, M. Ok, "Türkiye Nükleer Bir Hedef midir?", 6 Ekim 1968; A. Ş. Esmer, "NATO Cenderesi", *Milliyet*, 4 Nisan 1968; N. Arda, "Türkiye'deki Amerikan Üsleri", *Yön*, 25 Ekim 1966, s. 7.

⁸⁶ CHP'nin 1968 yılında hazırladığı NATO raporu, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1975; F. Güley, MMTD, 24 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 26, s. 342, S. Koç, *ibid.*, s. 353; M. Ataklı, CSTD, 31 Ocak 1969, dö. 1, ot. 8, c. 50-3, s. 499.

⁸⁷ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Şubat 1970, ss. 103, 110, 124-126.

⁸⁸ Collins, *Greece and Turkey*, s. 4.

⁸⁹ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 152-153.

⁹⁰ MMTD'de: M. A. Aybar, 7 Kasım 1965, dö. 2, ot. 1, c. 1, ss. 176, 179, R. Baykal, dö. 2, ot. 1, c. 4, ss. 462, 463, K. Esengin, 12 Nisan 1967, dö. 2, ot. 2, c. 16, s. 78, B. Boran, 20 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 25, s. 472; CSTD'de: H. O. Bekata, 27 Haziran 1967, dö. 1, ot. 6, c. 42, s. 20, S. Ural, 4 Şubat 1968, dö. 1, ot. 7, c. 45-3, s. 452; Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 342, 368, 369, 399, 400-404, 406; CHP'nin NATO raporu, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1975; Gönübol, "Türkiye ve İkili Andlaşmalar", *Milliyet*, 12 Temmuz 1969; D. Avcıoğlu, "Türkiye'deki Amerikan Üsleri", *Yön*, 25 Kasım 1966, ss. 8-9; İ. Selçuk, "Şu Acı Gerçek", *Cumhuriyet*, 26 Kasım 1965, s. 2; E. Çelik, *Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*, İstanbul, 1969, s. 159.

⁹¹ MMTD'de: Başbakan S. Demirel, 8 Kasım 1965, dö. 2, ot. 1, c. 1, ss. 257-258, Savunma Bakanı A. Topaloğlu, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 18, s. 490, Dışişleri Bakanı Çağlayangil, 17 Şubat 1967, dö. 2 ot. 2, c. 13, ss. 366-367, 20 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 25, s. 489; *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Haziran 1968, ss. 39, 41.

⁹² Türk hükûmetinin 3 Temmuz 1969 tarihli basın açıklaması, *The Middle East Journal*, Kış 1970, c. 24, s. 72.

⁹³ Dışişleri Bakanı Çağlayangil, MMTD, 6 Ocak 1967, dö. 2, ot. 2, c. 11, ss. 126, 128, *ibid.*, 19 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 34, s. 78; F. Sükan, CSTD, 27 Haziran 1967, dö. 1, ot. 6, c. 42, s. 21; Türk hükûmetinin açıklaması, *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Kasım 1966, s. 63

⁹⁴ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Şubat 1970, s. 106.

⁹⁵ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 160-161, 162.

⁹⁶ Çağlayangil, CSTD, 1 Şubat 1967, dö. 1, ot. 6, c. 38-3, s. 377; Çağlayangil, MMTD, 19 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 34, s. 77; Demirel'in basın toplantısı,

Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Şubat 1970, s. 104; Orkunt, *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*, ss. 257-258; Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, ss. 302, 304.

⁹⁷ Gönlübol et al., *Olaylarla Türk Dış Politikası*, ss. 528-529; Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 524-527; *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Nisan 1967, s. 84.

⁹⁸ MMTD, 6 Ocak 1967, dö. 2, ot. 2, c. 11, ss. 125-126; *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Ocak 1967, s. 73; MMTD, 20 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 25, s. 489; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. 139-140.

⁹⁹ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 161-163; *Bridge Across the Bosphorus*, s. 139.

¹⁰⁰ *Keesing's Contemporary Archives*, 1969-1970, c. 17, s. 23484.

¹⁰¹ Metni için bk. *The Middle East Journal*, Kış 1970, c. 24, ss. 72-73; *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Temmuz 1969, ss. 30-35,

¹⁰² Metni için bk. *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Şubat 1970, ss. 98-139. İngilizce çevirisi için bk. Harris, *Troubled Alliance*, ss. 229-238.

¹⁰³ Tunçkanat, *İkili Anlaşmaların İçyüzü*, s. 324.

¹⁰⁴ N. Erim, MMTD, 23 Mayıs 1970, dö. 3, ot. 1, c. 5, s. 347.

¹⁰⁵ S. Demirel, *Büyük Türkiye*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1975, ss. 412-413.

¹⁰⁶ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 150-151; Ü. H. Bayülken, "Turkey's Foreign Policy", *Foreign Policy*, No. 1, Mart 1973, s. 70.

¹⁰⁷ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 153-160; Harris, "Turkey and the United State", ss. 65-66.

¹⁰⁸ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 267, 268, 375, 376, 379, 381, 382, 413, 417; MMTD'de: H. Ataman, 9 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 10, s. 655, A. Oğuz, 7 Eylül 1964, dö. 1, ot. 3, c. 32, s. 312, R. Baykal, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, ss. 462,463, M. Karınca, aynı yer, ss. 470,471, B. Boran, 5 Ocak 1967, dö. 2, ot. 2, c. 11, s. 87, B. Boran, 18 Şubat 1967, dö. 2, ot. 2, c. 13, ss. 395-397, B. Boran, 24 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 26, ss. 358, 359, İ. Kabadayı, 19 Şubat 1971, dö. 3, ot. 2, c. 11, s. 625; CSTD'de: A. Yıldız, 1 Şubat 1967, dö. 1, ot. 6, c. 38-3, s. 356, Tunçkanat, aynı yer, ss. 570,571; *Cumhuriyet*'te: İ. Selçuk, "Mağlup Devletler Gibi", 10 Eylül 1964, "Ordunun İtildiği Çıkamaz", 23 Şubat 1967, "Silahlı Kuvvetler Problemi", 3 Şubat 1969, CHP'nin NATO raporu, 8 Şubat 1975. Bu suçlamalara karşı koymak için Türk yetkililer, Türk silahlı kuvvetlerinin barış zamanında Türk makamlarının kontrolü altında olduğunu, savaş zamanında bölgenin savunulması için NATO'nun komutasına gireceğini, bunun dışında Türkiye'nin, silahlı kuvvetlerini kendi ulusal çıkarları için istediği zaman ve şekilde kullanabileceğini iddia ettiler (bk. MMTD'de: S. Demirel, 9 Kasım 1965, dö. 2, ot. 1, c. 1, s. 288, Savunma Bakanı A. Topaloğlu, 18 Şubat 1967, dö. 2, ot. 2, c. 13, s. 412, S. Demirel, 30 Eylül 1968, dö. 2, ot. 3, c. 28, s. 714, Çağlayangil, 19 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 34, s. 76; A. Topaloğlu, CSTD, 3 Şubat 1967, dö. 1, ot. 6, c. 38-3, s. 594).

¹⁰⁹ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, s. 359; M. Karınca, MMTD, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, s. 471; B. Boran, aynı yer, s. 573; A. Yıldız, CSTD, 1 Şubat 1965, dö. 1, ot. 4, c. 24-3, s. 995; K. Esengin, "Millî Ordu Ne Demektir?", *Cumhuriyet*,

9 Şubat 1969; CHP'nin NATO raporu, *Cumhuriyet*, 8 Şubat 1975. Bu amaçla Türk basını ve bazı başka gruplar hükûmetin de desteğini alarak yardım toplama kampanyaları düzenlediler. Bkz. Harris, *Troubled Alliance*, s. 154; S. Bölükbaşı, *Superpowers and the Third World*, New York: University Press of America, 1988, s. 123.

¹¹⁰ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 376-377, 381, 414, 423, 473-474; B. Boran, MMTD, 17 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 33, s. 404; A. H. Ulman, "Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler", *SBF Dergisi*, c. 21, No. 4, Aralık 1966, s. 205.

¹¹¹ B. Boran, MMTD, 18 Şubat 1967, dö. 2, ot. 2, c. 13, s. 395; Ulman, "Türk Ulusal Savunması Üzerine Düşünceler", ss. 203-205. Amerikan Genelkurmay Başkanı David C. Jones'un bir Senato toplantısında yaptığı yorum: "Yıllardan beri Türk silahlı kuvvetleri, neredeyse tamamen ABD ve NATO'nun kullanımdan çektiği silah ve askerî malzemeyele teçhiz edilmektedir. Yerine koyacak başka silahın olmamasından dolayı Türkiye, kullanılma ömrünü çoktan aşmış II. Dünya Savaşı'ndan ve Kore Savaşı'ndan kalma silah ve teçhizatı hâlâ kullanmak zorunda kalmaktadır. 30 yaşının üstünde olan M-47 tankları, F-84, F-100 ve F-102 uçakları ile gemiler bunlardan sadece birkaç tanesidir." *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*; hearing before the Committee on Armed Services; U.S. Senate, 95. Kongre, 2. Oturum, 28 Haziran 1978, Washington: U.S. Government Printing Office, 1978, s. 45.

¹¹² Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 473-474; Y. Çetiner, "Atina Ankara'ya Tercih Edildi", *Cumhuriyet*, 29 Nisan 1965.

¹¹³ MMTD'de: F. Güley, 21 Şubat 1962, dö. 1, ot. 1, c. 3, s. 92; A. Tahtakılıç, aynı yer, s. 142; Z. Dorman, 2 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 10, ss. 516-517; H. Ataman, 9 Ocak 1963, aynı yer, ss. 655-656; A. Oğuz, 11 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 11, s. 71; S. Koç, 18 Şubat 1967, dö. 2, ot. 2, c. 13, s. 387.

¹¹⁴ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 377, 379, 381; F. Güley, MMTD, 21 Şubat 1962, s. 92; A. Oğuz, MMTD, 11 Ocak 1963, s. 71; İ. Selçuk, "Kolombun Yumurtası", *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1964, s. 2. NATO'nun Amerikalı kumandanı Alexander Haig'in 1978'de yaptığı açıklama: "Türkiye, görece olarak genel NATO ortalamasının üstünde ve bazı NATO kuvvetlerinden iki kat daha fazla oranda NATO'ya katkıda bulunmaktadır. Bu, Türklerin ekonomik kalkınma çabaları üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır." *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, s. 17. Amerika'nın Türkiye'den güvenlik satın almasının kendisinin güvenlik üretmesinden daha az maliyetli olduğunu iddia eden görüşlerle ilgili olarak bk. E. N. Botsas, "The U.S. Cyprus Turkey Greece Tetragon; the Economics of an Alliance", *Journal of Political and Military Sociology*, c. 16, No. 2, Sonbahar 1988, ss. 252-253; Gruen, "Ambivalence in the Alliance", s. 368; R. Ayres, "Turkish Foreign Relations", *Khamsin*, No. 11, ss. 119, 120. Türk yöneticiler, Türkiye NATO'ya katılmamış olsa bile aynı büyüklükte silahlı kuvvetler bulundurmak zorunda olduğunu ifade ettiler. Savunma Bakanı İ. Sancar, MMTD, 14 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 11, s. 111; Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in bütçe komisyonunda yaptığı konuşma, *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Ocak 1969, s. 37; İ. S. Çağlayangil, "NATO ve Türkiye", *Milliyet*, 8 Nisan 1968.

- ¹¹⁵ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 164-165, 376, 413-414, 422-423; MMTD'de: A. Oğuz, 7 Eylül 1964, dö. 1, ot. 3, c. 32, s. 312; B. Boran, 19 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 3, ss. 572-573; R. Baykal, 24 Şubat 1966, aynı yer, s. 462; B. Boran, 24 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 26, ss. 358, 360.
- ¹¹⁶ İ. İnönü, MMTD, 22 Ocak 1970, dö. 3, ot. 1, c. 2, ss. 290-291; Tunçkanat, CSTD, 3 Şubat 1967, dö. 1, ot. 6, c. 38-3, ss. 570-571; B. Boran, "NATO Nedir ve Ne Değildir?", *Milliyet*, 5 Nisan 1968. Başbakan Demirel, düzenlediği basın toplantısında NATO'nun otomatik yardım sağlaması konusunda şu yorumu yaptı: Bağımsız ve egemen devletlerce oluşturulan bir kolektif güvenlik sisteminde anlaşmaların başka türlü olması mümkün değildir. Türkiye gibi diğer NATO ülkeleri de anayasalarının hükümleriyle ve parlamentolarının iradeleriyle sınırlandırılmıştır... Fakat NATO bu sınırlamaların etkisini azaltmak için bazı önlemler almıştır. *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Şubat 1970, s. 130.
- ¹¹⁷ Collins raporunda şöyle yazmıştır: "Amerikan dışişleri bakanlığının yorumları, Amerika'nın vereceği karşılığın şekli, derecesi ve zamanlamasının, son tahlilde saldırının niteliğine, saldıran devlet ya da devletlerin savunma kapasitesine ve diğer ilgili koşullara bağlı olacağını ortaya koymaktadır." Amerikan dışişleri bakanlığı yetkililerine göre, Yunanistan Türkiye'ye saldırdığında ya da tersi söz konusu olduğunda NATO'nun 5. maddesi yürürlüğe girmeyecekti, çünkü bu madde NATO üyelerinin birbirlerine saldırması durumunu kapsamıyordu. Collins, *Greece and Turkey*, s. 3, 3n. Aynı konuda Amerikan dışişleri bakan yardımcılarında Rodger Davies'in 1970 yılında yaptığı açıklama için bk. *United States Security Agreements and Commitments Abroad: Greece and Turkey*, ss. 1771, 1855.
- ¹¹⁸ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 164, 374; A. H. Ulman, "Ulusal Savunmamızın Sorunları", *Cumhuriyet*, 15 Şubat 1967, s. 2; A. H. Ulman, "Türkiye ve NATO", *SBF Dergisi*, c. 12, Aralık 1967, ss. 163-164.
- ¹¹⁹ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, s. 380; Eren, *Türkey, NATO and Europe*, s. 20; İ. Selçuk, "NATO", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1965, s. 2.
- ¹²⁰ İ. Selçuk, "NATO'ya Girelim", *Cumhuriyet*, 20 Haziran 1973, s. 2. Türk yetkililer Türkiye'nin NATO içinde bağımsız hareket ettiğini iddia etmişlerdir. Örnek olarak verdikleri bir olay, Türk hükûmetinin Ekim 1968'de Suriye sınırında yapılması planlanan Doğu Ekspresi manevralarına izin vermemesiydi. Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 136. Türk yöneticiler, Türkiye'nin NATO'nun bütün organlarında diğer üyelerle eşit haklara ve yetkilere sahip olduğunu ve politika oluşturulması ve uygulanmasında da rol oynadığını ifade etmişlerdir. Dışişleri Bakanı F. C. Erkin, MMTD, 9 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 10, ss. 629-630; Savunma Bakanı İ. Sancar, MMTD, 14 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 11, s. 111.
- ¹²¹ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 377, 422; Eren, *Türkey, NATO and Europe*, s. 20; MMTD'de: M. Karınca, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, ss. 469, 470, B. Boran, 5 Ocak 1967, dö. 2, ot. 2, c. 11, s. 89, B. Boran, 24 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 26, s. 363, İ. İnönü, 22 Ocak 1970, dö. 3, ot. 1, c. 2, s. 292; *Cumhuriyet*'te: A. H. Ulman, "Türk-Amerikan İlişkileri", 25 Kasım 1966, s. 2, İ. Selçuk, "NATO Güvenliğimizi Sağlıyor mu?", 21 Temmuz 1967, s. 2. Türk yetkililer, NATO'nun

Türkiye'yi bir savaşa sürüklemesinin söz konusu olmadığını, çünkü NATO Konseyi'nde kararların oy birliğiyle alındığını ifade ettiler. Çağlayangil'in 13 Mart 1968'de *Bayram Gazetesi*'ne yaptığı açıklama, *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Mart 1968, s. 43; Çağlayangil, MMTD, 20 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 25, s. 489.

¹²² Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 374, 375, 379, 382, 402, 413, 416; Ataöv, *Amerika, NATO ve Türkiye*, s. 221; MMTD'de: A. Oğuz, 7 Eylül 1964, dö. 1, ot. 3, c. 32, s. 312, B. Boran, 24 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 26, s. 360; Ç. Özek, "Türkiye Amerika NATO", *Milliyet*, 13 Eylül 1964. Türk yetkililer NATO'daki kararların her üyenin veto hakkına sahip olduğu Konsey'de alındığına işaret ederek NATO'nun ABD'nin kontrolü altında olduğu iddialarının doğru olmadığını belirttiler. Başbakan Demirel, MMTD, 9 Kasım 1965, dö. 2, ot. 1, c. 1, s. 288.

¹²³ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 271, 403, 461-462.

¹²⁴ B. Boran, MMTD, 17 Şubat 1967, dö. 2, ot. 2, c. 13, s. 346; D. Avcıoğlu, "Dış Politika Tabuları", *Yön*, 25 Mart 1966, s. 3; A. H. Ulman, "Ulusal Savunmamızın Sorunları", *Cumhuriyet*, 18 Şubat 1967, s. 2.

¹²⁵ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 269, 375-376, 413, 416, 420, 423, 459-460, 462; MMTD'de: B. Boran 19 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 3, s. 572, B. Boran, 5 Ocak 1967, dö. 2, ot. 2, c. 11, s. 88, B. Boran, 17 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 33, s. 408.

¹²⁶ Stearns, *Entangled Allies*, ss. 64-65.

¹²⁷ Gönlübol, "NATO, USA and Turkey" ss. 47-48; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 375; Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 426, 427, 444-445, 449-451, 464-465; F. Armaoğlu, "Turkey and the United States: A New Alliance", *The Turkish Yearbook of International Relations*, c. 6, 1965, s. 12; MMTD'de: İ. S. Çağlayangil, 19 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 3, s. 592, İ. Sarıgöz, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, ss. 476-477, S. Koç, 18 Şubat 1967, dö. 2, ot. 2, c. 13, s. 396, İ. Sarıgöz, 17 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 33, s. 412, Y. Menderes, dö. 2, ot. 4, c. 34, s. 64; A. Kabaklı, "NATO'dan Çıkmak, Çıkmamak", *Tercüman*, 27 Mayıs 1968.

¹²⁸ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. 381-382; Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 427, 432, 451, 462-463; MMTD: İ. Sarıgöz, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, ss. 476-477; S. Koç, 18 Şubat 1967, dö. 2, ot. 2, c. 13, s. 387, S. A. Emre, 24 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 26, s. 396, C. Kırca, 19 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 34, s. 56; C. S. Barlas, "Dış Politika ile Oynanmaz", *Cumhuriyet*, 13.9.1964, s. 2.

¹²⁹ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 302-303; MMTD'de: N. Erim, 9 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 10, s. 648, R. Baykal, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, s. 463, İ. S. Çağlayangil, 17 Şubat 1967, dö. 2, ot. 2, c. 13, s. 367; Armaoğlu, "Turkey and the United States: A New Alliance", s. 13; Sezer, "Turkey's Security Policies", s. 83.

¹³⁰ Gönlübol, "NATO, USA and Turkey", s. 48; İ. Giritli, *Neden NATO'ya Evet?*, İstanbul: Ak Yayınları, 1968, ss. 12, 51; C. Baban, "NATO'ya Hayır", *Cumhuriyet*, 22 Şubat 1972, s. 2; MMTD: S. Demirel, 9 Kasım 1965, dö. 2, ot. 1, c. 1, s. 287, N. Diler, 19 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 4, s. 61, T. Feyzioğlu, 23 Mayıs 1970, dö. 3, ot. 1, c. 5, s. 341.

- ¹³¹ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. 162, 163; Cumhurbaşkanı C. Sunay'ın Beyaz Saray'da 3 Nisan 1967'de yaptığı konuşma, *Amerika'da Onbir Gün*, s. 26; İ. S. Çağlayangil, "NATO ve Türkiye", *Milliyet*, 8 Nisan 1968.
- ¹³² Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 416, 432, 442-443, 464; C. Kırca, MMTD, 20 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 25, s. 450; A. Kabaklı, "Yine NATO", *Tercüman*, 14 Aralık 1967.
- ¹³³ Collins, *Greece and Turkey*, s. 4; F. C. Erkin, MMTD, 9 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 10, s. 630; Botsas, "The U.S. Cyprus Turkey Greece Tetragon", s. 252.
- ¹³⁴ Türkiye'nin NATO içinde maliyete katılım payı %1.1'di. Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 124, Orkunt, MMTD, dö. 3, ot. 4, c. 34, s. 443.
- ¹³⁵ Gönlübol "NATO, USA and Turkey", s. 49; Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, s. 445; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 124; *Tercüman*'da: A. Kabaklı, "Yine NATO", 14 Aralık 1967, "Niçin NATO'dayız?", 25 Mayıs 1968.
- ¹³⁶ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 162; Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 445-446; İ. S. Çağlayangil, "NATO ve Türkiye", *Milliyet*, 8 Nisan 1968; MMTD'de: Çağlayangil, 19 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 34, s. 76, M. Bilgin, 19 Şubat 1971, dö. 3, ot. 2, c. 11, s. 621.
- ¹³⁷ Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 421, 439, 445, 451; MMTD'de: İ. S. Çağlayangil, 19 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 3, s. 592, A. Topaloğlu, 24 Şubat 1966, dö. 2, ot. 1, c. 4, s. 489, Çağlayangil, 20 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 25, s. 481.
- ¹³⁸ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. 124-125.
- ¹³⁹ İ. S. Çağlayangil, MMTD, 19 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 34, s. 75.
- ¹⁴⁰ Eren, *Turkey, NATO and Europe*, ss. 48-49; F. C. Erkin, MMTD, 9 Ocak 1963, dö. 1, ot. 2, c. 10, s. 630; Orkunt, "NATO, Millî Güvenlik ve ötesi", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1968, s. 2.
- ¹⁴¹ Eren, *Turkey, NATO and Europe*, s. 49; MMTD'de: C. Kırca, 19 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 34, s. 57, T. Feyzioğlu, 22 Ocak 1970, dö. 3, ot. 1, c. 2, s. 297.
- ¹⁴² Gönlübol, "NATO, USA and Turkey", ss. 48-49; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 161; S. Orkunt, "NATO, Millî Güvenlik ve Ötesi", *Cumhuriyet*, 10 Nisan 1968, s. 2; A. İpekçi, "NATO Sorunu", *Milliyet*, 20 Mayıs 1970; T. Feyzioğlu, MMTD, 23 Mayıs 1970, dö. 3, ot. 1, c. 5, s. 343.
- ¹⁴³ Harris, *Troubled Alliance*, s. 141; Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 331, 342, 379; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 103.
- ¹⁴⁴ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 102.
- ¹⁴⁵ Ibid., s. 101; Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 275, 282-284, 384, 387, 415, 417, 463; S. Orkunt, "NATO, Millî Güvenlik ve Ötesi", *Cumhuriyet*, 11 Nisan 1968, s. 2.
- ¹⁴⁶ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 104; Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 428, 447, 450; A. Kabaklı, "NATO III", *Tercüman*, 15 Aralık 1967.
- ¹⁴⁷ MMTD'de: S. Koç, 24 Şubat 1968, dö. 2, ot. 3, c. 26, s. 353, S. A. Emre, aynı yer, s. 357, O. Bölükbaşı, 19 Şubat 1969, dö. 2, ot. 4, c. 34, s. 41.

- ¹⁴⁸ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 141-142; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. 160-161; Sezer, *Kamuoyu ve Dış Politika*, ss. 340-341; *Cumhuriyet*, 10 Temmuz 1968, 8 Şubat 1975.
- ¹⁴⁹ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 83; İ. İnönü, *MMTD*, 12 Mart 1970, dö. 3, ot. 1, c. 3, s. 449; *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1966, s. 7, 14 Ocak 1968, s. 7, 6 Ekim 1968, s. 7, 2 Nisan 1970, ss. 1,7.
- ¹⁵⁰ İ. Arar, *Hükûmet Programları*, İstanbul: Burçak Yayınevi, 1968, ss. 311-312, 339-340, 369, 399, 424, 479, 487.
- ¹⁵¹ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 142-143.
- ¹⁵² Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. 112-113; Eren, *Turkey, NATO and Europe*, ss. 46-47; Bölükbaşı, *Superpowers and the Third World*, ss. 122-123. Kongre'ye sunduğu raporda Amerikan Dışişleri Bakanı William Rogers, Amerikan karşıtı Türk solcularının Türk toplumunun çok küçük bir yüzdesini oluşturduğunu ve Amerika'yı olduğu kadar Türk hükûmetini de kendilerine hedef seçtiklerini ifade etti. ABD Dışişleri Bakanı Rogers'ın Kongreye Sunduğu Rapordan Bölümler, Ankara: Amerikan Basın ve Kültür Merkezi, 1972, s. 3.
- ¹⁵³ Eren, *Turkey, NATO and Europe*, s. 47; *MMTD*'de: İ. F. Cumalıoğlu, 21 Mayıs 1974, dö. 4, ot. 1, c. 4, s. 527, S. Selek, aynı yer, s. 530, Savunma Bakanı H. E. Işık, aynı yer, s. 550, H. Ulman, 22 Mayıs 1974, aynı yer, s. 625, Dışişleri Bakanı T. Güneş, aynı yer, s. 630, Başbakan B. Ecevit, 3 Temmuz 1974, dö. 4, ot. 1, c. 6, ss. 363-364, H. Ulman, aynı yer, s. 430, A. Akarca, 21 Şubat 1975, dö. 4, ot. 2, c. 9, s. 454, H. Savaşçı, 13 Mayıs 1976, dö. 4, ot. 3, c. 19, s. 496.
- ¹⁵⁴ Sezer, "Turkey's Security Policies", ss. 66, 67.
- ¹⁵⁵ Boll, "Turkey's New National Security Concept", ss. 613-614; Başbakan Ecevit'in açıklamaları, Eren, *Turkey, NATO and Europe*, s. 50; İ. Gürkan, *NATO, Turkey and the Southern Flank*, New York: National Strategy Information Centre, 1980, s. 36.
- ¹⁵⁶ *MMTD*'de: M. Altınsoy, 20 Şubat 1975, dö. 4, ot. 2, c. 9, s. 368, H. Savaşçı, 13 Mayıs 1976, dö. 4, ot. 3, c. 19, s. 497.
- ¹⁵⁷ Ecevit, "Turkey's Security Policies," ss. 136-139.
- ¹⁵⁸ *Ibid.*, s. 138, Gürkan, *NATO, Turkey and the Southern Flank*, ss. 35, 36.
- ¹⁵⁹ R. C. Company, *Turkey and the United States: the Arms Embargo Period*, New York: Praeger, 1986, ss. 80-81; Kuniholm, "Turkey and NATO", s. 427; CSIA European Security Working Group, "Instability and Change on NATO's Southern Flank", *International Security*, Kış 1978, s. 172; Grimmert ve Laipson, *Turkey's Problems and Prospects*, s. 45.
- ¹⁶⁰ CSIA, "Instability and Change on NATO's Southern Flank", s. 172; Boll, "Turkey's New National Security Concept", s. 621; Galen, "Turkey As a Self-Inflicted Wound", s. 71.
- ¹⁶¹ *MMTD*'de: Savunma Bakanı M. İznen, 20 Şubat 1973, dö. 3, ot. 4, c. 34, s. 454, İ. F. Cumalıoğlu, 21 Mayıs 1974, dö. 4, ot. 1, c. 4, s. 527, F. Sükan, aynı yer, s. 535; CSIA, "Instability and Change on NATO's Southern Flank", s. 151.

- ¹⁶² H. Batu, "New Developments in Turkish Foreign Policy", *Foreign Policy*, c. 5, No. 4, 1976, ss. 14-15; MMTD'de: Savunm Bakanı M. İzmen, a.g.e., s. 454, Dışişleri Bakanı T. Güneş, 22 Mayıs 1974, dö. 4, ot. 1, c. 4, s. 630, Başbakan Ecevit, 3 Temmuz 1974, dö. 4, ot. 1, c. 6, s. 364.
- ¹⁶³ Agency for International Development, Statistics and Reports Division, Office of Financial Management, *U.S. Overseas Loans and Grants and Assistance from International Organisations, Obligations and Loan Authorisations*, 1 Temmuz 1945- 30 Haziran 1973, s. 28; *Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları, 1949-1968*, Ankara: Maliye Bakanlığı, Kasım 1968; Binnendijk ve Friendly, *Turkey, Greece, and NATO*, s. 17; Grimmer ve Laipson, *Turkey's Problems and Prospects*, s. 38; Harris, *Troubled Alliance*, s. 155; Botsas, "The U.S. Cyprus Turkey Greece Tetragon", s. 253; T. A. Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, New York: Praeger, 1983, s. 178.
- ¹⁶⁴ F. C. Shorter, "Military Expenditures and the Allocation of Resources", F. C. Shorter (der.), *Four Studies on the Economic Development of Turkey*, Londra: Frank Cass and Co. Ltd., 1967, ss. 38-43.
- ¹⁶⁵ Rustow, *Turkey*, ss. 136-137.
- ¹⁶⁶ L. Tansky, *U.S. and U.S.S.R. Aid to Developing Countries*, New York: Frederick A. Praeger Publishers, 1967, ss. 60-62.
- ¹⁶⁷ Ibid., ss. 60, 167, 177.
- ¹⁶⁸ R. N. Haas, "Managing NATO's Weakest Flank; the United States, Greece and Turkey", *ORBIS*, c. 30, No. 3, Sonbahar 1986, s. 466. 10:7 oranı konusunun detaylı analizi için bk. Stearns, *Entangled Allies*, ss. 40-50.
- ¹⁶⁹ Collins, *Greece and Turkey*, s. 50. Önceki tablolarla burada verilen bilgi arasındaki fark şuradan kaynaklanmış olabilir: Burada sadece ABD'nin Türkiye'ye sağladığı doğrudan hibelerine yer verilirken, önceki tablolardaki bilgiler Türkiye'nin aldığı tüm askerî malzemeyi içermektedir.
- ¹⁷⁰ *Kalkanma Planı: Birinci Beş Yıl 1963-1967*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara: Başbakanlık Matbaası, Ocak 1963, s. 509.
- ¹⁷¹ *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıl*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1973, ss. 187, 189-190.
- ¹⁷² Z. Y. Hershlag, *Turkey: the Challenge of Growth*, Leiden: E. J. Brill, 1968, ss. 370-371; Z. Hatiboğlu, *An Unconventional Analysis of Turkish Economy*, İstanbul: Aktif Büro Basım Organizasyon, 1978, ss. 109-112; *Turkey: Prospects and Problems of an Expanding Economy*, Washington: the World Bank, 1975, pp. 346-348.
- ¹⁷³ R. K. Vedder, *The American Economy in Historical Perspective*, Belmont, Calif.: Wadsworth Co. Inc., 1976, s. 404; W. Woodruff, *America's Impact on the World*, Londra: Macmillan, 1975, ssp. 265-266; W. H. Branson, "Trends in United States International Trade and Investment Since World War II", M. Feldstein (der.), *The American Economy in Transition*, Chicago: The University of Chicago Press, 1980, ss. 196, 200-201, 222-225.
- ¹⁷⁴ J. Agnew, *The United States in the World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, s. 144.

- ¹⁷⁵ W. Hale, *The Political and Economic Development of Modern Turkey*, Londra: Croom Helm, 1981, ss. 234, 240, 244-245; *Industrialization and Trade Strategy*, Washington: the World Bank, 1982, ss. 417-418; A. O. Krueger, *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey*, New York: Columbia University Press, 1974, ss. 183-184; Z.Y. Hershlag, *Turkey, the Challenge of the Growth*, Leiden: E.J. Brill, 1968, ss. 253, 373; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. 326, 332.
- ¹⁷⁶ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 7, 16, 24, 41, 47; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. 46, 216-217; Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, ss. 137, 187; Campany, *Turkey and the United States*, ss. v-vi; G. McGhee, *The U.S.-Turkish-NATO-Middle East Connection*, Londra: Macmillan Press Ltd., 1990, s. 170; M. Krahenbuhl, *Turkish-American Relations: An Affair to Remember*, Santa Monica: Rand Corporation, 1974, s. 2; Haas, "Managing NATO's Weakest Flank", s. 458; Gürkan, *NATO, Turkey and the Southern Flank*, s. 13; Lewis, *The Strategic Balance in the Mediterranean*, ss. 28, 31-32, 70-72; Collins, *Greece and Turkey*, ss. 5-6, 15, 17; *United States Security Agreements*, s. 1817; Stearns, *Entangled Allies*, ss. 53, 59.
- ¹⁷⁷ Karpas (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, s. 2; Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. xi-xii; Campany, *Turkey and the United States*, ss. v-vi; McGhee, *The U.S.-Turkish-NATO-Middle East Connection*, ss. 88-89; L. V. Thomas ve R. N. Frye, *The United States and Turkey and Iran*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1951, s. 145.
- ¹⁷⁸ Sezer, "Turkey's Security Policies", s. 63; Collins, *Greece and Turkey*, s. 17; *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, s. 3.
- ¹⁷⁹ McGhee, *The U.S.- Turkish- NATO- Middle East Connection*, 88-89; Sezer, "Turkey's Security Policies", s. 63; Thomas ve Frye, *The United States and Turkey and Iran*, s. 145; Collins, *Greece and Turkey*, s. 5; *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 6, 9, 16, 74.
- ¹⁸⁰ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, s. 3; Gürkan, *NATO, Turkey and the Southern Flank*, ss. 14-15.
- ¹⁸¹ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, ss. xi-xii, 373; Campany, *Turkey and the United States*, s. v; Sezer, "Turkey's Security Policies", s. 63; Krahenbuhl, *Turkish-American Relations*, s. 2; *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, s. 6.
- ¹⁸² McGhee, *The U.S.- Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 170; Collins, *Greece and Turkey*, ss. ix, 9.
- ¹⁸³ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 3, 16, 62, 74; Collins, *Greece and Turkey*, s. 9.
- ¹⁸⁴ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 6, 9, 10, 17, 24, 47, 74; Collins, *Greece and Turkey*, ss. 9, 16; McGhee, *The U.S.- Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 170; Haas, "Managing NATO's Weakest Flank", s. ,458.
- ¹⁸⁵ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, s. 6.
- ¹⁸⁶ Campany, *Turkey and the United States*, s. vi.
- ¹⁸⁷ Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, s. 8n.

- ¹⁸⁸ Ibid., s. 39; Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, ss. 135-136; Lewis, *The Strategic Balance in the Mediterranean*, ss. 29-30. Takip eden bilgi için aynı zamanda bk. Grimmett ve Laipson, *Turkey's Problems and Prospects*, ss. 15-23; Binnendijk ve Friendly, *Turkey, Greece, and NATO*, ss. 8-9.
- ¹⁸⁹ Collins, *Greece and Turkey*, s. 13.
- ¹⁹⁰ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 16, 26, 65; Collins, *Greece and Turkey*, s. 13; Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, ss. 37, 46-47, Lewis, *The Strategic Balance in the Mediterranean*, ss. 30-31; Gruen, "Ambivalence in the Alliance", s. 367.
- ¹⁹¹ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, s. 26.
- ¹⁹² Company, *Turkey and the United States*, s. 57.
- ¹⁹³ Collins, *Greece and Turkey*, ss. 62-63.
- ¹⁹⁴ Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, ss. 39, 41.
- ¹⁹⁵ Collins, *Greece and Turkey*, s. 62.
- ¹⁹⁶ Ibid., s. 12.
- ¹⁹⁷ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 6, 62.
- ¹⁹⁸ Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, s. 41; Collins, *Greece and Turkey*, s. 10; Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 136.
- ¹⁹⁹ Lewis, *The Strategic Balance in the Mediterranean*, s. 30.
- ²⁰⁰ Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, s. 41; Collins, *Greece and Turkey*, s. 12, Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, ss. 135, 136; Lewis, *The Strategic Balance in the Mediterranean*, s. 30.
- ²⁰¹ Collins, *Greece and Turkey*, ss. 12, 62.
- ²⁰² Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, s. 41.
- ²⁰³ Ibid., s. 41; Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 135.
- ²⁰⁴ Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, s. 45.
- ²⁰⁵ Ibid., ss. 46-47. Aynı zamanda bk. Collins, *Greece and Turkey*, s. 17.
- ²⁰⁶ Grimmett, *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*, s. 5; Collins, *Greece and Turkey*, s. 2.
- ²⁰⁷ McGhee, *The U.S.-Turkish-NATO-Middle East Connection*, ss. xvi, 174, 176, 177; B. Lewis'in önsözü, Rustow, *Turkey*, ss. vii, ix; Rustow, *Turkey*, ss. 107, 110; Taşhan, "Turkey's Relations With the U.S.A. and Possible Future Developments", ss. 21, 22; *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 6, 75. Eski Amerikan büyükelçilerinden Stearns, Türkiye'nin Sovyetlerin Orta Doğu'yu ele geçirmesini engellemesi hususunun abartıldığını belirtmektedir. Ona göre Körfez Savaşı'nın ortaya koyduğu gibi, Türkiye Orta Doğu açısından

bir engel olmaktan çok bir atlama taşı oluşturmaktadır. Stearns, *Entangled Allies*, ss. 52-53.

²⁰⁸ Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, s. 372; Collins, *Greece and Turkey*, s. ix.

²⁰⁹ B. R.Kuniholm, "Turkey and the West", *Foreign Affairs*, c. 70, No. 2, İlkbahar 1991, s. 39.

²¹⁰ Rustow, *Turkey*, s. 110, 111.

²¹¹ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 3, 15.

²¹² Collins, *Greece and Turkey*, s. 16.

²¹³ Richard Burt, "Turkey and the Reagan Administration", G. Harris (der.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, Washington: The Heritage Foundation, 1985, s. 19; Gürkan, *NATO, Turkey and the Southern Flank*, ss. 4, 34; *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 24, 47.

²¹⁴ Burt, "Turkey and the Reagan Administration", s. 19; Barry Rubin, "Middle East Policy in the Turkish Context" içinde Harris (der.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, ss. 75, 78.

²¹⁵ Rustow, *Turkey*, ss. 113-114.

²¹⁶ Kuniholm, "Turkey and the West", ss. 34, 43.

YEDİNCİ BÖLÜM

HAŞHAŞ MESELESİYLE İLİŞKİLERDE GEREKSİZ SARSINTI

Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri arasında bir problem hâline gelen haşhaş sorunu, Amerikan yönetiminin Amerikan gençliği arasında oldukça yaygınlaşan uyuşturucu alışkanlığına karşı bir kampanya başlatmasıyla ortaya çıktı. Amerikan yetkilileri Türkiye'yi haşhaş üretimini azaltmak ve hatta tamamen yasaklamak konusunda ikna etmek için büyük çaba gösterdiler. Oy kaygısı gibi iç politika nedenlerinden dolayı Türk hükûmetlerinin haşhaş konusundaki Amerikan isteklerini tam olarak yerine getirememeleri, konuyu Türk-Amerikan ilişkilerinde 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin ilk yarısında en önemli sorunlardan biri hâline getirdi. Haşhaş sorunu iki ülkenin resmî ittifakının dışında kalan bir konuydu, ikincil bir öneme sahip olması beklenirdi, fakat her iki ülkede halkların gururuna dokunan, millî duygularını etkileyen bir problem hâline dönüştü. Kıbrıs sorunu gibi haşhaş meselesi de ortak stratejik çıkarları ilgilendirmeyen bir konuda Türk-Amerikan ittifakının sınınanmasına neden olacaktı, fakat sorun Türkiye'nin 1974 Temmuzunda Kıbrıs'a müdahale etmesinden sonra ikinci planda kaldı. Amerikan Kongresi Türkiye'ye Kıbrıs'a yaptığı çıkarmadan dolayı askerî ambargo uygulama kararı aldıktan ve Türk hükûmeti de haşhaşın illegal ellere düşmesini engelleyici etkili tedbirler aldıktan sonra haşhaş iki ülke arası ilişkilerde önemli bir konu olmaktan çıktı.

NIXON YÖNETİMİNDEN ÖNCE HAŞHAŞ MESELESİ

1960'tan Önceki Dönem

Haşhaş yüzyıllardır Türk çiftçisi tarafından üretilen bir tarım ürünüydü. Türkiye legal tıp piyasasına haşhaş ihraç eden en önemli ülkelerden biri olagelmisti. Türkiye ile Amerika arasında haşhaş konusundaki ilk temas 19. yüzyılın başlarında gerçekleşti. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi 1805 yılında gemilerinin Çin'e haşhaş taşımasını yasakladığında Amerikan gemileri boşluğu doldurmak için harekete geçtiler ve 15 yıl boyunca Türkiye'den Çin'e haşhaş taşımayı tekellerinde tuttular. O kadar ki, Kantondaki Çin yetkililer Türkiye'yi Amerika'nın bir parçası zannetmekteydi.¹ 1900'lerin başlarında içerde giderek artan uyuşturucu alışkanlığı problemi ve dışarıda kirli ticarete karşı duyulan hoşnutsuzluk Amerikan yetkililerini haşhaş konusunu uluslararası arenada ele almaya itti. ABD, 1909 yılında Şangay'da bir uluslararası haşhaş komisyonu toplanmasında² ve 1912'de Lahey Uluslararası Haşhaş Sözleşmesi'nin hazırlanmasında öncülük yaptı.³ 1923 yılında İstanbul'daki Amerikan baş konsolosu ipek gibi uygun bir alternatif ürün sunulduğunda Türkiye'nin haşhaş üretimine son verebileceğini belirtmekteydi.⁴ ABD'nin Türkiye Büyükelçisi Joseph C. Grew'in Türk dışişleri bakanı ile 29 Şubat 1932'de yaptığı veda görüşmesi ile ilgili hazırladığı memorandum şu ifadeleri taşımaktaydı: "Hâlâ ilişkiler üzerinde olumsuz etkide bulunabilecek bir unsurun var olduğunu gözlemledim. Bu da Türkiye'den Amerika'ya gerçekleştirilmeye devam edilen narkotik alanındaki gizli trafiktir."⁵

ABD, I. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Milletler Cemiyeti'ne üye olarak katılmasa da Cemiyet'in Haşhaş ve Diğer Tehlikeli İlaçların Dolaşımını hakkındaki Danışma Komitesiyle yakın iş birliği yaptı ve temelde haşhaş kaynağında kontrol etmeye odaklanan bir sözleşmenin hazırlanmasına aktif olarak katıldı.⁶ Amerikan başkanı tarafından 1 Temmuz 1944'te onaylanan Amerikan Kongresi'nin 241 Numaralı Kararı (Kamu Yasası 400, 78. Kongre), haşhaş üreten ülkelere haşhaş üretiminin tıbbi ve bilimsel alanlara hasredilmesi konusunda bir uluslararası anlaşma yapmaları için çağrıda bulunmaktaydı.⁷ Türkiye ise haşhaş üretiminin ve satışının kontrol altına alınması hakkındaki Milletler Meclisi sözleşmesini 1932 yılında onayladı ve bir sene sonra da haşhaş üretim ve satışını devletin tekeline aldı.⁸ 1971 yılında Amerikan dışişleri bakanının narkotik maddeler konusunda özel yardımcısı olan Harvey R. Wellman'ın belirttiğine göre Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk daha 1937 yılında Türk haşhaşının dünya çapında bir zehir olarak dolaşmasından kaygı duymakta ve bu yüzden haşhaş üretimi yerine şeker pancarı üretilmesini düşünmekteydi.⁹ 14 Mayıs 1945'te bir açıklama yapan İnönü hükûmeti haşhaş üretiminin

Türkiye dâhil olmak üzere birkaç ülkeye hasredilmesi yönünde görüş bildirdi. Bütün üreticiler tarafından eşit koşullarda uygulanması şartıyla Türk hükûmetinin haşhaş üretimi konusunda her tür tedbiri alacağı konusunda garanti verdi.¹⁰

2. Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde de Amerika, uyuşturucu maddelerin üretimi ve satışını denetlemeye yönelik uluslararası çabalar da liderlik rolü oynadı. 1953 yılında Birleşmiş Milletler nezaretinde imzalanan Haşhaş Protokolü haşhaş üretimi konusunda Türkiye de dâhil olmak üzere sadece 7 ülkeye izin vermekteydi.¹¹ Hem Türkiye hem de ABD protokolü imzaladı ve onayladı. Aynı yıl Türkiye ilk defa haşhaş üreten çiftçileri beyannameye bağladı ve haşhaş üretim ve ihracı sorumluluğunu Toprak Mahsulleri Ofisine bıraktı.¹² 1958 yılında Türkiye'nin 67 vilayetinden 42'sinde haşhaş üretiliyordu ve Türk haşhaşı dünya çapında en yüksek oranda baz morfin içeren haşhaş olarak biliniyordu. O yıllarda Amerikan Dışişleri Bakanı Christian B. Herter'e çok miktarda Türk haşhaşının uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı çarkına dâhil olduğu, bu yüzden Türkiye'nin haşhaş üretimini ciddi olarak denetim altına alması gerektiği yolunda bilgi verildi.¹³ Belirtildiğine göre 1959 yılında Washington'da yapılan CEN-TO toplantısı sırasında Herter ve CIA Başkanı Dulles Başbakan Adnan Menderes'ten haşhaş üretimin yasaklaması için talepte bulundular, fakat Menderes Amerikalıların isteğini reddetti ve karşı öneri olarak Türk ve Amerikan hükûmetlerinin birlikte Türkiye'de haşhaş endüstrisi oluşturmalarını ve ürünleri Avrupa'ya satılacak bir haşhaş fabrikası kurmalarını teklif etti.¹⁴

1960'larda Haşhaş Sorunu

1961 yılında Birleşmiş Milletler nezaretinde Narkotik İlaçlar hakkındaki Tek Sözleşmesi imzalandı. 1964'te yürürlüğe giren sözleşme, uyuşturucu maddeler konusunda var olan anlaşmaları bir araya getirmeyi ve bütün narkotik maddelerin denetim altına alınmasını amaçlamaktaydı. Tek Sözleşme çerçevesinde Uluslararası Narkotik Denetleme Kurulu, narkotik maddelerle ilgili bütün işlemlerin hesaplarının ve istatistiklerinin tutulması ve denetlenmesi konusunda yetkilendirilmekteydi. Uyuşturucu maddelerin kaçakçılığı konusunda ise kurulun yetkisi gözetleme, araştırma, kamuoyuna duyurma ve tavsiyede bulunmakla sınırlıydı. Haşhaşın illegal kanallara düşmesinin önlenmesi sorumluluğu anlaşmayı imzalayan devletlere ait oluyordu.¹⁵ Amerikan yetkilileri Tek Sözleşmeye büyük önem atfettiler ve Türkiye'yi haşhaş konusunda sıkıştıırken hep bu anlaşmaya atıfta bulundular.

1960'ların ortasından itibaren Amerikan Başkanı Lyndon B. Johnson ABD'nin Türkiye'yle ilişkilerinde haşhaş konusunu öne çıkarmaya başladı. Böylece Johnson iç politika konusu olan Amerikan halkının uyuşturucu alışkanlığı problemini, bir dış politika amacı hâline dönüşen haşhaş üretiminin üretici ülkelerde kontrol altına alınması konusuyula alakalandırıyordu.¹⁶ Spain'in ifadeleriyle Johnson, artmakta olan eroïn alışkanlığı probleminde başarı elde ederek "Vietnam Savaşı içerisinde kaybolmakta olan Büyük Toplum hayalini kurtarmayı ümit ediyordu".¹⁷ Türkiye başlangıçta ABD'nin haşhaş üretimi konusundaki isteklerine pek ilgi göstermedi. İnönü hükûmeti haşhaş üretiminin yasaklanması yönündeki Amerikan isteğini resmen reddetti.¹⁸ 1963 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin uyuşturucu madde kaçakçılığına karşı savaşıacağı ve haşhaş üzerinde sıkı kontrol oluşturacağı vaadini tekrarlayan 245 sayılı Yasa'yı çıkardı.¹⁹ Kasım 1965'te iktidara gelen Demirel hükûmeti illegal haşhaş ticaretine karşı mücadele etmede ve bu konuda Amerikan yetkilileriyle iş birliği yapmada daha istekli görünmekteydi.²⁰ TBMM, Narkotik Maddeler hakkındaki Tek Sözleşmesi'ni Aralık 1966'da onayladı ve 22 Haziran 1967'de Türkiye resmen bu anlaşmaya dâhil oldu.²¹

HAŞHAŞ KONUSUNDA AMERİKÂN BASKILARI 1969-1971

Amerikalıların Türkiye'nin Haşhaş Üretimi Konusundaki Görüşleri

Uyuşturucu alışkanlığı 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında Amerikan toplumu arasında çok ciddi bir problem hâline dönüşmüştü. Şehirlerde ve banliyölerinde yaşayan tüm Amerikan ailelerini tehdit etmekteydi. Uyuşturucu müptelalarının sayısı baş döndürücü bir hızla artmaktaydı. Narkotik ve Tehlikeli İlaçlar Bürosu'nun (Bureau of Narcotics and Dangerous Drugs, BNDD) başkanı John E. Ingersoll 26 Ekim 1970'te yaptığı bir açıklamada bu konuda bazı rakamlar vermişti: "On yıl önce ABD'de 60,000 uyuşturucu müptelasının bulunduğunu hesap etmiştik; bugün bu miktardan iki ya da üç kat daha fazla uyuşturucu müptelasının olduğuna inanmaktayız. Uyuşturucu müptelalarının %9 5'i eroïn müptelasıdır. Uyuşturucu müptelaları listesi her yıl birkaç bin artmaktadır, 1969 yılında uyuşturucu müptelalarının sayısı bir önceki yıla göre iki kat artmıştır."²² 1973'te Birleşik Amerika'da 600,00 uyuşturucu müptelası bulunduğu ve bunların yarısının New York'ta yaşadığı hesap edilmekteydi.²³

Amerikan yasasını uygulayan yetkililere göre eroïn alışkanlığı ile suçların artması arasında doğrudan bir bağ vardı.²⁴ New York şehrindeki sokak suçlarının ve hırsızlıkların en az yarısı alışkanlıklarını devam ettirmek

için hırsızlık yapan uyuşturucu müptelaları tarafından işlenmekteydi.²⁵ BNDD'nin yaptığı hesaplamalara göre tipik bir erkek uyuşturucu müptelası alışkanlığını devam ettirebilmek için günde 50 miligram eroine ihtiyaç duymaktaydı ve bu alışkanlık ona günde 29 dolara, yılda ise 10,556 dolara mal oluyordu. Bu rakamlara bakıldığında eroinin insanları suça iten büyük bir endüstri olduğu ortaya çıkmaktaydı.²⁶ John Ingersoll'un eroin alışkanlığı ile alakalı verdiği suç rakamları ise şöyleydi: "1965'te ABD'de uyuşturucu ile alakalı suçlardan dolayı 50,000 tutuklama gerçekleştirilmişti; 1969'da bu konuda yapılan tutuklama sayısı ise 233,690 olarak gerçekleşmiştir. Bu tutuklamaların neredeyse %20'si daha önceki yıllarda uyuşturucu problemi bulunmayan şehirlerin banliyölerinde yapılmıştır. Uyuşturucu maddelerle ilgili yasaların ihlali sebebiyle yapılan tutuklamalar geçen 10 yıl içinde neredeyse %500 oranında artmıştır. Aynı dönemde 18 yaşın altındaki kişilerin tutuklanmaları da yaklaşık olarak %2500 artmıştır."²⁷

ABD'de eroin alışkanlığından kaynaklanan ölümlerin sayısı da giderek artmaktaydı. Yalnızca New York şehrinde eroinle alakalı nedenlerden dolayı günde üç ya da dört kişi ölmekteydi.²⁸ Yapılan başka bir hesaplama göre tüm Amerika'da günde 8 ila 10 kişi eroin alışkanlığı sebebiyle ölmekteydi.²⁹ Eroin alışkanlığı problemi hızlı bir şekilde Amerikan ailelerini de etkisi altına almaktaydı. İstatistiki rakamların gösterdiğine göre Amerikan ailelerinin neredeyse üçte biri çocuklarının eroin alışkanlığı probleminden şikayet etmekteydi.³⁰ Amerikan elit kesiminin çocuklarının da uyuşturucu alışkanlığı çemberine düşmeleri Amerikan yönetiminin konuya en üst düzeyde önem atfetmesine neden oluyordu.³¹ Ingersoll yaptığı açıklamada Amerikan ailelerinin şikayeti konusunda şunları söylemekteydi: "Ben, kendilerinin sebep olmadığı ve kendi başlarına çözemeyecekleri felaket derecesindeki bir problem hakkında ne yapacaklarını şaşırان, stres altına giren ve hatta çılgına dönen 200 milyon kişi adına konuşuyorum. Onlar bizim halkımızın uyuşturucu alışkanlığının, özellikle haşhaş alışkanlığının getirdiği israf ve tahribatın niçin önlenemediğini anlayamamaktadırlar. Toplumumuzun farklı ve değişik kesimleri arasında giderek yoğunlaşan bir görüş birliği söz konusudur: Amerikan toplumu illegal narkotik maddelerden kurtulmalıdır."³²

Amerikalılar, gençlerinin çektiği acıların gerçek nedeninin illegal olarak ülkeye giren yabancı haşhaşından elde edilen eroin olduğuna inanmıştı.³³ Amerikan uyuşturucu alışkanlığının gerçek nedeni onlara göre Amerikalıların kendisi değil, fakat haşhaşın üretildiği ülkelerdi. Üretici ülkeler arasında adı en fazla geçen, Amerikalıların problemin temel kaynağı olarak düşündükleri ülke ise Türkiye'ydi. Narkotik ve Tehlikeli İlaçlar Bürosu (BNDD) Amerika'da illegal olarak tüketilen eroinin %80'inin

Türk haşhaşından elde edildiği yolunda bir inanca sahipti, bunu kamuoyuna açıklamaktan da çekinmiyordu.³⁴ Amerikan narkotik uzmanları yüksek miktardaki morfin oranıyla Türk haşhaşını tanıyabildikleri için bu sonuca ulaştıklarını iddia ediyorlardı.³⁵

Amerikan kaynaklarına göre, Türk haşhaşı şu yolu takip ederek ABD'ye ulaşıyordu: Çok düşük gelir düzeyine sahip Türk köylüleri haşhaşı illegal alıcılara satma eğilimi içindeydi, çünkü hükûmet bir kilogram haşhaş için köylüye yaklaşık 10 dolar verirken haşhaş kaçakçıları aynı miktar için üç kat daha fazla fiyat teklif ediyordu.³⁶ Köylülerce çok iyi tanınan illegal haşhaş alıcıları halktan topladıkları haşhaşı gizli depolarda saklıyorlardı.³⁷ Haşhaş Türkiye'den çıkarılmadan önce basit bir kimyasal işlemle baz morfin hâline getiriliyordu.³⁸ 300 dolarlık 10 kilo haşhaş 1 kilo morfin hâline getirildiğinde değeri 500 dolara çıkıyordu.³⁹ Türk patronlar baz morfini Kapıkule gibi gümrük noktalarından dışarı çıkarıyorlar,⁴⁰ Bulgarların bazı isteklerini yerine getirerek de Bulgaristan'dan geçirmeyi başarıyorlardı. Patronların Bulgarlar için karşılık olarak yaptıkları şey, Türkiye'deki solcu devrimcilere Bulgaristan'dan silah ve mühimmat götürmek ve Bulgar gizli polisine istihbarat bilgisi sağlamaktı.⁴¹ Daha sonra morfin Fransa'da Marsilya laboratuvarlarında modern teçhizat ve ileri kimya bilgisi gerektiren ve karmaşık teknikler içerendaha komplike kimyasal bir süreçten geçirilerek eroin hâline getiriliyordu. Burada bir kilo eroinin fiyatı 4,000 dolar ile 6,000 dolar arasında değişiyordu.⁴²

Buradan eroin değişik yollarla, özellikle Latin Amerika üzerinden Birleşik Amerika'ya ulaştırılıyor ve gizli bir şekilde bu ülkeye sokuluyordu.⁴³ Profesyonel kaçakçılar kolay bir şekilde eroini Amerikan gümrüklerinden geçirebiliyorlardı. Kaçak olarak sokulan eroinin büyük kısmı New York şehri sınırları içine ulaşıyor, burada ya başka maddelerle safiyeti bozularak Amerika'nın doğusundaki araçlara toptan satılıyor ya da safiyeti bozulduktan sonra küçük paketlere ve torbalara konup bölgedeki uyuşturucu müptelalarına perakende olarak satılıyordu.⁴⁴ 1 kilogram eroin ABD'ye 15,000 dolardan gelirken, dağıtıcılara 30,000 ile 40,000 dolar arasında satılıyor ve sulandırma işlemi o derece artırılabilirdi ki, caddelerde 1 kilogram eroinin perakende fiyatı çeyrek milyon dolara kadar ulaşabiliyordu.⁴⁵

Bu bilgiler ışığında Amerikan görevlileri şu kanıya varmışlardı: eroinin kaynağı olan Türkiye'deki üretim sona erdirilmedikçe Amerika'da uyuşturucu alışkanlığına karşı gerçekleştirilen mücadele başarıya ulaşmayacaktı. Onların görüşüne göre, Türkiye Tek Sözleşmeyi imzalamış ve böylece haşhaşın illegal üretimi ve satışını ortadan kaldırma konusunda sorumluluk altına girmişti.⁴⁶ Türkiye bunu yapamadığına, haşhaşın illegal kanallara geçişine mani olamadığına göre haşhaş üretimini tamamen yasaklamalıydı.⁴⁷

Nixon Yönetiminin Uyuşturucuya Karşı Savaşı

Richard Nixon başkan seçildikten hemen sonra içeride uyuşturucu alışkanlığı problemine, dışarıda da haşhaş üretimine karşı bir kampanya başlattı.⁴⁸ Nixon, uyuşturucu müptelalarının alışkanlıklarını devam ettirmek için suça yönelmeleri sonucunda Amerikan sokalarında artan şiddeti sona erdirmeye kararlılığıyla görevine gelmişti. Kampanyasının bir parçası olarak Nixon 1969 yılından başlayarak Türk yöneticilere haşhaş tarımını sona erdirmeleri yönünde baskıda bulundu ve konuyu iki ülke arası ilişkilerde öncelikle halledilmesi gereken sorunlardan biri hâline getirdi.⁴⁹ İlegal uyuşturucu ticaretini durdurmak için Nixon, Fransa, Meksika ve Kanada gibi ülkelerle de ikili düzenlemeler gerçekleştirdi.⁵⁰

17 Temmuz 1971'de Kongre'ye gönderdiği mesajda Nixon şunları söylüyordu:

"Eğer Amerika'daki uyuşturucu tehdidini bertaraf edemezsek muhakkak ki zaman içinde o bizi ortadan kaldıracak, ben bu alternatifi kabul etmeye hazır değilim... Uyuşturucu müptelalarının tedavi masraflarını karşılamak için ekstra fonların tahsis edilmesini öneriyorum. Uyuşturucu satıcılarının boğazındaki ilmiği daha da sıkamak ve böylece uyuşturucu kullanıcılarının boğazındaki ilmiği gevşetmek için yasaların uygulanmasını sağlamak yönünde tedbirler almak amacıyla da ekstra fonlar talebinde bulunuyorum... Uyuşturucu denkleminin arz tarafına darbe vurarak, yani uyuşturucunun illegal üreticilerine, uyuşturucunun elde edildiği bitkinin yetiştirilmesine ve bu uyuşturucuların bizim sınırlarımız dışındaki trafiğine darbe vurarak uyuşturucu trafiğini durdurmak için ekstra önlemler öneriyorum."⁵¹

Uluslararası haşhaş üretimi ve trafiği konusundaki uluslararası çabaları koordine etmek için Nixon ayrıca Eylül 1971'de Uluslararası Narkotik Kontrolü hakkında Kabine Komitesini oluşturdu.⁵²

Amerika'nın Türkiye'nin Haşhaş Üretimini Durdurmaya Yönelik Çabaları

Belirtildiğine göre Amerikan yetkilileri Türkiye'nin bütün haşhaş ürününü satın almak için Türk yetkililerle temaslarda bulunmuşlardı. 1969 yılının ortalarında Nixon, D. Patric Moynihan'ı tüm 1969 yılı ürününü satın almak üzere Türk makamlarına açık çek vermesi için Türkiye'ye gönderdi, fakat Türk yetkililer teklifi kesin şekilde reddettiler.⁵³ Daha sonra ABD'nin Türkiye Büyükelçisi William J. Handley, Dışişleri Bakanı İhsan

Sabri Çağlayangil'e Türkiye'nin tüm haşhaş ürününü satın almayı teklif etti. Cevap Çağlayangil aracılığıyla Başbakan Süleyman Demirel'den geldi: Afyon yüzyıllardır Türkiye'de üretilmekteydi, hatta onun adını taşıyan bir şehir bulunmaktaydı. Türkiye'nin haşhaş üretimini yasaklaması mümkün değildi, fakat sınırlandırabilirdi. Handley cevaptan tatmin olmamıştı, kendisi Demirel'i bizzat görmek istedi.⁵⁴ Yaptıkları görüşmede Handley, Demirel'e şu teklifte bulundu: Türkiye haşhaş üretimini durdurduğunu ilan edecek ve üreticilere tazminat olarak verilecek 5 milyon dolar karşılığında 1970 ürününü tarlaya gömecekti. Demirel teklifi kesin bir şekilde reddetti ve afyon tarlalarını tahrip etmede kullanılacak buldozerleri sürececek bir Türkün bile bulunamayacağını söyledi.⁵⁵

Nisan 1970'te Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Elliot Richardson konuyu görüşmek üzere Ankara'ya geldi. 23 Nisan'da Esenboğa Havaalanı'nda yaptığı açıklamada Richardson Türk hükûmetinin ABD'deki uyuşturucu alışkanlığı probleminde gösterdiği ilgiyi övdü. Bir gazete muhabiri ABD'nin sağlayacağı 3 milyon dolar yardım karşılığında Türkiye'nin haşhaş ekilen illerin sayısını 7'ye düşüreceğinin doğru olup olmadığını sorduğunda Richardson, diğer konular yanında görüşmeler sırasında haşhaşın illegal kanallara düşmesini önleyecek tedbirlerin ve Türkiye'nin haşhaş üretiminde azaltmaya gitmesinin ele alınacağını doğruladı.⁵⁶ Richardson'ın Ankara'ya yaptığı ziyaret haşhaş konusunun Türk iç politikasında ön plana çıkmasına neden oldu. Türk basını, Richardson'ın Türk makamlarıyla yaptığı görüşmelerin Türkiye'yi illegal olduğu kadar legal haşhaş üretimini de yasaklamaya zorlamayı amaçladığını yazdı. Sol ve sağ kesime ait gazetelerin köşe yazılarında ve düşünce sayfalarında ABD'ye sert eleştiriler yöneltildi. *New York Times*'ta çıkan bir haber yüzünden Amerikan narkotik görevlilerinin Türkiye'yi haşhaş üretimini yasaklamaya zorlamak için 40 milyon dolarlık Amerikan ekonomik yardımının verilmemesini teklif ettikleri yönünde söylentiler ortaya çıktığında Türk tenkitçiler ABD'ye daha fazla yüklendiler.⁵⁷

Richardson'ın ziyaretinden sonra Türk ve Amerikan yetkililer arasında haşhaş konusunda yoğun görüşmeler yapılmaya devam edildi. Mayıs 1970'te ABD'de yapılan CENTO toplantısı sırasında Dışişleri Bakanı Çağlayangil Richardson'a Türkiye'nin afyon üretimini yasaklamasının mümkün olmayacağını bir kere daha bildirdi.⁵⁸ Yine aynı ay yüksek düzey BNDD görevlileri Andrew Tartaglino ve John Cusack Türkiye'ye ziyarette bulundular.⁵⁹ Haziran 1970'te Amerikan başkanının özel temsilcisi Moynihan, Türkiye'nin NATO temsilcisi Muharrem Nuri Birgi'ye Türkiye'nin tüm alanlardaki Türk-Amerikan iş birliğine zarar vermesini istemiyorsa mutlaka afyon üretimini durdurması gerektiğini söyledi.⁶⁰

Türkiye’de ABD’ye karşı yaygın bir öfkenin ortaya çıkmasına neden olan olay ise Amerikan Adalet Bakan John Mitchell’in 20 Temmuz 1970’te Temsilciler Meclisi Yollar ve Araçlar Komitesinde yaptığı açıklamalar oldu. İfadesinde Mitchell Türkiye gibi ülkelerde ortaya çıkan illegal haşhaş trafiğini önlemek için bu ülkelere ekonomik yaptırımlar uygulanması teklifini desteklediğini açık bir şekilde ifade etti. Komite toplantısı sırasında Kongre üyesi Vanik illegal haşhaş trafiğini engelleme konusunda ABD’yle iş birliği yapmayan ülkelere karşı ekonomik yaptırımlar ve ticaret kısıtlamaları uygulanmasını önerdi. Mitchell verdiği cevapta hükûmetinin, özellikle dışişleri bakanlığının, bu ülkelerle görüşmeler yaptığını, yakın zamanda NATO çerçevesinde bu konuda bir girişimde bulunduğunu ve bu girişimler başarılı olmazsa ABD’nin daha başka önlemler alacağını söyledi. BNDD’nin başkanı John Ingersoll Amerika’ya gizli olarak sokulan eroinin %80’inin Türkiye kaynaklı olduğunu söylediğinde ise Vanik Türkiye’yi dize getirmek için en iyi aracın ekonomik yaptırımlar olabileceği görüşünü ileri sürdü. Vanik’in Mitchell’e sunduğu öneri şuydu: “Türkiye uyuşturucu trafiği problemini denetimi altına alınca kadar ambargo konması, ticaretin, hatta ilişkilerin askıya alınması şeklinde bir sistem kurmalıyız.” Bunun üzerine Mitchell ekonomik yaptırımlar teklifini olumlu karşıladığını belirterek “hepimiz bu ülkenin çıkarına en uygun düşen kaynağın kurutulması taraftarıyız” dedi. Türkiye’nin haşhaş üretimini azaltmak ve illegal uyuşturucu trafiğini önlemek için aldığı tedbirlere değinen Mitchell bu çabaların başarılı olacağını düşünmediğini ifade etti ve bu durumun kendisini afyonun gelişini durdurmak için zorlayıcı önlemler almasını engellemediğini söyledi. Mitchell’in son ifadeleri şunlardı: “Haşhaşın üretimini ve... illegal trafiği önleyici... herhangi bir yasa ya da yönetimin herhangi bir uygulamasına, bu ülke Türkiye ya da başka bir ülke olsun, biz, Adalet Bakanlığındakiler, destek verimiz.”⁶¹

Amerikan Adalet Bakanı Mitchell’in ekonomik yaptırım tehditleri Türk hükûmetinin sert tepkisiyle karşılaştı. 22 Temmuz 1970’te bir bildiri yayınlayan Türk Dışişleri Bakanlığı “bu gibi sorumsuz nitelikteki sözlerin, Amerika’nın tutumu konusunda şüpheler uyandırmaktan, Türk-Amerikan dostluğu üzerinde olumsuz etkiler yapmaktan başka bir netice vermeyeceği ABD işgüderine bildirilmiştir” açıklamasında bulundu. Gazete muhabirlerinin sorularını cevaplayan Başbakan Süleyman Demirel böyle bir beyanat mevcut ise Türk hükûmetinin bunu teessürle karşılayacağını ve devletlerin egemenliğiyle bağdaşamayacak bu tür açıklamalara tolerans göstermenin mümkün olmadığını söyledi.⁶² Meclis’te konuşan bakanlar İlhami Ertem ve Turhan Bilgin hiçbir ülkenin Türkiye’yi cezalandırmasının ve iç işlerine karışmasının mümkün olmadığını söylediler ve Mitchell’in ifadelerini kamuoyuna duyurmaya çalışanların kastî olarak Türkiye’nin Amerika’nın

etkisi altında olduğunu göstermeyi amaçladıklarını iddia ettiler. Milletvekili Celal Kargılı da yaptığı konuşmada Türk ulusunun sömürge ülkelerine yaraşır bir şekilde Amerikan hükûmetinin adalet bakanı tarafından azarlanmasından dolayı Türk ulusunun derin üzüntü içinde olduğunu söyledi.⁶³

Türk gazetelerindeki köşe yazarları Mitchell'in açıklamasıyla ilgili olarak aşağıdaki görüşleri dile getirdiler: Açıklama gösteriyordu ki, Türkiye Amerika Birleşik Devletleri'ne bağımlı, hatta onun uydusu durumundaydı. Amerikalılar Türkiye'yi âdeta kendi sömürgeleri olarak görmekte, bu yüzden Türk makamlarına haşhaş üretimini yasaklamaları için baskıda bulunmakta tereddüt etmemekteydiler. ABD, kendisi kendi sınırları içindeki eroin kaçakçılığını önlemek için etkili tedbirler almamakta, fakat bu konudaki yetersizliğini saklamak için Türkiye'yi suçlamaktaydı. Mitchell'in beyanı açık bir şekilde gösteriyordu ki, Amerikalılar yalnızca kendi çıkarlarını düşünüyorlardı. Bu bağlamda Mitchell'in açıklaması 1964 yılındaki Johnson mektubunu andırmakta ve iki ülke arası ilişkilerdeki dengesizliği ve eşitsizliği ortaya koymaktaydı.⁶⁴

Amerikalı uzman Harris'in de belirttiği gibi Amerikan adalet bakanının açıklaması Johnson mektubu gibi Türk-Amerikan ilişkilerini çok olumsuz yönde etkilemedi. Gerilmekte olan iki ülke arası ilişkilerde bir gerginlik doğurdu, fakat beraberinde dramatik bir değişiklik getirmedi. Haşhaş sorunu aniden ortaya çıkmıştı, bu yüzden Türk kamuoyunu çok ciddi düzeyde etkileyecek konuma henüz gelmemişti. Aynı zamanda Türk halkı onu Kıbrıs kadar önemli bir ulusal sorun olarak görmemekteydi. 1964 Kıbrıs krizinden farklı olarak Türk halkı artık müttefikler arasında da çok önemli çıkar farklılıkları olabileceğinin farkında olduğu için konuşmayı şaşkınlıkla karşılamadı. Zaten Mitchell'in açıklamaları kamuoyuna yansdıktan sonra Amerikan Dışişleri Bakanlığı bir açıklamada bulunarak Türkiye'ye karşı ekonomik yaptırımlar uygulanacağını ya da uygulanmasının düşünüldüğünün doğru olmadığını belirtti.⁶⁵

Eylül 1970'te Cenevre'de gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Narkotik Maddeler Komitesi toplantısında konuşan Türk temsilci, hükûmetinin amacının haşhaş üretimini sona erdirmek değil, fakat bir düzenlemeye tabi tutmak olduğunu ve Türkiye'nin haşhaş konusundaki mevcut anlaşmalar dışında hiçbir yükümlülük üstlenmeyeceğini ifade etti.⁶⁶ 8 Ekim 1970'te John Ingersoll Amerikan Başkanı Nixon'dan Başbakan Süleyman Demirel'e kişisel bir mektup getirdi. Nixon, Türk hükûmetinden Amerika'nın uyuşturucu alışkanlığı problemine yardımcı olmasını istiyordu. 10 Kasım 1970 tarihini taşıyan Demirel'in Nixon'a gönderdiği cevabi mektup, Türkiye'nin problemin farkında olduğu ve problemle mücadelede ABD'yle iş birliği yapacağı yolunda ifadeler taşımaktaydı. Fakat mektup,

Türkiye'nin haşhaş üretimini tamamen yasaklayacağı yönünde herhangi bir ifade içermemekteydi.⁶⁷ Aslında Başkan Nixon daha önce Ocak 1969'da da Demirel'e kişisel ve gizli bir mektup göndermişti. Nixon bu mektupta II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği Türkiye'yi tehdit ettiğinde ABD'nin Türk hükûmetinin yardımına geldiğini hatırlatmakta ve önemli bir tehdidin Amerikan toplumuna yöneldiği bir devirde yardım etme sırasının şimdi Türkiye'de olduğunu belirtmekteydi.⁶⁸

Bazılarının iddia ettiğine göre ABD'nin haşhaş meselesinde Demirel hükûmetinden hoşnut olmaması, bu hükûmetin 12 Mart 1971 tarihinde Türk ordusu tarafından verilen bir muhtıra ile görevden uzaklaştırılmasında rol oynamıştı.⁶⁹ Demirel hükûmetinde devlet bakanı olan Turhan Bilgin daha sonra CIA'nın kendi hükûmetlerini düşürmek için NATO çerçevesinde planlar hazırladığını ve üst düzey bir Amerikan yetkilisinin Amerika'nın uyuşturucu probleminin ancak Demirel hükûmetinin düşürülmesiyle çözüleceğini söylediğini iddia etti.⁷⁰ İsmail Cem'in yazdığına göre 7 Şubat 1974'te kendisiyle yaptığı söyleşide Demirel hükûmetinde dışişleri bakanlığı yapan Çağlayangil şunları söylemişti: Amerika Birleşik Devletleri, haşhaş, Amerikan U-2 uçaklarının uçuşu ve Türkiye'deki Amerikan üslerinin kullanımı gibi konularda Demirel hükûmetinden hoşnut değildi. Hükûmet iç politikayla ilgili nedenlerden dolayı zayıflamıştı, yakın bir tarihte devrilmesi bekleniyordu. Durumu çok iyi değerlendiren ABD Demirel hükûmetinin düşüş sürecini hızlandırdı. Hükûmet düştüğünde Türkiye'nin NATO karşıtı gözükken davranışları sona erdi, solcular ve NATO'ya muhalefet ezildi ve haşhaş üretimi yasaklandı, böylece Amerikalılar yeni gelişmelerden memnuniyet duydular.⁷¹

Türk ordusunun sadece Amerikalıları memnun etmek amacıyla, haşhaş üretimini yasaklamak için demokratik sisteme müdahalede bulunmaları hayli uzak bir olasılık olarak görünmektedir, çünkü böyle bir konuda ordunun üst düzey subayları arasında görüş birliği oluşturulması oldukça zordur. Amerikalıların Türk hükûmetinden hoşnut olmamalarının 12 Mart muhtırasının nedenlerinden birisi olduğunu söylemek bile güçtür, çünkü her iki tarafta bu konuyla ilgili dokümanlar henüz açıklanmamıştır. Söylenebilecek tek şey, ABD'nin o zamanlar Türkiye'deki durumdan hoşnut olmaması için nedenlerinin olduğudur. Amerikalılara yapılan saldırılara bakıldığında bu durum daha iyi ortaya çıkmaktadır.⁷²

Haşhaş Konusunda Türkiye Üzerindeki Amerikan Baskısı

Amerikan yetkilileri haşhaş konusundaki isteklerine uymaları için Türk yöneticilerine karşı ekonomik ve askerî yardımın kesilmesi tehdidi

gibi baskı taktikleri uyguladılar. Yazarların çoğu bu konuda hemfikirler.⁷³ Türk kamuoyu da Amerikan baskısının var olduğuna kani olmuştu. Türk hükûmetinin üyeleri de haşhaş konusunda Amerika'nın yoğun baskısı altında kaldıklarını itiraf etmişlerdir.⁷⁴ Görünen o ki, Amerikan yönetimi açık bir şekilde ve resmen Türkiye'ye karşı tehditlerde bulunmamıştı, fakat akıllı diplomatik tekniklere başvurarak dolaylı baskı uygulamayı tercih etmişti. BNDD'nin çalışanları da dâhil olmak üzere Amerikan görevlileri sık sık Beyaz Saraydan Türkiye'ye karşı ekonomik ve askerî yardımı baskı aracı olarak kullanması talebinde bulunmaktaydılar. Kullandıkları mantık da şuydu: ABD kendi vatandaşlarının manevi ve fiziki sağlığı pahasına müttefiklerine yardımda bulunmamalıydı.⁷⁵ Amerikan yönetimi ve Amerikan dışişleri ve savunma bakanlıkları hayati derecede önem taşıyan Türk-Amerikan ittifakına ve sonuçta Amerikan ve NATO çıkarlarına zarar vereceği iddiasıyla Türkiye'ye karşı bu tür baskı taktiklerine başvurulmasına karşı çıkıyordu. Onlar Türk yetkilileri tehdit etmektense sorunun çözülebilmesi için onlara yardım edilmesi gerektiğini savunuyorlardı.⁷⁶

Turner bu konuda şunları yazmaktadır:

“Amerikan diplomatları, tehdit edici mesajların Türklere ulaşmasını engellemediler. Amerikan yönetimi açıktan Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardımın kesilmesini öngören 60 kadar yasa teklifi konusunda Kongre'de görüşme yapılmasına karşı çıktı. Fakat aynı yasa teklifleri ve yasa yapıcıların konu hakkında söyledikleri Amerikan makamları tarafından durumun ciddiyetini Türklere aktarmak için kullanıldı. Türkler haşhaş ürününü denetim altına almadıkları takdirde Amerikalıların herhangi bir şekilde karşı tedbir alacağını bilmekteydiler... Türkler Amerikan yardımında ve personeline azaltmalara gidilmesinin, askerî donanımlarının geliştirilmesine acil olarak ihtiyaç duyulduğu bir dönemde kendileri için doğrudan sıkıntılar getireceğinin de farkındaydılar.”⁷⁷

Amerikan yönetiminin haşhaş konusunda Türkiye üzerinde uyguladığı baskılar konunun Amerikan iç politikasında büyük önem kazanmasıyla açıklanabilir. Amerikan hükûmetinin, Amerikan toplumunun tamamını etkileyen ve Amerikan Kongresi, medyası ve baskı grupları tarafından yakından takip edilen bir konuya ilgisiz kalması düşünülemezdi. Kamuoyunda Türkiye Amerika'ya ulaşan eroinin temel kaynağı olarak bilindiği için ve Türkiye ABD'nin kendisine ihtiyaçduyan bir müttefiki olduğu için Amerikan yöneticileri tarafından baskı altına alınması ve suçun nedeni olarak gösterilmesi bağlamında kolay bir hedefti.

Amerikan Kongresi, Türkiye'yi haşhaş üretiminden vazgeçirmeye zorlamak için tedbirler alınması için çağrıda bulunmakta başı çekiyordu. Kongre üyelerinin argümanları şu şekildeydi: 2. Dünya Savaşı'ndan beri ABD Türkiye'ye önemli oranda askerî ve ekonomik yardım sağlamıştı. Türk yöneticiler şüphe yok ki Amerikalılara karşı bu iyiliklerin karşılığını verme bakımından borçluydular. Bu yüzden Türk makamları ülkelerinin toplam ticaretinde %1'den daha az yere sahip legal haşhaş üretiminden elde ettikleri 5 milyon dolardan dostları Amerika'nın iyiliği için vazgeçebilmeliydiler.⁷⁸ 1970 ve 1971 yılları boyunca Amerikan Kongresi üyeleri sürekli olarak Türkiye'nin haşhaş üretimini durdurulmaması durumunda bu ülkeye yapılan bütün Amerikan yardımının kesileceğini söyleyerek tehditte bulundular. Onlara göre bu tehdit Türkiye'yi haşhaş konusunda ABD ile iş birliğine itecekti.⁷⁹ Kongre'nin kabul ettiği 1971 Dış Yardım Yasası'nın 506. bölümünde şu ifadeler yer almaktaydı: "Herhangi bir ülkeye yardım etmek için tahsis edilmiş fonların kullanımı, başkan tarafından eğer bu ülkenin uyuşturucu maddeleri engellemek için uygun adımlar atmakta başarılı olmadığına karar verirse yine başkan tarafından tamamen ya da kısmen iptal edilecektir."⁸⁰ Burada Kongre üyelerinin uyuşturucu alışkanlığı problemi hakkında bir şeyler yapar görünerek daha çok kendi seçim bölgelerindeki Amerikan vatandaşlarını memnun etmeye çalıştıklarını belirtmek gerekir.⁸¹

Amerikan gazeteleri ve dergileri de haşhaş konusuna geniş yer ayırarak konunun kamuoyu tartışmalarında ön plana çıkmasına katkıda bulundular. Gazete ve dergilerde sürekli olarak "sorunu kaynağında kurutalım" teması etrafında makaleler çıkıyor, Amerikan yönetimi Türk afyonunun akışını durdurmaya çağırılıyordu.⁸² Amerikan halkı, ana-babalar, sosyal görevliler, doktorlar ve polis de Amerikan hükûmetinin Türk afyonu ile ciddi şekilde ilgilenmesi yönünde talepte bulunuyorlardı. Amerikan halkı, konunun detayları hakkında fazla bilgi sahibi olmasa da uyuşturucu alışkanlığı probleminin ana kaynağının Türk afyonu olduğuna ve Türkiye'nin, afyonunun Amerikan gençliğini zehirlemesini engellemek için yeterli tedbir almadığına inanmıştı.⁸³ Her yönden gelen baskılar karşısında Başkan Nixon konu hakkında bir şeyler yapması gerektiğini düşünmekteydi. En azından bir şeyler yapıyor gözükmesi lazımdı. 1972 başkanlık seçimleri için adaydı ve o sıralarda Amerikan halkı için en önemli konu uyuşturucu alışkanlığı problemi idi. Nixon eğer Türkiye'yi haşhaş üretimini durdurulmaya ikna edebilirse büyük bir zafer elde etmiş olacak, seçimi kazanma şansını önemli ölçüde artıracaktı.⁸⁴

Amerikalılar, Türk yöneticilerden haşhaş üretimini denetim altına almak için daha fazla şey yapmalarını istemede belki haklı görülebilirlerdi. Fakat uyuşturucu problemini çözmek için bütün çabalarını Türk haşhaş

üretiminin durdurulmasına yöneltmeleri ve konuyu iç politikada kendi çıkarlarına hizmet edecek bir araç olarak kullanmaları doğru değildi. Amerikan yöneticileri sadece Türk haşhaşının dışarıya akışını durdurmakla sorunu çözemeyeceklerini ve seçimle iktidara gelen Türk hükûmetlerinin ABD'nin açık baskısı altında geleneksel bir geçim yolunu yasaklamasının mümkün olmayacağını görmeliydiler.

TÜRKİYE'NİN PENCERESİNDEN HAŞHAŞ SORUNU

Türkiye'nin Haşhaş Üretimini Kontrol Etmeye Yönelik Çabaları

Türkiye'de iktidarda bulunan Adalet Partisi hükûmeti haşhaş üretilen alanların genişliğini hektar olarak azaltma ve yasal olarak haşhaş üretilen vilayetlerin sayısında da azaltmaya gitme konusunda oldukça kararlıydı. 1960 yılında afyon üretimine izin verilen illerin sayısı 42 iken, bu rakam 1961-1962 hasat yılında 30'a, 1963-64'te 25'e, 1966-67'de 21'e, 1967-68'de 18'e, 1968-69'da 11'e ve 1969-70'te de 9'a indirildi. 30 Haziran 1970'teki hükûmet kararname si 1970-71 hasat yılında haşhaş üretimine 7 vilayette izin vermektedir ve 1971-72'de bu rakamın 4'e indirilmesini öngörmektedir.⁸⁵ 20 ve 24 Temmuz'da TBMM'de konuşan Tarım Bakanı İlhami Ertem hükûmetin haşhaş ekilen illerde azaltmaya gitmesinin amacının, denetimin zor, illegal kanallara kaçmanın kolay olduğu dış vilayetlerde haşhaş üretimini ortadan kaldırıp daha etkili gözetim ve denetim yapabilmek için haşhaş ekimini sayıları gittikçe azaltılan vilayetlerde toplamak olduğunu ifade etti. Yeni önlemlerin haşhaş üretiminde azaltmaya gidileceği anlamına gelmediğini belirten Ertem, hükûmetin illegal üretim ve satışı önleyecek belli şartlar altında haşhaş ekimine izin vermeye devam edeceğini açık bir şekilde ortaya koydu.⁸⁶

Zamanın Dışişleri Bakanı Çağlayangil daha sonraki yıllarda yaptığı bir açıklamada nihai hedeflerinin haşhaş ekimine sadece ismini haşhaştan alan Afyon ilinde izin vermek olduğunu iddia edecekti.⁸⁷ 1967'de ortaya atılan bir iddiaya göre Başbakan Demirel 1971 yılına kadar haşhaş ekimine tamamen son vermeyi düşünmekteydi.⁸⁸ Başka bir iddiaya göre de Demirel 1 Ağustos 1970'te yaptığı bir açıklamada Türkiye'nin insanlığın uyuşturucu ilaçlar tarafından ortadan kaldırılmasına kayıtsız kalamayacağını ve kaçakçılığı durdurmakta aciz kaldığı için de uzun vadede afyon yerine başka bir ürün üretimine gitmekten başka çaresinin olmadığını söylemişti.⁸⁹ Amerikan görevlisi Wellman de 14 Aralık 1970'te Türk-Amerikan Topluluğunda yaptığı bir konuşmada Türkiye'de "başka bir tarım ürünü ekilmesi, alternatif yolların bulunması ve toprak, iş gücü ve sermayenin daha faydalı kullanımlarının ortaya çıkarılmasının hâlâ illegal haşhaş üretimi problemi ne en köklü çözüm olarak düşünüldüğünü" ifade etmişti.⁹⁰

Haşhaş ekimine izin verilen illerin sayısı azaltılırken Türk hükûmetinin toplam üretim alanını, dolayısıyla üretimi azaltacağı da beklenmekteydi. Fakat Amerikalıların iddia ettiğine göre Türkiye'nin haşhaş üretimi aynı oranda azalmamaktaydı, çünkü haşhaş ekimine izin verilen vilayetler (Afyon, Burdur, Kütahya ve Isparta) yoğun üretimin, bu arada illegal ekimin gerçekleştirildiği, haşhaş açısından en verimli vilayetlerdi.⁹¹ Amerikan *Newsday* dergisinin muhabirlerinin verdiği rakamlara göre Türkiye 1969-70 hasat yılında 60 metrik ton haşhaş üretirken, bu rakam 1970-71'de 149 metrik ton ve 1971-72'de de 75 metrik ton olmuştu.⁹² Belirtilmesine göre toplam ekilen alanda bile önemli oranda azaltma yapılmamıştı. Wellman'ın verdiği rakamlara göre ekim alanı 1966'da 24,000 hektardan 1967'de 20,000 hektara, 1968'de de 13,000 hektara düşürülmüştü. 1969 yılı için tahmin edilen alan yine 13,000, 1971 yılı içinse 15,300 hektar idi. Arazi kullanımında görülen bu artış, bir lisans ve kontrol yasası olmadığı için haşhaş üretimine izin verilen illerde mevcut durumda haşhaş ekimine arazilerin tahsis edilmesi konusunda herhangi bir sınırlama olmamasıyla açıklanmaktaydı.⁹³ Gerçekten Türk hükûmeti haşhaş üretimi konusunda bir lisans ve kontrol yasası çıkaramadığı için uzun yıllardır eleştirilmekteydi. Birleşmiş Milletler Narkotik İlaçlar Komisyonunun bir toplantısında Türk temsilcisi Tek Sözleşmeye uygun olarak böyle bir yasa çıkarılacağı konusunda Türk hükûmeti adına söz vermişti. Demirel hükûmeti 12 Mart 1971'de Türk ordusunun müdahalesiyle istifa etmek zorunda kaldığında böyle bir yasa hazırlanmış, onaylanmak üzere TBMM'de beklemekteydi.⁹⁴

İllegal haşhaş üretimi ve satışına mani olmak için Türk hükûmetinin aldığı önlemler arasında legal olarak üretilen afyon için hükûmetin belirlediği fiyatı artırmak ve denetimi iyileştirmek amacıyla ürünü toplayan resmî organizasyonu daha da genişletmek de vardı.⁹⁵ Türk hükûmeti ayrıca eroinin kullanımı ve kaçakçılığı için Avrupa ve Amerika'dakilere göre çok daha ağır cezalar uygulamaktaydı. Sınırlı teçhizat ve kaynaklarına rağmen Türk polisi eroin kaçakçılarını yakalamada büyük başarı göstermekteydi.⁹⁶ İllegal haşhaş üretimini engelleyebilmek için Türk hükûmeti 1967 yılında 1,000'den fazla ekstra polis ve jandarmayı bölgede görevlendirmişti. 1969 yılında ise polis içinde narkotik bölümler oluşturuldu, örgütlenmesi yapıldı, silah ve teçhizat sağlandı ve personeli özel eğitime tabi tutuldu.⁹⁷ Spain'in ifadeleriyle "Türk hükûmeti, ulusal gururunu ikinci plana atarak ve Meksika ve Tayland hariç en fazla Amerikan Uyuşturucu Takip Ajansı (Drug Enforcement Agency) görevlisinin toprakları üzerinde bulunmasına izin vererek başlangıçtan itibaren Amerikan narkotik görevlileriyle iş birliği yapmaktaydı."⁹⁸ Amerikan narkotik uzmanları Türk görevlileriyle birlikte çalışarak onlara bilgi, tecrübe, teknik ve örgütsel deneyim aktarmaktaydı.⁹⁹ 1966 yılının sonbaharı gibi erken bir

tarihte bile Amerikan uzmanları Türk polisiyle birlikte afyonun illegal kanallara geçişini önlemek için çalışmalarda bulunmaktaydı.¹⁰⁰ 1968 yılında ABD, Türk hükûmetine haşhaşın yerine geçecek tarım ürünlerinin geliştirilmesi maliyetlerini karşılamak için ve afyon ticaretine kısıtlamalar getirme konusunda ihtiyaç duyulan taşıtların ve başka malzemenin alınması için 3 milyon dolarlık kredi sağladı.¹⁰¹ Çağlayangil'in ifadesine göre Türk içişleri bakanı bu krediyi almakta çok istekliydi, çünkü bu krediyi Türk polisinin eksikliklerini karşılamak için iyi bir fırsat olarak görüyordu.¹⁰²

Uluslararası alanda Türkiye haşhaş ve diğer tehlikeli ilaçlar konusundaki bütün anlaşmaları imzaladı ve uyuşturucu maddelerle mücadele etmek için kurulan bütün örgütlere katıldı.¹⁰³ Tek Sözleşme'nin daha da kuvvetlendirilmesine yönelik bütün Amerikan çabalarına destek verdiği gibi BM Narkotik İlaçlar Komisyonu ile yakın iş birliği yaptı.¹⁰⁴

Amerika'yla haşhaş konusunda iş birliği yapma yolundaki bütün istekliliğine rağmen Demirel hükûmeti Amerikalıların en önemli isteği olan haşhaş ekiminin tamamen yasaklanması önerisine olumlu cevap vermedi. Bunun nedenleri hakkında şunlar söylenebilir: Türk ulusunun uyuşturucu alışkanlığı sorunu yoktu, bu yüzden haşhaş üretimini sona erdirmesi ya da kısıtlaması için hükûmet üzerinde herhangi bir iç baskı söz konusu değildi. Gerçekte Türkiye'deki durum tam tersine idi: haşhaş ekimi Türk toplumunun bir kesimi için temel geçinme kaynağıydı. Eğer Demirel hükûmeti haşhaş ekimini yasaklasaydı geleneksel olarak haşhaş eken kesimin ekonomik durumu ciddi şekilde kötüleşecekti.¹⁰⁵ O zamanlar Adalet Partisi'nin muhafazakar kanadı partiden ayrılıp Demokrat Parti adında ayrı bir parti kurduğu için Demirel hükûmeti Meclis'te çok az bir çoğunluğa sahipti.¹⁰⁶ Haşhaş üreten illerin oyları partisinin Meclis'te çoğunluğu elinde tutmasında çok önemli olduğu için Demirel haşhaş ekimini tamamen yasaklayıp onların oylarını kaybetmeyi göze alamıyordu. Diğer taraftan Amerikalıların haşhaş konusunda Türk hükûmeti üzerindeki baskısı konunun kamuoyuna mal olmasına neden olmuş ve Demirel'in tavizler vermesini zorlaştırmıştı.¹⁰⁷ Eğer Demirel haşhaş ekimini yasaklasaydı Amerikan baskılarına boyun eğmiş, Amerikalıların etkisi altında hareket etmiş gibi gözükenecekti. Türk yöneticilerin haşhaş ekimini yasaklama konusundaki isteksizlikleri anlaşılabilir görünmektedir. Fakat afyonun illegal kanallara geçişini engellemek için etkili önlemler alamadıkları ve bu yüzden Türkiye'nin uluslararası alandaki prestijine zarar verdikleri de bir gerçektir. Türk makamlarının, devam eden illegal haşhaş ekiminin ve satışının Amerikalılara Türkiye'ye baskıda bulunma konusunda fırsat verdiği gerçeğini hakkıyla değerlendiremedikleri de söylenebilir.

Türkiye'nin Haşhaş Konusundaki Argümanları

Türk makamları Türk haşhaşının Amerikan uyuşturucu alışkanlığı probleminin tek nedeni, hatta en önemli nedeni olduğuna inanmıyorlardı. Onlara göre eğer eroinin varlığı uyuşturucu alışkanlığının gerçek nedeni olsaydı bu sorunla en fazla uğraşan ülkenin Türkiye olması gerekirdi. Türkiye haşhaş ekimini yasakladığında ABD'deki uyuşturucu alışkanlığı probleminin sona ereceğini düşünmek gerçekleri bilmemek demektir. Narkotik maddeler için kuvvetli bir talep olduğu müddetçe bu maddeler bir şekilde mutlaka sağlanacaktı.¹⁰⁸ Zaten hâlihazırda ürünü ABD'ye ulaşan başka haşhaş üreticileri de mevcuttu: Hindistan, Pakistan, Çin, Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Tayland, Laos ve diğerleri. Marsilya eroin kaçakçılığının merkez noktasını oluşturuyordu, fakat Amerikan yetkilileri Türkiye'ye olduğu kadar Fransa'ya baskıda bulunmuyorlardı. Rakamlar göstermekteydi ki, Türkiye'de üretilen afyonun hepsi ABD'ye ulaşsa bile Amerikan uyuşturucu müptelalarının ihtiyaçlarını birkaç haftadan fazla karşılayamayacaktı.¹⁰⁹

Bütün bu gerçeklere rağmen Türkiye Amerikalıların uyuşturucu problemini ciddiye almakta ve insancıl nedenlerle bu konuda elinden geleni yapmakta ve ilgili her devletle iş birliği içine girmektedir.¹¹⁰ ABD, kendisi ülkesi içindeki eroin kaçakçılığını engellemekte başarısız olurken Türkiye'ye karşı iç işlerine karışacak derecede baskı taktikleri uygulamamalıydı.¹¹¹ Türkiye, kendi hastalıklarını Türkiye'ye getirecek derecede ileri giden, sınır tanımayan Amerikan vatandaşlarının uyuşturucu alışkanlığından sorumlu tutulamazdı, tutulmamalıydı. 1960'ların sonunda ve 1970'lerin başında İstanbul'da Sultan Ahmet Camii yakınındaki küçük bir lokanta (Pudding Shop) yeraltı dünyasından ucuz afyon elde eden Amerikan hippilerinin durağı hâline gelmişti. Amerikan vatandaşları bir taraftan uyuşturucu problemini bahane edip Türk çiftçisinin geçim kaynağını elinden almaya çalışıyor, bir taraftan da hastalıklarını İstanbul'a kadar getirip aynı hastalığı Türk toplumuna da bulaştırıp çürümesine neden olmaya çalışıyorlardı.¹¹²

Türk makamlarının haşhaş ekimini yasaklamamalarının en önemli argümanlarından birisi, belki de birincisi haşhaşın Türkiye için taşıdığı önemdi. 1971 yılında Afyon ili ve çevresinde 100,000 Türk ailesi yaşamalarını sürdürebilmek için afyona dayanmaktaydı. Haşhaş bu bölgede yaşamın ayrılmaz bir parçası durumundaydı.¹¹³ Haşhaşın önemi Spain tarafından şöyle açıklanmıştır:

"Haşhaş nakit para getiren başlıca üründü. Neredeyse hiç bozulmadan kalabilen haşhaş sakızı kız çocuğunun çeyizi ya da diğer beklenen harcamalar için yıllar boyunca saklanabilmekteydi. Haşhaş sakızından elde edilen gelir dışında bitkinin taze

yaprakları salata yapmakta kullanılıyordu. Haşhaş tohumu bölgenin özel ekmeğine tat veriyordu. Haşhaş tohumu ezildiğinde yemek pişirilen yağ hâline getiriliyordu. Haşhaş bitkisinin sapları hayvan beslemede, yakacak olarak ve çatı malzemesi olarak kullanılıyordu. Kısa süren hasat zamanında aksi halde boşta kalacak olan ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu iş gücü haşhaşı çizme ve hasat sonunda ortadan kaldırma işlerinde istihdam ediliyordu. Uzakta bulunan yoksul dağ köylerinde haşhaş hayatın idamesini mümkün kılan tek geçim kaynağıydı. Afyon (bu isim Türkçe'de haşhaş anlamındaydı) ili ve diğer üretici iller için haşhaş, en azından tütünün Kentucky için taşıdığı önem kadar önem taşıyordu.”¹¹⁴

Türk Kamuoyunun Amerikan Baskılarına Tepkisi

Amerika, haşhaş ekimini durdurması için Türk hükûmetine uyguladığı baskıdan dolayı Türk kamuoyunda şiddetli şekilde eleştirilmekteydi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilleri Süleyman Mutlu ve Celal Kargılı ve senatör ve eski başbakanlardan Suat Hayri Ürgüplü ABD'yi haksız baskılarından dolayı eleştirip Türk hükûmetini Amerikan baskılarına boyun eğmekle suçladılar. Üniversite öğrencileri, Dev-Genç örgütü, ziraat mühendisleri birliği ve ziraat odaları birliği gibi baskı grupları, Türk hükûmetinin ABD'nin baskısı altında haşhaş ekiminde kısıtlamaya gitmesini yeren açıklamalar yayınladılar.¹¹⁵ Sol görüşlü gruplar ve köylüler gösteriler düzenlediler, gazete yazarları da sürekli konuyu gündemde tutan, Amerika'nın tutumunu eleştirenler makaleler kaleme aldılar.

Türkiye'de değişik kesimlerin ortaya koyduğu bazı önemli noktalar şunlardır:¹¹⁶ Amerika Birleşik Devletleri, vatandaşları arasında yaygın olan ciddi nitelikteki uyuşturucu alışkanlığı problemine çözüm bulmaya çalışmakta haklıydı. Fakat Türkiye'ye karşı haşhaş ekimini yasaklamaya yönelik Amerikan baskıları sorunu çözmenin doğru yolu olamazdı. Haşhaş konusunda ABD ve Türkiye'nin yaptığı iş birliği, Osmanlı Devleti zamanındaki Duyunu Umumiye örgütünü hatırlara getirmekteydi, ki bu örgüt, kendi izni dışında tütün üreten ve kullanan Türk halkını Türk jandarmasına vurdurtmuştu. Amerikan toplumunun uyuşturucu sorunu, kendi sosyal ve psikolojik problemleri neticesinde ortaya çıkmıştı. Amerikan halkının hastalığının faturasını bu sorunla uzaktan yakından hiç alakası olmayan Türk çiftçisine ödetmeye çalışması haksız bir davranıştı. Birleşik Amerika kendisi insanlık için büyük zararlar ve tahribat getiren tütün ve yıkıcı savaş silahları gibi maddelerin satışını desteklemekte, reklamını yapmakta

ve satmaktaydı. Kaçakçılık neticesinde Türkiye'ye girmiş Amerikan mallarının Türk halkına satılışına kimse ses çıkarmıyordu. Otomobil kazaları Türkiye'de başta gelen ölüm nedenlerinden biriydi ve Türkiye'deki çoğu otomobil Amerikan yapımıydı, fakat hiçbir Türk ABD'den otomobil fabrikalarını kapatmasını istemiyordu.¹¹⁷ Bu arada tuhaf bir şekilde Amerikan görevlileri ve gazetecileri bir taraftan haşhaş konusunda Türkiye'yi eleştirirken, bir taraftan da Türkiye'de yakalanan narkotik maddelerle ilgili yasaları ihlal eden Amerikalılara uygulanan cezaların indirilmesini, hatta bu Amerikan vatandaşlarının serbest bırakılmasını istiyorlardı.

1971-1974 DÖNEMİNDE HAŞHAŞ SORUNU

Erim Hükûmetinin Haşhaş Ekimini Yasaklama Kararı

Demirel hükûmeti 12 Mart 1971'de Türk ordusunun verdiği muhtıra nedeniyle istifa ettikten sonra Nihat Erim'in başbakanlığında partiler üstü bir teknokrat hükûmet iktidara geldi. Yeni hükûmetin ele almayı düşündüğü öncelikli konuların başında haşhaş geliyordu.¹¹⁸ Mevcut yasalara göre Demirel hükûmetinin hazırladığı haşhaşla ilgili bir sertifika karamamesi 19 Mart 1971'de yayınlandı. Fakat çok sıkı bir beyanname prosedürü öngören, haşhaşla ilgili ihlalleri gerçekleştirenler için şiddetli cezalar getiren ve uzun süredir TBMM tarafından çıkarılmayı bekleyen yasa ancak 18 Ağustos 1971 tarihinde çıkarılabildi.¹¹⁹ Meclis'te hükûmetinin programını açıklayan Nihat Erim haşhaşla ilgili olarak, dünya gençliği için büyük bir felaket hâline gelen illegal haşhaş ticaretini insanlığa karşı işlenmiş bir suç olarak telakki eden Türk hükûmetinin konuya en üst düzeyde ve ciddiyette önem vereceğini ifade etti ve haşhaş üreten Türk çiftçilerinin başka ürünlere yönlentileceğini söyledi.¹²⁰

Erim hükûmeti Parlamento'da güven oyu aldıktan hemen sonra Amerikan yetkilileri Türkiye'deki haşhaş ekiminin yasaklanmasını sağlamak için yoğun bir kampanya başlattılar. Spain'in ifadeleriyle "Türkiye'deki her Amerikan görevlisi konu hakkında yürüyen bir ansiklopedi hâline gelmişti ve hem sosyal hem mesleki temaslarda Türk meslektaşları onlardan haşhaş dışında başka bir şey duymuyorlardı."¹²¹ Amerikan Dışişleri Bakanı William P. Rogers Nisan 1971'de Ankara'yı ziyaret ettikten sonra Amerikan ve Türk görevlileri konunun teknik yönlerini görüşmeye başladılar.¹²² Mayıs 1971'de Türk hükûmeti, 1971 hasat yılı ürününün hepsini satın alarak, haşhaş üreticilerine beyanname zorunluluğu getirerek ve haşhaş üreticilerinin başka ürünlere yönelmesini teşvik ederek illegal afyon üretimine karşı savaş açacağını ilan etti.¹²³ 16 Mayıs'ta haşhaşın hükûmete satılması için haşhaşın alım fiyatı üçte iki oranında artırıldı.¹²⁴ 17 Mayıs'ta yaptıkları

görüşmede Amerikan Büyükelçisi Handley, Nihat Erim'e haşhaş ekiminin yasaklanması durumunda Türk hükûmetine ve Türk çiftçilerine yapılacak yardım konusunda bir öneri sundu. 11 Haziranda Erim'i tekrar arayan Handley Başkan Nixon'ın Amerikan önerilerine Türkiye'nin cevabını beklediğini bildirdi. Erim, Handley'e hükûmetinin üç vilayetteki haşhaş ekimini gelecek sene değil hemen o sene yasaklayabileceğini ifade etti.¹²⁵

14 Haziran 1971'de Nixon Fransa, Meksika, Tayland, Türkiye, Vietnam ve Birleşmiş Milletler'deki Amerikan büyükelçilerini Beyaz Saray'da toplayıp onlara narkotik maddelerin yasaklanmasının Amerikan dış politikasının birincil önceliği olduğunu söyledi ve büyükelçilere bulundukları devletlerin hükûmetlerine narkotik maddeler trafiğine karşı önlem almanın Amerikan ekonomik ve askerî desteği üzerinde etkisi olacağını aktarmalarını emretti.¹²⁶ Bu toplantı sırasında ABD'nin Türkiye büyükelçisi Handley Türk haşhaş probleminin kendine has özelliklerinden bahsetti ve toplantıdan Türklerin haşhaş ekimini yasaklaması hâlinde alternatif geçim kaynaklarının oluşturulması için başkanın yardım edeceği vaadini alarak ayrıldı. Handley'e Türk yetkililerin iş birliği yapmalarını sağlamak için maksimum 35 milyon dolarlık yardım vaadinde bulunabileceği söylendi.¹²⁷

Sonuçta Türk hükûmeti 30 Haziran 1971'de yayınladığı hükûmet karamamesiyle Türkiye sınırları içinde haşhaş ekimi ve üretiminin 1972 sonbaharından başlayarak tamamen yasaklandığını ilan etti.¹²⁸ Aynı gün Başbakan Erim ve Amerikan Başkanı Nixon bu kararı halklarına açıklamak için konuşma yaptılar.¹²⁹ Erim'in konuşmasında değindiği temel noktalar şunlardı: Son yıllarda Türkiye'den dışarı kaçak haşhaş çıkartılması Türk yetkililer için çok üzücü bir problem hâline gelmiştir. Ekim dört ille sınırlandırılmış, böylece kaçakçılığın önleneceği düşünülmüştü. Fakat bu sistem beklenen sonuçları vermemiştir. Uluslararası düzeyde örgütlenen bir kaçakçılar çetesinin Türkiye için ekonomik ve siyasi bir problem oluşturduğuna şüphe yoktur. Türkiye'deki kaçakçılık engellenemediği için haşhaş sebebiyle toplumun sağlığının tehlike altına girdiği ülkelerde Türkiye karşıtı bir atmosfer oluşturulmuştur. Kaçakçılığı önlemek için alınacak tedbirler oldukça pahalıdır. Dürüstlüğüyle ve doğruluğuyla bilinen Türk ulusu şimdi çok ciddi bir suçlama altındadır. Başka ülkelerdeki ölümlerin suçunun Türkiye'ye yüklenmesi durumuna bir son vermenin zaman gelmiştir ve geçmektedir. Türkiye'nin yüksek çıkarlarının ve Türk ulusunun prestijinin sarsılmasına artık izin verilemez. Türk hükûmeti haşhaş ekimini tamamen yasaklamaktadır. 1966'da onaylanan Tek Sözleşme de böyle bir düzenlemenin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Şu anda yedi ilde haşhaş ekmekte olan çiftçilere gelir kaybını karşılamak için gelecek yıldan başlayarak tazminat ödenecektir. Uzun dönemde çiftçilerin gelir kaybını başka

yollar bularak ve yeni gelir kaynakları sağlayarak karşılamak için yatırım yapılacaktır.¹³⁰

Nixon ise yaptığı konuşmada şunları söyledi:

“Bugün Erim, NATO içinde dostumuz ve sadık müttefikimiz Türkiye Cumhuriyeti’nin dünyanın refahına önemli bir katkıda bulunmak için geleneksel bir tarım uygulamasından vazgeçtiğini açıklamıştır... Bu uzak görüşlü adım, başka uluslar tarafından takip edileceğine inandığımız bir örnek oluşturacaktır... Türk ekonomisi içinde tarım sektörünün önemini bilmekteyiz ve Türkiye’nin Türk çiftçisi için daha iyi bir yaşam sağlama programına yardım etmek için en iyi teknik beyinlerimizi Türk hükûmetinin emrine vermeye hazırız. Hepimize faydası olacak bir programa yardım edecek olmaktan dolayı gurur duymaktayız... Birleşik Amerika’da bizler Atlantik Toplumunun refahına ve savunmasına askerî ve siyasi desteği çok iyi bilinen bir dostu ve müttefike yardım etmeye mecburuz... Halkının refahını artırma ve bağımsızlık ve güvenliğini sağlama çabalarında Türkiye’yle sürekli olarak iş birliği yapmaya söz veriyorum.”¹³¹

Aynı gün Başkan Nixon, Amerikan dışişleri bakanını ve Türkiye’nin Washington büyükelçisini yanına alarak bir basın toplantısı düzenledi. Gazetecilere Türk hükûmetinin kararının eroini kaynağında durdurma mücadelesinde en önemli girişim olduğunu söyledi. Nixon basın toplantısında Türk hükûmetinin kararının Amerikan ve Türk görevliler arasında yapılan görüşmeler sonucunda ortaya çıktığını ifade etmekten de geri durmadı.¹³²

Erim Hükûmetini Haşhaş Ekimini Yasaklamaya İten Faktörler

Türk makamları sürekli olarak haşhaş ekimini iki nedenden dolayı yasakladıklarını iddia ettiler: a) insanlığa yardımcı olmak için ve b) uluslararası toplumun gözünde Türkiye’nin prestijini korumak için.¹³³ Onlara göre, Batı uygarlığının bir parçası olmak isteyen, bu yolda mücadele veren Türkiye, Batı toplumlarını ve dünyanın diğer uluslarını tehdit eden bir tehlike karşısında kayıtsız kalamazdı. Türkiye aynı zamanda haşhaşla dünya uluslarını zehirleyen bir ülke konumunda görülme de tahammül edemezdi. Teknokrat hükûmetler zamanında dışişleri ve savunma bakanlığı yapan Haluk Bayülken’e göre, 12 Mart 1971’den önce görev yapan seçilmiş hükûmetler haşhaş konusunda Türkiye’nin kötü bir üne kavuşmasının asıl sorumlularıydı, çünkü diğer devletlerden gelen eleştirilere kulak tıkamışlar ve oy kaygısı nedeniyle etkili önlem alma yoluna gitmemişlerdi.

Aslına bakılırsa Erim hükûmetini haşhaş ekimini yasaklamaya iten en önemli neden Türk yöneticilerin ABD'yle ilişkileri kuvvetlendirmek isteğiymiş gibi gözükmektedir. Amerika haşhaş konusunu gerçekten çok ciddiye alıyordu. İçeride halk ve Meclis desteğini tam olarak arkasına almamış olan Erim hükûmeti bir de ABD'nin desteğini kaybetmek istemiyordu. Türk yöneticiler ve mevcut rejimin arkasında olan Türk generalleri Türk-Amerikan ilişkilerinin kötüye gitmesini önlemekte kararlı idiler, çünkü ABD'nin ekonomik ve askerî yardımına ve bu arada siyasi desteğine ihtiyaç duymaktaydılar. Mango'nun görüşüne göre haşhaş yasağı "Türk generallerin ve onların himayesinde olanların [Türk hükûmeti üyelerinin] Amerika'yla iş birliği yapma konusundaki istekliliğini sembolize ediyordu." Yine Mango'nun iddiasına göre "Ellerinde Marksist ayaklanma gibi bir sorun bulunan Türk otoriteleri, Amerika'yı kızdırmama konusunda büyük özen göstermekteydiler. Bu yüzden haşhaş ekimi yasaklanmış ve ordu tarafından desteklenen hükûmetler ekonomik politikada radikal bakanların istifa etmesinden sonra daha uzlaşmacı bir tutum takınmaya başlamışlardı."¹³⁴

Amerikan baskılarının Türk hükûmetinin kararı üzerinde belli derecede etkide bulunduğu açıktır. Amerikan yöneticilerinin bu kararı kendilerinin bir başarısı olarak Amerikan kamuoyuna sunmaları da bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Bununla beraber Amerikan yetkilileri, Türk haşhaş ekimi yasağını getirenin zorlama değil ikna olduğunu ve eğer yardımı kesme tehdidinde bulunsalardı Türk makamlarının isteklerini yerine getiremeyeceğini de ifade ettiler.¹³⁵ Diğer taraftan Amerikan Kongresi'nin birçok üyesi, yardımı kesme tehditlerinin Türk hükûmetinin kararında etkili olduğu ve ABD'nin ciddi olarak Türkiye'ye daha önce baskıda bulunsaydı haşhaş yasağının çok daha önceleri elde edilebileceği görüşündeydi.¹³⁶

Türkiye'nin haşhaş ekimini yasaklamasında etkili olan bir diğer faktör de sol görüşlü radikallerin dışarıdan silah elde etmelerini engelleme kaygısıydı.¹³⁷ Türk otoriteleri sol görüşlü teröristlerin haşhaş kaçakçılığı yoluyla büyük miktarlarda silah elde ettiğine inanmaktaydılar. Onlara göre haşhaş ekiminin durdurulmasıyla uyuşturucu kaçakçılarının ülkeye silah sokması engellenmiş olacaktı.

Haşhaş Yasağının Uygulanması

Haşhaş ekimini yasaklaması karşılığında Amerika Türkiye'ye 3 yıllık dönem için 35 milyon dolar kredi sağlama taahhüdünde bulundu. Bu miktarın 20 milyon doları, haşhaş üreticilerine alternatif gelir kaynakları ve istihdam olanakları sağlayacak program ve projelerin geliştirilmesine

ayrılacaktı. 15 milyon doları da legal haşhaş ihracatından elde edilen yabancı döviz kazançları kaybını karşılamak için Türk hükûmetine verilecek ve haşhaş üreticilerinin kaybını tazmin etmek için harcanacaktı.¹³⁸ Birleşik Amerika aynı zamanda 1972 ürününün kontrol edilebilmesi için 300 bin dolar ve başka harcamaları karşılamak için de 400 bin dolar vermeyi kabul etmişti.¹³⁹

Haşhaş konusunda Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan Amerikan kredisi konusunda gerçekleştirilen düzenleme, Türk ve Amerikan yetkilileri arasında gizli olarak karara bağlanmıştı. Spain'in ifadesiyle, "Türk iç politikasının hassas durumları sebebiyle bu düzenlemeler tek bir resmî belge hâline getirilmemiş, fakat mektup teatileri içinde yer almıştı."¹⁴⁰ Daha sonraları Başbakan Nihat Erim ve diğer Türk yetkililer, Türk hükûmetinin ABD ve Türkiye arasında bir anlaşma olmaksızın insancıl nedenlerle tek taraflı olarak haşhaş ekimini yasakladığını iddia ettiler. Onlara göre karar tek taraflı olarak alındığı için Türk hükûmeti, haşhaş yasağının Türk çiftçilerinin çıkarlarına ciddi olarak zarar verdiğini düşünürse haşhaş üretimine yeniden izin verebilirdi. Türk hükûmeti kararı almış, ondan sonra Amerika yardımında bulunmayı teklif etmişti.¹⁴¹ Amerikan yetkilileri ise tam tersi görüşü savunarak haşhaş yasağı kararının iki ülke arasındaki bir anlaşma neticesinde alındığını iddia ettiler. Onlara göre de 35 milyon dolarlık Amerikan yardımı Amerikan ve Türk görevlileri arasında yapılan görüşmelerin ve varılan anlaşmanın ayrılmaz bir parçasıydı.

Temmuz 1974'e kadar ABD söz verdiği 35 milyon doların 20 milyon dolarını Türk tarafına transfer etti. Daha önce de 1972 yılının ortasında son hasat döneminde haşhaş ekimini kontrol etme ve ürün toplama çalışmalarını desteklemek için Toprak Mahsulleri Ofisi'ne 300,000 dolar vermişti.¹⁴² Haşhaş yasağının uygulanması sırasında Türk makamları ve toplumun değişik kesimleri Amerika'nın önerdiği kredinin Türk çiftçilerinin ve genel olarak Türkiye'nin kayıplarını karşılamakta yetersiz kaldığını savundular.¹⁴³ Belirtildiğine göre Amerika'nın önerdiği rakam, 6 milyar Türk lirası ya da 400 milyon Amerikan doları olarak hesap edilen toplam kaybın ancak 20'de birini karşılamaya yetecekti.¹⁴⁴ Türk hükûmeti, 1971-72 döneminde haşhaş ekmemeyi tercih eden çiftçilere ve izin verilen 4 ilde daha önce haşhaş eken, fakat 1972-73 döneminden itibaren ekemeyecek olan bütün herkese tazminat ödeyeceğini duyurmuştu. Hükûmetin ortaya koyduğu formüle göre, haşhaş, tohumları ve sapı gibi üreticinin normalde 1972'de Toprak Mahsulleri Ofisi'ne satacağı bütün ürünün uluslararası piyasalardaki değeri yapılacak ödemede temel alınacaktı.¹⁴⁵ Fakat öngörülen tazminat, üreticinin bütün kayıplarını içermiyordu.¹⁴⁶ Örneğin, üreticilerin daha önce kazandığı çok yüksek illegal gelirin karşılanması düşünülme-

mişti.¹⁴⁷ Ayrıca haşhaş üreticisinin haşhaştan elde ettiği, tazmin edilmesi imkânsız olan faydalar da vardı.¹⁴⁸ Bunun da ötesinde daha önce haşhaş eken çiftçilerle ile haşhaş üretimiyle bağlantısı olan küçük ölçekli işletme sahipleri de tazminat dışında bırakılmıştı. İddia edildiğine göre Türk hükûmeti ABD'den aldığı 10 milyon doların sadece 2 milyon dolarını çiftçiye aktarmıştı, geri kalan para ise planlamaya gitmiş ya da başka amaçlar için ayrılmıştı.¹⁴⁹

Hatırlanacağı üzere, Türkiye haşhaş ekimini yasakladığını ilan ettiğinde Amerikan Başkanı Nixon karşılaşılacakları ekonomik zorluklar karşısında Türk çiftçisini desteklemeye yönelik Türk hükûmetinin projelerine yardımcı olmak üzere Amerikan teknik uzmanlarını Türkiye'ye göndermeye söz vermişti.¹⁵⁰ Verilen bu sözün bir sonucu olarak Kasım 1971'de Amerikan Tarım Bakanı Clifford Hardin ve bir grup Amerikan tarım uzmanı Türkiye'ye ziyarette bulundu.¹⁵¹ Türkiye'de genel olarak Hardin'in önemli miktarda yardım teklifi getirdiği düşünülmekteydi. Ziyaret sırasında Türk basını Türkiye'nin haşhaş yasağı sonucu uğradığı gerçek zararlar konusunda rakamlar veriyordu. Kamuoyundaki söylentiler karşısında Tarım Bakanı Orhan Dikmen, ABD'nin yeterli yardım sağlamaması durumunda Türk hükûmetinin haşhaş ekimine yeniden izin vereceği yönündeki söylentileri yalanlamak için resmî bir açıklama yayınlamak zorunda kaldı. Gerçekte Hardin, alternatif gelir kaynakları ve ürünlerle ilgili Türk tarım planlarını öğrenmek ve haşhaş ekiminden uzaklaşılması konusunda teknik yardım tekliflerinde bulunmak için Türkiye'ye gelmişti.¹⁵²

Hardin'in ziyareti sonucunda, yedi ildeki tarımsal durumu incelemek, tarım ürünü çıktısını ve ilgili tarım endüstrileri geliştirme potansiyelini araştırmak ve Türk hükûmetinin bilgisine sunulmak üzere spesifik programlar ve politika tavsiyeleri hazırlamak için bir çalışma grubu oluşturuldu. Şubat 1972'de çalışma grubu şu başlığı taşıyan bir rapor yayınladı: "Haşhaş Bölgesinde Tarım Gelirini Artırmak: Bir Hareket Programı, Ortak Türk-Amerikan Tarım Grubunun Tavsiyeleri".¹⁵³ 15 Şubat 1972'de yayınlanan Türk-Amerikan ortak bildirisi, haşhaşın yerine geçecek alternatif ürün geliştirmek için araştırma ve deneylere başlanacağını duyurdu ve şu alanlarda çalışmaların hemen başlatılacağını belirtti: sulama, hayvan besiciliği, ayçiçeği, değişik meyveler ve buğday yetiştirilmesi, pazarlama ve bir şeker fabrikasının kurulması.¹⁵⁴ Bundan sonra Türk yetkililer sürekli olarak haşhaş bölgesini geliştirmeye kararlı olduklarını ve bu amaçla gerekli önlemleri aldıklarını, planları ve projeleri hazırlamakta olduklarını ifade ettiler.¹⁵⁵ 29 Şubat 1972'de Türk hükûmeti haşhaş bölgesinin ekonomik ve sosyal gelişimi için uzun dönemli projeleri ortaya koyan bir bildiri yayınladı. Mart ayında da Haşhaş Bölgesini Geliştirme Örgütü kuruldu.¹⁵⁶

Bütün bu girişimlere rağmen alternatif ürün geliştirme programları hiçbir zaman olumlu sonuç getirmedi. Haşhaşın yerine geçecek ve haşhaş kadar arazi birimi başına gelir getirecek bir ürünün mevcut olmadığı ortaya çıktı.¹⁵⁷ Haşhaş sonbaharda ekilebilen tek üründü. Pamuk, mısır, şeker pancarı ve tütün gibi ilkbahar ürünlerinin kolay bir şekilde haşhaşın yerine geçmesi mümkün değildi. Haşhaş hasattan önce satılıyor ve esas hasat için harcama parası sağlıyordu. Haşhaşın üretildiği bazı alanlar toprak ve su kaynakları açısından oldukça fakirdi ve bundan dolayı buralarda haşhaşın yerine başka bir ürünün ekilmesi mümkün değildi.¹⁵⁸ Bu arada Amerika Birleşik Devletleri de haşhaş bölgesi için öngörülen geliştirme programlarına doğrudan ve aktif şekilde katılmama kararı aldı.¹⁵⁹ Amerikan yetkilileri, sözleşmeye göre tavsiyede bulunmaları için sağlanacak Amerikan tarım bakanlığının sınırlı sayıdaki uzmanlarının desteğiyle, Türk makamlarının kendilerinin programları belirleyeceğini ve uygulayacağını bildirdiler.¹⁶⁰ Zaman geçtikçe hem Amerikalı hem de Türk yetkililer arasında kötümser bakış açısı yaygınlık kazandı. Türk basını sürekli olarak haşhaş yasağını eleştiriyor, yapılan hatalara işaret ediyor ve durumdan memnun olmayan Türk çiftçileriyle yapılan röportajlar yayınlıyordu. Çiftçiler durumlarında ciddi bir iyileşme görmüyor ve ekime yeniden başlama konusunda gittikçe sabırsızlanıyordu. Geliştirme projelerinin ağır yükler getireceğini gören Türk yetkililer de Amerikan kredisinin yeterli olmayacağını düşünüyorlardı.¹⁶¹ Türkiye'ye gelen Amerikan gazetecileri illegal ticaretle uğraşanlara büyük miktarda para aktığını vurguluyor ve topyekûn yasağın hiçbir şekilde sürekli olarak sürdürülemeyeceği konusunda uyarıda bulunuyorlardı. Haşhaş yasağının konmasında büyük rol alan Amerikan diplomatları ve yetkilileri de 1971 düzenlemesinin sonsuza kadar devam etmeyeceğini hissetmeye başlamışlardı.¹⁶²

Haşhaş yasağı döneminde de Amerikan uzmanları Türk narkotik görevlilerini eğitmeye ve illegal haşhaş ve kaçakçıları yakalamada onlara yardımcı olmaya devam ettiler. Türk otoriteleri 33 ilde narkotik bürosunun faaliyetlerini koordine etmek ve yönlendirmek için merkezi bir polis uyuşturucu bürosu oluşturdu. Aynı zamanda haşhaş ekiminin yasaklandığı illerde düzenli olarak denetim gerçekleştirmek için komisyonlar kuruldu.¹⁶³

Türk Kamuoyunun Haşhaş Yasağına Tepkisi

Haşhaş ekim yasağı Türk ulusunun gururunu ve onurunu ciddi şekilde yaralamıştı. Türk halkının çıkarları bir yabancı devlet ile pazarlık masasına yatırılmış gözüküyordu. Ayrıca Türk hükûmeti de Türk çiftçilerinin Amerikan halkını zehirlediğini kabul etmiş oluyordu.¹⁶⁴ Haşhaş yasağı aynı zaman-

da Türkiye'nin çıkarlarının Amerika'nın çıkarlarına feda edilmesini sembolize ediyor ve Türkiye'nin küçük düşürücü bir şekilde Amerika'ya bağımlı olduğunu ortaya koyuyordu. Bununla beraber ordu destekli hükûmetler fikirlerin serbest bir şekilde ifade edilmesine müsaade etmediği için haşhaş ekimi yasağı kamuoyu tarafından eleştiriyeye tabi tutulmadı. Sadece Meclis'te bazı milletvekilleri yasağı eleştirmeye cesaret edebildi. Aralık 1971'de 21 milletvekili, Eylül 1972'de de 111 milletvekili sıkı kontrol tedbirleri uygulanarak yeniden haşhaş ekimine izin verilmesi için Meclis'e yasa teklifi sundu.¹⁶⁵

Amerikalı Çevrelerin Haşhaş Yasağına Tepkisi

Amerikalılar Türk hükûmetinin haşhaş ekimini yasaklama kararını ABD'nin uyuşturucu alışkanlığı problemiyle mücadelede en önemli adım olarak niteleyip Türk makamlarına takdirlerini bildirmişlerdi.¹⁶⁶ Bununla beraber bazı Amerikalılar şu şüpheleri taşımaktaydılar: Türk hükûmetinin kararı kısa süreli bir eroin azlığına neden olacağı için Amerikan caddelerindeki eroinin perakende satış fiyatını yükseltecekti. Bu da eroin elde etmek için daha fazla suçun işlenmesi ve problemin sosyal sonuçlarının daha da kötüleşmesi anlamına gelmekteydi.¹⁶⁷ Türk haşhaşının Amerika'ya gelişinin tamamen durdurulacağı bile kesin değildi. Türk polisi ve jandarması çok düşük maaşlarla çalıştığı için haşhaş kaçakçılarından rüşvet almaya meyilliydi. Türk yetkililer aynı zamanda haşhaş yasağını yeterli düzeyde uygulayabilmek için yeterli malzemeye ve gelişmiş kontrol tekniklerine de sahip değildi. Geleneksel bir uygulama olarak Türk çiftçisi önceki hasattan elde ettiği haşhaşın bir kısmını saklayacaktı, ki zaten saklamıştı, böylece birkaç yıl boyunca daha Amerikan pazarlarına Türk afyonu ulaşmaya devam edecekti.¹⁶⁸

Amerikalılar aynı zamanda Türk afyonunun Amerika'ya gelişini durdurulsa bile eroin kaçakçılarının faaliyetlerini başka bölgelere kaydıracağına da işaret etmekteydiler.¹⁶⁹ Yapılan hesaplamalara göre Türkiye, dünya çapındaki illegal haşhaşın ancak %5 ila 8'ini üretmekteydi. Bazı ülkeler zaten Türkiye'nin yerine geçmeye başlamıştı bile. Bir hesaplama göre Amerikan eroininin %15'i Meksika'dan gelmekteydi. Altın Üçgen olarak isimlendirilen Burma, Tayland ve Laos dünya haşhaş üretiminin yarısından fazlasını sağlamaktaydı. Afganistan, Pakistan ve Hindistan'da illegal haşhaş üretimi hızlı bir şekilde artmaktaydı.¹⁷⁰ Amerikan Kongresi'nin Temsilciler Meclisi Seçme Komitesinde şu görüşler ifade edilmişti: "Sınırları içinde büyük miktarda haşhaşın üretildiği ve baz morfine dönüştürüldüğü haşhaş üretici ülkeler yeterli derecede denetim gerçekleştirmedikleri için haşhaş üzerinde uluslararası kontrol kurulması ve illegal haşhaş üretiminin ortadan kaldırılması umutlarımız suya düşmektedir. Birkaç Güneydoğu Asya

ülkesi açık bir şekilde bu kategori içinde yer almaktadır.”¹⁷¹ Bu arada haşhaş kaçakçılığını yönlendiren güneydoğu Asya ülkeleri üzerinde Amerikan yetkililerinin baskı uygulayamadığı, çünkü bu ülkelerin bölgede Amerikan çıkarlarını koruduğu yolunda suçlamalar ortaya konuyordu¹⁷²

Zentner 1973 yılında kaleme aldığı makalesinde italik harflerle şu sonucunu ortaya koymuştu: “İllegal alım satım işini yapanlar yeni ve zaten beklemekte olan kaynaklara yöneleceği için, Türkiye’deki haşhaş üretimini kontrol etme ya da ortadan kaldırma çabalarının Amerika’nın uyuşturucu problemi üzerinde uzun dönemde çok az etkisi olacağı görünmektedir. Bu, Türkiye konusundaki çabaların boşa olduğunu anlamada temel unsurdur.” 27 Haziran 1972’de konuşan Amerikan Hazine Bakanı yardımcısı Eugene T. Rossides de şu çarpıcı tespitte bulunacaktı: “Kaynağı kurutmak, alternatif ürün geliştirmek için para yatırmak fikri gülünç bir fıkirdir. Geçmişte ortaya atılmış çok yanıltıcı bir düşünceydi ve bugün karşılaştığımız birçok problemin ortaya çıkmasına neden oldu; hâlbuki toplam haşhaş üretiminin sadece %2’si bütün Amerikan piyasasını doyurmaya yeterlidir.”¹⁷³

Bu arada Amerikan yetkilileri Türkiye’nin haşhaş ekimini yasakladıktan sonra uyuşturucu alışkanlığının ülke içindeki yönlerini göz ardı etme ve başka kaynakların varlığına ve boşluğu doldurabileceğine önem vermeme yoluna gitmişlerdi. Türk haşhaş yasağının başarılı olması için bile kararlı bir şekilde hareket etmiyorlardı. Amerikan görevlileri Türk makamlarına gerekli yardımı sağlamadıkları gibi komşu Arap ülkelerini değişik nedenlerle sürekli olarak ziyaret ederken haşhaş konusundaki gelişmeleri görüşmek ve Türk yöneticilerin çabalarına destek olmak için gelip geçerken Türkiye’de durma ihtiyacı hissetmiyorlardı.

Haşhaş Yasağının Etkisi

Amerikan görevlileri genel olarak Türkiye’nin haşhaş ekimi yasağının Amerika’da istenen etkiye yol açtığını iddia ettiler. Onlara göre, yasak sayesinde uluslararası illegal uyuşturucu ağı dağıldı. Büyük uyuşturucu kaçakçıları yeni kaynaklara ihtiyaç duydular, bu amaçla Afganistan, Pakistan ve Hindistan’a gittiklerinde ise Amerikan uzmanlarının ve o ülkenin görevlilerinin onların işini zorlaştırmak için organize olmuş olarak beklediğini gördüler. ABD’de yeni kişilerin uyuşturucu alışkanlığına yakalanma oranında düşme meydana gelmekteydi ve giderek artan miktarda uyuşturucu müptelası uyuşturucu bulamadıkları ve satın almaya güçleri yetmediği için tedavi olmaya razı oluyordu.¹⁷⁴

Amerikan *Newsday* dergisinin muhabirlerinin yaptığı araştırmaya göre, yasaları uygulayan Amerikan görevlileri ilk defa Ağustos 1972’de

Amerikan başkanlık seçimi kampanyaları sırasında New York'ta eroin sıkıntısı yaşandığını bildirdiler. Fakat bundan sonraki yıllarda Amerika'da uyuşturucunun varlığı konusunda Amerikan görevlileri değişik görüşlere sahipti. Bazıları sıkıntının devam ettiğini söylerken, bazıları eroinin eskisinden daha fazla oranda sulandırılmış da olsa eskiden olduğu gibi bol miktarda bulunduğunu iddia etmekteydi. Federal hükûmetin Uluslararası Narkotik Maddelerin Kontrolü hakkındaki Kabine Komitesinin 1972 yılında yayınladığı araştırma daha fazla oranda illegal eroinin yakalandığını belirtti, fakat yakalamaların illegal eroin trafiğinin çok az bir kısmını oluşturduğunu itiraf etmekten de geri durmadı. Araştırmaya göre uluslararası eroin piyasası tüketici ülkelerdeki talebi karşılamak için yeterli stoğa sahip olmaya devam etmekteydi.¹⁷⁵

BM Narkotik Maddeler ve Tehlikeli İlaçlar Komitesinin 1974'te yaptığı toplantıda Amerikan temsilcisi Rupert Dupent Amerika'da ilk kez uyuşturucu alışkanlığı sebebiyle meydana gelen ölümlerde ve suçlarda azalma olduğunu söyledi. Dupent'in ifadelerine göre Amerikan eroininin fiyatı yükselirken miktarı ve kalitesi azalmış ve Amerikan uyuşturucu müptelalarının sayısı da 700,000'den 200,000'e düşmüştü. Diğer bir Amerikan görevlisi John R. Bartels de Kuzey ve Güney Amerika'daki eroin trafiğinin Türkiye'nin haşhaş ekimi yasağı nedeniyle önemli oranda azaldığını bildirdi. Fransız narkotik polisi şefi Francois Le Moel ise Türkiye'nin haşhaş yasağının Avrupa'da baz morfinin azalmasına neden olduğunu, bu yüzden de Amerika'ya sokulan eroinin miktarında azalma meydana geldiğini iddia etti.¹⁷⁶

Türk yetkililere göre ise Amerika'nın uyuşturucu probleminde meydana gelen iyileşme Türkiye'nin haşhaş ekimi yasağından kaynaklanmıyordu. Onların görüşünde eroindeki azalma ve fiyatındaki artma, Amerikan ve Fransız polisinin uyuşturucu kaçakçılarına karşı etkili bir mücadele başlatmasından ileri geliyordu.¹⁷⁷ İşin gerçeğine inildiğinde hem haşhaş yasağının hem de etkili polis faaliyetlerinin eroin azlığına, dolayısıyla eroinin fiyatının artmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Ancak Türkiye'nin haşhaş ekimi yasağının tek başına Amerikan uyuşturucu problemine çözmeye yeterli olmadığı ortaya çıkmıştır.

TÜRKİYE'NİN HAŞHAŞ EKİMİNE YENİDEN İZİN VERME KARARI

Karardan Önceki Dönem

Türkiye'de 1973 seçimleriyle yeniden parti demokrasisine dönüldüğünde seçim kampanyasının en önemli konularından biri haşhaş meselesi oldu. Haşhaş bölgesindeki halk haşhaş ekimine yeniden izin verilmesi yö-

nünde yoğun şekilde istekte bulunduğu için hemen hemen bütün siyasi partiler oylarını artırabilmek amacıyla 1971 haşhaş yasağını eleştirmede ve iktidara geldiklerinde sıkı tedbirler alarak yeniden haşhaş ekimine izin vereceklerini söylemede birbirleriyle âdeta yarıştılar. Bütün partilerin seçim beyannamelerinde haşhaş yasağının kaldırılması temel amaçlardan biri olarak yer alıyordu.¹⁷⁸

Seçim kampanyaları sırasında ve CHP lideri Bülent Ecevit Millî Selamet Partisi'yle Ocak 1974'te koalisyon hükûmeti kurduktan sonra Türk kamuoyu, özellikle basın, Türk otoritelerini haşhaş ekimini kanuni hâle getirme konusunda verdikleri sözü tutmaları için sürekli olarak çağrıda bulunuyordu.¹⁷⁹ Haşhaş ekimine başlanması Türkiye'de ulusal bir onur ve prestij meselesi hâline getirilmişti. Türk halkı başbakanlarını bütün Amerikan baskılarına karşı koyup Erim hükûmeti tarafından ayaklar altına alınan gururlarını kurtarması için teşvik ediyordu. Kamuoyunun gözünde objektif gerçekler Türk hükûmetinin bu yönde alacağı bir kararı desteklemekteydi. Türkiye, uzun yıllardan beri dünyanın en büyük legal haşhaş ihracatçısı olmuş ve haşhaşı da tıbbi açıdan en değerli haşhaş olagelmışti. Türkiye haşhaş üretimini durdurduğu için dünya piyasalarında gittikçe artan bir tıbbi afyon azlığı ortaya çıkmıştı. Türkiye kendisi bile tıbbi alanda kullanılacak afyon ihtiyacını karşılamada güçlük çekmekte ve büyük paralar harcamaktaydı.¹⁸⁰ Uluslararası ilaç firmaları ve bu arada Amerikan şirketleri afyon sıkıntısından şikayet etmekte ve Amerikan yönetimine ve Kongresi'ne ihtiyaçlarına karşılamaları için talepte bulunuyorlardı.¹⁸¹ ABD bile ülkenin doğusunda seçilen alanlarda, Walla Walla ve Phoenix'te haşhaş ekimine gitme konusunda planlarını açıklamıştı.¹⁸² Amerika aynı zamanda uyuşturucu müptelalarının da kullanabildiği sentetik ilaçların üretimine izin vermektedir. Hatta ABD haşhaş üretimini artırması için Hindistan'ı teşvik etmekte ve tıp sektörünün ihtiyaçlarını karşılamak için stratejik stoklarını kullanma yoluna gitmekteydi.¹⁸³

Ecevit Hükûmetinin Haşhaş Konusundaki Girişimleri

Ecevit hükûmeti her alanda Türkiye'nin çıkarlarını daha iyi koruyacak dinamik politikalar takip edeceği vaadiyle iktidara gelmişti. Hükûmet programı da Türkiye'nin bağımsızlığını dış politikanın temel amacı olarak ortaya koymuştu.¹⁸⁴ Kısa zamanda ortaya çıkmıştı ki, Ecevit ve bakanları haşhaş ekimine izin verme konusunda kesin kararlıydılar, ABD'den tazminat olarak önerilecek herhangi bir yardım önerisi onları hiç ilgilendirmiyordu. Haşhaş ekimine izin verileceği yolunda sürekli açıklamalar

yapmaktaydılar.¹⁸⁵ Mart 1974'te Türk hükûmeti haşhaş ekimini başlatma niyetinde olduğunu Washington'a bildirip Amerikan yetkililerini haşhaş yasağını yeniden gözden geçirmeye davet etti.¹⁸⁶ Aynı ay Ecevit yönetimi haşhaş bitkisinin genetik değerini koruyabilmek için devlet çiftliklerinde ve tarım enstitülerinde haşhaş üretilmesinde izin verdi ve Tarım Bakanlığı da 1974-75 döneminde ekim yapılabilmesi için çalışmalara başladı. Çiftçilere de gelecek ekim dönemi için devlet çiftliklerinde fidan yetiştirme izni verildi. Bu arada Amerikan büyükelçisi ve diğer Amerikan görevlilerinin Türk hükûmetinin niyetini gerçekleştirmemesi için yaptıkları uyarılara Türk görevliler olumsuz tepki gösterdi. Türkiye'yi ziyaret eden Amerikan Kongre üyelerine ve gazetecilerine haşhaş ekimi yasağının yakında sona ereceği söylendi.¹⁸⁷

Nihayet 1 Temmuz 1974'te Türk hükûmeti 1974 sonbaharında 7 ilde haşhaş ekimine başlanacağını ilan etti: Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya, Uşak ve Konya'nın 4 kazasında. Başbakan Bülent Ecevit 2 Temmuzda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada hükûmetin kararını şu şekilde açıkladı:¹⁸⁸ Seçimle iş başına gelmeyen bir hükûmet tarafından haşhaş ekiminin yasaklanması bir hataydı. Yasak alternatif bir yol bulunmadığı için çiftçinin hayatında doldurulamaz bir boşluk meydana getirmişti. Önceki hükûmetler çiftçinin kaybını telafi etmek için bazı önlemler almışlardı, fakat bu önlemler yetersizdi ve halkın anlaşılabilir bir direnişiyle karşılaşmıştı. Türk afyon üretiminin yasaklanması, dünya ilaç endüstrisinde ciddi bir afyon darlığına neden olmuş, buna karşın başka ülkelerin uyuşturucu alışkanlığı problemine bir faydası olmamıştı. Bu gerçekler ışığında Türk hükûmeti sıkı devlet kontrolü altında haşhaşın ekimine yeniden izin vermişti. Hükûmet Türk afyonunun başka devletlerin halklarına zarar vermemesi için her türlü önlemi alacak ve bu amaçla bütün dost devletlerin ve uluslararası örgütlerin tavsiyelerini dinlemeye hazır olacaktı. Eğer düşünülen önlemler etkili olmazsa hükûmet daha zorlayıcı önlemler almak için Meclis'ten izin isteyecekti. Aynı zamanda alternatif ürünler ve yeni geçim kaynakları geliştirmek için çalışmalara devam edilecekti. Hükûmet haşhaş ekimine izin verirken halkın isteğini yerine getirdiğine inanmaktaydı. Hiçbir demokratik rejim halkından geleneksel yaşamını değiştirmesini ve yüzyıllardır alıştığı bir geleneksel geçim metodundan vazgeçmesini isteyemezdi.

Halk tarafından seçilmiş idareciler olarak Ecevit hükûmetinin yöneticileri haşhaş halkın isteğine uyarak serbest bıraktıklarını söylemede haklı görülebilirdi. Ancak konunun ABD karşısında Türkiye'nin bağımsızlığını ispatlayan bir olay olarak sunulması ve Amerikalıların önerilerine tamamen kulak tıkanması doğru değildi. Amerikalılar da Türk yetkililerin

konuyu yeniden gözden geçirme tekliflerine yeterli tepki göstermeyerek kararın verilmesine giden yolu açmış oldular.

Türk Kamuoyunun Haşhaş Ekimi Yasağının Kaldırılmasına Tepkisi

Ecevit hükûmetinin haşhaş ekimini yeniden başlatma kararı ülke içinde halkın ve siyasi çevrelerin desteğini kazandı.¹⁸⁹ Bazısı kararı Türkiye'nin onurunun ve bağımsızlığının tamir edilmesi olarak görürken, bazıları da prensipte kararı desteklediler, ancak uzun dönemli sonuçları konusunda bazı uyarılarda bulundular. 3 Temmuz 1974'te Meclis'te konuşan Güven Partisi Genel Başkanı Turhan Feyzioğlu halkın isteğini yerine getirmeye yönelik bir girişim olarak karara destek verdiğini açıkladı, ancak kararın hükûmet tarafından Türkiye'nin Batı'yla ve ABD'yle ilişkilerini bozacak tarzda siyasi amaçlar için kullanılmaması gerektiğini belirtti.¹⁹⁰ Ana muhalefet partisi genel başkanı Süleyman Demirel de haşhaş yasağının kaldırılmasını bağımsız bir ülkenin alabileceği bir karar olarak niteliyor, fakat hükûmetin kararın avantajlarını ve dezavantajlarını çok iyi düşünmesi gerektiğini söyledi.¹⁹¹ Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş daha sonra yaptığı bir açıklamada Ecevit hükûmetinin haşhaş konusunda haşhaş üreticilerini düşünmekten çok siyasi kazançlar elde edebilmek için hareket ettiğini, Türkiye'nin Batı bloku içinde yalnızlaşmasına neden olduğunu ve Kıbrıs konusunda Türkiye'nin çıkarlarına zarar verdiğini iddia etti.¹⁹² Demokrat Parti Genel Sekreteri Faruk Sükan da hükûmetin haşhaş politikasının Türkiye'nin Batı'yla ve Amerika'yla dostça ilişkilerini zedelediğini savundu.¹⁹³

İsmet Giritli ve Metin Toker tarafından dile getirilen görüşler haşhaş ekimine izin verilmesine karşı yöneltilen eleştirilere örnek olarak verilebilir.¹⁹⁴ Haşhaş yasağının kaldırılmasının Türkiye'nin çıkarlarıyla, onuruyla ve bağımsızlığıyla bir alakası yoktu. Ecevit hükûmeti Amerika'dan daha fazla yardım isteme yerine Amerikalılara danışmaksızın haşhaş ekimine izin vermekle çok büyük bir hata işlemişti. Türkiye'nin bu düşmanca tavrına karşı artık bundan sonra ABD Türkiye'nin güvenlik ve ekonomik çıkarlarını önemsemeyecekti. Türkiye, Yunanistan ve Sovyetler Birliği gibi düşmanları karşısında yalnız kalma tehlikesiyle karşılaşacaktı. Karar yalnızca üç gruba memnun edecekti: Amerikan karşıtlarını, haşhaş üreticilerini ve haşhaş ve silah kaçakçıları. Soruna en iyi çözüm, önceki hükûmetler tarafından düşünülen alternatifler geliştirme projelerinin Amerikalıların yardımıyla yeniden gözden geçirilip desteklenmesi olabilirdi.

HAŞHAŞ EKİMİNE İZİN VERİLMESİNE AMERİKALILARIN TEPKİSİ

Amerikan Kongresi'nin Tepkisi

Ecevit hükûmeti haşhaş ekimine izin verme yönündeki niyetini ortaya koyar koymaz Amerikan Kongresi'nin üyeleri Türkiye'ye yapılan yardımı kesme tehdidinde bulunmuşlardı. 15 ve 16 Mart 1974'te Türkiye'yi ziyaret eden Kongre üyeleri Wolff ve Rangel Türk görevlilerine ve gazetecilere verdikleri beyanatlarda haşhaş yasağının iptal edilmesinin Amerikan halkının ve Kongre üyelerinin büyük tepkisine neden olacağını söylediler.¹⁹⁵ Turner'in de aktardığı gibi 1 Temmuz 1974'teki Türk hükûmetinin kararının ertesinde Türkiye'ye yardımın kesilmesini öneren 250'den fazla yasa teklifi Kongre'de beklemekteydi.¹⁹⁶ Amerikan Senatosu'nun 12 Temmuzda 8'e karşı 81 olumlu oyla aldığı bir karar haşhaş konusunda etkili önlemler almaması durumunda Türkiye'ye yapılan ekonomik ve askerî yardımının kesilmesini öngörmekteydi.¹⁹⁷

16 Temmuz 1974'te yapılan bir komite toplantısı sırasında Amerikan Kongresi üyelerinin yaptığı tartışmalar Türkiye'nin haşhaş ekimine izin vermesi hakkındaki görüşlerini ortaya koymaktadır:¹⁹⁸ Türk hükûmetinin kararı ekonomik kaygılardan çok siyasi nedenlerle alınmıştı. Türk hükûmeti Amerika tarafından sağlanan fonları Türk çiftçisinin zorluklarını azaltmak amacıyla kullanmada başarısız olmuştu. Haşhaş üretimi Türk ekonomisine çok az katkı sağlamaktaydı ve Türk halkının çok küçük bir kesimi için gelir kaynağı teşkil etmekteydi. 1971 ve 1974 yılları arasında uygulanan haşhaş yasağı Türkiye'de çok önemli ekonomik ve sosyal sorunlara neden olmamıştı. Sorunun ekonomik yönlerini göz ardı eden bazı Türk politikacıları siyasi popülarite kazanmak için konuyu Türkiye'nin bağımsızlığının bir sembolü olarak sunmuşlardı. Organize suç örgütleri bile haşhaş kampanyasını teşvik etmiş, belki de başı çekmişlerdi. Türk otoriteleri haşhaş yasağı konusunda ABD ve Türkiye arasında bir anlaşma olmasına rağmen Amerikan yetkilileriyle danışmada bulunmaksızın tek taraflı olarak haşhaş yasağını kaldırmaya karar vermişlerdi. Daha önceki yıllarda yaşanan tecrübelerin gösterdiği gibi Türkiye, bürokrasisinin etkili çalışmamasından dolayı yine haşhaşın illegal kanallara akmasına engel olamayacaktı. Türk hükûmeti son zamanlarda aldığı bir kararla narkotik suçlardan hüküm giymiş bazı mahkumları serbest bırakmış, böylece onların eski işlerine geri dönmelerine imkân sağlamıştı.

Amerikan Kongresi üyeleri ayrıca şu görüşleri de ileri sürdüler: Türkiye'nin haşhaş ekimi yasağı, ABD'de eroin müptelalarının ve eroinle ilgili olarak işlenen suçların sayısında önemli oranda azalma meydana

gelmesine katkıda bulunmuştu. Türk hükûmetinin yeni kararıyla Amerika'daki eroin miktarında yeniden bir artış olacak ve uyuşturucu alışkanlığı probleminde elde edilen bütün başarılar boşa gidecekti. Bu yönüyle Türk hükûmetinin kararı Amerikan halkına karşı doğrudan bir saldırı anlamına geliyordu. *Washington Post*'un makalesine göre "eğer Türk hükûmeti bir gecede Amerikan sahillerine ajanlarını indirip binlerce Amerikalıyı zehirleyeceğini ve öldüreceğini ve Amerikan toplumunun temellerini sarsacağını ilan etse - ki eroin aynen bunu yapmaktaydı - şüphesiz ki bu açıklama savaş nedeni olarak görülecek ve ona göre tepki gösterilecekti." Türkiye'nin, haşhaşı sebebiyle Amerikan toplumu için oluşturduğu tehdit, NATO'ya yaptığı katkıdan çok daha fazlaydı. Türkiye'deki Amerikan tesisleri ve Türkiye'nin savunma alanında ABD'yle yaptığı iş birliği Amerika için artık hayati bir önem taşımıyordu. Durum ne olursa olsun Kongre üyeleri Türkiye'den çok kendi eyaletlerinin insanlarına karşı sorumlulardı. Kongre haşhaş ekimine izin verilmesi konusundaki ciddiyetini göstererek başkana Türkiye'ye yardımı kesme yetkisi vermeliydi.

Yardıma kesme seçeneğinin Türk yöneticilerinin politikalarını değiştirmelerine neden olmayacağını savunan Kongre üyeleri de mevcuttu. Onların görüşleri de şu şekildeydi: Diğer devletlerin yaptığı gibi Türkiye de haşhaş üretimi konusunda çok sıkı bir kontrol sistemi uygulayabilirdi. Amerikan yönetiminin haşhaş konusunda tam olarak başarılı olamadığı da bir gerçektir. Yönetim, haşhaş bölgesinde alternatifler geliştirme projelerinde Türk hükûmetine yeterli derecede yardımcı olmamış, haşhaş ekimine izin verme niyetlerini açıkladıktan sonra Türk otoritelerini ikna etmek için girişimlerde bulunmamıştı. Amerika başkalarının kendi adına uyuşturucu problemini çözmesini beklemek yerine ülke içinde kendisi etkili önlemler almalıydı.

Temmuz 1974'ün sonunda Amerikan Kongresi haşhaş ekimine izin vermesi sebebiyle Export-Import Bankası'nın Türkiye'ye daha fazla kredi vermesini yasakladı.¹⁹⁹ 239 Kongre üyesi tarafından teklif edilen 507 sayılı Karar 6 Ağustos 1974'te Temsilciler Meclisi tarafından kabul edildi. Karar, Amerikan başkanına, haşhaş üretimine yeniden başlamasını engellemek için Türk hükûmetiyle en yüksek düzeyde temaslarda bulunması ve bu görüşmeler bir sonuç vermezse 1971 tarihli Dış Yardım Yasası çerçevesinde Kongre'nin verdiği yetkiyi kullanarak Türkiye hükûmetine yapılan bütün yardımı durdurması konusunda yetki veriyordu.²⁰⁰ Amerikan Senatosu da 1970 tarihli kapsamlı uyuşturucu alışkanlığı ve kontrolü yasasına bir ek getirerek haşhaş ekimini yasaklamayan hükûmetlere yapılan yardımı 1 Ocak 1975 tarihine kadar durdurması yönünde başkana talimat veren bir karar aldı.²⁰¹ Türkiye'nin 14 Ağustos 1974 tarihinde Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği

askerî müdahalenin ikinci safhasını başlatması üzerine Amerikan Kongresi Türkiye'ye Kıbrıs'taki girişimleri sebebiyle askerî ambargo uygulanması için bir kampanya başlattı. Bunun üzerine haşhaş konusu ikincil duruma düştü. Türkiye'nin haşhaş ekimine izin vermesine muhalefet eden Kongre üyeleri ambargo girişimini iyi bir fırsat olarak gördüler ve ambargoya destek vererek Türkiye'yi cezalandırma yoluna gittiler.

Amerikan Yönetiminin Tepkisi

Amerikan yönetimi Ecevit hükûmetinin haşhaş ekimini yeniden başlatma niyetinden hiç de hoşnut değildi. Amerikan yetkililerinin görüşüne göre başarılı olduğu için haşhaş ekimi yasağı kaldırılmamalıydı. 6 Mayıs 1974'te Amerikan makamları haşhaş ekimine başlanması hâlinde Türk-Amerikan ilişkilerinin zarar göreceği yolunda özel olarak uyarıda bulundular.²⁰² 8 Mayıs'ta Amerikan narkotik görevlisi Sheldon V. Vance Senato'ya verdiği ifadede Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan 20 milyon dolarlık kredinin Türkiye'nin haşhaş konusundaki tutumu açıklığa kavuşmadığı için tutulduğunu söyledi.²⁰³

Türk hükûmeti haşhaş üretiminin başlamasına izin verme kararı aldığı anda Amerikan makamları bu kararı iki ülke arasındaki anlaşmanın ihlal edilmesi olarak niteleyerek eleştirdiler.²⁰⁴ Amerikan dışişleri bakanlığının yaptığı açıklama şu şekildeydi: "Türk hükûmetinin kararından büyük üzüntü duymaktayız... Karar Amerikan büyükelçisi William B. Macomber'e Türk makamları tarafından herhangi bir resmî açıklama yapılmaksızın alınmıştır."²⁰⁵ Dışişleri bakanlığı sözcüsü John King de Türkiye'nin kararı hakkında kaygılarını dile getirdi, fakat söz verilen 20 milyon doların verilmesinin durdurulması dışında Türkiye'ye Amerikan askerî ve ekonomik yardımının verilmeye devam edileceğini söyledi. Türkiye'nin kararı karşısında duyduğu hoşnutsuzluğu göstermek için Amerikan yönetimi Ankara'daki büyükelçisini danışmalarda bulunmak ve Türk hükûmetinin kararı neticesinde ortaya çıkan yeni durumu görüşmek üzere Washington'a çağırıldı.²⁰⁶

Türkiye'nin haşhaş ekimine izin vermesi kararından sonraki dönemde Amerikan resmî makamları Kongre'nin Türkiye'ye yapılan yardımı durdurma girişimlerine karşı çıktılar, çünkü bu tür tehditlerin Türkiye'nin kararını geri almasını sağlamayacağını, fakat Amerika'nın bu ülkedeki stratejik çıkarlarını zedeleyeceğini düşünmekteydiler.²⁰⁷ Kıbrıs sorunu haşhaş konusunun önüne geçinceye kadar Amerikan yönetimi doğrudan yardımı kesme kararının alınmasını engellemede başarılı oldu, ayrıca konunun ele alınmasında denetim konusuna ağırlık verilmesini sağladı.

Amerikan Kamuoyunun Tepkisi

Amerikan kamuoyu Türkiye'nin haşhaş ekimini başlatma kararı karşısında ciddi şekilde öfkeye kapıldı. Aileler, doktorlar ve yasaları uygulayan görevliler Türk haşhaşının yeniden önemli derecede Amerikan gençliğini zehirlemeye başlayacağına inanmaktaydı. Amerikan gazeteleri Türkiye'nin kararını şiddetle şekilde eleştiren makale ve yazılarla doluydu. Bu konuda çok aşırı bir örnek Pete Hamill'in 8 Temmuz 1974'te *New York Post*'ta kaleme aldığı "Savaş Hareketi" başlığını taşıyan makalesiydi.²⁰⁸ Türkiye'nin kararını Amerikan halkına karşı alınmış bir savaş kararı olarak niteleyen Hamill, Türk haşhaş tarlalarının Amerikan uçakları tarafından bombalanmasını teklif ediyordu.

HAŞHAŞ SORUNUNUN SONU

Ecevit hükûmeti beyannameli sıkı devlet kontrolü altında 7 ilde haşhaş ekimine izin verirken illegal haşhaş trafiğini engellemek için en sıkı tedbirleri aldı.²⁰⁹ Bu tedbirlerden en önemlisi, haşhaş hasadında yeni bir metodun uygulanmaya başlanması idi. Daha önceden ham afyon, çizilen bitkiden çiftçiler vasıtasıyla çıkartılıyor ve bu yüzden illegal piyasada afyona çok yüksek fiyatlar verildiğinden binlerce kişinin elinde bulunan afyonun kontrol edilmesi mümkün olmuyordu. Yeni metot haşhaşın çiftçiler tarafından çizilerek haşhaş sakızı edilmesi safhasını atlıyordu. Hükûmet çiftçilerin haşhaş bitkisini çizmelerini bundan böyle yasaklıyordu. Tüm bitki tarlada kesilecek ve devletin fabrikalarına götürülüp orada gelişmiş teknikler kullanılarak maksimum oranda afyon elde edilecekti. Böylece sadece devlet görevlileri tüm ürünü alacak ve baz morfin hâline getirerek tıp dünyasının legal ihtiyaçlarını karşılamak üzere legal piyasada satacaktı. Böyle bir fabrika inşa edilinceye kadar birkaç sene boyunca çizilmemiş haşhaş bitkileri doğrudan Batı Avrupa'ya ihraç edilecekti.²¹⁰

Yeni Türk girişimleri genel olarak uluslararası camianın takdirini kazandı. 19 Eylül 1974'te Birleşmiş Milletler Türkiye'nin uluslararası sorumluluklarına bağlı kalarak sıkı bir kontrol imkânı sağlayan yeni metot uygulama girişimini takdir eden resmî bir açıklama yaptı. 16 Ekimde yapılan diğer bir açıklamada da Türkiye'nin uygulamaya başladığı metot diğer haşhaş üreticileri tarafından takip edilmesi tavsiye edilen örnek bir metot olarak sunuldu ve yeni metodun illegal haşhaş trafiğini engelleyip çiftçilerin gelirlerini artıracığı ifade edildi.²¹¹ Temmuz 1975'te Türkiye'yi ziyaret eden bir BM narkotik komitesi Türk kontrol sisteminin etkinliğinden çok etkilenildiğini açıkladı.²¹² 13 Temmuz 1976'da tamamlanan, Uluslararası Narkotik

Maddeleri Kontrol Kurulu ve Birleşmiş Milletler Sekreterliği tarafından gerçekleştirilen araştırma ise Türk kontrol sistemlerinin tam olarak etkili olduğunu ve illegal piyasaya herhangi bir kayma ya da sızıntı olmadığını ortaya koydu.²¹³ İlegal haşhaş trafiği hakkında şikayetler yapılması üzerine diğer bir BM komitesi 1977 başında Türkiye'ye gitti, fakat 1975'te haşhaş ekimi başladığından beri herhangi bir şekilde kaçakçılık yapıldığına dair hiçbir delil bulamadı.

Amerikan yetkilileri de Türk hükûmetinin aldığı tedbirleri haşhaş kaçakçılığını önlemenin etkili yolları olarak gördüklerini ifade ettiler ve çalışmalarından dolayı Türk makamlarını takdir ettiler. 20 Eylül 1974'te Amerikan dışişleri bakanlığı Türk hükûmetinin yeni hasat metodu uygulama kararından duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Kongre'ye bir mesaj gönderen Başkan Ford da Türk kontrol sistemlerinin etkinliğini övdü.²¹⁴ Bu arada Amerikan yönetimi yeni metodu uygulayan bir fabrikanın kurulmasında Türk makamlarına finansal yardımda bulundu.²¹⁵

1970'lerin ortasında ve sonlarına doğru haşhaş konusunda Türkiye'yi uğraştıran en önemli problem, yabancı devletlerden gelip ülkeden geçerek Batılı ülkelere ulaşan uyuşturucu kaçakçılığını önlemektir.²¹⁶ 1980'lerde haşhaş konusuyla ilgili gelişmeler ise Amerika'nın eski Ankara büyükelçilerinden James W. Spain tarafından hatıralarında özetlenmiştir. Spain'in anlattıklarına göre, 1980'lerin başında Türkiye'de yeni metodun uygulanmasına yönelik fabrika henüz kurulmadığı için tarlalardan toplanmış haşhaş stoğu ortaya çıkmıştı. Yeni sistemin başarılı olması için en önemli unsur, haşhaşın büyük ilaç firmalarının çok büyük miktarlarda alım yaptığı Amerikan ilaç piyasasına ulaşmasıydı. Temmuz 1981'de Amerikan Uyuşturucu Uygulama İdaresi (DAE) görevlilerinden ve firmaların temsilcilerinden oluşan bir grup yeni sistemi işletebilmek için Türkiye'ye geldi. Fabrika iyi bir şekilde işletilmeye başlandıktan sonra yeni bir problem ortaya çıktı: Amerika işlenen afyonu satın alacak mıydı? Amerika'nın stratejik stoklarının korunmasından sorumlu olan Genel Hizmetler İdaresi (General Services Administration), Türkiye'deki fabrikanın bütün ürünlerini satın alarak stokların yeniden doldurulmasını planlamaktaydı. Fakat hiç kimse piyasadaki özgürlüğü kısıtlayacak şekilde Türkiye'ye özel bir kota tanınması taraftarı değildi. Uzun tartışmalardan sonra ülkeler için özel kotalar konulmamasına, fakat piyasanın %80'inin Hindistan ve Türkiye'ye bırakılıp geri kalanının diğer ülkelere tahsis edilmesine karar verildi.²¹⁷

Bu dönemde haşhaş konusunda Türkiye ve Amerika'yı ilgilendiren diğer bir problem, narkotik maddelerle ilgili yasaları ihlal etmekten dolayı Türk hapishanelerinde uzun süreli hapis cezaları çekmekte olan Amerikan

mahkumlarının durumuydu. Bu konuda Amerikan halkı arasında ünlü bir film (Midnight Express'inden) dolayı Türkiye'ye karşı bir antipati oluşmuştu. Amerikan büyükelçileri Spiers ve Macomber zamanında uzun süreli ceza alan mahkumların kalan cezalarını kendi ülkelerinde çekebilmeleri için cezai hükümlerin uygulanması ile ilgili olarak Türkiye ve ABD arasında bir anlaşma imzalanmıştı. Büyükelçi Spain'in belirttiğine göre, Ağustos 1981 itibariyle Amerikan mahkumları ülkelere dönmüş ve Türk ceza sisteminde öngörülme, fakat Amerikan sisteminde bulunan şartlı tahliye sayesinde kısa sürede serbest kalmıştır.²¹⁸

SONUÇ

1971 yılına kadar Amerikalılar tarafından uygulanan baskılar Türk yöneticilerin illegal haşhaş üretimini ve trafiğini önleme konusunda bazı tedbirler almasını sağladı, fakat Türk otoritelerini haşhaş ekimini tamamen yasaklamaya ikna etmede başarılı olamadı. İç politikayla ilgili kaygılar Türk hükûmetinin bu konuda Amerikan etkisine teslim olmasını engelledi. Seçim kaygısı olmayan ordu destekli Erim hükûmeti kolayca haşhaş ekimini yasakladı, fakat aynı zamanda haşhaş yasağının Türkiye'nin çıkarlarına uygun düştüğünü iddia etti. 1974'te iktidara gelen Ecevit hükûmeti göreve başlar başlamaz Türkiye'nin ABD'nin etkisinde olmadığını göstermek için haşhaş ekimine yeniden izin verdi, fakat Amerikan Kongresi'nin tehditlerinden kendisini kurtaramadı. Kıbrıs sorunu haşhaş probleminin önüne geçmeseydi Ecevit hükûmetinin bu konuda aşırı Amerikan baskısına maruz kalacağı kesindi.

Kıbrıs gibi haşhaş sorunu da Türk-Amerikan ilişkilerinin temelini, yani Doğu-Batı blokları çatışması bağlamında güvenliğin korunmasını ilgilendirmeyen bir meseleydi. Temelde iki ülkenin ilişkilerinin gerginleşmesine neden olacak derecede ciddi ya da temel bir problem olmasa da Kıbrıs sorunu sahneye çıkmasa Türk-Amerikan ittifakını sarsacak bir konuma gelmişti. Eğer iki devletin hükûmeti samimi olarak çaba göstereceklerdi, karşılıklı olarak tatmin edici bir sonuca ulaşabilirlerdi, çünkü sorunun kaynağı haşhaşın üretilmesi değil fakat illegal kanallara aktarılması idi. Başka üretici ülkeler etkili denetim sistemleri kurabilmişlerdi, Türkiye de kolaylıkla onların yolunu takip edebilirdi. Fakat iki ülkenin yönetimleri uyguladıkları politikalarla daha çok kendi halklarına hitap ediyor, konuyu kullanarak iç politika çıkarlarına hizmet etmeye çalışıyorlardı.

Türk afyonunun kaynağında kurutulmasıyla Amerikan toplumunun uyuşturucu alışkanlığı probleminin büyük oranda azalacağını propaganda

etmekle Amerikan yönetimi, Türkiye'yle ilişkilerinin önemini göz ardı etti, Türkiye'nin iç siyasetinin doğasını yanlış tahlil etti ve eroinele ilgili arz ve talep gerçeklerini görmezden geldi. Amerikan Kongresi ve basını ile birlikte Türkiye'ye karşı zorlayıcı taktikler uygulayan Amerikan otoriteleri Türk hükûmetinin prestijinin Türk halkı ve uluslararası toplumun gözünde sarsılabileceği gerçeğini ihmal ettiler. Türk makamları ilk önce haşhaşın illegal üretimini ve satışını engellemek için etkili tedbirler alma yoluna gitmediler, böylece ülkelerine uluslararası alanda kötü bir ün kazandırdılar. Daha sonra da haşhaş ekimine yeniden başlanmasını Amerika'ya karşı bir rest çekme ve özellikle Kongre'ye baş kaldırma şeklinde sundular. Kararlarını Türkiye'nin bağımsızlığının bir sembolü olarak sunarak arkalarındaki halk desteğini artırmayı amaçladılar, fakat kararın bu şekilde sunulmasından Amerikan yönetiminin ve halkının Türkiye'den uzaklaşmasına neden olabileceği gerçeğini görmezlikten geldiler.

SON NOTLAR

- ¹ J. W. Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", *Middle East Journal*, Yaz 1975, c. 29, No. 3, s. 295.
- ² Ibid., s. 296; H. R. Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", *Department of State Bulletin*, c. 64, 1 Şubat 1971, s. 142.
- ³ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 296; Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 143.
- ⁴ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", ss. 296-297.
- ⁵ Ibid., s. 297.
- ⁶ Ibid., s. 297.
- ⁷ J. L. Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", *World Affairs*, c. 136, Yaz 1973, s. 37.
- ⁸ Ibid., s. 38; G. S. Harris, *Troubled Alliance*, Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1972, s. 191.
- ⁹ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 144.
- ¹⁰ Harris, *Troubled Alliance*, s. 191.
- ¹¹ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 143; Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 37.
- ¹² Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 38.
- ¹³ Ibid., s. 39.

- ¹⁴ C. Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985, s. 146; Özgen Acar, "Afyon Raporu", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1970.
- ¹⁵ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 143.
- ¹⁶ M. A. Turner, *The International Politics of Narcotics*, yayınlanmamış doktora tezi, Kent State University, 1975, s. 106.
- ¹⁷ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 297.
- ¹⁸ Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s. 147.
- ¹⁹ Tarım Bakanı İlhami Ertem, *Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*, 24 Temmuz 1970, dönem 3, oturum 1, c. 8, s. 631.
- ²⁰ Harris, *Troubled Alliance*, s. 192; Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 122-123.
- ²¹ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 192-193.
- ²² Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 141.
- ²³ Newsday, *The Heroin Trail*, Londra: Souvenir Press, 1975, ss. xi, 186; Özcan Köknel, "Haşhaş Ekimi ve ABD", *Milliyet*, 4 Kasım 1975; Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 47n.
- ²⁴ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 9, 11-12.
- ²⁵ *The Heroin Trail*, ss. xi-xii.
- ²⁶ Ibid., s. 187.
- ²⁷ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 141.
- ²⁸ Ingersoll'un açıklaması, ibid., s. 141; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 298.
- ²⁹ Ragıp Üner, "Afyon Sorunu ve Amerika", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1971.
- ³⁰ Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s. 146.
- ³¹ G. Harris, "Turkey Between Alliance and Alienation", *Foreign Policy*, c. 8, No. 3-4, 1980, s. 121.
- ³² Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 140.
- ³³ Ibid., s. 141.
- ³⁴ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 3, 106; Harris, *Troubled Alliance*, s. 192; O. S. Roy, *Drugs, Society and Human Behaviour*, Saint Louis: the C.V. Mosby Company, 1972, s. 193; *The Heroin Trail*, ss. xiii, 7; ABD Dışişleri Bakanı William Rogers'ın Kongre'ye Sunduğu Rapordan Bölümler, Ankara: Amerikan Basın ve Kültür Merkezi, 1972, s. 4.
- ³⁵ İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı İ. S. Çağlayangil ile yaptığı söyleşi, İ. Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1980, ss. 311-312. Daha sonra bazı Türk gazeteleri Amerikan yetkililerinin Amerika'ya ulaşan eroinin

kaynağı konusunda Amerikan halkını yanlış bilgilendirdiklerini iddia ettiler. Belirtildiğine göre, Amerikan Kongresinin tehlikeli ilaçlarla ilgili komisyonunun 1975 yılında başkanlığını yapan Walter Minnick, yaptığı bir konuşmada Amerikan Kongresinin ve halkının eroinin kaynağı konusunda Amerikan yetkilileri tarafından yanlış yöne sevk edildiklerini ifade etti. Ona göre Türkiye günah keçisi olarak seçilmişti, çünkü kendisine baskı uygulanması kolay bir devlettir. Ali Sirmen, "Dünyada Bugün: Afyonlama", *Cumhuriyet*, 8 Mart 1975. Başka bir haberde de John Ingersoll'un Amerikan halkının kızgınlığını yönetim dışı kaynaklara yönlendirmek için kasdi olarak Türkiye'yi Amerika'ya ulaşan eroinin temel kaynağı olarak gösterdiği iddia edildi. Selahattin Güler, "ABD Kongresini Türkiye'de Görevli Ajanlar Yanılttı", *Cumhuriyet*, 24 Mart 1975.

³⁶ Roy, *Drugs, Society and Human Behaviour*, s. 193; *The Heroin Trail*, s. 2; Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 144.

³⁷ *The Heroin Trail*, s. 11.

³⁸ Ibid., ss. xiii, 11; Roy, *Drugs, Society and Human Behaviour*, s. 194.

³⁹ Roy, *Drugs, Society and Human Behaviour*, s. 194.

⁴⁰ *The Heroin Trail*, ss. 20-42.

⁴¹ Ibid., s. 53.

⁴² Roy, *Drugs, Society and Human Behaviour*, s. 194.

⁴³ *The Heroin Trail*, s. 167.

⁴⁴ Ibid., s. xii, 156.

⁴⁵ Roy, *Drugs, Society and Human Behaviour*, s. 194; Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 144; *International Aspects of the Narcotics Problem*, Hearings Before the Subcommittee on Foreign Affairs, House of Representatives, 92. Kongre, 1. Oturum, 7, 8, 9 ve 30 Temmuz 1971, Washington: U.S. Government Printing Office, 1971, s. 5.

⁴⁶ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", ss. 143-145.

⁴⁷ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 298; Harris, *Troubled Alliance*, s. 195; Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 128.

⁴⁸ Amerikalıların ülke içinde aldıkları önlemler konusunda bk. Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", ss. 141-142; *The Heroin Trail*, ss. xii, xiii; *Keesing's Contemporary Archives*, 1971-1972, c. 18, s. 25227.

⁴⁹ Harris, *Troubled Alliance*, s. 193; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", ss. 298, 303.

⁵⁰ *Keesing's Contemporary Archives*, c. 18, s. 24693; *The Heroin Trail*, s. 90; Üner, "Afyon Sorunu ve Amerika"; Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 142.

⁵¹ *Keesing's Contemporary Archives*, c. 18, ss. 24692-24693.

- ⁵² Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 202.
- ⁵³ Ibid., ss. 126, 139-140.
- ⁵⁴ M. A. Birand et al., 12 Mart, Ankara: İmge Kitabevi, 1994, s. 169; İ. S. Çağlayangil, *Anılarım*, İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1990, s. 324.
- ⁵⁵ Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 126; Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s. 150; Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, s. 312.
- ⁵⁶ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Nisan 1970, s. 133.
- ⁵⁷ Harris, *Troubled Alliance*, s. 194; Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 126-127.
- ⁵⁸ Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s. 153.
- ⁵⁹ *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1970, s. 1.
- ⁶⁰ Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s. 153.
- ⁶¹ Harris, *Troubled Alliance*, s. 194n; *Milliyet*, 23 Temmuz 1970; *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1970, s. 7.
- ⁶² *Cumhuriyet*, 23 Temmuz 1970, s. 7.
- ⁶³ MMTD, 24 Temmuz 1970, dö. 3, ot. 1, c. 8, ss. 626-632.
- ⁶⁴ *Cumhuriyet*'te: Oktay Akbal, "Amerikasız da Yaşanır"; İlhan Selçuk, "Düşün" 24 Temmuz 1970, s. 2; Cihad Baban, "Demirel Haklı", 28 Temmuz 1970, s. 2; Abdi İpekçi, "Türkiye Cezalandırılacakmış", *Milliyet*, 22 Temmuz 1970, ss. 1 ve 9.
- ⁶⁵ Harris, *Troubled Alliance*, s. 195; Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 141-142.
- ⁶⁶ Harris, *Troubled Alliance*, s. 195; *Cumhuriyet*, 4 Ekim 1970, s. 1.
- ⁶⁷ Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, ss. 148-149.
- ⁶⁸ Turhan Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 24 Mart 1976; Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, ss. 294-295; Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 125-126.
- ⁶⁹ Birand et al., 12 Mart, s. 169.
- ⁷⁰ Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, ss. 295-296.
- ⁷¹ Ibid., ss. 299-300, 313-314.
- ⁷² *Keesing's Contemporary Archives*, c. 18, ss. 24637-24639.
- ⁷³ V. Coufoudakis, "Turkey and the United States: the Problems and Prospects of a Post-War Alliance", *Journal of Political and Military Sociology*, c. 9, No. 2, Sonbahar 1981, s. 187; R. Morris, *Uncertain Greatness*, Londra: Quartet Books, 1977, s. 272.
- ⁷⁴ Cem'in Çağlayangil ile söyleşisi, Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, s. 300.
- ⁷⁵ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 116-117, 197.
- ⁷⁶ Ibid., ss. 117, 120, 132-133, 138, 198. Amerikan Kongre üyeleri ve yetkililerinin yorumları için bk. *International Aspects of the Narcotics Problem*, ss. 12, 17, 22, 75, 76.
- ⁷⁷ Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 121.

- ⁷⁸ Harris, *Troubled Alliance*, s. 196; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 303; Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s. 145; Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 43; *Turkish Opium Ban Negotiations*, Hearing Before the Committee on Foreign Affairs, House of Representatives, 93. Kongre, 2. Oturum, 16 Temmuz 1974, Washington: U.S. Government Printing Office, 1974, ss. 3, 32, 33, 50, 59.
- ⁷⁹ *International Aspects of the Narcotics Problem*, ss. 13, 42.
- ⁸⁰ Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 130.
- ⁸¹ Ibid., ss. 277-278.
- ⁸² Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, ss. 149-150; Acar, "Afyon Raporu", 19 Temmuz 1970.
- ⁸³ Ragıp Üner'in görüşüne göre, Amerikan halkı, Yunan ve Ermeni asıllı Amerikalıların yoğun propagandalarının etkisi altında kalarak böyle bir görüşe sahip olmuştu. R. Üner, "Afyon Sorunu", *Cumhuriyet*, 18 Mart 1971.
- ⁸⁴ Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, s. 293; Birand et al., *12 Mart*, s. 169.
- ⁸⁵ Acar, "Afyon Raporu", 6 Temmuz 1970; Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s. 148; *Facts on Turkish Poppy*, Directorate General of Press and Information, s. 6; *Cumhuriyet*, 4 Temmuz 1970, s. 1; Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 145; Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 39.
- ⁸⁶ MMTD, dö. 3, ot. 1, c. 8, ss. 566, 630-632.
- ⁸⁷ Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, s. 312.
- ⁸⁸ Harris, "Turkey and the United States", K .H. Karpas (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition*, Leiden: E.J. Brill, 1975, s. 68; Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 124.
- ⁸⁹ S. Bölükbaşı, *Super Powers and the Third World*, New York: University Press of America, 1988, s. 173.
- ⁹⁰ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 144.
- ⁹¹ Roy, *Drugs, Society and Human Behaviour*, s. 193.
- ⁹² *The Heroin Trail*, s. 15.
- ⁹³ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 145; *International Aspects of the Narcotics Problem*, s. 119.
- ⁹⁴ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 144; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", ss. 298, 305.
- ⁹⁵ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 305.
- ⁹⁶ Acar, "Afyon Raporu", 16 Temmuz 1970.
- ⁹⁷ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 145; R. F. Nyrop (der.), *Turkey: A Country Study*, Washington D. C.: American University, 1980, s. 285; Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 43.

- ⁹⁸ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 305.
- ⁹⁹ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", s. 145.
- ¹⁰⁰ Harris, *Troubled Alliance*, s. 193; Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 124.
- ¹⁰¹ Acar, "Afyon Raporu", 16 Temmuz 1970; ABD Dışişleri Bakanı William Rogers'ın Kongre'ye Sunduğu Rapordan Bölümler, s. 4; *International Aspects of the Narcotics Problem*, s. 119.
- ¹⁰² Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, s. 312.
- ¹⁰³ Özcan Köknel, "Haşhaş Ekimi ve ABD", *Milliyet*, 4 Kasım 1975.
- ¹⁰⁴ Wellman, "Drug Abuse: A Challenge to U.S.-Turkish Cooperation in the Seventies", ss. 145-146.
- ¹⁰⁵ Harris, *Troubled Alliance*, s. 192; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 298.
- ¹⁰⁶ *Keesing's Contemporary Archives*, c. 17, s. 23956, c. 18, s. 24640.
- ¹⁰⁷ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 195-196; Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 143, 204-205; F. Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy*, Londra: C. Hurst & Company, 1977, s. 418.
- ¹⁰⁸ Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, ss. 292-293.
- ¹⁰⁹ Ibid., ss. 311-312; Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, s. 147; Köknel, "Haşhaş Ekimi ve ABD".
- ¹¹⁰ İ. Ertem, *MMTD*, 20 ve 24 Temmuz 1970, ss. 566, 630-632.
- ¹¹¹ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 122, 139; T. Bilgin, "12 Mart", *Milliyet*, 24 Mart 1976.
- ¹¹² J. W. Spain, *American Diplomacy in Turkey*, New York: Praeger, 1984, s. 136.
- ¹¹³ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 305; Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 32.
- ¹¹⁴ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 305. Aynı zamanda bk. *Facts on Turkish Poppy*, s. 7.
- ¹¹⁵ *Cumhuriyet*, 4, 20, 25 ve 31 Temmuz 1970, 11 Ağustos 1970; Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 142.
- ¹¹⁶ Süleyman Mutlu (20 Temmuz 1970) ve Celal Kargılı (24 Temmuz 1970), *MMTD*, dö. 3, ot. 1, c. 8, ss. 564-565, 626-629; *Cumhuriyet*'te: S. H. Ürgüplü'nün konuşmaları, 3 ve 10 Temmuz 1970, s. 1, Ö. Acar, "Afyon Raporu", 5-20 Temmuz 1970, O. Akbal, "Amerikasız da Yaşanır", 24 Temmuz 1970, C. Baban, "Demirel Haklı", 28 Temmuz 1970, R. Üner, "Afyon Sorunu ve Amerika", 18 Mart 1971; *Milliyet*'te: A. İpekçi, "Türkiye Cezalandırılacakmış", 22 Temmuz 1970, İ. Cem "Afyon mu Silah mı?", 23 ve 24 Temmuz 1970; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", ss. 305-306.
- ¹¹⁷ *International Aspects of Narcotics Problem*, s. 22.
- ¹¹⁸ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 298.

- ¹¹⁹ Harris, *Troubled Alliance*, ss. 196-197; *Facts on Turkish Poppy*, ss. 13-14.
- ¹²⁰ Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy*, s. 417.
- ¹²¹ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 299.
- ¹²² Harris, *Troubled Alliance*, s. 196; Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 135; Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, ss. 153-154.
- ¹²³ Roy, *Drugs, Society and Human Behaviour*, s. 193.
- ¹²⁴ *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1971, s. 1.
- ¹²⁵ Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, ss. 131, 154.
- ¹²⁶ Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 131.
- ¹²⁷ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 299.
- ¹²⁸ *Cumhuriyet*, 30 Temmuz 1971, s. 1; Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 39; *Keesing's Contemporary Archives*, c. 18, s. 24717.
- ¹²⁹ İki devlet başkanının açıklamaları için bk. *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Haziran 1971, ss. 137-142.
- ¹³⁰ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 311-315. Erim'in haşhaş yasağı konusundaki görüşleri için bk. *Resmi Temaslar, Sayın Başbakan ve Bn. Erim'in Birleşik Amerika'yı Ziyareti*, 18-23 Mart 1972, ty., yy., ss. 37, 50-51, 63. Erim, ABD'nin Türkiye'ye sağladığı ekonomik ve askerî yardımın karşılığı olarak Amerika için bir şeyler yapabiliyor olmaktan dolayı memnuniyet duyduğunu ifade etti.
- ¹³¹ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 316-317.
- ¹³² *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Temmuz 1971, ss. 141-142.
- ¹³³ Nihat Erim'in konuşması, Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 311-315.
- ¹³⁴ A. Mango, *Turkey: A Delicately Poised Ally*, Beverly Hills, Calif.: Sage, 1976, ss. 37, 42.
- ¹³⁵ *International Aspects of the Narcotics Problem*, ss. 17, 22, 28, 75, 76, 163, 164.
- ¹³⁶ *Ibid.*, ss. 21, 48.
- ¹³⁷ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 152, 156, 159-160, 278.
- ¹³⁸ Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 40; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 299; Nihat Erim'in açıklamaları, *Cumhuriyet*, 25 Şubat ve 23 Mart 1972.
- ¹³⁹ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 149-150.
- ¹⁴⁰ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 299.
- ¹⁴¹ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 146-148, 150, 217. Amerikan Kongre üyesi Lester L. Wolff, Türkiye ile yapılan anlaşmanın orijinal şeklini kağıda döken bir belgeyi Amerikan dışişleri bakanlığından elde ettiğini açıkladı. *Turkish Opium Ban Negotiations*, s. 2.
- ¹⁴² Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 215-216, 241; Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 41.

- ¹⁴³ Aytunç Altındal, "Haşhaş Politikası", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 1973; K. Cemal Güven, "Haşhaş Sorunu", *Cumhuriyet*, 23 Mart 1974.
- ¹⁴⁴ G. Lewis, *Modern Turkey*, New York: Praeger, 1974, s. 218; Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 47n; *The Heroin Trail*, s. 3.
- ¹⁴⁵ Tarım Bakanı Orhan Dikmen, MMTD, 24 Şubat 1972, dö. 3, ot. 3, c. 22, s. 137.
- ¹⁴⁶ Amerikan Kongre üyelerinin tazminat formülü konusunda taşıdıkları endişelerle ilgili olarak bk. *Turkish Opium Ban Negotiations*, s. 67.
- ¹⁴⁷ *The Heroin Trail*, s. 4.
- ¹⁴⁸ Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 41; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 305.
- ¹⁴⁹ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 217, 220. Amerikan Kongre üyelerinin açıklamaları için bk. *Turkish Opium Ban Negotiations*, ss. 2-3, 18, 55, 61, 62.
- ¹⁵⁰ *Resmi Temaslar*, s. 63.
- ¹⁵¹ *Cumhuriyet*, 3, 7 Kasım 1971, ss. 1 ve 7.
- ¹⁵² Harris, *Troubled Alliance*, s. 198; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", ss. 299-300.
- ¹⁵³ Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", ss. 40, 47n.
- ¹⁵⁴ *Cumhuriyet*, 16 Şubat 1972.
- ¹⁵⁵ Tarım Bakanı Orhan Dikmen, MMTD, 24 Şubat 1972, dö. 3, ot. 3, c. 22, s. 137; Başbakan Nihat Erim'in açıklamaları, *Cumhuriyet*, 25 Şubat ve 23 Mart 1972; Başbakan Ferit Melen'in açıklaması, *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1972.
- ¹⁵⁶ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 300.
- ¹⁵⁷ Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 237; Ahmet Kerse, "Afyon Savaşı", *Cumhuriyet*, 5 Ocak 1972; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 300; *Turkish Opium Ban Negotiations*, ss. 62, 67.
- ¹⁵⁸ Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 41; *The Heroin Trail*, ss. 16-17.
- ¹⁵⁹ Bir komite tartışmaları sırasında Amerikan Kongresi üyeleri ABD'nin geliştirme programları konusunda Türkiye'ye yardım etmek için yeterli çaba göstermediğini itiraf ettiler. *Turkish Opium Ban Negotiations*, ss. 33, 39, 40.
- ¹⁶⁰ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 301.
- ¹⁶¹ *The Heroin Trail*, ss. 7, 17; *Facts on Turkish Poppy*, s. 7.
- ¹⁶² Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", ss. 301, 303.
- ¹⁶³ Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 42.
- ¹⁶⁴ Arcayürek, *Çankaya'ya Giden Yol*, ss. 139, 144, 149; Özer Ölçmen ve Süleyman Mutlu, MMTD, 24 Şubat 1972, dö. 3, ot. 3, c. 22, ss. 133-135.

- ¹⁶⁵ Harris, *Troubled Alliance*, s. 198; *Keesing's Contemporary Archives*, 1974, c. 20, s. 26722; *Cumhuriyet*, 18 Eylül 1972, s. 1.
- ¹⁶⁶ Başkan Nixon'ın açıklamaları, *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Haziran 1971, ss. 140-142; Amerikan Dışişleri Bakanlığının açıklaması, Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 148; Kongre üyesi Benjamin S. Rosenthal'in Türk gazetecilere verdiği demeç, *Cumhuriyet*, 14 Ocak 1972, s. 7; Dışişleri Bakanı Roger'ın Kongre'ye sunduğu rapor, *Cumhuriyet*, 21 Nisan 1973, s. 3.
- ¹⁶⁷ Roy, *Drugs, Society and Human Behaviour*, s. 194; Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 44.
- ¹⁶⁸ Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", ss. 43-44; *Turkish Opium Ban Negotiations*, ss. 66, 67, *The Heroin Trail*, ss. 8-9.
- ¹⁶⁹ Amerikan Kongresi üyelerinin yorumları için bk. *International Aspects of the Narcotics Problem*, ss. 3, 25, 34, 49, 54, 61, 148, 149.
- ¹⁷⁰ Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", ss. 45-46; *Facts on Turkish Poppy*, s. 21; *International Aspects of the Narcotics Problem*, s. 25; Roy, *Drugs, Society and Human Behaviour*, s. 194.
- ¹⁷¹ Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", s. 47n; *International Aspects of the Narcotics Problem*, ss. 54, 119, 148.
- ¹⁷² "Afyon, CIA ve Türkiye", *Le Monde*'nin yazısı, *Cumhuriyet*, 26 August 1972.
- ¹⁷³ Zentner, "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy", ss. 46, 47n.
- ¹⁷⁴ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 304; *Turkish Opium Ban Negotiations*, ss. 10, 20, 31, 49, 59, 62, 71, 76, 77.
- ¹⁷⁵ *The Heroin Trail*, s. xiii.
- ¹⁷⁶ *Milliyet*, 14 Mart 1974.
- ¹⁷⁷ Ö. Köknel, "Haşhaş Ekimi ve ABD", *Milliyet*, 4 Kasım 1975.
- ¹⁷⁸ N. Eren, *Turkey, NATO and Europe*, Paris: Atlantic Institute for International Affairs, 1977, s. 24; Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 251; Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy*, ss. 419, 429n; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", ss. 301-302, *Cumhuriyet*, 9 Ekim 1973.
- ¹⁷⁹ *Cumhuriyet*'te: Aytunç Altındal, "Haşhaş Politikası", 11 Eylül 1973, İlhan Selçuk, "Haşhaş", 21 Şubat 1974, Hasan Sever, "Haşhaş Sorunu ve Çözümü", 15 Mart 1974, Oktay Akbal, "Afyon Savaşı", 16 Mart 1974, İ. Selçuk, "Onurumuzu Koruyalım", 16 Mart 1974, İ. Selçuk, "Afyonu Afyon Söker", 17 Mart 1974, K. Cemal Güven, "Haşhaş Sorunu", 23 Mart 1974.
- ¹⁸⁰ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 307.
- ¹⁸¹ *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1973; *New England Journal of Medicine* dergisinin makalesi, *Cumhuriyet*, 27 Ocak 1975; Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 203-204, 229; *Cumhuriyet*, 14 Mart 1974; *Facts on Turkish Poppy*, ss. 7-8, 11.
- ¹⁸² Spain, "The United States, Turkey and the Poppy"; s. 307, Eren, *Turkey, NATO and Europe*, s. 24.

¹⁸³ Cumhuriyet, 14 ve 20 Mart 1974; Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 228.

¹⁸⁴ Mango, *Turkey*, ss. 42-43.

¹⁸⁵ Cumhuriyet, 16,17 Şubat 1974, 14, 16, 17, 20 Mart 1974.

¹⁸⁶ Turner, *The International Politics of Narcotics*, ss. 252-253; *Keesing's Contemporary Archives*, 1974, c. 20, s. 26722.

¹⁸⁷ Ecevit'in açıklaması, Cumhuriyet, 17 Mart 1974; B. Ecevit, MMTD, 2 Temmuz 1974, dö. 4, ot. 1, c. 6, s. 347; Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 302.

¹⁸⁸ MMTD, dö. 4, ot. 1, c. 6, ss. 347-349. Kararın Türkiye açısından nedenleri için bk. *Facts on Turkish Poppy*, ss. 8,10.

¹⁸⁹ Tercüman'da: A. Kabaklı, "Haşhaş Mutluluğu", 6 Temmuz 1974, H. Erkmən, "Ambargo ve Ötesi", 1 Ağustos 1975; Cumhuriyet'te: A. Sirmen, "Amerikan Bombaları", 11 Temmuz 1974, A. Sirmen, "Alavere Dalavere", 15 Temmuz 1974; "Durum: Haşhaş Kararı ve Amerika", Milliyet, 3 Temmuz 1974.

¹⁹⁰ MMTD, dö. 4, ot. 1, c. 6, s. 398.

¹⁹¹ Cumhuriyet, 19 Mart 1974, s. 7.

¹⁹² A. Öymen, "Ecevit Başbakanlık Dönemini Anlatıyor".

¹⁹³ Cumhuriyet, 14 Temmuz 1974, s. 1.

¹⁹⁴ İ. Giritli, "Haşhaş ve Türk-Amerikan İlişkileri", Tercüman, 15 Temmuz 1975; M. Toker, "Haşhaş Ötesi ve Berisi", 24 Mart 1974, "Haşhaşın Sonrası", 14 Temmuz 1974, Milliyet.

¹⁹⁵ Cumhuriyet, 16 ve 17 Mart 1974.

¹⁹⁶ Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 201.

¹⁹⁷ Cumhuriyet, 13 Temmuz 1974, ss. 1, 7; *Keesing's Contemporary Archives*, 1974, c. 20, s. 26722.

¹⁹⁸ *Turkish Opium Ban Negotiations*, ss. 1-77.

¹⁹⁹ Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 261; Cumhuriyet, 2 Ağustos 1974, s. 1.

²⁰⁰ *Turkish Opium Ban Negotiations*, s. 1; Bölükbaşı, *Super Powers and the Third World*, ss. 180-181; Cumhuriyet, 7 Ağustos 1974, s. 1; K. R. Legg, "Congress as Trojan Horse?", J. Spanier ve J. Noguee (der.), *Congress, the Presidency and American Foreign Policy*, New York: Pergamon Press, 1981, ss. 118-119; Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 257.

²⁰¹ Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 258.

²⁰² R. C. Company, *Turkey and the United States*, New York: Praeger, 1986, s. 26.

²⁰³ Cumhuriyet, 9 Mayıs 1974, s. 1.

²⁰⁴ *Keesing's Contemporary Archives*, 1974, c. 20, s. 26722.

²⁰⁵ Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 256.

²⁰⁶ Cumhuriyet, 4 ve 6 Temmuz 1974; Company, *Turkey and the United States*, s. 26; Bölükbaşı, *Super Powers and the Third World*, s. 180.

²⁰⁷ *Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1974.

²⁰⁸ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 302; Bölükbaşı, *Super Powers and the Third World*, s. 181; *Cumhuriyet*'te: O. Akbal, "Haşhaş Soğuk Savaşı", 15 Temmuz 1974, A. Sirmen, "Amerikan Bombaları", 11 Temmuz 1974.

²⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. *Facts on Turkish Poppy*, ss. 12-13.

²¹⁰ Spain, "The United States, Turkey and the Poppy", s. 308; Spain, *American Diplomacy in Turkey*, s. 83; Harris, "Turkey and the United States" s. 70; Turner, *The International Politics of Narcotics*, s. 253; *Facts on Turkish Poppy*, ss. 15,17.

²¹¹ Ü. Gürtuna, "Diplomaside Kulis", *Cumhuriyet*, 23 Eylül 1974; Öymen, "Ecevit Başbakanlık Dönemini Anlatıyor".

²¹² Eren, *Turkey, NATO and Europe*, s. 25; *Facts on Turkish Poppy*, ss. 15-16.

²¹³ S. J. Shaw ve E. K. Shaw, *History of The Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. II, Cambridge: Cambridge University Press, 1977, s. 432.

²¹⁴ Eren, *Turkey, NATO and Europe*, s. 25; *Facts on Turkish Poppy*, s. 18.

²¹⁵ Spain, *American Diplomacy in Turkey*, s. 83.

²¹⁶ Nyrop (der.), *Turkey*, s. 295.

²¹⁷ Spain, *American Diplomacy in Turkey*, ss. 83-84.

²¹⁸ *Ibid.*, ss. 137-138.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

ASKERÎ AMBARGOYLA

İLİŞKİLERİN DİBE VURUŞU

1974 ÖNCESİ DÖNEM

Amerika Birleşik Devletleri, NATO çıkarları doğrultusunda Türkiye ve Yunanistan'ı Kıbrıs konusundaki millî tezlerinden vazgeçirerek, bir uzlaşî formülü çerçevesinde olağan dışı özelliklere sahip bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlayan başlıca devletti. Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kuran Londra ve Zürih Anlaşmalarına tam destek veren, fakat sorundan uzak duran Amerikalılar 1963 sonu ve 1964 başında Kıbrıs'taki rejimin yıkılmasından sonra ister istemez konunun içine çekilmişler ve o tarihten itibaren taraflar üzerinde baskı uygulayarak durumu idare etmeye ve kendileri açısından en kötü olasılık olan Türk-Yunan savaşının çıkışını engellemeye çalışmışlardır. Amerikalılar için önemli olan, Kıbrıs'ta kimin haklı, kimin haksız olduğu ya da hangi yönetimin meşru hangisinin olmadığı değil, fakat adadaki anlaşmazlıkları ve çatışmaları kontrol altında tutup bir Türk-Yunan savaşına dönüşmesine mani olmaktır. Böyle bir savaşın çıkması hâlinde NATO ağır bir yara alacak, güvenilirliğini büyük ölçüde yitirecek, Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'la olan askerî, ekonomik ve siyasi ilişkileri zedelenecek ve Sovyetler Birliği'nin eline NATO'yu zayıflatmak için büyük bir fırsat geçecekti. ABD, Kıbrıs sorunu sebebiyle NATO'nun güneydoğu kanadında Akdeniz bölgesi ve Orta Doğu'nun güvenliği açısından büyük önem taşıyan iki müttefikleriyle ilişkilerinin bozulmasını ve en iyi ihtimalle onlardan birinin Batı ittifakından uzaklaşmasını istemezdi elbette. Bu yüzden ne olursa olsun Kıbrıs'a yapılacak askerî bir müdahaleye ve sonuçta çıkacak bir Türk-Yunan savaşına mutlaka engel olunmalıydı. Amerikan Baş-

kanı Johnson'ın 5 Haziran 1964'te Türkiye Başbakanı İsmet İnönü'ye gönderdiği ve Türkiye'yi SSCB karşısında yalnız bırakma tehdidinde bulunacak kadar ileri giden mektubu¹ bu amaçla hazırlanmıştı.

Şubat 1964'te Amerikalılar Kıbrıs'ta çatışmaları önlemek için Türkiye'nin de desteklediği adaya bir NATO gücü gönderilmesi önerisini Rum lider Makarios'a kabul ettiremediler. Mart 1964'te BM Güvenlik Konseyi'nde alınan ve Rumların uluslararası alanda Kıbrıs'ın resmî temsilcisi olma durumunu başlatan karar ABD'nin rızasıyla ve Türkiye'yi oyalamasıyla ortaya çıktı. Kıbrıs sorununun belli tarihlerde BM'ye getirilmesine engel olamayan, belki de bu konuda yeterli derecede kararlı olmayan Amerikalılar yine de konunun uluslararası forumlarda dile getirilmesinden iki NATO devletini ilgilendiren bir konu olduğu için pek hoşnut değillerdi. Onlara göre sorun ancak Türk-Yunan hükûmetleri arasında gerçekleştirilecek gizli görüşmeler yoluyla çözülürse NATO'ya en az zarar verilerek mesele halledilmiş olurdu. Amerikalı yetkililer iki taraftan birini kızdıracak gerekçeyle genelde Kıbrıs sorununda öneri ortaya koymaktan çekinir bir tavır sergileseler de sorunun tamamen halledilip Batı ittifakının gündeminden çıkması için radikal olarak nitelenebilecek projeler sunmaktan da geri durmamaktaydılar. Üzerinde durdukları temel çözüm şekli, Türkiye'ye verilecek belli tavizler karşılığında Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleştirilmesiydi. Temmuz ve Ağustos 1964'te Amerikalı arabulucu Dean Acheson'un himayesinde Türk ve Yunan yetkililer arasında gerçekleştirilen Cenevre görüşmelerinin birinci kısmında adanın kuzey burnu ucunda Türkiye'ye bir toprak parçası bırakılması önerilmişti. Yunanlıların bu öneri paketini kabul etmemesi üzerine onların lehine yumuşatılan, Türkiye'ye toprak parçası bırakılması yerine üs kiralanmasını öneren ikinci Acheson Planı ise her iki tarafın da tasvibini kazanamamıştı.²

Amerikalıların Acheson Planı doğrultusundaki çözümler üzerinde ne derece ciddiyetle durdukları bazı yazarların ortaya koydukları iddialardan anlaşılmaktadır. Cenevre görüşmelerinde Türkiye'yi temsil eden Nihat Erim'in belirttiğine göre 4 Ağustos 1964'te Amerikan arabulucu Acheson kendilerine Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasını ABD'nin tavsiye etmediğini, fakat Türkiye böyle bir girişimde bulunursa engel de olmayacağını söylemişti. Yine Erim'in iddiasına göre ikinci Acheson Planı taraflarca reddedildikten sonra Acheson Türk delegelerine gizli olarak, Türkiye'nin, plana göre kendisine ayrılan bölgeyi fazla bir karışıklık ve çatışmaya neden vermeden işgal etmesi durumunda ABD'nin buna ses çıkarmayacağını bildirmişti. Ancak "resmî Amerikan onayı olmadan sözlerle iş yapmam" diyen Türkiye Başbakanı İsmet İnönü öneriyi uygulamayı reddetmişti.³ Brands'ın makalesinde yazdığına göre ise Kıbrıs konusunda faal olan

Amerikan görevlileri Dean Acheson ve George Ball, Eylül 1964 tarihinde başkan Johnson'la yaptıkları bir toplantıda Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalesinin kaçınılmaz olduğunu ileri sürüp, bu müdahalenin kontrolsüz olması yerine Türkiye'nin Amerika'nın ortaya koyduğu bir plan dâhilinde adanın kendine ayrılan kısmını işgal etmesi ve aynı anda Yunanistan'ın Kıbrıs'ı iltihak etmesiyle sorunun kesin olarak çözülebileceği önerisinde bulunmuşlardı. Planı çok ters bulmayan başkan Johnson ise sırf Vietnam Savaşı'nın başını ağrıttığı bir dönemde yeni bir risk almak istemediği için planı uygulamaya koymayı reddetmişti.⁴

1964-1974 yılları arasındaki dönemde ABD, "Türkiye'ye taviz karşılığı enosis" formülünü tamamen rafa kaldırmamış, nihai çözüm olarak her zaman yedekte tutmuştur. Kıbrıs Türk halkının ambargo altında zor koşullar içinde yaşamasına rağmen, 1967 yılındaki kriz hariç Kıbrıs'ta iki toplum arasında çatışma olmaması, 1968'den itibaren toplumlar arası görüşmelere başlanması ve sonuçta açıkça bir Türk-Yunan anlaşmazlığı yaşanmaması Amerikalılar için yeterli görünmekteydi. Kıbrıs konusunu kaşımının, yeni önerilerle sorunu gündemde tutmanın Amerikalılar açısından bir getirisi olmadığı gibi oldukça riskli yolları vardı. Ancak Yunanistan'da Avrupa devletlerinin desteğini kaybetmiş, uluslararası alanda destek için tamamen ve sadece ABD'ye güvenen bir askerî cuntanın olması Kıbrıs konusunda Amerikalı yetkililer için büyük fırsatlar doğurmuyor da değildi. Yunan cuntası yöneticileri hem kendi prestijlerini artırmak hem de Amerikalıları memnun etmek için Acheson'un ortaya koyduğu öneriler çerçevesinde bir çözüme oldukça meyilliydi.⁵ Onlar için Kıbrıs üzerinde Türkiye'ye verilecek küçük bir üs karşılığında tarihî hayal enosisi, yani Kıbrıs'ı Yunanistan'a bağlamayı gerçekleştirmek büyük bir zafer olacaktı. Bu konuda önlerindeki en büyük engel ise başından beri saf, katıksız enosis için mücadele eden, Türk tarafına en küçük bir taviz verilmesine karşı çıkan, Türkiye'ye taviz karşılığı enosis sağlanmasındansa bağımsız kalmayı tercih eden ve bunu gerçekleştirmek için bağlantısız politika takip etmekle birlikte Doğu blokunun desteğini kazanmaya çalışmaktan çekinmeyen Rum lider Makarios'tu. Makarios'un inatçı tutumu karşısında Yunan cuntası üyelerinin Türk yetkililerle Amerikalıların teşvikiyle yaptıkları gizli görüşmelerde Kıbrıs'ta toprak parçası yerine başka tavizler önermeleri kesin bir çözüme ulaşılmasını engelliyordu.⁶

KIBRIS'TA ASKERÎ DARBE

Darbenin Gerçekleşmesinde ABD'nin Etkisi

Birçok Yunan araştırmacı ve politikacıya göre, Makarios'a karşı suikast gerçekleştirerek Kıbrıs'ta yönetimi değiştirmek amacıyla Kıbrıs'ta ve

Yunanistan'da hazırlanan komplolardan Amerika haberdardı. Amerikalılar ayrıca Makarios yönetimine karşı askerî darbe gerçekleştirileceğini tahmin edebilmek için yeterli bilgiye de sahiptiler. CIA, Yunan gizli servisiyle sürekli ve çok yakın ilişki içindeydi, bu yüzden Atina'da neler döndüğünden haberdardı. Amerikalılar gizli bilgilere sahip olmasalar da Makarios'un kendisi ve Kıbrıs Rum basını Kıbrıs yönetimine karşı askerî darbe hazırlandığını açık bir şekilde herkese duyurmuştu. Değişik kaynakların bildir-diğine göre 1974 yılı Mart ayında Kıbrıs Rum yönetiminin Washington Büyükelçisi Nikos Dimitriou Amerikan dışişleri bakanının yakın doğu ilişkilerinden sorumlu yardımcısı Rodger Davies ve Kıbrıs masası sorumlusu Thomas Boyatt ile görüşmüş ve onlara şunları söylemişti: "Yunan yortusundan önce Makarios'a karşı ciddi bir suikast girişiminde bulunulacağına dair çok güvenilir kaynaklardan haber aldım." Davies, Rum büyükelçiyi ciddiye almadı ve Amerikan gizli servislerinin konuyla ilgili herhangi ciddi bir durum olduğuna dair bir bilgiyle karşılaşmadıklarını belirterek olayı geçiştirdi.⁷

Bu olaydan bir süre sonra Amerikan dışişleri bakanlığında görevli bazı alt düzey memurlar, özellikle Lefkoşe'deki Amerikan büyükelçiliğinde ve Washington'daki Kıbrıs masasında görev yapanlar, Makarios'a karşı darbe girişimini engelleyecek bir politika geliştirmek için çaba gösterdiler. Bu amaçla dışişleri bakanlığının üst düzey yetkilileri nezdinde girişimde bulunarak Makarios'a karşı gerçekleştirilen suikast girişimlerini ABD'nin kınaması gerektiğini söylediler. Ancak üst düzey görevliler ortaya konan uyarılardan hiç de etkilenmişe benzemiyorlardı. Onlara göre herhangi bir şey varmış gibi ortalığı velveleye vermek ancak şirret çocukların işiydi. Amerika'nın böyle bir girişimde bulunması için ortalıkta hiçbir ciddi neden yoktu.⁸ Aslında o sırada Amerikan dışişleri bakanlığının üst düzey yetkilileri Ege Denizi'ndeki petrol arama hakları yüzünden Türkiye ile Yunanistan arasında ortaya çıkan gerginliğe odaklanmışlardı. Türkiye ve Yunanistan'ın çatışmaya girme olasılığı onlar için çok daha önemliydi.

Amerikalı büyükelçi Belcher 1974 yılının Mayıs ve Haziran aylarında Kıbrıs'ı ziyaret ettiğinde Kıbrıs Rum yönetiminin üst düzey yetkilileri kendisine ABD'nin Makarios'u devirme girişimlerine karıştığını söylediler. Bu Rum yöneticiler, CIA'nın Yunan cuntasının lideri Ioannides ve Rum Millî Muhafız birliğinde görev yapan Yunan subaylar aracılığıyla terörist örgüt EOKA-B'yi finanse ettiğine dair ellerinde resmî belge bulunduğunu iddia etmekteydiler.⁹ 20 Haziran 1974 tarihinde de Yunan cunta lideri General Ioannides, Atina'daki bir CIA görevlisine Makarios rejimini devirmeye karar verdiğini söyleyip kendisinden ABD'nin bu konuda ne düşündüğünü ve nasıl bir tepki gösterebileceğini sordu.¹⁰ Bu olayın ardından Hazi-

ran ayının üçüncü haftası içerisinde Yunanistan'da bulunan CIA yetkilileri Washington'a bir rapor gönderdiler. Ioannides ile kurulan doğrudan temas neticesinde alınan bilgiye dayanan ve aşırı derecede gizli tutulan rapor, Ioannides'in Kıbrıs sorununu tamamen çözüme kavuşturmak için Makarios'a karşı önemli bir girişimde bulunmayı ciddi olarak düşündüğünü belirtmekteydi.

Raporun ulaşmasından iki gün sonra Amerikan dışişleri bakanlığı, Yunanistan'daki büyükelçisi Henry Tasca'ya, siyasi işlerden sorumlu dışişleri bakan yardımcısı Joseph Sisco'nun imzasını taşıyan yeni direktifler gönderdi. Buna göre, Tasca'dan Ioannides ile bizzat görüşmesi ve Washington'un Kıbrıs'ta şiddete başvurulmasına karşı olduğu mesajını Yunan cunta liderine doğrudan kendisinin iletmesi istenmekteydi.¹¹ Tasca, bu talimatları almasına rağmen istihbarat servislerinin Ioannides'in ne yapmak istediğiyle ilgili hazırladığı raporlardan haberdar değildi. Spesifik olarak CIA'nın Ioannides'in 20 Haziran tarihinde Amerikan yetkilisine iletmediği niyetiyle ilgili olarak hazırladığı raporların ayrıntıları konusunda da Tasca'nın bilgisi yoktu. Sisco kendisine durumun çok acil olduğunu söylememişti. Bu gerçekler ışığında Tasca durumun ciddi olduğuna dair bir izlenime kapılmadı ve bu yüzden dışişleri bakanlığının kendine gönderdiği talimatları kendi yorumları çerçevesinde yerine getirdi. Ioannides'i bizzat görmek yerine bakanlığın gönderdiği mesajı CIA'nın orta düzey memurlarından birisi aracılığıyla Yunan cuntası liderine ilettili.¹² Tasca kendisi de Yunan hükûmetinin normal kanallarını kullanarak Yunanlı yetkililere Amerikan dışişleri bakanlığından gelen mesajı bildirdi.¹³ Tasca'nın bizzat görüştüğü Yunan Başbakanı Androutsopoulos, söz konusu söylentilerin doğru olmadığı konusunda güvence verdi.¹⁴

3 Temmuz 1974 tarihinde CIA, yeni ve test edilmemiş bir kaynağa dayanarak Washington'a yeni bir mesaj geçti. Buna göre, Yunan Generali Ioannides, Amerikan yönetiminden aldığı tepkiden dolayı Kıbrıs yönetimine karşı darbe gerçekleştirme niyetinden vazgeçmişti.¹⁵ 14 Temmuz günü CIA yeniden Washington'a Ioannides'in darbe yapma girişiminden vazgeçirildiği yönünde yeni bir rapor gönderdi. İngiliz istihbarat servisi de diplomatik baskılar karşısında Ioannides'in geri adım atmak zorunda kaldığına inanmaktaydı.¹⁶ Bell'e göre, Ioannides'in Washington'dan CIA vasıtasıyla kendisine gönderilen uyarıların gerçekte darbe girişimini önleme amacına yönelik olmadığını, fakat sadece resmî kayıtlara geçsin diye dile getirildiğini düşünmesi olasılık dâhilinde idi. Ioannides, Amerikalıların uyarıları gerçeği yansıtsa bile, 1964 ve 1967 krizlerinde olduğu gibi Türkiye'nin askerî müdahalede bulunmasını ABD nasıl olsa önler diye düşünmüş olmalıydı. Ne de olsa Türkiye'nin müdahalesi çok daha

tehlikeli bir sonucun (Türk-Yunan savaşının) ortaya çıkmasına neden olabilecekti.¹⁷

Darbeyle ilgili söylentiler ortaya çıktığında Amerikan yönetiminin Yunan cuntasını sert şekilde uyarmaması, Kıbrıs'ta Makarios'a karşı darbenin gerçekleşmesinde önemli bir faktör olarak görülmektedir. Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger ile yardımcısı Joseph Sisco Yunan cuntasının davranışlarını ve tutumunu eleştirici hiçbir şey söylememiş, cuntanın ismini dillendirmeden olası bir darbeye sert tepki göstereceklerini bile belirtmemişlerdi.¹⁸ 1974 yılı Haziran ayının başında Senato Dış İlişkiler Komitesi Başkanı William Fulbright, Kissinger'ı ziyaret ederek ona Ioannides'in Kıbrıs'ta askerî bir darbe gerçekleştirmek için hazırlık yaptığı yönünde kendisine bilgi ulaştırıldığını söylemişti. Fulbright müdahaleyi önlemek için girişimde bulunmasını tavsiye ettiğinde, Kissinger fikri beğenmediğini söylemiş ve ABD'nin Yunanistan'ın iç işlerine karışmaması gerektiğini belirtmişti.¹⁹ Ancak diğer iddialar gibi bu iddia da darbeden sonra Kissinger tarafından yalanlanacaktı. Kissinger Yunan cuntasının Makarios'a karşı darbe gerçekleştirme planlarından Amerikan dışişleri bakanlığının daha önceden bilgisi olduğu yolundaki iddiaların doğru olmadığını darbeden sonra gerçekleştirdiği basın toplantılarında ifade etti. 22 Temmuz'daki basın toplantısında kullandığı bir ifade şu şekildedeydi: "Olması yakın bir darbeyle ilgili bilgi öyle sanıldığı gibi sokaklarda dolaşmıyor, yerlerde sürünmüyordu."²⁰ Amerikan dışişleri bakanlığının Kıbrıs masasının müdürü olan Thomas Boyatt da daha sonra yaptığı bir konuşmada ABD'nin Kıbrıs'taki askerî darbeyi kasti olarak engellemediği yönündeki suçlamaları reddetmiştir: "Amerika'nın politikasının yetersiz olduğunu ve bazı hatalar yapılmış olabileceğini kabul etmeye hazırım. Ancak şu şeytanlık teorisini tamamen reddediyorum. Bu hükûmetin, herhangi bir bölümü aracılığıyla, bir şekilde açıkça ya da gizli olarak, sonuçta ABD için tamamen felaket derecesinde bir sonuç doğuracak olan bir davranışta bulunması için General Ioannides'e uygun ortam hazırladığını söylemek mümkün değildir."²¹

Öyle görünmekteydi ki, Amerikan yöneticileri Makarios problemini Yunan hükûmetine bırakma politikasını devam ettirmekteydiler. Yunan cuntasının niyetiyle ilgili olarak dile getirilen uyarılara rağmen Amerikalılar, taraflardan herhangi birini eleştirerek Yunan ve Kıbrıs Rum yönetimi arasındaki ilişkilere ve sorunlara karışmak istemediler. Ancak iki yönetim arasındaki anlaşmazlıkta Amerikalılar Yunan cuntasının kızdırılmamasına daha fazla özen göstereceklerdi, çünkü ABD'nin Yunanistan'daki çıkarları çok daha önemliydi. Yine de Amerikalıların darbeyi önleme amacıyla etkili bir girişimde bulunabilmeleri için darbenin tam zamanını bilmeleri gerekiyordu. Bu konuda yanlışmış gibi görünmektedirler.

Kıbrıs'taki Darbeye ABD'nin Tepkisi

Darbe olduktan sonraki birkaç gün içinde ABD, bekle-gör politikası takip eder görünmekte ve Kıbrıs'taki gelişmelere herhangi bir tepkide bulunmaktan kaçınmaktaydı. Amerikan yönetimi, darbeyi ve darbeyi gerçekleştirenleri kınamadı, Yunan cuntasının darbenin arkasında olduğu iddialarına karşı herhangi bir şekilde Yunan subaylarını eleştirmede ve darbeyi yapan Yunan subaylarının Kıbrıs'tan geri alınması yönünde herhangi bir çağrıda bulunmadı.²² ABD'nin yaptığı tek şey, Kıbrıs'ta şiddete başvurulmasına muhalefet ettiğini ve Kıbrıs'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini açıklamaktı. Bunun ötesinde ABD, diğer devletler tarafından Kıbrıs'ın egemenliğini ihlal ettiği gerekçesiyle kıyasıya eleştirilen Yunan cuntasını açıkça kınamaktan kaçınıyordu.²³

Bir kere Amerikan yetkilileri, Yunan cuntasının Kıbrıs'taki darbeden sorumlu olduğu yönünde herhangi bir imada bulunmuyorlar ve olayın tamamen Kıbrıs'ın bir iç işi olarak kabul ettikleri izlenimini veriyorlardı.²⁴ Kıbrıs'ı hangi yönetimin temsil ettiği konusunda da Amerikalılar açık değildi.²⁵ Amerikan dışişleri bakanlığının ve Pentagon'un bazı uzmanları, Dışişleri Bakanı Kissinger'a, İngiliz hükûmetinin yayınladığı bildiriye benzer bir şekilde ABD'nin Kıbrıs'ın resmî temsilcisi olarak Makarios'u tanıdığına dair resmî bir açıklamanın yapılmasını tavsiye etmişler, fakat Kissinger tavsiyeyi reddetmişti.²⁶ Kısa bir süre sonra ortaya çıkacaktı ki, ABD Kıbrıs'taki yeni durumu bir oldubitti olarak kabul etmeye ve yeni Kıbrıs rejimini tanımaya hazırdı. Eski yönetimin tekrar iş başına getirilmesi Amerikalıların ilgilendikleri bir konu değildi. Belirtildiğine göre Amerikalılar, bağlantısız ve Sovyet yanlısı görüşlerinden dolayı hiç sevmedikleri ve güvenmedikleri Makarios'un darbeyle devrildiği haberini alınca derin bir oh çekmişlerdi.²⁷ Üst düzey bir Amerikan yetkilisinin suikast girişiminden Makarios'un kurtularak kaçtığını duyunca "ne kadar isabetsiz olmuş" şeklinde tepki gösterdiği söylenmekteydi.²⁸

Amerikan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Robert Anderson'un darbeyi takip eden ilk hafta içinde yaptığı açıklamalar, Amerika'nın pozisyonunu ortaya koymaktan oldukça uzaktı. Darbenin olduğu 15 Temmuz günü Anderson şöyle demektedir: "ABD, çok eskiden beri Kıbrıs'ta herhangi bir şekilde şiddete başvurulmasına karşı olduğunu resmen açıklamıştır. Bizim politikamız, hâlâ Kıbrıs'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü ve anayasal düzenlemelerini desteklemek olmaya devam etmektedir. Bütün diğer devletleri de benzer bir politika takip etmeye davet ediyoruz."²⁹ Anderson'un 16 Temmuz'da yaptığı açıklama şu şekildeydi: "Kıbrıs'taki mevcut durum belirsizliğini korumaya devam etmektedir. Şu an için bizim görüşümüz, tanıma meselesinin ortaya çıkmadığıdır." Bir muhabir, Ameri-

ka açısından Kıbrıs hükûmetinin o an itibariyle Makarios hükûmeti olup olmadığını sorduğunda, Anderson “bu konuda hiçbir yorum yapmamayı tercih ediyorum” yanıtını verdi.³⁰ Amerikan yönetimi de genel durumun değerlendirildiğini ve Amerikan büyükelçiliklerinden daha açık raporlar geldiğinde hangi rejimin tanındığı konusunda bir açıklama yapılacağını kamuoyuna duyurdu.³¹ 17 Temmuz 1974'te yaptığı açıklamada Robert Anderson, diğer devletlerin daha da tersine giderek “bizim görüşümüze göre Kıbrıs'ta dış müdahale gerçekleşmemiştir” dedi.³²

Bu arada Türk hükûmetinin haşhaş ekimine yeniden izin verme kararını protesto etmek için Amerikan yönetiminin Washington'a çağırıldığı Ankara büyükelçisi William B. Macomber acele bir şekilde Türkiye'ye görevinin başına geri döndü. Macomber 17 Temmuz günü Kissinger'dan gelen bir mesajı Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'e iletti. Mesajda genel olarak dile getirilen husus, ABD'nin Kıbrıs'ta anayasal düzenin ihlal edilmesine karşı olduğuydu. Ancak Kissinger, Yunan cuntasını eleştirmekten kaçınıyor ve Sampson rejiminin tanınması konusunda ABD'nin tavrını açıklığa kavuşturmuyordu. Mesajda önerilen şey, sadece Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşın çıkmasını önlemek için taraflar arasında görüşmeler yapılmasıydı.³³ Amerikan yönetimi, Türkiye başbakanının, Sampson'un hemen istifa etmesi ve ardından Kıbrıs'ta federasyon oluşturulması için Rum ve Türk temsilciler arasında toplumlar arası görüşmeler gerçekleştirilmesi önerisini desteklemekten de kaçındı.³⁴

19 Temmuz 1974 günü Amerika'nın Birleşmiş Milletler'deki daimi temsilcisi Büyükelçi Scali, Sampson rejiminin tanınması ile ilgili olarak “böyle önemli bir konuda hüküm verme konusunda acele etmek ciddi bir hata olur” şeklinde konuştu.³⁵ Amerikan temsilcisi Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs'taki olaylar sebebiyle doğrudan Yunan cuntasını kınayan karar tasarılarının kabul edilmesini önlemeye ya da kabul edilebilecek gibi görünenlerin hükümlerinin yumuşatılmasına çalışıyordu. NATO'daki Amerikan temsilcisi ise Kıbrıs darbesindeki rolü nedeniyle NATO üyelerinin Yunan hükûmetine karşı yönelttikleri eleştirileri yumuşatmada oldukça başarılı olmuştu.³⁶ Amerika'nın Kıbrıs'taki büyükelçisi Rodger Davies'in takındığı tutum, ABD'nin Kıbrıs'taki darbeyi onayladığı yolundaki şüpheleri daha da kuvvetlendirecek nitelikteydi. İlginç bir şekilde 18 Temmuz'da Davies, Sampson rejiminin dışişleri bakanı Dimis Dimitrou'yla karşı taraftan gelen istek üzerine görüştü. Böylece ABD ömrü çok kısa olan Sampson rejimiyle resmî temas kuran tek ülke olmuş oluyordu.³⁷

Henry Kissinger daha sonra yaptığı basın toplantısında kendisinin Sampson rejimini kınayan hiçbir açıklama yapmadığını doğrulamıştır. Davranışının nedeni olarak da Kissinger kendisinin ya da başka Amerikan

yetkililerinin Kıbrıs'taki darbeyi kınayan açıklamalarının, Türkler tarafından Adaya karşı gerçekleştirecekleri askerî müdahaleyi haklılaştırmada kullanılabileceğini göstermiştir.³⁸ Kissinger, hatıralarında da Amerika'daki birçok grubun, hatta dışişleri bakanlığı çalışanlarının Yunan askerî rejiminin devrilmesini hızlandıracak şekilde ABD'nin Kıbrıs'taki darbeye karşı oldukça sert bir tutum takınması gerektiğini savunduklarını belirterek şunları yazmıştır: "Yunanistan askerî bir diktatörlükle yönetilmekteydi. Bu yüzden bizim insan haklarına yaklaşımımızı eleştiren bütün gruplar, kargaşanın başlatıcısı ve kışkırtıcısı olarak Yunan hükûmetinin aleyhine dönmemizi istediler. Kıbrıs'ta uğrayacakları yenilginin, herkes tarafından nefret edilen Yunan cunta subaylarının devrilmesi sonucunu doğuracağı ümit edilmekteydi... Bu görüş Amerikan dışişleri bakanlığında hâkim olan görüştü, savunma bakanlığı da günlerin geçmesiyle bu görüşe doğru kayıyordu."³⁹ Ancak Kissinger'ın kendisi bu görüşte değildi. "Türkiye'nin ortaya koyduğu talepler, bu devletin Kıbrıs'a müdahale planı yaptığına hiç şüphe bırakınamıştı... Benim görüşüm... Yunan hükûmetinin ayakta kalmasının mümkün olmadığı yönündeydi. Bu, ABD'nin Yunanistan'ın küçük düşmesine neden olan devlet olarak görülmesini önlemeyi daha da gerekli kılmaktaydı."⁴⁰ Bir başka deyişle ABD ne yaparsa yapsın iyice yıpranmış olan Yunan cuntası bu krizden ayakta kalarak çıkmayı başaramayacaktı. ABD'nin göstereceği tepki nedeniyle Yunan hükûmetinin düşmesinde rolü olduğu düşünülecek olursa bu, Yunanistan nezdindeki Amerikan çıkarlarına büyük zarar verecekti. Bu durumda ABD'nin yapması gereken, Yunan hükûmetinin kendi kendine yıkılmasını beklemek, buna herhangi bir şekilde katkıda bulunmamaktı.

Rum darbesi sırasında Amerikalıların etkisiz kalmasının nedenlerinden biri, Amerikan hükûmetinin içerdeki Watergate skandalı nedeniyle başkanın görevinden uzaklaştırılması olasılığıyla meşgul olmasıydı. Ayrıca Yunanistan'ın değerini bu ülke üzerinde bulunan askerî üslerle ölçme politikası, Yunan cuntasının eylemine tepki vermede Amerikalıları sınırlandırmıştı.⁴¹ Bu faktörler çerçevesinde ABD dışişleri bakanlığı şöyle düşünmekteydi: ABD, Kıbrıs'taki darbe ya da işgali engelleme konusunda ne bir hakka sahipti ne de bu şekilde davranma imkânı vardı. Çok karışık ve nedenleri ve sonuçlarıyla birbiri içine girmiş olaylar dizisinden sadece bir tarafı sorumlu tutmak basite kaçmaktı ve doğru bir davranış değildi.⁴²

Bu açıklamalardan sonra Amerikan hükûmetinin Kıbrıs darbesine karşı takındığı tutumla kasti olarak Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasını teşvik ettiğini söylemek oldukça zordur. Çünkü Amerikalıların toleransıya Türkiye'nin Adaya müdahale etmesi, ABD'nin Yunanistan'ı tamamen kaybetmesine neden olabilecek ve bu şekilde

Amerikan çıkarlarına önceden öngörülmesi çok zor zararlar verebilecekti. Amerikalıların macera niteliğindeki böyle bir girişime olur vermeleri ve teşvik etmeleri mümkün değildi. İddialar ne olursa olsun sonuçta ABD ne Yunanistan'ı ne de Türkiye'yi memnun edebildi. Türkler çabuk davranmazlarsa ABD'nin Sampson rejimini tanıyacağını ve bu şekilde Kıbrıs'taki yeni durumu legalleştireceğini iddia ettiler. Yunan tarafı da Amerika'nın Kıbrıs darbesi karşısında sessiz kalarak Türkiye'ye Kıbrıs'ı işgal etmesi için iyi bir bahane sağladığını öne sürdüler.

Sisco'nun Arabuluculuğu

17 Temmuz 1974 gününün gecesinde Türkiye Başbakanı Ecevit ile İngiliz yetkilileri Kıbrıs kriziyle ilgili olarak Londra'da görüşmeler yaparlarken, Amerikan dışişleri bakan yardımcılarında Joseph Sisco, Dışişleri Bakanı Henry Kissinger tarafından kriz bölgesine gönderildi. Kissinger'ın ifadelerine bakılırsa, Sisco'nun görevi, Türk askerî müdahalesini geciktirebilmek amacıyla İngiltere'nin bir görüşmeler sistemi oluşturmaya yardım etmek ve Kıbrıs'ta Sampson yönetimince oluşturulan yeni yapının kendi kendine yıkılmasını sağlamaktı.⁴³ Sisco, soruna bir çözüm bulabilmek ve krizi sona erdirmek amacıyla Atina ile Ankara arasında mekik diplomasisi uygulayacaktı. Amerika açısından en kötü olasılık olan Türkiye ile Yunanistan arasında savaş çıkmasını engellemek ise Sisco'nun önde gelen görevleri arasında bulunuyordu. Böyle bir gelişme iki ülkedeki Amerikan askerî üslerini tehdit edeceği için mutlaka önlenmesi gerekiyordu.

Aslında Sisco'yu Atina ve Ankara'ya göndermek, Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalesini önleme bakımından hem çok yetersiz hem de çok geç kalmış bir girişimdi. O aşamaya gelindikten sonra Türklerin durdurulması imkânsızdı.⁴⁴ Daha önceden Amerika, Yunan cuntasını eylemlerinden dolayı eleştirmediği ve Sampson yönetimine karşı cephe almadığı için Sisco'nun yapabileceği çok az şey kalmıştı. Amerika'nın takındığı tutumdan sonra Sisco'nun gidip Türk liderleri ikna etmesi, eski duruma dönüleceği yolunda vaatlerde bulunması mümkün değildi. Amerikan yönetimi Türkiye'yi ılımlı davranmaya zorlayabilmek için haklı bir konumda bulunmamaktaydı.⁴⁵ Kissinger'ın görüşüne göre, Sisco'nun girişiminin etkisiz kalmasının temel nedeni, Türkiye'nin görüşmeye dayalı bir çözümle hiçbir şekilde ilgilenmemesi ve eski hesaplaşmaları bir sonuca bağlamaya kararlı olmasıydı.⁴⁶ Türk tarafı ise Kıbrıs'a müdahale etmeden önce Amerika'nın arabuluculuk girişimini kabul ederek yeterince iyi niyet gösterdiğini ve ılımlı bir tutum takındığını düşünmekteydi. Onlar Sisco'nun Yunanistan

nezdindeki girişimi sona erinceye kadar herhangi bir harekette bulunmamışlar ve olumlu bir sonuç çıkmasını beklemişlerdi.⁴⁷

Başbakan Ecevit, Sisco'nun Kıbrıs kriziyle ilgili olarak Türk ve İngiliz heyetleri arasında gerçekleştirilen görüşmelere katılmak için 17 Temmuz'da Londra'ya geldiğini duyunca, Sisco'nun görüşmelere katılamayacağını açıkladı. Ecevit'in gerekçesi, ABD'nin Kıbrıs anlaşmaları çerçevesinde garantör devlet olmamasıydı. Ancak Sisco'yla ayrı görüşmeler yapmaya hazır olduğunu belirtti. Ecevit daha sonra yaptığı bir açıklamada da üçlü görüşmelere karşı çıktığını, çünkü Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs krizini sona erdirmek üzere bir NATO planı hazırlandığını düşünmesini istemediğini belirtti.⁴⁸ 18 Temmuz'da Londra'da yaptıkları görüşmede Sisco, Ecevit'e Türkiye'nin haşhaş ekimine başlamasından Amerika'nın duyduğu rahatsızlık nedeniyle son zamanlarda iyici azaltılmış olan ABD'nin Türkiye'ye askerî yardımının yeniden üst düzeylere çıkartılacağı konusunda güvence verdi.⁴⁹ Bu olumlu ikna metodundan sonra Sisco, bu defa Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştireceği müdahalenin olası sonuçları konusunda Ecevit'i uyardı. Türkiye'nin müdahalesi neticesinde bir Türk-Yunan savaşı çıkabilir ve Türk-Amerikan ilişkileri ciddi şekilde zarar görebilirdi. Ayrıca Sovyetler Birliği de Türkiye'nin müdahalesine karşı çıkacak ve sonuçta patlak verecek Türk-Yunan savaşından faydalanmak için elinden geleni yapacaktı. Amerika'nın yaptığı uyarılara kulak asmayıp kendi bildiği yolda gitmesi durumunda Türkiye'ye sağlanan her türlü Amerikan yardımı da kesilebilirdi.⁵⁰

Ecevit, Sisco'nun ortaya koyduğu argümanlardan pek etkilenmiş gibi gözüküyordu. Türk başbakanı, Sisco'ya, ABD'nin Türkiye'nin olası bir hareketini engellemesi durumunda Türk-Amerikan ilişkilerine tamiri zor büyük zararlar verileceğini söyledi. ABD, 1964 yılından beri Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki davranışlarını kısıtlamış ve sorunu çözüme kavuşturma çabalarını engellemişti. Bu yüzden Türkiye'de Amerikan karşıtı bir hava oluşmuştu. Bu defa da aynı şey tekrarlanırsa nelerin ortaya çıkabileceğini önceden kestirmek oldukça zor olacaktı.⁵¹ Ecevit, Sisco'ya şu şartlar gerçekleştirildiğinde askerî müdahaleyi iptal edebileceklerini söyledi: 1- Sampson ve diğer komlocu Yunan subayları Yunanistan tarafından geri çekilmeliydi. 2- Türkiye hâlen Yunanistan'ın Kıbrıs'ta bulundurduğu sayıda askeri Adaya göndermeliydi. 3- Kıbrıslı Türklere sahil kesimindeki bir bölgenin kontrolü verilmeliydi. 4- Federal bir hükûmet sistemi oluşturmak için Kıbrıslı iki topluluk arasında görüşmelere hemen başlanmalıydı.⁵²

Sisco, Ecevit'e Yunan cuntasına Türkiye'nin taleplerini kabul ettirmek için çaba göstereceği konusunda söz verdi, fakat Ecevit'ten, Yunan cuntasının yanıtını Türkiye'ye getirinceye kadar askerî müdahalede bu-

lunmamalarını istedi.⁵³ Ecevit, Sisco'nun önerisini kabul eder göründü. Zaten Türk hükûmeti müdahale için 20 Temmuz tarihini belirlemişti. Ancak Ecevit biliyordu ki, Sampson rejimini yıkmamanın tek yolu Türkiye'nin askerî müdahale gerçekleştirmesiydi. Başka hiçbir şey, Batılılar tarafından verilecek hiçbir söz bu sonuca ulaşılmasını sağlamayacaktı. Batılıların önerileriyle oyalanmak Kıbrıs'taki oldu-bittiye kabullenmek demektir. 1964 yılında müdahale edilmediği için Rum yönetimi kendini Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak bütün dünyaya kabul ettirmişti. Bu defa müdahale edilmediği takdirde ise Türkiye tüm Kıbrıs'ı kaybedecekti. Bunun asla geri dönüşü de olmayacaktı. Girit gibi Kıbrıs da Batılıların oyunları ile Türkiye'nin elinden çalınmış olacaktı.

Sisco Atina'ya vardığında kendilerine Türkiye'nin taleplerini iletebileceği Yunan askerî yöneticilerini ve yetkililerini bulmada büyük zorluk yaşadı.⁵⁴ Ancak epeyce bir zaman harcadıktan sonra 19 Temmuz günü Yunan cuntasının lideri Ioannides ve Başbakan Adamantios Androustopoulos ile görüşmeler yapabildi. Sisco, Yunan askerî yöneticilerini Sampson'un yerine daha ılımlı bir Kıbrıslı Rumu geçirme ve Yunan subaylarını Kıbrıs'tan geri çekme konusunda ikna etmeye çalıştı.⁵⁵ Cunta liderleri Sisco'nun teklifini reddettiler ve Kıbrıs'taki Yunan subaylarını tamamen geri çekme yerine belirlenecek bir zaman cetveli çerçevesinde bu subayları tedrici olarak başka Yunan subaylarıyla değiştirmeyi kabul edebileceklerini söylediler.⁵⁶ Belirtildiğine göre Sisco, Yunan askerî yöneticilerine ABD'nin Türkiye'nin müdahalesine karşı çıkmayacağı tehdidinde bulunarak Türk isteklerini kabul ettirme yoluna gitmemişti.⁵⁷

Yunan yöneticilerinin ret cevabını aldıktan sonra Sisco, bu cevabı Ecevit'e iletmek üzere aynı gün Ankara'ya uçtu. Ecevit hâlâ önceki isteklerinde ısrar etmekteydi, Yunan cuntasının tavizmiş gibi görünen yeni önerilerini kabul etmesi mümkün değildi. Bunun üzerine Sisco Ecevit'e şunları söyledi: "Siz bütün hayatınızı insanlığa ve özgürlük ruhuna adanmış. Şimdi sizin vereceğiniz bir karar sonucunda çok sayıda insan ölecek."⁵⁸ Ayrıca Sisco, şu mantığı kullanarak Ecevit'i tehdit etme yoluna gitti: Eğer Türkiye Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunursa Yunanistan Türkiye'ye karşı savaşa girecekti. Bu da beraberinde NATO'ya büyük zararlar getirecekti. ABD'nin NATO'nun ve bu ittifakın güney kanadının yıkılmasına göz yumması mümkün değildi.⁵⁹ Sisco, son çare olarak Ecevit'ten Türkiye'nin askerî operasyonlarının kırk sekiz saat ertelenmesini istedi. Ecevit, Türkiye'nin 1964'te ve 1967'de yapılan hataları tekrarlamayacağını söyleyerek karşılık verdi. Hem Amerika hem de Türkiye geçmişte hatalar yapmıştı. Amerika Türkiye'nin askerî müdahalesine engel olarak hata yapmıştı. Türkiye de Amerika'nın müdahale etmeme tavsiyelerini dinleyerek hata yapmıştı. İki

devlet da artık bu hataları bir daha tekrarlamamalıydı.⁶⁰ Sisco, Yunan dik-tatörlerini ikna etmek için tekrar Atina'ya uçtu, ancak yine eli boş döndü. 20 Temmuz 1974 günü sabah saat üçte Ecevit Sisco'yu Amerikan Büyükel-çisi William B. Macomber ile birlikte son kez kabul etti ve kendisine Türk askerî müdahalesinin başladığını şu şekilde haber verdi: "On yıldır sizin yo-lunuzu takip etmekteyiz. Ancak bu defa kendi yolumuzu takip edeceğiz."⁶¹

Türk gazetecisi ve yazarı Haluk Şahin'in belirttiğine göre 1987 yılının yazında Joseph Sisco ile yaptığı mülakatta Sisco kendisine şunları söyle-mişti:

"Ben o zaman da, şimdi de Türkiye'nin yasal olarak müdaha-le hakkı olduğuna inanıyordum ve inanıyorum... Hepimiz bu hareketin [Sampson darbesinin] bir *casus belli* (savaş nede-ni) olduğu konusunda görüş birliği içindeydik... Ioannides'e Türk müdahalesini önleyecek tek yol olduğunu söyledim. 'Statükoyu yeniden kurarsınız, Makarios'u geri getirirsiniz ve Sampson'u defedersiniz'... Londra'daki görüşmemizde olsun, Yunanistan'dan sonra Türkiye'ye gittiğimde olsun Ecevit bana en az bir düzine kez aynı şeyi söyledi: 'Sayın Sico, bu kez ken-di bildiğimize göre hareket edeceğiz, bu kez Johnson'ın mektubundaki gibi değil.' ... Bu kez Türkiye kararını vermişti. Amerika'nın yapacağı hiçbir müdahale, Johnson'ın mektubu türünden hiçbir girişim, Türkiye'nin Kıbrıs'a çıkmasını engel-leyemezdi. Çünkü Yunan cuntası, statükoyu tek yanlı olarak değiştirmişti.... Bu kez öyle bir mektup yazılmasını istemedim... Kissinger'a dedim ki, bu kez böyle olacak, çaresi yok. Bu kez Türk birliklerini geri çağtıramayız."⁶²

ABD'nin Türkiye'nin Müdahalesini Önlemede Etkisiz Kalması

Özellikle Yunan tezini destekleyen yazarlar, ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemede samimi olmadığını iddia etmektedirler. Onlara göre, Amerikan yetkilileri, Türk müdahalesinin kesin gerçekleş-eceği yönünde bilgileri olmasına rağmen, bunun önüne geçmek amacıyla herhangi bir girişimde bulunma niyeti taşımıyorlardı.⁶³ Türk yetkililerin yaptıkları açıklamalar da ABD'nin yetersiz ve göstermelik çabalarıyla Türkleri müdahalede bulunmaya nasıl teşvik ettiğini ortaya koymaktaydı.⁶⁴ 16 Ağustos 1974 günü Ankara'da düzenlediği basın toplantısında Türkiye Başbakanı Ecevit, Amerika'nın kriz boyunca takındığı tutumu hararetli bir şekilde övmüştü. Ecevit, ABD'nin tutumunu İngiltere'ninkinden farklı olarak daha az duygusal olduğunu belirterek alkışlamış ve Amerikan yö-

netiminin sorunu objektif bir şekilde değerlendirdiğini, herhangi bir tarafı tutmaktan uzak durduğunu ve sorunun tarafları üzerinde baskı uygulama yoluna gitmediğini söylemişti.⁶⁵ Başbakan Ecevit, 1974 Eylül ayında Associated Press ajansına verdiği demeçte de Washington'un itidal ve sorumluluk duygusu ile harekete ettiğini ifade etti. Ecevit, demecinde ayrıca "bu yüzden Türk kamuoyu, Amerika ile Türkiye arasında daha yakın iş birliği ve dostluktan yana bir tutum takınmıştır" dedi.⁶⁶

Türk Dışişleri Bakanı Turan Güneş de Amerika'nın tutumunu değerlendirenken oldukça olumlu sayılabilecek ifadeler kullandı. Ona göre ABD, Türkiye'yi çıkarmadan vazgeçirmek için çeşitli diplomatik yollar denemişti ama herhangi bir tehdide başvurmamıştı. Çünkü böyle bir yola başvurusu Türkiye'yi kaybedeceği kanısına varmıştı. Güneş, Amerika'nın tutumu ile ilgili olarak ayrıca şöyle dedi: "Amerika güvenlik kurulu, bizim yaptığımız tahlili Kıbrıs çıkartması sırasında hemen hemen aynı biçimde yapmıştır. Ve Türkiye'nin Kıbrıs harekâtına mani olmamayı, Türkiye'yi kendi mesuliyeti ile baş başa bırakmayı uygun saymıştır."⁶⁷

Yunan tezini savunan yazarlar, ABD'yi, aynı zamanda Türk yöneticileri etkileme gücüne sahip olmasına rağmen Türk müdahalesini önlemek için Türkiye üzerinde baskı uygulamamakla da suçlamıştır. Onlara göre örneğin Amerikan yetkilileri Türk ve Yunan yöneticileriyle yaptıkları görüşmelerde yardımı kesme uyarısında bulunmamışlardı. Sadece Türk-Yunan savaşı çıkması durumunda böyle bir olasılığın gündeme gelebileceğini söylemişlerdi. Ayrıca Amerikan yetkililerinin kendileri de Kıbrıs'a müdahalede bulunmasını engellemek için Türkiye'yi tehdit etmediklerini itiraf etmişlerdi. 22 Temmuz 1974 günü düzenlediği basın toplantısında Amerikan Dışişleri Bakanı Kissinger şöyle demişti: "[20 Temmuz günkü basın toplantımda] San Clemente'de hiçbir NATO müttefikinin birbiriyle Amerikan silahı kullanarak savaşamayacağını açıkça belirttim. Bu sorunun tırmanmasına bir sınır koymuş olabilir. Atılan diğer adımlara gelince özel bir tehdit yapılmış değildir. İki NATO müttefikî arasındaki askerî çatışmanın sürmesini çok ciddi bir mesele olarak değerlendireceğimiz açıktı." Bir muhabir, "Amerika'nın Türkiye'nin Kıbrıs'a hareketinden önce, Türk hükûmetini askerî bir harekât yapılması hâlinde askerî yardımı keseceği konusunda ikaz etmiş midir" diye sorduğunda Kissinger, "hayır, ama askerî harekâta kuvvetle karşı olduğumuz anlattık" diye yanıt verdi.⁶⁸

19 Ağustos 1974'te düzenlediği basın toplantısında da Kissinger şunları söyledi:

"ABD, Türkiye'yi askerî yardımı kesmekle şu nedenlerden dolayı tehdit etmemiştir: 1- Böyle bir hareketin etkili olmayacağı

ve ortaya çıkacak kaçınılmaz sonucu önlemeyeceği düşünül-müştü. 2- Biz Doğu Akdeniz'in savunmasında sahip olduğumuz ortak çıkarların bir yansıması olarak ekonomik ve askerî yardım sağlamaktaydık. Bir kere böyle bir karar alındığında çok dramatik sonuçların ortaya çıkmasına neden olacaktı. ABD'nin yardım kesme tehdidinde bulunması hem etkisiz olacak hem de karşı eylemleri kışkırtacaktı. Ancak müdahale tehdidine varmayacak şekilde askerî operasyonlarını önlemek için Türkiye nezdinde sık sık ve ısrarcı girişimlerde bulunduk."⁶⁹

Amerikan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Anderson'da 18 Ağustos 1974 tarihinde yaptığı açıklamada yardım kesme tehdidiyle ilgili olarak şunları söyledi: "Türkiye ve Yunanistan'a yalnız onların çıkarları için değil, kendi ulusal çıkarlarımız için de askerî yardım yapıyoruz. Türkiye'ye ya da Yunanistan'a askerî yardımı Kıbrıs çatışması nedeni ile kesmedik. İki NATO ülkesi savaşa başvururlarsa, ABD'den gelen askerî yardıma güvenemeyeceklerini tekrar tekrar söyledik ve her iki hükûmete açıkça bildirdik."⁷⁰

Yunan yazarlarının aksine Türk yazarlara göre, Kıbrıs'taki darbe ile Türkiye'nin askerî müdahalesi arasında geçen zamanda ABD Türkiye'nin çıkarmasını önlemek için büyük çaba sarf etmişti.⁷¹ Örneğin Amerikan yetkilileri, Türk liderleri askerî operasyon seçeneğinden vazgeçirmek için ekonomik ve askerî yardımı kesme tehdidinde bulunmuşlardı.⁷² Joseph Sisco da Türk yetkililerle yaptığı görüşmelerde bu tehdidi dile getirmişti. Ancak ABD'nin Türkiye'ye yaptığı yardım, Amerikan bütçesiyle ilgili nedenlerle ve Kongre'nin Türk hükûmetinin haşhaş ekimine izin vermesinden rahatsız olması sebebiyle minimum denebilecek düzeye inmişti. Bu yüzden yardım kesme tehdidi, Türkiye'nin harekâtını durdurabilecek bir tehdit niteliği taşımıyordu.⁷³

Ayrıca Amerika'nın böyle bir tehdide başvurması, Türkiye'de çok derin bir şok dalgası yaratacak, Türk-Amerikan ilişkileri, 1964'teki Johnson mektubunun neden olduğundan çok daha ileri derecede kötüleşecek, belki de ilişkileri bir daha normal seyrine oturtmak mümkün olmayacaktı. Türkiye'nin anlaşma hakları çerçevesinde müdahale etmesini önlemek, Türklerin tamamen ABD ve NATO aleyhine dönmesine neden olacaktı. Türkiye stratejik açıdan çok önemli Boğazları elinde bulundurmaktaydı ve Suriye ile Irak yanında Sovyetler Birliği ile çok uzun ortak sınırlara sahipti. Türkiye'nin Sovyet blokuna yönelmesi yolundaki en küçük bir hareketi, Doğu Akdeniz'deki kuvvet dengesini çok dramatik şekilde değiştirecekti.⁷⁴ Türk-Amerikan ilişkileri zaten haşhaş konusundaki anlaşmazlık nedeniyle gerginleşmişti. Kıbrıs sorununda da Amerikalılar Türk yöneticiler üzerinde baskı uygulama yoluna giderlerse ilişkiler tamamen kopma noktasına gelebilirdi.

Ayrıca Türk yöneticiler ve halk dışarıdan gelecek baskılara karşı koymaya kararlıydılar. Kıbrıs'a müdahale olduğunda dışarıdan tepki gelmemesi mümkün değildi. Dışarıdan tepki gelecek diye hayati derecede önemli ulusal bir davada hareketsiz kalınması ise söz konusu olamazdı. Amerikan dışişleri bakanının Avrupa işlerinden sorumlu yardımcısı Arthur Hartman'a göre, Türk yetkililer kendisine 1964 Johnson mektubunun Amerika'nın tavsiyesini dinledikleri son olay olduğunu söylemişlerdi. Yani Türkiye bir daha ABD'nin isteği doğrultusunda hareket etmeyecekti. Amerikan yetkilileri de bu durumu kabullenmek zorunda kalmışlardı.⁷⁵

Amerika'nın Türkiye'nin davranışları üzerinde etkisiz kalmasını 1974 yılında hâkim olan yumuşama (detant) havasıyla da ilişkilendirmek mümkündür. Türkiye'deki karar vericiler, Soğuk Savaş yıllarında mümkün olmayacak şekilde büyük ve güçlü müttefiklerinin tavsiyesine aykırı hareket edebileceklerine inanmışlardı. 1974 yılının şartlarında 'bu olmazsa başkası olur' durumu söz konusu değildi. Yalnızca Amerikan yardımı kozu vardı. Ona karşı da Türk tarafı Amerikan üslerinin kapatılması kozunu oynatabilirdi. Bu yüzden 1964 ve 1967 krizlerinde etkili olan Amerikan baskılarının Türkler üzerinde 1974 krizinde de etkili olacağını iddia etmek pek mantıklı görünmüyordu.⁷⁶

ABD'nin Yunanistan büyükelçisi Henry Tasca, Pentagon'dan Türkiye'yi müdahalede bulunmaktan vazgeçirmek için Altıncı Filonun Akdeniz'e gönderilmesini istemişti. Ancak Dışişleri Bakanı Kissinger'ın, mesajdan haberi oldu ve Tasca'ya haber göndererek fikrin çılgınca bir şey olduğunu söyleyerek kendisini uyardı. Kissinger'a göre böyle bir şey, Türk-Amerikan ilişkilerini derinden sarsacak ve Amerika'yı Sampson rejiminin savunucusu durumuna düşürecek.⁷⁷ Kissinger, Kıbrıs'taki darbe gerçekleş-tikten sonra Türkiye'nin Adaya müdahalesinin kaçınılmaz olduğu sonucuna varmıştı. Amerika baskıda bulunsa da bulunmasa da Türkiye bu işe girecekti. Bu gerçeğe rağmen Amerika Türkiye üzerinde baskı uygulama yoluna giderse bu, Amerika'nın genel stratejik çıkarları açısından geri tepen bir girişim olacak, ABD'ye büyük zararlar getirecekti.⁷⁸

Kissinger'ın kendisi de konuyla ilgili olarak hatıralarında şu ifadeleri kullanmıştır:

"Amerikalıların önceliklerine [1964 ve 1967 krizlerinde] teslim olmanın çok mantık dışı bir harekete olduğu ve bu yüzden bir daha tekrarlanmayacağı Türk iç politikasında âdeta imanın şartlarından biri hâline gelmişti. Kıbrıs'ta toplumlar arasında çıkacak bir dahaki krizin mutlaka Türkiye'nin müdahalesine neden olacağına her zaman kesin gözüyle bakmak-

taydım... Türkiye'nin Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleştirilmesine tahammül etmesinin mümkün olmadığını düşünmekteydim. Türkiye'nin bütün planlarını uygulamaya doğru gittiği çok açıktı... Türkiye'nin Makarios'tan daha fazla nefret ettiği başka bir dünya lideri yoktu... Aniden Ankara, Makarios'un görevinin başına geri dönmesi gerektiği talebini ortaya koydu. Bunun arkasındaki neden, Ankara'nın Atina'nın Makarios'u görevi başına döndürmede daha isteksiz olacağını hesap etmesiydi; Ankara, muhtemelen ordusunu Kıbrıs'a hareket ettirmek için Yunanistan'ın Makarios'u reddetmesi bahanesini kullanmaya güveniyordu."⁷⁹

ABD'nin Türkiye'nin askerî müdahalesini önlemesi olasılığı konusunda da Kissinger şunları yazmıştır:

"Bir kriz, özellikle iki NATO müttefikini ilgilendiren bir kriz kadar beklemediğimiz bir şey olamazdı o sırada. Kimi desteklersek destekleyelim, sonuç ne olursa olsun Akdeniz'in doğu kanadı tehlikeye girecekti. O sırada ne hükûmetimiz yeteri derecede birlik beraberlik içindeydi, ne de başkanımız uzun sürecek bir gerginliğin hakkından gelebilecek bir otoriteye sahipti... Herhangi bir maliyete katlanmadan Türkiye'nin müdahalesine karşı koymamız mümkün değildi. Çünkü bu hareketimiz objektif olarak bakıldığında Yunan cuntasını desteklemek olarak algılanacaktı. Her hâlükârda Türkiye'nin Adaya çıkarma yapmasını önleyecek tek şey, Amerika'nın bu devlete karşı askerî harekâta girişmesiydi; bu ise o sırada mümkün olmayan bir şeydi. Kongre liderleriyle yaptığım danışma toplantılarında olaylara hiçbir şekilde karışmamamız konusunda görüş birliğine varmıştık. NATO'yu ilgilendiren bir krize diplomatik açıdan dâhil olmamamız mümkün değildi. Ancak Nixon'ın başkanlığının son üç haftasında taraflar üzerinde etkili olacak tehditlerde bulunma ya da arkasında durabileceğimiz sözler verme konumunda değildik."⁸⁰

ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasını önlemede başarısız olması, Amerika'nın Türkiye'yi kendi istediği yönde etkileyememesinin en çarpıcı örneğini oluşturmaktadır. Amerikalılar daha önce Kıbrıs'taki bir toprak parçasının (muhtemelen askerî bir üssün) Türkiye'nin egemenliği altına bırakılmasına karşı çıkmamışlar ve hatta Kıbrıs'ın bir kısmının Türkiye tarafından ABD'nin kontrolü altında işgal edilmesi seçeneği üzerinde bile durmuşlardı. Ancak Türkiye'nin kontrolsüz bir şekilde, tarafların rızasını alınadan ve en önemlisi de Amerika'nın

görüşüne müracaat etmeden Kıbrıs'ı işgal etmeye kalkması Amerikalıların kabul edebilecekleri bir şey değildi. Çünkü bu hem Amerika'ya karşı gelmek anlamını taşıyacak hem de Amerikalıların en kötü olasılık olarak gördükleri Türk-Yunan savaşına neden olabilecekti. Bu yüzden Amerikalılar böyle bir durum ortaya çıktığında doğal olarak Türkiye'yi durdurmak için diplomatik yollara ve baskılara başvurdular, ancak başarılı olamadılar.

Bununla beraber olayların gelişiminden anlaşıldığı kadarıyla, Amerikalılar Türkiye'nin müdahalesini önlemede o derece kararlı değillerdi. Türkiye'nin müdahalesi olasılığına karşı gösterdikleri tepkinin aynısını daha önce Kıbrıs'taki darbeye karşı da göstermişlerdi. Orada da ABD, kötü niyetleri ve davranışlarının yanlışlığı çok açık olan Yunan cuntasını ve onların Kıbrıs'taki kuklalarını eleştirmekten kaçınmıştı. Bu da gösteriyor ki, Türk yöneticilerin Amerikalıların aşırı derecede tehdit edici baskılarına karşı koyarak Kıbrıs'a müdahalede bulunduklarını söylemek zordur. Ayrıca o sırada Amerikan yönetimi, Watergate skandalıyla ve başkanın görevden alınması olasılığıyla meşguldü. Dünyayla ilgilenmek ve dış politikada önemli kararlar almak için ne zamanı ne de otoritesi mevcuttu. Bunun da ötesinde Amerikan çıkarları açısından Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi, Amerika'nın bu müdahaleye engel olarak Türkiye'nin kendisinden uzaklaşmasına neden olmasından daha az zarar getirecekti. Tabi bunun şartı da ABD'nin Türkiye ile Yunanistan arasında savaş çıkmasını önleyebilmesiydi. Yunan silahlı kuvvetleri böyle bir savaşa hazır olmadığı için bunun yapılması kolay gibi gözüküyordu.

TÜRKİYE'NİN BİRİNCİ KIBRIS MÜDAHALESİ

Amerika'nın Çatışmayı Sınırlandırma Çabaları

Türkiye'nin askerî operasyonları başladıktan sonra Yunan cuntasının lideri Ioannides, Türkiye'ye savaş açarak çatışmaları genişletmek ister görünüyordu. Amerikalıların o aşamadaki temel hedefi, Kıbrıs'taki çatışmaların daha da şiddetlenmesini ve yayılmasını önlemek ve bu şekilde iki NATO müttefiki arasında topyekûn bir savaş çıkmasının önüne geçmekti. Bu bağlamda Amerikan yönetimi, Joseph Sisco'ya Atina ile Ankara arasındaki mekik diplomasisine devam etmesi ve Kıbrıs'ta ateşkesin sağlanması ve taraflar arasında görüşme sürecinin başlatılması için çaba göstermesi yönünde yeni direktifler gönderdi.

General Ioannides 20 Temmuz günü Sisco'ya Ankara'nın hemen ateşkes ilan ederek Kıbrıs'tan çekilmemesi durumunda Yunanistan'ın Türkiye'ye savaş ilan edeceğini bildirdi.⁸¹ 21 Temmuz'da Sisco ateşkes ya-

pılmasını temin etmek için Ankara'ya gitti. Aynı gün Amerika'nın Atina Büyükelçisi Tasca, Yunan cuntasının üyeleriyle görüşerek Türkiye'ye saldırma niyetleri konusunda onları sert şekilde uyardı.⁸² Bu arada Amerikan Dışişleri Bakanı Henry Kissinger da çabuk bir ateşkes sağlanması için yoğun çaba göstermekteydi. Kissinger Avrupalı meslektaşlarından bu konuda kendine yardım etmelerini istedi ve sürekli olarak Ankara, Atina, Londra, Paris ve Bonn gibi başkentlerle telefonla görüştü. Ecevit'le yaptığı telefon görüşmesinde Türk başbakanı, Kissinger'a Türkiye'nin kuzey Kıbrıs'ta tutunabileceği bir bölgeyi ele geçirir geçirmez ateşkes yapmayı kabul edeceğini bildirdi. Türk Dışişleri Bakanı Turan Güneş de 21 Temmuz'da Sisco tarafından yapılan ateşkes önerisini aynı nedenle reddetti. Türkiye öncelikle Adaya askerini yerleştirmeye bakacaktı.⁸³ Bu arada Kissinger basına yaptığı açıklamada ABD ve müttefiklerinin hem Yunanistan'ı hem de Türkiye'yi durumun ciddiyeti konusunda uyardıklarını ve bu yüzden bu iki ülkenin meseleyi hafife alınmayacak bir konu olduğunun farkında olduklarını söyledi.⁸⁴

22 Temmuz gününün akşamında Türkiye'nin ateşkes çağrılarını kabul ettiği Başbakan Bülent Ecevit tarafından bir basın toplantısıyla dünyaya duyuruldu. Türkiye'nin niçin 22 Temmuz'da ateşkesi kabul ettiği konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Kissinger hatıralarında şunları yazmıştır: "21-22 Temmuz gecesinde Türkiye'ye karşı, özellikle Yunanistan'la Türkiye arasında çıkacak bir savaşa karışabilecek yerlerde bulunan nükleer silahları geri çekeceğimiz tehdidinde bulunarak zorla ateşkesi kabul ettirdik. Bu tehdidimiz, Türkiye Ada üzerinde henüz çok küçük bir toprak parçası işgal edebilmişken Türk askerî operasyonlarının durdurulmasına neden oldu."⁸⁵ Bölükbaşı kitabında Kissinger'ın bu tehdidine ve Amerika'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı *de facto* silah ambargosuna değinmektedir. (ABD, Türkiye'nin müdahalesi başladıktan sonra Türkiye'ye silah ve yedek parça gönderilmesini yavaşlatmış ve Türk hükûmetiyle yeni silah sözleşmeleri imzalamaktan kaçınmaya başlamıştı.) Ancak Bölükbaşı'na göre Türkiye Kıbrıs'ta tutunabilecek bir bölge ele geçirdikten sonra ancak ateşkesi kabul etmeye razı olmuştu. Amerikalıların Türk yöneticiler üzerindeki baskıları, Türkiye'nin ateşkes önerisini kabul etmesinde belirleyici bir rol oynamamıştı.⁸⁶ Birand'a göre ise Türkiye'nin askerî müdahalesini gerçekleştirmesi Sovyetler Birliği ile ABD'nin kırmızı ışık yakmaması sayesinde gerçekleştirilebilmişti. Ancak Türk yöneticiler, operasyonların uzaması durumunda iki süper gücün anlaşarak Süveyş'te Fransa ve İngiltere'ye yaptıkları gibi Türkiye'yi durdurmalarından korkmuşlardı. Böyle bir olasılığın Türkiye'nin bütün kazançlarını geri almasından çekinildiği için istenen askerî amaçlara ulaşılmadan ateşkesin kabul edilmesi yoluna gidilmişti.⁸⁷

Başbakan Ecevit 22 Temmuz'da düzenlediği basın toplantısında ateş-kese ulaşılması için çaba gösteren İngiliz ve Amerikalıların tutumundan övgüyle bahsetti: Türk yetkililer Kıbrıs'taki krize hemen çözüm bulmaya çalışırlarken birçok ülkeden dostça iş birliği görmüştü. İngilizler ve Amerikalılar ateşkesin kabul edilmesine büyük katkıda bulunmuşlardı.⁸⁸ Ecevit, bir gazetecinin "ateşkes kararının alınmasında bir müdahale oldu mu?" diye sorduğunda ise şu cevabı verdi: "Hiçbir ülkeden baskı söz konusu değildir. Baskı olamaz ve dost ülkeler arasında baskı olmamalıdır. Uzun bir süredir tanıdığım Kissinger ile dostane bir görüşme yaptım. Barış için ortak çaba harcadık, bölgede barışın kurulması lüzumu üzerinde birleştik. Kissinger'in gösterdiği çabayı takdirle karşılıyorum."⁸⁹ Sonuç olarak denebilir ki, Türkiye, uluslararası alanda tepki doğduğu için ve özellikle de Amerika baskıda bulunduğu için önceden kararlaştırdığı gerçek amaçlarına ulaşmadan askerî operasyonlarını durdurmak zorunda kalmıştır.

ABD'nin Türkiye'nin Birinci Harekâtına Tepkisi

Kıbrıs'taki darbeden sonra Amerika, Yunanistan'daki stratejik çıkarlarını korumak için Yunan cuntasını ve onların kuklası durumundaki Sampson rejimini eleştirmekten kaçınmıştı. Türkiye Kıbrıs'a müdahale ettiğinde Amerikalılar bu defa Türkiye'deki stratejik çıkarlarını korumak için Türkiye'nin hareketine karşı aşağı yukarı aynı tepkiyi gösterdiler. Türkiye'nin askerî müdahalesi sırasında ve müdahaleden sonra ABD, Türkiye'nin girişimini doğrudan ya da dolaylı olarak kınamadı ve Türk yöneticiler üzerinde gerçekleştirdiklerini geri çevirmeleri konusunda aşırı bir baskı uygulamadı. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'yi eleştiren herhangi bir açıklama yapmadı. Dışişleri Bakanı Kissinger da tamamen Kıbrıs krizine ayırdığı bir dizi uzun basın toplantısında herhangi bir şekilde Türkiye'nin askerî müdahalesini kınamadı ve mahkûm etmedi.⁹⁰

Öyle görünmekteydi ki, Amerikalılar NATO çerçevesindeki kayıpları minimum düzeyde tutmak ve Amerika'nın önemli stratejik çıkarlarını korumak için Türkiye'nin tarafına doğru meyletmeye başlamışlardı. Türkiye'nin müdahalesi zaten Yunanistan'ın yabancılaştırılmasına ve ABD'den uzaklaşmasına neden olmuştu. Türkiye'ye karşı gösterilecek herhangi bir Amerikan tepkisi, Türkiye'nin durdurulmasında yeterli olmayacak, fakat bu defa da Türkiye'nin Batı ittifakından uzaklaşmasına sebep olacaktı. Yunanistan'ı kaybettikten sonra bir de Türkiye'yi kaybetmek ABD açısından hiç de akıllıca bir tutum olmayacaktı. ABD, dünyanın stratejik bir bölgesindeki varlığını tamamen kaybetmek ve etkisini başkalarının aleyhine yitirmek istemiyorsa en azından Türkiye'nin gönlünü hoş tutmak du-

rumundaydı. Kissinger sadece Yunanlıların ve Kıbrıslı Rumların bir oldubitti olarak kabul etmelerini ümit ederek ve diplomatik araçlar kullanarak Türkiye'nin operasyonunun boyutlarını sınırlı tutmaya çalışıyordu.⁹¹ Aynı zamanda başta Türkiye olmak üzere bütün taraflarca kabul edilebilecek Ada için yeni bir statü bulunmasına da çalışmaktaydı.⁹²

Kissinger'ın kendi ifadelerine bakılırsa, Amerika'nın temel kaygısı hem Türkiye'yi hem de Yunanistan'ı Batı ittifakı içinde tutmaktı. Kendisi Yunanistan'a ya da Türkiye'ye karşı zorlayıcı tedbirlere başvurulmasını önerenlere karşı çıkıyordu. Savunma Bakanı Schlesinger, Türkiye'nin müdahalesi başladıktan iki gün sonra, Yunan cuntası hâlâ iktidardayken Amerikan hükûmetinin kendini Yunan yönetiminden uzak tutmasını, Yunanistan'daki Amerikan nükleer silahlarının geri çekilmesini ve Amerikan Altıncı Filosunun kullanımı için Yunanistan'la yapılan liman kullanma anlaşmalarına son verilmesini teklif etmişti. Kissinger ise Yunan cuntasının yönetimin başında olarak hafta sonuna çıkmayacağından emindi ve eğer ABD Yunanistan'daki olayların sorumlusu ve cuntayı deviren ülke olarak görülürse, bunun bedelini yıllar boyunca ödeyeceğini düşünmekteydi.⁹³

Kissinger, Yunanistan'a karşı çıkılmasına ne kadar karşıysa askerî müdahalede bulundu diye Türkiye'ye karşı cephe alınmasına da o derece muhalifti. Türkiye müdahaleyi gerçekleştirdikten ve Yunanistan'da sivil hükûmet kurulduktan sonra, Kissinger'ın ifadesiyle, daha önce Yunanistan'a saldırmadı diye Amerikan yönetimini eleştirenler şimdi de topyekûn Türkiye'nin üzerine gidilmesini teklif etmekteydiler. Amerikan yöneticilerinden Yunanistan'ın başlattığı bir kriz yüzünden Türkiye'ye cephe almaları istenmekteydi. Amerikan hükûmeti neredeyse yıkılmanın kenarındayken, Doğu Akdeniz'deki ABD'nin iki stratejik müttefiki arasındaki çatışmanın hafifletilmesinde Amerika'nın çıkarını göremeyenler Amerikan liderlerine anlaşmazlıkta tek taraflı bir pozisyon almasını, sadece bir tarafı desteklemesini tavsiye etmekteydiler.⁹⁴

Amerika'daki başkanlık krizi gerçekten ABD'nin hareket ve karar yeteneğini kısıtlamaktaydı. Yine Kissinger'ın ifadelerine başvurulursa, kendisi düzenli olarak Başkan Nixon'a krizle ilgili bilgi varırken, Nixon o kadar kendiyile ilgili gelişmelerle ilgilenmekteydi ki, olay üzerinde düşüncelerini yoğunlaştıramıyor ve Kissinger'ın mı yoksa Schlesinger'ın mı bakış açısının doğru olduğuna karar veremiyordu. Watergate skandalıyla meşguliyet o dereceye varmıştı ki, hayati dış politika meseleleriyle ilgili bilgiler içeren resmî belgelerin Beyaz Saray ile Başkan arasında gidip gelmesi bile sağlanamıyor, başkan ile yardımcıları arasındaki bağlantının temin edilmesinde bile güçlük çekiliyordu.⁹⁵

Cenevre Konferanslarında Amerika'nın Tutumu

Birinci Cenevre Konferansı'nda tarafların askerî eylemlerine devam etmeleri nedeniyle bir tikanıklık ortaya çıkınca Henry Kissinger, Türk ve Yunan başbakanlarına telefon ederek onları yeni bir ateşkes hattı kabul etmeye ikna etti. İkinci konferansta Türk tarafının önerilerinin Yunan ve Rum tarafınca reddedilmesinden sonra ortaya çıkan çıkmazı aşmak için de Kissinger görüşmelere tekrar müdahale etmek durumunda kaldı. 12 Ağustos'ta Türkiye Başbakanı Ecevit ile görüşen Kissinger ondan Türk tarafının konferans masasına kanton sistemi temeline dayanan bir öneri koymasını istedi.⁹⁶ Kissinger'ın Ecevit'e aktardığı mesajlar şunlardı: Hem Yunan hükûmetinin hem de Kıbrıslı Rum liderlerin iki ayrı bölge temeline dayanan federasyon önerisini kabul etmeleri çok zordu, çünkü böyle bir çözüm, Adanın ikiye bölünmesi ve bölgelerden birinin Türkiye'nin egemenliğine bırakılması anlamına gelecekti. Hem Yunan hükûmeti hem de Kıbrıslı Rum liderler kamuoylarının tepkisi konusunda endişe duymakta ve Türk önerilerini kabul etmeleri durumunda görevlerini kaybetmekten korkmaktaydılar. Gerçekte hem Karamanlis hem de Klerides Türklerin kendilerine muhatap olarak almak isteyecekleri oldukça makul kişilerdi, eğer onlar görevlerinden uzaklaştırılırsa yerlerine kimin geçeceği belli olmazdı. Bunun da ötesinde iki ayrı bölge temeline dayalı federasyon büyük halk kitlelerinin yerlerinin değiştirilmesini gerektirmekteydi, bu ise hem çok zor bir operasyon olacak hem de yeni anlaşmazlıkların ve çatışmaların çıkmasına neden olabilecekti. Türkiye bu noktada coğrafi ayırımı sağlayacak, ancak büyük çapta halk kitlelerinin yerlerinin değiştirilmesine neden olmayacak kantonlar oluşturulmasına dayalı bir sistemi düşünmeliydi.⁹⁷ Aynı gün Ecevit Kissinger'ın önerisini Türk Millî Güvenlik Kurulu'nun (MGK) önüne getirdi ve MGK üyelerini öneriyi kabul etmeye ikna etti.

İkinci Cenevre Konferansı'nın sonuna doğru Amerika'nın tutumu iyice Türk tarafının tezine doğru meyleder nitelikteydi. Washington, Türkiye'nin Kıbrıs'taki varlığını artık bir oldu-bitti olarak görmekteydi. Amerikan yetkilileri Kıbrıs'taki etnik halkların birbirinden ayrılmaksızın ve Kıbrıs Türklerine Adanın belli bölgelerinde otonomi hakları tanınmaksızın bir çözüme ulaşılmasının mümkün olmadığını düşünüyorlardı.⁹⁸ Birçok kişinin gözündeki Kissinger'ın davranışları, Türk tarafını elde ettikleri kazanımları daha da kuvvetlendirmek için sert tavır takınmaya teşvik etmekteydi. 'Güneş Planı' olarak bilinen Türk önerisi, Kissinger'ın isteğiyle formüle edilmişti ve içinde Kissinger'a ait birçok fikir taşımaktaydı. Kissinger ayrıca Yunan tarafının arzu ettiği şekilde Türk tarafına karşı sert tutum takınmıyordu. Amerikan Dışişleri Bakanlığının 13 Ağustos'ta yaptığı açıklama da birçok kişinin gözündeki Türklerin Kıbrıs'ta ikinci harekâtı baş-

latmalarında etkili olmuştu. Açıklamada belirtildiğine göre Amerika'nın sorunla ilgili takındığı tavır şu şekildeydi: ABD, Kıbrıs'taki Türk toplumunun durumunun önemli ölçüde iyileştirilmesi ve korunması gerektiğini düşünmekteydi. Amerikan yönetimi Kıbrıs Türklerine daha ileri derecede özerklik tanınmasını desteklemekteydi. Taraflar bir ya da daha fazla özerk Türk bölgesi oluşturulması üzerinde görüşmeler yapmaktaydı. Diplomatik yollar henüz tüketilmemişti, bu yüzden ABD askerî kuvvete başvurulması durumunda bunu haklı görmeyecekti. Amerikan yönetimi bu düşüncesini bütün taraflara açık bir şekilde iletmmişti.⁹⁹ Amerikan dışişleri bakanlığının açıklaması, Türk tarafının politikasını haklı ve âdil görür gibiydi, ABD'nin Türkiye'nin kantonlar oluşturulması fikrini kabul ettiği izlenimi veriyordu, ancak sonuçta her türlü askerî çözüme karşı olduğunu da açıkça ortaya koyuyordu.

Amerika'nın görünüşteki bu Türk yanlısı politikası, NATO ve Amerika'nın savunma yapılanması ve çıkarları açısından Türkiye'nin Yunanistan'dan çok daha önemli bir stratejik müttefik olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktaydı.¹⁰⁰ Türkiye, yarım milyonluk her an kullanıma hazır büyük bir ordu bulundurmaktaydı. Sovyetler Birliği'nin sınırları boyunca uzanmaktaydı ve Sovyetler Birliği'nin iç bölgelerinden askerî istihbarat sağlayan çok güçlü elektronik gözetleme tesisleri de dâhil olmak üzere iki düzine civarında istihbarat tesisini toprakları üzerinde barındırmaktaydı. Türkiye aynı zamanda Amerikan ve NATO nükleer silahlarının konuşlandırılması için en ileri üs vazifesi görmekteydi.¹⁰¹ Ayrıca ABD, Türkleri girişecekleri askerî operasyonlarından alıkoyabilecek durumda da değildi. Çünkü Amerikan yönetimi Watergate skandalının son safhasını yaşamaktaydı. Başkan Nixon daha yeni görevinden istifa etmişti ve Amerikalılar bütün çabalarını Ford yönetimini oluşturmak için harcıyorlardı. Dışişleri Bakanı Kissinger bile yeni Amerikan yönetiminin oluşturulmasına yardımcı olmakla meşgul olduğu için dış politika konularına harcayacak zaman bulamıyordu.¹⁰²

Türkiye Başbakanı Ecevit daha sonra yaptığı açıklamada ikinci Cenevre Konferansı'nda kantonların oluşturulmasına dayalı federasyon önerisinin Türkiye'nin son önerisini olmadığını söylemiştir. Buna göre Ecevit Kissinger'a tamamen yepyeni bir öneride bulunmuştu. Yunan tarafı temel amacı (ya kantonlardan oluşan sistemi ya da iki bölgeyi federasyon tezi) kabul ettiğini açıklamalıydı. Aynı zamanda Türk silahlı kuvvetlerinin kontrol ettiği bölgenin etrafında bir tampon bölge ilan edilmeli ve Yunan ile Rum askerî kuvvetleri Kıbrıs'ın %17-18'inden çekilerek bu bölgeyi Kıbrıslı Türklerin yönetimine bırakmalıydı. Kissinger, "eğer bu öneriyi kabul ederlerse Yunan tarafına 36 saat verir misin?" diye sorduğunda Ecevit'in

cevabı, “36 saat değil 36 gün beklerim. Yeter ki, askerden arındırılacak bölge Rum ve Yunan silahlı unsurlardan hemen temizlensin.” şeklinde oldu. Kissinger, Ecevit’in tutumundan çok memnun kalmıştı. Öneri oldukça gerçekçi ve yapıcı görünmekteydi. Kissinger hemen çok geniş çaplı bir siyasi faaliyete başladı. Herkesi bir bir ziyaret etti. Görüştüğü devlet adamlarına Ecevit’in önerisini kabul etmenin getireceği avantajları anlattı. İngiltere Dışişleri Bakanı Callaghan ise gün boyu Kissinger tarafından sürdürülen bu çabalara hiçbir şekilde katılmadı. Callaghan’ın konuyla ilgili ortaya koyduğu olumsuz tavır ve önerileri kabul etmeleri için Yunan ve Kıbrıs Rum temsilcilerini ikna etmeye çalışmaması, daha sonra Amerikalılar tarafından Türkiye’nin ikinci harekâtı başlatmasının yolunu açan nedenler arasında değerlendirilecekti.¹⁰³

TÜRKİYE’NİN İKİNCİ HAREKÂTI VE AMERİKAN ASKERİ AMBARGOSU

ABD’nin İkinci Harekâta Tepkisi

Türkiye’nin ikinci harekâtının başlamasından sonra Amerika’nın gösterdiği ilk tepki, Türkiye ve Yunanistan’ın birbiriyle savaşması hâlinde her ikisine derhâl silah ambargosu uygulayacağını resmen açıklaması oldu.¹⁰⁴ Bunun dışında ABD, Türkiye’nin askerî müdahalesine karşı olumsuz yönde resmî bir tavır takınmadı. Örneğin Amerikan yönetimi Türkiye’nin Kıbrıs’ın önemli bir kısmını kendi kontrolü altına almasından sonra Türkiye’nin bu hareketinin açık bir şekilde Kıbrıs’ın bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü ihlal ettiği yönünde resmî bir açıklamada bulunmadı.

Söylenişine göre Kissinger bazı diplomatlara askerî hedeflerine ulaşınca ve amaçladıkları miktarda toprak elde edinceye kadar Türkleri durdurmayacağını bildirmişti.¹⁰⁵ 19 Ağustos 1974’te Kissinger Amerika’nın Kıbrıs konusundaki politikasını açıklarken sınırları çizilecek olan Türk bölgesinin ne kadar bir alanı kapsayacağını görüşme konusu yapılabilir olduğunu söylemişti. Bu, Yunanlıların gözünde Amerika’nın Kıbrıs’ta bir tür coğrafi federasyon kurulmasını kabul ettiğini göstermekteydi.¹⁰⁶ Yine Ağustos ayı içinde Miami’de yaptığı bir açıklamada Kissinger, Amerika’nın baskılara boyun eğerek Kıbrıs’a askerî bir müdahalede bulunmayacağını söylemişti. Çünkü ona göre Amerika dünyanın jandarması değildi.¹⁰⁷

Amerikan yönetimi içinde Türkiye’nin müdahalesini eleştirir görünen tek kişi Savunma Bakanı Schlesinger’di. 18 Ağustos 1974’te CBS televizyonuna demeç veren Schlesinger şöyle demişti: “Türkler Kıbrıs’ta

dostlarının kabul edemeyeceği kadar ileri gittiler. Eğer barış antlaşması için masaya oturlularsa ellerindeki topraklardan bazılarını geri vermeleri konusunda kendilerine baskı yapılabilir.” Schlesinger daha da ileri giderek bakanlığının Kıbrıs olayları doğrultusunda Türkiye’ye yapılan Amerikan askerî yardımını yeniden gözden geçirdiğini belirterek yardım kesme ihtimalini olası bir seçenek olarak ortaya koymuştu.¹⁰⁸

Türkiye ikinci harekâtını gerçekleştirdiğinde, Amerikan yöneticileri hâlâ Başkan Nixon’ın istifa etmesiyle ve yeni hükûmetin kurulmasıyla meşguldüler. O aşamada Kissinger’ın, ilgili taraflar arasında görüşmelerin hemen başlatılmasını istemekten ve böyle bir olasılık hâlinde Amerika’nın arabuluculuk hizmeti sunabileceğini bildirmekten başka yapabileceği bir şey yoktu. Gerçekte Kissinger’ın görüşü, Kıbrıs krizinin en iyi doğrudan ilgili taraflar arasında görüşmeler yapılması yoluyla çözülebileceği idi. Kendisi tarafları görüşmeler yapmaya teşvik etmekte ve onlara aralarında bizzat kendisinin arabuluculuk yapabileceğini belirtmekteydi. Eylül 1974’te Kissinger Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak şu açıklamada bulunmuştu: “Kıbrıs’ın egemenliği, siyasi bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü korunmalıdır. Kıbrıs’ın özel şartlarına uyacağına inandıkları en iyi hükûmet şekli üzerinde karar vermek tamamen sorunun taraflarına aittir.”¹⁰⁹

Amerika’nın stratejik çıkarları da Amerikan yönetiminin Türkiye’nin müdahalesine karşı sert bir tutum takınmamasında rol oynayan önemli bir faktördü. Amerika’nın Doğu Akdeniz’deki stratejik çıkarları, Amerikan yetkililerinin, bir tarafı kınamaktan çok her iki tarafa makul şekilde yaklaşarak ve onları tavizler vermeye ikna ederek Kıbrıs sorununu dünyanın o bölgesinde bir gerginlik ve çatışma nedeni olmaktan çıkarmalarını gerektirmekteydi. Süveyş Kanalı’nın yeniden ulaşılma açılma olasılığı, Sovyetler Birliği’nin Doğu Akdeniz’de varlığını önemli derecede artırması, petrol taşıma yollarının korunması gerekliliği ve bölgedeki enerji kaynaklarının garanti altına alınması zorunluluğu gibi faktörler dünyanın bu kritik bölgesinde istikrarın korunmasını acil hâle getirmişti.¹¹⁰ Böyle bir dönemde Amerika’nın duygusal davranarak herhangi bir müttefikini kızdırmaması, çıkarlarını tehlikeye atmak anlamına geleceğinden pek mantıklı bir hareket olmayacaktı.

Amerika’nın Doğu Akdeniz’deki çıkarları en iyi Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs sorunu çözümlenerek uzlaşma ve yumuşama sağlanmasıyla korunabilirdi. Ancak bu şekilde Türkiye ve Yunanistan NATO ve ABD’yle yeniden üst düzeyde iş birliğine gidebilirler ve toprakları üzerindeki Amerikan üslerinin kullanımına bir sorun çıkarmadan izin verebilirlerdi. Ancak Türkiye’deki üslerin Amerikan yönetiminin gözünde Yunanistan’dakilerden daha önemli olduğu da bir gerçektir. Türkiye,

Karadeniz'in karşısında çok önemli bir konvansiyonel askerî güç olarak oturmasının yanında, toprağı üzerindeki gözetleme tesislerinin ve araçlarının varlığıyla dünya çapındaki genel nükleer ilişki ve dengede çok önemli bir rol oynamaktaydı.¹¹¹ Bu yüzden Amerikan hükûmetinin Kıbrıs sorununda Türkiye'nin hareketlerini kınamaktan kaçınarak bu ülkeyi kendinden uzaklaştırmaması büyük önem taşımaktaydı.

Askerî Ambargo

Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiğı ikinci harekât ve bunun neticesinde Adanın önemli bir kısmını kontrolü altına alması, Amerikan yönetimi ile Kongre arasında Türkiye'ye karşı Kıbrıs'taki askerî operasyonlarında Amerika'dan aldığı silahları kullandığı için askerî ambargo uygulanıp uygulanmaması konusunda uzun süren bir mücadele yaşanmasına neden oldu. Türkiye daha ikinci harekâtındaki ilerlemeyi gerçekleştirmeden önce John Bredamas'ın öncülüğünde bir grup Yunan asıllı Amerikan Kongre üyesi 15 Ağustos 1974 günü Dışişleri Bakanı Kissinger'ı ziyaret ederek ondan Türkiye'ye karşı yaptırımlar uygulanmasını istemişlerdi. Bredamas, Kissinger'a oldukça sert çıkmıştı: "Bütün suçu tamamen size yüklüyoruz beyefendi. Amerikan politikasının Kıbrıs'ta ve Yunanistan'da başarısız olmasından dolayı Başkari Ford'u herhangi bir şekilde sorumlu tutmuyoruz. Bizce tüm suç size aittir. Makarios'a karşı darbeye ve Türklerin müdahalesinde neden bir tek açıklama yapmadınız? Neden Callaghan'ı desteklemediniz ve Türklerin masadarı ayrılmasını engellemediniz?" Bredamas'ın şimdi Kissinger'dan istediğı şeydu: "Türk silahlı kuvvetleri geri çekilinceye kadar Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmalıdır.. Türkiye, Amerikan silahlarını Kıbrıs'ta kullanamaz. Bizden yardım alırken imzaladığı anlaşmayı böylece çiğnemiştir."¹¹²

Kissinger'ın gözünde kendini ziyarete gelen Yunan asıllı Kongre üyeleri tamamen Yunan dış politikasının bir aracı durumundaydılar. Kissinger, dış politika yapımını yürütme organının görev ve yetkisi dâhilinde gördüğü için yasama organı üyelerinin gelip kendisine dış politika konusunda yol göstermesini doğru bulmuyordu. Ayrıca gelen Kongre üyeleri, bir hafta önce istifa etmek zorunda kalmış olan Nixon'ın düşmesinde önemli rol oynamış Demokrat partililerden oluşmaktaydı.¹¹³ Kissinger, onlara verdiği cevapta ikinci Cenevre Konferansı'nın başarısız olmasının suçunun büyük ölçüde İngiliz Dışişleri Bakanı Callaghan'a ait olduğunu söyledi ve yine de Kıbrıs trajedisinde Amerika'nın baskıları sonucu olumlu gelişmeler elde edilebildiğini belirtti. Kissinger, harekâtla birlikte hemen Karamanlis ve Ecevit'i Washington'a davet etmiş, ancak Atina'dan arında hayır cevabı

gelmişti.¹¹⁴ Amerikan dışişleri bakanı, yine de kendini ziyarete gelen Kongre üyelerine ABD'nin Türkiye nezdinde çok aktif bir diplomasi gerçekleştirdiğini ve Ankara'dan askerlerinin daha ileri gitmelerine izin vermemesini isteyerek bu konuda oldukça ısrarlı davrandığını söyledi.¹¹⁵

19 Ağustos 1974'te düzenlediği basın toplantısında Kissinger'a Türkiye'nin Amerika'dan aldığı askerî malzemeleri Kıbrıs'ta kullanmasının meşru olup olmadığı soruldu. Acaba ABD'nin askerî yardım yasaları, Amerika'nın sağladığı silahları saldırgan amaçlarla kullanan ülkelere karşı askerî ambargo uygulanmasını gerektiriyor muydu? Gerektiriyorsa bu yasalar Türkiye'ye karşı uygulanabilir miydi? Kissinger'ın yanıtı oldukça kısıydı: "Bu konuda hukukçuların görüşünü almak zorundayım. Henüz böyle bir şey yapmadım." Kissinger sorunun hukuki açıdan incelenmesini sağlayacağına dair söz verdi.¹¹⁶ 20 Ağustos'ta Hukuk Danışmanının Bürosunda görevli avukatlardan oluşan bir heyetten Türkiye'nin harekâtıyla ilgili olarak hukuki bir memorandum hazırlamaları istendi.¹¹⁷ 3 Eylül 1974 günü Amerikan dışişleri bakanlığının bir görevlisi, gizli bir görevle Senatör Thomas Eagleton'ın bürosuna gitti ve Eagleton'ın dış ilişkiler konusundaki baş danışmanı Brian Adwood'a Türkiye'nin askerî müdahalesiyle ilgili gerçekleştirilmekte olan hukuki çalışmanın sona erdiğini duyurdu. Raporun ulaştığı sonuç şuydu: Dışişleri bakanlığının avukatları, hukuki statü ve düşünceler ne kadar sürdürülürse sürdürülsün Türkiye'ye yapılan askerî yardımın sürdürülmesinin mümkün olmadığını düşünmekteydiler.¹¹⁸ Türkiye'nin hareketi savunma amaçlı görünmüyordu ve hukuki olarak haklı çıkartılabilir yönü de yoktu. Türkiye, silahların sağlanmasında uyulması gereken anlaşmaları açık şekilde ihlal etmişti.¹¹⁹ Senatör Eagleton, bu olaydan haberi olur olmaz Türkiye'ye sağlanan askerî yardımın hukukiliği çerçevesinde Amerikan yönetimiyle hukuk ve düzen konusunda mücadeleye girişmeye karar verdi.

Kongre üyelerinin Türkiye'ye askerî ambargo uygulanması için kampanya başlatması üzerine Kissinger, onları ambargo seçeneğine başvurmaları konusunda ikna etmek için 19 Eylül 1974'te Senato'da Demokrat Parti grubunda bir konuşma yaptı. Kissinger'ın senatörlerden istediği, Kıbrıs sorunuyla uğraşma konusunda Başkan Ford'un elini kolunu bağlayacak yasal kısıtlamalar getirmemeleriydi.¹²⁰ Senatörlere göre ise Türkiye, Amerika'dan aldığı silahları Kıbrıs'ta kullanarak, ABD ile 1947 ve 1960 yıllarında imzaladığı ikili anlaşmaları ve 1961'de yasalaşan Amerikan dış yardım yasasını ihlal etmişti.¹²¹ Toplantı sırasında Senatör Eagleton, Kissinger'a Türkiye'nin Ağustos'taki harekâtının hukuki olarak haklı bulunamaz olduğunu belirten memorandumdan haberinin olup olmadığını sorduğunda, Kissinger, kendi bakanlığındaki hâkim görüşün bu yönde olduğunu doğruladı.¹²²

Bu karşılıklı konuşma çerçevesinde Kissinger, Eagleton'ı dış politika önceliklerini anlamamakla suçladı. Eagleton'ın gözünde ise Kissinger öyle bir görüntü vermekteydi ki, sanki Türkiye'nin hareketinin hukuka aykırı olduğunu kabul ediyor, fakat bu özel olayda hukukun uygulanmasına karşı çıkıyordu. Amerika'nın Türkiye'deki üslerini kullanabilmesi gibi bazı başka hususlar hukuktan daha önemli görünüyordu. Kissinger, konuşmasında Kongre'nin Türkiye'ye yardımı kesmesi durumunda ABD'nin bu ülkedeki üslerinin tehlikeye gireceğini söylemesi de bu düşünce şeklini doğrulamış oluyordu.¹²³

Bundan sonra olaylar şu şekilde gelişti:¹²⁴ 19 Eylül 1974'te Amerikan Senatosu, Export-Import Bank yasasına ek olmak üzere Eagleton-Stevenson kararını kabul etti. Bu ek, Amerikan başkanını Türkiye'ye silah gönderilmesini durdurmaya çağırıyordu. 24 Eylül 1974'te Amerikan Temsilciler Meclisi devam eden tahsisatlar yasasına ek olmak üzere 90 ret oyuna karşı 307 kabul oyuyla Rosenthal-Du Pont yasasını çıkarttı. Bu ek de Amerikan başkanının, Kıbrıs'taki askerî kuvvetler konusunda anlaşma sağlanması yolunda önemli ilerleme kaydedildiğini belgeleyinceye kadar Türkiye'ye Amerikan askerî yardımına ambargo konmasını öngörmekteydi. Bu yasanın çıktığı gün Kissinger, Türkiye Dışişleri Bakanı Güneş ile bir araya geldi ve ona Türkiye'nin Kıbrıs'ta bir miktar toprağı geri verebileceğini düşündüklerini söyledi. Kissinger, "Bugün siz güçlü durumdasınız. İlk adımları kolaylıkla atabilirsiniz" diyordu. Bu öneriye göre, Türkiye zaten harekât sırasında sonradan geri verebilmek amacıyla oldukça ileri gitmişti. Şimdi bu adımı atma sırası gelmişti. Belirtildiğine göre Güneş de toprak sınırları konusunda bazı oynamalar yapılabileceğini Kissinger'a söylemişti.¹²⁵

25 Eylül 1974'te düzenlediği basın toplantısında Turan Güneş, Kongre'nin Türkiye'ye Amerikan yardımını durdurma çalışmalarını kınarken oldukça sert bir üslup kullandı: Türkiye, Amerikan Kongresi'nin vereceği kararların baskısı altında kalarak Kıbrıs politikasında herhangi bir değişiklik yapma yoluna gitmeyecekti. Türk yöneticiler hangi devletten gelirse gelsin bu yöndeki baskılara boyun eğmeyecekler ve politikalarında bu yüzden en küçük bir değişiklik yapmayacaklardı. Amerikan yardımının sona erdirilmesi söz konusu olursa da Türkiye, çıkarlardaki dengeyi sağlayabilmek için Amerika'yla arasındaki karşılıklı savunma iş birliğini gözden geçirecekti.¹²⁶

30 Eylül 1974'te Amerikan Senatosu yeni bir yasa ilavesi kabul ederek Amerika'dan aldıkları silahları Amerikan yasalarına aykırı olarak kullanan devletlere sağlanan Amerikan askerî yardımının durdurulması çağrısında bulundu. 14 Ekim'de Amerikan Başkanı Ford, Türkiye'ye sağlanan Amerikan yardımında kesinti yapan hükümleri de içeren tahsis yasasını

veto etti. 15 Ekim'de Temsilciler Meclisi, vetoyu aşmak için yeniden oylama yaptı, ancak başarılı olamadı. Yine de Beyaz Saray Kongre ile iki tarafı da memnun etmek üzere bir orta çözüm yolu üzerinde anlaştı. Uzlaşi formülü çerçevesinde 16 Ekim'de Senato, Amerikan başkanına, Kıbrıs'ta barışçıl bir çözüme ulaşılmasında yardımcı olacağını düşünmesi durumunda Türkiye'ye askerî yardımı 10 Aralık 1974 tarihine kadar sürdürmesine izin veren yeni bir yasa ilavesi kabul etti.

Ancak Temsilciler Meclisi, yönetim ile Senato arasında yapılan uzlaşmaya bağlı kalmayarak aynı gün Türkiye'nin Kıbrıs'taki askerî operasyonlarında Amerika'dan aldığı askerî malzemeyi kullanarak Amerikan yasalarını ihlal ettiği sonucuna varılırsa, bu ülkeye sağlanan Amerikan askerî yardımının hemen geri çekilmesini öngören Rosenthal yasa ilavesini çıkarttı. Ertesi gün Başkan Ford bu ikinci tahsis yasasını da veto etti, fakat Temsilciler Meclisi başkanın vetosunu aşmada sadece iki oy farkla başarısız olunca Ford 18 Ekim'de bu yasanın daha ılımlı şeklini kabul etmek ve imzalamak zorunda kaldı. Bu uzlaşi formülüne göre de Başkan Ford, Türkiye'nin Kıbrıs sorununun çözümlenmesi yolunda ciddi tavizler vermesi durumunda 10 Aralık 1974'te bu ülkeye askerî yardımın durdurulmasını kabul etmekteydi.¹²⁷

Bu arada Türkiye olumlu sinyaller vermek ve Amerikan yönetiminin Kongre karşısındaki durumunu kolaylaştırmak için 1 Kasım 1974'te BM Genel Kurulu'nun aldığı karara olumlu oy kullandı. Karar, bütün devletleri Kıbrıs'ın egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeye davet etmekte ve Kıbrıs'taki bütün yabancı askerî kuvvetlerin çekilmesi ve mültecilerin evlerine dönmelerine izin verilmesi çağrısında bulunmaktaydı.¹²⁸ 5 Kasım 1974'te Türk Millî Güvenlik Kurulu, Kıbrıs'ta bazı toprak tavizlerinde bulunulmasına karar verdi ve Rumlara verilecek olan toprakların hangisi olacağını saptadı. Karara göre Türkiye ayrıca Kıbrıs'ta bulunan kırk bin askerinden yaklaşık beş binini geri çekecekti. Bu gelişmelere koalisyon ortağı Erbakan'ın verdiği tepki nedeniyle Ecevit 7 Kasım 1974'te başbakanlıktan istifa edince Kissinger'ın Kasım ayı içerisinde Türkiye'ye yapması planlanan ziyaret, Türkiye'ye geldiğinde karşısında sorumlu yetkililer bulamayacağı için iptal edildi.¹²⁹

Amerikan Senatosu'nun 4 Aralık'ta aldığı karar, Başkan Ford'a bu defa Türkiye'ye askerî yardımın kesilmesini 5 Şubat 1975'e kadar erteleme yetkisi vermektedir. Bu karardan sonra Kissinger, Türk Dışişleri Bakanı Melih Esenbel ile yaptığı görüşmede toplumlar arası görüşmelerin başlatılmaması durumunda Kongre'nin ambargo kararını engellemenin mümkün olmayacağını söyledi. Kissinger ilk defa Kongre'nin ambargo kararı almasını Türkiye'ye karşı bir baskı unsuru olarak kullanıyordu: "Görüşmelerde

hiçbir ilerleme görülmezse Kongre'yi durdurma olanağı kalmaz."¹³⁰ 1975 yılı Şubat ayının başında Kissinger, Melih Esenbel'e telefon ederek ambargoyu engellemelerinin mümkün olmadığını bildirdi ve Türkiye'nin ambargoya sert tepkide bulunmamasını istedi.¹³¹ Melih Esenbel ambargonun mutlaka uygulanacağını öğrendikten sonra Meclis'te Senato'da yaptığı konuşmada böyle bir olasılığı şiddetle protesto ederek şunları söyledi: "Amerikan yardımı, Türkiye'ye verilen bir lütuf değildir. NATO'nun güvenliği için ortaya atılmış sistemin bir tezahürüdür... Kıbrıs konusunda Amerikan askerî yardımı nedeniyle bir taviz vermemiz söz konusu olamaz. Amerikan Kongresi'nin alacağı bir karar bizim bu kararlılığımız üzerinde etkili olmaz."¹³²

Nihayet Kongre'nin Türkiye'ye askerî yardımı kesme kararı 5 Şubat 1975'te yürürlüğe girdi. Amerikan Dış Yardım Yasası'nın 620. maddesinin x bendinin hükümleri gereğince, Türkiye'ye verilmesi daha önceden kararlaştırılmış olan 200 milyon dolar değerindeki silahın Türkiye'ye sevki donduruldu.¹³³ Yine yasa çerçevesinde Türk hükûmetine sağlanan her türlü askerî yardımın verilmesi; nakit, kredi ya da başka şekilde olsun her türlü savunma araçları ve hizmetlerinin teslim edilmesi ve silahların, askerî mühimmatın ve her tür savaş malzemelerinin Türkiye'ye gönderilmesi ile ilgili hazırlanan bütün lisanslar iptal edildi ve durduruldu.¹³⁴ Yasak, parası ödenmiş olan 78 milyon değerindeki askerî malzemeyi de içermektedir.¹³⁵

Ambargonun yürürlüğe girmesi, Türk hükûmetinin Kıbrıs konusunda tavizler vermek yerine tam tersine tutumunu daha da sertleştirmesine neden oldu. Haklı olduğu bir davada haysiyetine uygun düşmeyecek şekilde cezalandırılmaya kalkışılması karşısında Türkiye'nin tutumunu yumuşatmasına imkân yoktu. Bu yönde adım atmaya düşünse bile yeni şartlarda Kıbrıs sorunuyla ilgili girişimlerde bulunması ve bu şekilde baskı altında taviz veriyor görünmesi mümkün değildi. Ambargonun yürürlüğe girdiği gün Türk hükûmeti açıklamada bulunarak ortak savunma tesisleriyle ilgili olarak Amerikalılarla yapılan görüşmelerin askıya alındığını ilan etti.¹³⁶ Başbakan Sadi Irmak, Türk hükûmetinin ABD ve NATO'yla ilişkileri gözden geçireceğini söyledi.¹³⁷ Türk Millî Güvenlik Kurulu Amerikan Kongresi'nin büyük bir hata yaptığını ve Türkiye'yi baskı altına almaya çalışarak çok tehlikeli bir yola sapmış olduğunu açıkladı. Diğer taraftan Cumhurbaşkanı Korutürk ile birlikte Irmak ve Esenbel, Amerika'nın girişimine tepki olarak Türk toprakları üzerindeki Amerikan üslerinin kapatılmasına karşıydılar. Esenbel, "çıkırırsam bir daha sokamam" diyordu. Onların görüşüne göre Türkiye'nin çıkarı, Amerikan üslerinin ve askerlerinin Türk topraklarında kalmasını gerektiriyordu. İki üssün ihtar niteliğinde kapatılması

önerildiğinde de Irmak, heyecanla hareket etmenin hiçbir olumlu sonuç getirmeyeceği ve ayrıca Kissinger'ın yakında bu işin düzeleceğine dair söz verdiği gerekçesiyle bu öneriyi de reddetti.¹³⁸

Ambargo kararının uygulanmaya konmasından sonra Türk yetkililerin ABD'ye karşı yönelttikleri eleştiriler hissedilir şekilde sertleşti. Dışişleri Bakanı Melih Esenbel, Meclis'te yaptığı konuşmada ambargo kararının Türk hükûmetini karşılıklı savunma iş birliğine katkısını gözden geçirmeye zorlayacağını söyledi ve şu ifadeleri kullandı:

“Amerikan Kongresi, silah yardımı ve silah satışı konusunu, Kıbrıs siyasi çözümünde ilerleme kaydedilmesi koşuluna bağlamakla, aralarında hiçbir ilişki bulunmayan iki konuyu kanımızca çok hatalı olarak irtibatlandırmıştır... Askerî yardımlaşma mantığına tamamıyla yabancı bir unsur katmaya teşebbüs etmek, bunun uygulanmasını ve işleyişini zedeleyecek ve bozacaktır. Yardımlaşma konusu karşılıklı taahhütlere dayanan bir uygulamadır. Bir tarafın taahhütlerini yerine getirmemesi, karşı tarafın tutumunda kuşkusuz birtakım zaruri ayarlamalar gerektirecektir. Güya Kıbrıs'ta siyasi çözüme doğru ilerleme kaydedilmesini sağlamak maksadı ile alınan bu karar, fiiliyatta Kıbrıs müzakerelerini çıkınaza götürmüştür. Kıbrıs'taki müzakereler siyasi çözüm yollarının araştırılması yönünde ilerleyecekse, bunun karşılıklı olarak ileri sürülecek tekliflerle mümkün olabileceğine kuşku yoktur. Ancak, Amerikan Kongresi'nin malum tutumu dolayısıyla, Rum tarafı Kıbrıslı Türklerin önerilerine en küçük mukabelede bulunmayı... uygun görmemiştir. Onların maksadı, müzakerelerin ilerlemesine mani olarak Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımının durdurulmasını sağlamaktır... Amerikan Kongresi tutumunu değiştirmedeği müddetçe Kıbrıs müzakereleri üzerinde böylece bir nevi ipotek konmuş olacaktır. Amerikan Kongresi... Türkiye'nin böyle bir baskıya boyun eğceğini zannediyorsa cidden çok vahim bir teşhis hatası içinde bulunuyor demektir.”¹³⁹

10 Mart 1975'te Kissinger, Kıbrıs konusunda Türk yetkililerle görüşmek üzere Ankara'daydı. Kissinger toprak konusunda Türkiye'nin tavizler vermesini istiyor, “siz de toprak konusunda ister yüzde ister yer olarak bir şeyler söyleyin” diyordu. Bu şekilde Kissinger, Türkiye Kıbrıs'ta bir şeyler vermeden Kongre'den ambargonun kaldırılması kararının geçemeyeceğini söylemiş oluyordu.¹⁴⁰ 22 Nisan'da Amerikan dışişleri bakanının Avrupa işlerinden sorumlu yardımcısı Arthur Hartman Ankara'ya geldi. Hartman da Amerika'nın taviz konusundaki yeni tutumunu ortaya koymaktaydı.

Washington, Türkiye'den ambargoya karşılık ödün vermesini istiyordu.¹⁴¹ 19 Mayıs 1975'te ilginç bir şekilde Amerikan Senatosu, Amerikan başkalarına ABD'nin güvenlik çıkarlarını tehlikede görmesi durumunda ambargoyu kaldırma yetkisi veren bir yasayı 40 ret oyuna karşı 41 oyla kabul etti. 30 Mayıs 1975'te Brüksel'deki NATO toplantısında da Kissinger, Türkiye başbakanına ve dışişleri bakanına Türkiye'nin Kıbrıs'ta adım atması durumunda Amerikan yönetiminin ambargoyu kaldırma konusunda Kongre'de işinin kolaylaşacağını tekrar vurguladı. Demirel ise ambargo sürdüğü müddetçe Kıbrıs'ta çözüm olmayacağını söyleyerek karşılık verdi.¹⁴²

Türk tarafından gelen yoğun eleştiriler karşısında Amerikan yetkilileri, Haziran ayının sonuna doğru Kongre'yi ambargoyu kaldırmaya ikna etme konusunda yeni bir kampanya başlatma ihtiyacı hissettiler. Ancak Amerikan yönetimi ambargoyu kaldırmak için girişimlere başlar başlamaz güçlü Rum lobisi de karşı kampanyaya girişti ve Ford ile Kissinger aleyhinde büyük çaplı gösteriler düzenledi.¹⁴³ 24 Temmuz 1975'te Amerikan Temsilciler Meclisi, Senato'nun 19 Mayıs'ta aldığı başkana ambargoyu kaldırma yetkisi veren yasaya benzer bir yasa tasarısını 206 kabul oyuna karşılık 223 oyla reddetti. Hemen ertesi gün 25 Temmuz'da Türk hükûmeti, o sabahdan itibaren Türkiye'deki tüm Türk-Amerikan ortak savunma tesislerinin Türk silahlı kuvvetlerinin tam kontrol ve gözetimine devredildiğini ilan etti. Hükûmetin açıklamasına göre Türkiye ile ABD arasındaki 1969 tarihli Savunma İşbirliği Anlaşması ve diğer bütün ilgili anlaşmalar hukuki geçerliliklerini kaybetmişti. Karamürsel, Sinop, Diyarbakır ve Belbaşı'ndaki Amerikan istihbarat toplama merkezlerinin faaliyetleri de durdurulmuştu. Sadece İncirlik üssündeki faaliyetler devam edecekti. İncirlik hava üssü de yalnızca NATO amaçları için kullanılacaktı.¹⁴⁴

2 Ekim 1975'te Amerikan Kongresi'nden Türkiye'ye karşı tutumunu biraz olsun yumuşattıklarını gösteren bir sinyal geldi. Temsilciler Meclisi, 176'ya karşı 237 oyla ambargoyu kısmen kaldırdı. Yeni karara göre, ambargonun yürürlüğe girdiği tarihten önce sözleşmesi yapılmış 185 milyon değerindeki silahlar ambargodan hariç tutulacaktı.¹⁴⁵ Ancak bu girişim, Türk yöneticiler açısından yeterli olmaktan oldukça uzaktı. Türkiye'deki Amerikan üslerinin yeniden hizmete açılması söz konusu bile edilmedi.

Ambargo döneminde Türkiye ile ABD arasındaki silah alım satımları tamamen sona ermiş değildir. Amerikan Savunma Bakanı Harold Brown'a göre 1975 ile 1979 yılları arasında Türkiye'ye dış askerî satışları finanse etme programı (Foreign Military Sales, FMS) çerçevesinde 425 milyon dolar kredi verilmişti.¹⁴⁶ Bu dönemde ayrıca Türkiye, NATO Bakım ve İkmal Ajan-sı (the NATO Maintenance and Supply Agency, NAMSAs) aracılığıyla ABD'den 31.2 milyon dolar değerinde tamir ve bakım hizmeti ve yedek par-

ça satın almıştı. Diğer Batılı ülkelerden de 264 milyon dolar değerinde askerî malzeme alımında bulunmuştu.¹⁴⁷ Kongre'nin olumsuz tutumuna rağmen Türk ve Amerikan yönetimleri 26 Mart 1976'da yeni bir savunma işbirliği anlaşması imzaladılar. Bu anlaşma çerçevesinde ABD, Türkiye'ye 800 milyon dolar FMS yardımı, 200 milyon dolar da hibe yardımı yapacaktı. Ancak bu anlaşma Kongre tarafından onaylanmadı ve uygulamaya konmadı.¹⁴⁸

Ambargonun tamamen ortadan kaldırılması ise 1978 yılında gerçekleşti. 26 Temmuz 1978'de Senato ambargonun kaldırılması yönünde karar aldı. Temsilciler Meclisi de 1 Ağustos'ta bu kararı destekleyen kararını yasalastırdı.¹⁴⁹ Ambargoyu kaldıran yasalar 26 Eylül 1978'de başkana sunuldu, başkanın aynı gün onaylamasıyla da ambargo tarihe karışmış oldu. Bu kararın ABD'nin İran'ı kaybetmek üzere olduğu ve bu yüzden Orta Doğu'da durumunun ciddi şekilde zayıflaması ve bölgedeki askerî üslerinden mahrum olması tehlikesiyle karşı olduğu bir zamana rastlaması oldukça ilginçti. Ambargonun kaldırılmasından kısa bir süre sonra Türkiye de askerî üslerdeki faaliyetleri askıya alma önleminin sona erdirildiğini duyurdu.¹⁵⁰ Amerika böylece bölgenin karışmaya başladığı bir sırada hayati derecede ihtiyaç duyacağı askerî üslerine ve gözetleme ve dinleme tesislerine yeniden kavuşuyordu.

Amerika'nın Türkiye'ye karşı uyguladığı askerî ambargo ve Türkiye'nin toprakları üzerindeki Amerikan üslerinin faaliyetlerini durdurması, Türk-Amerikan ilişkilerinde ciddi bir kopuşu temsil etmektedir. Bu arada iki ülke arasındaki askerî ittifakın NATO çerçevesinde resmîyetle devam etmesi, ilişkilerin çok kötü noktaya ulaşmasını engellemiyordu. Ambargo Amerikalıların ifade ettikleri amaçların gerçekleşmesini hiçbir şekilde sağlamadı. Yani Türkiye'yi Kıbrıs konusunda taviz vermeye zorlayamadı. Ancak Türk yöneticiler ambargo sayesinde savunmalarının ne derece ABD'ye bağlı olduğunu görmüş oldular. Amerikalılar Türkiye'nin üslerin NATO dışı amaçlarla kullanımına izin vermemesi ve haşhaş ekimi konusunda ABD'nin isteklerini yerine getirmemesi gibi bir dizi nedenlerden dolayı Türk yöneticilere karşı duydukları kızgınlığı Kıbrıs çıkarmasından sonra cezalandırmaya dönüştürmüş ve bir anlamda Türkiye'ye ders vermeyi ummuşlardı. Bir başka deyişle ambargonun Kıbrıs'ta çözüm sağlama amacıyla pek alakası yoktu. Türkiye haşhaş ekimine izin verdikten sonra bu defa ambargo karşısında 1969 İkili Anlaşması'nı ve diğer anlaşmaları yürürlükten kaldırarak ve üsleri kapatarak ABD'nin bir kuklası olmadığını ve ABD'den bağımsız hareket edebileceğini de göstermişti. Ancak kendisini kısa vadede tamamen Amerika'ya olan askerî bağımlılığından kurtarması mümkün değildi. Daha sonraki yıllarda Amerika'nın yardım sağlamayı koşullara bağlaması ve Kıbrıs gibi sorunlarla ilişkilendirmesi hep Türk yöneticilerin başını ağrıtacaktı.

Ambargo Sonrasında ABD'nin Kıbrıs Tutumu

1975 sonrasında göze çarpan hususlar, Amerikan yönetiminin Kıbrıs'ın tek temsilcisi olarak Rum kesiminin oluşturduğu hükûmeti tanımaya devam etmesi ve bu arada BM Güvenlik Konseyi'nin diğer üyeleriyle birlikte Kıbrıs Türklerinin ortaklık çerçevesinde Kıbrıs devletine talip olma yönündeki anayasal isteklerini kabul etmesidir.¹⁵¹ ABD açık bir şekilde Kıbrıs sorununda Rum kesiminin tarafını tutmasa da ambargo nedeniyle Kıbrıs konusu Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli sorunlarından biri hâline gelmiş ve Türkiye Kıbrıs nedeniyle Amerikan baskısına tabi tutulmuştu. 1976 Amerikan seçimlerinde Kıbrıs konusu bütün Amerikan ulusunu ilgilendirecek şekilde ön plana çıkan meselelerden biri durumundaydı. Nixon ve Ford yönetimlerinin Kıbrıs'ın bölünmesini geri çevirmemesinden sonra Demokrat Parti adayı Jimmy Carter Kıbrıs sorununa pozitif yaklaşılması gerektiğinden bahsediyor, Kıbrıs konusunu partisinin önemli dayanaklarından biri hâline getiriyor ve bunun karşısında halktan beklenmedik derecede yoğun karşılık görüyordu.

Başkan olduktan sonra da Carter, eski savunma bakanlarından Clark Clifford'u konuyla ilgili gerçekleri tespit etmek üzere Ankara, Atina ve Kıbrıs'a gönderdi. Amaç, barışçıl çözüm yolunda yürünebilmesi olasılıklarını araştırmak ve bu sürece Amerika'nın nasıl katkı sağlayabileceğini belirlemektir. Carter bu şekilde NATO'nun güney kanadının zayıflamasının önüne geçebilmek için Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginliklerin azaltılmasını sağlamaya çalışıyordu.¹⁵² Clifford'un Amerikan yönetimine yaptığı öneri, Ege'deki anlaşmazlıklar, Kıbrıs ve Türkiye'yle savunma anlaşması yapılması konularının birlikte ele alınmasıydı. Ona göre bu problemlerin birbirinden ayrılması ve tek başlarına çözülmeye çalışılması hatalı bir yaklaşım olacaktı. 1977 yılında Denктаş ve Klerides önemli noktalar üzerinde anlaştıklarını gösteren bir belgeye imza atsalar da esas olarak görüşmeler sonucunda bir çözüme ulaşılamaması Amerikalıların isteğini önemli oranda kırdı. Özellikle 1978 yılındaki girişime Kıbrıs Rum yönetiminin şiddetli tepki göstermesi, Amerikan yöneticilerinin daha sonraki yıllarda soruna karşı nispeten pasif kalmalarında etkili olacak nitelikteydi.

Amerikan Kongresi'nin Ambargo Konusundaki Argümanları

Amerikan Kongresi'nin gözünde Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği ikinci askerî harekât kabul edilemez saldırganca bir hareketti. Oysa Kongre üyeleri genelde ilk harekâtı daha haklı görmüşler ve Kıbrıs Türklerinin hayatlarını korumaya ve Kıbrıs'taki düzeni yeniden kurmaya yönelik bir girişim olarak bir dereceye kadar tasvip de etmişlerdi. Örnek olarak Amerikan

Kongre Üyesi Donald Riegle'in 2 Temmuz 1975'te ortaya koyduğu görüşleri şu şekildeydi: Birinci harekâtı gerçekleştirdikten sonra Türkler askerî müdahaleleriyle amaçladıkları şeye ulaşmışlardı. Bu da Kıbrıs'taki illegal darbenin başarıya ulaşmasının engellenmesi ve Adanın meşru hükûmetinin iş başına geri getirilmesiydi. Müdahale aynı zamanda Atina'da yedi senedir yönetimi elinde bulunduran cunta idaresinin de yıkılmasını sağlamıştı. Türkiye, 1959 Londra Anlaşmalarına göre, diğer garantör devletlerin birlikte ortak bir girişimde bulunmamaları durumunda, anlaşmalar uyarınca ancak devlet işlerini yeniden düzene koymak için Kıbrıs'a müdahale etme hakkına sahipti. Eğer Türkiye bu amaçla müdahalede bulunmuş olsaydı ve düzen yeniden kurulduktan sonra operasyonlarını sona erdirseydi ondan sonra ortaya çıkan Kıbrıs trajedisi gerçekleşmeyecekti. 20 Temmuz ile 14 Ağustos tarihleri arasında Kongre hiçbir şekilde Türkiye'ye askerî yardımı kesmek için girişimde bulunmamıştı. Fakat Türkiye'nin Ağustos'ta gerçekleştirdikleri hem Amerikan yasalarını hem de Türkiye ile ABD arasında askerî yardımın kullanımıyla ilgili olarak imzalanan ikili anlaşmaları ihlal etmede o derece bariz bir illegal hareket oluşturuyordu ki, Kongre'ye yardımı kesme dışında başka bir seçenek kalmamıştı.¹⁵³

Kongre üyelerinin Türkiye'ye askerî ambargo uygulanmasını savunurken ortaya koydukları temel tez, Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği askerî operasyonlarında Amerika'dan aldığı silahları ve askerî malzemeyi, Amerikan yasalarına ve silahların verilmesiyle ilgili olarak iki devlet arasında imzalanmış olan ikili anlaşmaların hükümlerine aykırı olarak kullandığı iddiasıydı. İhlal edildiği öne sürülen yasa ve anlaşmalar ise şunlardı: 1961 tarihli Amerikan dış yardım yasası, 1968 tarihli Amerikan askerî satışlar yasası ve Türkiye ile ABD arasında imzalanan 1947 ve 1959 tarihli ikili anlaşmalar. Bu anlaşma ve yasalara göre, Amerika tarafından herhangi bir ülkeye verilen ya da satılan silahlar ve diğer savunma malzemeleri ancak ve yalnızca BM Şartı'na uygun meşru nitelikli kendini savunma, iç güvenlik ve kolektif savunma amaçları için kullanılabilirdi. Bu yasaların ve anlaşmaların ihlal edilmesi durumunda ihlal edicinin hemen daha fazla yardım almasının meşru olmadığına hükmedilip yardımın kesilmesi öngörülmekteydi.¹⁵⁴ Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi örnek olayında Kongre, Türkiye'nin Amerikan silahlarını illegal olarak kullandığına karar verdi ve Kıbrıs sorununun barışçıl çözümü yolunda ciddi ilerleme kaydedilinceye kadar Türkiye'ye askerî ambargo uygulanmasının savunucusu oldu.

Ambargo yanlısı Kongre üyelerinin görüşüne göre, Türkiye'yi Rum ve Yunan tarafına karşı tavizde bulunmaya zorlamak ve böylece Kıbrıs sorununa barışçıl çözüm bulma çabalarını hızlandırmak için Türkiye'ye karşı ambargo uygulamak bir gerekliliktir. Türkiye Amerikan silah ve askerî mal-

zemelerinin yardımıyla Kıbrıs'ta saldırganca bir harekete girişmiş ve Adada yeni bir sistem oluşturmaya çalışmıştı. Eğer ABD, Türkiye'ye yaptığı askerî yardımı kesmezse, Türkiye'nin saldırganlığını mükâfatlandırma ve Türklerin askerî kuvvet kullanarak Kıbrıs sorununa kendi tezleri çerçevesinde şekil vermesine seyirci kalma durumuna düşecekti. Amerikan yönetimi, Türkiye'nin hukuk dışı girişimlerinin sorunla ilgili ilerleme sağlanmasının önündeki en büyük engel olduğu gerçeğini görememiş, Türk yöneticiler üzerinde baskı uygulamaktan kaçınmış ve bu şekilde yanlı bir tutum içine girmişti. Türkiye'ye karşı ambargo kararı alındığında bu, Türkiye üzerinde oldukça etkili olacak, bu devleti Kıbrıs meselesinde anlamlı ödünler vermeye zorlayacak ve böylece Kıbrıs'ta durumun köklü şekilde değiştirilmesinde büyük katkısı olacaktı.¹⁵⁵

Daha önce Kıbrıs konusunda arabuluculuk yapmış olan George Ball ile Cyrus Vance bile Türkiye'ye sağlanan güvenlik yardımıyla Kıbrıs'ta ilerleme sağlanması arasında bağlantı kurmaktaydı.¹⁵⁶ Ambargo kampanyasının önde gelen kişilerinden Temsilciler Meclisi üyesi Benjamin Rosenthal'in Kongre'de ortaya koyduğu düşünce de şu şekildedeydi: "Eğer bu yasa tasarısını Parlamentodan geçirirsek Türkiye'ye hem askerî yardım almayı hem de bu tür saldırganca bir harekette bulunmayı aynı anda yapamayacağını göstermiş olacağız. Aynı zamanda Yunanistan'a şöyle diyerek olumlu bir sinyal göndermiş olacağız: 'niçin görüşme masasına gelmiyorsunuz? Bakın biz Türk hükûmetine karşı her tür zorlama tedbirini uygulamakta ve bu yönde her türlü çabayı gerçekleştirmekteyiz.'"¹⁵⁷

Amerikan Kongresi'ndeki ambargo yanlıları, ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs'ta kuvvet kullanmasına kayıtsız ve tepkisiz kalmasının, Amerika'nın stratejik açıdan önemli bir müttefiki olan Yunanistan'ın ABD'den uzaklaşmasına neden olacağını iddia etmekteydiler. Onlara göre bunun doğal sonucu da bölgedeki Amerikan çıkarlarının büyük ölçüde zarar görmesiydi. Rosenthal, görüşü bu yönde olanlardandı: "Yunanistan'ın durumunun daha da iyileştirilerek görüşmelere girmesi elzemdir. Aksi takdirde geçici Karamanlis hükûmetinin sol ve sağ kesimlerden gelen baskılar neticesinde yenilgiye uğraması riski oldukça büyüktür. Bu, sonuçta Kıbrıs konusunda uzlaşmaya ulaşılmasını aşırı derecede zorlaştıracak ve Yunanistan'ın ABD'den kopup gitmesine neden olacaktır."¹⁵⁸ Bazı Kongre üyeleri, Yunanistan'ın ABD için önemini vurgularken Türkiye'nin artık Amerika'nın ihtiyaç duymadığı bir devlet olduğunu söyleyecek kadar ileri gidiyorlardı. Çünkü onların gözünde Türkiye'nin ABD ve NATO'ya sağladığı yararlar ve taşıdığı stratejik önem sıfır noktasına yaklaşmıştı.¹⁵⁹

Ortaya konan bütün bu argümanlara rağmen açıkça şu iddia edilebilir ki, Kongre üyelerinin ambargo konusunda Amerikan yönetimine ters

düşmelerinin ve ambargo konusunda o derece ısrarcı olmalarının temel nedeni, yasama ve yürütme organları arasındaki ilişkinin oldukça gergin olması ve aralarında çok derinlere inen kıyasıya bir rekabet yaşanmasıydı. Amerikan yönetiminin Vietnam, Kamboçya, Şili, Sovyetler Birliği ve Pakistan'a karşı uygulamakta olduğu temel politikalar, Kongre'nin yönetimin uygulamalarına karşı duyduğu güvenin tedrici şekilde azalmasına neden olmuştu. Yıllar geçtikçe Kongre, yürütme organının gerçekleştirdiği girişimlerden ve bu girişimlerde taşıdığı niyetlerden şüphelenir olmuştu. En son olarak Watergate skandalı, Kongre üyelerinin başkana duydukları güveni tamamen ortadan kaldırmıştı.

Kongre üyelerinin gözünde Amerikan yönetimi Kongre'nin gücünü ve hukukun üstünlüğünü tanımayan kural tanımaz bir organ hâline gelmişti. Gelişmeler neticesinde Kongre üyeleri artık iyice inanmışlardı ki, yönetime küstahlığını ve kibrini kırmak için iyi bir ders vermek gerekiyordu. İşte Kıbrıs sorunu tam bu noktada Kongre üyeleri için bulunmaz bir fırsat olarak ortaya çıkmıştı. Kissinger, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin hukuki yönünü göz ardı etmeye çalışmakta ve daha çok Amerikan çıkarları üzerinde durmaktaydı. Kissinger'ın Kongre üyelerini yönetimin ABD'nin ulusal çıkarlarını değerlendirme konusunda daha iyi durumda bulunduğu- na ikna etmeye çalışması ve onlardan sorunu hükûmet yetkililerine bırakmalarını istemesi, uzun süredir yönetimin davranışlarından hoşlanmayan Kongre üyelerini tatmin etmeyecek, hatta ters teperek Kongre üyelerinin yönetimle hukuk alanında mücadeleye atılmalarına neden olacaktı.¹⁶⁰ Kıbrıs meselesi, Kongre'nin otoritesinin geri planda tutulduğunu hissedenden Kongre üyelerinin sinirine dokunmuştu. Yürütme organının yasaların üstünlüğüne yeterli saygıyı duymadığı konusunda endişe duyan ve Henry Kissinger'ın küstahlığından rahatsız olan Kongre üyeleri hislerinde ve kaygılarında doğru çıkmışlardı.¹⁶¹

Basit bir şekilde ortaya koymak gerekirse 1974 yılının yaz aylarında ve 1975 yılının ilk yarısında Kongre, yönetimden ne tür teklif gelirse gelsin reddetmeye ve yönetim hangi makul açıklamalarda bulunursa bulunsun görüşlerini kabul etmemeye hazır durumdaydı. Yani yönetim ağızyla kuş tutsa Kongre'yi memnun etmesi ve kendi politikalarını desteklemesini sağlaması mümkün değildi. Yönetim tarafından değişik meselelerdeki iç ve dış politikalarını haklı göstermek için söylenen yalanlar ve yapılan yanlış açıklamalar hâlâ ortaya çıkmaya devam ediyordu.¹⁶² Adı yalancı ve düzenbaza çıkan yönetimin ortaya koyacağı gerekçelere artık Kongre üyeleri kulak asmayacaklardı. Yönetimin Türkiye'nin Amerikan yasalarını ihlal ettiği düşünülen müdahalesine gösterdiği ılımlı yaklaşım, özellikle yürütme organının iç politikada yasaları ihlal etmesi uygulamaları bağlamında

bakıldığında Kongre üyeleri için tahammül edilebilir nitelikte görünmüyordu. Yine birçok Kongre üyesi, Watergate skandalının Amerika'nın dışındaki güvenilirliğini ve kendi kendisine öz güvenini sarstığını düşünmekteydi. Nixon yönetiminin Türkiye'nin Amerikan yasalarını ihlal etmesi karşısında kayıtsız kalır görünmesi de yürütme organının hukuk tanımaz ve çürümüş karakterini ortaya koyan göstergelerden biriydi. ABD'nin hukuka önem veren, yasalara uyan ve adaleti her şeyin üstünde tutan bir devlet olduğunu ispatlama ve bütün dünyaya gösterme işi şimdi Kongre'ye düşüyordu.¹⁶³

Nixon başkanlıktan ayrıldıktan ve hükûmeti yıkıldıktan sonra Kissinger'ın hâlâ dışişleri bakanı olarak hükûmette kalması Kongre'nin ambargo konusunda ısrar etmesinde diğer önemli bir faktördü. Kissinger eski yönetimi temsil eden bir kişi olarak şimdi bütün okları üstüne çekiyordu. Onun dış politikayı hâlâ kendi başına belirlemeye çalışması, Kongre'yi bu alandan uzak tutmaya gayret etmesi ve bütün bunların bir örneği olarak Türkiye'ye ambargo konmasına Amerika'nın çıkarları çerçevesinde karşı çıkması Kongre üyelerinin ambargo koyma konusunda daha istekli ve kararlı olmalarına neden oluyordu. Kissinger'ın düşüncelerini ve eylemlerini eleştirmek Kongre üyeleri için dayanılmaz bir şeydi. O ambargoya karşı çıkıyorsa bu demekti ki ambargo üzerine daha fazla gidilecekti.¹⁶⁴

Türkiye'ye askerî ambargo konması meselesi, Kissinger'ın dış politikasının temel ilkelerini, onun metotlarını ve Kongre'yi manipüle etmesini eleştirenler için ona saldırma konusunda çok iyi bir fırsat olarak ortaya çıkmıştı. Birçok Kongre üyesi için Türkiye'ye ambargo konmasına çalışmak, dış politikada daha fazla söz sahibi olma mücadelelerinin bir parçasıydı. Gerçekte Kongre'nin karşı koyduğu şey, yürütme organının dış politika süreci üzerinde oluşturduğu güçlü hâkimiyet ve sahip olduğu geniş kapsamlı roldü. Kongre üyelerinin en fazla hedef aldıkları, Amerikan yönetiminin Vietnam ve Kamboçya'da gerçekleştirdiği girişimlerle daha da belirgin şekilde ortaya çıkan dış politikadaki neredeyse hiçbir organı takmayan tutumuydu. Kıbrıs sorunu da dâhil olmak üzere birçok olayda Beyaz Saray'ın temel politikaları gizlilik içinde ve Kongre'ye danışmadan kararlaştırması artık Kongre'nin mutlaka karşı koyması gereken noktaya ulaşmıştı. Kongre, dış politikadaki rolünü yeniden eski düzeyine çıkartmak için o derece çaba gösterir olmuştu ki, dış politikanın uygulanmasında yürütme organının en küçük bir şekilde Kongre'nin otoritesini tecavüz eder görünmesi, Kongre tarafından en şiddetli tepkiyle karşılanıyordu.¹⁶⁵

Türk hükûmetinin haşhaş ekimini başlatmasından aşırı derecede rahatsız olan Amerikan Kongresi'nin bazı üyeleri için de silah ambargosu, Türkiye'yi haşhaş ekimi nedeniyle cezalandırmaları ve böylece Türkiye'nin

hareketinden duydukları hoşnutsuzluğu ortaya koymaları için güzel bir fırsattı. Kongre’de, haşhaş meselesinde gösterdiği uzlaşmaz tavır yüzünden Türkiye’ye yapılan yardımın kesilmesi yolunda birkaç teşebbüste bulunulmuştu. Kıbrıs krizi ortaya çıktıktan sonra bile 6 Ağustos 1974’te Amerikan Temsilciler Meclisi, kendi toprakları üzerinde üretilen haşhaşın illegal kanallara geçmemesi için yeterli tedbir almaması durumunda Türkiye’ye yapılan yardımın kesilmesi çağrısında bulunan bir karar kabul etmişti. Türkiye’nin ikinci harekâtından sonra da Kongre Türkiye’deki haşhaş ekimi konusyla ilgilenmeye devam etti ve bu yüzden Export Import Bank’ın Türkiye’yle iş yapmasının yasaklanması konusunda bir karar tasarısını yasalaştırdı.¹⁶⁶ Kıbrıs’taki operasyonları dolayısıyla Türkiye’ye askerî ambargo konması kampanyası başlatıldıktan sonra da birçok Kongre üyesi, daha çok haşhaş ekimi konusunda Amerika’nın isteğine aykırı hareket ettiği ve âdeta bu konuda Amerika’ya meydan okuduğu için Türkiye’yi cezalandırma gayesiyle ambargo kararına destek verdi.

Amerikan Yönetiminin Ambargo Konusundaki Argümanları

Amerikan yönetimi Türkiye’ye ambargo uygulanmasına karşı çıkarken savunduğu argümanları yayınladığı bildirilerle ve yöneticilerinin sık sık yaptığı açıklamalarla açık bir şekilde ortaya koymuştu. Yönetimin ambargoya en azından resmî düzeyde karşı olduğuna şüphe yoktur. Bu arada yönetimin başka niyetler taşıyıp taşımadığı, örneğin ambargoya karşı çıkarken bile Kongre’nin Türkiye’yi cezalandırmaya yönelik çabalarından memnun olup olmadığı ve sadece zevahiri kurtarmaya çalışıp çalışmadığı tartışmaya açıktır. Bu noktada belki dikkat çekilmesi gereken ilginç rastlantı, ABD’nin Türkiye’ye çok acil ihtiyaç duymaz gözüktüğü uzun yıllar boyunca yönetimin ambargoyu kaldırma çabaları sonuç vermezken, İran’da olaylar çıkıp ABD’nin bu önemli müttefikini kaybedeceği anlaşıldığında ambargonun birden kaldırılıvermesidir. Bu bölümde bu tür tartışmalara girilmeden daha çok Amerikan yöneticilerinin ambargoya karşı çıkarken ortaya koyduğu argümanlara yer verilecektir.

Kissinger ambargoyla ilgili olarak hatıralarında şunları yazmıştır: “Takip eden birkaç ay içinde Ford, yürütme organını yeniden oluşturmaya çaba gösterirken, freni patlamış Kongre taraflar arasındaki dengeyi yıktı ve tehlikeli bir şekilde bu dengesizliği korudu. Amerika’nın arabuluculuk olasılığını tamamen ortadan kaldıracak şekilde beceriksizce Türkiye’ye karşı silah ambargosu yasası çıkardı.”¹⁶⁷ Senato’daki çoğunluğun lideri olan senatör, şu görüşleri dile getirmiştir: “Eğer doğrudan ve özel olarak Türkiye’yi hedef alan bir yasa kabul edersek, Türkiye’nin Sovyetler Birliği’ne meylet-

mesine şahit olabiliriz. Türkiye Sovyetler Birliği ile bin mil uzunluğunda ortak sınıra sahiptir ve toprakları üzerinde nükleer başlıklar ve Amerikan tesisleri barındırmaktadır. Türkler ayrıca Müslüman insanlardır. Bu yüzden belki Türkiye'nin Orta Doğu'ya dönmesi de söz konusu olabilir."¹⁶⁸

Başkan Ford'un 5 Şubat 1975'te yayınladığı açıklama şu görüşlere yer vermiştir:

"Türkiye'ye sağlanan askerî yardım Kıbrıs sorunu çerçevesinde verilmemektedir. Ayrıca bir ihsan olarak da sunulmamaktadır. Fakat daha çok Türkiye'nin, Doğu Akdeniz'in güvenliği ve ABD ile müttefiklerinin güvenliği için hayati önem taşıdığı yolundaki ortak düşüncemize dayanmaktadır. Türkiye'ye sağlanan askerî yardımın durdurulmasının, Kıbrıs'ta âdil ve kalıcı bir çözüme ulaşma çabalarına ve görüşmelerine mâni olma olasılığı oldukça yüksektir. Bunun da ötesinde, ambargo, bölgedeki bütün ülkelerin güvenliği ve dolayısıyla siyasi istikrarı üzerinde uzun vadeli ve tahrip edici sonuçlar doğurabilecektir. Yalnızca Batı'nın güvenliğini ciddi şekilde etkilemekle kalmayacak, fakat aynı zamanda Orta Doğu'daki stratejik durumu da etkisi altına alacaktır. Doğu Akdeniz'deki ilişkilerimizin 28 yıldır üzerine dayandığı sistemi tehlikeye atmak hiçbir şekilde Amerika'nın çıkarına olmayacaktır."¹⁶⁹

Nisan 1975'te Kongre'nin her iki kanadının ortak toplantısında yaptığı konuşmada da Başkan Ford şunları söylemiştir:

"Çok eski ve sadık bir müttefik olan Türkiye'ye sağlanan Amerikan yardımı Kongre'nin girişimi sonucunda kesilmiştir. Bu girişim, Türkiye tarafından parası ödenmiş askerî malzemeler üzerine bile ambargo koymaktadır ki, bu, bir dosta karşı gerçekleştirilebilecek bir davranış değildir... Biz, Türkiye ile Yunanistan arasında var olan problemlere adil çözümler bulunması yönündeki çabalarımızı samimi bir şekilde devam ettirmekteyiz. Fakat Kongre'nin girişimlerinin sonucu, yumuşuma ve uzlaşmaya doğru gidişi önleyici yönde olmuştur. Bu, Kıbrıs'taki sıkıntıların sürüp gitmesine, barışçıl görüşmeler yapılmasını sağlama çabalarımızın karmaşıklaşmasına ve daha geniş çaplı bir çatışma çıkması olasılığının artmasına neden olmaktadır... Türkiye, hemen Sovyetler Birliği'nin yanı başında ve Orta Doğu'nun kapısında bulunmaktadır. Türkiye, Doğu Akdeniz ve Batı Avrupa'nın güney kanadının ve Batı ittifakının ortak güvenliği için hayati derecede önem taşıyan bir ülkedir.

Türkiye’de bulunan askerî üslerimiz, NATO’nun savunması için olduğu kadar bizim kendi güvenliğimiz için de hayati önemi haizdir.”¹⁷⁰

Amerikan yönetiminin ve bazı Kongre üyelerinin ambargoya muhalefet ederken ortaya koydukları görüşleri şu şekilde özetlemek mümkündür: Birincisi, karmaşık bir problemde yalnızca bir taraf üzerinde baskı uygulamanın sorunun çözümüne yardımcı olması mümkün değildi. Türkiye’ye karşı silah ambargosu uygulamak, Kıbrıs sorununa barışçıl bir çözüm bulunması yolundaki Amerikan çabalarının sonuçsuz ve etkisiz kalmasına neden olacaktı. Türkiye üzerinde ceza ve yaptırımlar uygulayarak değil, ancak ikna metodu kullanılarak ve olumlu yaklaşımda bulunularak etki kurulabilirdi. Çünkü Türkler gururlu ve bağımsızlığına düşkün insanlardı. Onlara karşı baskı uygulamak sadece onların Kıbrıs görüşmelerinde daha az esnek olmalarına neden olacaktı.¹⁷¹ Silah ambargosu asla Türkleri ödün vermeye zorlayamayacak, fakat Amerika’nın Türkiye üzerindeki etkisini kaybetmesine neden olacaktı.

İkinci olarak Türkiye’ye karşı uygulanacak silah ambargosu, Amerika’nın güvenlik çıkarlarına büyük zararlar getirecekti. Ambargo, Sovyetler Birliği ve Orta Doğu ile ilgili olarak NATO ve Batı savunma düzenlemeleri için büyük stratejik önem taşıyan Türkiye’nin Batı’dan soğumasına neden olacak ve bu ülkenin savunma ihtiyaçlarını karşılamak için NATO dışı kaynaklar araması sonucunu doğurabilecekti.¹⁷² Bu gelişmelerin sonucunda, Batı ittifakı ciddi şekilde yara alacak, ABD Türkiye’deki stratejik askerî üslerini ve iletişim tesislerini kaybedecek ve Amerika’nın Doğu Akdeniz bölgesindeki konumu önemli oranda zayıflayacaktı.

Üçüncü olarak, ambargo nedeniyle ABD’nin Türk toprakları üzerindeki üslerde ve tesislerde gerçekleştirdiği faaliyetlerin durması, Sovyetler Birliği’nin uzay, füze ve askerî sistemler konusunda gerçekleştirdiği gelişmeler, operasyonlar ve eğitimle ilgili olarak istihbarat toplama olanağının ortadan kalkması anlamına gelecekti. Nitekim ABD, üslerdeki faaliyetlerin Türk hükûmetince askıya alınmasıyla bu sonuçla karşılaşacak ve bu konuda ciddi eksiklik hissedecekti. Bu durum, ABD’nin Sovyetlerin geliştirmekte olduğu silah sistemlerine karşı tedbirler alma çabalarına zarar vermekte ve Amerikan yönetimini SALT anlaşmalarına SSCB’nin uyup uymadığını gözlemlemek ve tespit etmek için kullanılan istihbarat bilgilerinden mahrum bırakmaktaydı.¹⁷³

Ayrıca ambargo, NATO’nun güneydoğu kanadının gücünü ve sağlamlığını olumsuz yönde etkileme kapasitesine sahipti ve ambargonun uygulanmaya konmasıyla bu etki hissedilmeye başlanmıştır.¹⁷⁴ Ambargoyla

NATO'nun önemli üyelerinden biri olan Türkiye'nin silahlı kuvvetlerinin savaş kapasitesi, caydırma gücü ve savaş için hazırlık durumu da olumsuz yönde etkilenmekteydi. Bu, Türkiye'nin NATO'ya tahsis ettiği kuvvetlerin de zayıflaması, dolayısıyla NATO'nun zayıflaması anlamına da gelmekteydi.¹⁷⁵ Diğer taraftan ambargoya ilgili olarak Amerikan Altıncı Filosunun Türkiye'deki limanları kullanma imkânının pratikte ortadan kalkması, Filo için önemli bir handikaptı. Filonun fiziki hazırlığı, hareket kabiliyeti ve moral durumu olumsuz şekilde etki altında kalabiliyordu.¹⁷⁶ Özetlemek gerekirse, son tahlilde ambargo, NATO'nun genel askerî imkânlarını azaltmakta ve zayıflatmakta ve ABD'nin güvenlik çıkarlarına olumsuz etkide bulunmaktaydı.¹⁷⁷

Dördüncü olarak, silah ambargosu, Kongre'nin dış politika alanında ki yetkilerini hatalı şekilde kullandığını ortaya koyan ve Amerikan devlet yapısındaki kuvvetler ayrılığı ilkesini ihlal eden bir uygulamaydı. Dış politika yapımı ve onun günlük olarak taktik uygulaması yönetimin yetkisi dâhilinde olan bir görevdi. Kongre'nin silah ambargosu örneğinde olduğu gibi dış politika yapımına aşırı şekilde karışması, yönetimin Amerika'nın çıkarlarını korumadaki imkânlarını kısıtlayan kabul edilemez bir durumdu. Amerika'nın küresel çıkarlarını korumada Kongre üyelerine güvenilmesi mümkün değildi, çünkü onlar daha dar ve spesifik çıkarları gözetebiliyor ve lobi gruplarının ve seçmenlerinin etkisi altında kalabiliyordu. Türkiye'ye karşı silah ambargosu uygulanması kararını alırken Kongre üyelerinin sorumlu ve devlet adamına yakışır bir tutum takınmaları mümkün değildi ve zaten mümkün olmamıştı, çünkü onlar siyasi olarak oldukça aktif ve tahrik edici Yunan asıllı Amerikalılar grubunun etkisi altına girmişler ve onların elinde oyuncak olmuşlardı. Kongre üyeleri için Doğu Akdeniz'deki Amerikan çıkarları, ülke içinde gösterilerle ortalığı sallayan ve kendilerini mektup bombardımana tutan Yunan asıllı Amerikalıların isteklerinden çok daha uzakta görünüyordu.¹⁷⁸

Beşinci olarak, görüldüğü kadarıyla güçlü İsrail lobisini harekete geçirerek Kongre üyeleri üzerinde ambargo kararı almamaları için baskı oluşturmak amacıyla Amerikan yönetimine yakın olan çevreler, Türkiye'ye karşı uygulanacak silah ambargosu kararının İsrail'e zarar verebileceğini öne sürdüler. Buna göre Amerikan silahlarının kendini savunma dışında kullanılarak Amerikan yasalarının ihlal edilmesi konusunda yapılacak çok dar bir yorum, İsrail'i de bu sınıfa sokabilirdi. İsrail de Araplara karşı mücadelelerinde Amerikan silahları kullanıyordu ve İsrail'in birçok girişiminin kendini savunma amacı dışında görülmesi mümkündü. Hukuka çok bağlı kalınacaksa o zaman İsrail'e karşı da silah ambargosu uygulamak gerekcekti.¹⁷⁹ Bu yorumun dışında ambargo nedeniyle kapatılması söz konusu

olan Türkiye'deki Amerikan üsleri İsrail'in savunması için büyük önem taşımaktaydı. Buralarda istihbarat bilgisi elde edilmesi ve tesislerin mecbur kalınması hâlinde İsrail için girişilecek müdahalelerde kullanılması olasılığı yabana atılacak konular değildi.¹⁸⁰

Son olarak ambargo karşıtı Kongre üyeleri şu görüşleri dile getiriyorlardı: Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin hukuki kavramlar açısından nasıl bir nitelik taşıdığı o kadar açık seçik değildi. Türkler her zaman NATO'nun en sadık müttefiklerinden olmuştu ve bu yüzden onların dostluğu ambargo girişimiyle tehlikeye atılmamalıydı. Kıbrıs sorunu NATO ittifakı dışında ele alınabilirdi. Ambargo, ABD'yi Kıbrıs sorununda bir tarafı diğeri karşısında tutma pozisyonuna sokmuştu. ABD'nin iki müttefiki arasında anlaşmazlık konusu olan bir sorunda taraflardan birini tutması akıllıca bir politika değildi. Üstelik Kıbrıs sorunu öyle doğru ve yanlışın açık seçik olduğu bir problem değildi. Uzun yıllardır devam eden, oldukça karışık, kimin haklı olduğu pek kestirilemeyen bir meseleydi. Ayrıca Türkiye'deki yöneticiler Kıbrıslı Türkler üzerinde öyle görüldüğü kadar etki sahibi olmayabilirlerdi. Yani Türkiye üzerinde baskı kurmak sorunun çözülmesi için yeterli olmayabilirdi. Kıbrıs Türkleri kendilerine uygun düşmeyen bir çözüm önerdiğinde Türkiye'nin sözünü pekala dinlemeyebilirlerdi. Eğer durum böyleyse ambargo Kıbrıs sorununu çözmeye yardımcı olmuyor, fakat doğrudan yalnızca Türkiye'yi cezalandırıyor demektir.¹⁸¹

Ambargonun Konmasında Yunan Asıllı Amerikalıların Etkisi

Kuzey Amerika'daki Yunan Ortodoks Kilisesi, Kıbrıs konusunda duyduğu kaygıları üyelerine aktarma ve onları bu konuda şuurlandırma ve aktif hâle getirme amacıyla oldukça yoğun çabalar gerçekleştirmekteydi. Kilise sayesinde siyasi olarak hareketli hâle gelen Yunan asıllı Amerikalılar, Türkiye karşıtı kararlar almaları ve uygulamalarda bulunmaları için Amerikan yöneticileri ve Kongre üyeleri nezdinde yoğun girişimlerde bulunabilmişlerdi. İlk defa Amerika'nın Türkiye'ye sağladığı yardımın ahlaki ve hukuki boyutu konusu ortaya çıktığında ve konuyla ilgili tartışmalar başladığında, Yunan papazları dinî geleneklerin koruyucuları ve Helenizm'in gardiyanları olarak dinî törenlerini ve vaazlarını Yunan asıllı Amerikan topluluğunu harekete geçirmek için etkili bir araç olarak kullanma yoluna gittiler. Dinî törenler sırasında Kıbrıslı Rum mülteciler için para toplandı ve Kongre üyelerinden Türkiye'ye karşı askerî ambargo uygulanması isteğinde bulunan dilekçeler Ortodoks cemaat tarafından imzalanmak üzere törene katılanlar arasında dolaştırıldı.¹⁸²

Başpiskopos Iakovos tarafından 30 Temmuz 1974'te düzenlenen, Yunan Ortodokslarının konseyi ile Kuzey ve Güney Amerika Ortodokslarının konseyinin ve değişik Rum ve Yunan derneklerinin başkanlarının katıldığı toplantı oldukça önemli bir gelişmeydi. Bu toplantıda Kongre'den Türkiye'ye sağlanan bütün Amerikan ekonomik ve askerî yardımını kesmesini istemek için bir halkla ilişkiler bürosu oluşturulmasına karar verildi. Bu arada Yunan papazları da vaazları sırasında cemaat üyelerini ambargo konusunda girişimde bulunmaya davet ederken, yönetimle birlikte Türkiye'ye ambargo konmasına olumlu oy vermeyen "lanetli" Kongre üyelerinin adlarını okudular. Ortodoks cemaatten de bu Kongre üyelerinin oylarının rengini değiştirmelerini sağlamak için üzerlerinde her türlü baskıyı uygulamalarını istediler. Ortodoks kilisesi ayrıca Kongre üyelerine ve yönetime mektup, telgraf ve dilekçe gönderme kampanyaları düzenledi.¹⁸³

ABD'de faaliyet gösteren Yunan lobisi de Yunan asıllı Amerikan vatandaşlarını siyasi olarak aktifhâle getirmede ve ambargo konusunda Kongre üyeleri ve yönetim üzerinde baskı oluşturmada oldukça önemli rol oynamaktaydı. Sayılarının çok fazla olmamasına rağmen Yunan asıllı Amerikalılar oldukça iyi örgütlenmişlerdi ve politika yapıcılar üzerinde siyasi etki ve baskı oluşturmada oldukça başarılıydılar. Bazı Yunan asıllı Amerikalılar Amerikan politikasında oldukça yüksek noktalara gelmeyi başarmışlardı. Eski başkan yardımcıları, eyalet valileri, Kongre üyeleri ve Kongre üyelerinin personeli arasında oldukça fazla sayıda Yunan asıllı olanlar vardı.

Amerikan Helen Eğitimsel İlerleme Kuruluşu (the Amerikan Hellenic Educational Progressive Association, AHEPA); 1974 yılı yaz mevsiminin sonlarına doğru kurulan Amerikan Helen Enstitüsü (the Amerikan Hellenic Institute) ve onun lobi işleriyle uğraşan yan kuruluşu Amerikan Helen Enstitüsü Halkla İlişkiler Komitesi (Amerikan Hellenic Institute Public Affairs Committee, AHIPAC); Birleşik Helen Amerikan Kongresi (the United Hellenic Amerikan Congress) gibi Yunan asıllı Amerikalıların kurdukları lobi kuruluşları Türkiye'nin askerî müdahalesini protesto etmekte ve Türkiye'ye silah ambargosu koymaları ve daha sonra da ambargoyu devam ettirmeleri konusunda Kongre üyeleri üzerinde müthiş bir baskı oluşturmaktaydılar.¹⁸⁴ Bu örgütler Yunan asıllı Amerikan vatandaşlarını Kongre üyelerine ambargoyla ilgili mektuplar göndermelerini teşvik etmekte ve kitlesel gösteriler düzenlemekteydiler. Daha sonra Kongre ambargoyu yumuşatma ya da tamamen ortadan kaldırma eğilimi içine girdiği zamanlarda da Kongre üyelerini âdeta göz hapsine alarak bütün gayretlerini ortaya koymaktaydılar. Ambargo konusunda Kongre'nin karar alacağı zamanlar Yunan lobi kuruluşları Amerika çapında Kongre üyelerine telefon etme kampanyası düzenliyorlar ve hâlâ karar vermemiş olanlar

ya da ret oyu verme eğilimi içinde bulunanlar üzerinde dayanılmaz baskılar oluşturunyorlardı.

Bu gelişmelerin ışığı altında bazı kişiler ve özellikle Amerikan yönetiminin görevlileri Kongre üyelerinin ambargo konusundaki oylamalarda Yunan asıllı Amerikalıların ve onların örgütlerinin etkisi altında kaldıklarını iddia etmekteydi. Çünkü bu iddia sahiplerine göre Kongre üyeleri, Kasım 1974'te gerçekleştirilecek Kongre seçimlerinde iç politikada oldukça etkili görünen Yunan asıllıların oylarını ve desteklerini almak istiyorlardı. Hiçbir Kongre üyesinin, Yunan lobi grupları gibi siyasi ve sosyal olarak oldukça aktif, etkili ve düşmanlık yapmaya hazır siyasi çevreleri karşısına almak ve onların kendi aleyhinde lobi faaliyeti yapmalarına neden olmak istemeyeceği açıktı. Birçok Kongre üyesi sembolik bir oylamada böyle önemli bir etnik grubu memnun etmekte zarar görmediği gibi bundan fayda bile umabilirdi. Oylarının neticesinde Türkiye'yi kızdırmalarının ise getireceği bir maliyet yoktu. Türkiye, ne lobi gruplarıyla Amerikan politikasında etkiliydi, ne de Amerikan seçimlerinde oy kullanacak Türk etnik kökeninden gelen etkili bir seçmen grubuna sahipti. Türkiye'nin Amerika açısından taşıdığı söylenen stratejik önem ise yıllardır devam eden gelişmeler sonunda Kongre üyelerinin gözünde küçülmüştü.

Bölükbaşı'na göre, New York, Massachusetts, Indiana ve Illinois'ın bazı seçim bölgelerinden gelen Kongre üyelerinin ambargo oylamasında kullandıkları oyların rengi konusunda Yunan asıllı Amerikalıların büyük etkisi olmuştu. Bu bölgelerde Yunan asıllılar ve diğer etnik gruplardan gelen insanlar seçmen kitlesinin önemlice bir bölümünü oluşturmaktaydı. Bu bölgelerden seçilen 16 Kongre üyesinin hiçbirisi Temsilciler Meclisi'nde yapılan ambargo oylamalarının hiçbirisinde olumsuz oy kullanmamıştı. Ambargo karşıtı oy kullanan hem Cumhuriyetçi hem de Demokrat Kongre üyelerinin büyük çoğunluğu ise çok az Yunan seçmene sahip ya da hiç Yunan seçmene sahip olmayan güney eyaletlerinden gelmekteydi.¹⁸⁵

Coulombis ile Hicks'in görüşüne göre ise Yunan asıllı Amerikalılar Kongre üyelerinin ambargo konusunda kullandıkları oylar üzerinde ya hiç etkide bulunmamışlar ya da çok az etkide bulunmuşlardı. Onların konuyla ilgili görüşleri şu şekildeydi: "Hiç Yunan asıllı Amerikan grubu olmadığını ya da bunların seçim baskısında bulunmadığını iddia eden eleştirmenler yanlış düşünmektedir. Yunan lobisinin Kongre'nin Türkiye'ye sağlanan Amerikan yardımını kesmesinde belirleyici rol oynadığını iddia eden eleştirmenler de hatalıdır. Yunan asıllı Amerikalıların lobi grupları ve Kongre üyelerinin bu grupların seçimlerdeki etkilerini göz önünde bulundurması, bir senatörün ya da Kongre üyesinin Türkiye'ye ambargo uygulanmasına olumlu oy verme kararına etkide bulunan birçok faktörden sadece birisidir."¹⁸⁶

Laipson'un görüşüne göre, sadece Yunan asıllıların Kongre üyelerini etkilemesinden çok iki taraf arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusuydu. Yunan asıllı Amerikalıların çabaları 1974 krizinde oldukça etkili olmuşsa da, yasama organından silah ambargosunun çıkmasının arkasında çok değişik faktörler bulunmaktaydı. Kongre üyeleri Yunan lobisinin amaçlarına destek verdiler ve bu amaçlara ulaşılması için çalıştılar, ancak aynı zamanda gerçekleştirdikleri yasama eylemi için Yunan lobisini kendi siyasi amaçlarına destek olmak üzere bir araç olarak kullandılar.¹⁸⁷

Hackett de Yunan asıllı seçmenlerin Kongre üyelerinin silah ambargosu oylamasını etkilemesi konusunun oldukça karmaşık bir konu olduğunu kabul etmektedir. Bir tarafta Yunan asıllı Amerikalıların sayısı toplam Amerikan vatandaşlarının sayısı ile karşılaştırıldığında oldukça azdı, nüfusun yalnızca %1'ini oluşturmaktaydı. Ancak diğer taraftan bu kesim Amerikan toplumunun sosyal ve siyasal olarak oldukça aktif bir kısmını oluşturmaktaydı. Seçim sonuçlarının Yunan asıllıların oylarıyla belirlendiği çok az seçim bölgesi bulunmaktaydı. Fakat Yunan asıllıların siyasi ve sosyal aktifliği, onlara genel nüfus içinde sahip oldukları %1 oranın çok ötesinde güç sağlamaktaydı.¹⁸⁸

Sonuç olarak denebilir ki, Yunan asıllıların baskıları Kongre üyelerinin silah ambargosu konusunda oy kullanmalarını etkiledi. Ancak Kongre üyeleri bu konuda başka faktörlerin de etkisi altındaydılar ve bu arada Yunan asıllıların çabalarını kendi politik amaçları için kullanmaktan da geri durmadılar. Yani kendileri başka faktörlerin etkisi altında kalarak oy kullansalar bile Yunan asıllıları ön plana çıkartarak kendi niyetlerini gizleyebiliyorlar ya da çok istedikleri ambargo kararını çıkarmak için bu etnik grubun çalışmalarından faydalanabiliyorlardı.

Türk Yöneticilerin Ambargo Karşıtı Argümanları

Türk yöneticiler Kıbrıs'a askerî müdahaleleri sırasında ve müdahaleden sonra Amerikan yönetiminin gösterdiği tepkiden genel olarak memnundular. Ancak Amerikan Kongresi Türkiye'ye yardımın kesilmesi amacıyla karar tasarıları görüşüp kabul ettikçe Türk yetkililer de bu girişimleri iki ülke arasındaki ikili anlaşmaları açık şekilde ihlal eden girişimler olarak kınadılar ve protesto ettiler. Türk liderler doğrudan Amerikan yönetimini suçlama yoluna gitmiyorlardı, fakat ambargoya şiddetli şekilde karşı olduklarını ifade ediyorlar, Kıbrıs politikalarını Kongre'nin baskısı altında asla değiştirmeyeceklerini belirtiyorlar ve bu arada biraz geç de olsa ABD'ye karşı önlem alma yoluna gidiyorlardı.

Türk yetkililerin ambargo karşıtı ortaya koydukları görüşlerden birisi, Türkiye'nin Kıbrıs'ta gerçekleştirdiği askerî operasyonların haklı olduğu ve uluslararası hukuka ve anlaşmalara uygun düştüğü iddiasıydı. Bu görüşe göre bu yüzden Türkiye'yi Kıbrıs'taki girişimlerinden dolayı cezalandırmayı amaçlayan ambargo kararı haksızdı ve hukuk kurallarına aykırıydı.

İkinci olarak, Türk yöneticiler, savunucuları tarafından Kıbrıs meselesinde olumlu gelişmelerin ortaya çıkmasını sağlayacağı iddia edilen ambargo kararının problemi çözmeye katkısının olmayacağı gibi, daha da kötüleşmesine neden olacağını belirtmekteydiler. Onların görüşüne göre silah ambargosu birçok açıdan Kıbrıs'taki görüşme sürecinin önünde duran önemli bir engel oluşturmaktaydı: 1- Atina ve Lefkoşe'deki Yunan ve Rum liderlerin Kıbrıs konusunda uzlaşmaz bir tutum takınmalarını teşvik etmekteydi. 2- Türkiye'yi tavizde bulunmaması yönünde psikolojik baskı altında tutuyordu. Çünkü Türkiye ambargo kararı karşısında Kıbrıs'ta taviz verse, ABD'nin etkisi altında kalan ve baskılara boyun eğen bir devlet görünümü verecekti. Ambargo, Türk yöneticileri Amerikan Kongresi'nin baskıları karşısında Kıbrıs politikalarında hiçbir değişiklik yapmayacaklarını ilan etmeye zorlamaktaydı.¹⁸⁹ 3- Kıbrıs sorunu, ancak her iki tarafın eşit temelde katıldıkları özgürce gerçekleştirilen görüşmelerle çözülebilirdi, oysa ambargo taraflardan biri üzerinde baskı uygulayarak taraflar arasındaki dengeyi bozmakta ve bu şekilde barış görüşmelerini başlangıçtan itibaren kökten dinamitlemekteydi.¹⁹⁰ 4- Ambargo kararı Amerika'nın taraflar üzerindeki olumlu yöndeki etkisini ortadan kaldırarak Kıbrıs sorununun çözülme olasılığını azaltmaktaydı.

Üçüncü olarak, Türk liderler Kıbrıs sorunu ile Türkiye'yle ABD arasındaki savunma iş birliğinin ayrı konular olduğunu vurgulamaktaydılar.¹⁹¹ Onlara göre, Kıbrıs sorununda ilerleme sağlanmasıyla ABD'nin sağladığı yardım arasında hiçbir bağlantı kurulamazdı. Kıbrıs anlaşmazlığının Türkiye'nin bir NATO üyesi olarak sahip olduğu rollerle ve taşıdığı yükümlülüklerle hiçbir alakası yoktu. Türkiye'nin NATO bölgesinin savunulması amacıyla güçlü bir ordu bulundurması çabasının Kıbrıs sorunu nedeniyle sekteye uğratılmasını anlamak mümkün değildi.¹⁹² Amerikan Kongresi ambargo kararı olarak ve böylece yabancı bir unsuru, ilişkilere dâhil ederek Türkiye ile ABD arasında savunma alanındaki iş birliğinin temelini ve işleyişini sarsmış ve Türkiye'yi de bu savunma ilişkisini gözden geçirmeye zorlamıştı.¹⁹³

Dördüncü olarak, Türk yetkililer, ABD'nin Türkiye'ye askerî yardım sağlamasının ve silah satmasının bir ihsan değil, fakat bir savunma ittifakı çerçevesinde gerçekleştirilen temel bir yükümlülük olduğuna dikkat çekmekteydiler. Kurdukları ittifak çerçevesinde hem Türkiye hem de ABD

üzerlerine yükümlülükler almıştı. Ambargonun anlamı ise şuydu: ABD, ittifak çerçevesindeki sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınmakta ve böylece ittifakı tek taraflı olarak ihlal etmekteydi. Türk yöneticiler, sürekli olarak Kongre'nin kararının, iki ülke arasındaki savunma iş birliği anlaşmalarını ve düzenlemelerini ihlal ettiğini belirtiyorlardı.¹⁹⁴ Onların gözünde ambargo, Türk silahlı kuvvetlerinin kapasitesini, hazırlık durumunu ve etkinliğini derinden sarsan düşmanca bir hareketti. Bu yeni durum onları ABD ve NATO'yla yürüttükleri savunma alanındaki iş birliğini gözden geçirmeye ve yeniden ele almaya zorlamaktaydı.¹⁹⁵

Beşinci olarak Türk yetkililer, silah ambargosunun NATO'nun güneydoğu kanadının yıkılmasına neden olarak ve üyelerinden biri olan Türkiye'nin askerî gücünü zayıflatarak Batı ittifakına zarar verdiğini savunmaktaydılar. Onların görüşüne göre, eğer ABD lideri olduğu NATO ittifakını güçlü tutmak istiyorsa NATO'nun önemli üyelerinden biri olan Türkiye'ye askerî yardımını devam ettirmeliydi.¹⁹⁶ Aksi takdirde Türkiye'nin NATO'ya sağladığı askerî katkı büyük bir darbe alacaktı. Altıncı olarak da Türk liderler, ambargonun Türk-Amerikan ilişkilerinin tamamen kopmasına neden olacağı ve bunun gerçekleşmesi durumunda her iki ülkenin de bundan büyük zarar göreceği yolunda uyarıda bulunmaktaydılar.

Son olarak Türk yetkililerin ortaya koyduğu iddia, ambargonun ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı ayrımcı bir davranış olduğuydu. Çünkü onlara göre ABD, Türkiye'ye uyguladığını söylediği yasaları Amerika'dan aldığı silahları kendini savunma amacı dışında kullanan başka ülkelere uygulamamaktaydı. Ambargo, açık bir şekilde Kongre'deki Yunan lobisinin uyguladığı baskılar sonucunda yasalaşan tamamen Yunan yanlısı bir uygulamaydı. Kıbrıs'taki Rumlar ve Yunan askerî kuvvetleri Amerika'dan aldıkları silahları Kıbrıslı Türklere karşı kullanmışlardı, hatta Makarios'a karşı gerçekleştirdikleri darbeyi de bu silahlarla yapmışlardı. Ancak nedense ABD Türkiye'ye karşı aldığı ambargo kararını Rum ve Yunan tarafına da uygulamayı söz konusu bile etmemişti.¹⁹⁷ Bunun tam tersine ABD, bir taraftan Türkiye'nin savunma gücünü ambargo kararıyla baltalarken, diğer taraftan Yunanistan'ın savunma kapasitesini güçlendirmeye devam etmekteydi.¹⁹⁸

Türk Kamuoyunun Askerî Müdahaleye ve Silah Ambargosuna Tepkisi

Bazı Türkler, özellikle sol görüş taşıyanlar, Kıbrıs'taki darbenin ABD tarafından gerçekleştirilmiş ya da en azından ABD'nin kontrolünde planlanıp uygulamaya konmuş bir komplo olduğunu iddia etmekteydi. Birand'a

göre Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit bile Kıbrıs'taki darbe haberini alır almaz olayda CIA'nın parmağı olduğundan şüphelenmişti. Ecevit'in etrafındaki yakın arkadaşları daha sonraları da "Kıbrıs darbesindeki Kissinger oyununun varsayımları arasında Ecevit'in müdahale edemeyerek Türkiye politik çevrelerinden silinmesinin de bulunduğunu" iddia etmeye devam etmişlerdi.¹⁹⁹ Bir başka deyişle Yunan tarafının ortaya koyduğu, Kissinger'ın Kıbrıs darbesine sessiz kalarak Makarios'un Kıbrıs politikasından silinip gitmesini istediği iddiası, Türk versiyonuyla Ecevit için de söz konusuydu. Bu varsayımlara göre Amerikan yöneticileri bir taşla iki kuş vurmak istemiş olmalıydılar. Kıbrıs darbesiyle hoşlanmadıkları, kendileri aleyhinde girişimlerde bulunur görünen sol eğilimli iki politikacıdan aynı anda kurtulacaklardı. Türkiye'de sol görüşlü *Cumhuriyet* gazetesi yazarlarının iddiasına göre, bu amaçların gerçekleşmesi için Yunan cuntası ve onların Kıbrıs'taki kuklaları darbe girişiminde bulunma konusunda Amerika'dan olumlu sinyal almışlar ve Amerikalıların desteğini yanlarında hissetmişlerdi.²⁰⁰

Bu Türk yazarların ortaya koyduğu argümanlara bakılırsa ABD, Kıbrıs'ta darbe gerçekleştirilmesinden şu faydaları elde etmeyi ummuştı: 1- Amerikan karşıtı Makarios Kıbrıs'ta iktidardan uzaklaştırılarak yerine Amerikan politikalarına daha ılımlı bakan bir politikacı geçirilecekti. 2- Darbe neticesinde enosise ulaşılması daha kolay olacak ve böylece Yunanistan'daki Amerikan yanlısı cunta rejimi kuvvetlendirilecekti. 3- Darbeyle ABD, Yunanistan'daki ve tüm Doğu Akdeniz bölgesindeki konumunu güçlendirecek ve Kıbrıs'ta askerî üsler kurma imkânına kavuşarak petrol taşıması için büyük önem taşıyan stratejik Süveyş Kanalı'nı daha yakından kontrol edebilecekti. 4- Amerikan karşıtı ve sol eğilimli görüşler taşıyor görünen Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit, Kıbrıs'taki darbe karşısında herhangi bir girişimde bulunamayacak, böylece içerde prestijini ve halk desteğini kaybedecek ve iktidardan uzaklaşmak zorunda kalarak yerini daha Amerikan yanlısı politikalar izleyen kişilere bırakacaktı. 5- Kronik Kıbrıs sorunu bir daha ortaya çıkmamak üzere kesin olarak çözülecekti.

Amerikan Kongresi'nin aldığı ambargo kararı, Türk kamuoyunu oluşturan bütün kesimlerce Türkiye karşıtı düşmanca bir hareket olarak algılandı ve karara karşı toptan bir muhalefet ortaya çıktı. Bu arada Amerika'dan gelen baskılar karşısında hiç kimse taviz verilmesini, Türkiye'nin Kıbrıs'ta toprak vermesini ya da askerlerini çekmesini savunmuyordu. Aksine ambargo kararıyla Türk halkının Amerika düşmanlığı ve Amerika'ya karşı koyma kararlılığı daha da keskinleşmişti. Silah ambargosundan en çok etkilenen Türk ordusunun komutanları bile ambargo karşısında geri adım atılmasını değil, fakat daha sebatlı davranılmasını istiyordu. Onların gözünde de ambargo çirkin bir politika ve baskı aracıydı ve bu yüzden ambar-

go karşısında ödün vermek Türk devletinin ve halkının gururunu rencide etmek anlamına gelecekti.

Sağ görüşlü Türkler doğal olarak Türkiye'nin bir parçası kabul edilen Kıbrıs'tan Türk askerlerinin Amerikan baskıları karşısında çekilmesine karşı çıkmaktaydılar. Kıbrıs'taki Türk halkının bu şekilde başkalarının insafına bırakılması onlar açısından kabul edilemez bir şeydi. Solcu gruplar ise zaten Amerikan karşıtıydılar, ABD'yi kendisine karşı mücadele edilmesi gereken emperyalist bir güç olarak görmekteydiler. ABD'nin kararı ise onların gözünde Osmanlı Devleti'ne karşı uygulanan kapitülasyonları hatırlatan bir baskı ve etki kurma aracıydı. Yalnızca entelektüel Marksistler içinde çok küçük bir grup, ilginç bir şekilde Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalesini emperyalist bir devletin eylemlerine benzeyen bir hareket olarak eleştirme cesareti gösterebilmişti.²⁰¹

Silah ambargosu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de yoğun eleştiriye tabi tutuldu.²⁰² Türk milletvekillerine ve senatörlerine göre, Amerikan Kongresi'nin ambargo kararı alırken etkisi altında kaldığı temel faktör, Yunan halkı ve yöneticileri ile Amerika'da yaşayan Yunan asıllıları memnun etme kaygısıydı. Kongre üyeleri ambargo için olumlu oy verirken Yunan lobisinin derin etkisi altında kalmıştı. Onlar temelde yaklaşan Kongre seçimlerinde Yunan asıllıların oylarını almak istiyorlar ya da Yunan lobisinin gazabına uğrayarak oy kaybetmeyi arzu etmiyorlardı. Ambargo uygulaması açık bir şekilde göstermişti ki, ABD Yunanistan'ı Türkiye'ye tercih ediyordu. Hâlbuki Amerikalılar şunu unutmamalıydı ki, Türkiye NATO savunma sistemi için çok önemli bir ülkeydi. Eğer tüm Batı dünyasının savunması için NATO'yu güçlü tutmak istiyorlarsa, Türkiye'yi kendilerinden uzaklaştırmamaları büyük önem taşımaktaydı. Ambargo girişimi NATO'ya büyük zararlar verebilir, hatta bu ittifakın yıkılmasına neden olabilirdi.

Ambargo kararı ABD ve Batı'nın gerçek yüzünü ortaya çıkarmıştı. Türkiye'nin dostu olduğu düşünülen bu ülkeler hiç de öyle olmadıklarını göstermişlerdi. Demek ki, Türkiye zor durumlarla karşılaştığında ya da önemli bir davasında desteğe ihtiyaç duyduğunda yıllardır bir ittifak içinde birlikte yer aldığı Batılı devletlerden hiçbir destek ve yardım göremeyecekti. Bu arada ABD, hiç çekinmeden Türkiye ile arasında mevcut olan ikili anlaşmaları ve savunma iş birliğinin hükümlerini açık bir şekilde çiğneyebiliyordu. Amerikan yöneticileri ambargoyu uygulamaya koyarak Türkiye'ye karşı üstlendikleri yükümlülükleri yerine getirmekten kaçınmışlardı. Demek ki, iki ülke arasındaki ittifaka artık önem vermiyorlar ya da ihtiyaç duymuyorlardı. Bu da gösteriyordu ki, Türk-Amerikan ittifakı artık sona yaklaşmıştı. Hatta belki çoktan ortadan kalkmıştı. Durum buyrsa eğer, Türkiye'nin de ABD'yle ikili ittifak ilişkisini sürdürmek için hiçbir

nedeni kalmamıştı. Türkiye, Amerika'yla askerî ilişkilerinde radikal değişiklikler yapmalı ve Amerikan Kongresi'ne yaptığının yanına kalmaya-çağını göstermeliydi. Onlar Türkiye'yi cezalandırmayı düşünebiliyorlarsa Türkiye de ABD'yi cezalandırabileceğini ortaya koymalıydı.

Bu özetten sonra bazı milletvekillerinin konuşmalarından alıntılar yapmak, o günün atmosferini yansıtmaya açısından faydalı olacaktır. Vecdi İlhan (CHP): "Değil tek taraflı olarak yardımı kesmek tehdidi, hatta ihtimali bile yardımlaşmanın değerini büyük ölçüde küçültür. Amerikan Kongresi'nin kararında yadırganacak diğer yön de, kararın nedeninin Amerikan menfaatlerinden çok, bir başka devleti kayırma kaygısına dayanmakta olmasıdır. Bu yardımlaşmaya ittifakın ihtiyacı kalmadı ise Türk-Amerikan yardımlaşmasında ısrara, esasen mahal kalmamış demektir." Mehmet Altınsoy: "NATO'nun güçlü bir varlık olarak devamı isteniyorsa, güneydoğu kanadının kuvvetli üyesi Türkiye'yi kırmak ve darıltmamak lazım geldiğini NATO üyeleri çok iyi değerlendirmeli ve bunun icabını yerine getirmelidirler."

İ. Fehmi Cumalıoğlu: "Bir askerî müdahale, kader birliği yaptığımız dost ve müttefiklerimizin, dost bildiğimiz Batılı devletlerin bize karşı olan his, samimiyet ve vefa derecelerini ortaya çıkaran bir vesile olmuştur... Amerikan Kongresi'nin Türkiye'yi Kıbrıs'ta tavizler vermeye zorlamak, ... Yunanistan'ı hoşnut etmek maksadıyla almış olduğu... ambargo kararı NATO müşterek savunmasını çökerten bir davranış niteliğindedir." Hasan Değer: "Amerika'nın Yunanistan'a hoş görünmekle, ilgili anlaşmayı ihlali asla ve asla affedilemez. Kanımca, Türkiye'nin Amerika ile dostluğunun artık sona ermiş olduğu açıklık kazanmıştır... Amerika bize gelince, işi oya tahvil etmek amacı ile kalles Yunanlıları bize tercih edip, durmadan Kongre'de Türkiye aleyhinde insaniyet dışı kararlar almıştır."

İsmail Müftüoğlu (MSP): "Böyle kararların baskıları altında Türkiye'nin Kıbrıs'taki taahhütlerinden bir nebze dahi gerilemesi, taviz vermesi düşünülemez... Türk milleti olarak NATO içinde Amerika'nın dümen suyunda gitmemeyi, ... haysiyetli bir dış politika izlemeyi şiar edinmeliyiz." Seyfi Öztürk (AP): "Silah ambargosu, Amerika'nın NATO kuvvet hedeflerine göre yüklendiği vecibeden kaçması, taahhütleri tek taraflı olarak ihlal etmesi anlamına gelir... Amerikan silah ambargosu, hiçbir şekilde baskı aracı olarak kullanılamaz." Haluk Ulman (CHP): "Kongre'ye Batı'nın ortak savunma sisteminin en önemli üyesi olan Türkiye'ye karşı aldığı kararın bir fiyatı olduğunu mutlaka göstermeliyiz. Göze göz, dişe diş... Eğer bugün bu yönde etkin ve somut tedbir alınmazsa Amerika Türkiye'nin bundan sonra da kendisine yapılan her baskı karşısında sözlü protestolarla yetineceği kanısına kapılacak ve baskılarını daha da ileri götürecektir."

SON NOTLAR

- ¹ *Middle East Journal*, c. 20, Yaz 1966, ss. 386-388.
- ² Nihat Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, Ankara: Ajans-Türk, 1975, ss.351-375, 399-404; T. W. Adams ve A.J. Cottrell, *Cyprus Between East and West*, Baltimore: The John Hopkins Press, 1968, s.66.
- ³ Erim, *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*, ss. 369, 406.
- ⁴ H. W. Brands, "America Enters the Cyprus Tangle 1964", *Middle Eastern Studies*, c.23, No.3, Temmuz 1987, ss. 358-360.
- ⁵ S. G. Xydis, "The Military Regime's Foreign Policy", R. Clogg ve G. Yannopoulos (der.), *Greece Under Military Rule*, Londra: Secker and Warburg, 1972, ss.195-196, 200, 203-204; Andreas Papandreou, *Democracy at Gunpoint: the Greek Front*, Londra: Andre Deutsch, 1970, ss. 219-220, 294, 295.
- ⁶ Van Coufoudakis, "United States Foreign Policy and the Cyprus Question", Michael A. Attalides (der.), *Cyprus Reviewed: A Seminar on the Cyprus Problem*, Nicosia: Jus Cypri Association, 1977, ss.125-126, 128, 142n, 144n; M. A. Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, Edinburgh: Q Press Ltd., 1979, ss.131-133, 153-157.
- ⁷ Laurance Stern, *The Wrong Horse: The Politics of Intervention and the Failure of American Diplomacy*, New York: Times Books, 1977, s. 94; Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, s. 166.
- ⁸ Ellen B. Laipson, "Cyprus: A Quarter Century of US Diplomacy", John T. A. Koumoulides (der.), *Cyprus in Transition 1960-1985*, Londra: Trigraph, 1986, s. 68; Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, ss. 166-167.
- ⁹ Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, s. 169.
- ¹⁰ *Ibid.*, s. 163.
- ¹¹ T. A. Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, New York: Praeger, 1983, s. 86; Stern, *The Wrong Horse*, ss. 99-100.
- ¹² Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, s. 167.
- ¹³ Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 86; John C. Campbell, "The United States and the Cyprus Question, 1974-1975", Van Coufoudakis (der.), *Essays on the Cyprus Conflict*, New York: Pella Publishing Company, 1976, s. 18.
- ¹⁴ Suha Bölükbaşı, *Superpowers and the Third World: Turkish-American Relations and Cyprus*, New York: University Press of America, 1988, s. 182.
- ¹⁵ Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, ss. 167-168; Stern, *The Wrong Horse*, ss. 101-102.
- ¹⁶ Coral Bell, *Diplomacy of Détente: The Kissinger Era*, Londra: Martin Robertson, 1977, ss. 146-147; Stern, *The Wrong Horse*, s. 102.
- ¹⁷ Bell, *Diplomacy of Détente*, ss. 146-147.
- ¹⁸ Stern, *The Wrong Horse*, s. 101; Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, s. 167; Paul Y. Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American*

Foreign Policy: The Politics of the Turkish Arms Embargo, Londra: Greenwood Press, 1984, s. 88.

- ¹⁹ Bölükbaşı, *Turkish-American Relations and Cyprus*, ss. 183-184.
- ²⁰ Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*, s. 87.
- ²¹ "US Foreign Policy Toward Greece: Panel Discussions", Theodore A. Couloumbis and Sallie M. Hicks (der.), *US Foreign Policy Toward Greece and Cyprus: the Clash of Principle and Pragmatism*, Washington D. C.: Center for Mediterranean Studies, 1975, s. 140.
- ²² Campbell, "The United States and the Cyprus Question, 1974-1975", s. 19.
- ²³ Nikolas A. Stavrou, "Kissinger's Tilt on Cyprus, the New Style of Crisis Diplomacy", Couloumbis ve Hicks (der.), *US Foreign Policy Toward Greece and Cyprus*, s. 100.
- ²⁴ Laipson, "Cyprus: A Quarter Century of US Diplomacy", s. 69; Polyvious G. Polyviou, *Cyprus: Conflict and Negotiation 1960-1980*, Londra: Duckworth, 1980, s. 156.
- ²⁵ Laipson, "Cyprus: A Quarter Century of US Diplomacy", s. 69; Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 88.
- ²⁶ Kryriacos C. Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, New Haven, Conn. ve Londra: Yale University Press, 1977, s. 180.
- ²⁷ Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*, ss. 90-91; A. Haluk Ulman, "Geneva Conferences, July-August 1974", *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 4, No. 2-3, Şubat 1975, s. 50.
- ²⁸ Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, ss. 88-89.
- ²⁹ C. Hackett, "Ethnic Politics in Congress: the Turkish Embargo Experience", Abdul A. Said (der.), *Ethnicity and US Foreign Policy*, New York: Praeger Publishers, 1977, s. 21.
- ³⁰ Stern, *The Wrong Horse*, s. 112.
- ³¹ Polyviou, *Cyprus: Conflict and Negotiation*, s. 156.
- ³² Stern, *The Wrong Horse*, s. 112; Bölükbaşı, *Turkish-American Relations and Cyprus*, s. 186.
- ³³ Murat Sarıca et. al., *Kıbrıs Sorunu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 2071, 1975, s. 186.
- ³⁴ Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, s. 171.
- ³⁵ Ibid., s. 171.
- ³⁶ Stavrou, "Kissinger's Tilt on Cyprus", s. 101.
- ³⁷ Ibid., s. 101; Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 89; Laipson, "Cyprus: A Quarter Century of US Diplomacy", s. 69.
- ³⁸ Pierre Oberling, *The Road to Bellapais: the Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*, New York: Columbia University Press, 1982, s. 162; Stern, *The Wrong Horse*, s. 113.

- ³⁹ Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Londra: Weidenfield and Nicolson and Michael Joseph, 1982, s. 1190.
- ⁴⁰ Ibid., ss. 1190-1191.
- ⁴¹ Hackett, "Ethnic Politics in Congress", s. 22.
- ⁴² Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, s. 165.
- ⁴³ Kissinger, *Years of Upheaval*, s. 1191.
- ⁴⁴ Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 91.
- ⁴⁵ Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*, s. 94.
- ⁴⁶ Kissinger, *Years of Upheaval*, s. 1191.
- ⁴⁷ Ümit Haluk Bayülken, "The Cyprus Question and the United Nations", *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 4, No. 2-3, Şubat 1975, s. 120.
- ⁴⁸ Bölükbaşı, *Turkish-American Relations and Cyprus*, s. 191.
- ⁴⁹ Mehmet Ali Birand, 30 Sıcak Gün, 4. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976, s. 48; Stavrou, "Kissinger's Tilt on Cyprus", s. 102.
- ⁵⁰ Bölükbaşı, *Turkish-American Relations and Cyprus*, s. 192.
- ⁵¹ Birand, 30 Sıcak Gün, s. 48.
- ⁵² Bölükbaşı, *Turkish-American Relations and Cyprus*, s. 192.
- ⁵³ Hackett, "Ethnic Politics in Congress", s. 19.
- ⁵⁴ Ibid., s. 17.
- ⁵⁵ Halil İbrahim Salih, *Cyprus: the Impact of Diverse Nationalism in a State*, Alabama: University of Alabama Press, 1978, s. 91.
- ⁵⁶ Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 92; Stern, *The Wrong Horse*, ss. 118-119.
- ⁵⁷ Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 91.
- ⁵⁸ Ibid., s. 92.
- ⁵⁹ Birand, 30 Sıcak Gün, s. 62.
- ⁶⁰ Ibid., s. 64; Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 92; Stern, *The Wrong Horse*, s. 119.
- ⁶¹ Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 93; Stern, *The Wrong Horse*, s. 120.
- ⁶² Haluk Şahin, *Gece Gelen Mektup: Türk-Amerikan İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası*, İstanbul: Cep Kitapları, 1987, ss. 57-59.
- ⁶³ Polyvios G. Polyviou, *Cyprus: the Tragedy and the Challenge*, Washington D.C.: American Hellenic Institute, 1975, s. 83; Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*, s. 93.
- ⁶⁴ Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, s. 172.
- ⁶⁵ Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*, s. 119.
- ⁶⁶ *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1974, s. 7.

- ⁶⁷ *Cumhuriyet*, 25 Temmuz 1975.
- ⁶⁸ A. A. Fatouros, "How To Resolve Problems by Refusing to Acknowledge They Exist: Some Legal Parameters of Recent U. S. Policy Toward Greece and Cyprus", *Couloumbis ve Hicks (der.)*, *US Foreign Policy Toward Greece and Cyprus*, s. 46n; *Milliyet*, 24 Temmuz 1974.
- ⁶⁹ Fatouros, "How To Resolve Problems by Refusing to Acknowledge They Exist", ss. 34-35.
- ⁷⁰ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1974, s. 1.
- ⁷¹ Ulman, "Geneva Conferences", s. 50.
- ⁷² Salih, *Cyprus*, s. 92.
- ⁷³ Seyfi Taşhan, "Turkish-US Relations and Cyprus", *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 4, No. 2-3, Şubat 1975, s. 173.
- ⁷⁴ Kemal H. Karpat, "War on Cyprus: the Tragedy of Enosis", Kemal H. Karpat (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, Leiden, Netherlands : E. J. Brill, 1975, s. 198.
- ⁷⁵ Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*, s. 95.
- ⁷⁶ Bell, *Diplomacy of Détente*, s. 149.
- ⁷⁷ Markides, *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*, s. 181; Birand, 30 Sıcak Gün, s. 58; Karpat, "War on Cyprus: the Tragedy of Enosis", ss. 198-199.
- ⁷⁸ Polyviou, *Cyprus: Conflict and Negotiation*, s. 156; Stern, *The Wrong Horse*, s. 113.
- ⁷⁹ Kissinger, *Years of Upheaval*, ss. 1189-1190.
- ⁸⁰ *Ibid.*, ss. 1190-1191.
- ⁸¹ Salih, *Cyprus*, s. 93.
- ⁸² Bölükbaşı, *Turkish-American Relations and Cyprus*, s. 198.
- ⁸³ *Ibid.*, s. 199.
- ⁸⁴ Campbell, "The United States and the Cyprus Question, 1974-1975", s. 20.
- ⁸⁵ Kissinger, *Years of Upheaval*, s. 1192.
- ⁸⁶ Bölükbaşı, *Turkish-American Relations and Cyprus*, ss. 199-200.
- ⁸⁷ Mehmet Ali Birand, *Diyet: Türkiye ve Kıbrıs Üzerine Uluslararası Pazarlıklar*, İstanbul: Ağaoğlu Yayınevi, 1979, s. 28.
- ⁸⁸ *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 4, No. 2-3, Şubat 1975, s. 229.
- ⁸⁹ Sarıca et. al., *Kıbrıs Sorunu*, s. 197.
- ⁹⁰ Polyviou, *Cyprus: the Tragedy and the Challenge*, s. 86; Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*, s. 97.
- ⁹¹ Oberling, *The Road to Bellapais*, ss. 169-170.
- ⁹² Ulman, "Geneva Conferences", s. 50.
- ⁹³ Kissinger, *Years of Upheaval*, s. 1191.
- ⁹⁴ *Ibid.*, s. 1192.

- ⁹⁵ Ibid., ss. 1191-1192.
- ⁹⁶ Birand, *Diyet*, s. 27.
- ⁹⁷ Ulman, "Geneva Conferences", s. 62.
- ⁹⁸ Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 96.
- ⁹⁹ Ibid., ss. 96-97; Polyviou, *Cyprus: Conflict and Negotiation*, s. 181.
- ¹⁰⁰ Campbell, "The United States and the Cyprus Question, 1974-1975", s. 22.
- ¹⁰¹ Stern, *The Wrong Horse*, s. 130.
- ¹⁰² Birand, *Diyet*, s. 34.
- ¹⁰³ Rauf R. Denktash, *The Cyprus Triangle*, Londra: K. Rüstem and Brother, 1988, ss. 369-373.
- ¹⁰⁴ Birand, *Diyet*, s. 39.
- ¹⁰⁵ Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, s. 176.
- ¹⁰⁶ Polyviou, *Cyprus: the Tragedy and the Challenge*, ss. 195-196n.
- ¹⁰⁷ *Cumhuriyet*, 22 Ağustos 1974, s. 1.
- ¹⁰⁸ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1974; Thomas M. Franck ve Edward Weisband, *Foreign Policy by Congress*, New York, Oxford: Oxford University Press, 1979, s. 36; Attalides, *Cyprus: Nationalism and International Politics*, s. 177.
- ¹⁰⁹ Salih, *Cyprus*, ss. 97-98.
- ¹¹⁰ Coufoudakis, "United States Foreign Policy and the Cyprus Question", s. 131.
- ¹¹¹ Bell, *Diplomacy of Détente*, s. 153.
- ¹¹² Stern, *The Wrong Horse*, ss. 140-141; Birand, *Diyet*, ss. 42-43.
- ¹¹³ K. R. Legg, "Congress as Trojan Horse, the Turkish Embargo Problem, 1974-1978", John Spanier ve Joseph Hogue (der.), *Congress, the Presidency and American Foreign Policy*, New York: Pergamon Press, 1981, s. 117; Birand, *Diyet*, s. 41.
- ¹¹⁴ Birand, *Diyet*, s. 42.
- ¹¹⁵ Stern, *The Wrong Horse*, s. 141.
- ¹¹⁶ Hackett, "Ethnic Politics in Congress: the Turkish Embargo Experience", s. 23; Legg, "Congress as Trojan Horse, the Turkish Embargo Problem, 1974-1978", s. 117.
- ¹¹⁷ Ellen B. Laipson, *Congressional-Executive Relations and the Turkish Arms Embargo*, Washington: U.S. Government Printing Office, June 1981, s. 14; Fatouros, "How To Resolve Problems by Refusing to Acknowledge They Exist: Some Legal Parameters of Recent U. S. Policy Toward Greece and Cyprus", s. 35.
- ¹¹⁸ Stern, *The Wrong Horse*, ss. 143-144.
- ¹¹⁹ Laipson, *Congressional-Executive Relations and the Turkish Arms Embargo*, s. 14.
- ¹²⁰ Stern, *The Wrong Horse*, s. 145.
- ¹²¹ Birand, *Diyet*, s. 56.
- ¹²² Laipson, *Congressional-Executive Relations and the Turkish Arms Embargo*, s. 19; Hackett, "Ethnic Politics in Congress: the Turkish Embargo Experience", s. 23.

- ¹²³ Hackett, "Ethnic Politics in Congress: the Turkish Embargo Experience", s. 26.
- ¹²⁴ Kongre'nin Türkiye'ye ambargo uygulanması yolundaki girişimleri için bk. Theodore A. Couloumbis ve Sallie M. Hicks, "The Impact of Greek Americans Upon United States Foreign Policy: Illusion or Reality?" içinde Attalides (der.), *Cyprus Reviewed*, ss. 165-171.
- ¹²⁵ Birand, *Diyet*, ss. 65-66.
- ¹²⁶ *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1974, s. 1.
- ¹²⁷ Birand, *Diyet*, s. 72.
- ¹²⁸ *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 4, No. 2-3, Şubat 1975, ss. 222-223.
- ¹²⁹ Birand, *Diyet*, ss. 81-82.
- ¹³⁰ *Ibid.*, ss. 90-94.
- ¹³¹ *Ibid.*, ss. 99-100.
- ¹³² *Cumhuriyet*, 18 Aralık 1974, s. 7.
- ¹³³ Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 105.
- ¹³⁴ *Legislation on Foreign Relations Through 1979: Current Legislation and Related Executive Orders*, c. 1, US House of Representatives and Senate, Washington: US Government Printing Office, 1980, s. 113.
- ¹³⁵ Legg, "Congress as Trojan Horse, the Turkish Embargo Problem, 1974-1978", s. 121.
- ¹³⁶ Polyviou, *Cyprus: the Tragedy and the Challenge*, s. 210; Birand, *Diyet*, s. 100.
- ¹³⁷ Polyviou, *Cyprus: the Tragedy and the Challenge*, ss. 210-211.
- ¹³⁸ Birand, *Diyet*, s. 100.
- ¹³⁹ *Millet Meclisi Tutanak Dergisi (MMTD)*, 21 Şubat 1975, dönem 4, oturum 2, c. 9, s. 460.
- ¹⁴⁰ Birand, *Diyet*, ss. 118-119.
- ¹⁴¹ *Ibid.*, s. 120.
- ¹⁴² *Ibid.*, ss. 126-128.
- ¹⁴³ *Ibid.*, ss. 166-168.
- ¹⁴⁴ *Ibid.*, s. 175; Couloumbis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 151; *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1975, *Keesing's Contemporary Archives*, 1975, c. 21, s. 27337; Richard F. Grimmett, *Turkish-US Defense Relationship: the Arms Embargo Issue*, the Library of Congress, Congressional Research Service, (Washington: U. S. Government Printing Office, 1978), ss. 43-44; *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, hearing before the Committee on Armed Services, US Senate, 95th Congress, 2nd session, 28 Haziran 1978, (Washington: US Government Printing Office, 1978), ss. 8, 72.
- ¹⁴⁵ *Keesing's Contemporary Archives*, 1975, c. 21, s. 27450; US Public Law 94-104 in *Current Legislation and Related Executive Orders*, ss. 247-249; Richard C. Company, *Turkey and the United States: The Arms Embargo Period*, New York: Praeger, 1986, s. 63; Bruce R. Kuniholm, "Turkey and NATO: Past, Present and Future", *ORBIS*, Yaz 1983, s. 440.

- ¹⁴⁶ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 21-22, 32, 76; Company, *Turkey and the United States*, s. 63; Kuniholm, "Turkey and NATO: Past, Present and Future", s. 440.
- ¹⁴⁷ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 33, 35, 48, 79.
- ¹⁴⁸ Grimmett, *Turkish-US Defense Relationship: the Arms Embargo Issue*, ss. 44, 88-93; Company, *Turkey and the United States*, s. 63; Stern, *The Wrong Horse*, ss. 155-156.
- ¹⁴⁹ US Public Law 95-384 in *Current Legislation and Related Executive Orders*, s. 320.
- ¹⁵⁰ Coulombis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 106; Kuniholm, "Turkey and NATO: Past, Present and Future", s. 427n.
- ¹⁵¹ James H. Wolfe, "United States and the Cyprus Conflict", Kjell Skjelsbaek (der.), *The Cyprus Conflict and the Role of the United Nations*, Norwegian Institute of International Affairs, 1988, s. 51.
- ¹⁵² Brian Mandell, "The Cyprus Conflict: Explaining Resistance to Resolution", Norma Salem (der.), *Cyprus: A Regional Conflict and its Resolution*, New York: St. Martin's Press, 1992, s. 213.
- ¹⁵³ Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*, s. 100.
- ¹⁵⁴ Coulombis ve Hicks, "The Impact of Greek Americans Upon United States Foreign Policy", s. 146; Coulombis, *the United States, Greece and Turkey*, s. 104.
- ¹⁵⁵ Grimmett, *Turkish-US Defense Relationship: the Arms Embargo Issue*, s. 4.
- ¹⁵⁶ Ellen B. Laipson, "Cyprus: A Quarter Century of US Diplomacy", John T. A. Koumoulides (der.), *Cyprus in Transition 1960-1985*, Londra: Trigraph, 1986, s. 73.
- ¹⁵⁷ Bölükbaşı, *Turkish-American Relations and Cyprus*, ss. 216-217.
- ¹⁵⁸ Ibid., s. 217.
- ¹⁵⁹ Duygu Sezer, "Turkey's Security Policies", Jonathan Alford (der.), *Greece and Turkey: Adversity in Alliance*, Aldershot: Gower, International Institute for Strategic Studies, 1984, s. 63; George E. Gruen, "Ambivalence in the Alliance: US Interests in the Middle East and the Evolution of Turkish Foreign Policy", *ORBIS*, c. 24, No. 2, Yaz 1980, s. 372.
- ¹⁶⁰ Company, *Turkey and the United States*, s. 78.
- ¹⁶¹ Laipson, "Cyprus: A Quarter Century of US Diplomacy", s. 71.
- ¹⁶² Company, *Turkey and the United States*, s. 78.
- ¹⁶³ Laipson, *Congressional-Executive Relations and the Turkish Arms Embargo*, s. 30.
- ¹⁶⁴ Ibid., s. 29.
- ¹⁶⁵ Company, *Turkey and the United States*, s. 78.
- ¹⁶⁶ Legg, "Congress as Trojan Horse, the Turkish Embargo Problem, 1974-1978", s. 119.
- ¹⁶⁷ Kissinger, *Years of Upheaval*, s. 1192.
- ¹⁶⁸ Stern, *The Wrong Horse*, s. 152.

- ¹⁶⁹ Keesing's *Contemporary Archives*, 1975, c. 21, s. 27035.
- ¹⁷⁰ Salih, *Cyprus*, s. 187n.
- ¹⁷¹ Couloubis, *The United States, Greece and Turkey*, s. 105.
- ¹⁷² *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 8, 62. Bukaynakta Amerikan Dışişleri Bakanı Cyrus Vance, Savunma Bakanı Harold Brown, Genelkurmay Başkanı David C. Jones, ABD'nin Avrupa'daki komutanı Alexander Haig ve beş tane eski Amerikalı NATO komutanları ile Albay Phelps Jones ambargonun kaldırılması gerektiği konusunda argümanlar ortaya koymuşlardır.
- ¹⁷³ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 8, 26, 48, 49; Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*, ss. 109, 131; Stern, *The Wrong Horse*, ss. 152-154.
- ¹⁷⁴ *The Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*, ss. 4, 11, 12, 15.
- ¹⁷⁵ *Ibid.*, ss. 4-5, 7, 9-10, 12, 23-24, 39, 48.
- ¹⁷⁶ *Ibid.*, s. 48.
- ¹⁷⁷ *Ibid.*, ss. 4, 10, 62; Watanabe, *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy*, s. 109.
- ¹⁷⁸ Laipson, *Congressional-Executive Relations and the Turkish Arms Embargo*, s. 30.
- ¹⁷⁹ Hackett, "Ethnic Politics in Congress: the Turkish Embargo Experience", s. 26; Legg, "Congress as Trojan Horse, the Turkish Embargo Problem, 1974-1978", s. 118; Birand, *Diyet*, s. 70.
- ¹⁸⁰ Hackett, "Ethnic Politics in Congress: the Turkish Embargo Experience", s. 26.
- ¹⁸¹ Grimmett, *Turkish-US Defense Relationship*, s. 4.
- ¹⁸² Couloubis ve Hicks, "The Impact of Greek Americans Upon United States Foreign Policy", s. 152.
- ¹⁸³ Bölükbaşı, *Turkish-American Relations and Cyprus*, s. 214.
- ¹⁸⁴ *Ibid.*, ss. 214-215; Legg, "Congress as Trojan Horse, the Turkish Embargo Problem, 1974-1978", ss. 117, 120; Hackett, "Ethnic Politics in Congress: the Turkish Embargo Experience", s. 29.
- ¹⁸⁵ Bölükbaşı, *Turkish-American Relations and Cyprus*, ss. 215-216.
- ¹⁸⁶ Couloubis ve Hicks, "The Impact of Greek Americans Upon United States Foreign Policy", s. 174.
- ¹⁸⁷ Laipson, *Congressional-Executive Relations and the Turkish Arms Embargo*, s. 5.
- ¹⁸⁸ Hackett, "Ethnic Politics in Congress: the Turkish Embargo Experience", s. 29.
- ¹⁸⁹ Türk Dışişleri Bakanları Turan Güneş ile Melih Esenbel'in Meclis'te yaptığı konuşmalar, *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1974, s. 1, 18 Aralık 1974, s. 7.
- ¹⁹⁰ Türk Dışişleri Bakanı Melih Esenbel, MMTD, 21 Şubat 1975, dö. 4, ot. 2, c. 9, ss. 459-460.
- ¹⁹¹ Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in Kissinger'la görüşmesi, Birand, *Diyet*, s. 124.
- ¹⁹² Grimmett, *Turkish-US Defense Relationship*, s. 2.

- ¹⁹³ Melih Esenbel, *MMTD*, 21 Şubat 1975, dö. 4, ot. 2, c. 9, ss. 459-460; Dışişleri Bakanı İ. S. Çağlayangil, *MMTD*, 12 Haziran 1975, dö. 4, ot. 4, c. 12, s. 579.
- ¹⁹⁴ *MMTD*: M. Altınsoy, 20 Şubat 1975, dö. 4, ot. 2, c. 9, s. 369; İ. Müftüoğlu, 21 Şubat 1975, dö. 4, ot. 2, c. 9, s. 444; S. Öztürk, 21 Şubat 1975, dö. 4, ot. 2, c. 9, s. 452; Haluk Ulman, 21 Şubat 1975, dö. 4, ot. 2, c. 9, s. 457; H. Savaşçı, 28 Nisan 1976, dö. 4, ot. 2, c. 19, s. 120.
- ¹⁹⁵ M. Esenbel, *MMTD*, 21 Şubat 1975, dö. 4, ot. 2, c. 9, s. 460; Türkiye Başbakanı Sadi Irmak'ın gazetecilere demeci, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1975, s. 7; Türk Millî Güvenlik Kurulunun açıklaması *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1975, s. 9.
- ¹⁹⁶ Türkiye Başbakanı Süleyman Demirel'in Amerikan Başkanı Ford'la görüşmesi, Birand, *Diyet*, s. 126.
- ¹⁹⁷ Türkiye Savunma Bakanı Hasan Esat Işık'ın Türk televizyonunda yaptığı açıklama, *Cumhuriyet*, 27 Eylül 1974.
- ¹⁹⁸ Başbakan Süleyman Demirel'in Kissinger'la görüşmesi, Birand, *Diyet*, s. 182.
- ¹⁹⁹ Birand, 30 *Sıcak Gün*, s. 30.
- ²⁰⁰ Oktay Akbal, "Paylaşmaya Doğru mu?", *Cumhuriyet*, 20 Temmuz 1974; İlhan Selçuk, "Pencere", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1974, s. 2; Ali Sirmen, "Dünyada Bugün", *Cumhuriyet*, 26 Temmuz 1974, s. 3.
- ²⁰¹ Company, *Turkey and the United States*, ss. 52-53.
- ²⁰² *MMTD*, 20 Şubat 1975, dö. 4, ot. 2, c. 9, ss. 367-372, 21 Şubat 1975, ss. 444-457.

DOKUZUNCU BÖLÜM

1980'LERDE SORUNLAR

ARASINDA İŞ BİRLİĞİ

SEİA

Türk-Amerikan askerî ilişkilerinin oluşturulması ve devam ettirilmesinde etkili olan faktörler 1980'li yıllarda da geçerliydi. Türk liderlerin Amerika'yla ittifakı devam ettirmek istemelerinin temel nedenleri yine Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdit ve diğer olası tehditler karşısında ABD'yi tek dengeleyici güç olarak görmeleri, Amerika'nın sağladığı ekonomik ve askerî yardıma ciddi şekilde ihtiyaç duyduklarını düşünmeleri ve Türkiye'yi Batılılaştırmanın ve Batı'nın bir parçası hâline getirmenin yolunun ABD'yle yakın ilişkilerden geçtiğine inanmalarıydı. Diğer taraftan Türkiye'nin Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'deki Amerikan çıkarları için taşıdığı stratejik önem, NATO'ya sağladığı göz ardı edilemez katkı ve Sovyet bloku yerine Batı ittifakı içerisinde yer almasının ABD'ye sağladığı prestij, Amerikalıların Türkiye ile ittifakı devam ettirme kararlılığında olmalarının temel nedenleriydi.

1980'li yıllardaki Türk-Amerikan askerî ilişkilerinin çerçevesini 29 Mart 1980'de imzalanmış olan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) oluşturmaktaydı.¹ SEİA, NATO Anlaşması'nı uygulamak için beş yıllık imzalanmış ve beş yıldan sonra da yıllık bazda uzatılması öngörülen bir yürütme anlaşmasıydı. Anlaşma çerçevesinde Amerika Türk silahlı kuvvetlerine savunma malzemesi, değişik hizmetler ve askerî eğitim sağlamayı taahhüt etmekteydi. Bunun karşılığında Türkiye ise ABD'nin Türk toprakları üzerinde belirlenen tesislerde silahlı kuvvet bulundurmasına ve askerî faaliyetler gerçekleştirmesine izin vermekteydi. Ayrıca Türkiye'nin

kaynaklarının güvenliği için nasıl kullanılacağını araştırmak ve tartışmak üzere bir ortak Türk-Amerikan komisyonu da oluşturuluyordu.

Anlaşma birbirini takip eden Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel liderliğindeki sol ve sağ görüşlü iktidarlar tarafından görüşülüp imzalanmış ve Orgeneral Kenan Evren yönetimindeki askerî rejim tarafından uygulamaya konmuştu. Bu, Türk dış politikasının partiler üstü olduğunu ortaya koyan güzel bir örnekti. Demek ki, iktidarda kim olursa olsun Amerika'yla kurulan özel ilişkilere sadık kalıyordu.² Türkiye'nin askerî yöneticileri Yunanistan'ın NATO'nun askerî kanadına dönüşü karşısında gösterdikleri ılımlı tavırla da ABD'yle ilişkiler konusundaki samimiyetlerini bir kez daha ortaya koydular. Amerikalı NATO komutanı General Rogers, Yunanistan'ın Ege'deki hava trafiği üzerinde tek başına sahip olduğu kontrolünün kaldırılması karşısında bu devletin NATO'nun askerî kanadına dönüşüne Türkiye'nin izin vermesini öngörmüştü. Türk yöneticiler planı kabul edip gereğini yerine getirdiler, ancak Yunanistan Başbakanı Papandreou, planın kendi paylarına düşen yükümlülüğü uygulamaktan kaçındı, bunun karşısında General Rogers da Yunanlıları sözlerini tutmaya ikna etme yönünde herhangi bir girişimde bulunmadı.

Amerikalıların Türkiye'yle dostluklarını göstermeleri başka bir şekilde ortaya çıktı. 12 Eylül 1980 askerî darbesinden sonra Batı Avrupa Türkiye'ye karşı yoğun bir kampanya başlatır ve Türkiye'yi bütün forumlarda dışlar ya da zor durumda bırakırken Amerikalılar herhangi bir şekilde Türkiye'deki askerî rejimi eleştirme ve Türkiye aleyhine girişimde bulunma yoluna gitmediler. Darbenin olduğu gün Amerikan dışişleri bakanlığı yaptığı açıklamada seçimle gelmiş bir hükûmetin askerî bir darbeye görevden uzaklaştırılmasından kaygı duyduğunu ifade etti, ancak diğer taraftan Türkiye'nin yıllardır ekonomik sorunlarla ve terörizmle boğuşuyor olmasına ve askerî liderlerin normal parti demokrasisine dönüleceği sözü vermesine dikkat çekti. Açıklamanın ifade ettiği başka bir husus da Amerika'nın Türkiye'ye ekonomik ve askerî yardım sağlamaya devam edeceğiydi.³

Kasım 1983'te iktidara gelen Özal hükûmeti SEİA'nın içeriğiyle ve uygulanmasıyla ilgili bazı çekincelere sahipti, ancak yine de anlaşmanın imzalandığı şekliyle uygulanması konusunda hiç tereddüt göstermedi. Özal hükûmetinin şikayetleri temelde şu noktalarda toplanmaktaydı: 1- ABD, Türkiye ve Yunanistan'a sağlanacak yardımı belirlerken haksız ve irrasyonel bir şekilde 7:10 oranına riayet etmekteydi. 2- Amerika'nın Türkiye'ye sağladığı yardım Kıbrıs sorunu, insan hakları ve Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyılın başında Ermenilere katliam uyguladığı iddiası gibi hiç alakası olmayan konularla ilişkilendiriliyor, böylece Türkiye üzerinde baskı uygulanıyordu. 3- Amerikan Kongresi'nde yardım konusu tartışılırken Türkiye'yle

ilgili yapılan yorumlar Türk kamuoyunu aşırı derecede rahatsız etmekteydi. 4- SEİA ekonomik iş birliği konusuna ayrı olarak yer verse de ABD iki devlet arasındaki ticaretin adil ve dengeli hâle getirilmesi konusunda herhangi bir şey yapmıyordu. Amerika'nın Türk tekstil ihracatına uyguladığı kota ise Türk yetkililer için özellikle yaralayıcı ve gürur kırıcıydı.⁴

SEİA'nın ilk beş yıllık süresinin sona ermesinden (17 Eylül 1985) üç ay önce Özal hükûmeti anlaşmada yapılacak değişiklikleri görüşmek üzere Amerikan yöneticilerine çağrıda bulundu. Ancak görüşmeler çok uzun sürdü ve Türk tarafının istediği herhangi ciddi bir değişiklik yapılmadı. İlginç olan nokta, Türk liderlerin SEİA'dan memnun olmamalarına ve anlaşmada radikal değişiklikler istemelerine rağmen daha geniş çaplı görüşmeler yapılmasına izin verme gerekçesiyle anlaşmanın yıllık olarak uzatılmasına göz yummalarıydı.⁵ Sonuçta Türkiye'nin elde ettiği ise yeni bir anlaşma değil, fakat Amerikalıların üslerde sahip oldukları haklarla birlikte SEİA'nın 1990 yılına kadar uzatılmasını öngören ek mektupların kabul edilmesiydi. Mektuplar 12 Aralık 1986'da paraf edildi ve 16 Mart 1987'de de nota değişimi yoluyla teyit edildi. Mektupların içeriği tamamen SEİA'nın hükümlerini destekler nitelikteydi ve herhangi radikal bir değişiklik ya da ABD için yeni yükümlülükler getirmemekteydi. Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye sağlanacak yardımı 913 milyon dolardan 525 milyon dolara indirmesi Türk hükûmetinin bir süre mektupları onaylamayı askıya almasına neden oldu. Cumhurbaşkanı Evren'in 25 yıl aradan sonra bir Türk cumhurbaşkanının Washington'a yapacağı ziyaret olarak kayıtlara geçecek ziyareti de aynı nedenle bir süre ertelendi.⁶ Mektuplar ancak Evren'in ziyaretinin kesinleşmesinden sonra ziyaretin hemen arifesinde 28 Şubat 1988 günü Türk hükûmeti tarafından onaylandı.

Yeni hükümler çerçevesinde SEİA 1990 yılının Aralık ayında sona erecekti ve Türk hükûmeti eğer yeni talepleri ve şikayetleri söz konusuysa bunları aynı yılın Eylül ayında Amerikan yönetimine bildirecekti. Ancak bu tarih geldiğinde Türk liderler, özellikle Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ertesinde Amerikan yetkilileriyle çok sıkı iş birliği ve yakınlık içerisindeydi ve bu iş birliği havasını SEİA'yla ilgili isteklerde bulunarak bozmak istemiyordu. Bu yüzden herhangi bir tartışma yapılmaksızın ve kamuoyuna haber verilmeksizin SEİA sessiz bir şekilde beş yıl daha uzatıldı. Sonuç olarak denebilir ki, Türk liderler, SEİA'yla ilgili şikayet ve isteklerine Amerikalıların ilgisiz kalmasından aşırı derecede rahatsızlardı, fakat nedense şartlar ne olursa olsun anlaşmanın devam etmesi konusunda herhangi bir sorun çıkarmadılar. Belki bu, Türk yöneticilerin, Amerika'nın desteği ve yardımını arkalarında görme ve bu devletle ittifakı devam ettirme konusundaki kararlılıklarının bir sonucu ve ifadesiydi.

ASKERİ YARDIM

Türkiye ile ABD arasındaki temel sorunlardan bir tanesi, Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye sağlanan yardımı Türkiye'nin Kıbrıs ve sözde Ermeni katliamı konularında göstereceği ılımlı tavra bağlaması ve Türkiye ile Yunanistan'a sağlanacak yardımı belirlerken bir oran (7:10) çerçevesinde karar almasıydı. 1961 Dış Yardım Yasası'na ek olarak çıkartılan ve Türkiye'ye karşı uygulanan askerî ambargoyu kaldıran 1978 tarihli yasa ilavesi, Türkiye ile Yunanistan'a sağlanacak yardımın, Ege bölgesinde iki devlet arasındaki mevcut askerî güç dengesinin korunmasını sağlayacak şekilde düzenlenmesini öngörmekteydi. Türkiye'yle yaşadığı problemlerde Yunan hükûmetinin görüşlerini destekleyen ve seçim bölgelerinde önemli oranda Yunan asıllı Amerikan seçmenine sahip olan Amerikan Kongresi'ndeki etkili bir çoğunluk grubu, Ege'deki mevcut durumun (statükonun) ancak Türkiye'ye giden her 10 dolar karşısında Yunanistan'a da 7 dolar yardım sağlanması durumunda korunabileceğine karar vermişti.⁷ 7:10 oranı hiçbir Kongre yasasında ifade olarak yer almasa da 1980'li yıllar boyunca Amerikan yönetimleri bu oranı göz önünde bulundurmeyen yardım tekliflerinde bulunsa bile Kongre; yasalaştırdığı bütün yardım tasarılarında sanki bir anayasa kuralıymış gibi bu orana kesin bir bağlılık gösterdi.

Amerikan yöneticilerinin ve bu arada Türk yetkililerinin görüşü, Türkiye ile Yunanistan'a bir oran çerçevesinde değil, fakat bu devletlerin NATO'yla ilgili yükümlükleri ve mevcut kapasiteleri doğrultusunda yardım sağlanması gerektiği yönündeydi. Yasanın öngördüğü şekilde Ege'deki askerî kuvvet dengesini korumak için coğrafya ve mevcut silah sistemlerinden askerî kuvvetlerin niteliği ve uygulanması öngörülen taktiklere kadar çok sayıda faktörün ele alınması ve değerlendirilmesi gerekiyordu. Ancak Amerikan Kongresi nasıl yardımı bir orana bağlayarak basite kaçırıyorsa, Amerikan yöneticileri de Türkiye için öngörülen yardım miktarlarının yasalaştırılmaması karşısında yalnızca Kongre üyelerini suçlamak gibi kolay bir yola başvurdular. Amerikan yöneticilerinin bir şey yapamaması karşısında Türk liderler de Türk toprakları üzerindeki Amerikan askerî faaliyetlerine sıkı kontroller getirerek ve Amerikalıların üsleri NATO dışı amaçlarla kullanma isteğine olumsuz yaklaşarak tepki gösterdiler.⁸

Amerikan devlet adamları, güçlü ve istikrarlı bir Türkiye'nin ABD'nin ulusal çıkarına olduğunu düşündükleri için doğal olarak Türkiye'ye ekonomik ve askerî yardım sağlama programını devam ettirmeye önem vermekteydiler. NATO içinde ikinci büyük ordu durumunda bulunan ve bölgesinde Batı'nın güvenliği için önemli bir faktör konumunda olan Türk silahlı kuvvetlerinin modernleştirilmesi bu bakımdan Amerikan yetkilileri açısından

kaçınılmaz bir gerekliliktir. Ayrıca ambargo yılları boyunca Türkiye'nin uğradığı maddi zararların ve silahlı gücünde meydana gelen gerilemenin telafi edilmesi gerekiyordu.⁹ Özellikle Reagan yönetimi, daha fazla savunma yardımına ihtiyaç duyması açısından Türkiye'yi yardım edilecek devletler listesinin en başına yerleştirmişti. Türkiye'nin ihtiyaçlarının acil, öncelikli ve hemen karşılanması gereken cinsten olduğu ifade ediliyordu. 1983 yılında Pentagon'un yaptığı hesaplara göre Türk silahlı kuvvetlerini minimum NATO standartları seviyesine getirebilmek için gelecek 13 yıl içerisinde 18 milyar dolar harcanması gerekiyordu. Reagan yönetimi sırasında ABD'nin Türkiye'ye sağladığı savunma yardımının iki katına çıkartılması Amerikan yöneticilerinin Türkiye'yle savunma ilişkilerine verdikleri önemin açık bir göstergesiydi.¹⁰ Türk ordusunun modernleştirilmesi, sonraki Amerikan yönetimlerinin de değişmez temel amaçlarından biri olmaya devam edecekti.

Amerika'nın Türk silahlı kuvvetlerine ve Türk toprakları üzerindeki üslere duyduğu ihtiyaç ve bağımlılık ile Türkiye'nin Amerikan ekonomik ve askerî yardımına duyduğu ihtiyaç iki devlet arasındaki ilişkilerde birbirleriyle bağdaştırılması gereken, uygulamada çoğu zaman problemlere ve gerginliklere neden olan önemli iki unsurdur. Türk liderler doğal olarak ABD'den elde ettikleri yardımın miktarını mümkün olduğunca artırmak için çaba gösteriyorlar, yardımın koşullara bağlanmasından ise rahatsızlık duyuyorlardı. Amerika'nın Türkiye'ye sağladığı yardımın oldukça önemi bir yekûn tuttuğu bir gerçektir, hatta bazı dönemlerde Türkiye Amerika'dan en fazla yardım alan üçüncü devlet konumuna yükselmışti. Ancak yine de Kongre'nin Türkiye için ayırdığı miktar Türkiye'nin askerî ihtiyaçlarının çok gerisinde kalmaktaydı. Türkiye'nin mevcut askerî kapasitesi ile NATO yükümlülükleri arasında epeyce bir farkın olduğu düşünülüyor ve yardımın bu farkı dolduracak miktarda olması gerektiği ifade ediliyordu. Bir tarafta Amerikalılar Türk yöneticilerin daha fazla yardım isteklerine karşı koyarlarken, diğer tarafta Türk liderler de yardımın şartlara bağlanması konusunda hassasiyet gösteriyorlar, bu durum da her iki tarafta hayal kırıklığı ve rahatsızlık yaratıyor ve zor durumlarla karşılaşılmasına ve şiddetli geçen görüşmeler yapılmasına neden oluyordu.¹¹

Özellikle Amerikan yardımının Kıbrıs ve Ermeni konularıyla ilişkilendirilmesi, Türkiye'nin savunma konusunda ABD'ye güvenini sarsan ciddi bir faktördü. Demek ki, ABD'nin Türkiye'nin savunma ihtiyaçlarını karşılamak üzere önemli projeler hazırlaması ve uygulaması, Kongre'nin yardım konusunu keyfi olarak kullanmasına bağlanmış, âdeti Kongre'nin tutsağı hâline getirilmişti. Sonuçta Amerika'nın Türkiye'ye yardım sağlama prosedürü o derece Türk yöneticilerinin ve tüm Türk halkının gurununu rencide ediyordu ki, Türk tarafı elde ettiği yardımdan tatmin elde edip bu yardımı takdir etme yerine Amerika'ya karşı aşırı kızgınlık duya-

biliyordu.¹² Amerikan Kongresi'nde yardım tasarıları üzerinde yapılan tartışmalar Türkiye ile Yunanistan'ı profesyonel lobiciler hâline getirmiş ve Amerikan yönetimi ile yasama organlarını da Türk-Yunan rekabetinin ve anlaşmazlıklarının içine çekmişti. Sonuçta ortaya çıkan şey, Amerika'nın bu iki devletle gerçekçi ittifak ilişkileri kurmasının zorlaşması ya da ittifak ilişkilerinin normalde olması gerekenden başka bir hâl almasıydı.¹³

SEİA çerçevesinde Amerika, başlangıçtan itibaren Askerî Yardım Programı, Ekonomik Destekleme Fonu ve Uluslararası Eğitim ve Talim Programı şeklinde yıllık olarak Türkiye'ye yaklaşık 700 milyon dolar sağlamaktaydı. Bu arada 7:10 oranın etkisini azaltmak için bazı metotlar kullanılmaya çalışılıyordu. Bir şekilde ekonomik yardımın artırılması, daha iyi finansal koşullar sağlanması, NATO alt-yapı fonlarının kullanılması ve ihtiyaç fazlası ya da kullanım ömrünü tamamlamış silah ve askerî malzemenin hibe şeklinde verilmesi bu metotlar arasındaydı.¹⁴ 1983 yılının başlarında, Amerikan yönetimi 1984 mali yılı için Türkiye'ye 930 milyon dolar değerinde askerî ve ekonomik yardım sağlanmasını öngörmüştü. Bu Kongrenin uyguladığı orana açık bir şekilde meydan okuma anlamına geliyordu. Ancak bir ay içerisinde Yunanistan için öngörülen yardımı 280 milyon dolardan 500 milyon dolara çıkararak ve Türkiye'ye sağlanacak yardımı da 930 milyondan 715 milyon dolar seviyesine çekerek Kongre oranı yeniden 7:10 düzeyine getirmeyi bildi.¹⁵

1985 yılında ABD'nin Türkiye'ye sağladığı yardım toplam 878 milyon dolara ulaşmıştı. Bu 1979 yılındaki 200 milyon dolarlık yardımla karşılaştırıldığında zirve noktasına ulaşılması anlamını taşımaktaydı. Ancak bundan sonraki yıllarda yardım 500 milyon dolar seviyelerinde dolaştı. 1988 mali yılı için yardımın yönetimin teklif ettiği 913.5 milyon dolardan 525.3 milyon dolar seviyesine düşürülmesi Türk hükûmetinin SEİA'nın uzatılmasını öngören mektupları onaylamayı geciktirmesine neden oldu, bu da ilişkilerde bir süre durgunluk hâli yaşanması sonucunu doğurdu.¹⁶ 1990-1991 yıllarında yaşanan Körfez Krizi ve Savaşı sırasında Türkiye'nin ABD için taşıdığı önemin daha iyi ortaya çıkmış olması bile yardım seviyelerini etkilemeye yetmedi. Bush yönetiminin son senesinde Türkiye için istediği 543 milyon dolarlık yardım, Kongre tarafından 450 milyon dolara düşürüldüğü gibi normal kredi şeklinde verilmesi öngörüldüğü için yardım, yardım olma özelliğini bile kaybetti.¹⁷

TÜRKİYE'NİN STRATEJİK ÖNEMİ

Türkiye 1980'li yıllar boyunca da Amerika açısından büyük stratejik önem taşımaya devam etti. Amerikan politika analizcileri Türkiye'yi İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan ile birlikte NATO'nun güney kanadı

lkelerinden biri olarak ele almaya eğilimli olsalar da Türkiye'nin ABD için taşıdığı temel önem, Orta Doğu açısından sahip olduğu konumdan kaynaklanmaktaydı. Türkiye, Batı dünyasını karmaşık Orta Doğu bölgesine bağlayan ve bölgeye ulaşıma açısından bir atlama taşı ya da bir engel oluşturan vazgeçilemez nitelikte bir stratejik faktördü. Amerikan politikasını belirleyen yetkililer yaptıkları açıklamalarda Türkiye ile Orta Doğu arasındaki bağlantıya sık sık atıf yapmakta ve Kongre önünde verdikleri ifadelerde Türkiye'ye büyük çaplı yardım programları sağlanmasını haklı göstermek için bu bağlantıya dikkat ekmekteydiler.¹⁸

Türkiye, Sovyetler Birliği ile Orta Doğu lkeleri arasında stratejik bir engel oluşturuğu gibi, bölgede istikrarın sağlanması ve korunmasına hizmet etmekteydi. Ayrıca Doğu-Batı atışması bağlamında dünya barışı ve ABD'nin küresel çıkarları için potansiyel tehlike oluşturan bölge ile ilgili faktörlerin etkisini kırmada hayati rol oynamaktaydı. Amerikan savunma bakanı yardımcılarında Richard Perle'nin bir Senato komitesinde yaptığı konuşıma bu konuya ışık tutması açısından oldukça önemlidir: "Eğer ABD, Sovyetler Birliği'nin büyük deniz gücünü Karadeniz'de tutmada başarılı olamazsa konvansiyonel bir savaşıta Doğu Akdeniz'deki g dengesi neredeyse kesin olarak ABD'nin aleyhine değiştirecektir."¹⁹

İran'da İslam Devrimi'nin ortaya çıkması, petrol fiyatlarının aşırı şekilde artması ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi Amerikalıların Türkiye'ye atfettikleri rolü daha iyi takdir etmelerine neden oldu. Bu rol, bölgeye yönelik Sovyet maceracılığını caydırma, bölgede Amerika'nın etkisinin azalmasını nleme ve Körfez petrolünün Batı'ya akışını garanti altına alma rolyd.²⁰ Eski Amerikan büyükelçilerinden George McGhee de bu görüşü desteklemekteydi: "Afganistan'daki belirsiz durum, İran'ın Batı'yla iş birliği yapmaktan vazgeçmesi ve Yunanlıların NATO yükümlülüğüne sadık kalmaları konusundaki belirsizlik, Türkiye'yi Orta Doğu'nun kuzey kuşağında tek güvenilir unsur olarak ortaya çıkarmaktadır."²¹ Bu gerçeklerin ışığında şu sonuca ulaşımak mümkün görünmekteydi: ABD iki devlet arasındaki ilişinin kopmasından en az Türkiye kadar zarar görebilecekti. Bu bağlamda ABD'nin Türkiye zerindeki etkisi sınırlı ve şartlara bağlı olduğundan Amerikalıların Türkiye'ye karşı uygulayacakları çok ağır baskılar ters tepebilecek, ABD'yi de zarara uğratabilecekti.

Bu noktada ileride daha fazla ayrıntısına girmek üzere Soğuk Savaşı sonrası döneme kısa bir atıfta bulunmak faydalı olacaktır. Doğu blokunun kş ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Soğuk Savaşı sona erdiğinde Türkiye'nin Batı açısından taşıdığı stratejik önem konusunda bazı şüpheler ortaya çıkmaya başladı. Özellikle Türk yetkililer, uluslararası gelişmelerin Türkiye'nin Washington nezdinde sahip olduğu siyasi,

askerî ve diplomatik etkiyi zayıflatmasından endişe eder görünmekteydiler. Bu durumun ABD'nin Türkiye'ye ekonomik ve askerî yardım sağlamada daha isteksiz davranmasına neden olabileceği ve-Amerikan yetkililerinin Türkiye'yle ilgili konularda daha fazla Yunan tarafının etkisi altına girebileceği düşünülmekteydi. Bu endişelerin etkisi altında Türk yetkililer, Türkiye'nin Orta Doğu'da istikrar sağlanmasında ve bölge ile Batı arasındaki karşılıklı ekonomik, siyasi ve askerî ilişkilerin iyileştirilmesinde rol olacak NATO'nun tek Müslüman ülkesi olmasına yoğun şekilde dikkat çekmeye başladılar. Türk liderlerin gözünde Orta Doğu'da olduğu kadar Orta Asya ve Kafkasya bölgelerindeki istikrarsızlık ve çatışmalar, eski Sovyet cumhuriyetlerindeki belirsizlikler ve Orta Asya'nın petrol ve doğal gaz kaynakları için devletler arasında ortaya çıkan rekabet, Türkiye'nin istikrarlı, demokratik, laik ve Batı'ya dönük bir devlet olarak önemini daha da artırmıştı. Yeni belirsizlik ortamında Amerikalılar da bölgenin coğrafyası değişmediği müddetçe Türkiye'nin stratejik öneminin de değişmeyeceği yönünde Türk yetkililere güvence vermek durumunda kaldılar.²² 1990-1991 yıllarındaki Körfez Krizi ve bu krizin beraberinde getirdiği gelişmeler, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin, büyük güçlerin küresel stratejik çıkarları ve girişimleri açısından Türkiye'nin taşıdığı hayati konumu ve önemi değiştirmedini ortaya koydu. ABD hâlâ Orta Doğu'ya ulaşmak için güvenilir yollara ve bölgede etkide bulunabilmek için sağlam müttefiklere ihtiyaç duymaktaydı. Türkiye'nin kara, deniz ve hava sahası Batı'nın Orta Doğu'ya ulaşmasında en güvenilir yolları oluşturduğu gibi, Türkiye de bölgede Amerikan çıkarlarına yardımcı olabilecek en uygun müttefik konumundaydı.²³ Türkiye'deki Amerikan üsleri de ABD'nin Orta Doğu politikasını destekleme ve bölgede meydana gelebilecek olağan dışı gelişmeleri gözetleme açısından Amerikan savunma sistemlerinde sahip oldukları anahtar rollerini devam ettirmektedirler.

ASKERÎ ALANDA İŞ BİRLİĞİ

İran Devrimi ve Afganistan'ın işgali gibi 1980'li yıllarda etkisi görülen yeni gelişmeler ve çevre bölge içinde yer alan İran, Irak, Suriye, Lübnan ve hatta Yunanistan'daki belirsizlikler bu dönemde Türkiye ile ABD arasındaki güvenlik iş birliğinin daha da kuvvetlenmesi sonucunu doğurdu.²⁴ Richard Perle'nin ifade ettiği gibi, 1984 yılı sonu itibarıyla bakıldığında iki devlet arasında uyum içinde ele alınan güvenlikle ilgili 18-20 konu bulunmaktaydı. Bu arada Türkiye'deki NATO tesislerinin yapısının güçlendirilmesi ve Türkiye'nin Lübnan'daki Çok Uluslu Güce yardımcı olması gibi oldukça hassas konular da bir çözüme bağlanmıştı.²⁵ Türkiye'nin

Mısır ve Suudi Arabistan'la birlikte gerçekleştirdiği askerî eğitim programları ile silah ve askerî malzeme üretimi konusundaki ortak çabalar Körfez bölgesinin istikrarına katkıda bulunarak ABD'nin çıkarlarına hizmet etmekteydi. Türkiye ile ABD arasındaki askerî iş birliğinde atılan önemli bir adım, F-16 uçaklarının iki devletin ortak projesiyle Türkiye'de üretilmesiydi. Proje çerçevesinde 10 yıllık dönem içinde 4.2 milyar dolar değerinde 160 tane F-16 uçağı üretilmesi öngörülmüştü.²⁶

Ekim 1982'de Türk ve Amerikan yetkilileri, 10 tane Türk havaalanının modernleştirilmesini ve Muş ile Batman'da iki yeni havaalanı yapılmasını öngören ortak üs kullanma anlaşması imzaladılar. Anlaşmaya göre bu havaalanları uzun menzilli nükleer bomba taşıyıcı uçakları ve kargo uçaklarını barındıracak büyüklük ve kalitede olacaktı. Bu şekilde Amerikan ve NATO uçakları İran körfezinin 700 mil yakınına ve Kafkasya bölgesine saldıracak bir mesafeye kadar gelmiş olacaktı. Bu arada Sovyetler Birliği'nin bölgeye karşı maceralara girişmekten caydırılmasında Türkiye'nin oynadığı rol daha da önem kazanıyordu. Anlaşma yalnızca Türkiye'nin NATO'nun güney kanadında taşıdığı stratejik önemi artırmakla kalmayacak, ayrıca herhangi bir Orta Doğu krizinin çıkması durumunda Batılıların acil müdahalede kullanabilecekleri bir üs olarak Türkiye'nin önemini farklı bir açıdan ön plana çıkaracaktı. Türkiye artık bir çevik kuvvet üssü olarak düşünölmekteydi.

Amerikan yetkilileri Körfez bölgesini ilgilendiren çatışma durumlarında Batılı güçlerin Türkiye'deki üsleri kullanabilmeleri hakkında Türk hükümetlerinin yükümlölük altına girmesini beklemekteydiler. Ancak Türk yetkililer bölgesel krizlerde Batılı devletlerin tek taraflı müdahaleleri için Türk toprakları üzerindeki üsleri kullanmalarına izin vermekte oldukça isteksizdiler. Türkiye'nin bölge devleti olmadan kaynaklanan koşulları göze alındığında bu isteksizlik normal de görünmekteydi. Türk yetkililer söz konusu anlaşmayla Amerika'yla ikili ilişkilerin geliştirilmesinden memnuniyet duysalar da ABD'nin Türkiye için Körfez bölgesinde potansiyel bir rol tasarlamasından oldukça rahatsızdılar. Korktukları temel nokta, ABD'nin Türk toprakları üzerindeki üslerden gerçekleştireceğı bir müdahalenin Türkiye'yi rızası dışında bölgesel çatışmaların içine sürüklemesi ve bölgeyle ticaretini artırdığı bir dönemde Türkiye'yi bölge devletlerinin başlıca hedefi hâline getirmesiydi.

Duyulan endişelerin ve korkuların bir uzantısı olarak Türk yetkililer sık sık yaptıkları açıklamalarda ABD'yle imzalanan 1982 Anlaşması'nın dillerde dolaşan Çevik Kuvvet ile hiçbir alakası olmadığını ve havaalanlarının kullanımının tamamen NATO amaçlarıyla sınırlı olduğunu ifade ettiler. Görünen oydu ki, Türk tarafı, Batılı devletlerin bölgeye müdaha-

le etmeleri durumunda müdahaleye katılma ya da katılmama inisiyatifini elinde tutmak istiyordu. Sovyetler Birliği'nin İran Körfezi'ne doğru askerî bir operasyona başlaması durumunda Orta Doğu bölgesinin korunması konusunda Batılı devletlerle birlikte hareket etmede ise Türk yetkililerin herhangi bir çekinceleri yoktu.²⁷

1982'den sonraki yıllarda Amerikalıların bölgede kendi çıkarlarına zarar verebilecek yerel ayaklanma ve çatışmaların ortaya çıkmasını engellemekle fazlaca meşgul olmaları, Türkiye'nin Amerikan savunma stratejilerindeki önemini daha da artırdı. Amerikan kuvvetlerinin bölgeye anında müdahale edebilmek için Türkiye'deki üsleri kullanabilmeleri onlara büyük kolaylık sağlayacaktı. *The Economist* dergisinin Aralık 1991 sayısında kullandığı ifadeler şu şekildeydi: "ABD'nin, şu anki ve gelecekteki Saddam Hüseyinleri maceralara girişmekten alıkoyabilmek için Türkiye'nin güneydoğusunda bulundurduğu bomba taşıyıcı uçak filosunu güçlendirmesi büyük kolaylık sağlayacaktır."²⁸

Türk üslerinin ihtiyaç anında Amerikalılarca kullanımı iki devlet arasında tam açıklığa kavuşturulamamış bir konu olma konumunu devam ettirirken, Türk-Amerikan askerî iş birliğini olumsuz yönde etkileyen başka meseleler de bulunmaktaydı. Türkiye ile Yunanistan arasında NATO içinde yaşanan rekabet ve gerginlik bu iki devletin ABD'yle aralarındaki iş birliğine de zarar vermekteydi. 1984 yılından sonra iki devlet NATO'nun hazırladığı özel bir belgenin kendileriyle ilgili kısımlarını veto ettiler. Söz konusu belgede NATO planlamasında kullanılmak üzere ve NATO ile Varşova Paktı arasında karşılaştırma yapılabilmesi için NATO'ya tahsis edilen askerî kuvvetlerin değişik açılardan bir dökümü yapıliyordu. Türkiye ile Yunanistan'ın vetoları yüzünden belge 1984 yılından sonra hazırlanamadı. 1987 ve 1988 yıllarında iki devletin birbirlerinin toprakları üzerindeki altyapı çalışmalarının finanse edilmesiyle ilgili olarak önerilen belli projelere itiraz etmesi neticesinde bu projelerin yaklaşık olarak yarısı NATO yetkili kurumlarının onayını alamadı.

Başka bir sorun olarak, Türk yöneticiler, ABD'nin güvenlik politikalarının Türkiye karşıtı güçlerin yoğun baskısının görüldüğü iç politika tartışmalarının ve rekabetlerinin derin etkisi altında kaldığına inandıkları için Amerika'yla iş yapmanın belirsizliklerle dolu olduğundan yakınmaktaydılar. Bundan dolayı Türkiye'nin, NATO'yu ABD'ye aşırı derecede bağımlı duruma düşmenin bir panzehiri olarak kullanması gerektiğini düşünmekteydiler.²⁹ Türk liderlerin gözünde ABD Türkiye'nin güvenliğinin en önemli garantörü konumunda ise de Türkiye Amerika'yla ciddi sorunlar yaşayabileceğini de göz önüne alarak alternatif güvenlik ve askerî malzeme sağlayabilecek kaynaklar aramalıydı. Amerikalıların 1980'ler boyunca

Irak'ı aşırı derecede desteklemeleri neticesinde İran'ın Sovyetler Birliği'ne kayabileceği ve bölgede istikrarsızlıklar ortaya çıkabileceğiyle ilgili olarak Türk yöneticilerin taşıdığı kaygılar ve diğer taraftan ABD'nin Türkiye'deki tesislerden faydalanmasının boyutları konusunda Türk yetkililerin ortaya koyduğu sıkı pazarlık Türk-Amerikan ilişkilerinin pek pürüzsüz yürümediğini göstermekteydi. Türkiye'nin NATO ve ABD'yle sürdürmekte olduğu güvenlik ortaklığının Türkiye'deki bazı muhalif çevreler tarafından eleştirilmesi ilişkileri etkileyen diğer olumsuz bir faktördü. Türkiye'nin büyük miktarlarda ekonomik kaynaklar tahsis etme pahasına büyük bir orduyu silah altında tutarak Batı'nın güvenliği için ağır bir yük taşımasına rağmen karşılığında makul düzeyde faydalar elde edemediği ve NATO içinde alınan kararlarda yeterince etki ve söz sahibi olamadığı iddia edilmekteydi. Türkiye'nin güvenliğiyle ilgili konularda son sözün Amerikalılara ait olduğu ve ABD'nin Türkiye'nin kendi silahlı kuvvetlerini kendi ulusal çıkarları için kullanmasına izin vermeyeceği de söylenmekteydi.³⁰

Türk yetkililerin ABD'yle ittifaklarından beklediği, kendilerine yeterli düzeyde silah ve askerî eğitim yardımı verilmesi ve savaş çıkması hâlinde de Amerika'dan sürekli ikmal malzemesi alabilmektir. Türk liderlerin gözünde Türkiye'nin güvenliğinin tehlikeye düşmesi hâlinde Amerika Türkiye'ye karşı yükümlülüklerini tereddütsüz yerine getirmeli ve hiçbir şart ve gelişme ABD'nin bu yöndeki hareketini engellememeliydi. Türk yetkililer önemli kararlar alınmadan önce NATO konseylerinde kendi görüşlerine yeterince değer verilmesini de beklemekteydiler. Diğer taraftan Türk devlet adamları içerde yaşadıkları sıkıntılar sırasında Avrupalıların Türkiye'yi aşırı derecede eleştirmeleri ve 1982 yılında Avrupa Konseyi'nin Parlamenterler Meclisi'nden çekilmesine neden olmaları karşısında ABD'nin Türkiye'ye verdiği desteği takdir etmekteydiler. Ayrıca Amerikan yöneticileri de Türkiye ile ABD arasındaki özel ilişkinin çok sağlam temellere dayandığı fikrini taşımaktalardı. Onlara göre Kıbrıs ve Ermeni sorunu gibi konularda iniş çıkışlar yaşansa da iki devlet arasındaki ilişkiler uzun yıllar daha samimi bir şekilde devam edecekti.³¹

İSRAİL BOYUTU

1980'lerin ikinci yarısında Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin gittikçe yakınlaşması Türk-Amerikan ittifakını kuvvetlendiren önemli bir faktör olarak ortaya çıktı. Türkiye ile İsrail Amerika'nın Orta Doğu'daki en yakın müttefikleriydi ve bu devletlerin temel düşmanları ABD'nin düşmanlarıyla çakışmaktaydı. Amerikalıların gözünde Türkiye ile İsrail bölgedeki Amerikan çıkarlarının korunması ile Orta Doğu'da barışın oluşturulması

ve devam ettirilmesi konularında yakın iş birliği yapılabilecek en önemli siyasi ve askerî ortaklardı. Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri geliştirme yönünde politikalar belirlemesi ve girişimlerde bulunması şüphesiz Amerikalıları memnun edecekti.³² Özellikle Amerikan Kongresi açısından Türkiye'nin İsrail'le ilişkileri özel dikkat gerektiren çok önemli bir konuydu. Kongre üyeleri Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerinin düzeyini düşürecek girişimlerde bulunacağı yönünde haberler geldiğinde bundan hep kaygı duyuyorlardı.³³

İsrail ABD'nin Orta Doğu bölgesinde vazgeçemeyeceği bir müttefiki olduğu için, Batı kurumlarında aktif rol almaya devam ettiği ve ABD'yle sıkı ilişkilere sahip olduğu müddetçe Türkiye'nin İsrail'le ilgili konularda tamamen ABD'ninkilere zıt düşecek politikalar takip etmesi oldukça zor görünmekteydi.³⁴ 1980-1982 döneminde Türkiye Orta Doğu ülkelerinden petrol alabilmek ve Kıbrıs sorununda onların desteğini elde edebilmek için İsrail'le ilişkilerini soğuk sayılabilecek derecede oldukça alt düzeyde tutmuştu. Ancak her iki devletin Suriye'nin Sovyetler Birliği tarafından desteklenen politikalarından endişe etmesi, sonraki dönemde birbirlerine yaklaşımlarına neden oldu. Daha 1980'lerin başlarında İsrailli ve Türk uzmanlar terörizme karşı ortak mücadele edilmesi gerektiğini düşündüklerinden aralarında gizli bilgi alışverişine başlamışlardı. Aralık 1986 tarihinde İstanbul'da meydana gelen sinagog bombalanması olayında Türk yetkililerin İsrailli ve Amerikalı uzmanlarla tam bir iş birliği içinde hareket etmeleri hem Amerikan hem de İsrail makamlarını oldukça memnun etti.³⁵ Körfez Krizi ortaya çıkmadan önce Türkiye İsrail'le ticaret ve istihbarat konularında ilişkileri geliştirmede oldukça mesafe katetmişti. Görüldüğü kadarıyla Türk-İsrail ilişkisine ivme kazandırma Washington'dan gelen sinyaller sayesinde mümkün olmuştu. İsrail'den talimat alan Amerika'daki güçlü Yahudi lobisi Kongre'de Yunan ve Ermeni lobilerinin Türkiye karşıtı kampanyaları karşısında Türk tarafını desteklemeye başlamıştı.³⁶ Takip eden yıllarda Türkiye ile İsrail arasındaki iş birliğinin savunma boyutunun gittikçe güç kazanması, Türk-Amerikan ilişkilerinin de en önemli temellerinden biri hâline gelecek gibi gözüküyordu.

EKONOMİK BOYUT

ABD doğal olarak Türkiye'nin liberal ekonomik politikalar uygulayarak ekonomisini serbest piyasa sistemi temelinde şekillendirmesini istemekteydi. Bu yüzden Turgut Özal'ın gerçekleştirdiği serbestliği temel alan ekonomik reformların ABD tarafından desteklenmesi beklenen bir durumdu. Özal'ın liberal devrimi bir anlamda Türkiye'nin problemlerine Amerikanvari bir cevap bulunması anlamına gelmekteydi. Devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi, sermaye ve iş gücünün sınırları aşacak şekilde mobilitesi-

nin sağlanması, siyasi parti liderleri arasında televizyonda canlı tartışmaların gerçekleştirilmesi ve ikinci Boğaz köprüsünün yapımının uluslararası rekabete açılması hep Amerikalıların onaylayabileceği cinsten girişimlerdi.³⁷ Özal'ın reformları, 1980'li yıllarda tarım ticareti, işlenmiş gıda, tekstil, elektronik imalat ve bölgesel bankacılık gibi konularda Türkiye'yi Amerikan ve Avrupalı yatırımcılar için oldukça cazip hâle getirdi.

Bu arada Türkiye'nin ekonomik gelişmesi o derece hızlı olmuş ve öyle bir noktaya varmıştı ki, Türk yetkililer Amerika'yla ilişkilerinde artık daha fazla yardım yerine daha fazla ticaret ister hâle gelmişlerdi. Başbakan Özal güçlü ekonomiyi ulusal güvenliği korumanın en önemli şartı olarak gördüğü için iç ve dış yatırımcıları Türk ekonomisinin değişik alanlarında ve bu arada savunma sanayiinde yatırım yapmalarını teşvik etmekteydi. Özal'ın gerçekleştirmeyi düşündüğü projeler çerçevesinde Amerikan pazarının Türk mallarına, özellikle tekstil ürünlerine açılması ve Türk şirketlerinin Amerikan endüstrisinin şirketleriyle avantajlı ortaklıklar kurması büyük önem taşıyordu.³⁸

Bu bağlamda ortaya çıkan somut bir problem, Amerikan makamlarının Türkiye'den yapılan tekstil ithalatına kota koymalarıydı. Amerikan Dışişleri Bakanı Shultz 1986 yılının Mart ayında Türkiye'yi ziyaret ettiğinde, Türk yetkililer yeni imzalanacak SEİA'nın tekstil kotasıyla ilişkilendirilmesi yönündeki isteklerini kendisine iletmışlerdi.³⁹ Türk-Amerikan ticaret ilişkilerindeki dengesizlik de (1991 yılında ABD'nin Türkiye'ye ihracatı 1.7 milyar dolar iken Türkiye'nin ABD'ye ihracatı 534 milyon dolar idi) Türk tarafının bu dengesizliğin ortadan kaldırılması yönünde isteklerde bulunmasına neden oluyordu.⁴⁰ Türk yetkililer tekstil kotasının ve ticaretteki dengesizliğin kaldırılması konularında ABD'den olumlu bir yaklaşımla karşılaşmazlarken, bu ülkeden ekonomik alanda elde edebildikleri en önemli ekonomik katkı, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne gelecekte üye olması konusunda Amerikan hükûmetinin açık bir destek vermesiydi. Turgut Özal Türkiye'nin AB üyeliğini Türk dış politikasının en önemli amaçlarından biri hâline getirmişti. Şimdi Amerika'dan beklenen Türkiye ile ticaretini bir dereceye kadar etkilese bile Türkiye'ye bu konuda yardım ederek iki devlet arasındaki geleneksel dostluğu ispatlamasıydı.⁴¹ Özellikle Bush yönetimi 1990-1991'deki Körfez Krizi'nde Türkiye'nin desteğini elde edebilmek için bu konuya özel önem verir göründü.

İDEOLOJİK VE KÜLTÜREL BOYUT

ABD, doğal olarak Türkiye'nin parlamenter demokrasi sistemine sahip olmasını ve demokratik yapılanmasını mümkün olduğunca geliştirmesini tercih etmekteydi. Türkiye'nin Batı ve ABD için taşıdığı temel

değerlerden bir tanesi etrafındaki bölge için bir demokrasi örneği oluşturmıştı. Hakiki demokrasiye sahip olduğunda Türkiye Müslüman bir ülkenin zengin ve demokratik bir ülke olabileceğini ve modern dünyanın bir parçası hâline gelebileceğini gösterecekti.⁴² 1980'li yıllarda Turgut Özal demokratik alanda bir uyanma ve açılımı temsil etmekteydi. Yine de Amerikalıların ve Batılıların kafasında Türkiye'yle ilgili hâlâ bazı sorular mevcuttu: Acaba Türkiye'nin askerî ve demokratik politikası arasında oluşturulan hassas denge, bir şekilde terörizm dalgasının yayılmasıyla ya da ekonomik kriz ve parlamentonun çalışamaz hâle gelmesiyle yıkılabilir ya da en azından zarar görebilir miydi? Türkiye'nin tekrar askerî idare altına girme olasılığı var mıydı? En az bunun kadar önemli olmak üzere Türk halkı önceki nesillerden daha fazla ve daha ciddi şekilde dini radikalizmin ve fundamentalizmin etkisi altına girebilir miydi?⁴³ Bu sorulara bulunacak cevapların olumsuz olmasının sağlanmasının yanında, Türkiye bir taraftan demokrasisini geliştirirken ve kendini İslami akımlara karşı korurken, diğer taraftan da son yüzyılda Batı'yla ciddi çatışmalar yaşamış bölge devletleri üzerinde Batı eğilimli demokratik gelişme kaydetmeleri yolunda etkisini kullanabilirdi. İslam Konferansı'ndaki üyeliğinden faydalanarak Türkiye, İranlı mollaların İslam dünyasını laiklikten uzaklaştırma ve Batı'ya karşı dini bir savaş başlatma yönündeki çabalarını da nötrale edebilirdi.⁴⁴ Yeni oluşan şartlarda Amerikan yetkilileri, Türkiye'nin NATO'nun güney kanadının koruyucusu olma rolünü, bölgede dini hassasiyetleri ön plana çıkaran İran'ın karşısında Batı yanlısı laik bir model oluşturma rolüyle değiştirme eğiliminde görünüyorlardı.⁴⁵ *Newsweek*'in ifade ettiğine göre, Washington, dini fundamentalizmin yükselişiyle tehlike altına giren bölgede Türkiye'ye en önemli laik müttefiki olarak daha da yakınlaşıyordu.⁴⁶

Özal'ın, cumhurbaşkanlığının son zamanlarında eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan Türki cumhuriyetleri Türkiye'nin liderliğinde İngiliz Uluslar Topluluğunu örnek alarak bir araya getirme çabası,⁴⁷ Türkiye'nin Orta Asya'ya yönelik girişimlerde bulunmasını gündeme getirdi. Yine beklenen şey, dini motifleri kuvvetli olan ve fundamentalizmi ön plana çıkartan Suudi Arabistan ve İran karşısında Türkiye'nin Batı adına ve Batı'nın çıkarlarına uygun düşecek şekilde bölgede hareket etmesiydi. Amerikan 'think-tank' kuruluşları, Batı eğilimli politikalara ve serbest piyasa ekonomisine sahip olduğu ve Orta Asya devletleriyle çok yakın kültürel ve etnik bağları olduğu için Türkiye'nin faaliyetlerinin ABD tarafından desteklenmesini öneriyorlardı. Türkiye'nin kıt kaynaklarına rağmen 1990'ların başlarında bölgede oldukça geniş kapsamlı girişimlerde bulunması, Türk yöneticilerin Amerika'dan yardım ve destek elde etmeyi ümit ettiklerini ortaya koymaktaydı.⁴⁸ Daha sonraki yıllarda da Amerika'yla Türkiye'nin Orta Asya'yla ilgili çıkarlarının birbirine uygun

düşer ve destekler görünmesi, genel Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli ve vazgeçilmez unsurlarından biri olarak varlığını devam ettirdi.

Uluslararası alanda Türk hükûmetlerine karşı şikayet ve suçlamaların yöneltilmesine neden olan bir konu, Kürt grupların ayaklanması ve terörist faaliyetlerde bulunması karşısında Türkiye'nin ciddi önlemler ve eylemlere başvurmasıydı. Avrupalı devletler Türkiye'ye karşı Kürt sorunuyla ilgili olarak yoğun insan hakları suçlamalarında bulunurken, Amerikan yetkilileri genelde Türk makamlarının anarşi ve terörle mücadelede gösterdikleri başarıyı takdir etme yolunu seçiyorlardı. Ancak bazı Amerikalılar, özellikle de Kongre üyeleri, demokratik uygulamaları geliştirmeleri ve insan haklarına saygı duymaları konusunda Türk yöneticilere çağrıda bulunabiliyordu.⁴⁹ Öyle görünmekteydi ki, Türkiye'nin bazen insan hakları ve demokrasi standartlarından uzaklaşıyor izlenimi vermesi, ABD ile ilişkilerinde bazı olumsuz etkilere neden olabilecekti.

Ortak çıkarlara ve benzer demokratik kurumlara sahip olmalarına rağmen Türk ulusu ile Amerikan ulusunun etnik, dini, siyasi, demokratik ve tarihî geçmiş açısından büyük farklılıklar gösterdiği bir gerçektir. Yine de ideolojik ve kültürel farklılıkların, bazı küçük meselelere neden olması dışında iki devlet arasında çok önemli sorunlara sebebiyet verdiğini söylemek oldukça zordur.⁵⁰ Belki bu faktörlerin özellikle Amerikan Kongresi'nin bazı konularda ortaya koyduğu tepkiyi etkilediği söylenebilir. Ancak burada da Kongre üyelerinin daha çok bu faktörleri Türkiye'yi zor duruma düşürmek için bir araç olarak kullandığı daha büyük bir olasılık olarak görülmektedir.

Türkiye'nin İslami bağlantıları da ABD'yle ilişkilerini gerebilecek bir potansiyele sahipmiş izlenimi vermekteydi. Türkiye'yi ekonomik olarak geliştirme ve bazı önemli dış politika amaçlarına ulaşma bağlamında Müslüman dünyasının desteğini sağlayabilmek amacıyla Türk yöneticilerin bazı dönemlerde Türk halkının İslami kimliğine dikkat çekme durumunda kaldıkları olmuştur. 1970'li yılların sonunda Türk hükûmeti, ABD'nin İran'a yönelik ekonomik ve diplomatik yaptırımlar uygulanması kampanyasına ciddi bir destek vermemiş ve İran'da rehin tutulan Amerikalıların kurtarılmasında herhangi bir rol oynamamıştır.⁵¹ Türkiye'nin 1980'li yılların başında Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi ilginç bir şekilde askerî yönetim tarafından gerçekleştirilmişti. Türk yetkililerin Orta Doğu meselelerine karışmada ve Batı'nın bölgeye yönelik girişimlerine katkıda bulunmada geri durması ve bu davranışıyla Amerika'nın yedeğinde hareket ediyor görünümü vermemeye özen göstermesi, Reagan yönetimi döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinin önceki dönemlere göre bu konuda daha soğukmuş izlenimi vermesine neden oldu.⁵²

TÜRK-YUNAN ANLAŞMAZLIKLARI

Türkiye ile Yunanistan arasındaki kara sularının ve kıta sahanlığı-nın sınırları, hava sahasının kontrolü, denizin yüzeyinden geçiş ve Yunan adalarının Türk sahillerinden gözle görünme mesafesinde olduğu Ege de-nizindeki petrol arama haklarının kullanımı gibi konularda ortaya çıkan derin görüş ayrılıkları kaçınılmaz olarak Türkiye ile Amerika arasındaki ittifak ve iş birliğini de etkilemekteydi. Amerikan yetkilileri iki devlet arasındaki söz konusu anlaşmazlıklara karışmama konusunda özel önem göstermekteydiler, ancak bazen ABD'nin gösterdiği herhangi bir davranış ya da hareketsizlik durumu taraflarca olumsuz yorumlanabilmekte ve eleş-tirilebilmekteydi.⁵³

Mart 1987'de Yunanistan'ın Türkiye tarafından uluslararası sular ka-bul edilen Ege'nin bazı kısımlarında petrol arama çalışmaları yaptığı yolun-daki bazı göstergeler Türk yöneticilerin de aynı bölgeye araştırma gemisi göndermesine neden oldu. Silahlı çatışma olasılığının oldukça yüksek gö-rünmesi üzerine ABD ve NATO olaya müdahale etmek ve tarafları tartış-malı bölgenin dışında kalmaya ikna etmek durumunda kaldı.⁵⁴ Türkiye ile Yunanistan arasında benzer türden krizlerin çıkma olasılığı daha sonraki yıllarda da Amerikalıları rahatsız etmeye devam etti. ABD'nin iki müttefi-kinin çatışmanın eşiğine geldiği bir durumda gerçekleştireceği bir davranış ya da arabuluculuk taraflardan en az birini ABD'den uzaklaştırma ihtimali bulunduğundan Amerikan yetkilileri gerçekten çok zor durumlarda kala-biliyordu.

KIBRIS SORUNU

Şüphesiz 1980'lerdeki Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etki-leyen en önemli unsurlardan birisi Kıbrıs sorunu-ydu. Amerikalılar stratejik bir noktada bulunan Kıbrıs üzerindeki etkilerini kaybetmek istemiyorlardı. Ayrıca Kıbrıs'la ilgili girişimde bulunma konusunda güçlü Yunan lobisi-nin baskısı altında kalıyorlardı. Ancak ABD'nin Kıbrıs sorununu etkile-mek amacıyla Türkiye'ye sağlanan yardıma ve bu devletle askerî ilişkilere Kıbrıs'la ilgili koşullar eklemeleri Türk tarafının ABD'ye karşı güvenini kaybetmesine neden oluyordu. 1978 yılında Türkiye'ye uygulanan askerî ambargo kaldırıldıktan sonra Amerikan yönetimleri iki ayda bir Kıbrıs'ta çözüme ulaşılması yolunda ilerleme sağlandığını ortaya koyan raporlar ha-zırlayıp Kongreye sunma yükümlülüğü altındaydılar.⁵⁵

1976 yılındaki seçimlerden sonra Kıbrıs sorunu Amerikan başkanlık seçimlerini ciddi şekilde ilgilendirecek ve etkileyecek bir konu olmaktan

çıktı. Reagan yönetiminden itibaren Kıbrıs, başkanın doğrudan ilgilenmeye ve gidişatını etkilemeye değer bulabileceği bir sorun konumunda değildi artık. Konu Amerikan üst düzey politika yapıcılar tarafından değil, uzmanlar ve özel temsilciler tarafından ele alınmakta ve hakkında politikalar üretilmekteydi. Reagan yönetimi, Kıbrıs'ı dar bir bölgesel bağlam içerisinde değerlendirdi ve hiçbir zaman onu üst düzeyleri ilgilendirecek, Amerikan çıkarlarını ciddi şekilde etkileyecek birinci sınıf bir sorun olarak görmedi. Üst düzey Amerikan ve Sovyet temsilcilerinin bölgesel sorunları görüşmek üzere bir araya geldiklerinde Kıbrıs sorununu ele almamaları da bu Amerikan bakış açısının başka bir göstergesiydi.⁵⁶ Reagan Kıbrıs'a özel temsilci göndererek kişisel diplomasiye başvurma yoluna da gitmedi. Yalnız Dışişleri Bakanı Alexander Haig, Kıbrıs özel koordinatörü görevini ihdas ederek Amerikan dışişleri bakanlığı içerisinde konuyla sürekli ilgilenecek bir makam oluşturmuş oldu. Kıbrıs özel koordinatörü olarak görev yapmış Amerikan diplomatları arasında Reginald Bartholomew, Christian Chapman, Richard Haass, James Wilkinson ve Thomas Weston gibi kişiler bulunmaktadır. Başlangıçta koordinatör sadece Kıbrıs sorunuyla ilgilenmekteydi, zamanla Kıbrıs sorununun biraz da arka planda kalmasıyla başka görevler de üstlenmeye başladı. Kıbrıs, Amerikan politikası açısından kesin olarak Carter'ın başkan olduğu yıllardakinin çok gerisinde bir konuma düşmüştü.⁵⁷

Amerika'nın Kıbrıs özel koordinatörlerinden Richard Haass, Amerika'nın Kıbrıs sorunuyla ilgili olarak dramatik girişimlerde bulunmasına karşıydı. Ona göre, yapılması gereken, Kıbrıs'taki iki toplum arasında ilişkilerin normalleştirilmesi için çok iddialı olmayan girişimlerde bulunmak ve bu çerçevede güven artırıcı önlemlere ağırlık vermektir. Kıbrıs Türk tarafının 15 Kasım 1983'te kendi bağımsız cumhuriyetini ilan etmesi ise oldukça radikal bir değişiklikti ve ABD'nin Kıbrıs Rum kesimini Kıbrıs'ın resmî temsilcisi olarak tanımasına uygun düşmüyordu. Beyaz Saray Türk tarafının kararını üzüntüyle karşıladığını ilan ederken, Amerikan dışişleri bakanı İslam ülkelerinin temsilcilerini tek tek arayıp bu ülkelerin KKTC'yi tanıma yönündeki eğilimlerinin önüne geçti. Amerikan Kongresi'nin her iki kanadı (Temsilciler Meclisi ve Senato), bu kararı kınayan ve Amerikan yönetimini Kıbrıslı Türklerin tehlikeli kararları neticesinde ortaya çıkan durumu tersine çevirmek için çaba göstermeye çağıran karar tasarıları kabul ettiler. Ancak ABD'nin Kıbrıs Türk tarafının bağımsızlık ilanı karşısında çok radikal bir tepki verme ve bu davranışı tersine çevirmek için zorlayıcı yollara başvurma yoluna gitmediği de bir gerçektir. 1983 sonrasında da Amerika eskisi gibi Kıbrıs'taki iki toplum arasında çözüm yolunda görüşmelere devam edilmesi taraftarı olmuştur.

1984 yılındaki Amerikan yardım yasası, Türkiye'ye yapılacak yardımı Amerikan başkanının şu konularda rapor sunmasına bağlamaktaydı: (a) Amerikan hükûmetinin Kıbrıs'ı parçalamaya yönelik davranışları önlemek için çaba göstermesi ve Türkiye'ye Kuzey Kıbrıs'ın bağımsızlık ilanının geri alınmasını sağlama çağrısında bulunması. (b) Türkiye'nin, Kıbrıslı Türklerin Kıbrıs'ın geleceğiyle ilgili görüşmelere zarar verecek şekilde Maraş bölgesiyle ilgili girişimlerde bulunmasını önlemek için çaba göstermesi.⁵⁸ Bu koşullar Türk tarafı açısından hiçbir şekilde kabul edilebilecek koşullar değildi.

Kıbrıs'la ilgili gerginlikler, iki NATO müttefikinin (Türkiye ile Yunanistan'ın) birbiriyle savaşıma olasılığını canlı tuttuğu için ve ayrıca bu iki devletin para, zaman ve enerjilerini harcayarak hem kitlesel olarak silahlanmalarına hem de bölgenin istikrarını tehlikeye atmalarına neden olduğu için Amerikalılar sık sık her iki taraf üzerine baskı uygulayarak soruna kalıcı çözüm bulmaları konusunda ilgili yöneticileri sıkıştırma yoluna gitmekteydiler. 1984-1986 Kıbrıs dolaylı görüşmeleri Amerikalılar açısından sorunun çözülebilmesi yolunda değerlendirilmesi gereken önemli bir fırsattı. Dışişleri Bakanı George Shultz görüşmelerin bir anlaşmaya ulaşılması için en iyi ve en son şans olduğunu söylemekteydi.⁵⁹ Amerikan Başkanı Reagan'ın 22 Kasım 1984'te Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e özel bir mektup göndererek onu Kıbrıs'ta hızlı bir çözüme ulaşılması için çaba göstermeye davet etmesi Amerikan yöneticilerinin o zamanki ümitlerinin bir yansımasıydı. Reagan, 'nihai hedef Kıbrıs'ın bölünmüşlüğü sona erecek olan federal bir devlettir' diyor ve tarafları bu yönde gayret göstermeye davet ediyordu. Ayrıca Reagan Amerikan yönetiminin Kongre'nin gelecekte Türkiye'yle ilgili ortaya koyacağı itiraz ve muhalefete karşı koyamayacağı tehdidinde bulunmaktaydı. Söz konusu mektup Türk tarafının şu konularda daha ılımlı bir politika takip etme sözü vermesine neden olacaktı: Kıbrıs'ta Türk tarafına bırakılacak toprağın Adanın %37'sinden %29'una çekilmesi, dönüşümlü başkanlık formülünden vazgeçilmesi ve hükûmetin tüm organlarında veto hakları konusunda ısrarcı olma tutumunun yumuşatılması.⁶⁰ İddia edildiğine göre Reagan yönetimi Türk yöneticileri KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ı hizaya getirme ve onu Kıbrıslı Rumlara karşı daha ılımlı davranmaya zorlama konusunda ikna etmişlerdi.⁶¹ Amerikan yönetiminin Kıbrıs sorununun çözümü konusunda ısrarcı olması, Türk tarafının sorunun karmaşıklığı nedeniyle bu konudaki Amerikan isteğini yerine getirmemesi ve Türk halkının Kıbrıs problemi karşısında sahip olduğu hassasiyet, sonraki dönemde de Türk-Amerikan ilişkilerinin üzerinde gölge gibi dolaşmaya devam etti.

ERMENİ MESELESİ

Ermeni asıllı Amerikalıların, 20. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermeni azınlığa karşı soykırım gerçekleştirdiğini iddia etmeleri, bu iddiayı bir şekilde Türkiye Cumhuriyeti'yle alakalandırmaları ve bu olayın anısına bir "insanın insana vahşetini" hatırlama günü kabul edilmesi için Amerikan Kongresi üyeleri üzerinde etki kurmaya çalışmaları Türk-Amerikan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden bir diğeri idi. Ermeni asıllı Amerikalılar propaganda kampanyası yürütür ve Kongre üyelerinin kararlarını etkilemek için lobi faaliyetleri gerçekleştirirken, değişik ülkelerdeki 50'den fazla Türk diplomatı Ermeni gizli ordusu ASALA tarafından suikast sonucu öldürülüyordu. Türk hükûmetinin bu gelişmeler karşısında takındığı tutum şuydu: I. Dünya Savaşı sırasında karışıklıklar sırasında, özellikle de Ruslar ve Batılı devletler tarafından teşvik edilen Ermenilerin bağımsızlıklarını elde etmek için çıkardıkları çatışmalar sırasında birçok insan gibi Ermeniler de ölmüştü. Bu ölümlerin hiçbir şekilde soykırım türü toplu katliamlarla ilgisi yoktu.⁶² Türk yetkililerin anlayamadığı şey, Ermeniler konuyu Türkiye'ye karşı giriştikleri terörist faaliyetlerinde bahane olarak kullanırlarken Amerikan Kongresi'nin almaya yeltendikleri kararlarla Ermeni teröristlerini teşvik etmeleriydi.

Türk tarafının konuyla ilgili olarak aşırı tepki vermesini önlemek için Amerikalılar Kongre tarafından geçirilen kararların bağlayıcı niteliği olmadığını ve hiçbir şekilde Amerikan dış politikasının amaç ve fikirlerinden biri hâline gelmediğini vurguladılar. Onlara göre Ermeni meselesiyle ilgili alınan kararların doğrudan Amerikan yardım yasalarıyla bir alakası yoktu ve savunma ve güvenlik alanlarındaki Türk-Amerikan iş birliğine hiçbir şekilde zarar vermeleri de söz konusu değildi.⁶³ Diğer taraftan Türk hükûmetinin Atatürk'ün geleneğini takip ederek Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği faaliyetlerden biri olarak Ermenilere kötü muamelede bulunmasını eleştirmesini teklif eden Amerikalılar olduğu gibi, bazı Amerikalılar da Türk basınını, konuyu büyütürken her zaman Türkiye'nin yanında yer almış ABD'ye karşı bir saldırı nedeni olarak kullanma eğiliminde olmakla suçlamaktaydılar.⁶⁴ Ancak Ermeni meselesiyle ilgili karar tasarılarının sadece Kongre'de görüşülmesinin bile iki ülke arasındaki ilişkilerinde bir çıban başı hâline geldiği bir gerçektir. Amerikalı bir yazarın itiraf ettiği gibi, geçmişin tek yanlı olarak sunulan resmi üzerinde yoğunlaşmak, Amerika'nın Atlantik ve Orta Doğu bölgelerindeki temel müttefiklerinden birisiyle ilişkilerine zarar vermekten başka bir sonuç getirmeyecekti. Bu yazara göre Ermeni terörizmi, Moskova ve Şam tarafından Türkiye ile Batı arasına aşılma bir perde çekmek amacıyla kullanılan temel araçlardan biriydi.⁶⁵

SONUÇ

Daha önceki ve sonraki dönemlerde olduğu gibi 1980'lerde de savunma ve güvenlik boyutu, Türk-Amerikan ilişkilerinin en önemli boyutunu oluşturmaktaydı. Stratejik ve istikrarsız bir bölgede bulunan ve konumuyla büyük devletlerin dikkatini çeken Türkiye, bazı önemli konularda rahatsızlık duymasına rağmen Batı'nın lideri olan ABD'yle ittifak ilişkilerine sahip olmakta büyük bir avantaj ve garanti görmekteydi. Amerikan yardımının Kongre tarafından Kıbrıs ve Ermeni meseleleriyle, Türkiye ile Yunanistan arasındaki anlaşmazlıklarla ve insan haklarıyla ilişkilendirilmesi Türk liderler için özellikle yaralayıcıydı ve onları alternatif güvenlik ortakları aramaya bile yöneltebiliyordu. SEİA'nın uzatılması görüşmelerinden olumlu sonuçlar almada, Amerikan Kongresi'nin 7:10 oranı da dâhil olmak üzere değişik konulardaki olumsuz tutumunu değiştirmede ve ABD'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı tekstil kotasıyla iki devlet arası ticaretteki dengesizliği kaldırmada başarısız olsalar da Türk yöneticiler, ABD'yle ilişkilerde hep ılımlı tavır takınır göründüler. Örneğin yeni anlaşma yapılamamasına rağmen Türk-Amerikan güvenlik ilişkileri için hukuki temel sağlamada hiç tereddüt etmediler. Ancak gerektiğinde Amerikalılara karşı sert tavır takınabileceklerinin sinyallerini vermekten de geri durmadılar.

Türkiye'nin Orta Doğu, Orta Asya ve Balkanlar gibi dünyanın önemli ve istikrarsız bölgelerinin birleştiği kavşak noktasında bulunmasından kaynaklanan stratejik konumu Amerikalılar için vazgeçilemez önemde bir dış politika faktörüydü. Türkiye eskiden Orta Doğu'ya karşı girişilecek girişimlerin önünde bir engel vazifesi gördüğü gibi, yeni gelişmelerle birlikte Batı'nın Körfez petrolüne ulaşmasında önemli rol oynayabilecek bir konuma gelmişti. Batılı devletlerin çıkarlarını yakından ilgilendirecek Orta Doğu krizlerine anında müdahale yapılabilmesi için artık Türkiye Amerikan çevik kuvvetleri için önemli bir üs olma niteliği taşımaktaydı. Fundamentalist dinî akımlara karşı bölge devletleri için takip edilecek örnek oluşturma ve İsrail'le yakın ilişkiler kurma, Türkiye'ye biçilen, Amerikalılar açısından büyük önem taşıyan yeni rollerdi. 1980'lerde Türk-Amerikan ilişkileri için sorun oluşturan konular ise şunlardı: Türkiye'nin Batı'nın Orta Doğu'ya yönelik girişimlerine katılmada isteksiz davranması, Kıbrıs ve Ege sorunlarıyla ilgili olarak Türkiye ile Yunanistan arasında savaş çıkması olasılığının yüksek olması, askerî alanda Türkiye'nin ABD'den fazla istekte bulunuyor görünmesi, Türk halkının Amerikan halkından farklı bir tarihî geçmişe sahip olmasından dolayı Müslüman dünyasına biraz daha fazla meyletmesi ve Türkiye içinde daha muhafazakar akımların güç kazanması. Bazı olumsuz unsurlar taşısa da 1980'lerdeki Türk-Amerikan ilişkileri 1970'lerde olduğundan çok daha fazla yakın ve kuvvetliydi.

SON NOTLAR

- ¹ R. C. Company, *Turkey and the United States: the Arms Embargo Period*, New York: Praeger, 1986, ss. 103-123.
- ² D. A. Rustow, *Turkey: America's Forgotten Ally*, New York: Council on Foreign Relations, 1987, ss. 104-105.
- ³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, c. II, Ankara: Türkiye İş Bankası, 1994, s. 297.
- ⁴ Ibid., ss. 304-305.
- ⁵ Rustow, *Turkey*, s. 106.
- ⁶ S. B. Henze, "Out of Kilter: Greeks, Turks and U.S. Policy", *National Interest*, c. 8, 1987, s. 82; Monteagle Stearns, *Entangled Allies: US Policy Toward Greece, Turkey and Cyprus*, New York: Council on Foreign Relations, 1992, ss. 43, 167n.
- ⁷ Stearns, *Entangled Allies*, ss. 40-41; R. N. Haass, "Managing NATO's Weakest Flank: the United States, Greece and Turkey", *ORBIS*, c. 30 (3), 1986, s. 467n.
- ⁸ Stearns, *Entangled Allies*, ss. 42-44; Haass, "Managing NATO's Weakest Flank: the United States, Greece and Turkey", s. 467n.
- ⁹ Stearns, *Entangled Allies*, s. 40; Richard Burt, "Turkey and Reagan Administration", G. S. Harris (der.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, Washington: The Heritage Foundation, 1985, s. 20; Barry Rubin, "U.S. Middle East Policy in the Turkish Context", Harris (der.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, s. 78.
- ¹⁰ B. R. Kuniholm, "Turkey in the World", Harris (der.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, s. 11; Richard Perle, "Turkey and U.S. Military Assistance", Harris (der.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, s. 23; E. B. Laipson, "U.S.-Turkish Friendly Friction", *Journal of Defense and Diplomacy*, c. 3 (9), 1985, s. 22.
- ¹¹ George McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, Londra: Macmillan, 1990, ss. 168-169.
- ¹² Kuniholm, "Turkey in the World", s. 12; Perle, "Turkey and U.S. Military Assistance", s. 23; Henze, "Out of Kilter", s. 82; Haass, "Managing NATO's Weakest Flank: the United States, Greece and Turkey", ss. 466-467.
- ¹³ Stearns, *Entangled Allies*, ss. 49-50.
- ¹⁴ Henze, "Out of Kilter", s. 82; McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 173.
- ¹⁵ E. B. Laipson, "Turkey and the US Congress", Harris (der.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, ss. 29-30; B. R. Kuniholm, "Turkey and NATO: Past, Present and Future", *ORBIS*, Yaz 1983, s. 442; L. H. Bruce, "Cyprus: A Last Chance", *Foreign Policy*, No. 58, 1985, s. 118.
- ¹⁶ Stearns, *Entangled Allies*, ss. 43, 167n.
- ¹⁷ S. C. Pelletiere, "Ortadoğu'da Türkiye ve Amerika: Kürt Bağlantısı", *Avrasya Dosyası*, c. 1 (3), 1994, s. 176.

- ¹⁸ Rustow, *Turkey*, ss. 108-111, Stearns, *Entangled Allies*, ss. 52,150, McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 176; *The Economist*, "Star of Islam", 14 Aralık 1991, s. 4.
- ¹⁹ Bruce, "Cyprus: A Last Chance", s. 117.
- ²⁰ Kuniholm, "Turkey in the World", s. 14; Rubin, "U.S. Middle East Policy in the Turkish Context", s. 79; Haass, "Managing NATO's Weakest Flank: the United States, Greece and Turkey", s. 465; Bruce, "Cyprus: A Last Chance", s. 116.
- ²¹ McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 177.
- ²² Stearns, *Entangled Allies*, s. 130; İ. C. Acar, *Dış Politika*, Ankara, 1993, ss. 92-93.
- ²³ Stearns, *Entangled Allies*, ss. 51,149; B. R. Kuniholm, "Turkey and the West", *Foreign Affairs*, c. 70 (2), 1991, s. 36.
- ²⁴ Laipson, "U.S.-Turkish Friendly Friction", s. 21; Rubin, "U.S. Middle East Policy in the Turkish Context", s. 78.
- ²⁵ Perle, "Turkey and U.S. Military Assistance", s. 23.
- ²⁶ Rubin, "U.S. Middle East Policy in the Turkish Context", s. 79; Acar, *Dış Politika*, s. 92.
- ²⁷ Kuniholm, "Turkey and NATO: Past, Present and Future", ss. 438-439; Kuniholm, "Turkey in the World", ss. 14-15; William Hale, "Turkey, NATO and the Middle East", Richard Lawless (der.), *Foreign Policy Issues in the Middle East*, Durham: University of Durham, 1985, s. 57; Perle, "Turkey and U.S. Military Assistance", s. 26; Rubin, "U.S. Middle East Policy in the Turkish Context", ss. 77-79; Haass, "Managing NATO's Weakest Flank: the United States, Greece and Turkey", ss. 465-468.
- ²⁸ *The Economist*, "Star of Islam", s. 4.
- ²⁹ Stearns, *Entangled Allies*, ss. 68-69,81.
- ³⁰ Necmettin Erbakan, *Türkiye'nin Temel Meseleleri*, Ankara: Rehber, 1991, ss. 53-54.
- ³¹ Kuniholm, "Turkey in the World", s. 12; Kuniholm, "Turkey and NATO: Past, Present and Future", s. 444.
- ³² Hasan Köni, "Yeni Uluslararası Düzendeki Türk-Amerikan İlişkileri", *Yeni Türkiye*, No. 3, 1995, s. 434.
- ³³ Laipson, "Turkey and the US Congress", s. 32.
- ³⁴ M. H. Yavuz ve M. R. Khan, "Turkish Foreign Policy Toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)", *Arab Studies Quarterly*, c. 14 (4), 1992, s. 81.
- ³⁵ Rustow, *Turkey*, ss. 115, 133n.
- ³⁶ Yavuz ve Khan, "Turkish Foreign Policy Toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)", ss. 81-82.
- ³⁷ Rustow, *Turkey*, s. 124.
- ³⁸ Yavuz ve Khan, "Turkish Foreign Policy Toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)", s. 83, Acar, *Dış Politika*, s. 92;.

Köni, "Yeni Uluslararası Düzenle Türk-Amerikan İlişkileri", s. 435; Henze, "Out of Kilter", s. 82.

³⁹ Rustow, *Türkey*, s. 106; Acar, *Dış Politika*, s. 92; Haass, "Managing NATO's Weakest Flank: the United States, Greece and Turkey", s. 466.

⁴⁰ Acar, *Dış Politika*, s. 92.

⁴¹ McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 180; Pelletiere, "Ortadoğu'da Türkiye ve Amerika: Kürt Bağlantısı", s. 180.

⁴² McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 176; *The Economist*, "Star of Islam", s. 4.

⁴³ Rustow, *Türkey*, s. 116.

⁴⁴ McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 176.

⁴⁵ Yavuz ve Khan, "Turkish Foreign Policy Toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)", s. 86.

⁴⁶ *Newsweek*, 06.04.1992, s. 15.

⁴⁷ *Newsweek*, 26.04.1993, s. 13.

⁴⁸ Köni, "Yeni Uluslararası Düzenle Türk-Amerikan İlişkileri", s. 429.

⁴⁹ Perle, "Turkey and U.S. Military Assistance", s. 25; McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 167; Laipson, "Turkey and the US Congress", s. 31.

⁵⁰ McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 161.

⁵¹ Yavuz ve Khan, "Turkish Foreign Policy Toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)", ss. 76, 78.

⁵² Bruce, "Cyprus: A Last Chance", s. 131.

⁵³ McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, s. 161.

⁵⁴ Stearns, *Entangled Allies*, s. 126.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 125.

⁵⁶ Ellen Laipson, "The United States and Cyprus: Past Policies, Current Concerns", Norma Salem (der.), *Cyprus: A Regional Conflict and its Resolution*, New York: St. Martin's Press, 1992, ss. 96, 97.

⁵⁷ James H. Wolfe, "United States and the Cyprus Conflict", Kjell Skjelsbaek (der.), *The Cyprus Conflict and the Role of the United Nations*, Norwegian Institute of International Affairs, 1988, s. 56.

⁵⁸ Laipson, "Turkey and the US Congress", ss. 29-30.

⁵⁹ Brian Mandell, "The Cyprus Conflict: Explaining Resistance to Resolution", Salem (der.), *Cyprus: A Regional Conflict and its Resolution*, s. 216.

⁶⁰ Bruce, "Cyprus: A Last Chance", ss. 115-116, 119, 129, 133.

⁶¹ Glen D. Camp, "Island Impasse: Peacemaking on Cyprus 1980-1994", Vangelis Calotychos (der.), *Cyprus and Its People: Nation, Identity and Experience in an Unimaginable Community 1955-1997*, Boulder: Westview Press, 1998, s. 143.

- ⁶² Rustow, *Turkey*, ss. 101-102; McGhee, *The US-Turkish-NATO-Middle East Connection*, ss. 167-168; Haass, "Managing NATO's Weakest Flank: the United States, Greece and Turkey", s. 466.
- ⁶³ Laipson, "Turkey and the US Congress", s. 33; Perle, "Turkey and U.S. Military Assistance", s. 24; Rustow, *Turkey*, s. 103.
- ⁶⁴ Perle, "Turkey and U.S. Military Assistance", s. 26; Rustow, *Turkey*, s. 103.
- ⁶⁵ Rustow, *Turkey*, s. 103.

ONUNCU BÖLÜM

KÖRFEZ SAVAŞI'YLA YENİ SANCILI DÖNEM

KÖRFEZ SAVAŞI SONRASINDA ABD'NİN GENEL AMAÇLARI

Savaş sonrasında ABD'nin Orta Doğu'daki askerî varlığında ve gücünde meydana gelen radikal artış, tarih içinde pek rastlanmayacak cinstendi ve Sovyetler Birliği gibi güçlü bir rakibin de olmadığı ortamda ABD, temel amacı olan bölgede yeni bir düzen kurmak için çok iyi bir konuma gelmişti. Savaştan 1 ay sonra ilan edilen yeni düzen, Bahreyn'deki Amerikan Komuta Merkezi tarafından yönetilmekteydi ve polisliğini Mısır ve İsrail askerleri yaparken, maliyetlerini de zengin Körfez ülkeleri karşılamaktaydı. Suudi Arabistan'da Dahran'a üslenmiş büyük bir hava gücü, Kuveyt'te 30,000 parça savaş aracına sahip kuvvetli bir ordu, Bahreyn'deki 5. Filo karargâhı, Ürdün'deki deniz piyadeleri, Diego Garcia mercan kayaları üzerindeki ikmal merkezi ve Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Arap Denizi'ndeki toplam 26 savaş ve destek gemisinden oluşan büyük Amerikan askerî gücü,¹ birçok Arap için eski küçük düşürücü sömürge ilişkilerine dönüşün ifadesiydi. Başlangıçta bölge rejimleri tarafından memnuniyetle karşılansa da sonuçta bu güç, rejimleri sarsacak gelişmelerin tohumlarını içinde barındırıyordu.² ABD, Orta Doğu'da gücünün zirvesine erişmiş olarak tarih içinde hissedebileceği en yüksek derecede bölgede kendi düzenini empoze etme isteği ile doluydu.³ Artık, Reagan'ın Orta Doğu danışmanlarından Richard Murphy'nin ifadesiyle, İran'ın ya da herhangi başka bir devletin bölgeye hâkim olması önündeki en büyük engel ve Körfez bölgesinin tek hâkim gücü olarak ABD kendini görmekteydi.⁴ Şimdi bölgede Amerikan çıkarlarına hizmet edecek bir dengenin oluşturulması

için, Irak'ın güçlenmesi engellenmeli, ancak kendini savunacak derecede ayakta durmasına izin verilmeli⁵ ve bölgesel üçgenin en zayıf ayağı olan Suudi Arabistan ve Körfez emirlikleri güçlendirilmeli ve Amerikan askerî gücüyle desteklenmeliydi.⁶

Bu, Amerikan başkanının ortaya koyduğu 4 temel ilkeye (Körfez bölgesinin güvenliği için yeni düzenlemeler gerçekleştirme, silahlanmanın kontrol altına alınması, Orta Doğu'nun ekonomik gelişmesi için mekanizmalar oluşturma ve İsrail'in Filistinlilerle ve diğer Arap devletleriyle olan anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturma) de uygun düşmekteydi.⁷ İlkeler çerçevesinde Körfez ülkeleri ve savaşa destek veren devletler mükâfatlandırılırken silah satışına ve ekonomik desteğe önem verilecekti. Belirtildiğine göre Bush yönetimi, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Mısır ve Türkiye'ye 18 milyar dolar değerinde silah satmak istiyor⁸ ve savaştan zarar gören devletlerin ekonomilerinin canlandırılması için Orta Doğu'da Yeniden Yapılanma ve Gelişme Bankası projesini yürürlüğe koymayı düşünüyordu.⁹ İsrail, Irak'a karşı misillemede bulunmamasının karşılığında gelecek beş yıl içinde ABD'den 13 milyar dolar isteyebilecek konumdaydı. Savaşta 40,000 askerini görevlendiren Mısır, ABD'ye borç ödemede 7 milyar dolarlık avantaj elde etmişti. Savaşa katkısıyla Suriye uluslararası saygınlık kazanmış ve Lübnan'da yaptıklarına göz yumulur olmuştu.¹⁰ Savaş sırasında koalisyon aleyhtarı tutum takınmasına rağmen, Bush'un, Kongre'ye Kral Hüseyin'in Orta Doğu barış sürecine katkıda bulunduğunu açıklamasından sonra Ürdün'e de yardım programı yeniden başlatılıyordu.¹¹ Genel bir Orta Doğu konferansı çerçevesinde Arap-İsrail sorunları çözüme kavuşturulduktan sonra bölgede ideal bir düzen oluşturmak için yeterli kaynak da mevcuttu: Türkiye'nin büyük su kaynakları, Körfez ülkelerinin zengin petrolü ve finansal kaynakları, Mısır'ın büyük iş gücü, Filistinlilerin kalifiye elemanları ve İsrail'in ileri teknolojisi.¹²

Bu arada bölgedeki problemlerin ve politikaların karmaşıklığının farkında olan ve ABD'nin bölgeye çok fazla girmesi ve sorunlara müdahil olması durumunda geriye çıkışının zor olacağından endişe duyan Amerikalılar da yok değildi. Bush'tan sonra Amerikan başkanı olacak Bill Clinton, 12 Aralık 1991'de yaptığı seçim konuşmasında, Arap-İsrail sorunu çözümlense bile eski kabilesel, etnik ve dinî nefretlerden dolayı ve liderlerin halklarına karşı sorumluluklarını belirleyici ve ülke dışında hareketlerini sınırlayıcı demokratik kurumların yokluğu yüzünden Orta Doğu'da hâlâ büyük çatışmalar olacağını söylüyordu.¹³ Nitekim ileride büyük zorluklarla kotarılan Filistin-İsrail barışında bir türlü istenilen derecede ilerleme sağlanamaması, Suriye'nin Amerikan kampından gittikçe uzaklaşması, Kürt sorununun bir çözüme kavuşturulamaması ve Irak'ın başına ılımlı bir

yönetimin gelmemesi gibi gelişmeler bölgede bir çözüme ulaşmanın kolay olmadığını ortaya koyacaktı.

KÖRFEZ SAVAŞI ERTESİNDE ABD'NİN IRAK'A KARŞI TUTUMU

ABD'nin Körfez Savaşı öncesinde Irak yönetiminin Kürtlere ve Şii'lere karşı girdiği her türlü sindirme ve şiddet hareketlerine göz yummasından sonra, savaşın ertesinde Amerikan yönetimlerinin, Saddam'ı yıkma ile varlığına ehven-i şer olarak tahammül etme ve Kürtlerin pratikte bağımsızlığını sağlama ile Kürt devletine izin vermeme politikaları arasında gidip gelmesi, Türk-Amerikan ilişkilerine de ciddi şekilde yansımıştır.

Irak'ın desteklendiği dönemde ABD Dışişleri Bakanı George Shultz, Irak'ın Kürt köylerine karşı kimyasal silah kullandığı yönünde ellerinde delil bulunduğunu açıklamış ve Senato Dış İlişkiler Komitesi üyeleri Peter Galbraith ve Christopher Van Hollen konuyla ilgili topladıkları delilleri bir rapor hâlinde Kongre'ye sunmuşlardı. Fakat Amerikan yönetimi insan hakları ihlalleri nedeniyle Irak'a karşı yaptırım öngören karar tasarısının geri çekilmesini sağlamış ve Saddam'ın gelecekte bir daha kimyasal silah kullanmama sözü vermesiyle yetinerek olayın peşini bırakmıştı.¹⁴ Körfez Savaşı'yla eli güçlenen ABD'nin Kuveyt'i kurtarmakla yetinmeyeceği, Irak'ın iç işlerine karışacağı ve Saddam yönetimini ortadan kaldırmaya çalışacağı yolunda genel bir kanaat vardı.¹⁵ Ancak savaşın sonlarına doğru koalisyon ortakları arasında Kuveyt'te eski yönetimin kurulmasının ötesinde Irak'ın parçalanması ve Saddam rejiminin devrilmesi için çaba gösterilmeyeceği yolunda bir anlayış birliği ortaya çıktı. Başka bir deyişle, Saddam Hüseyin'in, sömürgecilik sonrası oluşturulan tüm Orta Doğu düzenine, sınırların ve rejimlerin meşruiyetine, bölgedeki gelir dağılımına ve ABD ile Arap devletleri arasındaki özel ilişkilere önemli bir tehdit oluşturmasına karşın, bölge dengelerini koruma ve İran'ı dengeleme adına, ayakta durabilecek şekilde Irak'ın askerî gücüne izin verilecekti.¹⁶

Diğer taraftan dünya kamuoyu önünde prestijini kurtarabilmek için ABD'nin Irak'ı tam olarak yenilgiye uğratması ve bunun için de Irak'ın askerî kuvvetlerinin büyük kısmını tahrip etmesi gerekiyordu. Bu, ABD'nin bölgede sivrilmiş Irak'ın gücünü azaltma amacına da uygun düşüyordu ve Başkan Bush'un Irak halkına Saddam'a karşı ayaklanıp yönetimi eline alması çağrısında bulunmasını da beraberinde getirecekti.¹⁷ ABD planına göre önce Saddam'ın Kuveyt'ten çıkması sağlanacak, daha sonra da Irak'ın geri kalan askerî gücünü kontrol etme ve tahrip etme politikası izlenecekti. Görünen

oydu ki, savaştan sonra Orta Doğu'da Amerikan varlığı uzun yıllar üst düzeyde tutulacak ve Saddam'a karşı uzun süreli bir çevreleme, yalnız bırakma, gücünü belli düzeyin altında tutma ve yaptırımlarla denetim altında bulundurma politikası uygulanacaktı. Irak'a karşı ekonomik yaptırımların ilelebet devam ettirilmesi hem Saddam'ı daha ılımlı davranmak zorunda bırakacak hem de Irak halkına ve ordusuna Saddam'dan başka birini iktidara getirmenin kendilerinin faydasına olacağı mesajını verecekti.¹⁸

Savaş'ın sonunda Bağdat'ın ülke çapında otoritesini bir an kaybetmesi ve ABD'nin de olumlu sinyal göndermesiyle ülkenin kuzey ve güneyindeki Kürt ve Şii gruplar aynı anda ayaklanıyorlar ve kısa sürede birçok şehrin yönetimini ele geçiriyorlardı.¹⁹ Kürtler, kendilerini isyana çağıran, daha önceki Saddam yanlısı tutumlarıyla kendilerine karşı borçlu olan ve dünya çapında insan haklarının savunucusu konumunda bulunan Amerikalıların, bu defa insancıl nedenlerle olsun ya da dünya kamuoyu önünde prestijlerini koruma gayesiyle olsun Kürt halkının isyanına yardım etmek zonunda olduğunu düşünüyorlardı. Ancak Kürtlerin ABD'den beklediği yardım en ihtiyaç duydukları anda yine gelmeyecekti. Müttefiklerin saldırısından arta kalan asker ve silahlarıyla Irak yönetimi Kürtlere karşı "Enfal (Ganimetler)" operasyonunu başlatırken, Amerikan askerleri operasyonu uzaktan seyredecek, Kürtlerin öldürülüşüne ve yurtlarından edilmesine müdahale etmeyeceklerdi.²⁰

Saddam rejimini yıkanın o kadar Amerikan çıkarlarına hizmet etmeyeceği görüşüne dönen ABD yönetimi, eskiden olduğu gibi Saddam'ın Kürtlere yaptıklarında pay sahibi olduğunu ve Kürtlere yardım konusunda sorumluluğu bulunduğunu reddediyordu.²¹ Başkan Bush, kendisinin neden olduğuna bakmaksızın Irak'ın zayıflamasıyla bölgede ortaya çıkan boşluğun İran ve Suriye gibi Batı dostu olmayan devletlerce doldurulabileceği ve böylece bölgede siyasi ve askerî istikrarsızlığın ortaya çıkabileceği kaygısını taşımaktaydı. Bölge devletlerinin Irak'ın parçalanmasına ve Kürt devleti kurulmasına karşı çıkması ve "İslam Cumhuriyeti" isteyebilecek güneydeki Şiiler ve istikrarlı bir yönetim kuramayacak kuzeydeki Kürtler dışında Saddam rejiminin yerine geçebilecek güvenilir bir alternatifin olmaması da Amerikalıların Saddam'ın iktidardan uzaklaştırılmasını istememesine neden olmaktaydı.²²

Dünya kamuoyunun Kürtlerin feci durumuna odaklanmasıyla, Amerikan helikopterleri Kürt göçmenler üzerine gıda malzemeleri indiriyor ve Amerikan yönetimi Saddam Hüseyin'i muhalefeti bastırmada çok ileri gitmemesi ve isyancılara karşı helikopter kullanmaması konusunda uyarıyordu ama Kürtlerin Irak helikopterlerine ve tanklarına karşı ABD'den beklediği hava kuvveti desteği bir türlü gelmiyordu. "Saddam Hüseyin'in kendi halkına karşı giriştiği vahşeti kınıyorum" diyen Amerikan Başkanı Bush,

Amerikan kuvvetlerinin siyasi ve ekonomik düzen kurmak için Irak'ta bulunmadıklarını ve bir iç savaşa karışmayacaklarını belirtiyor ve helikopter saldırılarına karşı Amerikan güçlerini harekete geçirmiyordu.²³ Ona göre Saddam yönetimi isyancılar tarafından yenilgiye uğratılırsa güçlü merkezî otorite ortadan kalkabilir, ikinci bir Lübnan olarak Irak iç savaşa ve kaosa sürüklenebilir ve hatta çoğunluğu oluşturan Şiiilerin yönetimi eline geçirmesiyle İran'dan sonra ikinci bir "fundamentalist" devletin ortaya çıkması tehlikesiyle karşılaşılabilirdi.²⁴ Amerikalıların tercih ettikleri, Saddam'ın kargaşaya neden vermeyecek "temiz" bir darbeyle devrilmesi ve yerine muhafazakâr, Batı yanlısı Sünni bir rejimin geçmesiydi. Bu gerçekleşinceye kadar BM kararları çerçevesinde Saddam üzerinde baskı devam ettirilecek ve ağır tazminat ödemeleriyle birlikte BM gözetiminde uygulanacak nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların ortadan kaldırılması programlarıyla Irak sürekli köşeye sıkıştırılacaktı.²⁵

BM Güvenlik Konseyi'nin 5 Nisan 1991'de aldığı kararla Kürtlere yönelik olarak acil yardım faaliyetleri başlatılır ve Türk sınırına yığılan Kürtler, Kuzey Irak'ta kurulan kamplara yerleştirilirken, artık Irak'ın iyice dağılması ya da istenmeyen yönetimlerin eline düşmesi engellendiği için Amerika'nın tutumu da yavaş yavaş değişmeye başlıyordu. Aslında Amerikan kuvvetleri zaten Irak'ın %15'ini işgal etmiş, tüm hava sahasını kontrolü altına almış ve Saddam'a hangi silahları kullanıp hangi silahları kullanamayacağını söyleme konumuna gelmişti. Şimdi yapılması gereken tek şey, "insancıl müdahale" doktrini çerçevesinde 36. paralelin kuzeyinde Kürtler için bir "güvenli bölge" ilan etmek ve Saddam'a burada hiçbir askerî faaliyete girişemeyeceğini, hiçbir uçak ve helikopter uçuramayacağını bildirmektir.²⁶ Bunu garanti edebilmek için de Türkiye'nin güneydoğusuna Türkiye, ABD, İngiltere ve Fransa askerlerinden oluşacak bir uluslararası güç yerleştirilecekti.

Kısa süre önce Kürtlerin katliamını izleyen ABD, şimdi giriştiği projeye Kuzey Irak'ta fiilî olarak bir Kürt devleti oluşturma ya da ileride kurulacak bir Kürt devletinin temellerini atma konumuna gelmişti. O kadar ki, Beyaz Saray Sözcüsü Marlin Fitzwater Irak içinde ayrı bir devlet kurma niyetinde olmadıklarını açıklamak zorunda kalıyordu. Ancak yeni gelinen noktada Amerikan yöneticileri artık Irak'ın iç işlerine karışmamaktan söz etmiyorlar, fakat Kürt sorununun Irak'ın bir iç işi olmadığını ve uluslararası toplumu ilgilendiren ve gerektiğinde müdahaleyi mümkün kılacak bir konu olduğunu söylüyorlardı.²⁷ Artık Amerikalıların Irak'a bağımsız bir devlete uygun düşmeyecek muamelelerde bulunma devri de başlıyordu.

İlk başlarda İsrail'le Araplar arasında barış sağlanmasına çalışılan bir zamanda Arapları kızdırmamak için, nükleer sırlarını BM'nin belirlediği

tarihe kadar açıklamaması karşısında Irak'ı cezalandırma yoluna gidilmedi.²⁸ Ancak 1992 yılına gelindiğinde Saddam'ı devirme politikası güder görünen Amerikan yönetiminin bunu başaramaması kendisini hem içerde hem de dışarıda küçük düşürüyordu.²⁹ Bu durumu ortadan kaldırmak için Amerikan yöneticileri giderek Irak'ın uçuşa yasak bölge sınırlamasına uyması ve askerî tesislerinin incelenmesine izin vermesi konusunda daha sert tutum takınmaya ve pek hoşlanmadıkları Şiilerle ve diğer muhalefet gruplarıyla Saddam'a karşı ortak bir cephe oluşturulması için temas kurmaya ve onlara malî destekte bulunmaya başladılar. Bir taraftan da bu girişimlerle Irak'ı üçe bölme niyetinde olmadıklarını, fakat bu tehlikenin farkına varacak Irak subaylarını ve politikacılarını harekete geçirmeye çalıştıklarını ifade ediyorlar ve İran'ı durumdan faydalanarak bölgede hâkimiyet kurmaya kalkmaması konusunda uyarıyorlardı.³⁰

1993 yılı başında işbaşına gelen Clinton yönetimi, Irak'ın askerî yapısı, petrol satışı ve azınlıklara tavrı konusundaki bütün BM kararlarını en ince ayrıntısına kadar uygulamaya devam edeceğini açıkladı. Ayrıca biraz daha sertleşerek uçuşa yasak bölgedeki füze rampalarını vurmaktan ve 1993 yazında Bush'a Kuveyt ziyareti sırasında suikast planlandığı iddiasıyla Irak'a füze saldırısında bulunmaktan çekinmedi. Artık Irak, Amerikan yönetimi için birçok durumda kullanabileceği bir iç ve dış politika aracı hâline de gelmişti. Saldırıyla Amerikan yönetiminin asıl amaçladığı şey, Amerika'nın terör eylemleriyle sarsıldığı ve Amerikan halkının güvenlik duygusunu yitirdiği bir sırada ABD'nin her türlü tehdidin üstesinden geleceği mesajını vermek ve halkın dikkatini başka bir yöne yöneltmektir.³¹ Sonuç olarak ABD, Körfez Savaşıyla Irak'ı güçlü bir bölgesel güç olmaktan çıkardı, onun uluslararası sisteme olumsuz etkiye bulunmasını engelledi ve onu kontrol edebilecek ve değişik iç ve politika amaçları için kullanabilecek bir konuma geldi. Ancak Washington, Saddam rejimini yıkıp yerine güvenilir bir yönetimin geçmesini sağlayamadığı gibi, dünyanın o bölgesinde çıkarlarına uygun bir sistem de kuramadı.

1990'LARDA TÜRK-AMERIKAN İLİŞKİLERİNDE IRAK SORUNU

Körfez Savaşı'ndan itibaren Türkiye, toprakları üzerindeki askerî üsleri ABD'nin Kuzey Irak'taki Irak yönetimini sona erdiren ve pratikte bu ülkeyi ikiye bölen operasyonlar çerçevesinde NATO dışı amaçlarla kullanmasına izin verdi. Türkiye'nin bu konuda ABD'yle iş birliği yapması başlangıçta istediğinden değil mecbur kalmasından kaynaklanıyordu.³² Ancak Türk yetkililer bu süreçte Türkiye'nin çıkarlarının ciddi şekilde yara

alabileceğinin farkındaydılar. Bu çerçevede Türk yetkililerden ABD'nin algılayış ve niyetlerine uygun düşmeyen açıklamalar duymak mümkün olmuştur. Türk devlet adamlarının üzerinde en fazla durdukları husus, Irak'ın bağımsızlığının, egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunmasıydı. Bu arada Irak'tan da ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarına tam olarak uyması beklenmekteydi.³³

ABD'nin Irak'ın toprak bütünlüğünü ihlal eden politikalar takip etmesinin Türkiye'nin çıkarlarına zarar verdiğine inanılmaktaydı.³⁴ Irak'ın bölünmesi ve Irak'ın kuzeyinde *de facto* Kürt devletinin ortaya çıkışı, yalnız bölge devletlerinin sınırlarını ve bölgenin istikrarını olumsuz yönde etkilemekle kalmayacak, fakat bunların da ötesinde bir örnek oluşturarak Türkiye'nin toprak bütünlüğü üzerinde domino etkisi doğurabilecekti.³⁵ Türk politikacılar tarafından sıkça dile getirilen bir görüş, Irak'ın yeniden bütünleştirilmesi için gerekli şartlar sağlanmadıkça Kuzey Irak'ta ve tüm bölgede istikrarın sağlanamayacağıydı.³⁶ Türk siyasetinde ön planda yer alan Bülent Ecevit gibi bazı politikacılar da Irak'ın bölünmesinden birinci planda sorumlu olan devletin ABD olduğunu iddia etmekteydi. Onlara göre Amerika, Irak'ta kendine yakın bir yönetimin iş başına gelmesini sağlamak ya da İsrail ve Amerikan çıkarları için Irak'ı zayıflatmak amacıyla Irak'ın toprak bütünlüğünü elde etmesini ve demokratikleşmesini kasti bir şekilde engellemekteydi.³⁷

Amerika'nın takındığı tutumun zıddına Türkiye Irak'ın tamamen çökmesini ve bölünmesini istememekteydi. Çünkü böyle bir gelişme, bölgedeki güç dengesini bozabilecek ve bölgede İran'ın etkisinin yayılmasının yolunu açabilecekti. Bu bağlamda Türkiye'nin bazı zamanlarda Irak'ın ekonomik ve siyasi yalnızlığını bir derece azaltarak konumunu güçlendirmek için girişimlerde bulunması Washington'da rahatsızlıklara neden oldu.³⁸ Türk dışişleri bakanlığının bazı görevlilerinin de ifade ettiği gibi, ABD tamamen Saddam'ın iktidardan uzaklaşması üzerine yoğunlaşırken, Türk yetkililer politikalarını Saddam'ın geleceğine bağlamamaktaydı.³⁹ Irak'la ilgili politikalarında ABD'yle aynı düşünmediklerini göstermek ve tehlikeli şekilde uluslararasılaşmış olan bölgenin meselelerini tekrar bölgesel hâle getirmek için Türk yetkililer Amerikalıların hoşnut olmamasına rağmen Suriyeli ve İranlı meslektaşlarıyla üçlü toplantılar düzenlediler. Üç devletin vermek istedikleri izlenim, Saddam rejimiyle ilişkilerini normalleştirmek amacıyla olduklarıydı.⁴⁰

Ortaya çıkan sonuçların olumsuz görünmesiyle Türk halkı da Türkiye'nin Irak konusunda Batılı güçlerle iş birliği yapmasına destek vermemekteydi. Herkes tarafından bilinmekteydi ki, Batı'nın Irak'taki girişimlerini desteklemenin sonucunda Türkiye Irak'la ticaret yapamamasın-

dan, turizminin azalmasından ve terörizmle mücadeleye para akıtmaktan dolayı milyarlarca dolar kaybetmişti.⁴¹ Irak petrolünün Türkiye yoluyla ihraç edilmesini sağlayan Yumurtalık-Kerkük petrol boru hattının kapatılması, yalnızca Türkiye'nin hatırı sayılır bir gelirden mahrum olması olarak algılanmamakta, fakat aynı zamanda doğrudan Türkiye'nin ulusal çıkarlarına yöneltilmiş bir tehdit olarak görülmekteydi. Hatta eğer petrolün bu petrol boru hattıyla taşınması sağlanamayacaksa Türkiye'nin Misak-ı Millî çerçevesinde Musul ve Kerkük'ü kendi topraklarına katacak şekilde Irak'la sınırında bazı değişiklikler yapması bile teklif edilmişti.⁴²

1997 yılında düzenlenen bir konferansta Türk bakanlardan Şükür S. Gürel Birleşmiş Milletler'in Irak'a uyguladığı yaptırımlardan dolayı Türkiye'nin gördüğü zararın 35 milyar dolara ulaştığını bildirdi.⁴³ Bunun anlamı, Türkiye'nin ambargoya uyarken ve desteklerken doğrudan kendi çıkarları aleyhine hareket ettiğiydi. Bu arada Amerika Türkiye'nin Körfez Savaşı'yla uğradığı ekonomik kayıpların tazmini çerçevesinde uluslararası alanda destek sağlamak için çaba gösterdi. BM Güvenlik Konseyi'nin gıda, ilaç ve diğer temel insani nitelikli malzemeleri satın alabilmesi için Irak'a sınırlı bir şekilde petrol ihraç etme imkânı tanıyan 986 kararını alması ve bu karar çerçevesinde Yumurtalık-Kerkük petrol boru hattının yeniden açılması Türkiye tarafından memnuniyetle karşılandı. Ancak Türk yetkililer bu sınırlı tedbirlerin Türkiye'nin kayıplarını tazmin etmenin çok gerisinde kaldığını ifade ettiler.⁴⁴

Türkiye'nin Körfez Krizi ve savaşı nedeniyle karşılaştığı bazı olumsuz sonuçlar şunlardı: Türkiye'nin güney-doğusunda aktif durumda bulunan terörist grupların daha kolay bir şekilde sınırı geçerek faaliyetlerini yoğunlaştırmaları; Türkiye'nin bu saldırılara karşı koyabilmek için Irak topraklarında askerî operasyonlarda bulunmak zorunda kalması ve terörist faaliyetleri sınırlandırmak için daha fazla çaba gösterip daha çok kaynak harcamak mecburiyetiyle karşı karşıya gelmesi; Kuzey Irak'ta *de facto* bir Kürt devletinin kurulmasıyla birlikte Türkiye içindeki ve dışındaki Kürtlerin etkinliğinin artması ve bunun Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermesi; Kürt sorunuyla ilgili gelişmeler yüzünden Türkiye'nin Batı forumlarında baskı altında kalması ve yalnızlaşması. Türkiye bir taraftan bütün bu olumsuzluklarla mücadele ederken, diğer taraftan Batılı güçlerin görüşlerini ve tepkilerini dikkate almadan kendi öncelikleri çerçevesinde hareket etme lüksüne sahip değildi. Sorunla ilgili olarak Türkiye'nin Batı'yla iş birliği yapmaması, genel güvenlik ve dış politika stratejilerinin dayandığı Batı'yla sahip olduğu temel bağlara zarar verebilecekti.⁴⁵

Türkiye ayrılıkçı PKK örgütünün saldırılarını sınırlandırabilmek için değişik kereler Kuzey Irak'a askerî müdahalede bulunmak zorunda kaldı.

Bu müdahalelerin bazılarında geri çıkarken arkasında bölgeyi denetleyecek askerî birlikler de bıraktı. Bu da dünyaya karşı Türkiye'nin Kuzey Irak'ta kendi denetiminde bir tampon bölge oluşturma niyetinde olduğu izlenimi verdi. Aslında Bülent Ecevit gibi Türkiye'nin önde gelen bazı politikacıları tampon bölge konusuna ılımlı bakmaktaydı. Ancak bölge devletlerinin ve Avrupalı güçlerin çok sert tepki göstermeleri güvenlik bölgesi fikrinin uygulamaya geçirilmesi için nabız yoklanmasını bile engelledi. Bu tür bir girişimin Türkiye'nin Misak-ı Millî çerçevesinde yer alan Irak'ın petrol zengini Musul ve Kerkük illerini kendi topraklarına bağlamasıyla alakalı olduğu hemen zihinlere gelmekte ve bu yönde eleştirilerin ortaya konması Türk liderleri tedirgin etmekteydi. Türkiye'nin Kuzey Irak'a müdahaleleri kendisini Irak bataklığına ve bölgenin çözülmemiş sorunları içine çekme riskini taşımaktaydı. Bu da Türkiye'nin geleneksel Orta Doğu meselelerinden uzak durma politikasına ters düştüğü gibi Irak, İran ve Suriye gibi bölge devletlerinin düşmanlığını çekmekteydi.⁴⁶

Saddam Hüseyin'in iktidardan uzaklaştırılması ve Irak'ın mevcut bölünmüşlüğü'nün devam etmesi konusunda Türkiye Amerika'dan çok Batı Avrupa devletleriyle ortak bir yaklaşım benimsemekte ve ortak kaygılar taşımaktaydı. Diğer taraftan temelde Amerika'nın girişimleri neticesinde Türkiye Irak'a müdahale etmek zorunda kalırken operasyonları en çok Avrupalılar tarafından eleştirilmekte, Amerikalılar tarafından ise daha fazla anlayışla karşılanmaktaydı.⁴⁷ Bu bağlamda Türkiye ABD'nin desteğine ihtiyaç duyarken bölgenin geleceğiyle ilgili olarak da ABD'yle iş birliği yapma ihtiyacı hissetmekteydi. Türkiye'nin ayrılıkçı harekete karşı mücadelelerinde kendisine büyük destek sağlayan Amerika'nın tutumu şu şekildeydi: "Bu askerî operasyonlar vahşi bir terörist örgüte karşı Batı'nın yakın bir müttefiki ve onun meşru, demokratik hükûmeti tarafından gerçekleştirilen operasyonlardır. Türkiye sorunlu bir bölgede bizim müttefikimiz olmaya devam etmektedir ve bizim desteğimizi hak etmektedir."⁴⁸

ÇEKİÇ GÜÇ, KÜRT DEVLETİ SORUNU VE TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

ABD'nin, Kuzey Irak'ta uçuşa yasak güvenli bölge oluşturma ve bu bölgeyi Türkiye'ye konuşlandırılan Çekiç Güçle kontrol etme politikasında ısrarcı olması, bölgedeki en önemli müttefiki Türkiye açısından büyük problemler doğurmuş ve iki ülke ilişkilerini ciddi şekilde gerginleştirmiştir.

1991 sonrasında ABD, bölge devletlerinin çıkarlarını göz ardı etmiş ve onların olurlarını alarak bölgede istikrarlı bir yapı oluşturma yerine yal-

nızca kendi çıkarlarını düşünerek hareket etme yoluna gitmiştir. ABD'nin temel kaygısı, Orta Doğu petrolünün Batı'ya akışını garanti altına almak ve bunu engelleyebilecek ve Orta Doğu'daki dengeleri Batı aleyhine bozabilecek güçler olarak gördüğü İran ve Irak'ı "ikili kuşatma" altında tutmaktı.⁴⁹ Silah denetimi ve ekonomik ambargo ilelebet süremeyeceği ve bir noktada geçerliliğini kaybedeceği için Kürtlerle yakın ilişkiler kurma ve Çekiç Güç Amerikalılar tarafından bu konuda en iyi araçlar olarak görüldü.⁵⁰ Bölgenin belli ülkelerinin en önemli sorunu olan Kürt azınlıklar, bu devletleri "hizaya sokmada" kolayca kullanılabilecek, her zaman geçerliliğini koruyan, oldukça elverişli bir araçtı.⁵¹ Çekiç Güç de Irak'a askerî müdahalede bulunma, bu devleti sıkı denetim altında tutma ve genel olarak bölgedeki gelişmeleri denetlemede ABD için uygun bir araç vazifesi görecekti.

Amerikalıların zaten 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında Kürt sorunuyla ilgili olarak Türk yetkililerin hoşuna gitmeyecek bazı girişimleri ve söylemleri olmuştu. Şubat 1988'de Amerikan dışişleri bakanlığının insan hakları raporu, Türkiye'de bir etnik azınlığın ayaklandığını dolaylı olarak dile getirmiş ve bu bağlamda Lozan Anlaşması'nın hükümlerine dikkat çekmişti.⁵² Mart 1992'de ABD Temsilciler Meclisi Avrupa ve Orta Doğu komitesinde yapılan bir tartışmada ise katılanlar arasında 'niye Türkiye'deki Kürtleri korumuyoruz?' 'niye Türkiye'nin yaptıklarına göz yumuyoruz?' diye soranlar olmuştu.⁵³ Haziran 1992'de ABD Kongresi'nin Türkiye'ye gönderdiği mesaj şu şekildedeydi: 'Çekiç Gücün süresini uzatmazsanız, boşluğu Kürtlere silah vererek doldurabiliriz.'⁵⁴ ABD'nin 1993 yılındaki insan hakları raporunda yine Kürtlerden etnik azınlık olarak bahsedilmekte ve Türkiye'de insan hakları ihlalleri olduğu belirtilirken Kürtlere karşı ayırimcılık yapıldığı özellikle vurgulanmaktaydı.⁵⁵ Amerikan Dışişleri Bakanı Warren Christopher'ın 30 Eylül 1994'te Türk yetkilileri, ayrılıkçı Kürtlerle mücadele ederken temel insan hakları çerçevesinde sahip oldukları yükümlüklerini ve taahhütlerini unutmamaları yolunda uyarması da oldukça ilginçti.⁵⁶ Amerikalılar ayrıca Türk Silahlı Kuvvetlerinin Irak'ta gerçekleştirdiği sınır ötesi operasyonlara genelde göz yumuyor görünüyorsa da bu konuda tamamen Türkiye'nin elini serbest bırakmıyorlar, fakat operasyonlardan tedirgin olduklarını belli ettikleri gibi Türk hükûmetinden Irak'ta uzun süre kalmayacağına dair güvence almayı da ihmal etmiyorlardı.⁵⁷

Amerika'nın Türkiye karşıtı sayılabilecek bazı başka eylemleri şunlardı: Amerika'nın Sesi Radyosu 25 Nisan 1991'den itibaren Kürtçe yayınlara başlamıştı. PKK Amerikalılar tarafından 1992 Nevruzu'ndan itibaren ayrılıkçı hareket olarak sınıflandırılmıştı. 1992 Mayıs ayında Kuzey Irak'ta ABD'nin korumasında seçimler yapılmıştı. 1992 Haziran ayında Amerikalılar Türkiye'deki Kürtlerin durumunu incelemek üzere uzmanlar

göndermişti. Türkiye'nin Ekim 1992'de Kuzey Irak'ta başlattığı operasyon karşısında Amerikalılar tepkilerini dile getirmişler ve Türkiye'nin tampon bölge kurmasından endişe ettiklerini ifade etmişlerdi. 14 Kasım 1992'de Ankara'da Türkiyeli, Suriyeli ve İranlı yetkililer arasında Irak'ın toprak bütünlüğünü teyit edici bir toplantı gerçekleştirildiğinde Amerikan yönetimi toplantıdan haberdar edilmediği gerekçesiyle duyduğu rahatsızlığı açık bir şekilde ortaya koymuştu.⁵⁸ Amerikan Kongresi'nde yapılan bir tartışmada Temsilciler Meclisi üyesi Steny H. Hoyer'in kullandığı ifadeler de Türk makamlarını aşırı derecede rahatsız edici nitelikteydi: "Bu yasanın geçmesi durumunda Türk hükûmetine Amerika'dan aldığı silahları sivillere karşı kullanması karşısında Kongrenin hiç tepki göstermeyeceği mesajı gönderilmiş olacaktır."⁵⁹

ABD'nin bu söylemler dışında gerçek niyeti ne olursa olsun, Kuzey Irak'la ilgili uygulamalarının birçok bakımdan yakın müttefiki Türkiye'nin zararına olduğu açıktı. Öncelikle Türkiye için en büyük güvenlik ve dış politika sorunu hâline gelen olayı başlatan ABD'ydi. Amerikalıların teşvikiyle Kürtler ayaklanmış, Irak yönetimi karşı harekete geçip Amerikan liderleri buna göz yumunca da Kürtler Türkiye sınırına yığılmış ve uluslararası kamuoyunun dikkati Kürt sorununa çevrildiği gibi, Türkiye de çok zor durumda kalmıştı.⁶⁰ Türkiye'nin göçü kabul etmemesi için nedenleri vardı. Daha önceden tecrübe edildiği gibi göçmenlerle ilgilenmek büyük bir ekonomik yük getiriyordu ve olayın insani boyutunu öne çıkaran, hatta bu konuda Türkiye'yi sertçe eleştiren Batılı devletler ise ciddi bir ekonomik yardımda bulunmuyordu. Ayrıca Türkiye'ye gelen Kuzey Iraklı Kürtlerin PKK'ya yardım etme olasılığı vardı, zaten birçoğunun PKK'nın safında mücadele ettiği düşünülüyordu. Son olarak Türkiye'de kurulacak Kürt kampları Filistinliler örneğinde olduğu gibi süreklilik kazanabilir, bu da Türkiye için sürekli bir baş ağrısı oluşturabilirdi.⁶¹ Ama diğer taraftan dünya ve Batı kamuoyunun aşırı baskısı söz konusu idi. Türkiye, Kürtleri kabul etmediğinde, dünya toplumu karşısında insanların hayatlarına önem vermeyen, ölmelerine göz yuman ve yalnız kendi Kürtlerine değil bütün Kürtlere ön yargıyla bakan bir devlet olarak görülecekti. Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Kürtleri Türk topraklarından uzak tutmak ve belki de Kuzey Irak'ı kontrol altına almak için önerdiği ve ABD tarafından geliştirilen Kuzey Irak'ta güvenli bölge oluşturma ve bölgeyi Çekiç Güç adı verilen özel bir birlik ile koruma politikası ise Türkiye için ilerde çok daha büyük problemlere neden olacaktı.

Cumhurbaşkanı Özal'ın Irak lideri Saddam'ın zulmünden kaçan Kuzey Iraklı Kürtlerin Türkiye'ye kitleler hâlinde göç etmelerini önlemek için Amerikan Başkanı Bush'a yaptığı öneri, Amerika açısından bölgeye daha

fazla yaklaşmak için bulunmaz bir fırsat olarak görülecekti. Türkiye'de çok geniş bir kesim tarafından çıbanbaşı olarak algılanacak Çekiç Gücün ortaya çıkması sürecini başlatan da bu teklifti. Nisan 1991'de Özal'ın Bush'a söylediği şuydu: "Kürtleri dağlardan indirebilmek için Irak toprakları üzerinde bir güvenlik bölgesi oluşturacağınızı ve Kürtleri orada koruyacağınızı söylemeniz gerekiyor. Aksi takdirde bu sorun çığırından çıkacak ve Türkiye ve bölge için kötü sonuçlar doğuracak."⁶²

1991 Mayıs ayının ilk yarısında Washington'dan Ankara'daki hükûmete gönderilen bir nota Amerikalıların 1980'lerde kurmayı hayal ettiği, fakat Türkiye'nin olumsuz tepkisi nedeniyle oluşturamadığı Çevik Gücü Çekiç Güç şeklinde ortaya çıkaracak prosedürün başladığını gösteriyordu. Söz konusu nota, varış noktası Kuzey Irak olarak bildirilen ve 600 askerden oluşan bir özel tim grubunun Türkiye'ye getirilmesi için izin istiyordu.⁶³ Bundan sonra Türkiye, Kuzey Irak'taki Kürtleri korumak için oluşturulacak gücün süresini kendi açısından büyük problemler ortaya çıkarmasına rağmen sürekli uzatacak ve Irak, Suriye ve İran gibi bölge devletlerinin düşmanlığını çekme pahasına birbiriyle çatışan Kürt grupların bir araya getirilmesinde ve bölgede kendi kontrollerini kurmalarında ABD ile iş birliği yapacaktı.⁶⁴

Türkiye açısından en tehlikeli gelişmelerden biri, Kuzey Iraklı Kürtlerin oluşturduğu özerk yönetimin İncirlik'te konuşlanmış olan koalisyon hava güçleri tarafından korunmasıydı. Türkiye, güvenliğiyle ilgili olarak yakın bir tehdit hissederken Amerika'yla ilişkileri de bu gücün faaliyetlerinin olumsuz etkisi altında kaldı.⁶⁵ Kuzey Irak'ta Kürt devleti oluşturma olasılığı yalnızca Türkiye'nin güneydoğusundaki terörist faaliyetleri artırma ile kalmadı, fakat aynı zamanda Türkiye'nin güvenliğine ve bölgedeki güç dengesine zarar verecek bir potansiyel oluşturmaya devam etti.⁶⁶

Gelişmeler karşısında Türkiye'de bazı radikal kesimlerin Amerika'nın niyetiyle ilgili olarak aşırı senaryolar üretmeleri kolay olmuştur. Bu kesimlere göre Amerika Türkiye'nin hemen yanı başında kendi kontrolünde olacak bir uydu Kürt devleti kurmak istemektedir. Amerika'nın asıl niyeti Kürt bölgesindeki petroleri kendi kontrolü altına almaktır. Bunu gerçekleştirmek için bölgede sürekli kendi istihbarat teşkilatından ajanlar bulundurmakta ve bölgedeki her gelişmeyi günü gününe rapor etmektedir. Bu çerçevede Amerika'dan beklenebilecek bir şey de İran, Suriye ve Türkiye'yi birbirleriyle savaşa tutuşturarak bölgeyi karıştırmak ve önceden hazırladığı senaryolar çerçevesinde petrol bölgesine gelerek çöreklenmektir. Daha tarafsız görünen bazı Türk eleştirmenler ise ABD'nin, Türkiye'nin kendisinden bağımsız bir politika izlemesini önlemek ve Orta Doğu'daki çıkarlarını korumak için Türkiye'ye karşı Kürt sorununu bir koz olarak kullanabileceğini söylemekteydiler.⁶⁷

Türk kamuoyunda Çekiç Güç bağlamında sıkça dile getirilen Amerika'nın Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kuracağı ve bu devlet aracılığıyla bölgedeki çıkarlarını koruyacağı iddiası aslında pek olası bir seçenek olarak görünmemektedir. Düşman devletlerle çevrili olarak kurulacak, denize bağlantısı olmayan bir Kürt devleti İsrail gibi bölgede söz sahibi ve etkisi olan güçlü bir devlet konumuna gelemeyecekti. Böyle bir gelişme durumunda ayrıca İran, Irak, Suriye ve Türkiye gibi Kürt sorunu bulunan, kendi aralarında kavgalı devletler Amerikan çıkarları aleyhine bir araya gelebilecekler, ABD de Kürt azınlıkları bölge ülkelerine karşı kullanma gibi önemli bir politika aracını yitirecekti. Irak'ın parçalanması, bölge dengelerini değiştirecek ve ABD'nin baş düşmanı İran'ı bölgenin en güçlü ve etkili devleti hâline getirecekti. Ayrıca Irak'ta çoğunluğu oluşturan Şiiler de kendi devletlerini kurabilecek ve böylece bölgeye Amerikan aleyhtarı yeni bir unsur eklenecekti. Bir Arap ülkesinin parçalanması aynı zamanda Arap devletlerinin Irak etrafında birleşmesine ve ABD aleyhine dönmesine neden olabilecekti. Son olarak Irak'ta Kürt devleti kurulması, İran ve Türkiye'yi Irak'a yaklaştıracak ve ABD'nin bölgedeki en önemli müttefiki Türkiye'yle ilişkilerini bozacaktı. Bütün bu gerçekler çerçevesinde Amerika için en iyi seçenek, Irak'ta, Sünnî toplumdan kendine yakın bir diktatörü Saddam Hüseyin'in yerine yönetimin başına getirmek, böyle bir diktatör buluncaya kadar da Irak'la İran'ı yakından kuşatmaya devam etmektir.⁶⁸

Türkiye açısından diğer önemli bir gelişme, Çekiç Güç aracılığıyla Irak yönetiminin uzaklaştırılması sonucunda Kuzey Irak'ta oluşan otorite boşluğunda bölgede çok iyi örgütlenen, kamplar kuran, daha kolay silah elde eden PKK'nın Türkiye'ye karşı mücadelesini ve sınır ötesi saldırılarını çok daha sağlam bir temelde gerçekleştirebilmesiydi.⁶⁹ Kuzey Irak'ta müsait koşullar altında kendilerine sağlam bir üs oluşturan ve bu bölgede özerk Kürt yönetiminin bulunmasından cesaret alan PKK teröristleri Türkiye'ye karşı saldırılarını artırdılar.⁷⁰ Terörle mücadelesinde çok iyi bir yere gelen Türkiye'nin yıllardır sürdürdüğü mücadele bir anda boşa gitmiş ve PKK çok uzun bir sürede elde edebileceği gelişmeyi kısa sürede gerçekleştirme imkânı bulmuştu. Şimdi Türkiye ekonomik kaynaklarının çok daha büyük bir kısmını terörle mücadeleye ayırmak zorunda kalacaktı.

Türkiye'de geniş kesimler arasında yaygın olan kanı, Çekiç Güç ortaya çıkarılmasıydı Türkiye'nin PKK'nın eylemlerini çok önceden sona erdireceği ve örgütü o zamanlarda tamamen ortadan kaldırabileceği yönündeydi. Çekiç Gücün temelde iki şey yaptığı düşünülmemekteydi. Birincisi Bağdat'ın temizlik operasyonları ile âdeta son bulan PKK'nın operasyonlarını Türkiye'nin güneydoğusuna yaymasını mümkün kılmıştı. İkincisi de Kürt sorununu uluslararası hâle getirmiş ve bunun sonucunda uluslararası

medyanın Kürtleri sunuş şeklinden yararlanan PKK hem Batı devletlerindeki etkisini artırmış hem de Kürt halkı arasında prestijini en yüksek dereceye çıkarmıştı.

Türkiye'nin PKK'nın etkisini kırmak için Kuzey Irak'a düzenlediği sınır ötesi operasyonlar ise birçok olumsuzluğu beraberinde getiriyordu. Bir kere operasyonlar sorunu kökten çözecek bir araç değildi. Türkiye orada sürekli kalamadığı için PKK'nın tekrar etkisini kurması zor olmuyordu. Sürekli bir tampon bölge ya da güvenlik şeridi oluşturma⁷¹ ise İsrail'in Lübnan'da yaptığını çağrıştıran, bütün dünya devletlerinin tepkisine neden olan ve Türkiye'yi bölgenin sorunları içine çekebilecek çok ciddi mahzurları bulunan bir seçenektir. Operasyonlarla Türkiye sürekli yan yana yaşamak zorunda olduğu bir komşusunun egemenliğini çiğneyerek gelecek için kötü bir emsal oluşturuyor, ayrıca bölge devletlerinin ve Avrupalıların eleştirisini çekerek⁷² dış politikasında sürekli problemler yaşamaya mahkûm oluyordu.⁷³

Askerî operasyonlara yöneltilen yoğun eleştiriler dışında kendi Kürtlere karşı insan hakları ihlallerinde bulunduğu ve Kürt vatandaşlarıyla sorunlarına siyasi çözüm getirmediği gerekçesiyle Batılı devletler Türkiye'yle ikili ilişkileri geriyor, silah alım-satımında problemler çıkartıyor ve en önemlisi Türkiye'yi Batı bütünleşmesinin dışında tutmakla tehdit ediyorlardı.⁷⁴ Örnek olarak Almanya askerî güç kullanımını kınamış, Türkiye'ye silah satışını ve transferini durdurmuş ve Türkiye'ye karşı tutum takınması için Avrupa Birliği içerisinde yoğun faaliyetlerde bulunmuştu. Avrupa Birliği Kürt toplumunun bazı isteklerini kabul etmesi için Türk hükûmeti üzerinde baskı uygulamış ve Türkiye'yle ilişkilerini giderek Türk liderlerin Kürt sorununda takındıkları tavır çerçevesinde belirlemeye başlamıştı. Uluslararası ortamın kendi lehlerine dönmesinden faydalanan Kürt gruplar ise Türkiye'nin güneydoğusundaki kentlerde büyük oranda denetim kurma ve TBMM'ye giren ve oradan atılan milletvekilleriyle siyasi arenadaki etkinliklerini artırma imkânı elde etmişti. Ayrıca Kürt gruplar sorunu başarılı bir şekilde Avrupa devletlerine taşıyor, resmî makamların katılımıyla sorunla ilgili konferanslar düzenliyor, Avrupa'dan yayın yapan bir Kürt televizyon kanalı kuruyor ve hatta "Sürgünde Kürt Parlamentosu" oluşturarak birçok Avrupa devletinden destek buluyorlardı.⁷⁵

Diğer taraftan Çekiç Güç, ABD'nin dünya sistemindeki etkisi sayesinde uygulamaya koyduğu pek hukuki dayanağı olmayan bir güçtü.⁷⁶ Amerika, Irak'ın, en doğal hakkı olan kendi topraklarına yapılan saldırıya karşılık vermesini ve toprakları üzerinde egemenliğini kurmasını engellemekte, Türkiye de Çekiç Gücü barındırarak bu hukuk dışılığı araç olmaktaydı. 1996 Ağustos ve Eylül aylarında İran'ın bir Kürt grupla anlaşarak Kuzey

Irak'a girmesi üzerine diğer Kürt grupla anlaşılan Irak'ın bölgede denetim kurma çabasına ABD'nin saldırıyla karşılık vermesi buna iyi bir örnekti.

ABD için önemli olan İran ve Irak'ın kuşatılması, Körfez petrolünün kontrol edilmesi ve Saddam'ın yerine Amerikan yanlısı birisinin geçirilmesi, bunun için de Kürtlerin Saddam'la uzlaşmasının önlenmesi⁷⁷ iken, Türkiye'nin en fazla önem verdiği şey, PKK'nın bölgede etkin duruma gelmemesi ve Irak'ın toprak bütünlüğünün korunmasıydı.⁷⁸ Türkiye için İran ve Irak çok ciddi tehdit olarak görünmemekteydi, hatta Türkiye'nin bu devletlerle yakınlaşması faydasına olabilecekti. Ayrıca o dönemin şartlarında Kuzey Irak'ta Saddam'ın etkinlik kurması Türkiye için en iyi seçenek olarak ortaya çıkmaktaydı.⁷⁹ Irak bölgede denetimini kurduğunda PKK da dâhil olmak üzere Kürt gruplar serbestçe hareket edemeyecek, sınır güvenliğinin sağlanmasıyla PKK'nın Türk topraklarına saldırısı azalacak ve Türkiye güvenliği için Kürt gruplara güvenmek zorunda kalmayacaktı.

Bu son husus Türkiye için gerçekten bir ikilem oluşturmaktaydı. Her zaman kendi ırkdaşları PKK'lılara karşı hareket edecekleri garanti olmayan, ama Türkiye'ye muhtaç oldukları için PKK'yı denetlemeleri belcenen Kuzey Iraklı Kürt gruplar kendi aralarında çatıştıklarında bölgede PKK'nın etkisi artmakta, uzlaşmaya gittiklerinde ise Türk liderlerin en fazla korktukları Kürt devleti kurulması olasılığı gündeme gelmekteydi.⁸⁰ Gerçekten Türk cumhurbaşkanları ve başbakanları⁸¹ da dâhil olmak üzere bütün Türk kamuoyunun Çekiç Güç aleyhine dönmesine neden olan konu, Çekiç Gücün fiilî Kürt devletinin oluşumuna yaptığı katkı ve bölge Kürtlerine ve PKK'ya verdiği iddia edilen destektir.⁸² Çekiç Gücün koruması altında Irak'tan bağımsız hareket eden Kürtler seçimler yapmışlar, kendi parlamentolarını ve hükümetlerini kurmuşlar, hatta Kürt Federe Devleti bile ilan etmişlerdi.⁸³ Bu uygulamanın Türkiye Kürtlerini de aynı yönde teşvik etmesi, hatta uluslararası kamuoyunun Türkiye Kürtleri için de güvenli bölge, özerklik, belki de bağımsızlık teklif etmesi pek sürpriz olmayacaktı.⁸⁴

Türk halkı arasında gittikçe yaygınlaşan kanı, ABD'nin Çekiç Gücü kendi amaçları doğrultusunda oluşturduğu ve kullandığı yönündeydi. Buna göre aslında Amerikan yönetimi Kürtleri çok düşündüğü için böyle bir güç oluşturma yoluna gitmemişti. Temel amaç, Saddam'a iyi bir ders vermektir. İddia edildiği gibi gücün amacı Kürtleri korumaksa, bir noktadan sonra Kürtlerin tehlike altında olma durumu ortadan kaldırıldığı için İncirlik'ten kalkan uçaklar artık amaçları dışında kullanılmış oluyordu.⁸⁵

ABD Irak'ı yakından kontrol etmek ve kızdırmak için iyi bir fırsat yakalamıştı ve böyle bir fırsatı başlangıçtaki amaca ulaşıldı diye öyle kolay kolay bırakmayacaktı. 1958 yılında ABD'nin İncirlik üssünü Lübnan'a

yapacağı çıkarma için kullanmasını şiddetli şekilde eleştiren, 1990'ların sonunda başbakan olduğunda ise ABD'nin bu üssü neredeyse günlük olarak Irak'ı vurmak için kullanmasına ses çıkarmayan Bülent Ecevit'in Çekiç Güç için söyledikleri oldukça ilginçti: "Batılı devletler Türkiye'ye yerleştirdikleri askerî gücü Irak'tan çok Türkiye'ye karşı kullanacaklar... Binlerce Amerikan askeri arasında örtülü eylem uzmanlarının da görevlendirilmiş olması doğaldır... Irak'ın kuzeyinde kurulacak Batı uydusu yapay bir devlet Türkiye için ciddi bir tehdit unsuru olur."⁸⁶ Çekiç Güçle ilgili gelişmelerden Buzoğlu'nun çıkardığı sonuç şudur: "Salt ABD'nin çıkarlarına hizmet eder bir hâle gelen Çekiç Güç, ekonomik ve siyasal bağımsızlığında zafra düşen bir ülkenin siyasi istenci yönünde karar alamamasının simgesi hâline gelmiştir. Güce yönelik kamuoyu açıklığının sağlanamamış olması, ABD'nin Kuzey Irak'ın geleceğine ilişkin politikasının tartışılması olgusunu gizlemektedir."⁸⁷

Çekiç Güç bir kere kurulup faaliyetlere başladıktan sonra Türkiye'de hakkında birçok söylenti dolaşmaya başlamıştır. Belirtildiğine göre mülteci krizi ve Çekiç Gücün bölgeye yerleşmesi sırasında Türkiye'de sivil kıyafetlerle dolaşan ABD'li ve İngiliz yetkililerin sayısında artış görülmüştü. Amerikan ve İngiliz helikopterleri İncirlik üssüne Türkiye dışına çıkarılmak üzere bazı Kürt vatandaşları taşıyorlardı. Çekiç Güçle birlikte başta ABD olmak üzere Batılı devletler, insani yardım örgütleri ve NGO'lar bölgede mevzilenmeye başlamışlar ve bunların fiili varlıkları hukuksal bir zemin kazanmıştı.⁸⁸ Türk makamlarının bu örgütlerin faaliyetlerinden rahatsızlığı o dereceye varmıştı ki, Dışişleri Bakanı Mümtaz Soysal, Ağustos 1994'te Türk hükûmetinin Kuzey Irak'a girip çıkan insani yardım kuruluşu üyelerinin seyahatleri üzerinde tam bir kontrol kurulmasına karar verdiğini açıklıyordu.⁸⁹

Türk topraklarında binlerce yabancı askerin ve sivil kişilerin elini kolunu sallayarak dolaşmasından hoşnutsuz olanlar arasında Türk Genelkurmayının yetkilileri de bulunmaktaydı. Ayrıca onlar Amerikan görevlilerinin elde ettikleri istihbarat bilgisini kendileriyle paylaşmadığı yönünde de şikâyetçilerdi. Çekiç Güç yetkililerinin PKK'nın Türk sınırına karşı eylemlere hazırlandığına dair bilgileri Türk makamlarından sakladığı düşünülmekteydi. Türkiye, yapılan anlaşmalar gereği Çekiç Gücün her hareketinden haberdar olmak istiyor, fakat ABD bu görüşü reddediyordu. Çekiç Güce ait bir helikopterin yaralı PKK teröristlerini alıp gittiği bile iddia edilmekteydi. Gazeteci yazar Muammer Yaşar Bostancı ABD tarafından insani yardım malzemesi adıyla, Türkiye üzerinden bölgedeki Kürtlere ağır silah yardımı yapıldığını ortaya çıkarmıştı. Türk hükûmeti ile Washington arasında gerçekten soğuk ve gergin bir dönem yaşıyordu. Bülent Ecevit'in Çekiç Güçle ilgili

uyarıda bulunduğu bir husus, Kuzey Irak'ta ABD'ye bağımlı bir uydu devlet kurulmakta olduğuydu. Ecevit yapılan düzenlemelerin giderek sürekliliğe dönüşüp Filistin kamplarına benzeyebileceğini belirtiyordu. Uğur Mumcu da "amaç, Çekiç Güce verilen görev gereğince Kürt Federe Devletine havadan askerî destek sağlamaktır" demektedir. ABD'nin bu tür eylemlerinden ve Kürt sorununu kendi istediği yönde çözmek izlenimi vermesinden rahatsızlık duyan Türk yöneticiler tepki olarak Kürt liderleri Ankara'ya çağırınca Amerikalılar da bu girişimden aşırı derecede rahatsızlık duyacaklardı. Bu çerçevede Amerikan Büyükelçisi Morton Abramovitz'in canını en fazla sıkın şey ise Kürt liderlerin Ankara'yı ziyarete başlamalarından önce kendinin bu gelişmeden haberdar edilmemesiydi.⁹⁰

Türk politikacılarının önde gelenleri arasında ABD'nin Kürt sorunuyla ilgili olarak Türkiye'den farklı hareket etmeye çalıştığı, hatta sorunun herkesin çıkarına olacak şekilde çözümlenmesi yerine kendi çıkarları çerçevesinde gizli kötü niyetler taşıdığını düşünenler bulunmaktaydı. Bülent Ecevit'in Meclis'te yaptığı bir konuşma şu şekildeydi: "1991 Eylülünde Washington'da Amerikan dışişleri bakanlığında yapılan görüşmelerde, Kürt liderlere ve temsilcilere açıkça 'biz sizin Irak hükûmetiyle anlaşmanızı istemiyoruz' denilmiştir. Onun üzerinedir ki, Kürt liderleriyle Bağdat arasında diyalog kesilmiştir. Böylece Irak'ın toprak bütünlüğünü koruyarak demokratikleşme süreci ABD tarafından önlenmiştir."⁹¹

Sonuç olarak söylemek gerekirse Türkiye ABD'ye ihtiyaç duyduğu için Kürt sorunuyla ilgili olarak ABD'nin tezine ters düşecek görüşler ortaya koyamamakta ve faaliyetlerde bulunamamaktaydı. Türkiye'nin Kuzey Irak'ta gerçekleştirdiği askerî operasyonlara ABD'nin olur vermesi Türk yetkililer açısından vazgeçilemez bir husustur. Ancak Amerikan yönetimi tarafından ortaya konan çözüm önerileri hiçbir şekilde Türk makamlarının hoşuna gitmemektedir. Türk yetkililere göre Amerikan önerileri Irak'ta olduğu gibi Türkiye'de devletin ve toplumun yıkılması sonucunu getirecekti. Amerikalıların kafasındaki siyasi çözüm, Kürtlerle bir tür federasyona gidilmesi sonucunu doğuracaktı ki, bu hiçbir şekilde Türkiye'nin kabul edemeyeceği bir husustur.⁹²

Türk yetkililer, siyasetçiler ve kamuoyu Çekiç Gücün Türkiye için zararlı olduğuna ve ayrılması gerektiğine inanmıştı, ama bir taraftan da Çekiç Gücün tutsağı hâline gelmişti. Çekiç Güce Çekiç Gücün ortaya çıkardığı sorunlarla baş etmek için ihtiyaç vardı. Çekiç Güce izin verdiği için Türkiye, Avrupa'nın ve ABD'nin engellemesiyle karşılaşmadan Kuzey Irak'a operasyonlar düzenleyebilmekte, bölgede denetim kurmaya çalışabilmekte ve Kürt grupları kendi çıkarları doğrultusunda hareket etme ve PKK'yı denetleme konusunda bir dereceye kadar etkileyebilmektedir.⁹³

Ayrıca iki bloklu dünya sisteminin ortadan kalktığı, Türkiye'nin bu yönden Batı için önemini yitirdiği ve Avrupa tarafından dışlanma sürecine girdiği Soğuk Savaş sonrası ortamda Türkiye, önemini devam ettirebilmek ve birçok uluslararası sorunda çıkarlarını koruyabilmek için ABD'ye ihtiyaç duymaktaydı. ABD Çekiş Güce çok önem verdiği için Türkiye hem Amerika'yı kızdırmamak ve yaptırımlarına maruz kalmamak için Çekiş Gücün kaldırılmasını isteyememekte hem de Çekiş Gücü koz olarak kullanarak ABD'nin kendine karşı politikalarını yumuşatmasını ve Türk çıkarlarını desteklemesini sağlamayı ummaktaydı.⁹⁴

Çekiş Gücün Keşif Güç hâline dönüştürülmesi ve MCC ile NGO'ların ayrılmasıyla⁹⁵ bu konuda Türkiye ve ABD arasındaki gerginliklerin azaldığı ve kamuoyunun konuya dikkatinin gerilediği söylenebilir. Ancak ABD'nin 1980'lerde hayal gibi görünen Çevik Kuvvet projesini Keşif Güçle uluslararası kamuoyunun ve bölge devletlerinin şiddetli tepkisini çekmeden uygulamaya geçirdiği, geçmişte bir kere kullanımının Türk kamuoyunu ayağa kaldırdığı İncirlik üssünü⁹⁶ gündelik kullanır hâle geldiği ve Kosova örneğinde olduğu gibi Türk topraklarını başka amaçlarla da kullanma yoluna girdiği göz önüne alınırsa Körfez Savaşı'nın nasıl bir süreci başlattığı daha iyi anlaşılmaktadır.

SON NOTLAR

¹ *Newsweek*, 8 Temmuz 1996, s. 13.

² Victoria Brittain, "Introduction", Victoria Brittain (der.), *The Gulf Between Us: The Gulf War and Beyond*, Londra: Virago Press, 1991, s. xv.

³ Abbas Shibliak, "The Deepening Tragedy of the Palestinians", Brittain (der.), *The Gulf Between Us*, s. 129; Ahmad A.R. Shikara, "The Role of New Europe 1992 in the Aftermath of the Gulf Crisis", *BRISMES Proceedings of the 1991 International Conference on Middle Eastern Studies*, Londra: BRISMES, 1991, ss. 408-409.

⁴ *Newsweek*, 25 Ocak 1993, s. 25.

⁵ *Newsweek*, 11 Mart 1991, s. 45.

⁶ *Newsweek*, 24 Aralık 1990, ss. 9, 11.

⁷ Shibliak, "The Deepening Tragedy of the Palestinians", ss. 128-129; Roger Owen, "Epilogue: Making Sense of an Earthquake: the Middle East After the Gulf War", Brittain (der.), *The Gulf Between Us*, s. 173; *Newsweek*, 11 Mart 1991, s. 39.

⁸ *Newsweek*, 18 Mart 1991, s. 8; 8 Nisan 1991, s. 17; 30 Eylül 1991, s. 16.

⁹ Shikara, "The Role of New Europe 1992 in the Aftermath of the Gulf Crisis", ss. 421-423.

- ¹⁰ *Newsweek*, 11 Mart 1991, s. 39.
- ¹¹ *Newsweek*, 19 Nisan 1991, s. 14.
- ¹² Shikara, "The Role of New Europe 1992 in the Aftermath of the Gulf Crisis", s. 419.
- ¹³ Charles F. Allen ve Jonathan Portis, *Bill Clinton: Dünyanın Yeni Patronu*, (Çev.: Zeki Seymen), İstanbul: Form Yayınları, 1993, s. 209.
- ¹⁴ Adel Darwish ve Gregory Alexander, *Unholy Babylon: A Secret History of Saddam's War*, Londra: Victor Gollancz, 1991, ss. 79-80; Efraim Karsh ve Inari Rautsi, *Saddam Hussein: A Political Biography*, Londra: Brassey's, 1991, ss. 199-200.
- ¹⁵ *Newsweek*, 29 Ekim 1990, s. 17.
- ¹⁶ Owen, "Epilogue: Making Sense of an Earthquake: the Middle East After the Gulf War", s. 164; *Newsweek*, 24 Aralık 1990, ss. 8, 9; 28 Ocak 1991, s. 5.
- ¹⁷ *Newsweek*, 28 Ocak 1991, s. 5; 25 Şubat 1991, ss. 8-9.
- ¹⁸ *Newsweek*, 24 Aralık 1990, ss. 8, 11; 11 Mart 1991, s. 17.
- ¹⁹ Brittain, "Introduction", s. xix.
- ²⁰ Kenan Makiya, *Cruelty and Silence: War, Tyranny, Uprising and the Arab World*, Londra: Jonathan Cape, 1993, ss. 87, 201-202, 204; *Newsweek*, 20 Ocak 1992, ss. 20-21.
- ²¹ Brittain, "Introduction", s. xii.
- ²² Ibid. s. xii, Owen, "Epilogue: Making Sense of an Earthquake: the Middle East After the Gulf War", s. 164; Eugene Carroll ve R. La Racque, "Victory in the Desert: Superior Technology or Brute Force", Brittain (der.), *The Gulf Between Us*, s. 51; *Newsweek*, 28 Ocak 1991, s. 27; 11 Mart 1991, s. 15.
- ²³ *Newsweek*, 15 Nisan 1991, ss. 12, 14, 16-17.
- ²⁴ *Newsweek*, 25 Mart 1991, ss. 10-11; 1 Nisan 1991, ss. 17-18; 15 Nisan 1991, s. 17.
- ²⁵ *Newsweek*, 18 Mart 1991, s. 16; 25 Mart 1991, s. 8; 15 Nisan 1991, s. 17.
- ²⁶ *Newsweek*, 22 Nisan 1991, ss. 8, 18.
- ²⁷ Shikara, "The Role of New Europe 1992 in the Aftermath of the Gulf Crisis", ss. 411-412.
- ²⁸ *Newsweek*, 5 Ağustos 1991, s. 32.
- ²⁹ *Newsweek*, 20 Ocak 1992, s. 20.
- ³⁰ *Newsweek*, 31 Ağustos 1992, ss. 22-23; 7 Eylül 1992, ss. 26-27; 21 Eylül 1992, s. 34.
- ³¹ *Newsweek*, 25 Ocak 1993, ss. 22, 24; 1 Şubat 1993, s. 17; 5 Temmuz 1993, ss. 12-13.
- ³² M. Bali Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", *Middle East Journal*, c. 50, No. 3, Yaz 1996, s. 346.
- ³³ Şükrü Gürel, "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy" içinde Mustafa Aydın (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, Ankara:

- International Relations Foundation, 1998, s. 15; *Beyaz Kitap: Savunma* 1998, Ankara: Milli Savunma Bakanlığı, s. 36.
- ³⁴ Alain Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East", *Middle East Journal*, vol. 52, No. 2, 1998, s. 194.
- ³⁵ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 353.
- ³⁶ Seyfi Taşhan, "The Peripheries: Adjusting to Change", *Foreign Policy* (Ankara), No. 1-2, 1997, s. 63.
- ³⁷ M. Hüseyin Buzoğlu, *Körfez Krizi ve PKK*, Ankara: Strateji, (ty), s. 139.
- ³⁸ Obrad Kesic, "American-Turkish Relations at a Crossroads", *Mediterranean Quarterly*, c. 6, No. 1, 1995, ss. 99-100.
- ³⁹ Malik Mufti, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", *Middle East Journal*, c. 52, No. 1, Kış 1998, s. 48.
- ⁴⁰ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 354; Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993, ss. 268-269.
- ⁴¹ Duygu B. Sezer, "Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation", *Comparative Strategy*, c. 14, No. 2, 1995, s. 162.
- ⁴² Taşhan, "The Peripheries: Adjusting to Change", s. 63.
- ⁴³ Gürel, "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy", s. 15.
- ⁴⁴ Gürel, "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy", s. 15; Ian O. Lesser, *Bridge or Barrier: Turkey and the West After the Cold War*, Santa Monica: Rand, 1992, s. 36.
- ⁴⁵ William Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", *Turkish Review of Balkan Studies*, No. 1, 1993, s. 245.
- ⁴⁶ Alain Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East", *Middle East Journal*, c. 52, No. 2, 1998, s. 195; Meltem Müftüler-Bac, "Turkey's Predicament in the Post-Cold War Era", *Futures*, vol. 28, No. 3, Nisan 1996, s. 261, Mufti, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", s. 39.
- ⁴⁷ John Roper, "The West and Turkey: Varying Roles, Common Interests", *The International Spectator*, c. 34, No. 1, Ocak-Mart 1999, ss. 97, 98.
- ⁴⁸ Müftüler-Bac, "Turkey's Predicament in the Post-Cold War Era", s. 262.
- ⁴⁹ Baskın Oran, *Kalkık Horoz: Çelişk Güç ve Kürt Devleti*, Genişletilmiş İkinci Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, Temmuz 1998, ss. 23-25, 265.
- ⁵⁰ Ibid. ss. 267-268.
- ⁵¹ Buzoğlu, *Körfez Krizi ve PKK*, ss. 134, 135, 145, Abdullah Özkan, *Türkiye'deki Amerika*, İstanbul: Emre Yay., 1993, s. 68.
- ⁵² Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, s. 103.
- ⁵³ Ibid., ss. 231-234.
- ⁵⁴ Ibid., s. 235.

- ⁵⁵ Buzoğlu, *Körfez Krizi ve PKK*, s. 136.
- ⁵⁶ Kesic, "American-Turkish Relations at a Crossroads", s. 97.
- ⁵⁷ Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, ss. 266-267.
- ⁵⁸ Buzoğlu, *Körfez Krizi ve PKK*, s. 137.
- ⁵⁹ Kesic, "American-Turkish Relations at a Crossroads", s. 107.
- ⁶⁰ *Newsweek*, 22 Nisan 1991, ss. 6-12.
- ⁶¹ Oran, *Kalkık Horoz*, ss. 54-55.
- ⁶² Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, s. 197.
- ⁶³ *Ibid.*, s. 200.
- ⁶⁴ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 356.
- ⁶⁵ Sezer, "Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation", s. 163; Müftüler-Bac, "Turkey's Predicament in the Post-Cold War Era", s. 261; İhsan D. Dağı, "Turkey in the 1990s: Foreign Policy, Human Rights and the Search for a New Identity", *Mediterranean Quarterly*, c. 4, No. 4, Sonbahar 1993, ss. 66, 70.
- ⁶⁶ Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", s. 245; Nur-Bilge Criss, "International Institutions and European Security: A Turkish Perspective", M. Carnovale (der.), *European Security and International Institutions After the Cold War*, Londra: Macmillan, 1995, s. 211.
- ⁶⁷ Özkan, *Türkiye'deki Amerika*, ss. 66-68; Buzoğlu, *Körfez Krizi ve PKK*, s. 134.
- ⁶⁸ Oran, *Kalkık Horoz*, ss. 263-269.
- ⁶⁹ Buzoğlu, *Körfez Savaşı ve PKK*, ss. 140, 162, 170.
- ⁷⁰ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 352.
- ⁷¹ Oran, *Kalkık Horoz*, ss. 143, 226-227, 230; Buzoğlu, *Körfez Savaşı ve PKK*, ss. 156, 194; *Radikal*, 15 Aralık 1997, 6 Şubat 1998.
- ⁷² Oran, *Kalkık Horoz*, ss. 275; Buzoğlu, *Körfez Savaşı ve PKK*, s. 137; Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, s. 266; Müftüler-Bac, "Turkey's Predicament in the Post-Cold War Era", s. 262, Aykan; "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 352.
- ⁷³ Buzoğlu, *Körfez Savaşı ve PKK*, s. 163; Hasan Köni, "Gulf Savaşı Sonrasında Ortadoğu'nun Durumu", *Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1992, s. 48; Müftüler-Bac, "Turkey's Predicament in the Post-Cold War Era", s. 261.
- ⁷⁴ Henry J. Barkey, "Under the Gun: Turkish Foreign Policy and the Kurdish Question", Robert Olson (der.), *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s*, Kentucky: the University of Kentucky Press, 1996, ss. 70, 75.
- ⁷⁵ Buzoğlu, *Körfez Savaşı ve PKK*, ss. 171, 177, 205.
- ⁷⁶ Oran, *Kalkık Horoz*, ss. 63, 64, 97-98.

- ⁷⁷ Ibid., ss. 68-69, 173, 187; Buzoğlu, *Körfez Savaşı ve PKK*, s. 139.
- ⁷⁸ *Beyaz Kitap Savunma* 1998, s. 36.
- ⁷⁹ Oran, *Kallık Horoz*, s. 197; Barkey, "Under the Gun: Turkish Foreign Policy and the Kurdish Question", s. 73.
- ⁸⁰ Oran, *Kallık Horoz*, s. 260; Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East", s. 195.
- ⁸¹ Oran, *Kallık Horoz*, ss. 124, 126, 142; Buzoğlu, *Körfez Savaşı ve PKK*, s. 138; Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, s. 207; *Radikal*, 5 Eylül 1998, 12 Şubat 1998.
- ⁸² Oran, *Kallık Horoz*, ss. 17, 18, 184.
- ⁸³ Ibid., ss. 110, 112, 117, 120-121, 146; Buzoğlu, *Körfez Savaşı ve PKK*, ss. 140, 143, 160; Köni, "Gulf Savaşı Sonrasında Ortadoğu'nun Durumu", s. 47; İrfan C. Acar, *Dış Politika*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1993, ss. 56-57; *Radikal*, 24, 25, 26, 28 Eylül 1998.
- ⁸⁴ Oran, *Kallık Horoz*, ss. 272-273; Buzoğlu, *Körfez Savaşı ve PKK*, s. 140.
- ⁸⁵ Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, s. 276.
- ⁸⁶ Buzoğlu, *Körfez Krizi ve PKK*, s. 138.
- ⁸⁷ Ibid., s. 205.
- ⁸⁸ Ibid., ss. 136-137; Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, s. 204.
- ⁸⁹ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 354.
- ⁹⁰ Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, ss. 163, 205-206, 207, 223, 273-274, 277.
- ⁹¹ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 19, Yasama Yılı 1, Cilt 4, 26.6.1992, s. 213.
- ⁹² Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 350.
- ⁹³ Oran, *Kallık Horoz*, ss. 129, 153-155.
- ⁹⁴ Ibid., ss. 160-161.
- ⁹⁵ Ibid., ss. 226, 250, 253-254.
- ⁹⁶ *Hürriyet*, 11, 18 Kasım 1997; *Radikal*, 4, 8 Şubat 1998.

ON BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA KARARSIZ İLİŞKİLER

Küreselleşmenin temel akım olduğu, ABD ve AB önderliğinde Batı'nın dünya hâkimiyetinin daha belirginlik kazandığı ve dünya devletlerinin başat güçlerin müdahalesine daha açık hâle geldiği Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk liderler II. Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi yine yeni düzene dâhil olmayı ve düzenin yürütücüsü ABD'yle birlikte hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Yeni dönemde SSCB gibi tek ve belirgin bir tehdit kaynağı bulunmamaktaydı ama Türk liderler belki eskisinden daha fazla tehditlerle kuşatıldıklarını söylemekteydiler. Türk ekonomisi eskisine göre oldukça güçlüydü, ancak küreselleşme sürecinde rekabet edebilmek için ABD ve AB'yle dengeli ekonomik birlikteliğe gitmesi büyük önem taşımaktaydı. Yüksek teknoloji ürünü askerî malzemenin sağlanabileceği en önemli kaynak yine Batı'ydı, fakat onları elde etmenin koşullarının eskisi kadar uygun olmayacağı beklenmekteydi. Türkiye yine Batı'dan kopmamak için iç sisteminde küresel değerler paralelinde önemli değişiklikler yapmakla karşı karşıya bulunmaktaydı. Siyasal İslam'ın yeni düzende temel tehditlerden kabul edilmesi gerçeği doğrultusunda Türk yöneticilerin iç İslami muhalefete karşı bastırma kampanyasına girişmelerinin bu bakımdan yeterli kabul edilip edilemeyeceği ise belli değildi. Kısacası Türkiye, yeni dünya düzeninin olduğu önemli bir dönemeçte bu düzene eskisinden daha aktif bir dünya gücü olarak intibak etme ve katılma süreci yaşamakta ve bu süreçte yine ABD'yle ilişkiler temel öneme sahip bulunmaktaydı.

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA TÜRKİYE

Türkiye'nin Yeni Şartları

Soğuk Savaş sonrasında yeni dünya düzeninin huzursuzluk noktaları olarak ortaya çıkan Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu ve Akdeniz gibi bölgelere yakın olması, Türkiye'nin konumunda önemli bir değişikliğe neden olmuştur. Eski Soğuk Savaş günlerinde Batı dünyasının savunması açısından Türkiye kanatta yer alırken, yeni dönemde NATO'nun cephe ülkesine durumuna gelmiş ve yeni uluslararası ortamın tam merkezinde yer alır bir görüntü vermeye başlamıştır.¹ Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte etrafındaki ülkelerde çıkan yerel çatışmaların sayısında gözle görülür bir artış olması, Türkiye'nin hassas bir bölgenin tam ortasında bir istikrar adası olarak rolünü ve konumunu ön plana çıkarmıştır. Türkiye, artık yerel çatışmaların çıkması ve yayılması karşısında engelleyici bir role soyunabilecek ve bölgesel iş birliğinin sağlanmasında daha aktif şekilde girişimlerde bulunabilecekti.²

Yeni gelişmeler aynı zamanda fiziki ve stratejik gücü artmış bir ülke olarak Türkiye'nin kendi bölgesinde ve genel dünya politikasında söz sahibi olmasına ve hatırı sayılır bir güç olarak dünya genelinde etkisinin artmasına neden olmuştur. Sovyetler Birliği'nin parçalanması, Türkiye için en temel güvenlik tehdidinin ortadan kalkması anlamına gelmekteydi. Ayrıca Türkiye'nin bölgesel düşmanları olarak görülebilecek Suriye, İran ve Irak'ın güçleri, Rusya'nın kendileri için sağladığı askerî, ekonomik, siyasi ve psikolojik destek önemli derecede azaldığı için zayıflama yoluna girmişti. Bu, Türkiye için dış politikalarında ve güvenlikle ilgili konularda önemli sınırlamaların ortadan kalkması anlamını taşımaktaydı. Diğer taraftan Balkanlardan Kafkasya'ya kadar uzanan ve Avrasya olarak isimlendirilen geniş bölgedeki devletlerle Türkiye'nin kültürel, dilsel ve tarihî bağlarının yeniden canlandırılması, Türk dış politikasının vizyonunu genişletmiş ve Türkiye'ye yeni ekonomik ve siyasi faaliyet alanları açmıştır.³

Türk yöneticilerin belki Soğuk Savaş sırasındakinden daha fazla olmak üzere güvenlik ve savunmaya önem vermeleri için birçok neden bulunmaktaydı. Türkiye kendine has özellikleri olan çok önemli bir dönem geçirmekteydi. Türk yöneticiler, Avrupa'nın bütünleşmesinden Kafkasya ve Orta Asya'da Türkçe konuşan ülkelerin doğuşuna, Balkanlardaki trajik gelişmelerden Orta Doğu ve Kafkasya'da istikrarsızlık ve çatışmaların ortaya çıkışına kadar birçok cephede aynı anda beliren gelişme ve faktörleri gözlemlemek ve ona göre davranmak durumundaydı.⁴ Türkiye, en istikrarsız ve en belirsiz, ne olacağı kestirilemeyen bölgelerle çevrelenmişti ve

uluslararası yeni güvenlik ortamının tehlike ve tehlide en fazla maruz kalan devletlerinden biri olarak görünmekteydi.⁵

Türkiye eski Sovyetler Birliği'yle sınır oluğu bölgelerdeki gelişmelerden hâlâ endişe duymaktaydı, ancak güvenlik konusundaki öncelikleri belirgin bir şekilde güneyine doğru kaymıştı. İran, Suriye ve Irak devletleri ile Kürt ayrılıkçıların faaliyetleri Türkiye'yi çok daha fazla endişelendirmekteydi.⁶ Türk yöneticilerin algıladıkları diğer tehditler arasında şu hususlar öne çıkmaktaydı: Batı karşıtı kültürün yaygınlaştırılmasında oldukça etkili olan dinsel tabanlı radikalizm ve fundamentalizm; değişik kaynaklardan gelen terörizm; bölgesel çatışmalara neden olan etnik milliyetçilik; bölgede kitlesel imha silahlarının artışı ve gittikçe yoğunlaşan nükleer silaha sahip olma çabaları; bölgedeki devletler arasında bölgeye hâkim olma mücadelesi ve bazı devletlerin hegemonya kurma çabaları; kitlesel göçten ve ülkeler içindeki düzenlerin bozulmasından kaynaklanan istikrarsızlıklar; uluslararası kurumların bölge devletleri arasında prestijinin ve güvenilirliğinin azalması; Orta Doğu petrollerinin dünya piyasalarına çıkışında bir kesintinin meydana gelmesi olasılığı.⁷

Batı güvenlik yapılanmalarının dışında kalmaktan başka Türk yöneticilerin en fazla korktukları şey, Türkiye'nin bölgesel rakipleri ve düşmanları arasında savunma ve güvenlik ilişkileri ve iş birliğinin oluşturulmasıydı. Özellikle Yunan yöneticilerin Türkiye'yi ikili ve çok taraflı anlaşma ve ilişkiler ağıyla çevrelemek istemesi, (1990'ların başında ortak askerî tatbikatlar yapma konusundaki Yunanistan ile Bulgaristan arasındaki anlaşma, 1991 yılında Yunanistan ile İran arasında ortaya çıkan yakınlaşma, Yunanistan'ın 1995 yılında Suriye ve Rusya ile yaptığı askerî anlaşmalar ve 1996 yılında Yunanistan ile Ermenistan arasında imzalanan askerî sözleşme hep Türkiye'yi yalnız bırakarak söz konusu devletler arasında bölgesel bir iş birliği sistemi oluşturulmasını amaçlamaktaydı) Türk yöneticileri gerçekten endişelendirmiş ve onları bu çabaları dengelemeye yönelik alternatifler aramaya itmmişti.⁸ Türkiye'nin düşmanı görünen komşularından her biri Türkiye'yi tehdit edecek güce sahip bulunmamaktaydı. Fakat birlikte hareket ettiklerinde Türkiye için sorunlar oluşturabileceklerdi ya da en azından güçlenip bölge ve dünya politikalarını etkilememesi için Türkiye'yi zayıf tutmayı bir dereceye kadar başarabileceklerdi. Bu, doğal olarak Türkiye'nin güçlenmesinden hoşnut olmayan dünya güçlerinin de çıkarına olacaktı.⁹ Komşularının kendi aralarında gerçekleştirdikleri birlikte hareket etme çabaları karşısında Türk liderler başka hiçbir zarar görmeseler bile en azından bölgesel bir çatışma durumunda iki cephede birden savaşıma olasılığını göz önünde bulundurmamak zorunda kalacaklar ve kaynaklarını bu olasılık çerçevesinde kullanma yoluna gideceklerdi.

Türkiye'nin Stratejik Öneminin Azalması Olasılığı

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Doğu-Batı zıtlaşmasının ortadan kalkması, Türkiye'nin, yeni dönemde diğer devletlerin gözünde stratejik açıdan ikinci planda kalarak ve marjinal bir konuma düşerek bu gelişmeden en fazla zarar gören devletlerden biri olması olasılığını ön plana çıkarmıştı. Böyle bir gelişme Türk yöneticiler açısından çok ciddi kayıplar getirecekti. Çünkü Türkiye'nin stratejik öneminde meydana gelecek bir azalma, büyük olasılıkla Batı'nın sağladığı ekonomik ve askerî yardımın miktarında büyük bir düşüşe neden olacak ve Batılı devletlerin Kıbrıs ve insan hakları gibi konularda Türkiye'ye karşı çok daha sert tavır takınmalarını beraberinde getirecekti. Batı'nın siyasi, ekonomik, kültürel ve güvenlik yapılarının dışında kalmak Türk dış politikasının başarısız olması ve Batı tipi siyasi sistemin Türkiye'de yerleşememesi anlamına gelecekti. İstikrarsızlıkların ve çatışmaların çok yaygın olduğu yeni uluslararası ortamda Batı'nın güvenlik garantilerini kaybetme de Türk yöneticilerin göz ardı edemeyecekleri diğer bir olasılık olarak ortada durmaktaydı.

Ancak Soğuk Savaş sonrasında NATO alanı dışında gerçekleştirilen ilk kuvvet kullanımı ve müdahaleyi temsil edecek olan Körfez Krizi'nin çıkışıyla birlikte Türkiye yeniden stratejik açıdan ön plandaki yerini almıştır. Körfez Savaşı ve sonrasındaki bölgesel krizlerde Türkiye'nin hep ön planda yer almasıyla stratejik öneminin kendiliğinden ispatlandığı birçok kişi tarafından ifade edilmiştir. Yine de Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi Türkiye'nin sürekli bir önem taşımaması, marjinalleşme eğilimi içine girmesi ve zaman zaman Batı tarafından önemli kararlarda ve olaylarda dikkate alınmaması bir olasılık olarak ortada durmaktaydı. Eskiden Türkiye'nin ikinci plana atıldığı durumlarda sistem belirgin olduğu için geri dönüş her zaman mümkün olmuştu. Ancak yeni sistemin kurulması aşamasında AB'ye üyelik konusunda olduğu gibi Türkiye'nin çok geri planda kalması ve sistemin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmemesi Türk yöneticiler açısından ciddi bir endişe kaynağı olmuştur.

Türkiye'nin Batı ve ABD İçin Taşıdığı Önem

Türk yöneticilerin, 1990'larda Batı'nın hareketlerinden rahatsızlık duydukları sıralarda ara sıra yaptıkları çıkışlar dışında takip ettikleri temel çizgiden ayrılmayı düşünmedikleri söylenebilir. Türk yönetici eliti Batı'dan kopmak bir yana tüm olumsuzluklara rağmen Türkiye'yi Batı'nın ayrılmaz bir parçası hâline getirmek için Batılılar açısından Türkiye'nin önemini vurgulayan değişik söylemlere başvurmaktaydı. Bu söylemlerden en çok ortaya konan ise Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinde Batı'yla bütünleşmeyi

kendine hedef seçmiş tek demokratik ve laik ülke olduğu ve bu konumuyla bölge ülkeleri için örnek alınması gereken bir model teşkil ettiği savıydı. Konuyla ilgili olarak Türk yetkililerin ortaya koydukları bazı görüşler şunlardı: Türkiye laik, parlamenter ve demokratik bir ülke olarak temel nitelikteki Batı'yla bütünleşme hedefini her zaman muhafaza etmiştir. On yıllar öncesine dayanan Avrupa'yla tam bütünleşme hedefi, Türk dış politikasının en önde gelen temel amaçlarından bir tanesidir. Türk siyasi ve iş çevreleri Batı kurumlarının tam üyesi hâline gelmeyi bir kimlik meselesi olarak görmektedirler. Türk yöneticiler çıktıkları Batı yolculuğundan asla geri dönmeyecekler ve olumsuzlukların yaşandığı dönemlerde bile Avrupa devletleriyle ve ABD'yle yakın ilişkileri devam ettirme konusunda hep sadakatlerini ortaya koyacaklardır.¹⁰

Zamanın NATO genel sekreteri olan ve konuyla ilgili olarak Türk yöneticilerin görüşünü paylaşan Javier Solana, yeni dünya düzenine geçildiği bir ortamda Türkiye'nin, laik İslami bir demokrasi ve NATO'nun sadık bir müttefiki olduğuna vurgu yapmıştır. Ayrıca Solana, Türkiye'nin, dünyanın geleceği için önem taşıyan kaosu hâkim olduğu bir bölge ile Batı arasında köprü vazifesi görme konusunda hiç bu kadar büyük bir fırsat ele geçirmemiş olduğunu ifade etmiştir.¹¹ Gürel'in ortaya koyduğu görüş de Türkiye'nin çevre bölgedeki genç demokrasiler için yalnızca demokrasi ve hür teşebbüsün hâkim olduğu bir model vazifesi görmekle kalmayacağı, fakat aynı zamanda onların bağımsızlıklarını pekiştirmelerine yardımcı olacağıydı.¹² Başkaları da Türkiye'yi Batı demokrasi ve savunma sistemlerinin en doğudaki son ve en önemli halkası olarak görmekteydi. Türk Savunma Bakanlığınca hazırlanan kitapta konuyla ilgili şu satırlara yer verilmiştir: "Türk modelinin başarısının ılımlı İslam ülkelerine ve Orta Asya cumhuriyetlerine örnek olacağına inanıyoruz... Türkiye, köktendincilik hareketlerinin Avrupa'ya ihracının önündeki en büyük engeli teşkil etmeye devam edecektir."¹³

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de Türkiye'nin sadece varlığı ile bile laik demokrasinin tohumlarının atılması konusunda bölgedeki komşuları için bir model oluşturacağını dile getirmiştir.¹⁴ Amerikalı strateji uzmanı Graham Fuller *Cumhuriyet* gazetesine verdiği söyleşide ilginç tespitlerde bulunmuştur: "Orta Doğu'nun geri kalanından siyaset ve ekonomi, demokrasi bakımından ileride ve deneyimlisiniz. Bu da sizi Orta Doğu'da müstakbel büyük rollerin adayı yapıyor... Türkiye demokrasi ile İslam'ı bir arada yaşatabileceği modern bir formül bulursa, İran ve Arap dünyasına olağanüstü büyük bir entelektüel öncülük yapmış olacak."¹⁵ Türkiye'nin bölgeyle ilgili olarak oynaması beklenen diğer bir rol, İran'ın teokratik hükûmet modeline karşı laik yönetimi ön plana çıkartan bir panzehir vazi-

fesi görmesiydi. Gelişmelerin siyasi İslami akımların güçlenmesi karşısında Türkiye'nin bunları önleyici bir set olması rolünü daha da pekiştirdiği söylenmekteydi.¹⁶

Türkiye'nin bölge devletleri için model oluşturmasıyla ilgili olarak olumsuz görüşler de bulunmaktaydı. Bu konuda birçok Avrupalı gözlemcinin Türkiye'nin demokrasisini yeterli bulmadıkları ve Türk iç politikasında Orta Doğulu birçok unsurun varlığına işaret ettikleri ifade edilmekteydi.¹⁷ Bir başka deyişle Türkiye'nin başkalarına demokrasi konusunda örnek olacak derecede kendi demokrasisini geliştirmede sıkça ortaya konan bir görüştü. Ayrıca hükûmet yönetimlerinin devletler arasında kolayca transfer edilemediği de bir gerçektir. Devletler içinde değişik süreçlerin geçerli olması demokrasinin buralarda kolayca yeşermesini engellemekteydi. Türkiye'nin Kemalist fikirlerinin birçok bölge devletinde olumsuz izlenimler bırakmış olması da Türkiye'nin model olması hususunda diğer olumsuz bir faktör olarak ortaya çıkmaktaydı. Türkiye'nin tarihsel açıdan bölge devletlerinin düşmanlığını çekmiş olduğu ve bu yüzden örnek olarak alınmasının oldukça zor olduğu iddia edilmekteydi.¹⁸

Ancak konuyla ilgili çekinceler ne olursa olsun Türk devlet adamlarının kendilerini Batı'ya yakınlaştırmaları açısından Türkiye'nin laik, demokratik model olma özelliğini özel olarak vurguladıkları, Batılı devletlerin de Türkiye'nin bu yönüne önem atfettikleri bir gerçektir. Eğer Batılı ülkeler Türkiye'yi kendi içlerine kabul etmeye karar verirlerse Türkiye'nin demokratik, laik ülke olmasını daha fazla ön plana çıkartacaklar ve politika açıklamalarında bu unsuru sık sık kullanacaklardı. Türkiye'nin gittikçe demokratik yönünü geliştirmesi ise Amerikalılar ve Avrupalılar gözündeki imajını iyileştirecek, dolayısıyla karşılıklı ilişkileri kolaylaştıracaktı.

Türk liderler ve Batılı strateji uzmanları başka açılardan da Türkiye'nin Batı için taşıdığı stratejik önem üzerinde durmuşlardır. En başta söylenen şey, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde sunulan fırsatlardan da yararlanarak kendini sözü dinlenmesi gereken bölgesel bir devlet hâline getirdiği idi. ABD'nin de yakından ilgilendiği stratejik bir bölgede Türkiye söz söyleyecek duruma gelince doğal olarak ABD'yle Türkiye'nin uzun dönemli çıkarlarının birbiriyle çatışacağı mı, yoksa uyuşacağı mı konusu önem kazanmıştı.¹⁹ Türkiye artık bölgesel güç dengesinin kendisine dayandığı temel ülkelerden bir tanesi olarak görülebilmekteydi.²⁰ Bosna'dan Karadeniz ve Orta Doğu bölgelerine kadar birçok uluslararası çok taraflı girişimde Türkiye'nin aktif katılımcı ve birçoğunda lider olarak rol alması, nasıl kendisini muktedir ve güçlü bir bölgesel güç olarak gördüğünü açık şekilde ortaya koymaktaydı.²¹

Batı'nın İran Körfezi petrolüne bağımlılığı, Rusya gibi rakip olabilecek devletlerin bölgede etkin duruma gelme olasılığı, bölgede tüm dünya barışını tehdit edecek çatışmaların çıkabilecek olması ve ABD'nin çok uzun yıllardır bölge ülkeleriyle özel ilişkiler kurmuş olması Orta Doğu'nun Batı için önemini ortaya koyan hususlardan birkaç tanesiydi. Türkiye Orta Doğu bölgesinde çıkacak çatışmalara en çabuk şekilde müdahale edilebilmesi için topraklarını sunabilecek en önemli ülkeydi. ABD'nin İncirlik'ten kaldırdığı uçaklarla Irak'ı sürekli denetleyebilmesi bunun en açık ispatlarından bir tanesiydi. Batı, Türk topraklarına yerleştireceği kuvvetlerle Orta Doğu'daki gelişmelere en hızlı, en kolay ve çıkarlarına en uygun şekilde müdahale edebilecekti.²² İncirlik'te yer alan uçaklar, ABD'nin Doğu Akdeniz'de konuşlandığı en ileri kuvvetler durumundaydı. Türkiye'deki haberleşme ve istihbarat tesislerinden elde edilen bilgilerle Amerikan 6. Filosu, Doğu Akdeniz'deki gelişmeleri yakından takip edebilmekteydi. Eskiden olası bir Sovyet saldırısından anında haberdar olup karşılık vermede ABD bu tesislere hayati ihtiyaç duymaktaydı. Başka bir gücün bu önemli bölgede güçlenmesi hâlinde aynı durum yeniden söz konusu olacaktı. Rusya'nın ileride geliştirebileceği silah sistemlerinden ve yaptığı füze testlerinden Amerika bu tesisler sayesinde bilgi toplayabilecekti. 6. Filo bölgede rahat bir şekilde dolaşırken Türk tesislerinden önemli ikmal hizmetleri elde etmekteydi.²³ Doğu Akdeniz bölgesinin ve 6. Filo'nun ABD için taşıdığı önem tartışılmazdı. Washington'un Akdeniz'deki varlığının temeli ve sembolü olan 6. Filo yoluyla ABD bölgede ve bölgeye yakın kısımlarda rahatça dolaşabilmekte ve buralarda etkisini kurabilmekteydi. 6. Filo'nun Yunanistan'la birlikte Türkiye'deki tesislerden yararlanamaması durumunda faaliyetleri önemli oranda sekteye uğrayacaktı. Tabi 6. Filo'nun Türkiye ve Yunanistan'ın tasvip etmediği NATO dışı faaliyetlerde bulunması bu iki ülkeyle ABD arasında problemler doğurabilecekti.²⁴

Bu arada Türk yöneticiler de Türkiye'nin toprakları üzerinde ABD üslerine sahip olmakla ve bölgenin temiz su kaynaklarını kontrol etmekle İran Körfezi civarındaki tüm gelişmelerde doğrudan ve kesin etkide bulunacağını vurgulayarak Türkiye'nin Batı açısından taşıdığı önemi ön plana çıkartmaya çalışmıştır.²⁵ Onlara göre Körfez Krizi Türkiye'nin Batı için sadece güvenilir bir müttefik olduğunu ortaya koymamış, fakat aynı zamanda Orta Doğu'nun karmaşık politikaları arasında Batı'nın çıkarları açısından Türkiye'nin vazgeçilemez bir ortak olduğunu ispatlamıştı.

Türkiye'nin Karadeniz'den Akdeniz'e uzanan deniz trafiğini kontrol etme imkânına sahip olması da Batılıların ayrıca üzerinde durdukları bir husustu. Zamanında bu deniz yolu Sovyetler Birliği'nin ekonomik ve askerî gücünü ayakta tutabilmesi için önemliydi. Türkiye yoluyla Batı SSCB'yi

gerektiğinde Karadeniz'de hapsedebileceği için bu şekilde bu devlete karşı önemli bir kozu elinde tutmuş oluyordu. İleride Rusya'nın Batı için tehdit olması durumunda bu yol ve bu yolu elinde bulunduran Türkiye yine ön plana çıkacaktı. Ayrıca 1936 tarihli Montrö Sözleşmesi'ne göre Boğazlardan geçirilecek savaş gemilerinde sınırlama yapılması her zaman dengeleri etkileyebilecek bir husustu. NATO'nun savaş stratejilerinde Boğazların kapatılması yoluyla buradan geçen deniz yolunun kontrol altına alınması her zaman en önemli unsurlardan biri olarak yerini alacaktı.²⁶ Türkiye'nin bu arada bölgedeki hava yollarını da kontrol altında bulundurabilecek konumda olması, olası bir Orta Doğu çatışmasında ciddi roller alabileceğini gösteren diğer bir unsurdu.

Türk Dış Politikasının Geleceği

Türkiye'nin Batılı bütünleşme çabaları ve güvenlik yapılanmaları dışında tutulması ya da Batı tarafından terk ediliyor izlenimi verilmesi durumunda geleneksel Batılı kimliğinden taviz verip vermeyeceği başta Amerikalılar olmak üzere birçok kişi tarafından merak edilmekteydi. Batı'nın Nogorno-Karabağ, Bosna-Hersek ve Kosova krizlerinde verdiği tepki Türk halkını olduğu kadar Türk yetkilileri de derin şekilde hayal kırıklığına uğratmıştı. Bu bağlamda söz konusu edilen, Türkiye'nin kendine yeni bir siyasi kimlik ile birlikte Balkanlarda ve Türkiye cumhuriyetlerinde yeni roller aradığı savıydı. Demirel, yeni dünya düzenini şekillendirmesi beklenen Batı kaynaklı örgütlerin güvenilirlik ve etkinliklerinin bu olaylarda başarılı bir imtihan veremediğini söylemişti. 1992 yılının sonuna gelindiğinde Türkiye'nin Batı'dan gittikçe uzaklaştığı, Batılı değerlerin halkın ve yeni siyasi çevrelerin gözünden düştüğü ve Türkiye'de yeni bir kimlik aranması yoluna gidildiği iyice hissedilmekteydi.²⁷ Batılı devletlerin takip ettiği politikalardan duyulan hayal kırıklığının devam etmesi durumunda Türk yetkililerin daha bağımsız ve daha girişken bir tutum sergileyeceklerine kesin gözüyle bakılmaktaydı. Bosna ve Çeçenistan krizleri göstermişti ki, Batılı devletler Müslüman halklar ve devletler söz konusu olduğunda geleneksel değerlerini bir kenara bırakarak oldukça yanlı ve bu halklara zarar verici politikalar takip ediyorlardı.²⁸ Diğer taraftan Türkiye'nin AB'ye alınmamasının temel nedenleri arasında Müslüman olmanın en önde geldiği birçok kişinin kabul ettiği bir husustu. Batı yeni dünya düzeninde Türkiye'ye bir rol vermeye niyetli değilse Türkiye bunu kendi inisiyatifiyle elde etmeye çalışacak, bunu yaparken de bu defa Batılı devletlerin çıkarlarını o kadar göz önünde bulundurmayacaktı.

Soğuk Savaş'ın ertesindeki dönemde Türkiye açısından bakıldığında manzarada gerçekten karanlık noktalar bulunmaktaydı. Ortak temel

tehdidin ortadan kalkmasıyla Türkiye'nin Batı'yla askerî ittifakı zayıflamış gibi gözükiyordu. Bosna gibi krizlerde NATO etkili bir tepki verememişti. Türkiye'nin Avrupa'dan beklediği ekonomik ve siyasi faydalara o kadar güvenemeyeceği ortaya çıkmıştı. Müslüman ve Türk halkların çektikleri karşısında gösterdiği tepkiyle Batı'nın Türk halkının gözündeki manevi otoritesi oldukça yara almış ve buna bağlı olarak Türkiye içindeki Batılılaşma çabaları da Türk ulusunun nazarında meşruiyetini kaybetmişti.²⁹ İslami kesimlerin yıllardır propagandasını yaptıkları Batı'nın Türkiye'nin faydasını istemeyeceği ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarının Batı'yla bütünleşme yerine diğer Müslüman ülkelerle kurumsal bağlar kurmakta yattığı savı bir anlamda yeni olaylarla doğrulanmış gibi görünüyordu. Diğer taraftan milliyetçi kesim de Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla ortaya çıkan Türki devletlerle daha yakın ilişkiler kurulmasını ve Türkiye'nin başını çektiği bir birliğin oluşturulmasını isteyebiliyordu.³⁰

Türkiye'de artık geleneksel Atatürkçü ideolojinin temel unsurları olan laiklik, devletçilik, dış müdahale karşıtı olma ve Batı'ya yönelik politika takip etme gibi konularda tam zıt fıkirlere sahip kesimler Batılı devletlerin davranışlarının da etkisiyle halk arasında desteğini artırabiliyor, hatta ülkeyi yönetme durumuna bile gelebiliyorlardı. Özellikle Avrupa Birliği'nin Türkiye'yi kendisinden belli bir mesafede tutarak ilişkileri sürdürmek istemesi, Türkiye içerisinde Batı karşıtı unsurların elini kuvvetlendiren önemli bir husustu. Bu durumda Batı'dan kopmaktan çekinen kesimlerin, Avrupalı ve Amerikalı devlet adamlarına, Türkiye'ye destek vermelerinin içeride laik ve Batı düşünce yapısına sahip çevrelerin iktidarını kuvvetlendireceğini hatırlatmaları beklenebilecek bir gelişmeydi.³¹

Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşabileceğinin sinyali veren en önemli gelişme, şüphesiz Refah Partisi'nin yerel ve genel seçimlerde ciddi başarılar elde etmesi ve sonuçta koalisyon ortağı olarak da olsa iktidara gelebilmesiydi. Kesic'e göre, Refah Partisi'nin başarısının temelinde bu partinin Türkiye'de ekonomik, siyasi ve güvenlik alanında bir kargaşa yaşanması karşısında Batı karşıtı milliyetçi bir söylem kullanarak memnuniyetsiz geniş kitleleri kendisine çekebilmesi yatmaktaydı. Türk halkının çoğunluğu arasında Batı'ya karşı hayal kırıklığı çok yaygın olduğu için Refah Partisi'nin Batı karşıtı mesajları oldukça başarılı oluyordu. Türk halkı, Türkiye'nin geleceği açısından hayati önem taşıyan birçok konuda Batı'nın kendilerini yalnız bıraktığını düşünmekteydi. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği hayalden başka bir şey değildi, NATO ise koskoca bir hiç olduğunu her olayda ispatlamıştı.³² Yıllardır Batılı politikalar takip edilmesi karşısında hâlâ bir yerlere varamadığını hisseden Türk halkı giderek İslam'da daha fazla şey bulur olmuştı.³³ Merkez sağ ve sol partiler giderek parçalanır ve

halkın isteklerini yerine getirmezken, daha dinamik ve girişimci görünen Batı karşıtı İslami akımlar ve Türk birliğini savunan milliyetçi kesimler giderek güçlerini artırıyor ve Türk siyasi hayatında seçimler sonucunda çok köklü bir değişiklik olasılığı zaman geçtikçe artıyordu.³⁴

Türk ordusunun 28 Şubat 1997'de Millî Güvenlik Kurulu aracılığıyla siyasete müdahale etmesi yukarıdaki gelişmelere bir dereceye kadar sekte vurduğu bir gerçektir. 28 Şubat süreciyle Türkiye'nin geleneksel politikalarından ve yönelimlerinden farklı davranışlar ortaya koyabilecek kesimler iktidardan uzaklaştırılmış, bundan sonra iktidara gelmeleri zorlaştırılmış ve iktidarda bulunanların da belli yönde davranması sağlanmıştır. Ancak mevcut eğilimlerin tamamen ortadan kaldırılması mümkün değildi. Amerikalıların ve Avrupalıların Türkiye'nin geleneksel yönetici elitinin yapısında ve geleneksel Batı ağırlıklı çizgisinde değişiklik olacağı yönünde endişe duymaları için hâlâ geçerli nedenleri bulunmaktaydı. Geleneksel yapının devam ettirilmesi konusunda askerî kesime güvenilmesi hem demokratik ilkelerle uyuşmamakta hem de ne zamana kadar devam ettirilebileceği belli olmadığı için güvenilir bir araç olarak görünmemektedir. Batı, Türkiye'yi dışlama yoluna giderse Batı karşıtı kesimlerin geniş desteğiyle iktidara gelebilecek siyasi partiler Batı'dan daha bağımsız ve daha geniş çaplı politikalar takip etme yoluna gidebileceklerdi.

Aslında o dönemde Türkiye'de geleneksel yönetici kesim arasında da Batı karşıtı eğilimler oldukça güçlüydü. Lesser'a göre Türkiye'nin hep Batı'nın yanında yer alması garanti değildi. Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşması, Batı'ya, Avrasya olarak isimlendirilen çok geniş bir bölgede karşısına çıkacak önemli sorunları aşmada yardımını alabileceği stratejik bir ortaktan mahrum bırakacaktı. Diğer taraftan Türkiye'nin Batı'yla ilişkilerinin kötüleşmesi, Türkiye'deki siyasi ve ekonomik değişim sürecini daha da zorlaştıracak ve karmaşıklatastıracak, Türkiye'deki karışıklıkların ise Batı için önemli olumsuz etkileri olacaktı.³⁵ Bu bağlamda Rand şirketince hazırlanan bir raporda Amerikan yöneticilerine şu tavsiyelerde bulunulmuştur: "ABD, Türkiye'yi Batılı ülkeler topluluğunun vazgeçilmez bir üyesi olarak gördüğüne dair, Türkleri temin etmek için elinden gelen çabayı göstermelidir. Fundamentalist güçlerin başta gelen amacı, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerini bozmak olduğu için ABD bu ihtimali en aza indirmeye çalışmalıdır... İslamcı hareketin tehlikeli olmaya başladığı bir dönemde Avrupa'nın Türkiye'yi reddetmesi İslamlaştırma eğiliminin artmasına ve bu ülkenin, Batı'dan koparak İslam dünyasına yaklaşılmasını isteyenlerin eline düşmesine yol açacaktır."³⁶

Sonuçta denebilir ki, Türkiye'nin özellikle güvenlik alanında Batı'dan dışlanması olasılığından en fazla rahatsızlık duyan ve bunu önlemek için

çaba sarf eden kesim Türk askerî çevreleri olmuştur. Türkiye'nin marjinalleşmesinden endişe duyan Türk ordusu, Orta Doğu, İran Körfezi ve çevre bölgede Amerikan ve Avrupalı stratejik çıkarlar çerçevesinde Türkiye için yeni roller arama yoluna gitmiştir. Bu bağlamda Gresh, Türk ordusunun içeride İslami fundamentalizmi temel düşman olarak seçerek Türkiye'yi uluslararası alanda İran karşıtı cephenin bir parçası hâline getirdiğini belirtmektedir.³⁷

Türkiye'nin Daha Aktif ve Daha Bağımsız Dış Politika Takip Etmesi

Türkiye Soğuk Savaş sonrasında uluslararası alanda çok daha girişken bir tutum takınarak bir anlamda yeni kurulan düzende temel aktörlerden biri olmayı arzu etmekte ve bu şekilde Batı tarafından dışlanma olasılığının da önüne geçmeye çalışmaktaydı. Türkiye'yi artık dünya çapında kriz yönetimi, barışı sağlama ve barışı koruma operasyonlarında sık sık görmek mümkündü. Türkiye eskiden NATO'ya girebilmek için nasıl Kore Savaşı'nda en önde Batı'ya yardıma koştuysa bu defa da Soğuk Savaş sonrası düzenin temel taşlarından biri olabilmek için Somali'den Bosna-Hersek'e, Arnavutluk'tan Makedonya'ya kadar barışın yeniden tesis edilmesi ve korunması konusunda nerede kendisine ihtiyaç duyuluyorsa her türlü yardıma hazır olduğunu eylemleriyle ortaya koymaktaydı. Bu durum Türk Savunma Bakanlığının *Beyaz Kitabı*'nda açıkça belirtilmiştir: "NATO alanı dışındaki barışı koruma ve insani yardım harekâtlarına katılım, Türkiye'nin savunma politikasının önemli bir veçhesi hâline gelmiştir."³⁸ Türkiye, bölgesinde ve ülkesinde barış ve istikrarın temin edilmesi çabaları çerçevesinde, BM ve NATO'nun barışı koruma görevlerine Somali, Bosna-Hersek, Arnavutluk, Gürcistan ve Filistin'de aktif olarak katılmıştır. 1993 yılı sonundan itibaren Türkiye Yugoslavya'da uçuş yasağının uygulamaya konmasında UNPROFOR'a çok değerli katkılarda bulunmuştur.³⁹

Türkiye aktif dış politika izleme yanında daha bağımsız dış politika izleyebileceğinin de sinyallerini vermiştir. Avrupa bütünleşmesine katılma yolunda karşılaştığı olumsuz tavırlar ve ABD'nin de zaman zaman problemler çıkartarak her zaman güvenilir bir ortak olmadığını ortaya koyması, Türkiye'yi yalnızlığını önleyecek bazı girişimlerde bulunmaya itmiştir. Eski Sovyet cumhuriyetleri, Balkanlar, Karadeniz bölgesi ve Orta Doğu bu çerçevede Türkiye için yeni faaliyet alanları olarak ortaya çıkmıştır. Yeni ortamda Atatürk'ten beri süren dış müdahalelerden uzak durma ve Batı'yla ilişkilerin en ön planda tutulması bile sorgulanabilmiştir. Hatta bunun da ötesinde Türkiye'nin artık Kemalist teorinin "dar ceketiyile" kendisini sınırlandırma-

ması gerektiğini söyleyenler de çıkabilmiştir.⁴⁰ Özellikle Türkiye'nin Orta Asya ve Orta Doğu devletleriyle dinî, tarihsel, etnik ve kültürel bağlarının olması ve içeride de bu devletlerle iş birliğine gidilmesini savunanların etkilerini artırması “acaba Türkiye'nin buralara açılması mı söz konusu olacak?” sorusunu beraberinde getirmiştir. Kamuoyunun dış politikadaki etkisinin artmasıyla da Bosna, Kosova, Azerbaycan ve Kıbrıs gibi sorunlar çok daha hararetli şekilde tartışılmış, Türk hükûmetleri de politika oluştururken bir dereceye kadar kamuoyundaki hassasiyetlerin etkisi altında kalmıştır.

Erbakan'ın kısa başbakanlığı zamanında Müslüman ülkelerle ilişkileri geliştirme yolunda D-8 grubunun oluşturulması Türkiye'nin dış politika tarihi içinde atılmış önemli adımlardan birisiydi. Erbakan'ın faaliyetlerine karşı içeride muhalefet oluşması ve sonuçta başbakanlıktan ayrılmak zorunda kalması; Erbakan'ın kendisi başbakanken NATO üyeliği, İsrail'le ilişkiler ve AB'yle gümrük birliği konularında önceki politikaların zıddına herhangi bir girişimde bulunmaması ve bu arada Asya'da ekonomik krizin çıkmasıyla buradaki ülkelerin dünya ekonomisi içindeki konumlarının sarsılması Türkiye'nin bu dünyayla ilişkilerinin Batı'yla ilişkilere bir alternatif olamayacağını ortaya koymuştur.⁴¹ Buna rağmen Türk yetkililer ileride Batı'yla sorunlar yaşanabileceğini hesaba katarak D-8'i yedekte tutma eğilimi içinde görünmüşlerdir.

Türkiye'nin dış politikasının çeşitlenmesinde önem verdiği birliklerden birisi, kendi liderliğinde Karadeniz'e sınırı olan ülkeler arasında gerçekleştirmeye çalıştığı ortak ekonomik pazar projesiydi. Aslında resmî adıyla Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Türk yetkililerin Soğuk Savaş sonrasında daha aktif dış politika izleme ve Batı'nın gözünde Türkiye'nin önemini artırma çabalarının odak noktasını oluşturmaktaydı. ABD'nin girişimi desteklemesi, amaçlarına ulaştıkları yönünde Türk yöneticileri hem memnun etmiş hem de gittikleri yolda daha sebatlı davranmalarına neden olmuştur. Türk makamlarının KEİ'yi geliştirirken taşıdıkları asıl maksat, Batı'nın gözünde daha önemli hâle gelmekti. Bu politikanın bir parçası olarak ABD'nin kendilerinin bölgesel politikalarını desteklemesini beklemişler, faaliyetlerinin Batı'ya da çıkar sağlayacağını ve bu yolla Türk-Batı ilişkilerini daha da derinleştireceğini ifade etmişlerdir.

Türk yetkililerin asıl maksatları ne olursa olsun ortaya çıkan görüntü eskisinden oldukça farklıydı. Türkiye'nin uluslararası politika seçenekleri 15 yıl öncesiyle karşılaştırılamayacak şekilde kamuoyu, politikacılar ve devlet adamları tarafından tartışılabilmekte ve çok değişik yollar teklif edilebilmekteydi. Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin ulusal çıkarları çok daha cesur ve girişken bir şekilde savunulmakta ve ABD de dâhil olmak üzere diğer devletlerle ilişkilerde egemenlik ve bağımsızlık çok daha ön

plana çıkartılmaktaydı. Türk iç politikasındaki değişiklikler ve yeni kriz bölgeleriyle Türk halkının bağlantısı, Türk yöneticilerinin çok daha aktif dış politika izlemeleri konusunda bir baskı oluşturmıştır. Sonuçta Türk dış ve güvenlik politikalarının ufku hem bölgesel hem de fonksiyonel olarak genişlemiştir. Politika yapıcılarının bileşiminde bile bir değişiklik olmuştur. Türkiye'nin kriz bölgelerinde çok daha aktif olması, kendi çıkarlarını çok daha ön plana çıkartması ve artan milliyetçilikle beraber Türkiye'nin egemenliği konusundaki hassasiyet ortaya çıkan sonuçlardan birkaçıdır.⁴²

Yeni anlayış çerçevesinde Türk yöneticilerin davranışında meydana gelen bir değişiklik de ABD gibi devletlerle ikili ilişkilere önem vermekten çok BM, NATO, AGİT, AB, BAB ve Avrupa Konseyi gibi kurumlar çerçevesinde ulusal çıkarları korumaya çalışmalarıydı. Cumhurbaşkanı Demirel bu politika değişikliğini şu şekilde ifade etmiştir: Türkiye çok yönlü bir politika takip ederek yeni ortaya çıkan sorunlara karşı koymada siyasi, ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel ortak girişimler için fırsatlar aramaktadır. Türkiye Batı bağlantısına sadık kalmakla beraber hem Batı'ya hem Doğu'ya bakabilme yeteneğiyle stratejik önemini artırmıştır.⁴³ Türkiye Kuzey Irak'a operasyonlarda bulunarak ve Suriye'yi tehditlerle köşeye sıkıştırarak da eskiye göre çok daha müdahaleci bir tavır takınabileceğini ve gerekirse sınırları dışında operasyonlar yapabileceğini göstermiştir. Türk askerî yetkilileri bile genel anlamda Batı'yla ittifaka sadık kalsalar da eskisine göre çok daha girişimci, bağımsız ve çeşitlendirilmiş bir dış politika çizgisi takip etmek ister görünmüşlerdir.⁴⁴

Türk yetkililerin bağımsız politika takip edebilme konusunda dikkat ettikleri diğer bir husus, savunma alanında kendi kendilerine yeterli olmaya çalışmak ve bu alanda bir kaynağa bağlı olmaktan kurtulmaktır. Savunma Türkiye'nin en zayıf ve en fazla para harcadığı alan olduğu için bu konuda bir devlete, örneğin ABD'ye bağımlı olmak, Türkiye'nin kendi ulusal çıkarlarını kollayan bağımsız ve girişken bir dış politika izlemesini engellenecekti. 1974 Kıbrıs harekâtından sonra ABD'nin Türkiye'ye ambargo uygulaması Türk savunma sanayiinin ne derece ABD'ye bağımlı olduğunu ortaya koymuş, bunun üzerine Türk yetkililer ulusal savunma endüstrisini geliştirmenin yollarını aramaya başlamışlardı. Bu çerçevede 1978 yılında Ecevit hükûmeti zamanında "yeni savunma anlayışı" benimsenmişti. Bundan sonraki ciddi adım, 1985 yılında savunma endüstrisinin geliştirilmesi ve desteklenmesine yönelik olarak Savunma Sanayii Müsteşarlığının kurulmasıydı. Savunma bakanlığı içinde savunma sanayiine verilen önemi gösterir şekilde kurulan bazı diğer organlar da şunlardır: Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu, Savunma Sanayii İcra Komitesi, Savunma Sanayii Destekleme Fonu, Savunma Sanayii Denetleme Kurulu.⁴⁵

Ulaşılmaya çalışılan temel amaç, Türk Silahlı Kuvvetlerinin mevcut modernizasyon ihtiyacının, mümkün ve ekonomik olduğu ölçüde yerli bir savunma sanayii alt yapısı oluşturulması suretiyle karşılanmasıydı. Oluşturulan savunma fonu, özel bir vergilendirme sistemi yoluyla önemli miktarda mali kaynak biriktirilmesini öngörüyordu. Türk, Amerikan ve Batı Avrupalı özel şirketlerle ortak savunma yatırımları gerçekleştirilmesi ise başvuru olan yeni bir yoldu. Bu şekilde yabancı yatırım ile birlikte özel sektörün teknolojik, mali ve yönetsel olanaklarından faydalanmak savunma sanayii için yeni ufuklar açacaktı. General Dynamics ile F-16 savaş uçaklarının ortak üretimi için yapılan anlaşma ve Chicago merkezli FMC şirketi ile Ankara merkezli Nurol grubuna 1698 tane zırhlı savaş aracı yapılması için verilen 1.07 milyar dolar değerindeki proje yeni anlayış çerçevesinde gerçekleştirilen girişimlere iki önemli örnekti. Türkiye'nin 1995 yılına kadar Mısır'a satılmak üzere 46 tane F-16 uçağı üretmesi de uygulamaya konan, Türkiye'yi bölgesel silah satıcısı bir devlet konumuna getirecek diğer ciddi bir projeydi.⁴⁶ Türk Savunma Bakanlığının 1997 yılında çıkarttığı kitapta ortak yatırımlarla ilgili olarak şu ifadeler yer verilmiştir: "Yurt dışından satın alınmasına karar verilen teçhizat ve sistemlerde öncelik yerli savunma sanayiinde olmak üzere, ülke sanayiine katkı sağlayacak direkt ve/veya indirekt off-set uygulamalarına imkân verecek tekliflere öncelik verilir."⁴⁷

Körfez Savaşı'nda gerçekleştirilen operasyonların yakından izlenmesi Türk silahlı kuvvetlerinin modern konvansiyonel savaş gerçekleştirme konusundaki hazırlıksızlığını ve yetersizliğini ortaya koymuştu. Diğer taraftan çevresindeki tehdit unsurlarının artması Türk ordusunun acil şekilde modernizasyondan geçirilmesini gerektiriyordu. Bu çerçevede 1991 yılında başlatılan ve 2000 yılına kadar geniş bir zaman içerisinde gerçekleştirilmesi düşünülen Türk ordusunun modernizasyon programı çerçevesinde gerek duyulacak silah ve malzeme miktarı asgari 20 milyar dolara ulaşmaktaydı.⁴⁸ 1998 yılına gelindiğinde bile Millî Savunma Bakanı İsmet Sezgin hâlâ Türk ordusunun modernizasyon ihtiyacından bahsetmekteydi: "Türk Silahlı Kuvvetlerimizin modernizasyonuna büyük önem vermekteyiz... Daha fazla kendine yeterli ve ileri teknoloji girdisine sahip bir ülke durumuna gelme, millî hedeflerimiz içerisinde yer almaktadır."⁴⁹

TÜRKİYE'NİN PROBLEMLERİ VE ABD

NATO'yla İlgili Endişeler

NATO üyeliği, 1990'larda Türk dış ve güvenlik politikalarının vazgeçilmez temellerinden birini oluşturmaya devam etmiştir. Türkiye'nin güvenliğini sağlama konusunda mevcut olan alternatifler arasında en iyi

seçenek, NATO'nun tam üyesi olarak kalma yanında bu ittifak içinde Atlantik bağlantısını vurgulamak olarak görünmekteydi. Türkiye'nin güvenliğiyle ilgili olarak en yakın alternatifler sayılabilecek Avrupalı devletler, ABD'nin yardımı olmadan hâlâ çatışmaları bir çözüme kavuşturamamakta ve kendi aralarında bir görüş birliğine her zaman ulaşamamaktaydılar. Diğer taraftan NATO üyeliği Türkiye'nin mevcut en önemli ihtiyacını karşılayabilecek bir araç konumundaydı; o ihtiyaç da uluslararası arenada yalnız kalmaktan kurtulmak ve Batı'yla ilişkilerini sağlamlaştırmaktı.⁵⁰ Türkiye'nin NATO üyeliği, Batı demokratik kulübüne katılımının bir sembolü olduğu gibi, Batı'nın kendine ilgi duymasını perçinlemekte ve Türkiye'ye Batı'nın en yüksek konseylerinde oy hakkı sağladığı gibi uluslararası ilişkilerde de daha etkili bir konum verinekteydi.

NATO, ayrıca Batı'yla savunma alanında iş birliği gerçekleştirirken Türkiye'ye bu ilişkileri Avrupa-Atlantik çerçevesine oturtma imkânı tanımakta ve bu şekilde ABD'ye aşırı derecede bağımlı olmasının önüne geçmekteydi. ABD'nin Türk-Amerikan ittifakını kendisinin hâkim olduğu bir ikili ilişki türüne dönüştürmesini engellemek, geçmiş tecrübeler de göz önünde bulundurulduğunda Türkiye açısından gerçekten büyük önem taşımaktaydı. Türk yetkililer bazen Amerikalıların uluslararası olayları tek başına yönlendirmek istemelerinden, taahhütlerine sadakatleri konusunda şüphe uyandırıcı tavırlar sergilemelerinden ve diğer ittifak üyelerine danışmadan tek taraflı girişimlerde bulunmalarından rahatsızlık duymaktaydılar.⁵¹

Türk yöneticiler NATO yeniden yapılsa bile kolektif güvenliğin devam etmesini beklemekteydiler. Onlara göre kolektif güvenlik, Türkiye'nin güvenliğini garanti altına aldığı gibi mevcut taahhütlerinin temelini oluşturduğu için de vazgeçilemez bir husustu.⁵² Amerika ve NATO Rusya'yı ve diğer potansiyel düşmanları gerçek anlamda caydırmaya devam etmeli ve bu bağlamda Rusya ile diğer bölgesel güçlerin NATO'nun Türkiye'ye sağladığı güvenlik garantisinin o kadar samimi ve gerçek olmadığını düşünmelerine fırsat vermemeliydi.⁵³ Ancak NATO'nun Türkiye'nin güvenliğiyle ilgili taahhütlerine sadık kalmayabileceği şüphesini Türk yöneticilerin o kadar kafalarından silebildiklerini söylemek güçtü. Geçmişte Türk liderler Sovyetler Birliği'nin ya da onun kuklası bir bölge hükûmetinin Türkiye'ye karşı sınırlı bir saldırı gerçekleştirmesi durumunda NATO'nun hemen ve kolektif bir şekilde karşılık vermeyebileceği yönünde kaygılar taşıdıklarını ifade etmişlerdi. Soğuk Savaş sonrasında NATO bir geçiş ve adaptasyon dönemi geçirirken özellikle "alan dışından" kaynaklanan bir güvenlik problemi ortaya çıktığında üyelerinin savunmalarının sağlanması konusunda işletilmesi öngörülen 5. maddeyi devre dışı bırakması ihtimali

daha yüksek olabilirdi. Müttefiklerin karşılık verip vermemede kendilerini daha serbest hissedecekleri, daha şartlara bağlı ve daha az otomatik karşılık gerektiren bazı “gri bölge” tehditlerinden bahsedilmesi, şüphesiz Türk yöneticileri fazlasıyla endişelendirmekteydi. Körfez Krizi sırasında bazı NATO müttefikleri, özellikle Almanya Türkiye’nin yardım ve güvence isteklerine isteksizce ve gecikerek cevap verdiklerinde Türk liderlerin bu tür kaygıları daha da kuvvetlenmişti. Körfez Krizi tecrübesi Türk liderlerin NATO garantisine karşı duydukları güveni gerçekten derinden sarsmıştır.⁵⁴

Lesser, Türkiye’nin NATO garantisinin sağlamlığı ve “gri bölge” tartışmasının ortaya çıkışıyla ilgili olarak duyduğu endişeleri giderme konusunda NATO’nun güney bölgesinde Amerikan taktik savaş uçaklarının sürekli olarak bulundurulmasının önemine işaret etmiştir. Buna göre 401. Taktik Savaşçı Kanadın en önemli görevi, Türkiye’nin güvenliğini sağlamlaştırmaktı. Kanadın savaş uçakları dönüşümlü olarak İncirlik’te bulundurulmaktaydı. Türk yöneticilerin gözünde bu güç, Türkiye’nin ve bölgenin istikrarına Batı ittifakının verdiği önemin devam ettiğini göstermesi açısından önem taşımaktaydı. Ancak yine de Türk liderler gücün kendi istekleri dışında ve çıkarlarına aykırı şekilde kullanılmasından çekinmekte ve kendilerini bölgenin sorunlarına karıştıracaklarını düşünerek güce karşı biraz mesafeli davranmak ister görünmekteydiler.⁵⁵ Gerçekte NATO 1960 yılında Türkiye de dâhil olmak üzere kanatlardaki ülkelerin yardımına daha çabuk gidebilmek için AMF’yi (ACE Mobile Force, Hareketli Gücü) kurmuştu. Bu güç Türkiye’nin doğusunda ve Trakya bölgesinde tatbikatlar yaparak NATO’nun Türkiye’nin güvenliğini sağlama almak istediğini kanıtlamaktaydı. Yeni dönemde NATO’nun Merkez bölgesindeki askerî kuvvet yoğunluğunu azaltarak kanatlara daha fazla asker transfer etmesi beklenmekteydi.⁵⁶

Türk yöneticiler, geçmişte olduğu gibi 1990’larda da NATO’nun savunma stratejilerinin belirlenmesinde Türkiye’ye istenen ölçüde rol verilmediğini düşünmekteydiler. Özellikle Amerika’nın davranışlarını aşırı derecede eleştiren bazı Türkler, ABD’nin kanatlarda kalanlar başta kalmak üzere ittifakın diğer üyelerinin önceliklerini ve görüşlerini göz ardı ederek tek başına NATO’nun politikalarını belirlediği iddiasını ortaya koyabilmekteydiler. Bu tür görüşlere sahip Türklerin mantığı şu şekilde devam etmekteydi: Türkiye’nin jeo-stratejik konumu diğer üyelerinkinden farklıydı. Türkiye, Doğu Akdeniz bölgesinde yetersiz destekleyici tedbirlerle ittifakın merkezinden uzakta yalnız başına bırakılmıştı. Türkiye’nin güvenlik çıkarları ve ihtiyaçları Amerikalıların ittifakın çıkarlarını korumak için gerekli olduğunu düşündükleri politikalara ilave olarak ve bu politikalardan farklı olarak bazı ekstra tedbirlerin alınmasını gerekli kılmaktaydı. Türkiye’nin

hareket kabiliyeti NATO'nun amaçlarıyla o derece sınırlandırılmıştı ki, Türk yöneticiler NATO'nun temel güçleri tarafından belirlenen güvenlik stratejilerinde taktik değişiklikler yapma imkânından bile yoksundular. Amerika, Türkiye'nin çevresindeki bölgeye petrol akışının sağlanması gibi kendi çıkarlarını korumak için tereddüt etmeden müdahale edebilmekteydi. Türkiye'nin ise böyle bir müdahaleye katılması bölge devletleriyle çok önemli ilişkilerini zedeleyeceği için daha zor görünmekteydi. Kısaca belirtmek gerekirse, NATO ve özellikle ABD Türkiye'nin güvenlik seçeneklerini ve kendisini bölgenin gerçeklerine adapte etme yeteneğini daraltmaktaydı.⁵⁷

Batılı devletler 1990'larda Türkiye'nin kendi savunma yapısını geliştirmesine ve kendi imkânlarıyla güvenlik kaynaklarını genişletmesine bile izin vermek istemez görünmekteydiler. Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye, başka müttefiklerin aksine ittifak sorumluluklarına hep sadık kalarak kapasitesinin ötesinde Batı'nın güvenlik ve savunmasına katkıda bulunmuştu. Başka devletler, kendi çıkarlarını Batı ittifakının çıkarlarının önüne koyarak hareket edebiliyor ve önemli konularda ittifakın lider konumundaki devletlerine karşı gelebiliyorlar, ancak yine de kolektif ittifakın getirdiği faydaların hepsinden yararlanabiliyorlardı. Türkiye Batı'nın özellikle merkez bölgesinde söz konusu olan mükemmel atmosfer ve şartların oluşmasında büyük role sahip olmuştu. Ancak bunu yaparken çok büyük fedakârlıklara katlanmıştı. Türkiye'nin çok fazla fiyat ödediğini söylemek yanlış olmayacaktı.⁵⁸ NATO'nun uzun çevreleme politikası yılları boyunca Türkiye, bu ittifaka sadık kalma uğruna kendisini güneyindeki ve kuzeyindeki komşularından uzaklaştırmış, onların düşmanlığını çekmişti.

Soğuk Savaş sonrasında Türk yöneticilerin Batılı devlet adamlarından anlamalarını beklediği husus şuydu: Türkiye'nin Batı'yla ittifakı, komşularını provoke ederek onu ciddi tehditlerle karşı karşıya bırakmamalıydı.⁵⁹ Türk liderler aynı zamanda silah alma kaynaklarını çeşitlendirme ve hassas bir bölgede Türkiye'nin güvenlik ve istikrarını koruyabilmek için müttefiklerinden daha fazla yardım elde etme çabalarını Batılı devletlerin anlayışla karşılamasını ve desteklemesini ummaktaydılar.⁶⁰ Eğer NATO'nun önemi ve gelecekteki rolüyle ilgili olarak Türk liderlerin kafalarında bulunan endişeler ortadan kaldırılamazsa, Türk liderler doğal olarak Avrupa'da NATO dışında ortaya çıkan savunma yapılanmalarına daha fazla ilgi gösterecekler ve Batı karşısındaki konumlarını güçlendirmek için değişik alternatifler arama yoluna gideceklerdi.⁶¹

Soğuk Savaştan kazanan taraf olarak çıkan ve dünya çapında güvenilir tek savunma örgütü olarak kalan NATO, eski Varşova Paktı üyeleri de dâhil olmak üzere yeni üyeler kabul etmeye karar vererek genişleme poli-

tıkası takip etmeye başlamıştır. NATO'nun Madrid Konferansı'nda Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya ile üyelik görüşmelerinin başlamasına karar verilmiştir. NATO yetkilileri sık sık daha fazla üyenin kabul edilmesiyle ilgili olarak "açık kapı" politikası takip etmeye kendilerini hasrettiklerini söylemişlerdir.⁶² Türk yöneticiler de bu yeni gelişmeyi yakından ve dikkatle takip etmiştir. Çünkü bu gelişme, Türkiye'nin Batı'da ortaya çıkmakta olan yeni savunma ve siyasi yapılanmalar içinde merkezi bir konum işgal etme isteğiyle yakından ilgiliydi. Temelde Türk liderler NATO'nun genişlemesine destek vermişlerdir. Ancak onların bazı şartları bulunmaktaydı. Onlara göre NATO'nun iç ve dış adaptasyon süreci, ittifakın temel savunma rolünün etkinliğini hiçbir şekilde etkilememeli ve NATO Batı'nın temel savunma organı ve siyasi danışma forumu olmaya devam etmeliydi.⁶³

Genişleme tedrici bir şekilde gerçekleştirilmeli ve üçüncü bir ülkeyi hedef almamalıydı.⁶⁴ Türkiye açısından Rusya'yı kızdırmamak özellikle önem taşımaktaydı. Rusya Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin temel düşmanı ve en fazla çekindiği ülke olmuştu. Yeniden bu devleti rahatsız edip Türkiye'nin karşısına dikmemek için NATO'nun genişlemesi, Rusya'yı Batı savunma sistemine çekme amacıyla oluşturulmuş olan Barış İçin Ortaklık projesiyle birlikte yürütülmeliydi. Eğer Moskova tamamen süreç dışında bırakılırsa ve bu şekilde NATO'ya katılma isteğini ortaya koymuş olan Doğu Avrupa ülkelerine karşı sert politikalar izlemeye yöneltilirse bu, özellikle Türkiye'yi çevreleyen bölgede etki alanları kurma ve güç politikasına geri dönülmesi anlamını taşıyacaktı.⁶⁵

NATO'nun nihayetdeki amacı, üyelerinin savunmasını ve istikrarını kolektif bir şekilde sağlamak ve korumak ve barışın temel geçerli faktör olduğu ve kuvvet kullanmanın yasaklandığı bir barışçıl Avrupa-Atlantik bölgesi oluşturmaktı.⁶⁶ Ancak Avrupa'yla ve Avrupa'yı çevreleyen bölgeyle ilgili olarak savunma yapılarının oluşturulmasında Amerika ile Avrupalı devletler arasında bazı farklılıklar ortaya çıkmaktaydı. Bazı Avrupalılar NATO'nun eskimiş olduğunu ve bu örgütün bir kenara bırakılarak AGİT ve Avrupa Birliği gibi başka örgütlere daha fazla rol verilmesi gerektiğini düşünebilmekteydi. Bu kişilerin görüşlerine göre NATO tamamen ortadan kaldırılmamalı ve herhangi bir dış saldırı olması durumunda yardıma çağrılmak üzere yedekte tutulmalıydı, ancak bu örgüt Amerika'nın Avrupa'nın iç işlerine karışması ve hâkim olması yolunda kullandığı bir araç olmaktan çıkarılmalıydı.

Bosna'daki çatışma Avrupa ile Amerika'nın ne kadar az ortak değere, vizyona ve siyasi isteğe sahip olduğunu her iki aktörü dünya gözünde küçük düşürecek şekilde ortaya çıkarmıştı. Avrupa ile ABD Bosna'da ancak çok geç bir şekilde ve siyasi istekler konusunda tam anlaşma içermeyen bir temelde iş birliğine gidebilmişlerdi.⁶⁷ Bosna örneğinin de gösterdiği gibi

NATO alanı dışında ortaya çıkan olaylarda NATO üyelerinin etkileyici bir birliktelik oluşturabilmeleri ve birbirlerinin görüşlerini kabul edebilmeleri olasılığı çok daha uzak görünmekteydi.⁶⁸ Avrupalı devletler kendi mali yükümlülüklerini en aza indirgeyerek NATO'nun varlığını devam ettirmesini istemekteydiler. Ayrıca Orta Doğu gibi bölgelerde doğrudan sorumluluk alma konusunda da isteksiz görünmekteydiler. Diğer taraftan Amerika ise NATO'yu daha da güçlenmiş bir şekilde korumak istemekte ve Avrupalılardan Batı'nın savunması konusunda daha fazla sorumluluk yüklenmelerini beklemekteydi.⁶⁹ ABD Batı'nın güvenliğini NATO alanını aşan bir şekilde görmede ısrarlı davranmaktaydı. Türkiye de bu konuda tamamen ABD'nin yanında yer almaktaydı. Avrupa Birliği ise daha çok Avrupa'nın güvenliği üzerinde yoğunlaşmayı planlamaktaydı.⁷⁰

Soğuk Savaş sonrasında Batılı devlet adamları NATO alanı dışından kaynaklanan istikrarsızlıkların ve çatışmaların Batı'nın güvenliğini tehdit ettiğini, bu yüzden bunlara belli şekillerde tepki verilmesi gerektiğini düşünmekteydiler. Etnik çatışmalar, kitlesel göç hareketleri, devletlerin içindeki düzenlerin yıkılması ve kitlesel imha silahlarının yayılmasından kaynaklanan istikrarsızlıklar Batı'lıları tedirgin eden hususlar arasındaydı. Bunlara karşı Batılı devletler ve NATO, barışı koruma ve kriz yönetimi gibi yeni misyonlar yüklenmekte ve tehditlerin artması karşısında etkili tepki verebilmek için yeni araçlar geliştirmekteydi.⁷¹ Ancak yine de NATO'nun kendi alanı dışında gerçekleşen bir gelişmeye nasıl tepki vereceğini önceden bilmek mümkün değildi. Başta ABD, NATO'nun ulaşması gereken bölgenin kendi sınırları dışına taşıdığını, örneğin Avrupa'nın güney kanadının Türkiye'nin sınırlarını aşarak Körfez bölgesine kadar uzandığını düşünmekteydi. Fakat Avrupalılar ve Türkiye gibi bölgeye yakın olan ülkeler bu bağlantıyı bu derece açık bir şekilde görmemekte ve NATO'nun sorumluluğunun bu derece otomatik şekilde başka alanlara kaydırılmasını kabullenmekte güçlük çekmekteydiler.⁷² Türkiye kendisinin Orta Doğu sınırlarının korunmasını tamamen NATO alanı içinde bir konu olarak görürken NATO alanının genişletilmesine ihtiyatla yaklaşmaktaydı.⁷³ Türk yetkililer NATO alanı dışındaki meseleleri ittifak içinde tartışmaya hazırdılar. Ancak NATO çerçevesi dışında genel ve otomatik yükümlülükler almayacaklar ve bütün ittifak üyeleri katılmadığı müddetçe alan dışı operasyonlara katılma riskini yüklenmeyeceklerdi.⁷⁴

Avrupa'nın Güvenliğinin Geleceğiyle İlgili Problemler

Avrupalıların kendi savunmalarıyla ilgili daha fazla söz sahibi olma niyetleri ve kendilerini Amerika'nın hâkimiyetinden kurtarmak istemeleri, Batı Avrupa Birliği'nin (BAB) Avrupa Topluluğu'nun savunma or-

ganı olarak güçlendirilmesi çabalarında açık bir şekilde ortaya çıkmaktaydı. BAB Konseyi'nin 1992 yılında yayınladığı Petersberg Deklarasyonu BAB'ın savunma gücü olarak 50,000 kişilik bir askerî birlik oluşturulması kararını ilan etmekteydi. Bu gelişme Avrupalıların ne kadar ciddi olduklarını ortaya koymaktaydı. Ancak AB üyeleri arasında konuyla ilgili olarak bazı anlaşmazlıklar mevcuttu. Ayrıca Avrupalılar kriz durumlarında yardımına ihtiyaç duydukları için ABD'yi kızdırmak istememekteydiler. Fransa ve Almanya'dan farklı olarak İngiltere söz konusu askerî gücü BAB'tan çok NATO'nun bir alt organı olarak düşünmekteydi.

1991 yılındaki Maastricht Anlaşması konuyla ilgili olarak orta bir yol seçmişti. Buna göre BAB Avrupa Birliği'nin savunma organı olarak düşünülmekteydi, ancak BAB'ın aynı zamanda Atlantik İttifakı'nın Avrupa kolunu güçlendirecek bir araç vazifesi göreceği belirtilmekteydi.⁷⁵ Avrupalı devletleri NATO içinde tutmak, NATO'nun Avrupa savunma yapılanmalarını kontrol etmesini sağlamak ve Avrupalıların kendi savunmalarında daha fazla söz sahibi olma isteklerini tatmin etmek için Atlantik İttifakı içinde Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği, AGSK (European Security and Defence Identity, ESDI) oluşturulmuştur.⁷⁶ Ancak BAB'ın NATO'nun mu yoksa AB'nin mi savunma organı olacağı belli değildi. Bu bağlamda Avrupa Birliği'nin kendi üyesi olmayan NATO üyelerini tam üyeliğe kabul edip etmeyeceği önemli bir sorun oluşturmaktaydı.

Her ne kadar Amerikan yönetimi, Avrupa'nın özellikle savunma alanında daha özerk ve daha sorumlu bir aktör olarak ortaya çıkmasını memnuniyetle karşılasa ve bu şekilde Atlantik İttifakının daha eşit tabanda iki kanatlı bir ittifak hâline gelmesini desteklese de,⁷⁷ Türkiye, Danimarka ve Norveç gibi NATO'nun kanat ülkelerinin taşıdığı bir kaygıyı da paylaşılmaktaydı. O kaygı da BAB ülkelerinin bencil bir şekilde yalnızca kendilerinin dar güvenlik çıkarları üzerinde yoğunlaşmalarının ve bu şekilde diğer Avrupa ülkelerinin çıkarlarını göz ardı etmelerinin daha geniş bir bölgede istikrarsızlıkların ortaya çıkmasına katkıda bulunma olasılığıydı.⁷⁸ Avrupalıların savunma konusunda oldukça geniş çaplı girişimler gerçekleştirmesini eleştiren bu kişilere göre, Avrupa ABD'nin güvenilir ve eşit bir ortağı olarak kalabilmek için bir savunma kimliği geliştirmeye ihtiyaç duymaktaydı. Ancak kendi arka bahçesinde ortaya çıkan krizleri çözüme kavuşturmada gösterdiği yetersizliğin de ortaya koyduğu gibi, Avrupa Birliği kendi ve başkalarının güvenliğiyle ilgili gelişmelere tek başına tepki gösterebilecek durumda değildi. Avrupa ile Amerika yeni çok yönlü tehlikelere ve uluslararası gelişmelere etkili ve başarılı bir şekilde tepki gösterebilmek için birlikte hareket etmeye ve politikalarını birbirlerini tamamlayacak şekilde uzlaştırmaya ve koordine etmeye ihtiyaç duymaktaydılar.⁷⁹ Ayrıca

Amerikan siyasi, ekonomik ve güvenlik çıkarları birbirinden ayıramayacak şekilde Avrupa'nunkilerle iç içe girmişti. Geniş bir bölgeyi ilgilendiren problemler o kadar karmaşıktı ki, Amerika'nın çok değişik konularla başa çıkması için Avrupalıları yalnız başına bırakması mümkün değildi.⁸⁰

Türkiye ile ABD, BAB'ın Avrupa ülkelerini küresel bir güç olarak ABD'yle rekabet etmeye yöneltebileceğinden ve böylece dünya çapında bir anlaşmazlık ve çatışmanın ortaya çıkmasından endişe etmekteydi. Bu endişeden ayrı olarak iki ülke AGSK'nin NATO'nun Avrupa gücü olarak kuvvetlendirilmesini destekliyor ve NATO'yu Batı'nın bütün güvenlik problemlerinin tartışılabilmesi için tek forum olarak görüyordu.⁸¹ Özellikle Türk liderlerin gözünde NATO, Avrupa'nın savunması ve güvenliğiyle ilgili tüm konularda müttefikler arasındaki danışmalar için kullanılan tek forum olarak kalmalıydı. Bu, yalnızca transatlantik bağlantısı Avrupa'nın güvenliği için önemli olduğundan dolayı gerekli olan bir husus değildi. Bunun da ötesinde NATO, tüm Avrupalı müttefiklerin ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda eşit fırsatlara ve haklara sahip oldukları tek forum olmasından dolayı da vazgeçilemezdi.⁸² Türkiye ile ABD'nin taşıdığı bu ortak kaygılar karşısında Avrupalı devletler, NATO içinde AGSK'nin geliştirilmesinin Avrupa askerî operasyonlarının ABD'nin maddi desteğine bağımlı olmasını sağlayacağına ve Türkiye gibi diğer önemli stratejik ortakların sürece katılmasını garanti altına alacağına işaret etmekteydiler. Avrupa'nın askerî hareket kabiliyetinin artmasıyla, Avrupalıların görüşüne göre Avrupa çatışan alternatifler arasında kalmaksızın NATO'yla bütünleşmesini daha da derinleştirebilecek ve rollerin ve sorumlulukların daha eşit bir şekilde dağıtıldığı daha sağlam Atlantik ötesi bir ilişki kurma imkânına kavuşacaktı.⁸³ Yeni oluşturulan Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'nin (Euro-Atlantic Partnership Council, EAPC) bu bağlamda çok iyi bir araç olacağı düşünülmekteydi.

Türkiye, NATO'nun Atlantik ötesi ilişkisine en fazla önem atfeden ülkeldi. Coğrafi olarak en doğuda olan Türkiye'nin en batıdaki müttefiklerle yani ABD ve Kanada ile ilişkilerin sıkı ve sağlam bir şekilde devam ettirilmesiyle en fazla ilgilenen ve bu konuda en fazla kaygılanan ülke olması ilginç bir durum oluşturmaktaydı.⁸⁴ Diğer taraftan Türkiye Avrupa savunma düzenlemelerinin dışında kalmamak için en üst düzeyde çaba göstermekteydi. Türkiye Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ile Avrupa Konseyi'nin tam üyesi ve Batı Avrupa Birliği'nin de ortak üyesi olma yanında, hemen hemen tüm Avrupa-Atlantik savunma yapıları katılmaktaydı. Türk yetkililer Avrupalıların kendi savunmaları için daha fazla sorumluluk almalarını, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliğinin geliştirilmesini ve BAB'ın Avrupa Birliği ile NATO arasında

bir köprü vazifesi görecektir. Bu şekilde kuvvetlendirilmesini desteklediklerini ifade etmekteydiler. Diğer taraftan Türk yöneticiler başkalarının aldığı kararı uygulama durumunda kalmamak ve BAB'tan uzak düşmemek için Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin güvenlik boyutuna dâhil edilmesini istemekteydiler. Onlara göre AGSK'ye anlamlı bir katkıda bulunabilmesi için Türkiye, AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası çerçevesinde politika oluşturulması sürecine dâhil edilmeliydi.⁸⁵

Avrupa Birliği ile ABD'nin temel görevlerinden biri, Türkiye ile üç yönlü gerçekleştirilen güvenlik ilişkisinin mümkün olan her zaman ve düzeyde güçlendirilmesini sağlamaktır.⁸⁶ Türkiye'nin BAB'a ortak üyeliğini düzenleyen belge, onun ortaklığının Atlantik İttifakının Avrupa kanadını güçlendirmede önemli bir adım oluşturduğunu belirtmiştir.⁸⁷ Kasım 1997'de yayınlanan BAB Erfurt Bakanlar Deklarasyonu da NATO'nun varlıklarını ve imkânlarını kullanan BAB operasyonlarında Türkiye'nin her aşamada kararlara sınırlandırma olmaksızın tam katılma hakkının bulunduğunu açıklığa kavuşturmuştur. Ancak tüm bu güvenceler Türk yetkililerin Türkiye'yi Avrupa güvenlik planlamasının ana yapısına tam olarak dâhil etme ve bütünleştirme hedeflerinin çok gerisinde kalmıştır.⁸⁸

Rusya'yla İlgili Problemler

Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan önemli bir gelişme, NATO'nun Rusya'yı Batı savunma sistemi içine çekmek ve bütünleştirmek için bu devlete yönelik olarak Barış İçin Ortaklık (BİO) projesini uygulamaya koyması ve Rusya ile Karşılıklı İlişkiler, İşbirliği ve Güvenlik Konusunda Kurucu Yasa (Founding Act on Mutual Relations, Cooperation and Security), Ukrayna ile de Farklı Ortaklık konusunda bir Sözleşme (Charter on a Distinctive Partnership) imzalamasıydı. Türkiye NATO, BAB, AGİT, Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi (EAPC), Rusya ve Ukrayna'yı Avrupa güvenlik yapısının temel taşları olarak görmekteydi.⁸⁹ Türk devlet adamları NATO'nun genişletilmesinin BİO projesiyle, yani Rusya ve Ukrayna ile özel ilişkiler kurulmasıyla birlikte gerçekleştirilmesi gerektiği konusunda ısrar etmekteydi. Onlara göre, BİO bir teselli mükâfatı şeklinde algılanmamalıydı. Fakat söz konusu ülkelerde bir ait olma ve güvenlik hissi oluşturmanın ciddi bir aracı olarak ve bu ülkelerin NATO'nun karar verme süreçlerine katılmasını kolaylaştıracak bir mekanizma olarak düşünülmeliydi. Türk yetkililer NATO, Rusya ve Ukrayna arasındaki ilişkilere siyasi olarak bağlayıcı belgelerle resmiyet kazandırılması, fakat bu ülkelere NATO'nun kararları üzerinde veto kullanma hakkı tanınmaması üzerinde de önemle durmuşlardır.⁹⁰

Anlaşıldığı kadarıyla Türk liderlerin BİO'yu öne sürmedeki gerçek niyeti, geleneksel düşmanlarını çok taraflı Batı savunma yapılanmaları içinde kontrol altında tutabilmektir. Bu yüzden BİO'ya destek vermekte hiçbir şekilde tereddüt göstermemişler, hatta samimiyetlerini kanıtlamak için Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında ortak askerî tatbikatlar gerçekleştirerek ve askerî eğitim imkânları yaratarak projenin daha da genişletilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.⁹¹ Türkiye Haziran 1998'de Ankara'da bir BİO Eğitim Merkezi kurmuş, bütün bölgesel NATO ülkelerinin ve BİO devletlerinin katılımıyla güneydoğu Avrupa'da çok taraflı bir barış gücü oluşturulması projesini sonuçlandırmış⁹² ve Amerikalıların ortak ülkelerle yeni iş birliği forumları, yani Atlantik Ortaklık Konseyi (Atlantic Partnership Council) oluşturulması teklifini memnuniyetle kabul etmiştir.⁹³

Türkiye açısından rahatsız edici olan bir husus, Avrupalı ve Amerikalıların Rusya'daki gelişmelere daha iyimser bir şekilde yaklaşmaları ve Rusya'yı Türkiye'nin gördüğü derecede bir tehdit olarak görmeme eğilimi içinde olmalarıydı. Öyle görünmekteydi ki, Rusya'nın Baltık devletlerini Batı'yla sıkı ilişkiler kurmada serbest bırakması ve NATO'nun genişleme süreci çerçevesinde herhangi bir probleme neden olmaması karşılığında Batı, Rusya'yı Kafkasya ve Orta Asya'da serbest bırakabilecek ve AKKA Anlaşması'nın tavanlarını aşmasına göz yumabilecekti.⁹⁴ Bazı Türk politikacıların ABD'nin Rusya'nın yeni emperyalist planlarıyla ortaklık oluşturma yoluna gidebileceği yönündeki kaygıları o kadar temelsiz de görünmemekteydi. Hatta bazı Türk eleştirmenler ABD'nin Rusya'nın yeni emperyalizmini göz ardı ederek Rusya'nın gücünü yeniden kurup güçlendirmesine katkıda bulunduğunu iddia etmekteydi.⁹⁵ Amerikan yönetimi Rus liderlerin bölgedeki etkilerini yeniden kurmak için oldukça geniş çaplı girişimlerde ve müdahalelerde bulunmasına karşı çıkmaz görünmekteydi, çünkü Rusya'da daha şahin liderlerin iktidara gelmesinden ve bu liderlerin Rusya'da ve bölgede istikrarsızlıklara neden olmalarından korkmaktaydı.⁹⁶

Zaman içerisinde ABD, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'da etkisini derinleştirmesi konusunda Türkiye'nin duyduğu kaygıları daha fazla paylaşmaya başlamıştır. Rusya'nın bölgenin enerji kaynakları üzerinde kontrol kurmaya çalışması ve İran gibi Batı karşıtı devletlerle iş birliği içine girmesi kaçınılmaz olarak Amerika'yı da endişelendirmiştir.⁹⁷ Hem Türkiye'nin hem de ABD'nin Ukrayna'nın Batı'nın güvenliği için büyük önem taşıdığına ve Rusya'nın yayılmacılığını önlemek için Ukrayna'nın bağımsızlığı üzerinde özellikle durulması gerektiğine inanmaları Türkiye ile Amerika'nın çıkarlarının belli noktalarda kesiştiğini gösteren örneklerden sadece bir tanesiydi. ABD giderek Türkiye'nin bölgedeki girişimlerine daha fazla destek vermiştir. Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerine karşı

oldukça sert politikalar takip etmesi bu ülkeleri Rusya'nın gücünü dengelemek için Türkiye ve ABD de dâhil olmak üzere başka ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye itmiştir. Diğer taraftan Rusya'nın ekonomik krizler ve etnik problemlerle meşgul olması da bu ülkenin bölgeyi kontrol etme yeteneğini azaltmıştır.⁹⁸

AKKA Anlaşması'yla İlgili Problemler

1990'da imzalanan ve 1992 yılında yürürlüğe giren Avrupa Konvansiyonel Silahlar Anlaşması, eski Varşova Paketi'nin kara güçleri açısından oldukça üstün durumda bulunduğu ve bölge ülkelerine karşı tehdit oluşturduğu Avrupa'da konvansiyonel güçler arasında sağlam bir denge oluşturulması düşüncesinden hareketle ortaya çıkarılmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte AKKA görüşmeleri daha bir hız ve önem kazanmıştır. AKKA Anlaşması Avrupa'nın güvenlik ve istikrarının en temel köşe taşlarından biri olarak görülmüştür. Türkiye de Avrupa Konvansiyonel Silahlar Anlaşması'na Avrupa güvenlik yapılanmasının vazgeçilmez unsurlarından biri olarak destek vermiş ve özellikle anlaşmanın kanat rejimine büyük önem atfetmiştir. Kanat rejimine göre, imza koyan devletler Avrupa'nın kanat kısmında yer alan bölgelerde askerî yığınak yapmayacaklar ve belli sayının üstünde asker ve silah bulundurmayacaklardı. Anlaşma tarafından belirlenen tavanların hiçbir şekilde aşılmaması öngörülmüştür.⁹⁹

Türkiye AKKA'ya taraf olan devletlerden birisiydi. Fakat kendi ülkesinin Suriye, Irak ve İran sınırında yer alan güneydoğu bölgesini anlaşma bölgesi dışında tutmayı başarmıştı. Orta Doğu'da Türkiye'nin karşısında yer alan bu devletlerin konvansiyonel silahları mevcut silahlanmayı sınırlandırma çabalarının dışında bulunmaktaydı. Bu yüzden Türkiye kendisine karşı yöneltilebilecek herhangi bir düşmanca harekete karşı yeterli tepki verebilmek için güneydoğu bölgesindeki askerî kuvvetlerini ve silahlarını mevcut düzeyinde tutma ihtiyacı duymaktaydı.¹⁰⁰ Bu başarıdan başka Türkiye'nin anlaşmadan elde ettiği diğer bir fayda, NATO malzeme transferi programı çerçevesinde AKKA Anlaşması'na göre artık olarak ortaya çıkan silah ve malzemeden bir miktar almasının öngörülmesidir. Lesser'a göre bu transfer 1050 tane M-60 ve Leopard tankı, 700 tane zırhlı araç, 70 tane 110-M topu, 40 tane F-4 savaş uçağı, Kobra helikopterleri ve Roland yerden havaya füzeleri içermiştir.¹⁰¹

Aslına bakılırsa Türkiye AKKA tartışmalarının gelişimi konusunda kendini pek rahat hissetmemektedir. Bir kere Türkiye bu görüşmelerin kendi savunma ve dış politikaları, özellikle de Avrupa ve AB ile ilişkileri üzerinde ne gibi etkiler doğuracağından pek emin değildi. Türk yetkililer

AKKA görüşmelerinin NATO gibi savunma yapılanmalarından daha fazla önem kazanmasından ve bunun Türkiye'nin NATO içinde ve genel olarak dünya çapında stratejik önemini kaybetmesine neden olmasından endişe etmekteydiler.¹⁰² Bunun da ötesinde AKKA Anlaşması çerçevesinde eski Sovyet askerî güçlerinin Avrupa'nın ortasından Uralların arkasına çekilmesi ve bu bölgedeki Rus kuvvetlerinin artırılması ve etkili hâle getirilmesinin Türkiye'yi hem NATO içinde hem de Rusya'ya karşı zor durumlara düşüreceği düşünülmekteydi.¹⁰³ Türk liderler haklı bir şekilde Rusya'nın Avrupa'dan çektiği askerî malzemelerini yok etmeyeceğinden, fakat bu malzemeleri Türkiye'ye tehdit oluşturacak şekilde konuşlandırmasından kaygı duymaktaydılar.¹⁰⁴

Belki bundan daha da tehlikeli olanı, Rusya'nın NATO'nun genişlemesi karşısında ve Baltık ve Doğu Avrupa devletleriyle ilişkilerinde mutedil davranmasına karşılık olarak Batı'nın Kafkasya'daki AKKA tavanları konusunda Rusya'ya tavizler verme ve bu devleti bölgedeki girişimlerinde serbest bırakma eğilimi içinde olmasıydı.¹⁰⁵ Türk liderler diğer taraftan Türkiye'nin konumu karşısında pek sempatik sayılamayacak bir tavır takınılmasından da rahatsızlık duymaktaydılar. Sanki Rusya'nın desteğini elde edebilmek için AKKA Anlaşması'nda değişiklikler yapılabileceği izlenimi verilmekteydi.¹⁰⁶ Rusya zaman zaman AKKA Anlaşması tarafından oluşturulan askerî güç tavanlarının kendisinin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olduğunu Türkiye ve diğer Batılı güçlere bildirmekte ve gerekirse tek yanlı girişimleriyle bu tavanları ihlal etme niyetinde olduğunu ortaya koymaktaydı. Batılı güçlerin bu çerçevede verdikleri tek tepki, genel olarak AKKA Anlaşması'nın gerekliliklerinin yerine getirilmesinde ısrarlı olduklarını belirtmekten öteye geçmemektedir.¹⁰⁷

Azeri-Ermeni Çatışması

Batı'yla ve ABD'yle ilişkiler yüzünden Türk yöneticiler, Azeriler ve Ermeniler arasındaki savaşta dostları olan Azerilere yardım edememişler ve Azerilerin Ermenilere yenilmesine ve toprak kaybetmesine müdahalede bulunamamışlardır. Türkiye Batılı dostlarını darıltmamak için kendi hareketlerini sınırlarken; Rusya'nın aktif davranması Azerbaycan'da Türkiye'nin dostu olarak görülen Elçi Bey'in Türk liderlerin gözü önünde iktidardan devrilmesine katkıda bulunmuştur. Bu arada Rus askerlerinin Ermenistan'a ve Gürcistan'a yerleşmesi Türkiye'nin seyretmekten öte bir şey yapamadığı diğer bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰⁸

1991 yılında Türk hükûmeti Azerilerin iki ülke arasında savunma paktı imzalanması yönündeki tekliflerini geri çevirmişti. 1993 yılında da

Cumhurbaşkanı Turgut Özal Azerilerin yenilmesini önlemek için askerî müdahalede bulunulmasını teklif etti, ancak dışişleri bakanı ile Başbakan Süleyman Demirel kamuoyu tarafından da desteklenen bu teklifin uygulamaya konmasına karşı çıktı. Eğer Türkiye Azerbaycan'a tam destek verir ve Ermenistan'ın düşmanlığına hedef olursa Fransa ve Amerika gibi Batılı dostlarıyla ilişkilerinde büyük problemler yaşayabilir, Rusya'yla da karşı karşıya gelebilirdi.¹⁰⁹ Topraklarının Ermenistan'a yardım için kullanılmasına izin vermesi konusunda Amerika'nın Türkiye üzerinde uyguladığı baskıların da Türk liderleri rahatsız etmesi kaçınılmazdı. Amerikalıların, bir taraftan en fazla Türkiye'ye zarar veren Irak'a ambargo uygulanmasında ısrar ederlerken, diğer taraftan böyle bir davranışta bulunmaları çifte standart uygulamaktan başka bir anlama gelmiyordu.

Balkanlardaki Gelişmeler

Türkiye Soğuk Savaş sonrasında Balkanlarda eskisine göre çok daha aktif politika izlemiştir. Bosna krizlerinde Türkiye Batı Avrupa devletlerinden çok daha fazla müdahaleci ve zorlayıcı tedbirlere başvurulmasını savunmuştur.¹¹⁰ Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan tarihî bağlar Türk yöneticilerin Balkanlardaki Müslüman unsurlarla daha yakından ilgilenmeleri için itici bir güç olmuştur. Diğer taraftan Türk liderler Balkanlardaki krizlerin yüzyıllar öncesine dayanan hesaplaşmaları ve kinleri yeniden tahrik etmesinden ve bu şekilde karşılıklı şüphelerin artması sonucunda bir tarafın gerçekleştireceği yanlış bir hareketle tüm Balkanlarda genel bir savaşın çıkmasından endişe etmiştir.¹¹¹ Çünkü böyle bir savaş kaçınılmaz şekilde Türkiye'yi de içine çekecekti. Bölgedeki güvenlik Türkiye'yi o kadar ilgilendirmekteydi ki, Türk hükûmetleri 1990 yılından itibaren bölgesel güvenlik iş birliğine verdikleri önemin bir yansıması olarak Balkanlardaki komşularıyla güven ve güvenlik artırıcı önlemlere ilişkin ikili düzenlemeler gerçekleştirmişlerdir.¹¹²

Türk halkının önemli bir kısmı özellikle Balkan krizleri sırasında Türkiye'nin Balkanların Müslüman topluluklarına karşı manevi sorumluluğu olduğunu hissetmiştir. Hükûmetin kamuoyunun etkisi altında kalarak tamamen Müslümanları gözetken bir politika takip etmesi, Batılılar tarafından Osmanlı'nın eski topraklarına yeniden sahip çıkmaya çalışma suçlamasını beraberinde getirebilecekti. Bu durumda Türkiye'nin yaptığı, Balkanlardaki gelişmeleri NATO gibi çok taraflı yapılanmalar çerçevesinde etkilemeye çalışmak olmuştur.¹¹³ Ancak yine de Türkiye'nin Balkanlardaki Müslüman toplulukların durumlarının iyileştirilmesiyle aşırı derecede ilgilenmesi bölgedeki Amerikan çıkarlarıyla ters düşebilmiştir.¹¹⁴ Türkiye,

özellikle kriz zamanlarında içeriden gelen daha sert tutum takınma baskılarıyla NATO müttefikleriyle ilişkilerini bozınama arasında denge kurmada oldukça zor anlar yaşamıştır.¹¹⁵ Amerikan yönetiminin Türk halkının Batı'nın Bosna'ya müdahale edememesini eleştirmesinden rahatsızlık duyduğu belirtilmiştir.¹¹⁶

Ancak Balkanlarda Türkiye'nin ABD ile uyuşması Avrupalılar ile uyuşmasından çok daha kolaydı. Bosna Federasyonu ordusunun eğitilmesi ve silahlandırılması önerisinden Avrupalılar hiç hoşnut olmamışlardır. Türkiye ise ABD ile birlikte bu programda önemli rol oynamış ve Türkiye'nin bu davranışı İranlıların bölgede etkili olmasına bir alternatif olarak Amerikalıların takdirini kazanmıştır. Kosova'daki krizde Türk yöneticiler Amerikalılarla benzer kaygılara sahip olmuşlar ve onların liderlik ettikleri girişimlere destek vermişlerdir.¹¹⁷ Yugoslavya'ya karşı hava saldırısının son aşamasında Türk topraklarının bile kullanılmasının öngörülmesi, Türkiye'nin bu konuda ABD'yle iş birliğini ne derece ileriye götürmeye göze aldığını ortaya koymuştur.

Orta Doğu Gelişmeleri

Türk yöneticiler Soğuk Savaş sonrasında uzun vadeli ve kurumsal bir şekilde Orta Doğu'ya çekilmekten her zaman endişe duymuşlardır. Bu çerçevede ABD gibi bazı Batılı dostların Türkiye'den bölgede Batı adına aktif politikalar izlemesini ve Batı kaynaklı girişimlere katılmasını istemeleri, Türk dış politikasının önemli sorunlarından bir tanesi olmuştur. Bölgesel krizlere dâhil olması Türkiye'nin bölgenin önemli devletleriyle sahip olduğu ortak çıkarlara zarar verebilecekti. ABD ise Orta Doğu krizlerinin küresel yönlerine dikkat çekmekte ve bütün Batı sisteminin içine dâhil olmuş devletlerin aynı şekilde tepki vermesini istemekteydi.¹¹⁸ Türk yetkililer arasında Körfez Savaşı öncesinde olduğu gibi sonrasında da Orta Doğu'da Türkiye ile ABD'nin iş birliği yapmasının sınırları bulunduğu görüşü varlığını devam ettirmekteydi.¹¹⁹

Öncelikle Türk liderler ABD'nin bölgedeki varlığını artırmasının barış olasılığını artıracığından o kadar emin değillerdi. 1991 Eylülünden itibaren ABD Kuveyt, Bahreyn ve Suudi Arabistan ile savunma iş birliği anlaşmaları imzalayarak Körfezdeki varlığının meşruiyet temelini hazırlamıştı. Ekim 1994'te Amerikan Başkanı Clinton'ın ziyareti sırasında Kuveyt, topraklarına ABD bombardıman uçaklarının konuşlandırılmasını kabul ederek önemli bir gelişmeye imza atmıştı. ABD, bir anlamda kendi değerleriyle tezada düşerek Orta Doğu'daki çıkarlarını, Körfezin despotik yönetimler altında bulunan devletlerine bağlamış görünmekteydi. ABD'nin

bölgede belli yönetimleri desteklemesi Orta Doğu'nun hassas dengeleri göz önüne alındığında ileride çatışmaların çıkmasına neden olabilecekti ki bu, Türkiye açısından hiç de memnuniyetle karşılanabilecek bir durum değildi. Diğer taraftan ABD'nin İran ve Irak'a karşı ikili kuşatma uygulaması ve Suriye üzerinde baskı uygulaması da bu üç devletle ortak sınırlara sahip Türkiye'nin çatışmasını beraberinde getirebilecek bir husustu.¹²⁰ ABD'nin bu devletleri dışlaması, Türkiye'nin bölgenin önemli devletleriyle ilişkilerini gerginleştirmekteydi.

ABD'nin NATO'yu Orta Doğu'da kendi bölgesi dışında kullanmak istemesi, Türkiye açısından birçok sakıncalar taşımaktaydı. Türkiye böyle bir operasyon için otomatik olarak askerî kuvvet sağlama ve toprakları üzerindeki üsleri kullandırma yükümlülüğü altına girmek istememekteydi. Türk yöneticilerin endişe duyduğu temel şey, Batılı devletlerin bölgeye müdahalelerinin Türkiye'yi bir emri vaki ile karşı karşıya bırakarak bölge olaylarına bulaşmak zorunda bırakması ve bu şekilde güvenliğini tehlikeye düşürmesiydi. Çünkü böyle bir operasyona dâhil olmak Türkiye'nin zaten hassas olan bölge devletleriyle ilişkilerini karmaşılaştıracak ve kötüleştirecekti.¹²¹ Türk yetkililer, Batı'nın Orta Doğu sorunlarında askerî kuvvete başvurmalarının, bölgedeki durumları daha istenmeyen noktalara götürebileceğini, hatta Batı'nın kendi çıkarlarına zarar verebileceğini düşünmekteydi.¹²² Çıkacak krizlerde ABD'nin Türkiye'deki üsleri kullanmak istemesi iki olasılık ortaya çıkarabilecekti: Bir kere Türk tarafı, ABD'nin isteğini Türkiye'nin çıkarlarını göz ardı eden ve Türkiye'yi bölge devletleri karşısında zor durumda bırakan makul olmayan bir istek olarak görebilecekti. Diğer taraftan da Amerikalılar Türk yöneticilerinin üsleri kullandırmadaki isteksizliğini bir müttefiki yüz üstü bırakmak olarak algılayabileceklerdi.¹²³ Türk yöneticilerin konuyla ilgili genel eğilimi şuydu: Türkiye'nin çıkarları uyuştığında Amerika'yla birlikte hareket edebileceklerdi. Uyuşmadığında ise geri durma hakkını ellerinde bulundurmamak istemekteydiler. Bir başka deyişle Türk liderler ABD'ye karşı Orta Doğu'ya müdahale konusunda genel bir taahhüt altına girmektense her bir olayda durumu değerlendirme eğilimindeydiler.¹²⁴

Türk yöneticilerin bölge devletleriyle ilişkiler konusunda taşıdıkları diğer bir eğilim de toprakları üzerindeki üsleri sürekli temelde kullandırarak bölgede ABD'nin sözcüsü, çıkarlarının koruyucusu ya da kaba tabirle Amerikalıların bölgedeki hizmetçisi olarak görünmek istememeleriydi. Türkiye'nin Amerika'yla görüşleri hangi noktalarda uzlaşmazsa uzlaşmasının stratejik nedenlerle ve güvenlik kaygısıyla bu devletle yakın iş birliği yapması büyük önem taşımaktaydı. Bunu yaparken aynı zamanda siyasi ve ekonomik nedenlerle Amerika'nın Orta Doğu'daki politikalarından belli

noktalarda kendisini uzak tutması gerekmektedir.¹²⁵ 1986 yılında Amerika Libya'ya saldırdığında Türk hükûmeti Amerikan girişimini saldırı ya da saldırganlık olarak isimlendirmese de eleştirebilmiş, söz konusu operasyonun uluslararası hukuk ilkeleriyle uyuşturulmasının çok zor olduğunu belirtmişti.¹²⁶

ABD, gerektiğinde kuvvet kullanımı yoluyla bölgedeki gelişmeleri kendi istediği yöne çekmeye çalışırken Türkiye barış içinde bir arada yaşama ilkesi çerçevesinde durumları kontrol altında tutmaya çalışmaktaydı. ABD'nin sertlik yanlısı politikaları Türkiye'nin bölgedeki siyasi, ekonomik ve güvenlikle ilgili çıkarlarına zarar vermekteydi. ABD'nin İran'a karşı ambargo uygulanması çağrılarına karşın Türkiye 1995 yılında İran'la 23 yıllık bir dönem için öngörülen bir doğal gaz anlaşması yapabilmisti. Diğer taraftan Türk yetkililer Amerikalıları tamamen kızdırmamak için onların çok şiddetli şekilde karşı oldukları Türkmenistan gazının İran yoluyla taşınması projesine katılmamışlardır.¹²⁷ Kendilerinin İran'la önemli problemleri olsa da Türk liderler ABD'nin İran'a karşı uyguladığı sertlik yanlısı politikayı pek tasvip etmemişlerdir.¹²⁸

Türk yetkililer geleneksel olarak Amerikalılarla ortak görüşlere sahip oldukları Suriye'yle ilişkiler konusunda bile ABD'nin bazı davranışlarından rahatsız olabilmıştır. ABD'nin Şam'ı Orta Doğu barış süreci içine çekebilmek için ona karşı oldukça yumuşak politikalar takip etmesi, Türkiye açısından hiç de hoş olmayan bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Bu arada Suriye'yi İsrail'le anlaşma yapmaya ikna edebilmek için Amerikalıların bu devletin Golan Tepelerinde İsrail'e bırakacağı su kaynakları karşılığında Türkiye'den gelen suyu kullanmasını öngörmeleri Türk yetkilileri ciddi şekilde kızdırmıştır.¹²⁹

Orta Doğu'yla ilgili olarak Türkiye'nin üzerinde durduğu bir konu Filistin sorununun çözümüydü. ABD nasıl askerî müdahalelerinin bir anlam ifade edebilmesi ve ettiklerini toplayabilmesi için İsrail'i Filistinlilerle ve diğer Arap halklarıyla barıştırmak istiyorsa, Türkiye de kendine yönelik tehditlerin azalması açısından bölge barışının sağlam temellere oturtulabilmesi için sorunun ortadan kalkması gerektiğini düşünmekte, bu konuda öncülük yapacak ülke olarak da ABD'yi görmekteydi. Bu bakımdan İsrail'in işgal ettiği topraklar üzerinde bir Filistin yurdunun kurulmasını, İsrail'in Batı Yakası gibi bazı bölgeleri Filistinlilere terk etmesini ve Filistinliler ile İsraillilerin birbirini tanımasını öngören Oslo Anlaşması Türk yetkililerin memnuniyetle karşıladığı bir gelişmeydi. Türk yetkililer yaptıkları açıklamalarda huzur ve istikrarın sağlanması yönünde en iyi araç olarak gördükleri Orta Doğu barış sürecinin başarıyla sonuçlanmasını arzu ettiklerini ifade etmişlerdir.¹³⁰

Orta Asya Ülkeleriyle İlişkiler

Amerikalılar Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonraki dönemde bölgeyi Rusya'nın etki alanı olarak gördükleri izlenimi veren bir tutum içinde olmuşlar ve bir süre buradaki olaylara seyirci kalmışlardı. Ancak Rusya'nın bölgede tam olarak hâkimiyetini kuramamasından sonradır ki, Amerikan yetkilileri Türkiye'nin bölgede etkili olmasının ABD'nin çıkarına olabileceği sonucuna vardılar.¹³¹ Amerikalıların gözünde Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'daki devletlerin demokratik ve laik bir yapı kazanmalarında bir model olarak etkide bulunabilecek bir devlet görünümündeydi. Ortak dil ve din unsurlarının yardımıyla Türkiye, İran'ın ve Rusya'nın bölgedeki etkilerini genişletmelerinin önüne geçebilir ya da en azından sınırlandırabilirdi.¹³² Türk yetkililer açısından bakıldığında Orta Asya devletleriyle yakın ilişkiler sadece bağımsız ve girişken dış politika izleme imkânı tanıdığı için değil, fakat bundan daha önemlisi Amerikalıların ve Avrupalıların gözünde Türkiye'nin önemini artırdığı için değerliydi. Batılıların Türkiye'ye ilgisini devamlı kılabilmek için Türk yöneticilerin başvurduğu yollardan bir tanesi, dünyanın geleceği açısından büyük önem taşıyacak olan Orta Asya bölgesine yönelik Batı girişimleri için aracı olabileceklerini vurgulamaktı. Onlara göre örneğin Türkiye, ABD'nin bölgeye sağlayacağı yardımlar için iyi bir kanal vazifesi görebilecekti.¹³³

Bütün bunlar hayali Türk birliği oluşturma amacına alternatif olarak ortaya konan daha gerçekçi amaçlar olarak ortaya çıkmaktaydı. Türkiye bir taraftan Türk devletlerini bir araya getiren zirvelerle onlarla yakından ilgilendiğini göstermekte, bir taraftan da bu devletlerde ekonomik projelere katılarak ve kendi özel firmalarının buralarda faaliyetler göstermesiyle uzun vadede daha sıkı bir birlikteliğe gitmeyi umut etmekteydi. İlk planda Türkiye açısından mantıklı görünen şey, değişik şekillerde Orta Asya devletlerine yardım ederek onların Rusya'ya karşı bağımlılıklarını azaltmaktı.¹³⁴ Amerika bölgeyle daha fazla ilgilenmekte, Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını korumak için ABD'nin kendilerine yardım etmesini beklemekte, Türkiye de bu bağlamda önemli roller oynayabileceğini düşünerek her iki tarafla yakın temas içinde bulunmaktaydı. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya devletlerinin NATO çerçevesindeki Barış İçin Ortaklık projesine katılmalarına özel önem atfetmesi¹³⁵ bu bağlamda örnek olarak verilebilir.

Orta Asya bağlamında Türkiye'yi ilgilendiren önemli bir konu, bölgeden çıkan petrol ve doğal gazın Türk toprakları üzerinden geçirilerek dünyaya ulaştırılmasının sağlanmasıydı. Orta Asya'daki enerji kaynakları dünyanın belli başlı güçlerini bölgeye çekmiş ve burada oldukça geniş kapsamlı ve sert bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Türkiye başlangıçta özellikle bölge petrolünü taşıyan bütün boruların kendi toprak-

ları üzerinden geçmesini istiyordu, çünkü bu şekilde dünyanın kendisine bağımlı olduğu bir devlet hâline gelebilecekti. Ancak ABD'nin müdahalesiyle başka devletlerden de petrolün taşınmasını, yani birden çok petrol taşıma yolu olmasını kabullenmek durumunda kaldı.¹³⁶ Türk yetkililerin gözünde Kafkasya petrolünün Bakü-Ceyhan petrol boru hattıyla taşınması tüm bölgenin gelişmesine, barış ve refahına katkıda bulunacak çok önemli bir projeydi. Ayrıca onlara göre bu hat, en uygulanabilir, en güvenilir, en ekonomik ve teknoloji ve çevre sorunları açısından en uygun ve en güvenli seçenektir.¹³⁷ Bölge petrolünün Rus toprakları üzerinden taşınması sonuçta tankerlerle Boğazlardan geçirilmesi anlamına gelmekteydi ki, Boğazlardaki yoğun trafik ve olası çevre felaketleri göz önüne alındığında bu, Türk yetkililer açısından kabul edilemeyecek bir durundu.

Türk Savunma Bakanlığının kitabının da belirttiği gibi Türk makamlarının Boğazlarda yaşanacak tehlikelerin ötesinde üzerinde durdukları en önemli şey, Türkiye'nin "enerji kaynaklarının ulaştırılmasında eşsiz konumuyla bir enerji terminali olma potansiyeli" taşımasıydı.¹³⁸ Bakü-Ceyhan petrol boru hattı projesinin gerçekleşmesi durumunda Batı enerji kaynaklarına ulaşabilme konusunda Türkiye'ye bağımlı hâle gelecek, bu da Türkiye'nin Batı nezdindeki stratejik önemini neredeyse kurumsal hâle getirecekti.¹³⁹ Projenin gerçekleşmesinde dünyanın büyük güçleri daha fazla söz sahibi olduğu için Türk yetkililerin bu bağlamda en fazla değer verdikleri ve takdir ettikleri destek, ABD'nin verdiği destektir. ABD temelde kendisi de Amerikan petrol şirketlerinin bölgede faaliyetlerini arttırmasıyla siyasi ve ekonomik nedenlerle bölgeye yönelik ilgisini artırmış, ABD'nin bölgede daha aktif davranır hâle gelmesi de Rusları tedirgin etmiştir. Amerikalılar Rusya'yı da tamamen kızdırmamak ve tekrar Batı'nın düşmanı hâline getirmemek için dikkatli davranmakta ve bu çerçevede tek bir petrol yolu yerine Bakü-Ceyhan da dâhil olmak üzere birden fazla yol üzerinde durmaktaydılar.¹⁴⁰

Türk makamlarının görüşünün de bu yöne kaymasından sonra Türkiye ile ABD'nin üzerinde anlaştığı ortak nokta, Azeri petrolünün Rus tekeline girmeden dünya pazarına sunulması, Azerbaycan'ın Rusya'ya olan bağımlılığının azaltılması ve İran'ın petrol boru hatlarında söz sahibi olarak bölgede nüfuz alanı oluşturmamasının engellenmesiydi. Ali Faik Demir'in ifadeleri enerji kaynaklarının taşınması konusunda ortaya çıkan Türk-Amerikan bağlantısını özetleyici niteliktedir: "Orta Asya ve Kafkasya'daki petrolün büyük bölümünün Amerikan şirketlerince çıkarılması, ABD'nin bölgede barışın sağlanması isteğinin arkasındaki en önemli gerekçedir. ABD, en ucuz, en güvenli ve politik olarak en uygun şartları aramış ve Türkiye üzerinden pazarlanacak bir projeyi destekleyeceğini açıklamıştır."¹⁴¹

İsrail'le ilişkiler

1990'larda Türkiye ile İsrail arasındaki ilişkilerin gittikçe yakınlaşması, Türk-Amerikan ilişkilerini destekleyen, Türkiye'nin Amerikalıların gözünde önemini artıran önemli bir gelişme olmuştur. Bu konudaki girişimin, içeride Batı karşıtı grupların etkisinin artırmasından endişeye kapılan ve bu yüzden dış politika ve güvenlik konularında daha aktif hâle gelen Türk generallerinden gelmesi ilginçti.¹⁴² 1996 yılında Filistinlilerle İsrailliler arasında gerçekleştirilen anlaşmayla Orta Doğu barış sürecinin yolunun açılmasından ve bunun ortaya çıkardığı olumlu atmosferden yararlanan Türk makamları İsrail ile ilişkileri geliştirme konusunda her fırsatı değerlendirmeye çalışmışlardır. Bu yıl içinde imzalanan Türk-İsrail askerî işbirliği anlaşması, ilişkilerde güvenlik boyutuna geçiş şeklinde ortaya çıkan köklü bir değişikliğin başlangıç noktasını oluşturmuştur. 23 Şubat 1996'da Genelkurmay Başkanı Yardımcısı Çevik Bir, İsrail'e gerçekleştirdiği ziyaret sırasında iki ülke hava ve deniz kuvvetlerinin iş birliği yapmasını öngören bir anlaşmaya imza koymuştur.

11 Aralık 1996'da Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel resmî bir ziyaret için Kudüs'e vardığında bu, bir Türk cumhurbaşkanının İsrail'e gerçekleştirdiği ilk ziyaret hüviyetini taşıyordu. Ziyaret sırasında Türk kuvvetlerinin Kasım 1997'de İsrail ve Amerikan kuvvetleriyle Doğu Akdeniz'de ortak bir tatbikat düzenleyeceğinin açıklanması ise Türkiye'nin geleneksel olarak İsrail'le ilişkileri ileri noktalara götürmeme politikası göz önüne alındığında birçok kesim için sürpriz bir gelişmeydi.¹⁴³ Gelişme o kadar önemliydi ki, İsrailli bakan Moshe Arens Türkiye ile İsrail arasındaki askerî ittifakın bölgesel güç dengesini değiştirdiğini söyleyebiliyordu. Şubat ve Ağustos 1996'da imzalanan ve birçok hükmü gizli kalan anlaşmalar, deniz ve hava kuvvetlerinin ortak tatbikatlar yapmasını öngörmekle kalmıyor, İsrail deniz kuvvetlerinin Türk limanlarından faydalanmasına, hava kuvvetlerinin de geniş Anadolu platosu üzerinde eğitim uçuşları gerçekleştirmesine izin veriyordu. Bu arada ABD'nin de yardımıyla aşırı derecede hassas kameraların, alıcıların ve uyduların kullanılmasını içeren ortak bir sınır kontrol sistemi uygulamaya konuyordu. Türk Savunma Bakanı Turhan Tayan'ın Mayıs 1997'de İsrail'i ziyareti sırasında İsrail ile Suriye arasındaki en önemli sorun olan Golan Tepelerini ziyaret etmesi oldukça cesur bir adımdı. Buna karşılık birkaç gün sonra İsrail Başbakanı Netenyahu bir Türk televizyonuna verdiği demeçte Kürt devleti oluşturma fikrini reddedecek ve ilk defa ayrılıkçı PKK örgütünü kınayacaktı. Bölgeden gelen yoğun protestolara rağmen Ocak 1998'de Türk, İsrail ve Amerikan deniz kuvvetlerinin Akdeniz'de ortak tatbikat gerçekleştirmeleri de Türk ve İsrail makamlarının ilişkileri geliştirmede ne derece kararlı olduklarını ortaya koyacaktı.¹⁴⁴

Türk yetkililerin İsrail'le ilişkileri geliştirirken ulaşmaya çalıştıkları temel hedeflerden bir tanesi, ABD'yle ilişkileri daha sağlam temellere oturtmak ve değişik konularda ABD'nin Türkiye'yi desteklemesini sağlamaktı. Amerikan Kongresi'ndeki güçlü İsrail lobisi, Yunanistan ile sorunlar ve Kıbrıs meselesi de dâhil olmak üzere Türkiye lehine kararlar alınmasını sağlayabilecek önemli bir dış politika aracı konumundaydı.¹⁴⁵ Türkiye'nin İsrail'le ortak politikalar takip etmesi bugüçlü lobinin Türkiye'nin arkasında yer almasına neden olacaktı ki bu, Türk devlet adamları açısından özellikle Batı'nın baskısına maruz kaldıkları durumlarda çok değerli bir desteğe sahip olmaları anlamına gelecekti. Amerikan Kongresi'nin Türkiye aleyhine kararlar alması da İsrail lobisi sayesinde azalacaktı. Özellikle silah alımı konusunda Kongre'nin bazı gerekçelerle engel oluşturma durumunun aşılması ve hep Yunanistan yanlısı kararların çıkmasının engellenmesi Türk yöneticilerin elde etmeyi umduğu kazançlar arasında bulunmaktaydı. Bu arada ABD'nin teşvikiyle İsrail ile Araplar arasında geniş kapsamlı bir barış düzenlemesi yapılması Türkiye açısından içinde bazı handikaplar barındırmaktaydı. Böyle bir gelişme Amerikalıların gözünde Türkiye'nin İsrail açısından taşıdığı önemi azaltabilecek, Türkiye'nin doğrudan İsraililerin gözündeki değerini düşürebilecek ve Golan Tepeleri sorunu çözüldükten sonra Suriye, Türkiye sınırına daha fazla asker yığabileceği için buradaki askerî dengeyi Türkiye aleyhine bozabilecekti.¹⁴⁶

1990'larda Amerika Türk-İsrail yakınlaşmasını desteklemiştir. İsrail ile Türkiye ortak tatbikat yapmaya karar verdiklerinde Amerikan yönetimi sadece zamanlama konusunda endişelerini dile getirmiş, zamanını değiştirmede tarafları ikna ettikten sonra da kendisi de tatbikata katılmıştı. Amerikalıların tatbikata bir Ürdünlü donanma komutanını da dâhil etmeleri hem ortaya çıkabilecek Arap muhalefetini yatıştırmaya yönelikti hem de bu ikili ittifakı genişleterek bölgede önemli bir gruplaşma hâline getirmeye istekli oldukları konusunda sinyaller veriyordu. Bu şekilde Türk yöneticiler İsrail'le ilişkileri geliştirirken ABD'yle olan da dâhil olmak üzere geleneksel ittifaklarını kuvvetlendirme yolunu seçerlerken, ilginç bir şekilde bu gelişmeyi Batı'nın zorluk çıkarması durumunda başvurulabilecek bir politika aracı olarak da görebilmekteydiler.

Türkiye Batı'ya bağımlı kalmamak için kendi savunma endüstrisini geliştirirken İsrail'le sağladığı yakınlaşma önemli faydalar sağlayabilecekti. Bir kere Türkiye bu sayede insan hakları suçlamaları ve Yunanistan'la sorunlar yüzünden Amerika ve Avrupa'dan hiçbir zaman alamayacağı silahları ve askerî teknolojiyi İsrail'den elde edebilmiştir. 1996 yılının Mart ayında İsrail şirketleri Türkiye'nin 54 tane F-14 savaş uçağının modernleştirilmesiyle ilgili yarım milyar dolarlık bir projeyi üstlenmişlerdir. Aralık

1997'de de 48 tane F-5 savaş uçağının modernleştirilmesi de İsraillilere verilmiştir. Ayrıca Türkiye ile İsrail Arrow füzelerinin ortak yapımı konusunda anlaşmaya varmışlardır.¹⁴⁷

Kısaca söylemek gerekirse, Avrupa ve ABD silah sağlama konusunda şartlar ileri sürdükleri ve bu bakımdan güvenilir görünmedikleri bir ortamda İsrail, Türkiye'nin Avrupa ve ABD'ye sıkı şekilde bağımlı olmasından kurtularak savunma kaynaklarının çeşitlenmesini sağlayan önemli bir kaynak gibi görünmekteydi. Bölgedeki silahlanmanın gittikçe artması karşısında da özellikle balistik füzelere karşı kendini savunma konusunda İsrail değerli bir ortak olarak ortaya çıkmaktaydı. Son olarak İsrail'le ilişkiler Ankara'ya Suriye, Irak ve İran'ın güçlerini sınırlandırmada önemli olanaklar sağlamıştır.¹⁴⁸

TÜRK-AMERİKAN SAVUNMA İŞ BİRLİĞİ

Askerî Yardım

Soğuk Savaş sona ererken dile getirilen hususlardan biri, Türkiye'nin stratejik öneminin azalacağı ve bunun sonucunda Batı'dan daha az askerî ve ekonomik yardım alacağı yönünde Türk yöneticilerin kaygı duyduğuydu. Gelişmelerle Türkiye'nin öneminin azalmayacağı ortaya çıksa bile bu defa mevcut kaynak düzeylerinde meydana gelen değişikliklerle birlikte Türkiye'nin ABD'den ve diğer NATO üyelerinden eskiden beri elde ettiği yardımın aynı düzeyde ve aynı tarzda devam etmeyeceği ortaya çıktı. İç ekonomik ve siyasi baskılar ile silahlanmayı kontrol düzenlemeleri ittifakın üyelerini savunma harcamalarında ciddi indirimler yapmaya zorlamaktaydı. Yeni atmosferde başat olan, daha fazla askerî yardım ilişkisi değil, fakat askerî harcamalarda genel bir azalıştı. Türk liderler ciddi yardım taleplerinde bulunsalar da eski durumun sürmeyeceği açıktı. Türkiye her zaman NATO'ya sadık kalmıştı ve NATO konseylerinde ve ABD'yle ilişkilerde çok az probleme neden olmuştu. Bunun temel sebebi de ulusal güvenlik konularında görüş birliğine varmış bir iç kamuoyunun Türk hükûmetlerine Batı'yla ittifak konusunda sorun çıkarmamasıydı. Ortaya konan sadakat ve iş birliğine rağmen NATO üyelerinden ve bu arada ABD'den daha fazla mali ve askerî yardım elde edememe, Türk yöneticilerin bu devletlerle ilişkilerde yaşadıkları temel problemlerden biriydi.¹⁴⁹

Körfez Savaşı sonrasında Türkiye için öngörülen Amerikan yardımı 553.4 milyon dolardan 635.4 milyon dolara çıkarılmıştı ve bu yardımın büyük kısmı doğrudan hibe yardımı şeklindeydi. AKKA çerçevesinde ortaya çıkan artık askerî malzemenin Türkiye'ye verilmesi de hesaba katıl-

dığında Türkiye'nin kabaca 8 milyar dolarlık Amerikan ve Alman askerî malzemesi elde edeceği belirtilmekteydi. Ancak bu AKKA ve Körfez Savaşı'ndan kaynaklanan özel bir durumdu. Normal eğilimin ise Amerikan Kongresi'nin gelecekte güvenlik yardımı sağlama konusunda oldukça isteksiz davranması olduğunu Türk yetkililer gayet iyi biliyordu. Kıbrıs, Kürt sorunu, insan hakları ve Balkanlar gibi sorunların yardım görüşmelerinde sık sık ele alınacağı ve bunun da Türk makamlarını oldukça rahatsız edeceği de beklenen normal gelişmeydi.¹⁵⁰ Amerikan Kongresi 29 Temmuz 1994'te geçirdiği dış yardım yasasında Türkiye için öngörülen 453 milyon dolarlık yardımın %10'unu Türkiye'nin insan hakları ve Kıbrıs sorununda gösterdiği gelişime bağlı olarak askıya aldığında bu Türkiye'de büyük bir şok yaratacaktı. O zamanki Çiller hükûmeti yardımın şarta bağlanan kısmını toptan reddetme yolunu seçti. Türkiye açısından ortaya çıkan temel zarar, Amerikan ek silah ve malzeme programında meydana gelen kesintiydi ki, Türkiye PKK'yla mücadele çerçevesinde bu programa aşırı derecede ihtiyaç duymaktaydı.¹⁵¹

Zamanla ortaya çıkan şey, Türkiye'nin geleneksel ABD'den yardım alma tarzlarının ortadan kalkması ve tamamen ticari silah alım-satımına dönen sözde yardımın da yine Kongre'deki muhalefet tarafından yabancı unsurlarla doldurularak Türkiye'yi yaralar hâle getirilmesiydi. Türkiye'nin iki şekilde ABD'den yardım alması söz konusuydu. Birincisi olan "ticari alım", Türkiye'nin ABD'deki özel firmalardan çeşitli yöntemlerle silah alımı gerçekleştirmesiydi. İkincisi FMS ise Türkiye'nin Amerikan yönetiminin gerek kredi ve gerekse hibe şeklinde askerî teçhizat tedarik etmesiydi. Her iki yöntemin uygulanması Amerikan yönetiminin onayına tabiydi.

Körfez Savaşı sonrasında ABD iki temel kategoride, güney kanat yardımı (SRA) ve FMS kredileri şeklinde Türkiye'ye yardım sağlıyordu. Bir ara SRA yardımlarını artırmış, ABD savunma bütçesinde yapılan kısıntıların da etkisiyle ağırlıklı olarak AKKA'dan dolayı envanter dışı bırakılan silahları bu yardım adı altında Türkiye'ye verme yolunu seçmişti. SRA yardımının niteliğini öne sürerek ABD 1993 yılında FMS çerçevesinde verilen hibe yardımının tümünü kaldırabilmiş ve bunu faizli FMS kredisine dönüştürebilmişti. 1993 yılı için tahsis edilen 450 milyon dolarlık FMS kredisi tamamen kredi bazındaydı. Normal faiz oranları uygulandığı için FMS'den kaynaklanan borç geri ödemeleri, takip eden yıllarda verilen kredi miktarlarını aşabiliyor ve Türkiye'nin toplam savunma harcamalarının %10'una kadar ulaşabiliyordu.

Türkiye açısından artık ticari bir bankadan borç almakla ABD'den askerî yardım alına arasında önemli bir fark kalmamıştı. FMS kredisinin 1995 yılı için 400 milyon doların altına çekilmesi, %7 oranında bir faiz uy-

gulamasına tabi kılınması ve Türkiye'nin iç politik gelişmelerine müdahale anlamını taşıyacak şekilde şarta bağlı kılınması ABD güvenlik yatırımının Türkiye açısından iyice cazibesine yitirmesine neden olacaktı. Bu arada FMS kapsamında sağlanan ticari alımın yılda 10 milyon dolarla sınırlandırılması da Türkiye'nin güvenlik planlamasını olumsuz yönde etkileyen diğer bir husustur. Bu şekilde Türkiye'nin FMS alımlarında hareket yeteneği azalıyor ve firmalarla doğrudan pazarlık imkânı ortadan kalkıyordu. Diğer taraftan FMS kredileri Türk ekonomisine uzun dönemde negatif etki yaratabilecek nitelikteydi.

Ayrıca ABD ile Türkiye arasındaki güncel politik gelişmeler, Amerikan yönetiminin, FMS kapsamında Türkiye'ye verdiği ya da ileride vermeyi tasarladığı askerî teçhizat ve silah sistemlerini transfer etmesini engelleyebilmekteydi. Bir başka deyişle Türkiye kendi parasıyla silah alsa bile, yakın müttefik olmasına rağmen ABD'den parasını ödemediği silahları alamaması söz konusu olabilmekteydi. ABD'nin FMS çerçevesinde koyduğu politik, dolayısıyla savunma ağırlıklı yaptırımlar (neredeyse cezalar) Türkiye'nin kendi güvenlik esaslarını ve önceliklerini belirlemesine de engel olabilmekteydi ki bu, Türkiye'nin ABD'ye bağımlılığının en sert gerçeklerinden biri olarak ortaya çıkmaktaydı. Lojistik, bakım-onarım ve eğitim gibi konularda ABD'ye bağımlı olması da Türkiye'nin diğer ülkelerden ve yollardan silah alımına yönelmesi alternatifini kısıtlamaktaydı. Amerikan yönetiminin alımlarda veya ortak projelerde sınırlı teknoloji transferine imkân tanınması ise Türkiye'nin yüksek teknolojiye dayalı savunma ve savunma sanayii alt yapısı oluşturma çabalarını engellemekteydi.¹⁵²

Stratejik Ortaklık

Türkiye ile ABD arasında 1980 yılında imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın (SEİA'nın) içeriği ve uygulanması konusunda Türk yönetiminin hoşuna gitmeyen birçok husus bulunmaktaydı. Hatta Ankara genel olarak SEİA'nın Türkiye'nin çıkarlarının aleyhine işlediğine inanmaktaydı. Amerikalıların Türk silahlı kuvvetlerinin modernizasyonu çerçevesinde üstlendikleri taahhütleri yerine getirmedikleri yaygın olan bir kanıydı. Bunun dışında Türk makamları Amerika'yla güvenlik ilişkisinin Kıbrıs gibi yabancı unsurlardan arındırılmasını ve SEİA'nın ekonomik yönlerinin tatmin edici bir şekilde uygulanmasını istiyorlardı. SEİA'da istedikleri değişikliklerin gerçekleşmemesi karşısında Türk makamları Türkiye ile Amerika arasındaki savunma iş birliğinin genişletilmesinde oldukça isteksiz davrandılar.

Cumhurbaşkanı Özal'ın Körfez Savaşı sırasında ve sonrasında Amerikan ve diğer müttefik devletler kuvvetlerinin Türkiye'deki üsleri kullanmasına izin vermesi, Türkiye'de solcu, milliyetçi, İslamcı ve askerî liderlerin de dâhil olduğu geniş çaplı bir iç muhalefetle karşılaştı. Özellikle askerî kesim, Batı yanlısı olmasına ve silahlı kuvvetlerin modernizasyonu için ABD'yle ikili güvenlik iş birliğinin şampiyonluğunu yapmasına rağmen Türkiye'deki üslerin yabancı kuvvetlerce geniş çaplı olarak kullanılmasını Türkiye'nin egemenliğine aykırı bulmaktaydı. Türkiye'nin Aralık 1991'de SEİA'yı 1 yıllığına uzatması, Amerikalıların tesisleri kullanmasıyla, Amerikan personelinin tesislerde bulunmasıyla ve bazı ihtiyaç duyulacak malzemenin önceden tesislere yerleştirilmesiyle ilgili kuralların değiştirilmesi sorununun ertelenmesine neden oldu.¹⁵³ Yani Türk yetkililer SEİA'yı uzatarak Amerikalıların üslerin kullanılmasıyla ilgili yeni isteklerde bulunmalarının önüne geçmiş oluyorlardı.

Mart 1993'te Türk yetkililer SEİA'nın yeniden görüşülmesi yönündeki taleplerini tekrar Amerikan makamlarına iletiler. Böylece 1980'lerdeki görüşmeler dönemine yeniden dönüşmüş oluyor ve görüşmeler devam ederken her yıl SEİA otomatik olarak yenileniyordu. Bu arada 1990 yılının başında ABD tek taraflı olarak Erhac ve Eskişehir hava üslerindeki askerî personeli ve nükleer silahları çekeceğini ilan etmiş, Türk yetkililer de Amerikalılar kendilerine danışmadan karar aldıkları için kararın alınış şekliinden duydukları memnuniyetsizliği ifade etmişlerdi. 1994 yılının ortasına gelindiğinde belirtildiğine göre Türkiye'deki 12 NATO üssünden 8'i kapatılmıştı. 1996 yılında ise Türk tarafı hâlâ SEİA'da bazı spesifik değişiklikler öneriyordu. Temelde istedikleri şey, ABD'nin Türkiye'nin savunma endüstrisinin geliştirilmesinde Türk yetkililerle daha fazla iş birliği yapması ve Türkiye'ye daha fazla yüksek askerî teknoloji transferinde bulunmasıydı. Türk makamları ayrıca "Provide Comfort 2" operasyonunun SEİA'nın içine sokulmasını talep ediyorlardı.¹⁵⁴

Körfez Krizi Türkiye'ye stratejik önemini ispat etmek için önemli bir fırsat sağlamıştı. Fırsatı kullanmayı tercih eden Cumhurbaşkanı Özal Kerkük-Yumurtalık boru hattını hemen kapatmış, Türkiye'deki üslerin Batılı kuvvetler tarafından kullanılmasına izin vermiş ve Amerikan Başkanı Bush'la telefon diplomasisi oluşturarak kriz boyunca ABD'yle birlikte aktif şekilde hareket etmeyi düşünmüştü. Özal'ın Musul ve Kerkük'ün Türk topraklarına dâhil edilmesi gibi, çok daha kapsamlı planları olduğuna inanılmaktaydı. Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın istifasıyla su yüzüne çıkan içerideki muhalefet, bu doğrultuda hareket edilmesini ve Irak'a karşı Türkiye'den ikinci bir cephe açılmasını önleyecekti. Türkiye'nin yine de ABD'ye sağladığı yardım hayati önemdeydi. Petrol boru hattının kapatıl-

ması Batı'nın ekonomik ambargosunun başarısını garantiledi. İncirlik hava üssündeki Amerikan uçakları kuzeyden gelecek muhtemel bir saldırıyı göz önünde bulundurmamak zorunda kalan Irak üzerinde büyük bir baskı oluşturdu.

Türkiye'nin desteği oldukça etkili ve akıllı bir hareketti. Soğuk Savaş'ın sona erip yeni bir dünya düzenine geçildiği bir sırada Türkiye'nin Batı içindeki yerini ve dünyanın belli başlı devletleri için stratejik önemini garanti altına almış oluyordu. Washington'un müttefiklere ihtiyaç duyduğu bir anda Türkiye tereddüt etmeden yardıma koşmuştu. Bunun mutlaka bir mükâfatının olması gerekiyordu. Ancak Türk makamları savaş sonrasında ABD'den ve Batı'dan bekledikleri oranda bir yardımı ve zararlarının karşılanmasını hiçbir zaman elde edemeyeceklerdi. Belki Türkiye'nin kazançları arasında ABD'nin tekstil kotasını bir miktar artırması, Türkiye'ye 282 milyon dolarlık ek askerî kota tanınması, Türkiye'nin Arap ülkelerinden 5.6 milyar dolar para almasını sağlaması ve 40 tane F-16 uçağını Mısır'a satmasında aracı olması sayılabilirdi.¹⁵⁵ Temel olarak Türkiye'nin elde ettiği şey ise ABD'yle güvenlik ilişkisini geliştirerek daha aktif hâle getirmesi ve Amerika'nın temel stratejik ortaklarından biri durumuna gelmesiydi. Bundan sonra ABD'den, küresel bir süper güç olarak Türkiye'nin Orta Doğu, Orta Asya ve Avrupa bağlamında sahip olduğu stratejik önemi daha ileri noktalara götürmesi beklenmiştir.

ABD'nin Türkiye'yle stratejik ortaklık çerçevesinde beklediği bir husus, Türkiye'nin herhangi bir Orta Doğu krizinde daha fazla yükümlülük alması ve topraklarını Batılı kuvvetlerin kullanımına açmasıydı. Ancak tarihî hassasiyetler sebebiyle Türkiye'nin Batı'nın Orta Doğu'ya müdahalesine katkıda bulunmasının sınırları bulunmaktaydı. Örneğin Türkiye'nin ABD'nin sürekli temelde İncirlik'te kuvvet bulundurmasını kabullenmesi çok zor görünmekteydi. NATO dışında Türkiye'nin bölgede ABD'yle çok yakın iş birliğine gitmesi de olası bölgesel tepkiler göz önüne alındığında Türk yetkililerin uzak durmaya çalışacakları bir davranış biçimiydi. Amerika'nın Türkiye'deki üslerden çok kolay ve istediği gibi yararlanması, üsleri bölgeye yapacağı bir müdahalede sorunsuz olarak kullanması ve Türkiye üzerindeki hava sahasından operasyonları için rahatça geçebilmesi de pek beklenmemekteydi.¹⁵⁶

Türkiye doğal olarak toprakları üzerindeki üslerin Amerikalılar tarafından gerektiğinde kullanılması konusunda önceden bir taahhüt altına girmekte oldukça isteksiz davranmıştır. Toprakları üzerindeki üslerin ABD gibi güçler tarafından sınırsız bir şekilde kullanılması, Türkiye'nin güvenlik çıkarlarına uygun düşmeyeceği gibi, bölgesel bir güç olarak üstlenmeyi düşündüğü rollere de aykırılık teşkil edecekti. Ancak İncirlik'in kullanımı konusunda Türk yetkililerin eski hassasiyeti göstermemesi geleneksel

politikalarından bir ayrılış gibi gözükmüştür. Uğur Mumcu bu konuda şu uyarılarda bulunmuştur: "İncirlik konusundaki temel anlaşma SEİA'dır. Türkiye Çekiş Güce evet dedikten sonra... kimsenin SEİA'yı dinlediği yok. ABD istediği anda İncirlik'ten kalkan uçaklarla Irak ile her an çatışmaya girebilir. Başbakan Demirel istediği kadar 'İncirlik'ten bizim iznimiz olmadan uçak kalkmaz' desin."¹⁵⁷ İncirlik konusunda 1958 yılından beri en fazla eleştiriye getiren Bülent Ecevit'in en son başbakanlığı zamanında ABD'nin İncirlik'i en rahat şekilde kullanması ise ilginç bir görüntü oluşturmuştur.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında 1990'larda beklenen şey, Türkiye ile ABD arasındaki savunma iş birliğinin daha fazla genişlememesiydi. Ankara başka bölgelerde yeni girişimlerde bulunsa da ekonomi, siyaset ve güvenlik alanlarında Amerikalıların kendisini desteklemesini beklemeye devam edecekti. Ancak iki ülke arasındaki güvenlik iş birliğinin resmî olarak genişletilmesi penceresi neredeyse tamamen kapanmıştı. Amerikalıların artık Türk üslerinin ve hava sahasının kullanımı da dâhil olmak üzere güvenlik konularında Türk makamlarının çok daha ihtiyatlı bir tavır takınmalarını beklemeleri gerekiyordu. Genel olarak Türk yetkililer bundan sonra ticaret, yatırım ve savunma endüstrisi alanında iş birliğinin daha ön plana çıktığı çeşitlendirilmiş bir stratejik ilişki içine girme niyetinde olacaklardı. Amerikalılar da artık gereksiz yere savunma iş birliğinin resmî çerçevede genişletilmesi konusunda ısrarcı olmamalıydı. Türkiye'yi ilgilendiren yeni güvenlik girişimleri, Türkiye'nin Avrupalıların gözündeki önemini artıracak, Ankara'daki yetkililer tarafından kabul görecektir ve Atlantik ötesi yükümlülük paylaşımını teşvik edecek şekilde çok taraflı bir yapılanma içinde gerçekleştirilmeliydi. Kısaca geleneksel güvenlik yardımının siyasi ve ekonomik alanda iş birliği ile desteklendiği daha olgun ve çeşitlendirilmiş bir ilişki Türkiye ile ABD arasında en faydalı olacak ilişki türüydü.¹⁵⁸

Soğuk Savaş sonrasında Amerikan Başkanı Clinton tarafından ifade edilen 'çok taraflılığın' üzerine oturduğu dört temel amaç çerçevesinde Türkiye önemli bir konuma sahipti. Bu dört temel dayanak şunlardı: a) temel dış politika amacı olarak küresel dünya ekonomisini geliştirmek, b) demokrasi ve serbest piyasanın dünya çapında yaygınlaşması için çalışmak, c) Birleşmiş Milletler'i reforma tabi tutmak ve yeniden canlandırmakla birlikte Soğuk Savaş zamanında kurulan Amerika'nın önderlik ettiği ittifakları daha da kuvvetlendirmek ve d) barışı destekleme operasyonlarına daha fazla önem verme de dâhil olmak üzere Amerika'nın güvenlik düzenlemelerini ve silahlı kuvvetlerini koşullara uygun hâle getirmek.¹⁵⁹ Amerikan güvenlik düşüncesindeki yeni eğilimler (Kafkasya gibi Avrupa'nın kanatlarındaki jeopolitiğin yeniden keşfedilmesi, kitlesel imha

silahlarının ve nükleer füzelerin artmasına tepki verme konusuna daha fazla eğilme ve bölgesel dengelere hâkim olmayı isteme) Türkiye'ye karşı stratejik ortak olarak daha fazla ilgi duyulmasını beraberinde getirmiştir. Yüksek düzey Amerikan yetkilileri, Türkiye'yi NATO içerisinde yeni cephe devleti ve Balkanlar, Orta Doğu ve Avrupa güvenliğiyle ilgili olarak temel bir aktör olarak görmüştür.¹⁶⁰

Türkiye açısından da ABD uzun dönemde Türk güvenliğine karşı tehdit oluşturan tehlikeleri göğüslemede güvenlik garantisi sağlayabilecek en uygun ülke olarak görülmüştür. Türkiye de “dış ilişkilerinde önemli bir konuma sahip olan Türk-Amerikan münasebetlerinin, karşılıklı çıkarlara hizmet edecek şekilde geliştirilmesini hedeflemekte ve ‘Geliştirilmiş Ortaklık’ olarak ifade edilen ikili ilişkilerinin siyasi, savunma iş birliği, ekonomi ve enerji alanlarında ilerletilmesinin, bölgesel ve küresel barış ve istikrara hizmet edeceğini değerlendirmekteydi.”¹⁶¹ Sonuçta stratejik ortaklar olmaları ve stratejik iş birliği gerçekleştirmeleri, Türkiye ile ABD'nin Ege'den Körfez bölgesine kadar uzanan çok geniş bir alanda ve her konuda aynı görüşe sahip olmaları anlamına gelmemektedir.

11 EYLÜL SALDIRILARININ İLİŞKİLERE ETKİSİ

Türkiye'nin Amerika'ya karşı gerçekleştirilen 11 Eylül (2001) saldırılarına verdiği tepki önemliydi, çünkü bu saldırılar Türk dış politikasının büyük ölçüde dayandırıldığı en önemli müttefike karşı gerçekleştirilmişti. Ayrıca Türkiye'nin vereceği tepki yeni dünya düzeni içindeki yeri konusunda çok büyük etkiler doğuracaktı. Türkiye'nin bu saldırılara yönelik ilk tepkisi, bunları şiddetle kınamak şeklinde ortaya çıktı. Çok uzun zamandır terörizmden zarar gören bir ülke olarak Türkiye, bu saldırıları düzenleyenleri ve onların akıl hocalarını en şiddetli şekilde protesto etme yoluna gitti ve bu tür terörist eylemlerin önlenmesi için uluslararası alanda çok daha yoğun iş birliği yapılması çağrısında bulundu.¹⁶² Türk hükûmeti ayrıca ABD'yle hiçbir koşula bağlı olmadan dayanışma içinde olacağını ilan etti ve bu tutumun bir uzantısı olarak saldırılara misillemede bulunma çerçevesinde NATO'nun 5. maddesinin hemen ve kararlı bir şekilde uygulamaya konmasının en önde gelen savunucularından biri oldu. Türkiye Büyük Millet Meclisi de hükûmete dışarıya asker gönderme ve Türk toprakları üzerine yeni yabancı askerî kuvvetler konuşlandırma konusunda yetki veren bir yasayı ivedi bir şekilde kabul etti.

Bundan sonraki dönemde Türkiye, ABD'nin Afganistan'daki Taliban yönetimine karşı başlattığı askerî operasyona önemli düzeyde katkıda bulun-

du. Örneğin Türk hava sahası operasyona katılan Amerikan askerî nakliye uçaklarına açıldı ve yine operasyona filen katılan Amerikan savaş uçaklarının İncirlik, Yenişehir ve Afyon hava üslerini kullanmalarına izin verildi. Kısaca Amerikalılara her tür uçuş, inme ve yakıt ikmali gibi konularda Türk sahalarından yararlanmalarında hiçbir sınırlama getirilmedi. Türkiye ayrıca ABD'nin Türk limanlarından ve otoyollarından nakliye için faydalanmasını kolaylaştırdı ve Amerikan askerî birliklerine istihbarat bilgileri sağladı.¹⁶³ Afganistan'a karşı düzenlenen bu askerî operasyonun sonrasında da Türkiye Afganistan'daki barış gücüne asker vermeyi kabul etti, Afgan polisini eğitime yükümlülüğünün altına girdi ve Afganistan'daki Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvvetlerinin (ISAF'ın) komutasını üstlenmeye razı oldu.

Türk yetkililerin bu dönemde ortaya koyduğu düşünce, Türkiye'nin yıllardır üzerinde önemle durduğu bir problemin ciddiyetini Batılı devletlerin ancak ABD'ye karşı gerçekleştirilen 11 Eylül saldırılarından sonra farkına vardıkları şeklindeydi. Türk liderler, bu fırsattan yararlanarak, terörizmin yeni stratejik algılama çerçevesinde NATO ittifakının karşısına çıkan yeni bir tehdit olarak ele alınması gerektiği üzerinde ısrarla durdular.¹⁶⁴ Bu kritik dönemde Türkiye, Avrupalı ve İslam kimliklerine sahip olmasından yararlanarak, İstanbul'da 13 Şubat 2002'de toplanan tarihî bir toplantıya ev sahipliği yaptı. Söz konusu toplantı, Avrupa Birliği üyesi devletler ile İslam Konferansı Örgütü üyesi devletlerin dış işleri bakanları arasında gerçekleştirilen önemli bir forumdu.¹⁶⁵ Türkiye'nin bu toplantı çerçevesinde öncü rol oynaması, Avrupalı ve Müslüman liderler ve düşünürlerce memnuniyetle karşılandı. Türk yetkililer, başka forumlarda olduğu gibi bu toplantıda da Türkiye'nin güvenliği ve dış politikası açısından maddi kaynak, insan hayatı ve diplomatik prestij şeklinde büyük kayıplara neden olan terörizm sorununun ciddiyetini vurgulama imkânı buldular.

Bu arada Türk liderler 11 Eylül saldırılarından Batılı devletlerin gözünde Türkiye'nin stratejik öneminin artması gibi önemli kazançlar elde etme ümidine de kapıldılar. Özellikle de Orta Asya ve Kafkasya enerji koridorlarıyla ilgili olarak oluşturdıkları dış politikaları için daha ileri düzeyde stratejik bir rol yaratabileceklerini düşündüler. Gerçekten tam da Türk yöneticilerin ümit ettiği gibi 11 Eylül saldırıları Amerika'yla mevcut ilişkileri daha da sıkılaştırdı. 2001 yılının sonuna gelindiğinde, petrol ve doğal gaz boru hatları, Hazar Denizinin doğal kaynakları, Azerbaycan'ın problemleri ve Kürt sorunu gibi konularda Türkiye çok daha güçlü bir konuma kavuşmuştu. Görünen oydu ki, Amerika'nın terörizme karşı giriştiği savaş çerçevesinde Türkiye'nin bölgedeki rolü daha da artacaktı.

Bütün bu olgular çerçevesinde Türkiye ABD'nin liderlik ettiği terörizme karşı savaşın galipleri arasında gözükmüştür. Daha çok Orta Asya ve

Orta Doğu bölgesine yönelik olarak yoğunluk kazanan savaş, Türkiye'nin stratejik önemini ve onun laik ve demokratik bir model oluşturmasını Amerikalıların daha iyi değerlendirmesini sağlamıştır. Türk dış politikasının iki önde gelen kronik problemi olan terörizm ve köktendincilik, dünyanın en güçlü devleti tarafından da bir numaralı tehlikeler olarak görülmüştür. Bu çerçevede Amerikalılarla aynı kaygıları paylaşan Türk yetkililer, uluslararası forumlarda kendi davalarını savunurken daha rahat hareket edebilmiştir. Ankara, NATO'nun 5. maddesinin ilk alan dışı uygulamasının fundamentalizme ve terörizme karşı gerçekleştirilmiş olmasından aşırı derecede memnuniyet duymuştur. Bu durum, Türkiye'nin de ileride davranışlarını haklılaştırmada kullanabileceği değerli bir örnek oluşturacaktı.¹⁶⁶

Türk makamlarının ümit ettiği gibi Türkiye'nin Batılı devletler ve özellikle de ABD açısından önemi ciddi şekilde artmıştır. 11 Eylül olayları ve sonrasında yaşananlar, Türkiye'nin Washington için vazgeçilmezliğini daha da somut bir şekilde ortaya koymuş ve terörizmle savaşta Türkiye'nin ön cephelerdeki yerini bütün dünyaya göstermiştir. Amerikan politika yapıcıları açısından Türkiye, terörizmle savaşlarında kendilerine sürekli destek sağlayabilecek stratejik ve siyasi açıdan mükemmel bir ortak görünümü çizmiştir. NATO müttefikleri arasında terörizmin kaynağı olarak gösterilen problemlili bölgelere en yakın olan ülke Türkiye'ydı. Bundan başka Türkiye'nin Müslüman kimliği Washington'un terörizmle savaşına ciddi düzeyde katkıda bulunmaktaydı.

Daha başlangıçta Türkiye'nin Amerika'nın kampanyasına destek vermesi, ABD'nin 11 Eylül saldırılarına verdiği tepkinin İslam ile Hristiyan Batı arasında bir çatışma olarak sunulmasının önüne geçmiş ve diğer Müslüman ülkelerin de Amerikan girişimlerine destek vermeleri için mükemmel bir dayanak oluşturmuştur.¹⁶⁷ Yine Türkiye'nin Müslüman çoğunluğa sahip bir ülke olarak terörizme karşı koalisyonun içinde yer alması, Amerikan Başkanı George Bush'un yürüttükleri savaşın Müslümanlara ya da İslam'a karşı yöneltilmiş bir savaş olmadığı açıklamalarına yaşayan bir kanıt olma hizmeti de görmüştür. Yeni dönemde Amerikan yönetimi, Türkiye'yi, demokrasi alanında ilerleme ve kalkınma arzusu duyan Müslüman dünyasındaki halklara uygun bir model olarak sunma ve modern laik kurumların dinsel inanışlarla uyuşturulmasının bir örneği olarak gösterme imkânına kavuşmuştur.¹⁶⁸ Başarılı olmuş ve modernleşmiş bir Türkiye, demokrasi ve laiklik de dâhil olmak üzere Batılı değerler ile İslam arasında doğalarından kaynaklanan bir zıtlığın bulunmadığını açık bir şekilde gösterecekti.

11 Eylül olaylarının Türk-Amerikan ilişkilerinde ortaya çıkardığı olumlu atmosfer içinde Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'in Ocak 2002'de

Washington'a gerçekleştirdiği ziyaret, gelecekte iş birliğinin sürdürülmesini test etmeye yarayacak önemli bir ziyaretti. Bu ziyaret sırasında Ecevit tekstil ve çelik konularında önemli tavizler koparmayı başaramadı. Fakat taraflar arasında oluşturulmasına karar verilen ve Şubat ayı içinde toplanması öngörülen Ekonomik Ortaklık Konseyi, iki ülke arasındaki ticari ilişkiyi geliştirme yönündeki daha spesifik planların geliştirilmesine yardımcı olacak bir forum oluşturulması çerçevesinde atılmış önemli bir adımdı. Ayrıca Ecevit, Irak konusunda herhangi bir Amerikan girişimi gerçekleştirildiğinde Türkiye'ye de danışılacağı garantisini almayı başardı. Türkiye'nin temel kaygısı olan Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması konusunda ABD'nin de aynı politikaya sahip olduğu da kendisine iletildi.¹⁶⁹ Söz konusu Konsey'in ilk toplantısında Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı Alan Larson, Türkiye'ye ABD'nin Türk-Amerikan ortaklığını ekonomik ortaklar arasında bir ilişki olarak gördüğü mesajını getirdi. Bu arada Amerikan Başkanı Bush Türkiye'nin çelik ithalatını yüksek vergi uygulanacaklar listesinden çıkardı.¹⁷⁰ Amerikan yetkilileri, ayrıca Türkiye'nin ABD'nin terörizmle savaşına tereddütsüz destek vermesinin karşılığı olarak problemler içinde boğuşan Türk ekonomisine sağladıkları desteği daha da artırmayı kararlaştırdılar. Afganistan'a karşı gerçekleştirilen operasyonun da tekrar gösterdiği gibi, Türkiye, ekonomik ve siyasi açıdan başarısız olmasına müsaade edilmeyecek derecede önemli bir ülkeydi. Derin kaos içindeki Türk ekonomisine Amerikalıların yaşam iksiri şırınga etmeleri kaçınılmazdı. Sonuç, ABD'nin onaylamasıyla ve destek vermesiyle IMF'nin Türkiye için kapsamlı bir kurtarma paketi hazırlaması oldu.

SON NOTLAR

¹ Şükrü Gürel, "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy" içinde Mustafa Aydın (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, Ankara: International Relations Foundation, 1998, s. 11; *Beyaz Kitap: Savunma* 1998, Ankara: Millî Savunma Bakanlığı, 1998, s. 6; Mahmut Bali Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", *Middle East Journal*, c. 50, No. 3, Yaz 1996, s. 346; Şadi Ergüvenç, "Turkey: Strategic Partner of the European Union", *Foreign Policy* (Ankara), c. 20, No. 1-2, 1996, s. 9; Süleyman Demirel, "Turkey and NATO at the Threshold of a New Century", *Perceptions*, c. 4, No. 1, Mart-Mayıs 1999, s. 7; Javier Solana, "NATO in the Twenty-First Century", *Perceptions*, c. 4, No. 1, Mart-Mayıs 1999, s. 21.

² Meltem Müftüler-Bac, "Turkey's Predicament in the Post-Cold War Era", *Futures*, c. 28, No. 3, Nisan 1996, s. 256. Burada Marc Grossman'dan alıntı yapılmış.

- ³ Gürel, "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy", s. 11; William Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", *Turkish Review of Balkan Studies*, No. 1, 1993, s. 234; Shireen Hunter, "Bridge or Frontier? Turkey's Post-Cold War Geopolitical Posture", *The International Spectator*, c. 334, No. 1, Ocak-Mart 1999, s. 66.
- ⁴ Gürel, "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy", s. 12.
- ⁵ Demirel, "Turkey and NATO at the Threshold of a New Century", s. 9; Malik Mufti, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", *Middle East Journal*, c. 52, No. 1, Kış 1998, s. 33. Burada Hikmet Çetin'den alıntı yapılmıştır.
- ⁶ Ian O. Lesser, *Bridge or Barrier: Turkey and the West After the Cold War*, Santa Monica: Rand, 1992, ss. 24, 27; James Brown, *Delicately Poised Allies: Greece and Turkey: Problems, Policy Choices and Mediterranean Security*, Londra: Brassey's, 1991, ss. 98, 114.
- ⁷ *Beyaz Kitap*, ss. 3, 6, 60, Nur-Bilge Criss, "International Institutions and European Security: A Turkish Perspective" içinde M. Carnovale (der.), *European Security and International Institutions After the Cold War*, Londra: Macmillan, 1995, ss. 204, 211; Duygu B. Sezer, "Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation", *Comparative Strategy*, c. 14, No. 2, 1995, s. 169; John Roper, "The West and Turkey: Varying Roles, Common Interests", *The International Spectator*, c. 34, No. 1, Ocak-Mart 1999, s. 99; Demirel, "Turkey and NATO at the Threshold of a New Century", s. 12.
- ⁸ Mufti, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", ss. 35-36, 37, 40.
- ⁹ Şadi Ergüvenç, "Turkey's Strategic Importance in Military Dimension: A Regional Balance Holder", Aydın (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, ss. 63, 67.
- ¹⁰ Celal Göle, "Welcome Address" içinde Aydın (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, s. 3; Gürel, "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy", s. 12; Jesus N. Villaverde, "Turkey-European Union Relations in the Framework of the Euro-Mediterranean Partnership", Aydın (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, s. 151; Demirel, "Turkey and NATO at the Threshold of a New Century", ss. 8-9.
- ¹¹ Solana, "NATO in the Twenty-First Century", s. 21.
- ¹² Gürel, "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy", s. 14.
- ¹³ *Beyaz Kitap*, s. 3.
- ¹⁴ Demirel, "Turkey and NATO at the Threshold of a New Century", s. 9.
- ¹⁵ Alıntılanan Abdullah Özkan, *Türkiye'deki Amerika*, İstanbul: Emre Yayınları, 1993, s. 134.
- ¹⁶ Obrad Kesic, "American-Turkish Relations at a Crossroads", *Mediterranean Quarterly*, c. 6, No. 1, 1995, s. 98; Hunter, "Bridge or Frontier? Turkey's Post-Cold War Geopolitical Posture", s. 71.
- ¹⁷ Lesser, *Bridge or Barrier*, ss. 4-5.

- ¹⁸ Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 96.
- ¹⁹ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 39; Ergüvenç, "Turkey's Strategic Importance in Military Dimension: A Regional Balance Holder", s. 63.
- ²⁰ Hüseyin Bağcı, "Changing Security of Turkey", Aydın (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, s. 81.
- ²¹ Ian O. Lesser, "Turkey's Strategic Options", *The International Spectator*, c. 34, No. 1, Ocak-Mart 1999, s. 87.
- ²² Jed C. Snyder, *Defending the Fringe: NATO, the Mediterranean and the Persian Gulf*, Londra: Westview Press, 1987, ss. 77, 122-123.
- ²³ John Chipman, "Allies in the Mediterranean: Legacy of Fragmentation", John Chipman (der.), *NATO's Southern Allies: Internal and External Challenges*, Londra: Routledge, 1988, ss. 61-62.
- ²⁴ Brown, *Delicately Poised Allies*, ss. 70, 71, 82, 85.
- ²⁵ M. Evert, "Turkey's Strategic Goals: Possibilities and Weaknesses", *Mediterranean Quarterly*, c. 4, No. 4, Sonbahar 1993, s. 32.
- ²⁶ Brown, *Delicately Poised Allies*, ss. 77, 112, 159.
- ²⁷ İhsan D. Dağı, "Turkey in the 1990s: Foreign Policy, Human Rights and the Search for a New Identity", *Mediterranean Quarterly*, c. 4, No. 4, Sonbahar 1993, ss. 71, 72.
- ²⁸ Lesser, "Turkey's Strategic Options", ss. 82, 88.
- ²⁹ Dağı, "Turkey in the 1990s..", s. 77.
- ³⁰ Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", s. 238.
- ³¹ Lesser, "Turkey's Strategic Options", ss. 79, 81.
- ³² Kesic, "American-Turkish Relations at a Crossroads", ss. 105, 106.
- ³³ Bruce Kuniholm, "East or West? Geopolitics of Turkey and its NATO Alliance", A. L. Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan (der.), *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*, Ankara: Foreign Policy Institute, 1987, s. 141.
- ³⁴ Dağı, "Turkey in the 1990s..", s. 76.
- ³⁵ Lesser, "Turkey's Strategic Options", s. 88.
- ³⁶ Alıntılıyan Özkan, *Türkiye'deki Amerika*, ss. 127-128.
- ³⁷ Alain Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East", *Middle East Journal*, c. 52, No. 2, 1998, s. 191.
- ³⁸ *Beyaz Kitap*, s. 25.
- ³⁹ Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 94; Gürel, "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy", ss. 14-15; John Barrett, "Current Political Agenda of the Atlantic Alliance and Turkey", Aydın (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, s. 35; Ergüvenç, "Turkey's Strategic Importance in Military Dimension: A Regional Balance Holder", s. 66.
- ⁴⁰ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 1; Hunter, "Bridge or Frontier? Turkey's Post-Cold War Geopolitical Posture", ss. 68-69.

- ⁴¹ Hunter, "Bridge or Frontier? Turkey's Post-Cold War Geopolitical Posture", s. 76; Lesser, "Turkey's Strategic Options", s. 87.
- ⁴² Lesser, "Turkey's Strategic Options", ss. 80, 87, 88; Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 90.
- ⁴³ Demirel, "Turkey and NATO at the Threshold of a New Century", s. 8.
- ⁴⁴ Lesser, "Turkey's Strategic Options", s. 81.
- ⁴⁵ *Beyaz Kitap*, ss. 54-55.
- ⁴⁶ Brown, *Delicately Poised Allies*, ss. 152, 153; Ali Karaosmanoğlu, "Turkey and the Southern Flank: Domestic and External Contexts", Chipman (der.), *NATO's Southern Allies: Internal and External Challenges*, s. 327-328; Safa Atalay, "ABD Güvenlik Yardımı ABD Türkiye İlişkileri", *Avrasya Dosyası*, c.1, No. 3, Sonbahar 1994, s. 237; Lesser, *Bridge or Barrier*, ss. 38-39; Erol Manisalı, "Savunma Sanayii ve Türkiye'deki Savunma Sanayiinin Gelişimi", *Türkiye'nin Savunması*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1987, s. 114.
- ⁴⁷ *Beyaz Kitap*, s. 129.
- ⁴⁸ Lesser, *Bridge or Barrier*, ss. 27-28, 30; Cengiz Okman, "NATO Stratejileri ve Türkiye Bakımından Sonuçları" içinde *Türkiye'nin Savunması*, s. 97; Mufti, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", s. 47.
- ⁴⁹ *Beyaz Kitap*, s. II.
- ⁵⁰ Criss, "International Institutions and European Security: A Turkish Perspective", s. 201, Sezer, "Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation", s. 167; M. Stearns, *Entangled Allies: U.S. Policy Toward Greece, Turkey and Cyprus*, New York: Council on Foreign Relations Press, 1992, s. 29; Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", s. 234; Ömür Orhun, "The Uncertainties and Challenges Ahead: A Southern Perspective", *Perceptions*, vol. 4, No. 1, 1999, s. 30.
- ⁵¹ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 24; Brown, *Delicately Poised Allies*, s. 5; Hunter, "Bridge or Frontier? Turkey's Post-Cold War Geopolitical Posture", s. 66.
- ⁵² Demirel, "Turkey and NATO at the Threshold of a New Century", s. 9.
- ⁵³ Sezer, "Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation", s. 168.
- ⁵⁴ Lesser, *Bridge or Barrier*, ss. 14, 26, 35; Lesser, "Turkey's Strategic Options", s. 83; Brown, *Delicately Poised Allies*, s. 107.
- ⁵⁵ Lesser, *Bridge or Barrier*, ss. 35-36, 43.
- ⁵⁶ Brown, *Delicately Poised Allies*, ss. 87, 93.
- ⁵⁷ Muzaffer Özsoy, "Dünü ve Bugünüyle Türk Savunma Stratejisi", *Türkiye'nin Savunması*, ss. 80-81.
- ⁵⁸ *Beyaz Kitap*, s. 25; Tuğrul Çubukçu, "Savunma Harcamaları: İç ve Dış Kaynaklar", *Türkiye'nin Savunması*, s. 132.
- ⁵⁹ Karaosmanoğlu, "Turkey and the Southern Flank: Domestic and External Contexts" s. 300.

- ⁶⁰ Chipman, "Allies in the Mediterranean: Legacy of Fragmentation", s. 79.
- ⁶¹ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 12.
- ⁶² Barrett, "Current Political Agenda of the Atlantic Alliance and Turkey", s. 25.
- ⁶³ *Beyaz Kitap*, ss. 25-26.
- ⁶⁴ Ömür Orhun, "Turkey, Norway and the US in the New European Security Context", *Foreign Policy* (Ankara), Nos. 1-2, 1997, ss. 10-11.
- ⁶⁵ Criss, "International Institutions and European Security: A Turkish Perspective", ss. 207-208.
- ⁶⁶ Barrett, "Current Political Agenda of the Atlantic Alliance and Turkey", s. 7.
- ⁶⁷ Ronald D. Asmus, "The Rise or Fall? Of Multilateralism: America's New Foreign Policy and What it Means for Europe", Carnovale (der.), *European Security and International Institutions After the Cold War*, s. 167.
- ⁶⁸ Gregory F. Treverton, "Managing Alliance Politics", Karaosmanoğlu ve Taşhan (der.), *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*, ss. 161-162.
- ⁶⁹ Çiğdem Nas, "Batı Avrupa Birliği Oluşumu Karşısında Türkiye'nin Durumu", Faruk Sönmezoglu (der.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, Ankara: Bağlam Yay., 1996, ss. 74, 75.
- ⁷⁰ Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 90.
- ⁷¹ Barrett, "Current Political Agenda of the Atlantic Alliance and Turkey", s. 25; Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 102.
- ⁷² Chipman, "Allies in the Mediterranean: Legacy of Fragmentation", s. 63.
- ⁷³ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 26.
- ⁷⁴ Karaosmanoğlu, "Turkey and the Southern Flank", s. 331.
- ⁷⁵ Nas, "Batı Avrupa Birliği Oluşumu Karşısında Türkiye'nin Durumu", ss. 68-69, 79, Ergüvenç, "Turkey: Strategic Partner...", ss. 5, 8.
- ⁷⁶ *Beyaz Kitap*, s. 1.
- ⁷⁷ Asmus, "The Rise or Fall? of Multilateralism: America's New Foreign Policy and What it Means for Europe", ss. 165-166.
- ⁷⁸ Nas, "Batı Avrupa Birliği Oluşumu Karşısında Türkiye'nin Durumu", s. 78.
- ⁷⁹ Ergüvenç, "Turkey: Strategic Partner...", ss. 6-7, Orhun, "The Uncertainties and Challenges Ahead: A Southern Perspective", s. 28.
- ⁸⁰ Stearns, *Entangled Allies*, s. 23.
- ⁸¹ Şadi Ergüvenç, "Turkey in the New European Security Context, Turkey's Role and Expectations in the Transatlantic Partnership", *Foreign Policy* (Ankara), No. 1-2, 1997, ss. 30, 33.
- ⁸² Demirel, "Turkey and NATO at the Threshold of a New Century", s. 21; Orhun, "The Uncertainties and Challenges Ahead: A Southern Perspective", ss. 27-28.
- ⁸³ Solana, "NATO in the Twenty-First Century", s. 19.
- ⁸⁴ Barrett, "Current Political Agenda of the Atlantic Alliance and Turkey", s. 35.

- ⁸⁵ Orhun, "Turkey, Norway and the US in the New European Security Context", s. 10, *Beyaz Kitap*, s. 28.
- ⁸⁶ Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 102.
- ⁸⁷ Criss, "International Institutions and European Security: A Turkish Perspective", s. 203.
- ⁸⁸ Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 92.
- ⁸⁹ *Beyaz Kitap*, ss. 1, 33.
- ⁹⁰ Orhun, "Turkey, Norway and the US in the New European Security Context", ss. 10, 11-12; Orhun, "The Uncertainties and Challenges Ahead: A Southern Perspective", s. 28.
- ⁹¹ *Beyaz Kitap*, ss. 7, 27.
- ⁹² Demirel, "Turkey and NATO at the Threshold of a New Century", s. 10.
- ⁹³ Orhun, "Turkey, Norway and the US in the New European Security Context", s. 11.
- ⁹⁴ Criss, "International Institutions and European Security: A Turkish Perspective", s. 208; Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 91.
- ⁹⁵ Kesic, "American-Turkish Relations at a Crossroads", ss. 101, 106.
- ⁹⁶ Ali Faik Demir, "SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri" içinde Sönmezoglu (der.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, s. 243.
- ⁹⁷ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 356.
- ⁹⁸ Hunter, "Bridge or Frontier? Turkey's Post-Cold War Geopolitical Posture", s. 77.
- ⁹⁹ *Beyaz Kitap*, s. 30.
- ¹⁰⁰ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 26; Brown, *Delicately Poised Allies*, ss. 114, 134; Sezer, "Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation", s. 166.
- ¹⁰¹ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 29.
- ¹⁰² Brown, *Delicately Poised Allies*, ss. 138, 141.
- ¹⁰³ Lesser, *Bridge or Barrier*, ss. 26, 27.
- ¹⁰⁴ Brown, *Delicately Poised Allies*, s. 142.
- ¹⁰⁵ Criss, "International Institutions and European Security: A Turkish Perspective", s. 208; Seyfi Taşhan, "The Peripheries: Adjusting to Change", *Foreign Policy* (Ankara), No. 1-2, 1997, s. 62.
- ¹⁰⁶ Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 91.
- ¹⁰⁷ Sezer, "Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation", s. 152.
- ¹⁰⁸ Hunter, "Bridge or Frontier? Turkey's Post-Cold War Geopolitical Posture", s. 75.
- ¹⁰⁹ Mufti, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", ss. 37, 47; Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", ss. 242, 245.
- ¹¹⁰ Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", s. 241.

- ¹¹¹ Sezer, "Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation", s. 161.
- ¹¹² *Beyaz Kitap*, s. 30.
- ¹¹³ Hunter, "Bridge or Frontier? Turkey's Post-Cold War Geopolitical Posture", s. 73.
- ¹¹⁴ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 40.
- ¹¹⁵ Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", s. 245.
- ¹¹⁶ Kesic, "American-Turkish Relations at a Crossroads", s. 102.
- ¹¹⁷ Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 95.
- ¹¹⁸ Helmut Hubel, "Turkey and the Crisis in the Middle East", Karaosmanoğlu ve Taşhan (der.), *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*, ss. 117-118.
- ¹¹⁹ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 348.
- ¹²⁰ M. Hüseyin Buzoğlu, *Körfez Krizi ve PKK*, Ankara: Strateji, (ty), ss. 33, 34, 139.
- ¹²¹ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 26.
- ¹²² Karaosmanoğlu, "Turkey and the Southern Flank", s. 334.
- ¹²³ A. L. Karaosmanoğlu, "Turkey's Discreet Foreign Policy Between Western Europe and the Middle East" içinde Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan (der.), *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*, s. 80; Treverton, "Managing Alliance Politics", ss. 178, 179.
- ¹²⁴ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 349.
- ¹²⁵ Hubel, "Turkey and the Crisis in the Middle East", s. 118.
- ¹²⁶ Karaosmanoğlu, "Turkey and the Southern Flank", s. 336.
- ¹²⁷ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", ss. 352, 354.
- ¹²⁸ Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 98.
- ¹²⁹ Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East", ss. 197, 198.
- ¹³⁰ *Beyaz Kitap*, s. 35.
- ¹³¹ Demir, "SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbeycan İlişkileri", s. 243.
- ¹³² Kesic, "American-Turkish Relations at a Crossroads", s. 98.
- ¹³³ Lesser, *Bridge or Barrier*, ss. vii-viii, 7; Müftüler-Bac, "Turkey's Predicament in the Post-Cold War Era", s. 265.
- ¹³⁴ Hale, "Turkish Foreign Policy After the Cold War", s. 243.
- ¹³⁵ *Beyaz Kitap*, s. 33.
- ¹³⁶ Duygu Sezer, "The Black Sea Politics and Turkey" içinde Aydın (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, ss. 75-76.
- ¹³⁷ Gürel, "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy", s. 16.
- ¹³⁸ *Beyaz Kitap*, s. 7.

- ¹³⁹ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 355.
- ¹⁴⁰ Sezer, "The Black Sea Politics and Turkey", ss. 74-75.
- ¹⁴¹ Demir, "SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbeycan İlişkileri", ss. 238, 244.
- ¹⁴² Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East", s. 190.
- ¹⁴³ Mufti, "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy", ss. 35-36, 47-48,
- ¹⁴⁴ Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East", ss. 189-190, 193-194.
- ¹⁴⁵ Ibid., s. 191; Roper, "The West and Turkey at the Threshold of the 21st Century", s. 98,
- ¹⁴⁶ Hunter, "Bridge or Frontier? Turkey's Post-Cold War Geopolitical Posture", s. 72.
- ¹⁴⁷ Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East", ss. 190, 191.
- ¹⁴⁸ Lesser, "Turkey's Strategic Options", s. 84.
- ¹⁴⁹ Brown, *Delicately Poised Allies*, ss. 159-160.
- ¹⁵⁰ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 36.
- ¹⁵¹ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", s. 351.
- ¹⁵² Atalay, "ABD Güvenlik Yardımı ABD Türkiye İlişkileri", ss. 241, 246-250.
- ¹⁵³ Lesser, *Bridge or Barrier*, s. 35.
- ¹⁵⁴ Aykan, "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995", ss. 345-346, 347.
- ¹⁵⁵ Hasan Köni, "Gulf Savaşı Sonrasında Orta Doğunun Durumu", içinde *Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1993, ss. 48-49.
- ¹⁵⁶ Snyder, *Defending the Fringe*, s. 122; Lesser, *Bridge or Barrier*, ss. 36, 37; Brown, *Delicately Poised Allies*, ss. 60-61.
- ¹⁵⁷ Turan Yavuz, *ABD'nin Kürt Kartı*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1993, s. 278.
- ¹⁵⁸ Lesser, *Bridge or Barrier*, ss. vi-vii, 24, 34, 38, 43-44.
- ¹⁵⁹ Asmus, "The Rise or Fall? of Multilateralism: America's New Foreign Policy and What it Means for Europe", s. 162.
- ¹⁶⁰ Lesser, "Turkey's Strategic Options", ss. 83-84.
- ¹⁶¹ *Beyaz Kitap*, s. 27.
- ¹⁶² "Measures Taken by the Republic of Turkey Against Terrorism", 1373 Sayılı Karar uyarınca oluşturulan Güvenlik Konseyi Komitesine sunulan rapor, Aralık 2001, <http://www.mfa.gov.tr/grupa/ac/acf/terrorism..>
- ¹⁶³ Alan Makovsky, "Turkey's Unfinished Role in the War on Terrorism", *Insight Turkey*, c. 4, No. 1, Ocak-Mart 2002, s. 42.

¹⁶⁴ "Measures Taken by the Republic of Turkey Against Terrorism".

¹⁶⁵ Hasan Kösebalan, "Turkey's EU Membership: A Clash of Security Cultures", *Middle East Policy*, c. 9, No. 2, Haziran 2002, s. 144.

¹⁶⁶ Makovsky, "Turkey's Unfinished Role in the War on Terrorism", s. 41.

¹⁶⁷ Mark Parris, "Ecevit to Washington: Opportunities for US-Turkish Relations", *Policywatch*, No. 592, 10 Ocak 2002, <http://www.washingtoninstitute.org/watch/Policywatch/policywatch2002/592.htm>.

¹⁶⁸ "Remarks by Deputy Secretary of Defence Paul Wolfowitz," the Washington Institute for Near East Policy, St. Regis Hotel, Washington D.C., 13 Mart 2002, <http://www.defenselink.mil/speeches/2002/s20020313-depsecdef.html>.

¹⁶⁹ Helena Kane Finn, "After the Ecevit Visit: Can Turks Pull Together to Complete the Necessary Reforms", *Policywatch*, No. 597, 24 January 2002, <http://www.washingtoninstitute.org/watch/Policywatch/policywatch2002/597.htm>

¹⁷⁰ "Remarks by Deputy Secretary of Defence Paul Wolfowitz".

ON İKİNCİ BÖLÜM

AK PARTİ DÖNEMİNDE ORTA DOĞU'DA CAN ÇEKİŞEN İLİŞKİLER

İLİŞKİLERDE IRAK FAKTÖRÜ

Soğuk Savaş döneminde Türk-Amerikan ilişkilerinin etrafında döndüğü konu ve ilişkilerin temel zemini Sovyetler Birliği'nin ABD, Türkiye ve Batı bloku için oluşturduğu tehdit ve ortaya koyduğu eylemler olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında ise ilişkilerde Sovyet tehdidinin yerine geçen en temel konu Irak olmuştur. 1990 Irak'ın Kuveyt'i işgali ve 1991 ABD'nin koalisyon güçleriyle Irak'a saldırması Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal açısından Türkiye'nin Batı içerisindeki konumunu ve ABD gözündeki önemini ispatlamak ve güçlendirmek için bir fırsat olarak görülmüştü. Özal'ın mirasını devralan sonraki Türk yöneticiler uluslararası sistemde belirsizliğin hâkim olduğu bir ortamda ve Türkiye'nin Batı tarafından terk edilebileceğinden korkulduğu bir atmosferde ABD'yi gücendirmeme adına Türk çıkarlarına zarar vermesine rağmen ABD'nin Irak'ta yaptıklarına destek verdiler. Bu bağlamda Türk topraklarında tutulan Çekiç Güç Türkiye'ye yönelik PKK tehdidini güçlendirerek Türkiye'nin güvenliğine yönelik en temel tehdidi canlı tuttu. Bu yüzden 2002 yılından itibaren ABD Türkiye'yi de yanına alarak askerî müdahaleyle Saddam Hüseyin rejimini devirmeyi düşünmeye başladığında Türk yöneticileri, politikacıları ve halkı arasında ABD'nin Irak eylemlerine karşı birikmiş ciddi bir rahatsızlık bulunmaktaydı.

1 Mart 2003 Tezkere Krizi

Irak'a müdahale konusunda Türkiye ve ABD arasında iş birliği yapılmasıyla ilgili görüşmeler Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) iktidara

geldikten sonra başladı ve 3 ay sürdü. Amerikan Bush yönetimi yasaklı olduğu için milletvekili seçimlerine katılamamış ve dolayısıyla resmen başbakan olamamış olan Ak Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ı Washington'a davet ederek onunla Türkiye'nin Irak savaşına katılması konusunu tartıştı. 3 Aralık 2002'de Amerikan Savunma Bakanı yardımcısı Paul Wolfowitz Türkiye'ye gelerek Başbakan Abdullah Gül'e 3 aşamalı bir plan sundu. Plan göre birinci aşamada Amerikan askerî yetkilileri Türkiye'deki iletişim tesislerinin ve üslerin durumunu denetleyecekti. İkinci aşamada iletişim tesislerinin ve hava üslerinin durumu iyileştirilecekti. Üçüncü aşamada da Amerikan hava ve kara güçleri Irak'a yönelik güney cephesini açmak üzere Türkiye'deki yerlerine hareket edeceklerdi.

28 Aralık 2002'de toplanan Türk Millî Güvenlik Kurulu sadece birinci aşamayı içeren bir karar aldı. Buna göre ABD sadece Türkiye'deki iletişim tesislerinin ve üslerin durumunu denetleyebilecekti. MGK, ayrıca kararında ABD Irak'ı işgal ettikten sonra Kuzey Irak'ta 60-70 km derinliğinde bir tampon bölgenin oluşturulmasının gerekliliğini vurguladı. MGK bir ay sonra toplandığında da uluslararası toplumun karşısına çıkan söz konusu krizin barışçıl yollarla çözümlenmesini desteklediğini, fakat savaşın çıkması durumunda Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumak için her türlü tedbiri alacağını belirtti.¹ Türk güvenlik elitinin ABD'nin isteklerini karşılayacağı yönündeki beklenti doğru çıkmamıştı. Askerî yetkililer en az siviller kadar Saddam'ı devirme operasyonunun sonuçları konusunda kaygılıydılar. Onlara göre böyle bir operasyon 1991 Körfez Savaşı'nın ve sonrasında kuzeyde oluşturulan uçuşa yasak bölgenin Irak'ın Kürt bölgesinde Türkiye açısından neden olduğu olumsuz durumu (Kürt bölgesinin özerkliğinin güçlenmesi ve PKK'nın bölgeyi rahatça kullanabilmesi) daha da kötüleştirebilecekti.² Ordunun hâkimiyeti altında olan Millî Güvenlik Kurulu 28 Şubat'ta yaptığı toplantıda tezkereyle ilgili herhangi bir görüş belirtmeyerek kararı TBMM'ye bıraktı. Hâlbuki daha önceki benzer kararlarda (örneğin BM ya da NATO barışı koruma güçlerine katılma kararlarında) takip edilen yöntem, Millî Güvenlik Kurulu'nun tavsiyede bulunması, TBMM'nin de o yönde karar alması şeklinde olmuştu.

6 Şubat 2003'te TBMM bir tezkere geçirerek Amerikan yetkililerinin iletişim tesislerini ve üsleri iyileştirmelerine (ikinci aşamaya) izin verdi. Bunun üzerine Amerikan askerî personeli ve savaş malzemeleri Türk limanlarına ve havaalanlarına ulaşmaya başladı. Bu arada Ak Parti hükûmeti krizi savaş çıkmadan sona erdirmek için Irak yetkililerini BM kararlarına uymaları ve hatta Saddam Hüseyin'in iktidardan ayrılmasını kabul etmeleri yolunda ikna etmek için girişimlerde bulundu. 11 Ocak 2003'te Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen Bağdat'ı ziyaret ederek Başbakan Gül'ün mesajını

Saddam Hüseyin'e iletti. 23 Ocak'ta Irak'a komşu ülkelerin dışişleri başkanları bir araya gelerek Saddam Hüseyin'e BM ile iş birliği yapması ve halkıyla uzlaşması çağrısında bulundu. 6 Şubat'ta da Başbakan Gül, gizlice Ankara'ya ziyarete gelen Saddam'ın yardımcısı Taha Yasin Ramazan'a savaşı önlemenin onlara düştüğünü söyledi.³

Bu arada Türkiye ile ABD askerî yetkilileri arasında devam eden görüşmeler oldukça zor geçmişti. Görüşmelerde Türkiye'nin Irak'la ilgili endişeleri ve ABD ile Türkiye arasındaki Irak'a yönelik yaklaşım farklılıkları su yüzüne çıkmıştı. Amerikalılar Türkiye'den cephe açılması ve Türkiye'nin savaşa katılması konusunda aşırı derecede ısrarcılardı ve bu doğrultuda Türk yetkililer üzerinde aşırı baskı uyguluyorlardı. Belirtildiğine göre Amerikalılar isteklerinin kabul edilmesi için gittikçe artan miktarda hibe, kredi ve teşviklerden oluşan bir paket öneriyorlardı. Önerilen toplamın 25-30 milyar doları bulduğu belirtiliyordu.⁴

Türk yetkililer ise çok riskli olan ve 1991'de olduğu gibi Türkiye'ye ciddi güvenlik zafiyetleri getirebilecek olan böyle bir operasyon konusunda çok isteksizlerdi. Aslında Türk yetkililerin Şubat ortasından itibaren ortaya koydukları öneriler oldukça netti, fakat Washington tarafından pek ciddiye alınmıyordu. Türk askerî yetkililer sadece Kuzey Irak'ta bir ortak komutanlık oluşturulması çerçevesinde savaşa katılmak istiyorlardı. Ayrıca Amerikalılardan Kuzey Irak'taki Kürt grupları silahsızlandırmalarını talep ediyorlar ve operasyonun BM Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde gerçekleştirilmesini öneriyorlardı.⁵ Amerikalılar bütün bu istekleri karşılama isteksizdiler; Türk ordusunun Kuzey Irak'a girişine izin verebilirlerdi ama Türk askerî yetkililerini memnun etmek için Kuzey Irak'ta kendi gözetimleri altında ortaya çıkan Kürt yapısını ortadan kaldırmayı ya da üzmeyi düşünmeleri söz konusu değildi.⁶ BM kararı şartını ise isteseler de yerine getiremeyeceklerdi. Yaptıkları tek şey, Türklerin ikna olacağını düşünerek önerdikleri para miktarını yükseltmekti.

Sonunda bir mutabakat zaptı üzerinde uzlaşılabildi. Bu zapta göre ABD'nin 62 bin askerinin, 255 savaş uçağının ve 65 helikopterinin Türk topraklarına girmesine izin verilecek ve Türkiye 60 bin askeriyle Kuzey Irak'ta 30 kilometrelik bir bölgeyi işgal ederek tampon bölge hâline getirecekti.⁷ Türk hükûmeti, 26 Şubat tarihinde Amerikan planındaki üçüncü aşamayı öngören mutabakat zaptının uygulanmasını sağlayacak tezkereyi onaylanmak üzere TBMM'ye göndermeye karar verdi. Başbakan Abdullah Gül partisinin milletvekillerini ABD'nin kuzeyden Irak'a yönelik cephe açmasını sağlayacak olan tezkereye olumlu oy vermeye ikna etmek için olağanüstü bir çaba içerisinde girdi. Ak Parti lideri Erdoğan da açık şekilde tezkerenin geçmesi yönünde görüş bildirdi.

Bu arada Türk kamuoyunda ABD'nin Irak'a olası askerî müdahalesi ve bu müdahalede Türkiye'nin oynayacağı rol konusunda ateşli tartışmalar yapılmaktaydı ve savaş karşıtlığı bütün Türk kamuoyunu kaplamış durumdaydı. Türk halkının bütün kesimleri (başta solcular, İslamcılar ve milliyetçiler olmak üzere halkın %90'dan fazlası) Türkiye'den Irak'a karşı cephe açılmasına ve Irak'a Türk askeri gönderilmesine aşırı derecede muhalefet etmekteydi.⁸ Halkın %78'i Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmasını istiyordu.⁹

1 Mart 2003 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yapılan oylamada Türkiye ile ABD arasında daha önce imzalanmış olan Mutabakat Zaptı yeterli anayasal çoğunluk (267 kabul oyu) sağlanmadığı için reddedilmiş oldu. Karara 264 kabul oyu, 250 ret oyu çıktı, 32 kişi ise oylamaya katılmamış ya da çekimser oy kullanmıştı. Bazı iktidar partisi milletvekilleri oylamaya katılmazken bazıları da ret oyu vermişti. Karar, ABD'nin bütün ülkelerde desteklediği demokrasinin bir sonucuydu. Halkın oylarıyla seçilen milletvekilleri kendi ülkelerinin çıkarları doğrultusunda serbest iradeleriyle Türkiye'yi tehlikeli bir savaşa sokacak bir tezkereye hayır demişlerdi. Sonuçta Türk topraklarına gelmek üzere olan Amerikan askerî birlikleri haftalardır yaptıkları hazırlıkları yarıda keserek Türkiye üzerinden düşündükleri operasyonları iptal etmek zorunda kaldılar. Amerika'nın savaş planları bu şekilde ciddi bir darbe yemiştir.

Recep Tayyip Erdoğan başbakan olduktan sonra ABD'yle ciddi bir krizin önüne geçmek üzere ve belki de Irak'taki Türk kayıplarını hafifletmek için Hükûmet Parlamente'ye 20 Mart 2003'te yeni bir tezkere sunarak geçmesini sağladı. Tezkereye göre Hükûmet Türk Silahlı Kuvvetlerini Irak'ın kuzeyine göndermek, bu güçlerle Irak'ın kuzeyinde gerekli askerî operasyonları gerçekleştirmek ve yabancı ülke (Amerikan) hava unsurlarının Türk hava sahasını kullanmalarını sağlamak için gerekli tedbirleri alacaktı.¹⁰ Gerçekte savaş sırasında Türk hükûmeti İncirlik'in ABD tarafından kullanılmasına izin verdi ve savaşı tasvip etmese de ABD'nin askerî müdahalesine asla doğrudan karşı çıkmadı ve eleştirmedi. Amerikan uçakları İncirlik'ten kalkarak Irak üzerinde dört binden fazla uçuş gerçekleştirdi ve Irak üzerinde sıkıntılarla karşılaştıklarında Batman, Diyarbakır ve İncirlik havaalanlarına iniş yaptılar.¹¹

24 Haziran'da Türk hükûmeti yeni bir kararname yayınlarak İncirlik hava üssünün ve Mersin limanının Irak'taki Amerikan askerî güçlerine lojistik destek verme amacıyla kullanılmasına izin verdi. 6 Ekim tarihinde de TBMM, ABD'nin istemesi üzerine 10-12 bin Türk askerinin Irak'taki istikrarı sağlama güçlerine katılmasına izin veren yeni bir tezkere kabul etti. Kararın alınmasını sağlayan hükûmetin amacı, ABD'nin kızgınlığını azaltmak, Kuzey Irak gelişmelerinde söz sahibi olmak ve ABD'nin PKK'ya

karşı harekete geçmesini sağlamaktı. ABD'den karşılığında 8.5 milyar dolar alınması bekleniyordu. Fakat bu defa Irak Geçici Hükûmet Konseyi (özellikle Kürt üyeler) ve Koalisyon Geçici Yönetim başkanı Paul Bremer bu planı reddetti ve ABD Türkiye'den asker talebini geri çekti.¹²

1 Mart 2003 tarihinde TBMM'nin tezkereyi reddetmiş olması, Amerikan yetkililerinde şok etkisi yaratmış ve onları ciddi şekilde kızdırmıştır. Irak'a yönelik operasyonda Türkiye'nin desteğini vazgeçilmez olarak değerlendiren ve Türklerin bunu bildiğini düşünen Amerikan yöneticileri bu karar karşısında yakın bir müttefik tarafından kandırıldıklarını ve ihanete uğradıklarını hissettiler. Belki Amerikalıları en fazla sarsan şey, en yakın dostları olarak bildikleri Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının tezkereye açık destek vermemeleri ve tutumlarını açıkça ortaya koymamalarıydı. Amerikan Savunma Bakanı Yardımcısı Paul Wolfowitz 7 Mayıs 2003'te Türk gazetecilerine verdiği mülakatta 28 Şubat 2003'teki Millî Güvenlik Konseyi toplantısında tezkereye açık destek verilmemesine atıfta bulunarak "her nedense Türk ordusu bizim beklediğimiz güçlü liderlik rolünü üstlenmedi" dedi.¹³

1 Mart 2003 tezkere krizi Türk-Amerikan ilişkilerinin derin bir krize yuvarlanmasına neden oldu. Belki de krizin derinleşmesine neden olan şey, ABD ile Türkiye arasındaki en güçlü kurumsal bağlantı olan NATO'nun devreye sokulamamasıydı. Türkiye ile ABD arasında gerçekleştirilen görüşmelerin başında Türkiye'nin talebiyle ABD olası bir savaştan önce Türkiye'deki savunma yapılarının güçlendirilmesi için NATO üyelerine başvurmuştu. Başta Fransa, Almanya ve Belçika olmak üzere bazı NATO üyeleri Amerikan önerisini reddedince ve NATO bu yüzden ciddi bir kriz yaşayınca Irak savaşında NATO devre dışı kalacak, bu da Türk-Amerikan ilişkilerini tamir edecek bir araçtan tarafları mahrum bırakacaktı.¹⁴

Hasan B. Yalçın Irak Savaşı konusundaki Türkiye'nin yaklaşımlarını farklı bir açıdan yorumlamıştır.¹⁵ Ona göre Türkiye gibi bölgesinde etkin olmak ve kendine özgü özerk politikalar izlemek isteyen bir ülke açısından en tehlikeli şey, dönüştürücü bir gücün onun bölgesine statükoyu değiştirecek şekilde müdahalede bulunmasıydı. ABD'nin böyle bir davranışıyla karşılaşan Türkiye, tehlikeyi gördüğü için ABD'yle birlikte hareket etmeyi reddetmiş, diğer taraftan karşısındaki bir gruba da dâhil olmamış, fakat ABD'nin askerî müdahalesinin ortaya çıkmasını engellemek için saldırgan bir sakınma stratejisi izlemiştir. Türkiye'nin amacı dış politikasında, özellikle bölgesiyle ilgili eylemlerinde özerkliğini kaybetmemek ve ABD'nin eyleminin ortaya çıkmasını elinden geldiği kadarıyla engellemeye çalışmaktı. Bu hedef doğrultusunda Türk yetkililer dört alanda aktif diplomatik çaba içerisinde oldular: Irak yönetimiyle temas kurdular, BM'deki ve

NATO'daki ortak eylemlere dâhil oldular, Irak'ın komşularıyla toplantılar gerçekleştirdiler ve Amerikan yetkilileriyle görüşmeler yaptılar.

Süleymaniye Olayı

Türk-Amerikan ilişkileri 1 Mart tezkere krizinin etkisini üzerinden atamadan ikinci bir darbeyi 3 Temmuz 2003'te yedi. Bu tarihte ABD'nin 173. hava indirme tugayına bağlı Amerikan askerleri aldıkları istihbarat üzerine Kuzey Irak'taki Süleymaniye kentinde Türkmen Cephesinin bina-sına baskında bulunarak aralarında bir albay ile iki binbaşının da bulundu-ğu 11 Türk askerini tutukladı. Türk askerleri el-Kaide militanlarıymış gibi başlarına çuval geçirilerek Bağdat'a götürüldüler ve ancak 60 saat sonra serbest bırakıldılar.¹⁶ Amerikalıların iddiasına göre 11 Türk askeri Kerkük valisine karşı bir suikast girişiminde bulunmak üzereydiler ve yanlarında bazı patlayıcılar ile askerî mühimmat bulunmaktaydı.

Türk yöneticilerine, politikacılarına ve halkına göre bir müttefikten böylesine bir muamele görmek anlaşılabilir bir şey değildi. Üstelik yarım yüzyıldan fazladır Türkiye'nin müttefiki olan Amerika Türk toplumu içerisinde kendilerine en yakın olan ordu mensuplarına bu muamelede bulunuyorlardı. Diğer taraftan Amerikalılar Türk halkının en fazla saygı duyduğu ve değer verdiği varlığın Türk ordusu olduğunu da biliyor olmalıydılar. Olay Türk halkının gururuna vurulmuş büyük bir darbeydi. Daha önce Irak Savaşı'na oldukça yüksek oranda karşı çıkan Türk halkı bundan sonra iyice Amerikan karşıtı hâle geldi. Türk gazeteleri ve diğer basın-ya-yın organları Amerikalıların bu şekilde 1 Mart'ın intikamını almaya çalıştığı şeklinde yorumlar yayınladılar. Türk kamuoyunda ABD'nin Irak'ı parçalamayı, Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurmayı ve hatta Orta Doğu'nun haritasını değiştirmeyi planladığı yönündeki görüşler de ağırlık kazandı.¹⁷ Kamuoyunun gözünde bir açıdan ABD bu olayla Kürtleri Türkiye'ye tercih ettiğini göstermiş oluyor, bundan sonra daha çok Kürtlerin çıkarını koruyacağı mesajını vermiş oluyordu. Türk resmî çevreleri de suskun kalacak değildi. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Amerikan meslektaşı Colin Powell'a Amerikan askerlerinin eyleminin kabul edilemez, uygunsuz bir davranış olduğunu söyledi. Türk Genelkurmay Başkanı Hilmi Özkök söz konusu olayın NATO kurulduğundan beri iki ülke arasında görülen en büyük güven krizi olduğu yorumunda bulundu.¹⁸

2004-2006 Döneminde İlişkiler ve Irak Konusu

1 Mart tezkeresi ve Süleymaniye krizlerinden sonra Türk-Amerikan ilişkileri belli derecede iyileşme yoluna girdi. 2004 yılı Türk-Amerikan

ilişkileri açısından oldukça olumlu bir atmosferde başladı. Taraflar Orta Doğu'ya yönelik olarak ortak çıkarlarını öne çıkarttılar ve Afganistan ve terörizmle mücadele konularında iş birliği yaptılar. ABD tekrar İncirlik'i Irak'taki birliklerine lojistik destek sağlamak ve oradaki askerlerinin rotasyonu için yoğun şekilde kullanmaya başladı. Pentagon ile Türk askerî yetkililer İncirlik'in terörizmle mücadelede ve kriz operasyonları için bir üs olarak kullanılması konusunda anlaşmaya vardı. Amerikan yönetimi Irak'ın yeniden yapılandırılmasıyla ilgili olarak değeri 18.7 milyar doları bulan iş ihalelerinde Rusya, Almanya ve Fransa gibi ülkeleri dışlarken Türkiye şirketleri ihalelere çağrılabilirler listesine alındı.¹⁹ Sonraki dönemde ABD çevre bölgelerdeki operasyonları için İncirlik'i bir ulaşım merkezi olarak kullanırken Türk şirketleri de Irak'ın yapılandırılmasında önemli ihaleler kazandılar. Türk hükûmeti yeni kurulan Irak hükûmeti ile de ilişkileri geliştirerek ona diplomasi ve eğitimle ilgili önemli hizmetler sundu.²⁰ Bu arada Bush yönetimi Türkiye'yi Büyük Orta Doğu Projesi'nin merkez ülkesi olarak görmekteydi. Proje Amerikan, İsrail ve piyasa ekonomisi yanlısı güçlerin iktidara getirilerek Orta Doğu ülkelerinin ve İran'ın demokratikleştirilmesini öngörüyordu. Transatlantik ilişkilerinin düzeltilmesini öngören NATO zirvesinin Haziran 2004'te Türkiye'de yapılması ABD'nin Türkiye'ye verdiği önemi gösteriyordu.²¹

Ancak genel olarak Bush yönetiminin geri kalan döneminde Türk yetkililer Amerikalıların Orta Doğu'da oluşturmak istedikleri yeni düzen konusunda kaygı duydular, ABD'nin Irak'ta yaptıklarından sürekli rahatsız oldular ve Bush yönetiminin “şer eksenli” politikasını tasvip etmediler. ABD'nin tutumlarının genel olarak Türkiye'ye zarar verdiğini düşündükleri için ve Türkiye'nin kendi çıkarlarının merkeze alınarak hareket edilmesi gerektiğine inandıkları için zamanla kendilerini ABD'nin politikalarından uzaklaştırdılar. Irak'taki eylemlerinden dolayı ABD'yi açıkça eleştirdiler, İran ve Suriye gibi devletlerle ABD'ye rağmen ilişkileri iyileştirmeye çalıştılar ve Filistin konusunda ABD ve İsrail'in hoşuna gitmeyecek yönde tutum sergilemeye başladılar.

Bush döneminde Türk yetkilileri en çok rahatsız eden şey, ABD'nin Irak'ta yaptıklarının Türkiye'ye ciddi zararlar getirmesiydi. Irak'ın işgalinden sonraki dönemde ABD Türkiye'nin kırmızı çizgilerini hiç dikkate almadan izlediği politikalarla Kuzey Irak'ta özerk bir Kürt yönetiminin oluşmasını ve güçlenmesini sağladı. Amerikalılar Kürtlerin güçlenip ayrılma olasılığını ciddiye almadan Irak'ta güçlü federalizmi desteklediler ve bu yönde adımlar attılar. Zaman içerisinde bölgesel Kürt yönetimi kendi parası, bayrağı, marşı ve askerî gücü (peşmerge) olan neredeyse *de facto* bağımsız bir devlet hâline geldi.²² Aslında hem Türkiye hem de ABD güç-

lû, laik, istikrarlı ve İran'ı dengeleyebilecek bir Irak'ın ortaya çıkmasını istiyordu.²³ Ancak ABD bütün etnik grupları ve değişik mezhep mensuplarını bir araya getirecek merkezi yönetimi zayıf, federal bir Irak'ı uygun görürken Türk tarafı Iraklı Kürtlerin özerkliğini güçlendirmeyecek merkezi bir Irak hükûmetini tercih ediyordu. Yine Türk tarafı Irak'ın parçalanmasının yolunu açacağı kaygısıyla Iraklı Kürtlerin çok ısrarcı olduğu Kerkük'ün statüsüyle ilgili referandumun gerçekleştirilmesine karşı çıkıyordu.²⁴ Diğer taraftan Amerikalılar Türkiye ile Kuzey Irak Kürtleri arasında bir uzlaşının sağlanmasını arzu ediyorlardı. Onların bu uzlaşmayı istemelerinin değişik nedenleri vardı. Bu uzlaş sayesinde Kuzey Irak, Irak'ın diğer bölgelerinde görülen istikrarsızlıktan uzak tutulacaktı. Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler güçlenecek, bölgenin diğer güçleri Türkiye'yi ABD'ye karşı kullanamayacaktı. Irak'ta yerel düzeyde istikrar sağlandığı oranda ABD Irak'tan ayrılmayı düşünebilecekti. Gevşek federasyon çerçevesinde Kürtlerin istekleri karşılandığı oranda da Irak'ın parçalanması olasılığı azalacaktı.²⁵

Kuzey Irak'ta oluşan ortamdan PKK faydalanarak Türkiye'ye yönelik terör eylemlerine yeniden başladığında, böylece bitme noktasına gelen PKK terörizmi yeniden canlandığında Amerikan yetkililer Türk liderlerin PKK'ya karşı tedbir alma çağrılarını kulak tıkadılar. Türk tarafının, özellikle de Türk ordusunun beklentisi, Amerikalıların Kuzey Iraklı Kürt müttefikleriyle birlikte PKK'nın lider kadrosunu, hatta örgütün kendisini ortadan kaldırmak için harekete geçmeleri idi. Kuzey Iraklı Kürtler ABD'yle güçlü ortaklık kurdukları bu dönemde Türkiye'ye artık ihtiyaç duymadıklarını düşündükleri için Türkiye'nin taleplerine kaygısız kaldılar. Kürtler için bağımsızlık artık o kadar uzak bir şey değildi. Amerikan yönetimi ise PKK'yı terörist örgüt olarak kabul etse de Irak'taki sorumlu Amerikan komutanlığı (CENTCOM), Türk-Irak sınırı boyunca yayılmış olan ve Irak'ın Kürt bölgesinin iç kısımlarında yer alan dağlık Kandil bölgesindeki PKK kamplarına karşı askerî eylemde bulunmak istemedi.²⁶ Amerikalılar Türk yetkililere Irak'taki güvenlikle ilgili hassasiyetlerin kendilerinin PKK'ya karşı harekete geçmelerini engellediğini bildirdiler ve PKK'ya karşı kanuni yaptırımlarla ve finansal ve diplomatik araçlarla mücadele etme sözü verdiler.²⁷ Türkiye Kuzey Irak'a müdahale ederek PKK'ya darbe vurmak istediğinde Amerikan yetkilileri bunun pek işe yaramayacağını söylediler. Böylece kendi teröristleri olan el-Kaide'ye karşı her türlü müdahaleyi mubah görürken ve İngiltere'den İsrail ve Kolombiya'ya kadar başka müttefiklerine terörizmle mücadelelerinde destek verirken, Türkiye'nin teröristlerle mücadelesine izin vermeyerek çifte standart uyguladıklarını göstermiş oldular.²⁸ ABD kendine karşı ciddi tehdit oluşturmayan teröristleri öldürmek için Yemen gibi ülkelerin egemenliğini ihlal ediyor, fakat NATO üyesi bir ülkenin vatandaşlarını öldüren PKK teröristlerinin Kuzey Irak'taki varlığına göz yumabiliyordu.²⁹

Amerikalıların Irak tutumları karşısında Türk yöneticiler, siyasetçiler ve genel olarak halk ABD'nin Kuzey Iraklı Kürtleri sadık müttefikleri Türkiye'ye tercih ettiği hissine kapıldı. Türk halkı arasındaki ABD'ye olumlu bakış bu yüzden hep çok düşük düzeyde kaldı. Irak'taki ABD yöneticisi L. Paul Bremer'in Amerikan yönetiminin Türkiye'nin çıkarlarına aykırı olduğu için değil Amerikan çıkarlarına aykırı olduğu için bağımsız bir Kürt devleti istemediklerini söylemesi Türk kamuoyunda soru işaretlerine neden oldu.³⁰ Muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) genel başkan yardımcısı Ali Topuz ABD'nin PKK'yı Türkiye'ye karşı bir silah olarak kullandığını iddia edecek kadar ileri gitti.³¹ Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ ABD'nin PKK'lı teröristlere karşı etkin ve göze çarpan bir mücadele yürütmediğini ve bu konuda Türkiye'nin beklentilerini karşılamadığını söyledi.³² Haziran 2005'te Başbakan Erdoğan'ın Washington ziyareti sırasında Başbuğ Amerikan meslektaşıyla yaptığı görüşmede ABD'nin PKK/Kongra-Gel'e saldırmayacağı cevabını aldığı anda Amerikalılardan hiç olmazsa bu örgütleri finansal, lojistik ve iletişim kaynaklarından mahrum bırakacak adımlar atmasını istemiş, fakat bu konularda da onlardan söz alamamıştı.³³

Bütün bu olumsuzluklara rağmen 5 Temmuz 2006'da Amerikan Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ile Türk Dışişleri Bakanı Abdullah Gül Türkiye ile ABD'nin paylaştıkları stratejik çıkarların ve ortak değerlerin gerçekleştirilmesini öngören bir Ortak Vizyon ve Yapısal Diyalog belgesi imzaladı.³⁴ Belgede taraflar şu konular üzerinde anlayış birliğine varıyorlardı: Geniş Orta Doğu bölgesinde demokrasi yoluyla barış ve istikrarın yerleştirilmesi için mücadele edilecekti. Arap-İsrail sorunlarının çözümüne ve iki devlet temelinde Filistin-İsrail anlaşmazlığının sona erdirilmesine yönelik uluslararası çabalara destek verilecekti. Irak'ın birleşik bir yapı içerisinde istikrar, refah ve demokrasi yönünde gelişmesi için çaba gösterilecekti. Kıbrıs sorununa BM gözetimi altında kalıcı, adil, kapsamlı ve taraflarca kabul edilebilir çözüm bulunması yolundaki çabalar desteklenecekti. Hazar havzasındakiler de dâhil olmak üzere enerji kaynaklarının ve taşıma yollarının çeşitlendirilmesi yoluyla enerji güvenliği güçlendirilecekti. PKK ve yandaşlarının gerçekleştirdikleri de dâhil olmak üzere terörizme karşı mücadele edilecekti. ABD, Türkiye'nin AB'ye katılmasına güçlü destek verecekti. Taraflar değişik düzeylerde iletişim kanallarını açık tutarak yapısal bir diyalog kuracaktı. Stratejik ortaklığı daha etkili ve sonuç alıcı hâle getirmek için yapısal bir çerçeve oluşturulacaktı. Bu bağlamda taraflar arasında Üst Düzey Savunma Grubu (HLDG), Ekonomik İşbirliği Ortaklık Konseyi (ECPC) ve Ticaret ve Yatırım Çerçeve Anlaşması (TIFA) ortaya çıkarılacaktı.³⁵

Söz konusu Ortak Vizyon belgesinin imzalanmış olmasına rağmen Türkiye'nin PKK konusunda ABD'den beklediği adımlar bir türlü atılmadı. Ağustos 2006'da iyice sabrı taşmış olan Türkiye Irak sınırları yakınlarına 120 bin asker getirdi. Türkiye'nin Irak'a müdahalesi, son anda ABD'nin diplomatik girişime bulunmasıyla ve Türk tarafıyla görüşmek üzere eski General Joseph Ralston'u özel temsilci olarak Türkiye'ye göndermesiyle engellenebildi. Bu şekilde ABD biraz zaman kazanmış ve 2006 yılı içerisinde bir Türk askerî müdahalesinin önüne geçmiş oldu. Amerikan Dışişleri Bakanı Rice sürekli PKK'nın ortadan kaldırılmasının ABD için bir öncelik olduğunu söyledi. Sürekli PKK tarafından kullanılan Mahmur kampının yok edilmesiyle ilgili tartışmalar yapıldı. Fakat teröristler tarafından kullanıldığı düşünülen bazı banka hesaplarının dondurulması dışında somut bir adım atılmadı.³⁶

2007-2008 Dönemi İlişkiler ve Irak Konusu

Ak Parti iktidarını devirmeye yönelik olarak gündeme gelen 27 Nisan 2007 e-muhtıra olayı ile Mart 2008'de Ak Parti'yi kapatmak için açılan davada Amerikan yönetimi Türkiye'de demokrasinin ve seçimle işbaşına gelen iktidarın desteklenmesi bağlamında AB'nin verdiği tepkiyi vermedi. Amerikan yetkilileri genel açıklamalarla durumu geçiştirmeye kalktılar.³⁷ Bu durum Ak Partili yöneticilerde ABD'ye karşı derin bir güvensizlik ortaya çıkardı.

Tekrar Irak konusuna dönülecek olursa daha Aralık 2006'da yayınlanan Baker-Hamilton raporunda ABD'nin Irak'tan çekilmeyi düşünmesi ve bu çerçevede Irak'ın komşularıyla ilişkilerini iyileştirmesi önerilmişti. Rapor çerçevesinde ABD'nin Türkiye'yle ilişkilerini de düzeltmesi beklenebilmirdi.³⁸ Fakat ABD Irak konusunda Türkiye ile imzaladığı Ortak Vizyon belgesindeki taahhütlerini yerine getirmiyordu. 2007 yılı sonlarına doğru PKK Türk topraklarında saldırılar gerçekleştirmek için Irak'ın Kürt bölgesini defalarca kullandı. Türk yetkililerin Kürt bölgesel yönetiminin PKK'yı kontrol etmeye yanaşmamasıyla ilgili şikâyetleri iyice arttı. Ordunun ve kamuoyunun baskısı altında kalan Türk hükûmeti Washington'a Kuzey Irak'taki PKK kamplarını tahrip etmek için saldırı düzenleyeceğini bildirdi. Bu arada Türk yetkililer Kerkük'ün Kürt yönetimine bağlanmasına izin vermeyeceklerini de Amerikalılara açıkça söylüyorlardı. Amerikan yöneticileri Türklerin müttefikten çok düşman gibi hareket ettiğini ve kendilerinin Irak'taki işini zorlaştırdığını düşünmekteydiler.³⁹

Bu arada 7 Ekim 2007'de PKK Şırnak'ta 13 Türk askerini şehit eden bir saldırı düzenledi. TBMM 19 aleyhte oya karşı 507 kabul oyuyla bir ka-

rar alarak Türk hükûmetine Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyon düzenleme izni verdi. Bu gelişme üzerine Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi sözcüsü Gordon Johndroe "Irak'ta istikrarı sağlamak hepimizin çıkarına olan bir şey; arzumuz, PKK'yı adaletin önüne getirmektir; ancak Türkiye'yi Iraklı yöneticilerle görüşme hâlinde tutmak ve Irak'ın istikrarına zarar verecek bir eylemden sakındırmak istiyoruz" şeklinde açıklama yaptı.⁴⁰ Ancak 21 Ekim 2007'de PKK'nın Dağlica baskını ile 12 Türk askerini şehit etmesi Türk hükûmetini daha da sabırsız hâle getirdi.⁴¹

Yoğun kamuoyu baskısı altında kalan Başbakan Erdoğan Amerikan Başkanı Bush ile görüşmek üzere 2007 Kasımında Washington'a gitti. İki lider arasındaki görüşme bir dönüm noktası niteliğindeydi. Konuşmasında 1 Mart 2003'ten beri ilk defa "stratejik müttefik" kavramını kullanan Bush'un "PKK Türkiye'nin düşmanıdır, Irak'ın düşmanıdır, dolayısıyla ABD'nin düşmanıdır" demesi yeni Amerikan tutumunun sinyali verdi.⁴² İki lider Türkiye ile ABD'nin PKK'ya karşı mücadele etmesi konusunda anlaştılar. Anlaşmaya göre ABD Irak hava sahasını Türkiye'ye açacak ve PKK'yla ilgili istihbarat sağlayacaktı.⁴³ Türkiye'nin kontrolsüz bir şekilde Kuzey Irak'a müdahale etmesinden çekinen Bush yönetimi sonunda Türkiye'nin sınırlı bir şekilde Kuzey Irak'ın uzak bölgelerine havadan saldırı düzenlemesine ve karadan askerî birliklerini sokmasına izin vermiş ve Türk yetkililerle belli istihbarat bilgilerini paylaşmayı kabul etmişti.⁴⁴ Gerçekten bu görüşmeden sonra Pentagon Türk-Irak sınırında uydularla elde ettiği istihbarat bilgilerini Türk ordusuyla paylaştı. Ayrıca Ankara'da oluşturulan Savunma İşbirliği Ofisi aracılığıyla iki ülkenin genellermay başkanlıkları arasında organik bağ kuruldu. Böylece Türkiye'nin Kuzey Irak'a askerî operasyonda bulunabilmesi kolaylaştırıldı.⁴⁵

Amerikan yönetiminin yeşil ışık yakmasından sonra Türk Hava Kuvvetleri 16 ile 22-23 Aralık 2007 ve 16 Ocak 2008'de Kuzey Irak'taki PKK hedeflerine hava saldırıları düzenledi. 21-29 Şubat 2008 tarihleri arasında da Türkiye Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı kapsamlı kara ve hava harekâtı gerçekleştirdi.⁴⁶ Türkiye'nin askerî operasyonları Türk hükûmetinin kamuoyu karşısındaki zor durumunu biraz düzeltirken, Türk kamuoyunda ABD'ye bakışta hafif bir iyileşme görüldü. Bu arada Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 8 Ocak 2008'de Washington'u ziyaret ettiğinde Amerikan Başkanı Bush Türkiye'nin ABD'nin stratejik müttefiki olduğunu ve iki devletin ortak düşman PKK'ya karşı mücadelede iş birliğini devam ettireceklerini söyledi. Ayrıca Bush İslam ile demokrasiyi bir araya getirmeyi başaran Türkiye'nin AB üyeliğine destek vermeye devam edeceklerini de vurguladı. Abdullah Gül de iki ülkenin PKK'ya karşı mücadelede iş birliği yapmaya devam etmelerinden duyduğu memnuniyeti ifade etti.⁴⁷

Ankara, Washington'dan, müttefikleri olan Kuzey Irak Kürtlerini referandum yoluyla Kerkük'ü Kürt Bölgesel Yönetimine dâhil etme girişimlerinden vazgeçirmesini beklemekteydi. Gerçekten Amerikan yetkilileri anayasa çerçevesinde 31 Aralık 2007'ye kadar yapılması gereken referandumdan vazgeçmeleri için Kürtler üzerinde baskı uyguladılar.⁴⁸ Daha Aralık 2006'daki Baker-Hamilton raporunda merkezi bir Irak devletinin oluşturulması çerçevesinde Kürt federal devletinden vazgeçilebileceği belirtildiğinde Iraklı Kürtler Amerikalılar tarafından terk edilebilecekleri korkusuna kapılmışlardı. Raporun tavsiyeleri Amerikan yönetimi tarafından uygulanmadı ama Kürtler Amerikan desteğinin ne kadar kırılgan olduğunun farkına vardılar.⁴⁹ Amerikalıların Iraklı Arapları memnun etmek için tekrar kendilerini terk edebilecekleri hissine kapılan Kürtler, bölgede kendilerine tek yardımcı olabilecek aktör olarak Türkiye'ye dönmek durumunda kaldılar.

2008 Sonrasında İlişkilerde Irak Konusu

2008 yılından itibaren Türkiye Kuzey Irak Kürtleriyle ilişkilerini düzeltmeye başladı. Bu davranışın arkasındaki temel güdü PKK'ya karşı mücadelede Kuzey Irak'taki Kürt bölgesel yapısının desteğini elde etmek gözüküyordu. Elbette Türkiye açısından en hayati güvenlik sorununda gerçekten yardımcı ve etkili olabilecek bir aktörün desteğini almak önemliydi. Ancak Türkiye'nin davranışında görülen bu değişikliğin daha geniş kapsamlı stratejik nedenleri bulunmaktaydı.⁵⁰ Amerikan askerî güçlerinin Irak'ta bulunması Kuzey Irak Kürt yönetiminin siyasi gelişimi üzerinde sınırlandırıcı bir rol oynuyordu. Fakat ABD'nin sonsuza kadar Irak'ta kalmayacağı ve er geç Irak'tan ayrılacağı kesindi. ABD Irak'tan ayrıldığında Türkiye Kuzey Irak Kürt yönetimine yaklaşıp onu doğrudan kontrol edebilir ve etkileyebilirdi. Kürt yönetimiyle kurulacak yakın ilişki, Türkiye'ye güneyinde önemli bir güvenlik bölgesi (tampon bölge) sağlayacağı gibi onu kendi Kürt sorununu çözmede ve PKK'yı barışa zorlamada önemli bir desteğe kavuşturabilirdi. Hatta Suriye'deki Kürtlerin kontrol ve etki altına alınmasında da Türk tarafı Iraklı Kürtlerden yardım alabilirdi.⁵¹ Diğer taraftan Türkiye bu ilişkiyle Irak'ın geleceğinde Kürtler aracılığıyla daha etkili bir aktör hâline gelebilecekti. Kurulacak yakın ilişki her iki tarafa ekonomik fayda getirecekti; Kürtler Türk şirketlerinin bölgelerinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerle ve Türkiye üzerinden satılan petrolle ekonomik açıdan güçlenip zenginleşecekler, Türkiye de kendisine güneyinde önemli bir ticaret ortağı ve enerji kaynağı bulacaktı. Yine İran'ın Irak merkezi yönetimi üzerinde (özellikle Şiiler üzerinde) kuracağı etki karşısında aralarında iş birliği yapmak her iki tarafa da fayda sağlayacaktı.

Gerçekten Türkiye ile Kuzey Irak Kürt yönetimi arasındaki ilişki hızlı şekilde gelişti. 2008 başında Irak Devlet Başkanı Celal Talabani (Kürtlerin Irak yönetimindeki temsilcisi) Türkiye'yi ziyaret etti. 1 Mayıs 2008'de de Kürt Yönetiminin Başbakanı Neçirvan Barzani ile Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu başkanlığındaki heyetler Bağdat'ta bir araya geldiler.⁵² Bundan sonra her alanda ilişkiler yoğunlaşarak devam etti. Kürt kesimindeki büyük inşaat projeleri Türk şirketlerine ihale edildi. Bunlar arasında enerji bağlantılı olanlar önemli yer tutuyordu.

Bu arada Obama yönetimi Irak'tan ayrılmaya karar verdiğinde Irak'taki istikrar konusunda güvenebileceği ülkelerin başında Türkiye geliyordu. Şiiiler dışındakilerle güçlü bağları olan Türkiye krizlerin aşılmasında, merkezi yönetimin oluşturulmasında ve gruplar arasında uzlaşının sağlanmasında önemli roller üstlenebilirdi. İran'ın genel olarak bölgede dengelenmesinde ve özel olarak Irak'taki etkisini azaltılmasında da Türkiye kendi çıkarına olduğu için gönüllü olarak sorumluluklar üstlenebilirdi. Bölge genelinde İran ile Türkiye arasında yaşanacak kaçınılmaz güç rekabetinde ABD'nin tercihi şüphesiz Türkiye'nin etkisini artırması olacaktı. Mevcut şartlarda İran'ı sınırlandıracak her hareketin ABD'nin çıkarlarına hizmet etmesi beklenmekteydi.

Gelişen olumlu atmosferde Türkiye-ABD-Irak Üçlü Güvenlik Mekanizması oluşturuldu ve 11 Nisan ve 28 Temmuz 2009 tarihlerinde toplantılar yapıldı. Mekanizma çerçevesinde Irak'taki teröristlerin kamplarının ortadan kaldırılması da öngörülmekteydi. Bu bağlamda Amerikan CENTCOM Komutanı General David Petraeus'un 30 Haziran-1 Temmuz tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret ederek Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile görüşmesi sürecin devam ettirilmesi açısından önemli bir gelişmeydi. Süreçle ilgili olarak 2009'da somut adımlar atılamasa da Irak'ın geleceği ile ilgili olarak üç taraf arasında taze bir başlangıç yapılmış oldu.⁵³ Şubat 2010'da Amerikan Savunma Bakanı Robert Gates, ABD'nin Türkiye'ye PKK'yla mücadelesinde daha fazla malzeme ve istihbarat yardımı yapmanın yollarını aradığını belirtmekteydi.⁵⁴

Diğer taraftan Türkiye Kuzey Iraklı Kürtlerle ilişkilerini geliştirirken ABD başlangıçta bu gelişmeyi oldukça olumlu karşılamıştı. Washington'un kendisi de Kürtlerle sıcak ilişkilerini devam ettirmekteydi. Amerikan Savunma Bakanı Robert Gates 11 Aralık 2009'da Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani ile görüştüğünde Kürtlerin kendileriyle iş birliği yapmalarının ABD ile Irak arasındaki güvenlik anlaşmalarının başarılı bir şekilde uygulanması bakımından vazgeçilmez bir unsur olduğunu ve birleşik ve barışçıl bir Irak için de hayati önem taşıdığını vurguladı. Birkaç gün sonra da Kürtler Mart 2010'da yapılacak parlamento seçimlerinde

kendilerine eskisine göre daha az sandalye ayıran Irak seçim yasasını kabul ettikleri için Amerikan yöneticileri Kürt yönetimiyle Bağdat hükûmeti arasındaki anlaşmazlıklarda arabulucu olmaya ve Kerkük meselesinin çözümlenmesinde yardımlarını sunmaya razı oldular.⁵⁵

2010 yılından itibaren Şii Maliki yönetimindeki Irak hükûmeti gücünü artırmak için Sünnileri ve Kürtleri dışlama yoluna gidince Irak'taki durumlar daha da karmaşıklaştı. Türkiye Maliki'ye karşı cephe alırken Irak'taki durumları kontrolünde tutmak isteyen ABD biraz daha esnek ve karmaşık politikalara yöneldi. Maliki ikinci defa başbakan olarak hükûmet kurmak istediğinde Türkiye baştan itibaren Maliki'nin ikinci dönem başbakanlığına muhalefet etti. Maliki ile Türkiye Başbakanı Erdoğan'ın karşılıklı kullandıkları ağır ifadeler Ankara ile Bağdat'ın arasını iyice bozdu. ABD ise daha pasif tutum takınarak Irak'tan askerlerini çekeceği dönemde Bağdat hükûmetiyle ilişkilerini devam ettirmeye çalıştı. Türk yetkililerin gözünde Amerikan yöneticileri Maliki'nin kendi gücünü artırmaya ve diğer grupları dışlamaya yönelik eylemlerine yeterince tepki vermiyor, Maliki'yi tersi yönde etkilemeye çalışmıyordu. Amerikalılara göre ise Türkler gereksiz yere ve yapıcı olmayan bir şekilde Bağdat yönetimiyle ağız dalaşına giriyordu.⁵⁶

Bu arada zaman içerisinde ABD Irak'ın bir bütün olarak varlığını devam ettirebilmesi için Arapların dışlanmaması gerektiğine inandığından Kürtlerle ilişkilerinde biraz daha mesafeli davranmaya başlamıştı. Hatta eskiden Türkiye'yi Kuzey Irak Kürtleriyle uzlaşmaya teşvik eden Amerikalı yöneticiler bu defa Türkiye'nin Kürtlerle özel ilişkisinden rahatsız olduklarını belli eder olmuştu. Özellikle Türkiye'nin Bağdat hükûmetinin izni olmadan Kürt yönetiminin petrol ihracatına yardımcı olması Amerikalılar tarafından hoş karşılanmıyordu.⁵⁷

Aslında ABD ile Türkiye'nin Irak'la ilgili çıkarları ve kaygıları büyük oranda benzerdi. Her ikisi de Bağdat hükûmeti ile Kürt Bölgesel Yönetimi arasında çatışma çıkmasını istemiyordu. Her ikisi de Irak'ın bütünlüğünü bölgesel istikrar açısından hayati nitelikte görüyordu. Irak'ın petrolünün Basra Körfezi yanında kuzeyden Türkiye yoluyla dünya piyasalarına akması her iki tarafın tercih ettiği bir şeydi. Irak doğal gazının Rusya ve İran'a bağımlılığı azaltacak şekilde Batı piyasalarına ulaştıracak boru hatlarına dâhil edilmesi her iki ülkenin çıkarların uygun düşmekteydi. Hatta Türkiye ile ABD Irak'ın hidrokarbon kaynaklarının ihraç edilmesi konusunda Devlet Petrol Piyasası Kurumunu satışlardan ve gelirlerden sorumlu tutan ve gelirden Kürt yönetimine para aktarılmasını öngören bir mekanizma üzerinde anlaşmışlardı.⁵⁸ Ancak Bağdat ile Kürt Yönetimi arasında ilişkilerin bir türlü normalleşmemesi Türkiye ile ABD'nin yukarıdaki ortak çıkarlar çer-

çevesinde birlikte hareket etmelerini engelledi. Türkiye Kürt yönetimiyle iyi ilişkileri tercih ederken ABD bütün tarafları memnun edecek çareler aramaya devam etti.

Türk yetkililer Bağdat hükûmeti ile Kürt yönetimi arasında yaşanan anlaşmazlıkta Irak'ta güçlü federasyonun savunucusu oldular. Buna göre Kürtlerin sistem içindeki yerleri anayasa tarafından güçlü şekilde öngörülecekti ya da anayasa Kürtlere merkezi yönetime karşı önemli güçler verici şekilde yorumlanacaktı. Ankara Maliki'yi İran'ın kuklası olarak gördüğü için Bağdat'la ilişkilerini iyice koparacak noktaya gelmiş, diğer taraftan Erbil'le ilişkilerini iyice yoğunlaştırmış ve Bağdat rejimini atlayarak doğrudan bu yönetimi muhatap alır olmuştur. Mayıs 2012'de Dışişleri Bakanı Davutoğlu Bağdat'a haber vermeksizin Kürt yönetimini ve tartışmalı Kerkük şehrini ziyaret etti. Türkiye ayrıca 2012'den itibaren Erbil'le enerji ilişkisini iyice yoğunlaştırarak Kürt yönetiminin ham petrolüyle Türkiye'nin rafine edilmiş petrol ürünlerini değiştirecek anlaşmalar imzaladı.

Bağdat yönetimi bu tür anlaşmaların illegal olduğunu iddia eder ve Kürt yönetimine saldırma tehdidinde bulunurken Washington Türkiye'nin Bağdat hükûmetini atlayan davranışlarından rahatsızlığını dile getirdi. Amerikan yöneticileri Türkiye'nin eylemlerinin Kürtlerin bağımsızlığını teşvik edeceğinden ve Bağdat ile Erbil arasındaki ilişkileri iyice çıkmaza sokacağından endişe etmekteydi. Onlara göre, özellikle Türkiye ile Kürt yönetimi arasında petrol boru hattının oluşturulması ve Erbil'in Bağdat'tan bağımsız bir şekilde büyük miktarlarda petrol ihraç etmesi ve büyük petrol kazançları elde etmesi Kürt yönetimini Bağdat'tan iyice uzaklaştırabilirdi. Türk yöneticiler ise eylemlerinin Irak anayasasına uygun olduğunu belirtiyorlar ve Kürt yönetimi bölgesindeki Amerikan şirketlerinin varlığına dikkat çekiyorlardı. Diğer taraftan Türk liderler Kürt yöntemiyle boru hattı anlaşması imzalama konusunda pek rahat da değillerdi, çünkü böyle bir adımın ABD'yle ilişkileri krize sokma olasılığı bulunmaktaydı.⁵⁹

Amerikan liderleri bir taraftan Bağdat yönetimiyle ilişkilerini iyi tutmaya çalışırken diğer taraftan Irak'ta işlerin iyice rayından çıkması ve kendi kontrolleri dışında beklenmedik olumsuz gelişmelerin olması durumunda en fazla güvенеbilecekleri aktörlerin Iraklı Kürtler ile Türkiye olduğunun da farkındaydılar. Nitekim Irak Şam İslam Devleti (İŞİD) militanları Irak'ın kuzeyinde birçok bölgeyi ve şehri ele geçirince Amerikalılar Kürt yönetimine yeni silahlar sağlamak ve hava saldırılarıyla Kürtlere yardım etmek durumunda kaldılar. Bu arada daha önce destekledikleri Nuri el-Maliki'den vazgeçip yeni bir başbakana onay verdiler. İŞİD ilerlemesi Türkiye ile ABD'nin bölgesel gelişmelerde her zaman birbirlerine muhtaç olabileceklerini de gösterdi.

ORTA DOĞU'NUN DEMOKRATİKLEŞTİRİLMESİNDE İŞ BİRLİĞİ

ABD ile Türkiye 2002-2014 döneminde de Orta Doğu'nun demokratikleşmesini tercih eden ve bu yönde sorumluluk üstlenmeyi arzulayan iki devlet izlenimi vermiştir. İki ülke de bilmekteydi ki Orta Doğu'daki istikrarsızlıkların ve sorunların temelinde Orta Doğu halklarının yönetimlerine katılamamaları bulunmaktaydı. Bölge demokratikleştiği ölçüde istikrar kazanacak, Orta Doğu'nun istikrarı da hem bölgenin komşusu olan Türkiye'nin güvenliğine katkıda bulunacak hem de ABD'nin karşısına çıkan tehditlerin azalmasını sağlayacaktı.

11 Eylül saldırılarıyla karşı karşıya kalan Amerikan Bush yönetimi, terörizmle giriştiği mücadelede önceliklerinden biri olarak Orta Doğu'ya demokrasi götürmeyi benimsemişti. Büyük Orta Doğu projesi olarak isimlendirdiği girişimiyle Bush yönetimi uzun vadede ABD'ye yönelik radikalizmi ve terörizmi kaynağında kurutmayı amaçlamaktaydı. Projenin parçası olarak 8-9 Haziran 2004'te ABD'nin Georgia eyaletindeki Sea Island'ta toplanan, Türkiye'nin de davet edildiği G-8 zirvesinde Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi kabul edildi. Girişimin amacı, herkes için demokrasi, özgürlük ve refahı güçlendirme amacıyla bölgenin hükûmetlerine, iş çevrelerine ve sivil toplum kuruluşlarına destek sağlamaktı.⁶⁰ Girişimle bölgenin ekonomik, siyasi ve sosyal açıdan yeniden yapılandırılması öngörülmüyordu. Aslında Büyük Orta Doğu projesinin asıl gözettiği şey, Orta Doğulu Arap ülkelerinde ve İran'da rejim değişiklikleri gerçekleştirerek İsrail ve Amerikan yanlısı ve serbest piyasa ekonomisi uygulayacak iktidarlar ortaya çıkarmaktı.⁶¹

Sea Island'taki toplantıya davet edilen Türkiye'den Büyük Orta Doğu projesine dâhil olabilmesi için şu hususlarda garanti istenmişti: (1) Irak'la ve Irak Kürt Bölgesi Yönetimiyle ekonomik ilişkilerini güçlendirmeye devam edecekti. (2) İsrail'le savunma, güvenlik, ticaret ve ekonomi alanlarında mevcut olan ilişkileri daha da genişletecekti. (3) Suriye ve İran'la ilişkilerinin düzeyini düşürecekti.⁶²

Türkiye daha Şubat 2002'de Avrupa Birliği ile İslam Konferansı Örgütü'nün katılımıyla bir uygarlıklar arası konferans düzenleyerek bir uygarlıklar diyalogu girişiminin başlatılmasına yardımcı olmuştu. Ayrıca Birleşmiş Milletler çatısı altında İspanya ile bir Uygarlıklar İttifakı girişimi başlatmıştı.⁶³ Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimine de dâhil olan Türkiye sosyal politikalar, kadın hakları ve demokratikleşmeyle ilgili projelerde rol üstlenmeyi kabul etti.⁶⁴ İtalya ve Yemen ile birlikte hükûmetlerin reform tartışmalarında sivil toplumun sözünü duyurmayı

amaçlayan Demokrasi Yardım Diyaloğu programının ortaklarından biri oldu. Program çerçevesinde Türkiye'nin üzerinde odaklanması beklenen konu olarak cinsiyet tespit edilmişti. Programla ilgili olarak Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika bölgesinin dışışleri ve ekonomi bakanlarının katılımıyla ilki Aralık 2004'te Tunus'ta, ikincisi Kasım 2005'te Bahreyn'de olmak üzere bir dizi toplantı gerçekleştirildi.⁶⁵ Türk sivil toplum kuruluşu TESEV, Türk Dışışleri Bakanlığı ile iş birliği içerisinde İstanbul'da iki tane sivil toplum sempozyumu ile birlikte biri Amman'da, diğeri Cezayir kentinde olmak üzere iki tane bölgesel sivil toplum çalıştayı düzenledi.⁶⁶

28-29 Haziran 2004'te İstanbul'da düzenlenen NATO zirvesi de Büyük Orta Doğu projesi açısından önemli bir toplantıydı. Bu zirveyle Türkiye'nin projeye dâhil olması onaylanırken, NATO ülkeleri projeye dâhil olmaya onay vererek sorumluluklarının ve yükümlülüklerinin Arap dünyasına doğru genişlemesini kabul etmiş oldular. Zirve sonucunda yayınlanan İstanbul İşbirliği Deklarasyonu, NATO'nun, Büyük Orta Doğu projesi çerçevesinde terörizmle savaş, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, sınır güvenliği, sivil savunma, doğal afetler, askerî reformlar ve sivil-asker ilişkileri alanlarında ABD'yle iş birliği yapmasını öngörmekteydi. Bildiri 3 hafta önce Sea Island'da ilan edilen Büyük Orta Doğu projesinin devamı niteliğindeydi.⁶⁷

Projenin ayaklarından biri Serbest Endüstri Bölgeleri oluşturarak Türkiye, İsrail, Ürdün ve Filistinliler arasında ikili ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmekti. Bu çerçevede Nisan ve Temmuz 2004'te Türkiye ile İsrail arasında değişik ekonomik ve ticari anlaşmalar imzalandı.⁶⁸

ABD'nin Büyük Orta Doğu projesiyle paralellik oluşturacak şekilde ve kendileri de gereğine inandıkları için Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile Dışışleri Bakanı Abdullah Gül, İslam Konferansı Örgütü de dâhil olmak üzere değişik platformlarda yaptıkları konuşmalarda Orta Doğu'da demokratikleşmenin ve dönüşümün gereği üzerinde durdular. Batılı ve Orta Doğulu dinleyicilerin bulundukları ortamlarda konuşan iki lider (özellikle Gül), demokratikleşmenin dışarıdan empoze edilmemesini, bölge içerisinden gerçekleştirilmesini savundular. Fakat bölge yöneticilerinin hoşuna gitmeyeceğini bilseler de İslam ile demokrasinin uyuşabileceğinden bahsettiler. İyi yönetim, hesap verilebilirlik ve şeffaflığın önemi üzerinde durdular. Orta Doğu ülkelerinde insan haklarına saygı gösterilmesinin ve Müslümanların dünyanın geri kalanıyla bütünleşmesinin gereğini vurguladılar.

Türk tarafının Büyük Orta Doğu projesine verdiği destek, aslında Türk yöneticilerin, Türk-Amerikan ilişkilerinin güvenlik iş birliği ve

stratejik ortaklık temelinden uzaklaştırılarak yumuşak güç unsurlarını daha fazla içermesi tercihini de ifade etmekteydi.⁶⁹ Türk liderler Amerikalıların bölgesel demokratikleşme ve dönüşüm önerilerini kabullenerek bölgeye askerî açıdan değil yapıcı bir şekilde yaklaşılmasını daha uygun gördüklerini göstermiş oluyorlardı. Onlara göre ABD bölgedeki rejimlere saldırma yerine bölge halklarının sorunlarının çözümüne odaklanmalıydı. Bu yaklaşım Türk-Amerikan ilişkilerine yansıtıldığında ortaya çıkan anlam şuydu: İlişkiler ABD'nin başını çektiği stratejik çıkarlar temelinden uzaklaştırılarak iki tarafa daha fazla kendi durumlarını dikkate alan politikalar izleme imkânı sunmalı ve ikili ilişkilerin güçlendirilmesi isteniyorsa güvenlik dışındaki sosyal, kültürel, ekonomik ve ticari alanlarda temaslar yoğunlaştırılmalıydı.

Türk yetkililerin Büyük Orta Doğu projesine paralel söylem ve eylemleri karşısında Amerikan Bush yönetimi Türkiye'yi Orta Doğu ve İslam ülkelerine bir model olarak sunmaya çalıştı. 28-29 Haziran 2004'teki NATO'nun İstanbul zirvesi sırasında Galatasaray Üniversitesinde konuşan Amerikan Başkanı Bush Türkiye için şunları söylüyordu: “Bu ülke Avrupa, Orta Doğu ve Asya'nın birleştiği noktada coğrafyası ile her zaman önemli olmuştur. Türkiye şu anda daha ileri bir tarihsel önem kazanmıştır. Türkiye güçlü, laik, demokratik, halkının çoğunluğu Müslüman olan, özgür ulusların yakın müttefiki olan bir ülkedir. 150 yıllık demokratik, sosyal reformlarıyla ülkeniz başkaları için model oluşturmaktadır, Avrupa'nın dış dünyaya açılan köprüsüdür. Sizin başarınız Avrupa'nın ve geniş Orta Doğu bölgesinin refah ve barışı açısından hayati önem taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti ABD'nin dostluğuna ve desteğine güvenebilir.”⁷⁰

Amerikalıların gözünde İslami gelenekten gelerek demokrasi yoluyla iktidara gelmeyi başarmış olan Ak Partililer demokrasi ile İslam'ın uyusabilirliğinin en iyi kanıtı olarak gözükmüyordu. İslamcı Millî Görüş hareketi içerisinde bulunmuş olan Ak Parti liderleri partilerinin dini bir parti olmadığını savunuyor ve kendilerini muhafazakâr olarak tanımlıyorlardı. Şimdi laik yönetimi devam ettirerek, AB'ye üyelik çerçevesinde demokratik reformlar yaparak ve serbest piyasa ekonomisi uygulayarak Batı'nın değerlerini Müslüman bir toplumda uygulayacaklar, bu arada dini düşüncelerinden de taviz vermeyeceklerdi. Böyle bir iktidar tarafından Türkiye'de demokrasinin, laikliğin ve hukukun üstünlüğünün yerleştirilmesi geniş Orta Doğu bölgesinde benzer reformlar yapmayı ve toplumlarına benzer fırsatlar sunmayı düşünen başka reformculara ilham verebilirdi. Amerikalılar Müslüman ülkelerde reform yapılmasını istediklerinde kolayca Türkiye'nin yaptıklarını örnek olarak gösterebilirlerdi.

Ak Parti'nin ılımlı İslam modelini onların önlerine takip edilmesi gereken bir rehber olarak koyabilirlerdi.

Ancak Amerikalıların Türkiye'yi model olarak sunmaları içerideki Kemalist, solcu ve geleneksel yönetici çevrelerde rahatsızlık uyandırdı. Amerika'nın yapmaya çalıştığı şey, şimdiye kadar İslam'dan ve İslam ülkelerinden uzak durmuş Kemalist hegemonyanın varlığına ciddi bir tehlike oluşturmaktaydı. Kemalistlerin gözünde ABD Türkiye'yi ılımlı İslam modeli olarak göstererek Türkiye'yi İslamlaştırmaya çalışıyordu. Amerikan Dışişleri Bakanı Colin Powell'in 2004 yılında Türkiye için "İslami Cumhuriyet" kavramını kullanması laik ve Kemalist çevrelerdeki paranoyayı ve komplo teorilerini daha ileri noktalara taşıdı. Laik çevreler ABD'nin Türkiye'yi Arap dünyasındaki kötü Müslümanlar karşısında iyi Müslümanlar rolü oynamaya teşvik ettiğine inanmaktaydı. Onlara göre bu şekilde Türkiye Avrupa'dan çok İslami Orta Doğu'nun bir parçası hâline getirilecekti.⁷¹

Diğer taraftan Amerikan askerlerinin Ebu Gureyb hapishanesinde yaptıklarının ortaya dökülmesi, ABD'nin Irak'ta istikrarı bir türlü sağlamaması, Irak'taki halklar arasında çatışmaların gittikçe derinleşmesi, ABD'nin demokrasi yoluyla seçilen Hamas'a tepki koyması, Orta Doğu halklarının ve rejimlerinin Amerikan girişimine olumlu tepki vermeme gibi nedenlerle Büyük Orta Doğu projesi geçersiz hâle geldi. Amerikan politikalarında ve stratejilerinde proje oldukça geri plana düştü. Başlangıçta girişime hevesli şekilde sarılan Türk yöneticiler de ABD'nin Orta Doğu'ya ve Müslüman halklara karşı olumlu tutumlar geliştirememesi ve Türkiye'nin çıkarlarına zarar veren politikalar izlemesi karşısında ABD'den uzaklaştıkları oranda Büyük Orta Doğu projesiyle bağlarını kopardılar ve Türkiye'yi merkeze koyan politikalara yöneldiler.

TÜRKİYE'NİN İRAN VE SURİYE İLE İLİŞKİLERİNİ GELİŞTİRMESİ VE ABD'NİN TEPKİSİ

ABD'nin Orta Doğu bölgesine yönelik tutumlarında yumuşak güç unsurlarını bir türlü devreye sokmaması, bölgeye hep güvenlik temelinde yaklaşması ve İsrail merkezli politikalarından bir türlü vazgeçmemesi Ak Parti yöneticilerini yavaş yavaş ABD'den uzaklaştırdı ve onları daha Türkiye merkezli politikalar izlemeye itti. Bu noktada Başbakan Erdoğan'ın dış politika danışmanı Prof. Dr. Ahmet Davutoğlu'nun bakış açıları ve stratejileri devreye girmeye başladı. Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun politikası bundan sonra Ak Parti'nin Orta Doğu politikasında çok daha belirleyici olacaktı. Madem ABD bölgenin istikrarlaştırılması bakımından

Türkiye'nin ve diğer bölge ülkelerinin beklediği adımları atmıyordu, o zaman Türkiye gereksiz yere kendisini ABD'ye aşırı derecede angaje ederek bölge halklarının ve rejimlerinin tepkisini çekmemeli ve ABD'nin neden olduğu krizlerin bir parçası olmamalıydı. Türkiye'nin bölgeyle sahip olduğu tarihsel, kültürel ve dini bağlarının da devreye sokulmasını öngören bu yaklaşımda artık Türkiye'nin ABD'nin müttefiki olarak değil, kendisi olarak hareket etmesi önem taşımaktaydı.

Amerikan Bush yönetiminin terörizmle mücadele çabasının bir parçası olarak ve şer üçgeni yaklaşımının bir gereği olarak Irak'a yaptığı müdahale bölgenin istikrarı ve Türkiye'nin çıkarları bakımından hiçbir olumlu sonuç doğurmamıştı. Bundan sonra ABD'nin Suriye ve İran'a yönelik olarak izleyeceği izole etme çabaları ve belki de doğrudan askerî müdahaleleri de Türkiye için hiçbir fayda getirmeyecek, tersine güvenliği açısından yeni tehditler doğuracağı gibi bölgeyle ekonomik ilişkilerine de ciddi zararlar verecekti. Bu olasılıkların bilincinde olan Türk yöneticiler Amerikalıların itirazlarına rağmen Suriye'nin Esat rejimiyle ve İran'ın dini yöneticileriyle eski düşmanlıkları sona erdirip ilişkileri yeniden inşa etme yoluna gittiler.

Suriye ile geliştirilen ilişkilerin arkasında PKK tehdidini etkisiz hâle getirme düşüncesi yanında ekonomik fayda beklentileri de ciddi ağırlık taşıyordu. Türkiye'nin güneydoğusunda Suriye'yle artan sınır ticareti bölgenin zenginleşmesini sağlayacak ve böylece Kürt sorununun çözümlenmesine katkıda bulunacaktı.

Suriye'yle ilişkiler Ak Parti iktidara geldikten sonra gelişme eğilimi içerisine girdi. Ocak 2003'te Suriye Dışişleri Bakanı Faruk Şara'nın Türkiye ziyareti iki ülke arasında gerçekleştirilen ilk üst düzey ziyaretti. Nisan 2003'te Türkiye, Suriye ve İran arasında imzalanan anlaşmada taraflar bağımsız bir Kürt devletinin engellenmesi konusunda irade beyanında bulundular. Ocak 2004'te Beşer Esat Türkiye'yi ziyaret ettiğinde tarihte ilk defa bir Suriye devlet başkanı Türkiye'ye resmî ziyarette bulunmuş oluyordu. Aralık 2004'te bu defa Türkiye Başbakanı Erdoğan Suriye'yi ziyaret etti, ardından da Washington'un itirazlarına rağmen Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer 13-14 Nisan 2005'te Suriye'de resmî temaslarda bulundu. Siyasi ilişkilerin gelişmesiyle iki ülke ticaret, kültür, güvenlik, turizm, gümrük, tarım ve ulaştırma gibi alanlarda ortak projeler gerçekleştirdiler. Ocak 2007'de iki ülke arasında Serbest Ticaret Anlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle ticarete önemli gelişmeler kaydedildi. 2008 yılında Türkiye Suriye ile İsrail arasındaki görüşmelerde arabuluculuk yaptı. Ağustos 2008'de Esad ile Erdoğan Bodrum'da aileleriyle birlikte tatil yaptılar. İki ülke Nisan 2009 sonunda sınırda üç günlük ortak askerî tatbikat düzenledi. 15-16 Mayıs 2009'da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül Suriye'yi ziyaret etti.⁷²

Amerikan yetkilileri terörü destekleyen aykırı bir rejim olarak gördükleri ve devirmek istedikleri Esed rejimiyle Türk yetkililerin yakın ilişkiler kurmasını asla onaylamadılar. Laik Türk cumhurbaşkanı Sezer'in bile onların uyarılarını dikkate almadan Suriye'yi ziyaret etmesi Amerikan yöneticilerinde ciddi hayal kırıklığı yarattı.

Amerikan Bush yönetimi Türkiye'den İran'a yönelik olarak uygulanan oldukça sert yaptırımlara katılmasını istedi. On yıllardır İran'la düşmanca ilişkilere sahip olan, Orta Doğu'daki en yakın müttefiki İsrail faktöründen dolayı İran'a düşmanlık besleyen ve kendinden binlerce kilometre uzaklıktaki İran'la ilişkilerin bozulmasından doğrudan zarar görmeyen ABD İran'a meydan okumada rahat davranabilirdi. Ancak İran'la yan yana yaşayan Türkiye, İran'a uygulanacak yaptırımların ve İran'la bozulacak ilişkilerin kendisine vereceği kapsamlı zararları hesap etmek durumundaydı. Bir kere İran'a saldırı durumunda bundan en fazla zarar görecektik ülke Türkiye'ydі. Yine İran'a yönelik yaptırımlar en fazla Türkiye ekonomisine zarar verecekti. Diğer taraftan İran'la bozuk ilişkiler PKK terörü bağlamında Türkiye açısından ciddi tehditler oluşturabilirdi. Türkiye düşmanı bir İran PKK da dâhil olmak üzere bölgedeki ve Türkiye'deki Türkiye karşıtı unsurları destekleyebilirdi. Diğer taraftan İran'la ilişkilerini iyileştirmesi hâlinde Türkiye PKK'yla daha etkili şekilde mücadele edebilirdi. İran'la ticari ilişkilerini geliştirdiğinde ekonomisine ciddi katkılar sağlayabilirdi. En önemlisi de enerji alanında İran'la yapılacak iş birliği Türkiye'nin enerji güvenliğine katkıda bulunabilir ve onun enerji konusundaki bağımlılığını en azından azaltabilirdi.

Bu düşüncelerle Türk yöneticiler güvenlik ve terörizmle mücadele alanında İran'la iş birliği girişimlerinde bulundular. Örneğin 2004 yılında İran'la dönüm noktası niteliğinde bir ikili güvenlik anlaşması imzaladılar.⁷³ 2007 ve 2008 yıllarında da Türkiye İran'la Güney Pars doğal gaz yatağının geliştirilmesiyle ilgili mutabakat zaptlarına imza koydu. Bu mutabakat zaptlarına göre Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı gaz yatağını yıllık 35 milyar metre küpe ulaştıracak şekilde geliştirecekti.⁷⁴ Yine mutabakat zaptı İran gazı yanında Türkmen gazının da Avrupa'ya ulaştırılmasını, bunun için de İran ve Türkmen gazlarını taşıyacak iki ayrı boru hattının inşa edilmesini öngörüyordu.⁷⁵ Anlaşma ABD'yi aşırı derecede rahatsız etti. Washington, Ankara'yı İran'a uygulanan yaptırımlara aykırılık teşkil edecek bir eylem içerisine girmemesi konusunda uyardı.

İLİŞKİLERDE ARAP BAHARI'YLA İLGİLİ SORUNLAR

Obama döneminde Arap Baharı'nın ortaya çıkışı Türk-Amerikan ilişkileri üzerinde ciddi etki doğurmuştur. Değişik Arap ülkelerinde orta-

ya çıkan olaylar, gösteriler, çatışmalar, iktidar değişiklikleri ve her türlü gelişme farklı farklı özelliklere sahip olduğu için ve ne yöne doğru gelişecekleri bilinemediği için birçok ülke gibi Türkiye ile ABD de Arap Baharı gelişmeleri karşısında istikrarlı politikalar oluşturmada ve izlemede zorluk çektiler. Her iki ülke kendince olumlu politikalar izlemeye çalışırken ve bu politikalar çerçevesinde birbirine danışmazken ikili ilişkilerde sorunlar doğması beklenebilecek bir durumdu. Artık eskiden olduğu gibi Türkiye ABD güdümünde politikalar izlemediği ve politikalarını oluştururken Washington'a danışmadığı için Arap Baharı gelişmeleri karşısında izleyeceği politikalar nedeniyle ABD'yle karşı karşıya gelebilecekti. Tabi bazı durumlarda tarafların politikalarının birbirleriyle uyuşması da söz konusu olabilecek, birbirlerine hayati destekler verebileceklerdi. Kısaca bundan sonra beklenen, münferit olaylar bazında ABD ile Türkiye'nin bazen ortaklar olarak tutumlar sergilemeleri, bazen de karşı karşıya gelmeleriydi.

Aslında Arap Baharı gelişmeleriyle ilgili olarak Obama yönetimi başlangıçta Türkiye'yi iş birliği yapabileceği önemli bir ortak olarak görüyordu. Gelişmeler Arap halklarının yönetime katılmaları ve on yıllardır varlıklarını devam ettiren otoriter iktidarların devrilmesi yönünde gerçekleştiği için aslında her iki ülkenin de istediği şeyler oluyor gözüküyordu. İki ülke sonuçta 2002 sonrasında bir dönem Orta Doğu'nun demokratikleştirilmesi konusunda benzer söylemler geliştirmişler ve belli derecede iş birliği yapmışlardı. Şimdi bu yönde ortaya çıkan Arap ülkelerindeki gelişmeleri demokratikleşme yönünde etkilemek için iş birliği yapmayı deneyebilirlerdi. Obama yönetimi Orta Doğu'ya artık doğrudan müdahil olmak istemediği için bölgedeki dönüşümlerin ciddi bir istikrarsızlığa neden olmadan gerçekleştirilmesinde bölgede en güvendiği müttefiklerden biri olarak Türkiye'den belli adımlar atmasını bekleyebilir, kendisi de ona elinden gelen desteği verebilirdi. Bu Amerikan tutumunu yansıtacak şekilde Amerikan Dışişleri Bakanı Yardımcısı şöyle demişti: "Mısır, Libya ve Tunus'taki demokratik dönüşümlerin başarılı olmasında ortak çıkarımız bulunmaktadır. Elbette bu dönüşümler o ülkelerin halkları tarafından şekillendirilecektir. Fakat Türkiye dinamik demokratik bir toplumla aktif, küresel olarak entegre olmuş bir ekonomiyi ve derin bir İslami mirası ve kültürü bir araya getirerek önemli bir başarı modeli sunmaktadır."⁷⁶

Libya'da Kaddafi güçleriyle isyancılar arasında çatışmalar yaşanırken NATO'nun Libya'ya müdahalesi gündeme geldiğinde Türkiye başlangıçta bu olasılığa muhalefet etti. ABD "arkadan yönlendirme stratejisi" çerçevesinde ABD, İngiltere ve Fransa tarafından yürütülen üçlü askerî operasyonu NATO'ya devretmek istemişti.⁷⁷ 28 Şubat 2011'de Başbakan Erdoğan NATO müdahalesine karşı çıkarken "NATO'nun Libya'da ne işi var?" diye

tepki gösterdi ve Türkiye'nin hiçbir zaman silahların Libya'ya çevrilmesini desteklemeyeceğini söyledi.⁷⁸ Türk yetkililer Kaddafi'nin kendiliğinden iktidarı bırakacağını ve yerine halk taleplerini dikkate alan demokratik bir rejimin kurulacağını düşünüyorlardı. Diğer taraftan onca muhalefet ve çaresiz durum karşısında Kaddafi'yi kendilerinin iktidardan uzaklaşma konusunda ikna edebileceklerine de inanıyorlardı. Yine Türk liderler NATO içerisinde halkı Müslüman tek ülke olarak Türkiye'nin operasyona katılmasının Türkiye'nin İslam dünyasındaki imajı ile Türk halkının Ak Parti iktidarına bakışı bakımından prestij kaybı şeklinde zararlarının olacağından endişe ediyorlardı. Dünya genelindeki Müslümanlar NATO operasyonunu emperyalist bir proje olarak değerlendirip Türkiye'nin operasyona katılmasını emperyalistlerin tarafını tutma şeklinde görebilirdi.

Ancak Kaddafi'nin iktidarı kolayca bırakmayacağı ve halka karşı sert askerî önlemlere başvuracağı anlaşıldı. Arap Birliği, İslam Konferansı Örgütü ve Temas Grubu da dâhil olmak üzere uluslararası toplum askerî güç ile iktidardan uzaklaştırılması gerektiği sonucuna vardı. Türk yöneticiler de sonunda doğru olanın bu olduğunu düşünüp NATO operasyonuna yeşil ışık yaktılar. Önce NATO'nun Libya'ya karşı kara harekâtı gerçekleştirmemesi ve misyonun Kaddafi güçlerinin karadan ve havadan destek alınmasının engellenmesiyle sınırlı tutulması konusunda ısrarcı oldular.⁷⁹ Sonrasında bir taraftan binlerce Türk işçisini yavaş ve başarılı bir operasyonla Libya'dan tahliye ettiler, bir taraftan da Kaddafi rejiminin saldırılarını etkisiz hâle getirmeye yönelik hava ve donanına operasyonlarını onayladılar ve operasyonlarda yer aldılar. Ayrıca hava operasyonlarının koordinasyonu için İzmir'deki NATO ağının aktivasyonuna izin verdiler.⁸⁰

Mısır'da olaylar ortaya çıktığında ABD stratejik açıdan önemli bir müttefikinde istikrarın korunması adına geçiş sürecinde ordunun rol üstlenmesini destekledi. Türkiye ise hızlı bir geçiş süreci taraftarı oldu ve mümkün olduğunca ordunun rolünün azaltılmasını savundu. Mısır'ın ilk defa seçimle devlet başkanlığına seçilen Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mürsi ordu tarafından devrildiğinde Türkiye olayı şiddetle kınadı ve demokrasiye vurulmuş bir darbe olarak değerlendirdi. ABD ise ordunun sivil gösterileri bastırdığı ve çok sayıda kişiyi katlettiği olaylarda sadece üzüntülerini dile getirmekle yetindi. Seçilmiş cumhurbaşkanının tutuklanıp hapse atıldığı ve binlerce Müslüman Kardeşler üyesinin yargılanarak idam cezasına çarptırıldığı süreç karşısında sessiz kaldı. Böylece ABD kendisinin ve müttefiki İsrail'in stratejik çıkarları uğruna antidemokratik bir süreci sessizliğiyle onaylarken Türkiye darbeye karşı çıkmasıyla aşırı tepki veren ülke durumuna düştü.⁸¹ Öyle bir durum ortaya çıktı ki, zamanında Orta Doğu'nun demokratikleşmesinden bahseden ABD demokrasi karşıtlarının ve totaliter rejimlerin destekçisi durumuna düştü. Demokrasi ek-

sıklığıyla eleştirilen Türkiye ise Orta Doğu bölgesinde istikrarlı bir şekilde demokrasinin yerleştirilmesini savunan tek ülke hâline geldi.

Suriye'de Esed rejimiyle iyi ilişkiler içinde olan Türk yöneticiler rejim karşıtı olaylar başladıktan sonra Esed'i ikna edebiliriz ümidiyle bir süre rejimin yanında yer almaya devam ettiler. Ancak Esed rejimi göstericilere karşı aşırı güç kullanmaya yönelince ve göstericilerle uzlaşma yönünde Türk yetkililerin tavsiye ve uyarılarına aldırmazlık etmeyince Ankara 2012 başından itibaren Esed rejimi aleyhine dönmeye ve rejim karşıtlarına destek vermeye başladı. Bu ABD açısından olumlu bir gelişmeydi. Bu şekilde Türkiye Arap Baharının ikinci aşamasında Batı'nın ve ABD'nin tarafına geçmiş oluyordu.⁸² 2012 yılı ABD'de başkanlık seçimi yılı olduğu için Obama yönetimi Suriye'de ciddi adımlar atmaktan geri durunca Suriye konusunda Türkiye ön plana çıktı. Amerikalıların gözünde Suriye konusunu sürekli uluslararası gündemde tutan ve muhalif güçleri örgütleyen ve onları destekleyen Türkiye oldukça işlevsel gözüküyordu.⁸³ Kasım 2012'deki başkanlık seçimlerini kazandıktan sonra Obama yönetimi Suriye konusunda biraz daha aktif davranmaya başladı. Washington'un Katar'ın Doha kentinde gerçekleştirilen bir toplantıda bir muhalif şemsiye örgütün oluşturmasını sağlaması, Türkiye'nin Suriye krizinde biraz ABD tarafından dışlandığı izlenimi veriyordu ama yine de Ankara ortaya çıkan örgütü ilk tanıyan ülkelerden biri oldu.⁸⁴

Aslında Türkiye'nin Esed rejimine karşı en yoğun faaliyet içinde olan ülke olması Amerikalıları memnun etmeliydi. Çünkü zamanında Türkiye bu rejimle ilişkileri geliştirdiği için Amerikalılar tarafından eleştirilmiş ve Amerikalılar Esed rejimini dışlamaya ve devirmeye yönelik politikalar izlemişlerdi. Şimdi Türkiye bu rejimi yıkmaya çalışıyorsa en büyük desteği ABD'den almalıydı. Türkiye Suriye'deki kaos ve çatışmalardan ve Esed rejiminin devamından en fazla zarar gören devlettir. Suriye krizi yüzünden güneyinde sürekli güvenlik tehdidiyle ve kendi Kürt sorununun kötüleşmesi olasılığıyla karşı karşıyaydı. Büyük bir mülteci krizinden muzdaripti. Mülteciler hem ekonomik yük getiriyor hem de Türkiye'nin sosyal yapısını tehdit ediyordu. Komşusuyla normal siyasi ve ekonomik ilişkiler kuramaması Türkiye için büyük bir kayıptı. Dolayısıyla Türkiye kendisi açısından gittikçe faturası kabilen bir olaya bir an önce son vermek için her şeyi yapmaya hazırdı. Güvenli bölge ve hava sahası oluşturulması, hava saldırıları ve doğrudan askerî müdahale de dâhil olmak üzere BM, NATO ya da daha dar Batı grubuyla gerçekleştirilecek herhangi bir eylemde Türkiye istekle rol alabilirdi.⁸⁵ Ancak Türk yetkililerin Amerikalılardan beklediği daha aktif ve müdahil tutum bir türlü ortaya çıkmadı. Amerikan yönetimi Suriye'de Esed rejiminin durumunu zorlaştıracak uçuşa yasak bölge gibi çok alt düzey bir somut adımı atmaya bile yanaşmadı.

Obama, ABD'yi dâhil olduğu savaşıardan çıkarma taahhüdüyle iktidara gelmişti. İktidarı boyunca da genel eğilimi mümkün olduğunca ABD'yi yeni çatışmalardan uzak tutmak oldu. Bush yönetimi döneminde Irak'a müdahalenin hata olduğu ve ABD açısından faydadan çok zarar getirdiği genel olarak Amerikan çevrelerinde kabul gören bir görüş hâline gelmişti. ABD'de bu tür algıların hâkim olduğu ve savaşa, özellikle de Suriye'ye müdahaleye güçlü bir muhalefetin olduğu bir dönemde Obama yönetiminin risk alarak, Amerikan paralarını ve askerlerini devreye sokarak Suriye'ye müdahalede bulunması zordu. Suriye'ye müdahale etmemenin, bölgede istikrarsızlığın derinleşmesi ve gelecekte bölgede ABD'nin işinin daha da zorlaşması dışında Amerikan çıkarlarına doğrudan bir maliyeti yok gibi gözüküyordu. Suriye gruplarının birbirini yıpratmasının, İsrail ve ABD düşmanı bir Orta Doğu devletinin daha da etkisizleşmesi şeklinde ciddi bir faydasının olduğu bile söylenebilirdi. Bu tür düşünceler çerçevesinde Amerikalılar Türkiye'nin Suriye ile ilgili yaptıklarını destekleme yerine eleştirmeye ve Türkiye'nin gerçek niyetiyle ilgili kaygılar ortaya koymaya başladılar. Amerikalı bazı çevreler Türkiye'nin Suriye'de mezhepçi politika izlediği, Sünni Müslümanları iktidara getirmek için çaba gösterdiği, bunun Suriye'deki Sünni olmayan gruplar ve İsrail için tehlikeli olduğu⁸⁶ ve sonuçta ABD'nin hiç istemediği bazı çevrelerin iktidara gelmesiyle sonuçlanacağı şeklinde iddialar ortaya atıldılar.

Kısaca Mısır'da olduğu gibi Suriye'de de Türkiye totaliter rejime karşı harekete geçilmesini savunurken ve bu konuda samimiyetini ortaya koyarken yine Amerikalılar stratejik çıkarlar çerçevesinde demokrasi yanlılığı ve diktatörlük karşıtlığı gibi değerleri göz ardı ettiler ve daha önce Suriye rejimiyle ilgili olarak yapmaya kararlı gözüktükleri şeyleri yapmadılar. Daha önce Türkiye'nin çıkarlarına zarar verici bir şekilde Esed rejimi dışlanırken ve bu rejimi devirmeye dönük senaryolar üzerinde konuşulurken Esed rejiminin yüz binlerce insanı katlettiği bir dönemde Amerikalılar Suriye konusunda hiçbir şey yapmayacaklarını ortaya koydular. Bu da bir kere daha Türk yöneticilerine dış politikada Türkiye merkezli hareket etmenin gereğini ve ABD'ye güvenmenin sakıncalarını gösterdi.

İLİŞKİLERDE İRAN FAKTÖRÜ

Obama döneminde Türk-Amerikan ilişkilerini en fazla sarsan ve belki de Obama yönetiminin Ak Parti iktidarına karşı iyice güvenini yitirmesine neden olan konu İran'a karşı izlenecek politikadaki görüş farklılığı oldu. En çok da Türkiye'nin 2010 yılında Brezilya ile birlikte İran'la uranyumla ilgili bir anlaşmaya varması ve ardından BM Güvenlik Konseyi'nde

ABD'nin karşısında İran'a yönelik yaptırım kararına olumsuz oy vermesi Amerikalılar tarafından ilişkilerdeki en önemli sorun olarak algılandı. Türkiye'nin Batıdan uzaklaştığı ve güvenilmez devlet hâline geldiğiyle ilgili görüşler genelde İran karşısındaki tutumuna dayandırıldı. 2010 yılından itibaren ilişkilerde İran'la ilgili yaşananlar ayrıca temel bir anlaşmazlıkta tarafların ilişkileri nasıl yürütecekleri ve anlaşmazlığı ilişkilere zarar veremeyecek şekilde nasıl yönetecekleri konusunda da önemli bir örnek oluşturdu ve geleceğe dönük olarak çıkarabilecekleri önemlidersler sundu.

Genel olarak Türkiye ile ABD İran'ın nükleer silah üretmesi konusunda olumsuz tutuma sahipti. Her ikisi de istikrarsız Orta Doğu bölgesinde İran'ın nükleer silah üretmesinin durumları iyileştirmeyeceğini, daha da kötüleştireceğini kabul ediyordu. Nükleer silahları olan bir İran ABD açısından kabul edilmez bir şey olduğu gibi, Türkiye'nin yanı başındaki bir devlette nükleer silah olmasından memnun olması da düşünülemeyecek bir şeydi. Yalnız İran'ın nükleer çalışmalarının niteliği ve bu çalışmalara karşı nasıl tutum takınılacağı konusunda Ankara ile Washington farklı görüşlere ve tutumlara sahipti. Amerikalılar İran'ı şeytani bir güç olarak ve İsrail'in en büyük düşmanı olarak gördükleri için hiçbir şekilde bu ülkeye güvenmiyorlardı. Onlara göre İran'ın asıl yapmak istediği şey, nükleer silah sahibi olmaktı ve ne pahasına olursa olsun böyle bir sonucun ortaya çıkması engellenmeliydi. Amerikalılar İran'a karşı en sert yaptırımların alınmasını savunuyor, hatta askerî güç kullanmayı da olasılık dışı görmüyorlardı.

Türk yetkililere göre ise İran'ın gerçekten nükleer silah üretme niyetinde olduğuyla ilgili olarak yeterince kanıt bulunmuyordu. Her ülke barışçıl amaçlarla nükleer enerji konusunda çalışmalar yapabilmeliydi. Eğer İran da nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanmayı düşünüyorsa buna denebilecek bir şey yoktu. İran kötü niyetli olsa bile onu yapmak istediği şeyden alıkoymanın yolu, bu devleti iyice köşeye sıkıştıracak sert politikalar izlemek ve müdahale tehdidinde bulunmak değildi. Eğer İran nükleer silah üretmekten alıkonacak ise kendisine yapıcı bir şekilde yaklaşılmalı, onun da güvenlik endişeleri dikkate alınmalı ve kendisine makul bir çıkış yolu gösterilmeliydi. İran'a karşı takınılacak sert tutumun ülkedeki sertlik yanlılarının konumunu güçlendirmesi ve uzlaşmaya eğilimli olan İran liderlerini bile uzlaşmaz tutuma sevk etmesi olasılığı yüksekti. İran'la olumlu bir diplomatik ortamının oluşturulması ve bu devletle ekonomik bağların güçlendirilerek belli ödüllerin sağlanması İranlıları daha yapıcı davranmaya itebilirdi. Türkiye'deki bazı çevreler Amerikalıların İran'a karşı kasti şekilde sert tutum takındığını ve yapıcı tavırlardan kaçındığını düşünmekteydi. Onlara göre ABD'nin hedefi üzüm yemek değildi, yani İran'ın nükleer silah üretmesinin önüne geçmek değildi. Asıl sebep, bu konuyu bahane

ederek İran'ı köşeye sıkıştırmak ve İran üzerinden Türkiye de dâhil olmak üzere bölge ülkelerine mesaj vermektir.

Türkiye açısından en kabul edilemeyecek şey İran'a yönelik kim tarafından olursa olsun askerî bir müdahalede bulunulması idi. Örneğin ABD'nin ve İsrail'in İran'a saldırması durumunda bölgede ne tür depremlerin olacağını ve Türkiye'nin bu savaşta nelerle karşılaşacağını tahmin etmeye çalışmak bile ürkütücüydü. ABD İran'a kendi çıkarları çerçevesinde müdahalede bulunduğunda hedeflerine ulaşsın ya da ulaşmasın, sonuçta bölgeden ve İran'dan ayrılacak, Türkiye gibi bölge ülkelerine ise müdahalenin doğurduğu olumsuz sonuçlarla uğraşmak kalacaktı. Örneğin ABD Irak'a ilk müdahaleyi gerçekleştirdiğinde Türkiye mülteci akınına maruz kalmış ve PKK'nın güçlenmesiyle karşılaşmıştı.

Türkiye'nin İran'ın nükleer çalışmaları konusunda ABD'nin istediği kadar sert davranmamasının bir nedeni kendisinin de enerji güvenliği bakımından nükleer enerjiden faydalanmayı düşünmesiydi. Batılı devletlerin İran örneğinde aşırı sert davranarak Batı dışındaki güçlerin nükleer enerjiye ulaşmalarının önünü tıkamaları Türkiye için hiç de iyi bir şey olmazdı. Türk yetkililer İran'ın nükleer çalışmaları konusunda tamamen Batı yanlısı hareket ederek geleceğe dönük olarak kendi ülkelerinin tamamen zararına olacak bir durumun ortaya çıkmasını, nükleer kaynaklara ulaşmanın kendi ülkeleri açısından sınırlandırılmasını istemezlerdi.⁸⁷ Batılı devletler nükleer enerji bir yana, nükleer silahlara sahip olarak kendilerini garantiye almışlardı. Bundan sonra dünyanın diğer devletlerinin nükleer çalışmalardan uzak tutulması onlara sadece fayda sağlardı. Türkiye gibi özellikle karbon enerji kaynakları sınırlı olan ülkeler ise elbette nükleer enerjiden faydalanmak isteyeceklerdi. Hatta belki de çok ciddi bir güvenlik tehdidiyle karşılaşmaları durumunda, başka da çare gözükmüyorsa caydırıcılık adına nükleer silaha sahip olmayı bile düşünebilirlerdi.

Diğer taraftan Türkiye İran'a uygulanan yaptırımların kendi ekonomisine haksızca yükler getirdiğini ve önemli ekonomik faydalardan mahrum bıraktığını düşünmekteydi. Türkiye son dönemlerde İran'la ticaretini önemli oranda artırmıştı. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun dış politikasının temellerinden biri, bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin, ekonomik bütünleşmeye gidilmesinin ve ticaretin artırılmasının Türkiye yanında bölgeye önemli faydalar getireceği ve bölgenin istikrarına katkıda bulunacağıydı. Bu bağlamda İran'a yönelik yaptırımlara katılmada oldukça isteksiz olan Türk hükûmeti sadece BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı yaptırım kararlarını uygulama yoluna gitti, Amerikalıların ve Avrupalıların tek taraflı uyguladıkları yaptırımlara uyulup uyulmamasını ise özel sektöre bıraktı. Diğer taraftan büyük oranda devlet bankası olan Halkbank İran petrolü

için yapılan ödemelerin kolaylaştırılması için kullanıldı. Artan Amerikan yaptırımlarına rağmen Türk yetkililer, bankaya Türkiye'nin en büyük petrol ve doğal gaz rafineri kuruluşu Tüpraş ile İran arasındaki ödemelerin kolaylaştırılması için muafiyet tanınması yönünde talepte bulunma eğilimi içine girdiler.⁸⁸ Türkiye'nin İran'la doğal gaz ticareti Amerikan ve AB yasalarına göre yasaklanmamıştı, ama İran'a yönelik yaptırımlar ödemelerde dolar ve avronun kullanılmasını engellediği için Halkbank aracılığıyla ödemeler Türk lirasıyla yapılmaya başlandı. İran da eline geçen Türk liralарını Türkiye'den altın almak için kullandı. Böylece İran'ın doğal gaz karşılığında altın elde ettiği bir sistem kurulmuş oldu. ABD durumdan haberdar olunca Türkiye ile İran arasındaki ticaretin durumunu belirsizleştirecek ve daha maliyetli hâle getirecek bazı tedbirler alma yoluna gitti.⁸⁹

BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyelerinden Türkiye ile Brezilya dünyayı uğraştıran İran'ın nükleer silah üretmesi sorununda ilerleme sağlanabilmesi amacıyla bir girişimde bulunma ihtiyacı hissettiler. İki devlet samimi girişimlerinin bir parçası olarak Mayıs 2010'da İran'la bir nükleer takas anlaşması imzaladılar. Anlaşmaya göre zenginleştirilmiş uranyumun %20'si İran'a Tahran Araştırma Reaktörü'nde tıbbi izotoplar üretmek için verilirken 1.2 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum İran tarafından Türkiye'ye verilecekti.⁹⁰ Bu şekilde Türkiye ile Brezilya sorunun tarafları arasında güven artırıcı bir eylemde bulunduklarını ve davranışlarının sorunun çözümlenmesinde faydasının olacağını düşündüler. O sırada Amerikalılar BM Güvenlik Konseyi'nin diğer üyelerini İran'a karşı yeni yaptırımlar uygulanması konusunda ikna etmeye çalışıyordu. Rusya ve Çin bile gönülsüz bir şekilde de olsa ve oldukça sulandırılmış bir yaptırım kararı düşünsele de genel olarak ABD'nin taleplerini desteklemekteydi.

Amerikan yönetimi Türkiye, Brezilya ve İran arasında imzalanan anlaşmayı şiddetle reddetti ve İran'ın zaman kazanmaya, yaptırımlardan kurtulmaya ve uluslararası toplumu bölmeye yönelik eylemlerinden biri olarak değerlendirdi. Amerikalıların tepkisi bölgesel güçler olarak ortaya çıkan Brezilya ve Türkiye'yi küçük düşürücü nitelikteydi. Amerikan yönetimi iki ülkenin girişimini dikkate almaksızın BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırım kararı alacağını ilan ederken Dışişleri Bakanı Hillary Clinton da Brezilya ile Türkiye'yi gerçekleştirdikleri girişimden dolayı sert şekilde eleştirdi. Amerikan yetkilileri girişimin hiçbir fayda sağlamadığını, aksine ABD'nin çabalarını engellediğini söylerken Türklerin ve Brezilyalıların kandırıldığını vurguladılar.⁹¹ Dolayısıyla Türkiye, Brezilya ve İran arasında bir anlaşmanın imzalanmış olması BM çerçevesinde yeni bir yaptırım kararı alınmasını engellemedi. BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırım kararı, İran'ın nükleer çalışmalarıyla ilgili sorunu çözmek üzere uzun süredir

yoğun çaba gösteren Brezilya ve Türkiye yöneticilerini, çabaları dikkate alınmadığı ve boşa çıkarıldığı için oldukça kızdırdı. Brezilyalılar ve Türkler ilk defa nükleer çalışmaları konusunda İran'ın ciddi bir adım atmasını ve taviz vermesini sağlayan böyle bir girişimi Amerikalıların hiç değerlendirmeye tabi tutmadan kesin şekilde reddetmesinin ve yermesinin nedenini anlamakta güçlük çektiler. Aslında Türk yetkililer Washington'dan aldıkları olumlu sinyalle sekiz aydır konuyu İranlılar ile görüşmekteydiler. Hatta Obama Türkiye ve Brezilya liderlerine İran'la yapılacak bir takas anlaşmasının hangi koşullarda geçerli olabileceğine dair birer mektup göndermişti. İranlılar başta Türkiye'nin teklifine olumlu bakmazken Çin ve Rusya'nın da yaptırımları destekleyeceğini öğrenince Brezilya ve Türkiye'nin takas önerisini kabul etmek durumunda kalmışlardı.⁹²

Amerikalılar BM Güvenlik Konseyi'nin kararının alınması aşamasında resmî düzeydeki ve kapalı kapılar ardındaki bütün diplomatik görüşmelerde Türkiye'nin ret oyu vermesini engellemeye çalıştılar. Fakat Türkiye, BM Güvenlik Konseyi oylamasında da Brezilya ile birlikte ortaya koydukları girişimde samimi olduğunu göstermek üzere ve Amerikalıları hayal kırıklığına uğrattıcı şekilde İran'a yönelik yaptırımlara karşı çıktı ve ret oyu kullandı. Oylamadan sonra da Türk yetkililer İran'ın nükleer programını destekleyici yönde konuşmalar yaptılar, İran'ın nükleer çalışmalarının değil, İsrail'in nükleer silah sahibi olmasının bölgede daha büyük problem ve tehdit oluşturduğunu söylediler.⁹³

Ardı ardına yaşanan bu iki olay Washington'da Türkiye'nin güvenilir bir müttefik olup olmadığı ve dış politikasında tamamen Batıdan uzaklaşıp uzaklaşmadığı konusunda yoğun ve hararetli tartışmalar başlattı. Türkiye'nin davranışı Orta Doğu'ya yönelik Amerikan politikalarına zarar veren önceki davranışlarının bir devam olarak algılandı. Bazı Amerikalı çevreler Amerikan yönetiminin Ak Parti iktidarını İran'ın nükleer çalışmaları konusunda sıkıştırmasını ve dayatmada bulunmasını önerdiler. Onlara göre Türk yetkililere Batı'nın ve ABD'nin stratejik ortağı olarak kalmayı arzuluyorlarsa İran konusunda Batı'yla aynı safta olmaları gerektiği ve böyle yapmamaları durumunda ciddi maliyetlerle karşılaşacakları hatırlatılmalıydı.⁹⁴

Türkiye'nin İran nükleer kriziyle ilgi adımları Türk-Amerikan ilişkilerini derin bir krize sürükleyecekmiş gibi gözüktü. Ancak belirtildiğine göre Amerikan Başkanı Obama ile Türkiye Başbakanı Erdoğan Haziran 2010'da Toronto'daki G-20 zirvesinde konuyla ilgili olarak samimi bir görüşme gerçekleştirdiler. Taraflar Ermeni sorunu ile Irak ve Afganistan'daki durumlar gibi önemli konulara hiç girmezlerken Obama Türkiye'nin eylemlerinin kendilerini ne kadar üzdüğünü Erdoğan'a açıkça aktardı. Erdoğan'dan İran konusunda Batılı devletlerle birlikte hareket etmelerini ve İsrail'e yönelik taleplerini geri

çekmelerini istedi. Bu görüşmeden sonra Ak Parti hükûmeti İran nükleer kriziyle ilgili tutumunu yeniden ABD'nin istediği yönde değiştirmeye yöneldi.⁹⁵ İsrail'le ilişkilerini tamir etmeyi kabul etti ve İran konusunu tamamen Batılı devletlere bıraktı.⁹⁶ Sonraki haftalarda Türk yetkililer aşırı yaptırım karşıtı söylemlerini terk ettiler ve kendilerinin Brezilya ile birlikte İran'la imzaladıkları anlaşmanın ABD tarafından kabul edilmesi gerektiği yönündeki ısrarlarından vazgeçtiler.⁹⁷ Hatta iddia edildiğine göre Türk yetkililer ABD'yle arayı düzeltmek için gizli bazı diplomatik girişimlerde bulundular. Örneğin Türk Dışişleri Bakanlığında laik ve Batı yanlısı bir heyet Türkiye'nin Batı çizgisinden ayrılmadığını Amerikalılara anlatmak üzere Washington'a gönderildi. Bundan sonra Amerikalıların Türkiye'nin Batıdan uzaklaştığı yönündeki kaygılarının azaldığı belirtilmektedir.⁹⁸ Dolayısıyla 2003'teki tezkere krizinden farklı olarak 2010 İran krizinde Amerikalı ve Türk liderler arasında sağlıklı, yoğun temasların gerçekleştirilmesi ve NATO çerçevesinin devreye sokulması krizin uzun süre devam etmesini engellemiş oldu.⁹⁹

Suriye krizinin derinleşmesi ve Irak'taki gelişmeler Suriye'de, Irak'ta ve genel olarak bölgede Türkiye ile İran'ı ciddi şekilde karşı karşıya getirdi.¹⁰⁰ Esed yönetiminin rejim karşıtlarına karşı aşırı güç kullanmasına destek veren, bu yönetimin düşmemesi için elinden geleni yapan, Hizbullah güçlerinin Suriye'de rejim karşıtlarına karşı etkin savaş vermesini sağlayan, Irak'ta Türkiye karşıtı Şii başbakana destek veren ve Irak'ta Türkiye aleyhine olacak şekilde ciddi bir etki oluşturan bir İran Türkiye açısından artık gerçek bir rakipti. Diğer taraftan Türkiye'nin, güneydoğusuna Füze Kalkanı projesi çerçevesinde füze radar üssünün kurulmasına izin vermesi İranlıların normal karşılayabileceği bir şey değildi. Birçok kişinin gözünde projenin amacı İsrail'i ve başka Batı müttefiklerini İran gibi devletlerden gelecek füze saldırılarına karşı korumaktı. Gelişen bu yeni koşullarda artık Türkiye'nin ABD'yi ve Batı'yı karşısına alacak şekilde nükleer alanda İran'a güçlü destek vermesi mümkün gözüküyordu.

Belki İran'ın etkinliğini kırma konusundaki ortak çıkar, bundan sonra ABD ile Türkiye'nin Orta Doğu'da daha fazla birlikte hareket etmesini sağlayabilirdi. Yine Türkiye'nin Suriye, Irak ve genel olarak bölgede İran'ı dengelemede ABD'nin desteğine ihtiyaç duyacağı söylenebilirdi. Bu yüzden Türkiye gerçekten özellikle Irak ve Suriye'de İran etkisiyle karşılaşınca biraz daha İran karşıtı ve Amerikan yanlısı politikalar izlemiştir. Nükleer sorunda İran lehine açık söylemler ortaya koymamıştır ve somut adımlar atmamıştır.¹⁰¹ Ancak son dönemdeki bu değişikliğin ne kadar uzun vadeli belirleyici bir faktör olacağı belli değildir. ABD kendisi İran'la uzlaşmanın yollarını aramaktadır. Çok uzak bir ihtimal gibi gözükse de çıkarının elvermesi durumunda Türkiye'yi ve başkalarını dikkate almadan İran'la bir uzlaşma formülü üzerinde anlaşabilecektir (bu uzlaşma gerçekten ortaya çıkmıştır). Diğer taraftan ABD'nin İran'a karşı yine

Türkiye gibi bölge ülkelerinin ne kadar etkileneceğini dikkate almadan askerî müdahale şeklinde sert önlemlere başvurulması da olasılık dâhilindedir. Sonuçta İran yanı başında bir ülke olduğu ve onunla yan yana yaşamaya devam edeceği için Türkiye bu ülkeyle ilişkilerinde dikkatli olmak durumundadır. Elbette bu ülkeyle rekabetinde ABD gibi güçlerin desteğini almayı gözetebilecektir, ama Amerikalıları memnun etme adına İran'a karşı aşırı pervasız politikalar izlemesi de mantıklı değildir. Her konuda bu ülkeyle ilişkilere zarar vermeyecek şekilde uzlaşının yolunu aramak daha uygun bir davranış olacaktır. Suriye konusunda bile tamamen İran'a meydan okuyarak istenen sonuçları elde etmek mümkün değildir. İki devlet tamamen birbirlerine düşmanlığa yöneldiklerinde her ikisi de zarar görecektir, gereksiz kayıplarla karşılaşacaklardır.

İLİŞKİLERDE İSRİL FAKTÖRÜ

Türk-Amerikan ilişkilerini İsrail faktörü kadar etkileyen başka yabancı bir unsur bulunmamaktadır. 2002-2015 döneminde ilişkiler bu faktörün ciddi gölgesi altında kalmıştır. Birçok durumda taraflar daha normal ilişkilere sahip olabilecekken ya da aralarındaki sorunları kolayca aşabilecekken İsrail faktöründen dolayı çetrefilli durumlarla karşılaşmışlardır. İsrail faktörü birçok durumda ilişkilerin asıl fonksiyonunun ve amacının önüne geçebilmiştir. Bazen Amerikan yetkilileri İsrail'le ilişkisini her şeyin ötesinde tuttuğu için Türkiye'nin İsrail karşıtı gözüken en küçük eylemini Türkiye'nin ABD karşıtı niyetinin açık bir göstergesi olarak görmüştür. Bazen de Türk yetkililer ABD'nin Türkiye karşıtı eyleminin arkasında İsrail'i memnun etmenin yattığını düşünmüştür.

Aslında faktörün etkinliğinin temelinde Amerikan dış politikasının aşırı derecede İsrail'le ilişkinin etkisi altında şekillenmesi yatmaktadır. Özellikle ABD'nin Orta Doğu politikasının neredeyse tamamen İsrail'in çıkarları çerçevesinde şekillendirilmesi bölge ülkeleriyle ve Türkiye'yle ilişkilerinin birincil faktörü hâline gelmiştir. İsrail odaklı politika izleyen ABD'nin Türkiye'yle ilişkilerini soğukkanlı bir şekilde objektif gerçekler çerçevesinde yürütmesi mümkün olmamaktadır. Türk yetkililerden ABD'yle dostça ilişkiler yürütmenin şartı olarak İsrail'le ilişkileri geliştirmesini şart koşan Amerikan yetkilileri Türkiye'yle ilişkileri her şart altında ipotek altına almış olmaktadır. Bu tutum, bir anlamda Türk yetkililerin ABD'den dostça ilişki yürütmenin şartı olarak Ermenistan karşısında Azerbaycan'ı her konuda desteklemesini istemelerine benzemektedir. Böyle bir şartın Amerikalılar tarafından ne kadar saçma görüleceği ortadadır.

Ak Parti iktidara geldiğinde en çok merak edilen konulardan biri, İslami bir gelenekten gelen Ak Parti liderlerinin Müslümanların kutsal toprakları

Kudüs'ü işgal eden ve Filistinlilere hayat hakkı tanımayan İsrail karşısında nasıl tutum takınacakları ve bunun onların ABD'yle ilişkilerine nasıl yansıtacağıydı. İlişkilere genel olarak bakıldığında edinilen izlenim özellikle başlangıçta Ak Parti liderlerinin İsrail'le ilişkilerini normal tutmaya çalıştıklarıdır. Ak Partililer İsrail'le önceden yapılan anlaşmaları uygulamaya devam etmişler, hatta karşılıklı çıkarlar çerçevesinde askerî alan da dâhil olmak üzere İsrail ile yeni anlaşmalar imzalamışlardır. Hatta Başbakan Erdoğan Kudüs'te İsrailli yetkililer ile görüşmüş ve "Beyrut kasabı" ile İkinci İntifada'nın başlatıcısı olarak bilinen Başbakan Ariel Sharon ile bile bir araya gelmiştir. Ancak İsrail Müslüman halkların tepkisini çekecek eylemler içine girdikçe Ak Partililer İsrail'le ilişkileri normal düzeyde devam ettirmekte zorlanmışlar ve halkın hislerine tercüman olarak İsrail'i aşırı derecede eleştirmek durumunda kalmışlardır. Eski başbakanlardan Bülent Ecevit'in İsrail'i soykırım yapmakla suçladığı hatıra geldiğinde bu durum anormal de kaçmamıştır. Ancak Ak Parti liderlerinin iktidarlarını devam ettirmenin bir gereği olarak halka daha fazla dayanmaları ve Türkiye merkezli politika izlemenin bir gereği olarak kendi doğru bildiklerini uygulamaya gitmeleri onları daha fazla İsrail karşıtı politika izlemeye itmiş, bu da ABD'yle ilişkileri zora sokmuştur.

2000'de İkinci İntifada başladıktan sonra İsrail'in Filistinlilere karşı aşırı güç kullanması Türk yetkililerin tepkisini çekmiş, hatta bir keresinde Başbakan Ecevit, Şaron'un Filistinlilere karşı politikasının soykırıma eşdeğer olduğunu söylemişti. İktidara geldikten sonra Ak Parti yetkilileri de İsrail'in İkinci İntifada sırasındaki eylemlerinden rahatsız oldular. Başbakan Erdoğan Mart 2004'te Hamas lideri Ahmed Yasin'in İsrail tarafından suikastla öldürülmesini terör eylemi olarak niteledi. Mayıs 2004'te Refah'ta 200 Filistin evi iş makineleriyle yıkıldığında da Erdoğan İsrail'in devlet terörü gerçekleştirdiğini söyledi. Bu arada İsrail'in Irak'ın kuzeyindeki bölgede etkili olduğu ve Kürtlerle ilişkilerini iyileştirdiği yönündeki haberler Türk yöneticilerini, özellikle de Genelkurmay yetkililerini rahatsız etmekteydi. Seymour Hersh Haziran 2004'te *New Yorker* dergisinde İsraillilerin Kürt bölgesindeki faaliyetlerinin bazısının İran'ı hedef aldığını, fakat aynı zamanda Kürtlerin özerkliğini güçlendirdiğini yazdığında İsrail'in eylemleriyle ilgili söylentiler güçlenmiş oldu.¹⁰² Aynı ay içerisinde Sea Island'ta Türkiye'nin Büyük Orta Doğu projesine katılımı ilan edildiğinde bu katılım Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini geliştirmesi şartına bağlandı. Aysonuna doğru NATO'nun İstanbul zirvesinde de Başbakan Erdoğan'a ABD'yle ilişkileri iyileştirmek ve Irak'la ticari ve ekonomik ilişkileri artırmak istiyorsa İsrail'i eleştirmekten vazgeçmesi gerektiği bildirildi.¹⁰³

Ayrıca Olson'a göre, Amerikalılar tarafından Başbakan Erdoğan'a İsrail'in Filistinlilere karşı eylemlerinin devlet terörü olduğu yönündeki

sözlerinin ortaya çıkardığı zararı telafi etmesi için İsrail Başbakanı Ariel Sharon'u ziyaret etmesi gerektiği söylenmişti. Sharon'un Erdoğan'ın ziyaretini kabul ettiği ilan edildikten bir gün sonra (19 Nisan 2005'te) Türkiye'nin İsrail'den 183 milyon değerinde insansız hava uçağı almasına yönelik anlaşma iki devlet yetkilileri arasında imzalandı. Mayıs 2005'te Erdoğan Savunma Bakanı Vecdi Gönül ile birlikte Kudüs'ü ziyaret ettiğinde taraflar Türkiye'ye ait 170 tane M-160 tankının, 54 tane F-4 uçağının ve 48 tane F-53 uçağının modernize edilmesi konusunu görüştüler. Askerî personel değişimini genişleten anlaşmalar imzaladılar. Terörizmle mücadelede yeni istihbarat sistemlerinin oluşturulması ile Arrow II ve Popeye II füze sistemlerinin ortak üretilmesi konularını da ele aldılar.¹⁰⁴

Ak Parti yetkililerinin sonraki dönemde Filistin'deki Hamas grubuyla ilişkileri İsraillileri ve Amerikalıları aşırı derecede rahatsız etti. Amerikalı çevreler Ak Parti'nin Batı karşıtlığının ve Batı'dan ayrılma niyetinin en güçlü kanıtlarından biri olarak Ak Parti hükûmetinin Hamas'a verdiği desteği gösterdiler. Hamas, Filistin'de ciddi halk desteğine sahip olsa da ve iktidara gelecek çoğunluğu elde etse de Amerikalılar ve İsrailliler tarafından muhatap alınmayacak terörist bir örgüt olarak görülmekteydi. Onların gözünde Hamas'ın muhatap alınabilmesi için İsrail'in varlığını tanınması, şiddeti bir araç olarak terk etmesi ve Filistin otoritesiyle İsrail arasında yapılmış olan anlaşmaları kabul etmesi gerekiyordu. Türk yönetimi ise demokrasilerde demokratik seçimle işbaşına gelen çevrelerin muhatap olarak alınmasını savunuyor ve Hamas'ı daha normal çizgiye çekmenin yolunun onu muhatap almak olduğunu belirtiyordu.

Amerikalılara göre Ak Parti iktidarının yaptığı en büyük hatalardan bir tanesi Şubat 2006'da Hamas lideri Halit Meşal başkanlığındaki bir Hamas heyetini Ankara'ya resmî olarak devam etmesi ve onunla resmî temas gerçekleştirmesiydi. Böylece Ak Partililer Batılı devletlerin dışlamaya ve etkisizleştirmeye çalıştığı aşırı bir grubu muhatap almış ve onu meşru olarak tanımış oluyordu. Hamas heyetinin ziyareti şüphesiz İsraillileri, Amerikan yöneticilerini ve ABD'deki Yahudi lobilerini aşırı derecede kızdırdı ve Türkiye'ye bakışlarında ciddi değişikliğe neden oldu. Hamas heyetini kabul etme, onların gözünde Ak Parti'nin Batı karşıtı politika izleme niyetinin açık bir kanıtıydı. Özellikle yeni muhafazakâr kesimler ve Yahudi lobileri de dâhil olmak üzere İsrail yanlısı Amerikalılar Türk dış politikasında eksen kayması olduğu iddiasını sıklıkla ortaya koyar oldular. Böylece kendi iç sisteminde de meşruiyetini kaybetme yoluna girmiş Ak Parti'nin muhatap alınmaması gerektiğini ima etmiş oluyordular.

Hamas ziyareti krizinden sonra da Türk-İsrail ilişkileri tamamen kötüleşmedi, inişli çıkışlı bir seyir izledi. Mayıs 2006'da İsrail Dışişleri Bakanı

Livni Türkiye'yi ziyaret etti. 2006'da 400 bin gibi rekor sayıda İsrailli turist Türkiye'ye gelirken Aralık 2006'da iki ülke Türkiye'den İsrail'e Akdeniz'in altından petrol, doğal gaz, su, fiber optik kablo ve elektrik taşıyacak borular inşa edilmesi konusunda mutabakat zaptı imzaladı. Ancak diğer taraftan İsrail'in 2006 yazında Lübnan'a yönelik gerçekleştirdiği saldırılar Türk halkında İsrail karşıtı duyguları güçlendirdi. 2006 sonbaharında İsrail Başbakanı Ehud Olmert'in Türkiye'ye yapmak istediği ziyaret sürekli ertelendi. Yine Türk Genelkurmayı'nın İsrail'le birlikte gerçekleştireceği Güvenilir Denizkızı tatbikatı bölgedeki gelişmeler ve Akdeniz'deki tahliyeler gerekçe gösterilerek 2007'ye bırakıldı. Aralık 2006'da Genelkurmay İkinci Başkanı Ergun Saygın İsrailli muadiliyle İsrail'de üst düzey savunma görüşmeleri gerçekleştirdi. Şubat 2007'de Olmert'in Türkiye ziyareti sırasında kendine şoğuk davranıldı. Sonraki dönemde iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler gelişmeye devam etti

Ak Parti liderlerinin İsrail'e karşı çok da önyargılı davranmadıklarının bir göstergesi 2008'de görüldü. Türk yetkililer İsrail ile Suriye arasında yıllardır gerçekleştirilen görüşmelerde zaten arabuluculuk yapmakta idiler. 2008'de Türklerin arabuluculuğunda görüşmeler yoğunlaşırken tarafların belli konularda beklenmedik şekilde anlaşabilecekleri ortaya çıktı. Başbakan Erdoğan barış planlarını görüşmek üzere Suriye Devlet Başkanı Beşer Esed'le ve İsrail Başbakanı Ehud Olmert'le 5 saatlik bir görüşme yaptı. Ama bu görüşmeden sadece günler sonra İsrail'in Gazze'ye yönelik olarak büyük bir operasyon başlatması ve toplamda 1430 Filistinliyi öldürmesi Erdoğan'ı şoke etti.¹⁰⁵ Böylece İsrailliler Türk tarafını Müslüman dostları karşısında zor dunıma düşürmüş oluyordu. Sanki Türk yetkililer Müslümanları katleden İsraillilerin dostlarıymış izlenimi ortaya çıkıyordu.

Belki bu psikolojinin etkisi altında Başbakan Erdoğan 30 Ocak 2009'daki Davos toplantısında İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e karşı çok sert tutum takınarak Gazze saldırısı bağlamında İsrail'i insanlığa karşı suç işlemekle suçladı ve protesto etmek üzere toplantıyı yarıda terk etti. Ocak 2010 tarihinde ise İsrail Dışişleri Bakanı Yardımcısı Danny Ayalon Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u makamına davet ettiğinde bilinçli bir şekilde onu kendisinininkine göre daha alçak koltuğa oturttu ve bu durumun basın muhabirleri tarafından fotoğraflanmasını sağladı. Türk temsilci nezdinde Türkiye Cumhuriyeti'ni küçük düşürmeye yönelik bu eylem Türk yetkililerin sert tepkisini çekti ve sonuçta Türkiye'nin büyükelçisini merkeze çekmesine neden oldu.

Mayıs 2010'da Türkiye-İsrail, dolayısıyla Türkiye-ABD ilişkilerini daha derinden sarsan bir olay meydana geldi. Gazze'ye yönelik İsrail ablukasını kırmak ve Gazze'de zor şartlarda yaşayan insanlara insani yardım ulaştırmak üzere

Gazze'ye doğru yola çıkan Mavi Marmara gemisi uluslararası sularda iken İsrail komandolarının saldırısına uğradı. Değişik ülkelerden çok sayıda barışçıl eylemciyi barındıran gemiye yapılan saldırıda 9 Türk vatandaşı yakın mesafeden gerçekleştirilen silah atışlarıyla öldürüldü. İsrail, bu eylemiyle, sivil toplum faaliyetleri gibi dolaylı bir yoldan da olsa Türkiye'nin Filistinlilerin hakları adına İsrail'in işgal politikalarına meydan okumasına izin vermeyeceğini göstermiş oluyordu.¹⁰⁶ Türk hükûmeti olaya çok sert tepki göstererek İsrail'den özür dilemesini istedi. Washington Ankara'nın olay karşısında gösterdiği sert tepkiden memnun olmadı. Zaten Amerikan yönetimi Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nde İsrail'i uluslararası insani hukuku ve insan hakları hukukunu ihlal etmekle suçlayan bir karar tasarısının aleyhine oy kullanmıştı.¹⁰⁷ ABD olayla ilgili olarak daha çok İsrail'in açıklamalarını ve gerekçelerini tatmin edici buldu. BM araştırma raporu karşısında ABD'nin takındığı tutum bu görüşü doğrulayıcı nitelikte idi. Yine de Türkiye kolayca terk edilemeyecek kadar değerli bir müttefik olduğu için Amerikalılar iki tarafı barıştırma yönünde çaba gösterdiler. Onların araya girmesiyle gerçekleştirilen gizli temasların olumlu sonuç vermesi olasılığının bulunduğu sırada BM Genel Sekreterinin oluşturduğu araştırma heyetinin raporu (Palmer raporu) basına sızdırılınca gizli temaslar bitirildi. Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu İsrail'le ilişkilerinin düzeyinin alt seviyeye indirildiğini duyurdu.¹⁰⁸ Bundan sonra Türk hükûmeti ilişkilerin tekrar düzelebilmesi için İsrail'in Türkiye'den özür dilemesi, mağdurların ailelerine tazminat ödemesi ve Gazze'ye yönelik ablukayı kaldırması şartlarını ileri sürecekti.

Türk yetkililerin Amerikan liderlerinden beklentisi, Türkiye'ye karşı aleni şekilde düşmanca bir eylem içerisine giren İsrail'i uyardırmaları ve İsrail'in eylemini uluslararası hukuka aykırı görerek eleştirmeleriydi. Ancak Amerikalılar uluslararası olaylarda suçlu durumda bile gözüксе İsrail'i destekleyici geleneksel tepkilerini Mavi Marmara olayında da tekrarladılar. Bu da Türk yetkililerin hayal kırıklığını daha da derinleştirdi. Bu arada Kasım 2012'de İsrail'in Gazze saldırılarına ABD'nin yeterli tepki vermesi de Başbakan Erdoğan tarafından eleştirildi. Aynı dönemde ABD BM Genel Kurulu'nda Filistin yönetiminin statüsünü "üye olmayan gözlemci devlet" statüsüne çıkaran kararına olumsuz oy verince Ankara'da Filistin büyükelçiliğinde verilen resepsiyonda konuşan Erdoğan "iki devlet çözümünü isteyen sizsiniz. Şimdi niye Filistin devletine karşı çıkıyorsunuz? Ben bunu anlayabilmiş değilim" şeklinde tepki verdi. Dışişleri Bakanı Davutoğlu da ABD'nin Filistin yönetiminin statüsünü yükselten karara karşı çıkan az sayıdaki devlet arasında yer almasının kendisini üzdüğünü söyledi.¹⁰⁹

Aslında Davos'taki "one-minute" ve Mavi Marmara olaylarında Türk liderlerin aşırı İsrail karşıtı tepki veriyor gözükmesi, birçok kişinin Türk

hükûmetinin ABD tarafından sıkıştırılacağı, hatta cezalandıracağı yönünde iddialar ortaya atmasına neden olmuştu. Eskiden beri ABD'nin Orta Doğu politikalarına muhalefet eder gözüken Ak Parti hükûmeti bu defa çizmeyi iyice aşmıştı. Dünyanın tek süper gücünün Orta Doğu'daki en önemli müttefikleriyle karşı karşıya gelmenin mutlaka bir maliyeti olmalıydı. Ancak ABD'den beklenen sert tepkiler ve cezalandırıcı somut adımlar bir türlü ortaya çıkmadı. En sert tepkiler Amerikan ve İsrail medyası ile ABD'deki İsrail yanlısı sivil toplum kuruluşlarından geldi. Birçok Amerikalı ve İsrailli yazar Türkiye'nin Batıdan uzaklaştığını bir daha hatırlattı ve Başbakan Erdoğan'ın İslamcı faşist bir lider hâline geldiğini iddia etti.¹¹⁰

Ancak Amerikan Başkanı Obama Ak Parti liderlerini cezalandırmak bir yana Orta Doğu'daki iki Amerikan müttefikinin arasının düzelmesinin ABD'nin çıkarlarına hizmet edeceğini düşündüğü için Türkiye ve İsrail liderlerini uzlaştırma yönünde girişimde bulundu. 2013 Martındaki İsrail ziyaretinde Obama Başbakan Netanyahu'yu Mavi Marmara olayındaki ölümlerden dolayı Türkiye'den özür dileme ve ölenlerin ailelerine tazminat ödeme konusunda ikna etti. Özür Obama daha İsrail'deyken üç ülkenin lideri arasında gerçekleştirilen telefon konuşmasıyla gerçekleştirildi. Erdoğan, Netanyahu'nun özür dilemesine olumlu tepki vererek İsrail'le askerî iş birliğinin ve diplomatik ilişkilerin başlayacağını söyledi. Obama'nın bu özür olayıyla ilgili yaptığı açıklama ABD'nin Türkiye ile İsrail'e verdiği değeri gösteriyordu: "ABD hem Türkiye'yle hem de İsrail'le yakın ortaklığımıza büyük değer vermektedir. Bölgesel barış ve güvenliğin geliştirilmesi bakımından iki ülke arasında olumlu ilişkilerin yeniden inşa edilmesine büyük önem vermekteyiz. İki lider arasında bugün yapılan telefon konuşmasının, onları, bu konuda ve başka sorunlarda ve fırsatlarda daha fazla iş birliğine yönelteceğini ümit etmekteyim." Böylece Obama, bölgedeki güven ve istikrarın ABD'nin hem Türkiye'yle hem de İsrail'le iş birliğini devam ettirmesine bağlı olduğunu, sadece İsrail'e dayanarak Türkiye gibi önemli bir müttefiki darıltmanın riskli olduğunu kabul etmiş oluyordu. Ayrıca başka ülkelere ABD'yle dostça ilişkileri devam ettirmenin şartının İsrail'le iyi ilişkilerden geçtiği mesajı vermiş oluyordu.¹¹¹

Türkiye ile İsrail arasındaki siyasi ilişkilerde yukarıda açıklandığı üzere önemli krizler yaşanırken ticari ve ekonomik ilişkiler aynı derecede gerilememiş, iki ülke arasındaki ticaret hacmi zaman içerisinde genişlemiştir. Bu gerçeğe bakarak bazıları ilişkilerin gelecekte normal seyredebileceğini söylemektedir. Bu konuda ileri sürülen bir görüş, Orta Doğu'nun istikrarsızlığı ve güvenebilecek ortakların olmaması karşısında Türk liderlerin rasyonel bir davranış tarzı sergileyerek İsrail ve ABD'yle ilişkileri düzeltmek zorunda kalacağıdır. Bu konuda enerji konusunun kolaylaştırıcı bir faktör olacağı iddia

edilmektedir. Akdeniz'de Kıbrıs ve İsrail etrafında zengin gaz yataklarının bulunması Türkiye, İsrail ve Güney Kıbrıs Rum yönetimini herkesin kazandığı bir iş birliğine itebilecektir.¹¹² İsrail çıkardığı gazı Akdeniz'in altından Türkiye'ye, oradan da Avrupa'ya ulaştırdığında ciddi ekonomik kazanç elde edecektir. Derin ekonomik krizle karşı karşıya kalan Rumlar Türkiye'yle iş birliği yapmaları hâlinde ada etrafındaki gaz yataklarını işleyebilecek ve refaha dönüştürebilecektir. Türkiye de İsrail ve Rumlarla arasını düzelttiğinde zengin doğal gaz yataklarından hem üretici hem tüketici hem de taşıyıcı olarak fayda elde edebilecektir. ABD açısından bakıldığında önem verdiği dostları arasında yer alan üç aktörün iş birliği yapması Akdeniz'deki ve Orta Doğu'daki konumunu güçlendirecektir. Diğer taraftan üç aktör arasında ilişkilerin pek de iyi gitmediği dikkate alındığında doğal gazın varlığının bu aktörleri iyice birbirine düşürme olasılığı da bulunmaktadır.

İsrail'in Temmuz 2014'te Gazze'de giriştiği 2000'den fazla Filistinlinin öldüğü saldırılar sırasında Türk liderlerin İsrail saldırılarını şiddetli şekilde eleştirmesi, İsraillilerin Türk liderlerin tepkisiyle ilgili olarak Amerikan yetkililerine şikâyetle bulunması ve Amerikalı yöneticilerin de yüzlerce çocuğun öldüğü bu olaylarda yine İsraillileri haklı görmesi İsrail faktörünün Türk-Amerikan ilişkilerinde olumsuz bir faktör olmaya devam ettiğini göstermiştir. Filistin sorunu devam ettiği sürece Orta Doğu bölgesi istikrara kavuşamayacağı gibi Türk-Amerikan ilişkileri de sıkıntılardan kurtulamayacaktır. Amerikalıların dış politikalarında tamamen İsrail'e anagaje olmaları ve Türk-Amerikan ilişkilerinin sıhhatini Türkiye'nin İsrail'e verdiği desteğe bağlamaları yabancı bir unsurun ilişkileri ipotek altına almasına neden olmaktadır. Bu durumda iki ülke kendi aralarındaki sorunlara ve ortak çıkarlara odaklanamamaktadır. Türk liderler yıllardır İsrail'le ilişkileri normal kanallarda tutmaya çalışmanın hiçbir fayda sağlamadığını görerek bu konuda tamamen ABD'yi dikkate almayan politikalara yönelebilmektedir. Bunun ilişkiler açısından hiç de iyi bir şey olmadığı ortadadır.

SON NOTLAR

- 1 Ali Aslan, "The Foreign Policy-Hegemony Nexus: Turkey's Search for a "New" Subjectivity in World Politics and Its Implications for US-Turkish Relations", *Perceptions*, Winter 2012, vol. XVII, no. 4, s. 169.
- 2 Ted Galen Carpenter, "Estrangement: The United States and Turkey in a Multipolar Era", *Mediterranean Quarterly* 21:4, 2010, s. 30.
- 3 Aslan, "The Foreign Policy-Hegemony Nexus..." s. 169.
- 4 Carpenter, "Estrangement: The United States and Turkey in a Multipolar Era", ss. 29-30; Edward J. Erickson "Turkey as Regional Hegemon—2014: Strategic Implications for the United States", *Turkish Studies*, vol. 5, no. 3, Autumn 2004, s. 39.

- ⁵ Erickson "Turkey as Regional Hegemon—2014: Strategic Implications for the United States", s. 39.
- ⁶ Michael M. Gunter, "The U.S.-Turkish Alliance In Disarray", *World Affairs*, vol. 167 no. 3 Winter 2005, s. 119.
- ⁷ Aslan, "The Foreign Policy- Hegemony Nexus..." ss. 169-170.
- ⁸ Gunter, "The U.S.-Turkish Alliance In Disarray", s. 119.
- ⁹ Kılıç Buğra Kanat, "A New Turkish–American Partnership in Progress: The Nature of Bilateral Partnership during Two Periods of Crisis", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2014 vol. 16, no. 2, s. 230.
- ¹⁰ Gül Tuba Dağcı, "Turkey-US Relations in Justice and Development Party's Era", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, vol. 11, no. 2, Summer 2012, ss. 3-4.
- ¹¹ Gunter, "The U.S.-Turkish Alliance In Disarray", s. 121.
- ¹² Aslan, "The Foreign Policy- Hegemony Nexus..." s. 171; Gunter, "The U.S.-Turkish Alliance In Disarray", s. 121.
- ¹³ Meliha Benli Altunışık, "The Middle East in Turkey–USA Relations: Managing the Alliance", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2013, vol. 15, no. 2, s. 165.
- ¹⁴ Kanat, "A New Turkish–American Partnership in Progress..." s. 233.
- ¹⁵ Hasan B. Yalçın, "Making Sense of 1 March: A Proactive Strategy of Avoidance", *Perceptions*, Spring 2013, vol. XVIII, no. 1, pp. 155-183.
- ¹⁶ Dağcı, "Turkey-US Relations in Justice and Development Party's Era", s. 4; Henri J. Barkey, "Kurdistanoff", *National Interest*, July/August 2007, s. 52.
- ¹⁷ Ioannis N. Grigoriadis, "Friends No More? The Rise of Anti-American Nationalism in Turkey", *Middle East Journal*, vol. 64, no. 1, Winter 2010, s. 58.
- ¹⁸ Aslan, "The Foreign Policy- Hegemony Nexus..." ss. 171-172.
- ¹⁹ Meltem Müftüler-Bac, "Turkey and the United States: The Impact of the War in Iraq", *International Journal*, vol. 61, no. 1, Turkey: Myths and Realities (Winter, 2005/2006), ss. 76-77.
- ²⁰ Joshua W. Walker, "Reexamining the U.S.-Turkish Alliance", *The Washington Quarterly*, vol. 31, no. 1, Winter 2007/2008, s. 100.
- ²¹ Ömer Göksel İşyar, "An Analysis of Turkish-American Relations From 1945 To 2004: Initiatives And Reactions In Turkish Foreign Policy", *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, vol.4, no.3, Fall 2005, s. 44.
- ²² Carpenter, "Estrangement: The United States and Turkey in a Multipolar Era", s. 30.
- ²³ Nicholas R. Burns, "The U.S.-Turkish Relationship beyond Iraq: Common Values, Common Agenda", *PolicyWatch 1017*, July 22, 2005, the Washington Institute.
- ²⁴ Abdullah Gül, "Turkey: Vital Ally in the Cause of Long-Term Stability", *American Foreign Policy Interests*, 29: 2007, s. 179.

- ²⁵ Barkey, "Kurdistanoff", s. 55.
- ²⁶ Ibid., s. 52.
- ²⁷ Burns, "The U.S.-Turkish Relationship beyond Iraq: Common Values, Common Agenda".
- ²⁸ Soner Cagaptay, "Obama's Turkey Policy: European Democracy and NATO Benchmarks", *PolicyWatch* 1458, January 15, 2009.
- ²⁹ Philip Giraldi, "Turkey and the Threat of Kurdish Nationalism", *Mediterranean Quarterly*, vol. 19, no. 1, Winter 2008, s. 34.
- ³⁰ Gunter, "The U.S.-Turkish Alliance In Disarray", s. 120.
- ³¹ Barkey, "Kurdistanoff", s. 51.
- ³² Gunter, "The U.S.-Turkish Alliance In Disarray", s. 120.
- ³³ Robert Olson, "Turkey's Policies Toward Kurdistan-Iraq and Iraq: Nationalism, Capitalism, and State Formation", *Mediterranean Quarterly*, Winter 2006, s. 53.
- ³⁴ Gül, "Turkey: Vital Ally in the Cause of Long-Term Stability", s. 176.
- ³⁵ Dağcı, "Turkey-US Relations in Justice and Development Party's Era", s. 4; Aslan, "The Foreign Policy-Hegemony Nexus..." s. 173. Daha önce Haziran 2005'te Washington'da Erdoğan ile Bush arasında gerçekleştirilen toplantıda Bush iki devlet arasındaki ilişkiler için 'stratejik ilişkiler' kavramını kullanmış ve Bush'un bilinçli bir şekilde ilişkiler için 'ittifak' kavramını kullanmaktan kaçındığı iddia edilmişti. Aslan, "The Foreign Policy-Hegemony Nexus..." s. 172.
- ³⁶ Giraldi, "Turkey and the Threat of Kurdish Nationalism", s. 36.
- ³⁷ Joshua W. Walker, "The Challenge for Turkey's True Friends: the AK Party Closure Case and the West", *Insight Turkey*, vol. 10, no. 2, 2008, s. 119; Philip H. Gordon and Ömer Taşpınar, *Winning Turkey: How America, Europe and Turkey Can Revive a Fading Partnership*, Washington, DC: Brookings Institution Press, 2008, ss. 68-69.
- ³⁸ Ramazan Gözen, "Turkish - American Relations in 2009", *Perceptions*, Autumn - Winter 2010, vol. XV, no. 3-4, s. 52.
- ³⁹ Carpenter, "Estrangement: The United States and Turkey in a Multipolar Era", s. 31.
- ⁴⁰ Dağcı, "Turkey-US Relations in Justice and Development Party's Era", ss. 4-5.
- ⁴¹ Gözen, "Turkish - American Relations in 2009", s. 53.
- ⁴² Matthew Bryza, "Invigorating the U.S.-Turkish Strategic Partnership", *PolicyWatch* 1385, June 27, 2008, Washington D.C.: the Washington Institute; Aslan, "The Foreign Policy-Hegemony Nexus..." s. 174.
- ⁴³ Dağcı, "Turkey-US Relations in Justice and Development Party's Era", s. 5.
- ⁴⁴ Morton Abramowitz, "The Turkish Portfolio", *The American Interest*, Winter (January/February) 2009, s. 64.
- ⁴⁵ Füsün Türkmen, "Turkish-American Relations: A Challenging Transition", *Turkish Studies*, vol. 10, no. 1, March 2009, s. 125.

- ⁴⁶ Abdülkadir Onay and Soner Cagaptay, "A Mutual Enemy: U.S.-Turkish-Iraqi Cooperation against the PKK", *PolicyWatch* 1346, February 27, 2008, the Washington Institute.
- ⁴⁷ Aslan, "The Foreign Policy-Hegemony Nexus..." s. 174.
- ⁴⁸ Soner Cagaptay, "The Good Rapprochement: Why Obama Will Praise Erdogan", *Hurriyet Daily News*, November 25, 2009.
- ⁴⁹ Michael M. Gunter, "The Five Stages of American Foreign Policy towards the Kurds", *Insight Turkey*, vol. 13, no. 2, 2011, s. 94.
- ⁵⁰ Abramowitz, "The Turkish Portfolio", ss. 67-68.
- ⁵¹ Soner Cagaptay and Tyler Evans, *Turkey's Energy Policy and the Future of Natural Gas*, Houston: James Baker Institute III for Public Policy, Rice University, December 2013, s. 26.
- ⁵² Türkmen, "Turkish-American Relations: A Challenging Transition", s. 125.
- ⁵³ Gözen, "Turkish - American Relations in 2009", ss. 63-64.
- ⁵⁴ Gunter, "The Five Stages of American Foreign Policy towards the Kurds", s. 104.
- ⁵⁵ Ibid., ss. 94, 102.
- ⁵⁶ Michael Knights, "Coordinating U.S. and Turkish Policy on Iraq", *PolicyWatch* 2039, February 24, 2013, the Washington Institute.
- ⁵⁷ Emre İşeri, "Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'daki Küresel Sarkaç Ortağı mı?" *Orta Doğu Analiz*, Temmuz 2013, Cilt 5, Sayı 55, s. 45.
- ⁵⁸ Knights, "Coordinating U.S. and Turkish Policy on Iraq".
- ⁵⁹ Knights, "Coordinating U.S. and Turkish Policy on Iraq".
- ⁶⁰ Altunışık, "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", s. 164.
- ⁶¹ Olson, "Turkey's Policies Toward Kurdistan-Iraq and Iraq: Nationalism, Capitalism, and State Formation", ss. 62-63.
- ⁶² Ibid., s. 70.
- ⁶³ Bill Park, "US-Turkish Relations: Can the Future Resemble the Past?", *Defense & Security Analysis*, vol. 23, no. 1, March 2007, s. 46.
- ⁶⁴ Şaban Kardaş, "Turkish-American Relations in the 2000s: Revisiting the Basic Parameters of Partnership?", *Perceptions*, Autumn 2011, vol. XVI, no. 3, s. 44.
- ⁶⁵ Ayşegül Sever, "Turkey's Constraining Position on Western Reform Initiatives in the Middle East", *Mediterranean Quarterly*, 18:4, Fall 2007, s. 135.
- ⁶⁶ Altunışık, "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", s. 164.
- ⁶⁷ Olson, "Turkey's Policies Toward Kurdistan-Iraq and Iraq: Nationalism, Capitalism, and State Formation", s. 65.
- ⁶⁸ Ibid., s. 63.
- ⁶⁹ Park, "US-Turkish Relations: Can the Future Resemble the Past?", s. 46.
- ⁷⁰ Altunışık, "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", ss. 164-165.

- ⁷¹ Ömer Taşpınar, "Rise of 'Turkish Gaullism'", Cagaptay, Soner (ed.), "Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington", *Policy Notes* no. 3, January 2011, the Washington Institute.
- ⁷² "Türkiye-Suriye İlişkileri: İnşiler ve Çıkışlar", <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar>, (erişim tarihi: 14.08.2014).
- ⁷³ Ilan Berman, "The End of the Affair", *The American Spectator*, December 2007/January 2008, s. 71.
- ⁷⁴ Cagaptay and Evans, *Turkey's Energy Policy and the Future of Natural Gas*, s. 22.
- ⁷⁵ F. Stephen Larrabee, *Troubled Partnership: U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Political Change*, Santa Monica, CA: Rand Corporation, 2010, s. 35.
- ⁷⁶ Altunışık, "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", ss. 168-169.
- ⁷⁷ Tarık Oğuzlu, "Testing the Strength of the Turkish-American Strategic Relationship through NATO: Convergence or Divergence within the Alliance?", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2013 vol. 15, no. 2, s. 219.
- ⁷⁸ Soner Cagaptay, "Turkey's New Relationship with NATO: Implications for Washington", *The FAO Journal*, Mayıs 2011, s. 14.
- ⁷⁹ Oğuzlu, "Testing the Strength of the Turkish-American Strategic Relationship through NATO...", s. 219.
- ⁸⁰ Richard Outzen, "From Crisis to Cooperation Turkey's Relations with Washington and NATO", *Policy Notes*, no. 12, June 2012, the Washington Institute.
- ⁸¹ Richard Falk, "Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?", *Insight Turkey*, vol. 16, no. 1, 2014, s. 16.
- ⁸² Falk, "Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?", s. 15.
- ⁸³ Altunışık, "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", s. 169.
- ⁸⁴ Ibid., ss. 169-170.
- ⁸⁵ Daniel Byman and Renanah Miles, "A Modest Post-Assad Plan", *National Interest*, November/December 2012, ss. 54, 57.
- ⁸⁶ Falk, "Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?", s. 15.
- ⁸⁷ Philipp C. Bleek and Aaron Stein, "Turkey and America Face Iran", *Survival*, vol. 54, no. 2, April-May 2012, s. 29.
- ⁸⁸ Bleek and Stein, "Turkey and America Face Iran", s. 30.
- ⁸⁹ Cagaptay and Evans, *Turkey's Energy Policy and the Future of Natural Gas*, s. 21.
- ⁹⁰ Aylin Gürzel, "Turkey's Role in Defusing the Iranian Nuclear Issue", *The Washington Quarterly*, vol. 35, no. 3, Summer 2012, s. 141.
- ⁹¹ Carpenter, "Estrangement: The United States and Turkey in a Multipolar Era", s. 28.

- ⁹² Gürzel, "Turkey's Role in Defusing the Iranian Nuclear Issue", ss. 141, 144; Hugh Pope, "Pax Ottomana? The Mixed Success of Turkey's New Foreign Policy", *Foreign Affairs*, vol. 89, no. 6, November/December 2010, s. 170.
- ⁹³ J. Scott Carpenter and Soner Cagaptay, "Obama's Leverage: How to Improve U.S.-Turkish Relations", *PolicyWatch* 1725, November 23, 2010, the Washington Institute.
- ⁹⁴ J. Scott Carpenter and Soner Cagaptay, "Regenerating the U.S.-Turkey Partnership", *Policy Notes* no. 2, November 2010, the Washington Institute, s. 13.
- ⁹⁵ Altunışık, "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", ss. 167-168; Cenap Çakmak and Gökhan Güneysu, "Turkish-American Relations During Obama Era: Unfulfilled Expectations", *Turkish Studies*, 2013, vol. 14, no. 2, s. 197.
- ⁹⁶ Falk, "Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?", s. 18.
- ⁹⁷ Cagaptay, "Ankara Moves Closer to Washington: How the Arab Spring Warmed U.S.-Turkish Relations".
- ⁹⁸ Carpenter and Cagaptay, "Regenerating the U.S.-Turkey Partnership", ss. 1, 2; Çakmak and Güneysu, "Turkish-American Relations During Obama Era: Unfulfilled Expectations", s. 197.
- ⁹⁹ Kanat, "A New Turkish-American Partnership in Progress...", ss. 225, 229.
- ¹⁰⁰ Bleek and Stein, "Turkey and America Face Iran", s. 27.
- ¹⁰¹ Soner Cagaptay, "Ankara's Middle East Policy Post Arab Spring", *Policy Notes* no. 16, November 2013, the Washington Institute, ss. 3-4.
- ¹⁰² Olson, "Turkey's Policies Toward Kurdistan-Iraq and Iraq: Nationalism, Capitalism, and State Formation", s. 54.
- ¹⁰³ Ibid., ss. 54-55.
- ¹⁰⁴ Ibid., s. 60.
- ¹⁰⁵ Pope, "Pax Ottomana? The Mixed Success of Turkey's New Foreign Policy", s. 168.
- ¹⁰⁶ Falk, "Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?", s. 11.
- ¹⁰⁷ Çakmak and Güneysu, "Turkish-American Relations During Obama Era: Unfulfilled Expectations", s. 196.
- ¹⁰⁸ Altunışık, "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", s. 167.
- ¹⁰⁹ Ibid., s. 170.
- ¹¹⁰ Gözen, "Turkish - American Relations in 2009", s. 70.
- ¹¹¹ Falk, "Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?", ss. 11-12.
- ¹¹² Soner Cagaptay, "Popularity Contest - the Implications of Turkey's Local Elections", *IHS Jane's*, 07 May 2014; Cagaptay, "Ankara's Middle East Policy Post Arab Spring", ss. 3-4.

ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK PARTİ DÖNEMİNDE

ÇALKANTILI İLİŞKİLER

İLİŞKİLERİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

2002-2015 döneminde Türk-Amerikan ilişkileri kaçınılmaz bir şekilde yapısal, sistemsal, bölgesel, kurumsal, ulusal ve konjonktürel faktörlerin etkisi altında kalmış ve bu faktörler tarafından şekillendirilmiştir. 1990'larda olduğu gibi bu dönemde de Soğuk Savaş'ın artık geçerli olmaması temel belirleyici unsurlardan bir tanesi olmuştur. İlişkiler artık Soğuk Savaş unsurlarının etkisi altında belirlenmemektedir. Taraflar arasındaki askerî ittifak yeni dönemde bambaşka bir görünüm kazanmıştır. Ortak tehdit ortadan kalkmıştır. Bir bloka karşı yürütülen politikalar ikili ilişkilerin çerçevesini oluşturmamaktadır. Tarafların kendi çıkarlarına ve vizyonlarına göre oluşturdıkları stratejiler daha fazla ağırlık taşımaktadır. Tek süper güç hâline gelen ABD'nin kendince geliştirdiği stratejiler başka dünya ülkeleri gibi ister istemez Türkiye'nin politikalarını da sınırlandırmaktadır. Özellikle ABD'nin Türkiye'nin etrafında gerçekleştirdiği girişimler Türk dış politikasının şekillendirilmesinde aşırı derecede etkili olmuştur. Diğer taraftan ABD'nin gerçekleştirdiklerinden rahatsız olanlar güçlerini hissettirirken ve karşı bir güç dengesi oluşturmaya yönelirken çok daha fazla Amerikan politikalarından rahatsızlık duyan Türkiye bu yeni eğilime ayak uydurmaya yönelmiş, ABD'den daha bağımsız politika izlemeyi düşünebilmiştir. Bu arada ABD ile Türkiye'nin Rusya ve Çin gibi yeni yükselen güçlere karşı takındığı tutumlar aralarındaki ilişkilere yansımıştır.

Tarafların dünya sistemindeki konumları ve dünya sisteminin kurumlarıyla bağlantıları ilişkilerin gidişatında önemli etkenler arasında-

dır. ABD'nin Birleşmiş Milletler, NATO, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü ve IMF gibi kurumlarda üstlendiği roller Türkiye açısından politika oluşturulmasında önemli verilerdir. Türkiye genel dış politikasını ve ABD'yle ilişkilerini şekillendirirken bu rolleri dikkate almak durumundadır. Diğer taraftan Türkiye'nin aynı kurumlarda üyeliği çerçevesinde üstlendiği yükümlülükler ve beklentileriyle birlikte bu kurumlar çerçevesinde gerçekleştirdikleri ABD'yle ilişkilerinde önemli yansımalar neden olabilmektedir. Türkiye ABD'yle ilişkileri temel alarak hareket etme yerine bu kurumlara kendi bakış açısıyla yaklaştığı ölçüde ikili ilişkilerde farklılaşma ortaya çıkabilmektedir. Şüphesiz söz konusu kurumlar arasında ikili ilişkileri en fazla yakından ilgilendiren NATO'dur. NATO'nun yapısındaki ve gelişimindeki önemli kırılmalar ile tarafların NATO'yla ilgili yaklaşım ve beklentilerindeki farklılaşmalar ilişkilere ciddi şekilde yansımaktadır. Avrupa Birliği'nin Türk-Amerikan ilişkilerine yönelik yaklaşım ve gerçekleştirdikleri ile tarafların Avrupa Birliği'yle kurdukları bağlantılar da ilişkiler üzerinde kaçınılmaz etkiye sahiptir. Ayrıca ikili ilişkilerle doğrudan bağlantılı gözükmeyen Şanghay İşbirliği Örgütü gibi uluslararası kurumlar da sadece varlıklarıyla bile ilişkiler üzerine gölgelerini düşürebilmektedir.

Şüphesiz ikili ilişkilere en fazla etki eden, bölgesel gelişmeler olmuştur. Türkiye'nin etrafındaki bölgelerde ortaya çıkan gelişmeler, çatışmalar ve tehditler Türkiye'nin güvenlik algılamalarını kökten değiştirirken Türk yöneticilerin ABD'ye ve ABD'yle ilişkilere bakışında da değişikliklere neden olmuştur. Türk liderlerin tehdit algılamalarındaki köklü değişiklik Türk-Amerikan ilişkilerinin eskiye göre farklılaşmasının arkasındaki temel güçtür. ABD'nin kendi vizyonu ve çıkarları çerçevesinde Türkiye'nin etrafındaki bölgelerde gerçekleştirdiği müdahaleler ve izlediği politikalar Türkiye açısından hayati nitelikli zararlara neden olunca Türk yetkililer zaman içinde ABD'den bağımsız hareket etme zorunluluğu hissetmiştir. Türkiye'nin geline nokta ABD'den çok çok uzaklaşmış izlenimi vermesinin arkasında ABD'nin 1991 ve 2003'te Irak'a karşı gerçekleştirdiği askerî müdahaleler ile Irak, Suriye ve İran'a karşı izlediği politikalar bulunmaktadır. Diğer taraftan Türk yöneticiler, daha bağımsız dış politika izlemeye yönelince Türkiye'nin şimdiye kadar devreye sokulmamış güç unsurlarından faydalanmaya ve yumuşak güç unsurlarını devreye sokmaya çalışmışlardır.

Şüphesiz ulusal düzeyde tarafların geçirdiği değişim ve dönüşümler de ilişkiler üzerinde etki doğurmuştur. Türkiye açısından en çarpıcı husus İslami yönü ağır basan bir partinin tek başına iktidara gelmesi ve Türkiye'yi 10 yıldan fazla süre istikrar içinde yönetmesidir. Din partisi olmayı reddeden ve kendilerini muhafazakâr olarak tanımlayan Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti) yetkililerinin önceki yöneticilere göre daha fazla dini duyguların etkisi altında kaldıkları açıktır. Özellikle Müslüman halklara

yönelik baskı ve katliamlar karşısında seslerini daha fazla yükselttikleri ve İsrail ve ABD gibi ülkeleri doğrudan suçladıkları görülmüştür. Ancak ABD'de belli çevrelerin ideolojik hareket etmekle suçladıkları Ak Parti'yi ilişkilerdeki bozulmanın temel nedeni olarak görmeleri taraflar arasında karşılıklı güvensizliğe neden olmuş ve ilişkilerde gereksiz dalgalanmalar ortaya çıkarmıştır. Amerikan yetkilileri, ilişkileri belli düzeyde normal kanallarda götürmeye çalışsalar da Ak Parti'yi dışlayıcı tutum içine girmeleri ilişkilerin istikrarlı bir tabana oturmasını engellemiştir.

Diğer taraftan ABD'nin bölgedeki müdahaleleriyle Türk halkı arasında neden olduğu aşırı Amerikan karşıtlığı ilişkilerin temel etkileyicilerinden biri hâline gelmiştir. Bilinçli bir şekilde bu karşıtlığı teşvik etmekle ya da karşıtlığın azaltılması için çaba göstermemekle suçlanan Ak Parti liderlerinin kendilerinin neden olmadığı bu faktörü dikkate almak zorunda kalmaları ilişkilerin gidişatı bakımından pek iyi olmamıştır. Eskiden Batı yanlılığı Türk yetkililerin tutumlarındaki belirleyici iken son dönemlerde Türk kamuoyunun belirleyiciliği çok daha ileri düzeye ulaşmıştır. Aslında tarafların, özellikle de Türk yetkililerin ikili ilişkilerde eskisine göre ideolojik tutumlardan uzaklaşarak çıkar temelinde hareket etmeleri daha belirgin bir özellik olarak öne çıkmıştır.

Amerikan politikasında ise 11 Eylül travmasıyla birlikte terörle mücadelenin temel konu hâline gelmesi ve Amerikalıların dünyaya başka gözle bakmaya başlamaları, dış politikalarına olduğu kadar Türkiye'yle ilişkilerine de yansımıştır. Kendi güvenlikleri ve dünya üstünlükleri için Müslüman ülkelere ve Orta Doğu'ya yönelip oralarda belli girişimlerde bulunma ihtiyacı hisseden Amerikalılar Türkiye'yi de bu girişimlerinde oynayacağı rol bağlamında değerlendirmişlerdir. Onların Türkiye'den model ülke rolü oynamalarını beklemeleri ise Türkiye'de geleneksel çevrelerle yeni yöneticiler arasında görüş ayrılıklarına neden olmuş ve ABD'nin Türkiye'deki geleneksel çevrelerle ilişkilerini zayıflatmıştır. Diğer taraftan her Amerikan başkanının dış politikada belirlediği stratejiler ve hedefler Türk-Amerikan ilişkilerini doğrudan etkilemiş ve ilişkiler birçok kez başkanların şahsi vizyonlarının ipoteği altına girmiştir. Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan ile Amerikan başkanları George Bush ve Barack Obama'nın şahsiyetlerinin ve kişisel yaklaşımlarının ilişkiler üzerinde ciddi etkiler doğurduğu yadsınamaz.

İLİŞKİLERDE AK PARTİ FAKTÖRÜ

ABD'de birçok etkili çevre ilişkilerin bozulmasının temelinde Türkiye'nin İslami nitelikli bir parti (Ak Parti) tarafından yönetilmesini

görmektedir. Bu çevrelere göre Ak Parti'nin ikili ilişkilerde geçerli geleneksel parametreleri göz ardı ederek ve geleneksel çevrelerin hassasiyetlerinden uzaklaşarak ideolojik/dinî nitelikli tutumlar takınması, Türkiye'yi geleneksel dış politika çizgisinden uzaklaştırdığı gibi, Türkiye'nin genel olarak Batı'yla ve özel olarak ABD'yle ilişkilerini gereksiz yere bozmuştur. Başka bir deyişle bu kişilerin gözünde Türkiye'de rejimin temsilcisi geleneksel bir çevre bulunsaydı ilişkiler bu derece savrulmayacaktı. Türkiye'nin geleneksel çevreler tarafından yönetildiği 1947-2002 döneminde iki ülke arasındaki ilişkilerde yaşanan krizler dikkate alındığında bu görüşün aşırı bir basitleştirme olduğu ortaya çıkmaktadır. Ki 2002-2015 döneminde Türkiye'nin geleneksel çevreleri de ABD karşıtı tutumlar sergilemişler ve hatta iktidar partisini ABD'yle ilişkilerde ABD'nin hoşuna gidecek adımlar atmasından dolayı eleştirmişlerdir.

Gelinen noktada Türkiye'nin ABD'den aşırı uzaklaşmış olduğunu düşünen ve bunu Ak Parti'nin davranışlarına bağlayan belli Amerikan çevreleri Ak Parti iktidara geldiğinde Amerikan yöneticilerinin bu partiye ciddi kredi tanıdığını vurgulamakta ve bir anlamda Ak Parti'yi vefasızlıkla ve önceden gizlediği gündemini belli bir süre sonra uygulamaya koymakla suçlamaktadır. Buna göre Amerikan yöneticileri Türkiye'deki Kemalist kesimin, solcuların ve ordunun aşırı rahatsız olacağını bile bile henüz yasaklı durumda olan, milletvekili bile seçilememiş olan Ak Parti lideri Recep Tayyip Erdoğan'ı Beyaz Saray'a davet etmişti. İlk defa hükûmet yetkilisi ve TBMM üyesi olmayan bir parti liderini ağırlayan Bush yönetimi böylece Ak Parti'yi ve Ak Parti hükûmetini destekleyebileceği sinyali vermişti.¹ Daha önce Ak Parti'nin içinden çıktığı İslamcı partinin iktidar ortağı olduğu koalisyon hükûmetinin "post-modern" darbe ile düşürülmesi sürecinde ABD'nin sessiz kalması dikkate alındığında bu yeni Amerika tutumu Ak Parti iktidarını kabulleneceği anlamına gelebilirdi. Ancak bu kabullenişte biraz da çaresizliğin etkili olduğunu ileri sürmek mümkündür. ABD'nin büyük bir parlamento çoğunluğuyla iktidara gelen bir partiyi başka güçlü seçeneklerin de olmadığı bir ortamda belli bir süre denemesi normal gözükmemektedir. Diğer taraftan Irak'a müdahaleyi kesin olarak kafasına koymuş olan ve bu müdahalede Türkiye'nin yardımına hayati ihtiyaç duyacağını düşünen Bush yönetiminin, zamanın oldukça daraldığı bir ortamda yeni Türk yöneticilerini dışlayarak işlerini zora sokma yerine onlara yakınlık göstererek söz konusu müdahalede Türkiye'nin yardımını almak istemesi daha yüksek bir olasılıktır.

Diğer taraftan Ak Parti iktidarı uzun bir koalisyonlar ve istikrarsızlıklar döneminden sonra Türkiye'nin Batı tarafından eleştirilen bazı eksikliklerini düzeltilebilecek ve ihmal edilen bazı alanlarda adımlar atabilecek gibi gözüküyordu. İlk yıllarında Ak Parti hükûmetinin Avrupa Birliği'ne üyelik çer-

çevesinde reformlar gerçekleştirmesi, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü alanlarında ilerleme sağlaması, liberal ekonomik politikalar uygulaması, Kıbrıs sorunu, Kürt meselesi ve Ermenistan'la ilişkiler gibi tabu kabul edilen alanlarda önemli adımlar atması Amerikan liderleri tarafından da olumlu karşılanan hususlardı. Ak Parti'nin olumlu adımlarından etkilenen Amerikan yöneticileri 11 Eylül sonrası terörizmle mücadele kampanyaları çerçevesinde Türkiye'yi Müslüman ülkelere İslamiyet ile demokrasiyi ve liberalizmi bir araya getirebilen bir model olarak sunabiliyorlardı.²

ABD'deki belli çevrelerin iddialarına göre Amerikan yönetimleri başlangıçta Ak Parti iktidarına karşı hiçbir önyargılı tutum takınmaksızın samimi destek verirken Ak Parti yetkilileri üst üste seçim kazanıp içeride yönetimlerini iyice sağlamlaştırdıktan sonra gizli İslami gündemlerini uygulamaya yönelmişler ve bu çerçevede kamuoyunu kullandıkları gibi yönlendirmişlerdir. Ak Parti liderleri zaten ideolojik köken olarak Amerika'yla ve Amerikan liderleriyle kültürel ve şahsi yakınlık kurabilecek kişiler değillerdi. Geleneksel Türk yöneticilerden farklı olarak içeride kamuoyuna karşı ABD'yi ve ABD bağlantısını savunmaları ve teşvik etmeleri beklene-
mezdi.³ Değişik güçlere karşı iktidarda kalmanın yolunun güçlü halk desteği elde etmek olduğuna inandıkları için Ak Parti liderleri halktaki Batı ve Amerikan düşmanlığını söylemleriyle daha da derinleştirerek halkı Batı düşmanlığı ve Türk milliyetçiliği temelinde etraflarında toplama gayreti içinde oldular. Örneğin ABD'yle Türkiye arasında savaş öngören bir kitabın yayınlanması ve Amerikan askerlerini İsraili faşistlerle birlikte bebek öldüren katiller olarak sunan bir filmin gösterime girmesi konusunda hiçbir şey yapmadıkları gibi tutumlarıyla söz konusu girişimleri âdeta onayladılar. Kullandıkları genel Amerikan ve Batı karşıtı ve milliyetçi söylemle de dış politikalarında kamuoyunun desteğini almaya çalıştılar. Bu çerçevede İran, Hamas ve Sudan lideri Hasan el-Beşir gibi İslamcı ve Batı karşıtı rejimlere, örgütlere ve liderlere destek vermekten ve onlarla yakınlık kurmaktan çekinmediler.⁴ Türkiye'nin AB üyelik sürecini de çıkmaza sokarak Türkiye'nin diğer önemli Batı bağlantısını zayıflattılar ve Rusya, Çin ve Brezilya gibi güçlerle ortak hareket ederek iyice Amerika'nın karşısında yer aldılar, her fırsatta Amerikan karşıtı politikalar izlediler.⁵

Ak Parti'nin uygulamaları ABD'deki belli gazetecileri ve strateji kuruluşlarındaki Türkiye uzmanlarını o kadar rahatsız edecekti ki, bu çevreler Amerikan yöneticilerini Ak Parti'nin siyasi İslam'ı güçlendirmeyi hedef alan gizli gündemi konusunda uyarma ihtiyacı hissedecekler ve Amerikan hükûmetini Ak Parti karşıtı bir tutum takınma konusunda teşvik edeceklerdi.⁶ Ancak diğer taraftan ABD'de Ak Parti'nin uygulamalarını normal ve reelpolitığın gereği olarak görenler de mevcuttu. Bir kere Ak Parti li-

derleri önceki geleneksel yöneticilerden demokratiklik, serbest piyasa yanlısı olma, Batı yanlılığı, itidalli hareket etme ve hatta laiklik bakımından daha geride kalmayıp bilakis daha olumlu tutumlar sergiliyorlar ve tabu konular üzerine gitme cesareti gösteriyorlardı.⁷ Diğer taraftan Ak Partililer büyük ihtimalle yeni stratejik ortamdan ve fırsatlardan yararlanarak Türk dış politikası bakımından faydalı gördükleri manevralar gerçekleştirmekten başka bir şey yapmıyorlardı.⁸ Aslında Ak Parti'nin Batı karşıtı gözüken uygulamaları Türk toplumunun büyük kesimi bakımından Türkiye'nin çıkarlarına uygun uygulamalar olarak görülmekteydi.⁹

Ak Parti yetkililerinin kararlarında ve davranışlarında belli ölçüde İslami eğilimlerinin etkisi altında kaldıklarını ve Batı ve Amerikan karşıtlığını zaman zaman iç politikada halk desteğini elde etmek için kullandıklarını yadsımak mümkün değildir. Ancak bunlar zaten politika oluşturulmasında ve uygulanmasında karşılaşılan normal sıradan durumlardır. ABD dâhil her ülkenin yöneticileri belli ideolojik yaklaşımlara sahip olup politikalarında farkında olarak ya da olmayarak ideolojilerinin etkisi altında kalmaktadır. ABD liberalizmi mutlaka kabul edilmesi gereken bir ideoloji olarak görüp dış politikasında açıkça liberalizmi yaymak için çaba göstermektedir. İsrail karşıtlığına karşı olmak ABD'de o derece yer etmiştir ki haklı durumlarda bile İsrail'e karşı yöneltilen eleştiriler hemen anti-Semitizm olarak damgalanıp yerilmektedir. ABD için bu durum ne kadar normal görülüyorsa büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir ülkenin yöneticisi olan Ak Parti liderlerinin İsrail'in Filistinlilere karşı uyguladığı aşırı sert tutumları eleştirmeleri de aynı derecede normaldir. Dış politika davranışlarında iç politika kaygılarıyla hareket etmek de Amerikan yöneticileri için çok yabancı değildir. Ak Parti liderleri Amerikan karşıtlığı ile halk desteğini artırmayı düşünebiliyorsa Amerikan başkanları da iç politikadaki bir konuyu unutturmak ya da yenisinden başkan seçilmelerini kolaylaştırmak için dışarıda gereksiz müdahalelerde bulunabilmektedirler. Diğer taraftan Ak Parti liderlerinin Amerikalıları eleştirip farklı politikalar izledikleri bütün durumlarda Irak müdahalesinde olduğu gibi aslında ilk olumsuzluğu başlatan ABD'dir. ABD uluslararası sistemin değişmesi karşısında yeni parametreler çerçevesinde nasıl stratejilerinde değişikliğe gidebiliyorsa Ak Parti yetkililerinin de yeni stratejik ortamda Türkiye'nin çıkarlarına uygun daha bağımsız politika izlemeleri de normal bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

İLİŞKİLERDE KAMUOYUNUN ETKİSİ

Amerikan karşıtlığı Türkiye'de 2000 sonrası döneme has bir özellik değildir. 1960-2000 arası dönemde de bazı zamanlar daha güçlü olmak

üzere Amerikan karşıtlığı Türk iç politikasının sıradan konularından biri olmuştur. Ancak hiçbir dönemde genel Türk halkı arasındaki Amerikan karşıtlığı 2003 sonrasında olduğu kadar güçlü olmamıştır. Bu Amerikan karşıtlığının Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Türkiye'de demokratikleşmenin güçlenmesi gibi genel nedenleri yanında ABD'nin Irak'ta izlediği politikalar gibi özel nedenleri de bulunmaktadır. 1990'lı yıllarda ABD'nin izlediği Irak politikasının Türkiye'nin güvenlik çıkarları açısından ciddi zararlara neden olduğu yolundaki kanı Türk halkı arasında oldukça güçlenmişti. 2003 yılında ABD'nin dünya genelindeki muhalefete rağmen Irak'a askerî müdahalede bulunması, müdahale sırasında ve sonrasında Irak'ta ciddi insan kayıplarına neden olması ve en önemlisi Irak'ta uyguladığı politikalarla Türkiye açısından bittiği düşünülen PKK terörünü yeniden alevlendirmesi Türk halkını aşırı Amerikan düşmanı hâline getirmiştir. Bu düşmanlığı zirveye taşıyan olay ise Amerikan askerlerinin Kuzey Irak'taki Süleymaniye kentinde Türk istihbarat elemanlarını başlarına çuval geçirerek gözaltına alması olmuştur. 2003 Irak Savaşı'ndan itibaren Türkiye'de yapılan kamuoyu yoklamalarında ABD'ye yönelik bakışlar hep olumsuz çıkmıştır. Türkiye ile ABD arasında çıkan bir savaşta Türkiye'nin Rusya gibi devletlerle Amerikan işgaline karşı koymasını içeren "Metal Fırtına" kitabı ile Amerikan askerleriyle ilgili aşırı olumsuz tanımlamalar içeren "Kurtlar Vadisi Irak" filmi Türk halkı arasında büyük yankı bulmuştur. Belirtildiğine göre dönemin ABD'nin Washington Büyükelçisi Edelman bu gelişmelerden aşırı derecede rahatsız olmuş ve hükûmete yakınlığıyla bilinen Yeni Şafak gazetesi üzerinde Robert Fisk ve Naomi Klein gibi Amerikan karşıtı yazarların makalelerini yayınlamaması için baskı uygulamıştır.¹⁰

2002 yılında Türk halkının yarısından fazlası Amerika'ya yönelik olumlu görüşlere sahipken 2003 sonrası dönemde Türk halkı arasında ABD'ye olumlu bakış oranı %9'lara kadar düşmüştür.¹¹ Aslında ABD'nin Irak'ta yaptıkları karşısında dünya genelinde ABD'ye olumsuz bir bakış vardır ama Türk halkı arasındaki olumsuz bakış oranı diğerlerine göre çok daha ileri düzeydedir. Amerikalılar on yıllardır müttefikleri olan bir ülkedeki Amerikan karşıtlığının zaten baştan beri ABD'ye olumsuz bakan halklardan bile ileri düzeyde olmasını anlamakta güçlük çekmişlerdir. Ayrıca dünya genelinde olumsuz imaja sahip olan Bush yönetimi sona erdikten sonra Obama yönetimi döneminde ABD'ye bakışlarda dünya genelinde ciddi bir iyileşme ortaya çıkarken Türkiye'deki iyileşmenin çok düşük düzeyde kalması yine Amerikan yetkililerini düşündürmüştür. 2009 Pew Global Attitudes Survey sonuçlarına göre Türkiye'de ABD'ye olumlu bakış oranı sadece %14'tür (2008'de %12). Türk halkının %40'ı ABD'yi düşman, %18'i dost olarak görmektedir; %19'u Obama'nın Orta Doğu'da adaletli davranacağını düşünürken %52'si buna katılmamaktadır; %33'ü Obama'ya güven du-

yarken (2008'de bu oran Bush için %2'dir) %52'si güven duymamaktadır.¹² German Marshall Fund tarafından 2010'da gerçekleştirilen Transatlantik Eğilimleri anketine göre Türk halkının %43'ü NATO'yu Türkiye'nin güvenliği açısından hayati nitelikte görmemektedir, %20'si de Türkiye'nin Orta Doğu ülkeleriyle ittifak kurmasını önermektedir.¹³

Daha ılımlı bir portre çizen Obama faktörüne rağmen Amerikan karşıtlığının Türkiye'de yüksek olmaya devam etmesi, bu etkenin sosyal ve kültürel faktörlerle de birleşerek Türkiye'de ve Türk-Amerikan ilişkilerinde iyice yerleştiğini ve kökleştiğini göstermektedir.¹⁴ Bu konuda Amerikalıların Ak Partililere Amerikan karşıtlığı konusunda hiçbir önlem almadıkları, hatta tersine bu karşıtlığı teşvik ettikleri ve ondan siyasi kazanç bekledikleri yönünde suçlamaları gündeme gelmektedir. Onlara göre Ak Parti belki karşıtlığın ortaya çıkışında doğrudan sorumlu değildir ama varlığından rahatsızlık değil, memnuniyet duymaktadır. Yine bu çevrelere göre Türk yöneticilerin Amerikan karşıtlığı konusunda sorumluluk hissedip gerekli adımları atmamaları ilişkileri sıkıntıya sokmaktadır.¹⁵ Tabi Ak Parti yetkilileri de kolayca ABD'nin Türk halkının hoşuna gitmeyecek İsrail'in Filistinlilere yönelik eylemlerine destek vermesi ve Türkiye'nin güvenliği konusunda yeterince hassasiyet göstermemesi gibi etkenlere dikkat çekebilmektedir. Bu bağlamda ABD'nin ve Türkiye'nin genel dış politika eylemlerinde radikal değişiklikler olmayacağı dikkate alındığında Türkiye'deki Amerikan karşıtlığının güçlü bir şekilde varlığını koruyacağı sonucuna ulaşılabilmektedir.

Ak Parti iktidarının kamuoyunu önemli bir faktör olarak görerek dış politika eylemlerini ona göre belirlemesi Türkiye'deki Amerikan karşıtlığını daha önemli hâle getirmektedir. Genel olarak kamuoyunun dış politikada çok fazla dikkate alınmadığı, halkın dış politika önceliklerini anlayamayacağı yönünde bir kanı bulunmaktadır ama gittikçe küreselleşen ve demokratikleşen dünyada bütün yönetimlerin halklarının taleplerini dikkate almak zorunda kaldığı da bir gerçektir. Türkiye özelinde değişik çevrelerin kendilerini yok etmeye yönelik saldırılarına maruz kaldığına inanan Ak Parti yetkililerinin seçimlerdeki yüksek oranları çerçevesinde halk desteğini kendilerinin en önemli güç unsuru olduğunu düşünmeleri, dış politikadaki kamuoyu etkisini daha fazla öne çıkarmaktadır. Bu çerçevede Türk halkı arasında Amerikan karşıtlığının yerleşmiş olması ile Türkiye'deki geleneksel Amerikan yanlısı ordu ve bürokrasinin politika yapımındaki konumunun zayıflamış olması dikkate alındığında kamuoyu faktörünün bundan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinde ciddi bir sınırlayıcı olacağını beklemek mümkündür. İkili ilişkilerde hem Türk hükûmeti halkın eğilimlerini dikkate alacak hem de Amerikalılar Türk kamuoyundaki

eğilimleri yakından takip etmek durumunda kalacaklardır. Amerikalıların şimdiye kadar Türkiye'deki değişimleri kabullenememeleri ve görmezlik-ten gelmeleri ilişkilerde sıkıntılara neden olmuştur.

İlişkilerde kamuoyunun etkisinin artmasıyla bağlantılı bir konu, Amerikalıların eskiden Türkiye'yle ilişkileri yürütmede ve yönetmede daha fazla güvendikleri ve bağlantıda oldukları geleneksel askerî, bürokratik ve politik çevrelerin Türk iç ve dış politikasındaki etkilerinin azalması ve bu kesimlerin uzun süredir ABD'ye karşı olumsuz bir bakışa sahip olmalarıdır. Bu bağlamda Ak Parti'den gittikçe rahatsız olan Amerikan yetkililerinin Mısır'da olduğu gibi tekrar geleneksel çevrelerin olağanüstü yollarla iktidara gelmesini ümit etmeleri beklenebilir. Demokratikleşme açısından bu durum bir terslik oluşturacak olsa da Türkiye'de Ak Parti'yi zayıflatacak gelişmelere ABD'nin olumlu bakması beklenebilecek bir şeydir. Türkiye'deki geleneksel çevreler de mevcut şartlarda etkinliklerini kaybetmeleri karşısında olağan dışı yollarla değişime bel bağlayabilir ve ABD'nin iyi niyetine güvenebilirler. Kısaca araları uzun süredir açık olan ve eski sıkı ilişkilerini kaybetmiş olan Türkiye'nin geleneksel çevreleriyle Amerikan yöneticileri ortak tehdit ve ortak çıkar bağlamında tekrar bir araya gelmeyi ümit edebilir ve bu yolda adımlar atabilirler.

Geçmiş dönemlerde Amerikan yetkilileri Türkiye'yle sorun yaşadıklarında ya da Türkiye'den önemli bir talepte bulunacak olduklarında resmî ziyaretle Türkiye'de birkaç general ve bakan ile görüştüklerinde istediklerini elde edebiliyorlardı.¹⁶ Öncelikle Amerikalılar 2000'lerin başında Türk askerî yetkililerinin PKK tehdidiyle ilgili kaygılarını yeterince ciddiye almayarak, İslami eğilimli bir partiye iş yapabilecekleri izlenimi vererek ve terörizmle mücadele bağlamında Türkiye'nin ılımlı İslam'ını Müslüman ülkelere model olarak sunarak Türk askerî ve laik çevrelerinin güvenini kaybettiler.¹⁷ Ardından Türkiye'nin AB üyelik süreci çerçevesinde gerçekleştirilen reformlarla Türk ordusunun Türk siyasi sistemi içindeki resmî rolü zayıflatıldı.¹⁸ Son olarak da hükûmete yönelik darbe suçlamaları çerçevesinde açılan ve eski Genelkurmay Başkanının bile ömür boyu hapis cezası almasıyla sonuçlanan Balyoz ve Ergenekon gibi davalarla ordunun politika dışına çıkarılış süreci daha da hızlandı. Bu arada yeni ordu komutanları da ordunun siyasetten uzaklaşmasını kabul eder tavır sergilemeye başladılar. Başka bir deyişle Amerikan yetkililerinin normal şartların devamı hâlinde geleneksel askerî ve bürokratik çevreler üzerinden Türk dış politikasını etkileme olasılığı iyice azaldı.¹⁹

ABD'deki bazı çevreler Türkiye'yle yaşanan sıkıntılar bağlamında geçici olduklarını ümit ettikleri Ak Parti iktidarı ile ilişkilerin asgari düzeye indirilmesini savunurlarken ileriye dönük olarak Türkiye'yi tekrar

kazanmak için NATO bağlantısına vurgu yapmaktadırlar. Onlara göre Türkiye'nin NATO bağlantısına her zaman ihtiyacı olacağı için NATO üzerinden Türkiye'ye yaklaşmak bu ülkenin tamamen kaybedilmesini önleyebilecektir.²⁰ Ayrıca NATO bağlantısı çerçevesinde Türkiye'deki askerî çevrelerle tekrar ilişkileri iyileştirmek ve yoğunlaştırmak,²¹ hem onların Türk siyasetindeki konumlarını tekrar güçlendirebilecek hem de geleceğe dönük olarak ABD'nin Türk dış politikasını etkileme potansiyelini yükseltecektir. Ancak bu tür davranışlar ABD'nin reelpolitik adına savunduğu demokrasi gibi değerleri feda etmesi anlamına gelebilecektir.

STRATEJİ VE VİZYON FARKLILIKLARI VE BENZERLİKLERİ

Güçleri ve büyüklükleri birbirlerinden oldukça farklı iki devlet olan ABD ile Türkiye'nin doğal olarak dünya sistemindeki konumları, dünya olaylarına bakışları ve genel stratejileri birbirlerinden oldukça farklıdır. II. Dünya Savaşı'ndan beri dünya politikası izleyen ABD, Soğuk Savaş döneminde Doğu blokuna karşı Batı blokunun liderliğini yaptıktan ve Batı blokunun genel politikalarının oluşturulmasında birinci derecede belirleyici olduktan sonra tek süper güç olarak kaldığı 1990'larda da dünya politikalarının hâkimi olmuştur. 2000'li yılların başından itibaren terörizm tehdidiyle karşılaşınca bu defa müttefiklerini ve rakiplerini dışlayarak tek yanlı politikalar izleme yoluna gitmiştir. 2010'lu yıllarda yükselen güç odaklarıyla karşılaşan ABD eskisine göre biraz daha itidalli ve başka güçleri de dikkate alarak politikalar izlese de gücüne dayanarak müdahaleci tavırlar sergileyebilmektedir. Rusya ve Çin gibi devletlerle tekrar Soğuk Savaş benzeri bir çatışmayla karşılaşma olasılığı bulunan ABD, Avrupa'daki müttefiklerini kendi etrafında tutmaya çalışmakta, Orta Doğu gibi kritik bölgelerde de desteğini alabileceği ülkeleri kendinden uzaklaştırmamaya özen göstermektedir. Amerikalılar yeni güç rekabeti merkezi hâline geleceğini düşündükleri Asya-Pasifik bölgesine yönelmeyi ve oradaki rekabete hazırlanmayı düşünseler de Orta Doğu ve etrafındaki bölgede bıraktıkları enkaz onları peşlerinden takip eder gözükmektedir. Bu bağlamda İsrail faktörü yüzünden Orta Doğu ve İslam ülkeleriyle ve halklarıyla arasını bir türlü düzeltemeyen ABD bu kamburla dünya güçleri karşısına çıktığında sıkıntılar yaşamaktadır. Belki de ABD'nin karşılaştığı, başka devletlerin gücünün artması ve kendisinininkinin görece olarak azalması karşısında yeni duruma kendisini nasıl adapte edeceğini bilememesidir. Soğuk Savaş döneminde NATO stratejileri bağlamında Türkiye'ye önem atfeden ABD, terörizmle savaştığı dönemde Türkiye'nin kendisine Müslüman kimliğiyle yardımcı olmasını beklemiştir. Günümüzde ABD Orta Doğu'dan elini te-

mizleyip yeni sivrilen güçlerin karşısına çıkmayı düşünürken Avrupalıların yanında olmasını arzu etmektedir. Amerikalıların gözünde Türkiye ise İslami eğilimli liderlerinin yönetiminde Orta Doğu ve etrafındaki bölgede rahatsız edici politikalar izleyen ve yeni sivrilen güçlere eğilim gösteren tehlikeli bir ülke izlenimi vermektedir.

Soğuk Savaş döneminde NATO odaklı politikalar izleyen, fakat ulusal çıkarlarının gerektirdiği durumlarda Batı ve ABD ile kriz yaşayan Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında yalnız kalma korkusuyla özellikle etrafındaki bölge ile ilgili olarak kendisine zarar veren aşırı Amerikan yanlısı politikalar izlemiştir. Ancak 2000'lerin başından itibaren belirsiz uluslararası sistemde ABD'nin de Türkiye gibi güçlere dayanmak zorunda kaldığını ve diğer güçlü devletlerin yeni döneme uygun yeni politikalar izlediğini gören Türk yöneticiler daha fazla ulusal çıkarlara odaklanmış, daha bağımsız ve daha esnek politika izlemenin gereğini fark etmişlerdir. Bu algının ortaya çıktığı dönemde Türkiye'de köklü bir iktidar değişikliği olması ve ilk defa geleneksel yönetici çevreler yerine İslami ağırlıklı siyasetçilerin Türkiye'yi tek başlarına yönetecek konuma gelmesi Türkiye açısından durumu farklı hâle getirmiştir. Kendilerinden önce İslami yönü ağır basanların olağan dışı yöntemlerle iktidardan düşürülmesine şahit olan yeni yöneticiler bir taraftan hem AB hem de ABD ile yakınlaşma gayreti içinde olmuşlar, diğer taraftan da Türkiye'nin sahip olduğu varlıkları devreye sokan Türkiye merkezli bir politika izleme niyeti taşımışlardır. Ancak içeride ciddi darbe ve engellemeleri aşabildikten sonra kendi doğru bildikleri politikayı izlemeye başladıklarında ise hem beklenmedik bölgesel gelişmelerle sarsılmışlar hem de Amerikalılar da dâhil olmak üzere Batılı çevrelere gerçek meramlarını anlatamamışlardır.

Türk-Amerikan ilişkilerinin zeminini değiştiren asıl olay Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve niteliği belirsiz bir dünya sistemine geçilmesidir. Soğuk Savaş dönemi boyunca ilişkilerde zaman zaman krizler yaşansa da ilişkilerin çerçevesi belirli olduğu için ve tarafların stratejik öncelikleri benzeştiği için krizler aşılabilmiş ve ittifak ilişkisi güçlü şekilde devam ettirilebilmişti. Soğuk Savaş sona erip ortak stratejik hedefler ortadan kalkınca ortaya çıkan gelişmeler tarafların stratejik önceliklerini ve çıkarlarını gittikçe birbirinden uzaklaştırdı.²² Türkiye'nin etrafındaki bölgede yeni krizler ortaya çıktıkça ve uluslararası ortam sürekli değiştikçe tarafların çıkarları bazen uyuştu, bazen de ters düştü. Bundan sonra beklenen, tarafların durumlarını her olayda ayrı ayrı değerlendirmeleri ve çıkarları çerçevesinde kendi politikalarını belirlerken ikili ilişkileri de mümkün olduğunca gözetmeleriydi. Çıkar çatışmalarına ve birbirlerinden farklı politikalar izlemelerine de hazır olmaları gerekiyordu. Aynı ittifakın üyesi

olmak çıkar uyumunu garanti etmiyordu. Artık ilişkileri belli bir modelle, belli bir stratejik çerçeveye yürütmek ve yönetmek mümkün değildi.²³

Özellikle Orta Doğu'nun istikrarsız yapısı ve kırılgan güvenlik doğası iki ülkenin stratejik çıkarlarını ve hedeflerini sık sık karşı karşıya getirmiştir. İki ülke Irak'taki rejim değişikliği, Iraklı Kürtlerin geleceği, Kuzey Irak'ta PKK teröristlerinin varlığı, İran'ın nükleer programı, İran ve Suriye rejimleri ile Hamas'ın uluslararası topluma entegrasyonu, Arap-İsrail anlaşmazlığının çözümü, Filistinlilerin geleceği, Arap Baharı olayları karşısında verilecek tepkiler, Mısır'da iktidar değişimi ve darbe ve Afganistan'daki NATO misyonu gibi konularda farklı yaklaşımlara sahip olmuştur. Yaklaşım farklılıkları Ukrayna ve Gürcistan gibi ülkelerin NATO'ya dâhil edilmesi, Rusya'nın Gürcistan'a saldırması ve Karadeniz'de NATO'nun etkisinin artması gibi meselelere de uzanabilmektedir.²⁴

Aslında tarafların Türkiye'nin etrafındaki bölgelere yönelik genel kaygıları ele alındığında genel bir uyuşma söz konusudur. Her iki ülkenin söz konusu bölgelerde arzu ettiği şey demokratikleşmenin hızlandırılması, insan hakları standardının yükseltilmesi, istikrarın güçlendirilmesi, serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi, ticari faaliyetlerin artırılması, nükleer silahların ve diğer kitle imha silahlarının yaygınlaşmasının önüne geçilmesi, radikal rejimlerin ve grupların etkisinin azaltılması ve yeni radikal rejimlerin ortaya çıkışının engellenmesidir.²⁵ İsrail-Filistin anlaşmazlığının çözümü, enerji kaynaklarına erişimin garanti altına alınması, Irak'ın yeniden yapılandırılması, Orta Doğu ülkelerinin toprak bütünlüğünün korunması ve terörizme karşı mücadele de tarafların sahip oldukları diğer ortak hedefler arasındadır. Bu ortak kaygılar etrafında taraflar aralarındaki ayrınıtıda görülen sorunları aşmaya çalışmaları hâlinde daha yapıcı bir iş birliği içerisine girebileceklerdir.

Bu bağlamda tarafların birbirlerine duydukları ihtiyaçları ve her biri için diğerinin taşıdığı stratejik önemi dikkate almaları ilişkilerin normalleştirilmesinde faydalı olacaktır. ABD açısından Türkiye stratejik önemini koruyan bir devlettir. Kritik bölgelerde ve kritik konularda izlenen Amerikan politikalarının başarıya ulaşması büyük ölçüde Türkiye'yle yapılacak iş birliğine bağlıdır.²⁶ Türkiye'nin çoklu kimlikleri artı bir değerdir. Türk toplumunun kültürel ve tarihsel bağlantıları Pakistan, Afganistan, Orta Asya ve Kafkasya'dan Balkanlara ve Avrupa'nın önemli şehirlerine kadar uzanmaktadır. Yine Türkiye Kuzey ile Güney arasında stratejik bir bağlantı noktası oluştururken günümüzün sorunlu bölgeleri olan Orta Doğu'yu, Rusya'yı, Ukrayna'yı ve Avrupa Birliği'ni bir araya getirmektedir.²⁷ ABD'nin Ukrayna, Kırım ve belki de Gürcistan konusunda Rusya'yla yaşadığı ciddi güç mücadelesinde Türkiye'nin takınacağı tutumlar hayati derecede önemli olacaktır.

Orta Doğu'yla ilgili bütün gelişme ve krizlerde ve Orta Doğu bölgesi-
nin yapılandırılmasında ABD mutlaka Türkiye'yi dikkate almak ve birçok
durumda yardımına başvurmak zorunda kalacaktır. Türkiye'nin geçirdi-
ği sosyal ve siyasal dönüşümler ile demokrasi, laiklik ve İslam'ı bir araya
getirebilmesi hâlâ Orta Doğulu ve Müslüman ülkelere bir örnek olarak
sunulabilecektir.²⁸ ABD'nin Irak ve Afganistan gibi ülkelere hayati faa-
liyetlerini gerçekleştirirken en çok kullandığı ikmal üsleri Türkiye'de olan-
lardır. İncirlik, bölgede ortaya çıkan onca gelişmeye ve Türk-Amerikan
ilişkilerinde görülen onca iniş çıkışa rağmen kurulduğu günden günümüze
önemini korumuş, Amerikalılar tarafından gözden çıkarılamayan bir üs-
tür.²⁹ Amerikan Avrupa Komutanlığı (EUCOM), Ankara'da askerî eğitim
değişimlerini ve askerî mühimmat satışını kolaylaştırmak için bir Savunma
İşbirliği Ofisinin yanında Irak'la ve genel olarak bölgeyle ilgili irtibat ve
bilgi paylaşımı sağlayacak birimler de bulundurmaktadır.³⁰

Irak'ın yeniden yapılandırılması, ekonomik kalkınması ve toprak bü-
tünlüğü konusunda Türkiye başlangıçta sorun oluşturacak bir aktör gibi gö-
zükse de sonrasında önemli katkılar sağlamıştır. İran'ın nükleer silah üret-
mekten alıkonması konusunda Türkiye'yle önemli anlaşmazlıklar yaşansa
da ABD eğer bu konuda cidden olumlu bir sonuca ulaşmayı düşünüyorsa
yine en fazla güvenebileceği ülke Türkiye'dir. NATO ve BM çerçevesinde
şimdiye kadar dünyanın değişik bölgelerinde gerçekleştirilen barışı koru-
ma operasyonlarında ABD Türkiye'den önemli destekler almıştır. Bundan
sonra da bu tür operasyonlarda Türkiye'nin desteğine ihtiyaç duyabilecek
ve Türkiye'den önemli katkılar alabilecektir, çünkü Türkiye'nin coğrafyası,
askerî güçleri ve Müslüman kimliği özellikle Müslüman ülkelere gerçek-
leştirilen operasyonlarda artı bir değer oluşturmaktadır.³¹

Türkiye'nin de ABD'ye ihtiyaç duyduğu durumlar söz konusudur.³²
Toprak bütünlüğü ve güvenliği bakımından hayati öneme sahip olan
PKK'yla mücadelesinde ABD'nin davranışlarından önemli zararlar görse
de nihai olarak bu mücadelede ABD'nin desteğine ihtiyaç duymaktadır.
ABD'nin PKK'yı terörist örgüt olarak görmesi Türkiye açısından önemli
bir husustur. Bu şekilde mücadelesini diğer dünya ülkelerine de meşru bir
mücadele olarak gösterebilmektedir. PKK ile mücadelede ABD'nin sağla-
dığı silahlar ve istihbarat bilgileri de önemlidir. Türkiye'de ve etrafındaki
bölgelerde etkili olabilen El-Kaide ve IŞİD gibi başka aşırı gruplarla etkin
mücadelede de ABD'yle yapılacak iş birliği Türkiye açısından anlamlı bir
destek sağlayabilecektir.

Bölgesel güç olma hedefi taşıyan ve bu yönde politikalar izleyen Tür-
kiye, bölgeyle yakından ilgilenen ve bölgeye yönelik aktif girişimlerde bu-
lunan ABD'nin desteğini alabilirse ya da en azından bu ülkenin karşısında

yer almasını engelleyebilirse bu, hedefine ulaşması bakımından kendisine ciddi fayda sağlayacaktır. Orta Doğu bölgesi çok istikrarsız bir yapıya sahiptir ve sürekli krizlerle ve çatışmalarla sarsılmaktadır. Bölgede çıkan çatışmaların mutlaka Türkiye'ye yansması olmaktadır. Birçok durumda çatışmaların Türkiye'ye yayılması olasılığı gündeme gelmektedir. Türkiye çevre ülkelerden atılacak füzelerin menzili içinde yer almaktadır. Bu yüzden bölge ülkesi olan Türkiye açısından güvenlik alanında ABD'nin desteğini yedeğinde tutmak önemlidir.³³ Bazı noktalarda Türkiye'nin kendi sert ve yumuşak güç unsurları istenen sonuçları elde etmede yeterli olmayabilmektedir. Beklenmedik gelişmeler olduğunda Türkiye sıkıntılı durumlarla karşılaşabilmektedir. Böyle durumlarda ABD'den gelecek destek Türkiye'yi zor durumlardan kurtarabilir ya da zararlarını minimum düzeyde tutabilir.

Türkiye'nin ABD'yle ilişkilerini yakınlaştırması, Türkiye'ye, bölgedeki en önemli rakibi olan İran'ın etkisini kırmada denge unsuru vazifesi görebilir ve ABD'nin İran politikalarını Türkiye'ye zarar vermeyecek hâle getirmede etkili olabilir.³⁴ Suriye'deki iç savaşın kontrol altına alınıp sona erdirilmesi, savaş sonrasında Suriye'de istikrarlı yapının kurulması ve Suriye'den kaynaklanan tehditlerin Türkiye'ye zarar vermesinin önüne geçilmesi bakımından Türkiye'nin ABD'nin desteğine ihtiyacı vardır. Kendisine sürekli zararlar veren bu savaşın ABD olmadan sona erdirilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Suriye savaşıyla ilgili olarak İran'la yaşanan rekabet de ABD'nin Türkiye açısından değerini ortaya koymuştur. Irak ve Suriye'de ortaya çıkacak gelişmelerle İran'ın etkinliğini artırması Türkiye açısından pek olumlu bir gelişme olmayacaktır. Bu anlamda Japonya gibi Türkiye'nin de ekonomik faaliyetlerini artırarak bölgesel güç hâline gelmede ABD'nin güvenlik şemsiyesine ihtiyaç duyduğu söylenebilir.³⁵

Askerî alanda ABD'yle yapılan iş birliği anlamlıdır. Türkiye savunma malzemelerinin alımında kaynaklarını çeşitlendirse ve kendi ulusal savunma sanayisini geliştirmede önemli adımlar atsa da ABD'den alacağı ileri teknoloji ürünü silahlar savunmasını güçlendirmesi bakımından önemlidir. Türkiye savunma endüstrisi faaliyetlerinin yaklaşık %80'ini ABD ile gerçekleştirmektedir. Diğer taraftan Amerikalı yetkililerle savunma alanında gerçekleştirilen yoğun temaslar Türk askerî personelinin modern askerî eğitim almasını ve en son savunma teknolojilerinden haberdar olmasını sağlamaktadır.³⁶ Enerji kaynaklarının taşınması alanında ABD'yle gerçekleştirilecek iş birliği ve önemli enerji projelerinde ABD'den alınacak destek Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunu güçlendirecek ve Rusya gibi devletlere olan bağımlılığını azaltacaktır. Stratejik Bakü-Ceyhan boru hattının yapılmasında ABD'nin verdiği destek projenin gerçekleşmesini sağlamıştır.

OBAMA DÖNEMİNDE İLİŞKİLER (MODEL ORTAKLIK)

Barack Obama, iktidara geldiğinde kendinden önceki Bush yönetiminin Irak Savaşı'yla ilgili yaptığı hatalardan dolayı Türk-Amerikan ilişkilerinin gereksiz yere kötüleştirildiğine inandığı için iki ülke ilişkilerini düzeltme adına bazı girişimlerde bulunma ihtiyacı hissetti. Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'un Mart 2009'daki ziyaretinin ardından Obama'nın kendisi de başkanlığının başında sayılacak bir dönemde Nisan 2009'da ilk Atlantik ötesi ziyareti için Türkiye'yi tercih etti.

Obama Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada bazılarının kendisine Ankara ve İstanbul'u ziyaret etmesinin dünyaya bir mesaj verip vermediğini sorduğunu belirterek bunlara cevabının evet olduğunu söyledi ve şöyle ekledi: "Türkiye kritik bir mütteftir. Türkiye Avrupa'nın önemli bir parçasıdır. Günümüzün sorunlarının üstesinden gelmek için Türkiye ile ABD birlikte duruş sergilemelidir, birlikte hareket etmelidir."³⁷ Obama Türkiye'nin önemini değişik yönleriyle vurguladıktan sonra Türkiye'yle iş birliği yapmaktan heyecan duyduklarını, iki ülke arasındaki iş birliğinin Müslüman ve Hristiyan dünyaları birleştireceğini ve bunun da herkese güvenlik ve refah getireceğini belirtti.³⁸

1990'lı yılların sonunda Clinton yönetiminin Türk-Amerikan ilişkileri için "stratejik ortaklık" kavramını kullanmasına benzer şekilde Barack Obama da 2009 Nisanında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada Türk-Amerikan ilişkileri için "model ortaklık" kavramını kullandı. Steven Cook'a göre model ortaklık Orta Doğu gibi her iki ülke açısından önemli olan bölgelerde ABD ile Türkiye'nin ortak çıkarlara sahip olmasını ifade ediyordu.³⁹ Türkiye başbakanının dış ilişkiler danışmanı Prof. Davutoğlu konuşmadan önce Mart 2009'da Washington'u ziyaret ettiğinde benzer bir yorumda bulunmuştu: "Orta Doğu, Balkanlar, Kafkasya ve enerji güvenliği gibi konularda bizim yaklaşımımız ABD'ninkilere oldukça benzerdir. Bu yüzden biz önümüzde iş birliği içinde geçecek altın bir dönem bulunduğunu ümit etmekteyiz".⁴⁰ Gözen'e göre Obama'nın model ortaklık ile vermek istediği mesaj şuydu: Türkiye'nin etrafındaki bölgede yeni bir bölgesel düzen oluşturabilmek için taraflar Irak, İran, Afganistan, Pakistan, Ermenistan ve Filistin konularında ciddi ve yoğun bir iş birliği içerisinde olacaklardı.⁴¹

Özhan'a göre model ortaklık teknoloji, diplomasi, eğitim, ekonomi ve tarım ile askerî alanda çeşitlendirilmiş bir ilişkiyi ima ediyordu. Model ortaklıkta taraflar arasında anlaşmazlıklar çıkabilecek, fakat üst düzey diyalogla aşılabilecekti. Ayrıca taraflar yanlış anlamaları ve algılamaları önceden sezip daha ortaya çıkmadan aşabilmek için yakın iş birliği

içerisinde hareket edeceklerdi.⁴² Outzen'e göre model ortaklık tarafların ilişkileri yeniden tanımlaması gerektiğini gösteriyordu. Bundan sonra ilişkiler hiyerarşik bir yapıya sahip olmayacak, tarafların eşit düzeyde olduğu, karşılıklı anlayış ve iş birliği sergiledikleri yatay bir zeminde yürütülecekti. Bu bağlamda ilişkiler kurumsallaştırılırken taraflar birbirlerine ne kadar güvenebileceklerini anlamaya çalışacaklar ve karşılıklı ilişkilerdeki genel tutumlarını ona göre belirleyeceklerdi.⁴³

Nuh Yılmaz'a göre ise model ortaklık hiçbir pozitif içeriğe sahip değildi, ilişkileri tanımlamıyordu ve hiçbir şekilde bir yol haritası önermiyordu, sadece içerişi doldurulacak boş bir kavramdı. Tarafların ilişkilerin yeni bir çerçeveye oturtulması ve yeniden yapılandırılması konusunda görüş birliğine vardıklarını gösteriyordu. İlişkiler tanımsız hâle gelmişti, herhangi bir niteliğe, doğaya ve içeriğe sahip değildi. Herhangi bir modele ya da çerçeveye artık oturtulması mümkün değildi. İlişkilerle ilgili olarak tarafların üzerinde anlaştıkları ortak bir çerçeve mevcut değildi. Model ortaklık, ilişkilerin eskiden olduğu gibi belli kalıplar içerisinde tanımlanamayacağına işaret ediyordu. Taraflar ilişkilerin yeniden tanımlanmasını isterken ABD ilişkilerdeki ayrıcalıklı konumunu korumak için tartışmayı politika tartışması hâline getirmeye çalışıyor, Türkiye ise kendi başına aktör olduğu daha eşitlikçi bir ilişki için politik meselelere yöneliyordu.⁴⁴

Amerikalılar bu dönemde Türkiye'ye karşı oldukça olumlu tutum takınır gözüküyorlardı. BM çatısı altında Türkiye ile İspanya'nın öncülük ettiği Medeniyetler İttifakı projesine Amerikan yönetimi destek vermekteydi. Proje çerçevesinde 6-7 Nisan 2009'da İstanbul'daki İttifak Zirvesine birçok dünya lideri yanında Amerikan Başkanı Obama da katılmıştı.⁴⁵ Obama İstanbul'da yaptığı bir konuşmada İsrail-Filistin sorununun çözümü konusunda Türkiye'nin iş birliği yapmasını takdirle karşıladığını belirtti. Hâlbuki Amerikalılar bu rolü geleneksel olarak Mısır'a atfediyorlardı. Obama'nın ardından Amerikan Dışişleri Bakanının Avrupa işlerinden sorumlu yardımcısı Philip Gordon ile başka üst düzey yetkililer Obama'nın Türkiye'yle ilgili hedeflerine ulaşılması için Türkiye'ye bir dizi ziyarette bulundular ve Obama'nın Türkiye'nin ABD'nin önemli bir ortağı olduğu yönündeki mesajını Türk yetkililere ilettiler. Gordon 2010 ilkbaharındaki bir konuşmasında Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığı iddialarıyla ilgili olarak "biz o şekilde görmüyoruz. Türkiye Avrupa-Atlantik ittifakının ayrılmaz bir parçasıdır" dedi.⁴⁶ 2009 yılı içerisinde Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi üyeliğine seçilmesinde ABD'nin desteği olduğu söylenebilir. Washington'un olumlu tutumu karşısında Türk yetkililer de ABD'ye resmî ziyaretlerini artırdılar. Ahmet Davutoğlu dışişleri bakanı olduktan sonra

ABD'yi üç kere ziyaret ederken Başbakan Erdoğan da 2009 içinde ABD'ye iki defa ziyarette bulundu.

Sonraki dönemde de Obama'nın Ak Parti yönetimine olumlu baktığına dair göstergeler ortaya çıkmaya devam ediyordu. Amerikan Başkanı Obama ile Türkiye Başbakanı Erdoğan arasındaki ilişki, son dönemlerde bir Amerikan başkanı ile bir Türk başbakanı arasında görülmüş en güçlü ilişki olarak gözükiyordu. Orta Doğu'da esen sert rüzgârlar iki lideri birbirine yaklaştırıyordu. Türkiye'nin Arap Baharı ile ilgili destekleyici açıklamaları Obama tarafından takdirle karşılanıyordu. Obama Türkiye gibi halkı Müslüman olan, Müslüman dünyada önemli bir ağırlığı olan ve ABD'yle iş birliği yapmaya istekli gözüken bir müttefik sahibi olmaktan memnuniyet duyuyor olmalıydı.⁴⁷ Belirtildiğine göre Obama, 2011 yılı içinde Libya, Mısır ve başka Orta Doğu ülkelerindeki gelişmeleri görüşmek için Başbakan Erdoğan'la en az 12 defa telefonda konuşmuştu.⁴⁸ Obama, 2011 sonu ve 2012 başlarında Erdoğan'ı kendisine en yakın hissettiği 5 dünya liderinden biri olarak sunmuştu.⁴⁹ 25 Mart 2012 gibi daha yakın bir tarihte bile Obama, Erdoğan'a samimice "arkadaşım" olarak sesleniyor ve Erdoğan'ın çok değişik konularda olağanüstü bir ortak olarak davrandığını ifade ediyordu.⁵⁰

Ancak zaman içerisinde içeriği tam olarak tanımlanmamış model ortaklığın Türk-Amerikan ilişkilerinde ortak bir zemin oluşturmadığı ve aradaki görüş ve yaklaşım farklılıklarını ortadan kaldırmadığı anlaşıldı. Her ne kadar Obama, Bush yönetiminin hatalarını telafi etme ve olumsuz mirasını ortadan kaldırma kararlılığıyla iktidara gelmiş olsa da Bush döneminde ilişkileri zehirleyen unsurların kendi döneminde etkisinin devam etmesini engelleyemedi. Yine Obama dünyanın beklediği şekilde dış politikada tamamen yeni bir yol takip etmeyip birçok noktada Bush dönemindeki Amerikan davranışlarını devam ettirince bu durum Türk-Amerikan ilişkilerini de olumsuz etkiledi. Bu arada Türkiye de Obama öncesinde başladığı dış politikada tamamen kendini merkez alan bağımsız davranışlar sergilemeye devam edince, Amerikan politikalarına itiraz etmekten çekinmeme tutumunu sürdürünce ve birçok noktada bu davranışlar Amerikalıları rahatsız edince Bush dönemi gerginliklerine dönülür oldu.⁵¹

ASYA İLE İLGİLİ KONULARIN İLİŞKİLERE ETKİSİ

Afganistan Sorunu ve İlişkiler

Afganistan, Türkiye'nin 2001'de ABD'nin askerî müdahalesinden beri Amerikalılara ve onların stratejilerine önemli katkılar sağladığı bir

ülkedir. Zaman zaman çıkarlar ve bakışlar farklılık gösterse de genel olarak Amerikalılar Türklerin Afganistan'daki katkılarından memnun kalmışlar ve bu katkıları oldukça değerli bulmuşlardır. Bu durum Türkiye'nin ABD'ye karşı bir önyargı içinde olmadığını ve çıkarların ve fikirlerin uyuştugu durumlarda kolayca onunla birlikte hareket edebildiğini göstermiştir.

ABD Taliban yönetimine karşı 2001'de müdahaleye kalktığında Amerikan yetkilileri Türk makamlarından talep ettikleri her türlü desteği aldılar. ABD'nin Taliban'a karşı gerçekleştirdiği saldırılar Türkiye'de hem hükûmet hem de toplum düzeyinde olumlu tepki aldı. Hükûmet İncirlik üssünün saldırılar sırasında kullanılması da dâhil olmak üzere Amerikan müdahalesine geniş çaplı destek verdi. Savaşın sona ermesinden sonra Afganistan'da barışın korunması ve ülkenin yeniden yapılandırılması için ABD müttefiklerinden asker göndermelerini istediğinde bu talebe ilk olumlu cevap veren ülkelerden biri Türkiye oldu. Türkiye askerlerini Uluslararası Güvenlik Yardımı Gücü (ISAF) çerçevesinde görevlendirirken 20 Haziran 2002'den itibaren bu gücün komutanlığını üstlendi. Süresi dolduktan sonra da Türkiye tekrar tekrar bu gücün komutanlığını devralmaktan kaçınmadı. 2004'te Afganistan'da NATO'nun sivil temsilcisi postu yaratıldığında da bu görevi Türkiye'nin eski dışişleri bakanı Hikmet Çetin üstlendi.

Ancak ISAF'a bağlı olarak görev yapan Türk askerleri silahlı çatışmalarda yer almaktan kaçındı ve daha çok Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasıyla ilgili görevler üstlendiler. Türk askerî yetkilileri Afgan ordusunun ve polislerinin eğitimiyle ilgili çalışmalar yaptılar. Okul yapımı gibi inşaat işleri gerçekleştirdiler. Türkiye zaman zaman insani yardım çerçevesinde milyon dolarlar sağlarken Türk firmaları okul, cami, hastane, sağlık klinikleri, köprü ve su kuyusu gibi Afgan projelerine 2002'den günümüze 1.5 milyar dolarlık katkı sağladı.⁵² Yani Türkiye daha çok yumuşak gücüyle Afganistan'da bulunmayı tercih etti. Birçok NATO ülkesi Afganistan'dan ayrılmayı düşünürken ve ayrılırken günümüze kadar Türkiye Afganistan'dan hiç ayrılmayı düşünmedi, NATO'nun buradaki misyonunun sadık bir uygulayıcısı olmayı sürdürdü. Yine Türk yetkililer Pakistan ve Afganistan arasında arabulucu olarak kendilerinin katılımıyla üç taraflı görüşmeler gerçekleşmesini sağladılar.⁵³

Afganistan konusunda Türkiye ile ABD arasında bazı sıkıntıların yaşandığı da söylenebilir. Amerikalılar Türklerin silahlı çatışmalardan uzak durmalarından çok da memnun değillerdi. Türklerin Taliban'la mücadelede daha aktif rol olmasını bekliyorlardı. 2009'da Obama yeni Afganistan stratejisi çerçevesinde NATO üyelerinden daha fazla asker göndermelerini istediğinde Türkiye bu talebi reddeden ülkeler arasında yer aldı.⁵⁴ Türkiye ilave savaşçı birlik gönderme yerine barışı koruma gücü

askeri gönderdi. Türk yetkililer zaman zaman Afganistan'da Amerikan ve NATO saldırıları sonucunda sivillerin ölmesinden duydukları rahatsızlıkları dile getirdiler ve mümkün olduğunca Afgan halkıyla kardeşçe ilişkiler geliştirmeye çalıştılar. İlerleyen zamanlarda Türk hükûmeti Afganistan politikasını yeniden tanımlama ihtiyacı hissederek problemin sadece askerî yöntemlerle çözülemeyeceğini, sosyal alana, özellikle yeniden yapılandırmaya daha fazla önem verilmesi gerektiğini belirtti. Ayrıca Türk yetkililer tek problemin Taliban olduğu görüşüne de karşı çıkarak kalıcı bir çözümün Afganistan'daki bütün grupların sürece dâhil edilmesiyle mümkün olacağını vurguladılar.

İlişkilerde Rusya Faktörü

Türk-Amerikan ilişkileri ortak Sovyet (Rus) tehdidi temelinde ortaya çıkmış, Türkiye temelde Sovyet tehdidinden dolayı NATO'ya katılmış ve Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye SSCB'ye karşı yöneltilen mücadelenin sadık savaşçısı olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında da Türkiye Kafkasya ve Orta Asya'da yeni bağımsız olmuş devletlere yöneldiğinde karşısında Rusya'yı temel rakip olarak bulmuştur. Ancak zaman içerisinde, özellikle Putin iktidara geldikten sonra Türkiye ile Rusya arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler ve enerji sektöründeki alışverişler o kadar büyük boyutlara ulaştı ki artık iki ülkenin birbirini temel rakip ve düşman olarak görmekten çok ekonomik ve ticari ortak olarak algılamaları durumu ortaya çıktı. Arada zaman zaman problemler yaşansa da ortak bağlantılar ve çıkarlardan dolayı artık iki ülkenin birbirini düşman olarak görme lüksü ortadan kalkmış oldu. Bu arada Türkiye genelde Orta Doğu politikalarında anlaşamadığı ABD'nin hoşuna gitmeyen davranışlar sergilemeye başlayınca ve dış politikasında ABD ve Batı'dan çok kendi durumunu temel almaya yönelince Rusya ile Türkiye'nin ABD ve Batı karşısında bir gruplaşmaya gidip gitmediği bile sorgulanır oldu. Eskiden Rusya daha çok ortaya koyduğu tehditle Türk-Amerikan ilişkilerini sıkılaştırıcı yönde etki doğurmuştu. Son zamanlarda ise Rusya faktörü Türkiye ile ABD arasında anlaşmazlıklara neden olabilecek etkiler ortaya çıkarabilmektedir.

Ağustos 2008'de Rusya Gürcistan'ı işgal ettiğinde Türkiye ABD gibi olaya çok sert tepki göstermedi ve gelişmeyi Soğuk Savaş mantalitesine yakın bir yaklaşımla değerlendirmede. Türkiye zamanında Gürcistan ile iyi ilişkiler geliştirmiş, yıllarca ona askerî eğitim de dâhil olmak üzere yardım sağlamış ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemişse de Ağustos 2008 Savaşı'na ABD gibi tamamen Gürcistan yanlısı bir davranış sergileme lüksü bulunmuyordu.⁵⁵ En önemli ticari ortağı olan, doğal gazının

üçte ikisini aldığı Rusya'yı doğrudan kınaması ve Gürcistan için Rusya'nın karşısına meydan okuyucu şekilde çıkması söz konusu olamazdı.

Ak Parti hükûmeti döneminde Türkiye ile Rusya arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler aşırı derecede gelişti. Rusya enerji kaynaklarını dünyanın değişik yerlerine ulaştırıcı yolları (hatları) çeşitlendirme bakımından Türkiye'ye ihtiyaç duymaktaydı. Türkiye de enerji kaynaklarına ulaşma ve enerji güvenliğini sağlama bakımından Rusya'ya oldukça bağımlıydı. 2011 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi 31 milyar doları bulmuştu ve Türk inşaat şirketlerinin Rusya'da gerçekleştirdikleri projelerin değeri 40 milyar dolar civarındaydı. Rusya'yla ilişkilerinin önemi çerçevesinde Türkiye Güney Akım projesine onay verdi. Aslında proje Türkiye'nin çıkarlarına biraz ters gözüktüyordu. Çünkü bu proje Azerbaycan'ın doğal gazını Avrupa piyasalarına ulaştırma çabasına engel oluyor, başlangıçta Türkiye ile Batılı çevrelerin desteklediği Nabucco projesine zıtlık oluşturuyor ve Rusya'ya Ukrayna'yı atlayarak Avrupa'ya doğal gaz gönderme fırsatı vererek onun Kuzey Akım projesini tamamlayıcı nitelik taşıyordu.⁵⁶

Türkiye ile Rusya ABD'nin terörizmle mücadele stratejisi ve uygulamalarına pek olumlu bakamıyordu. ABD kendine karşı tehdit oluşturan el-Kaide gibi terör örgütlerini odağa koyarken Türkiye ve Rusya'nın toprak bütünlüğünü tehlikeye sokan terör örgütlerine karşı aynı hassasiyeti göstermiyordu.⁵⁷ Rus ve Türk yetkililer Amerikalıların Orta Doğu, Kafkasya ve Orta Asya bölgelerine yönelik olarak demokratikleştirme kılıfı altında rejim değişikliğini hedefleyen girişimlerde bulunmalarından da rahatsızdılar. Onlara göre bu bölgeler etnik ve dinî açıdan farklı grupları barındıran oldukça zayıf devletler içermektedir. Sonuçları düşünülmeden ani rejim değişikliklerinin gerçekleştirilmesi hâlinde söz konusu bölgelerde büyük çaplı etnik, mezhepsel ve dini çatışmalar çıkabilir ve istikrarsızlık temel eğilim hâline gelebilirdi. Amerikalılar bu bölgelerde yaşamadıkları için sıkıştıklarında buralardan ayrılarak kendilerini kurtarabilirlerdi ama Türkiye ve Rusya bu bölgelerin ülkeleri olarak ortaya çıkan sonuçlarla uzun süre boğuşmak zorunda kalacaklardı. Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan'da ortaya çıkan kadife rejim değişiklikleri karşısında Türk ve Rus yetkililer o yüzden kendilerini pek rahat hissetmemişlerdir.⁵⁸ Çünkü onlara göre dışarıdan kışkırtmayla gerçekleştirilen olayların olumlu sonuç doğurma olasılığı oldukça zayıftı.

Türk ve Rus yetkililer ABD'nin kendilerine yakın bölgelerle ilgilenmesi karşısındaki olumsuz tutumlarını Karadeniz'le ilgili olarak da ortaya koydular. Türkiye NATO üyesi bir ülke olmasına rağmen Rusya gibi NATO'nun ya da ABD'nin askerî varlığının Karadeniz'de güçlenmesine muhalefet etmekteydi. 2006 yılında Türkiye, NATO'nun Etkin Çaba

Operasyonu'nun bölgedeki rolünün artırılmasına yönelik bir Amerikan girişimini veto ederek engelledi. Türkiye'nin muhalefетinin arkasında yatan etken, söz konusu NATO girişiminin, Türk donanması tarafından Karadeniz'de donanmalar arasında iş birliğini geliştirmek üzere Mart 2004'te ortaya konan Karadeniz Uyum Harekâtı girişimine ters düşmesiydi. Ayrıca Ankara Karadeniz'de NATO'nun ve ABD'nin askerî varlığının artmasının Rusya'yla ilişkileri kötüleştirmesinden endişe etmekteydi. Türk yetkililerinin bunun yerine tercih ettikleri şey, Türkiye, Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Bulgaristan ve Romanya'yı içeren çok uluslu Karadeniz Donanma İşbirliği Görev Grubu (Blackseafor) daha da geliştirilmesiydi.⁵⁹

Türkiye ile Rusya arasında yakınlaşmanın ortaya çıkması ve birçok konuda Rusya ile Türkiye'nin ABD karşıtı tutum takınmaları Amerikan liderlerini rahatsız etti. Gürcistan ve Moldova gibi ülkelerde ayrılıkçıları destekleyen ve komşularına karşı doğal gazı silah olarak kullanan Rusya'yla Türkiye'nin iş birliği yapması doğal olarak Amerikalıların hoşuna gitmiyordu. Amerikalı birçok çevre Rusya ile Türkiye'nin ABD karşıtı bir grup oluşturup oluşturmadığını sorguladı.

Son zamanlarda Türkiye ile Rusya'nın tekrar rakipler olarak karşı karşıya geleceklerini gösteren bazı gelişmeler olmuştur. Türkiye Suriye'de muhalefeti desteklerken ve Beşer Esed rejiminin yıkılmasını kaçınılmaz bir şart olarak görürken Rusya Çin ile birlikte Esed rejiminin temel destekçisi olmuş ve BM Güvenlik Konseyi oylamalarında bu rejim aleyhine alınmaya çalışılan kararları veto etmiştir. Hatta Ekim 2012'de Türkiye Şam rejimine silah götürdüğü gerekçesiyle bir Rus uçağını Türk hava sahasındayken indirip uçakta araştırma yapınca iki ülke arasında hiç de hoş olmayan bir durum ortaya çıkmıştır. Olayın büyük bir krize dönüşme olasılığı bulunmaktaydı. Ancak Türk yetkililer olayı Moskova'yı küçük düşürmek için bir fırsat olarak kullanmamışlar ve olayla ilgili olarak Rusları aşırı derecede rahatsız edecek davranış ve söylemlerden kaçınmışlardır. Olay iki ülke arasında büyük bir soruna dönüşmemiş olmalı ki Aralık 2012'de Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin Türkiye'yi ziyaret etmiş ve ziyaret sırasında iki ülke arasında bir dizi tamamlayıcı nitelikte enerji iş birliği anlaşmaları imzalanmıştır.⁶⁰

Rusya'nın Kırım'ı bir oldubittiyle kendisine bağlamaya kalkması ve Ukrayna'ya karşı Soğuk Savaş dönemini hatırlatıcı şekilde toprak bütünlüğünü tehlikeye soğan tavırlar sergilemesi Türkiye açısından zor durumlar ortaya çıkarmıştır. Söz konusu krizlerde ABD, NATO ve Avrupa Birliği Rusya'yla karşı karşıya gelmiş ve bu ülkeye karşı restleşme yoluna giderek ciddi yaptırımlar uygulamaya başlamışlardır. NATO üyesi olan, AB'ye üye olma çabası içinde bulunan ve ABD'yle yakın ilişkilere sahip olan

Türkiye'nin bu krizlerde tamamen Rusya'nın yanına geçmesi mümkün değildir, zaten böyle bir durum da ortaya çıkmamıştır. Ayrıca Rusya'nın Kırım'ı Kırım Türklerinin muhalefetine rağmen ilhak etmiş olması ve Kırım Türklerinin durumlarını dikkate almaması da Türkiye açısından bir olumsuzluk oluşturmaktaydı. Diğer taraftan Türkiye Ukrayna krizinde tamamen Batı'nın yanında yer almayı da göze alamamıştır. Çünkü ABD'yle ve AB'yle yaşadığı ciddi krizler mevcutken Rusya'yı da karşısına alırsa çıkarları ciddi şekilde zarar görebilecektir.

ABD ve AB Gazze'de İsrail'in katliamlarına destek verirken Türk hükûmeti, maruz kaldığı yaptırımlar karşısında Rus hükûmetinin tarım ürünlerini Batı ülkeleri yerine Türkiye gibi ülkelere alma kararına olumlu yaklaşabilmektedir. Türk yetkililer NATO ve AB ile iyi ilişkilere sahip olurken Rusya'yla yakın iş birliğini normal görebilmektedir. Solcular, ulusalcılar ve Erdoğan taraftarları da dâhil olmak üzere Türkiye'deki birçok çevre Türkiye'nin çıkarlarının Avrasya ülkelerinin, özellikle Rusya'nın çıkarlarıyla uyduğu ve iki tarafın çıkarlarının birbirlerini tamamladıkları kanaatine sahiptir.⁶¹ Bu bağlamda Rusya'yı gözetici tutumlar Türk yöneticileri ve halkı arasında olumsuz görülen tutumlar değildir. Ancak Soğuk Savaş rekabetine benzer bir krizde Türkiye'nin geleneksel Batı müttefiklerinin karşısına çıkması elbette beklenemez. Diğer taraftan Amerikalıların ve Avrupalıların şimdiye kadar Türkiye karşısında izledikleri politikalarla bu ülkeyi Rusya karşısında tutum takınamaz hâle getirdiklerini görmeleri gerekmektedir.

İlişkilerde Enerji Faktörü

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin dış politikasındaki temel hedeflerinden biri değişik bölgeler ve kıtalar arasındaki enerji akışının merkezinde yer alan bir enerji terminali hâline dönüşmektir. Türk yetkililer bu konuda müttefikleri ABD'den ciddi destek beklemekteydiler. Süper güç olarak ABD'den beklenen de Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle bağımsızlığını kazanan Kafkasya ve Orta Asya devletlerindeki enerjinin dünya piyasalarına ulaşmasında etkili rol oynamasıydı. Amerikalılar eski düşman Rusya'nın enerji konusundaki hâkimiyetini kırmak için müttefikleri Türkiye'yle önemli projelere imza atabilirlerdi. Ancak Washington Kafkasya ve Orta Asya'nın enerji kaynakları konusunda kendisinden beklenen ciddi hamleleri bir türlü gerçekleştirilemedi. Amerikan Enerji Bakanlığı bölgenin kaynaklarıyla zaman zaman ilgilenir gözüксе de Türkiye'nin beklediği büyük proje önerileri ve olası projeler için ciddi destekler ABD'den gelmedi. Türkiye doğal gaz konusunda Mavi Akım'ı (yani Rusya'dan gaz

almayı) tercih ederek ABD'yi bu konuda aldatmış gözükse de o döneme kadar ciddi alternatif projeler ortaya konmadığı için Amerikalıların Türk yetkililere söyleyebilecekleri çok şey bulunmamaktaydı.

Enerji konusunda Türkiye ile ABD arasında istisnai ciddi iş birliği örneği olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı göze çarpmaktadır. Bu boru hattının inşa edilmesinin kolay olmadığı ortadadır. Türkiye yıllar boyunca stratejik açıdan çok önem verdiği bu boru hattının inşası için büyük çaba göstermiş, Amerikan yönetimi de özel sektörden gelen itirazlara ve Rusya'nın muhalefetine rağmen önemli bir müttefik olarak gördüğü Türkiye'nin talebine uygun hareket etmiştir. Amerikan yönetiminin desteği olmaması hâlinde bu boru hattının inşa edilemeyeceği açıktır. Bu hattın inşa edilmesiyle bölgenin yeni bağımsız olan devletleri Avrupa'ya, dünya piyasalarına ve Avrupa-Atlantik kurumlarına bağlanıyor ve böylece bu ülkelerin egemenlikleri güçlendirilmiş oluyordu. Bu hem Türkiye'nin hem de ABD'nin temel hedefiydi.⁶²

Ancak Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının inşasında Türkiye'nin büyük maliyetleri göz aldığını ve yüklendiğini, diğer taraftan ABD'nin de boru hattını desteklemekle birçok krizde ve savaşta yanında yer almış Türkiye'yi memnun etmek için kendisine çok fazla maliyet getirmeyen bir adım attığını da unutmamak gerekir. ABD enerji konusunda Türkiye'yle ciddi iş birliğini düşünseydi çok daha geniş kapsamlı projeler üretebilir ve Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynaklarına ulaşmada Rusya ve Çin ile ciddi bir rekabete girebilirdi. Ancak enerji konusunda dışarıya çok fazla bağımlı olmayan ve Orta Doğu enerji kaynaklarına ulaşmada ciddi bir sıkıntı yaşamayan ABD açısından hep başka konular öncelikli olmuş, Washington, enerji konusunda Türkiye'yle birlikte ciddi yüklerin altına girmekten kaçınmıştır.

Enerji Türkiye'nin yumuşak karnıdır. Enerjide neredeyse tamamen dışarıya bağımlı olan Türkiye'nin enerji güvenliğini sağlama bakımından kendisine iş birliği elini uzatanlara hayır demesi mümkün değildir. Diğer taraftan enerji terminali olmayı hedeflemiş bir ülkenin kendisine yakın olanlar kendisiyle iş birliği yapmayı tercih etmezse istekli olanları reddetmesi de pek mantıklı gözükmemektedir. Bu yüzden enerji konusunda genelde Rusya ile rekabet hâlinde olan, Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya enerji kaynakları üzerindeki hâkimiyetini kırmaya çalışan, bölgenin enerji kaynaklarının taşınması konusunda da Rusya yerine kendi toprağının kullanılması için çaba gösteren Türkiye ABD ve Avrupa'dan yeterli destek alamadığı için genelde Rusya'nın projelerine evet demek zorunda kalmış ve onunla enerji anlaşmaları imzalamıştır.

Bush yönetimi döneminde ABD Kafkasya ve Orta Asya enerji kaynaklarına Rusya'nın verdiği önemi asla vermemiş ve konuyu üst düzey Dışişleri Bakanlığı görevlilerine havale etmemiştir.⁶³ En son ABD ve AB'nin de içinde ve arkasında yer aldığı Nabucco projesinde de ciddi bir yol alınamamış, projenin baştan akamete uğradığı yönündeki algılar ağırlık kazanmıştır. Obama yönetiminin Richard Morningstar'ı Avrasya enerjileriyle ilgili özel temsilci atması enerji alanında Türkiye-ABD iş birliği için umitleri yeşertmişti. Temmuz 2009'da ABD'nin de katılımıyla Nabucco ile ilgili önemli bir anlaşma imzalandı.⁶⁴ Fakat ABD'nin İran'a karşı uyguladığı yaptırımlar Türkiye'nin bu ülkenin gazını Nabucco projesine dâhil etme düşüncesini suya düşürdü.⁶⁵ Yeterli gaz olmayınca da Nabucco'nun anlamı kalmıyordu. Rusya'nın enerji tekelini kırma bakımından hayati nitelikte olan bu projeye Amerikalılar ve Avrupalılar yeterli ilgiyi göstermemişler, daha doğrusu karşılaşılan sorunlar karşısında hemen geri çekilmeyi tercih etmişlerdir. Eğer projenin hayatiyetini teslim etmiş olsalardı ne pahasına olursa olsun projenin gerçekleşmesi için çaba göstermeleri beklenirdi. Nabucco'nun gözden düştüğü dönemde Türkiye Rusya'nın en önemli projesi olan Güney Akım'da yer almak için bu ülkeyle anlaşmaya varmıştır. Aslında kendi ayağına kurşun sıkmak gibi gözükse de bu olay, Türk yetkililerin başka konularda olduğu gibi enerji konusunda da ABD ve AB'den elde edemediği desteklerin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan Türk yetkililer Nabucco'nun benzeri olan bir projeyi Batılıları pek hesaba katmaksızın Azerbaycan ile birlikte gerçekleştirmek için yola çıkmıştır. Ekim 2011'de Türkiye Başbakanı Erdoğan ile Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev Azeri gazını Avrupa'ya geçirecek Transanadolu Projesini (TANAP) uygulamaya koymaya yönelik ilk anlaşmaya imza atmışlardır. Böylece Türkiye Nabucco'nun da hedefi olan Güney Koridorunun⁶⁶ hayata geçirilmesi konusunda yükümlülük üstlenmeye kararlı olduğunu göstermiş ve Batılıların istediği şekilde İran gazından da vazgeçebileceği mesajını vermiş oluyordu.⁶⁷

Ermeni Meselesi ve İlişkiler

Daha önceki dönemlerde olduğu gibi 2002-2015 döneminde de, ilişkilerle doğrudan alakası bulunmayan yabancı bir unsur olarak, Ermeni soykırımının Amerikan Kongresi tarafından tanınması konusu ilişkileri zehirlemeye devam etmiştir. İsrail faktörü gibi bu faktörün de ilişkilerde etkili olması Türk yetkililerin anlamakta zorlandıkları bir şeydir. İkili ilişkiler tarafların kendi çıkar ve stratejilerine dayanması gerekirken ve iki devleti de ilgilendiren konular etrafında dönmesi gerekirken doğrudan ne

ABD'yi ne Türkiye'yi ne de ikili ilişkileri ilgilendiren Ermeni soykırımı meselesinin bazen ilişkilerin kesilmesi olasılığını gündeme getirecek kadar etkili olabilmesi Türk yetkililerin tepkisine neden olmaktadır. Sonuç olarak bu konunun da Türk liderlerin ABD'ye olan güvenini sarsması iki devletin birbirinden uzaklaşması sürecini hızlandırabilecektir.

Ermeni soykırımı meselesi ABD'de Ermeni lobilerinin çabalarıyla Amerikan siyasi gündeminin parçası hâline geldiği ve dolayısıyla Türk-Amerikan ilişkilerine yansıdığı için Türk yetkililer karşı bir hamle olarak 2000'lerin başından itibaren Washington'da lobi kurumları kiralarak Ermeni çabalarını etkisizleştirmeye çalıştılar. Ermeni lobi gruplarının çok çok gerisinde kalsa da bazı zamanlarda Türkiye yanlısı lobilerin de etkisi görülebildi. Belirtildiğine göre Türkiye tarafından kiralanan Bob Livingston grubuna 2000 ile 2007 arasında 13 milyon dolar ödendi. 2000 yılında Amerikan Kongresi'nde Ermeni soykırımı oylaması gündeme geldiğinde Livingston grubunun çalışanları 141 Temsilciler Meclisi üyesiyle kişisel temas kurdu. Livingston'ın kendisi de Temsilciler Meclisi Başkanı Dennis Hassert ile doğrudan görüşerek aynı gün oylamanın iptal edilmesini sağladı. 2004 yılında Adam Schiff soykırım ile ilgili olarak Temsilciler Meclisi'nde yasa eki geçirmek istediğinde yine Livingston'ın şirketi, DeLay ve Hassert gibi liderleri e-mail ve faks bombardımanına tuttu ve üst düzey Beyaz Saray görevlileri ile Ulusal Güvenlik Konseyi, Dışişleri Bakanlığı, Pentagon ve Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in bürosundaki yetkililere yönelik yoğun kampanyaya yürüttü. Sonunda Schiff'in çabası başarısız oldu. İddia edildiğine göre 2004'teki bu olayda Türkiye Livingston grubuna 1.8 milyon dolar ödemişti.⁶⁸

5 Ekim 2005'te ABD Temsilciler Meclisi Uluslararası İlişkiler Komitesi Ermeni soykırımını tanıyan bir tasarıyı kabul etti, fakat tasarı Temsilciler Meclisi Genel Kurulu'nda oylamaya sunulmadı. 30 Ocak 2007'de yeni bir tasarı Amerikan Kongresi'ne sunuldu. Ermenilerin yoğun olduğu California eyaletinden Adam Schiff ile George Radavonich liderliğinde hareket eden 4 Temsilciler Meclisi üyesi düzenledikleri basın toplantısında tasarıyı Temsilciler Meclisi'ne taşımak için 160 üyenin desteğini aldıklarını söylediler. Normal süreç tasarının Dışişleri Komitesinde tartışılması, ondan sonra da Temsilciler Meclisi'nde oylanmasıydı. Daha önceki Temsilciler Meclisi Başkanı Hassert Ermeni tasarısını oylatmamıştı. Bu defa başkan Ermeni iddialarını destekleyen Nancy Pelosi idi.⁶⁹

Crowley'nin belirttiğine göre 2007 yılında Türkiye en azından 4 lobi şirketiyle çalışmaktaydı. Türkler Dick Gephardt'ın grubu yanında Demokrat Parti için fon toplayan ve eski Demokrat Parti başkanının himayesinde bulunan David Mercer'den de destek almaktaydı. Türk hükûmeti

Clinton'ın Beyaz Saray yardımcılarında Joe Lockhart ve Joel Johnson'la bağlantılı kişilerin çalıştığı diğer bir Demokrat Parti lobicisi Glover Park Grubu'na da ayda 50 bin dolar ödemekteydi. Bu grup New York Times'a tam sayfa ilan vererek Ermeni soykırım iddialarıyla ilgili olarak bir tarih komisyonunun toplanması çağrısında bulundu ve Amerikan parlamenterlerini olayla ilgili yasa çıkarma yerine, tarihsel olayları incelemeye davet etti.⁷⁰ Bu arada 2007'de kurulan Amerika Türk Koalisyonu (Turkish Coalition of Amerika, TCA) Türkiye'nin çıkarlarını gözeten en önemli örgüt hâline gelmişti. Bu örgüt kısa süre içerisinde bir siyasi eylem komitesi (Turkish Coalition USA) organize ederek federal "kampanya finans yasasının" sınırlamaları ve bildirme yükümlülükleri altında Kongre adaylarına kampanya katkıları sağlamaya başladı. Cumhuriyetçi adaylara biraz daha eğilimli olan örgüt Ermeni soykırım yasasının geçmesini engellemeyi önemli bir görev edinmişse de kendisini sadece Dışişleri Komitesindeki üyeleri bu konuda etkilemekle sınırlandırmamıştır. Örgütün etkilemeye çalıştıkları arasında Temsilciler Meclisi'nin politika oluşturmada etkisi olan güçlü komiteleri bulunmaktadır. Finansal Hizmetler, Ulaşım, Kurallar, Silahlı Kuvvetler, Enerji ve Ticaret, Savunma Harcamaları alt-komiteleri de örgütün hedefledikleri arasındadır.⁷¹ Böylece örgüt Amerikan Kongresi'nin Türkiye'yle ilgili kararlarını etkilemeye çalışmaktadır.

Amerikan iç siyasetinin iyice kutuplaştığı, Kongre'nin Demokratlar tarafından kontrol edildiği ve Meclis Başkanının da Pelosi olduğu Bush yönetiminin ikinci döneminde Kongre'deki ortam Ermeni soykırım tasarısının geçmesi için olumlu gözüküyordu. 10 Ekim 2007'de tasarı Dışişleri Komitesinde kabul edilince bu Türk kamuoyunda ve Türk siyasetçileri arasında büyük bir kızgınlığa neden oldu.⁷² Tasarı Temsilciler Meclisi'nde kabul edilecekmiş gibi gözükünce Türk hükûmeti tasarının geçmesi hâlinde Irak konusundaki iş birliği de dâhil olmak üzere Türk-Amerikan ilişkilerinin sıkıntıya gireceğini ve kalıcı bir şekilde zarar göreceğini bildirdi. Gerçekleştirilen lobi faaliyetleriyle birlikte Bush yönetimi sürece son dakikada müdahale edince tasarının Temsilciler Meclisi'ne onaylanmak üzere gelmesi engellendi.⁷³ Böylece Türkiye ile ABD arasında ortaya çıkabilecek derin bir kriz engellenmiş oldu.

Barrack Obama, başkan adayı olduğu dönemde Ermeni soykırımının gerçekleştiği yönünde oldukça net ifadeler kullanıyordu. Obama, Ocak 2008'de yaptığı açıklamada gerçeklerin inkâr edilemez nitelikte olduğunu ve katliamın bir suçlama ya da yorum değil, ırk temelli gerçek bir katletme eylemi niteliği taşıdığını belirterek başkan olduğunda Ermeni soykırımını tanıyacağını söyledi. Amerika'nın moral değerlerinin ve güvenilirliğinin bunu gerektirdiğini kabul eden Joe Biden ile Hillary Clinton da

Obama'nın açıklamasına destek verdi.⁷⁴ Ancak Obama başkan olduğunda dış politikaların kısıtlamaları ve Türkiye'nin ABD açısından taşıdığı önem çerçevesinde eski başkanların tutumunu takinmek zorunda kaldı. 24 Nisan 2009'da Ermeni toplumuna yönelik yaptığı konuşmada Obama soykırım kelimesini kullanmaktan kaçınarak 1915 olaylarından büyük felaket diye bahsetti.⁷⁵

Obama daha çok Türkiye ile Ermenistan devlet yetkililerini teşvik ederek sorunun taraflar arasında halledilmesi yönünde çalıştı. Obama Türkiye'yi ziyaret ettikten sonra Türkiye ile Ermenistan arasındaki trafik arttı. Obama ile Türkiye Dışişleri Bakanı Ali Babacan ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbandyan, 6-7 Nisan 2009'da İstanbul toplanan ikinci Medeniyetler İttifakı Forumunda bir araya geldi.⁷⁶ Ardından Rusya, AB ve özellikle ABD'nin desteğiyle ve İsviçre'nin arabuluculuğuyla iki ülkenin yetkilileri gizli görüşmeler gerçekleştirerek sonunda 10 Ekim 2009'da Zürih'te "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ve "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü" başlığını taşıyan iki protokol imzaladılar. İmza törenine Amerikan Dışişleri Bakanı Clinton, Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov, AB Yüksek Komiseri Solana ve Fransız Dışişleri Bakanı Kouchner'in katılması Türkiye'nin Ermeni açılımının uluslararası alanda nasıl önemsendiğini gösteriyordu.

Ancak sonraki dönemde protokoller uygulamaya konamadı, taraflar protokollerin onay sürecini kendi iç hukuk sistemlerinde tamamlamadılar. Obama ve Türkiye açısından 2010 yılının Ermeni soykırımıyla ilgili olarak zor geçeceği açıktı. 4 Mart 2010'da Amerikan Temsilciler Meclisi Dışişleri Komitesi, bir oy farkla 1.5 milyon Ermeni'nin Osmanlı Türkleri tarafından katledilmesini soykırım olarak tanıyan ve Amerikan başkanından da soykırım olarak tanımasını isteyen bir karar tasarısı geçirdi. Türk yetkililerinin gözünden kaçmadığı üzere oylamanın yapılacağı haftalar öncesinden belli olmasına rağmen Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Clinton bir gece öncesine kadar yönetim olarak karara karşı olduklarını belirtmek ve protesto etmek için Komite Başkanı Howard Berman'ı aramamıştı. Aradığında ise artık çok geçti ve aramasının bir anlamı kalmamıştı. Kararın destekçileri daha önceden olduğu gibi Yahudi-Amerikan gruplarının muhalefetiyle de karşılaşmamıştı, çünkü Yahudi lobi grupları Türkiye ile İsrail arasında yaşanan sorunlardan dolayı Türkiye'ye pek olumlu bakmıyorlardı.⁷⁷

Türk tarafına göre soykırım tasarısı Obama tarafından ortaya konan model ortaklığın ruhuna aykırı bir gelişmeydi. Türk hükûmeti bütün Türk sivil toplum kuruluşlarının ve hükûmetler dışı örgütlerinin protesto olarak Washington ziyaretlerini iptal etmelerini istedi. Türkiye'nin gayri safi millî hasılasının 400 milyar dolardan fazlasını üreten Türkiye Sanayici ve

İşadamları Derneği (TÜSİAD) bile hükûmetin bu talebine uydu.⁷⁸ Ayrıca Türk hükûmeti Washington'daki büyükelçisini danışmalarda bulunmak üzere merkeze çağırarak birkaç hafta boyunca büyükelçiği geri göndermedi. Amerikalılara göre Kongre'deki gelişmeden dolayı büyükelçinin geri çağırılması oldukça sert bir tepkiydi. Mart ayı sonunda Hillary Clinton Türk Dışişleri Bakanı Davutoğlu'na bizzat Obama'nın Kongre tasarısına muhalefet etmeye devam edeceği konusunda garanti verdi. Bunun üzerine Türk büyükelçisinin Washington'a geri dönmesi mümkün oldu, Başbakan Erdoğan da planlanmış Washington gezisini yapma kararı aldı.

İLİŞKİLERDE AB FAKTÖRÜ

Geleneksel olarak ABD Türkiye'nin AB üyeliğini onu Batıya sıkı sıkıya bağlamak için desteklemiştir. Türkiye Batı açısından stratejik önemi olan, Batıdan kopmaması gereken bir ülke olduğu için Amerikalılar Türkiye'nin Avrupa yapılarıyla bağının güçlendirilmesini onu Batı içinde tutacak bir faktör olarak görmüşlerdir. Onlara göre AB üyesi olan bir Türkiye kolay kolay Batı'yla ilişkilerini kötüleştirip başka dünyalara dönmeyi düşünmeyecektir. Dolayısıyla Amerikalı yöneticiler AB liderlerinden Türkiye'nin üyelik süreciyle ilgili olarak taleplerde bulunduklarında genellikle stratejik düşüncelerle hareket etmişler ve düşüncelerini AB yetkililerine aktarmışlardır. Ancak ortaya konan söylemlerden başka ABD'nin Türkiye'nin AB üyeliğini gerçekten ne derece istediğiyle ilgili ciddi kanıt bulunmamaktadır. İspanya ve Portekiz'in AET'ye üyeliği konusunda ciddi çabalar gösteren Amerikalılar Türkiye'nin üyeliği konusunda aynı ciddiyeti ortaya koymamıştır. Hiçbir dönemde AB yetkilileri Türkiye'nin alınması konusunda ABD'nin ciddi baskısına maruz kalmamıştır. Türkiye'nin üyeliğini istemenin AB'yi aşırı sıkıştırma dışında hiçbir maliyeti olmadığından Amerikalıların belki de Türkiye'yi kendilerinden uzaklaştırma olasılığı bulunduğu için bu ülkenin AB üyeliğini için için istemedikleri bile söylenebilir. Bu mantığa göre, Amerikan yetkilileri AB'yi Türkiye konusunda aşırı sıkıştırarak AB'nin tepkisini almamışlar, diğer taraftan sözde Türkiye'nin üyeliğini destekleyerek Türk yetkililere şirin görünmeye çalışmışlardır.

Soğuk Savaş sonrasında Amerikan yönetimi stratejik nedenlerle Türkiye'nin Avrupa'yla bütünleşmesini destekliyor ve açıktan yaptığı açıklamalarla ve kapalı kapılar ardında gerçekleştirdiği girişimlerle bu konuda Avrupalıları sıkıştırmaya çalışıyordu. Bazı araştırmacılara göre Amerikalıların bu çabaları Türkiye'nin Avrupa'ya yakınlaştırılması bağlamında 1995-2002 yıllarında etkili olmuş, 2002'den sonra ise Türkiye'nin AB üyelik sürecinin hızlandırılması bakımından etkisini kaybetmişti.⁷⁹ Bir yazara göre

Türkiye'nin AB'yle bütünleştirilmesi konusunda Amerikalılar kapalı kapılar ardında gizli diplomasi gerçekleştirdiklerinde Avrupalılar üzerinde etkili olmuşlar, gürlütülü, açık diplomasi kullandıklarında ise Avrupalılardan negatif tepki almışlardır.⁸⁰ Bir görüşe göre de 20. yüzyılda Washington'un Türkiye'yi stratejik nedenlerle AB'ye itmesi Avrupalılardan fazla olumsuz tepki almamış, Soğuk Savaş'tan iyice uzaklaşıldığı 21. yüzyılda ise Avrupalılar stratejik gerekçelerden pek etkilenmemişler, Türkiye'ye yönelik politikalarında başka faktörleri; özellikle siyasi ve kültürel olanları daha fazla dikkate almışlardır. Soğuk Savaş sırasında ABD'yle birlikte hareket etmekten gocunmayan Avrupalıların Soğuk Savaş sonrasında ABD'nin tek taraflı eylemlerinden rahatsız oldukları için ABD karşısında daha dirençli davrandıkları da başka bir argümandır. AB yetkilileri Türkiye'nin üyeliği konusunda Amerikalıların işlerine karışmasından hiç memnun olmamışlar, açıkça olumsuz tepki verebilmişlerdir. Diğer taraftan bazı Avrupalılar ABD'nin kendisine çok yakın olan Türkiye'yi AB içerisinde Truva atı olarak kullanacağından endişe edebilmiştir. Aslında Amerikalılar tersi olasılığı dikkate alarak AB'yle yakınlaşan bir Türkiye'nin kendilerinden uzaklaşabileceğinden kaygı duymuşlardır. Nitekim kendilerine AB üyelik perspektifinin sunulduğu ve görüşmelerin başlama tarihinin verildiği dönemde Türk yetkililer bölgesel olaylarda ve dünya gelişmelerinde ABD'den çok AB'nin tutumuna paralel davranış sergilemişlerdir.⁸¹

Aralık 1997 Lüksemburg zirvesinde AB'nin Türkiye'ye üyelik perspektifi vermemesi ve Türkiye'nin de buna tepki olarak Batı'yla hiçbir siyasi konuyu görüşmeme kararı alınması karşısında Amerikan diplomatları Aralık 1997 ile Aralık 1999 arasında Avrupalı meslektaşlarıyla her temaslarında Lüksemburg kararının geri çevrilmesi telkininde bulundular. Dışişleri bakanı yardımcısı Strobe Talbot ve Mark Grossman ile ABD'nin Ankara Büyükelçisi Mark Parris ve Atina Büyükelçisi Nicholas Burns Türkiye'ye üyelik perspektifi verilmesi konusunda yoğun diplomatik çaba gerçekleştirdi.⁸² Aralık 1999 Helsinki zirvesinde AB'nin Türkiye'ye üyelik perspektifi vermesinde AB'nin iç gelişmeleri de dâhil olmak üzere birçok faktör yanında Amerikalıların diplomatik çabaları da etkili oldu.

Amerikalılar AB yetkililerine 2002-2005 döneminde Türkiye'yle görüşmelerin başlatılması, 2005'ten sonra da görüşme sürecinin hızlandırılması telkininde bulundular. Aralık 2002 Kopenhag zirvesinde AB Türkiye'ye görüşmelerin başlamasıyla ilgili olarak kesin bir tarih verneyip bu konudaki kararını 2004 Brüksel zirvesine bıraktı. Böylece 2002'deki Türkiye'yle ilgili Amerikan baskıları ters tepmiş oldu, AB liderleri bu konudaki Amerikan talebini dikkate almadılar.⁸³ 2004 yılında ABD'nin Türkiye'nin üyelik görüşmelerinin başlatılmasıyla ilgili baskısı daha da

arttı. Önce ABD, AB ile birlikte Kıbrıs sorununu çözüme kavuşturacak Annan planı referandumlarında etkin bir rol oynadı, sorunun çözülerek Türkiye'nin AB üyeliğinin kolaylaşması için çaba gösterdi. 29 Haziran'da da Başbakan Erdoğan ile görüşen Amerikan Başkanı Bush "Türkiye AB üyeliğiyle ilgili standartları yerine getirirken AB de Türkiye'nin tam üyeliğiyle sonuçlanacak görüşmeleri başlatmalıdır" dedi.⁸⁴ Avrupalılar Amerikan müdahalesinden pek memnun olmadılar. Aralık 2004 Brüksel zirvesinde alınan karar çerçevesinde Ekim 2005'te üyelik görüşmelerinin başlamasıyla ilgili olarak Türkiye-Rum yönetimi ilişkilerinden dolayı bir tıkanmayla karşılaşıldığında Amerikan Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice AB, İngiliz, Türk ve Kıbrıs liderleriyle telefon görüşmesi gerçekleştirdi. Bu Amerikan müdahalesiyle tıkanmayla ilgili temel sorun çözümlenemese de Türkiye'yle üyelik görüşmeleri resmî olarak başlatıldı.⁸⁵

Görüşmeler başladıktan sonra Amerikalı yetkililer görüşmelerin çok yavaş gidebileceğini ve zaman zaman engellerle karşılaşabileceğini düşünerek yine yaptıkları açıklamalarla ve kapalı kapılar ardında yürüttükleri gizli diplomasiyle sürece ivme kazandırmaya çalıştılar. Bu girişimlerinde Amerikalıların daha çok üzerinde durdukları şey, Türkiye'nin Batı için stratejik önem taşıdığı ve görüşmelerin iyi niyetle yürütülmesi gerektiği idi. Ancak Avrupalılar 1990'larda olduğu gibi Amerikalıların teşviklerinden hoşlanmadılar. Avrupalı muhataplar Amerikan yönlendirmeleri karşısında ya sessiz kaldılar ya katılım sürecinin doğasındaki karmaşıklıkları açıklamaya kalktılar ya da onları Avrupa işlerine karışmama konusunda uyarma yoluna gittiler.⁸⁶ 2010 yılında Türkiye İran'a yaptırım uygulanmasını öngören BM Güvenlik Konseyi kararına olumsuz oy verdiğinde Amerikan Savunma Bakanı Robert Gates Avrupalıları suçladı. Ona göre, Türkiye'nin kendisinden beklenmeyen bu davranışından Avrupalılar sorumluydu, çünkü onlar Ankara'nın AB'ye katılma isteğine yeterince olumlu tepki vermeyerek gereksiz yere Türkleri Batıdan uzaklaştırmışlardı.⁸⁷

EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

ABD-AB Serbest Ticaret Anlaşması ve Türk-Amerikan İlişkileri⁸⁸

ABD ile AB bir Transatlantik Ticaret ve Yatırım Anlaşması (TTIP) imzalamak için görüşmelerini sürdürmektedir. Amaç, iki büyük yapı arasındaki her tür ticaret engelini kaldıracak bir serbest ticaret anlaşması ortaya çıkarmaktır. İki büyük ticaret bloku arasında böyle bir anlaşmanın ortaya çıkması Türkiye'nin ABD ve AB ile ticaret ilişkilerini ciddi şekilde etkileyecektir. ABD ile AB söz konusu anlaşmayı imzalamayı başarsa – ki

beklentiler bu yöndedir – Türkiye sürece dâhil olamaması hâlinde ortaya çıkan ticaretin serbestleştirilmesinden faydalanamayacaktır. ABD ve AB'ye yaptığı ticaret iki taraf arasındaki serbest ticaret anlaşmasının dışında kalacağı için sınırlamalara tabi olmaya devam edecektir. Türkiye'nin AB ile arasında gümrük birliği vardır ama hâlen bu örgütün üyesi olabilmemiş değildir. Her ne kadar iki taraf arasındaki ticaret belli ölçüde kolaylaştırılmış olsa da üye ülkeler arasındaki ticaretteki serbestlik düzeyinde değildir. Mevcut şartlarda Türkiye'nin TTIP'e katılması imkânsız gibidir, çünkü katılabilmesi için her AB üyesi devletin olur vermesi gerekmektedir. AB içinde Türkiye'ye aşırı olumsuz bakan devletlerin varlığı dikkate alındığında bu, şu an mümkün değildir. O zaman Türkiye'nin ABD ile AB arasında ortaya çıkacak serbest ticaret anlaşmasından zarar görmemesinin, tam tersine fayda elde etmesinin tek yolu aynı nitelikte bir serbest ticaret anlaşmasını ABD ile imzalamasıdır.

ABD açısından bakıldığında Türkiye'yle serbest ticaret anlaşması yapmasını teşvik edecek faktörler bulunmaktadır. Zaman zaman ikili ilişkilerde problem yaşansa da Türkiye ABD'nin Orta Doğu ve etrafındaki bölgede destek alabileceği stratejik açıdan önemli müttefiklerinden biridir. Türkiye NATO içinde yükümlülükler üstlenmektedir. Suriye'nin rejimine karşı mücadele vermektedir. Irak'ın yeniden yapılanmasında roller üstlenmektedir. İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl amaçlarla sınırlı tutulmasına destek vermektedir. İsrail-Filistin sorununda iki devletli çözümden yanadır. Terör örgütlerine karşı mücadele vermektedir, terörle mücadele edenlere destek olmaktadır. Afganistan'da önemli katkılar sağlamaktadır. Böyle bir ülkenin zaman zaman sorunlar ortaya çıktığında Batıdan uzaklaşması gündeme gelmektedir. Bu ülkeyle serbest ticaret anlaşması yapılması hem onu sağladığı katkılardan dolayı ödüllendirmek anlamına gelecektir hem de onun Batıya sıkı bir şekilde bağlanması temin edilmiş olacaktır.

Türkiye ekonomisi, gayri safi millî hasılası ve kişi başına millî geliri sürekli büyüyen, ekonomik ve ticari potansiyeli yüksek olan bir ülkedir. ABD ile Türkiye arasında serbest ticaret anlaşması imzalandığında ve böylece ABD-AB-Türkiye üçlü ticaret üçgeni oluşturulduğunda, daha büyük pazara sınırlama olmadan mal alıp satabilecek olan aktörlerin üçü de bu ilişkiden fayda elde edecektir. Örneğin Türkiye çok uygun şartlarda ABD'den doğal gaz satın alarak bu konuda İran ve Rusya gibi ülkelere olan bağımlılığını azaltacaktır. Türkiye ile imzalanacak serbest ticaret anlaşması aynı zamanda genellikle güvenlik ve savunma temelli olan Türk-Amerikan ilişkilerini de çeşitlendirecek ve daha sağlam bir temele kavuşturacaktır. ABD serbest ticaret anlaşması yaptığı ülkelerde insan hakları, hukukun üstünlüğü, işçi hakları ve çevre standartları gibi konularda hassasiyet göster-

diği için ABD'yle yapacağı serbest ticaretten büyük faydalar bekleyen bir Türkiye bu konularda dikkatli olmak zorunda kalacak, bu da Türkiye'deki reform sürecine katkı sağlayacaktır.

Türkiye'nin ABD'yle serbest ticaret anlaşması yapmasıyla ilgili olarak somut bir örnek de bulunmaktadır. Güney Kore Türkiye, ABD ve AB ile ayrı ayrı serbest ticaret anlaşmaları imzalamış ve anlaşmalar geleceğin anlaşmaları olarak uzmanların takdirini kazanmıştır. Akıner'e göre ABD'de Türkiye ile serbest ticaret anlaşması yapmasıyla ilgili olarak belli bir niyet ortaya çıkmıştır. Eski dışişleri bakanı Madeleine Albright ile eski millî güvenlik danışmanlarından Stephen Hadley başkanlığında Council on Foreign Relations (Dış İlişkiler Konseyi) tarafından oluşturulan bir görev gücü böyle bir anlaşmanın yapılmasını teşvik etmiştir. Dışişleri Bakanı John Kerry de Nisan 2013'te Brüksel'de büyükelçilik yetkilileri ile yaptığı bir toplantıda bunun gerçek bir olasılık olduğunu söylemiştir. Mayıs 2013'te Washington'daki zirvede Amerikan Başkanı Obama ile Türkiye Başbakanı Erdoğan serbest ticaret anlaşmasıyla ilgili çalışma yapılması konusunda anlaşmıştır. Ancak şu ana kadar Amerikan yönetimi, AB'yle yapılacak bir anlaşmanın benzerinin Türkiye'yle yapılması konusunda ciddi bir adım atmış, net bir açıklama yapmış değildir. Bundan sonraki dönemde ABD'nin AB'yle yapacağı anlaşmaya Türkiye'yi dâhil edecek bir çözüm üretmemesi durumunda AB'ye üyelik konusunda Türkiye'ye verdiği desteğin samimi olmadığı ortaya çıkacaktır.

İkili Ekonomik İlişkiler

Türk-Amerikan ilişkileriyle ilgili olarak özellikle Türk tarafının şikâyet ettiği konulardan bir tanesi ilişkilerin ekonomik boyutunun zayıf kalmış olmasıdır. Stratejik önemine rağmen Türk-Amerikan ilişkileri ekonomi gibi boyutlarla zenginleştirilmemiştir. ABD'nin Türkiye'nin etrafındaki bölgelerle ilgili çıkarları ilişkilerin çerçevesini ve yönünü belirlemektedir. Yarım asırdan fazladır devam eden iki devlet arasındaki stratejik ilişkiler ticaret, ekonomi, teknoloji, eğitim ve kültür alanlarında büyük çaplı bir iş birliğine neden olmamıştır.⁸⁹ İki devlet arasındaki ilişkinin sıklığını ve yakınlığını sağlayan faktörlerin başında karşılıklı ekonomik faydalar olduğu için bu boyutun eksik olduğu ilişkilerde siyasi krizler ciddi kırılmalara neden olabilmektedir. Türk-Amerikan ilişkilerinde ekonomik ilişkiler olması gerekenin çok altında olduğundan, ilişkiler sarsıldığında tamir etmek için bu boyuttan pek faydalanılamamaktadır.

2000'lerin başında Türkiye ekonomik krizle sarsıldığında stratejik öneminden dolayı ABD imdadına yetişmiş, ABD aracılığıyla sağlanan kre-

dilerle Türkiye biraz nefes alabilmişti. Ancak ilişkiler 2003'te tezkere ve Süleymaniye krizlerinden dolayı sarsıldığında ekonomik ilişkilerin zayıflığı ilişkilerin tamirini zorlaştırdı.⁹⁰ 2007 yılında Türkiye ile ABD arasındaki ticaret hacmi sadece 12 milyar dolardı. Sözde iki ülke arasındaki ticareti ve yatırımı geliştirmek için bir Türk-Amerikan Ekonomik Ortaklık Komisyonu kurulmuştu. Başkanlığını da Amerikan Dışişleri Bakanının ekonomi işlerinden sorumlu yardımcısı Dan Sullivan ile Türk Dışişleri Bakanı Yardımcısı Ertuğrul Apakan yapmaktaydı.⁹¹ Ama 27 Mart 2009'da bir Türk televizyonunda konuşan Başbakan Erdoğan Türk-Amerikan ilişkilerinin mevcut düzeyinden duyduğu memnuniyetsizliği dile getiriyor ve ilişkilerin değişik alanlarda geliştirilmesi çağrısında bulunuyordu.⁹² Nisan 2009'da Obama Türkiye'ye geldiğinde o ve Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ilişkilerin ekonomik sütununun güçlendirilmesi konusunda anlaşmaya vardılar. Aralık 2009'da Erdoğan, ekonomi kurmaylarıyla Washington'u ziyaret ettiğinde Amerikan liderlerine, Obama'nın ortaya koyduğu iki devlet arasındaki model ortaklığın ekonomi boyutunu da içermesi gerektiğini söyledi.⁹³ Görüşmeden sonra iki taraftan iki bakanın Türk-Amerikan ekonomik ilişkilerini koordine etmek ve geliştirmek üzere atandığı bildirildi.⁹⁴

Ekim 2010'da taraflar bakanlar düzeyinde bir ekonomik komisyon, Stratejik Ticari ve Ekonomik İşbirliği Çerçevesi ve Türk-Amerikan İş Konseyi girişimlerini ortaya koydular.⁹⁵ Sonrasında iki taraftan iş çevrelerini bir araya getiren ve iki taraftan bakanların başkanlık ettiği Türk-Amerikan İş Konseyi'nin faaliyetleriyle model ortaklığın ekonomik ilişkiler boyutu geliştirilmeye çalışıldı.⁹⁶ Bu çabalara rağmen taraflar arasındaki ticaret hacmi sadece 15 milyar dolara ulaşmıştı ve bunun önemli kısmını ABD'nin Türkiye'ye büyük çaplı silah ve savunma malzemeleri satışı oluşturmuyordu. Aralık 2011'de Türkiye'nin ev sahipliğini yaptığı Küresel Girişimcilik Zirvesine katıldığında Amerikan Başkan Yardımcısı Joseph R. Biden ABD'nin Türkiye'yle ekonomik bağları geliştirme konusundaki kararlılığını bir kere daha ifade etti. Amerikan Ulusal İhracat Girişimi çerçevesinde Türkiye Amerikan ticaretinin 2015 yılına kadar ikiye katlanacağı 6 ülkeden biri olarak belirlenmişti.⁹⁷ Mayıs 2013'te Başbakan Erdoğan'ın Washington ziyareti sırasında iki ülke, ekonomik ilişkileri derinleştirmek ve ticareti serbestleştirmek için Türkiye Ekonomi Bakanlığı ile Amerikan Ticaret Temsilciliğinin (USTR) gözetiminde bir üst düzey komite kuracaklarını ilan ettiler.⁹⁸

Görüldüğü üzere taraflar sürekli karşılıklı olarak ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesinden bahsetmekte ve bu konuda komiteler oluşturma gibi bazı adımlar atmaktadırlar. Ancak günümüze kadar iki ülke arasın-

da ekonomi alanında ciddi ve somut adımların atılmadığı ortadadır. Bu anlamda ekonomik boyut 1950'lerdekinin çok gerisindedir. Hâlbuki tarafların kendi aralarında karşılıklı mal alım-satımını geliştirme ve Türkiye'nin ikili ilişkilerdeki ithalat fazlasını biraz geriletme bakımından yeterli potansiyelleri bulunmaktadır. Örneğin Amerikan firmalarının Orta Doğu bölgesini çok daha iyi bilen Türk firmalarıyla birlikte bu bölgeye yönelmesi iki tarafa da büyük faydalar sağlayacaktır.

Sosyal ve Kültürel İlişkiler

Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) son dönemlerde dünya çapında çok önemli projelere imza atarak yardım ajansı olarak adından söz ettirmiştir. TİKA'nın çabalarıyla Türkiye, ekonomik büyüklüğünün çok ötesinde dünyanın önde gelen yardım sağlayıcı devletleri arasına girmiştir. Son yıllardaki hızlı gelişimine rağmen TİKA'nın, kapasite ve tecrübesiyle Amerikan Yardım Kuruluşu'nun (USAID) epeyce gerisinde kaldığı açıktır. Ancak bu iki kuruluş dünyanın önemli istikrarsız bölgelerinde birlikte hareket ettiklerinde büyük başarılar elde edebileceklerdir. Örneğin Türkiye'nin Arap dünyasında artan prestijyle birlikte TİKA Arap ülkelerinde oldukça olumlu bir imaja sahip olmuştur. Yerel halk TİKA'nın çabalarını takdir etmektedir. ABD'nin ise Orta Doğu'da olumsuz bir imaja sahip olduğu açıktır. USAID ve TİKA imkânlarını birleştirip Arap ülkelerinde ciddi projelere girişirlerse bir taraftan ABD'nin zengin imkânlarıyla bölgede önemli projeler gerçekleştirilmiş olacaktır, diğer taraftan da ABD'nin Arap halkları nezdindeki imajında bir iyileşme gerçekleşerek Amerikan girişimleri bölgede daha olumlu karşılanabilecektir.⁹⁹ Ancak şimdiye kadar TİKA ile USAID arasında ciddi bir iş birliği görülmemiştir.

Türk-Amerikan ilişkileri sosyal ve kültürel alanlarda gelişmemiştir. İlişkileri güçlü tutacak karşılıklı sosyal ve kültürel bağlar yok denecek düzeydedir. İlişkiler tarihsel ve kültürel bir derinlik kazanmamıştır. İki tarafı birbirine yaklaştıracak coğrafi yakınlık bulunmamaktadır. İki ülke birbirinden binlerce kilometre uzaklıktadır. İki ülkenin halkı da tamamen ayrı dünyaların insanlarıdır. Birbirlerine duydukları özel bir yakınlık bulunmamaktadır. Amerikan kültürel değerleri küreselleşme yoluyla dünyanın başka bölgelerine olduğu gibi Türkiye'ye de yayılmıştır. Ancak halk, özellikle de gençler o değerlerin ABD'ye ait olduğunun bilincinde değildir, dolayısıyla o değerlerden dolayı ABD'ye yakınlık duymamaktadırlar. Aksine Amerikan kültürel emperyalizminin onca bombardımanına rağmen Türk halkı arasında ABD'ye karşı aşırı bir antipati bulunmaktadır. Diğer taraftan ABD'de Türkiye'yi, Türk halkını ve Türk kültürünü tanıtacak derecede

yoğun bir Türk nüfus mevcut değildir. ABD'ye gelen Türkler bu geniş ülkede, ülkelerinden çok uzakta olmanın da etkisiyle kaybolup gitmektedirler. Türkiye'de modernleşme ve demokratikleşmede de daha çok Avrupa'nın tecrübesi takip edilmiş ve bu alanlarda daha çok Avrupa'nın etkisi altında kalınmıştır. Dolayısıyla ABD ile Türkiye arasında bir bütünleşmeden bahsetmek mümkün değildir. İlişkiler hep somut stratejik çıkarlara ve yaklaşımlara dayanmaktadır ve olayların gelişimine göre dalgalanmaktadır.

İLİŞKİLERDE NATO FAKTÖRÜ

Türkiye'nin NATO'dan Uzaklaşma Olasılığı ve İlişkiler

Türkiye'nin son dönemlerde NATO içinde takındığı bazı aykırı tutumlar ve ortaya koyduğu bazı itirazlar Amerikalı bazı çevreler tarafından Türkiye'nin Batıdan uzaklaştığı şeklinde yorumlanmış ve bu bağlamda Amerikan yönetimine Türk hükûmetini uyarıcı bazı adımlar atması yönünde tavsiyede bulunulmuştur. Aslında Türk yetkililerin itiraz eder gözükükleri durumlarda amaçlarının NATO'ya meydan okumak ve NATO'yla ilişkileri zayıflatmak olmadığı söylenebilir. Türk yetkililer de NATO konusunda kendilerini eleştirenleri kendilerinin motivasyonlarını ve gerekçelerini dikkate almamakla suçlamaktadır.

Türk yetkililere göre kendilerinin asıl niyeti NATO içerisinde seslerini duyurmak ve NATO kararlarında Türkiye'nin çıkarları çerçevesinde söz sahibi olmaktır. Şimdiye kadar Türkiye genelde NATO kararlarında hiç sesini çıkarmadığı ve kendisine söylenenleri itirazsız yerine getirdiği için yeni tutumu yadırganmakta ve haksız şekilde NATO'yla ayrı düşmekle suçlanmaktadır. NATO ve Batı çevrelerinin bilmeleri gereken şey, bundan sonra da Türkiye'nin NATO'da ayrılmaya düşünmeyeceği, NATO sorumluluklarına bağlı kalmayı sürdüreceği, örgüt içinde alınan kararları sadakatle uygulayacağı, fakat NATO içindeki karar alma sürecinde kendi çıkarı çerçevesinde tutum takınacağı ve kendi doğru bildiği görüşü açıkça ortaya koyacağıdır. Türkiye artık dış politikasını sadece NATO'yla ve Batı'yla ittifakı çerçevesinde değerlendirmeyecektir. Merkez ülke olarak başka aktörlerin de olası tepkilerini ve onlarla ilişkilerini dikkate alarak politikalar oluşturacaktır. Bundan sonra Batılılar Türkiye'nin stratejik desteğini garanti görmemeli, onun ittifakını kazanmak için çaba göstermeli, gerekirse politikalarında ona göre değişiklik yapmalıdırlar.¹⁰⁰ Türkiye ittifak içinde sesini yükselttiğinde de hemen onu kötüye yormayıp nedenini öğrenmeye çalışmalıdırlar. Kısaca Türk yetkililerin beklediği, sadece Türkiye'nin ayrı bir aktör olarak dikkate alınması ve görüşlerini ortaya koyduğunda da hemen Batıdan ayrılmakla suçlanmasıdır.

Türkiye'nin NATO içerisinde aykırı gözüken eylemlerinden bazıları şunlardır: Mevcut NATO Genel Sekreteri Rasmussen'in atanması sürecinde itirazını ortaya koymuştur. Başlangıçta füze kalkanı projesi çerçevesinde toprağına radar tesislerinin inşa edilmesine muhalefet eder bir pozisyon takınmıştır. Yine başlangıçta Libya'da NATO'nun operasyonlar düzenlemesine karşı çıkmıştır. Türk yetkililerin buradaki kaygısı ABD'nin NATO'yu İslam ülkelerine karşı kendi çıkarı çerçevesinde düzenlediği operasyonlarda araç olarak kullanmaya kalkması ve Türkiye'nin İslam dünyasında prestijini kaybedecek şekilde ABD'nin bu tutumunun destekçisi hâline düşmesidir. Türkiye, NATO'nun Afganistan misyonunda komutanlığı üstlenecek derecede yükümlülükler üstlenmiştir ama oradaki çabalarını daha çok yeniden yapılandırma faaliyetleriyle sınırlı tutmuş, çatışmalara dâhil olmaktan kaçınmış ve Obama yeni savaşçı birlikler göndermesini istediğinde ret cevabı vermiştir. NATO'nun eski Doğu Avrupa ülkelerini içine alacak şekilde genişlemesine demokratikleşmenin yayılması bağlamında itiraz etmemiş, ancak genişleme Ukrayna, Gürcistan ve Azerbaycan gibi Rusya'ya yakın ülkeler için düşünülmeye başladığında rahatsızlığını ortaya koymuştur. NATO'nun genişleme sürecinde bundan sonra Türkiye'nin gözettiği temel şey, komşularıyla, özellikle de Rusya'yla ilişkilerinin zarar görmemesi ve Rusya'nın gereksiz yere kışkırtılmamasıdır.¹⁰¹ Yine Türkiye Rusya'yla ilişkileri bozmama, Montrö Anlaşması'na zarar vermeme ve kendi güvenlik alanına karıştırmama adına NATO'nun Karadeniz'de askerî varlığını artırmasına olumlu bakmamıştır. Türkiye, Kıbrıs sorunundan dolayı ve kendisine AB üyeliği verilip AB'nin ortak savunma ve dış politikasına dâhil edilmediği için NATO ile AB arasındaki iş birliği çabalarını engelleyebilmektedir. Rum yönetiminin ve İsrail'in NATO'yla bağlantı kurma çabalarında da Türkiye engelleyici rol oynamaktadır. Ankara, Fransa'nın NATO'nun askerî organlarına dönüşü konusunda da olumsuz tutum takınmıştır.¹⁰²

Her NATO üyesi kendi çıkarlarıyla ittifakın çıkarlarını dengeleme adına zaman zaman benzer tutumlar sergileyebilmektedir. Ancak onlar zaten Batılı kabul edildikleri için Batıdan ayrılma suçlamasıyla karşılaşmamaktadırlar. Türkiye de her örnek olayda kendi çıkarlarıyla NATO'nunkileri dengeleme adına kendi tutumunu ortaya koymuştur.¹⁰³ Birçoğunda özellikle ABD tarafından tersi yönünde ikna edildiğinde de gereğini yapmıştır. Libya'da NATO operasyonuna itirazını çektiği gibi kendisi de operasyona katkı sağlamıştır. Füze kalkanı projesinde etrafındaki İran ve Rusya gibi önemli komşuların şimşeklerini üzerine çekme pahasına Doğu Anadolu'da füze radar tesislerinin inşa edilmesine olur vermiştir. Özellikle bu olay Türkiye'nin güvenliği konusunda güvenebileceği temel örgüt olarak NATO'yu gördüğünü göstermiştir. Çünkü bu konuda aldığı karar son dönemlerde ilişkilerini geliştirdiği ülkeler-

le onu karşı karşıya getirebilecek niteliktedir. Türkiye NATO misyonlarında ve operasyonlarında samimi şekilde destek vermeye devam eden bir ülkedir. Şimdiye kadar Balkanlarda, Afrika'da, Orta Doğu'da ve Afganistan'da NATO'nun gerçekleştirdiği operasyonların içinde yer almış, NATO operasyonlarına hayati katkılar sağlamıştır. Son yıllarda Türkiye NATO içinde aykırı tutumlar takınıyor gözükse de ittifak içinde kollektif eylemlere olan bağlılığı azalmamış, artmıştır. Türkiye örgütün siyasi ve askerî yapısı içerisinde temel nitelikli aktif rol oynamaya devam etmiş ve operasyonel katkısını daha üst düzeye taşımıştır.¹⁰⁴

Diğer taraftan NATO'nun da her zaman Türkiye karşısında iyi bir imtihan verdiği söylenemez. Hem 1991 Körfez Savaşı hem de 2003 Irak Savaşı sırasında NATO'nun saldırıya uğraması durumunda Türkiye'nin yardımına gelip gelmeyeceği tartışma konusu olmuş, daha doğrusu Türkiye'nin olası saldırılar karşısında kendisini koruyacak füze sistemi talep etmesi tartışmalara neden olmuştur. Başını Almanya, Fransa ve Belçika'nın çektiği ülkeler grubu NATO'nun ilgili maddesinin Türkiye'nin savunulması için uygulamaya konmasına itiraz edince NATO tarihinin en ciddi krizlerini yaşamıştır.¹⁰⁵ Buradan çıkan sonuç, bazı NATO üyelerinin Türkiye'yi savunulabilecek bir ülke olarak görmedikleridir. Her iki olayda asıl Türkiye'den yardım bekleyen ve savaşı çıkartan devlet ABD olduğu için Amerikan yönetimi krizlerde Türkiye'nin savunulması gerektiği görüşünü savunmuştur.

Bu arada ABD ve NATO'nun da Türkiye'yi gözden çıkarmadığını ve bu ülkeyi ittifak içinde görmek istediklerine dair örnekler mevcuttur. En başta Türkiye'de füze kalkını projesi çerçevesinde bir radar tesisinin inşa edilmesine karar verilmesi NATO'nun Türkiye'yi bir üye olarak görmeye devam ettiğinin göstergesidir. Ayrıca 2012 sonundan itibaren NATO Almanya, Hollanda ve ABD'den getirilen Patriot bataryalarını Türkiye'nin Suriye sınırına yerleştirdiği gibi¹⁰⁶ NATO Genel Sekreteri Rasmussen Suriye'den gelecek saldırılara karşı ittifakın Türkiye'yi koruyacağını açıklamıştır. NATO'nun iki önemli taktik karargâhı Türkiye'de bulunmaktaydı: İzmir'de hava güçleri karargâhı ile İstanbul'da kara güçleri karargâhı. NATO komuta ve kontrol düzenlemeleriyle ilgili olarak bu iki üstten yararlanmaya devam etmeyi düşünmekteydi. Hava karargâhının kapatılacağı ve sorumluluklarının Almanya'daki Ramstein'e transfer edileceği açıklandı. Ancak yapılan planlamaya göre İzmir NATO'nun yeni Kara Güçleri Karargâhına ev sahipliği yapacaktır. Komutanı üç yıldızlı bir Amerikan generali olacak ve NATO'nun bütün kara güçlerinin standardizasyonundan ve eğitiminden sorumlu olacaktır. Ayrıca Türkiye Ankara'da NATO'nun akredite edilmiş 15 mükemmeliyet merkezinden biri olan Terörizme Karşı Savunma Mükemmeliyet Merkezi'ne ev sahipliği yapmaktadır.¹⁰⁷

Türkiye'nin güvenliğiyle ilgili olarak güvenilebileceği en önemli örgütün hâlâ NATO olduğu ortadadır. NATO dünyanın en önemli, en etkili ve en güçlü savunma örgütüdür. İç bütünlüğünü sağlayabildiği sürece olası rakipleri karşısında her zaman ciddi bir caydırıcılığa sahip olacak ve birçok durumda karşı tarafı dize getirecektir. En azından olası rakipler ve düşmanlar NATO üyeleri karşısında bir eyleme girişmeyi düşündüklerinde NATO'nun sert tepkisini dikkate almak zorunda kalacaklardır. Türkiye de yakın bir tehditle karşılaştığında ilk başta hemen NATO'ya başvurmayı düşünmektedir. Özellikle komşu ülkelerin Türkiye'nin NATO üyesi olmaması durumunda daha pervasız hareket edecekleri açıktır. Komşu ülkelerden gelecek olası füze saldırılarında Türkiye'ye yardım edebilecek tek aktör NATO'dur. NATO en gelişmiş silah sistemlerine ve güvenlik stratejilerine sahip ülkelerden oluşan bir örgüttür. NATO üyeliği Türk yetkililere en gelişmiş silah sistemlerinden ve en modern savaş stratejilerinden haberdar olma imkânı tanımaktadır. Ayrıca NATO, Türkiye'nin Batı'yla bağlarını devam ettirmesini sağlayan en güçlü temas aracıdır. NATO sayesinde Türkiye Batı içinde olmaya devam etmektedir. Batı bağlantısı Türkiye'nin elinin tersiyle kolayca bir kenara itebileceği bir bağlantı değildir.

Bu düşünceler çerçevesinde değerlendirildiğinde NATO üyeliği Türk-Amerikan ilişkilerini geliştirebilecek bir faktördür. İki ülke ilişkilerinin krize girdiği durumlarda da en az hasarla krizden çıkmada NATO kurumsal bağlantısı en önemli araç vazifesi görebilecektir. Ancak NATO bağlantısının ilişkilerde yapıcı bir faktör olmayı sürdürmesi için Türkiye'nin NATO bağlamında gereksiz itirazlardan kaçınması, Amerikalıların da Türkiye'nin kendi çıkarlarına dayalı itirazlarına önyargılı ve kötü niyetle yaklaşmaması gerekmektedir.

Türkiye'nin Füze Kalkanı Projesine Katılması ve İlişkiler

Türkiye'nin savunma alanında NATO'yu önceleyeceğine ve NATO çerçevesinde Batı'yla birlikte hareket edeceğine dair son dönemde görülen bir örnek, Türkiye'nin önce tereddüt ettiği füze kalkanı projesine daha sonra dâhil olmaya karar vermesidir. Türkiye bu davranışıyla bir kez daha Batı savunma ittifakının önemli bir unsuru olduğunu ve bu ittifaktan kolay kolay vazgeçmeyeceğini göstermiştir. Bu şekilde Batılılar, özellikle Amerikalılar da stratejik bölgede Türkiye'nin güvenilir müttefik olmaya devam edeceğini görmüşlerdir. Karar, Türkiye'nin Batıdan ayrıldığını savunanlara tokat niteliğinde bir cevap olmuştur. Batı çizgisinden ayrılmayı kafasına koymuş bir Türkiye nasıl olur da Rusya ve İran gibi komşularının hışmını çekecek böyle bir kararı kabul edebilirdi?

Projenin temelinde 1980'lerde Amerikan Başkanı Reagan'ın Sovyetlerin kıtalar arası füzelerini atmosfer dışındayken vurmayı hedefleyen ve böylece ABD'ye nükleer silahlar alanında stratejik üstünlük kazandırmayı öngören Stratejik Savunma Girişimi bulunmaktaydı. Daha sonra Amerikan Başkanı George W. Bush projeyi Kuzey Kore ve İran gibi ülkelerin nükleer saldırılarına karşı koymayı hedefleyen füze kalkanı projesine dönüştürdü. O dönemde pek NATO'yla bağlantısı olmayan, tamamen ABD'ye ait olarak gözüken proje çerçevesinde Amerikalılar kendilerine yakın olan Polonya ve Çek Cumhuriyeti gibi ülkelere ikili çerçevede projeye dâhil olmayı kabul ettirmişlerdi. Almanya ve Fransa gibi Avrupalı müttefiklerin isteksizliği ve Rusya'nın sert tepkisi karşısında Amerikan Başkanı Obama projeyi uygulamaya koyabilmek için bir NATO projesi hâline dönüştürdü ve 2010 yılı başında yeniden formüle edilmiş, bütün NATO bölgesini dış nükleer saldırılara karşı korumayı öngören şeklini NATO önüne getirdi. Obama'nın önerisine göre Avrupa'nın güvenliği açısından büyük önem taşıyan projenin önemli bir parçası olan radar tesislerinin Türkiye'nin doğusuna inşa edilmesi gerekiyordu.¹⁰⁸

Projenin daha çok İsrail'i İran'a karşı korumayı hedeflediğine dair kamuoyunda söylentiler dolaştığı için Türk yetkililer İsrail'i koruyan taraf durumuna düşmemek için başlangıçta projeye soğuk baktılar. 8 Ekim 2010 gibi daha geç bir tarihte bile Türk Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Avrupa'da saldırı amacıyla atılmış füzeleri yakalamayı öngören bir ağ oluşturulması projesine karşı çıkacaklarını söylemekteydi. O ve Türk Dışişleri yetkilileri Türkiye'nin İran ve Suriye'yi tehdit olarak belirlemiş bir projede olmaması gerektiğini düşünmekteydi.¹⁰⁹ Ancak İran'a karşı yeni yaptırımlar uygulanmasına Türkiye'nin itiraz etmesi olayında olduğu gibi bu konuda da Başkan Obama Türk yetkililere projenin kendisi açısından önemli olduğunu söyleyince Ankara yine geri adım atmayı tercih etti.¹¹⁰ Türk yetkililer NATO'nun füze savunma sisteminin bir parçası olarak erken radar uyarı sisteminin (füze kalkanının) Malatya'da kurulmasına onay verdiler. Önce Türkiye diğer NATO üyeleriyle birlikte NATO'nun Kasım 2010 Lizbon zirvesindeki kararları onayladı. Ardından radar tesislerinin inşa edilmesiyle ilgili anlaşma Türkiye ile ABD arasında Eylül 2011'de imzalandı.

Projeye katılmaya karar verirken Türk yetkililerin İran'ın Irak'ta ve Suriye'de Türkiye'nin arzusunun hilafına hareket etmesinden etkilendikleri söylenebilir. Madem İran bu ülkelerde kendi etkisini artırmak için pervasız davranabiliyor ve tamamen Türkiye'nin karşı kampında yer alabiliyordu, o zaman Türk yetkililer de İran'ı kızdıracak bir projeye katılabilirdi. Diğer taraftan Ankara Orta Doğu bölgesindeki kitle imha silahlarının yayılması olgusundan rahatsız olduğu için de projeye katılmayı uygun görmüş olabi-

lir. Komşu ülkelerde Türkiye'yi vurabilecek füzelerin olduğu bilinmektedir. Bu füzelerin Türkiye'nin düşmanı olan rejimlerin ve grupların eline geçme olasılığı her zaman bulunmaktadır. Şu anda olmadığını söylemek de mümkün değildir. Dolayısıyla düşman bir güçten gelecek füze saldırısının Türk toprağına ulaşmadan durdurulması Türk yetkililerin tercih edebilecekleri bir seçenektir. Diğer taraftan Türkiye'de bu sistemin varlığı kötü emelliler üzerinde caydırıcı etki doğurabilecek, onları başarısız olacak bir saldırıyı gerçekleştirilmekten alıkoyabilecektir.

Türkiye'nin projede yer alma kararı ABD ve NATO çevrelerinde memnuniyetle karşılanmıştır. Amerikalıların gözünde füze kalkanı konusunda Türkiye'yle varılan anlaşma, son 15-20 yıl içerisinde Türkiye ile ABD arasında alınan en önemli stratejik karardır.¹¹¹ Bu kararla iki ülke arasındaki ilişkilerden kolayca vazgeçemeyeceklerini göstermişlerdir. Ancak Türkiye'nin projeyi kabul ederek İran ve Rusya'yla ilişkilerini tehlikeye attığı ve bu iki devletin düşmanlığını çektiği açıktır. Yani kararın Türkiye açısından maliyetinin çok da göz ardı edilebilir nitelikte olmadığını söylemek mümkündür.

Türk yetkililerin projeye katılırken bazı şartları bulunmaktaydı. Bir kere proje bir Amerikan projesi değil, NATO projesi olmalıydı. Projenin uygulanmasıyla kurulacak sistem çerçevesinde elde edilen istihbarat bilgileri NATO üyesi olmayan bir ülkeyle (özellikle İsrail'le) paylaşılmamalıydı. Konuyla ilgili NATO kararı spesifik olarak herhangi bir ülkeyi (örneğin İran'ı) tehdit olarak zikretmemeli ve füze savunma sisteminin kapsadığı alan olarak bütün NATO üyesi ülkelerin topraklarına atıfta bulunmalıydı. Yani proje bütün NATO ülkelerini herhangi bir üçüncü ülkeden gelecek saldırılara karşı korumalıydı, yoksa amacı İsrail'i İran'a karşı korumak olmamalıydı. Bu bağlamda sistem Türkiye'nin de tüm topraklarını koruması altına almalıydı.

Amerikalılar belli oranda Türkiye'nin taleplerini karşılamayı kabul ettiler. Projenin daha çok İsrail'i savunmayı öngördüğü iddiaları karşısında Amerikan Savunma Bakanı Leon E. Panetta Türkiye'deki radar tesisinin NATO'nun savunması amacıyla kurulduğunu, ABD'nin zaten İsrail ile iş birliğini öngören ayrı bir füze savunma programının olduğunu söyledi. NATO'nun Lizbon Zirvesi sonunda yayınladığı Stratejik Konsept metni Türkiye'nin yukarıdaki taleplerini karşılar ve kaygılarını göz önünde bulundurur nitelikteydi. Türk yetkililer kendi halklarına dönüp kaygılarının giderildiğini ve bu yüzden projeye katılmada Türkiye açısından herhangi bir mahzur olmadığını söyleyebilirlerdi.

Yine de Türk kamuoyunda Malatya'daki Kürecik tesislerinin İsrail'in savunması konusunda işlev gördüğü yolunda ciddi bir kanaat bulunmakta-

dır. 2014 Temmuzunda ve Ağustosunda İsrail'in Gazze'ye karşı düzenlediği saldırılar sırasında bu tür iddialar tekrar dile getirilmiş ve Türk kamuoyunda ciddi karşılık bulmuştur. ABD Türkiye'ye proje İsrail'i koruma adına İran'ı hedeflememekte demektedir ama pratikte Amerikalıları bundan alıkoacak herhangi bir şey bulunmamaktadır. Amerikalılar baştan beri proje kapsamında Kuzey Kore, İran ve Suriye gibi ülkelere gelecek saldırıları etkisiz hâle getirmeyi düşünmektedir. İran'ın İsrail'e füze fırlatması hâlinde sistemin bu saldırıyı durdurmayacağını önceden garanti etmek mümkün değildir. Bu bağlamda İran'ın füze sisteminden rahatsız olmaması, onu tehdit olarak görmemesi ve projede yer aldığı için Türkiye'ye tepki göstermemesi de söz konusu olamaz.

Füze kalkanı projesine katılarak NATO ittifakına olan bağlılığını ortaya koyan Türkiye uygulama aşamasında atmayı düşündüğü bir adımla Batılı liderlerin kafasında yeniden soru işaretlerine neden oldu. Türkiye Eylül 2013'te kendisinin ilk hava ve füze savunma sistemini oluşturmaya yöneldiğinde iş birliği yapmak üzere bir Çin firmasını seçti. 26 Eylül 2013 tarihinde Savunma Sanayi Müsteşarlığı, Savunma Sanayi İcra Komitesi'nin HQ-9 olarak bilinen hava savunma sistemini satın almak için Çin'in China Precision Machinery Import-Export Corporation (CPMIEC) şirketiyle görüşmelere başlama kararı aldığını duyurdu. Orta ve uzun menzilli HQ-9 sistemi, güdümlü ve balistik füzelerin atmosfere yeniden girişlerinde imha edilmesine yönelik olarak tasarlanmıştır. Türkiye'nin söz konusu alımı yapması hâlinde bu, Çin'in savunma sanayisinin yurt dışında kazandığı en büyük ihale olacaktı ve Çinliler ilk defa Avrupa piyasasına girmiş olacaktı. Türk yetkililer, Amerikalı ve Avrupalı firmaların daha iyi şartlar sunmalarını ümit ederek Çinli firmayla alımın sonuçlandırılmasını birkaç defa ertelediler.¹¹²

Türkiye daha önce savunma alanında ABD ve Avrupa'dan aldığı sistemleri tamamlamak, silah alımı kaynaklarını çeşitlendirmek ve savunma endüstrisini geliştirmek üzere Güney Kore ve İsrail gibi NATO dışı kaynaklardan askerî malzeme alımında bulunmuştu. Ancak Türkiye o döneme kadar Batı dışı ve Batı karşıtı bir devletten savunma malzemesi alma girişiminde bulunmamıştı. Görüldüğü kadarıyla Türk yetkililer, savunma sanayisi alanında bile Batı karşıtı kaynakları düşünebileceklerini göstererek Türkiye'nin çıkarları temelinde bağımsız politika takip etmeyi hangi noktalara götürebileceklerini de ortaya koymuş olmaktadır. Ancak savunma alanında birbirlerinin rakibi ve düşmanı olan blokları idare etmenin çok zor, hatta imkânsız olduğu ortadadır. NATO'yla ve ABD'yle savunma alanında yolları iyice ayıracak bir adım atmak Türkiye açısından oldukça riskli olacaktır.

SON DÖNEM İLİŞKİLER

Obama döneminin başlangıcında Amerikan yönetiminin Türkiye'ye ve Türkiye'deki Ak Parti yönetimine karşı oldukça olumlu bir bakış açısı mevcuttu. Obama'nın ilk okyarius ötesi ziyareti için Türkiye'yi seçmiş olması tesadüf değildi. ABD'nin Müslüman dünyadaki imajını düzeltme konusunda Obama'nın Türkiye'den ciddi beklentileri bulunmaktaydı. Ancak Türk yetkililerin Türkiye'nin çıkarlarını temel alan ve Türkiye'yi merkeze koyan politikalar izlemeye başlamaları ve bu çerçevede İran ve İsrail konusunda ABD'deki belli çevrelerin hoşuna gitmeyen politikalar izlemeleri Obama yönetiminin de Ak Parti yönetimine olan bakışını değiştirdi. İsrail yanlısı çevreler ve Türkiye'de İslami yönü ağır basan yöneticilerin bulunmasından rahatsız olanlar Amerikan medya organlarında seslerini fazlasıyla duyurunca Başkan Obama da Türk yetkililere karşı belirgin bir soğuk tutum takınmaya başladı. Amerikan insan hakları raporları ve Amerikan yetkililerinin açıklamaları Türk yetkilileri eleştiren sert ifadeler taşıırken Obama da daha önce kendisine en yakın 5 liderden biri olarak gördüğü Başbakan Erdoğan'ı telefonla aramaz oldu, belki de karşı taraftan gelen telefon konuşması taleplerini geri çevirdi. Bu yeni durumda ABD'deki belli çevrelerin önyargıları kadar Türk liderlerin daha çok Türk kamuoyunu ve uluslararası toplumu hedef alan tutumlarında Amerikalıların hassasiyetlerini dikkate almamalarının da etkisi olmuştur. Ancak ortaya çıkan durumdan Türkiye'deki Ak Parti çevreleri kadar ABD'nin çıkarları da zarar görebilecektir. Karşılıklı ideolojik bakış açıları sadece iki tarafın zararına olan durumları daha da yoğunlaştıracaktır.

Daha 2009 Ergenekon davası sırasında ABD'de rahatsızlıklar duyulmaya başlandı. Amerikan yönetimi prensip olarak Ergenekon davasına karşı çıkmazken tutuklama süreçleri ve insan hakları ihlalleri ile ilgili olarak eleştiriler ortaya koymaktan çekinmedi ve eleştirilerini 2009 Amerikan İnsan Hakları Raporunda dile getirdi.¹¹³ Temmuz 2011'de CNN-Türk'e çıkan Amerikan Dışişleri Bakanı Hillary Rodham Clinton Türk hükûmetini basına karşı uyguladığı muameleden ve internetle ilgili olarak izlediği politikardan dolayı şiddetli şekilde eleştirdi. Clinton verdiği röportajda Türkiye'de son dönemde ortaya çıkan eylemlere ilişkin olarak kendisinin medya ve ifade özgürlüğü konusunda kaygı duyduğunu vurguladı ve gazetecilere, blok yazarlarına ve internete karşı önlem almanın Türkiye'nin çıkarına olmayacağını belirtti.¹¹⁴

Türkiye'de Mayıs 2013 sonundan itibaren ortaya çıkan ve İstanbul Taksim'den tüm Türkiye'ye yayılan Gezi Parkı protestoları sırasında Amerikalıların Türk hükûmetine karşı kullandıkları ifadeler daha

da sertleşti. ABD'nin eski Ankara büyükelçilerinden James F. Jeffrey, Kongre komitelerinden birinde verdiği ifadede kendisi gibi gözlemcileri ve Amerikan hükûmetini barışçı göstericilere karşı kullanılan ayırım gözetmeyen gücün rahatsız ettiğini belirtti ve başbakanın ve başka Türk yetkililerin göstericilere karşı ağır bir dil kullanmalarının da rahatsız edici olduğunu vurguladı. Ona göre göstericilere karşı kullanılan dil, polisin göstericilere karşı muamelesi ve göstericilere karşı gerçekleştirilen hukuki girişimler, Türk hükûmetinin ifade ve toplantı özgürlüğü ile oransallık ilkesine ve azınlıkların ihmal edilmemesi ilkesine bağlılığını sorgular nitelikteydi.¹¹⁵ 1 Ocak 2014'teki başyazısında *The Washington Post* Erdoğan'ın giderek artan otoriter tarzını ve Türkiye'deki insan hakları ihlallerini vurgulayarak Amerikan dış politika yapıcılarına Türkiye'ye karşı daha sert tutum takınma çağrısında bulundu. Bu başyazının CIA ile bağlantısı kurulduğu için başyazının zamanlaması gösteriyordu ki Amerikan yönetimi son dönemde İran ve İsrail konularındaki eylemlerinden memnun olmadığı Erdoğan yönetimi karşısında muhalefetin yanında yer almaya başlamıştı.¹¹⁶

Gezi Olayları sırasında ve sonrasındaki dönemde düşünce ve strateji kurumları bünyesinde çalışan birçok kişi gittikçe otoriterleştiğini iddia ettikleri Başbakan Erdoğan ve Ak Parti hükûmetine karşı Amerikan yönetiminin sert tutum takınmasını tavsiye ederken itidal tavsiye edenler de mevcuttu. ABD'nin eski Ankara büyükelçisi Jeffrey, yukarıda bahsedilen ifadesinde Türkiye demokrasiyle yönetildiği sürece çoğunluğun gücüyle azınlığın haklarının dengelenmesi ve siyasi istikrarın sağlanması konusunda Türk halkına ve yöneticilerine güvenmek zorunda olduklarını da belirtti. Jeffrey'in Amerikan hükûmetine önerdiği şey, Türk hükûmetini, tehdide başvurmada, ama güçlü bir şekilde Gezi Olayları sürecinde takındığı tutumun uzun vadeli sonuçları konusunda uyarmaktı. Jeffrey, bölgesel istikrarın, rejimlerin varlığının, petrol ticaretinin güvenliğinin ve ABD liderliğindeki uluslararası güvenlik yapısının tehdit altında olduğu bir dönemde ABD'nin Türkiye gibi kritik bir müttefikle tartışmasının istenebilecek en son şey olduğunu ve Türkiye'yle önemli konularda iş birliğine ihtiyaç bulunduğunu da vurguladı.¹¹⁷ Aslında Gezi Olaylarından önce yayınlanan ve eski Amerikan dışişleri bakanlarından Albright'ın da yazarlığını yaptığı raporda tavsiye edilen şey de aşağı yukarı aynıydı. Türkiye'deki İslamcı bir iktidarın bulunması demokrasi, modernleşme ve ekonomik liberalizmle ters düşen bir şey değildi. Amerikan yöneticileri ve Kongre üyeleri Türkiye'yle ilişkilere Ermeni sorunu ve İsrail'in çıkarları gibi yabancı unsurların dar penceresinden bakma yerine örtüşen stratejik çıkarlar ve iş birliği potansiyeli çerçevesinde değerlendirmeliydi.¹¹⁸

TÜRKİYE'NİN BAĞIMSIZ POLİTİKA TAKİP ETMESİ VE İLİŞKİLER

Özellikle Batılı çevreler ve Türkiye'nin Batı bağlantısını savunanlar Türkiye'nin ancak Avrupa ve ABD bağlantısını güçlü tutması hâlinde bölgesel ve küresel politikada etkili olabileceğini savunmaktadır. Türkiye, uluslararası politikada kendini hissettirebilmek ve uluslararası alanda ses getiren girişimlerde bulunabilmek için öncelikli kendi ülkesinde ve komşularında istikrarı yerleştirmek durumundadır. Bunun yanında Müslüman kimliğini devreye sokması, Müslüman dünyanın birlik ve beraberliği için mücadele etmesi ve dünya politikasında Müslüman dünyanın sesini duyurması Türkiye'nin etkinliğini bir kat daha artıracaktır. Ancak bu hususları Batı bağlantısı ile tamamlaması durumunda etkinliği daha ileri noktalara ulaşacak ve daha kalıcı olacaktır. İslam ile Batı çizgisini sentezlemiş ve Batılı karakterinden faydalanan bir Türkiye daha fazla kabul görecektir. Batı'yla ve Avrupa Birliği'yle sağlıklı ilişkiler kurduğu dönemde Türkiye Müslüman halklar ve rejimler tarafından daha fazla takdir edilmiştir. Batı demokrasiyi, zenginliği ve istikrarı temsil etmektedir. Batı'yla ilişkilerini güçlendiren bir Türkiye de daha fazla demokratikleşmiş, zenginleşmiş ve istikrar kazanmış bir Türkiye'ye işaret etmektedir. Batı'nın olumlu özelliklerine gıptayla bakan Müslüman halklar ve rejimler Türkiye aracılığıyla bu dünyayla daha güçlü bağlar kurabileceklerini düşünmektedirler. Batı'yla ilişkilerini geliştirmiş bir Türkiye'nin de etrafındaki bölgeye zarar değil fayda getireceğine inanmaktadırlar.

Türkiye, ekonomik açıdan zenginleştiği ve başkalarına bağımlılığı azaldığı ölçüde daha bağımsız politika izlemekte ve ABD'nin hoşuna gitmeyen davranışlarına karşı koymaktadır. Ekonomik bağımlılık eski dönemlerde ülkeyi ABD'nin isteklerine uymaya zorlardı. Yöneticiler içeride ekonomik istikrarı sağlamada ABD yardımlarına dayandıkları için ulusal çıkarları ilgilendiren konularda bile ABD'nin yönlendirmesiyle hareket edebiliyordu. Ak Parti döneminde Türkiye'de ekonomik gelişme ve büyüme gerçekleştikçe ülkenin kendine güveni gelmiş, dış güçler karşısında daha dik durur olmuştur.

Ak Parti Orta Doğu'da ABD'nin izlediği politikaların Türkiye'ye zarar verdiğini gördükçe ve Türkiye merkezli bölgesel politikaların ulusal çıkarlara daha fazla hizmet edeceğini fark ettikçe ABD'den bağımsız Orta Doğu politikaları izlemeye başlamıştır. ABD'nin eylemleri eskiden beri Türkiye'ye zarar vermekteydi. ABD uluslararası sistemin sahibi devlet olarak statükocu politika izlemesi gerekirken Türkiye'nin etrafındaki bölgede revizyonist politikalar takip etmiştir. Mevcut durumları, sınırları ve den-

geleri değiştirmeye yönelik eylemlere girişmiştir. ABD'nin eylemlerinden dolayı Türkiye'nin etrafındaki bölgede istikrar diye bir şey kalmamıştır. O zaman Türk yetkililerin ABD'den uzak durmaya çalışmasından ve yeri geldiğinde ABD'ye muhalefet etmesinden daha normal bir şey olamazdı. Ancak Türkiye'nin ABD karşıtlığını hedeflemeyen yeni politikaları Amerikalılar tarafından Türkiye'nin kendilerinden ve Batıdan uzaklaşması olarak yorumlandı. Türk yetkililer Amerikan karşıtı eylemler gerçekleştirmekle suçlandılar. ABD kendince gerekli, fakat Türkiye'ye zarar verici politikalar izlerken kimsenin aklına ABD'yi Türkiye karşıtlığı ile suçlamak gelmiyordu. Ancak tersi durum olduğunda Türkiye'deki bazı çevreler bile Amerikan yetkililerine kendi liderlerini şikâyet eder oldular. Bir anlamda onlara Batıdan ayrılmaya yönelen iktidara aman vermeyin mesajı gönderdiler.

Türkiye artık kendi başına bölgesel, bağımsız aktör olmaya çalışmaktadır. Bundan sonra başkalarının çıkarlarını merkeze alan politikalar izleme yerine kendi çıkarlarını, değerlerini ve varlıklarını temel alan politikalar uygulamaya çalışacaktır. Artık Türkiye'den Batıyı, Avrupa'yı ya da ABD'yi izlemesi beklenmemelidir. Nasıl diğerleri ayrı aktörlerse ve kendilerini merkeze koyan stratejiler ve politikalar oluşturuyorsa aynısını artık Türkiye de yapabilecektir. Türkiye başkaları gibi normal olarak kendi etki alanını oluşturmaya çalışmaktadır.

Türkiye'nin ABD'ye meydan okur gözükken eylemleri aslında sadece Türkiye'ye has değildir. Batı ittifakı içinde birçok ülke Soğuk Savaş dönemi de dâhil olmak üzere yeri geldiğinde ABD'ye karşı diklenmiştir. ABD'nin politikalarını eleştiren, bazı noktalarda bu politikalara karşı koyan, ABD'nin yaptıklarından hoşnutsuzluklarını açıkça dile getiren Batı ülkeleri olmuştur. 2003 Irak Savaşı'na Fransa ve Almanya'nın muhalefet etmesi bunun en açık örneğidir. Diğer taraftan dünya genelinde ABD hâkimiyetinden ve ABD'nin yaptıklarından hoşlanmayan ve bu hoşnutsuzluklarını eylemleriyle ortaya koyan dünya devletleri mevcuttur. Soğuk Savaş bittiğinden beri ABD'nin tek yanlı eylemler gerçekleştirmesi ve uluslararası sistemi tek başına yönetmeye kalkması birçok devlette rahatsızlık uyandırmıştır. ABD'nin zayıflamaya ve dünya hâkimiyetini yitirmeye hissedildiği anda bazı devletler harekete geçmişler, seslerini daha fazla duyurmaya çalışmışlardır. Aslında bu devletlerin yapmaya çalıştığı Amerikan hegemonyasının sona erdiği yeni döneme kendilerini hazırlamaktır. Bu devletler bir taraftan ABD'nin etkisini daha da zayıflatmak için bazı adımlar atarken bir taraftan da yeni dönem için kurumsal yapılar oluşturmaya çalışmaktadırlar. Bunun en iyi örneği de BRIC olarak isimlendirilen, sonradan Güney Afrika'nın da dâhil olduğu gruptur. Türkiye de ABD'nin dünyadaki ve Orta Doğu bölgesindeki hâkimiyetinin çok olumlu sonuçlar

getirmediğini düşündüğü için bu yeni gruplaşmaya ve onun etkisinin artmasına sıcak bakabilmektedir. Aslında burada Türk yetkililerin verdikleri mesaj bir anlamda ABD'yledir, çünkü ABD kendiliğinden davranışlarını değiştirip başkalarının da durumlarını dikkate alan yaklaşımlar geliştirse her şey daha iyi olabilecektir.

SON NOTLAR

- ¹ Joshua W. Walker, "Reexamining the U.S.-Turkish Alliance", *The Washington Quarterly*, vol. 31, no. 1, Winter 2007/2008, s. 96.
- ² J. Scott Carpenter and Soner Cagaptay, "Regenerating the U.S.-Turkey Partnership", *Policy Notes* no. 2, November 2010, the Washington Institute, ss. 3-4.
- ³ Morton Abramowitz, "The Turkish Portfolio", *The American Interest*, Winter (January/February) 2009, s. 67.
- ⁴ Philipp C. Bleek and Aaron Stein, "Turkey and America Face Iran", *Survival*, vol. 54, no. 2, April-May 2012, s. 31; Soner Cagaptay, "Mr. Erdogan Visits Washington: The AKP's Foreign Policy and United States Interests", *PolicyWatch* 1609, December 3, 2009, the Washington Institute; Carpenter and Cagaptay, "Regenerating the U.S.-Turkey Partnership".
- ⁵ Statement of Soner Cagaptay, House Committee on Foreign Affairs, U.S. House of Representatives, Hearing on "Turkey's New Foreign Policy Direction: Implications for U.S.-Turkish Relations", July 28, 2010.
- ⁶ Richard Falk, "Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?", *Insight Turkey*, vol. 16, no. 1, 2014, s. 10.
- ⁷ Abramowitz, "The Turkish Portfolio", s. 63; Falk, "Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?", ss. 10-11.
- ⁸ F. Stephen Larrabee, "The 'New Turkey' and American-Turkish Relations", *Insight Turkey*, vol. 13, no. 1, 2011, s. 3; Hugh Pope, "Pax Ottomana? The Mixed Success of Turkey's New Foreign Policy", *Foreign Affairs*, vol. 89, no. 6, (November/December 2010), s. 162.
- ⁹ Mark R. Parris, "Common Values and Common Interests? The Bush Legacy in US-Turkish Relations", *Insight Turkey*, vol. 10, no. 4, 2008, s. 7.
- ¹⁰ Robert Olson, "Turkey's Policies Toward Kurdistan-Iraq and Iraq: Nationalism, Capitalism, and State Formation", *Mediterranean Quarterly*, Winter 2006, s. 59.
- ¹¹ Ilan Berman, "The End of the Affair", *The American Spectator*, December 2007/January 2008, s. 71.
- ¹² Ioannis N. Grigoriadis, "Friends No More? The Rise of Anti-American Nationalism in Turkey", *Middle East Journal*, vol. 64, no. 1, Winter 2010, s. 59.
- ¹³ Richard Outzen, "From Crisis to Cooperation Turkey's Relations with Washington and NATO", *Policy Notes*, no. 12, June 2012, the Washington Institute.

- ¹⁴ Grigoriadis, "Friends No More? The Rise of Anti-American Nationalism in Turkey", s. 66; Şaban Kardaş, "Turkish-American Relations in the 2000s: Revisiting the Basic Parameters of Partnership?", *Perceptions*, Autumn 2011, vol. XVI, no. 3, s. 48; F. Stephen Larrabee, "Turkey's New Geopolitics", *Survival*, vol. 52, no. 2, April-May 2010, s. 176.
- ¹⁵ Madeleine K. Albright and Stephen J. Hadley, *U.S.-Turkey Relations: A New Partnership*, Independent Task Force Report no. 69, New York: the Council on Foreign Relations, 2012, s. 7; Berman, "The End of the Affair", *The American Spectator*, s. 71.
- ¹⁶ F. Stephen Larrabee, "Turkey's Eurasian Agenda", *The Washington Quarterly*, vol. 34, no. 1, Winter 2011, s. 115.
- ¹⁷ Füsün Türkmen, "Turkish-American Relations: A Challenging Transition", *Turkish Studies*, vol. 10, no. 1, March 2009, s. 124; F. Stephen Larrabee, *Troubled Partnership: U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Political Change*, Santa Monica, CA: Rand Corporation, 2010, ss. 17, 80-81.
- ¹⁸ Bill Park, "US-Turkish Relations: Can the Future Resemble the Past?", *Defense & Security Analysis*, vol. 23, no. 1, March 2007, s. 48.
- ¹⁹ James F. Jeffrey, "Turkey's Ergenekon Convictions: Impact on U.S. Relations", *PolicyWatch 2121*, August 22, 2013. Jeffrey, ABD'nin davalarda adil yargılama konusunda ısrarcı olmamasının Türk askerî çevrelerinde hayal kırıklığına neden olacağını belirtmiş ve bazılarının eski Genelkurmay Başkanı İlker Başbuğ'un hapis cezası almasını Mısır'daki Hüsnü Mübarek gibi diğer bir Amerikan dostunun demir parmaklıklar arkasına konması olarak yorumlayacağını vurgulamıştır.
- ²⁰ "An Obama Policy toward Turkey: Continuity or Change?", *PolicyWatch 1480*, the Washington Institute, January 23, 2009, Soner Cagaptay'ın görüşü.
- ²¹ Jeffrey, "Turkey's Ergenekon Convictions: Impact on U.S. Relations".
- ²² Larrabee, "The 'New Turkey' and American-Turkish Relations", s. 5.
- ²³ Kardaş, "Turkish-American Relations in the 2000s...", s. 55.
- ²⁴ Tarık Oğuzlu, "Turkey and the West: The Rise of Turkey-Centric Westernism", *International Journal*, Autumn 2011, ss. 989-990.
- ²⁵ Golhan Bacık ve Bulent Aras, "Turkey's Inescapable Dilemma: America or Europe?", *Alternative Turkish Journal of International Relations*, vol. 3, no. 1, Spring 2004, s. 62.
- ²⁶ Abramowitz, "The Turkish Portfolio", s. 63; Albright and Hadley, *U.S.-Turkey Relations*, s. 7.
- ²⁷ Matthew Byrza, "Ninth Turgut Ozal Memorial Lecture: Invigorating the U.S.-Turkey Strategic Partnership", June 28, 2008, the Washington Institute.
- ²⁸ Saul B. Cohen, "Turkey's Emergence as a Geopolitical Power Broker", *Eurasian Geography and Economics*, 2011, vol. 52, no. 2, s. 220.
- ²⁹ Larrabee, *Troubled Partnership*, s. 4.
- ³⁰ Outzen, "From Crisis to Cooperation Turkey's Relations with Washington and NATO".

- ³¹ Edward J. Erickson "Turkey as Regional Hegemon—2014: Strategic Implications for the United States", *Turkish Studies*, vol. 5, no. 3, Autumn 2004, s. 30.
- ³² Abramowitz, "The Turkish Portfolio", s. 67.
- ³³ Larrabee, *Troubled Partnership*, s. 4.
- ³⁴ Bleek and Stein, "Turkey and America Face Iran", ss. 33-34.
- ³⁵ Soner Cagaptay, "Ankara's Middle East Policy Post Arab Spring", *Policy Notes* no. 16, November 2013, the Washington Institute.
- ³⁶ Larrabee, *Troubled Partnership*, ss. 4-5.
- ³⁷ Ted Galen Carpenter, "Estrangement: The United States and Turkey in a Multipolar Era", *Mediterranean Quarterly* 21:4, 2010, s. 34.
- ³⁸ Gül Tuba Dağcı, "Turkey-US Relations in Justice and Development Party's Era", *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, vol. 11, no. 2, Summer 2012, s. 7.
- ³⁹ Meliha Benli Altunışık, "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2013, vol. 15, no. 2, s. 166.
- ⁴⁰ Altunışık, "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", s. 167.
- ⁴¹ Ramazan Gözen, "Turkish - American Relations in 2009", *Perceptions*, Autumn - Winter 2010, vol. XV, no. 3-4, ss. 56-57.
- ⁴² Taha Özhan, "Turkey, Israel and the US in the Wake of the Gaza Flotilla Crisis", *Insight Turkey*, vol. 12, no. 3, 2010, s. 12.
- ⁴³ Richard Outzen, "Turkey's Commitment to NATO Not Yet Grounds for Divorce", *Research Notes*, no. 19, June 2014, the Washington Institute, s. 4.
- ⁴⁴ Nuh Yılmaz, "U.S.-Turkey Relations: Model Partnership as an 'Empty Signifier'", *Insight Turkey*, vol. 13, no. 1, 2011, ss. 20, 23-24.
- ⁴⁵ Gözen, "Turkish - American Relations in 2009", s. 60.
- ⁴⁶ Carpenter and Cagaptay, "Regenerating the U.S.-Turkey Partnership", s. 1.
- ⁴⁷ Soner Cagaptay, "Ankara Moves Closer to Washington: How the Arab Spring Warmed U.S.-Turkish Relations", *MES Insights*, vol. 3, no. 1, January 2012, ss. 1, 2.
- ⁴⁸ Outzen, "From Crisis to Cooperation Turkey's Relations with Washington and NATO"; Albright and Hadley, *U.S.-Turkey Relations*, s. 6.
- ⁴⁹ Bleek and Stein, "Turkey and America Face Iran", s. 34.
- ⁵⁰ Cenap Çakmak and Gökhan Güneysu, "Turkish-American Relations During Obama Era: Unfulfilled Expectations", *Turkish Studies*, 2013, vol. 14, no. 2, s. 196.
- ⁵¹ Kardaş, "Turkish-American Relations in the 2000s...", s. 50.
- ⁵² Matthew Bryza, "Invigorating the U.S.-Turkish Strategic Partnership", *PolicyWatch* 1385, June 27, 2008, Washington D.C.: the Washington Institute.
- ⁵³ Michael Crowley, "White Hot Bosphorus: When Turkey Gets Cocky", *The New Republic* April 29, 2010.
- ⁵⁴ Cohen, "Turkey's Emergence as a Geopolitical Power Broker", s. 220.

- 55 Abramowitz, "The Turkish Portfolio", ss. 67, 73:
- 56 Soner Cagaptay and Tyler Evans, *Turkey's Energy Policy and the Future of Natural Gas*, Houston: James Baker Institute III for Public Policy, Rice University, December 2013, s. 18.
- 57 Fiona Hill and Ömer Taşpınar, "Turkey and Russia: Axis of the Excluded?", *Survival*, vol. 48, no. 1, Spring 2006, s. 86.
- 58 Hill and Taşpınar, "Turkey and Russia: Axis of the Excluded?", s. 87.
- 59 Larrabee, "Turkey's Eurasian Agenda", s. 112.
- 60 Cagaptay and Evans, *Turkey's Energy Policy and the Future of Natural Gas*, s. 19.
- 61 Outzen, "Turkey's Commitment to NATO Not Yet Grounds for Divorce", s. 4.
- 62 Bryza, "Invigorating the U.S.-Turkish Strategic Partnership".
- 63 Parris, "Common Values and Common Interests? The Bush Legacy in US-Turkish Relations".
- 64 Temmuz 2009'da ABD'nin de katılımıyla Nabucco ile ilgili önemli bir anlaşma imzalanmıştı. Gözen, "Turkish - American Relations in 2009", s. 72.
- 65 Kardaş, "Turkish-American Relations in the 2000s...", s. 40.
- 66 Bryza, "Invigorating the U.S.-Turkish Strategic Partnership".
- 67 Albright and Hadley, *U.S.-Turkey Relations*, ss. 33-34.
- 68 Michael Crowley, "Final Resolution: K Street Clashes in on the 1915 Armenian Genocide", *The New Republic*, July 23, 2007, s. 30.
- 69 Dağcı, "Turkey-US Relations in Justice and Development Party's Era", s. 5.
- 70 Crowley, "Final Resolution: K Street Clashes in on the 1915 Armenian Genocide", s. 30.
- 71 David L. Wiltse, "The Congressional Elections 2010 and Turkish Interests in the Congress", *Insight Turkey*, vol. 13, no. 1, 2011, s. 34.
- 72 Grigoriadis, "Friends No More? The Rise of Anti-American Nationalism in Turkey", s. 64.
- 73 Larrabee, *Troubled Partnership*, s. 55.
- 74 Michael Crowley, "Ethnic Cleansing: Whose Genocide Are You On?", *The New Republic*, April 15, 2009.
- 75 Grigoriadis, "Friends No More? The Rise of Anti-American Nationalism in Turkey", s. 64.
- 76 Dağcı, "Turkey-US Relations in Justice and Development Party's Era", s. 8.
- 77 Crowley, "White Hot Bosphorus: When Turkey Gets Cocky", ss. 8, 10.
- 78 Carpenter and Cagaptay, "Regenerating the U.S.-Turkey Partnership", s. 2.
- 79 Sabri Sayarı, "Challenges of Triangular Relations: The US, the EU, and Turkish Accession", *South European Society and Politics*, vol. 16, no. 2, June 2011, ss. 260-261; Nathalie Tocci, "Let's talk Turkey! US influence on EU-Turkey relations", *Cambridge Review of International Affairs*, Volume 25, Number 3, September 2012, s. 399.

- ⁸⁰ Tocci, "Let's talk Turkey! US influence on EU-Turkey relations", s. 399.
- ⁸¹ Ian O. Lesser, "Turkey, the United States and the Delusion of Geopolitics", *Survival*, vol. 48, no. 3, Autumn 2006, s. 86.
- ⁸² Tocci, "Let's talk Turkey! US influence on EU-Turkey relations", ss. 401-402.
- ⁸³ Sayarı, "Challenges of Triangular Relations: The US, the EU, and Turkish Accession", ss. 257-258.
- ⁸⁴ Tocci, "Let's talk Turkey! US influence on EU-Turkey relations", s. 404.
- ⁸⁵ Ibid., s. 404.
- ⁸⁶ Ibid., s. 404.
- ⁸⁷ Carpenter, "Estrangement: The United States and Turkey in a Multipolar Era", s. 34.
- ⁸⁸ Bu bölüm hazırlanırken şu çalışmadan faydalanılmıştır: Ata Akın, "Now Is the Time for a U.S.-Turkey Free Trade Agreement", *PolicyWatch 2107*, Washington Institute, July 23, 2013.
- ⁸⁹ İbrahim Kalın, "US-Turkish Relations under Obama: Promise, Challenge and Opportunity in the 21st Century", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 12, No. 1, March 2010, s. 105.
- ⁹⁰ Soner Cagaptay, "The State of U.S.-Turkish Relations", Congressional Testimony, May 15, 2005.
- ⁹¹ Byrza, "Ninth Turgut Ozal Memorial Lecture: Invigorating the U.S.-Turkey Strategic Partnership".
- ⁹² Kalın, "US-Turkish Relations under Obama: Promise, Challenge and Opportunity in the 21st Century", s. 105.
- ⁹³ Gözen, "Turkish - American Relations in 2009", s. 72.
- ⁹⁴ Kalın, "US-Turkish Relations under Obama: Promise, Challenge and Opportunity in the 21st Century", s. 105.
- ⁹⁵ Albright and Hadley, *U.S.-Turkey Relations*, s. 11.
- ⁹⁶ Kardaş, "Turkish-American Relations in the 2000s...", s. 50.
- ⁹⁷ Albright and Hadley, *U.S.-Turkey Relations*, ss. 11-12.
- ⁹⁸ Akın, "Now Is the Time for a U.S.-Turkey Free Trade Agreement".
- ⁹⁹ Albright and Hadley, *U.S.-Turkey Relations*, s. 43.
- ¹⁰⁰ Tarık Oğuzlu, "Testing the Strength of the Turkish-American Strategic Relationship through NATO: Convergence or Divergence within the Alliance?", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2013 vol. 15, no. 2, s. 219.
- ¹⁰¹ Oğuzlu, "Testing the Strength of the Turkish-American Strategic Relationship through NATO...", ss. 215-216.
- ¹⁰² Kardaş, "Turkish-American Relations in the 2000s...", s. 46.
- ¹⁰³ Albright and Hadley, *U.S.-Turkey Relations*, s. 50.
- ¹⁰⁴ Outzen, "From Crisis to Cooperation: Turkey's Relations with Washington and NATO", s. 6.

- ¹⁰⁵ Bacık ve Aras, "Turkey's Inescapable Dilemma: America or Europe?", ss. 67-68.
- ¹⁰⁶ Outzen, "Turkey's Commitment to NATO Not Yet Grounds for Divorce", s. 2; Ben Hodges, içinde Cagaptay, Soner et al., "Turkey's Transformation: Prospects and Limits", *PolicyWatch* 2225, March 13, 2014, the Washington Institute.
- ¹⁰⁷ Outzen, "From Crisis to Cooperation Turkey's Relations with Washington and NATO", s. 6.
- ¹⁰⁸ Oğuzlu, "Testing the Strength of the Turkish-American Strategic Relationship through NATO...", ss. 215-218.
- ¹⁰⁹ Carpenter and Cagaptay, "Regenerating the U.S.-Turkey Partnership", s. 2.
- ¹¹⁰ Soner Cagaptay, "Turkey's New Relationship with NATO: Implications for Washington", *The FAO Journal*, Mayıs 2011, s. 14; J. Scott Carpenter and Soner Cagaptay, "Obama's Leverage: How to Improve U.S.-Turkish Relations", *PolicyWatch* 1725, November 23, 2010, the Washington Institute.
- ¹¹¹ Altunışık, "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance", s. 168.
- ¹¹² Outzen, "Turkey's Commitment to NATO Not Yet Grounds for Divorce", ss. 5-6.
- ¹¹³ Gözen, "Turkish - American Relations in 2009", s. 73.
- ¹¹⁴ Albright and Hadley, *U.S.-Turkey Relations*, s. 23.
- ¹¹⁵ James F. Jeffrey, "Turkey at a Crossroads: What Do the Gezi Park Protests Mean for Democracy in the Region?" (Part 2), Testimony before the House Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, Eurasia, and Emerging Threats June 26, 2013.
- ¹¹⁶ Falk, "Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?", s. 13.
- ¹¹⁷ Jeffrey, "Turkey at a Crossroads: What Do the Gezi Park Protests Mean for Democracy in the Region?".
- ¹¹⁸ Albright and Hadley, *U.S.-Turkey Relations*, s. 9.

ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ: ÇATLAK AMA DAĞILMAYAN İTTİFAK

GENEL DEĞERLENDİRME

Türk-Amerikan ilişkileri 1950'lerde tam bir balayı havası ve mü-kemmel uyum içerisinde gerçekleşti. Her iki ülke, ittifaklarının kendile-rine getirdiği kazançlardan memnundular. ABD açısından Türkiye, Batı çıkarlarını Yakın ve Orta Doğu'da istekle yerine getiren oldukça faydalı bir müttefikti. Türkiye de ABD'yi güvenlik ve gelişmesini garanti altına alan bir unsur olarak görmekteydi. Türkiye'nin NATO üyeliğinin TBMM'de 404 kabul oyuna karşı sıfır ret oyu ve sadece bir çekimser oyla kabul edil-mesinden anlaşıldığı gibi Türkiye'de hem iktidar hem de muhalefet güven-liğin NATO dışında korunamayacağına inanmıştı. 1950'lerde Türk liderler ABD'yle ittifaka o derece önem vermektedir ki, bütün BM kararlarında Amerikalılarla birlikte oy kullandıkları gibi, 1955'teki Bağlantısızların Bandung Konferansı'nda Batı'nın sözcülüğünü yapmayı bir görev bildiler ve NATO'ya girerek ABD'yle ilişkileri ittifak temelinde oturtabilmek için maliyet olarak Orta Doğu'da Bağdat Paketi gibi Batı'nın planlarına öncülük etmeyi göze aldılar. Türkiye, 1956'daki Süveyş krizi sırasında Bağdat Paketi içinde müttefiki olan İngiltere'yi desteklemekten çok ABD'nin takındı-ğı tavrı benimsediği gibi, kriz ertesinde ABD'nin ortaya attığı Orta Doğu ülkelerinin komünist saldırganlığına ve yıkıcılığına karşı savunulmasını öngören Eisenhower Doktrini'ne şartsız destek verdi. Aşırı blok politika-sı gütmenin bir sonucu olarak Suriye'yle arasında çıkan krizde ABD ta-rafından desteklenmek ise Türkiye'nin elde ettiği karşılıktı. 15 Temmuz 1958'de Lübnan'a yaptıkları çıkarmada Amerikalılar İncirlik üssünü haber

vermeden kullanmış olsalar bile Türk yöneticiler operasyona destek vermekten kaçınmadılar.

1958 Irak Devrimi'nden sonra Türk liderlerin endişeye kapılarak somut garanti elde etme adına ABD ile 5 Mart 1959'da İşbirliği Anlaşması imzalamaları, Amerikan yanlısı politikanın Türkiye'yi nerelere getirdiğini çok iyi gösteriyordu. Hükûmete dış politikada şartsız destek veren muhalefetteki CHP bile bölgede Amerikan planlarını desteklemenin, Orta Doğu'nun önemli devletlerinden olan Mısır ve Suriye'yi Türkiye aleyhine çevirmesinden yakını olmuştı. Yine de CHP'lileri en fazla ilgilendiren husus, ABD'ye bağımlılık değil fakat ABD'nin Demokrat Parti'yi destekleyerek Türk iç politikasında dengesizlik yaratmasıydı.

Ayrıca NATO'ya girdikten sonra Türkiye'nin savunma planlarının ve silahlı kuvvetlerinin Amerikan uzmanları tarafından Amerikan modeline göre uyumlaştırıldığını ve Türk yöneticilerinin ABD'yle ikili uygulama anlaşmalarının imzalanmasında egemenliği tehlikeye düşürecek derecede her türlü kolaylığı gösterdiğini belirtmede fayda var. Sonuçta 1950'lerde Türk-Amerikan ilişkilerine gölge düşüren tek olay, Türkiye'nin ödemeler dengesinin iyileştirilmesine yönelik olarak Amerikan hükûmetinin Türkiye'ye istikrar fonu sağlamada çok isteksiz davranmasıydı.

Amerikan karşıtı gibi gözüken 27 Mayıs 1960 darbesiyle Demokrat Parti'nin iktidardan uzaklaştırılmasının en fazla CHP'lileri sevindirdiği açıktı. Diğer taraftan Demokrat Partililer de darbeyi hükûmetlerinin son zamanlarda Amerikalılar tarafından sevilmemesinin bir sonucu olarak görmekteydiler. Askerî idarenin kamuoyuna yaptığı ilk açıklamada Türkiye'nin ittifaklarına sadık kalacağını ilan etmesi, Türk-Amerikan ilişkilerinde köklü bir değişikliğin gerçekleşmeyeceğini göstermesi açısından büyük önem taşımaktaydı. ABD'nin de yeni rejimi tanıması ve ekonomik ve askerî yardım vaadinde bulunmasıyla ilişkiler normal seyrini devam ettirecek, hatta askerî rejimin ekonomiyi geliştirme ve subayların durumunu iyileştirme planları nedeniyle Türkiye ABD'ye daha fazla bağımlı hâle gelecekti. Ayrıca askerî rejim, ABD'yle yeni ikili anlaşmalar imzalamada, anlaşmaların geçerlilik kazanmasını kolaylaştırmada ve Jüpiter füzelerinin Türk topraklarına yerleştirilmesinde oldukça istekli davranacaktı. Askerler, yalnızca Amerikan personeline uygulanan kurallarda bazı değişiklikler yapılması talebinde bulunacaklar, Amerikalılardan olumsuz yanıt gelince de konunun üzerine gitmeyeceklerdi. Ekim 1962'de Küba Krizi patlak verdiğinde Türkiye'de Amerikalılara karşı hâlâ yakın ve sıcak duygular beslenmekteydi. Türk yöneticiler nükleer bir savaşı göze alma pahasına Sovyet füzelerinin Karayiplerden atılması konusundaki kararlı Amerikan tutumunu sonuna kadar desteklediler. Krizi aşmak için Türkiye'deki Jüpi-

terler ile Küba'daki Sovyet füzeleri arasında takas gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda da gerçeklere aykırı olarak, ABD'nin bir NATO üyesinin çıkarlarını Sovyet blokuyla görüşmelerde pazarlık konusu yapmayacağına kesin olarak inandılar.

1960 Anayasasının marjinal ve radikal gruplara seslerini duyurma ve kamuoyunu etkileme fırsatı vermesi, ilginç bir şekilde Türk dış politikasıyla birlikte Türk-Amerikan ilişkilerinin de ilk defa ciddi şekilde eleştirilmesi sonucunu doğurdu. Başlangıç olarak Jüpiter füzelerinin Türkiye'den çekilmesi, Türkiye'nin Batı gözündeki stratejik önemini azaltacağı ve Türk savunmasında bir güvenlik boşluğu doğuracağı gerekçesiyle eleştirildi. 1963 yılındaki Meclis görüşmeleri sırasında Amerikan askerî yardımının yetersizliği de eleştiri konusu yapıldı. Türkiye'de yaygın bir şekilde Amerikan karşıtlığının ortaya çıkmasına neden olan en önemli gelişme ise Aralık 1963'te Kıbrıs'ta başlayan çatışmalara ABD'nin yeterli tepki göstermemesi ve Türk hükûmetinin adaya müdahale girişimlerini engellemesiydi. Başkan Johnson, Haziran 1964'te Başbakan İnönü'ye gönderdiği mektupta, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye'ye saldırması durumunda NATO'nun yardıma gelmeyebileceği tehdidinde bulundu ve Türkiye'nin Kıbrıs'ta ABD'den aldığı silahları kullanamayacağını belirtti. Mektubun ortaya çıkardığı atmosferde Türk kamuoyunda şiddet içeren protesto gösterileriyle birlikte yaygın bir Amerikan aleyhtarlığı ortaya çıkarken, Başbakan İnönü bile Türkiye'nin Batı blokundan ayrılabilceğini ima etmek durumunda kaldı. Ancak ABD ve Türkiye arasındaki gerginliğin resmî düzeyde ilişkileri koparacak noktaya getirilmesine izin verilmedi. Amerikan liderleri Türk halkı arasında ABD'nin hoş olmayan imajını değiştirebilmek için Türkiye'ye karşı güvenlik sorumluluklarını yineleyip, ekonomik ve askerî yardıma devam taahhüdünde bulunurlarken, Türk yöneticiler de kesinlikle geleneksel dış politikalarından sapma ve Batı blokunu terk etme niyetinde olmadıklarını ilan ettiler.

1965 yılının sonunda Adalet Partisi iktidara geldikten sonra solcu gruplar ABD'ye ve Türkiye'nin bu devletle ve NATO'yla olan ittifakına karşı yoğun bir eleştiri kampanyası başlattığında gazete yazarları ve akademisyenler de Türk-Amerikan ilişkilerinin bütün yönlerini ve özellikle askerî temasları mercek altına adılar. Kamuoyu baskısı altında kalan ve ABD'nin tavırlarından hoşnut olmayan Türk hükûmeti de yeni şartlarda Amerikan etkisi altında olmadığını göstermek için şu eylemlerde bulundu: Çok Taraflı Kuvvet'ten (MLF'den) çekildi. Türk topraklarından gerçekleştirilen U-2 uçuşlarını yasakladı. Amerikan personeline yönelik görev belgesi uygulamasında değişiklik yaptı. İncirlik üssünün NATO dışı amaçlarla kullanılmasına izin vermedi. ABD'yle imzalanan bütün ikili anlaşmaları

yeniden gözden geçirdi ve ABD'yle bu anlaşmaları düzene koyan yeni bir genel anlaşma imzaladı. Türk liderler aynı zamanda yoğun resmî ziyaretlerde bulunarak ve ekonomik anlaşmalar imzalayarak Doğu bloku devletleriyle ilişkileri geliştirmeye ve Birleşmiş Milletler'de davalarına destek vererek Üçüncü Dünya'nın ve Arap devletlerinin desteğini kazanmaya çalıştılar. Amerikalıların Türklerin yeni davranışlarından memnun olmaması doğaldı, ancak NATO'ya karşı taahhütlerine sadık kaldıkları ve toprakları üzerindeki üslerin kullanılmasına müsaade ettikleri müddetçe tepki göstererek iyice Türklerin düşmanlığını çekmelerine de gerek yoktu. Kasım 1967'deki Kıbrıs krizi sırasında ABD'nin genel olarak Türkiye'nin durumunu destekleyen bir tutum takınmasıyla iki ülke arasındaki resmî ilişkilerin 1969 yılında kadar çok fazla pürüz yaşanmadan sürdürülmesi sağlanmış olacaktı.

1969 yılından itibaren Amerikalıların, gençlerini zehirleyen eroinin büyük oranda Türk afyonundan kaynaklandığını iddia ederek Türk yöneticiler üzerinde haşhaş ekimini yasaklamaları için ağır baskılar uygulamaları ilişkilerin dibe vuracağı bir dönemin başlatıcısıydı. Türk hükûmeti haşhaş üretimi konusunda bazı kısıtlamalar gerçekleştirdi, ancak parlamentodaki çoğunluğunu kaybedeceğinden korktuğu için haşhaş ekimini tamamen yasaklama yoluna gidemedi. Bu arada Meclis'te temsil edilme imkânını kaybeden solcu grupların Amerikan görevlilerine karşı terörist faaliyetlere girişmeleri ve Türk hükûmetinin Orta Doğu krizleri sırasında İncirlik üssünün herhangi bir şekilde kullanılmasına izin vermemesi Amerikalıları rahatsız eden diğer konulardı. Amerikan Kongresi üyelerinin Türkiye'nin artık ABD için öneminin kalmadığını düşünüp Türkiye'yi ekonomik olarak cezalandıracak yasa tasarıları hazırladıkları bir sırada Türkiye'de 12 Mart 1971'deki askerî muhtırayla bir ara rejim dönemine geçilmesi, iki devlet arası ilişkilerin bozulmasını bir süre dondurdurdu. Sıkıyönetim uygulamasıyla radikal gruplara darbe vurularak Amerikan karşıtı eleştirilere ve terörist faaliyetlere son verilmesi ve haşhaş ekiminin yasaklanması Amerikalıları memnun edecek gelişmelerdi.

1973 yılında normal demokrasiye döndükten sonra Ecevit hükûmeti Amerikalıların protestolarına rağmen haşhaş ekimine yeniden izin verdi. Buna karşı Amerikan Kongresi Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardımı kesmeye yönelik girişimlerde bulundu. Bu sırada ortaya çıkan Kıbrıs krizi bağlamında Türkiye'nin adaya müdahalesi ve ardından Kongre'nin ambargo kararı almasıyla iki devlet arası ilişkiler tarihteki en düşük düzeyine indi. Aslında Amerikan yönetimi de Türkiye'nin karşılık olarak üsleri kapatmasıyla ambargodan zarar görüyor ve bu yüzden ambargoya muhalefetini dile getiriyordu. Fakat Amerikan yöneticileri bir taraftan da Kongre'nin arkasına saklanarak o anki uluslararası konjonktür gereği pek ihtiyaç duy-

maz göründükleri Türkiye'nin, davranışlarının karşılığı olarak bir müddet sıkıntı çekmesini istiyor, ayrıca ambargonun etkisinde Türklerin Kıbrıs'ta geri adım atmasını bekliyorlardı. Türklere durumun ciddiyeti bildirildikten ve İran'daki olaylarla ABD Orta Doğu'da çok önemli bir müttefikini kaybedip SSCB karşısında zor duruma düşeceği anlaşıldıktan sonra Eylül 1978'de ambargonun kaldırılması, sakıncalı olmadığı gibi Amerikan çıkarları açısından da artık bir gereklilikti.

1980'lerdeki Türk-Amerikan ilişkilerinin çerçevesini belirleyen 29 Mart 1980'de imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması (SEİA) idi. Anlaşmanın Ecevit ve Demirel başkanlığındaki solcu ve sağcı iktidarlar tarafından görüşülüp imzalandıktan sonra Kenan Evren liderliğindeki askerî yönetim tarafından uygulanması, Türkiye'deki etkili çevrelerin ABD'yle ilişkilerde aynı tavra sahip olduklarını göstermesi açısından önemliydi. Askerî yöneticilerin karşılığında taviz almadan Yunanistan'ın NATO'ya dönüşü için vetoyu kaldırılmaları da ABD'yle ilişkileri sıkılaştırma niyetlerinin ifadesiydi. Amerikalılar da diğer Batılı devletlerden farklı olarak Türkiye'deki askerî rejime destek vererek kendi paylarına düşeni yapacaklardı.

1983 sonunda başlayan Özal döneminde Türk liderlerin ABD'yle ilişkilerden memnun olmamaları için birçok neden vardı, ancak onlar zaman zaman şikâyetlerini dile getirirler de genelde iki devletin samimi ve yakın iki ortak olduğu görünümü vermeye özel özen gösterdiler. SEİA'nın işletilişi başta gelen sorunlardandı. Amerikalıların Yunanistan ve Türkiye'ye yardım sağlarken sabit bir orana uymalarının, yardımı Kıbrıs ve Ermeni katliamı gibi unsurlara bağlamalarının ve SEİA'nın Türk ekonomisini geliştirmeye yönelik ekonomik yönlerini uygulamaya koymamalarının Türk liderleri ve halkını rahatsız etmesi normaldi. İlginç olan ise Türk yöneticilerin, sürekli SEİA'nın değiştirilmesi yönünde görüş bildirmelerine rağmen anlaşmanın, sona eriş tarihi olan 17 Eylül 1985'ten sonra seneler boyunca yıllık olarak uzatılmasını kabullenmeleriydi. 1986'de imzalanıp 1987'de taraflar arasında teati edilen ve Amerikan yardımındaki kesintiden dolayı Türkler tarafından ancak 1988'de onaylanan tamamlayıcı mektuplar da ABD'nin üslerdeki haklarını genişletmekten başka SEİA'ya ciddi bir değişiklik getirmiyordu. Aralık 1990'da Körfez Krizi'nin gündemi işgal etmesinden dolayı Türkiye'nin değiştirme talebini dile getirememesiyle de SEİA beş yıllık bir dönem için sessizce otomatik olarak uzatıldı.

Askerî yardım konusunda, Amerikan yönetimi, Kongre'nin Doğu Akdeniz'de dengenin sağlanması adına 7:10 oranına uyulması gerektiği görüşüne katılmadığını söylese de Türkiye'yle ilgili projelerin gerçekleştirilmesi için samimi çaba harcamak yerine Kongre'yi suçlamak gibi kolay

bir yol seçti. Buna karşılık Türk yöneticiler de toprakları üzerindeki Amerikan faaliyetlerini sıkı denetim altına alarak ve üslerin değişik amaçlarla kullanımına yeşil ışık yakmayarak tepkisini ortaya koydu. Soğuk Savaşta başarılı olmak isteyen Reagan yönetimi için kritik bir bölgede bulunan Türkiye'nin ordusunun güçlü tutulması, bu amaçla modernizasyonunun sağlanması oldukça önemliydi. Ancak Türklerin gözünde ABD'nin rahatsız edici koşullara bağlayarak verdiği yardım, bu amacı gerçekleştirmenin ve Türkiye'nin olanakları ile NATO sorumlulukları arasındaki dengesizliği kaldırmanın çok uzağında kalıyordu. Amerikalılar ise Türk liderlerin yardım isteklerinin aşırıya kaçmasından ve üslerin kullanımında sınırlayıcı olmalarından şikâyetçiydi. Kongre'de değişik konularla bağlantılı olarak ele alınan ve Yunanlıların, Ermenilerin ve Türklerin lobi faaliyetleriyle karmaşıklaşan yardım konusunun bütün tarafları rahatsız eder hâle geldiği açıktı. Yıllık ortalama 500 milyon dolar gibi eskisine göre oldukça aşağı düzeylere inen yardımın, özellikle Türkiye açısından önemini kaybetmesi, hatta olumsuz bir faktör hâline gelmesi süreci başlamış görünüyordu.

1980'ler boyunca Amerikan liderleri Türkiye'ye büyük stratejik önem atfetmeye devam ettiler. NATO çerçevesinde Türkiye, İspanya ve Portekiz ile birlikte güney kanadı ülkesi olarak ele alınsa da Amerikalılar açısından asıl Orta Doğu bölgesinde etki kurmada bir atlama taşı ya da etki kurmayı önlemede bir engel oluşturması açısından önem taşımaktaydı. SSCB'nin etkisini Orta Doğu'ya yaymasının en büyük engelleyicisi ve Sovyet deniz gücünü Karadeniz'de hapis tutarak Doğu Akdeniz dengesinin Batı lehine olmasının sağlayıcısı Türkiye'ydi. İran Devrimi, Afganistan'ın SSCB tarafından işgali ve Orta Doğu ülkelerindeki belirsizlikler de Türkiye'yi ABD için iyice vazgeçilmez bir devlet hâline getirmişti. İstikrarsız bir bölgede ABD için tek güvenilir devlet olarak Türkiye'nin kaldığı bir dönemde Türk-Amerikan ilişkilerinin sıkılaşması normaldi. Türkiye'deki NATO üslerinin güçlendirilmesi, Lübnan'daki Çok Uluslu Güç konusunda iş birliği, Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkelerle ortak askerî projeler gerçekleştirilmesi, F-16'ların Türkiye'de ortak üretilmesi bu yöndeki adımlardan sadece birkaçıydı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı Türk havaalanlarının geliştirilmesi ise ABD'nin Orta Doğu'daki gelişmelere anında müdahale edebilmesi için Çevik Güç kullanmasını gündeme getiren önemli bir gelişmeydi.

1980'lerde Türk yöneticiler, Orta Doğu'daki çetrefilli sorunlara bulaşmamak ve bölge devletlerini kızdırmamak için Amerikalılara karşı NATO sorumlulukları dışında Türk topraklarının bölgeyle ilgili olaylarda kullanılmasında açık bir taahhüde girmeyeceklerdi, ama ilerideki ABD'nin Orta Doğu müdahalelerinin temeli de bu şekilde atılmış olacaktı. Diğer

tarafından Amerikan iç politikasında güvenlik ilişkilerinin yabancı unsurlarla alâkalandırılması, belirsizlikle karşılaşmak istemeyen Türk liderleri, ABD'yle ilişkileri mümkün olduğunca NATO çerçevesine taşımaya iten bir faktördü. ABD'nin 1980'ler boyunca Irak'ı desteklemek gibi Türkiye'yi rahatsız edebilecek politikaları da göz önüne alındığında Türk yöneticiler ABD'yle ilişkilerin bozulması durumunda başvurabilecekleri alternatif güvenlik ve askerî malzeme kaynakları üzerinde de kafa yormak durumundaydılar. Zaten Türkiye'nin Batı ittifakı için ağır yüklere katlanmasına rağmen Batı'nın lideri ABD'den karşılığını alamadığı, ortak güvenlikle ilgili kararlarda pek söz sahibi yapılmadığı ve kendi çıkarları için ordusunu düzenlemesine izin verilmediği yönünde Türk kamuoyunda genel bir kanaat vardı.

1980'lerde Türk-Amerikan ilişkilerine olumlu yönde etki eden bir gelişme Türkiye'nin İsrail'le ilişkilerini geliştirme sürecine girmesiydi. İki devlet ABD'nin Orta Doğu'daki çıkarları için büyük önem taşıdığı ve Yahudi lobisinin etkin olduğu Kongre de İsrail'le ilişkilere önem verdiği için Türkiye'nin bu devletle ilişkilerini düzeltmesi ABD gözündeki değerini daha da artıracaktı. Türkiye, Avrupa'da yalnızlaştığı ve Kıbrıs sorunuyla destek aradığı 1980-1982 döneminde Arapları memnun etmek için İsrail'le ilişkileri düşük düzeyde tutarken, daha sonra Suriye ortak tehdidinin de etkisiyle özellikle terörizmle mücadelede İsrail'e yakınlaşmaya başladı. Kongre'de İsrail lobisinin Türk tezlerini desteklemesi beklentisi ise ilişkilerin gelişmesi sürecini hızlandırdı. Körfez Krizi başlamadan önce Türkiye ve İsrail özellikle ticaret ve istihbarat paylaşımı alanında oldukça yol katetmişti.

Özal'ın ekonomiyi serbestleştirme yolunda Amerikan modeli çerçevesinde gerçekleştirdiği reformlar, Türk ekonomisini Amerikan şirketlerine açtığı için ABD tarafından da olumlu karşılanan bir gelişmeydi. Bu arada ekonominin gelişmesiyle birlikte Özal'ın ABD'yle ilişkilerde daha fazla yardım yerine daha fazla ticaret ilkesini ön plana çıkartması ve bu doğrultuda Amerikan pazarlarının Türk mallarına açılmasını istemesi Amerikalıları pek hoşnut etmeyecekti. Özellikle Türk tekstil mallarına uygulanan kota bundan sonra Türk-Amerikan ilişkilerinin değişmez konularından biri olacaktı. Türk-Amerikan ticaret ilişkilerinde Türkiye aleyhine işleyen büyük dengesizlik de Türk liderleri hep rahatsız etmeye devam etti. Amerikan hükûmetinin Türkiye'nin AB üyeliği için verdiği destek ise Türk yöneticileri teselli etmeye yönelik pek maliyeti olmayan bir karşılıktı.

Türkiye'nin rejiminin niteliği, askerî darbelere açık olması, insan haklarıyla ilgili suçlamalar ve siyasal İslam'ın sahip olacağı etki 1980'lerde Amerikan yöneticilerinin ve özellikle Kongre üyelerinin gündeminde olan konulardandı. Askerî idareden sonraki Özal döneminde demokrasi konusunda da

bir silkinme yaşanmakta ise de Amerikalılar yinede Türkdemokrasisinin her an bir kriz yaşamasından, siyaset ile ordu arasında kurulan dengenin bozulmasından endişe etmekteydiler. Sistemin halkın isteklerini tatmin etmede başarısız olması durumunda İslamcı kesimin etkisini artırması da Amerikalıların dikkatle takip ettikleri bir konuydu. Türkiye'nin kendi sistemini dinin etkisinden kurtararak Müslüman ülkeler için demokratik bir sistem modeli sunması yanında İslam Konferansı'ndaki rolüyle İran'ın bölgedeki etkisini dengelemesi ABD için büyük önem taşımaktaydı. Türkiye'nin güvenliğini korumak için güneydoğusundaki Kürt ayrılıkçı grupla yaptığı mücadelede Batı'dan ve Amerikan Kongresi'nden insan hakları suçlamalarıyla karşılaşması ise model olması açısından pürüz oluşturan bir noktaydı. Demokrasi tecrübesi farklı olan Amerikalı milletvekilleri, zaman zaman Türkiye'nin bölge ülkelerinden o kadar farklı olmadığını söyleyebilmekte, ağır suçlamalar yöneltebilmekte, bu da Türk yetkilileri fazlasıyla rahatsız etmekteydi. Türkiye'nin 1980'lerin başında olduğu gibi çıkarlarını korumak için zaman zaman Müslüman devletlere yönelmesi ya da Batı'nın tavrından hayal kırıklığına uğrama neticesinde dış politikasının genel yönünü değiştirmesi olasılığı da Amerikalıların hesaba katmaları gereken bir faktördü.

Türkiye ile Yunanistan'ın aralarında yaşadıkları sorunları ABD'yle ilişkilerine taşımaları, aralarında çatışma olasılığıyla hem ABD'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını tehdit etmeleri hem de NATO ittifakının dayanışmasına zarar vermeleri, iki devletin de müttefiki olan ABD'nin sürekli başını ağrıtan bir konuydu. Amerikan çıkarları ve güvenliği açısından stratejik bir konumda bulunan Kıbrıs adasının iki devlet arasında sürekli sorun olma özelliğini koruması ise Amerikalıları oldukça rahatsız etmekteydi. Amerikan Kongresi güçlü Rum lobisinin de etkisiyle konunun peşini hiç bırakmıyor, yönetim de hem sorunun Türk-Yunan savaşına yol açmasından korkuyor hem de adanın Batı çıkarları için tam olarak kullanılamamasından hoşnut olmuyordu. Türkiye açısından ise en önemli davalarından birinde baskı altında bırakılmak pek kabullenilebilecek bir şey değildi. Türk yöneticilerin en fazla anlayamadıkları da diplomatlarının Ermeni terör örgütleri tarafından öldürüldüğü sırada Amerikan Kongresi'nin Ermeni katliamını anma tasarıları görüşerek hem Türkiye'yi dünyanın gözünde küçük düşürme içine girmesi hem de teröristleri Türk devletine karşı mücadelelerinde teşvik etmesiydi. Bu şekilde Türk halkının Amerikalıların kendilerine nasıl baktıkları konusunda hoş olmayan bir imaj edinmeleri sağlanırken, ikincil önemde bir konunun iki müttefik devletin arasını bu derece açmasının anlaşılabilir ve kabul edilemez olduğu ise iki tarafta da ilişkilerin savunucuları tarafından dile getiriliyordu.

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye, dünyanın yeni kriz merkezlerinin tam ortasında yer alan ve güvenlik tehditleri artan ve çeşitlenen bir ülke

olarak öne çıkmıştır. Buna paralel olarak Türk yöneticiler güvenlik boyutuna aşırı önem vererek tamamen Batıya yönelinmesi gerektiği görüşüne sahip olmuşlardır. Bu dönemde Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasıyla Türkiye'nin, stratejik açıdan öneminin azalıp azalmadığı, Batı'nın gözünde değerini yitirip yitirmediği Türk yöneticilerin temel endişe kaynaklarından biriydi. Gerçekte Soğuk Savaş sonrasında Türk yöneticilerin birçok girişimlerinin arkasında Türkiye'nin Batı, özellikle de ABD açısından stratejik önemini ispatlamak olduğu söylenebilir. Körfez Savaşı ve sonrasındaki bölgesel krizlerde Türkiye hep ön planda yer alarak ve ABD'yi destekleyerek stratejik önemini vurgulama çabası içerisinde olmuştur.

Güvenlik konusunda tamamen Batı'ya (ABD'ye) güvenilip güvenilemeyeceği Türk liderlerin kafasını meşgul eden diğer bir konuydu. Karşı blokun ortadan kalktığı, NATO'nun yapılanma, tehdit belirleme, genişleme, yeni görevler üstlenme gibi alanlarda bir değişim süreci geçirdiği yeni ortamda NATO'nun Türkiye'ye yönelik bir saldırıya nasıl karşılık vereceği belirsiz hâle gelmiştir. Aynı ayrı ABD ve Avrupa'nın Türkiye'ye yönelik gelişmelerde tepkisiz kalabileceği endişesi yanında, NATO'nun hangi saldırılara otomatik karşılık vereceği konusunda bir gri alanın söz konusu olduğu, bunun da en çok Türkiye'yi ilgilendirdiği söylenmiştir. Kanıt olarak öne sürülen de, Körfez Krizi sırasında Türkiye'nin yardım beklentisi karşısında başta Almanya olmak üzere Avrupalı devletlerin oldukça isteksiz davranmasıydı. Zaman zaman Türkiye'ye karşı güvenlik garantisini teyit edici açıklamaların yapılması, ABD'nin bunu göstermek için Türk toprakları üzerinde hava kuvveti bulundurma ve NATO'nun Türkiye'nin bulunduğu kanatta varlığını artırmak için AMF gibi projeler sunması da endişeleri tamamen giderememiştir. Bu arada Türkiye'nin NATO'ya kapasitesinin üstünde katkıda bulunduğu, karşılığında yeterli yardım, askeri malzeme ve teknoloji alamadığı, ABD'nin belirlediği NATO stratejilerinin Türkiye'nin gerçeklerine uymadığı, onu komşularından uzaklaştırdığı, NATO kararlarında Türkiye'nin etkisiz kaldığı yönünde eleştiriler ortaya konmuştur. Yine de Türk yöneticiler ABD ve NATO bağlantısına Türkiye'nin güvenliği için en sağlam garanti olarak bakmaktaydılar. Yeni ortamda bekledikleri ise NATO'nun eskiden beri sürdürdüğü kolektif savunma ve saldırılara otomatik karşılık verme ilkelerine bağlı kalması ve Rusya gibi tehdit oluşturacak unsurları gerçek anlamda caydırmasıydı. Diğer taraftan Türk liderler NATO'nun genişlemesine destek verdiklerini ifade etmişler, ancak genişlemeyle birlikte Türkiye'nin öneminin azalacağından da endişe etmişler ve genişlemenin kademeli bir şekilde yapılmasını, NATO'yu zayıflatmamasını, üçüncü bir tarafa karşı yönetilmemesini ve Rusya'yı üye ülkelerin karşısına dikmemek için Barış İçin Ortaklık projesiyle birlikte yürütülmesini savunmuşlardır.

Güvenlik alanında Türk liderlerin başını ağrıtan önemli bir konu da AB üyesi devletlerin Batı Avrupa Birliği ve Avrupa Güvenlik Savunma kimliği çerçevesinde NATO'dan ayrı olarak Avrupa savunma konsepti ve mekanizmalarını oluşturma yoluna gitmeleri ve Türkiye'yi bu savunma oluşumunun dışında tutma eğilimi içine girmeleriydi. Bu gelişmenin, Türk yöneticiler açısından, içteki Batılılaşma çabalarının darbe alması, Batı karşıtı muhalefetin güçlenmesi, ABD karşısında daha zayıf duruma düşülmesi, güvenlik seçeneklerinin önemli oranda azalması, belli konularda Avrupa'nın dayatmasıyla karşılaşılması, Yunanistan'la sorunlar ve Kıbrıs gibi hayati konularda zor durumda kalınması gibi ciddi mahzurları olduğu açıktı. ABD'nin istemeyerek de olsa Avrupalıların savunma alınındaki girişimlerine destek vermesi ve genel olarak Batı'nın Rusya'ya Türkiye'ye göre daha hoşgörülü gözle bakmasıyla da Türkiye'nin marjinalleşmesi durumu ortaya çıkabilecekti. Türk yöneticilerin bu aşamada yaptıkları, ABD'nin de gelişmelerden hoşnut olmayarak Avrupa'nın çabalarını kontrol etmesini beklemek, NATO'nun Transatlantik bağlantısını özellikle vurgulamak, Avrupa'nın güvenlik sorunlarının tartışılması ve çözülmesi için en uygun ve tek forumun NATO olduğunu söylemek ve bu arada ABD'nin de desteğini alarak BAB'a tam üye olmak için çaba göstermek olmuştur.

Rusya'yla ilgili gelişmeler, Türk yöneticileri en fazla ilgilendiren ve kaygılandıran ve ABD'yle ilişkilerine etkide bulunan konuların başında gelmiştir. Türk liderler Rusya'nın BİO'yla ve NATO'yla ilişkilendirilmesine ve AĞİT süreci ve AKKA'yla Batı güvenlik sistemi içinde denetim altında tutulmasına büyük önem vermiş ve bu projelere samimi olarak katkıda bulunmuşlardır. Diğer taraftan Rusya'nın, NATO'nun genişlemesine muhalefet etmemesi ve Baltık devletlerini serbest bırakması karşılığında Batı'nın ve ABD'nin anlayışını kazanarak AKKA tavanlarını ihlâl etmesi Türk yöneticiler için sorun oluşturmıştır.

Azeri-Ermeni çatışmasında Türkiye'nin haklı taraf olan ve kendisiyle kültürel ve ırksal bağları bulunan Azerbaycan'a yardım edememesi, ABD'yle bağlarının getirdiği kısıtlamanın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kamuoyunun Azerilere yardım edilmesi yönündeki yoğun baskılarına rağmen Türk yöneticiler, başta ABD olmak üzere Batılı devletleri kızdırmamak için Azerbaycan'ın %20'sinin işgal edilmesini ve Elçi Bey'in iktidardan uzaklaştırılışını seyretmek ve Azerilerin savunma ittifakı teklifini geri çevirmek zorunda kalmışlardır.

Ermenilere yardım gönderilmesine aracı olması konusunda Amerika'nın baskısı altında kalan Türkiye, Irak sorununda ABD'nin isteklerine uymaktan dolayı şu durumlarla karşılaşmıştır: Büyük ekonomik kayıplara uğramıştır. Irak ve bölge devletleriyle ilişkilerini bozmuştur. Irak'ın par-

çalanmışlığından ve güçsüzlüğünden dolayı ayrılıkçı PKK hareketinin güçlenmesiyle güvenliği tehlikeye girmiştir. Çevik Güce destek vermek ve sınır ötesi operasyonlar yapmak zorunda kalarak bölgenin karmaşık politikalarının ve çatışmalarının içine çekilmiştir. Batı'yla ilişkilerinin kötüleşmesinin zeminini hazırlamış ve Irak'ın bölünmüşlüğüne önüne geçemeyerek bölgenin dengelerini sarsacak bir faktörün varlığını kabul etmek durumunda kalmıştır. ABD'nin, politikalarıyla Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti kurulmasının yolunu açması, Kürtlerle fazla ilgilenerek Kürt kozunu bölge ülkelerine karşı kullanabileceği izlenimini vermesi, zaman zaman Türkiye'nin Kürt sorununa karışarak insan hakları suçlamalarında bulunması ve siyasi çözüm önermesi de Türkiye'nin ABD'yle ilişkilerinde katlanmak zorunda kaldığı diğer olumsuzluklardı. Ancak diğer taraftan Türkiye'nin, ABD'ye, PKK'yı terörist örgüt olarak kabul etmesi, PKK'ya karşı sınır ötesi operasyonlarına göz yumması ve Avrupalıların aksine terörizmle mücadelesini desteklemesi açısından muhtaç olduğu da bir gerçektir. Türkiye'nin hayati gördüğü Yunanistan'la ilgili sorunları ve Kıbrıs meselesini ABD'nin rahatsızlık unsurları olarak görerek çözüm yolunda baskı yapması da Türk yöneticileri ABD'yle ilişkilerinde sıkıntıya sokmaktaydı. Türk liderler, bir taraftan bu konularda taviz vermemek için ayak diretmiş, bir taraftan da Batı'dan uzaklaşmasına neden olabilecek bu sorunların bütün meselelerde karşısına çıkarılmasından rahatsızlık duymuşlardır.

Yukarıdaki sorunlarda ve başka uluslararası olaylarda Batı'nın (ABD'nin) Türkiye'nin beklediği tepkiyi vermemesi ve Türkiye'ye artık fazla önem vermediğini gösterir şekilde Türk yöneticilerin hassasiyetlerini dikkate almaması, bir taraftan geleneksel Türk yönetici kesimini, Türkiye'nin büyüklüğünü ve Batı'ya muhtaç olmadan yaşayabileceğini vurgulayan açıklamalar yapmaya iterken, diğer taraftan da Batı'ya güvenilemeyeceği savını öne süren İslamcı ve Milliyetçi kesimleri haklı çıkararak onların Türk iç politikasında olduğu kadar dış politikasında da etkilerini artırmalarında rol oynamıştır. Bu noktada geleneksel yöneticiler ve askerî çevreler, Batı'nın, tavrını devam ettirmesi hâlinde Türkiye'de ve bölgede fundamentalizmin güçlenerek Batı'nın güvenliği için büyük bir tehdit hâline geleceği uyarısında bulunsalar da, aynı zamanda kendileri de başka seçenekler aramış ve böylece Batı'nın kendilerine gereken önemi vermesini sağlamayı ummuşlardır.

Türkiye, 1990'larda genelde ABD'nin Orta Doğu'da gerçekleştirdiği girişimlere bölge devletleriyle arasını bozmamak için uzak durmuş ve Orta Doğu'nun girift sorunları içine girmeme politikası izlemiştir. Ancak Irak'a ambargo uygulanmasına uymak, İncirlik üssünü Irak'a yapılan saldırılarda kullandırtmak, İsrail'le güvenlik ilişkilerine girmek gibi cesur hareketlerde

bulunarak da ABD'nin politikalarındaki yerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bazı Türk politikacıların Orta Asya devletleriyle ilişkilerle ilgili olarak Adriyatik'ten Çin'e kadar uzanan bölgede bir Türk birliğinin oluşturulmasından bahsetmeleri hem Türkiye'nin dünya politikasındaki ağırlığını ortaya koymaya hem de Türkiye'yi ihmal eder görünen Batı'ya Türkiye'nin her zaman onlara muhtaç olmayacağı yolunda ikazda bulunmaya yöneliktir. Türk liderler Orta Asya'yla ilgili olarak en fazla Bakü-Ceyhan petrol hattının gerçekleştirilmesine önem atfetmiştir. Bu şekilde Türkiye, ekonomik gelir elde etme yanında önemli bir enerji terminali hâline gelerek Batı gözündeki ve dünya politikasındaki etkisini artıracak, Avrupalıların kendisine bağımlı hâle gelmesiyle onlar karşısında daha rahat hareket edebilecek ve en önemli rakipleri Rusya ve İran karşısında bölgedeki konumunu güçlendirecekti. Bu konuda ABD'nin verdiği destek Türk yöneticiler açısından gerçekten değerli olmuştur.

Türk yöneticilerin KEİ, ECO ve D-8 gibi uluslararası girişimlerinin temelinde de Batı'nın gözünde önem kazanmak ve Batı'yla ilişkileri geliştirmek yatmaktaydı. Türkiye'nin yeni dönemde Batı'nın yanında yer alabilmek, özellikle ABD'nin gözünde değerini artırmak ve çıkarlarını daha iyi koruyabilmek için attığı en önemli adımlardan bir tanesi de İsrail'le ilişkilerini güvenlik boyutunu içerecek derecede geliştirmek olmuştur. Bölgedeki dengeleri değiştirme ve Türkiye'nin bölgedeki konumunu tehlikeye atma potansiyeline sahip bu gelişme, Türkiye'nin bölge ülkelerinin tepkisini çok ciddiye almayacak kadar kendini güçlü gördüğünü göstermesi ve içte ve dışta Batı'nın desteğini kaybetmenin olumsuzluklarını en iyi girişi yönlendiren Türk ordusunun hissettiğini ortaya koyması açısından da ilginçti.

1990'ların sonu itibarıyla Türk yetkililer Türkiye ile ABD arasındaki ittifaka, savunma boyutu dışındaki ekonomi gibi boyutlarına da önem verilerek yeni bir çehre kazandırılmasını ve ittifakın değişik ayaklar üzerine oturan, iki tarafa da fayda sağlayan bir ittifak hâline getirilmesini istemiştir. Savunma boyutu üzerinde yoğunlaşılması demek, ABD'nin Türkiye'den gerçekleştirdiği müdahalelere daha aktif katılmasını, topraklarını ve üslerini Amerikan kullanımına daha fazla açmasını istemesi demek olup, bunun Türk yöneticileri oldukça rahatsız edeceği açıktı. Onların beklediği ise iki devletin birbirlerinin güvenliklerine karşı sorumluluklarına tam olarak sadık kalmaları, savunma ilişkilerinin ve yardımın yabancı unsurlardan arındırılması, yardım olma konumundan uzaklaşmış yardımın rasyonel temellere oturtulması, savunma malzemesi alışverişindeki haksız kısıtlamaların kaldırılması, ekonomi alanında Türkiye'nin kalkınmasına yardım edecek unsurlara özel önem verilmesi, ekonomik ilişkilerdeki engellerin ve kısıtlamaların kaldırılarak ithalat-ihracat dengesindeki aşırı haksızlığın hafifletil-

mesi ve iki devletin birbirlerinin gururlarını rencide edecek davranışlardan kaçınmalarıydı.

Aynı gelenekten geldiği ve bir anlamda içinden çıktığı Refah ve Fazilet partilerinin Anayasa Mahkemesi tarafında kapatılmış olmasının gölgesinde 2002 yılı sonunda tek başına iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (Ak Parti), başlangıçta içeride meşruiyetini güçlendirmek için ABD'yle ve Avrupa Birliği'yle yakın ilişkiler geliştirme politikası izlemiştir. Ancak iktidara geldiğinde kucağında bulduğu ABD'nin Irak'a müdahalesi konusunda kendisi reelpolitik adına ABD'ye istediğini vermeye kararlı olsa da bazı Ak Parti milletvekillerinin Türk kamuoyundaki genel eğilime uyarak ABD'ye destekle ilgili hükûmet tezkeresine destek vermemeleri, Ak Parti iktidarının ilk aylarında ABD'yle kriz yaşamasına neden olmuştur. ABD'nin Süleymaniye olayıyla misillemede bulunması da krizi daha da derinleştirmiştir. Sonraki dönemde Ak Parti hükûmetinin ABD'nin Irak'la ilgili çabalarına destek vermesi ilişkilerde belli bir normalleşme sağlamıştır. Ama ABD'nin Kuzey Irak'ta ortaya çıkan yarı özerk Kürt yönetimine destek vermesi, PKK teröristlerinin Kuzey Irak'ı kullanmalarına ses çıkarmaması ve PKK'nin eylemlerini sona erdirme adına Kuzey Irak'a askerî operasyon düzenlemek isteyen Türkiye'ye izin vermemesi Türk yöneticilerin ABD'ye bakışını ciddi şekilde olumsuz hâle getirmiştir. Sonunda ABD'den çıkan izinle Türkiye'nin Kuzey Irak'a müdahalesi ilişkilerde belli normalleşme sağlamıştır ama Irak ve Suriye'de yaşanan olaylar bağlamında iki ülkenin bakış açılarının ve çıkarlarının uyuşmaması 2000'lerin sonundan itibaren ilişkilerin hep kaygan zeminde sürmesine neden olmuştur.

2000'li yıllarda Türk-Amerikan ilişkilerinin iyileşmesini ipotek altına alan diğer önemli bir konu yeni yöneticilerin İsrail karşısında takındıkları tutum olmuştur. Ak Parti liderleri başlangıçta ve sonrasında İsrail'le ilişkilerin geliştirilmesi yönünde adımlar atmışlardır ama İsrail'in Filistin'de gerçekleştirdiği insan vicdanını kanatan askerî operasyonlar karşısında kendilerine destek veren halkın hissiyatını da dikkate alarak İsrail'e karşı sert tutum takınmak zorunda kalmışlardır. İsrail karşıtlığı yanında Ak Parti yöneticilerinin tamamen Türkiye'yi merkeze koyan politikalar izlemeleri ve bu politikaların ABD'ninkilerle çatışıyor gözükmesi de ABD'de belli çevreleri tamamen Ak Parti'den şüphelenmeye itmiş ve belli bir noktadan sonra Amerikan yönetimini de Ak Parti iktidarı aleyhtarı tutum takınmaya sevk etmiştir.

Türk-Amerikan ilişkileri yarım yüzyılı geçen tarihinde ciddi krizlerle sarsılmış, fakat krizlere rağmen şartların zorlamasıyla yoluna devam etmiştir. 2010'ların ortasına doğru ilişkilerde yaşanan sarsılmanın geçmiştekilere göre çok daha ciddi olduğu söylenebilir. Derin krizin yaşandığı bu dönemde

Soğuk Savaş gibi ilişkileri her şeye rağmen rayına oturtacak bir olgu bulunmamaktadır. Tarafların çıkarları, yaklaşımları ve algıladıkları tehditler birbirlerinden oldukça farklıdır. Geçmiş dönemlerde olduğu gibi ilişkilerin iki taraftan çok az sayıda elitin karşılıklı temaslarıyla yönlendirilmesi de söz konusu değildir. Bununla bağlantılı olarak belki en önemli gelişme, iç faktörlerin ilişkilerde aşırı derecede belirleyici hâle gelmiş olmasıdır. Türkiye'deki yöneticiler iktidarlarının tek desteği olan halkın hissiyatını da dikkate alarak ABD karşıtı söylem benimseyebilmekte ve politikalar izleyebilmektedirler. Türk yöneticilerin artık Batı'yla bağlantıları dikkate alma yerine Türkiye'yi merkeze koyan politikalar oluşturmada ısrarcı olmaları da bu bağlamda geçerli bir olgudur. Diğer taraftan Amerikan yöneticileri de kendi ülkelerindeki bazı çevrelerin etkisi altında kalarak kesin ABD karşıtı olduğuna inandıkları Türk yöneticileri yeterince ciddiye almamaktadırlar.

Aslında son dönemde ilişkilerin bozulmasına neden olan somut olayların başlatıcısı hep ABD olmuştur. 1990'dan beri ABD'nin Türkiye'nin etrafındaki bölgede, özellikle de Orta Doğu'da kendi çıkarlarını ve İsrail'in güvenliğini temel alarak izlediği politikalar ve gerçekleştirdiği uygulamalar hem kendi çıkarlarına zarar vermiş, kendine yönelik tehditleri artırmış hem bölgenin istikrarsızlığa ve iç savaşlara yuvarlanmasına neden olmuş hem de Türkiye'nin başta güvenlik olmak üzere birçok alandaki çıkarlarına ciddi zararlar vermiştir. Ancak suçlu ve hatalı olan hangi taraf olursa olsun bundan sonra önemli olan Türkiye'nin etrafındaki bölgenin nasıl istikrara kavuşturulacağıdır. Aslında bölgede istikrarın sağlanması ve tehdit unsurlarının ortadan kaldırılması anlamında ABD ile Türkiye'nin çıkarları birbirleriyle uyumaktadır. İki ülkenin iş birliği yapabileceği başka birçok alan da bulunmaktadır. İktidarların geçici, ilişkilerin ise sürekli olduğu dikkate alındığında iki ülke yöneticilerinin karşılıklı ön yargıları bir tarafa bırakarak sorun alanlarını tespit ederek bu sorun alanlarında ve iş birliği potansiyeli olan konularda neler yapabileceklerini tekrar oturup etrafı şeklinde konuşmaları gerekmektedir. Bu şekilde çatlağı yapııştırılan ittifak bir sonraki krize kadar yoluna devam edebilecektir.

TEORİK BAKIŞ AÇISIYLA İLİŞKİLER VE SONUÇLAR

2. Bölüm'de ele alınan teoriler özellikle 1960-1975 dönemi Türk-Amerikan ilişkilerini açıklamada oldukça faydalı olmuştur. Çalışma içerisinde ittifakların kurulması ve devam ettirilmesiyle ilgili nedenlerin Türk-Amerikan ilişkileri açısından da geçerli olduğu görülmüştür. Türk yetkililer ABD'yle bazı konularda ciddi anlaşmazlığa düşseler de ABD'yle ittifakı devam ettirme konusunda oldukça istekli olmuşlardır. Çünkü onlar ABD'yle

ittifakı Sovyet tehdidine ve başka olası tehditlere karşı Türkiye'nin güvenliğinin bir garantisi olarak görmüşler ve aynı zamanda onu önemli bir askerî ve ekonomik yardım kaynağı ve Türkiye'yi Batılılaştırmanın ve Batı'nın parçası hâline getirmenin önemli bir aracı olarak algılamışlardır. ABD açısından ise Türkiye'nin Amerikan çıkarları açısından taşıdığı stratejik önem ile Sovyet blokuna karşı prestij kaybetmemek için Türkiye'yi Batı kampında tutma arzusu Türkiye'yle ittifakı devam ettirmenin temel nedenleri olarak vazife görmüştür.

Her iki taraf da ittifakın kendilerine ulusal çıkarlar bağlamında maliyetten daha fazla fayda getirdiğine inanmıştı. Ancak Küba füze krizi ile Johnson mektubu Türk liderlerde ittifakın sağladığı güvenlik bakımından endişelere neden olmuş ve Türkiye açısından ittifakın değerini azaltmıştır. İstihbarat toplama ve nükleer füzelerle ilgili teknolojik gelişmeler, Jüpiter füzelerinin Türkiye'den çekilmesi ve Orta Doğu'ya yönelik operasyonlarda Türk üslerinin kullanılamaması da Amerikalıların Türkiye'yle ittifaklarına daha az önem atfetmelerine neden olmuştur.

1960'lı ve 1970'li yıllarda Türkiye ile ABD'nin aralarındaki ittifaktan beklentileri ve ittifakla hedefledikleri şeyler 1950'lere göre oldukça farklılaşmıştır. Türkiye, ittifakı kendisinin Kıbrıs davası için kullanmaya çalışırken, ABD de yakın ittifak ilişkisinin Türkleri haşhaş ekimini yasaklayarak Amerikan halkına jest yapmaya yönelteceğini düşünmüştür.

1960-1975 döneminde Türk-Amerikan ittifakı uluslararası alanda gelişmelerin derin etkisi altında kalmıştır. Doğu ve Batı blokları arasındaki gerginliğin ve çatışmanın azalması (detant), her iki devlete, aralarındaki ittifakın sınırlamalarından kurtularak daha bağımsız hareket etme imkânı tanımıştır. Sovyet tehdidindeki azalma, Türk yöneticileri Doğu blokuyla ve Üçüncü Dünya ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye sevk etmiş ve onların ulusal davalarına, özellikle de Kıbrıs sorununa daha fazla odaklanmalarını sağlamıştır. Diğer taraftan Amerikalılar da Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım sağlamada daha isteksiz hâle gelmişler ve Türkiye'yi Sovyet bloku-na karşı korumama tehdidinde bulunacak kadar ileri gitmişlerdir.

Çalışma, (bazı bireysel örnekler ters istikameti işaret etse de) 1960-1975 döneminde ABD ile Türkiye arasındaki temasların patron-uydu ilişkisi düzeyine ulaşmadığını göstermiştir. Genel olarak 1964 yılına kadar Türkiye Amerika'nın yakın ve güçlü etkisi altında hareket ettiği izlenimi vermiştir. Ekim 1962'deki Küba füze krizi de bu sonucu desteklemiştir. Kriz sırasında Türk yetkililer, davranışlarıyla Türkiye'nin çıkarlarının, hatta varlığının tehlike altına gireceğini umursamadan ABD'nin tutumuna destek vermişler ve karşılığında ABD'den takdir görme dışında bir şey beklememişlerdir.

Diğer tarafta ise Amerikalılar Türk tarafına haber vermeden Türkiye'ye ait Jüpiter füzelerini Sovyetlerle pazarlık konusu yapmışlar ve Türkiye'nin varlığının ne kadar tehdit altında olduğu konusunda Türk yetkililere herhangi bir şey söylememişlerdir. Ayrıca 1964'ten önce Türkiye'nin Birleşmiş Milletler oylamalarında kullandığı oylar ABD'ninkilerle büyük oranda uyuşmuştur.

1964 yılında Türk yetkililer üzerindeki ağır Amerikan baskısı onları Kıbrıs'ta askerî müdahale de dâhil olmak üzere ciddi bir eylemde bulunmaktan alıkoymuştur. Özellikle Haziran 1964'teki Johnson mektubu bir sömürgeci gücün sömürgesi altındaki yöneticilere gönderdiği bir ultimatom niteliği taşımıştır. Ancak Türk yöneticilerin ve Türk kamuoyunun Amerikan tutumu karşısında verdiği tepki, Amerikan yöneticilerini, Türkiye'yle ittifakın faydalarını kaybetmek istemedikleri için Türkiye'yle ilişkilerinde daha dikkatli olmaya sevk etmiştir. Johnson mektubundan sonra Türkiye Batı kampı dışındaki devletlerle ilişkilerini geliştirmiş, ABD'yle askerî ilişkilerde bazı adımlar atmış ve BM oylamalarında Arap devletleri ile Üçüncü Dünya ülkelerini desteklemiştir. Ancak Türkiye aynı zamanda NATO çerçevesindeki yükümlülüklerine sadık kalmış, toprağı üzerindeki askerî üslerde Amerikalıların faaliyet gerçekleştirmesine izin vermiş ve BM'de Soğuk Savaş konularındaki oylamalarda ABD'nin çizgisini takip etmiştir.

1971'den önce Türk yöneticiler Amerikalıların haşhaş sorunuyla ilgili taleplerinin çoğunu yerine getirmişler ve bu konuda ABD'ye yardımcı olmak için samimi çaba göstermişlerdir. Ancak Türk yetkililer seçmen desteğini kaybetmemek ve ABD'nin etkisi altında hareket ediyor izlenimi vermemek için en temel Amerikan isteğini yerine getirme adına haşhaş ekimini tamamen yasaklamamışlardır. Mart 1971'den sonra Türkiye'yi yöneten ordu destekli hükûmetlerin Amerikan etkisine daha açık oldukları görülmüştür. Bu hükûmetler döneminde ABD'yle ilişkilerin kötüleşmesini engellemek için Türkiye'de haşhaş ekimi yasaklanmıştır.

1974 yılında iş başında olan Ecevit hükûmeti, ABD etkisi altında kalmaksızın Türkiye'nin çıkarlarını gözetken ve daha bağımsız politikalar izleyen bir hükûmet görünümü vermiştir. Gerçekten de bu hükûmet ABD'nin şiddetli muhalefetine rağmen haşhaş ekimine yeniden izin vermiş ve Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmuştur. Ancak Ecevit yönetimi aynı zamanda ABD'yle ittifakın yıkılmaması ve Türk-Amerikan ilişkilerinin ciddi şekilde kötüleşmemesi için de çaba göstermiş ve haşhaş ve Kıbrıs kararlarını alırken Amerikalıları kızdırmamaya dikkat etmiştir. Diğer taraftan Amerikan yönetimi Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunmasını engelleme konusunda kararlı davranmamıştır. Haşhaş konusunda ise Kongre Türkiye'yi cezalandırmak için gerekli çabaları ortaya koyduğu

için yönetimin bir şey yapmasına gerek kalmamıştır. Şubat 1975'te Amerikan Kongresi'nin Türkiye'ye yönelik askerî ambargo kararının yürürlüğe girmesi ve Temmuz 1975'te Türkiye'nin toprakları üzerindeki Amerikan üslerini kapatması Türk-Amerikan ittifakının bir patron-uydu ilişkisi niteliği taşımadığını kesin bir şekilde göstermiştir. Ancak Türkiye'nin ABD'ye olan ekonomik ve askerî bağımlılığı ilişkilerde önemli bir faktör olmayı sürdürmüştür.

Çalışmanın ortaya çıkardığı bazı başka sonuçlar bundan sonraki kısımında özetlenecektir. Bir süper güç kendisinin zayıf müttefikini ilgilendiren bir konu kendisinin liderlik yaptığı ittifakı etkileme ve stratejik bir bölgedeki dengeyi değiştirme potansiyeline sahipse mutlaka o meseleye dâhil olur. Batı ittifakının lideri olan ve küresel çıkarları bulunan ABD, temelde Türkiye ve Yunanistan'ı ilgilendiren Kıbrıs sorununa müdahil olmuş ve Doğu Akdeniz bölgesinde NATO'ya ve kendisinin çıkarlarına zarar verilmesini engellemek için Kıbrıs'la ilgili gelişmeleri etkilemeye çalışmıştır.

Süper güçler zayıf müttefiklerinin kararlarını ve eylemlerini etkileme ve hatta onları belli şekilde davranmaya zorlama potansiyeline sahiptirler. Fakat onlar bu şekilde davranırken aynı zamanda kendi çıkarlarına zarar verebilecek belli faktörlerin kısıtlamasına da tabi olurlar. Amerikalılar Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalelerini engellemeye çalışırken Türkleri iyice kızdırmak ve Amerikan çıkarlarına büyük faydalar sağlayan Türkiye'yle ittifaklarını kaybetmek istenemişlerdir. Diğer taraftan Türkiye'nin hayati ulusal meselelerinde Amerikan baskılarına karşı koyabilecek bağımsız bir devlet olması Amerikalıları sınırlandırmıştır. Türkiye'nin NATO üyeliği de ABD'nin Türkiye'ye karşı zora dayalı bir eyleme geçmesini engellemiştir.

Açık tehditler, güçlü milliyetçi duyguları uyandırdıkları için genellikle zayıf devletleri belli şekilde davranmaya zorlamada başarısız olurlar. Milliyetçi hislere dokunan bir konuda halk arasında ortaya çıkan dayanışma ve birlik, zayıf devletlerin güçlü devletlerin baskılarına boyun eğmelerinde önemli rol oynar. Türkiye'nin Kıbrıs sorununda pervasız hareket etmesi ve Kıbrıs'a askerî müdahalede bulunması, ordu da dâhil olmak üzere Türk halkının değişik kesimlerinin verdiği muazzam destekle açıklanabilir.

Süper gücün uyguladığı baskılar zayıf müttefikini güvenliği ve ulusal çıkarları için alternatif destek kaynakları aramaya sevk edebilir. Ancak zayıf müttefikin tarafını değiştirme ya da tarafsızlığa yönelme şeklindeki kararı onun askerî ve ekonomik imkânlarına ve uluslararası sistemin niteliğine bağlıdır. Yumuşama ortamından faydalanan zayıf devlet diğer blokla ilişkilerini iyileştirebilir, fakat mevcut ittifakını kaybetmek istemiyorsa karşı blokun devletleriyle askerî ilişkilere girmez. Türk yetkililer Doğu blo-

ku ve Üçüncü Dünya'yla ekonomik ve kültürel temaslar gerçekleştirmişler ve uluslararası forumlarda onların davalarını desteklemişlerdir. Fakat Batı'yla güvenlik iş birliği ilişkilerini zayıflatmamak için bu ülkelere tek bir silah dahi almamışlardır. Onlar Batı ittifakını Türkiye'nin güvenliğini sağlayan temel garanti olarak görmüşlerdir.

Bir süper güçle ittifak ilişkilerine sahip olmak zayıf devlet açısından her zaman sorunlara neden olabilir. Örneğin başka süper gücün hışmını çekebilir ve zayıf devletin iradesi dışında büyük devlet çatışmasına dâhil olmasına neden olabilir. Büyük devletin onun iç işlerine müdahalesi ve onun iç ve dış politika kararlarını etkilemesi de olası senaryolar arasındadır. Zayıf devletin yöneticileri süper güçle ilişkilerinde dikkatli olmazlarsa ve sorgulamadan onun politikalarını takip etmeye kalkarlarsa zayıf devlet açısından değişik tehlikeler gündeme gelebilir. Küba Krizi büyük devletle ilişkilerin ne derece ciddi tehlikeler doğurabileceğini açık şekilde göstermiştir. Türkiye, ABD'yle ilişkisinden dolayı kendisinin geleneksel haşhaş ekimini durdurmak zorunda bile kalmıştır. Yine haşhaş yasağı bir süper güce askerî açıdan bağımlı olan askerî rejimlerin süper gücün taleplerini yerine getirmeye daha meyilli olduklarını ortaya koymuştur.

Çalışmada ortaya çıkan önemli bir sonuç, iç koşulların ve kamuoyunun ABD ve Türkiye arasındaki ilişkilerde her iki taraf açısından önemli rol oynadığıdır. Türkiye'nin haşhaş ve Kıbrıs sorunundaki politikaları ve ABD'nin haşhaş ve askerî ambargo ile ilgili tutumları iç kamuoyunun güçlü etkisi altında şekillenmiştir. Türk yöneticilerin dış etki ve müdahale konusundaki hassasiyetleri, onların Türkiye'yi Batı'yla bütünleştirme hedefleri, onların Türkiye'nin stratejik önemiyle ilgili değerlendirmeleri, onların Kıbrıs konusunu hayati bir ulusal dava olarak görmeleri ve Türk dış politikasının genel çizgisindeki devamlılık gibi faktörler de Türk-Amerikan ilişkilerinde etkili olmuştur. ABD tarafında ise komünizm karşıtlığı, dünya liderliği algısı, Nixon yönetimi dönemindeki realizm, Vietnam meselesi, başkanın dış politikayı formüle etmedeki geniş yetkileri ve Kongre'nin başkanın gücünü sınırlandırma ve dış politikanın yapımında söz sahibi olma çabası Türk-Amerikan ilişkilerine bir şekilde yansımıştır.

Soğuk Savaş sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinin yeni bir teorik bakış açısıyla değerlendirilmesine ihtiyaç vardır. Çıkarlar bağlamında reel politika izlenmesi elbette ilişkilerin sağlam bir zemine oturtulması bakımından hâlâ önemli olan bir husustur. Elbette taraflar kendi çıkarları bağlamında politika izleyecekler ve ilişkilerini somut çıkarlar temelinde geliştirmeye çalışacaklardır. Gerçeklerden kopuk yaklaşımların ilişkileri geliştirmeyeceği açıktır. Ancak özellikle 2000'li yılların başından itibaren realist perspektifle ilişkilere hep güçlü olan Amerika tarafından bakıl-

ması ilişkilerin anlaşılmasını ve istikrara kavuşturulmasını engellemiştir. ABD'nin uyguladığı güç politikası Türkiye'ye olduğu kadar kendisine de zarar vermiştir. Yine ABD'nin bölgenin ve Türkiye'nin gerçeklerini göz ardı ederek güç yoluyla kendisi ve İsrail açısından uygun rejimler oluşturmaya kalkması Türkiye'nin etrafındaki bölgede istikrarsızlığa neden olmuştur. Daha vahimi, ABD'nin kendisi ve İsrail açısından sorun oluşturabilecek ülkeleri zayıflatma adına çatışmalara izin verdiği ve teşvik ettiği iddia edilmektedir. Kısaca realist yaklaşımla gerçekleştirilen uygulamalar Türk-Amerikan ilişkilerini ve Orta Doğu bölgesini istikrar ve barışa kavuşturamamış, tam tersine olumsuz yönde gidişi hızlandırmıştır.

Türk-Amerikan ilişkileri Orta Doğu bağlamındaki temaslardan ibaret değildir. İlişkilerin bütün boyutlarının kavranabilmesi için realizm yanında başka yaklaşımlardan faydalanılarak geniş kapsamlı bir bakış açısı geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Yeni yaklaşım devletlerin iç yapılarının ve gelişmelerinin de doğru ve ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını gerektirmektedir. Orta Doğu'nun istikrarsızlık unsurları yeni yaklaşımla doğru bir şekilde tespit edilip çözümler üretildiğinde bölgeye yönelik yapıcı tutumlar geliştirilebilecek, yapıcı tutumlarla Orta Doğu sorunları halledildiği oranda da Türk-Amerikan ilişkileri tekrar rayına oturabilecektir. Taraflar Orta Doğu bağlamında bir araya gelmedikleri sürece ilişkilerini normalleştirmede başarılı olamayacaklardır. Normalleşme olmayacağı düşüncesiyle birbirlerinden tamamen kopmaları ise Orta Doğu ve dünyanın felaketlerini çok daha ileri boyutlara taşıyacaktır. Düşüncesizce davranışlar nasıl dünyanın doğal kaynaklarını tehlikeli durumlarla karşı karşıya bırakıyorsa siyasal ve sosyal alanda benimsenecek düşüncesiz davranışların insanlığın feci sonunu aşırı derecede hızlandıracağı açıktır. Kitlelölümlerin ve öldürmelerin çıktığından çıktığı bir dünyada tarafların kaba çıkarları bağlamında takınacağı tutumların izahını yapmak mümkün değildir.

KAYNAKÇA

I- BİRİNCİL KAYNAKLAR

1. Resmî Belgeler

Agency for International Development (AID), Statistics and Reports Division, Office of Financial Management. *U.S. Overseas Loans and Grants and Assistance from International Organizations, Obligations and Loan Authorizations, July 1, 1945- June 30, 1973*. Mayıs 1974.

Arar, İsmail (der.). *Hükümet Programları 1920-1965*. İstanbul: Burçak Yayınevi, 1968.

Bozbeyli, Ferruh (der.). *Parti Programları: Türkiye'de Siyasi Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri, Belgeler*. İstanbul: Ak Yayınları, 1970.

"Correspondence Between President Johnson and P. M. İnönü, June 1964, as Released by the White House, January 15, 1966", *Middle East Journal*, c. 20, Yaz 1966, ss. 386-393.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 1960-75, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Demirel, Süleyman. *Başbakan Süleyman Demirel'in Onuncu Basın Toplantısı*. Ankara, 1968.

Demirel, Süleyman. "Başbakan Süleyman Demirel'in Onyedinci Basın Toplantısı, 7 Şubat 1970". *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Şubat 1970, ss. 98-140.

Dışişleri Bakanlığı Belleteni. 1960-1975, Ankara: T. C. Dışişleri Bakanlığı.

Dış Ticaret Yıllık İstatistik. 1960-1976, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

Documents on American Foreign Relations. New York: Harper Brothers, 1957.

Documents on International Affairs 1951, 1956, 1957, 1958, 1959, the Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press.

- Foreign Relations of the United States 1952-1954*. Washington: the US Government Printing Office, 1986.
- Kalkınma Planı Birinci Beş Yıl, 1963-1967*. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara: Başbakanlık Matbaası, Ocak 1963.
- Keesing's Contemporary Archives 1960-1975*. Keesing's Publications Limited of Bristol.
- Magnus, R. P. *Documents on the Middle East*. Washington: American Enterprise Institute, 1969.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi 1960-1975*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
- Ro'i, Yaacov. *From Encroachment to Involvement, a Documentary Study of the Soviet Policy in the Middle East, 1945-1973*. c. V, New York: Chelsea House Publishers, 1973.
- "Soviet-Turkish Exchange of Notes". *Middle Eastern Affairs*, Kasım 1960, c.11, No.10, ss.317-320.
- Survey of International Affairs*. 1951, 1953, 1954, 1955-1956, 1956-58, 1959-1960, The Royal Institute of International Affairs, the Oxford University Press.
- "Turkish Government Press Release". *Middle East Journal*, Kış 1970, c.24, ss.72-73.
- Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları 1949-1968*. Ankara: Maliye Bakanlığı, Kasım 1968.
- US Congress, Committee on Foreign Affairs, Committee on Foreign Relations. *Legislation on Foreign Relations Through 1979, Current Legislation and Related Executive Orders*. c. 1, Washington: US Government Printing Office, 1980.
- US Congress, House of Representatives. *Turkish Opium Ban Negotiations*. Hearing Before the Committee on Foreign Affairs, 93. Kongre, 2. Toplantı, 16 Temmuz 1974, Washington: US Government Printing Office, 1974.
- US Congress, House of Representatives. *International Aspects of the Narcotics Problem*. Hearings Before the Subcommittee on Europe of the Committee on Foreign Affairs, 92. Kongre, 1. Toplantı, 7, 8, 9 ve 30 Temmuz, 1971, Washington: US Government Printing Office, 1971.
- US Congress, Senate. *the Military Aspects of Banning Arms Aid to Turkey*. Hearing Before the Committee on Armed Services, 95. Kongre, 2. Toplantı, 28 Temmuz 1978, Washington: US Government Printing Office, 1978.
- US Congress, Senate. *United States Security Agreements and Commitments Abroad, Greece and Turkey*. Hearings Before the Subcommittee on United States Security Agreements Abroad of the Committee on Foreign Relations, 91. Kongre, 2. Toplantı, Kısım 7, 9 ve 11, Haziran 1970, Washington: US Government Printing Office, 1970.
- The Western Powers and the Middle East; A Documentary Record*. The Information Department of the Royal Institute of International Affairs, Oxford University Press, Kasım 1958.
- "White House Tapes and Minutes of the Cuban Missile Crisis". *International Security*, vol.10, No.1, Yaz 1985, ss.164-203.
- Yeni Strateji ve Kalkınma Planı: Üçüncü Beş Yıl*. T. C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1973.

2- Diğer Birincil Kaynaklar

ABD Dışişleri Bakanı William Rogers'ın Kongre'ye Sunduğu Rapordan Bölümler. Ankara: Amerikan Basın ve Kültür Merkezi, 1972.

Acheson, Dean. *Present at the Creation, My Years in the State Department*. Londra: Hamish Hamilton Ltd., 1970.

Amerika'da Onbir Gün. Ankara: Yarın Yayınları, 1967. (Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın ABD ziyaretiyle ilgili)

Aybar, Mehmet Ali. *Bağımsızlık, Demokrasi, Sosyalizm: Seçmeler 1947-1967*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1968.

Ball, George. *The Past Has Another Pattern: Memoirs*. New York, Londra: W. W. Norton, 1982.

Binnendijk, Hans ve Friendly, Alfred. *Turkey, Greece and NATO: The Strained Alliance*. A Staff Report to the Committee on Foreign Relations, United States Senate, Mart 1980, Washington D. C.: US Government Printing Office, 1980.

Bitsios, Dimitri S. *Cyprus: the Vulnerable Republic*. Thessaloniki, Greece: Institute for Balkan Studies, 1975.

Boran, Behice. *Türkiye ve Sosyalizm Sorunları*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1970.

Carter, Jimmy. *Keeping Faith, Memoirs of a President*. Londra: Collins, 1982.

Collins, John M. *Greece and Turkey: Some Military Implications Related to NATO and the Middle East*. A Report for Special Committee on Investigations of Committee on Foreign Affairs, 94. Kongre, 1. Toplantı, 28 Şubat 1975, Washington: US Government Printing Office, 1975.

Çağlayangil, İhsan Sabri. *Anılarım*. İstanbul: Yılmaz Yayınları, August 1990.

Demirel, Süleyman. *Büyük Türkiye*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1975.

Demirel, Süleyman. *1971 Bıkranı ve Aydınlığa Doğru*. Ankara: Adalet Partisi, 1973.

Ecevit, Bülent. *Ortanın Solu*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1973.

Eden, Sir Anthony. *Full Circle*. Londra: Cassell, 1960.

Erim, Nihat. *Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs*. Ankara: Ajans-Türk, 1975.

Erbakan, Necmettin. *Türkiye'nin Temel Meseleleri*. Ankara: Rehber, 1991

Foss, Christopher F. *Jane's Pocket Book Modern Tanks and Armoured Fighting Vehicles*. Londra: Jane's, 1981.

Foss, Christopher F. *Jane's Pocket Book of Towed Artillery*. Londra: MacDonald and Jane's, 1977.

Grimmett, Richard F. *Turkish-US Defense Relationship: the Arms Embargo Issue*. the Library of Congress, Congressional Research Service, Washington: US Government Printing Office, 1978.

Grimmett, Richard F. and Laipson, Ellen B. *Turkey's Problems and Prospects: Implications for US Interests*. Report Prepared for the Subcommittee on Foreign Affairs, US House of Representatives by the Foreign Affairs and National Defense Division, Congressional Research Service, Library of Congress, 3 Mart 1980, Washington: US Government Printing Office, 1980.

- Grimmett, Richard F. *United States Military Installations and Objectives in the Mediterranean*. Report Prepared for Subcommittee on Europe and the Middle East of the Committee on International Relations by Foreign Affairs and National Defense Division, Congressional Research Service, Library of Congress, Washington: US Government Printing Office, 1977.
- Kennedy, Robert F. *Thirteen Days: A Memoir of The Cuban Missile Crisis*. New York: W.W. Norton and Company Inc., 1971.
- Khrushchev, Nikita. *Khrushchev Remembers*. Londra: Andre Deutsch, 1971.
- Kissinger, Henry. *Years of Upheaval*. Londra: Weidenfeld and Nicolson and Michael Joseph, 1982.
- Laipson, Ellen B. *Congressional-Executive Relations and the Turkish Arms Embargo*. Washington: US Government Printing Office, Haziran 1981.
- Moore, John E. *Jane's Pocket Book 1 Major Warships*. Londra: MacDonald and Jane's, 1978.
- Papandreou, Andreas. *Democracy at Gunpoint: the Greek Front*. Londra: Andre Deutsch, 1970.
- Pretty, Ronald (der.). *Jane's Pocket Book of Missiles*. Londra: MacDonald and Jane's, 1978.
- Resmi Temaslar, Sayın Başbakan ve Bn. Erim'in Birleşik Amerika'yı Ziyareti, 18-23 Mart 1972.
- Salinger, Pierre. *With Kennedy*. Londra: Jonathan Cape, 1967.
- SIPRI (Stockholm International Peace Research Institute). *Arms Trade Registers: the Arms Trade and the Third World*. Stockholm: Almqvist and Wiksell International, 1975.
- Spain, James W. *American Diplomacy in Turkey: Memoirs of an Ambassador-Extraordinary and Plenipotentiary*. New York: Praeger, 1984.
- Türkiye: Industrialization and Trade Strategy*. Washington: The World Bank, 1982.
- Türkiye: Prospects and Problems of An Expanding Economy*. Washington: World Bank, 1975.
- Türkeş, Alparslan. *Temel Görüşler*. İstanbul: Dergah Yayınları, 1975.
- Türkeş, Alparslan. *Yeni Ufuklara Doğru*. İstanbul: Kutluğ Yayınları, 1974.
- Wellman, Harvey R. "Drug Abuse: A Challenge to US-Turkish Cooperation in the Seventies". *Department of State Bulletin*, c. 64, 1 Şubat 1971, ss. 140-146.

II- KİTAPLAR VE MAKALELER

- Abel, Elie. *The Missile Crisis*. Philadelphia: Lippincott, 1966.
- Abramowitz, Morton. "The Turkish Portfolio". *The American Interest*, Winter (January/February) 2009, 63-73.
- Acar, Özgen. "Afyon Raporu". *Cumhuriyet*, 6-20 Temmuz 1970.
- Acar, İrfan C. *Dış Politika*. Ankara: Sevinç Matbaası, 1993.
- Adams, T. W. and Cottrell, A. J. *Cyprus Between East and West*. Baltimore: The John Hopkins Press, 1968.

- Agnew, John. *The United States in the World Economy: A Regional Geography*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Ahmad, Feros. *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*. Londra: The Royal Institute of International Affairs, C. Hurst and Company, 1977.
- Akiner, Ata. "Now Is the Time for a U.S.-Turkey Free Trade Agreement". *PolicyWatch* 2107, Washington Institute, July 23, 2013.
- Albright, Madeleine K. and Hadley, Stephen J. *U.S.-Turkey Relations: A New Partnership*. Independent Task Force Report no. 69, New York: the Council on Foreign Relations, 2012.
- Alford, Jonathan (der.). *Greece and Turkey: Adversity in Alliance*. Aldershot: Gower, International Institute for Strategic Studies, 1984.
- Allen, Charles F. ve Portis, Jonathan. *Bill Clinton: Dünyanın Yeni Patronu*. İstanbul: Form Yayınları, 1993, (Çev.: Zeki Seymen).
- Allison, Graham T. *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*. Boston: Little and Company, 1971.
- Allison, Graham T., and Szanton, Peter. *Remaking Foreign Policy, The Organizational Connection*. New York: Basic Books Inc. Publishers, 1976.
- Altan, Çetin. *Ben Milletvekili İken*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971.
- Altan, Çetin. *Sömürücülerle Savaş*. İstanbul: Dönem Yayınevi.
- Altunışık, Meliha Benli. "The Middle East in Turkey-USA Relations: Managing the Alliance". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2013, vol. 15, no. 2, 157-173.
- "An Obama Policy toward Turkey: Continuity or Change?". *PolicyWatch* 1480, the Washington Institute, January 23, 2009.
- Arcayürek, Cüneyt. *Çankaya'ya Giden Yol 1971-1973*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1985.
- Arcayürek, Cüneyt. *Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1984.
- Arda, Nihat. "Türkiye'deki Amerikan Üsleri". *Yön*, No.191, 25 Kasım 1966.
- Arda, Nihat. "Türkiye'deki Amerikan Askeri Polisi". *Yön*, No.194, 16 Aralık 1966, s.10.
- Arı, Önder. *Türkiye-ABD İlişkilerinde Çok Yönlü Etkenler*. İstanbul: İ. Ü. İktisat Yayınları, 1977.
- Armaoğlu, Fahir. 20. *Yüzyıl Siyasî Tarihi: 1980-1990*. cilt 2, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1994.
- Armaoğlu, Fahir H. "Recent Developments in Turkish Foreign Policy". *Foreign Policy (Dış Politika)*, Mart 1971, c. 1, No. 1, ss. 85-94.
- Armaoğlu, Fahir H. "Türk-Amerikan Münasebetleri". *Son Çağ Dergisi*, No. 24, Haziran 1967.
- Armaoğlu, Fahir H. "Turkey and the United States: A New Alliance". *The Turkish Yearbook of International Relations*, c. 6, 1965, ss. 1-15.
- Aron, Raymond. "The Quest for a Philosophy of Foreign Affairs", Hoffmann, Stanley (der.), *Contemporary Theory in International Relations*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1960.

- Aslan, Ali. "The Foreign Policy-Hegemony Nexus: Turkey's Search for a "New" Subjectivity in World Politics and Its Implications for US-Turkish Relations". *Perceptions*, Winter 2012, vol. XVII, no. 4, 159-184.
- Asmus, Ronald D. "The Rise or Fall? of Multilateralism: America's New Foreign Policy and What it Means for Europe", M. Carnovale (der.), *European Security and International Institutions After the Cold War*, Londra: Macmillan, 1995.
- Atalay, Safa. "ABD Güvenlik Yardımı ABD Türkiye İlişkileri". *Avrasya Dosyası*, c.1, No. 3, Sonbahar 1994, ss. 236-256.
- Ataöv, Türkkaya. *Amerika, NATO ve Türkiye*. Ankara: Aydınlık Yayınevi, 1969.
- Attalides, Michael A. *Cyprus: Nationalism and International Politics*. Edinburgh: Q Press Ltd., 1979.
- Attalides, Michael A. (der.). *Cyprus Reviewed: A Seminar on the Cyprus Problem*. Nicosia: Jus Cypri Association, 1977.
- Ausland, John C. and Richardson, Colonel Hugh F. "Crisis Management: Berlin, Cyprus, Laos". *Foreign Affairs*, c. 44, No. 2, Ocak 1966, ss. 291-303.
- Avcıoğlu, Doğan. "Sam Amcanın Türkiye'deki Hazinesi". *Yön*, 25 Nisan 1965, s.3.
- Avcıoğlu, Doğan. "Türkiye'deki Amerikan Üsleri". *Yön*, 26 Kasım 1966, ss. 8-9.
- Aydın, Mustafa (der.). *Türkey at the Threshold of the 21st Century*. Ankara: International Relations Foundation, 1998.
- Aykan, Mahmut Bali. "Turkish Perspectives on Turkish-US Relations Concerning Persian Gulf Security in the Post-Cold War Era: 1989-1995". *Middle East Journal*, C. 50, No. 3, Yaz 1996, ss. 344-358.
- Ayres, Ron. "Turkish Foreign Relations". *Khamsin* (Journal of Revolutionary Socialists of the Middle East), Special Issue, *Modern Turkey: Development and Crisis*, Londra: Ithaca Press, No. 11, ss. 117-127.
- Bacık, Gökhan ve Aras, Bülent. "Turkey's Inescapable Dilemma: America or Europe?". *Alternative Turkish Journal of International Relations*, vol. 3, no. 1, Spring 2004, 56-74.
- Bağcı, Hüseyin. *Güvenlik Politikaları ve Risk Analizi Çerçevesinde Balkanlar (1991-1993)*. Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1994.
- Bahçeli, Tözün S. *Communal Discord and the Stake of Interested Governments in Cyprus 1955-1970*. Doktora tezi, The University of London, the London School of Economics and Political Science, 1972.
- Barkey, Henry J. "Under the Gun: Turkish Foreign Policy and the Kurdish Question", Olson, Robert (der.), *The Kurdish Nationalist Movement in the 1990s*, Kentucky: the University of Kentucky Press, 1996.
- Barkey, Henri J. "Kurdistanoff". *National Interest*, July/August 2007, 51-57.
- Barnet, Richard J. *Intervention and Revolution: The United States in the Third World*. Londra: Paladin, 1972.
- Barrett, John. "Current Political Agenda of the Atlantic Alliance and Turkey", Aydın, Mustafa (der.), *Türkey at the Threshold of the 21st Century*, Ankara: International Relations Foundation, 1998.

- Batu, Hamit. "New Developments in Turkish Foreign Policy". *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 5, No. 4, 1976, ss. 5-17.
- Bayülken, Ümit Haluk. "The Cyprus Question and the United Nations". *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 4, No. 2-3, Şubat 1975, ss. 71-142.
- Bayülken, Ümit Haluk. "Turkey's Foreign Policy". *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 3, No. 1, Mart 1973, ss. 67-82.
- Beggs, Robert. *The Cuban Missile Crisis*. Londra: Longman, 1971.
- Bell, Coral. *The Diplomacy of Détente: the Kissinger Era*. Londra: Martin Robertson, 1977.
- Berberoğlu, Berch. *Turkey in Crisis, From State Capitalism to Neo-colonialism*. Londra: Zed Press, 1982.
- Berman, Ilan. "The End of the Affair". *The American Spectator*, December 2007/January 2008, 70-71.
- Bernstein, Barton J. "The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey?". *Political Science Quarterly*, c. 95, No.1, İlkbahar 1980, ss. 97-126.
- Bernstein, Barton J. "Reconsidering the Missile Crisis: Dealing With the Problems of the American Jupiters in Turkey", Nathan, James (der.), *The Cuban Missile Crisis Revisited*, New York: St. Martin's Press, 1992.
- Beschloss, Michael R. *Kennedy v. Khrushchev: the Crisis Years 1960-1963*. Londra: Faber and Faber, 1991.
- Beyaz Kitap Savunma 1998. Ankara: Milli Savunma Bakanlığı, 1998.
- Bilge, A. Suat. *Ankara Atina Lefkoşe Üçgeni*. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.
- Birand, Mehmet Ali. *Diyet: Türkiye ve Kıbrıs Üzerine Uluslararası Pazarlıklar*. İstanbul: Ağaoglu Yayınevi, 1979.
- Birand, Mehmet Ali. 30 Sıcak Gün. 4. Baskı, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976.
- Birand, Mehmet Ali; Dündar, Can ve Çaplı, Bülent. *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi*. Ankara: İmge Kitabevi, 1994.
- Black, Joseph E. ve Thompson, Kenneth W. (der.). *Foreign Policies in a World of Change*. New York: Harper and Row, 1963.
- Bleek, Philipp C. and Stein, Aaron. "Turkey and America Face Iran". *Survival*, vol. 54, no. 2, April-May 2012, 27-38.
- Blight, James G. ve Welch, David A. *On the Brink: Americans and Soviets Reexamine the Cuban Missile Crisis*. New York: Hill and Wang, 1989.
- Boll, Michael M. "Turkey's New National Security Concept: What It Means for NATO". *ORBIS*, c. 23, Sonbahar 1979, ss. 609-631.
- Botsas, Eleftherios N. "The US-Cyprus-Turkey-Greece Tetragon: the Economics of an Alliance". *Journal of Political and Military Sociology*, c. 16, No. 2, Sonbahar 1988, ss. 247-262.
- Bölükbaşı, Sulha. *Superpowers and the Third World: Turkish-American Relations and Cyprus*. New York: University Press of America, 1988.
- Brandon, Henry. *The Retreat of American Power*, Londra: the Bodley Head, 1973.

- Brands, H. W. "America Enters the Cyprus Tangle 1964". *Middle Eastern Studies*, c.23, No.3, Temmuz 1987, 348-362.
- Branson, William H. "Trends in United States International Trade and Investment Since World War II", Feldstein, Martin (der.), *The American Economy in Transition*, Chicago, Londra: the University of Chicago Press, 1980.
- Brittain, Victoria. "Introduction", Brittain, Victoria (der.), *The Gulf Between Us: The Gulf War and Beyond*, Londra: Virago Press, 1991.
- Brown, James. *Delicately Poised Allies: Greece and Turkey: Problems, Policy Choices and Mediterranean Security*. Londra: Brassey's, 1991.
- Bryson, Thomas A. *American Diplomatic Relations with the Middle East 1784-1975; A Survey*. Metuchen N.J. the Scarecrow Press Inc., 1977.
- Bryza, Matthew. "Invigorating the U.S.-Turkish Strategic Partnership". *PolicyWatch* 1385, June 27, 2008, Washington D.C.: the Washington Institute.
- Burns, Nicholas R. "The U.S.-Turkish Relationship beyond Iraq: Common Values, Common Agenda". *PolicyWatch* 1017, July 22, 2005, the Washington Institute.
- Burt, Richard. "Turkey and Administration", Harris, George S.(der.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, Washington: the Heritage Foundation, 1985.
- Buzoğlu, M. Hüseyin. *Körfez Savaşı ve PKK*. Ankara: Strateji Yay., (ty).
- Byman, Daniel and Miles, Renanah. "A Modest Post-Assad Plan". *National Interest*, November/December 2012, 48-57.
- Cagaptay, Soner. "Obama's Turkey Policy: European Democracy and NATO Benchmarks". *PolicyWatch* 1458, January 15, 2009.
- Cagaptay, Soner. "The Good Rapprochement: Why Obama Will Praise Erdogan". *Hurriyet Daily News*, November 25, 2009.
- Cagaptay, Soner. "Mr. Erdogan Visits Washington: The AKP's Foreign Policy and United States Interests". *PolicyWatch* 1609, December 3, 2009, the Washington Institute.
- Cagaptay, Soner. "Turkey's New Relationship with NATO: Implications for Washington". *The FAO Journal*, Mayıs 2011, 14-15.
- Cagaptay, Soner. "Ankara Moves Closer to Washington: How the Arab Spring Warmed U.S.-Turkish Relations". *MES Insights*, vol. 3, no. 1, January 2012, 1-4.
- Cagaptay, Soner. "Ankara's Middle East Policy Post Arab Spring". *Policy Notes* no. 16, November 2013, the Washington Institute.
- Cagaptay, Soner and Evans, Tyler. *Turkey's Energy Policy and the Future of Natural Gas*. Houston: James Baker Institute III for Public Policy, Rice University, December 2013.
- Cagaptay, Soner. "Popularity Contest - the Implications of Turkey's Local Elections". *IHS Jane's*, 07 May 2014.
- Campany, Richard C. *Turkey and the United States: the Arms Embargo Period*. New York: Praeger, 1986.
- Campbell, John C. *Defense of the Middle East; Problems of American Policy*. New York: Harper and Brothers, 1960.

- Campbell, John C. "The United States and the Cyprus Question, 1974-1975", Van Coufoudakis (der.), *Essays on the Cyprus Conflict*, New York: Pella Publishing Company, 1976.
- Caporaso, James A. "Dependence, Dependency, and Power in the Global System: A Structural and Behavioral Analysis". *International Organization*, c. 32, No. 1, Kış 1978, ss. 13-44.
- Carpenter, J. Scott and Cagaptay, Soner. "Obama's Leverage: How to Improve U.S.-Turkish Relations". *Policy Watch* 1725, November 23, 2010, the Washington Institute.
- Carpenter, J. Scott and Cagaptay, Soner. "Regenerating the U.S.-Turkey Partnership". *Policy Notes* no. 2, November 2010, the Washington Institute.
- Carpenter, Ted Galen. "Estrangement: The United States and Turkey in a Multipolar Era". *Mediterranean Quarterly* 21 :4, 2010, 27-37.
- Carroll, Eugene, Jr. ve La Racque, R. "Victory in the Desert: Superior Technology or Brute Force", Brittain, Victoria (der.), *The Gulf Between Us: The Gulf War and Beyond*, Londra: Virago Press, 1991.
- Castleberry, H. Paul. "Summary of Proceedings of the Pacific Northwest Political Science Association, Conflict Resolution and the Cyprus Problem". *The Western Political Quarterly*, c. 17, No. 3, Eylül 1964, ss. 118-130.
- Cem, İsmail. *Tarih Açısından 12 Mart*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1980.
- Cem, İsmail. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. İstanbul: Cem Yayınevi, 1973.
- Chang, L. "The View From Washington and the View From Nowhere: Cuban Missile Crisis Historiography", Nathan, James (der.), *The Cuban Missile Crisis Revisited*, New York: St. Martin's Press, 1992.
- Chayes, Abram. *The Cuban Missile Crisis: the International Crises and the Role of Law*. Londra: Oxford University Press, 1974.
- Childers, Erskine B. *The Road to Suez: A Study of Western-Arab Relations*. Londra: MacGibbon and Kee, 1962.
- Chipman, John. "Allies in the Mediterranean: Legacy of Fragmentation", John Chipman (der.), *NATO's Southern Allies: Internal and External Challenges*, Londra: Routledge, 1988.
- Clogg, Richard ve Yannopoulos, George (der.). *Greece Under Military Rule*. Londra: Secker and Warburg, 1972.
- Cockburn, Alexander ve Cohen, Andrew. "The Unnecessary War", Brittain, Victoria (der.), *The Gulf Between Us: The Gulf War and Beyond*, Londra: Virago Press, 1991.
- Cohen, Saul B. "Turkey's Emergence as a Geopolitical Power Broker". *Eurasian Geography and Economics*, 2011, vol. 52, no. 2, 217-227.
- Cohn, Edwin J. *Turkish Economic, Social and Political Change: The Development of a More Prosperous and Open Society*. New York, 1970.
- Coufoudakis, Van. "United States Foreign Policy and the Cyprus Question", Michael A. Attalides (der.), *Cyprus Reviewed: A Seminar on the Cyprus Problem*, Nicosia: Jus Cypri Association, 1977.

- Coufoudakis, Van. "Turkey and the United States: the Problems and Prospects of a Post-War Alliance". *Journal of Political and Military Sociology*, c. 9, No. 2, Sonbahar 1981, ss. 179-196.
- Coulombis, Theodore A. *The United States, Greece and Turkey: the Troubled Triangle*. New York: Praeger, 1983.
- Coulombis, Theodore A. ve Hicks, Sallie M. (der.). *US Foreign Policy Toward Greece and Cyprus: the Clash of Principle and Pragmatism*. Washington D. C.: Center for Mediterranean and the American Hellenic Institute Studies, 1975.
- Coulombis, Theodore A. ve Hicks, Sallie M. "The Impact of Greek Americans Upon United States Foreign Policy: Illusion or Reality?", Attalides, Michael A. (der.), *Cyprus Reviewed: A Seminar on the Cyprus Problem*, Nicosia: Jus Cypri Association, 1977.
- Crabb, Cecil V. ve Holt, Pat M. *Invitation to Struggle: Congress, the President and Foreign Policy*. Washington D. C.: Congressional Quarterly Inc., 1980.
- Criss, Nur-Bilge. "International Institutions and European Security: A Turkish Perspective", M. Carnovale (der.), *European Security and International Institutions After the Cold War*, Londra: Macmillan, 1995.
- Crowley, Michael. "Final Resolution: K Street Clashes in on the 1915 Armenian Genocide". *The New Republic*, July 23, 2007, 28-31.
- Crowley, Michael. "Ethnic Cleansing: Whose Genocide Are You On?". *The New Republic*, April 15, 2009.
- Crowley, Michael. "White Hot Bosphorus: When Turkey Gets Cocky". *The New Republic* April 29, 2010.
- CSIA European Security Group. "Instability and Change on NATO's Southern Flank". *International Security*, c. 3, Kış 1978, ss. 150-177.
- Çakmak, Cenap and Güneysu, Gökhan. "Turkish-American Relations During Obama Era: Unfulfilled Expectations". *Turkish Studies*, 2013, vol. 14, no. 2, 193-211.
- Çamlı, İbrahim. *Dünya, Amerika, Türkiye*. İstanbul, 1966.
- Çelik, Edip. *Türkiye'nin Dış Politika Tarihi*. İstanbul, 1969.
- Çubukçu, Tuğrul. "Savunma Harcamları: İç ve Dış Kaynaklar", *Türkiye'nin Savunması*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1987.
- Dağcı, Gül Tuba. "Turkey-US Relations in Justice and Development Party's Era". *Alternatives Turkish Journal of International Relations*, vol. 11, no. 2, Summer 2012, 1-11.
- Dağı, İhsan D. "Turkey in the 1990s: Foreign Policy, Human Rights and the Search for a New Identity". *Mediterranean Quarterly*, c. 4, No. 4, Sonbahar 1993, ss. 60-77.
- Darwish, Adel ve Alexander, Gregory. *Unholy Babylon: A Secret History of Saddam's War*. Londra: Victor Gollancz, 1991.
- Demir, Ali Faik. "SSCB'nin Dağılmasından Sonra Türkiye-Azerbaycan İlişkileri", Faruk Sönmezoglu (der.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, Ankara: Bağlam Yay., 1996.
- Demirel, Süleyman. "Turkey and NATO at the Threshold of a New Century". *Perceptions*, c. 4, No. 1, Mart-Mayıs 1999, ss. 5-12.

- Denktash, Rauf R. *The Cyprus Triangle*. Londra: K. Rüstem and Brother, 1988.
- Detzer, David. *The Brink: Cuban Missile Crisis 1962*. Londra: J. M. Dent and Sons Ltd., 1979.
- Dinerstein, Herbert S. *The Making of a Missile Crisis, October 1962*. Londra: The John Hopkins University Press, 1976.
- Divine, Robert A. *Since 1945 Politics and Diplomacy in Recent American History*. New York, Londra: John Wiley and Sons Inc., 1975.
- Domhoff, G. William. "Who Made American Foreign Policy 1945-1963?", Fox, Douglas M. (der.), *The Politics of US Foreign Policy Making*, Pacific Palisades, California: Goodyear Publishing Company Inc., 1971.
- Dull, James. *The Politics of American Foreign Policy*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1985.
- Ecevit, Bülent. "Dış Politika". *Özgür İnsan*, Eylül 1972.
- Ecevit, Bülent. *Dış Politika*. Ankara: Yarın Yayınları, 1967.
- Ecevit, Bülent. "Turkey's Security Policies", Alford, Jonathan (der.), *Greece and Turkey: Adversity in Alliance*, Aldershot: Gower, International Institute for Strategic Studies, 1984.
- Eraydın, Özlem. "Avrupa'nın Yeni Güvenlik Düzeni ve Türkiye", Faruk Sönmezoglu (der.), *Değişen Dünya ve Türkiye*, Ankara: Bağlam Yay., 1996.
- Eren, Nuri. *Turkey, NATO, and Europe: a Deteriorating Relationship*. Paris: Atlantic Institute for International Affairs, 1977.
- Ergüvenç, Şadi. "Turkey in the New European Security Context, Turkey's Role and Expectations in the Transatlantic Partnership". *Foreign Policy* (Ankara), No. 1-2, 1997, ss. 22-33.
- Ergüvenç, Şadi. "Turkey: Strategic Partner of the European Union". *Foreign Policy* (Ankara), c. 20, No. 1-2, 1996, ss. 3-22.
- Ergüvenç, Şadi. "Turkey's Strategic Importance in Military Dimension: A Regional Balance Holder", Aydın, Mustafa (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, Ankara: International Relations Foundation, 1998.
- Erickson, Edward J. "Turkey as Regional Hegemon—2014: Strategic Implications for the United States". *Turkish Studies*, vol. 5, no. 3, Autumn 2004, 25-45.
- Eroğlu, Hamza. *Türkiye ile ABD Arasında İmzalanan 3 Temmuz 1969 Tarihli İkili Temel Anlaşma*. Ankara: Bayar Matbaası, 1970.
- Evans, Peter. *Dependent Development: the Alliance of Multinational, State and Local Capital in Brazil*. Princeton: Princeton University Press, 1979.
- Evert, M. "Turkey's Strategic Goals: Possibilities and Weaknesses". *Mediterranean Quarterly*, c. 4, No. 4, Sonbahar 1993, ss. 30-37.
- Evin, Ahmet. *Modern Turkey: Continuity and Change*. Opladen, Almanya: Leske Verlog ve Budrich Gmbh, 1984.
- Fairlie, Henry. *The Kennedy Promise: the Politics of Expectation*. New York: Doubleday and Company, 1973.
- Falk, Richard. "Can the U.S. Government Accept an Independent Turkish Foreign Policy in the Middle East?". *Insight Turkey*, vol. 16, no. 1, 2014, 7-18.

- Fatouros, A. A. "How To Resolve Problems by Refusing to Acknowledge They Exist: Some Legal Parameters of Recent U. S. Policy Toward Greece and Cyprus", Theodore A. Couloubis and Sallie M. Hicks (der.), *US Foreign Policy Toward Greece and Cyprus: the Clash of Principle and Pragmatism*, Washington D. C.: Center for Mediterranean Studies, 1975.
- Ferguson, Yale H. ve Weiker, Walter F. (der.). *Continuing Issues in International Politics*. Pacific Palisades, California: Goodyear Publishing Co., 1973.
- Fisher, Sydney Nettleton. "The Role of the Military in Society and Government in Turkey", Fisher, S. N. (der.), *The Military in the Middle East*, Columbus: Ohio State University Press, 1963.
- Fox, Douglas M. (der.). *The Politics of U.S. Foreign Policy Making*. California: Goodyear Publishing Company Inc., 1971.
- Franck, Thomas M. ve Weisband, Edward. *Foreign Policy by Congress*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1979.
- Frey, Frederick W. *The Turkish Political Elite*. Cambridge: M.I.T. Press, 1965.
- Fulbright, J. William. *The Arrogance of Power*. New York: Random House, 1966.
- Galen, Justin. "Turkey As a Self-Inflicted Wound: the Narrowing Options for US Defence Policy". *Armed Forces Journal International*, Haziran 1980, ss. 62-73.
- Gallman, Waldemar J. *Iraq Under General Nuri: My Collections of Nuri al Said, 1954-1958*. Baltimore: the John Hopkins Press, 1964.
- Garthoff, Raymond L. *Reflections on the Cuban Missile Crisis*. Washington D.C.: the Brookings Institution, 1989.
- Geyikdağı, Mehmet Yaşar. *Political Parties in Turkey: the Role of Islam*. New York: Praeger Publishers, 1984.
- Giraldi, Philip. "Turkey and the Threat of Kurdish Nationalism". *Mediterranean Quarterly*, vol. 19, no. 1, Winter 2008, 33-41.
- Giritli, İsmet. *Neden NATO'ya Evet?*. İstanbul: Ak Yayınları, 1968.
- Gordon, Philip H. and Taşpınar, Ömer. *Winning Turkey: How America, Europe and Turkey Can Revive a Fading Partnership*. Washington, DC: Brookings Institution Press, 2008.
- Gönlübol, Mehmet. "NATO and Turkey: An Overall Appraisal". *The Turkish Yearbook of International Relations*, c. 11, 1971, ss. 1-38.
- Gönlübol, Mehmet. "NATO, USA and Turkey", Karpas, Kemal H. (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1975.
- Gönlübol, Mehmet. "Türk-Amerikan İlişkilerinde Genel Bir Değerlendirme". *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 1, No. 4, Aralık 1971, ss. 5-18.
- Gönlübol, Mehmet et al. *Olaylarla Türk Dış Politikası 1919-1973*. Ankara: A.Ü., S.B.F. Yayınları, No. 407, 1977.
- Gönlübol, Mehmet ve Ulman, Haluk. "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1965". *SBF Dergisi*, c. 21, No. 1, Mart 1966.
- Gözen, Ramazan. "Turkish-American Relations in 2009". *Perceptions*, Autumn - Winter 2010, vol. XV, no. 3-4, 49-77.

- Grantham, Dewey W. *The United States Since 1945: the Ordeal of Power*. New York, Londra: McGraw-Hill Inc., 1976.
- Gresh, Alain. "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East". *Middle East Journal*, C. 52, No. 2, İlkbahar 1998, ss. 188-203.
- Grigoriadis, Ioannis N. "Friends No More? The Rise of Anti-American Nationalism in Turkey". *Middle East Journal*, vol. 64, no. 1, Winter 2010, 51-66.
- Gruen, George E. "Ambivalence in the Alliance: US Interests in the Middle East and the Evolution of Turkish Foreign Policy". *ORBIS*, c. 24, No. 2, Yaz 1980, ss. 363-378.
- Gunter, Michael M. "The U.S.-Turkish Alliance In Disarray". *World Affairs*, vol. 167 no. 3 Winter 2005, 113-123.
- Gunter, Michael M. "The Five Stages of American Foreign Policy towards the Kurds". *Insight Turkey*, vol. 13, no. 2, 2011, 93-106.
- Gül, Abdullah. "Turkey: Vital Ally in the Cause of Long-Term Stability". *American Foreign Policy Interests*, 29: 2007, 175-181.
- Gürel, Şükrü. "A General Appraisal of Current Turkish Foreign Policy", Aydın, Mustafa (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, Ankara: International Relations Foundation, 1998.
- Gürkan, İhsan. *NATO, Turkey and the Southern Flank: A Mideastern Perspective*. New York: National Strategy Information Center, 1980.
- Gürzel, Aylin. "Turkey's Role in Defusing the Iranian Nuclear Issue". *The Washington Quarterly*, vol. 35, no. 3, Summer 2012, 141-152.
- Haas, E. B. *Beyond the Nation State*. Stanford: Stanford University Press, 1964.
- Haas, Richard N. "Managing NATO's Weakest Flank: the United States, Greece and Turkey". *ORBIS*, c. 30, No. 3, Sonbahar 1986, ss. 457-473.
- Hackett, C. "Ethnic Politics in Congress: the Turkish Embargo Experience", Said, Abdul A. (der.), *Ethnicity in US Foreign Policy*, New York: Praeger, 1977.
- Hafner, Donald L. "Bureaucratic Politics and Those Frigging Missiles: JFK, Cuba and U.S. Missiles in Turkey", *ORBIS*, c. 21, No.2, Yaz 1977, ss. 307-334.
- Hale, William M *The Political and Economic Development of Modern Turkey*. Londra: Croom Helm, 1981.
- Hale, William. "Turkey, NATO and the Middle East", Lawless, Richard (der.), *Foreign Policy Issues in the Middle East*, Occasional Papers, No. 28, Durham: University of Durham, 1985.
- Hale, William. "Turkish Foreign Policy After the Cold War". *Turkish Review of Balkan Studies*, No. 1, 1993, ss. 231-248.
- Halil, Ali. *Atatürkçü Dış Politika ve NATO ve Türkiye*. İstanbul, 1968.
- Halliday, Fred. *Threat From the East? Soviet Policy from Afghanistan and Iran to the Horn of Africa*. Middlesex: Penguin Books, 1982.
- Hammond, Paul Y. *Cold War and Détente: the American Foreign Policy Process Since 1945*. New York: Harcourt Brace Jovanovich Inc., 1975.
- Handel, Michael. *Weak States in the International System*. Londra: Frank Cass, 1981.

- Harris, George S. *Troubled Alliance: Turkish-American Problems in Historical Perspective 1945-1971*. Washington: American Enterprise Institute, 1972.
- Harris, George S. "Cross-Alliance Politics: Turkey and the Soviet Union". *The Turkish Yearbook of International Relations*, c. 12, 1972, p. 1-32.
- Harris, George S. (der.). *The Middle East in Turkish-American Relations*. Washington: the Heritage Foundation, 1985.
- Harris, George S. "Turkey Between Alliance and Alienation". *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 8, No. 3-4, 1980, ss. 117-125.
- Harris, George S. *Turkey: Coping with Crisis*. Boulder: Westview, 1985.
- Harris, George S. "Turkey and the United States", Karpaz, Kemal H. (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, Leiden, Hollanda: E. J. Brill, 1975.
- Henze, Paul B. "Out of Kilter: Greeks, Turks and US Policy". *National Interest*, c. 8, Yaz 1987, ss. 71-82.
- Hershlag, Z. Y. *Turkey: the Challenge of the Growth*. Leiden: E.J. Brill, 1968.
- Hill, Fiona and Taşpınar, Ömer. "Turkey and Russia: Axis of the Excluded?". *Survival*, vol. 48, no. 1, Spring 2006, 81-92.
- Hilsman, Roger. *The Politics of Policy Making in Defense and Foreign Affairs*. New York: Harper and Row Publishers, 1971.
- Hoffmann, Stanley (der.). *Contemporary Theory in International Relations*. New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1960.
- Holbraad, Carsten. *Middle Powers in International Politics*. Londra: Macmillan Press, 1984.
- Holsti, Ole R.; Hopmann, P. Terrence ve Sullivan, John D. (der.). *Unity and Disintegration in International Alliances: Comparative Studies*. New York: John Wiley and Sons, 1973.
- Hoskins, Halfrod L. *The Middle East; Problem Area in World Politics*. New York: Macmillan Company, 1956.
- Hourani, Albert. "The Middle East and the Crisis of 1956", *St. Anthony's Papers*, No. 4, Middle Eastern Affairs, Londra: Chatto and Windus, 1958.
- Howard, Harry N. "The Bicentennial in American-Turkish Relations". *Middle East Journal*, Yaz 1976, ss. 291-310.
- Hubel, Helmut. "Turkey and the Crisis in the Middle East", A. L. Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan (der.), *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*, Ankara: Foreign Policy Institute, 1987.
- Hunter, Shireen. "Bridge or Frontier? Turkey's Post-Cold War Geopolitical Posture". *The International Spectator*, c. 334, No. 1, Ocak-Mart 1999, ss. 63-78.
- Hurewitz, J. C. *The Middle East Dilemmas: The Background of United States Policy*. New York: Russell and Russell, 1953.
- Hüseyin, Asaf. *Ortadoğu'da Devlet ve Terör*. İstanbul: Pınar Yayınları, 1990, (Çev.: Cevdet Taha).
- Ionides, Michael. *Divide and Lose: The Arab Revolt of 1955-1958*. Londra: Geoffrey Bles, 1960.

- İşeri, Emre. "Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'daki Küresel Sarkaç Ortağı mı?". *Orta Doğu Analiz*, Temmuz 2013, Cilt 5, Sayı 55, 41-48.
- İşyar, Ömer Göksel. "An Analysis of Turkish-American Relations From 1945 To 2004: Initiatives And Reactions In Turkish Foreign Policy". *Alternatives: Turkish Journal of International Relations*, vol.4, no.3, Fall 2005, 21-52.
- Jeffrey, James F. "Turkey at a Crossroads: What Do the Gezi Park Protests Mean for Democracy in the Region?". (Part 2), Testimony before the House Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, Eurasia, and Emerging Threats June 26, 2013.
- Jeffrey, James F. "Turkey's Ergenekon Convictions: Impact on U.S. Relations". *PolicyWatch 2121*, August 22, 2013.
- Jones, Maldwyn A. *The Limits of Liberty: American History 1607-1980*. Oxford: Oxford University Press, 1983.
- Kalın, İbrahim. "US-Turkish Relations under Obama: Promise, Challenge and Opportunity in the 21st Century". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 12, No. 1, March 2010, 93-108.
- Kamp, Karl-Heinz. "European Security Outside of Europe", M. Carnovale (der.), *European Security and International Institutions After the Cold War*, Londra: Macmillan, 1995.
- Kanat, Kılıç Buğra. "A New Turkish-American Partnership in Progress: The Nature of Bilateral Partnership during Two Periods of Crisis". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2014 vol. 16, no. 2, 223-242.
- Karaosmanoğlu, Ali. "Turkey and the Southern Flank: Domestic and External Contexts", John Chipman (der.), *NATO's Southern Allies: Internal and External Challenges*, Londra: Routledge, 1988.
- Karaosmanoğlu, A. L. "Turkey's Discreet Foreign Policy Between Western Europe and the Middle East", A. L. Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan (der.), *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*, Ankara: Foreign Policy Institute, 1987.
- Kardaş, Şaban. "Turkish-American Relations in the 2000s: Revisiting the Basic Parameters of Partnership?". *Perceptions*, Autumn 2011, vol. XVI, no. 3, 25-52.
- Karpat, Kemal H.(der.). *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*. Leiden, Hollanda: E. J. Brill, 1975.
- Karpat, Kemal H. "War on Cyprus: the Tragedy of Enosis", Kemal H. Karpat (der.), *Turkey's Foreign Policy in Transition 1950-1974*, Leiden, Netherlands: E. J. Brill, 1975.
- Karlı, Efraim ve Rautsi, Inari. *Saddam Hussein: A Political Biography*. Londra: Brassey's, 1991.
- Keohane, Robert O. "The Study of Political Influence in the General Assembly". *International Organization*, c. 21, 1967, ss. 221-237.
- Kesic, Obrad., "American-Turkish Relations at a Crossroads". *Mediterranean Quarterly*, c. 6, No. 1, 1995, ss. 97-108.
- Kirk, George E. *Contemporary Arab Politics: A Concise History*. Londra, 1961.
- Kissinger, Henry. *Diplomacy*. Londra: Simon & Schuster, 1995.

- Knights, Michael. "Coordinating U.S. and Turkish Policy on Iraq". *PolicyWatch* 2039, February 24, 2013, the Washington Institute.
- Kolodziej, Edward A. "The National Security Council: Innovations and Implications", Fox, Douglas M. (der.), *The Politics of U.S. Foreign Policy Making*, California: Goodyear Publishing Company Inc., 1971.
- Köni, Hasan. "Gulf Savaşı Sonrasında Ortadoğu'nun Durumu", *Değişen Dünyada Türkiye ve Türk Dünyası Sempozyumu*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1992.
- Köni, Hasan. "Yeni Uluslararası Düzen Türk-Amerikan İlişkileri". *Yeni Türkiye*, No. 3, 1995.
- Krahenbuhl, Margaret. *Turkish-American Relations: An Affair to Remember*. Santa Monica, California: Rand Corporation, Aralık 1974.
- Krueger, Anne O. *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey*. New York: Columbia University Press, 1974.
- Kuniholm, Bruce R. *The Origins of the Cold War in the Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1980.
- Kuniholm, Bruce R. "Turkey and NATO: Past, Present and Future". *ORBIS*, Yaz 1983, ss. 421-445.
- Kuniholm, Bruce R. "Turkey and the West". *Foreign Affairs*, c. 70, No. 2, İlkbahar 1991, ss. 34-48.
- Kuniholm, Bruce. "East or West? Geopolitics of Turkey and its NATO Alliance", A. L. Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan (der.), *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*, Ankara: Foreign Policy Institute, 1987.
- Kuniholm, Bruce R. "U.S. Policy in the Near East: the Triumphs and Tribulations of the Truman Administration", Lacey, Michael J. (der.), *The Truman Presidency*, New York: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 1989.
- Kurat, Yuluğ Tekin. *Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası 1923-1973*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1975.
- Kürkçüoğlu, Ömer. *Türkiye'nin Arap Ortadoğusuna Karşı Politikası 1945-1970*. Ankara: SBF Yayını, No. 340, 1972.
- Laipson, Ellen B. "Cyprus: A Quarter Century of US Diplomacy", John T. A. Koumoulides (der.), *Cyprus in Transition 1960-1985*, Londra: Trigraph, 1986.
- Laipson, Ellen B. "US-Turkey: Friendly Friction". *Journal of Defence and Diplomacy*, c. 3, No. 9, Eylül 1985, ss. 21-37.
- Landau, David. *Kissinger: the Uses of Power*. Londra: Robson Books Ltd., 1974.
- Landau, Jacob M. *Radical Politics in Modern Turkey*. Leiden: E. J. Brill, 1974.
- Landau, Jacob M. *Johnson's 1964 Letter to İnönü and Greek Lobbying of the White House*. Jerusalem: The Hebrew University, 1979.
- Landau, Jacob M. "Johnson's 1964 Letter to İnönü and the Greek Lobbying at the White House". *Turkish Yearbook of International Relations*, c. 14, 1974, ss. 45-58.
- Laqueur, Walter Z. *The Soviet Union and the Middle East*. Londra: Routledge and Kegan Paul, 1959.

- Larrabee, F. Stephen. "Turkey's New Geopolitics". *Survival*, vol. 52, no. 2, April-May 2010, 157-180.
- Larrabee, F. Stephen. *Troubled Partnership: U.S.-Turkish Relations in an Era of Global Political Change*. Santa Monica, CA: Rand Corporation, 2010.
- Larrabee, F. Stephen. "The 'New Turkey' and American-Turkish Relations". *Insight Turkey*, vol. 13, no. 1, 2011, 1-9.
- Larrabee, F. Stephen. "Turkey's Eurasian Agenda". *The Washington Quarterly*, vol. 34, no. 1, Winter 2011, 103-120.
- Lawless, Richard (der.). *Foreign Policy Issues in the Middle East*. Occasional Papers, No. 28, Durham: University of Durham, 1985.
- Lederer, Ivo J. ve Vucinich, Wayne S. *The Soviet Union and the Middle East; the Post-World War II Era*. Stanford: Stanford University, 1974.
- Legg, K. R. "Congress as Trojan Horse, the Turkish Embargo Problem 1974-1978", Spanier, John and Noguee, Joseph (der.), *Congress, the Presidency and American Foreign Policy*, New York: Pergamon Press, 1981.
- Lenczowski, George. *United States Interests in the Middle East*. Washington D.C.: American Enterprise Institute, 1968.
- Lenczowski, George. *The Middle East in World Affairs*. Londra: Cornell University Press, 1980.
- Lenczowski, George. *Soviet Advances in the Middle East*. Washington D. C.: American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1971.
- Lesser, Ian O. *Bridge or Barrier: Turkey and the West After the Cold War*. Santa Monica: Rand, 1992.
- Lesser, Ian O. "Turkey's Strategic Options", *The International Spectator*. c. 34, No. 1, Ocak-Mart 1999, ss. 79-88.
- Lesser, Ian O. "Turkey, the United States and the Delusion of Geopolitics". *Survival*, vol. 48, no. 3, Autumn 2006, 83-96.
- Lewis, Jesse W. Jr. *The Strategic Balance in the Mediterranean*. Washington D. C.: the American Enterprise Institute, 1976.
- Lewis, Geoffrey. *Modern Turkey*. New York: Praeger, 1974.
- Liska, George. *Nations in Alliance*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1968.
- Liska, George. *Alliances and the Third World*. Baltimore: The Johns Hopkins Press, 1968.
- Mackenzie, Kenneth. *Turkey in Transition: the West's Neglected Ally*. Londra: Institute for European Defence and Strategic Studies, 1984.
- Mackenzie, Kenneth. *Turkey: After the Storm*. Londra: the Institute for the Study of Conflict, 1974.
- Makiya, Kenan. *Cruelty and Silence: War, Tyranny, Uprising and the Arab World*. Londra: Jonathan Cape, 1993.
- Mandell, Brian. "The Cyprus Conflict: Explaining Resistance to Resolution", Norma Salem (der.), *Cyprus: A Regional Conflict and its Resolution*, New York: St. Martin's Press, 1992.

- Mango, Andrew. *Turkey: A Delicately Poised Ally*. Beverley Hills, California: Sage, 1976.
- Manisalı, Erol. "Savunma Sanayii ve Türkiye'deki Savunma Sanayiinin Gelişimi", *Türkiye'nin Savunması*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1987.
- Markides, Kryriacos C. *The Rise and Fall of the Cyprus Republic*. New Haven, Conn. ve Londra: Yale University Press, 1977.
- Marlowe, John. *Arab Nationalism and British Imperialism: A Study in Power Politics*. London, The Cresset Press, 1961.
- McGhee, George. *The US- Turkish- NATO- Middle East Connection: How the Truman Doctrine and Turkey's NATO Entry Contained the Soviets*. Londra: Macmillan Press Ltd., 1990.
- Miroff, Bruce. *Pragmatic Illusions: the Presidential Politics of John F. Kennedy*. New York: David McKay Company Inc., 1976.
- Monroe, Elizabeth. *Britain's Moment in the Middle East 1914-1956*. Londra: Chatto ve Windus, 1964.
- Moon, Bruce E. "Consensus or Compliance? Foreign Policy Change and External Dependence". *International Organization*, c. 39, No. 2, İlkbahar 1985, ss. 297-329.
- Moritz, Charles (der.). *Current Biography 1975*. New York: H. W. Wilson, 1976.
- Morris, Roger. *Uncertain Greatness: Henry Kissinger and American Foreign Policy*. Londra: Quartet Books, 1977.
- Mufti, Malik. "Daring and Caution in Turkish Foreign Policy". *Middle East Journal*, c. 52, No. 1, Kış 1998, ss. 32-50.
- Müftüler-Bac, Meltem. "Turkey's Predicament in the Post-Cold War Era". *Futures*, C. 28, No. 3, Nisan 1996, ss. 255-268.
- Müftüler-Bac, Meltem. "Turkey and the United States: The Impact of the War in Iraq". *International Journal*, vol. 61, no. 1, Turkey: Myths and Realities (Winter, 2005/2006), 61-81.
- Nas, Çiğdem. "Batı Avrupa Birliği Oluşumu Karşısında Türkiye'nin Durumu", Faruk Sönmezoglu (der.), *Değişen Dünyaya Türkiye*, Ankara: Bağlam Yay., 1996.
- Nathan, James (der.). *The Cuban Missile Crisis Revisited*. New York: St. Martin's Press, 1992.
- Nathan, James. "The Missile Crisis: His Finest Hour Now". *World Politics*, c. 27, No. 2, Ocak 1975, ss. 256-281.
- Nelson, H. D. ve Kaplan, I. "National Security", Nyrop, Richard F, *Turkey, A Country Study*, Washington: The American University, 1980.
- Nye, Roger Paul, *The Military in Turkish Politics 1960-1973*, Doktora Tezi, Graduate School of Arts and Sciences, Washington University, 1974.
- Nye, Roger Paul. "Civil-Military Confrontation in Turkey: the 1973 Presidential Election". *International Journal of Middle East Studies*, c. 8, Nisan 1977, ss. 209-228.
- Nyrop, Richard F. *Handbook for the Republic of Turkey*. Washington: the American University, 1973.

- Nyrop, Richard F. *Türkiye, A Country Study*. Washington: The American University, 1980.
- Oberling, Pierre. *The Road to Bellapais: the Turkish Cypriot Exodus to Northern Cyprus*. New York: Columbia University Press, 1982.
- Oğuzlu, Tarık. "Turkey and the West: The Rise of Turkey-Centric Westernism". *International Journal*, Autumn 2011, 981-998.
- Oğuzlu, Tarık. "Testing the Strength of the Turkish-American Strategic Relationship through NATO: Convergence or Divergence within the Alliance?". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 2013 vol. 15, no. 2, 207-222.
- Okman, Cengiz. "NATO Stratejileri ve Türkiye Bakımından Sonuçları", *Türkiye'nin Savunması*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1987.
- Olson, Robert. "Turkey's Policies Toward Kurdistan-Iraq and Iraq: Nationalism, Capitalism, and State Formation". *Mediterranean Quarterly*, Winter 2006, 48-72.
- Olson, William C.; McLellon, David S. ve Sondermann, Fred A. *The Theory and Practice of International Relations*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1983.
- Onay, Abdülkadir and Cagaptay, Soner. "A Mutual Enemy: U.S.-Turkish-Iraqi Cooperation against the PKK". *PolicyWatch 1346*, February 27, 2008, the Washington Institute.
- Oran, Baskın. *Kallık Horoz: Çekiş Güç ve Kürt Devleti*. Genişletilmiş İkinci Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, Temmuz 1998.
- Orhun, Ömür. "Turkey, Norway and the US in the New European Security Context". *Foreign Policy* (Ankara), Nos. 1-2, 1997, ss. 5-12.
- Orhun, Ömür. "The Uncertainties and Challenges Ahead: A Southern Perspective". *Perceptions*, vol. 4, No. 1, 1999, ss. 23-30.
- Orkunt, Sezai. *Türkiye-ABD Askeri İlişkileri*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 1978.
- Outzen, Richard. "From Crisis to Cooperation Turkey's Relations with Washington and NATO", *Policy Notes*, no. 12, June 2012, the Washington Institute.
- Outzen, Richard. "Turkey's Commitment to NATO Not Yet Grounds for Divorce". *Research Notes*, no. 19, June 2014, the Washington Institute.
- Owen, Roger. "Epilogue: Making Sense of an Earthquake: the Middle East After the Gulf War", Brittain, Victoria (der.), *The Gulf Between Us: The Gulf War and Beyond*, Londra: Virago Press, 1991.
- Özbudun, Ergun. *The Role of the Military in Recent Turkish Politics*. Occasional Papers, No. 14, Center for International Affairs, Harvard University, November 1966.
- Özdemir, Hikmet. *1960'lar Türkiye'sinde Sol Kemalizm: Yön Hareketi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Özhan, Taha. "Turkey, Israel and the US in the Wake of the Gaza Flotilla Crisis". *Insight Turkey*, vol. 12, no. 3, 2010, 7-18.
- Özkan, Abdullah. *Türkiye'deki Amerika*. İstanbul: Emre Yay., 1993.
- Özsoy, Muzaffer. "Dünü ve Bugünüyle Türk Savunma Stratejisi", *Türkiye'nin Savunması*, Ankara: Dış Politika Enstitüsü, 1987.

- Park, Bill. "US-Turkish Relations: Can the Future Resemble the Past?". *Defense & Security Analysis*, vol. 23, no. 1, March 2007, 41-54.
- Parris, Mark R. "Common Values and Common Interests? The Bush Legacy in US-Turkish Relations". *Insight Turkey*, vol. 10, no. 4, 2008, 5-14.
- Perle, Richard. "Turkey and U.S. Military Assistance", Harris, George S. (der.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, Washington: the Heritage Foundation, 1985.
- Polk, William R. "A Decade of Discovery; America in the Middle East 1947-1958", Hourani, Albert (der.), *St. Anthony's Papers*, No. 11, the Middle Eastern Affairs, Londra: Chatto and Windus, 1961.
- Polyviou, Polyvious G. *Cyprus: the Tragedy and the Challenge*. Washington D.C.: American Hellenic Institute, 1975.
- Polyviou, Polyvious G. *Cyprus: Conflict and Negotiation 1960-1980*. Londra: Duckworth, 1980.
- Pope, Hugh. "Pax Ottomana? The Mixed Success of Turkey's New Foreign Policy". *Foreign Affairs*, vol. 89, no. 6, November/December 2010, 161-171.
- Purvis, Hoyt. "Tracing the Congressional Role: US Foreign Policy and Turkey", Purvis, Hoyt and Baker, Steven J. (der.), *Legislating Foreign Policy*, Londra: Westview Press, 1984.
- Ramazani, Rouhullah K. *Iran's Foreign Policy 1941-1973: A Study of Foreign Policy in Modernising Nations*. Charlottesville: University Press of Virginia, 1975.
- Ramazani, Rouhullah K. *The Northern Tier: Afghanistan, Iran and Turkey*. Princeton N.J.: D. van Nostrand Company Inc., 1966.
- Ray, Oakley S. *Drugs, Society and Human Behaviour*. Saint Louis: the C. V. Mosby Company, 1972.
- Reeves, Thomas C. *A Question of Character: A Life of John F. Kennedy*. New York: The Free Press, 1991.
- "Republic of Turkey: Special Report". *Journal of Defense and Diplomacy*, c. 3, No. 9, Eylül 1985, ss. 28-37.
- Richardson, Neil R. "Political Compliance and U.S. Trade Dominance". *American Political Science Review*, c. 70, No. 4, Aralık 1976, ss. 1098-1109.
- Robinson, Richard D. *The First Turkish Republic: A Case Study in National Development*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1963.
- Roper, John. "The West and Turkey: Varying Roles, Common Interests". *The International Spectator*, c. 34, No. 1, Ocak-Mart 1999, ss. 89-102.
- Rothstein, Robert L. *Alliances and Small Powers*. New York: Columbia University Press, 1968.
- Rothstein, R. L. "On the Problems of Being Small and Poor", Olson, William C.; McLellon, David S. ve Sondermann, Fred A., *The Theory and Practice of International Relations*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall Inc., 1983.
- Rubin, Barry. "Middle East Policy in the Turkish Context", Harris, George S. (der.), *The Middle East in Turkish-American Relations*, Washington: the Heritage Foundation, 1985.

- Rustow, Dankwart A. *Turkey: America's Forgotten Ally*. New York: Council on Foreign Relations, 1987.
- Said, Abdul A.(der.). *Ethnicity in US Foreign Policy*. New York: Praeger, 1977.
- Salih, Halil İbrahim. *Cyprus: the Impact of Diverse Nationalism in a State*. Alabama: University of Alabama Press, 1978.
- Sander, Oral. "Turkey: the Staunchest Ally of the United States? Forces of Continuity and Change in the Strategic Relationship". *The Turkish Yearbook of International Relations*, c. 15, 1977, ss. 10-24.
- Sarıca, Murat et. al. *Kıbrıs Sorunu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, No. 2071, 1975.
- Sayarı, Sabri Mustafa. *Party Politics in Turkey: Dimensions of Competition and Organization*. Doktora tezi, Columbia University, Political Science, 1972.
- Sayarı, Sabri. "Challenges of Triangular Relations: The US, the EU, and Turkish Accession". *South European Society and Politics*, vol. 16, no. 2, June 2011, 251-263.
- Schlesinger, Arthur M., Jr. *The Cycles of American History*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1986.
- Schlesinger, Arthur M., Jr. *The Imperial Presidency*. Londra: Andre Deutsch, 1973.
- Schlesinger, Arthur M. *A Thousand Days*. Londra: Andre Deutsch, 1965.
- Sever, Ayşegül. "Turkey's Constraining Position on Western Reform Initiatives in the Middle East". *Mediterranean Quarterly*, 18:4, Fall 2007, 131-148.
- Sezer, Duygu. *Kamuoyu ve Dış Politika*. Ankara: SBF Yayını, No. 339, 1972.
- Sezer, Duygu. "Turkey's Security Policies", Alford, Jonathan (der.), *Greece and Turkey: Adversity in Alliance*, Aldershot: Gower, International Institute for Strategic Studies, 1984.
- Sezer, Duygu B. "Turkey's New Security Environment, Nuclear Weapons and Proliferation". *Comparative Strategy*, c. 14, No. 2, 1995, ss. 149-172.
- Shaw, Stanford J. and Shaw, Ezel Kural. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Reform, Revolution and Republic: the Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. c. 2, Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Shea, Jamie. "Should NATO be Enlarged to the East", M. Carnovale (der.), *European Security and International Institutions After the Cold War*, Londra: Macmillan, 1995.
- Shiblak, Abbas. "The Deepening Tragedy of the Palestinians", Brittain, Victoria (der.), *The Gulf Between Us: The Gulf War and Beyond*, Londra: Virago Press, 1991.
- Shikara, Ahmad A.R. "The Role of New Europe 1992 in the Aftermath of the Gulf Crisis", *BRISMES Proceedings of the 1991 International Conference on Middle Eastern Studies*, Londra: BRISMES, 1991.
- Shinn, Rinn S. "Government and Politics", Nyrop, Richard F, *Turkey: A Country Study*, Washington: The American University, 1980.
- Shoemaker, Christopher C. and Spanier, John. *Patron-Client State Relationships: Multilateral Crises in the Nuclear Age*. New York: Praeger, 1984.

- Shorter, Frederic C. "Military Expenditures and the Allocation of Resources", Shorter, Frederic C. (der.), *Four Studies on the Economic Development of Turkey*, Londra: Frank Cass and Co. Ltd., 1967.
- Smith, Michael L. et al. *Why People Grow Drugs? Narcotics and Development in the Third World*. Londra: Panos, 1972.
- Snyder, Jed C. *Defending the Fringe: NATO, the Mediterranean and the Persian Gulf*. Londra: Westview Press, 1987.
- Solana, Javier. "NATO in the Twenty-First Century". *Perceptions*, c. 4, No. 1, Mart-Mayıs 1999, ss. 13-22.
- Sowerwine, James Edward. *Dynamics of Decision Making in Turkish Foreign Policy 1961-1980*. Ph.D. Thesis, University of Wisconsin, Madison, 1987.
- Spain, James W. "Middle East Defense: A New Approach". *The Middle East Journal*, c. 8, Yaz 1954, ss. 251-266.
- Spain, James W. "The United States, Turkey and the Poppy". *Middle East Journal*, c. 29, No. 3, Yaz 1975, ss. 295-309.
- Spanier, John ve Noguee, Joseph (der.). *Congress, the Presidency and American Foreign Policy*. New York: Pergamon Press, 1981.
- Statement of Soner Cagaptay, House Committee on Foreign Affairs, U.S. House of Representatives, Hearing on "Turkey's New Foreign Policy Direction: Implications for U.S.-Turkish Relations", July 28, 2010.
- Stavrou, Nikolas A. "Kissinger's Tilt on Cyprus, the New Style of Crisis Diplomacy", Theodore A. Coulombis and Sallie M. Hicks (der.), *US Foreign Policy Toward Greece and Cyprus: the Clash of Principle and Pragmatism*, Washington D. C.: Center for Mediterranean Studies, 1975.
- Stearns, Monteagle. *Entangled Allies: US Policy Toward Greece, Turkey and Cyprus*. New York: Council on Foreign Relations Press, 1992.
- Stern, Laurance. *The Wrong Horse: the Politics of Intervention and the Failure of American Diplomacy*. New York: Times Books, 1977.
- Stoessinger, John G. *Crusaders and Pragmatists: Movers of Modern American Foreign Policy*. New York, Londra: W. W. Norton and Company, 1979.
- Strong, Robert J. *Bureaucracy and Statesmanship: Henry Kissinger and the Making of American Foreign Policy*. New York, Londra: University Press of America, 1986.
- Szyliowicz, Joseph S. "The Turkish Elections 1965". *The Middle East Journal*, c. 20, No. 4, Sonbahar 1966, ss. 473-494.
- Şahin, Haluk. *Gece Gelen Mektup: Türk-Amerikan İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası*. İstanbul: Cep Kitapları, 1987.
- Tachau, Frank. *Turkey: the Politics of Authority, Democracy and Development*. New York: Praeger Publishers, 1984.
- Tamkoç, Metin. *The Warrior Diplomats: Guardians of National Security and Modernization of Turkey*. Salt Lake City: University of Utah Press, 1976.
- Tansky, Leo. *US and USSR Aid to Developing Countries: A Comparative Study of India, Turkey and U.A.R.* New York: Frederick A. Praeger Publishers, 1967.
- Taşhan, Seyfi. "Turkish-US Relations and Cyprus". *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 4, No. 2-3, Şubat 1975, 164-176.

- Taşhan, Seyfi. "Turkey's Relations with the USA. and Possible Future Developments". *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 8, No. 1-2, 1979, ss. 11-32.
- Taşhan, Seyfi. "The Peripheries: Adjusting to Change". *Foreign Policy (Ankara)*, No. 1-2, 1997, ss. 57-64.
- Taşpınar, Ömer. "Rise of 'Turkish Gaullism'", Cagaptay, Soner (ed.), "Turkish Foreign Policy under the AKP: The Rift with Washington", *Policy Notes* no. 3, January 2011, the Washington Institute.
- Thomas, Lewis V. ve Frye, Richard N. *The United States and Turkey and Iran*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1951.
- Tocci, Nathalie. "Let's talk Turkey! US influence on EU-Turkey relations". *Cambridge Review of International Affairs*, Volume 25, Number 3, September 2012, 399-416.
- Toker, Metin. *İsmet Paşayla 10 Yıl 1954-1964*. c. 1, 2, 3, ve 4, Ankara, 1965, 1966, 1967, İstanbul, 1969.
- Toker, Metin. "İsmet Paşa ile 4 Buhranlı Yıl". *Milliyet*, 4-11 Şubat 1969.
- Toker, Metin. *Solda ve Sağda Vuruşanlar: Türkiye'de İki Yönlü İhtilal Ortamının Anatomisi*. Ankara: Akis Yayınları, 1971.
- Treverton, Gregory F. "Managing Alliance Politics", A. L. Karaosmanoğlu ve Seyfi Taşhan (der.), *Middle East, Turkey and the Atlantic Alliance*, Ankara: Foreign Policy Institute, 1987.
- Tunçkanat, Haydar. *İkili Anlaşmaların İçyüzü: İktisadi, Askeri, Siyasi*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1975.
- Turner, Michael Allan. *The International Politics of Narcotics: Turkey and the United States*. Doktora tezi, Kent State University, 1975.
- "Türkiye-Suriye İlişkileri: İnşiler ve Çıkışlar", <http://www.aljazeera.com.tr/dosya/turkiye-suriye-iliskileri-inisler-ve-cikislar>, (erişim tarihi: 14.08.2014).
- Türkmen, Fusun. "Turkish-American Relations: A Challenging Transition". *Turkish Studies*, vol. 10, no. 1, March 2009, 109-129.
- Ulman, A. Haluk. "NATO ve Türkiye". *SBF Dergisi*, c. 22, Aralık 1967.
- Ulman, A. Haluk ve Dekmejian, R. H. "Changing Partners in Turkey's Foreign Policy, 1959-1967"., *ORBIS*, c. 11, Sonbahar 1967, ss. 772-785.
- Ulman, A. Haluk. "Geneva Conferences, July-August 1974". *Foreign Policy (Dış Politika)*, c. 4, No. 2-3, Şubat 1975, 46-65.
- "US Foreign Policy Toward Greece: Panel Discussions". Theodore A. Coulombis and Sallie M. Hicks (der.), *US Foreign Policy Toward Greece and Cyprus: the Clash of Principle and Pragmatism*, Washington D. C.: Center for Mediterranean Studies, 1975.
- Üstün, Nevzat. *Türkiye'deki Amerika*. İstanbul: Var Yayınevi, 1967.
- Vali, Ferenc A. *Bridge Across the Bosphorus: the Foreign Policy of Turkey*. Londra, Baltimore: John Hopkins Press, 1971.
- Vatikiotis, P. J. *Conflict in the Middle East*. Londra: George Allen and Unwin Ltd., 1971.

- Vedder, Richard K. *The American Economy in Historical Perspective*. California: Wadsworth Publishing Company Inc., 1976.
- Villaverde, Jesus N. "Turkey-European Union Relations in the Framework of the Euro-Mediterranean Partnership", Aydın, Mustafa (der.), *Turkey at the Threshold of the 21st Century*, Ankara: International Relations Foundation, 1998.
- Walker, Joshua W. "Reexamining the U.S.-Turkish Alliance". *The Washington Quarterly*, vol. 31, no. 1, Winter 2007/2008, 93-109.
- Walker, Joshua W. "The Challenge for Turkey's True Friends: the AK Party Closure Case and the West". *Insight Turkey*, vol. 10, no. 2, 2008, 117-124.
- Watanabe, Paul Y. *Ethnic Groups, Congress and American Foreign Policy: the Politics of the Turkish Arms Embargo*. Londra: Greenwood Press, 1984.
- Weiker, Walter F. *The Turkish Revolution 1960-61: Aspects of Military Politics*. Washington: Brookings Institution, 1963.
- Wildawsky, Agron. "The Two Presidencies", Fox, Douglas M. (der.), *The Politics of US Foreign Policy Making*, Pacific Palisades, California: Goodyear Publishing Company Inc., 1971.
- Wiltse, David L. "The Congressional Elections 2010 and Turkish Interests in the Congress". *Insight Turkey*, vol. 13, no. 1, 2011, 27-36.
- Wittkopf, Eugene R. "Foreign Aid and United Nations Votes: A Comparative Study". *The American Political Science Review*, c. 67, No. 3, Yaz 1973, ss. 868-888.
- Wolf, Charlotte. *Garrison Community, A Study of an Overseas American Military Colony*. Westport, CT: Greenwood, 1969.
- Wolfe, James H. "United States and the Cyprus Conflict", Kjell Skjelsbaek (der.), *The Cyprus Conflict and the Role of the United Nations*, Norwegian Institute of International Affairs, 1988.
- Woodruff, William. *America's Impact on the World: a Study of the Role of the United States in the World Economy*. Londra: Macmillan, 1975.
- Xydis, S. G. "The Military Regime's Foreign Policy", R. Clogg ve G. Yannopoulos (der.), *Greece Under Military Rule*, Londra: Secker and Warburg, 1972.
- Yalçın, Hasan B. "Making Sense of 1 March: A Proactive Strategy of Avoidance". *Perceptions*, Spring 2013, vol. XVIII, no. 1, 155-183.
- Yavuz, Turan. *ABD'nin Kürt Kartı*. İstanbul: Milliyet Yay., 1993.
- Yavuz M. H. ve Khan M. R. "Turkish Foreign Policy Toward the Arab-Israeli Conflict: Duality and the Development (1950-1991)". *Arab Studies Quarterly*, c. 14 (4), 1992.
- Yılmaz, Nuh. "U.S.-Turkey Relations: Model Partnership as an 'Empty Signifier'". *Insight Turkey*, vol. 13, no. 1, 2011, 19-25.
- Zentner, Joseph L. "The 1972 Turkish Opium Ban: Needle in the Haystack Diplomacy". *World Affairs*, c. 136, Yaz 1973, ss. 36-47.